

ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ Π. Γ. ΔΑΓΚΛΗ

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ - ΕΓΓΡΑΦΑ - ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

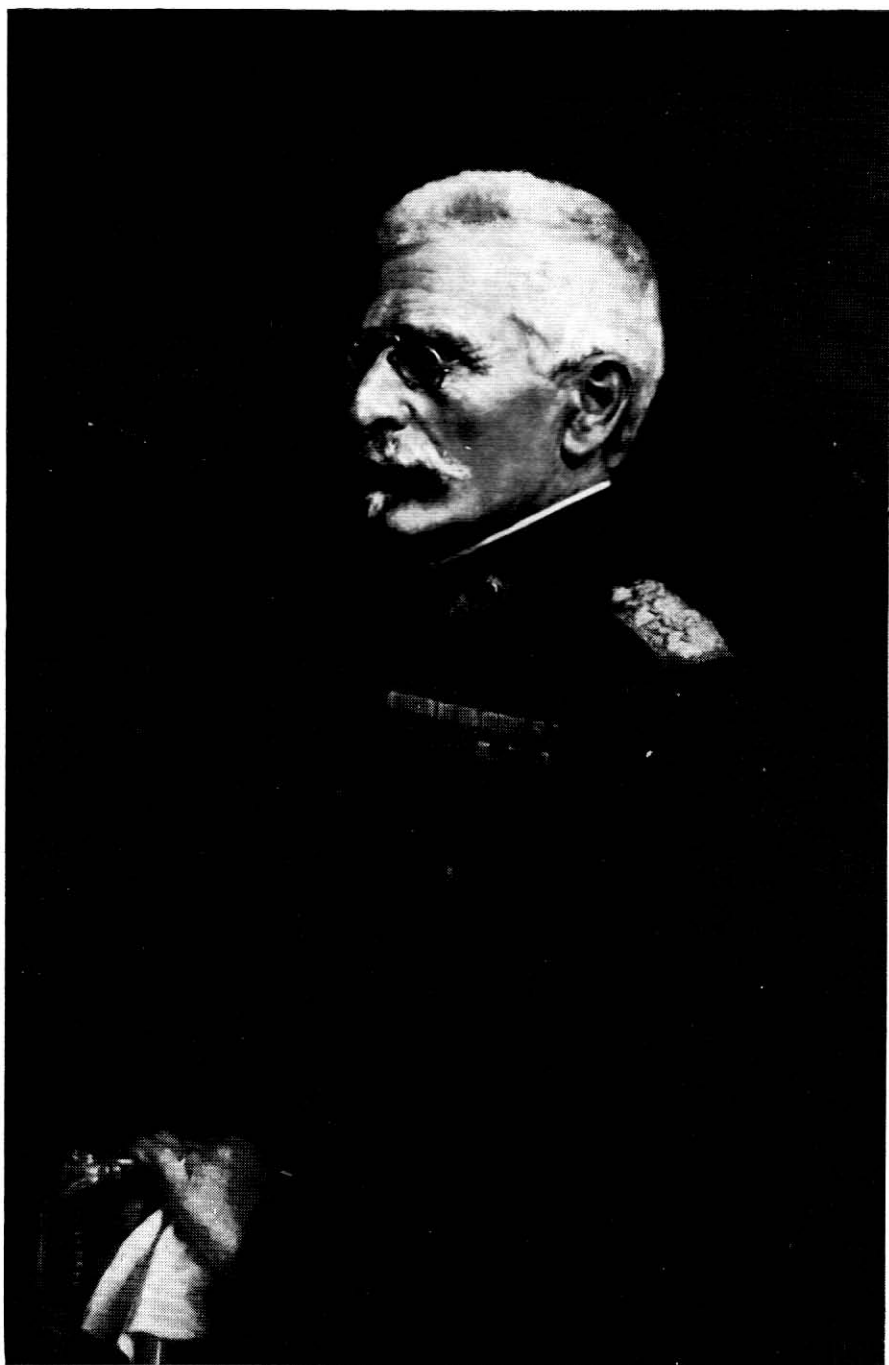
— ΤΟ ΑΡΧΕΙΟΝ ΤΟΥ —

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Ξ. ΛΕΥΚΟΠΑΡΙΔΗ

ΤΟΜΟΣ Α'

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ Ε. Γ. ΒΑΓΙΟΝΑΚΗ
ΟΔΟΣ ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ 15
ΑΘΗΝΑΙ
1965

ΑΡΧΕΙΟΝ ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ ΔΑΓΚΛΗ

ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ Π. Γ. ΔΑΓΚΛΗ

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ - ΕΓΓΡΑΦΑ - ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

—ΤΟ ΑΡΧΕΙΟΝ ΤΟΥ—

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Ξ. ΛΕΥΚΟΠΑΡΙΔΗ

ΤΟΜΟΣ Α'

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ Ε. Γ. ΒΑΓΙΟΝΑΚΗ
ΟΔΟΣ ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ 15
ΑΘΗΝΑΙ
1965

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1877 ἓνας νέος ἀνθυπασιπστής τοῦ πυροβολικοῦ πού μόλις εἶχε ἀποφοιτήσει ἀπὸ τὸ Σχολεῖο τῶν Εὐελπίδων, ὁ Παναγιώτης Γ. Δαγκλῆς, πῆρε τὴν ἀπόφαση νὰ γράφει τὰ τοῦ βίου του, «προστιθέμενος εἰς ταῦτα», ὅπως σημειώνει στὸ προοίμιο τῶν τετραδίων του, «καὶ τὰ σπουδαιότερα γεγονότα τῆς πατρίδος μου».

Δυστυχῶς ἀργότερα δὲν συνέχισε μὲ τὸν ἴδιο ζῆλο. Ἐγραφε ὅταν τοῦ περίσσευε καιρὸς, εἴτε κάθε μέρα σὰν «ἡμερολόγιο», εἴτε μὲ κάποιαν ἀπόσταση ἀπὸ τὰ συμβάντα, σὰν «ἀναμνήσεις». Ὅπωςδὴποτε, τὸ αὐτοβιογραφικὸ καὶ ἱστορικὸ ὕλικό πού ἔτσι σχηματίστηκε πιάνει 30 πολυσέλιδα τετράδια ἢ μικρότερα σημειωματάρια, συνολικὰ 3150 πυκνογραμμένης σελίδες περίπου, κλιμακωμένες χρονολογικὰ ἀπὸ τὸ 1877 ἕως τὸ 1919, μὲ πολλὰ ὅμως ἐνδιάμεσα κενά.

Πλήθος ἔγγραφα κι' ἐπιστολές — περίπου 4.000 — συνοδεύουν ἢ συμπληρώνουν αὐτὰ τὰ κείμενα, μὲ χρονικὲς προεκτάσεις σὲ προγενέστερα χρόνια ἕως τὴν γέννηση καὶ σὲ μεταγενέστερα ἕως τὸν θάνατο τοῦ στρατηγού : 1853–1924. Τὰ περισσότερα εἶναι πολυσέλιδα, μερικὰ μάλιστα σχηματίζουν ὀλόκληρα τεύχη. Κείμενα, ἔγγραφα κι' ἐπιστολές ἀποτελοῦν τὸ κύριο σῶμα αὐτοῦ τοῦ Ἀρχείου.

Ἐπάρχουν ὅμως, ἐπίσης, τὰ χαρτιά τοῦ στρατηγού Γεωργίου Δαγκλῆ (1809–1896), πατέρα τοῦ Παναγιώτη. Ὅπως ὁ γιός, ἔτσι καὶ ὁ πατέρας δὲν ἔσκιζε εὐκόλα γραμμένο χαρτί καὶ εἶχε κι' ἐκεῖνος τὴν ἴδια ροπή πρὸς τὴ χρονικογραφία. Ἄφησε 90 μεγάλες πυκνογραμμένης σελίδες μὲ σημειώσεις συμβάντων τῆς στρατιωτικῆς του σταδιοδρομίας καὶ τῆς οικογενειακῆς του ζωῆς, καὶ περίπου 980 ἔγγραφα κι' ἐπιστολές.

Τέλος ὑπάρχουν τὰ λίγα χαρτιά τοῦ στρατηγού Γιώτη Δαγκλῆ (1787–1829), πατέρα τοῦ Γεωργίου. Ὅπως ὁ γιός κι' ὁ ἔγγονός, εἶχε κι' ἐκεῖνος φλέβα χρονικογράφου καὶ ἔμφυτο σεβασμὸ γιὰ τὸ γραμμένο χαρτί. Ἄλλὰ οἱ περιστάσεις τῆς ζωῆς του δὲν τοῦ ἄφηναν περιθώριο γιὰ εἰρηνικὲς ἔνασχολήσεις. Οὔτε οἱ γραμματικὲς του γνώσεις τὸν βοηθοῦσαν. Γι' αὐτὸ καὶ ἀπὸ τὴν σύντομη καὶ σκληρὴ ζωὴ του ἀπόμειναν μόνο 10 ἔγγραφα καὶ καμιά δεκαπενταριά σελίδες προσωπικὲς σημειώσεις, πού ἀρχίζουν μὲ τὴν πρώτη μετοικεσία τῆς φάρας ἀπὸ τὸ Σούλι, τὸ 1803, ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸ καὶ πατέρα Γκόγκα Δαγκλῆ (μέσα 17ου αἰ.—1807).

Ἐτσι σχηματίστηκε μεγάλος ὄγκος ἀρχεῖακοῦ ὕλικου : περίπου 3250 ἱστοριοβιογραφικὲς σελίδες καὶ 5000 ἔγγραφα καὶ γράμματα, τὰ περισσότερα πολυσέλιδα.

Σε μιὰ δίτομη έκδοση όπως αὐτή δὲν ὑπάρχει τρόπος νὰ δημοσιευθοῦν ἀκέραια ὅλα τὰ σημαντικὰ στοιχεῖα τοῦ Ἀρχείου. Ἐνα μεγάλο μέρος τοῦ ὑλικοῦ, ὅσο ἐνδιαφέρον κι' ἂν παρουσιάζει, ἦταν ἀναπόφευκτο νὰ δημοσιευθῆ μόνον ἀποσπασματικά. Ὅπου ὑπάρχουν τέτοιες παραλείψεις διακρίνονται μὲ τὸ σημεῖο (...).

Γιὰ ὅλο τὸ λοιπὸ ὑλικό, ὅσο δὲν δημοσιεύεται οὔτε ἀκέραιο οὔτε ἀποσπασματικό, παρέχονται σύντομες περιλήψεις, ἢ καὶ μόνον ἀπαριθμήσεις, ὥστε νὰ ξέρει ὁ ἐρευνητὴς τι μπορεῖ νὰ βρεῖ σ' αὐτὰ τὰ χαρτιά. Σὲ τέτοιες ἀπλὲς μνεῖες περιορίζονται ἀναγκαστικά πολλὰ ἔγγραφα τοῦ Ἀρχείου: συμπληρωματικά τῶν ἐπιμέρους θεμάτων, πολυσέλιδα ἡμερολόγια πορειῶν καὶ ἀσκήσεων, σχέδια ἐπιχειρήσεων καὶ ἐπιστρατεύσεων, ἀλλὰ καὶ ἄλλα πολὺ πῖο σημαντικὰ ὅπως λ.χ. οἱ ἐκθέσεις τῶν μυστικῶν πρακτόρων στὴν εὐρωπαϊκὴ Τουρκία.

Ἄπὸ τὶς ἐπιστολὲς ποὺ δημοσιεύονται ἐδῶ, ὅσες ἀπευθύνονται στὸν Δαγκλῆ εἶναι πιστὰ ἀντίγραφα ἀπὸ τὰ πρωτότυπα ποὺ βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο, χωρὶς καμιαν ἀλλοίωση, τουλάχιστον ἐκούσια. Ὅσες ἔχουν γραφεῖ ἀπὸ τὸν Δαγκλῆ εἶναι κι' αὐτὲς ἀντίγραφα, ἀλλ' ἀπὸ σχέδια μὲ προσθαφαίρεσεις καὶ σβησίματα, ὥστε δὲν ἀποκλείεται τὰ πρωτότυπα ποὺ τυχὸν σώζονται στὰ χαρτιά ἐνὸς παραλήπτη νὰ παρουσιάζουν μικροδιαφορὲς ἀπὸ τὸ αὐτόγραφο σχέδιο ποὺ ἔμεινε στὸ Ἀρχεῖο. Ἡ παρατήρηση ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Γεωργίου Δαγκλῆ.

Ἡ κατάταξη τοῦ ὑλικοῦ ἦταν ὑπαγορευμένη ἕως ἓνα σημεῖο ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ περιεχόμενο. Σ' ἓνα πρῶτο κεφάλαιο ἐντάχθηκαν τὰ πῖο παλῆὰ χαρτιά τοῦ Ἀρχείου — τὰ λίγα τοῦ Γιώτη Δαγκλῆ — συνδυασμένα μὲ μιὰ σύντομη ἀναδρομὴ στὰ γενεαλογικὰ τῆς φάρας.

Τὸ δεῦτερο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου, τιτλοφορούμενο «Τὸ πατρικὸ Ἀρχεῖο», περιέχει ἢ ἀφορᾷ τὰ χαρτιά τοῦ Γεωργίου Δαγκλῆ. Βρίσκονται ἐκεῖ, μαζὶ μὲ πλῆθος ἀπὸ τὶς ἐλάχιστες ἐκεῖνες πληροφορίες ποὺ συνθέτουν τὴν ἀτμόσφαιρα μιᾶς ἐποχῆς, μερικὰ ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα γιὰ τὴν «κίβδηλη ἐπανάσταση» τοῦ 1854 καὶ τὴν ἀστοχημένη ἐξόρμηση τοῦ 1878, καὶ κυρίως ἀφθονο ὑλικό γιὰ τὴν ληστοκρατία καὶ τὴν καταδιώξή της.

Ἄπὸ τὸ 3^ο κεφάλαιο, «Πρῶτα βήματα στὴ ζωὴ καὶ στὸν Στρατό», ἀρχίζει τὸ κύριο σῶμα τοῦ Ἀρχείου, ποὺ συνεχίζεται, πάντα σὲ χρονολογικὴ σειρά, μὲ τὸ κεφάλαιο «Στὴν Ἑλλάδα τοῦ Τρικοῦπη καὶ τοῦ Δεληγιάνη».

Ἄλλ' ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα, τόσος ἦταν ὁ ὄγκος καὶ ἡ ποικιλία τοῦ ὑλικοῦ, ὥστε ἡ δημοσίευσή του μὲ αὐστηρὰ χρονολογικὴ σειρά θὰ κονιορτοποιοῦσε τὸ οὐσιαστικὸ του περιεχόμενο. Οὔτε ὁμως καὶ μποροῦσε νὰ γίνῃ ἀποκλειστικὴ κατάταξη κατὰ θέματα, γιατί, στὶς περισσότερες περιπτώσεις, τὰ θέματα πλέκονται καὶ διασταυρῶνονται τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο, ἔτσι ποὺ νὰ μὴν μποροῦν νὰ ἐνταχθοῦν ἀβίαστα σὲ ὁμοιογενεῖς ὑποδιαιρέσεις. Χρειάστηκε, λοιπόν, νὰ διατηρηθεῖ μὲν ὅπωςδὴποτε ἡ χρονολογικὴ σειρά ὡς σπονδυλικὴ στήλη τοῦ συνόλου, νὰ σχηματίζονται ὁμως κάθε τόσο χωριστὲς ἐνότητες μὲ τὰ ἐπιμέρους θέματα, γιὰ ν' ἀποκομίζει ὁ ἀναγνώστης εἰκόνα κάπως συνθετικὴ. Λ.χ. στὸ κεφάλαιο «Ἡ ἐφεύρεση τοῦ Πυροβόλου» συγκεντρώθηκαν ὅλα ὅσα ἀφοροῦν αὐτὸ τὸ θέμα, μολονότι τὰ πρῶτα σχετικὰ ἔγγραφα εἶναι τοῦ 1893 καὶ τὰ τελευταῖα τοῦ 1919. Ἡ ἀνάγκη

νά χαλαρώνει κάθε τόσο ή χρονολογική σειρά για να διατηρείται ή ενότητα του θέματος προβάλλει και σε άλλα μερικώτερα σημεία του βιβλίου, λ.χ. σε υποδιαίρεσεις του κεφαλαίου «Ο Ἀλύτρωτος Ἑλληνισμός», όπου και γίνεται σχετική υπόμνηση στον άναγνώστη (τόμ. Α' σ. 311).

Αυτές οί κατ' οικονομίαν λύσεις έχουν τὸ μειονέκτημα ὅτι ὀρισμένα πρόσωπα και συμβάντα παρουσιάζονται πρωθύστερα. Λ.χ. τὰ περι καθηγεσίας του Δαγκλή στο Σχολείο τῶν Εὐελπίδων μνημονεύονται μετὰ τὸν πόλεμο του 1897, ἄν και εἶναι προγενέστερά του, ἐπειδὴ ἐντάχθηκαν σὲ χωριστὴ ἐνότητα ὑπὸ τὸν τίτλο «Ἵπηρεσιακὲς Ἐνασχολήσεις».

Εἰσαγωγικά και συνδεδεικὰ σημειώματα συνοδεύουν τὰ δημοσιεύμενα κείμενα. Διευκολύνεται ἔτσι ὁ ἀναγνώστης νὰ τὰ τοποθετῆ στο ἱστορικό τους πλαίσιο, μακριὰ ἀπὸ τυχόν ὑποκειμενικὲς ἢ παραπλανητικὲς πληροφορίες, γιὰ νὰ θυμηθεῖ συμβάντα, ὄχι μόνο λίγο πολὺ λησμονημένα, ὅπως λ.χ. τὸν ἀκήρυκτο πόλεμο του 1886, ἀλλὰ και πῶς πρόσφατα, ὅπως τὴν ἀλλαγὴ τῆς ἀρχηγίας του στρατοῦ μετὰ τὴν συμμαχικὴ νίκη του 1918 ἢ τὴν στάση τῶν Φιλελευθέρων μετὰ τὴν ἀνατροπὴ τους του 1920.

Μὲ αὐτὰ τὰ σημειώματα ἐπιδιώκεται, ἐπίσης, νὰ προσέξει ὁ ἀναγνώστης ὀρισμένα σημεία, πὺ μπορεῖ νὰ περάσουν ἀπαρατήρητα ἄν δὲν ἐπισημανθοῦν και πὺ δείχνουν μὲ πόσο ἥρεμη σκέψη και ἔξω ἀπὸ κάθε φανατισμὸ ἐκφράζεται ὁ Δαγκλῆς γιὰ τους πολιτικούς ἀντιπάλους, ὅπως λ.χ. στο ἄρθρο του «Ἀνάγκη συμποίας», γραμμένο Αὐγουστο του 1916, λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ Κίνημα Ἐθνικῆς Ἀμύνης (τομ. Β' σ. 178-182).

Σ' αὐτούς τους πρακτικούς σκοποὺς περιορίζονται τὰ εἰσαγωγικά και συνδεδεικὰ σημειώματα. Γράφθηκαν χωρὶς τὴν παραμικρὴ πρόθεση νὰ προκαταλάβουν τὸν ἀναγνώστη ἢ νὰ ἐπιχειρήσουν πολιτικὴ τοποθέτηση τῶν θεμάτων. Ὅταν συμβαίνει νὰ διατυπώνεται ἢ νὰ ὑποδηλώνεται κανένα σχόλιο, πάντα ἐπιτετα ἄμέσως τὸ ἀντίστοιχο κείμενο, ἔτσι πὺ ὁ ἀναγνώστης ἔχει εὐθύς τὴν εὐχέρεια νὰ δεχτῆ ἢ ν' ἀπορρίψει τὸ σχόλιο.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ εἰσαγωγικά και συνδεδεικὰ σημειώματα πὺ πλαισιώνουν τὰ κείμενα, ὄσες εἰδικότερες πληροφορίες ἢ συμπληρώσεις θὰ ἦταν ὑποβοθητικὲς γιὰ τὴν παρακολούθησή τους, παρέχονται σὲ ὑποσέλιδες σημειώσεις.

Τὰ κείμενα του Ἀρχείου, εἴτε ἀκέραια εἴτε ὀποσπασματικά, τυπώθηκαν στο σῶμα του βιβλίου μὲ στοιχεῖα τῶν 10 στιγμῶν ἄττικά.

Ἐπίσης μὲ στοιχεῖα τῶν 10 στιγμῶν, ἀλλὰ μὲ κυρτὰ και μέσα σὲ παρενθέσεις, τυπώθηκαν συντομώτατες ἐπεξηγηματικὲς πληροφορίες, παρεμβαλλόμενες στο κείμενο σὲ λίγες περιπτώσεις, ὅπως λ.χ. μετὰ ἀπὸ τίς λέξεις «ἀπὸ Σεπτεμβρίου π.ἔ.», ἢ παρένθεση (1885) ἢ μετὰ ἀπὸ τίς λέξεις «παρὰ τῆς Κυβερνήσεως», ἢ παρένθεση (Θ. Δεληγιάννη) (τόμ. Α' σ. 123).

Μὲ στοιχεῖα τῶν 8 στιγμῶν ἄττικά τυπώθηκαν τὰ εἰσαγωγικά και συνδεδεικὰ σημειώματα. Ὅπου ὄμως μνημονεύονται περικοπὲς ἀπὸ κείμενα του Ἀρχείου τυπώνονται μὲ στοιχεῖα κυρτὰ, ἐπίσης τῶν 8 στιγμῶν.

Οἱ ὑποσέλιδες σημειώσεις τυπώθηκαν μὲ ἀπλὰ στοιχεῖα τῶν 8 στιγμῶν. Ἀλλὰ κι' ἐδῶ, ὄσες περικοπὲς ἀνήκουν σὲ κείμενα του Ἀρχείου τυπώθηκαν μὲ κυρτὰ.

* * *

Πολλά, ποικίλα κι' ενδιαφέροντα στοιχεία προσκομίζουν τὰ χαρτιά του στρατηγού Δαγκλή. Χωρίς ν' αποτελούν προγραμματισμένη συγγραφή ούτε ν' ανατρέπουν καθιερωμένες ιστορικές τοποθετήσεις, φωτίζουν πολλά πρόσωπα και συμβάντα τῆς σύγχρονης ιστορίας μας και εικονίζουν ἢ ἀπηχοῦν πολλές πλευρὲς τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς. Χρονικά, ἐκτείνονται ἀπὸ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Βασιλείας τοῦ Ὁθωνος ἕως τὴν ἀνακήρυξη τῆς Δημοκρατίας τὸ 1924. Μὲ τὴν προσθήκη, μάλιστα, τοῦ «Πατρικοῦ Ἀρχείου» καὶ τῶν λιγοστῶν χαρτιῶν τοῦ Γιώτη Δαγκλή, ἐπιμηκύνεται τὸ ὀπτικὸ πεδίο ἕως τὰ προεπαναστατικὰ χρόνια. Δὲν ὑπάρχει λόγος ν' ἀναφερθοῦν παραδείγματα, ἀφοῦ ἀρκεῖ μιὰ ματιά στὰ περιεχόμενα καὶ στὸ εὐρητήριο, στὸ τέλος τοῦ τόμου Β', γιὰ νὰ καταδείξει τὴν ποικιλία καὶ τὸ εἶδος τῶν θεμάτων.

Ἐκεῖνο ποῦ δὲν ἐξάγεται οὔτε ἀπὸ τὸν πίνακα τῶν περιεχομένων οὔτε ἀπὸ τὸ εὐρητήριο, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ κείμενα, εἶναι τὸ ἦθος τοῦ Δαγκλή, ἓνα ἦθος ποῦ τὸ κράτησε ἄσπιλο, ἀπὸ εὐελπίς ὡς στρατηγὸς ἐπὶ μισὸν αἰῶνα περίπου, ἀκόμα κι' ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του μέσα στὸ καμίνι τῆς πολιτικῆς.

Ἐφτασε στὰ ὑπάτα ἀξιώματα τοῦ στρατοῦ χωρὶς νὰ ἐπαρθεῖ οὔτε ν' αὐθαιρετήσῃ, κι' ἐβγαίνει πρῶτος βουλευτὴς στὰ Γιάννενα χωρὶς νὰ δημοκοπεῖ. Ἐφερε στὸν στρατὸ καὶ στὴν πολιτικὴ ψυχὴ δικαστικοῦ. Καὶ τόσο ἀδιαφιλονέικτο ἦταν τὸ κύρος του ὥστε τὸ 1920, μετὰ τὴν ἀνατροπὴ τοῦ Βενιζέλου καὶ τὴν παλινὸρθωση τοῦ Κωνσταντίνου, ὅταν χρειάστηκε νὰ τιθασετοῦν οἱ φιλοδοξίες γιὰ νὰ παραμείνουν συγκροτημένοι οἱ Φιλελεύθεροι ἀπέναντι στὶς μετανοεμβριανὲς κυβερνήσεις καὶ στὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1922, τὸ Κόμμα δὲν ἐμπιστεύτηκε τὴν κοινοβουλευτικὴ του ἐκπροσώπηση καὶ τὴ διεύθυνση τῶν ἐργασιῶν του σὲ κανέναν ἀπὸ τοὺς πολιτικοὺς μεγιστάνες τοῦ βενιζελισμοῦ, ἀλλὰ στὸν στρατηγὸ Δαγκλή.

Διδάγματα πολλά καὶ πολύτιμα μπορεῖ κανεὶς ν' ἀποκομίσει ἀπὸ τὴν στρατιωτικὴ καὶ τὴν πολιτικὴ σταδιοδρομίαν τοῦ Δαγκλή. Τόσα πολλά, ὥστε ἄσκοπο εἶναι νὰ ἐπισημανθοῦν ἐδῶ μονάχα μερικὰ στὴν τύχη.

Πρόκειται γιὰ μιὰ ὑποδειγματικὴ ζωὴ, στενὰ καὶ ἀδιάκοπα δεμένη μὲ τὶς ἱστορικὲς περιπέτειες τοῦ Ἑλληνισμοῦ — τοῦ ἐλεύθερου καὶ τοῦ ἀλύτρωτου — τόσο στενὰ καὶ τόσο ἀδιάκοπα ὥστε, διαβάζοντας τὸ Ἀρχεῖο τοῦ στρατηγοῦ Δαγκλή, ὅποιοι ἀγαπᾶ τὴν ἱστορίαν καὶ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ τόπου του, θὰ βρεῖ ἀφθονο ὕλικὸ γιὰ νὰ τροφοδοτήσῃ τὴν ἱστορικὴ του ἔφεση, ἀλλὰ συνάμα θὰ γνωρίσει ἀπὸ πρὸ κοντὰ ἓνα ὠραῖο δείγμα ἀνθρώπου.

Ε. Λ.

*Τὸ Ἀρχεῖο τοῦ στρατηγοῦ Π. Γ. Δαγκλή ἔχει
κατατεθεῖ στὸ Μουσεῖον Μπενάκη (Τμήμα Ἀρχείων).*

ΤΟΜΟΣ Α'

Α'

ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΚΑ

1. Ο ΜΙΣΣΕΜΟΣ

«Τον χρον. 1803, 15 Νοεμβρίου εμψεψαμεν απο την γληκήτατήν μας πατριδα την ονομασμένην σουλη· ης διαστημα τρησημηση χρόνους ακαταπαφτού πόλεμου, μέρα νύχτα κλησμένη και ύστερημένη όλα τα αναγκέα τῆς τροφῆς μας· ης το ήσπερον χρόνον ησπερηθημεν και το πηοτόν οπου πρώτα το ήχαμε ελεύθερον· τὰ έματα έτρεχον κάθε στιγμήν ποταμηδόν και η ήροες εκείνη του λεονίδα εκρουούνταν από τες τέσσερες μερηές 1000 κόντρα ης 4000 χηληάδες αγαρηνόν και χορῆς ψομή· αλλά με κρέας, λάχανα και άλλα χόρτα και καρπούς δεντρόν.

αφτη η πατρήδα εστάθη κόντρα ης τους τούρκους 10 χρόνους αλά αργά και ης τους ήστερους τούτους 3 ½ χρόνους έγηνε θρηνος μέγας ο πόλεμος ακατάπαφτος και ακήμητος μέρα νήχτα

Ο μησεμός μας ης Πάργα απο Πάργα ης κορφούς

Εδο θέλη σημιόσο τόν αριθμόν της φαμιληάς οπου εφύγαμε και τα ονοματά τους και πότε αποθάνη το κάθε ονομα, και που».

*Ετσι αρχίζει ένα τετράδιο δυσανάγνωστο σε σχῆμα λίγο μικρότερο από τὰ συνηθισμένα μαθητικά, με 20 σελίδες σε λευκό χαρτί άχαράκωτο, και μ' ένα φθαρμένο έξώφυλλο από στρατσόχαρτο, που έχει έπιγραφη: «Φηλάδα της φαμηληας μας». Όλα μαζί ραμμένα στη μέση με 8 γερές ραφές.

Οί 4 πρώτες σελίδες έχουν ψαλιδιστεί και άποκοπεί από τὸ τετράδιο, 'Η πέμπτη, δηλαδή ούσιαστικά η πρώτη, είναι μὲν γραμμένη, αλλά και διαγραμμένη με διαγωνίες και καμπύλες.

Τὸ παραπάνω κείμενο αρχίζει λοιπόν από τὴ σ. 6 τοῦ τετραδίου. Και συνεχίζεται στη σ. 7.

'Η σ. 7 από δῶ και κάτω, καθώς και η έπόμενη σ. 8, διαιρείται με κάθετη γραμμὴ σε δύο: άριστερά τὰ όνόματα, δεξιά η χρονολογία και τὰ περιστατικά του θανάτου, η «κενό.

ο αρχηγος και πατέρας
γεόργιος¹ νταγκλής²

μητέρα μας Δημήτρο

κη βάβο μας μάνα του
πατρὸς της μάνας μου Ζαχάρο

εσκοτώθη εἰς τον πόλεμόν της
Ντενοδος με τήν αρμάδα τήν ρουση-
κην αποθανε ης μαντουκη ετάφη
ης αγιον χαράλαμπον ήτον χρονόν
45 τόν 1805.

απόθανεν τόν 1804 ης Πάργαν ήτον
γρηά χρονον 10³.

Αὐτὰ δλα — κι' ἄλλα ἀκόμα: γεννήσεις, θανάτους, βαφτίσια καὶ κουμπιariές — τὰ κατα-
γράφει στή Φυλλάδα ὁ Παναγιώτης ἡ Γιώτης, πρωτότοκος τοῦ Γεωργίου ἡ Γκόγκα, γεν-
νημένος σὸ Σοῦλι τὸ 1787, *γιὰ νὰ βρεθοῦν ης τους μεταγενεστεροῦς μας.*

Σαράντα ἐνὸς χρονῶν ἦταν ὁ Γκόγκας καὶ δεκάξι ὁ Γιώτης ὅταν ἔγινε ἡ μετοικεσία.

2. ΡΙΖΕΣ ΤΗΣ ΦΑΡΑΣ

Ἡ Φυλλάδα τῆς Φαμίλιας ἀναφέρει μόνο τὴν οἰκογένεια τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ πατέρα
Γκόγκα, ὅπως ἦτανε τὴν ὥρα ποὺ κινούσε ἀπὸ τὸ Σοῦλι, χωρὶς νὰ μνημονεῖ ἀπώτερες
γενεές. Σήμερα ὅμως, ἔπεται ἀπὸ τοὺς γενεαλογικοὺς πίνακες ἀρματολῶν ποὺ προτάσ-
σει ὁ Κασομούλης στὰ Ἐνθυμήματά του⁴, ξέρουμε ὅτι παλαιότερος Δογκλῆς σὸ Σοῦλι

1. Γνωστός ὡς Γκόγκας, με τὸν σουλιώτικο τύπο τοῦ ὀνόματος.

2. Ὁ τύπος «Δαγκλῆς» καθιερώθηκε πολὺ ἀργότερα. Στὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς παρου-
σιάζονται πολλὲς ἄλλες παραλλαγές· (λ.χ. Ταγκλῆς), ἐπικρατεῖ ὅμως ὁ τύπος «Νταγκλῆς»,
χωρὶς ν' ἀποκλείεται ὁ τύπος «Δαγκλῆς»· λ.χ. ὁ Γεώργιος ἐγγονὸς τοῦ Γκόγκα, ὑπογρά-
φεται σὲ ὅλη του τὴ ζωὴ «Νταγκλῆς» καὶ τ' ἀρχικὰ τῆς μονογραφής του εἶναι Γ.Ν., καὶ ὄχι
Γ.Δ. Ὡς Νταγκλῆς ἀναγράφεται σὸ δίπλωμα τῶν ἀνωτέρων ταξιαρχῶν τοῦ Σωτήρος
ποὺ τοῦ ἀπονέμεται τὸ 1886, ὡς Δαγκλῆς, ὅμως, τριάντα χρόνια πρωτύτερα σὸ δίπλωμα
τοῦ ἀργυροῦ σταυροῦ. Στὸ βιβλίο τοῦτο, ὅταν δὲν πρόκειται γιὰ κείμενα αὐτοῦσια, χρη-
σιμοποιεῖται ὁ τύπος «Δαγκλῆς».

Αὐτὰ γιὰ τὴ γραφὴ τοῦ ὀνόματος. Ὅσο γιὰ τὴ σημασία του, με τὸ τοπωνύμιο Dangli
ἀναφέρεται μιὰ παραφυάδα τῆς Πίνδου πρὸς τὴν πλευρὰ τῆς βορειοδυτικῆς Μακεδονίας.
Βλ. Mémoire sur les frontières de l'Épire, τῆς ἐλληνικῆς ἀντιπροσωπείας στή Διάσκεψη
τοῦ Λονδίνου (1913), σ. 1: «La frontière (...) en suivant la chaîne des montagnes
Dangli (Malji Kjarista, Malji Rodoni) jusqu'au sommet de Bunar (...). Τοπωνύ-
μιο «Δαγκλῆ» σημειώνει ἐπίσης ὁ χάρτης «Ἡ βόρεια πλευρὰ τοῦ πασαλικίου τῶν Ἰωαν-
νίνων (Κ. Μ π ῖ ρ η, Ἀρβανίτες, οἱ Δωριεῖς τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ. Ἱστορία τῶν
Ἑλλήνων Ἀρβανιτῶν, Ἀθήναι 1960 σ. 359). Σὲ νεώτερος χάρτες δὲν φαίνεται νὰ ση-
μειώνεται με ἰδιαιτέρη ὀνομασία αὐτὴ ἡ παραφυάδα. — Κατὰ μιὰ οἰκογενειακὴ παράδοση
τὸ ὄνομα Δαγκλῆς ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ τουρκικὸ Dagli = ὄρεσίβιος.

3. Δὲ φαίνεται ἂν ἀπ' αὐτὸν τὸν ἀριθμὸ λείπει τὸ 1 στὴν ἀρχὴ ἢ τὸ 0 σὸ τέλος, ἂν
δηλαδὴ ἢ βάβω πέθανε 100 ἢ 110 χρονῶ.

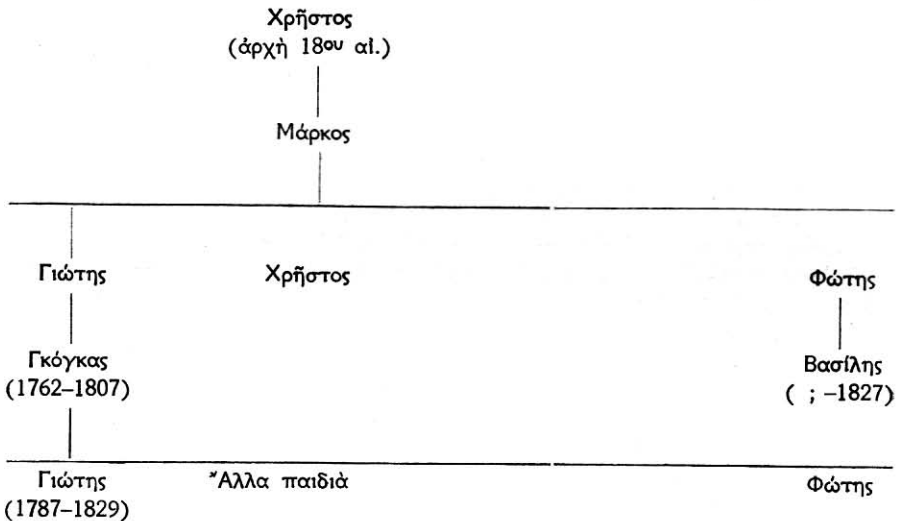
4. Νικολάου Κ. Κασομούλη, Ἐνθυμήματα Στρατιωτικὰ τῆς Ἐπαναστά-
σεως τῶν Ἑλλήνων. Εἰσαγωγή καὶ σημειώσεις Γιάννη Βλαχογιάννη, 1940-42,
Α' σ. 16, 17.

αναφέρεται ὁ *Χρήστος*, καὶ παιδί του ὁ *Μάρκος*, καὶ παιδιά τοῦ Μάρκου ἕνας *Γιώτης*, ἕνας *Χρήστος* κι' ἕνας *Φώτης*. Ὅλα αὐτὰ χωρὶς συγκεκριμένες χρονολογίες, πάντως ὁμῶς ὁ λόγος εἶναι γιὰ τὸν 18ον αἰῶνα, ἀρχὴ ἢ μέση.

Ποιά ἡ σχέση τοῦ Γκόγκα μὲ τὸν γενάρχη Χρήστο τοῦ Κασομούλη ;

Τὸ ὄνομα Γιώτης, ἢ συνήθεια νὰ δίνεται στ' ἀγόρια τὸ ὄνομα τοῦ παποῦ, καθὼς καὶ λίγες ἐνδιάμεσες βέβαιες χρονολογίες παρέχουν βάσιμες ἐνδείξεις γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀλυσίδας. Ὁ Γιώτης, λοιπὸν, τοῦ Κασομούλη, ἕγγονος τοῦ γενάρχη Χρήστου, πιθανώτατα ἦταν ὁ πατέρας τοῦ Γκόγκα, ποῦ, σύμφωνα μὲ τὴν καθιερωμένη συνήθεια, ἔδωσε στὸ πρῶτο του ἀγόρι τὸ ὄνομα τοῦ πατέρα του : Γιώτης. Ἐνισχύεται ἡ πιθανοφάνεια κι' ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ τελευταίου ἀγοριοῦ τοῦ Γκόγκα, ποῦ ὀνομάστηκε Φώτης; ὅπως δηλαδὴ τὸ τελευταῖο ἀδελφί τοῦ πατέρα Γιώτη.

*Αν οἱ εἰκασίες αὐτὲς δὲν εἶναι λαυθασμένες, προκύπτει τὸ ἀκόλουθο σχῆμα :

Δισέγγονος λοιπὸν τοῦ Χρήστου ἦταν, πιθανώτατα, ὁ «ἀρχηγὸς καὶ πατέρας» Γκόγκα, ποῦ ὁδήγησε τὴ φάρα στὸ δρόμο τῆς ἐξορίας τὸ 1803.

3. ΓΚΟΓΚΑΣ, Ο ΑΡΧΗΓΟΣ ΚΑΙ ΠΑΤΕΡΑΣ

Ὁ Γκόγκα, ὁ «ἀρχηγὸς καὶ πατέρας», ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς Σουλιῶτες ἀρχηγούς ποῦ εἶχαν πολεμήσει τὸν Ἄλῃ πασᾶ ἕως τὴν τελευταία στιγμή, χωρὶς ἀπόπειρες ἀτομικοῦ συμβιβασμοῦ οὔτε διαφορούμενες διαπραγματεύσεις.

Πρωτοσυναντοῦμε τὸ ὄνομα «Κοκα Ταγλῖς» τὸ 1799, κάτω ἀπὸ μιὰν ἐκκλήση τῶν Σουλιωτῶν γιὰ βοήθεια *απο φωνη ἀπο μπαρονι καὶ ἀπο καθε χωιᾶ*. Ἡ ἐπιστολὴ ἀπευθύνεται *το ἐγγενεστάτο καὶ χρησιμστάτο ἐν ἀρχουσι κηρω κηρω κοντε Σπύρω*, δηλαδὴ στὸν Σπυρίδωνα Θεοτόκη, πρόεδρο τῆς δημοτικῆς Ἀρχῆς στὴν γειτονικὴ, γαλλοκρατούμενη τότε, Κέρκυρα¹. Ἡ πολεμικὴ δράση τοῦ Γκόγκα Δαγκλῆ σ' αὐτὸν τὸν ἀγριο ἀγῶνα

1. Δημητρίου Μ. Σάβρου, Γράμματα ἀναφερόμενα εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Πάργας. Ἀνατύπωσης ἐκ τοῦ Β' τόμου τῶν «Ἑπειρωτικῶν Χρονικῶν» (χωρὶς χρονολογία). Ὁ ἐκδότης σημειώνει ὅτι ἡ ἐπιστολὴ «χαρακτηρίζει τὸν ἀδάμαστον

των Σουλιωτών για την άνεξαρτησία τους επισημαίνεται από το 1800, στην απόκρουση της επίδρομης του Γιώργη Μπότσαρη (παπού του Μάρκου) και των Τουρκαλβανών συμμάχων του, κορυφώνεται στο τέλος του 1803 με την «εσχάτην και τρομεράν μάχην» στο Κούγκι, και λήγει έπειτα από λίγες μέρες στο δρόμο της ομαδικής μετοικεσίας προς την Πάργα και την Κέρκυρα, μαζί με τις φάρες Δράκου, Ζέρβα και Τζαβέλα. Ήταν σχεδόν τα δύο τρίτα του σουλιώτικου πληθυσμού. Οί λοιποί τράβηξαν για το Ζάλογγο και το Βουλαρέλι¹.

Τά Έπτάνησα, όταν έφτασαν στην Κέρκυρα οί πρόσφυγες Σουλιώτες, ήταν αυτόνομη πολιτεία υπό την επικυριαρχία του Σουλτάνου και την προστασία του Τσάρου, που για πρώτη φορά στην ιστορίας τους είχαν συμμαχήσει ούσιαστικά, τά νησιά ήταν υπό την ανεξέλεγκτη έξουσία του Τσάρου. Τά γυναικόπαιδα των Σουλιωτών έγκαταστάθηκαν στο κερκυραϊκό προάστειο Μαντούκι, όπου άφέθηκαν στην τύχη τους, μέσα σ' ένα χώρο κατερειπωμένο από πρόσφατες άκόμα πολεμικές έπιχειρήσεις². Οί μάχιμοι Σουλιώτες έντάχθηκαν, οί περισσότεροι, στα στρατιωτικά τάγματα που σχηματίζονταν με ρωσική όργάνωση στην «αυτόνομη πολιτεία». Ό Γκόγκας διορίστηκε εκατόνταρχος³.

ήρωισμόν» των Σουλιωτών, «είναι δέ και αξιόλογον γλωσσικόν μνημείον των χρόνων εκείνων», δέν έξηγει όμως ποιές περιστάσεις την προκάλεσαν. Η έκκληση έχει άκόμη πέντε ύπογραφές και σφραγίδες : Κουτζο Νικας, Διμο Δράκος, Φωτο Τζαβέλας, Τουσα Ζερβας, Γιανακη Σεχος.

1. Κυριώτερη πηγή γι' αυτά τά γεγονότα είναι του Χριστοφόρου Περραιβού, 'Ιστορία του Σουλίου και της Πάργας. Δυστυχώς καμιά από τις τέσσερες εκδόσεις του σημαντικού αυτού έργου (1803, 1815, 1857, 1956) δέν έχει άλφαβητικό εύρετήριο.

Άπό την έκδοση του 1857 σημειώνουμε έδώ τις σελίδες όπου μνημονεύεται όνομαστικά ή πολεμική δράση του Γκόγια Δαγκλή. 'Η άπλή παράθεσή τους συμπυκνώνει μέσα σε λίγες σειρές τό δράμα εκείνων των ανθρώπων, που τόσο αγωνίστηκαν, για να μείνουν έλεύθεροι και τελικά άναγκάστηκαν να υποκύψουν : μάχη στο Ραϊδοβούι κατά του Γιώργη Μπότσαρη και των Τουρκαλβανών (69-70)· σύσκεψη των όπλαρχηγών «όταν ή διαγωγή του Βότσαρη έφάνη παράδοξος και λυπηρά» (71)· μάχη της Νεμίτζας, κατά του 'Ισοφ Άράπη και άλλων Τουρκαλβανών (72)· μάχη της Βυρτζάχας, όπου διοικούσε από μακριά ό ίδιος ό 'Αλής (75-76)· μάχη του Κουρίλλα, όπου οί Σουλιώτες χτυπήθηκαν με τό έπικουρικό σώμα του 'Ιμπραϊμπασα, συμπέθερου του 'Αλή (79-80)· κατευναστικό διάβημα των όπλαρχηγών προς τον Φώτο Τζαβέλα, που ζητούσε να σκοτώσει τον Κίτσο Μπότσαρη, όταν αυτός, σταλμένος από τον 'Αλή, ήρθε να προτείνει μαζί με άλλους όρους ειρήνης την άπομάκρυνση του Τζαβέλα από τό Σούλι (110)· τελευταία μάχη των Σουλιωτών πριν από την συνθηκολόγηση — Κούγκι 7 Δεκεμβρίου 1803 — ομαδική μετοικεσία προς την Πάργα και την Κέρκυρα (153).—Για την αξιοπιστία του Περραιβού βλ. την έκδοση του 1956, πρόλογο Νίκου Α. Βέη, σχόλια Μ. Μ. Παπαϊωάννου και την εκεί βιβλιογραφία (έκδ. Σεφερλή).

2. Πέντε χρόνια πρωτύτερα, όταν πλησίαζε ό ρωσοτουρκικός στόλος στην γαλλοκρατούμενη Κέρκυρα, οί Μαντουκιώτες είχαν ξεσηκωθεί έναντίον των άρχών κατοχής. Οί Γάλλοι, «φέροντες θρυαλλίδας εις τάς χείρας έθετον πύρ εις τάς οικίας των προαστείων... μέγα δέ μέρος του προαστείου εκείνου είχε καταστραφεί» (Γερσίμου Ε. Μαυρογιάννη, 'Ιστορία των 'Ιονίων Νήσων, 1889, τ. Α' σ. 222). Σ' αυτά τά έρείπια έγκαταστάθηκαν οί πρόσφυγες Σουλιώτες.

3. Στη ρωσοκρατούμενη Κέρκυρα οί Σουλιώτες σχημάτισαν όχτώ εκατονταρχίες, με πρώτους εκατοντάρχους τον Δήμο Δράκο, Φώτο Τζαβέλα, Τζήμα Ζέρβα, Τούσα Ζέρβα, Γκόγια Δαγκλή, Ζυγούρη Τζαβέλα, Βασίλη Ζέρβα και Διαμάντη Δαγκλή. Άρχηγός τους

Φυσικά, γρήγορα διαλύθηκε ή άλλόκοτη ρωσοτουρκική συμμαχία και άρχισε νέος ρωσοτουρκικός πόλεμος — ο πρώτος του αιώνα — που θα κρατήσει με διαλείψεις από το 1806 έως το 1812. Ένα από τα πρώτα του επεισόδια ήταν — άνοιξη του 1807 — η απόβαση στην Τένεδο και η ναυμαχία, όπου ο Ρώσος ναύαρχος Σενιάβιν, ο «Συνέβης» του Κολοκοτρώνη, καταναυμάχησε τον τουρκικό στόλο.

Έκει, στο παραλιακό φρούριο του νησιού, έμελλε να πληγωθεί θανάσιμα ο πολεμιστής των σουλιώτικων βράχων Γκόγκας Δαγκλής, ο «άρχηγός και πατέρας»¹.

Ήταν στην αρχή ο κόμης Bockendorf, «νέος χαριέστατος και φιλέλληνας» (Περραιβού, ό.π. Α' σ. 74), και λίγο αργότερα ο Έλληνορωσος στρατηγός Έμμανουήλ Παπαδόπουλος, που έγραψε και τον κανονισμό της «Λεγεώνας των Ήπηρετωσοσυλιωτών και Χειμαροπελοποννησίων εις την δούλευσιν της Α.Α.Μ. 'Αλεξάνδρου Α', Αυτοκράτορος άπασών των Ρωσιών» (Σπυρομίλιου, 'Απομνημονεύματα της Δευτέρας Πολιορκίας του Μεσολογγίου 1825-1826, έκδ. 'Ιω. Βλαχογιάννης, 'Αθήναι 1926, σ. η' σημ. 2).

1. 'Η δράση των Σουλιωτών και ο θάνατος του Γκόγκα Δαγκλή σ' αυτό το πολεμικό επεισόδιο περιγράφεται στο Κωνσταντίνου Ν. Ράδου, Οί Σουλιώται και οί 'Αρματωλοί έν 'Επτανήσφ, 'Επετηρίς Παρνασσού 1916, σ. 100-108. Την προσφορά της μελέτης αυτής στον άντιστράτηγο Παναγιώτη Δαγκλή, ο Ράδος, τότε πρόεδρος της 'Ιστορικής και 'Εθνολογικής 'Εταιρείας της 'Ελλάδος», συνόδευε με το ακόλουθο γράμμα, σταλμένο στη Θεσσαλονίκη, ένα μήνα περίπου μετά το Κίνημα του 1916 :

*'Εν 'Αθήναις οδός 'Αριστοτέλους 55
5 Σερίου 1916*

Στρατηγέ μου,

'Επωφελοῦμαι της προσχωρήσεως του εξαδέλφου μου Ρέντη εις το κίνημα όπως σοι αποστείλω τους άσπασμούς και ευχάς μου υπέρ ευδοξείας των καθ' ύμās. Συγχρόνως αποπέλλω ύμίν το περι Σουλιωτών έν 'Επτανήσφ πόνημά μου έν τῷ όποίφ κάμω λόγον περι του προπάππου σου. Μολονότι δέν είναι κατάλληλος ή στιγμή δι' αναγνώσεις θά ευρης μίαν στιγμήν κανένα βράδυ όπως ίδης τά της ήρωϊκής υπερασπίσεως της Τενέδου υπό των ύπ' αυτόν λόφων.

Σε παρακαλώ πρόσφερε τά σέβη μου εις τον 'Αρχηγόν (ίσως μ' ένθυμείται, του έδειξα το Μουσείον και του πρόσφερε το έργον μου La Bataille de Salamine). 'Επίσης άσπάζομαι Κοντουριώτην, Γκίνη και λοιπούς. 'Ο Θεός μαζί σας.

Σε άσπάζομαι

Κωνστ. Ν. Ράδος

Άς σημειωθεί έδώ, επειδή ένδέχεται να μην ξαναπαρουσιαστεί άφορμή, ότι ο στρατηγός Δαγκλής ήταν από το 1889, ως λοχαγός, τακτικός έταίρος της 'Ιστορικής και 'Εθνολογικής 'Εταιρείας. Τακτικός και πιστός : το 1892 δωρίζει στο Μουσείο της 'Εταιρείας «έγγραφα άφορώντα τον Σουλιωτήν άγωνιστήν Διαμάντην Ζέρβαν». Το ευχαριστήριο της 'Εταιρείας προσθέτει : *Τά έγγραφα κατεγράφησαν υπό το ύμέτερον όνομα ως δωρητού έν τῷ βιβλίφ του 'Αρχείου από τον άρ. 8292-8324». Το 1913 στέλνει από τά Γιάννενα ένα πίνακα μετά του σουλτανικού Στέμματος (Τουρά) όστις άνήγητο εις το άστυνομικόν κατάστημα της Φιλιπιάδος, μετά σημαίας κρασίνης και έτέρας έρυθράς άτάκτου τουρκικού σώματος. Το 1916 δωρίζει εικόνα του άειμνήστου άγωνιστού Γιώτη Δαγκλή.*

Ο στρατηγός Δαγκλής ήταν προεδρεύων άντιπρόεδρος της 'Εταιρίας όταν δημιουργήθηκε το 1919 ζήτημα μεταφοράς των συλλογών από το Πολυτεχνείο, όπου στεγάζονταν, στα παλιά 'Ανάκτορα. Βρίσκονται στο 'Αρχείο μιά σχετική έπιστολή του Ν. Γ. Πολίτη και ένα πρακτικό.

4. ΓΙΩΤΗΣ, Ο ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ ΤΟΥ ΕΙΚΟΣΙΕΝΑ

Λίγους μήνες μετά τον θάνατο του άρχηγού και πατέρα, όταν ο Ναπολέων και ο Άλέξανδρος επιχείρησαν να μοιράσουν τον κόσμο στο Τιλσίτ, ο Τσάρος «παρεχώρησε» τὰ Ἐπτάνησα στὸν νικητὴ του, φυσικὰ χωρὶς νὰ ρωτῆσει τὸν «κυρίαρχο» Σουλτάνο, κι' ἀκόμη λιγώτερο τὸν πληθυσμὸ τῶν νησιῶν. Ἔτσι, γιὰ δευτέρη φορά μέσα σὲ δέκα χρόνια, πέρασαν οἱ Κερκυραῖοι στὴ γαλλικὴ ἐπικυριαρχία. Μαζί τους καὶ οἱ πρόσφυγες Σουλιῶτες. Ρῶσος ἑκατόνταρχος σκοτώθηκε ὁ πατέρας Γκόγκας. Γάλλος ἑκατόνταρχος διορίζεται τὸν ἴδιο χρόνο ὁ γιός :

EMPIRE FRANÇAIS
AU NOM DE SA MAJESTÉ L'EMPEREUR ET ROI

Gouvernement de Corfou
et des Pays qui en dépendent

Nous, Général Commandant en chef, gouverneur Général de Corfou et des Pays qui en dépendent, d'après le compte rendu par Monsieur le Général Cardenau, Commandant les troupes des Sept-Iles, sur les services, la conduite et l'attachement au Gouvernement Français de Monsieur Ioti Danglis de Sulli, le nommons à l'emploi de capitaine en premier, commandant la Sixième compagnie du premier bataillon du régiment albanais au service de l'Empire Français, pour jouir des prérogatives, autorité et solde d'activité, accordées à ce grade par l'arrêté d'organisation en date du 16 septembre 1807.

Le Colonel de ce corps le fera reconnaître en ladite qualité et recevra son serment de fidélité à Sa Majesté l'Empereur et Roi.

Corfou le dix-neuf septembre Mil huit cent sept.

Pour Sa Majesté l'Empereur et Roi
Le Gouverneur Général
César Berthier¹

Le Général Commandant les troupes
Aug. Cardenau

La présente nomination sera soumise à l'approbation de Sa Majesté
IMPÉRIALE ET ROYALE.

1. Τὸ «Ἀρχεῖον τοῦ Στρατηγοῦ Μπερτιέ» περιέχει πολλὰ ἐνδιαφέροντα τοὺς Σουλιῶτες, τὴν Ἠπειρο καὶ τὴν Ἐπτάνησο. Τὸ ἐπισήμανε ὁ Μ. Θ. Λάσκαρις στὴν Ἰόνιο Ἀνθολογία, 1935, σ. 137-141. Τὸ παραπάνω ἔγγραφο πρωτοδημοσίευσε ὁ Κ. Ν. Ράδος τὸ 1916 «ἐκ τοῦ οἰκογενειακοῦ γραμματοφυλακίου τοῦ ἀντιστρατήγου Δαγκλῆ», στὴν μελέτη του «Οἱ Σουλιῶται» κλπ. (β.π. σ. 66).

Μόλις ήταν είκοσι χρονῶν ὁ νεόκοπος capitaine ¹ Ioti Danglis de Sulli. Τὸν ἴδιο χρόνο παντρεύτηκε μετὴν Παναγιώτα, *θυγατέρα του γηῆνο φωτου* ² ἀπὸ τζεκουράτες ³. Τὸυς στεφάνωσε στὸ Μαντουκί ὁ κολονέλος *χρηστάκης καλόγερος πρεβεζιάνος* ⁴.

Ποῦ ὑπηρετήσε ὁ Γιώτης Δαγκλῆς ἀπὸ τὸ 1807 ἕως τὸ 1814, ὅσο κράτησε στὴν Κέρκυρα ἡ κατοχὴ τῆς αὐτοκρατορικῆς Γαλλίας ; Καὶ τί ἀπέγινε ἀπὸ τὸ 1814, ὅταν κατακυρώθηκαν τὰ Ἐπτάνησα τοῦς Ἄγγλους, ἕως τὸ 1820, δηλαδὴ ἕως τῆ χρονιά ποῦ ξαναρχίζει ὁ ἀγῶνας γιὰ τὸ Σούλι, ὁ ὕστατος αὐτῆ τῆ φορά ;

Ἔχουμε κάποιες ἐνδείξεις χάρις στὴν οἰκογενειακὴ «Φυλλάδα», ὅπου τώρα, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Γκόγκα, ὁ νέος ἀρχηγὸς καὶ πατέρας τῆς κατόπιν φαμίλιας *παναγηότης Νταγλῆς, γεννημένος στὸ σουλι τὸν 1787*, σημειώνει *πότε παντρεύτηκα καὶ πούθε ἐπηρᾶ τὴν γυνέκα τον πεδιον οπου καμνο, πότε γενιέτε τὸ κάθε πεδι καὶ πηὸς τὰ βαπτίζεις*. Καὶ οἱ γεννήσεις αὐτῆς εἶναι τοῦ 1809, τοῦ 1812, τοῦ 1814 καὶ ἄλλες ὑστερότερες.

Ἐπὶ τῆς ἀκόμα, στὴ μέση τῆς «Φυλλάδας» ἔνα δισέλιδο κείμενο, ἀπροσδιόριστος σημασίας, κάτι σὰν προφητεία ἢ χρησμός :

Εφάνη κατὰ τοὺς υμετέρους χρόνους ἀνθρώπος μεγάλης ἀρετοῖς ὅς της ζῆ κατὰ τὸ παρὸν (...) μέτρηος κατα το μέγεθος πολὺ ορέος τὴν ὄψη καὶ γληκῆς λήαν (...) τὸ βλέμα του ἦνε σοβαρὸν καὶ χαριέστατον (...) δὲν τὸν ἦδε ποτὲ τοινὰς νὰ γελάση τὸν ἦδον ὅμως καὶ ἐκλαφσεν (...) ἦνε ὁ εμορφότερος ἀνθρώπος οπου να εφάνη ἦς τὴν γῆν (...).

1813. 20 νοεμβρίου κορφούς γραμμένη ἠπο χηρὸς του ταπηνου καὶ δούλου παναγηότη νταγλῆ.

Οἱ παραπάνω χρονολογίαι πιθανολογοῦν ὅτι ὁ Γιώτης Δαγκλῆς διατήρησε τὴ θέση του ὅσο κράτησε ἡ γαλλικὴ κατοχὴ, δὲν ἀπομακρύνθηκε ὅμως ἀπὸ τὰ Ἐπτάνησα οὔτε ἀκολούθησε, ὅπως ἄλλοι πρόσφυγες Ἡπειρώτες, ναπολεόντειες ἐκστρατεῖες.

1. Σχετικὰ μετὸν βαθμὸ τοῦ capitaine διαβάζουμε σὲ μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Κ. Ράδου πρὸς τὸν στρατηγὸ Δαγκλῆ, ἡμερομηνίας 22 Μαρτίου 1916 : (...) *Σὰς εἶχα στείλει ἐν φυλλάδιόν μου περὶ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Ναπολέοντος τὸ ὁποῖον καὶ ἐλπίζω νὰ ἐλάβετε. Ἐκεῖ θὰ ἰδῆτε σελ. 50 ὅτι ἀναφέρω τὸν Γιώτη Δαγκλῆ ὡς ταγματάρχην. Τοῦτο ἔχω ἰδεῖ εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν τῆς Γαλλίας, τὸ ὁποῖον καὶ ἀνεδίφθησα πρὸς τὸν σκοπὸν συλλογῆς πληροφοριῶν διὰ τὴν ἱστορίαν μας. Δὲν πιστεύω ν' ἀπατώμαι (...)*. Πάντως, ἔταν ἔγραφε αὐτὴν τὴν ἐπιστολὴ, ὁ Κ. Ράδος δὲν εἶχε ἀκόμη δημοσιεύσει τὸ παραπάνω δίπλωμα διορισμοῦ.

2. Ἄδηλο σὲ ποιὰ φάρα ἀνῆκε ὁ Γιάνος Φῶτος : «Τὰ σουλιώτικα ὀνόματα εἶναι ἀελοπιστικὰ ἀπλὰ Κίτσιο-Κώστας, Κώστα-Κίτσιος (...). Τὸ ἴδιο καὶ στὰ ὀνόματα τ' ἀρβανίτικα τῶν Ἰδραίων καὶ τῶν Σπετσιωτῶν καὶ σήμερα διαβάζοντας Μανώλης Λαζάρου καὶ Λάζαρος Μανώλης, δὲν ξέρουμε ποιᾶς οἰκογενείας εἶναι οἱ ἀναφερόμενοι (Κ α σ ο - μ ο ὄ λ η - Β λ α χ ο γ ι ἀ ν ν η, ὁ.π. Β' σ. 97 σημ. 7 καὶ Α', σ. 26 σημ. 7).

3. Τζεκουράτες ἢ Τζικουράτι ἢ Τζεκούρι (καὶ παραλλαγές μετ' αὐτῶν), ἔνα ἀπὸ τὰ χωριά ποῦ εἶχαν ἀποσπάσει οἱ Σουλιῶτες ἀεὶ τῶν ἀγάδων τοῦ Μαργαριτίου.

4. Ἐπὶ τῆς Χρῆστος καὶ Χρηστάκης Καλόγερος Πρεβεζιάνος. Βλ. Κ. Ν. Ράδου, Οἱ Σουλιῶται κλπ. (ὁ.π. σ. 62). Ὁ Χρηστάκης, ὁ γιὸς του καὶ ἡ κόρη του ἀναφέρονται στὴ «Φυλλάδα τῆς Φαμίλιας» ὡς νουνοὶ τῶν πιδὸ πολλῶν παιδιῶν τοῦ Γιώτη Δαγκλῆ.

Ἐδῶ μιὰ παρένθεση, γιὰ νὰ προλάβουμε ἐνδεχόμενες ἀπορίες τοῦ ἀναγνώστη. Ἐνα παιδί μεγαλωμένο στὸ Σούλι, ἀπὸ τὸ 1787 ἕως τὸ 1803, ἀπάνω δηλαδὴ στὸ κορύφωμα τοῦ κατατρεγμοῦ, ποῦ καὶ πῶς ἔμαθε νὰ γράφει ἑλληνικά ; Κι' ἀκόμα : ποῦ καὶ πῶς ἔμαθε νὰ παραδειγματίζεται μὲ τοὺς «ἥρωες του Λεονίδα» καὶ πῶς εἶχε τόσο περήφανη συνείδηση τῆς πατρογονικῆς ἀρετῆς, ὥστε νὰ νοιάζεται γιὰ τὴ διατήρηση τῆς μνήμης τῆς «ἡς τοὺς μεταγενεστεροὺς μας» ; Ἡ πιθανώτερη ἀπάντηση στὴν πρώτη ἀπορία εἶναι ὅτι ὁ Γιώτης πρῶτόμαθε γραφὴ καὶ ἀνάγνωση ἔφηβος πιά στὴν Κέρκυρα. Γιὰ τὸν κατὰ τρία χρόνια νεώτερό του Μάρκο Μπότσαρη, συμπρόσφυγα τὴν ἴδια ἐποχὴ, ἐπίσης στὴν Κέρκυρα, ὑπάρχει πληροφορία ὅτι ἐκεῖ ἄρχισε νὰ μαθαίνει γράμματα¹. Εὐλόγο εἶναι νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἐκεῖ στὴν Κέρκυρα ἄρχισαν νὰ μαθαίνουν γράμματα ὅλα τὰ παιδιά τῶν Σουλιωτῶν. Ἡ «Φυλλάδα τῆς Φαμίλιας», λοιπόν, ἄρχισε νὰ γράφεται ἀρκετὰ χρόνια μετὰ τὴ μετοικεσία, ὅπως ἄλλωστε ὑποδηλώνεται καὶ ἀπὸ μερικὲς λανθασμένες ἢ ἀντικρουόμενες χρονολογίες (15 Νοεμβρίου, ἀντὶ Δεκεμβρίου, γιὰ τὴν ἀναχώρηση ἀπὸ τὸ Σούλι, 1805 καὶ 1806, ἀντὶ 1807, γιὰ τὴν μάχη τῆς Τενέδου).

Ὅσο γιὰ τοὺς «ἥρωες του Λεονίδα» καὶ γιὰ τὸ «παράδηγμα στους μεταγενεστεροὺς μας», εἶναι ὀλοφάνερη ἡ σφραγίδα τοῦ Περραιβοῦ, ποῦ τόσο ἀγάπησε καὶ πόνεσε τοὺς Σουλιῶτες.

Τὸ 1814, ὅταν οἱ Ἄγγλοι «κέρδισαν ὅπως πάντα τὴν τελευταία μάχη», οἱ Σουλιῶτες τῆς Κέρκυρας βρέθηκαν ἐμπρὸς σὲ νέα πάλι προβλήματα. Ἡ ἀγγλικὴ κατοχὴ ἦταν γι' αὐτοὺς ἀπ' ὅλες ἡ πιὸ ὀδυνηρὴ, γιὰ τὴν στεροῦσε τὴ ζήση τους. Διέλυσε τὰ σώματα ποῦ ὑπηρετοῦσαν ἕως τότε καὶ σχηματίσει μονάχα μιὰ χιλιαρχία. Μὲ ἀναφορὰ τους τῆς 30 Ἰουλίου 1814 «οἱ ἐν Ἑπτανήσῳ πλάνητες Σουλιῶται» λένε τὸ παράπονό τους στὸν παλιό τους προστάτη, τὸν Τσάρο Ἀλέξανδρο, τὸν ἀνθρωπο τῆς ἡμέρας, ποῦ κυριαρχεῖ στὰ Συνέδρια τῶν Συμμάχων. «Ἐλθόντες οἱ Ἄγγλοι μᾶς ἀφήκαν ἕξω ἀπὸ τὴν δούλευσιν (. . .) ἔκαμαν μόνον μιὰν χιλιαρχίαν ἀπὸ 833 στρατιώτας καὶ ἀξιωματικούς, τοὺς δὲ ὑπόλοιπους ἀφήκαν, οἱ ὅποιοι συμποσοῦνται ὑπὲρ τοὺς χιλίους ἀνδρας καὶ μετὰ τῶν φαμιλιῶν αὐτῶν εἰς πέντε σχεδὸν χιλιάδας ψυχάς»².

Φυσικά, ἡ ἀναφορὰ στὸν Τσάρο δὲν ἔφερε ἀποτέλεσμα. Κατὰ τὸν Περραιβό³, οἱ Ἄγγλοι εἶχαν σχηματίσει μόνον ἕνα τάγμα μὲ τριακοσίους στρατιῶτες, «ἀλλὰ καὶ τοῦτο μετὰ ἐν ἔτος διέλυσαν, οἱ δὲ μείναντες ἄμισθοι Σουλιῶται καὶ διάφοροι ἄλλοι Ἠπειρώται, στερούμενοι τῶν πρὸς τὸ ζῆν, ἠναγκάσθησαν νὰ διασκορπισθῶσιν ἐνθεν κακεῖσε, ἄλλοι δὲ νὰ γείνωσιν ὑπὴρέται τοῦ τυχόντος μισθωτοῦ, δηλαδὴ ἀγροφύλακες, ἀμπελοφύλακες, κηποφύλακες, ὕδροφόροι, ξυλοφόροι, ποιμένες, συφορβοὶ, σκαφεῖς καὶ τὰ παρόμοια, τὰ δὲ τέκνα αὐτῶν νὰ ψωμοζητῶσι. . .».

Ταλαιπωρημένοι λοιπόν καὶ ταπεινωμένοι ἔζησαν οἱ Σουλιῶτες στὴν Κέρκυρα ἕως τὸ καλοκαίρι τοῦ 1820, ὅταν «ὁ Σουλτάνος ὠργίσθη τὸν Ἀλῆ Πασᾶ καὶ ἐκίνησε κατ' αὐτοῦ τὸν πόλεμον διὰ νὰ τὸν ἐξολοθρεύσῃ». Ἀπεσταλμένοι τοῦ σουλτανικοῦ πασᾶ διαπραγματεύθηκαν τὸν σύμπραξη τῶν Σουλιωτῶν, μὲ ἀντάλλαγμα τὴν ἐπανευκατάστασή τους στὸ Σούλι.

Ἔτσι ξαναπάτησε στὰ ἠπειρωτικὰ χῶματα, ἔπειτα ἀπὸ δεκαεφτά χρόνων ἐκπατρισμό, ὠριμος ἄντρας τώρα, ὁ ἔφηβος τοῦ 1803, ὁ Γάλλος ἐκατόνταρχος τοῦ 1807 Γιώτης Δαγκλῆς.

1. Ἡ πληροφορία μνημονεύεται στοῦ Γιά ν ν η Κο ρ δ ᾶ τ ο υ, Ἱστορία τῆς Νεώτερης Ἑλλάδας, 1957, Α' σ. 407 σημ. 3.

2. Π α ν α γ ι ῶ τ ο υ Χ ι ῶ τ ο υ, Ἱστορία τοῦ Ἰονίου Κράτους ἀπὸ συστάσεως αὐτοῦ μέχρις Ἐνώσεως, Α' σ. 310.

3. Ὁ.π. σ. 178-9.

Ἐκ τῶν δὲ καὶ πέρα, ἐπὶ δύομισι χρόνια περίπου, ἡ ζωὴ του θὰ εἶναι ἀλληλένδετη μὲ τοὺς νέους ἀγῶνες τῶν Σουλιωτῶν, αὐτὴν τὴ φορά γιὰ νὰ διατηρήσουν τὴν ἀνακτημένη πατρίδα. Στὴν ἀρχὴ θὰ βοήθησον τοὺς Σουλτανικοὺς νὰ ἐξοντώσουν τὸν ἀποστάτη Ἀλῆ, ἔπειτα ὁμοῦ ἀπὸ λίγους μῆνες, ὅταν ἐπέισθησαν πῶς ὁ Χουρσίτ μᾶλλον μελετοῦσε νὰ τοὺς ἐξοντώσει παρὰ νὰ τοὺς ἐπανεγκαταστήσει στὸ Σούλι, θὰ συμμαχήσουν μὲ τὸν Ἀλῆ γιὰ νὰ χτυπήσουν τοὺς Σουλτανικοὺς. Στὸ μεταξύ, κάτω στὴ νότια Ἑλλάδα ξεσπᾷ ἡ ἄπλῶνεται ἡ Ἐπανάσταση. Ἀρχίζουν ἐπαφές, ἀλληλογραφία κί ἀστοχημένες ἀποπειρές γιὰ συντονισμένη δράση τῶν Σουλιωτῶν μὲ τὴ Στερεὰ καὶ μὲ τὴν Πελοπόννησο.

Στὶς περισσότερες πολεμικὲς καὶ πολιτικὲς περιπέτειες αὐτῆς τῆς ἀγωνίας, ποὺ θὰ σφραγιστεῖ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1822 μὲ τὴν ἀνέκκλητη πιά ἐγκατάλειψη τῆς πατρίδος, ὁ Γιώτης Δαγκλῆς βρίσκεται ἀδιάκοπα στὸ προσκήνιο· τόσο, ποὺ παρακολουθώντας τὴν προσωπικὴ του δράση, εἶναι λίγο σὰ νὰ παρακολουθοῦμε καὶ τὴν ἱστορία τῆς σουλιωτικῆς συμπολιτείας στὴν τελευταία τῆς φάση¹. Σὲ καμιά στιγμή αὐτῆς τῆς τραχειᾶς

1. Τὰ γεγονότα αὐτῆς τῆς περιόδου ἐξιστοροῦνται κυρίως στοῦ Χριστοφοροῦ Περραιβοῦ, Ἐπομνημονεύματα Πολεμικῶν διαφόρων μαχῶν συγκροτηθεισῶν μεταξύ Ἑλλήνων καὶ Ὀθωμανῶν κατὰ τὸ Σούλιον καὶ Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοῦ 1820 μέχρι τοῦ 1829 ἔτους, τόμοι 2, 1836. Οἱ ἐπόμενοι ἀριθμοὶ παραπέμπουν στὶς σελίδες αὐτῆς τῆς συγγραφῆς (αὐτὸς πρῶτος περιέχων τὰς ἀπὸ τῶν 1820 μέχρι τέλους τοῦ 1822 ἔτους), ὅπου μνημονεύεται ὀνομαστικὰ ἡ δράση τοῦ Γιώτη Δαγκλῆ :

Ὁ Γιώργης Δράκος καὶ ὁ Γιώτης Δαγκλῆς πληροφοροῦνται πῶς οἱ Σουλτανικοὶ σχεδιάζουσιν μυστικὰ νὰ δολοφονήσουν ὅλους τοὺς Σουλιώτες «χωρὶς συμπάθειαν» (10). Οἱ Σουλιώτες ἀρχηγοὶ ἀποφασίζουσιν νὰ συμμαχήσουν μὲ τὸν παλιὸ θανάσιμο ἐχθρὸν τοὺς Ἀληπαῶν, ἀνταλλάσσοντας ὁμήρους γιὰ ἀσφάλεια, καὶ νὰ χτυπήσουν τοὺς Σουλτανικοὺς γιὰ τὴν ἀπολαύσασιν τῆς πατρίδας τῶν» (11)· (τὴν συμφωνία ὑπογράφουν στὶς 12 Ἰανουαρίου 1821 οἱ Ἀλβανοὶ «Ἀγάδες» καὶ οἱ «Καπεταναῖοι Σουλιώτες» Μάρκο Μπότσαρης, Νότη Μπότσαρης, Γιώργη Δράκος, Κίτζος Τζαβέλας, Γιώτης Δαγκλῆς, Λάμπρος Βεῖκος, Τούσα Ζέρβας καὶ ἄλλοι. Βλ. κείμενο στοῦ Ἰωάννου Φιλήμονος, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Β', 1859, σ. 246). Οἱ Γιώργης Δράκος, Γιώτης Δαγκλῆς καὶ ἄλλοι τέσσαρες ἀρχηγοὶ ἀποφασίζουσιν νὰ ἐπιτεθοῦν στὴν Πρέβεζα, ἀλλὰ τὸ σχέδιον ματαιώνεται (36). Μάχη τοῦ Τόσκεισι, ὅπου οἱ Τσαμῆδες, ἔπειτα «ἀπὸ πεισματώδη πόλεμον», φεύγουσιν γιὰ τὴν Παραμυθιά (51). Οἱ Σουλιώτες συγκροτοῦν «Κριτήριον» γιὰ νὰ δικάζει «πάσης τάξεως ἄνθρωπον, ὁμοίως τοὺς συμμαχῶν Τουρκαλβανούς», κί ὁ Γιώτης Δαγκλῆς ὀρίζεται, μὲ ἄλλους τρεῖς, μέλος τοῦ Κριτηρίου (76). Συσκέψεις καὶ διαφωνίες τῶν ἀρχηγῶν γιὰ τὴν πορεία τοῦ πολέμου, ἀντὶ τὴν Πάργα-Πρέβεζα ἢ πρὸς Ἄρτα (78). Μάχη τῆς Πάργας (105). Συνεννόσεις καὶ ἀλληλογραφία τῶν ἀρχηγῶν μὲ τοὺς ἀδικοκῆτας καὶ προύχοντας τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος» γιὰ πολεμικὴ βοήθεια καὶ συντονισμένη δράση (124, 136). Συνάντησις τῶν ἀρχηγῶν μὲ τὸν Ὁμερ Βρυόνη καὶ Τουρκαλβανούς Ἀγάδες κοντὰ στὸ Τόσκεισι, ὅπου ὁ Γιώτης Δαγκλῆς, ὡς ἐκπρόσωπος τῶν Σουλιωτῶν, συνοψίζει : *Μὴ λυπεῖσθε, φίλοι Ἀγάδες, περὶ τούτου (γιὰ τὰ γυναικόπαιδα ποὺ ἐμελλε νὰ θυσιαστοῦν), ἐπειδὴ οὔτε τὰ στρατεύματά σας εἶναι ἰκανὰ νὰ αἰχμαλωτίσωσι τὰ γυναικόπαιδά μας οὔτε ἡμεῖς τ' ἀφίνωμεν ζωντανὰ, ἀν ἤθελε μᾶς παρουσιασεῖται παρομοίᾳ περίστασις* (139). Μάχη τοῦ Μαμάκου, ὅπου διακόσιοι Σουλιώτες ἀπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Γ. Δράκου καὶ Γ. Δαγκλῆ, ἀναχαιτίζουσιν στρατὸν Γκέγκρηδων καὶ Λιάπηδων (142). Μάχη τοῦ Ἁγίου Διονάτου, ὅπου «ὁ Ζηγοῦρης Τζαβέλας, Γ. Δράκος καὶ Γ. Δαγκλῆς ἐμβάντες εἰς τὸν περίβολον μὲ ἄλλους ὀδοδῆντα πέντε συντρόφους, ἀντεμάχοντο δι' ὅλης τῆς ἡμέρας» (145). Μάχη τοῦ Ναβαρικοῦ, ὅπου «ἔδραμον εἰς βοήθειαν ἕως πεντακόσιοι,

ζωής δὲν φαίνεται νὰ λιποψύχησε, πουθενὰ δὲν βλέπουμε νὰ κινήθηκε ὑπουλα, νὰ χάρισε τὴν τύχη του καὶ τὴν τύχη τῶν δικῶν του ἀπὸ τὴν τύχη τῆς σουλιώτικης πατριδας, σὰν τόσους ἄλλους. Ὅπως ὁ πατέρας εἴκοσι χρόνια πρὶν, ἔτσι τώρα ὁ γιὸς βρίσκεται πᾶντα ἀπὸ τὴ μεριά τοῦ χρέους, στὸν ἴσιο δρόμο.

Φεύγοντας ἀπὸ τὴν πατρίδα τους, οἱ περισσότεροὶ Σουλιῶτες ξαναγύρισαν στὴν ἀγγλοκρατούμενη Κέρκυρα, ἀφοῦ ὁμως πέρασαν ἑβδομηντα δύο μέρες ὑγειονομικὴ κάθαρση στὸ φρούριο τῆς Ἄσσοι στὴν Κεφαλονιά. Τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν Ἄσσο σημειώνεται στὴν οἰκογενειακὴ «Φυλλάδα» μὲ λίγες σειρὲς ἀχνογραμμέμες καὶ δυσανάγνωστες: *Τὸν 1822 οκτομβροῦν πρώτη ης τον καστρον της κερ ἐγενήθη εβδομον πεδη ἐβάπτησεν* (. . . ;) *τὸ ονομάτου καὶ πέθανε.*

Λίγο ἀργότερα, Ἰανουάριο 1823, ξαναβρίσκουμε τὸν Γιώτη Δαγκλῆ στὴν Κέρκυρα. Μαζὶ μὲ ἄλλους ἑπτὰ Σουλιῶτες ἀρχηγούς, ζητεῖ ἀπὸ τὸν Ἄγγλο διοικητὴ¹ νὰ τοὺς ἐπιστραφοῦν τὰ ὄπλα τους, ποὺ τοὺς τὰ πῆραν οἱ Ἄγγλοι στὴν Ἄσσο, καὶ νὰ τοὺς ἐπιτραπεῖ νὰ περάσουν «εἰς τὴν ἀντικρῆ Ξηράν», ὅπου ἄλλωστε τοὺς φιλοτιμᾷ νὰ σπεύσουν νὰ γράμμα του ὁ Περραιβός².

Ὅμως, «εἰς τὴν ἀντικρῆ Ξηράν» εἶναι οἱ ραγιαδες, ποὺ σήκωσαν ἐπανάσταση ἐδῶ καὶ δυὸ χρόνια. Ὁ Ἄγγλος γενικὸς διοικητὴς δὲν θέλει νὰ τοὺς ἐνισχύσει μὲ ἑκατοντάδες ἐμπειροπόλεμους Σουλιῶτες καὶ ἀρνεῖται τὴν ἄδεια. Ἄλλὰ καὶ δὲν ἐντείνει τὴν ἐπαγνύπνηση γιὰ νὰ ἐμποδίσει τὴ διαρροή.

Διαρρέουν, λοιπόν, λίγοι-λίγοι ἀπὸ τὴν Κέρκυρα στὴ Στερεά, οἱ πῖο σημαντικοὶ Σουλιῶτες: Νότης Μπότσαρης, Γιώργης Δράκος, Διαμάντης Ζέρβος καὶ ἄλλοι. Ἐνάντητά τους κ' ἕνας Δαγκλῆς: ὁ Γιάννης³. Ἡ διαρροὴ κράτησε πολὺ. «Τὸ πέρασμα τους στὴν Ἑλλάδα ἔγινε ἀργὸ καὶ βάσταξε ὡς τὰ 1824 (. . .) Εἰς Κορυφούς (. . .) ἡ ἐπιτροπὴ τῆς (ἐκεῖ συστημένης) Ἑλλ. Ἐταιρίας τοὺς ἐπλήρωσε δώδεκα δίστηλα καὶ τοὺς ἔβγαζεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, μυστικὰ ἀπὸ τὴν ἐκεῖ (Ἀγγλικὴν) κυβέρνησιν, καὶ μὲ ἄδρα ἔξοδα»⁴.

Πότε ἀκριβῶς ἔφυγε ὁ Γιώτης καὶ ποῦ πρωτοεγκατάστησε τὴν οἰκογένειά του, δὲν φαίνεται ἀπὸ πουθενά⁵. Πάντως, τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1823 βρίσκεται στὸ Μεσολόγγι,

ὑπὸ τὴν ὄδηγιάν τοῦ Νότη Μπότσαρη, Γιώτη Δαγκλῆ καὶ Νάση Φωτομάρα (. . .) καὶ ὁ μὲν στρατηγὸς Δαγκλῆς μὲ τοὺς ἡμίσεις κατέλαβε τὸ δεξιὸν τοῦ λόφου, ὁ δὲ Μπότσαρης καὶ Φωτομάρας μὲ τοὺς λοιποὺς τὸ ἀριστερόν» (155). Τὴν ἴδια μέρα, «εἰς τὸ πλάγιον μέρος τοῦ φρουρίου τῆς Κιάφας» γινότανε μάχη «τρόπον τινὰ ἀλλόκοτος καὶ περίεργος διότι αἱ γυναῖκες (. . .) λαβοῦσαι πασσάλους καὶ σιδηροὺς καὶ ξυλίνοους, ὥρμησαν εἰς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα (. . .) καὶ ἐκεῖ ἄρχισαν διὰ τῶν πασσάλων ν' ἀνασηκῶνον λίθους μεγάλους καὶ νὰ τοὺς κυλίουν κατὰ τῶν ἐχθρῶν συνεχῶς (. . .) (156). (Γύρω ἀπ' αὐτὸ τὸ ἐπεισόδιο καὶ μὲ ἡρωϊδὰ τὴν Μόσχω Δαγκλῆ, ὑποθετικὴ ἀνεψιὰ τοῦ Γιώτη, ἔγραψε ὁ Γ. Ἀθανασιάδης Νόβας (Γ. Ἀθάνας) τὸ ἱστορικὸ διήγημα *Στοὺς βράχους τῆς Κιάφας*). Νυκτομαχία τῆς Σαμωνίκης, ὅπου «ἐδιωρίσθησαν ἀρχηγοὶ ὁ Γεώργιος Δράκος, Γιώτης Δαγκλῆς καὶ Λάμπρος Ζάρπας» (165).

1. Περραιβόυ, Ἀπομνημονεύματα ὁ.π. Α' σ. 203.

2. Ὁ.π. Α' σ. 208.

3. Χιῶτη, ὁ.π. Α' σ. 157. Νὰ γράφηκε ἄραγε κατὰ λάθος Γιάννης ἀντὶ Γιώτης;

4. Κασομούλη-Βλαχογιάννη, ὁ.π. Β' σ. 36. «Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη συνιστάτο ἀπὸ τὸν Βιάρων Καποδίστριαν, Κωνστ. Μόστραν, Κωνστ. Γεροστάθην, καὶ γραμμ. ὁ Μιχ. Σικελιανὸς καὶ ὑπογραμμ. Ἀναγνώστης Μόστρας». ὁ.π.—Περὶ Μόστρα βλ. παρακάτω σ. 121.

5. Τελικὰ οἱ Δαγκλῆδες ἐγκαταστάθηκαν στὸ Ἀγρίνιο, ἀλλὰ πολὺ ἀργότερα (βλ. σ. 71). Μιὰ πρώτη ἀπόπειρα, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1823, γιὰ νὰ παραχωρηθοῦν στοὺς πρόσ-

ὄπου ὁ Μαυροκορδάτος καλεῖ τοὺς Καπεταναίους «νὰ συσκεφθοῦν περὶ τοῦ μέλλοντος»¹. Ἐποχῶρῃ ὁμως δυσσχετημένος, μαζί με τὸν Γιώργη Δρόκο καὶ τὸν Διαμάντη Ζέρβα (δὲν ἤθελαν νὰ δεχθοῦν ὡς ἀρχηγούς τους οὔτε τὸν Κίτσο Τζαβέλα οὔτε τὸν Κώστα Μπότσαρη, «δυὸ άτομα γνωστὰ μὲν διὰ τὸ ἐπίσημον τῆς οἰκογενείας των, ἀγνωστα δὲ ἕως τότε ἐκ τίνος πολεμικῆς πράξεως»), ἐνώνεται με ἄλλους Σουλιῶτες καὶ Στερεοελλαδίτες καὶ στρατεύουν ὅλοι μαζί πρὸς τὸ Καρπενήσι, Ἀπρίλη καὶ Μάη τοῦ 1824, «φυλάττοντες τὰ ἐλεύθερα ἐκεῖνα μέρη ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Ὀθωμανῶν»². Τὸν ἐπόμενο μῆνα κατοπτεύουν τὶς κινήσεις τῶν πασάδων ποὺ ἔχουν στρατοπεδεύσει στὸ Λιανοκλάδι καί, στὶς 14 Ἰουλίου, τοὺς δεκατίζουν στὴ μάχη τῆς Ἀμπλιανῆς, ὅπου ἡ συμβολὴ τοῦ Γιώτῃ φαίνεται νὰ ὑπῆρξε ἀποφασιστικὴ³. Δυὸ μῆνες ἀργότερα, στὴ μάχη τῆς Πανάσσαρης, ὁ Νάκος Πανουριάς «ἐκινδύνευε νὰ κυριευθῆ ἂν ὁ Γιώτῃς Δαγκλῆς δὲν ἐπρολάβανε νὰ τρέξῃ εἰς ἐπικουρίαν του καὶ νὰ ἐμψυχώσῃ τοὺς στρατιώτας»⁴.

Ἀνάμεσα σ' αὐτὲς τὶς δυὸ μάχες τοποθετεῖται χρονολογικὰ ὁ προβιβασμὸς τοῦ Γιώτῃ Δαγκλῆ «εἰς τὸν βαθμὸν τῆς στρατηγίας». Ἀσφαλῶς δὲν πρόκειται γιὰ ἐπιβράβευση συγκεκριμένης νίκης, ἀφοῦ μόλις μεσολαβοῦν δεκατρεῖς μέρες ἀπὸ τὴν ἡμερομηνία τῆς πρώτης μάχης ἕως τὴν ἡμερομηνία τοῦ προβιβασμοῦ (14-27 Ἰουλίου 1824).

Μᾶλλον φαίνεται σὰν προοίμιο τῶν ἀθρῶν προβιβασμῶν, ποὺ θ' ἀρχίσει νὰ κάνῃ ἡ κυβέρνησις Κουτουριώτῃ γιὰ νὰ προσεταιριστῆ πιστὰ στελέχη, καὶ ποὺ θὰ τοὺς πολλαπλασιάσει μετὰ τὴν ἐπιδρομὴ τῶν Ρουμελιωτῶν στὴν Πελοπόννησο ἔπειτα ἀπὸ λίγους μῆνες⁵. Πάντως, ὁμως, στὶς 27 Ἰουλίου 1824, τὰ διπλώματα ἀξιωματικῶν καὶ στρατηγῶν δὲν εἶχον ἀκόμη κατεσκευαστῆ ὅπως λίγο ἀργότερα, ὅταν «μόνον οἱ στρατηγοὶ ὑπολογίζονταν σὲ 300 καὶ περισσότερους ἀκόμη»⁶.

Περίοδος Β'
Ἄρ. 2717

Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος
Τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Πολεμικῶν

Πρὸς τὸν Κύριον Παναγιώτην νταγκλῆν

Ἡ Σεβαστὴ Διοίκησις δι' ἐπιταγῆς τῆς ὑπ' ἄρ. 3346, διὰ τὰς πιστὰς πρὸς τὴν Πατρίδα ἐκδουλεύσεις σὲ προβιβάζει εἰς τὸν βαθμὸν τῆς στρατηγίας.

φυγες Σουλιῶτες γαῖες στὸ Ζαπάντι (περίχωρα τοῦ Ἀγρινίου, ποὺ τότε λεγότανε Βραχῶρι), ἐξερέθισε τοὺς αὐτόχθονες καὶ σταμάτησε. Ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες καὶ κρίσεις γιὰ τὴν ἐγκατάστασι τῶν Σουλιωτῶν, ἀποκλειστικὰ τεκμηριωμένες σὲ πηγές, βρίσκονται στὴν ἐξαιρετὴ συγγραφὴ τοῦ Ἄ π. Β α κ α λ ο π ο ὄ λ ο υ, Πρόσφυγες καὶ προσφυγικὸν ζήτημα κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821, Θεσσαλονίκη 1939, σ. 28-32 (ὅπου καὶ θαρραλέα ἐρμηνεῖα «τῆς χαλαρᾶς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον συνεκτικότητος μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων διαφόρων τόπων, μάλιστα δ' ἀπομεμακρυσμένων») σ. 89-92, 152-153, 155 καὶ 161.

1. Κ α σ ο μ ο ὄ λ η - Β λ α χ ο γ ι ἄ ν ν η δ.π. Α' 354, 356.

2. Π ε ρ ρ α ι β ο ὕ, Ἀπομνημονεύματα, Β' σ. 27.

3. Π ε ρ ρ α ι β ο ὕ, Ἀπομνημονεύματα Β' σ. 31, 33, 36.

4. Ὀ.π. σ. 42.

5. «Τὰ διπλώματα ἔβγαιναν ὡσὰν ἀπὸ τὸν φούρνον πλέον (...) Ὅλοι οἱ Ἕλληνες γελοῦσαν διὰ τοῦτο». Κ α σ ο μ ο ὄ λ η - Β λ α χ ο γ ι ἄ ν ν η, δ.π. Β' σ. 24-25.

6. Γιὰ τὸ θέμα τῶν ἀθρῶν προβιβασμῶν, ποὺ εἶχε σοβαρὰς ἐπιπτώσεις ἐπὶ Ὀθωνας, βλ. διαφωτιστικὴ ἐκθεσι καί, πιθανώτατα, ἐξαντλητικὴ βιβλιογραφία στοῦ Ἄ π. Β α κ α λ ο π ο ὄ λ ο υ, Τὰ Ἑλληνικὰ Στρατεύματα τοῦ 1821, Θεσσαλονίκη 1948, σ. 185-188.

Τὸ Ὑπουργεῖον τοῦτο σοὶ δίδει τὴν χαροποιὸν ταύτην ἀγγελίαν καὶ σοὶ ἐμπερικλείει ἀντίγραφον τῆς διαταγῆς ταύτης βέβαιον ὄν, ὅτι ἡ ἐκ μέρους τῆς διοικήσεως τιμὴ αὐτή, θέλει ἐξάψει εἰς τὴν ψυχὴν σου νέον ὑπὲρ τῆς Πατρίδος ζῆλον εἰς περισσοτέρας ἐκδουλεύσεις.

Τὸ παρὸν ἐπέχει τόπον διπλώματος δι' οὗ θέλει σὲ γνωρίζουν τοιοῦτον ἅπαντες οἱ Ἀρχηγοὶ τῶν πολιτικῶν τε καὶ πολεμικῶν τῆς ἑλληνικῆς ἐπικρατείας, ἕως ὅτου σοὶ δοθῇ τὸ καθ' αὐτὸ ἐν τάξει εἰς καιρὸν ἀρμοδιώτερον.

Ἐν Ναυπλίῳ τῇ 27 Ἰουλίου 1824.

Μινιστέριον τοῦ Πολέμου

Εἰς ἀπουσίαν τοῦ ὑπουργοῦ

ὁ Γεν. Γραμ.

Δημήτριος Τομαρᾶς

Πολλές μορφές τοῦ Εἰκοσιένα, κορυφαῖες ἢ μή, ἀμαυρώνονται ἀπὸ τῆ δρᾶση τους στὸν λεγόμενον δεῦτερο ἐμφύλιον πόλεμο. Ἦταν τότε ποῦ ἡ κυβέρνησις Κουντουριώτη, μετὰ τὴν ὑποστήριξιν τοῦ Κωλέτη, ὀργάνωσε εἰσβολὴν στρῆσιωτικῶν σωμάτων ἀπὸ τῆς Στερεᾶς εἰς τὴν Πελοπόννησον (Δεκ. 1824—Φεβρ. 1825), γιὰ νὰ χτυπήσῃ τὴν παράταξιν τῶν Ζαΐμηδων, Λόντων, Σισίνηδων, καὶ ἄλλους ἀντικυβερνητικούς κοτζαμπάσηδες, ποὺ εἶχαν καιροσκοπικὰ καὶ πρόσκαιρα συμμαχήσει μετὰ τὸν Κολοκοτρώνη.

Μὲ τὸ πρόσχημα τῆς νομιμοφροσύνης, οὐσιαστικὰ ὅμως ἐπειδὴ «ὁ λόγος ἦταν ἡ τὰ νησιὰ καὶ ἡ Ρούμελη νὰ γίνουσι δουλοὶ τεσσάρων οἰκογενειῶν τῆς Πελοποννήσου ἢ ὅλοι οἱ Ἕλληνες νὰ χαιρομάσῃ τὸ αὐτὸ δίκαιον καὶ τὴν αὐτὴν ἐλευθερίαν»¹, ὁ Γκούρας «εἰσῆλθεν εἰς τὴν Πελοπόννησον μετὰ τὸ πῦρ, ἀρπαγὴν καὶ κολαστήρια», «ἔσυρε ἀπανθρώπως πεζὸν καὶ ἀνυπόδητον» τὸν Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανό, λήστευε τοὺς Νοταράδες καὶ ὄρισε λύτρα στοὺς Σισίνηδες· ὁ Καραϊσκάκης μετὰ τὸν Κίτζο Τζαβέλα λεηλάτησαν τὴν Κερπινή τῶν Ζαΐμηδων² καὶ γενικὰ, ὅπως γράφει ὁ κυβερνητικὸς ὡστόσο Τρικούπης, «ὁ δεῦτερος οὗτος ἐμφύλιος πόλεμος ἐξώκειλε εἰς τὴν κακοήθειαν ὥστε ἡ εἰς τὴν Πελοπόννησον εἰσβολὴ τῶν πέραν τοῦ Ἰσθμοῦ στρατευμάτων ἀνεκάλεσε εἰς τὴν μνήμην τῶν παθόντων ὅσα κακὰ ἐπαθον ἐπὶ τῆς εἰσβολῆς τῶν Ἀλβανῶν»³.

Σ' αὐτὴν λοιπὸν τὴν ἀσχημὴν ὥρᾴ τῆς ἱστορίας μας ὁ Γιώτης Δαγκλῆς στάθηκε ὡραῖο παράδειγμα αὐτοκυριαρχίας καὶ ἀνθρωπιᾶς. Μαζὶ μετὰ δύο ἀκόμη Σουλιώτες ἀρχηγούς, σταμάτησε στὰ Καλάβρυτα καὶ ἀρνήθηκε νὰ γίνῃ «συμμέτοχος τῆς παρεκβάσεως». Ἔτσι, ἀπρακτος καὶ «περίλυπος» ἔφυγε ὁ Κωνσταντῖνος Πετιμεζᾶς, ἐχθρὸς τῶν Ζαΐμηδων, ποὺ εἶχε σταλεῖ ἐπίτηδες στὰ Καλάβρυτα, γιὰ νὰ «ἐρεθίσῃ» καὶ παρασύρῃ τοὺς διστακτικούς Σουλιώτες⁴. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης, περιγράφοντας τὴν καταστροφὴν ποὺ τοῦ ἔκαναν οἱ Ρουμελιώτες καὶ οἱ Σουλιῶτες, ξεχωρίζει τοὺς τρεῖς ἀρχηγούς: «Οἱ στρατηγοὶ Δούκα Ζέρβας, Γιώτης Νταγγλῆς καὶ Γεώργιος Δράκος, οἱ ὅποιοι ἦλθον ἐνωμένοι μετὰ τὸν εἰρημένον εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὄχι, νὰ μετὰ πολεμήσουσι δὲν ἦλθον, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ἐπά-

1. Ἐπιστολὴ Γκούρα, πρὸς Γ. Κουντουριώτη. Ἀρχεῖον Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτου, δημοσιευμένα ὑπὸ Ἀντωνίου Λιγνοῦ, τ. 3ος 1924, σ. 446.

2. Περραιβοῦ, Ἀπομνημονεύματα, Β' σ. 50, 49).

3. Ἐννοεῖ τὰ Ὀρλωφικά. Σπυρίδωνος Τρικούπη, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, 3η ἐκδ. 1888, Γ' σ. 137.

4. Περραιβοῦ, Ἀπομνημονεύματα, Β' σ. 48, 49).

σχισαν να ἐμποδίσουν να μὴν ἔλθουν, πλὴν δὲν ἠμπόρεσαν. Μᾶς ἐπλάκωσε, λοιπόν, ὁ Καραϊσκάκης (. . .)»¹.

Εἶναι λυπηρὸ πὸν τὰ περισσότερα βιβλία μας δὲν λυτρώθηκαν ἀκόμη ἀπὸ θεληματικὴς ἢ ἀθέλητες παρασιωπήσεις ἢ παραμορφώσεις τῶν γεγονότων· ἀλλοιῶς, τέτοιες ἀρνήσεις σὰν τοῦ Γιώτη Δαγκλῆ καὶ τῶν λίγων συντρόφων του, σὲ τέτοιες ὥρες καὶ μέσα σὲ τέτοια πάθη, μποροῦσε νὰ προβάλλονται γιὰ φρονηματισμὸ «στοὺς μεταγενεστεροὺς μας», ὅπως ἔγραφε κι' ὁ ἴδιος τὴν οἰκογενειακὴ «Φυλλάδα».

Ἡ ἀρνηση αὐτὴ εἶναι ἀκόμα πιὸ ἀξιοθαύμαστη ἀπ' ὅσο φαίνεται, γιὰτὶ ὁ Γιώτης Δαγκλῆς ἦταν φίλος τοῦ Κωλέτη, τοῦ ἀνθρώπου δηλαδὴ ποὺ εἶχε τὸ γενικὸ πρόσταγμα αὐτῆς τῆς ἐμφύλιος ἐκστρατείας καὶ προσδοκοῦσε τὴν πολιτικὴ του ἐπικράτηση ἀπὸ τὴν ἐπιτυχία της :

Πρὸς τὸν Γενναϊότατον στρατηγὸν κ. Γιότην Δαγκλῆν

ἽΟ ἐπιφέρων τὸ παρόν μου ἐπιθυμῶ νὰ ἐξακολουθῆ τὰς πρὸς τὴν πατρίδα ἐκδουλεύσεις του, παρευρισκόμενος εἰς τὰ Ἑλληνικὰ στρατόπεδα. Εἶναι φίλος μου ἄκρος. Εἶναι γνώστης πολλῶν πραγμάτων καὶ ἠμπορεῖ νὰ ὠφελήσῃ τὰ μέγιστα. Ἄν τι συμβεβηκὸς τὸν φέρῃ καὶ εἰς τὸ στρατόπεδόν σου, παρακαλῶ νὰ τὸν δεχθῆς φιλοφρόνως· νὰ τὸν στοχασθῆς ὡς ἄλλον ἐμέ, καὶ νὰ δώσης τὴν ἀνάλογον πίστιν εἰς τὰς φρονίμους καὶ πατρικὰς συμβουλὰς του. Ἡξεύροντας πόσον μὲ ἀγαπᾶς εἶμαι βέβαιος, ὅτι θέλεις ἀγαπήσει καὶ αὐτὸν ἄλλον τόσον καὶ ἀπὸ αὐτὸν θέλεις πληροφορηθῆ διὰ κάθε πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἐπειδὴ δὲν εὐκαιρῶ δὲν σοῦ γράφω, καὶ ὅτι θέλεις ἐντρυφήσει προθύμως ὅσα θέλει σοὶ προβάλλει, ὡς ὠφέλιμα εἰς τὸ ἔθνος καὶ ἔνδοξα εἰς τὸ ὑποκείμενόν σου καὶ ὑγίαινε. ἽΟ πατριώτης

ἽΕν Ναυπλίῳ τῇ 8 Αὐγούστου 1825

Ἵωάννης Κωλέτης

Ἐνα μόνον παραλείπει ὁ Κωλέτης στὴν τόσο θερμὴ ἐπιστολὴ του : τὸ ὄνομα τοῦ φίλου ποὺ ἐγκωμιάζει καὶ οὐνιστᾶ στὸν Δαγκλῆ. Ἡ ἐπινόηση εἶναι ἀντάξια τοῦ πολυμήχανου πολιτικοῦ.

Φεβρουάριον τοῦ 1825 παίρνει τέλος ἡ ἐκστρατεία τῆς Ρούμελης στὴν Πελοπόννησον. Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος ἔχει σταματήσῃ ἢ τουλάχιστον ἀνασταλεῖ. Σὲ λίγο θὰ πλημμυρίζουν τὸν Μοριά οἱ Ἄραπαδες τοῦ Ἰμπραὶμ καὶ θὰ προχωρεῖ ὁ Κιουταχὴς πρὸς τὸ Μεσολόγγι. Ἡ «Σεβαστὴ Διοίκησις» ἀναθέτει στὸν Γιώτη Δαγκλῆ, νὰ στρατολογήσῃ τετρακόσιους στρατιῶτες καὶ νὰ τοποθετηθῇ «ὅπου ἡ χρεία τὸ καλέσει».

Περίοδος Γ'

ἽΑρ. 4545

Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος

Τὸ Ἵπουργεῖον τοῦ Πολέμου

Πρὸς τὸν Γενναϊότατον στρατηγὸν κύριον Γιότην Δαγκλῆν

ἽΗ Σεβ. Διοίκησις γνωρίζουσα τὴν περὶ τὰ πολεμικὰ ἐμπειρίαν, τὰς ἱκανότητάς σου, εἰς τὸ νὰ ὀδηγήσῃ στρατιώτας, διὰ σεβαστῆς αὐτῆς ἐπι-

1. ἽΕπιστολὴ ἽΑ ν δ ρ ε α Ζ α τ μ η πρὸς Π. Μαυρομιχάλη τῆς 16.1.1825. Δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Δ. Γ α τ ὄ π ο υ λ ο, ἐφημ. «Ἑστία» 6.9.1931. Μνημονεύεται στοῦ Κ ο ρ - δ ἄ τ ο υ ἽΙστορία (δ.π.) σ. 428.

ταγῆς ὑπ' ἀρ. 5452 σὲ διορίζει νὰ στρατολογήσῃς τετρακοσίους στρατιώ-
τας ὑπὸ τὴν ἄμεσον ὄδηγιάν σου, καὶ νὰ ἀκολουθήσῃς καθὼς προδιετάχθῃς,
ἡ δὲ προεκδοθεῖσά σοι διαταγὴ περὶ στρατολογίας μένει ἄκυρος.

Τὸ Ὑπουργεῖον τοῦτο, ἐν ᾧ σοὶ ἀναγγέλλει τὸν διορισμὸν τοῦτον
τῆς Διοικήσεως, ἐντέλλεται τὰ ἀκόλουθα.

α) Νὰ τοποθετηθῆς ὅπου ἡ χρεία τὸ καλέσει, φυλάττων τὴν θέσιν
σου στερεάν.

β) Φθάσας εἰς τὸν διορισθησόμενον τόπον, νὰ παρρησιάσῃς τοὺς ὑπὸ
τὴν ὄδηγιάν σου στρατιώτας εἰς τὸν φροντιστὴν, διὰ νὰ γίνῃ ἡ προσή-
κουσα καταμέτρησις, καὶ νὰ σοὶ δίδωνται αἱ ἀναγκαῖαι τροφαὶ καὶ πολεμο-
φόδια ἀναλόγως.

γ) Νὰ κρατήσῃ καὶ ἡ Γενναιότης σου κατάλογον τῶν στρατιωτῶν
σου, ἀποστέλλων ἀντίγραφον αὐτοῦ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τοῦτο.

Σοὶ ἐγκλείεται μία διαταγὴ πρὸς τὸν φροντιστὴν, διὰ νὰ σὲ γνωρίση.

Ἐν Ναυπλίῳ τῇ 24 Μαρτίου 1825

Ὁ Γεν. Γραμματεὺς
Δημήτριος Τομαρᾶς

Ὁ Ὑπουργὸς τοῦ πολέμου
Ἄδὰμ Δούκας

Τρεῖς ἑβδομάδες ἀργότερα ὁ Κιουταχῆς πλησιάζει στὸ Μεσολόγγι καὶ ἡ «Σεβαστὴ
Διοίκησις» ἐπιχειρεῖ νὰ ὀργανώσῃ τὴν ἄμυνα.

Περίοδος Γ'
Ἀριθ. 5327

Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος
Τὸ Ὑπουργεῖον τοῦ Πολέμου

Πρὸς τὸν Γενναιότατον Στρατηγὸν κύριον Γιώτην Νταγκλιῆν

Ἐπειδὴ καὶ ἡ Σεβαστὴ Διοίκησις μαθάνει παρὰ πολλῶν, ὅτι ὁ ἐχθρὸς
καταφρονῶν τὰ ἀνδρεῖα ὄπλα τῶν Ἑλλήνων καὶ ὠφελοῦμενος ἐκ τῶν και-
ρικῶν περιστάσεων, διέβη τὸν Ἀχελῶον ποταμὸν καὶ πλησιάζει ἤδη εἰς
τὸ Μεσολόγγιον καὶ Ἀνατολικόν, ἐλπίζων νὰ κατορθώσῃ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον
ἄχρι τοῦδε δὲν ἠδυνήθη.

Ὅθεν ἐπαγρυπνοῦσα, ὡς μήτηρ φιλόστοργος, διὰ τὴν ἀσφάλειαν καὶ
ἡσυχίαν τῶν λαῶν τῆς, ἐφρόντισε πρὸ ἡμερῶν καὶ ἐξαπέστειλεν εἰς ἐκεῖνα
τὰ μέρη τὰς ἀναγκαῖας τροφὰς καὶ πολεμοφόδια, συστήσασα δὲ καὶ ἐπι-
τροπὴν ἐν Μεσολογγίῳ, δοῦσα αὐτῇ καὶ χρήματα πρὸς διεύθυνσιν τῶν
ἀναγκαίων, γράψασα δὲ καὶ εἰς τοὺς ἐκεῖ διορισθέντας ὄπλαρχηγούς, νὰ
ἐπαγρυπνώσῃ εἰς τὰ κινήματα τῶν ἐχθρῶν καὶ ἀκολουθῶς θέλει πέμψει
καὶ ἀρκετὰ καράβια, τὰ ὅποια παραπλέουν εἰς ἐκεῖνα τὰ μέρη, καὶ ἄλλο
ἀναγκαῖον εἰς τοὺς ἐχθρούς.

Ἰδεάζει δὲ συγχρόνως τὴν Γενναιότητά σου περὶ τούτου, ὅτι ἂν, ὅπερ
μὴ γένοιτο, ἀκολουθήσῃ ἀνάγκη εἰς εἰεῖνα τὰ μέρα, ὄντες προσεκτικοί,
νὰ συνεννοηθῆτε μὲ τοὺς ἐκεῖ καὶ νὰ τρέξῃτε εἰς βοήθειαν αὐτῶν, μὲ ὄλους

τούς ὑπὸ τὴν ὄδηγιαν σας ὄπλαρχηγούς καὶ πατριώτας, καὶ μὲ τὴν φρόνησίν σας ἀνδρείαν καὶ πολεμικὴν ἐμπειρίαν σας ματαιώσητε τὰ ὀλέθρια κινήματα τῶν ἐχθρῶν, δίδοντες εἰς αὐτούς τὴν ἀποπλήρωσιν τῆς αὐθαδείας αὐτῶν διὰ νὰ μὴν τολμήσωσιν ἄλλοτε νὰ κινήσουν ὄπλα ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων.

Τοῦτον λοιπὸν τὸν σωτηριώδη σκοπὸν ἀναγγέλλει διὰ τοῦ Ὑπουργείου τούτου ἡ Σεβαστὴ Διοίκησις πρὸς τὴν Γενναιότητά σας, περιμένει νὰ ἰδεασθῇ τὸν ὅσον τάχος παντελῆ ἐξολοθρευμὸν τῶν ἐχθρῶν.

Διὸ καὶ σᾶς ἐπεύχεται νίκας κατὰ τῶν βαρβάρων καὶ τρόπαια, ἐτοιμάζουσα νέας ἀνταμοιβὰς τῶν ἀνδραγαθημάτων σας, διὰ νὰ στέψη τὴν ἀήττητον κεφαλὴν σας μὲ ἀμαραντίνους στεφάνους τῆς δόξης, διὰ τοὺς ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀγῶνας σας.

Ἐν Ναυπλίῳ τῇ 17 Ἀπριλίου 1825

Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς
Δημήτριος Σαλτέλης

Ὁ Ὑπουργὸς τοῦ Πολέμου
Ἀδὰμ Δούκας

Καλοκαίρι τοῦ 1825, ὁ Γιώτης Δαγκλῆς βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὰ Σάλωνα, ὅπου οἱ Τοῦρκοι εἶχαν κοτέβει, πρὶν προλάβουν νὰ γυρίσουν τὰ ρουμελιώτικα καὶ τὰ σουλιώτικα σώματα ἀπὸ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Μοριά. Στὴ μάχη τοῦ Προφήτ' Ἡλίας, ποὺ ἀκολούθησε τέλη Ἰουλίου, ὅπως καὶ λίγο ἀργότερα, τὸ φθινόπωρο, στὴ μάχη τῆς Σκάλας, ποὺ τρομοκράτησε τοὺς Τοῦρκους καὶ τοὺς ἔκανε ν' ἀδειάσουν τὰ Σάλωνα ἀμαχητί, ὁ Γιώτης Δαγκλῆς πολεμᾷ σὰν πάντα γενναῖα καὶ καρτερικά¹.

Πολὺ φαίνεται νὰ ταλαιπωρήθηκαν οἱ Σουλιῶτες ὅλους αὐτοὺς τοὺς μῆνες. Μὲ μιὰ θρραλέα τους ἀναφορὰ τῆς 16 Σεπτεμβρίου 1825 «ἐκ τοῦ στρατοπέδου Μετοχίου Ἀμφίσης», ἔξι Σουλιῶτες στρατηγοὶ — ἀνάμεσά τους καὶ ὁ Γιώτης Δαγκλῆς — θυμίζον στὴν «Σεβαστὴν Διοίκησιν» πόσο ἄργησε νὰ διευκολύνει τὴν ἐπιστροφή τους στὴ Ρούμελη καὶ πόσο ἄστοργα τοὺς ἄφησε κι' ἔμειναν μῆνες ἐπτὰ χωρὶς μισθοῦς, χωρὶς σιτηρέσιο, χωρὶς πολεμοφόδια, νηστικοί, γυμνοὶ καὶ ξυπόλυτοι, «ζῶντες μόνον μὲ ἄωρα σταφύλια καὶ χόρτα»².

Οἱ πολιορκημένοι στὸ Μεσολόγγι ζητοῦν στὸ μεταξύ ἐνίσχυση ἀπὸ τὸ στρατόπεδο τῶν Σαλώνων. Ἀκολουθοῦν συνεννοήσεις καί, περὶ τὸ τέλος τοῦ χρόνου, σώματα ρουμελιώτικα καὶ σουλιώτικα ἀρχίζουν νὰ συγκεντρώνονται στὴ Δερβέκιστα³, γιὰ νὰ βοηθήσουν «ἀπ' ἔξω» τοὺς πολιορκημένους.

Σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς συνεννοήσεις καί, γενικά, στὴ διοίκηση τῶν στρατοπέδων, ὁ Γιώτης Δαγκλῆς ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐπτὰ ἢ ὀκτώ σημαντικώτερους ἀρχηγούς, ποὺ ἐπαιρναν ἀποφάσεις γιὰ τὶς κινήσεις τῶν σουλιώτικων σωμάτων καὶ φρόντιζαν γιὰ τὰ «δικαῖά» τους.

1. Περραιβοῦ, Ἀπομνημονεύματα, Β' σ. 57, 59, 60, 62, 71.

2. Περραιβοῦ, ὁ.π. σ. 64, 67.

3. Ἀνάληψη ὀνομάζεται τώρα ἡ Δερβέκιστα. Μαζὶ μὲ τὴν παλιὰ τῆς ὀνομασία χάθηκε, φαίνεται καὶ ἡ ἀνάμνηση αὐτῆς τῆς σελίδας τῆς ἱστορίας τῆς. Πάντως, σ' ἓνα ὄραϊο ἄρθρο ποὺ τῆς ἀφιερώνει ὁ Ι. Μ. Παναγιωτοπούλου — λυρικό εἶναι ἀλήθεια, ἀλλὰ μὲ νύξεις καὶ ἀναδρομὲς στὴν ἱστορία τοῦ τόπου — δὲν γίνεται λόγος γι' αὐτὴν τὴν περιπέτεια τῆς παλιᾶς Δερβέκιστας (ἐφ. «Ἐλευθερία», 7.5.1961).

Σ' αὐτούς, «τούς γενναιοτάτους στρατηγούς τοῦ ἐν Σαλόνου (ἢ ἄλλου) στρατοπέδου», ἢ «ὄθεν εἶναι», ἀπευθύνονται, κάποτε συλλογικά, συνήθως ὁμως ὀνομαστικά στοὺς ἐπιφανέστερους, οἱ περισσότερες ἐκκλήσεις τῶν «ἀπὸ μέσα», καθὼς καὶ ἄλλες ἐπιστολές.

Οἱ κυβερνητικὲς ὁδηγίαι γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῶν πολιορκημένων στέλνονται ἀπὸ τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα τοῦ Ναυπλίου, ὀνομαστικά στὸν Κώστα Μπότσαρη καὶ τὸν Γιώτη Δαγκλή¹.

Περίοδος Γ'
Ἰ. 15537

Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος
τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα

Πρὸς τοὺς Γενναιοτάτους στρατηγούς Κώστα Μπότσαρη
καὶ Γιώτη Νταγγλῆν.

Ἐλήφθη τὸ ἀπὸ 29 παρελθόντος γράμμα σας, καὶ παρετηρήθησαν τὰ ἐνδιαλαμβανόμενα περὶ τῶν ἐχθρικῶν κινήματων. Ἐπήνεσεν ἡ Διοίκησις τὴν προθυμίαν μὲ τὴν ὁποίαν ἐσπεύσατε νὰ δώσετε βοήθειαν εἰς τὸν γυναικάδελφόν σας στρατηγὸν Γ. Δράκον, καὶ τὴν δραστηριότητα μὲ τὴν ὁποίαν ἐνεργήσατε τὰ πρὸς ἀντίκρουσιν καὶ καταδιωγμὸν τῶν αἰφνης ἀποβάντων ἐχθρῶν εἰς τὰ Σάλωνα. Πειπεισμένη ἡ Διοίκησις διὰ τὸν πατριωτισμὸν καὶ τὴν ἐπίμονον προθυμίαν τόσον τῆς Γενναιότητός σας, καθὼς καὶ τῶν συναδέλφων σας, ἐλπίζει ὅτι ὁ μὲν στρατηγὸς Γ. Δράκος φυλάττων τὴν θέσιν αὐτὴν τῶν Σαλῶνων, θέλει κάμει κάλλιστα τὸ χρέος του ἐν περιστάσει, προσέχων εἰς κάθε ἐχθρικὸν κίνημα, καὶ φροντίζων ἀνηκόντως ὑπὲρ ἀσφαλείας ἐκείνων τῶν μερῶν· ἡ δὲ Γενναιότης σας τρέξατε εἰς βοήθειαν τοῦ Μεσολογγίου ὅπου ἐνούμενοι καὶ μετὰ τῶν λοιπῶν αὐτόθι εὐρισκομένων Γενναίων ὀπλαρχηγῶν νὰ διαλύσετε τὴν διὰ ξηρᾶς πολιορκίαν, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν ἐμφανισθέντα καὶ τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα τῶρα ἐκπλέουν ὅλα ἐν ταυτῷ, θέλουσιν ἀντικρούσει τὰ κατὰ θάλασσαν κινήματα τοῦ ἐχθροῦ. Ἡ διοίκησις δὲν νομίζει ἀναγκαῖον, νὰ ἐκτανθῇ εἰς τὸ νὰ σᾶς παρακινήσῃ εἰς τὸ σωτηριῶδες τοῦτο ἐπιχείρημα, μὴ ἀμφιβάλλουσα ὅτι μὲ τὴν ἐγνωσμένην προθυμίαν σας, θέλετε τρέξει ὅσον τάχος ὅπου ὁ κίνδυνος

Τῆ 15 Δεκεμβρίου 1825 ἐν Ναυπλίῳ

Ὁ Πρόεδρος
Γεώργιος Κουντουριώτης
ἀναγνώστης σπουλιολάκης
Ἰωάννης Κωλέτης

Ὁ Γεν. Γραμματεὺς
Α. Μαυροκορδάτος

1. Βλ. ὑποναύαρχου Δ. Οἰκονόμου, Ἐκτελεστικὸν Στρατηγὸν Κώστα Μπότσαρη, ἐκδ. Ναυτικῆς Ἐπιθεωρήσεως, 1934, σ. 63. Τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα περιέχει ἔγγραφα σημαντικὰ γιὰ τὴν ἱστορίαν τῶν σουλιώτικων σωματίων, ἀπὸ τὸ τέλος τῆς ἐκστρατείας τοῦ Μοριάς ἕως τὴν Ἐξοδὸν. Σημειώνουμε ἐδῶ, ἐπειδὴ (κατὰ τὰ καθιερωμένα ἐκδοτικὰ ἔθιμα) ὁ ἐκδότης δὲν φρόντισε νὰ προσθέσῃ ἀλφαβητικὸν εὑρετήριον, ὅσα ἔγγραφα

Τὸ στρατόπεδο τῆς Δερβέκιστας δὲν κατόρθωσε «νὰ κάνει ἀντιπερισπασμὸ εἰς τὸν πολιορκητήν», οὔτε νὰ ἐπιχειρήσει τίποτα «πρὸς ὠφέλεια τοῦ Μεσολογγίου καὶ πρὸς βλάβην τοῦ ἐχθροῦ» «Διαίρεσις καὶ ἀσυμφωνία» εἶχαν εἰσχωρήσει. Οἱ ἀξιώσεις ἀρχηγίας ποῦ πρόβαλε ὁ Κώστας Μπότσαρης δημιούργησαν ἀντιδράσεις καὶ πείραξαν τὸν Καραϊσκάκη «εἰς τὸ φιλότιμό του». Ἔτσι, «οἱ τῆς Δερβέκιστας» περιορίστηκαν νὰ στείλουν, τὸν Φεβρουάριο, στὴν πολιορκημένη φρουρά, ἐπικουρία ἀπὸ «ἑξακοσίους ἀνθρώπους»¹.

Ὁ Γιώτης Δαγκλιῆς ἔφθασε στὴ Δερβέκιστα μετὰ τὶς 6 Μαρτίου 1826: αὐτὴν τὴν ἡμέρα βρίσκεται ἀκόμα στὰ Σάλωνα, ὅπου συνυπογράφει μὲ πέντε ἄλλους «Πατριώτας» ἀναφορὰ «πρὸς τὴν ἐν Μεθένοις Ἑθνικὴν Συνέλευσιν»², ἐξουσιοδοτώντας δυὸ ἀπεσταλλένους, τὸν Ναστούλη Δαγκλιῆ, ἀδελφὸ τοῦ Γιώτη, καὶ τὸν Περραιβό, νὰ ζητήσουν ἀπὸ τὸν «Ἱερά» Συνέλευση «νὰ μεταμορφώσῃ τὴν τύχην» τους, «νὰ προβάλωσι τὴν χρεῖαν τῶν ἐτησίων μισθῶν, σιτηρεσίων καὶ ἐξόδων τὰ ὅποια ἐκ τοῦ ὑστερήματός μας ἔδαπανήσαμεν πρὸς τροφήν τῶν στρατιωτῶν μας» καὶ προπάντων νὰ ζητήσουν «γῆ», τῆς ὁποίας τὸ ἔδωκος καταβρέχουμεν μὲ τὸ αἷμα μας», δηλαδὴ, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα, γαιῆς γιὰ τὴν ἀποκατάστασι τῶν Σουλιωτῶν προσφύγων³.

Ἡ τελευταία ἐκκλήσι τῶν πολιορκημένων ἔχει ἡμερομηνία «τῆ 7 Ἰαν. 1826 Μεσολόγκι», ἀπευθύνεται συλλογικὰ «πρὸς τοὺς ἀδελφούς μας μεγάλους καὶ μικροὺς ὅπου εὐρίσκονται στρατοποικιδεμένοι εἰς Ντερβέτζησταν», ὑπογράφεται «οἱ πατριῶτες μικροὶ καὶ μεγάλοι οἱ ἀποκλεισμένοι ἐν τῷ Μεσολογγίῳ» καὶ ἔχει κάτω ἀπ' αὐτὴν τὴν ὑπογραφή τρεῖς σταυροὺς⁴: + + +.

Αὐτὸ τὸ γράμμα — ἀπὸ τὰ πιὸ δραματικὰ κείμενα ἐκείνης τῆς μεγάλης ὥρας — τὸ παραλαμβάνουν στὴ Δερβέκιστα οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ στρατοπέδου καὶ τὸ στέλνουν παραπέρα σὲ ὄσους ἀκόμα καθυστεροῦν, ἀφοῦ προσθέσουν ἀπὸ κάτω, στὸ ἴδιο χαρτί, τὴν ἀκόλουθη σημείωσι:

καπεταν βαγγέλη τρατάφηλε ξηδη καὶ ὀπηος ἄλος ηνε αφτου, διαβάστε τὸ γράμμα τοῦ Μεσολογκίου καὶ καταλαμβάνετε· ἄβριο βράδη πρέπει νὰ ἡμαστε εἰς τὸ ζηγὸ, ὅπου νὰ φύγουν τα ἀδέλφηά μας χορῆς ἄλο· το ληπὸν ἀδελφῆ νὰ κινήσετε νύχτα νὰ ξημερώσετε ἐδὸ νὰ κινήσομε

αὐτοῦ τοῦ Ἀρχείου ἀπευθύνονται στὸν Γιώτη Δαγκλιῆ μαζί μὲ ἄλλους Σουλιῶτες ἀρχηγούς: 1825, 4 Φεβρ. καὶ 20 Νοεμβρίου, ἀπὸ τὸν Νότη Μπότσαρη, 14 Ἰουλίου καὶ 30 Σεπτεμβρίου ἀπὸ τὸν γενικὸ φροντιστὴ Ἰωάννη Μελέ· 23 Ἰουλίου ἀπὸ τὸν Γιάννη Γκούρα· 5 Ὀκτωβρίου ἀπὸ τὸν Χριστόφορο Περραιβό· 1826, 30 Μαρτίου ἀπὸ τὸν Καραϊσκάκη.

1. Οἱ περικοπὲς μέσα σὲ εἰσαγωγικὰ εἶναι ἀπὸ τοῦ Σ π υ ρ ο μ ῖ λ ι ο υ, Ἀπομνημονεύματα τῆς Δευτέρας Πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, 1825-1826, ἐκδ. Ἰω. Β λ α χ ο γ ι ἄ ν η, 1926, σ. 81, 87, 88, 93, 97, 104.

2. Εἶναι «Ἡ ἐν Ἐπιδαύρῳ Γ' Ἑθνικὴ τῶν Ἑλλήνων Συνέλευσις».

3. Ἀ ν δ ρ ἔ α Μ ἄ μ ο υ κ α, Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος, 1839, τόμ. Ε' σ. 31-33. «Γτ. σημαίνει Γιώτης· ταυτὸν τῷ Παναγιώτῃ», ὑποσημειώνει ὁ Μάμουκας στὴν ὑπογραφή τοῦ Γιώτη Δαγκλιῆ.

1. Ὁ Κ α σ ο μ ο ὕ λ η ς, δ.π. Β' σ. 249, παραθέτοντας ἀπὸ μνήμης περίληψιν τῆς ἐπιστολῆς τῶν πολιορκημένων, τὴν χρονολογεῖ «3 καὶ 4 Ἀπριλίου» κ' ἐξηγεῖ τοὺς σταυροὺς «ὡς σημεῖον ὅτι ἄλλην φορὰν δὲν ξαναγράφουμεν, καὶ πρέπει νὰ τρέξουν διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ Σταυροῦ».

ολη μαζή· θά βκέναν αποτα προχθές ος κοθός μας έγγραφαν, όμως καρτέρηγαν ιμάς καί ηγηένετε ¹.

η αδελφή σας
κοσταμπότζαρης
γτ. νταγκλῆς

Ἡ ἔκκληση δὲν ἀρκοῦσε πιά γιὰ νὰ προλάβει τὴν καταστροφή. Τελικά, ἀστόχησε ἡ ἀπόπειρα συντονισμένης δράσης τῶν «ἔξω» μὲ τοὺς «μέσα». Κι' ἔγινε τὸ μεγάλο κακό.

Ἄπ' ὅσους εἶχαν σωθεῖ τῇ νύχτᾳ τῆς Ἐξόδου, πολλοὶ ἐνώθησαν μὲ τὰ σώματα τῆς Δερβέκιστας καί, ὅλοι μαζί, ξεκίνησαν πορεία γιὰ νὰ κατέβουν ἀπὸ τὸν Ἰσθμὸ στὴν πρωτεύουσα : τὸ Ναύπλιο.

Ἡ παρουσία τοῦ Γιώτῃ Δαγκλῆ σημειώνεται σὲ ὄλην αὐτὴν τὴ διαδρομὴ :

Στὴ Δερβέκιστα ἀκόμα, πρὶν ἀπὸ τὸ ξεκίνημα : Πηγαίνοντας πρὸς τὰ ἐκεῖ νὰ βρῆ ἄλογο γιὰ δυὸ πληγωμένους, ὁ Ἀρτέμης Μίχος βρίσκει σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ στρατόπεδο τὸν ἀρχηγὸ Κώστα Μπότζαρη «ὀμιλοῦντα μετὰ τοῦ σωματάρχου Γιώτῃ Δαγκλῆ» ². Ἡ μαρτυρία δείχνει πῶς ὁ Γιώτῃς Δαγκλῆς, ὅταν ἔφθασε στὴ Δερβέκιστα, δὲν συντάχθηκε μὲ ὅσους ἀμφισβητοῦσαν τὴν ἀρχηγία τοῦ Κώστα Μπότσαρη.

Στὰ Μέγαρα κατόπι : Ἐκεῖ χώρισαν τὰ σουλιώτικα σώματα ἀπὸ τοὺς συνοδοιπόρους τῆς μεσολογγίτικης φρουρᾶς. Αὐτοὶ μαζεύτηκαν στὴν Περαχώρα. Γράφει, λοιπόν, ἀπὸ τὴν Περαχώρα ὁ Νότης Μπότσαρης, προσπαθώντας νὰ βολέψει τὰ πράγματα, στὸν ἀνεπιό του Κώστα, στὸν Γ. Δράκο, στὸν «Γιώτῃ νταγκλῖν», καὶ τοὺς καλεῖ νὰ συνηνευθοῦν καὶ «ὅταν βόλομεν τὰ πράγματα εἰς τάξιν πηγαίνομεν εἰς Ναύπλιον, καὶ κατὰ τὴν ἀπόφασιν ὅπου μᾶς κάμουν, ἔτζι ἀκολουθῶμεν» ³.

Τέλος στὸ Ναύπλιο : «Εἰς τὰς 16 Μαΐου ἔφθασαν μὲ τὸ περισσότερο μέρος τῆς Φρουρᾶς (...) οἱ ἀπὸ Μέγαρα Κώστας Βότζιαρης, Διαμάντης Ζέρβας, Γιώργης Δράκος καὶ Γιώτῃς Δαγκλῆς. Ἐβγήκεν ὅλος ὁ λαὸς εἰς ὑποδοχὴν, τὰ κανονοστάσια πυροβόλησαν καὶ δάκρυα χαρῆς καὶ θαυμασμοὺς μέγας ἐκυρίευσεν τὸν κόσμον, ὅταν παρατηροῦσαν τὴν μορφήν τῆς Φρουρᾶς καὶ τῶν σωθέντων γερόντων» ⁴.

Τριάμισι χρόνια τοῦ μένου ἀκόμη νὰ ζήσει. Θὰ τὰ περάσει κι' αὐτὰ ἀπὸ στρατόπεδο σὲ στρατόπεδο κι' ἀπὸ ἔκστρατεία σ' ἔκστρατεία. Ὄταν δημιουργήθηκε ζήτημα ἀρχιστρατηγίας Καραϊσκάκη, κι' ἔρχισαν οἱ ἀντιδράσεις, καὶ τραβήχτηκαν στὰ Μέγαρα οἱ ἐπίσημοι Σουλιῶτες μὲ τὰ σώματά τους, «ἀπαρεσκόμενοι νὰ συνεκστρατεύσουν ὑπὸ μὴ Σουλιώτην», γράφει λιτὰ καὶ συγκρατημένα ὁ Σπ. Τρικούπης ⁵, ὁ Γιώτῃς Δαγκλῆς διέγνεψε ποῖος ἦταν ὁ δρόμος τοῦ χρέους καὶ ἀναγνώρισε ἀπὸ τοὺς πρώτους τὸν γενικὸ ἀρχηγό. Ἐγινε μάλιστα ἀφορμὴ νὰ πεισθεῖ ὁ Περραιβὸς καὶ ν' ἀκολουθήσει μὲ τοὺς «Μα-

1. Βλ. ὁλόκληρο αὐτὸ τὸ ἀνατριχιαστικὸ κείμενο στὸ Ἀρχεῖον τοῦ Στρατηγού Κώστα Μπότζαρη (δ.π. σ. 95-96). Γιὰ τὴν πρόσθετη σημείωση τοῦ Μπότζαρη καὶ τοῦ Δαγκλῆ, ὁ ἐκδότης τοῦ Ἀρχείου σημειώνει ὅτι εἶναι γραμμένη «ἰδιοχειρῶς», ἐνωώντας βέβαια τὸν Κώστα Μπότσαρη.

2. Ἀρτεμίου Ν. Μίχου, ἀντιστρατήγου, Ἀπομνημονεύματα τῆς Δευτέρας Πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, 1825-1826, ὑπὸ Σ. Π. Ἀραβαντινοῦ, 1885, σ. 90.

3. Ἀρχεῖον Κώστα Μπότζαρη, σ. 107, 108.

4. Κασομούλη - Βλαχογιάννη, δ.π. Β' σ. 300. Σὲ ὑποσημείωσή του στὴν ἴδια σελίδα ὁ Βλαχογιάννης παρατηρεῖ : «λοιπὸν καὶ ὁ Κ. Μπότσαρης (μὲ τοὺς συντρόφους του) ἤθελε νὰ λάβῃ μέρος στὸ ὄριαμβο τῶν Ἠρώων».

5. Σπ. Τρικούπης, δ.π. Δ' σ. 69.

κεδόνες» του τόν Καραϊσκάκη, «άποσπασθείς από τους Σουλιώτες τών Μεγάρων διά τήν στενήν σχέσιν όπου είχαν με τόν φρονιμώτατον Γιώτην Νταγκλήν, μετέχοντα τῆς ἐκστρατείας»¹.

Στή μάχη τῆς Ἀράχωβας, 24 Νοεμβρίου 1826, ὁ Γιώτης Δαγκλῆς τοποθετεῖται ἐπὶ τὸν ἀρχηγὸ στὸ καιρίο σημεῖο τῆς στενωποῦ πρὸς τὴ Μονὴ τῆς Ἱερουσαλήμ². Στὶς 26, συνυπογράφει με τόν Καραϊσκάκη, μαζί με ἄλλους 96 συμπολεμιστές, «τὰς χαροποιὰς ἀγγελίας περὶ τῆς λαμπρᾶς νίκης ἢ ὁποῖα ἐγένετο κατὰ τοῦ ἐχθροῦ εἰς Ῥάχσβαν»³. Τρεῖς ἑβδομάδες ἔπειτ' ἀπ' αὐτὸ τὸ συλλογικὸ ἀνακοινωθέν, στὶς 19 Δεκεμβρίου, συνυπογράφει, περίπου με τοὺς ἴδιους, τὸ ἀγανακτισμένον μήνυμα πρὸς τοὺς «Γενναϊότατους ἀδελφοὺς» στὸ Ναύπλιο, «ν' ἀφήσουν κάθε ἰδιαίτερον πάθος κατὰ μέρος», ἐπειδὴ τὰ φερσίματά τους «ἐφθασαν πλέον εἰς τὴν παραλυσίαν καὶ δὲν ὑποφέρονται πλέον», τὴν ὥραν ποὺ ἐκείνοι «χύνουν τόσα ἑλληνικὰ αἵματα διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος»⁴.

Τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1827, κινώντας ἀπὸ τὰ Κράββαρα, πρώτα γιὰ τὸ Δίστομο καὶ κατόπι γιὰ τὸ Κερατσίνι, ὁ Καραϊσκάκης ἀφησε τὸν Γιώτη Δαγκλῆ καὶ τὸν Γιώργη Μαλάμο «διὰ νὰ φυλάξωσι τὰς ἐπαρχίας Κραββάρων ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Τούρκων»⁵.

Πόσο σημαντικὴ ἔκρινε ὁ ἴδιος ὁ Καραϊσκάκης τὴν ἐντολὴ ποὺ τοὺς ἔδινε, φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν παραγγελίαν ποὺ ἀφίνει ἐτοιμοθάνατος, με τὸ ὑστερόγραφο τῆς διαθήκης του, νὰ μοιραστοῦν δεκαπέντε χιλιάδες γρόσια στὸν «Δαγκλῆ καὶ ἄλλους ἀξιωματικούς»⁶.

Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Καραϊσκάκη, 23 Ἀπριλίου 1827, πολλές φορές σημειώνεται ἡ παρουσία τοῦ Γιώτη Δαγκλῆ, ἕως τὴν ἡμέρα ποὺ, ἐπὶ Καποδίστρια πλέον, ἀναλαμβάνει ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης ὡς στρατάρχης τὴν ἀρχηγίαν στὴν Ἀνατολικὴ Ἑλλάδα. Χάρη στὴν ἀνεξάντλητη δεξαμενὴ πληροφοριῶν τοῦ Κασομούλη⁷, μποροῦμε νὰ παρακολουθήσουμε τὸν Γιώτη Δαγκλῆ:

Στὸ στρατόπεδο Διστόμου, ὅπουθεν συνυπογράφει στὶς 24 Μαΐου ἔκκληση πρὸς ἄλλα τμήματα τοῦ Σώματος Καραϊσκάκη (ποὺ εἶχαν ἀρχίσει νὰ συγκεντρώνονται στὸν Ἴσθμό κατὰ διαταγὴ τοῦ ἀρχιστρατῆγου Τσώρτζι), ν' ἀφίσουν «τὰς φατρίας εἰς μέρος» καὶ νὰ φροντίσουν «ὅσον τάχος διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς Ρούμελης»⁸.

1. Κασομούλης - Βλαχογιάννης, ὅ.π. Β' 374, 376, 378, 381 σημ. 3. Περραιβοῦ, Ἀπομνημονεύματα, ὅ.π. Β' σ. 92.

2. Περραιβοῦ, ὅ.π. σ. 99.

3. Ὑποστρατῆγου Ἰωάννου Θ. Κολοκοτρώνη, Ἐγγραφα καὶ Ἐπιστολαὶ περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἐκδοθέντα ὑπὸ Χ. Ν. Φιλαδέλφωσ, 1884, σ. 398.

4. Κασομούλης - Βλαχογιάννης, ὅ.π. Β' σ. 404.

5. Περραιβοῦ, Ἀπομνημονεύματα, Β' σ. 116 καὶ 129. Συχνὰ συνεργάστηκαν καὶ συμπολέμησαν αὐτοὶ οἱ δύο Σουλιῶτες ἀρχηγοί. Αὕτῃ φαίνεται νὰ ὑπῆρξε ἡ τελευταία φορά. Δεκαπέντε χρόνια ἀργότερα, πολὺ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Γιώτη Δαγκλῆ, ὁ πρωτότοκος του Γεώργιος θὰ παντρευτεῖ με τὴ θυγατέρα τοῦ Γιώργη Μαλάμου, Ζαφειρούλα, καὶ τὸ ζευγάρι αὐτὸ θὰ εἶναι οἱ γονεῖς τοῦ στρατηγοῦ Παναγιώτη Δαγκλῆ.

6. «Ὅπου εἶναι διορισμένοι εἰς τὰ ὀχυρώματα τῆς Ρούμελης», ἐπεξηγεῖ ὁ Κασομούλης (ὅ.π. Β' σ. 508), χωρὶς ν' ἀναφέρει ὀνόματα. Ἡ διαθήκη τοῦ Καραϊσκάκη βρίσκεται στὸ Μουσεῖο Μπενάκη.

7. Ὅλες αὐτὲς τίς πληροφορίες, ὁ Κασομούλης τίς περιβάλλει με σχόλια ποὺ μεταφέρουν τὸν ἀναγνώστη στὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς. Ἐδῶ, φυσικὰ, περιοριζόμεστε στὸ ἐξωτερικὸ περίγραμμα τῶν γεγονότων.

8. Κασομούλης - Βλαχογιάννης, ὅ.π. Β' σ. 581.

Στὸ στρατόπεδο τοῦ Ἴσθμοῦ (Ἐξαμίλλια), πρῶτες μέρες Ἰουνίου, ὅπου κατέβηκαν οἱ στρατοπεδευμένοι τοῦ Διοτόμου ὅταν προσκύνησε ἡ Ραύμελη, ὡς μέλος ἐπιτροπῆς ἑράνου, μετὰ τὸν Νάκο Πανουργιά, τὸν Γεώργη Δουβουνιώτη καὶ τὸν Μάρο Ἠπειρώτη¹.

Στὸ Ναύπλιο, 22 Ἰουλίου, ὡς πληρεξούσιο τοῦ στρατοπέδου τοῦ Ἴσθμοῦ, μετὰ τὸν Κίτζο Τζαβέλα καὶ τὸν Χριστόδουλο Χατζηπέτρο, γιὰ νὰ ἐπιτύχουν, κατ' ἐντολὴ τοῦ ἀρχιστρατήγου Τσώρτς, τὴν παραχώρησιν τῶν προσόδων τῆς ἐπαρχίας Κορίνθου στὸ Ἀ' Σῶμα (ἔτσι εἶχε μετονομασθεῖ τὸ ἀκέφαλο «Σῶμα Καραϊσκάκη»²).

Στὴν Ἀκροκόρινθο, 9 Σεπτεμβρίου, ὡς μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἀ' Σώματος, μετὰ τὸν Κίτζο Τζαβέλα, τὸν Χριστόδουλο Χατζηπέτρο καὶ τὸν Σπύρο Μίλιο, γιὰ νὰ παραλάβουν τὰ «σφαχτὰ πού ἐστάλη νὰ συνάξει (διὰ τὸν στρατὸν) ὁ Γιώργιος (ἀδελφός μου)»³.

Στὴν Ἀκροκόρινθο, ἐπίσης τὸν ἴδιο μῆνα, ὡς φρουράρχο διορισμένο ἀπὸ τὸν ἀρχιστράτηγο Τσώρτς, ὅταν αὐτὸς ξεκινούσε γιὰ τὸ Διακοφτὸ κι' ἐκεῖθεν γιὰ τὴν ἐκστρατεία του στὴ Δυτικὴ Ἑλλάδα⁴ (μετὰ αὐτὴν τὴν ἐκστρατεία τοῦ Τσώρτς στὴ Δυτικὴν Ἑλλάδα θὰ ἐγκαινιάσει τὸν στρατιωτικὸ του βίον ὁ πρωτότοκος τοῦ Γιώτη, Γεώργιος)

Στὴν Περαχώρα, 15 Ὀκτωβρίου, ὅπου συνυπογράφει ὡς μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἀ' Σώματος, τὸν κατάλογο «τῶν ὄσων ἀξιωματικῶν συνεκστράτευσαν ὑπὸ τὸν ἀείμνηστον Γεν. Ἀρχηγὸν Καραϊσκάκην εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, τῶν ὁποίων οἱ στρατιωτικοὶ μισθοὶ ἐλλείπουν ἀπὸ 1 Μοῖου 1826 ἕως τέλη Ἀπριλίου 1827»⁵.

Μετὰ τὴν ἀφίξη τοῦ Καποδίστρια, ἀφοῦ σχηματίστηκαν οἱ πρῶτες χιλιαρχίες τακτικοῦ στρατοῦ καὶ διορίσθηκε στρατάρχης ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης, σημειώνεται ἡ παρουσία τοῦ Γιώτη Δαγκλῆ στὴ μάχη τοῦ Σεβένικου καὶ στὸ πολεμικὸ συμβούλιο πού συγκροτήθηκε ἐκεῖ, Ὀκτώβριον 1828, γιὰ τὴν πορεία τῆς ἐκστρατείας⁶. Καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἀμφιβολία ὅτι ὁ Γιώτης Δαγκλῆς ἐπὶ πολλοὺς μῆνες ἀκόμα, τοὺς τελευταίους τῆς ζωῆς του, ἐξακολουθοῦσε νὰ μάχεται καὶ νὰ διακρίνεται, γιὰτί, ὅταν ὁ Καποδίστριας διόρισε τὸν νεώτερό του ἀδελφὸ Αὔγουστινὸ «πληρεξούσιον τοποτηρητὴν του πολιτικὸν καὶ πολεμικὸν ἐπὶ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος κοὶ τῶν ἐν αὐταῖς στρατοπέδων»⁷, ὁ «τοποτηρητὴς» ἀναθέτει στὸν Γιώτη Δαγκλῆ τὰ καθήκοντα μέλους «τῆς ἐπὶ τῆς ἐξετάσεως τῶν ζημιῶν τῶν κατοίκων τῶν Σαλῶνων Ἐπιτροπῆς».

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Ἄριθ. 579

Ο ΠΛΗΡΕΞΟΥΣΙΟΣ ΤΟΠΟΤΗΡΗΤΗΣ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΣΤΕΡΕΑΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΟ ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΟΝ

Πρὸς τὸν Καπ. Γιώτην Νταγκλῆν

Δυνάμει τῆς πληρεξουσιότητος, ἣν ἔχω παρὰ τοῦ Κυβερνήτου, σὲ διώρμισα, Κύριε, μέλος τῆς ἐπὶ τῆς ἐξετάσεως τῶν ζημιῶν τῶν κατοίκων τῶν Σαλῶνων Ἐπιτροπῆς κατὰ τὸ ὑπ' ἀριθ. 577 Διάταγμα.

Εἶμαι βέβαιος εἰς τὰ πατριωτικὰ σου φρονήματα, τὴν ἀξιότητά σου καὶ τὸν ζῆλόν σου, ὅτι θέλεις ἐκτελέσει καὶ τὰ ἐπιφορτισθέντα σοὶ ταῦτα χρέη

1. Ὁ.π. Β' 588. Πρόκειται γιὰ τὸν Μάρο Χορμοβίτη.

2. Ὁ.π. Β' 605, 635.

3. Ὁ.π. Β' 646.

4. Ὁ.π. Β' 652.

5. Ὁ.π. Β' 667.

6. Περαιβοῦ Ἀπομνημονεύματα, Β' σ. 171-173.

7. Σπ. Τρεκούπη, δ.π. Δ' σ. 258.

κατὰ τὰς ἐπισυναπτομένας σοι ὁδηγίας ὑπ' ἀριθ. 581, με ὄλην τὴν ἀκρίβειαν καὶ προθυμίαν.

Ἐν τῷ Δικρότῳ ἡ Ἑλλάς ἀπέναντι τῆς Ναυπάκτου

τῇ 16 Μαΐου 1829

Ὁ Πληρεξούσιος Τοποτ. τοῦ Κυβερνήτου

A.A. Καποδίστριας

Μιά τελευταία μνεία τοῦ Γιώτη Δαγκλῆ συναντοῦμε στὴν οἰκογενειακὴ «Φυλλάδα» Αὐτὴν τὴ φορά κρατᾶ τὴν πέννα ὁ γιὸς του Γεώργιος :

σιμιόνο εγὼ ὁ ἠὸς Γεώργιος νταγκλῆς στὴ ἡς τους 1829 Δεκεμβρίου 21 ἀπέθανεν ὁ μακαρήτης πατέρας μας ἡς τὴν πολὴν ναπάχτου κετάφοι ἡς τιν ἡδιαν πόλην με πολὴν παρουσίαν ἡς τὴν μητρόπολιν ἡς τὸν ἁγιον Δημήτριον. Ἦταν χρονῶν 40.

Λαθεύει κατὰ δυὸ χρόνια. Ὁ Γιώτης πέθονε 42 χρονῶν, ἀπάνω στὴν ἀκμὴ του κι' αὐτός, ὅπως ὁ Γκόγκας. Εἶχε τουλάχιστο τὴν παρηγοριά ὅτι πρόφτασε νὰ δεῖ τὸ γιὸ του Γεώργιο, εἴκοσι κιόλα χρονῶν, ν' ἀρχίζει τὴ σταδιοδρομίαν του στὸ στρατόπεδο τοῦ Τσώρτς καὶ σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς τελευταῖες μάχες γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ρούμελης¹.

Πρὶν ἀφήσουμε τὴ σκιά τοῦ Γιώτη Δαγκλῆ, χρέος εἶναι νὰ μεταφέρουμε ἐδῶ λίγες σειρὲς ποὺ ἀφιερώνει ὁ Περραιβὸς στὴ μνήμη τῶν ἀρίστων», γράφοντας τὸ 1836, ἐπὶ Ὁθωνος πιά² : «... Οἱ τοιοῦτοι στρατηγοὶ καὶ ἀξιωματικοὶ ἐχρημάτισαν μέχρι θανάτου ἡ ζύμη, τὸ παράδειγμα, ἡ ἐλπίς, τὸ ὑποστήριγμα καὶ ἡ σωτηρία τῆς Ἑλλάδος· ἀλλ' ὁ ἀνδροκτόνος Ἄρης ἐθέρισεν ἐκ τῶν τοιοῦτων τοὺς ἀρίστους· ἐκ μὲν τῶν Σπαρτιατῶν τὸν Ἥλιαν Π. Μαυρομιχάλην, ἡρωϊκῶς πεσόντα εἰς τὴν Κάρυστον τῆς Εὐβοίας· τὸν θεῖον του Κυριακούλην Μαυρομιχάλην εἰς Σπλάντζαν, παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Θυάμωος ποταμοῦ· τὸν Ἰωάννην Μαυρομιχάλην εἰς Νεόκαστρον. Ἐκ τῶν Σουλιωτῶν τὸν Μάρκον Μπόττζαρη· Γεώργιον καὶ Ἀθανάσιον Δράκον· Τοῦσα Ζέρβαν· Ἀθανάσιον Τοῦσα Μπόττζαρη· Γιώτην Δαγκλῆν· Λάμπρον Ζάρπαν· Γεώργιον Ζήκον Τσαβέλλαν· Κώστα Διαμάντη Τσαβέλλαν· Φῶτον Π. Μπιθηφάκον. Ἐκ τῆς Ἀνατολ. Ἑλλάδος τὸν Διάκον (...).

Ἡ πένθιμη καὶ ἡρωϊκὴ ἀπαρίθμηση τελειώνει με τὸν Καραϊσκάκη καὶ με τὸν Γεώργιο Ὀλύμπιο «ἐν Δακίφ».

5. ΤΑ ΠΑΡΑΚΛΑΔΙΑ ΤΗΣ ΦΑΡΑΣ

Στὴ φάρα τῶν Δαγκλῆδων ἀνήκουν καὶ ἄλλοι ἀγωνιστὲς τοῦ Εἰκοσιένα, ποὺ ἀφῆσαν ἴχνη ἀπὸ τὴ διάβασή τους καὶ μνημονεύονται στὰ γραφτὰ τῶν συγχρόνων τους. Ἀλλά, γι' αὐτούς, ἔχουμε μόνο σκόρπιες καὶ λειψὲς εἰδήσεις, κάποτε ἀντιφατικές, ἢ ξέρουμε λίγα σποραδικὰ περιστατικά, ποὺ δὲν ἀρκοῦν γιὰ νὰ διαγράψουν με κάποια συνοχὴ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση τοῦ καθενός. Γι' αὐτούς, σχεδὸν τίποτα δὲν μᾶς προσφέρει ἡ «Φυλλάδα τῆς

1. Βλ. σ. 33. Ὁ Sir Richard Church (1785–1873), ποὺ εἶχε προῦπρητηθεῖ στὴν ἀγγλοκρατούμενη Ἐπτανήσο καὶ στὸ βασίλειο τῶν Δύο–Σικελιῶν ἀναγορευθῆκε τὸν Μάρτιο τοῦ 1827 «ἀρχιστράτηγος ὀλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος» ἀπὸ τὴν Ἐθνικὴ Συνέλευση στὴν Τροιζήνα. Τὸ 1828 πρωτοστάτησε στὴν ἀπελευθέρωση τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδας, ποὺ εἶχε «προσκυνηθεῖ» ὅταν ἔπεσε τὸ Μεσολόγγι.

2. Περραιβοῦ, Ἀπομνημ. ἔ.π. Β' σ. 68.

Φαμίλιας», γιατί δὲν ἀνήκουν στὴ στενὴ οἰκογένεια τοῦ «ἀρχηγοῦ καὶ πατέρα» Γκόγκα, κι' ἐξάλλου δὲν εὐτύχησαν νὰ ἔχουν κανέναν ἀπόγονο σὰν τὸ Γιώτη, ποῦ νὰ σημειώνει γιὰ τοὺς μεταγενέστερους τὰ οἰκογενειακὰ τους συμβάντα.

Μεταφέρουμε λοιπὸν ἐδῶ, ἀπὸ τὶς σύγχρονές τους μαρτυρίες, ὅσες ἔτυχε νὰ συναντήσουμε ἐρευνώντας τὰ κύρια θέματα αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, χωρὶς ἀξίωση σὲ πληροφοριακὴ πληρότητα καὶ περιορίζοντας πάντως τὴν ἀναγραφή σὲ ὄσους ἔδρασαν κατὰ τὴν Ἐπανάσταση.

Συχνότερα καὶ πληρέστερα ἀπ' ὅλους μνημονεύεται ὁ *Ναστούλης Δαγκλῆς*, νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Γιώτη κατὰ δέκα τρία χρόνια. Ἀπὸ τὴ «Φυλλάδα τῆς Φαμίλιας» ξέρομε πὼς τὸ πέμπτο παιδί τοῦ Γκόγκα λεγόταν Ἄναστας, δηλαδὴ κατὰ τὴ σουλιώτικη παραλλαγή τῆς Νάστας¹, μὲ ὑποκοριστικὸ Ναστούλης. Γεννήθηκε τὸ 1800 καὶ ἦταν νήπιο κατὰ τὴν πρώτη μετοικεσία τοῦ 1803. Γράμματα θὰ ἔμαθε λοιπὸν στὴν Κέρκυρα, σὲ κανονικὴ ἡλικία, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ γραφόμενά του, ποῦ μαρτυροῦν κάποιαν ἀνεση στὸν χειρισμὸ τῆς πέννας.

Στὸ Μουσεῖο Μπενάκη βρίσκεται ἓνα χειρόγραφο (ἀρ. 36) τοῦ Ναστούλη Δαγκλῆ. Εἶναι σχήματος 19 X 14, σταχωμένο μὲ καρτόνι, καὶ περιέχει 244 σελίδες. Ἐνα μεγάλο του μέρος ἀποτελεῖται ἀπὸ αὐτούσια κείμενα νόμων καὶ διαταγμάτων καὶ ἀπὸ ἐρασίματα ἐγκυκλοπαιδικῶν γνώσεων, ὅπως ἦταν συνήθιο στοὺς φιλομαθεῖς, τότε ποῦ σπάνιζαν τὰ βιβλία. Ἄλλου, πάλι, ἀντιγράφονται ἀναφορές, ~~φιλομαθεῖς~~ ἀποδείξεις καὶ ἄλλα συναφῆ μὲ τὴν στρατιωτικὴ σταδιοδρομία τοῦ Ναστούλη Δαγκλῆ. Ὑπάρχουν ὁμως καὶ ἀρκετὲς σελίδες, ὑπὸ μορφή ἡμερολογιακῶν ἐγγραφῶν ἢ ἀπὸ μνήμης σημειωμάτων, γιὰ οἰκογενειακὰ ἢ γενικώτερα συμβάντα.

Ἐδῶ περιοριζόμαστε νὰ σημειώσουμε ὅσες ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες τοῦ χειρογράφου ἀφοροῦν τὰ θέματά μας.

Δεκέμβριο τοῦ 1820, ὅταν οἱ Σουλιῶτες, ποῦ εἶχαν ξαναπεράσει στὰ ἠπειρωτικὰ χῶματα, ὑποψιάστηκαν τὶς προθέσεις τοῦ Χουρσίτ καὶ πῆραν ἀπόφαση νὰ συμπράξουν μὲ τὸν ἀποστάτη Ἄλῆ, τοῦ ἔστειλαν ὡς ὀμήρους τὸν Ναστούλη Δαγκλῆ καὶ ἄλλους τέσσερις νέους «ἐκ τῶν σημαντικωτέρων οἰκογενειῶν τοῦ Σουλίου» κι' ἔλαβαν ὡς ἀντάλλαγμα ἓναν ἐγγονὸ τοῦ Πασᾶ «διὰ πληρεστέραν ἀσφάλειαν τῶν δύο μερῶν»². Τέλη Ἰανουαρίου τοῦ 1822, ὅταν ὁ Χουρσίτ «ἐχάλασε» τὸν Ἄληπασᾶ, ὁ Ναστούλης καὶ τὰ λοιπὰ «ἐνέχυρα» ἔπεσαν στὰ χέρια τοῦ σουλτανικοῦ ἀρχιστρατήγου, ποῦ «μᾶς ἐφυλάκισεν μὲ ἄλλυρες καὶ σίδερα διὰ πέντε μῆνες καὶ μᾶς ἔφερε εἰς τὸ στρατόπεδόν του ἐξωθεν τοῦ Σουλίου; ἔως μὲ τὸ τέλος τοῦ Αὐγούστου τοῦ ἰδίου ἔτους ὅπου ἐκυρίευσεν τὸ Σοῦλι καὶ μᾶς ἀπέλυσε διὰ συνθηκῶν»³.

Μὲ τὴ δευτέρη κι' ὀριστικὴ μετοικεσία τῶν Σουλιωτῶν, ὁ Ναστούλης πέρασε στὴν Κεφαλονιά, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ, τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1823, στὸ Μεσολόγγι, χωρὶς ἐνδιάμεσο σταθμὸ στὴν Κέρκυρα.

Ἡ πολεμικὴ του δράση τοὺς ἐπόμενους χρόνους ἀκολουθεῖ τοὺς δρόμους τοῦ Γιώτη : Καρπενήσι, Ἀμπλιανη, Σάλωνα, Προφήτ' Ἡλίας κλπ., ἀλλὰ μᾶλλον σὲ τόνους ἐλάσσουσες, χωρὶς ἀνδραγαθήματα καὶ ἡγετικὲς πρωτοβουλίας. Εἶχε γιὰ τὸν πρεσβύτερο ἀδελφὸ

1. Κ ὠ σ τ α Κ. Μ π ἱ ρ η, Ἄρβανίτες, οἱ Δωριεῖς τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ, 1961, σ. 87, 336. «(. . .) Νάστας = Ἄναστας».

2. Ὁ Π ε ρ ρ α ἱ β ὸ ς, Ἀπομνημονεύματα (δ.π. Α'), ἐνῶ στὴ σ. 12 ἀναφέρει πέντε ὀμήρους, στὴ σ. 121 ἀπαριθμεῖ : Κώστα Μπότσαρη, Κώστα Τζαβέλλα, Ναστούλη Δαγκλῆ, καὶ Κῆτσο Κολιοδημήτρη, παραλείπει δηλαδὴ τὸν πέμπτο, ποῦ ἦταν, κατὰ τὸ χειρόγραφο Ναστούλη ὁ Γεώργιος Ζέρβας.

3. Χειρόγραφο Ναστούλη Δαγκλῆ σ. 50.

του σέβας και θαυμασμό. Περίπου μισόν αιώνα αργότερα γράφει στον άνεψιό του Γεώργιο, πρωτότοκο του Γιώτη: *ο Μακαρίτης πατέρας σας ήταν ο άνωτερος απ' όλη την οικογένειά μας*¹.

Γρήγορα, ωστόσο, είχε φθάσει στους ανώτερους βαθμούς: χιλίαρχος τόν 'Οκτώβριο 1824, αντίστράτηγος τόν 'Απρίλιο 1825². Τόν επόμενο χρόνο, στις 6 'Απριλίου βρίσκεται στη 'Επίδαυρο ως πληρεξούσιος τών Σουλιωτών³ στην Γ' 'Εθνική Συνέλευση και συλλυπογράφει⁴ όλα της τὰ ψηφίσματα (μέσα στ' άλλα και ως «ψηφίσμα μυστικών», τις οδηγίες για διαπραγματεύσεις συμβιβασμού μεταξύ 'Ελληνικού 'Εθνους και 'Οθωμανικής Πόρτας», καθώς και τήν έξουσιοδότηση στον Στράτφορντ Κάννιγγ, πρόσβη τής 'Αγγλίας στην Πόλη, να διαπραγματευθεί «ειρήνην σύμφωνον με τήν τιμήν και τὰ συμφέροντα του 'Ελληνικού 'Εθνους»).

Λίγο αργότερα ακολουθήσε τόν Καραϊσκάκη «έως τήν θανάην του», και κατόπι τόν άρχιστράτηγο Τσώρτς⁵.

Μετά τις άνακατατάξεις που έγιναν επί 'Οθωνος, βρίσκουμε τόν Ναστούλη χιλίαρχο τó 1835, «έπί κεφαλής τών έν Μεσολογγίω διαθεσίμων άξιωματικών ήπειροσουλιωτών» και πρόεδρο μιās έξεταστικής έπιτροπής⁶. 'Αλλ' αυτά τὰ δήθεν άξιώματα δέν άρκοῦσαν για νά βελτιώσουν τή δεινή κατάσταση τών όσων είχαν έπιζηήσει. Μις δραματική αναφορά τής 2 'Ιανουαρίου 1835 από τó Μεσολόγγι πρós τήν Β. Νομαρχίαν Αίτωλίας και 'Ακαρνανίας, *οί έπιφορισθέντες παρά τών λοιπών* ζητοῦν νά προνοήσει τó κράτος για τήν τύχη τους:

(...) Οί Σουλιώται έπειδή μέχρι τής σήμεραν ούδεμίαν έκτέλεσιν οὔτε ένέργειαν είδομεν και εύρισκόμενοι εις τόν έσχατον βαθμόν τής δυστυχίας έλλιπώς τών πρós ζωαρκίαν ως και αύτου του έπιουσίου άρτου, άναφερόμεθα πρós τήν Β. ταύτην Νομαρχίαν πρακαλοῦντες θερμώς νά αναφέρη όπου άνήκει και παρακαλέση ίνα έπιταχυνθη τó καθ' ήμῶν διότι άλλως χανόμεθα (...). Οί εύπειθέστατοι Ναστούλης Νταγκλῆς, Γιοργάκης μαλάμος, πάνο γιοιoldάσης, δημήτρης σέχος (... *άλλα δύο όνόματα δυσανάγνωστα*)⁷.

'Ενας Δαγκλῆς υπήρξε ύπασπιστής του στρατηγού Τσώρτς, όπως αναφέρει ó βιογράφος και άνεψιός του 'Αγγλου στρατηγού⁸. Φαίνεται νά πρόκειται για τόν Ναστούλη, γιατί μνημονεύεται ρητά ή όμηρία στα Γιάνενα. 'Ο 'Αγγλος γράφει για τόν Danglis, the tall, grey, handsome old Souliot, τόν ψηλό, ψαρó, όμορφο *γέρο* Σουλιώτη, κι αύτή ή τελευταία ένδειξη ήλικίας τοποθετεί τó θέμα σε προχωρημένα μετεπαναστατικά χρόνια, αφού ó Ναστούλης είχε περίπου τήν ίδια ήλικία με τόν αιώνα.

'Ο βιογράφος όμως προσθέτει ότι αύτός ó Δαγκλῆς ήταν μονόφθαλμος, πράγμα μάλ-

1. 'Από τὰ χαρτιά του Γεωργίου Δαγκλῆ. Βλ. σ. 31.
2. Χειρόγραφο Ναστούλη Δαγκλῆ, σ. 52 κ. έπ.
3. Βλ. παραπάνω σ. 17.
4. Μάμουκα, δ.π. τ. 4ος σ. 48, 53, 98, 109, 140, και τ. 5ος σ. 41.
5. 'Αντίγραφο πιστοποιητικού του 'Αντιστρατήγου τής 'Ελλάδος Ριχάρδου Τζώρτς 15 'Ιουνίου 1828 (χειρόγραφο Ναστούλη Δαγκλῆ σ. 186).
6. 'Αρχείον του Στρατηγού Κώστα Μπότζαρη, δ.π. σ. 263, 264.
7. 'Από τὰ χαρτιά του Γεωργίου Δαγκλῆ. Βλ. σ. 31.
8. E. M. Church, Sir Richard Church in Italy and Greece, W. Blackwood and Sons, Edinburgh and London, 1895, σ. 332.

λον άπίθανο, άφοϋ ό ίδιος ό Ναστούλης, ένώ μνημονεύει σε ποιές μάχες πολέμησε, δέν άναφέρει νά έχασε πουθενά τό μάτι του. Σημειώνει, άκόμα, ό βιογράφος, ότι ό Δαγκλής μετά τήν όμηρία στόν Άληπασά, βρισκότανε στά Ίόνια μέ τόν Άγγλο στρατηγό. Άλλά μεταξύ 1822 και 1823, όσον καιρό έμεινε ό Ναστούλης στην Κεφαλονία, ό Τσώρτς ύπηρετοϋσε τόν βασιλέα τών Δϋο Σικελιών.

Οί δισταγμοί πού γεννοϋν αύτές οι πληροφορίες, όπου άνακατεύονται τ' άναμφισβήτητα μέ τ' άμφισβητήσιμα, δημιουργοϋν τήν ύποψία μήπως άλλος Δαγκλής, ώραϊός και μονόφθαλμος, ήταν ό ύπασπιστής τού Τσώρτς, και μήπως ό βιογράφος και άνεπιός τού Άγγλου στρατηγοϋ, ποιητική άδεία, περιέβαλε αύτόν τόν Δαγκλή μέ τήν έντυπωσιακή αύγλη τής όμηρίας στόν Άληπασά¹.

Ό Ναστούλης Δαγκλής πέθανε σε προχωρημένη ήλικία : κατά διασταυρωμένες ένδείξεις, πάνω άπό όγδόντα χρονώ.

Τιμητικώτατα μνημονεύεται, μαζί μέ τόν Γιώτη και μέ άλλους άνδρείους, Σουλιώτες, ό Βασίλης Δαγκλής², κυρίως για τή δράση του τό 1824, στις μάχες τής Άμπλιανης και τής Πανάσσaras τού Παρνασσού, όπου, ώς γράφει ό Τρικούπης, «οί έχθροί έβαλαν άνελπίστως τούς Έλληνας εις μέγιστον κίνδυνον, έξ οϋ τούς άπήλλαξεν ό Βασίλης Δαγκλής φονεύσας επί τής μάχης τόν άρχηγόν τών έναντίων, διότι μετά τό συμβάν τούτο οι πρότερον νικηταί έτράπησαν και κατεδιώχθησαν»³. Λυρικώτερας, ό Περραιβός πού περιγράφει διεξοδικά αύτήν τή μάχη, σημειώνει : «άν ό άτρόμητος Βασίλης Δαγκλής δέν έφόνευε τόν άρχηγό (τού έχθρικού κέντρου), άναντιρρήτως οι Όθωμανοί έμελε νά ψάλωσι τά νικητήρια»⁴.

Ό Βασίλης Δαγκλής — άν πρόκειται για τόν ίδιο — παντρεύτηκε στην Πελοπόννησο και «φιλοδόξησε νά γίνη άρχηγός στά Λεχαινά». Όμως, όπως στη Ρούμελι, έτσι και στην Πελοπόννησο, «δέν ύπάρχει κανένα παράδειγμα ξένου πού νά γένηκε άρχηγός σ' άλλη έπαρχία». Γι' αύτό και βγήκε λαϊκό τραγούδι :

Βασίλη Νταγκλή,
Δέ σε θέλει τ' όρδι,
Δέ σε θέλει ή έπαρχία,
για τήν έλευθερία.
Κι' άν σε κάναμε γαμπρό
Δέ σε θέλουμ' άρχηγό⁵

1. Ίδου ή συνέχεια τού κεμμένου, μετά τό old Souliot : blind in one eye, in blue and silver embroidered vest and leggings, had been one of the Souliot hostages with Ali Pacha and was present at his tracherous murder in the island of Joannina lake. Afterwards he had been with the general in the Ionian Islands, and was with Byron in Missolonghi at his death.

2. Άναφέρεται άπό τόν Κασομούλη (Α' σ. 16) ώς γιός τού πρώτου Φώτη, έξάδελφος δηλ. τού Γζόγκα (βλ. σ. 3).

3. Σπυριδωνος Τρικούπη, Ίστορία τής Έλληνικής Έπαναστάσεως, 3η έκδ. 1888, Γ' σ. 118.

4. Περραιβός, Άπομνημονεύματα, Α' σ. 36, 41, 42, 43.

5. Ί. Βλαχογιάννη, Εισαγωγή στοϋ Κασομούλη (δ.π. σ. 4β) σημ. 1. Περιεργο πού χωρίς καμιάν εξήγηση, ό Βλαχογιάννης ταυτίζει τόν Βασίλη μέ τόν Ναστούλη : «Ύπάρχει λαϊκό τραγούδι για τόν Σουλιώτη Ναστούλη (ή Βασίλη) Νταγκλή (...), χωρίς άλλωστε ν' άναφέρει τήν πηγή τού τραγουδιού.

“Ενας Β. Δαγκλῆς, «Καπετάνιος Σουλιώτης», μνημονεύεται με τούς 25 που «έφρονεύθησαν και έπληγώθησαν» Ἐπρίλιο 1827, στην «έκ του συστάδην μάχην» του Μετοχιού, στον Πειραιά¹. Ἄραγε είναι ο ἴδιος ;

Ἄλλον Δαγκλῆ συναντούμε, λίγες μέρες μετά την ἦττα τῶν ἀντικυβερνητικῶν στον Μοριά² όταν ο Κωλέτης, που είχε τὸ γενικὸ πρόσταγμα τῶν ἐπιχειρήσεων, γράφει, ἀπὸ τὰ Λαγκάδια τῆς Γορτυνίας, στὶς 4 Ἰανουαρίου 1825 : «Ἐφθασε καὶ ψὲς ἐνταῦθα ὁ Χρῦσανθος Σισίνης, συντροφευμένος ἀπὸ τούς γενναιοτάτους ἀντιστράτηγον *Λιόνην Νταγκλῆν*, Γεώργιον Λάμπρου Ζέρβαν καὶ Μακρυγιάννην»³.

Οἱ δύο Σουλιῶτες ὥστόσο δὲν είχαν ἀνάμιξη στὴ μεταγωγή τοῦ αἰχμαλώτου Σισίνη, καὶ τὸ «συντροφευμένος» τῆς ἐπιστολῆς Κωλέτη δὲν μπορεῖ νὰ σημαίνει ἐδῶ παρὰ μόνον τὴν ταυτόχρονη ἀφίξή τους στὰ Λαγκάδια, ἀφοῦ ὁ Μακρυγιάννης, μόνος ἐπιφορτισμένος ἀπὸ τὸν Γκούρα «νὰ πάγη τὸ Σισινόπουλον» στὴν Κυβέρνηση, δὲν ἀναφέρει παρουσία Σουλιῶτῶν στὶς ἀνατριχιαστικὲς ἀθλιότητες αὐτῆς τῆς μεταγωγῆς, μολονότι ἀφιερώνει τρεῖς πυκνὲς σελίδες στὴν περιγραφή τῆς⁴. Εἶναι ὅμως δίκαιο, γιὰ τὴ μνήμη αὐτῶν τῶν δύο Σουλιῶτῶν, νὰ σημειωθεῖ ἡ ἀπουσία τους.

Στὴν ὁμαδικὴ ἔκθεση τῆς μάχης τῆς Ἀράχωβας⁵, μαζί με τὸν Γιώτη καὶ τὸν Ναστούλη, συνυπογράφει καὶ ὁ «Λιόντης» Δαγκλῆς, πού δὲν θὰ εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν Λιόνη, ἀφοῦ ξαναβρίσκουμε τὴν ὑπογραφή Λιῶνης (αὐτὴ τὴ φορά με ὠμέγα) στὸ ὀργισμένο μῆνυμα τῆς 19 Δεκεμβρίου 1826 ἀπὸ τὴν Ἀράχωβα καὶ στὸν κατάλογο «τῶν ὄσων συνεκστράτευσαν» με τὸν Καραϊσκάκη. Στὶς δύο τελευταῖες μνεῖες σημειώνεται μάλιστα, σὲ παρένθεση, ἡ πρόσθετη ἔνδειξη μετὰ τὸ ὄνομα : «τῆς Φρουρᾶς Μεσολογγίου» στὴ μία, καὶ «αὐτάδελφος» (τοῦ Γιώτη), στὴν ἄλλη. Ἡ τελευταία πληροφορία εἶναι, πάντως, λαθασμένη⁶.

Ἐνας *Κίτζιος Δαγκλῆς* μᾶς παρουσιάζεται ἀπὸ τὸν Κασομούλη σὲ μιὰ σύντομη καὶ ζωντανὴ σκηνή. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1825 ὄρισε ἡ «Διοίκησις» νὰ δοθοῦν 400 χιλ. γρόσια στους ὀπλαρχηγούς τοῦ Μεσολογγίου, μὴ ἔχοντας ὅμως μετρητὰ τούς ἐξουσιοδότησε νὰ τὰ εἰσπράξουν ἀπὸ τούς ἐνοικιαστῆς τῶν φόρων τῆς Γαστούνης. Οἱ ὀπλαρχηγοὶ ἔστειλαν ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι τὸν Κίτζιο Δαγκλῆ με δυὸ ἄλλους, νὰ φροντίσουν γιὰ τὴν εἰσπραξή, ἐπειδὴ ὁ ἐνοικιαστῆς τῶν φόρων Γεώργιος Σισίνης «ἦταν συνηθισμένος νὰ χωνεύη τὰ εἰσοδήματα τῆς Γαστούνης ἀπὸ ἄλλους καιρούς». Ὁ Κασομούλης, ἐπιφορτισμένος κ' αὐτὸς με ἀνάλογη ἀποστολή, ἀκούει νὰ λέγεται πὼς οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν ὀπλαρχηγῶν χαρίστηκαν «εἰς τούς ἐνοικιαστῆς καὶ παραμέλησαν τὸ χρέος των». Ἄλλὰ : «ὁ Κίτζος ὠρκίσθη : Ἄν ἔκαμα κανέναν χαλὲν — ψευτιάν — ὠρὲ Κασομούλη, κακὴ βάλλα νὰ με πάρη εἰς τὸ κεφάλι, ἔμα πού φθάσαμε εἰς τὸ Μισολόγγι»⁷.

Στὶς μεγάλες ὄρες τῆς πολιορκίας καὶ τῆς ἐξόδου, πάλι ἀπὸ τὸν Κασομούλη⁸ μᾶς παρουσιάζεται ὁ τιμημένος ὀπλαρχηγὸς *Γιώτης Ζῆκο-Λάμπρου Νταγκλῆς*. Τέλη Νοεμβρίου

1. Ἰωάννου Θ. Κολοκοτρώνη, Ἐγγραφα κλπ. (δ.π.) σ. 442. Μετὰ τὴν διατύπωση «έφρονεύθησαν καὶ ἐπληγώθησαν» δὲν φανερώνεται, βέβαια, ἂν ὁ Β. Δαγκλῆς σκοτώθηκε ἢ πληγώθηκε.

2. Βλ. παραπάνω σ. 12.

3. Ἀρχεῖα Κουντουριώτη, δ.π. Δ' σ. 29. Ἐπιστολὴ Κωλέτη πρὸς Ἀναγώστη Οἰκονόμου, προσωρινὸ ἐπίτροπο τοῦ Προέδρου Γ. Κουντουριώτη, στὸ Ναύπλιο.

4. Στρατηγού Μακρυγιάννη, Ἀπομνημονεύματα. Κείμενον, Εἰσαγωγή, Σημειώσεις Γιάννη Βλαχογιάννη, ἔκδ. Β', 1947, τ. Α', σ. 226-229.

5. Βλ. παραπάνω σ. 19 σημ. 3.

6. Κασομούλη-Βλαχογιάννη, Β' σ. 405 καὶ 660.

7. Κασομούλη-Βλαχογιάννη, Β' σ. 21, 23, 68, 84.

8. Κασομούλη-Βλαχογιάννη, Β' σ. 153-155.

1825, όταν αρχίζει να σφίγγει ο κλοιός γύρω από το Μεσολόγγι, «εις τήν ὀμήγυριν τῶν ὀπλαρχηγῶν ἀνεφέρθη ἡ ἀνάγκη τῆς ζωοτροφίας» καί προτείνεται νά μεταφερθοῦν ὅλα τὰ γυναικόπαιδα στόν Κάλαμο γιά νά μείνουν μόνον «οἱ πολεμικοὶ ἄνδρες». Συνάμα, ὁ Μισαούλης εἰδοποιεῖ «λυπούμενος» ὅτι καί ὁ στόλος πού περιπολεῖ «ἄρχιση νά πάσχη ἀπό ἐλλείψεις (...) καί ἀναγκάζεται νά τραβηχθῆ εἰς Ἵδραν», προσφέρεται ὅμως νά «ἐμβαρκαρισούν τὰ γυναικόπαιδα καί νά τὰ μεταβιβάσουν εἰς Κάλαμον».

«Βαθεῖα σιωπῇ ἐκυρίευσεν τήν ὀμήγυριν», συνεχίζει ὁ Κασομούλης, καί «ὁ Γιώτης Ζήκου-Λάμπρου Νταγκλῆς σεβάσμιος διὰ τὰς στρατιωτικὰς του ἀρετάς, ἔχων καί πολύ βάρος οἰκογενείας, ἀπολογήθη : —Εἶναι ἀληθινόν, λέγει, Στρατηγοί, ὅτι τὸ μέτρον τοῦτο εἶναι τὸ μόνον σωτηριῶδες. Δὲν ἤξεύρω τί στοχάζονται οἱ ἄλλοι, οἵτινες ἔχουν γυναικὰς καί παιδιὰ· ἐγὼ ὅμως σᾶς λέγω τὴν κατάστασίν μου καί τί φρονῶ. Ἦξεύρετε, Καπεταναῖοι, πῶς ζῶ καί ἐγὼ καί τὰ παιδιὰ μου ; Τὰ θρέφω μόνον ἀπὸ τὸ ταῖνι ὄπου μὲ περισσεύει· ἴδετε ἂν μοὶ ἔμεινεν φλωροκαπνισμένον ἢ ἀσημένιον ἄρμα ἄλλο ἀπὸ ταῖς ζάβαις (θηλυκία ἀργυρὰ τῆς μέσης), τὸ ντουφέκι καί τὸ γιαταγάνι μὲ τὸ πετζεῖνο θηκάρι καί ἡ ξύλινη κομπούρα.—Σᾶς παρακαλῶ λοιπὸν νά μοῦ εἰπῆτε· ἂν στείλω τὴν φαμελλιάν μου εἰς τὸν Κάλαμον, ἢ εἰς ἄλλο νησί, ποῖος θὰ τὴν ζήσει ; Ποῖαν φροντίδα ἔχει τὸ ἔθνος κ' ἡ Κυβέρνησις διὰ τὰ παιδιὰ μας ; Θέλετε ἡ φαμελλιὰ μου νά γυριζῆ εἰς ταῖς στραταῖς, νά ζητῆ ἀπὸ πόρτα σὲ πόρτα μιὰ ὀκᾶ ἄλευρι ἢ ἕναν παρᾶν, καί νά πειράζεται τὸ ἴρτζι μας (ἡ τιμῆ), ὅπου δι' αὐτὸ τὸ ἴρτζι ὅλοι μας πασχίζομεν μὲ τὰ κεφάλια μας νά τὸ φυλάξωμεν ; Δὲν εἶναι ἄλλο, λογαριάζω, ἐπειδὴ κ' ἐκεῖ ἂν τὴν στείλω θὰ πεθάνῃ ἀπὸ τὴν πείναν, καί ἐδῶ ὁμοίως, σᾶς λέγω λοιπὸν : Ἐκεῖ ὄπου θ' ἀκούσω τὴν ἀτιμίαν τῆς ἢ τὸν θάνατόν τῆς καλύτερα νά πεθάνωμεν μαζὶ ἐδῶ ἢ ἀπὸ τὸ ντουφέκι ἢ ἀπὸ τὴν πείναν.

»Τοῦτοι οἱ λόγοι διεγείρασαν ὅλων τὴν συμπάθειαν, περισσότερο μάλιστα τῶν ὑπανδρευμένων οἵτινες ἦσαν εἰς τὴν ἴδιαν κατηγορίαν, καθὼς καί ὅσων εἶχον μητέρας καί ἀδελφάς (...). Ἄφου ἐπὶ τρεῖς ὥρας ἐβασανίσθη αὐτὴ ἡ ὑπόθεσις ὁ Γέρο-Νότης εἶπεν :

«—Ἄς ἀφίσωμεν λοιπὸν καθέναν εἰς τὴν προαίρεσίν του».

Λίγο παρακάτω, ἀφού πιά συντελέστηκε ἡ καταστροφή, προσθέτει ὁ Κασομούλης : «Ἀπὸ τοὺς σημαντικοὺς ἔμειναν καί δὲν ἐφάνησαν ἐκεῖ φονευθέντες (...) ὁ Γιώτης Ζήκου Νταγκλῆς»¹.

Γιὰ τοὺς ἄλλους Δαγκλῆδες, πού ἔδρασαν στόν Ἄγωνά, οἱ πληροφορίες εἶναι ἀκόμη πιὸ λιγοστές.

Χρονολογικὰ πρῶτος ἔρχεται ὁ *Διαμάντης Δαγκλῆς*, ἕνας ἀπὸ τοὺς ὀχτῶ ἑκατόνταρχους στὴ ρωσοκρατούμενη Κέρκυρα. Ἄν ἔζησε ἕως τὸ 1807, πρέπει κ' αὐτὸς νά πολέμησε στὴν Τένεδο μαζὶ μὲ τὸν Γκόγκα καί τοὺς ἄλλους Σουλιώτες².

Ἄλλοι δύο σημειώνονται τὸ 1826, ὁ *Κίτζος Δαγκλῆς* καί ὁ *Νάστα Δαγκλῆς*. «Ἐλαβα τὴν στρατολογίαν ἀπὸ τὴν διοικητικὴν ἐπιτροπὴν, σημειώνει ὁ Ναστούλης³, «διὰ νά παραλάβω ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν μου τὰ σώματα τῶν ἀοιδίμων Κίτζου καί Νάστα Νταγκλέων, διατελῶν ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ Γιώτη Νταγκλῆ ἀυταδέλφου μου». Ἐνδέχεται, αὐτὸς ὁ Κίτζος Δαγκλῆς νά εἶναι ὁ ἴδιος μὲ τὸν Κίτζιο πού ἀναφέρει ὁ Κασομούλης στὴ Γαστούνη. Τὸ ἐπίθετο «ἀοιδίμοι» καί ἡ ταυτόχρονη μνεῖα δύο μαζὶ νεκρῶν, πιθανολογοῦν ὅτι οἱ δύο αὐτοὶ Δαγκλῆδες χάθηκαν στὸ Μεσολόγγι. Σὲ ἄλλο κείμενο⁴ ἀναφέρεται ὅτι ἦσαν ἀδελφία καί ὅτι σκοτώθηκαν κατὰ τὴν πολιορκία.

1. Κασομούλης — Βλαχογιάννη, Β' σ. 282.

2. Βλ. παραπάνω σ. 5.

3. Χειρόγραφό του, σ. 55.

4. Ἀρχεῖον Κώστα Μπότζαρη σ. 120—121. Στὸ κείμενο τοῦτο «σημειώνονται» (δὲν λέγει ἀπὸ ποιόν) «ὄσοι Σουλιῶται ἐκ τῶν ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν Μάρκου καὶ Κών-

Στὴν Τροιζήνα, ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀντιπροσώπους στὴν Ἐθνικὴ Συνέλευση εἶναι ὁ Ἰωάννης Νταγκλῆς¹, ἴσως ὁ Γιάννης ποὺ συναντήσαμε παραπάνω στὴν Κέρκυρα².

Ἐνας Κώστας Νάκης Νταγκλῆς «ἐτῶν 30» ἀναφέρεται ὡς ἑκατόνταρχος στὴ φρουρὰ τοῦ στρατάρχου Δημ. Ὑψηλάντη³.

Μὲ τὸ ὄνομα *Τούσας Δαγκλῆς* μνημονεύεται ἓνας ἀκόμα Δαγκλῆς στὴ μάχη τῆς Ἄμπλιανης, μαζί μὲ τὸν Γιώτη καὶ τὸν Βασίλη. Θὰ πρόκειται ὁμοίως γιὰ παραδρομὴ⁴.

Ἀπὸ τοὺς 15 Δαγκλῆδες ποὺ ἀναγράφει ἡ Μ. Στρατιωτικὴ καὶ Ναυτικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια⁵, δύο μόνο ἀνάγονται στὰ ἐπαναστατικὰ χρόνια, ὁ Γεώργιος πατέρας τοῦ στρατηγοῦ Παναγιώτη Δαγκλῆ, καὶ ἓνας *Κωνσταντῖνος*, μὲ τὴν πληροφορία ὅτι γεννήθηκε στὴν Κέρκυρα τὸ 1810, ὑπηρέτησε στὰ Ἄτακτα καὶ ἀποστρατεύθηκε τὸ 1861. Πιθανότατα πρόκειται γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Λιδόντη Νταγκλῆ⁶.

Τέλος, στὴ λέξη «Δαγκλῆς» τῆς Μ. Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαίδειας, μνημονεύονται πέντε ἀπὸ τοὺς παραπάνω⁷, καὶ ἐπιπλέον ἓνας Φώτιος Δαγκλῆς, μὲ τὴν πληροφορία ὅτι «ἐπολέμησεν ἐν Μεσολογγίῳ καὶ ἠκολούθησε τὸν Καραϊσκάκη τὸ 1826». Ἐυδέχεται νὰ εἶναι ὁ Φώτης Δαγκλῆς, νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Γιώτη καὶ τοῦ Ναστούλη, ποὺ θὰ τὸν ξανασυναντήσουμε ἀμέσως παρακάτω στὶς πρῶτες αὐτοβιογραφικὲς σελίδες τοῦ στρατηγοῦ Παναγιώτη Δαγκλῆ. Στὸ ἴδιο ἄρθρο ἀναφέρεται ἐπίσης ἓνας Γεώργιος Δαγκλῆς, ὡς «υἱὸς τοῦ Νικολάου Νταγκλῆ, φονευθέντος ἐν Πάργᾳ», μὲ τὴν πληροφορία ὅτι «μετέσχε τοῦ Ἀγῶνος ὡς μπουλουκτοσῆς καὶ ἡμεῖφθι μὲ τὸν βαθμὸν ἀξιωματικῶ Ἐ' τάξεως»⁸.

Ἄλλον Δαγκλῆ τῶν ἐπαναστατικῶν χρόνων δὲν ἔτυχε νὰ συναντήσουμε. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι κανεὶς ἀπ' ὄσους εἶδαμε νὰ μνημονεύονται στὰ γραφτὰ τῶν συγχρόνων τους δὲν ἐμφανίζεται μπλεγμένος σὲ βίαιες καὶ ἀπάνθρωπες πράξεις, ἀπ' αὐτὲς ποὺ πασχίζουν οἱ μεταγενέστεροι νὰ τὶς ἐξαγνίσουν μὲ σοφίσματα καὶ ψυχολογικὲς ἐρμηνεῖες. Ὅλοι τους φαίνονται ἄνθρωποι γενναῖοι, ψύχραιμοι, ἐνάρετοι, σεμνοὶ καὶ μυαλωμένοι, σὰ νὰ ἦταν αὐτὰ ὅλα σταθερὰ γνωρίσματα τῆς φάρας τους, ἔξω ἀπὸ τὶς ἐπιπολαιότητες καὶ τὶς ἐμπάθειες τῶσων ἀρχηγῶν καὶ τῶσων συντρόφων τους.

στα Μπότσαρη ἐφρονεῦθησαν κατὰ διαφόρους πολέμους» ἀπὸ τὸ 1823 ἕως τὸ 1827. Στὴν ὑποδιαίρεση «Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς τελευταίας πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου» σημειώνεται: «Κώστος Κώνστας Νταγκλῆς ἀξίωμ.» καὶ «Νάστας ἀδελφὸς του ὁμοίως». Ἀλλὰ, «κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς τελευταίας πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου», ὁ μὲν Μάρκος δὲν ζοῦσε ὁ δὲ Κώστας βρισκόταν μὲ τὰ ἐπικουρικὰ σώματα ἔξω ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι καί, τὴν τελευταία νύχτα, στὴ Δερβέκιστα. Ὡστε οὔτε οἱ δύο Δαγκλῆδες, οὔτε κανένας ἀπ' ὄσους σκοτώθηκαν στὸ Μεσολόγγι «κατὰ τὴν τελευταία πολιορκία» ἔπεσαν ἀπὸ τὴν ὀδηγίαν Μάρκου καὶ Κώνστα Μπότσαρη», καὶ τὸ γραφόμενον εἶναι κομπορρημοσύνη.

1. Βλ. σμ. 8.

2. Βλ. σ. 10 σμ. 3.

3. Κ α σ ο μ ο ὄ λ η - Β λ α χ ο γ ι ἄ ν ν η, Γ' σ. 41.

4. Δ η μ. Φ ω τ ι ἄ δ η, Καραϊσκάκης, 1956, σ. 215, ὅπου ἀναγράφεται καὶ ἡ πηγὴ τῆς πληροφορίας: Π ε ρ ρ α ι β ο ὺ, Ἀπομνημονεύματα Β' σ. 38. Ἀλλὰ σὲ καμιά ἀπὸ τὶς σελίδες ποὺ ἀφιερώνει ὁ Περραιβὸς στὴ μάχη τῆς Ἄμπλιανης δὲν ὑπάρχει Τούσας Δαγκλῆς.

5. Τόμ. 3ος Παράρτημα 1929, σ. 181. Στοιχεῖα γενικοῦ Μητρώου Ἀξιωματικῶν.

6. Βλ. σ. 65.

7. Μὲ σημαντικὲς ἀνακρίβειες, ἄλλωστε, ὅπως ὅτι ὁ Γκόγκας πολεμοῦσε στὸ Σοῦλι τὸ 1822 ἐνῶ εἶχε σκοτωθῆ στὴν Τένεδο τὸ 1807, ἢ ὅτι ὁ Ὄθων ἐτίμησε τὸν Γιώτη μὲ τὸ ἀργυρὸ ἀριστεῖο, ἐνῶ αὐτὸς εἶχε πεθάνει τὸ 1829 κ.ἄ.

8. Σὲ σχετικὸ ἐρώτημα, ὁ συντάκτης τοῦ ἄρθρου Γ.Δ.Κ (ορομηλᾶς) διευκρίνησε ὅτι

6. ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΙΣΕΙΓΤΟΝΟ

Οι παραπάνω σύντομες πληροφορίες για τη δράση των Δαγκλήδων στο Σούλι και κατά τὸν Ἄγωνα ἀνακεφαλαιώνονται, ἀλλὰ κυρίως συμπληρώνονται, στὶς πρώτες αὐτοβιογραφικὲς σελίδες ποὺ ἄρχισε νὰ γράφει τὸ 1877 ὁ δισέγγονος τοῦ Γκόγκα Παναγιώτης Δαγκλῆς, μόλις βγήκε ἀπὸ τὴ Σχολὴ τῶν Εὐελπίδων ὡς ἀνθυπασπιστῆς τοῦ πυροβολικοῦ ¹.

Δὲν ἔχουν ἀξίωση ἱστορικῆς συμβολῆς αὐτὲς οἱ αὐτοβιογραφικὲς σελίδες, ἀφίνουν μάλιστα κενὲς ἀκόμα καὶ χρονολογίες, ποὺ δὲν θὰ ἦταν δύσκολο νὰ συμπληρωθοῦν. Ἄπτηχοῦν ὁμως τὴν οἰκογενειακὴ παράδοση, δείχνουν πόσο σεμνύνεται ὁ νεαρὸς ἀξιωματικὸς γιὰ τὰ προγονικὰ ἀνδραγαθήματα καὶ παρέχουν πρόσθετες πληροφορίες γιὰ τὴν ὑστερῶτερη οἰκογενειακὴ πορεία. Τὶς παραθέτουμε, λοιπόν, σὰν τὴν καταλληλότερη εἰσαγωγὴ στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο «Τὸ Πατρικὸ Ἄρχειο».

Κατάγομαι ἐκ τοῦ περιφανοῦς Σουλίου τῆς Ἠπείρου, τοῦ διὰ τὴν ἀνδρείαν τῶν κατοίκων του ἀειμνήστου μείναντος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἑλλάδος. Πλὴν κακῆς τύχῃ δὲν ἤξιώθην ἀκόμη νὰ ἴδω τοὺς ἐνδόξους αὐτοῦ βράχους ², οἵτινες ἐποτίσθησαν διὰ τοῦ αἵματος τόσων προγόνων μου.

Ὁ προπάππος μου Γεώργιος ἢ Γκόγκας Δαγκλῆς ἔζη ἐν αὐτῷ ἀπὸ τοῦ 18ου αἰῶνος. Χρηματίσας ἀρχηγὸς μιᾶς τῶν ὀνομαστοτέρων οἰκογενειῶν τοῦ Σουλίου, ὑπῆρξεν ὄπλαρχηγὸς κατὰ τὴν πρώτην ἐπανάστασιν τῶν Σουλιωτῶν κατὰ τῶν Τούρκων, κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος. Ἡ ἐπανάστασις αὕτη ἔληξε ἐν ἔτει 18(03) διὰ συνθηκολογήσεως, καθ' ἣν ἐπετράπη τοῖς Σουλιώταις νὰ φύγωσι σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις καὶ διαπερραιωθῶσιν εἰς τὴν Ἑπτάνησον. Ὁ προπάππος μου μετὰ τῆς οἰκογενείας του μετέβη εἰς Κέρκυραν, διατελοῦσαν τότε ὑπὸ τὴν Ρωσικὴν ἐπικυριαρχίαν καὶ προσελήφθη εἰς τὴν Ρωσικὴν ὑπηρεσίαν μὲ τὸν βαθμὸν ἑκατοντάρχου. Ἐκστρατεύσας δὲ βραδύτερον μετὰ τοῦ Ρωσικοῦ στρατοῦ κατὰ τῶν Τούρκων ἐπληγώθη θανασίμως ἐν τινὶ μάχῃ ἐν Τενέδω ἐν ἔτει 180(7) καὶ μετενεχθεὶς εἰς Κέρκυραν ἀπεβίωσεν.

Ἐγκατέλειπεν οὗτος τρεῖς υἱοὺς ³, τὸν Γιώτην Δαγκλῆν, τὸν Ναστούλην καὶ τὸν Φώτην. Ὁ πρῶτος ἦν πάππος μου. Οὗτος διετέλεσε κατ' ἀρχὰς ἐν Κερκύρᾳ εἰς τὴν Γαλλικὴν ὑπηρεσίαν (ἐπελθούσης γαλλικῆς κατοχῆς

οἱ πληροφορίες τοῦ προέρχονται ἀπὸ τὸ Ἄρχειον Φιλήμονος, ποὺ βρίσκεται στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη.

1. Βλ. σ. 69.

2. Τὸ ἀξιώθηκε, ἀντιστράτηγος πιά, τὸ 1913, στὴν ἀπελευθερωμένη Ἠπειρο. Ὑπάρχει στὸ Ἄρχειο ἓνας φάκελος ἐπισκεπτηρίου μὲ τὴν ιδιόγραφη ἐπιγραφή: *Τεμάχιον ὑφάσματος ἐκ τῆς ἐν Σουλίῳ ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Δονάτου (8ριος 1913)*. Περιέχει ἓνα πολὺ μικρὸ τεμάχιο μεταξωτὸ—μόλις 8 ἑκατοστὰ—χρώματος καφέ.

3. Ξέρουμε ἀπὸ τὴ «Φυλλάδα» ὅτι τρία ἐνδιάμεσα παιδιὰ μεταξὺ Γιώτη καὶ Ναστούλη—Σταῦρος, Ζαφείρης, Κρουστάλω—πέθαναν τὸ 1804, τὸν πρῶτον χρόνον τῆς μετοικεσίας, στὴν Πάργα.

ἐν Ἐπτανήσῳ), διορισθεὶς ἐν ἔτει 1807 ὡς λοχαγὸς εἰς τὸ ἐκεῖ σχηματισθὲν Ἑλληνικὸν σύνταγμα.

Ἐκραγεῖσθαι κατόπιν ἐν ἔτει 1820 ἐν Ἠπειρῷ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ σατράπου Ἀλῆ Πασᾶ κατὰ τοῦ Σουλτάνου, οἱ Σουλιῶται συνθηκολογήσαντες μετ' αὐτοῦ καὶ συμμαχήσαντες ἐπανήλθον εἰς τὴν προσφιλεῖ αὐτῶν πατρίδα, καὶ ἀνέλαβον τὸν κατὰ τοῦ Σουλτάνου ἀγῶνα. Ἀντήλλαξαν δὲ ὁμήρους μετὰ τοῦ συμμάχου αὐτῶν Ἀλῆ, δώσαντες ἕξ αὐτῶν πέντε νέους ἐκ τῶν καλλιτέρων οἰκογενειῶν, ἕξ ὧν ἦτο καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ πάππου μου Ναστούλης. Κατὰ τοὺς ἀγῶνας τούτους ὁ Γιώτης ὑπῆρξε πάντοτε εἰς τῶν πρώτων ὀπλαρχηγῶν.

Πεσόνητος τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ οἱ Σουλιῶται ἐξηκολούθησαν τὸν κατὰ τοῦ Σουλτάνου ἀγῶνα, μέχρις οὗ ἐν ἔτει 1822, ἀπομεμονωθέντες καὶ ἀποκαμόντες ἐκ τοῦ πολέμου, ἀπεφάσισαν πάλιν νὰ συνθηκολογήσωσι πρὸς τοὺς τυράννους των καὶ ν' ἀπέλθωσιν εἰς τὴν Ἐπτάνησον οἰκογενειακῶς, ἐγκαταλείποντες δευτέραν ταύτην φορὰν τὴν ἀγαπητὴν αὐτῶν πατρίδα. Ἡ οἰκογένειά μου ἐγκατεστάθη τότε ἐν Κεφαλληνίᾳ, ὅπου δὲν ἔμειναν ἢ αἱ γυναῖκες καὶ τὰ ἀνήλικα τέκνα· ὁ πάππος μου καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ ὡς καὶ πάντες οἱ δυνάμενοι νὰ φέρωσιν ὅπλα ἔσπευσαν εἰς τὴν ἐν τοῖς ὅπλοις ἤδη διατελοῦσαν λοιπὴν Ἑλλάδα, ὅπως συμμεθέξωσι τοῦ ἀγῶνος. Κατὰ τοὺς ἀγῶνας τούτους ὁ Γιώτης ἔσχε διαπρεπῆ θέσιν, ἔχων τὸν βαθμὸν τοῦ Στρατηγοῦ, παρὰ τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως ἀπονεμηθέντα αὐτῷ. Πλὴν δὲν ἐπέζησεν ὅπως δρέψηται ἐν εἰρήνῃ τοὺς καρπούς τῶν πολυετῶν ἀγῶνων του. Ἀπέθανε τῇ 20 Δεκεμβρίου 1829 ἐν Ναυπάκτῳ καὶ ἐτάφη ἐντὸς τῆς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐκκλησίας τοῦ Ἀγ. Δημητρίου.

Ἐκ τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ ὁ μὲν Ναστούλης ζῆ ἔτι ἔχων τὸν βαθμὸν ὑποστρατήγου τῆς φάλαγγος, ὁ δὲ Φώτης ἀπέθανεν¹, ἐγκαταλιπὼν ἐπιζῶσαν σήμερον μίαν μόνον κόρην, τὴν Αἰκατερίνην, σύζυγον τοῦ ἀντισυνταγματάρχου τοῦ Ἱππικοῦ Ἰω. Δράκου².

Ὁ πάππος μου ἐγκατέλιπε τρεῖς υἱοὺς, τοὺς Γεώργιον, Κωνσταντῖνον καὶ Λάμπρον καὶ δύο θυγατέρας τὴν Βασιλικὴν καὶ Ἐλένην. Ὁ Γεώργιος εἶναι ὁ πατὴρ μου. Γεννηθεὶς ἐν Κερκύρᾳ ἐν ἔτει 1810³, παρηκολούθησε τὰς περιπετείας τῆς οἰκογενείας του μέχρι τῆς εἰσόδου αὐτοῦ εἰς τὸ 18ον ἔτος τῆς ἡλικίας του, ὅτε ἔλαβεν μέρος εἰς τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα κατὰ τὰ δύο τελευταῖα αὐτοῦ ἔτη, παρευρεθεὶς εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Βορνίτσης καὶ εἰς τοὺς ἐν τῇ Δυτικῇ Ἑλλάδι ἀγῶνας κατὰ τῶν Τούρκων. Ἐφ'

1. «22 Μαῖ 1843. Ἀπέθανε ἐν Ναυπάκτῳ ὁ αὐτάδελφός μου Φῶτος, ἐπῆγα δρομαίως μετ' ὁν γαμβρόν μας ἱατρὸν Νίδερ ἀλλὰ δὲν τὸν ἐφθάσαμεν ζῶντα. Ἦλθαν διὰ συλλυπητήρια συγγενεῖς εἰς Μισολόγγι». Χειρόγραφο Ναυτούλη Δαγκλῆ σ. 88.

2. Γιὰ τὸν Ἰω. Δράκο βλ. σ. 65.

3. Γιὰ τὴν ἀκριβῆ χρονολογία βλ. σ. 31 σημ. 1.

ᾧ ἐτιμήθη διὰ τοῦ ἀργυροῦ μεταλλίου τοῦ ἀγῶνος, ἀπονεμηθέντος αὐτῷ τῇ 5 Ἰουνίου 1836.

Ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του, ἦτοι τὴν 3ην Ἰανουαρίου 1830, διωρίσθη ὑπὸ τοῦ πληρεξουσίου τοῦ Κυβερνήτου Καποδίστρια ἐκατόνταρχος εἰς τὰ τότε ἄτακτα στρατιωτικὰ σώματα, ἐν οἷς διετέλεσε μέχρι τοῦ 1838, ὅτε ὠνομάσθη λοχαγὸς εἰς τὴν Φάλαγγα. Τῇ 25 Ἰανουαρίου 1847 μετετέθη ἐκ τῆς φάλαγγος εἰς τὸ δὸν ἐλαφρὸν τάγμα, ὡς λοχαγός, τῇ δὲ 7ῃ Σεπτεμβρίου τοῦ 1856 εἰς τὸ πεζικόν, καὶ ἀπενεμήθη αὐτῷ κατὰ τὸ ἴδιον ἔτος ὁ ἀργυροῦς σταυρὸς τοῦ Σωτήρος.

Ἐνυμφεῦθη τῇ 22 Ὀκτωβρίου 1842 ἐν Μεσολογγίῳ μετὰ τῆς Ζαφειρούλας Γεωργίου Μαλάμου, ταγματάρχου τῆς φάλαγγος, καὶ ἐνὸς ἐκ τῶν πρώτων ὀπλαρχηγῶν τοῦ Σουλίου.

Ἐκ τῶν ἀδελφῶν τοῦ πατρὸς μου ὁ μὲν Κωνσταντῖνος ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας ὠνομάσθη ἐπίσης ὑπολοχαγὸς εἰς τὰ ἄτακτα σώματα κατ' ἀρχὰς καὶ εἰς τὴν φάλαγγα εἶτα, κατόπιν δὲ εἰσῆλθε κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν καὶ ὁ πατήρ μου εἰς τὸ πεζικόν μὲ τὸν βαθμὸν ὑπολοχαγοῦ. Ἄλλ' οὗτος δὲν ἔμεινεν ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν. Νυμφευθεὶς κατὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1861 ἐν Πάτραις μετὰ τῆς Ἐλισσάβητ Στανῶφ, ἀπεσύρθη τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ ἐπομένου ἔτους 1862, λαβὼν τὴν σύνταξίν του μὲ τὸν βαθμὸν λοχαγοῦ. Ἐγκατέστη δὲ πρὸς κατοικίαν ἐν Ναυπάκτῳ καὶ ἔμεινεν ἄτεκνος.

Ὁ τρίτος ἀδελφὸς Λάμπρος¹ ἠκολούθησε πολιτικὸν στάδιον, σπουδάσας νομικά, ὅσον ἡ ἐποχὴ ἐκείνη τὸ ἐπέτρεπε, καὶ γενόμενος Εἰρηνοδίκης. Νυμφευθεὶς ἐν Ἀγρινίῳ μετὰ τῆς Αἰκατερίνης Χρ.² Μαλάμου, ἐξαδέλφης τῆς μητρὸς μου, καὶ ἀποκτήσας ἕξ αὐτῆς δύο θυγατέρας, τὴν Πηνελόπην καὶ τὴν Ρόζαν, ἐστερήθη ἐν νεαρᾷ ἡλικίᾳ τῆς ζωῆς, δολοφονηθεὶς ὑπὸ κακούργων χειρῶν ἐν Βενίτση τῷ 18(55).

Ἀπὸ δὲ τὰς ἀδελφὰς τοῦ πατρὸς μου ἡ μὲν πρεσβυτέρα Βασιλικὴ νυμφευθεῖσα τὸ πρῶτον μετὰ τοῦ (Ἰωάννου) Ζέρβα καὶ μείνασα χήρα καὶ ἄτεκνος, ἔλαβεν ἐκ νέου σύζυγον τὸν ἀντισυνταγματάρχην Σπυρ. Πεσλῆν, ἔχοντα ἐκ πρώτου γάμου τέσσαρα μικρὰ τέκνα (Πηνελόπην, Θεόδωρον, Ἐλένην, Γεώργιον), ἅτινα υἰοθέτησεν καὶ ἀνέθρεψε, ζήσασα ἐν εἰρήνῃ καὶ εὐτυχίᾳ μετὰ τοῦ ἀξιολόγου τούτου ἀνδρὸς μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 1881, ὅτε ἐτελεύτησεν ἐν Ἀγ. Βλασίῳ τῆς Εὐρυτανίας, κατοικίᾳ τοῦ συζύγου της.

Ἡ δὲ νεωτέρα Ἐλένη ζήσασα μετὰ τῆς οἰκογενείας τοῦ πατρὸς μου καὶ ὡς δευτέρα μήτηρ φιλοστόργως ἐνασχοληθεῖσα εἰς τὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων αὐτοῦ, ἐνυμφεῦθη ἐν προκεχωρηκυῖα ὀλίγον ἡλικίᾳ κατὰ τὸ ἔτος 1874 ἐν Ἀγρινίῳ μετὰ τοῦ συνταγματάρχου τῆς φάλαγγος Κωνστ. Σταίκου καὶ ἔμεινεν ἄτεκνος.

1. Χαράλαμπος ἀναγράφεται στὴν «Φυλλάδα τῆς Φαμίλειας».

2. Σὲ πρόσθετο χωριστὸ σημείωμα τὸ Χρ. διορθώνεται σὲ «Διαμάνθη».

Β'

ΤΟ ΠΑΤΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ

Ξέρουμε από τη γνωστή μας «Φυλλάδα τῆς Φαμίλιας», ὅτι ὁ Γεώργιος Δαγκλῆς, πρωτότοκος τοῦ Γιώτη, γεννήθηκε στὸ Μαντούκι τῆς Κέρκυρας τὸ 1809¹. Ξέρουμε ἀκόμα, ὅτι πέθανε στὸ Ἄγρινιο τὸ 1896².

Ἄνάμεσα σ' αὐτὲς τὶς δύο ἀκραεῖς χρονολογίες, πορεύεται ἐπὶ 87 χρόνια μιὰ ζωὴ ποὺ ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν πρώτη δεκαετία τοῦ αἰῶνα καὶ σταματᾷ στὴν τελευταία, καὶ μιὰ στρατιωτικὴ σταδιοδρομία, ποὺ ἀρχίζει τὸ 1828 ἐπὶ Καποδίστρια καὶ τελειώνει τὸ 1884 ἐπὶ Τρικούπη.

Εἶναι πολλὰ τὰ ἔγγραφα — ὑπηρεσιακὰ καὶ ἰδιωτικὰ — ποὺ βρέθηκαν στὰ χαρτιά τοῦ Γεωργίου Δαγκλῆ. Εἶχε τὸ συμπαθητικὸ καὶ ὀλέθριο πάθος νὰ μὴν πετᾷ γραμμένον χαρτί, κι' ἐπὶ πλέον, νὰ σημειώνει — μὲ πόση δυσκολία! — περιστατικὰ τῆς ζωῆς του, καὶ νὰ κρατεῖ ἀντίγραφα ἢ σχέδια τῶν ἐπιστολῶν ποὺ ἔγραφε.

*Ἔτσι βρισκόμαστε σήμερα ἐμπρὸς σὲ περίπου 980 ἔγγραφα ἢ ἐπιστολὲς καὶ 90 μεγάλες πυκνογραμμένες σελίδες, ταξιδιωτικὲς ἢ ἄλλες ἡμερολογιακὲς σημειώσεις.

Περιορισμένο εἶναι, βέβαια, τὸ γενικώτερο ἐνδιαφέρον ποὺ παρουσιάζει αὐτὸ τὸ ὕλικό, ἀφοῦ περιορισμένα ἦταν τὰ θέματα ποὺ ἀγγίζει, περιορισμένη καὶ ἡ δράση ἐνὸς ἀξιωματικοῦ στὸ νεοσύστατο, πάμπτωχο καὶ ἀδύναμο ἑλληνικὸ κράτος. Πῶς ὁμως νὰ εἶναι κανεὶς βέβαιος ὅτι μιὰ μέρα δὲν θ' ἀποδειχθοῦν αὐτὰ τὰ χαρτιά χρήσιμα σὲ μελλοντικούς ἐρευνητῆς; Χρέος ἔχουν ὅσοι βρέθηκε νὰ τὰ κατέχουν, ὄχι μόνο νὰ τὰ διαφυλάξουν ἀλλὰ καὶ, ὅσο μποροῦν, νὰ ἐπισημάνουν τὴν ὑπαρξή τους.

Δὲν ὑπάρχει πάντως ἀμφιβολία ὅτι βρίσκονται μέσα σ' αὐτὸν τὸν ὄγκο πλήθος πληροφοριῆς καὶ σημειώσεων, ἀπ' αὐτὲς τὶς ἀναντικατάστατες, ποὺ σχηματίζουν τὴν ἀτμόσφαιρα μιᾶς ἐποχῆς καὶ παρέχουν πρώτη ὕλη γιὰ τὴ συνθετικὴ τῆς ἱστορίας.

*Ἄλλος ὁμως εἶναι ὁ σκοπὸς αὐτοῦ τοῦ βιβλίου. Περιοριζόμαστε λοιπὸν νὰ δόσουμε ἐδῶ, ἀπὸ τὰ χαρτιά τοῦ Γεωργίου Δαγκλῆ, λίγες καὶ σύντομες ἐνδείξεις γιὰ τὸ περιεχόμενό τους, τόσο μόνο, ὥστε νὰ ξέρει ὁ ἀναγνώστης ἢ ὁ ἐρευνητῆς τί μπορεῖ νὰ βρεῖ ποὺ τυχὸν εἰδικώτερα τὸν ἐνδιαφέρει.

Γιὰ νὰ διευκολυνθεῖ ἡ ἐνημέρωση, τὰ ἔγγραφα αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου κατανεμήθηκαν στὶς ἑξῆς κατηγορίες: 1. Στρατιωτικὴ σταδιοδρομία Γεωργίου Δαγκλῆ. 2. Ὑπηρεσιακὴ ἀλληλογραφία. 3. Δυὸ ἀστοχημένες ἐξομήσεις. 4. Ἡ καταδίωξη τῆς ληστείας. 5. Αὐτοβιογραφικά—Ὀδοιπορικά.

1. Ἡ «Φυλλάδα τῆς Φαμίλιας» σημειώνει: «6 Φεβρουαρίου 1809». Ὁ ἴδιος γράφει: «6 Ἰανουαρίου 1809». Οἱ αὐτοβιογραφικὲς σελίδες τοῦ γιοῦ του Παναγιώτη: «ἐν ἔτει 1810». Τὸ ἀπόσπασμα Γεν. Μητρώου Ἀξιωματικῶν: «10 Ἰανουαρίου 1811».

2. Βλ. Νεκρολογία στὴν ἐφημερίδα «Ἐστία» τῆς 16 Σεπτεμβρίου 1896.

Δέν πρέπει, βέβαια, νά ἐπαναπαυθεῖ κανεῖς σ' αὐτὴν τὴ σχηματικὴ κατάταξη. Πολλὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ ἔγγραφα θίγουν δύο ἢ περισσότερα θέματα καὶ θὰ μπορούσαν νά ὑπαχθοῦν σὲ δύο ἢ περισσότερες κατηγορίες. Διαλέξαμε τὴν ἐπικρατέστερη. Ὅποιος ὁμως θελήσει νά χρησιμοποιοῦσιν τὸ «Πατρικὸ Ἄρχειο» πρέπει νά τὸ διαβάσει ὁλόκληρο. Ἄλλοιῶς μπορεῖ νά τοῦ διαφύγουν στοιχεῖα οὐσιαστικά.

1. ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΣΤΑΔΙΟΔΡΟΜΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΔΑΓΚΛΗ

Σὲ μιὰ πρώτη κατηγορία ἐντάχθησαν ὅσα ἔγγραφα ἀφοροῦν τὴν προσωπικὴν σταδιοδρομίαν τοῦ Γεωργίου Δαγκλῆ: βαθμοί, προβίβασμοί, τοποθετήσεις, ἀποσπάσεις μεταθέσεις, πρωτόκολλα παραλαβῆς ὑπηρεσίας, ἄδειες καὶ ἄλλα συμπαραμαρτοῦντα τῆς στρατιωτικῆς σταδιοδρομίας.

Τὸ πρῶτο ἔγγραφο σ' αὐτὴν τὴν κατηγορίαν εἶναι ἀντίγραφο ἀναφορᾶς του, ἡμερομηνίας 19 Ἀπριλίου 1833, πρὸς τὴν «Ἐξεταστικὴ Ἐπιτροπὴ», στὸ Ναύπλιο.

Ἡ Ἐπιτροπὴ αὕτῃ εἶχε συγκροτηθεῖ μόλις πρὶν ἀπὸ ἓνα μῆνα, εὐθὺς μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῆς βαυαρικῆς ἀντιβασιλείας, ὅταν ἀποφασίστηκε νά διαλυθοῦν τὰ λεγόμενα «ἄτακτα» ἢ «ἀεικίνητα» σώματα, δηλαδὴ ὁ στρατὸς τῶν ἐπαναστατικῶν χρόνων, γιὰ ν' ἀνασυνταχθοῦν στὸν κανονικὸ στρατὸ τοῦ νέου κράτους.

Ὁ Γεώργιος Δαγκλῆς, 24 χρόνων τὴν ἡμερομηνίαν τῆς ἀναφορᾶς, ὑποβάλλει τοὺς τίτλους του στὴν Ἐπιτροπὴ καὶ ζητεῖ, γι' αὐτὸν καὶ γιὰ τὴν πατρικὴ οἰκογένειαν, «νά ληφθῆ ἢ ἀνήκουσα περὶ αὐτῶν φροντίς»:

Εἶναι γνωσταὶ εἰς τὴν Σ. Ἐπιτροπὴν αἱ ἐκδουλεύσεις καὶ θυσίαι, τὰς ὁποίας ἐπρόσφερον εἰς τὸν ὑπὲρ Ἑλευθερίας ἀγῶνα ὁ Μακαρίτης πατὴρ μου Γ. (ἰώτης) Νταγκλῆς (. . .) Συνάμα καθυποβάλλω τὴν ἀκόλουθον Ἐκθεσιν τῶν ἐκδουλεύσεων τὰς ὁποίας ἐπρόσφερα καὶ ὁ ὑποφαινόμενος, ἀφοῦ ἔφθασα εἰς τὴν διὰ τὴν πατριωτικὴν δούλευσιν ἀκμάζουσαν ἡλικίαν.

1828, κατατάχθην εἰς τὸ ἐν Μύτικα στρατόπεδον καὶ ὑπηρέτησα εἰς τὰς ἐκστρατείας καὶ τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ κατὰ τὸ ἐγκλειόμενον ὑπὸ στοιχ. α ἰνδευκτικὸν τοῦ Ἀρχιστρατήγου Τσοῦρτς¹ μέχρι τοῦ 1829, ὅτε μεταβὰς εἰς τὸ ὑπὸ Στρατάρχην Ὑψηλάντην ἐν τῇ Ἀ. Ἑλλάδι στρατόπεδον καὶ ἐκτελέσας εἰς αὐτὸ τὰ στρατιωτικὰ μου χρέη ἐτιμήθην παρὰ τοῦ Στρατάρχη μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ Ἐκατοντάρχου, κατὰ τὸ ἐπισυναπτόμενον ὑπὸ στοιχ. β ἔγγραφον.

1830-1831, καταταχθεὶς ἑκατόνταρχος εἰς τὸ Ταξιαρχικὸν ἐπὶ τοῦ ἐν Ναυπάκτῳ Ὄργανισμοῦ² ἐκπλήρωσα τὰ χρέη μου εἰς τὴν ἐν τῇ Δ. Ἑλλάδι α' στρατιωτικὴν μοίραν.

1. Γιὰ τὸν στρατηγὸν Church βλ. σ. 21 σημ. 1.

2. Ὁ «ἐν Ναυπάκτῳ Ὄργανισμὸς» τοῦ στρατοῦ δημοσιεύθηκε στίς 18 Ὀκτωβρίου 1829 ἀπὸ τὸν Αὐγουστῖνο Καποδίστρια, πληρεξούσιον τοποτηρητὴ τοῦ ἀδελφοῦ του γιὰ τὴ Στερεὰ Ἑλλάδα. Οἱ ἐντασσόμενοι στὸ «Ταξιαρχικὸν Σῶμα» ἀξιωματικοὶ ἔμπειροι ὄλοι σὲ διαθέσιμότητα, ἀλλὰ θὰ χρησιμοποιούνταν κατὰ τὶς περιστάσεις σὲ εἰδικὰ ἀποστολὰς ἢ στὴ διοίκηση διαφόρων στρατιωτικῶν σωμάτων (Ἀ π. Β α κ α λ ο π ο ὕ λ ο υ, Τὰ Ἑλληνικὰ Στρατεύματα τοῦ 1821, Θεσσαλονίκη 1948, σ. 253).

ΓΙΩΤΗΣ Γ. ΔΑΓΚΛΗΣ

1787 - 1829

Καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ 1828 καὶ 1829 δὲν ἔλαβον διὰ μισθοῦς οὔτε ὄβολόν· ὑστεροῦμαι δὲ καὶ τοὺς μισθοὺς μου ἀπὸ τὴν 1ην Ἰουλίου 1831 μέχρι τῆς διαλύσεως τῶν στρατευμάτων.

(...) Ἡ παρὰ τοῦ μακαρίτου πατρός μου εἰς μεγίστην ταλαιπωρίαν ἐγκαταλειφθεῖσα πολυάριθμος οἰκογένειά μας δοκιμάσασα ὅλα τὰ δυστυχήματα καὶ τὰς παρελθούσας τρικυμίας τῆς πατρίδος, χάσασα διὰ παντὸς πατρίδα, κτήματα καὶ ἐστίαν, ἔχουσα τὸ μέγα βῆρος τῶν εἰς νόμιμον ἡλικίαν κορασίων καὶ ὑστερουμένη καὶ αὐτὰς τὰς μερίδας ἄρτου τὰς ὁποίας εἶχε διατάξει ἡ τότε κυβέρνησις νὰ τῆς δίδονται διὰ τὴν ὑπαρξίν της¹, δὲν ἔχει ἄλλην ἐλπίδα εἰμὴ νὰ προστρέξῃ μετὰ τοῦ ὑποφαινομένου εἰς τὸ ἔλεος καὶ τὴν πατρικὴν πρόνοιαν τῆς Α.Μ. καὶ τῆς Σ. Ἐπιτροπῆς καὶ ἰκετεύσῃ θερμῶς νὰ διατάξῃ ἵνα ληφθῇ ἡ ἀνήκουσα καὶ περὶ αὐτῆς φροντίς.

Ἀπὸ τὰ «ἐπισυναπτόμενα» ἔγγραφα Τσοῦρτζ καὶ Ὑψηλάντη δὲν βρέθηκαν ἀντίγραφα. Ὑπάρχει μόνον ἓνα πολὺ μεταγενέστερο πιστοποιητικὸν τοῦ Τσοῦρτζ, ὅπου ξαναββαιώνονται γιὰ ἄλλη περίστατη ὅσα καὶ στὸ πρῶτο «ἐνδεικτικόν».

Πιστοποιητικὸν

Ὅτι ὁ Κύριος Γεώργιος Γ. Δαγκλῆς, Ταγματάρχης τοῦ πεζικοῦ, κατὰ τὸν ἀπρίλιον τοῦ 1828 κατατάχθη εἰς τὸ Γενικὸν στρατόπεδον ὑπὸ τὰς διαταγὰς μου καὶ (;) εἰς τὴν πολιορκίαν καὶ κυρίευσιν τῆς πόλεως καὶ τοῦ φρουρίου Βονίτζης.

Ἐν Ἀθήναις τὴν 18 Φεβρουαρίου 1865
(Σφραγίδα μὲ κόκκινον βουλοκέρι)

Ὁ Στρατηγὸς
G. Τζιόρτζ

Ἀπὸ ἄλλο ἔγγραφο τοῦ Ἀρχείου, μεταγενέστερο κατὰ δέκα χρόνια τῆς ἀναφορᾶς, πληροφοροῦμαστε τὴν ἀπόφασιν τῆς «Ἐξεταστικῆς Ἐπιτροπῆς» τοῦ 1833 καὶ τὸν πρῶτο ἐπόμενο προβιβασμὸν τοῦ Γεωργίου Δαγκλῆ. Ὁ ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν Γραμματεῦς τῆς Ἐπικρατείας Ἄλ. Βλαχόπουλος ἀπαντᾷ σὲ παράπονά του :

Πρὸς τὴν Διοίκησιν τῆς α' τετραρχίας τῆς φάλαγγος²

Παρακαλεῖσθε νὰ κοινοποιήσητε πρὸς τὸν χαρακτηρισμένον λοχαγὸν τῆς τετραρχίας ταύτης Κύριον Γεώργιον Νταγκλῆν εἰς ἀπάντησιν τῆς (...) ὅτι κατετάχθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν κατὰ τὸ 1828 ἔτος· ὅτι διορίσθη ἑκατόνταρχος ταξιαρχικὸς κατὰ τὸ 1830· ὅτι ἡ ἐξεταστικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ 1833 ἐβαθμολόγησε αὐτὸν διὰ τὴν 6ην τάξιν, ἤτοι ὡς ὑπολοχαγόν· ὅτι ἐπὶ τῆς Β. Κυβερνήσεως κατετάχθη εἰς τὴν φά-

1. «Ἐδιώρισε τὸν υἱὸν τοῦ ἑκατόνταρχου μὲ τὸ Ταξιαρχικὸν καὶ ἐδιώρισεν εἰς τὴν φαμηλιάν του ἀνὰ τρεῖς μερίδες τὴν ἡμέραν» (Χειρόγραφο Ν α σ τ ο ὑ λ η Δ α γ κ λ ῆ).

2. Ἡ «Βασιλικὴ Φάλαγγς» ἰδρύθηκε τὸ 1835 γιὰ νὰ ἐξοικονομήσῃ παλῆους ὀπλαρχηγούς. Σχηματίστηκε ἀπὸ 13 τετραρχίας, μὲ 63 φαλαγγίτες ἢ καθεμιᾶ, ὅλους ἀξιωματικούς (Ε.Κ. Σ τ α σ ι ν ο π ο ὑ λ ο υ , ὁ Στρατὸς τῆς πρώτης Ἐκατονταετίας, 1935, σ. 34).

λαγγα ως ύπολοχαγός κατά την 19 Φεβρουαρίου 1835 και ότι τέλος έχαρακτηρίσθη λοχαγός κατά την 4 Φεβρουαρίου 1838.

“Οθεν επειδή υπάρχουν πολλοί άλλοι αρχαιότεροι αὐτοῦ μὴ ἀπολαύσαντες μέχρι τοῦδε τὸν μισθὸν τοῦ λοχαγοῦ, ἡ περὶ τούτου αἴτησις του δὲν δύναται πρὸς τὸ παρὸν νὰ ληφθῆ ὑπόψιν· ὅταν θὰ ἔλθῃ ἡ σειρά του δύνατε νὰ περιμήνῃ τὴν ἀπόλαυσιν τοῦ μισθοῦ τοῦ λοχαγοῦ.

Ἐν τούτοις θέλετε παρατηρήσῃ εἰς αὐτὸν ὅτι τὸ ἦνε ἀπηγορευμένον νὰ αναφέρετε ἀπευθείας πρὸς τὴν Γραμματεῖαν ταύτην. Ἀθήναι τῆ 19 Ἰανουαρίου 1843. Καθ’ ὑψηλὴν διαταγὴν τῆς Β. Α. Μεγαλειότητος.

Ἄλ. Βλαχόπουλος

Πολλὲς φορές βρέθηκε στὴν ἀνάγκη νὰ διεκδικήσῃ τὴν ἀρχαιότητά του ὁ Γεώργιος Δαγκλῆς. Καὶ ἦταν εὐτολμος κί ἐπίμονος στὶς διεκδικήσεις του, χωρὶς μολοντοῦτο ν’ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς στρατιωτικῆς εὐσχημοσύνης καὶ πειθαρχίας, ὅπως γράφει ὁ ἴδιος σὲ μιά του ἀναφορὰ τοῦ 1859. Ἀλλὰ νὰ καὶ ἡ κατακλείδα μιᾶς ἄλλης ἀναφορᾶς του πρὸς τὸν Βασιλέα Ὅθωνα, ἡμερομηνίας 8 Μαΐου 1858. Εἶναι ἀξιοπρόσεκτῃ ἡ πολιτειακὴ ἀντίληψη ποὺ ὑποδηλώνεται σ’ αὐτὲς τὶς λίγες σειρᾶς: δυσπιστία στὸν κρατικὸ μηχανισμό, στὴν «προϊσταμένη ἀρχή», ἐμπιστοσύνη ὁμως στὸν Βασιλέα:

Ἐὰν πρὸς ἐτέραν προϊσταμένην μου ἀρχὴν ἀπευθυνόμην, οὐδόλως ἐτόλμουν ἵνα τὴν φωνὴν ὑψώσω· ἀπευθυνόμενος ὁμως πρὸς τὸν Βασιλέα μου, δι’ ὃν ὀρκίσθην ἵνα καὶ τὴν τελευταίαν μου νὰ χύσω ρανίδα αἵματος¹, οὐδόλως ἐδίστασα, καθόσον ἡ Α. Μεγαλειότης καλῶς γινώσκει ὅτι πατριδα ἐλευθέραν μὴ ἔχων, περὶ τὸν θρόνον ἐγὼ τε καὶ πάντες οἱ Συμπατριῶται μου στρεφόμεθα.

Σ’ αὐτὸν τὸν φάκελο βρίσκονται ἐπίσης διπλώματα παρασήμων², ἀλλὰ καὶ προβιβασμῶν, γιατί πολλές φορές εἶχαν κί αὐτὰ μεγαλοπρεπῆ ἐμφάνισι, σὲ χαρτί ἐκλεκτὸ καὶ σὲ μεγάλο σχῆμα, μὲ σφραγίδες καὶ θυρεοῦς. Ἐνα ἀπ’ αὐτὰ, μὲ ὑπογραφή *Ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως ἢ Βασίλισσα Ἀμαλία*, μὲ προσυπογραφή τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Ν. Σμόλενιτς, *ἐσφραγισμένον τῇ μεγάλῃ τοῦ Κράτους σφραγίδι*, ἔχει μῆκος περισσότερο ἀπὸ μισὸ μέτρο, πλάτος 33 ἑκατοστὰ καὶ λέγει: *Εὐδοκίησαντες ὀνομάσαμεν λοχαγὸν τῆς Ὀροφυλακῆς τὸν λοχαγὸν τῆς φάλαγγος Γεώργιον Νταγκλῆν.*

Χρονολογικὰ τελευταῖο αὐτῆς τῆς σειρᾶς εἶναι, μὲ ἡμερομηνία 18 Δεκεμβρίου 1886, τὸ «Ἀπόσπασμα Γενικοῦ Μητρώου Ἀξιωματικῶν, ποὺ συνοψίζει ὅλες τὶς παραπάνω ὑπηρεσιακὲς ἐνδείξεις, τὶς συμπληρώνει καὶ καταλήγει:

1. Ὁ στόμφορ δὲν ἀνήκει στὸν ὑπογράφοντα τὴν ἀναφορὰ. Ἦδη ἀπὸ τὴν Ὀργάνωσι τοῦ 1828, ἐπὶ Καποδίστρια, οἱ στρατιωτικοὶ ἔδιναν ὄρκο νὰ χύσουν «καὶ τὴν ὑστερινὴν σταλαγματίαν τοῦ αἵματός» των (Β α κ α λ ο π ο ὑ λ ο υ, ἔ.π. σ. 236).

2. Ὁ Γεώργιος Δαγκλῆς πέρασε διαδοχικὰ σὲ ὅλες τὶς τάξεις τοῦ Τάγματος τοῦ Σωτήρος, ἀπὸ τὸν ἀργυροῦν σταυρὸ τὸ 1856 ἕως τὸν ἀνώτερο ταξίαρχο τὸ 1886. Εἶχε ἀκόμη, τὸ Ἀργυροῦν Ἀριστεῖον τοῦ Ἀγῶνος (1836) καὶ τὸ Μετζιντιέ Γ’ (1874).

Προύβιβάσθη ὑποστράτηγος 1884, 22 8/βρ.

Ἐν ἀποστρατεία τῆ αἰτήσῃ του 1884, 11 Δεκ.

Ὁ Διευθυντῆς τοῦ Προσωπικοῦ
Ν. Ζορμπᾶς, Ταγμ.

Συνολικά, σ' αὐτὴν τὴν πρώτη κατηγορία τοῦ Πατρικοῦ Ἀρχείου ἀνήκουν 90 ἔγγραφα.

2. ΥΠΗΡΕΣΙΑΚΗ ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

Εἶναι ἄφθονη : με τὸ ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν, με ἄλλες προϊστάμενες στρατιωτικὲς ὑπηρεσίαι, με νομάρχαι, δημάρχου, εἰρηνοδίκεαι ἢ καὶ με ἀποσπασματάρχαι καὶ κατώτερου ἀξιωματικου. Ἀφορᾶ στὴ διεκπεραίωση ζητημάτων τρέχουσας ὑπηρεσίας : στρατωνισμου σωμάτων, πίνακεαι προσόντων ἀξιωματικῶν καὶ ὑπαξιωματικῶν, μισθώσαι οἰκημάτων, καταστάσαι ὄπλιμου κι' ἐπιμισθίου, διαχειριστικὰ δικαιολογητικὰ ἀλλὰ καὶ κάπως γενικώτερα θέματα, σχετικὰ με τὴν κατανομή καὶ τὴ στελέχωση τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων.

Μερικὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ ζητήματα, καθώσαι καὶ ἄλλα που ἀνάγονται στὴν προηγούμενη κατηγορία, δὲν ἐξαντλοῦνται σ' αὐτὰ τὰ πρωτοκολλημένα ὑπηρεσιακὰ ἔγγραφα ἀναπτύσσονται πολὺ πιὸ ἀνετα σὲ προσωπικὴ ἀλληλογραφία εἴτε με τοὺς προϊσταμένου τῶν ὑπηρεσιῶν (συνήθου ὑπουργού, κάποτε καὶ πρωθυπουργού), εἴτε με ἄλλου παραγοντεαι τῆαι πολιτικῆαι ζωῆαι τοῦ τόπου, χθεσινου ἢ αὔριανου ὑπουργού.

Σ' αὐτὴν τὴ σειρά ἀνήκουν ἐπίσης οἱ συγχαρητήριαι ἐπιστολεαι πρὸς τοὺς ὑπουργού τῶν Στρατιωτικῶν (σχεδὸν σὲ κάθε ὑπουργικὴ μεταβολή), καθώσαι καὶ οἱ εὐχαριστήριαι ἀπαντήσαι, ἄλλαι διατυπωμέναι με γραφειοκρατικὴ ἀβροφροσύνη, ἄλλαι μ' ἕνα παλμὸ ἐγκαρδιότητα, ὑποδηλωτικὸ δεσμου στενα φίλικου (Χ. Ζυμπρακάκη, Β. Σαπουτζάκη, Β. Βαλτινὸς) ἢ καὶ συγγενικου (Ι. Δράκοαι)¹.

Αὐτεαι οἱ «ἡμιεπίσημαι», ὅπου ται χαρακτηρίζεαι ὁ ἴδιοαι, ἐπιστολεαι τοῦ Γεωργίου Δαγκλή, με τὴν πρωτόγονη ὀρθογραφία του, σὲ γλώσσα πολὺ ἀπλή καὶ χωρὶ καμιά φραστικὴ ἐπιτήδευση — ἐκτὸς ἐλάχιστεαι, γραμμέναι με τρίτο χέρι — φανερώνουν ἕνα ἀνθρωπο ἀφοσιωμένο στο χρέου του, ἤρεμο, που πονεῖ τὸν τόπο του καὶ τοὺς ἀνθρώπου.

Ἀντιπροσωπευτικὴ αὐτοῦ τοῦ εἶδου τῶν ἐπιστολῶν εἶναι ἡ ἀκόλουθη², γραμμένη τὸν προτελευταῖο χρόνο τῆαι υπηρεσίας του, λίγο μετὰ τὴν προσάρτηση τῆαι Θεσσαλίας καὶ τῆαι Ἄρτααι. Ἀπευθύνεται στον Χαρίλαο Τρικούπη, πρωθυπουργό.

1. Ὁ Ἰωάννηαι Γ. Δράκοαι, συνταγματάρχηαι τοῦ ἰππικου, εἶχε παντρευτεῖ με τὴν Αἰκατερίνη (Ρένα), θυγατέρα τοῦ Φώτη Δαγκλή, ἀδελφου τοῦ Γιώτη, πρωτοεξαδέλφη δηλαδὴ τοῦ Γεωργίου. Ἐπάρχουν στο Ἀρχεῖο λίγεαι ἐπιστολεαι του, γραμμέναι στο διάστημα τῆαι ὑπουργίας του ἐπὶ Βούλγαρη (1872), πολὺ ἐγκάρδιαι, ὅπου, μαζί με διάφορα ὑπηρεσιακὰ, προσθέτονται καὶ λίγα νεώτερα για τὸν νεαρὸ Παναγιώτη, μαθητὴ στὴ σχολὴ τῶν Εὐελπίδων, που σύχναζε στο σπίτι τοῦ θεiou : Ὁ Παναγιώτηαι σου ἦτο χθὲαι εἰς τὸ σπίτι, πολὺ καλὰ καὶ πάντοτε εὐχαριαι (. . .). Εἶχε γράμμα ἀπὸ τὸν Παναγιώτη καὶ μ' ἐπαρακαλοῦσεν ἐξ ὀνόματοαι τῶν συμμαθητῶν του νὰ τοῦ ἀπαλλάξω ἀπὸ τὸ μάθημα τῆαι φωνητικῆαι μουσικῆαι, διότι χάνουν ἀδικα τὸν καιρόν των. Βλ. για τὸ θάνατο τοῦ Ι.Γ. Δράκου παρακάτω σ.66.

2. Νομίσαμε πώσαι δὲν ὑπῆρχε φιλολογικὸ ἐνδιαφέρον νὰ τηρηθεῖ πιστὰ ἡ ὀρθογραφία τοῦ πρωτοτύπου, που δυσχεραίνει τὴν ἀνάγνωση.

Μεσολόγγιον, 4 Μαρτίου, 83.

Κύριε Πρόεδρε,

Μη ἔχων τί σπουδαῖον νὰ σᾶς ἀναφέρω, Σᾶς εὐχομαι νὰ ὑγιαίνετε καὶ νὰ εὐτυχήτε καὶ ὡς Κυβερνήτην ἐπὶ πολλὰ ἔτη νὰ σᾶς ἔχομε, πρὸς εὐημερίαν τῆς πατρίδος, καθόσον αἱ προσπάθειαι σας διὰ τὰς γενικὰς κοινωνίας (*δυσανάγνωστο*) τῶν ἐπαρχιῶν θὰ ἐνισχύσουν· στρατιωτικῶς δὲ καὶ διοικητικῶς μεγάλας προόδους θὰ ἴδωμεν.

Κύριε Πρόεδρε, ὑπηρετῶ πλέον τῶν 50 ἐτῶν καὶ (*δυσανάγνωστο*) ἐβαρέθηκα τὴν ὑπηρεσίαν, ἔξ ἄλλου μὲ πλησιάζει τὸ ὄριον τῆς ἡλικίας καὶ ὡς ἐκ τούτου ὀλίγους ἀκόμη μῆνας εἰς τὴν ὑπηρεσίαν θὰ εἶμαι καθόσον δὲν θὰ μείνω καὶ μέχρι τέλους τοῦ ὀρίου τῆς ἡλικίας.

Πρὶν ὅμως, Κύριε Πρόεδρε, λάβω τὴν ἀποστρατείαν καὶ ἐπιθυμῶν νὰ εὐημερῆ ἢ πατρίς καὶ παντοῦ νὰ διατηρεῖται ἡ τάξις, κρίνω ὠφέλιμον διὰ τὴν ὑπηρεσίαν, τὸ ἀρχηγεῖον νὰ τὸ μεταθέσετε ἀπὸ ἐνταῦθα εἰς Ἄρταν καὶ ἐπὶ τῆς ὀροθετικῆς γραμμῆς καὶ οὐχὶ νὰ μένη ἐνταῦθα. Ἐὰν ἡ ταπεινή μου γνώμη σᾶς εἶναι ἀρεστή, νὰ διατάξετε νὰ μεταβῆ ἐκεῖ ὡς ἀρχηγὸς ὁ Κύριος Μπότζαρης¹, καθόσον καὶ ἡ θέσις του εἶναι ἀνωτέρα καὶ ἐπὶ τοῦ νομοῦ Ἄρτης ἔχει πολλοὺς φίλους καὶ μεγάλην χαίρει ὑπόληψιν, ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ εἰς τὴν ἀπάναντι Ἠπειρον τὸ ὄνομά του ἔχει μεγάλην ὑπόληψιν καὶ βαρύτητα. Καὶ εἰς αὐτὸ ἀκόμη τὸ ἀγροτικὸν ζήτημα θὰ χρησιμεύσῃ πρὸς παῦσιν πολλῶν σκανδάλων, ὅπου καὶ πάλιν βεβαίως θὰ γεννηθῶσι καὶ ἀπὸ τοῦδε ἄρχισαν.

Βέβαιον εἶναι, Κύριε Πρόεδρε, ὅπου οἱ κάτοικοι ἔχουσι καὶ πολλὰ δίκαια, διότι, ὅπως ἐπὶ Τουρκίας οἱ ραγιαδες ἐπλήρωναν, τοὺς αὐτοὺς καὶ ἤδη πληρῶνουν φόρους εἰς τὸν Κον Καραπᾶνον² καὶ λοιποὺς, καὶ διὰ τῆς συμβάσεως³ ὅπου ἡ τότε Κυβέρνησις ἐπαραδέχθη σπουδαίως ἀδικήθησαν· καὶ ἐνῶ οὐδὲν ἔχουσι, ἤδη θὰ ἐπιβαρύνονται διὰ τῆς κληρώσεως⁴.

Ὁ δὲ ὑποφαινόμενος οὐδεμίαν ἀτομικὴν ἀπαίτησιν θὰ ἔχω, καθόσον

1. Ὁ Δημήτριος Νότη Μπότζαρης. Βρίσκονται στὸ Ἄρχειο ἐπιστολὲς πού εἶχε ἀνταλλάξει κατὰ καιροὺς μὲ τὸν Γεώργιο Δαγκλῆ.

2. Ὁ Κωνσταντῖνος Καραπᾶνος. Ἠπειρώτης μεγαλοκτηματίας, ἄρχισε νὰ πολιτεύεται στὴν Ἑλλάδα ἀμέσως μετὰ τὴν προσάρτηση τῆς Ἄρτας. Ἐπὶ Τουρκοκρατίας, τὸ 1875, εἶχε ἐνεργήσει τίς πρῶτες ἀνασκαφές στὴ Δωδώνη.

3. Τῆς 24 Ἰουνίου 1881. «Δυστυχῶς, μετὰ τὴν ἄρσιν τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας, ἡ Ἑλληνικὴ Πολιτεία καὶ τὰ ἑλληνικὰ δικαστήρια (...) δὲν ἀνεγνώρισαν τὸ κύρος τοῦ ρυθμιζόντος τὴν κολληγικὴν σχέσιν φερμανίου. Οὕτω, δέ, μαζί μὲ τὴν πολιτικὴν ἐλευθερίαν ἀνατέλει ἀπηνωτέρα ἢ οικονομικὴ καὶ κοινωνικὴ δουλεία τῶν κολληγῶν καὶ ἐν γένει τῶν ἀκτημόνων καλλιεργητῶν» (Χρ. Εὐελπίδου, Σύστημα Ἑλληνικῆς Ἀγροτικῆς Πολιτικῆς. Ἀγροτικὸν πρόγραμμα, 1923, σ. 26).

4. Κληρώσις λεγότανε τὸ παλῆθ σύστημα στρατολογίας, ὅταν οἱ στρατεύσιμοι κατατάσσονταν μὲ κλῆρο. Ἐδῶ σημαίνει λοιπὸν «θὰ ἐπιβαρύνονται μὲ στρατιωτικὴ θητεία».

ἀποστρατευόμενος μετ' ὀλίγον ἀπὸ τὴν ὑπηρεσίαν μου θὰ ἔχω ὡς ἀπόστρατος τὴν σύνταξιν τοῦ ὑποστρατήγου καὶ θὰ μείνω πολὺ εὐχαριστημένος εἰς τὴν οἰκίαν μου.

Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς θερμῶς, Κε Πρόεδρε, νὰ ἀγαπήσετε καὶ ἔχετε ὑπόψιν σας τὸν υἱόν μου Παναγιώτην, ὅστις εἶναι ὑπολοχαγὸς τοῦ Πυροβολικοῦ, ὁ ὁποῖος καὶ ἡλικίαν ἔχει καὶ σειρὰν προβιβασμοῦ, καθόσον ἔχει τὸν 1ον ἀριθμόν, καὶ εὐαρεστούμενος τὸν προάξετε, καθόσον καὶ ἱκανότητα ἔχει καὶ ζῆλον πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν. Ζητῶν συγνώμην, εὐχόμενος καὶ πάλιν νὰ εὐτυχήσετε,

Πρόθυμος τῶν διαταγῶν σας
Γ. Νταγκλῆς, Συνταγμ.

Ἐκ τῶν ἐγγραφῶν ὑπογραφῆς Χαρ. Τρικούπη σ' αὐτὴν τὴν κατηγορίᾳ παρουσιάζει ἐνδιαφέρον τὸ ἀπὸ 21 Αὐγούστου 1882, ὅπου ὁ πρωθυπουργὸς καὶ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν εἰδοποιεῖ τὸν συνταγματάρχην Γ. Δαγκλῆ :

(...) Ὁ Ἀντισυνταγματάρχης τοῦ Μηχανικοῦ Κος Χ. Χρυσοβέργης ἐπεφορτίσθη παρ' ἡμῶν διὰ ζώσης ὅπως, καταγίνῃ εἰς τὴν μετροπὴν τῶν παλαιῶν Τουρκικῶν ὀχυρωματικῶν ἔργων, οὕτως ὥστε, νὰ στραφῶσιν αὐτὰ πρὸς τὸ νῦν Τουρκικὸν ἔδαφος, ἵνα ἐν ἀνάγκῃ χρησιμεύσωσι τὸ νῦν, πρὸς ἄμυναν τοῦ στρατοῦ μας ἀπὸ πᾶσαν ἐνδεχομένην προσβολὴν ἐκ τοῦ Τουρκικοῦ, συγχρόνως δὲ μελετήσῃ καὶ λάβῃ ἅπαντα τὰ κατάλληλα μέτρα πρὸς τελειοτέραν ἄμυναν τῆς χώρας.

Ταῦτα πάντα ἔκρινα καλὸν νὰ μὴ κοινοποιηθῶσιν ὑμῖν ἐπισήμως, διότι δὲν ἐπεθύμουν νὰ γίνῃ πάταγος καὶ παρεξηγηθῶσιν αἱ ἀληθεῖς προθέσεις μας. Πρὸς τοῦτο καὶ ὁ ρηθεὶς Ἀντισυνταγματάρχης ἔλαβε διαταγὴν οὐδένα νὰ ποιήσῃται λόγον τῆς ἀποστολῆς του.

Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν
Χ. Τρικούπης

Δὲν λείπουν ὁμως καὶ φαιδρὰ διαλείμματα, ὅπως τὸ ἐπόμενο :

Ἐκ τῶν ἐγγραφῶν ὑπογραφῆς Χαρ. Τρικούπη σ' αὐτὴν τὴν κατηγορίᾳ παρουσιάζει ἐνδιαφέρον τὸ ἀπὸ 21 Αὐγούστου 1882, ὅπου ὁ πρωθυπουργὸς καὶ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν εἰδοποιεῖ τὸν συνταγματάρχην Γ. Δαγκλῆ :

Ἐκ τῶν ἐγγραφῶν ὑπογραφῆς Χαρ. Τρικούπη σ' αὐτὴν τὴν κατηγορίᾳ παρουσιάζει ἐνδιαφέρον τὸ ἀπὸ 21 Αὐγούστου 1882, ὅπου ὁ πρωθυπουργὸς καὶ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν εἰδοποιεῖ τὸν συνταγματάρχην Γ. Δαγκλῆ :

Ἐκ τῶν ἐγγραφῶν ὑπογραφῆς Χαρ. Τρικούπη σ' αὐτὴν τὴν κατηγορίᾳ παρουσιάζει ἐνδιαφέρον τὸ ἀπὸ 21 Αὐγούστου 1882, ὅπου ὁ πρωθυπουργὸς καὶ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν εἰδοποιεῖ τὸν συνταγματάρχην Γ. Δαγκλῆ :

Τῷ Συνταγματάρχῃ Κυρίῳ Γεωργίῳ Δαγκλῆ, Ἀρχηγῷ κλπ. κλπ.

Κύριε Ἀρχηγέ,

Κατ' ἐντολὴν τοῦ Κου ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν Ὑπουργοῦ, σᾶς κάμνω γνωστὸν ὅτι περιῆλθεν εἰς γινῶσιν του, ὅτι Στρατιωτικοὶ Μουσικοὶ ἀνήκοντες εἰς τὴν Φρουρὰν Μεσολογγίου λαμβάνουσι μέρος εἰς μουσικὰς συναυλίας (Καφὲ Σαντάν) μετὰ θιάσων ἐξ Ἰταλίδων οὐχὶ ἀγνῶν ἡθῶν.

Καὶ ἐπειδὴ, ἐκ τῆς τοιαύτης συμπτύξεως τῶν Στρατ. Μουσικῶν, μετὰ θιάσων ἐπαιτούντων διὰ δίσκου καὶ προσερχομένων τοῖς ἀκροουμένοις

ἵνα λάβωσι ὅ,τι προαιροῦνται νὰ δώσωσιν αὐτοῖς, προσβάλλεται ἡ Στρατιωτικὴ ἀξιοπρέπεια, ἐντέλλεται ὑμῖν ὁ Κύριος Ὑπουργὸς ἵνα ἀπαγορευέσθε αὐστηρῶς τοῖς αὐτοῖσι Στρατ. Μουσικοῖς νὰ λαμβάνωσι μέρος εἰς τοιαύτας μουσικὰς συναυλίας (Καφὲ Σαντάν). Τοὺς δὲ παραβάτας τῆς ἐκδοθησομένης διαταγῆς ὑμῶν νὰ τιμωρεῖτε παραδειγματικῶς.

Ταῦτα κατ' ἐντολὴν τοῦ Κου Ὑπουργοῦ.

Διατελῶ τῶν ὑμετέρων διαταγῶν πρόθυμος,

Ὁ Τμηματάρχης τοῦ Πεζικοῦ

Γ. Πρωτόπαπας, Ταγματ.

Σημείωση στὸ περιθώριο :

Ἐδιετάχθη ὅπως παύση τοῦ λιποῦ : Γ.Ν.

Σ' αὐτὴν τὴν ὑπηρεσιακὴ καὶ «ἡμιεπίσημη» ἀλληλογραφία ἔχουν ἐπίσης τὴ θέση τους τὰ συνηθισμένα χαρακτηριστικὰ αἰτήματα τῶν πολιτευομένων, τὰ λεγόμενα «μπιλιετάκια» γιὰ «ρουσφέτια», ἐλάχιστα ἀλλωστε, γιὰτὶ δὲν φαίνεται νὰ ἐβρισκαν πρόσφορο ἔδαφος. Ἐνας-δύο (Γ. Γρίβας, Δ. Χατζίσκος), προκειμένου νὰ ταξιδέψουν στὴν ἐπαρχία, ζητοῦν νὰ τοὺς «χορηγηθοῦν» δύο ἢ τρεῖς στρατιῶτες γιὰ τὴν προσωπικὴ τους ἀσφάλεια. Ἄλλος (ὁ Ξενοφῶν Βαλαωρίτης) γράφει ἀπὸ τὴ Λευκάδα ἀβρότατο γράμμα γιὰ νὰ ζητήσῃ τὴ μετάθεσι ἐνὸς δεκανέα (*ἢ ἀνέκαθεν ἐνδειχθεῖσα ὑφ' ὑμῶν πρὸς μας φιλία μὲ παρακινεῖ (. . .) Πεποιθῶς ὅτι (. . .) σᾶς ἀσπάζομαι φιλικώτατα*). Ὁ παραλήπτης σημειώνει στὸ περιθώριο : *Ἀπαντήθη ὅτι δὲν δυνάμεθα*.

Συνολικὰ, τὰ ἔγγραφα αὐτῆς τῆς δεύτερης κατηγορίας εἶναι 194.

3. ΔΥΟ ΑΣΤΟΧΗΜΕΝΕΣ ΕΞΟΡΜΗΣΕΙΣ

Ἀπὸ τὰ ἔγγραφα τοῦ Πατρικοῦ Ἀρχείου ξεχωρίσαμε ἐδῶ 73, ποὺ παρουσιάζουν συγκεκριμένο ἐνδιαφέρον γύρω ἀπὸ δύο κρίσιμες ὥρες τῆς νεώτερης ἱστορίας μας : τὸ 1854 καὶ τὸ 1878.

Α'. 1854.—Ὁ λεγόμενος Κριμαϊκὸς πόλεμος εἶχε ἀρχίσει τὸ φθινόπωρο τοῦ 1853, μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ρωσίας. Στις 15 Φεβρουαρίου 1854 ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία συμμάχησαν μὲ τοὺς Τούρκους ἐναντίον τῶν Ρώσων. Ἔτσι, δὲν μπορούσαν πιά οἱ Ἕλληνες ὡς κράτος νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ τὸν Ρωσοτουρκικὸ πόλεμο γιὰ νὰ ἐπιτεθοῦν κ' ἐκεῖνοι κατὰ τῆς Τουρκίας, γιὰτὶ θὰ βρῖσκονταν ἀντιμέτωποι μὲ τοὺς Ἀγγλογάλλους, συμμάχους τῶν Τούρκων.

Ὁ Γεώργιος Δαγκλῆς, λοχαγὸς στὸ Ἀγρίνιο, μελετᾷ κ' αὐτὸς «νὰ βγεῖ ἔξω», νὰ περάσει δηλαδὴ κρυφὰ τὰ σύνορα καὶ νὰ ἐπιδοθεῖ σὲ ἀνταρτοπόλεμο. Ζητεῖ ὅμως τὴ γνώμη τοῦ πεθεροῦ του, τοῦ *Γιώργη Μαλάμου*, τοῦ παλιοῦ φίλου καὶ συμπολεμιστῆ τοῦ πατέρα του¹.

Ἡ ἀπάντησι τοῦ γέρο - Μαλάμου εἶναι ἡ φωνὴ τῶν φρονιμῶν :

Ἀθήνα τῆ 24 Φεβρουαρίου 1854

Ἀγαπητὲ μου Γιώργη σᾶς ἀσπάζομαι ἀκριβῶς² (. . .) Μοῦ σημειώνεις ὅτι ἔχεις ἀπόφασιν διὰ νὰ βγῆς καὶ ἐσὺ ἔξω κ' ἐγὼ τοῦτο σοῦ λέγω ὅτι

1. Βλ. σ. 19 σημ. 5.

2. Βλ. σ. 35 σημ. 2.

ἡ κυβέρνησις κανέναν ἀξίωματικὸν τῆς ἐνέργειας δὲν ἔστειλε (;) διὰ νὰ φύγη καὶ νὰ ἀφήσῃ τὸ τάγμα ἢ τὸν λόχο του καὶ ἂν κανεὶς θέλῃ νὰ φύγη ἀπὸ τοὺς κυρίους ἀξίωματικούς τῆς ἐνέργειας ὡς εἶναι διὰ λογαριασμόν του. Τοῦτο στὸ λέγω θετικῶς, διὰ τοῦτο δὲν εἶναι φρόνιμο Γιώργη ν' ἀφήσῃς τὸν λόχον ὅπου εἶσαι ἐπὶ κεφαλῆς καὶ νὰ τρέχῃς μόνος σου καὶ χωρὶς νὰ διαταχθῆς ἀπὸ τὴν Κυβέρνησι. Ἐσὺ περισσότερο θὰ ὀφελήσῃς ἀφοῦ εἶσαι εἰς ἐνέργειαν μὲ τὸν λόχον σου παρὰ νὰ φύγῃς (...) τὸ χρέος σου καὶ ἡ τιμὴ σου εἶναι νὰ ἐκολουθήσῃς τὴν ὑπηρεσίαν σου καὶ ὅτι διαταχθεῖς ἀπὸ τὴν Κυβέρνησι, ἐκεῖνο νὰ κάνῃς.

Αὐτὰ γνωρίζω ἐγὼ καὶ ὄχι ἐγὼ μονάχα, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι φρονιμώτεροί μας (...).

Καὶ συνεχίζει διαβιβάζοντας τὶς γνώμες καὶ προβάλλοντας τὸ παράδειγμα τοῦ Δημητράκη Μάρκου Μπότζαρη, ἀλλὰ καὶ τὴν συμβουλὴ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν νὰ μείνῃ εἰς τὸ τάγμα του καὶ τὴν θέσιν του ἕως ἔλθῃ ὁ καιρὸς. (Ἐὸ ὑπουργὸς ποῦ ἔδινε αὐτῇ τῇ νηφάλια συμβουλὴ ἦταν ὁ Σκαρλάτος Σοῦτσος, ὁ ἴδιος ποῦ μὲ τὴν βασιλίσσα Ἀμαλία ὀργάνωνε τὴν «κίβδηλη ἐπανάστασι» καὶ τ' ἀντάρτικα κινήματα πίσω ἀπὸ τὴν πλάτη τοῦ πρωθυπουργοῦ Κριεζῆ καὶ πολλῶν ὑπουργῶν) ¹.

Δεύτερον ἐνδιαφέρον ἔγγραφο γύρω ἀπὸ τὴν κρίσι τῆς 1854 εἶναι ἐπιστολὴ τοῦ Σπύρου Μίλιου ². Ὁ Σπύρος Μίλιος, προκάτοχος τοῦ Σούτσου στὸ ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν, εἶχε «βγεῖ ἔξω», εἶχε δηλαδὴ περάσει στὴν Ἠπειρο γιὰ νὰ ὀργανώσῃ κίνημα. Οἱ Γάλλοι καὶ οἱ Ἀγγλοὶ, στὸ μεταξύ, γιὰ νὰ μὴ παρατείνεται ἡ ἀντάρτικη δράσι ἐναντίον τῶν Τούρκων συμμάχων τους, εἶχαν καταλάβῃ τὸν Πειραιᾶ καὶ τὴν Ἀθήνα καὶ ἀξίωσαν τὴ διάλυσι τῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων καὶ τὸν σχηματισμὸ ὑπουργεῖου ὑπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο, μὲ ὑπουργὸ Στρατιωτικῶν τὸν Δημ. Καλλέργη. Ἐτσι ὁ Σπύρος Μίλιος ἀναγκάστηκε νὰ γυρῇ πίσω. Ἡ ἐπιστολὴ του, ἀπάντησι σὲ ἀνησυχίαι τοῦ Γεωργίου Δαγκλῆ, εἶναι γραμμένη ἐν Φλωριάδι στίς 14 Μαΐου, ὅταν σχηματίστηκε τὸ «Ἐργεῖον Κατοχῆς».

(...) Ὁ κόσμος ἀδίκως φοβοῦνται, καθόσον οὐδεὶς ἄλλος λόγος ὑπάρχει εἰμὴ (ὅτι) ἐκ τῶν διαλυομένων ἐπαναστατῶν δύνανται νὰ διαβαίνουν τινὲς καὶ νὰ τοὺς πάρουν κανὲν σφαχτόν, ἄλλως δὲν καταλαμβάνω διατὶ φοβοῦνται. Σὺ ὅθεν μείνῃς ὅπου εὐρίσκεσαι διὰ δύο ἡμέρας ὥστε νὰ ἐκθαρίσῃς τί θὰ κάνουν οἱ ἐπαναστάται, ἂν δηλαδὴ θέλουν ἀπομακρυνθεῖ τῶν ὀρίων μας ἢ θέλουν διαλυθεῖ. Οὕτω μένεις αὐτοῦ διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῶν κατοίκων (...).

1. Ἀπομνημονεύματα τῆς Ἐπιτροπῆς Σπυριδωνοῦ Πηλικῆ, 1893, σ. 140, 142 καὶ ἐπ. 204.

2. Ἐτσι, Σπύρος Μίλιος ὑπογράφεται, τόσο σ' αὐτὴν τὴν ἐπιστολὴν ὅσο καὶ σὲ λίγαις ἄλλαις ποῦ βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο. Ἐτσι ἐπίσης ὑπογράφει ὡς ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν καὶ ἔτσι ἀναφέρεται σὲ ἄλλα ἔγγραφα τῆς ἐποχῆς. Ὁ Ι. Βλαχογιάννης, ποῦ προλόγησε καὶ ὑπομνημάτισε τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Σπυρομίλιου (1926), ἐνῶ ἐξηγεῖ κατὰ ποῖο ἀλβανικὸ γλωσσικὸ νόμο σχηματίστηκε τὸ ὀνοματεπώνυμο Σπύρος Μίλιος, δὲν ἀναφέρει πότε καὶ γιὰτὶ συγχωνεύτηκε στὸ μονολεκτικὸ Σπυρομίλιος. Βλ. καὶ κερ. Γ'.

Τὸ τρίτο καὶ τελευταῖο ἔγγραφο γύρω ἀπὸ τὴν κρίσι τοῦ 1854 μεταφέρθηκε ἐδῶ ἀπὸ φάκελο πολὺ μεταγενέστερο. Εἶναι τετρασέλιδη περιγραφή τῆς ἐπιδρομῆς ἀνταρτικοῦ σώματος στὴ Μακεδονία, «πλησίον εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος» ὑπὸ τὸν Τσάμη Καρατάσο, γραμμένη, ἴσως μᾶλλον ὑπαγορευμένη, 58 χρόνια μετὰ τὰ γεγονότα, ἀπὸ ἕνα παλαιάμοχο αὐτῆς τῆς περιπέτειας, πού ὑπογράφεται Γ. (;) Κίσαβος. *Ἐχει χρονολογία 13.10.912 καὶ ἀπευθύνεται στὸν στρατηγὸ Π. Δαγκλῆ, ἀρχηγὸ τοῦ Γεν. Ἐπιτελείου.

(...) Εἰς τὸ χωρίον Συκιά εἰς τὸ 54 εἶχαμε πάει μὲ τὰ πλοῖα μας καὶ μὲ τὸν ἀείμνηστον Στρατηγὸν Τσάμη Καρατάσον (...) Ὅταν λοιπὸν ἐβγήκαμεν ἔξω ἀπὸ τὰ πλοῖα, ἔκαμε ὁ Παπᾶς μας παράκλησιν καὶ μᾶς ηὔλολησε τὰ ὄπλα καὶ ἀμέσως ἀνεχωρήσαμεν διὰ τὸ χωρίον Συκιά. Ὅταν οἱ Τοῦρκοι μᾶς ἀντιλήφθησαν ἐπῆγαν καὶ ὀχυρώθησαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ χωρίου Ἅγιον Θανάσην. Τοὺς πολιορκήσαμεν λοιπὸν (...) Ἡμέρα ἦτον Πέμπτη, ἐξημέρωνε Μεγάλῃ Παρασκευῇ, ἐβάλαμε φωτιά τὴν μεσημβρίαν καὶ τοὺς κάψαμε. Ἦταν 178, καὶ μία Ἑλληνίδα ἐκάη καὶ αὐτὴ διότι ἠκολούθησε τὸν Αὐδουλάμπεη. Κατόπιν τὸ Μέγα Σάββατον ἐφύγαμεν (...) Τὴν Λαμπρῇ ἐπῆγαμε στὴν Ἐκκλησίαν τοῦ χωριοῦ μὲ τὰς σημαῖες μας καὶ κάναμε τὴν Ἀνάστασιν. Καὶ κατὰ τὴν μεσημβρίαν ἦλθε ἕνα πολεμικὸ Γαλλικὸ καὶ μᾶς βούλιαξε τὰ πλοῖα μας.

Τότε τὴν δευτέραν τῆς Λαμπρῆς ἐβαδίσσαμεν δυτικῶς (...).

Ἀκολουθεῖ περιγραφή μάχης στὸ χωριὸ Ὀρμέλια καὶ στὴν θέση Κομίση, ὅπου εἶναι σταθμὸς κι' ἐμποδίζει νὰ μπένουν θηλυκὰ ζῶα(...) Ἐφνεύθησαν δικοὶ μας 80 (...) καὶ ἔμεινε εἰς τὰ ὀχυρώματα ὁ ἀτρόμητος ταγματάρχης Κατούνιας καὶ πολεμώντας ἠχμαλωτίσθη μὲ ἄλλους τρεῖς ὀπαδούς του καὶ ἐσουβλίσθησαν καὶ οἱ τέσσερις· ἡμεῖς δὲ ἐπροχωρήσαμεν πρὸς τὸ Μοναστήρι Χιλιντιάρι (...), πρὸς τὴν θάλασσαν (...) καὶ τὸ λιμάνι Δάφνη. Κατόπιν ἦλθε ἕνα Γαλλικὸ πολεμικὸ τὸ ὁποῖον μᾶς ἔφερε τὴν Ἀμνηστειαν ἀπὸ τὸν Βασιλέα Ὄθωνα. Καὶ ἐπειδὴ δὲν χωροῦσε αὐτὸ ὄλου, ἐπῆγε εἰς τὴν Σαλονίκην καὶ ἐπῆρε ἕνα καράβι μεγάλο τούρκικο καὶ τὸ ἔδεσε καὶ ἦλθεν ἐκεῖ στὸ ξεροποτάμι καὶ μᾶς πῆρε καὶ μᾶς ἔφερε στὴ Χαλκίδα.

Β'. 1877-78.— Ὅταν ξέσπασε ἡ νέα ἀνατολικὴ κρίσι, ἰδίως ἀφότου κηρύχθηκε ὁ Ρωσοτουρκικὸς Πόλεμος τὸν Ἀπρίλι τοῦ 1877, ἡ Ἑλλὰς βρέθηκε ἐμπρὸς στὸ δίλημμα ἢ νὰ ἐπωφεληθεῖ ἀπὸ τὴν εὐκαιρία αὐτοῦ τοῦ πολέμου γιὰ νὰ ἐπιτεθεῖ κι' ἐκείνη κατὰ τῆς Τουρκίας, ἢ νὰ μὴν ἀναμιχθεῖ στὴ σύρραξιν, ἐπιδιώκοντας μὲ ἄλλους τρόπους τὴν πραγμάτωσιν τῶν διεκδικήσεων της. Τῆ λύση τοῦ προβλήματος δὲν θὰ τὴν ἔδινε βέβαια κατ' ἐλευθερὴ βούλησιν καὶ κυρίαρχῃ κρίσιν, ἀλλὰ κατὰ τὶς πιέσεις πού θὰ δεχόταν ἀπὸ τὶς Δυνάμεις καὶ κατὰ τὴν ἰσορροπία πού θὰ μπορούσε νὰ κρατήσει ἀνάμεσά τους.

Σύμφωνα μὲ τὴν τροπὴ πρὸς τὴν μιὰ ἢ τὴν ἄλλη κατεύθυνση, θὰ ἔπρεπε νὰ λυθεῖ καὶ τὸ παρεπόμενον πρόβλημα, ἂν δηλαδὴ θὰ ὑποθάλλονταν ἢ θὰ ἐμποδίζονταν οἱ προετοιμασίαι ἐπαναστατικῶν κινήματων στὶς ὁμορὲς τούρκικες ἐπαρχίαι — Ἡπειρο, Θεσσαλία¹ — μὲ μυστικὴ καθοδήγησιν καὶ σύμπραξιν ἀξιωματικῶν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ.

1. Γιὰ τὰ συμβάντα στὴ Θεσσαλία βλ. κεφ. Γ'.

Ἐπὶ αὐτὴν τὴν συγκεκριμένη ἀπόψη τὰ ἔγγραφα ποῦ συγκεντρώθηκαν σ' αὐτὸν τὸν ὑποφάκελο τοῦ Ἀρχείου ἀπηχοῦν τὶς ἀλλεπάλληλες μεταπτώσεις τῆς ἑλληνικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Ἀλλεπάλληλες οἱ μεταπτώσεις, γιατί ἀλλεπάλληλες καὶ οἱ κυβερνητικὲς ἀλλαγές, καὶ διιστάμενες οἱ ἀπόψεις τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν τῆς «Οἰκουμένης».

Τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ 70 ἔγγραφα αὐτῆς τῆς σειρᾶς εἶναι ἐμπιστευτικὴ διαταγὴ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Ἀντ. Μαυρομιχάλη (κυβέρνηση Ἐπαμεινώνδα Δεληγιώργη). Ἔχει ἡμερομηνία τρεῖς μέρες μετὰ τὴν κήρυξη τοῦ πολέμου καὶ ἀπευθύνεται στὸν διοικητὴ τοῦ 1ου Εὐζωνικοῦ, ἀντισυνταγματάρχη Γεώργιο Δαγκλῆ, «εἰς Καρβασαράν» (πολὺ ἀργότερα μετονομάστηκε ὁ Καρβασαράς Ἀμφιλοχία).

Ἀθῆναι 14 Ἀπριλίου 1877

Ἐπειδὴ τὰ περίξ ἡμῶν συμβαίνουν καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας δυνατὸν νὰ λάβωσι σπουδαίας διαστάσεις, διὰ τοῦτο σᾶς προσκαλῶ νὰ καταγίνητε σπουδαίως καὶ ἀποτελεσματικῶς ὅπως εἰς τὸ ὑφ' ὑμᾶς Τάγμα ἐπικρατήση πλήρες τὸ αἶσθημα τῆς πρὸς τὴν σημαίαν τοῦ Σώματος ἀγάπης, εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν τὸ αἶσθημα τοῦτο ἐπιβάλλεται ὡς ὑπέρτατον καθήκον ὑπὸ παντὸς τοῦ ἔχοντος τὴν τιμὴν νὰ ὑπηρετῆ ἔν ὄπλοις τὴν πατρίδα του.

Δὲν εἶναι ἀδύνατον ὅπως ἄνθρωποι ὑπὸ διαφόρων λόγων ὀρμώμενοι θελήσουν ν' ἀποπλανήσουν εὐπίστους καὶ ἀπλοῦς, ἐκμεταλλεῶμενοι τὰ εὐγενέστερα τῶν αἰσθημάτων. Θέλετε λάβη πᾶν μέτρον καὶ ἐξασκήσητε ἀποτελεσματικὴν ἐπιτήρησιν ἐπὶ τῶν ὑφ' ὑμᾶς ἀξιωματικῶν καὶ ὀπλιτῶν ὅπως μὴ πλανηθῶσιν ἐκ τῶν ὡς εἴρηται ἀτόμων.

Πᾶν ἀντιπειθαρχικὸν κίνημα εἰς τὰς τοιαύτας περιστάσεις εἶναι προδοσία τῆς πατρίδος, στίγμα διὰ τὸν τακτικὸν στρατὸν καὶ εὐθύνη διὰ τοὺς διοικοῦντας αὐτὸν ἀξιωματικούς.

Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν
Α. Μαυρομιχάλης

Ὁ διοικητὴς τοῦ 1ου Εὐζωνικοῦ ἀπαντᾷ, φυσικά, ὅτι θὰ συμμορφωθεῖ. Συνεχίζει, ἥρεμα ὅπως εἶναι τὸ συνήθιο του, ἴσως αὐτὴ τὴ φορὰ μὲ κάποιαν συγκαλυμμένη εἰρωνία :

(...) Ἀλλὰ, Κύριε Ὑπουργέ, ὁ στρατὸς, ἐξ ἐνὸς κακῶς ἐδιοικῆθη καὶ ὠδηγήθη παρὰ τῶν ἀνωτέρων του καὶ ἔλαβε ὡς ἐκ τούτου κακὰς ἐξεις· ἐξάλλου οἱ μακρὰν τῶν πραγμάτων μένοντες πολιτευόμενοι ἐφρόντιζον καὶ θὰ φροντίσουν νὰ τὸν ἀπομακρύνουν (...) Ἦδη, εἰς τὰς μᾶλλον σοβαρωτέρας περιστάσεις, τὰ τοιαῦτα δὲν θὰ λειψῶσιν· ἂν μάλιστα ἐκραγοῦν ἐπαναστάσεις εἰς τὴν Ἠπειρον καὶ τὴν Θεσσαλίαν θὰ συμβαίνουν ἐπὶ ὅλης τῆς ὀροθετικῆς γραμμῆς καὶ ἀπὸ κατοίκους καὶ ἀπὸ ὀπλίτας (...) καὶ θὰ ἐξέλθουν ἄλλοι λόγῳ συνδρομῆς πρὸς τοὺς χριστιανούς καὶ ἄλλοι μᾶλλον λόγῳ ἀρπαγῆς (...).

Ὅθεν φρονῶ καλὸν καὶ συντελεστικὸν ὅπως ἡ πρώτη γραμμὴ τῆς ὀροθεσίας καταληφθῆ ἀπὸ στρατὸν πεζικόν, καὶ ἀνὰ μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν

ἐπ' αὐτῆς νὰ ἐγκαταστήσετε σταθμούς 25-30 ὀπλίτας ἕκαστος καὶ νὰ διοικοῦνται παρὰ ἱκανοῦ καὶ ἐμπείρου ἀξιωματικοῦ (...). Οὕτω διὰ τῶν ταχτικῶν περιπολιῶν θέλει σχηματισθῆ ἄλυσος ἐμποδίζουσα πᾶν ἄταχτον ἐξερχόμενον ἐκ τῆς ἡμεδαπῆς πρὸς τὸ Ὀθωμανικὸν καὶ τανάπαλιν (...). ἔκτος δὲ τούτου ὁ ἐπὶ τῆς γραμμῆς στρατὸς ἐν ἀνάγκῃ δύναται νὰ φανῆ ὀφέλιμος εἰς τοὺς ὁμογενεῖς χριστιανούς, οἵτινες θὰ φεύγωσι λάθρα ἐκ τῆς πατρίδος των ἔνεκεν κακώσεων τοῦ Ὀθωμανικοῦ (...).

Ἐπιβάλλω εἰς ὑμᾶς τὰ ἄνω καὶ ὅπως ἐγκρίνετε διατάζετε. Ζητῶ συγγνώμην διὰ τὰ γραφόμενα, διότι εἴσθε εἰς θέσιν νὰ γνωρίζετε κάλλιον ἐμοῦ.

Παρακαλῶ πρόσφερον τὰ σέβη μου εἰς τὸν Κύριον πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως.
Γ.Ν.

Ἡ αὐστηρὴ κυβερνητικὴ ἀπαγόρευση τῆς πρώτης ὥρας καὶ ὁ στιγματισμὸς τῆς διαρροῆς τοῦ ταχτικοῦ στρατοῦ πρὸς τοὺς ἀντάρτικους σχηματισμούς, ἐξελίχθησαν σὲ σιωπηρὴ ἢ ὁμολογημένη ἀνοχὴ τῆς προετοιμασίας ἐπαναστατικῶν κινήματων στὶς ὁμορες τουρκικὲς ἐπαρχίες.

Σταχυολογοῦμε λίγες, ἐλάχιστες, περικοπὲς αὐτῶν τῶν ἐγγράφων, σὰ δείγματα γραφῆς καὶ περιεχομένου, ἀλλά, βέβαια, μόνο διαβάζοντάς τα ὅλα καὶ ἀκέραια μπορεῖ κανεὶς ν' ἀναπλάσει τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ἱστορικῆς στιγμῆς :

Πρὸς Χαρ. Ζυμπρακάκη, ὑπουργὸ Στρατιωτικῶν («Οἰκουμένη» κυβέρνησις Κανάρη), ἀπὸ Καρβασαρά, 1η Ἰουλίου 1877 :

Κύριε Ὑπουργέ, Ἐντεῦθεν οὐδὲν ἔχω εἰμὴ κινήσεις τινων πολιτικῶν ἐνεργουῶν ὡς λέγουσιν κατ' ἐντολήν ἄλλων Κομιτάτων ἐξ Ἀθηνῶν, ὅπως ἐφοδιάσουσιν τοὺς ραγιαδες τῆς ὑπαίθρου μὲ ὄπλα καὶ πολεμοφόδια καὶ τοὺς ὠθήσουσιν εἰς ἐπανάστασιν (...).

Κύριε Ὑπουργέ, ὅλα τὰ θεωρῶ ἀτελεσφόρα κινήματα, διότι οὐδεὶς ἐκ τῶν ὄσων μνημονεύω (*ἐννοεῖ* ἕνα υἱὸν τοῦ Σκυλοδήμου καὶ ἕνα υἱὸν τοῦ ὑποστρατήγου Ν. Στράτου, ἀδελφὸν τοῦ λοχαγοῦ τῶν ἐπιτελῶν Κυρίου Ἀντρέα), ἔχει τὴν πρέπουσαν βαρύτητα ὅπως ἐνδόσουσιν οἱ Ἡπειρώται καὶ σηκώσουσιν ἐπανάστασιν. Οἱ ραγιαδες, ἂν δὲν δοῦν στρατὸν ἑλληνικὸν νὰ ἐξέλθῃ, οὐδεὶς θὰ κινήθῃ, διότι φοβοῦνται περισσότερο τοὺς Ἑλληνας ἀπὸ τοὺς Τούρκους (...).

Πρὸς τὸν ἴδιο, ἀπὸ Καρβασαρά, 6 Ἰουλίου 1877 :

Κύριε Ὑπουργέ, σὰς πληροφορῶ ὅτι ἂν γίνῃ καμιά ψευτοεπανάστασις ἐξω, πολλοὶ ὑπαξιωματικοὶ τῶν Σωμάτων καὶ ὄλοι σχεδὸν οἱ ὑπεράριθμοι θὰ ἐγκαταλείψουσιν τὰς τάξεις των καὶ ταῦτα πρὸς γυνώσιν σας.

Πρὸς τὸν ἴδιο, ἀπὸ Καρβασαρά, 10 Ἰουλίου 1877 :

Κύριε Ὑπουργέ, Ἐντεῦθεν οὐδὲν σπουδαῖον, γαλήνην μεγάλην κατὰ τὸ παρὸν ἔχομεν, ἀνάγκη ὁμως κατόπιν νὰ μετατραπῇ εἰς θύελλαν : οἱ

Ρώσοι προοδεύουν, ή Κυβέρνησις ανάγκη νά ισχύνη τās προετοιμασίας τοῦ πολέμου καί ἄμα οἰκονομήση ὀλίγα θωρηκτά¹ καί ἔχη 20 χιλιάδες στρατοῦ μαχίμου καλόν εἶναι νάν τὸ βροντήσωμεν, καί ὅταν τοῦτο ἀποφασισθῇ ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως καί ἐκ δύο μερῶν ἐξέλθωμεν εἰς τās τουρκικὰς ἐπαρχίας, θά κάμωμεν τās προόδους ὅπου οἱ Ρῶσοι ἔκαμαν εἰς τὴν Βουλγαρίαν (· · ·).

Πρὸς τὸν ἴδιο, ἀπὸ Καρβασαρά, 14 Ἰουλίου 1877 :

(. . .) Μὴ πρὸς θεοῦ ἐπιτρέψετε νά γίνη ἐπανάστασις ἀπὸ ληστὰς καί φυγοδίκους διότι καί τοὺς ραγιαδες θά βλάψετε καί ὅτι φροντίζετε ἐπιτυχῶς νά τηρήσετε θά καταστρέψετε (. . .).

Πρὸς τὸν ἀντισυνταγματάρχη Ν. Μάνο. γεν. γραμματέα ὑπουργείου Στρατιωτικῶν, ἀπὸ Καρβασαρά, 23 Ἰουλίου 1877 :

(. . .) Ἐδῶ, φίλε, ἔχω ποικιλίαν ἐθελοντῶν καί ποικιλίαν φορεμάτων, διότι ἕκαστος φορεῖ τὰ τοῦ τόπου του φορέματα, ἀπὸ δὲ μόνον τὸ φέσιον ὀπούχουσι τὴν κορώναν δεικνύουσι ὅτι εἰσὶ στρατιῶται, εἶναι ὅμως καλοὶ ἐθελονταί, ἔχουν μέγιστον ζῆλον εἰς τὰ γυμνάσια, εἶναι δὲ σχεδὸν ὅλοι ἐκ τοῦ Ὁθωμανικοῦ.

Ἐκ Χαρ. Ζυμπρακάκη, ὑπουργὸ Στρατιωτικῶν («Οἰκουμενική» κυβ. Κανάρη) :

Ἐκ Ἀθῆναι τῆ 27 Ἰουλίου 1877

(. . .) Σὰς κάμω γνωστὸν ὅτι καί πάλιν δὲν εἶναι δυνατὸν νά δεχθῆτε τοὺς Ἀλβανούς τούτους μὲ ὑπόσχεσιν ὅτι δὲν θέλουν παραδοθεῖ (*στην Τουρκία*). Τὸ τοιοῦτον δὲν εἶναι δυνατὸν ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρχουσι διακεκομμένα αἱ μεταξὺ Ἑλλάδος καί Τουρκίας σχέσεις. Σεῖς ὀφείλετε νά τοὺς περιποιεῖσθε καί νά ἀναβάλλετε ὅσον δύνασθε τὴν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος μετάβασιν αὐτῶν, καθὼς καί ἄλλων συμπαθούτων ὑπὲρ ἡμῶν.

Ἐνευ ἐτέρου σᾶς ἀσπάζομαι. Ὁ ὑμέτερος Χ. Ζυμπρακάκης.

Πρὸς Ἀλ. Κουμουνδοῦρο, ὑπουργὸ Ἐσωτερικῶν («Οἰκουμενική» κυβ. Κανάρη), ἀπὸ Καρβασαρά, 15 Αὐγούστου 1877 :

(. . .) Ὅταν ἔλθῃ ὁ κατάλληλος καιρὸς καί θά εἴμεθα εἰς θέσιν νά πολεμήσουμε μὲ τὸν σουλτάνον, ἂς ἀποφασισθῇ καί εἴμεθα ἔτοιμοι νά πράξω-

1. Πολλὸς λόγος εἶχε γίνῃ ἐπὶ Οἰκουμενικῆς «ν» ἀγορασθῶσι τὰ διαθέσιμα ἀτμόπλοια πτωχεύσεως τινὸς Ἀγγλικῆς ἐταιρίας, ὅπως, μεταποιηθέντα εἰς πολεμικά, χρησιμεύουσιν εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ μικροῦ ἑλληνικοῦ στόλου (. . .) Σωτήριον κατόρθωμα δύναται νά θεωρηθῇ ἡ ἀποτυχία τῆς προτάσεως ἐκείνης, ὀφειλομένη ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὸν Τρικούπη καὶ τὸν θερμῶς ὑποστηρίζαντα τὴν γνώμην του Θ. Δηλιγιάννη» (Γ. Τσοκopoulos, Βιογραφία Χαρ. Τρικούπη, ἀναφέρεται στοῦ Τρύφωνος Ε. Εὐαγγελίδου, Τὰ μετὰ τὸν Ὁθωνα, 1899, σ. 428).

μεν τὸ καθήκον μας. Μὴ ὅμως δίδετε ἐκρόασιν εἰς τὸν μὲν καὶ εἰς τὸν δέ, ἀλλὰ οἱ Κυβερνῶντες ὅπου ἔχετε μεγάλην τὴν θέσιν γνωρίζετε κάλλιον παντὸς ἄλλου νὰ σκεφθῆτε καλῶς καὶ ν' ἀποφασίσετε πᾶν τὸ δυνάμενον νὰ ὀφελήσῃ. Διότι ὁ πόλεμος θέλει πολλὰς ἐτοιμασίας καὶ μεγάλας δαπάνας χρηματικὰς. Διότι τοιαύτας ἀπαιτήσεις θὰ ἔχουσι σχεδὸν ὅλοι ὅσοι θὰ δυνηθῶν κάτι τὶ νὰ προσφέρουν καὶ τὸ πρῶτον αἴτημα φρονῶ ὅτι θὰ περιστραφεῖ πάρα πολὺ εἰς χρηματικὰ ποσὰ πρὸς ἐξοικονόμησιν τῶν μὲν καὶ τῶν δέ.

Εἶθε νὰ εὐρεθῆ ἡ πατρις εἰς καλὴν θέσιν καὶ οἰκονομήσῃ τὰ πάντα, ἐγὼ ὅμως ἤδη βλέπω δυσκολίας χρηματικὰς, διότι οὔτε τοὺς μισθοὺς τοῦ παρελθόντος μηνὸς ἔχω νὰ πληρώσω ἀλλ' οὔτε καὶ τοὺς ἐθελοντὰς νὰ οἰκονομήσω μὲ τὰ χρειώδη. Μοῦ στέλνετε γραμμάτια, ἀλλὰ τὰ ταμεῖα εἶναι κενά. Ἐνδεχόμενον νὰ ἔχετε τοὺς θησαυροὺς προφυλαγμένους διὰ νὰ μᾶς χρησιμεύσουν εἰς τοὺς πολέμους καὶ εἶθε τὸ τοιοῦτον νὰ συμβαίῃ (...).

Ἄπο Χαρ. Ζυμπρακάκη, ὑπουργὸ τῶν Στρατιωτικῶν :

Ἀθῆναι 22 Σεπτεμβρίου 1877.

(...) Σᾶς προσθέτω δὲ νὰ ἀφοπλίσητε τοὺς ὀπλοφοροῦντας καὶ λάβητε πάντα τὰ κατάλληλα μέτρα ὅπως ἐμποδισθῆ πᾶσα ἐπιδρομὴ τῶν ἡμετέρων εἰς τὴν γείτονα Ἐπικράτειαν. Δέον δὲ νὰ φανῆτε αὐστηρὸς καὶ εἰς περίπτωσιν ἀνυπακοῆς νὰ μεταχειρισθῆτε τὴν δύναμιν τῶν ὄπλων (...).

Πρὸς τὸν μέραρχο Β. Σαπουντζάκη, Πάτρας :

Μεσολόγγιον, 5 10/βρίου 1877.

(...) Ἄπο τὰς ἐφημερίδας εἶδα ὅτι οἱ ἀξιόμαχοι Κρηῖτες ἐπανεστάτησαν πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ἐλευθερίας των. Ὁ Θεὸς νὰ τοὺς εἶναι βοηθός (...). Οἱ Ραγιαῖδες ὅμως τῆς Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας εἰσέτι δὲν ἀποφασίζουσι ν' ἀδράξουν τὰ ὄπλα κατὰ τοῦ τυράννου των. Ἄλλ' ἀργότερα πιστεύω νὰ μιμηθῶν τοὺς ἀνδρείους Κρηῖτας, καὶ πρέπει νὰ τὸ κάμουν, διότι καταλληλοτέρα ἐποχὴ ἄλλοτε δὲν θὰ εὐρεθῆ (...).

Κάποια στιγμή, ἡ κυβερνητικὴ πολιτικὴ χρειάστηκε νὰ δώσει πανηγυρικές ἀποδείξεις τῶν εἰρηνικῶν τῆς προθέσεως : Τὸν Ἰανουάριον 1878, ἐπὶ πρωθυπουργίας Κουμουνοῦρου, ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς εἶχε εἰσβάλλει εἰς τὴν Θεσσαλίαν, ὅπότεν ὅμως ἐξαναγκάστηκε σχεδὸν ἀμέσως ν' ἀποσυρθεῖ¹. Τῆς πρώτης μέρας τοῦ Φεβρουαρίου, ἀνταρτικὰ σώματα μὲ συμμετοχὴ εὐζώνων καὶ ὑπαξιωματικῶν τοῦ 1ου τάγματος, τοῦ τάγματος Γ. Δαγκλῆ, πέρασαν τὰ ἡπειρωτικὰ σύνορα καὶ χτυπήθηκαν μὲ τουρκικὸν στρατὸ σὲ δύο τρεῖς παραμεθόριες θέσεις². Ὁ διοικητὴς τοῦ τάγματος, ἐπειδὴ δὲν ἐμπόδισε τὴ διαρροὴ πρὸς τοὺς

1. Ἡ δραματικὴ αὐτὴ περιπέτεια ἦταν ἡ πρώτη πολεμικὴ ἐμπειρία τοῦ ἀνθυπασπιστῆ Παναγιώτη Δαγκλῆ (βλ. σ. 85).

2. Γιὰ τὴν συμπλοκὴν ἐστὶν Δημαριὸν βρισκονται ἐστὶν Ἀρχεῖο δὺν-τρία ἐγγραφα, δυσανάγνωστα ὅμως, τόσο πού νὰ κατανοῦν σχεδὸν ἄχρηστα. Ὑπάρχει καὶ περιληπτικὴ τῆς ἀφήγησιν ἐστὶν Αὐτοβιογραφικὰ σημειώματα τοῦ Γεωργίου Δαγκλῆ.

ἀντάρτες, τιμωρήθηκε με «ἀργίαν δι' ἀπολύσεως δι' ἕξ ἀμείλιαις παράβασιν τοῦ τῆς ὑπηρεσίας καθήκοντος»¹. Μιά ἐβδομάδα πρὶν εἶχε προβιβασθεῖ.

Πρὸς Σωτ. Πετμεζᾶ, ὑπουργὸ Στρατιωτικῶν (κυβέρνηση Κουμουνδούρου) :

17 Φεβρουαρίου 1878.

Κύριε ὑπουργέ, εὐχομαι εἰς ὑμᾶς ὑγείαν καὶ εὐτυχίαν. Σᾶς εὐχαριστῶ πολὺ διότι κατ' ἐκλογὴν με προβιβάσατε Συνταγματάρχην. Ἄν κατόπιν διὰ λόγους σπουδαίους με ἐθέσατε εἰς ἀργίαν, ποσῶς δὲν ἐστενοχωρήθη.

Ἐξ ὧσων κατέθεσα εἰς τὴν ἀνάκρισιν ὅπου περὶ λιποταξίας μοῦ ἔκαμεν ὁ Κύριος Μέγαρχος, εἰς οὐδὲν νομίζω ἡμάρτησα. Ἡμάρτησα ἴσως διότι καταβάς εἰς Φλωριάδα καθ' ἣν ἐγένετο μάχη ἡμπόδισα τοὺς Εὐζ. καὶ δὲν ἔφυγαν ἀπὸ τὰς τάξεις των ἵνα καὶ οὗτοι λάβουν μέρος εἰς τὸν πόλεμον (. . .) Ἄν ὄθεν διὰ τὸ ἀμάρτημα τοῦτο με ἔθεσε τὸ Σὸν Ὑπουργεῖον εἰς ἀργίαν, καλῶς ἔπραξε, καὶ παρακαλῶ εὐσεβάστως νὰ με θέσῃ εἰς ἀποστρατεῖαν, καθόσον δὲν ἐπιθυμῶ νὰ εἶμαι ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ὡς φονεὺς εὐεργέτης τῶν Βαρβάρων.

Μόλις ὁμως ὁ τιμωρημένος διοικητὴς τοῦ Εὐζωνικοῦ βρέθηκε σὲ ἀργία, ἡ ἴδια ἡ κυβέρνηση πού τὸν εἶχε τιμωρήσει ἐπειδὴ ἄνδρες ἀπὸ τὸ Τάγμα του εἶχαν λιποτακτήσει γιὰ νὰ ἐνωθοῦν με τοὺς ἀντάρτες, τὸν παρακινούσε τώρα νὰ «ἐξέλθῃ».

Πρὸς τὸν ἴδιο :

Ἄγρίνιον, 9 Μαρτίου 1878

(. . .) Ὁ Κύριος Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως πολλάκις διὰ τοῦ Κυρίου Νομάρχου (*Κωνστ. Δούκα*) μοι ἐπαρήγγειλε ὅπως ἐξέλθω καὶ τεθῶ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐπαναστάσεως. Ταῦτα μοι ἐπαρήγγειλε καὶ διὰ τοῦ ταγματάρχου Κ. Πετροπουλάκη. Τὸ αὐτὸ ζητοῦν ἀπὸ ἐμὲ καὶ ὁ Κύριος Μίλιος², ὁ Κ. Μελλάς³, καὶ ἄλλοι ὡς ἐπιτροπὴ τῆς Ἀμύνης, ὑποσχόμενοι ὅλα τὰ μέσα, χωρὶς νὰ ἔχουν οὐδεμίαν στρατιωτικὴν δύναμιν, οὐδὲ ἐθελοντῶν. Ἦλθα με τοὺς Κ. Κυρίους εἰς ὀμιλίαις τοιαύτας, ἀλλὰ οὐδέποτε ἤθελον τὸ ἀποφασίσαι ἄνευ τῆς συγκαταθέσεώς σας. Διότι ὑμᾶς γνωρίζω προϊστάμενον καὶ ἐὰν θέλετε ἐξέρχομαι ὅταν με ἐφοδιάσετε με ἐθελοντὰς πειθαρχοῦντας καὶ νὰ μὴ ἐξερχόμενοι ἀρχίσουν ν' ἀρπάζουν τεντζερέδες καὶ λοιπὰ ὡς εἶναι μαθημένοι ἀπὸ ἄλλοτες· καὶ ὅτι ἐγκρίνετε διατάξατε.

Σᾶς προσθέτω ὅτι ὡς ἐννοῶ θὰ παύσουν πάντα ταῦτα ὅταν τελειώσουν τὰ χρήματα, διότι οὐδεὶς ἐκινήθη ἀπὸ αἴσθημα ἐλευθερίας, πλὴν ὀλίγων, ἀλλὰ δι' αἴσθημα ἀρπαγῆς. Μοῦ ἔδωσαν καὶ ἐμὲ χρήματα νὰ στρατολογήσω ἀλλὰ δὲν τὰ ἐδέχθην, φοβούμενος μὴ ἀμαρτήσω.

1. Ἐπειτα ἀπὸ διάβημα τοῦ Τούρκου πρέσβη, Βλ. σ. 93.

2. Βλ. σ. 39 σημ. 2.

3. Ὁ Μιχαὴλ Γ. Μελλάς, ταμίας τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης. Βλ. σ. 46 σημ. 1.

Σᾶς ζητῶ συγνώμη διότι σᾶς γράφω. Σᾶς προσκυνῶ καὶ μένω, Πρό-
θυμος τῶν διαταγῶν σας. Γ.Ν.

Δὲν ὑπάρχει ἀπάντηση τοῦ ὑπουργοῦ. Ἄλλωστε, τώρα ποῦ ἀρχίζει νὰ διαφαίνεται
στὸν ὀρίζοντα τὸ Συνέδριο τοῦ Βερολίνου, κι' ἐντείνονται οἱ πιέσεις κι' ἐξεγείρεται ἡ κοινὴ
γνώμη, ἡ κυβέρνησις περιβάλλει μὲ περισσότερη μυστικότητα τὶς ἐνέργειάς της.

Πάντως, προεξοφλώντας ἀρνητικὴ ἀπάντησις, ὁ Δαγκλῆς τηλεγραφεῖ:

Σ. Μίλιον, Ἐθῆναι 2 Μαρτίου 1878

Ἄπαραιτοῦμαι ἐξελεθεῖν ἄνευ ἀνωτέρας διαταγῆς καὶ ἄνευ ἀρκουσῶν
δυνάμεων, καθότι εἰς οὐδὲν θὰ συντελέσω, ἀποθαρρυνομένων τῶν ἔξω
καὶ τῶν ἔσω ἔνεκεν κακῶν διευθύνσεων καὶ ἀδιορθῶτων σφαλμάτων.

Γ. Νταγκλῆς

Ἄκολουθεῖ διεξοδικὴ ἐπιβεβαιωτικὴ ἐπιστολὴ τῆς 7 Μαρτίου.

Γράφει ὁ νομάρχης Αἰτωλοακαρνανίας Κωνστ. Δούκας, ὁ ἴδιος ποῦ εἶχε διαβιβάσει
τὶς πρωθυπουργικὰς προτάσεις γιὰ «ἔξοδο» :

Ἐν Κραβασαρά τῆ 13 Μαρτίου 1878

Σεβαστέ μου φίλε, Καὶ δι' ἐμὲ εἶναι ἀκατανόητος ἡ σιωπὴ τῶν ἐν Ἀθή-
ναις καὶ ἀγνοῶ καὶ ἐγὼ τί ἀπεφασίσθη. Δυστυχῶς ὁ καιρὸς χάνεται (. . .)
Ἐσχηματίσθη εἰς Ραδοβίζιον προσωρινὴ Κυβέρνησις, πολλοὶ ἔδειξαν προ-
θυμίαν, ἀλλὰ (. . .) ἂν ἡ εἶδησις εἶναι ἀληθής, καὶ εἶναι ἀληθής, ὅτι 3 τάγ-
ματα ἐξ Ἄρτης μεταβαίνουν εἰς Ραδοβίζιον, θὰ πνιγῆ πάραυτα ἡ ἐξέ-
γερσις. Τί δύναται λοιπὸν νὰ γίνῃ ;

Καὶ λίγο ἀργότερα, στὶς 3 Ἀπριλίου, φωνὴ ἀπαυδησμοῦ :

(. . .) Ὅλοι αἱ προσπάθειαι, αἱ ὑποσχέσεις, πάντα μάταια (. . .)
Ἐνα εὐχομαι, νὰ φύγω.

Γράφει ὁ Σπ. Γ. Καραϊσκάκης, ὥστόσο χθεσινὸς καὶ αὔριανὸς ὑπουργός :

Ἀθῆναι, 11 Μαρτίου 1878

Ἀδελφέ, Τὸ ἀπὸ 7 π. μ. ἀγαπητόν μοι γράμμα σου ἔλαβον σήμερον (. . .)
Ἐγὼ δὲν ἔλαβα μέρος εἰς τὴν ἐπιτροπὴν¹ διότι δὲν δύναμαι νὰ συνεργα-
σθῶ μὲ ἀνθρώπους οἵτινες μόλις πρὸ 2 ἐτῶν ἦλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ
οἱ ὅποιοι οὔτε τὸν τόπον γνωρίζουν ἀλλ' οὔτε τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλά-
δος, διότι ἂν ἐγνώριζον δὲν ἠθελον στείλει εἰς τὴν σφαγὴν τόσα ἀθῶα
πλάσματα καὶ καταστρέφει τὸν τόπον ὡς τὴν Χιμάραν καὶ Θεσσαλίαν.
Ἐπομένως οὐδεμίαν συμβουλήν δύναμαι νὰ Σᾶς δόσω καθ' ὅτι δὲν βλέπω

1. Θὰ πρόκειται πιθανότατα γιὰ τὴν «Ἐπιτροπὴ τῆς Ἀμύνης», ποῦ μνημονεύεται
στὴν παραπάνω ἐπιστολὴ πρὸς Πετμεζᾶ καὶ τὴν παρακάτω πρὸς Μπότσαρη. Ἡ ἐπιστολὴ
Δαγκλῆ τῆς 7 Μαρτίου πρὸς Καραϊσκάκη δὲν βρίσκεται σὰ χαρτιά.

τούς Κυρ. Ὑπουργούς ὡς μὴ συμφωνῶν μὲ τὰς ἰδέας των. Οἱ Κύριοι Ὑπουργοὶ ἔαν εἶχον συγγενεῖς εἰς τὸ Τουρκικόν, ὅπως Σὺ καὶ ἐγώ, δὲν θὰ ἔκαμαν τοιαῦτα πράγματα, ἅτινα κατ' ἐμὲ εἶναι γελοῖα (...).

Καὶ λίγο ἀργότερα, στὶς 6 Ἀπριλίου :

Οἱ φίλοι τῆς Ἑλλάδος θεωροῦν αὐτὰ τὰ δῆθεν ἐπαναστατικὰ κινήματα γελοῖα καὶ καταστρεπτικὰ διὰ τὴν Ἑλλάδα, συμβουλεύουν δὲ νὰ παύσουν τὰς ἀνοήτους καὶ ἀνωφελεῖς ἐπιδρομὰς.

Ἔμαθον ὅτι ὁ Συνταγμ. Κύρ. Δ. Μπότσαρης προτίθεται νὰ ἐξέλθῃ, γράψε μου τί τρέχει κατ' ὅτι ἡμεῖς ἐδῶ ἀδύνατον νὰ μάθωμεν τὴν ἀλήθειαν.

Σὲ ἀσπάζομαι ἀπὸ Καρδίας. Ὡς ἀδελφός, Σ. Γ. Καραϊσκάκης.

Παραθέτομε δύο ἀκόμα κείμενα, χαρακτηριστικὰ τῆς πολιτικῆς τοῦ ἀκήρυκτου πολέμου ποὺ συνεχιζότανε καὶ τῶν ἀντιδράσεων ποὺ προκαλοῦσε :

Καρπενήσιον 1 Ἀπριλίου 1878

Ἀδελφὲ Γιώργη Χαΐρε,

Ἐγὼ ἐξέρχομαι μετ' ὀλίγας ἡμέρας μὲ σῶμα ἐθελοντῶν ἄνω τῶν χιλίων πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς πατρίδος μας, τοῦτο ἐπιθυμῶ νὰ πράξητε καὶ ὑμεῖς· ὅθεν γράψατε εἰς Ἀθήνας εἰς τὸν κύριον Κουμουνδοῦρον Πρωθυπουργὸν καὶ ζητήσατε ὅτι μέσα θέλετε καὶ εἶμαι παραβεβίαιος ὅτι θὰ σᾶς τὰ δώσῃ· σπεῦσε εἰς τὴν φωνὴν τῆς πατρίδος διότι εἰς ἡμᾶς ἔμεινε νὰ τὴν ὑπερασπισθῶμεν εἰς τὰ ἔσχατα τῆς ζωῆς μας.

Μὲ τὸν ἐπιφέροντα τὸ παρόν μου περιμένω γράμμα σου, εἰς τὴν οἰκογένειαν εἶπέ τὰς εὐχὰς μου. Ἔχε ὑγείαν καὶ καλὴν ἀντάμωσιν εἰς τὴν πατρίδα. Χαΐρε, ὁ φίλος σου, Δ. Ν. Μπότζαρης.

Ἀγρίνιον, 9 Ἀπριλίου 1878

Ἀδελφὲ Μπότζαρι σὲ ἀσπάζομαι (...). Μαθῶν ὅτι θὰ ἐξέλθῃς σοῦ ἐτηλεγράφησα νὰ μὴ βιαστῆς. Κατόπιν ἔλαβα τὴν ἐπιστολὴν σου καὶ σὲ ἀπαντῶ ὅτι πρὸ μηνὸς εἶχα τηλεγραφικὴν συνεννόησιν μὲ τοὺς Κ.Κ. Σπύρον Μίλιον καὶ Μελαῖν καὶ ἀφοῦ εἴπαμε πολλὰ¹ περὶ στρατολογίας ὅπως ἐξέλθω, τοὺς ὑπέβαλα ἔν ὑπόμνημα περὶ μιστοῦ ἐθελοντῶν δύο χιλιάδων ἀρχίζων ἀπὸ τοῦ ἐθελοντοῦ ἀνὰ 60 δρχ. κατὰ μῆνα καὶ βαθμηδὸν εἰς τοὺς ἀνωτέρους των οἷτινες θὰ ἐδιοικούν αὐτοὺς ὑπὸ τὰς διαταγὰς μου· ἀφοῦ ὅθεν ἔλαβον τὸ ὑπόμνημα φαίνεται νὰ μὴν τοὺς ἄρесе καὶ ἔκτοτε ἔπαυσαν συνεννόησιν καὶ ἡσυχάζω εἰς τὴν οἰκίαν μου (...).

Ἄν ὅθεν δὲν σοῦ δώσουν 300 χιλιάδας δραχμὰς, ὅπως μὲ αὐτὰς σχηματίσης πλεόν τῶν 1500 καλῶν ἐθελοντῶν καὶ νὰ ἔχῃς χρήματα νὰ πλη-

1. Δὲν βρέθηκαν σχετικὰ τηλεγραφήματα.

ρώνης ἐπὶ μία τριμηνίαν τούτους καὶ ἂν δὲν σοῦ δώσουν ἕν τάγμα εὐζώνων νὰ μὴν ἀποφασίσης νὰ ἐξέλθῃς διότι ἐξενὸς προβλέπω τὴν ἀποτυχίαν καὶ ἐξάλλου θὰ εἴστε αἰτίος νὰ (;) τῶν πατριωτῶν μας ραγιαδῶν.

Πρόσεξε ὅθεν πολὺ διότι διὰ νὰ ἐξέλθῃ ἕν Σῶμα δὲν εἶναι δύσκολον, διὰ νὰ συντηρηθῇ ὁμως ἀπὸ τροφᾶς καὶ πολεμοφόδια εἶναι πολὺ δύσκολον διότι ὡς γνωρίζεις τὰ ὀπισθογεμῆ ὄπλα δαπανοῦν πολλὰ φυσίγγια καὶ τουλάχιστον εἰς ἐκάστην μάχην θὰ δαπανήσῃ ἕκαστος ἔθελοντῆς ἀπὸ 100 καὶ διὰ 10 μάχας θέλει 1000 φυσίγγια ἕκαστος, ὥστε διὰ μόνον 1000 ἔθελοντᾶς θέλεις νὰ ἔχῃς μαζί σου 1000 κιβώτια νὰ σὲ παρακολουθοῦν καὶ διὰ τοῦτο ἀπαιτοῦνται 500 φορτηγὰ ζῶα. Ἄν ὅθεν δὲν ἔχεις ταῦτα καὶ ἂν δὲν σοῦ δώσουν τὰς 300 χιλιάδας δρχ. νὰ μὴν ἀποφασίσῃς τὴν ἔξοδον διότι ὡς γνωρίζεις ὑπάρχουν εἰς Θεσσαλία καὶ Ἡπειρον πλέον τῶν 30 χιλιάδων στρατοῦ καὶ ἀφοῦ εἰσβάλλεις καὶ δὲν εἶναι ἄλλα σώματα νὰ συμπράξουν, καταστρέφεται. Ἐγὼ εἶμαι γεροντώτερος καὶ νὰ σκεφθῆς καλὰ καὶ σπουδαίως αὐτὰ ὅπου σὲ γράφω (...). Ὑγιαίνετε. Ὡς ἀδελφός,

Γ. Νταγκλῆς

Δὲν πρέπει ν' ἀποτολημηθοῦν γενικώτερα συμπεράσματα ἀπὸ μιὰν ἀλληλογραφίαν, ἐντοπισμένη μόνον σὲ μιὰ πλευρὰ τοῦ συνολικοῦ ἐθνικοῦ προβλήματος τῆς ἐποχῆς: τὴν πλευρὰ τῶν ἐπαναστατικῶν κινήματων τῆς Ἡπείρου. Ὡστόσο, ἂν κανεὶς διαβάσῃ ὅλα αὐτὰ τὰ ἔγγραφα — ἀναγκαστικὰ μὲ προσοχή, γιατί σχεδὸν ὅλα εἶναι τρομερὰ δυσανάγνωστα — δὲν θ' ἀποκομίσει μόνον πάμπολα αὐθεντικὰ μικροστοιχεῖα γιὰ τὰ συγκεκριμένα περιστατικὰ καὶ γιὰ τὰ πρόσωπα ποὺ τὰ πλαισιώνουν, ἀλλὰ καὶ μιὰ κάπως γενικώτερη εἰκόνα τοῦ ἀσχημάτιστου, καὶ γι' αὐτὸ ἰδιόρρυθμου ἀκόμα, κοινωνικοῦ καὶ διοικητικοῦ μας μηχανισμοῦ.

4. ΚΑΤΑΔΙΩΞΗ ΤΗΣ ΛΗΣΤΕΙΑΣ

Ἐνα πολὺ μεγάλο μέρος τοῦ «Πατρικοῦ Ἀρχείου» — 588 ἔγγραφα — ἀφοροῦν τὴν καταδίωξη τῆς ληστείας.

Ἡ ληστεία στὴν Ἑλλάδα, κατὰ τὶς δεκαετίες ποὺ καλύπτει τὸ Ἀρχεῖο τοῦτο, ἦταν, ἰδίως γιὰ τοὺς πληθυσμούς τῶν ἐλληνοτουρκικῶν συνόρων, ἕνα εἶδος ἐξουσίας παράλληλης μὲ τὴν ἐξουσία τοῦ Κράτους. Καὶ οἱ μὲν πληθυσμοὶ, ἤθελαν δὲν ἤθελαν, ἔπρεπε νὰ ὑποκύβουν στὶς προσταγῆς τῶν ληστῶν γιὰ νὰ σώσουν τὸ κεφάλι τους, ἀφοῦ τὸ Κράτος δὲν ἦταν ἱκανὸ νὰ τοὺς προστατεύσει. Ἀλλὰ καὶ πολλοὶ πολιτευόμενοι, ὅσο ἦταν ἔξω ἀπὸ τὴν κυβέρνησι, ὑποβοηθοῦσαν μὲ τὰ τοπικὰ τους ὄργανα τὶς πανίσχυρες συμμορίες, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν εὐνοιά τους στὶς βουλευτικὲς ἐκλογές. Κι' ὅταν, πάλι, καταλάμβαναν τὴν ἐξουσία, φρόντιζαν, εἴτε ἀπὸ συμμοριτικὴ ἀλληλεγγύη εἴτε ἀπὸ κομματικὸ ὑπόλογισμό, ν' ἀνταποδώσουν τὴν ἐκδούλευσι, παραβλέποντας τὰ ἐγκλήματά τους ἢ ἀκόμη καὶ παρέχοντας θετικὴ προστασία γιὰ νὰ τοὺς καλύψουν. Ὁ Κωλέτης, ὁ Βούλγαρης καὶ πολλοὶ ἄλλοι πολιτευόμενοι δευτερεύουσας σειρᾶς, εἶχαν κυριώτερο στήριγμα τῆς πολιτικῆς τους σταδιοδρομίας τὶς συμμορίες τῶν ληστῶν¹.

1. Δὲν χωρεῖ ἐδῶ τεκμηρίωσι με συγκεκριμένα κείμενα. Ὅ,τι ἔχει γραφῆ γιὰ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ μαρτυρεῖ τὴ συνεργασία τοῦ Κωλέτη καὶ τοῦ Βούλγαρη μὲ τοὺς ληστές. Τὸ

ΝΑΣΤΟΥΛΗΣ Γ. ΔΑΓΚΛΗΣ
1800–1886

Τὴν ἀνάπτυξη τῆς ληστείας στὶς ὁμορες ἐπαρχίες ὑποβοηθοῦσε καὶ ἡ γειννίαση τῶν τουρκικῶν συνόρων. Εἶτε ἀπὸ σκοποῦ, εἶτε ἀπὸ ραθυμία ἢ ἀνικανότητα, ἡ τουρκικὴ ἐξουσία δὲν καταδίωκε ἀποτελεσματικὰ τὶς συμμορίες, ποῦ, ἔτσι, ἐμπαιναν καὶ κυκλοφοροῦσαν σχεδὸν ἀνενόητες στὸ τουρκικὸ ἔδαφος, ὅταν κινδύνευαν νὰ συλληφθοῦν στὸ ἑλληνικὸ. Μιὰ ἑλληνοτουρκικὴ σύμβαση τοῦ 1865 εἶχε προβλέψει, γι' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις, σύμπραξη τῶν συνοριακῶν ἀρχῶν. Ἀλλὰ δὲν εἶχε ἀποδόσει μεγάλα πράγματα.

Ἀπὸ τὸ 1867 καὶ κατόπι, ὁ Γεώργιος Δαγκλιῆς, ὑπηρετήσε ἐπὶ πολλὰ χρόνια, σχεδὸν ἀποκλειστικὰ, στὴν καταδίωξη τῆς ληστείας, ὡς διοικητὴς μεταβατικῶν ταγμάτων καὶ ὡς διοικητὴς τοῦ Β' Ἀρχηγείου.

Ἐνα διάστημα, τὸ 1873 καὶ τὸ 1874, εἶχε μόνιμη κι' ἐγκάρδια συνεργασία μὲ τὸν ἀντιστράτηγο — φερίκη — Μεχμέτ Ἀλή Πασά, ποῦ κι' αὐτὸς εἶχε σταλεῖ στὴν ἑλληνοτουρκικὴ μεθόριο γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ, καὶ ἔδρευε στὴ Ρεντίνα. Ἀλλ' ἡ ἑλληνοτουρκικὴ σύμπραξη στὴν καταδίωξη τῆς ληστείας δὲν κράτησε περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀποστολὴ τοῦ πασά.

Ἀπὸ τὰ 588 ἔγγραφα αὐτοῦ τοῦ τμήματος τοῦ Ἀρχείου, τὰ 353 ἀποτελοῦνται κυρίως ἀπὸ ἐκθέσεις πρὸς τὸ ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν, συχνὰ ὑπὸ μορφή προσωπικῶν ἐπιστολῶν πρὸς τοὺς ὑπουργοὺς, καὶ ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες ὑπουργικὲς ἀπαντήσεις, ὁδηγίες, συστάσεις ἢ διαταγές. Ἐδῶ βρίσκεται, ἐπίσης, μικρὴ ἀλληλογραφία μὲ τοὺς νομάρχες Φθιωτιδοφωκίδος καὶ Αἰτωλοακαρνανίας (Π. Βακάλογλους, Π.Γ. Ζάνος), μὲ τοὺς διοικητὲς τοῦ Ἀρχηγείου Δυτικῆς Ἑλλάδος (Λ. Σμόλενιτς, Δ. Ν. Βότσαρης) καὶ μὲ ἄλλους ἀξιωματικούς ἢ πολίτευομένους. Τὰ λοιπὰ 235 ἔγγραφα εἶναι ἀλληλογραφία μὲ τὸν Τούρκο ἀντιστράτηγο καὶ μὲ ἄλλες τουρκικὲς τοπικὲς ἀρχές, καθὼς καὶ ἄλλα ἔγγραφα σχετικὰ μὲ αὐτὴν τὴν ἑλληνοτουρκικὴ συνεργασία.

Χάρη στὴν πολύχρονη θητεία του στὴν καταδίωξη τῆς ληστείας ὁ Γεώργιος Δαγκλιῆς σχημάτισε ἓνα ἀρχειο μὲ συνοχὴ καὶ πληρότητα, μοναδικὸ γιὰ τὸ συγκεκριμένο θέμα ποῦ καλύπτει, καὶ ἀναμφισβήτητα αὐθεντικὸ.

Εἶναι λυπηρὸ ποῦ οἱ διαστάσεις αὐτοῦ τοῦ βιβλίου δὲν ἐπιτρέπουν νὰ παρατεθεῖ ἐδῶ, αὐτούσιο καὶ ἀκέραιο, οὐτ' ἓνα μικρὸ ποσοστὸ τοῦ συγκεντρωμένου ὕλικου. Περιορίζομαστε νὰ μεταφέρουμε μόνον ἐλάχιστες περικοπές, ἐνδεικτικὲς τοῦ περιεχομένου :

Τὸ ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν (κυβέρν. Α. Κουμουندούρου), μὲ συνυπογραφή Δ. Γρίβα καὶ Δ. Βότσαρη :

25 Μαρτίου 1867 (...) Τὰ προσφορώτερα μέσα διὰ τὴν ἐξόντωση τῆς ληστείας εἶναι ἡ ἀπαυστος κίνησις ἀπὸ τόπου εἰς τόπον τῶν μεταβατικῶν ἀποσπασμάτων, αἱ συνεχεῖς περιπολῖαι τὸ αὐστηρὸν οὐχὶ δὲ τὸ πρᾶον τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἐπιφορτισμένων τὴν καταδίωξιν ἀποσπασματάρχων καὶ διοικητῶν τῆς μεταβατικῆς ὑπηρεσίας, καὶ πρὸ πάντων ἡ ἐκτόπισις τῶν συγγενῶν τῶν ληστῶν (...) Πεποιθότες ἐπὶ τοῦ ζήλου καὶ τῶν καταβληθησομένων ὑφ' ἡμῶν προσπαθειῶν εὐχόμεθα ταχέως νὰ μᾶς ἀναγγεῖλετε εὐχάριστα ἀποτελέσματα. Δ. Γρίβας, Δ. Βότσαρης.

Ἐὸ ἀρχιληστής Γ. Βελοῦλας πρὸς τὸν Ἀναστάση Κούτρα (Ἰανουάριος 1869) :

Κύριε Ἀναστάση (...) νὰ μοῦ στείλῃς δώδεκα χιλιάδας δραχμὰς ἀρ. 12 μὲ πέντε ἡμέρας καὶ ἂν δὲν ἔλθῃς ὡς τὴν προθεσμίαν νὰ στείλῃς νὰ

θέμα, ὁμοῦ, χρειάζεται προσεκτικώτερη ἔρευνα προτοῦ ἐπεκταθεῖ ὀνομαστικὰ καὶ σὲ ἄλλους πολιτικοὺς ἢ ἀτιμωτικὴ κατηγορία.

πάρης μύτες και αὐτιά, και νὰ στείλῃς δέκα φέσια με τὰ παπαζία και δέκα κοντοσίγγουνα και δέκα κάπες και δέκα γελέκια και δέκα ζευγάρια κάλτζες και δέκα ζευγάρια τζαρούχια με τὰ πετζώματα και δέκα σελάχια και δέκα ζωνάρια και τίποτις ἄλλο δὲν σᾶς λέγω νὰ μὴ σᾶς φάγη κανενα θάρρος διότι θὰ σκούξεις πολὺ βαριά και δέκα φουντανέλας. Γ. Βελοῦλας.

1869 τὴν 23 γιναρίου. Κερατᾶ Κούτρα, ἡ προθεσμία ἐπαρῆλθε και σὺ δὲν φάνηκες, τώρα ἄμα λάβεις τὸ γράμμα μας νὰ μὴ λείψουν ὅσα σοῦ ἔχομεν γραμμένα (. . .) ἓνα νὰ λείψῃ θὰ τοῦ βγάλωμεν τὰ μάτια και θὰ κόψω και τὴ μύτη του και ὅπως θέλετε κάμετε. Νὰ μᾶς φέρετε και τὸ φυσεκλίκι και τὸ ὠρολόγι και τὸ ἀσημοζώναρο και τὴν κόπιτζαν, και τὸ γιαταγάνι και δυὸ τουφέκια (. . .) Τὸ Σάββατο βράδῳ δὲν ἔλθετε θὰ τὸν κόψω χωρὶς ἄλλο και νὰ μὴ σοῦ περάσῃ καμμιά ἰδέα ποῦ ἔχεις πολλοὺς φίλους θὰ τὸ μεταννοήσεις πικρὰ νὰ φέρετε και τὰ τζαρούχια, μένω. Γ. Βελοῦλας.

Πρὸς τὸ ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν :

Γιαννιτζοῦ, 14 Φεβρ. 1869 (. . .) Ἐξελθὼν τῆς ἔδρας τοῦ τάγματος εὔρον τοὺς παρὰ τῶν ἀρχιληστῶν αἰχμαλωτισθέντας (. . .) οἵτινες ἀπελευθερώθησαν διὰ λύτρων και ἐξετάσας αὐτοὺς μοι ἀνέφερον ὅτι ἀφ' ἧς ἡμέρας αἰχμαλωτίσθησαν μετὰ τῶν Κ.Κ. ἀξιωματικῶν ἔμενον πάντοτε φανερὰ ἐντὸς τῆς Μονῆς Ρεντίνης και εἰς τὰ πλησίον ἐκεῖ μέρη τῆς Μονῆς ἅπαντες οἱ λησταὶ συμποσοῦμενοι εἰς 25, τὸ ὅλον, χωρὶς νὰ ἔχωσι φόβον παρὰ τῆς Τουρκικῆς Ἐπικρατείας, ἔχοντες μάλιστα καθημερινῶς συγκοινωνίαν με τοὺς Ἀλβανούς, οἱ ὅποιοι ἔδιδον καθημερινῶς τροφὰς διὰ τοὺς ληστὰς και τὰ ἀγελάδια ἐπὶ πληρωμῇ και ἐνίοτε συνέτρωγον και εὐθυμοῦσαν με τοὺς ληστὰς. Κατὰ συνέπειαν, τούτων οὕτως ἔχόντων δὲν θὰ καταστραφῶσιν αἱ ληστρικάι συμμορίαὶ φυλαττόμεναι και ζωοτροφούμεναι παρὰ τῆς Τουρκικῆς Ἐπικρατείας (. . .). Γ. Νταγλῆς.

Πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν Στρατιωτικῶν (Σκαρλάτο Σοῦτσο, κυβέρν. Θρ. Ζαΐμη) :

Βαρυμπόπη ¹ 16 Φεβρ. 1869 (. . .). Ἡ συμπλοκὴ ἔλαβε χώραν μεταξὺ Ρεντίνης και Σμοκόβου ἥτοι ἐντὸς δύο τουρκικῶν κωμοπόλεων και τούτου ἔνεκα δὲν κατεστράφη ὀλόκληρος ἡ συμμορία Σπαθούλα και Μπελαχαίων. Φοβούμενοι μὴ τυχὸν ἔλθομεν εἰς συμπλοκὴν μετὰ τῶν Ἀλβανῶν οἵτινες ὑπερασπίζονται τοὺς ληστὰς ὡς ἐκ τούτου ἀπεσύρθημεν μετὰ τὴν συμπλοκὴν. Ἄν αἱ συμμορίαὶ ἤθελον εὐρεθῆ εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἤθελον καταστραφεῖ (. . .) Τὴν ἐπομένην ἔμεινα εἰς τὴν στρατῶνα Παλαϊᾶς Γιαννιτζοῦς μέχρι 10 μ.μ. νομίζων ὅτι θὰ ἔλθῃ τις ἐκ τῶν εἰς τὰς ἄνω κωμοπόλεις ἀρχῶν τῆς Τουρκίας ἵνα μάθῃ τί ἔτρεξε ἢ νὰ παραπονεθῆ ὅπου ἐπήγαμεν πλησίον αὐτῶν και ἐκτυπήσαμεν χωρὶς νὰ τοὺς εἰδοποιήσωμεν, ἀλλὰ φαίνεται

1. Σήμερα Μακρὰκώμη στὴν Φθιώτιδα.

ὅτι ἐνδράπησαν νὰ παρουσιασθοῦν καθόσον τὸ κτύπημα αὐτὸ τοὺς ἀπέδειξε καὶ αὐτοὺς ληστὰς καὶ ὄχι στρατὸν Κυβερνήσεως.

Τὰς δύο κεφαλὰς τὰς ἐφέραμεν ἐνταῦθα καὶ ἀνεγνωρίσθησαν. Ἀκολούθως ἐκάμαμε τὸ λεγόμενον χοράτζι, δηλαδὴ ἐπουλήσαμε 11 ὄπλα τῶν ληστῶν, γιαταγάνια, κουμπούρια κλπ. πράγματα καὶ οἱ Εὐζωνες ἐπῆραν χαρτζιλίκι ἕκαστος τὴν ἀναλογίαν του (...). Γ. Νταγκλῆς.

Πρὸς τὸν Σκαρλάτο Σουτζο, ὑπουργὸ τῶν Στρατιωτικῶν (κυβέρν. Θρ. Ζαΐμη) :

Βαρυμπόπη 28 Μαρτίου 1869 (...) Ἡ δὲ πῆριξ τῆς Ὑπάτης ἀνακαλυφθεῖσα συμμορία τῶν Ἀρβανιταίων κτυπηθεῖσα ἐφονεύθη εἰς ληστής, ἐσυλλήφθη εἰς ἕτερος. Ἡ συμμορία αὕτη ἔπρεπε νὰ πάθῃ περισσότερα ἀλλὰ οἱ λησταὶ ἰδόντες τοὺς στρατιώτας ἔδοσαν εἰς φυγὴν (...) ἀπέρασσαν καὶ ἐγλύτωσαν (...). Κύριε Ὑπουργέ, διέταξε νὰ ἐνισχυθῶμεν διότι πολλὰ ἐχάσαμεν ἕνεκα τῆς ἀνεπαρκειᾶς, σᾶς γνωστοποιῶ δὲ ὅτι οἱ Τοῦρκοι οὐδέποτε θὰ κτυπήσουν τὴν ληστείαν, πρῶτον διότι ἔχουν συμφέροντα καὶ δεύτερον διότι ποσῶς δὲν λαμβάνουν αἰχμαλώτους τοὺς ὑπηκόους των, ἂν ὅμως τοὺς ἐπιβληθῇ ἵνα τοῦ λοιποῦ μὴ τοὺς διατηροῦν ἀλλὰ τοὺς κτυποῦν, οἱ λησταὶ καταστρέφονται (...). Γ. Νταγκλῆς.

Πρὸς τὸν νομάρχην Φθιωτιδοφωκίδος Π. Βακάλογλου :

Ὑπάτη 4 Μαΐου 1869 (...) Ἐλυπήθην καὶ ἐγὼ ὅπως καὶ ὑμεῖς καὶ πᾶς τις πρέπει νὰ λυπεῖται ὅταν οἱ κακοῦργοι διαφεύγουν τὴν θεῖαν δίκην, ἀλλ' ὁ στρατὸς δὲν εἶναι αἴτιος καὶ ἄς ὄψονται οἱ φυλάσσοντες αὐτοὺς καὶ τοιοῦτοι εἶναι πλείστοι, καὶ πλούσιοι καὶ πτωχοὶ (...). Γ. Νταγκλῆς.

Ὁ Δ. Χατζίσκος, πολιτευτὴς Λαμίας, ὑπουργὸς στὴν κυβέρνησιν Γενναίου Θ. Κολοκοτρώνη, τὴν τελευταία ἐπὶ Ὀθωνος :

17 Αὐγούστου 1869, Ἀθῆναι. Φίλε μου, Χθὲς εἶχον τὴν τιμὴν καὶ ἐπαρουσιάσθην εἰς τὴν Α.Μ. τὸν Βασιλέα καὶ γενομένου λόγου σπουδαίου περὶ τῆς δημοσίας ἀσφαλείας ἤκουσα μὲ εὐχαρίστησιν μου καὶ τοὺς ἐξῆς περὶ ἡμῶν λόγους οὓς ἔκρινα ἀναγκαῖον νὰ σᾶς τοὺς διαβιβάσω, οὐχὶ βεβαίως κατ' ἐντολήν, διότι δὲν ἔχω προσόντα νὰ διαβιβάζω λόγους τῆς Α.Μ. ἀλλ' ἀπὸ ἐπιθυμίαν καὶ εὐχαρίστησιν : «Ὁ ἀντισυνταγματάρχης Δαγκλῆς εἶναι παντὸς ἐπαίνου ἄξιος διὰ τὴν πρόθυμον καὶ ἀποτελεσματικὴν καταδίωξιν τῆς ληστείας», εἶπεν ὁ Βασιλεὺς.

Ταῦτα ἔκρινα φιλικὸν καθήκον νὰ σᾶς γράψω καὶ νὰ σᾶς προσθέσω καὶ τὰ συγχαρητήριά μου διὰ τὴν Βασιλικὴν Εὐνοίαν καὶ ὑπόληψιν, καθὼς καὶ διὰ τὴν καλὴν πεποιθήσιν ἣν ἀπολαμβάνετε ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς ἐπαρχίας (...). Ὁ φίλος σας, Δ. Χατζίσκος.

Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Λ. Σμόλενιτς (κυβέρν. Θρ. Ζαΐμη) :

Ἀθήνησι τῇ 13 Μαΐου 1870 (...) Ἀποβαίνει ἀπολύτως ἀναγκαία ἡ ἐνίσχυσις τῆς δημοσίας δυνάμεως (στὴν *Ἐδρτανία*). Ἐπειδὴ ὅμως δὲν

δύναμαι ἀλλαχόθεν ν' ἀποσπάσω δύναμιν, πιστεύω ὅτι θὰ μοὶ παραχωρήσετε ὑμεῖς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐξήκοντα τουλάχιστον ἄνδρας καὶ περιμένω νὰ με εἰδοποιήσετε ἵνα διατάξω τὰ δέοντα. Εὐρίσκομαι εἰς μεγάλην στενοχωρίαν μὴ δυνάμενος ἄλλως νὰ θεραπεύσω τὴν μεγάλην ταύτην ἀνάγκην, ἐλπίζω λοιπὸν ὅτι δὲν θὰ μοῦ προτάξετε δυσκολίας.

Ὁ Ὑπουργὸς Λ. Σμόλενιτς.

Ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Χ./Ζυμπρακάκης (κυβέρν. Ἐπαμ. Δεληγιώργη):

10 Σεπτεμβρίου 1870 (. . .) Τὰ ἐν τῇ ἐπιστολῇ ὑμῶν ἐκτιθέμενα μέσα πρὸς ἐξάλειψιν τῆς ληστείας θέλουν ὑποβληθεῖ ὑπὸ τὴν σκέψιν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ εὐχομαι νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν ἵνα προηγηθῶσι τὰ κατάλληλα νομοσχέδια πρὸς παραδοχὴν αὐτῶν (. . .).

Ἡ παραπάνω ἐπιστολὴ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν ἀπηχοῦσε τὶς προθέσεις τοῦ νέου ὑπουργείου Δεληγιώργη, ποῦ εἶχε ἀναλάβει τὴν ἐξουσία τὸ καλοκαίρι τοῦ 1870, ἔπειτα ἀπὸ τὴ διεθνή διαπόμευση τῆς χώρας καὶ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ ὑπουργοῦ Θρ. Ζαίμη, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ληστείας τοῦ Δήλεσι. Ὁ ἴδιος ὁ πρωθυπουργὸς ἔδινε τὸν τόνο μὲ τριεπίδη ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Δαγκλῆ:

Ἀθῆναι τὴν 23 Αὐγούστου 1870. Κύριε Ἀρχηγέ (. . .) Ἡ Κυβέρνησις ἐν μέσῳ ἀκροσφαλῶν περιστάσεων ἀναδεχθεῖσα τὴν διοίκησιν τοῦ τόπου, πρῶτιστον καὶ μέγιστον ἐξ ὧσων ἔχει καθηκόντων αἰσθάνεται τὴν ἐκρίζωσιν τοῦ μασιζόντος αὐτὸν φοβεροῦ κακοῦ τῆς ληστείας καὶ τὴν ἀποσόβησιν τῶν ἐκ τούτου ἐπαπειλουμένων συνεπειῶν (. . .) Ἡ Κυβέρνησις ὁμοῦ μὲ τὴν ἐξουσίαν καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην ἣν ἀνέθετο ὑμῖν θέλει παράσχει καὶ πάντα ὅσα δύναται καὶ λογίζονται συντελεστικὰ τοῦ σκοποῦ ὃν ἐπιδιώκει (. . .) Ἀξιῶν δὲ ἵνα μὲ κρατῆτε ἐνήμερον εἰς πᾶν ὅ,τι οὐσιῶδες ἀνάγεται ἐπ' αὐτοῦ ἐκάστοτε καὶ νὰ με διαφωτίζετε διὰ τῶν κρίσεων καὶ γνωμῶν σας ἐκ τῆς τοπικῆς πείρας, προστίθεται ὅτι ὀσονούπω θέλουσιν ἀνακοινωθῆ ὑμῖν ὅσα ἤδη ἐθεώρησα ἀναγκαῖα νὰ ληφθῶσι μέτρα (. . .) Ὁ Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, Ε. Δεληγιώργης.

Ἀπάντησις :

Κύριε Πρωθυπουργέ, εἶδον τὰ ὅσα ἐν τῇ πρὸς με ἐπιστολῇ σας τῆς 23 Αὐγούστου μοὶ γράφετε, καλῶς γινώσκω τὴν ἐπιθυμίαν τῆς Κυβερνήσεως καὶ ὀλοκλήρου τοῦ Ἔθνους περὶ τῆς ἐξοντώσεως τῆς ἐπαράτου ληστείας καὶ μὴν ἀμφιβάλλετε ποσῶς, ὅτι (. . .) Εἶναι ὁμως, καταπρῶτον, τινὲς κακόβουλοι πολῖται οἵτινες ἀπὸ φόβον ἢ ἀπὸ συμφέρον περιθάλπουσιν αὐτοὺς τοὺς κακούργους, καὶ δεύτερον ἢ διατήρησις αὐτῶν εἰς τὴν τουρκικὴν χώραν καὶ ποῦ ἐξ ἐτέρου μᾶς ψυχραίνει σπουδαίως, διότι ὑποφέρομε χωρὶς νὰ δυνάμεθα νὰ τοὺς βλάψωμε καθότι οἱ γείτονοί μας Ὁθωμανοὶ δὲν ἐπιθυμοῦν τὴν σύμπραξίν μας, ἂν ὁμως ἦσαν εἰς ἀνάγκασιν νὰ τοὺς ἐκδιώξουν ἀπὸ τὰ μέρη τους, βεβαίως εἰς τὴν δικαιοδοσίαν μας ἐρχό-

μενοι θὰ ἐπάθαιναν ἀφεύκτως, μὲ ὄλας τὰς περιποιήσεις ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ ὅπου πρὸς αὐτοὺς κάμνουσι(. . .) Πρόθυμος τῶν διαταγῶν σας, Γ. Νταγκλῆς.

Μολονότι ὁ ἴδιος ὁ πρωθυπουργὸς εἶχε ζητήσει ἀπὸ τὸν Δαγκλῆ νὰ τὸν κρατεῖ «ἐνήμερον εἰς πᾶν ὅ,τι οὐσιῶδες», αὐτὴ ἡ ἀμεση ἐπαφὴ ἀπάρεσε στὸν ὑπουργὸ τῶν Στρατιωτικῶν :

Ἐπίσημοι τῆ 19 Ἰουλίου 70. Κύριε Ἀντισυνταγματάρχα, ὡς ἀρχηγὸς τοῦ 2ου Ἀρχηγείου ἔχετε ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν σας ἅπαντα (. . .) κατὰ συνέπειαν δύνασθε νὰ διαθέσητε ταῦτα ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν (. . .) Ὅθεν εἶναι περιττὸν νὰ τηλεγραφήτε εἰς τὸν Κον Πρωθυπουργὸν περὶ κινήσεως ἀποσπασμάτων, διότι μόνος ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν ἔχει τὸ δικαίωμα τοῦτο καὶ οὐδεὶς ἄλλος(. . .). Ὁ Ὑπουργὸς, Χ. Ζυμπρακάκης.

Ἡ θεωρία τοῦ «οὐδεὶς ἄλλος» δὲν ἄλλαξε τὰ πράγματα καὶ ὁ Δαγκλῆς ἐξακολούθησε νὰ ἀλληλογραφεῖ ἀπευθείας μὲ τὸν πρωθυπουργό, ὅπως αὐτὸς τοῦ τὸ εἶχε ζητήσει, παράλληλα βέβαια μὲ τὶς ὑπηρεσιακὲς ἀναφορὲς του πρὸς τὸ ὑπουργεῖο.

Ὁ πρωθυπουργὸς Ε. Δεληγιώργης πρὸς τὸν ἀντισυνταγματάρχη Γ. Δαγκλῆ :

21 Ἰουλ. (. . .) Τὸ Ὑπουργεῖον σᾶς ἔδωκε τὸ δικαίωμα νὰ πράξετε ὅπως κρίνετε συμφέρον. Ἐχοντες λοιπὸν αὐτὴν τὴν ἐλευθερίαν φροντίσατε νὰ παύση τὸ ἄτοπον ὅπερ καὶ τὴν δημοσίαν ἀσφάλειαν ἔβλαψε καὶ τὴν ὑπόληψιν τῆς Κυβερνήσεως.

Πρὸ πάντων φροντίσατε ν' ἀποφεύγετε τοὺς ἐντοπίους ἀξιωματικούς, διότι ἀξιωματικὸς καὶ ὑπαξιωματικὸς ἐντόπιος δὲν κάμνει, ἔχει συγγενεῖς, φίλους, συμπαθείας, συμφέροντα καὶ κατὰ δυστυχίαν ὅλα αὐτὰ δὲν ὠφελοῦν ἀλλὰ βλάπτουν.

Τέλος σᾶς παρακαλῶ νὰ καταβάλετε πᾶσαν προσπάθειαν καὶ φέρετε ἀποτελέσματα, διότι ἄνευ αὐτῶν μεγάλοι μᾶς περιμένουσι συμφοραί.

Μὴ ἀμελήτε νὰ μοὶ γράφετε ἀπ' εὐθείας διὰ τε τὴν κατάστασιν τῆς δημοσίας ἀσφαλείας καὶ δι' ὅ,τι θέλετε χάριν αὐτῆς. Ὅλως ὑμέτερος,

Ε. Δεληγιώργης.

Γράψτε μου ἂν σᾶς διῖδη συνδρομὴν ὁ τόπος, ἰδίως ὁ κ. Κ. Γιολδάσης.

Ὁ ἴδιος πρὸς τὸν ἴδιο :

Ἀχρονολόγητο (. . .) Ἐλαβα τὴν ἐπιστολήν σας καὶ ἐπαραξενεύθηκα διὰ τὰς μεταβολὰς αἵτινες ἐν ἀγνοίᾳ μου ἔγιναν. Ἐκάλεσα τὸν Κον ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν καὶ διέταξα τὴν ἀναστολήν καὶ τὴν ἀνάκλησιν. Ἐγὼ ἔχω ἄλλο σύστημα. Ὅπου ἔχω ἐμπιστοσύνην δὲν πράττω τίποτε δυνάμενον νὰ ἐνοχλήσῃ. Πρὸς ὑμᾶς ἔχω ἄπειρον ἐμπιστοσύνην καὶ σέβας, ἐπομένως δὲν ἀνέχομαι νὰ ἐνοχλήσῃτε εἰς τὸ παραμικρὸν (. . .). Σᾶς ἀσπάζομαι, ὁ φίλος σας, Ε. Δεληγιώργης.

Πρὸς τὸν πρωθυπουργὸ Ἐπ. Δεληγιώργη, χωρὶς χρονολογία :

Κύριε Πρόεδρε, Σᾶς εἶχα γράψει ὅτι δὲν θὰ ἔχετε παρ' ἐμοῦ συγχὴν ἀλληλογραφίαν εἰμὴ ἂν κατορθωθῆ κατὰ τῆς ληστείας ἀποτέλεσμά τι. Ἦδη σᾶς ἀναγγέλλω μετ' εὐχαριστήσεως ὅτι ὁ λήσταρχος Κρικέλας ὁ βασανίσας ἀπὸ εἴκοσι ἐτῶν πολλὰς ἐπαρχίας πληγωθεὶς ἐσυλλήφθη, ἕτερος ληστής ἐπίσης καὶ τρίτος ἐφονεύθη (...). Γ. Νταγκλῆς.

Πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν Στρατιωτικῶν Χ. Ζυμπρακάκη :

Λαμία 5 ὀβρίου 1870 (...) Χθὲς ἔφερα ἐνταῦθα τὸν λήσταρχον Κρικέλαν. Ἡ θῆα ἦτον μεγάλη διότι ὁ λαὸς ἦτον εἰς τὴν πλατείαν ὅπως ἴδωσι τὸν κακοῦργον (...) Πλησιάσας εἰς τὴν πόλιν τοῦ ἔδουσα εἰς τὴν δεξιὰν χεῖραν τὴν κεφαλὴν ἐνὸς συντρόφου του καὶ τὴν κρατοῦσε ἐφιππος (...) Θρασύδειλοι εἶναι οἱ κακοῦργοι, ἀλλὰ σώνονται ὑποκρυπτόμενοι καὶ φεύγοντες (...). Γ. Νταγκλῆς.

Ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Χ. Ζυμπρακάκης :

Ἀθήνησι τῆ 8 ὀβρίου 1870, Φίλε Κε Δαγκλῆ, Σᾶς συγχαίρω διὰ τὴν ζώγησιν τοῦ ληστήρχου Κρικέλλα. Εὐχομαι (...) Μὴ δυσανασχετῆτε ἂν ἐνίστε εὐρίσκομαι εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ σᾶς ἀπευθύνω διαταγὰς ἐντόνους (...) Ἐφελκύω τὴν προσοχὴν σας καὶ ἐπὶ ἐτέρου τινὸς ἀντικειμένου ἐπίσης σπουδαίου. Οὐδέποτε ἐνόησα οἱ Νομάρχαι νὰ ἔχωσι τὸ δικαίωμα νὰ ἐκδίδωσι κατ' εὐθείαν διαταγὰς εἰς τὴν ὑπὸ τὰ ἀρχηγεία στρατιωτικὴν δύναμιν. Τὸ δικαίωμα νὰ διατάσσωσι στρατιωτικὰς κινήσεις ἔχουσι μόνον οἱ Ἀρχηγοί, οἵτινες ὀφείλουσι νὰ συνεννοῦνται μετὰ τῶν Νομαρχῶν (...). Σᾶς ἀσπάζομαι, ὁ φίλος σας, Χ. Ζυμπρακάκης.

Ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Χ. Ζυμπρακάκης :

Ἀθήνησι τῆ 30 ὀβρίου 1870. Ἀπόρρητον. Κύριε Ἀντισυνταγματάρχα, Πάρετηρήσαμεν ὅτι οἱ στρατιῶται εἰς τὰς μετὰ τῶν ληστῶν συμπλοκάς προσπαθοῦσι νὰ συλλαμβάνωσι ζῶντας αὐτοὺς μὲ πᾶσαν θυσίαν καὶ μὲ κίνδυνον ἔστω τῆς ἑαυτῶν ζωῆς. Ἐπειδὴ δὲ οἱ λησταὶ ἀνθιστάμενοι φονεύουσι ἐκάστοτε στρατιώτας τινάς, ὧν ἡ ζωὴ εἶναι λίαν πολύτιμος καὶ ἀναγκαιστάτη τῆ πατρίδι καὶ δὲν δύναται ν' ἀνταλλαχθῆ μετὰ τῶν ληστῶν, διὰ ταῦτα θέλετε καθοδηγήσει δεόντως τοὺς ὑφ' ἡμᾶς ἄνδρας ἵνα μὴ προσπαθῶσι νὰ συλλαμβάνωσι τοὺς ληστὰς ζῶντας, ἀλλὰ νὰ φονεύουν αὐτοὺς, διὰ τε τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν ὡς καὶ τὸ συμφέρον τοῦ Δημοσίου, ὅπερ ἄλλως ὑποβάλλεται εἰς ματαίαις δαπάναις διὰ τὴν ποινικὴν αὐτῶν καταδίωξιν, ἧτις οὕτω συντέμνεται. Ὁ Ὑπουργός, Χ. Ζυμπρακάκης.

‘Ο πρωθυπουργός και ύπουργός Στρατιωτικῶν Ἀλέξανδρος Κουμουνδοῦρος :

Ἀθήνησι τῇ 17 Δ/βρίου 70 (. . .) ‘Ο Τάκος¹ προτίθεται νὰ εἰσβάλη εἰς τὴν ἡμεδαπὴν. Κατόπιν δὲ τῆς πληροφορίας ταύτης (. . .) σᾶς παρακαλῶ νὰ διακόψετε τὴν ἀδειάν σας καὶ νὰ ἐπανέλθετε ταχέως εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ 2ου Ἀρχηγείου. Ἐννοῶ ἔτι ἔχετε ἀνάγκην καὶ ν’ ἀναπαυθῆτε καὶ νὰ ἐπιβλέψετε τὰς ὑποθέσεις σας, ἀλλ’ ἡ ὑπηρεσία τῆς δημοσίας ἀσφαλείας, ἔχουσα ἐφ’ ὑμῶν τὰς πεποιθήσεις της σᾶς προσκαλεῖ. Σπεύσατε λοιπὸν συντόμως καὶ βεβαιωθεῖτε ὅτι θέλετε προσκτῆσαι νέα δικαιώματα εἰς τὴν Κυβέρνησιν. Περί τῆς μεταθέσεως τῆς ἔδρας τοῦ Ἀρχηγείου οὐδὲν ἀποφασίζω πρὶν ἢ μεταβῆτε εἰς τὴν θέσιν σας καὶ μοὶ δώσητε τὴν γνώμην σας. ‘Ο Πρωθ. Ὑπουργός τῶν Στρατ. Α. Κουμουνδοῦρος.

Ἀπὸ τὸ 1871 ἀρχίζει νὰ ἐπιδιώκεται τακτικὴ συνεργασία τῶν ἑλληνικῶν μεθοριακῶν ἀρχῶν μὲ τὶς ἀντίστοιχες τουρκικῆς. Σημειώνονται λίγες ἐπαφές, σὲ τόνο ἀμοιβαίας φιλοφροσύνης, χωρὶς ὅμως οὐσιαστικὸ ἀποτέλεσμα.

Πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν Λ. Σμόλενιτς (κυβέρν. Κουμουνδοῦρου) :

Λαμία, 19 Ἀπριλίου 1871 (. . .) Ἡ συνέντευξις ἔγινε χθὲς μὲ τοὺς πασιάδες, εὐχαριστήθησαν πολὺ διὰ τὴν ὑποδοχὴν καὶ τὰς περιποιήσεις ὅπου τοὺς ἐκάμαμε, ἐπίσης ἐμείναμε εὐχαριστημένοι καὶ ἡμεῖς διὰ τὴν καλὴν συμπεριφορὰν, ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὴν ληστεία ἐκανόνισαμε πολλὰ, δὲν ἐδέχθησαν ὅμως τὴν πρότασιν τῶν μικτῶν ἀποσπασμάτων ἀφίνοντες αὐτὸ εἰς τὰς Κυβερνήσεις (. . .). Γ. Νταγκλῆς.

Οἱ «πασιάδες» ἐκφράζουν ἱκανοποίηση καὶ συγχαρητήρια γιὰ ὀρισμένες ἐπιτυχίες τῶν ἑλληνικῶν σωμάτων.

Ἐν Καρβασαρά τῇ 29 Ἀπριλίου 1872, Κύριε Συνταγματάρχα, ὁ τελευταῖος συμβὰς φόνος τοῦ διαβοήτου ἀρχιληστοῦ Κουτζογιάννη καὶ οἱ μετὰ ταῦτα (. . .) ἐνέπλησαν χαρᾶς τοὺς κατοίκους τῶν μεθορίων Αὐτοκρατορικῶν Ἐπαρχιῶν, αἱ δὲ μεθόριοι Αὐτοκρατορικαὶ Ἀρχαί, ἡ τε Α.Ε. ὁ Μουτσαρίφ-Πασᾶς Πρεβέζης καὶ ὁ Καϊμακάμης Βέης Ἄρτης, ἐξηγοῦντες με τὴν ἐπὶ τούτῳ χαρὰν καὶ εὐχαρίστησίν των, ἐκφράζουσί μοι τὴν ἐπιθυμίαν των τοῦ νὰ εὐχαριστήσω καὶ συγχαρῶ ὑμᾶς ἐκ μέρους των ἐπὶ τοῖς διὰ τῶν ἀόκνων καὶ δραστηρίων ὑμῶν ἐνεργειῶν ἐπιτευχθεῖσιν εὐαρέστοις ἀποτελέσμασι (. . .). ‘Ο Διευθυντῆς καὶ Γραμματεὺς τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Προξενείου τῆς Τουρκίας ἐν Καρβασαρά, Θεόφ. Ἰωαννίδης.

Κατὰ τὴν ἐπόμενη πρωθυπουργία του, ποὺ ὑπῆρξε μακρόβια ὅσο λίγες τῆς ἐποχῆς (Ἰούλιος 1872-Φεβρουάριος 1874), ὁ Ἐπαμεινώνδας Δεληγιώργης χειρίσθηκε ὅπως καὶ στὴν προηγούμενη, τὸ θέμα τῆς ληστείας μὲ ἀποφασιστικότητα, ἐνισχύοντας τὰ καταδικωκτικὰ σώματα καὶ διεξάγοντας διαπραγματεύσεις μὲ τὴν Τουρκία γιὰ νὰ συναποφασισθεῖ ἡ ἀπαραίτητη μεθοριακὴ σύμπραξη τῶν δύο στρατῶν.

1. Πρόκειται γιὰ τὸν πρωταγωνιστὴ τῆς ληστείας τοῦ Δήλεσι. Βλ. καὶ ἐπιστολὴ Μεχμέτ Ἀλῆ πασᾶ σ. 58.

Βρίσκονται στο Ἀρχεῖον 12 ἐπιστολές του πρὸς τὸν Γεώργιο Δαγκλῆ, οἱ περισσότερες ἰδιωτικὲς καὶ ἰδιόγραφες. Ἐκδηλῆ εἶναι ἡ ἀνυπομονησία ποῦ συνέχει τὸν πρωθυπουργό, ἡ φιλοδοξία νὰ παταχθεῖ ἡ ληστεία ἐπὶ πρωθυπουργίας του.

Ἀθῆναι 26 Αὐγ. 72, Κύριε Ἀρχηγέ, ἔλαβον τὴν ἐπιστολὴν σας. Ἐλυπήθην πολὺ διὰ τὰς δύο ληστείας αἰτινες ἐγίναν εἰς τὰ σύνορα. Εἰς τὰ 1870 καμμία δὲν ἐγινε ληστεία καθ' ὅλην τὴν Στερεάν ἀπὸ τῆς 27 7βρίου ὅτε ἠχμαλωτίσθη ὁ Φίλων, ἕως οὗ τὸν 10βριον παρητήθην καὶ ἀκόμη ἐπὶ 2 ἢ 3 μῆνας κατόπιν. Δὲν ἠξέυρω τὸ αἴτιον. Ἀλλ' ὅποιοδῆποτε καὶ ἂν εἶναι παρακαλῶ νὰ τὸ κάμετε νὰ λείψῃ. Ἀνέγνωσα τὴν ἀπὸ 19 Αὐγούστου κατάστασιν τῆς ὑφ' ὑμᾶς δυνάμεως καὶ μολονότι ἔχετε ὑπὲρ τοὺς 1000 ἄνδρας διέταξα καὶ ἀναχωρεῖ εἰς λόχος ἀκόμη ἐξ Ἀθηνῶν εἰς ἐνίσχυσιν σου, ἐκτὸς 40 ἰππέων οὓς ἀπεστείλαμεν ἤδη εἰς τὰς διαταγὰς σου. Σὲ παρακαλῶ νὰ μὲ ἀπαλλάξῃς ἀπὸ τὰς ἀνησυχίας διὰ τὴν δημοσίαν ἀσφάλειαν διότι ἀρκετὰ μεγάλας ὑποθέσεις τοῦ Κράτους ἔχω καὶ μὲ βασανίζουν.

Ἡξέυρω τὴν ἀδιαφορίαν τῶν Τούρκων καὶ τὸ κακὸν τὸ ὅποιον ἐκεῖθεν μᾶς γίνεται. Φροντίζω διὰ τὴν θεραπείαν καὶ ἐλπίζω ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν νὰ φθάσω εἰς πέρασ. Σᾶς ἀσπάζομαι, ὑμέτερος, Ε. Δεληγιώργης.

Ἀθῆναι 5 Φβρ. 1872. Κ. Ἀρχηγέ, ἔλαβον τὴν ἐπιστολὴν σου, ἔμαθα καὶ τὰς λαμπρὰς εἰδήσεις τῆς ἐπιτυχίας κατὰ τῆς ληστείας, σοῦ ἐτηλεγράφησα συγχαρητήρια (. . .) Ἐξακολουθήσατε τὸ ἔργον σας εἰς τὸ Τουρκικὸν ἔδαφος καὶ μὴ ἐμποδίζεσθε ἀπὸ τίποτε. Νὰ μᾶς στείλετε γρήγορα τὰ πρωτόκολλα τόσον διὰ τοὺς στρατιώτας, ὅσον καὶ διὰ τοὺς πολίτας, ἵνα ἡ Κυβέρνησις ἀμείψῃ τὸν ζῆλον ἐκάστου. Φροντίσατε νὰ γίνουν ταῦτα ἀμερολήπτως. Σᾶς ἀσπάζομαι, Ε. Δεληγιώργης.

Πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν Στρατιωτικῶν Δ. Γρίβα :

Καρπενῆσι, 15 8βρίου 72 (. . .) Ὁ κτύπος ὅπου πρὸς τοὺς ληστὰς ἐγινε τοὺς μὲν Ὀθωμανοὺς ἐφαρμάκωσε διότι ἐγινε ἀναμεταξὺ κωμοπόλεων Ρεντίνας καὶ Σμοκόβου, τοὺς δὲ ληστὰς ἀπέλπισε μὴ ἐλπίζοντας νὰ πάθωσι εἰς τὸ Τουρκικόν. Καταγινόμεθα νὰ μάθωμεν πάλιν ποῦ εὕρισκονται καὶ ἂν τὸ κατορθώσωμεν θὰ τοὺς φέρωμεν εἰς θέσιν ἀπελπιστικὴν καὶ ἐλπίζω τότε νὰ φέρουσι καὶ οἱ ἴδιοι κεφαλὰς τῶν συντρόφων των ὅπως σώσουν τὰς ἰδικὰς των ὠφελούμενοι ἐκ τοῦ εὐεργετικοῦ νόμου. Ὁ Θεὸς βοηθὸς (. . .). Κύριε Ὑπουργέ, εἶδα τὲς γυναῖκες τῆς ομάδος τῶν Μπρουχαίων, ἀναχωροῦσαν ὅλαι μὲ μαντίλια μαῦρα εἰς τὰς κεφαλὰς των ὡς καὶ τὰ μωρὰ ὅπου βύζαιναν εἶχαν εἰς τὰς κεφαλὰς των μαντίλια μαῦρα. Ἐπειθοῦσαν διότι ἐφονεύθη ὁ κακοῦργος ληστής Κωσταρᾶς Μπουῦρχος(. . .). Γ. Νταγκλῆς.

Ὁ πρωθυπουργὸς Ε. Δεληγιώργης :

Ἀθῆναι 10 9βρίου 1872. Κύριε Ἀρχηγέ, ἔλαβα σήμερον τὴν ἀπὸ 6 τρέχ. ἐπιστολὴν σου καὶ σοῦ ἀπαντῶ ὅτι ἔχετε ὅλην τὴν ἄδεια νὰ εἰσέλθετε

εἰς τὸ Ὀθωμανικὸν δύο ὥρας καὶ περισσότερον καὶ ὅτι τὰ πρωτόκολλα δὲν θὰ γίνωνται ἀπὸ πρὶν ἀλλὰ ὕστερα, μόνον διὰ νὰ μὴ εὐρεθῶμεν χωρὶς ἀπολογίαν (. . .) Ὅσο διὰ τὰ ἔξοδα τὰ ἡξεύρω πολὺ καλὸ καὶ ἐπιθυμῶ νὰ θεραπεύσω τὴν ἀδικίαν ὅπου ἔκαμαν οἱ προκάτοχοί μου, οἱ ὅποιοι ἔχι μόνον τοῦτο ἔκαμον ἀλλὰ καὶ μοῦ ἔδωσαν τὰς χεῖρας. Ἐν τούτοις θέλω φροντίσει.

Πολὺ σᾶς παρακαλῶ νὰ ἐννοήσετε ὅτι δὲν θέλω νὰ βάλω κανένα περιορισμὸν εἰς τὰς ἐνεργείας σας καὶ σᾶς συσταίνω νὰ προβῆτε μὲ θάρρος, καὶ ὅσον διὰ τὰ ἔξοδα μὴ λυπεῖσθε καὶ ἐγὼ θέλω σᾶς τὰ ἐγκρίνει ὄλα. Ὑμέτερος, Ε. Δεληγιώργης.

Οἱ διαπραγματεύσεις μὲ τὴν Τουρκία κατέληξαν τέλος σὲ συνεννόησιν. Ἐπειτα ἀπὸ ἐντατικὴ διπλωματικὴ προετοιμασία, διορίσθηκε «ἀρχηγὸς τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ αὐτοκρατορικῶν δυνάμεων», ὁ ἀντιστράτηγος Μεχμέτ Ἀλῆ πασᾶς, γιὰ νὰ συνεργασθῆ με τὶς μεθοριακὰς ἑλληνικὰς δυνάμεις στὴν ἐξόντωσιν τῆς ληστείας. Ἐγκαταστάθη στὴ Ρεντίνα, Μάρτιο 1873.

Ἡ ἀλληλογραφία μὲ τὸν Τούρκο ἀντιστράτηγο ξεκινᾷ ἀπὸ γράμμα τοῦ τῆς 5ης Αὐγούστου. Ὅλα τὰ γράμματα τοῦ πασᾶ εἶναι γραμμένα ἑλληνικά, τὰ περισσότερα σὲ μεγάλα τετρασέλιδα φύλλα, μὲ πυκτὴ μαύρη μελάνη, συχνὰ πασπαλισμένα μὲ χρυσοσκονὴ ἢ σὲ χρωματιστὸ χαρτὶ ἰδιωτικῆς ἀλληλογραφίας μ' ἐπικεφαλίδαν λιθογραφημένον σύμπλεγμα Μ.Α. Χτυπητὴ ἀντίθεσιν μὲ τὰ φτωχικὰ χαρτιά τῶν ἑλληνικῶν ἐγγράφων καὶ μὲ τὸ ἀχνὸ τους μελάνι, ποὺ τόσο δυσχεραίνει σήμερα τὸ διάβασμά τους.

Πρὸς τὸ ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν :

25 Ἰουλίου 73, Ἐνταμώθημεν χθές, μετὰ Νομάρχου καὶ Ἀρχηγοῦ Τσίρου, μὲ τὸν Ἀντιστράτηγον Τουρκίας Μεχμέτ Ἀλῆ Πασσᾶν προσεγγίσαντα ἐν μεθορίοις πρὸς Δερβὲν Φούρκα. Ἐφέρομεν μεθ' ἡμῶν ἀπόσπασμα ἵππικοῦ, ἱκανοὺς ἄνδρας γραμμῆς καὶ εὐζώνους. Ἀπεδώσαμεν ξένω οἰκείας τιμᾶς, ἡμετέρων στρατιωτῶν καλῶς ἐνδεδυμένων. Εὐρέθημεν σύμφωνοι εἰς μέτρα καταδιώξεως (. . .) Ὁ Ἀντιστράτηγος προσέθεσεν ὅτι δὲν θὰ ἐπανέλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐὰν μὴ καταστραφῶσι λησταὶ μέχρι τελευταίου (. . .). Γ. Νταγκλῆς.

Ὁ νομάρχης Φθιωτιδοφωκίδος Π. Βακάλογλου :

Λαμία 26 Ἰουλίου 1873, Ἀδελφὲ Κ. Δαγκλῆ. Καλῶς ὤρισες σὰν τὸν καλὸν τὸν χρόνον, ὁ τόπος σὲ ἀνεζήτει κι' ἔφθασες ἐγκαίρως. Ἡ Τουρκία ἠναγκάσθη φαίνεται νὰ καταδιώξῃ τὴν ληστείαν μὲ τὰ σωστά της (. . .) Συμβούλευσε τὸν καπετὰν Τσάμη νὰ μὴν καταπιέξῃ τοὺς Καστριώτας χάριν ἀργυρολογίας, διότι τὰ ἐβρώμησεν ὁ εὐλογημένος παραπολύ, ὡς δύνασαι νὰ βεβαιωθῆς ἂν μεταβῆς ἐπιτοπίως. Ἐπειτα, τὸ ἀρχηγεῖον ἀφάνισε τοὺς Ροβολιάρητας καὶ τοὺς κατοίκους τῶν πέριξ τῶν Λαπάτων χωρίων διὰ τῆς ἀρπαγῆς τῶν τροφίμων, διότι δὲ παρεπονέθησαν τινὲς τοὺς ἐρράπισεν ὁ ὑπασπιστὴς του κ. Θάνος ἐνώπιον τοῦ ἀρχηγοῦ. Ἐλπίζω

ὅτι θὰ φροντίσης νὰ παύσουν ὅλα τὰ ἄτοπα τὰ ὁποῖα συνέβαινον κατὰ τὴν ἀπουσίαν σου (...). Ὡς ἀδελφός Σου, Π. Βακάλογλου.

Ὁ ἀντιστράτηγος Μεχμέτ Ἀλῆ πασᾶς :

Ρεντίνη τῆ 5 Αὐγούστου 1873. Ἐλαβα τὰς δύο ἐπιστολάς ἄστινας μοὶ ἐπέμψατε ὑπὸ σημερινὴν ἡμερομηνίαν ὁμοῦ μὲ τὸν λαγωγὸν διὰ τὸν ὁποῖον σᾶς ὑπερευχαριστῶ. Σήμερον ἔστειλα διὰ ὀψάρια εἰς τὴν λίμνην καὶ αὔριον λίαν πρωΐ θὰ σᾶς στείλω ὅπως μεταβάλητε τὸ φαγητόν σας ἐπειδὴ νηστεύετε, ἡμεῖς δὲ μὲ τὸ ὑπόλοιπον κάμωμεν ἕνα καλὸ πρόγευμα. Ἄμα ἤρξατο ἡ καταδίωξις τῆς ληστείας προέκυψεν ἀποτέλεσμα (...) Οἱ τέσσαρες φονευθέντες λησταὶ εἰς τὰ περὶ χωρὰ εἶναι (...) ὁ ἐκ τῆς συμμορίας Τάκου Ἀρβανιτάκη Καραγιάννης, ὁ ὁποῖος πρῶτος ἐκτύπησε τοὺς Ἀγγλους εἰς τὸν Μαραθῶνα¹ (...) Περιμένω σήμερον τὰς κεφαλὰς των καὶ τὴν ἔκθεσιν τῆς συμπλοκῆς. Δεχθῆτε τὴν πρὸς ὑμᾶς ὑπόληψίν μας, Μεχμέτ Ἀλῆ.

Ὁ νομάρχης Φθιωτιδοφωκίδος Π. Βακάλογλου :

Λαμία 9 Αὐγούστου 1873. Φίλε Κ. Δαγκλῆ, ἔμαθα ὅτι ἐπῆρε ὁ Σπανὸς ἄλλους δύο αἰχμαλώτους καὶ ὅτι ἐληστεύθησαν ἕως 100 χωρικοὶ ἐπανερχόμενοι ἐκ Καρδίτσης. Καλὰ μαθήματα ὅλα αὐτὰ διὰ τὸν φίλον μας Μεχμέτ Ἀλῆ πασᾶν ὅστις ἐὰν δὲν ἐξορίσῃ τοὺς κοτζαμπάσηδες καὶ τοὺς ληστοσυγγενεῖς καὶ λησταποδόχους (...) δουλειὰν δὲν θὰ κἀνῃ. Τὸν Γυφτονίκον, ὅστις ἐπρόδωσε τοὺς αὐτόθι φονευθέντας⁴ ληστὰς συμφέρει νὰ τὸν διορίσῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς καταδιώξεως μὲ 200–300 γρόσια τὸν μῆνα καὶ διὰ νὰ παραδειγματισθοῦν εἰς ἄλλας καταδόσεις, καὶ διότι θὰ τὸν προδώσουν οἱ φίλοι τῶν ληστῶν νὰ τὸν φονεύσουν (...).

10 Αὐγούστου (...) Μ' ἤρесе ἡ ἐπανυψηθεῖσα σχέσηίς σας μὲ τὸν πασᾶν. Συμφέρει νὰ τὰς καλλιεργήσωμεν ὅσον δυνάμεθα διὰ νὰ κάμωμεν τὴν δουλειὰν μας. Οἱ βρωμεροὶ κοτζαμπάσηδες θὰ μᾶς κάμουν διαβολὲς ἀναντιρρήτως διὰ νὰ χαλάσουν τὰς σχέσεις μας πρὸς τὸ συμφέρον τους (...). Σᾶς ἀσπάζομαι, Ὁ φίλος σας, Π. Βακάλογλου.

Ὁ πρωθυπουργὸς Ε. Δεληγιώργης :

Ἀθῆναι 17 Αὐγ. 1873 Κύριε Ἀρχηγέ, ἔλαβα τὴν ἐπιστολήν σας καὶ σᾶς εὐχαριστῶ διὰ τὰς πληροφορίας καὶ τὰς εὐχάς. Ἐλπίζω ὅτι ὁ Ὀθωμανὸς ἀντιστράτηγος θὰ ἐκτελέσῃ τὸ καθῆκον του εἰλικρινῶς καὶ δραστηρίως. Φροντίσατε ὅμως νὰ μὴν ἀφήσετε εἰς αὐτὸν μόνον τὴν τιμὴν τῆς καταστροφῆς τῆς ληστείας. Ἀφοῦ ἐλάβατε τὴν ἄδειαν νὰ εἰσέρχεσθε εἰς

1. Βλ. ἐπιστολὴ πρωθυπουργοῦ Κουμουνοῦρου, σ. 55.

τὸ Ὀθωμανικόν, ὠφελήθητε ἀπὸ τὴν περίστασιν. Ὁ φίλος σας, Ε. Δεληγιώργης.

Πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν Στρατιωτικῶν Δ. Γρίβα :

Βαρυμπόπη, 26 8/βρίου 73 (...) ὥστε ταχέως θὰ ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ κακούργους. Εἶθε νὰ γίνῃ ταχέως τοῦτο διότι ἐβαρέθην μὲ τὴν ἔκτακτον ταύτην ὑπηρεσίαν καὶ ἀπαλλαγόμενος νὰ μὲ στείλῃς εἰς τὴν φρουρὰν Καρβασαρά διὰ νὰ ἰδῶ θάλασσα διότι ἐβαρέθηκα τὰ βουνὰ καὶ διὰ νὰ εἶμαι καὶ ἐγὼ πλησίον τῆς οἰκογενείας μου. Ὑγιαίνετε, πρόθυμος τῶν διαταγῶν σας, Γ. Νταγκλῆς.

Ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Δ. Τριγγέτας (κυβερν. Δημ. Βούλγαρη) :

Ἀθῆναι τῆ 14 Μαρτίου 1874, Κύριε Ἀντισυνταγματάρχᾳ (...) Καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐνίσχυσιν ἦν μοὶ ζητεῖτε, ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν δύναμαι νὰ διαθέσω οὔτε τὴν ἐλαχίστην δύναμιν ἕνεκα ἐλλείψεως στρατιωτῶν (...) Οὐχ' ἤττον ἔχω τὴν πεποίθησιν ὅτι διὰ τῆς ἐξιδιασμένης ὑμῶν πείρας καὶ τῶν ἀκαμάτων προσπαθειῶν σας θέλετε δυνηθῆ καὶ μὲ τὴν ὑπάρχουσαν δύναμιν νὰ προλάβητε πᾶσαν πράξιν δυναμένην νὰ ταραξῆ κατὰ τὸ ἐλάχιστον τὴν δημοσίαν ἀσφάλειαν καὶ νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς ὑποθέσεις ὅτι ἐχαλαρώθῃ ἢ πρὸς τήρησιν τῆς δημοσίας ἀσφαλείας ἀναγκαίᾳ ἐπαγρύπνησις. Σᾶς ἀσπάζομαι, Δ. Τριγγέτας.

Πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν Στρατιωτικῶν Δ. Τριγγέτα (κυβερν. Δημ. Βούλγαρη) :

Γραμμένη, 18 Μαρτίου 74 (...) Ἐγὼ ἔχω τὴν προσοχὴν μου πρὸς τήρησιν τῆς δημοσίας τάξεως διότι δὲν ἐπιθυμῶ νὰ χάσω ὅ,τι πρὸ πολλοῦ εἰς τὴν Φθιώτιδα ἀπέκτησα (...) Κύριε Ὑπουργέ, αἱ ἀπαιτήσεις τῶν Κ.Κ. βουλευτῶν εἶναι σχεδὸν ἀνυπόφοροι (...) δὲν μᾶς ἀφήνουν ἡσύχους ὅπως ἐργασθῶμεν διὰ τὴν δημοσίαν ἀσφάλειαν, καὶ διὰ νὰ ὑπερασπίζονται τοὺς ἀνθρώπους των ἔστω καὶ λησταποδόχους καὶ τροφοδότας κατηγοροῦν τοὺς ἀξιωματικούς ἐκείνους ὅπου κοπιοῦν διὰ τὸ συμφέρον τὸ γενικόν (...). Ὑγιαίνετε, Πρόθυμος τῶν διαταγῶν σας, Γ. Νταγκλῆς.

Ὁ Δ. Χατζίσκος, πολιτευτῆς Λαμίας¹ :

Ἀθῆναι τῆ 22 Μαρτίου 1874, Ἀρχηγέ μου, Ἀληθῶς τὸ γράμμα σας τῆς 16 τρ. καὶ μὲ εὐχαρίστησε καὶ κάπως μὲ ἐτάραξε (...) Εἶναι ζήτημα ἕαν μόνον τινὲς ἐκ τῶν κατοίκων ὑποθάλλουν τοὺς ληστὰς — ἢ καὶ στρατιωτικοὶ τινες, βεβαίως ἐκ τῶν κατωτέρων, διὰ τῆς ἀνικανότητός των καὶ διὰ τῆς κακοποιήσεως των κατὰ παντὸς κατοίκου ἐνόχου καὶ μὴ ἐνόχου (...) Δὲν συμφωνῶ λοιπὸν καθ' ὀλοκληρίαν μὲ τὴν γνώμην σας καὶ ἀκόμη σᾶς

1. Βλ. καὶ ἐπιστολὴ του 17 Αὐγ. 69.

προσθέτω ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν κατοίκων ἐξασκοῦντες πολιτικὴν εἰς τοὺς Δήμους καὶ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἀναισχύντως συκοφαντοῦν τοὺς ἀντιπάλους των πλησίον τῆς καλῆς πίστεώς σου καὶ τῶν ἀγαθῶν προθέσεών σου. Παρακαλῶ τὰς γεροντικὰς μου ταύτας παρατηρήσεις μὴ τὰς ἀπορρίπτετε ἀλλὰ ἔχετε αὐτὰς ὑπ' ὄψιν σας μὲ τὴν συνήθη σας προσοχὴν (...).

Σὲ ἀσπάζομαι, ὁ φίλος Σας, Δ. Χατζίσκος

Ὁ νομάρχης Φθιωτιδοφωκίδος Π. Βακάλογλου :

Λαμία, 30 Ἀπριλίου 1875, Φίλε, Χθὲς ἔλαβα τὴν ἐπιστολὴν σας τῆς 25 καὶ σᾶς ἀπαντῶ ὅτι ὁ πασσᾶς ἀνεχώρησε ἐξ Ἰωαννίνων καὶ μ' ἐπηλεγράφησεν ἐξ Ἀργυροκάστρου (...). Ἀφοῦ τὸ Ὑπουργεῖον Βουλγαρῆ παρητήθη ἔπαυσαν αἱ ὑποψίαι περὶ διαταράξεως τῆς τάξεως. Ἐδῶ ψιθυρίζεται ὅτι τὸ τάγμα σας μετὰ τῶν ἐν Φθιώτιδι εἶχον συνεννοηθῆ νὰ στασιάσουν τὴν 10 Μαΐου, νὰ καταργήσουν τὰς ἀρχὰς καὶ νὰ μεταβοῦν εἰς Ἀθήνας διὰ νὰ ρίψουν τὴν Κυβέρνησιν, ἀλλ' ἐγὼ δὲν ἐπίστευσα τὴν διάδοσιν ταύτην (...). Τώρα φρονῶ ὅτι θὰ μοῦ δώσουν τὰ παπούτσια στὸ χέρι διότι θὰ μὲ θεωρήσουν ὡς Βουλγαριστὴν ἢ Δεληγιωργιστὴν. Ἐνῶ ὄχι μόνον ἐν εὐχαριστήριον δὲν μοῦ ἔκαμαν διὰ τὴν καταστροφὴν τῆς ληστείας ἀλλὰ μήτε τὰ ἔξοδα τῶν συνεντεύξεών μου μετὰ τοῦ πασσᾶ καὶ τῆς μεταβάσεώς μου εἰς Ἀλμυρὸν δὲν μοῦ ἔδοσαν. Λαμπρὰ ἀνταμείβουν οἱ Ἕλληνες ὑπουργοὶ τὰς διακεκριμένας πράξεις (...). Δὲν πειράζει, ἀρκεῖ ὅπου ἔβράβευσαν ἐσχάτως μὲ τὸν σταυρὸν τοῦ Σωτήρος τὸν ζαχαροπλάστην Παυλίδην διότι φθιάνει τὰ ζαχαρικά του μὲ ἀτμοκίνητον μηχανὴν διὰ νὰ κερδίζη περισσότερα χρήματα.

Οἱ Βλάχοι θ' ἀρχίσουν ἀπὸ τὰς 10 Μαΐου ν' ἀναχωροῦν ἐκ Βοιωτίας. Καλῶς θὰ πράξετε νὰ τοὺς ἀφήσετε ἐντελῶς ἀνενοχλήτους διὰ νὰ ἐννοήσουν ὅτι ὅταν δὲν ὑπάρχη ληστεία, δὲν τοὺς πειράζουν στρατιῶται (...). Ἔχομεν ζητωκραυγὰς, φωταψίας καὶ μουσικὰς διὰ τὴν πτώσιν τοῦ Ὑπουργείου (...). Σᾶς ἀσπάζομαι καὶ εἰμὶ ὁ φίλος Σας, Π. Βακάλογλου.

Πρὸς ὑπουργὸ τῶν Στρατιωτικῶν Χ. Ζυμπρακάκη (Οἴκουμ. κυβερν. Κανάρη) :

Καρβασαρᾶ, 16 Ἰουλίου 77 (...). Πιστεύετε ὅτι μὲ τὴν αὐξησιν τῆς μισθοδοσίας τῶν εὐζώνων πολλοὶ θὰ ἔλθωσι νὰ καταταχθῶσι. Ἄς ἴδωμεν ἂν θὰ πραγματοποιηθῆ. Διότι τὴν πειθαρχίαν τὴν μισοῦν καὶ εἰς τὰς ἀνωμάλους περιστάσεις ἀγαποῦν μᾶλλον τὸ ἄτακτον καπετανλίκι (...). Ἐπειδὴ, Κύριε Ὑπουργέ, μὲ ἔχετε πρὸς τήρησιν τῆς ἀσφαλείας δόσατέ μου τὰ ὄργανα ὅπου μοῦ ἀναγκαιοῦν. Διότι σπουδαίαν ὑπηρεσίαν μοῦ ἔχετε ἀναθέσει ἂν δὲ μὲ ἀντικαταστήσετε θὰ σᾶς εὐγνωμονῶ (...). Γ. Νταγκλῆς.

Ὁ πρωθυπουργὸς Ἄλ. Κουμουνοῦρος. Τηλεγράφημα :

Ἐλήφθη 24.12.1878. Συνταγματάρχην Δαγκλῆν, Καρπενήσιον, Ἀπαιτῶ νὰ καταδιώξετε διὰ πάσης αὐστηρότητος πάντα ὅποιονδήποτε ληστεύοντα

καί ἐγκληματοῦντα κατὰ τῶν ἀδελφῶν καὶ γειτόνων μας, ὁ Πρωθυπουργὸς Α. Κουμουνδοῦρος.

Τὸ τηλεγράφημα τοῦ πρωθυπουργοῦ φανερῶνει κάποια νευρικότητα, ἴσως ἐπειδὴ τὶς μέρες ἐκεῖνες θάρχιζε τὶς ἐργασίες τῆς ἡ ἑλληνοτουρκικῆς ὀροθετικῆς ἐπιτροπῆ γιὰ τὴ χάραξη τῶν νέων συνόρων, ποὺ συνιστοῦσε ἡ Συνθήκη τοῦ Βερολίνου :

Πρὸς τὸν πρωθυπουργὸ Α. Κουμουνδοῦρο :

Καρπενήσιον 13 10βρίου 1878, Κύριε Πρόεδρε σᾶς προσκυνῶ. Ἔλαβα τὸ τηλεγράφημά σας. Ἐνεργῶ καὶ θὰ ἐνεργῶ ὅπως διατάξετε. Ἄλλὰ τὰ κακουργήματα κατὰ τῶν ἀδελφῶν μας χριστιανῶν γίνονται εἰς τὸ Ὀθωμανικόν. Κατέστησαν ἀνυπόφοροι. Διότι μένοντες ἐπὶ τῆς ὀροθετικῆς γραμμῆς μεταβαίνουν εἰς τὰ χριστιανικὰ χωρία καὶ τὰ αἰσχιστα διαπράττουν (. . .) Ποσῶς δὲν εἶναι δύσκολον ν' ἀρχίσουν αἰχμαλωσίας καὶ ἐντὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ, διότι οἱ πλείστοι τούτων πίστιν δὲν ἔχουσι ἀλλ' οὔτε ἀρχὰς σέβονται, ὅσο καὶ ἂν τοὺς περιποιοῦνται αἱ ἀρχαὶ καὶ τοὺς τροφοδοτοῦν, ὅλα εἰς μάτην εἶναι. Ὁ Ἄθ. Λέλης καίτοι φυγόδικος ἔχων καὶ κατασχετήριον, ὡς πληροφοροῦμαι ἔχει διαταγὴν παρὰ τοῦ Κ. Νομάρχου νὰ μὲν ἄκαταδίωκτος καὶ περιφέρεται εἰς Βαρυμπόπη ἀρματωμένος καὶ ἡμέραν τινὰ ἐφόρτωσε καὶ ἐν φόρτωμα ἄλευρον καὶ τὸ ἐπῆγε εἰς τοὺς ἐπαναστάτας εἰς τὴν Παλαιὰν Γιαννιτζοῦ. Ἐὰν εἶχε συλληφθῆ, Κύριε Πρόεδρε καὶ ἦτο εἰς τὰς φυλακὰς δὲν θὰ ἐλήστευε εἰς τὸ Ὀθωμανικόν (. . .) Εἶναι ὅθεν πολὺ βέβαιον ὅτι τὴν ἀνοιξιν θὰ ἔχωμεν ληστὰς, καὶ ἐξενὸς οἱ ὀροθεταὶ θὰ κανονίζουσι τὰ ὄρια καὶ ἐξάλλου οἱ λησταὶ θὰ πράττουν κακουργήματα. Φρονῶ ὅτι ἂν τουρκικὸς στρατὸς δὲν τοὺς καταδιώξη αὐστηρῶς καὶ τοὺς ἀναγκάσῃ νὰ ἔλθουσι εἰς τὸ Ἑλληνικόν, οἱ χριστιανοὶ ἔξω κακὰ τὴν ἔχουσι. Διότι ἐκεῖ δὲν δυνάμεθα νὰ τοὺς ὑπερασπιστοῦμε. Ἀνάγκη αὐστηρῶν διαταγῶν ὅπως ὑποχρεωθοῦν νὰ καταθέσουσι τὰ ὄπλα καὶ μείνωσι ὑπὸ ἐγγύησιν εἰς τὰς οἰκίας των. Αὐτὰ, Κύριε Πρόεδρε, γνωρίζω, αὐτὰ σᾶς γράφω, καὶ πράξατε ὅπως συμφέρει, διότι κάλλιον γνωρίζετε. Ἐδῶ εἰς τὴν Εὐρυτανίαν δὲν ἔχουσι κατὰ τὸ παρὸν πολλὰς σχέσεις, τὰ δὲ ἀποσπάσματα ἔχουσι διαταγὰς νὰ μὴ τοὺς περιποιοῦνται ἀλλὰ νὰ τοὺς παραγγέλουσι εἴτε νὰ παρουσιαστοῦν καὶ καταθέσουσι τὰ ὄπλα εἴτε νὰ ἐπιστρέψουσι εἰς τὸ Ὀθωμανικόν. Ἐνῶ εἰς τὴν Φθιώτιδα ἔχουσι περιποίησιν (. . .).

Τώρα σᾶς γράφω καὶ ὀλίγα περὶ εὐζώνων, οἵτινες ἔχουσι 3-4 μῆνας νὰ λάβωσι μισθὸν καὶ δὲν ἔχουσι ν' ἀγοράσουσι 100 δράμια κρέας. Ζητοῦμεν χρήματα, ἀκρόασιν δὲν μᾶς δίδουσι, ζητοῦμεν νὰ σταλῆ ἄλευρον διὰ τὸν Ἰανουάριον πρὶν κλειστοῦν οἱ δρόμοι ἀπὸ χιόνια, οὐδεὶς μᾶς ἀκροάζεται. Πρὸς Θεοῦ προλάβετε νὰ σταλοῦν τὰ ἀναγκαῖα τάχιστα ἵνα μὴ ὁ στρατὸς ἔλθῃ εἰς ἀποσύνθεσιν. Διότι μένων ἀνευ μισθοῦ καὶ ἄρτου ἐκεῖ θὰ φθάσῃ. Λάβετε ταχεῖαν πρόνοιαν.

Δεν φαίνεται πώς τελειώνει αυτή η επιστολή. Συμπληρώνεται όμως με την ακόλουθη :

10 Ίανουαρίου 1879 (. . .) Οί δυστυχείς ραγιάδες, αφού τους έγκατέλειψε η Όθωμανική έξουσία εκ προθέσεως, εύχαριστουμένη να παθαίνωσι από τους ληστές προσφεύγουν εις την εύσπλαχνίαν τής Έλληνικής Κυβερνήσεως όπως δια του Έλληνικού στρατού τους σώση, και ζητούν την συνδρομήν των επί τής Έλληνικής γραμμής άποσπασμάτων, αλλά τους την άρνούνται διότι τοιαύτας διαταγές έχουν, καθόσον οί ραγιάδες εύρίσκονται εις ξένην χώραν. Κύριε Πρόεδρε, ανάγκη να έπιτραπή από τον Έλληνικόν στρατόν η καταδίωξις των ληστών εν άρνήσει του Όθωμανικού, καθόσον εάν τό τοιοῦτον βραδύνη θα έχομεν συμμορίας και δύσκολος θα άποβή η διάλυσις αυτών (. . .) Έκ των δύο δε χιλιάδων εύζώνων όπocύ άπολύονται εκ των ταγμάτων, και μη θέλοντες οί πλείστοι τούτων θα σχηματίσουν συμμορίας εάν άτυχώς βραδύνη η συγχώνευσις των τουρκικών έπαρχιών εις την Έλλάδα (. . .). Πρόθυμος των διαταγών σας,
Γ. Νταγκλής.

Έδω σταματούμε την παράθεση περικοπών αυτής τής άλληλογραφίας. Άλλωστε στα έπόμενα πέντε η έξι χρόνια που του μένουν προτού άποστρατευθεί, ό Γεώργιος Δαγκλής άποσύρεται από την καταδίωξη τής ληστείας. Με την κατάργηση των άρχηγείων, έμεινε ένα διάστημα σε διαθεσιμότητα και κατόπιν ύπηρέτησε στη Λευκάδα, την Άρτα και τό Μεσολόγγι.

Η παραπάνω συντομώτατη έπιλογή κατατοπίζει στο θεματικό περιεχόμενο των εγγράφων. Ίσως άρκει για να δείξει πόσο πλούσια πηγή πληροφοριών άποτελεί αυτό τό τμήμα του Άρχείου ως προς τό συγκεκριμένο θέμα τής ληστείας. Άλλά, πέρα από τό πληροφοριακό ύλικό τους, τά έγγραφα τούτα συνθέτουν τό ένα με τό άλλο ένα δραματικό και άγριο χρονικό, χωρίς άλλωστε ν' άπολείπουν οί γραφικές πινελιές. Μιά τέτοια άτμόσφαιρα, όμως, δεν άναβιώνει μόνο με λίγες περικοπές.

5. ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ — ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΑ

Αυτές οί ένενήντα πυκνογραμμένες σελίδες είναι σημειώσεις του Γεωργίου Δαγκλή για τά κυριώτερα οικογενειακά, ύπηρεσιακά και μερικά άλλα συμβάντα τής ζωής του, από τό 1873 έως τό 1884. Δεκαπέντε άπ' αυτές τες σελίδες είναι άποκλειστικά άφιερωμένες σε περιγραφές μετακινήσεων και μικροταξιδιών.

Τιτλοφορούνται, τον ένα χρόνο «Σημειώσεις οδοιπορικών και έκτάκτων συμβάντων», άλλο χρόνο «Σημειώσεις περί τινων άφορώντων την ύπηρεσία του άρχηγείου», η «Σημειώσεις προς ένθύμησιν», η δεν έχουν καθόλου τίτλο.

Για όσα θέματα άφορούν στα οικογενειακά συμβάντα, οί σημειώσεις θυμίζουν τη γνωστή μας «Φυλλάδα τής Φαμίλιας»: γεννήσεις και θάνατοι, βαφτίσια και γάμοι, χωρίς όμως την άπόλυτη ξηρότητα τής Φυλλάδας. Έδω, κοντά στη χρονολογία και στα όνόματα, άφίνεται κι' έλάχιστος χώρος για καμιά πρόσθετη πληροφορία.

Όσο για τά ύπηρεσιακά συμβάντα, συχνά βέβαια συμπίπτουν με τά άναφερόμενα σε παράλληλες ύπηρεσιακές έκθέσεις, αλλά σ' αυτές έδω τες άυτοβιογραφικές σελίδες γίνεται μνεία τους μάλλον από τες πλευρές που άντανακλούν τες προσωπικές άπασχολήσεις η και την ιδιωτική ζωή του ίδιου του Δαγκλή.

Τέλος οί ἀλλαγές τῶν ὑπουργείων καὶ οί βουλευτικὲς ἐκλογές, κάθε τόσο καμιά σύντομη περιγραφή τελετῆς ἢ γιορτῆς, ὁ θάνατος κανενὸς φίλου του ἢ γνωστοῦ, συμπληρώνουν τὸν θεματικὸ κύκλο αὐτῶν τῶν σελίδων.

Σπάνια σημειώνεται προσωπικὴ γνώμη ἢ ἐντύπωση. Τόσο σπάνια, ὥστε νὰ διερωτᾶται κανεὶς ποιὰ ψυχικὴ του ἀνάγκη θεράπευε αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ὅταν ἔγραφε ὅλες αὐτὲς τὶς σελίδες, χωρὶς νὰ ἐπιδιώκει οὔτε τίποτα νὰ ὑποστηρίξει οὔτε τίποτα νὰ χτυπήσει οὔτε τίποτα νὰ ἐξομολογηθεῖ, ἀλλὰ περιόριζε τὰ γραφόμενά του, ὅσο μπορεῖ κανεὶς νὰ πεί πιὸ κυριολεκτικά, σὲ ἀπλὴ «σημείωση τῶν συμβάντων». Οὔτε καν οἱ πολιτικὲς του προτιμήσεις δὲν διαφαίνονται ὅταν σημειώνει τὶς κυβερνητικὲς ἀλλαγές μὲ λίγες λέξεις, σχεδὸν στερεότυπες, τοῦ τύπου : «Κυβέρνησιν ἐσχημάτισεν ὁ Κ. Τρικούπης. Ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν ἐπήρην τὸν Κ. Καραϊσκάκη». Ἦταν γεννημένος χρονικογράφος, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία. Τὸ πάθος του ἦταν ἀκριβῶς νὰ σημειώνει χωρὶς πάθος, τουλάχιστον χωρὶς ἐνσυνείδητο πάθος, αὐτὰ ποῦ ἐβλεπε νὰ συμβαίνουν τριγύρω του. Κρίμα ποῦ δὲν ἔτυχε νὰ κινεῖται μέσα σὲ κύκλους μὲ γενικώτερα ἐνδιαφέροντα. Θὰ εἴχαμε μάρτυρα ὅσο γίνεται πιὸ ἀξίόπιστο καὶ ἀδιάβλητο.

Πάντως, ὅποιος τυχὸν ζητήσει νὰ συγκεντρώσει στοιχεῖα γιὰ ν' ἀναπαραστήσει πῶς ζοῦσαν οἱ ἀξιωματικοὶ μας στὴν ἐλληνικὴ μεθόριο τῆς ἐποχῆς — ὅταν ἡ Καρδίτσα εἶχε «καϊμακάκη» καὶ ἡ Ρεντίνα «μουντούρη», — θὰ βρεῖ πολλὰ ἐνδιαφέροντα σ' αὐτὲς τὶς σελίδες.

*Ὡς σημειωθεί, ἀκόμη, πῶς ἐδῶ κι ἐκεῖ, κάτι ἀπροσδόκητες περιγραφικὲς φρασσοῦλες φανερώσουν μιὰ φύση εὐαίσθητη, συναισθηματικὴ, ποῦ ἴσως θὰ ἀνθίζει καὶ θὰ καρποφοροῦσε ἂν τύχαιε ἄλλος νὰ ἦταν ὁ δρόμος τῆς.

Φυλλομετρώντας αὐτὲς τὶς ἐνενηντα σελίδες παραθέτουμε ἐδῶ, ὅπως καὶ γιὰ τὸ λοιπὸ «Πατρικὸ Ἄρχειο», λίγες ἐνδεικτικὲς περικοπές.

1873. Τὴν 6 Ἰανουαρίου ἡμέρα τῶν Θεοφανείων ἔγινε δοξολογία εἰς τὴν ἐκκλησίαν Βαρυμπόπης¹ καὶ ἡ βάπτισις ἔγινε εἰς τὸ ὑπαιθρον διότι ὁ καιρὸς ἦτον ὠραῖος, παρέστησαν δὲ ὅλοι οἱ Κ.Κ. ἀξιωματικοὶ ἐν μεγάλῃ στολῇ (. . .).

— Ἀγρινίον. Τὴν 20 Ἰουνίου ἀπεβίωσε ὁ Συνταγματάρχης Β. Σκαλτσοδῆμος² καὶ ἐτάφη τὴν 21, 11 ὥρα π.μ. εἰς τὸν ναὸν Ἁγίας Τριάδος. Ἐπαρκαλουθεῖτο ὁ νεκρὸς παρ' ὄλων σχεδὸν τῶν πολιτῶν. Ὁ θάνατός του ἦτο αἰφνίδιος καὶ ἀνέλπιστος καὶ εἰς πολλοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους ἀφῆσε λύπην ἀπαρηγόρητον. Τὸ γενικὸν ὅμως δὲν ἐλυπήθη σπουδαίως, καθ' ὅσον ὁ μακαρίτης ἦταν ἄρπαξ, φθονερὸς καὶ ἐκδικητικὸς μέχρι θανάτου (. . .).

— Τὴν 21 Αὐγούστου ἐπήγαμε εἰς Βουργάρα μὲ τὸν Κύριον Νομάρχην Βακάλογλου (. . .) τὸ ἑσπέρας τῆς 22 ἠκούσαμε ντουφεκισμοὺς ἀπὸ τὸ Ὄθωμανικόν. Τὴν 23 ὅπου ἀνεχωρήσαμεν εἰς Ζαχαράκι ἐμάθαμεν ὅτι εἰς ἐνέδραν ἔπεσαν οἱ συμμορία Τάκου καὶ Καμάρα, τὸ ὄλον 16, ἐφονεύθη ὁ λῆσταρχος Τάκος³ (. . .).

— Ὁ πασιᾶς ἐπέστρεψεν εἰς Ρεντίναν καὶ τὴν 29 Αὐγούστου ἦλθεν εἰς Ζαχαράκι ὅπου ἐμείναμε μὲ τὸν Κύριον Νομάρχην καὶ μᾶς ἐπεσκέφθη. Καὶ

1. Βλ. σ. 50 σημ. 1.

2. Ὁ ἀντισυνταγματάρχης Β. Σκαλτσοδῆμος εἶχε διατελέσει ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν στὴν κυβέρνησις Β. Ρούφου, Νοέμβριον 1865.

3. Βλ. ἐπιστολὴ 5-8-73 Μεχμέτ Ἀλῆ καὶ 17-10-70 Κουμουδούρου.

πάλιν όμιλήσαμε ότι είναι σύμφωνος εις τήν άμοιβαίαν καταδίωξιν ήρχισε δέ να γίνεται δραστηριότερος και πλέον τών 40 ύπόπτων έστειλε εις τās φυλακάς. Μās ειπε ότι τήν κεφαλήν του Τάκου τήν έχωσε και ότι επειδι του τήν ζητουν από τήν Κωνσταντινούπολιν θα τήν ξεχώση (...).

1874. Τήν 10 Ιανουαρίου έπαρουσιάσθη εις τον Βασιλέα, όστις με έδέχθη ευμενώς δεικνύων ευχαρίστησιν δια τήν ύπηρεσίαν μου δια τήν τήρησιν τής εν Φθιώτιδι τάξεως και δημοσίας ασφαλείας άφου δέ όμιλήσαμε αρκετά του έσύστησα τον αντιστράτηγον τής Τουρκίας Μεχμέτ Άλη ως κοπιώντα εις τήν καταδίωξιν να τον περιποιηθι και του δόση ανώτερον παράσημον (...). Και ευχαριστηθεις ό Βασιλεύς άποχαιρετήσας εξήλθα (...).

—Τήν 5 Άπριλίου έπήγαμε εις το κυνήγι δια ζαρκάδια, ειχαμε και τον παπαν τής μονής, ήβραμε ένα μονον το όποιον εκτύπησα εγω και το πληγωσα αλλά μās εφυγε (...).

—Άνεχώρησα από Καρπενήσι τήν 13 Αυγούστου δι' Αγρίνιον και τήν 16 το γιόμα άφίχθη τήν δε 17 το έσπέρας έστεφανώσαμε τήν αδελφήν μου Έλένην με τον κ. αντισυνταγματάρχη τής Φάλαγγος Κωνστ. Στάϊκον (...).

—Τήν 5 Οκτωβρίου ανεχώρησα από Άγα και έπηγα εις Ρεντίαν ν' ανταμώσω με τον πασιαν. Είχα μαζί μου τον λοχαγον κ. Χρίστον Μπότζαρην και τον Δήμαρχον Κοντογιάννην (...). Το έσπέρας μās ειχε δείπνον ό πασιās και γευμα τήν επομένη όπου και άπεχωρίσθημεν ερευνώντες άμφοτεροι προς άνεύρεσιν ληστών, διευθυνόμενοι προς τήν όροθετικήν γραμμήν, ό πασιās προς τα όθωμανικά χωριά εγω δε εις τα ελληνικά (...).

1875. Τήν 1ην Ιανουαρίου ήμην εις Άγα μετά τής οικογενείας μου και εκάμαμε και τών Φώτων, δηλ. τήν βάπτισιν, εις τον ρύακα. Άφου έτελείωσεν ή λειτουργία εις τήν εκκλησίαν ειχομεν μικράν παράταξιν στρατιωτών δα το έπίσημον τής ήμέρας εκ του φρουροϋντος εις Άγα λόχου (...).

—27 Φεβρουαρίου. Τα συσταθέντα μεταβατικά Άρχηγεία από 29 Ιουλίου 1872 διελύθησαν δια Β.Δ. (...). Μεταβαίνω εις Καρπενήσιον όπου παραλάβω τήν διοίκησιν του τάγματος και αναχωρω δι' εκεί μετά τής οικογενείας μου (...).

—3 Μαρτίου εκφράσθη ή Βασιλική ευαρέσκεια εις τους άρχηγους Νταγκλήν και Καρνάλην¹.

Άναχωρών από Άγα, καθοδόν μās επιασε ένας δρόλαπας νερόχιονο πολύ δυνατο και ως εκ τούτου το έσπέρας τής 3 Μαρτίου ήναγκάσθη να μείνω μετά τής οικογενείας μου εις το παληόχανο του Κούκου εις θέσιν

1. Ο ταγματάρχης Άρ. Καρνάλης ειχε διατελέσει ύπουργός των Στρατιωτικων σις κυβερνήσεις Κανάρη και Κομμουνδούρου το 1864 και 1865.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΙΩΤΗ ΔΑΓΚΛΗΣ
1809 – 1896

Λευκάδα. Τὸ ἑσπέρας αὐτὸ ἔριψε πολὺ χιόνι. Τὴν 4, ἀπερνώντας Λασπιῶτες μὲ φορτώματα διὰ Μουντζουράτια τοὺς παρακολοθησαμε καὶ καθοδὸν πολλὰ ὑποφέραμε (...). Τὴν 6 ἀναχωρήσαμε διὰ Καρπενήσιον (...) τὰ ζῶα ἐβούλιαζαν εἰς πολλὰ μέρη ἕως πλησίον τῆς κοιλίας. Τὰ δὲ ἔλατα καθοδὸν καὶ ἄλλα δέντρα ἦταν ἀπὸ τὴν κορφή τους μέχρι τοῦ κορμοῦ κατάλευκα, καὶ ὅσα ἦταν εἰς μέρη σχιστὰ ἦταν κρούσταλα καὶ ἐκρέμανταν εἰς διάφορα σχήματα ὠραῖα καὶ παγωμένα (...).

—Τὴν 17 Ἀπριλίου ἀπόθανε εἰς Ἀθήνας ὁ κ. Ἴω. Δράκος¹, ἀντισυνταγματάρχης τοῦ Ἱππικοῦ. Ἡ Βασίλισσα ἔστειλε δύο χιλιάδες δραχμὰς εἰς τὴν οἰκογένειάν του δι' ἕξοδα τῆς ἐκφορᾶς. Διότι, τίμιος ὢν ἀπόθανε ἄπορος.

—Τὴν 2 Μαΐου ἐπροσκλήθη τηλεγραφικῶς παρὰ τοῦ ὑπουργοῦ Π. Γενατᾶ² ὅπως μεταβῶ εἰς Ἀθήνας διὰ λόγους ὑπηρεσιακούς, τὴν 4 ἀνεχώρησα (...). Τὸ ἄλογόν μου μὲ τὸν ὑπρέτην τὸ ἄφησα εἰς Λαμία διὰ νὰ τὸ ὑπάγη εἰς Καστρί νὰ τὸ βάλῃ εἰς τὸ γρασίδι (...).

—Τὴν 15 Σεπτεμβρίου ἑσπέρας ἔφθασεν ἡ σύζυγός μου εἰς Καρβασαρά συνοδευομένη παρὰ τοῦ Γιώργη γαμβροῦ μας. Ἐβγήκα καβάλλα ἕως τὸ πηγάδι τοῦ χωρίου νὰ τοὺς προὔπαντήσω.

1877. Ὁ γέρον Ναύαρχος Κανάρης πρωθυπουργὸς ἔγινε ἀπόπληκτος τὴν 1ην 7βρίου καὶ τὴν 2 πρὸς τὴν 3 τὸ μεσονύχτιον ἀπεβίωσε (...). μέχρι σήμερον 8 ἑξακολουθοῦν κυβερνῶντες οἱ αὐτοὶ ὑπουργοὶ ἄνευ προέδρου (...).

1778. Τὴν 16 Ἀπριλίου εἶχομεν Λαμπρὴν, ἤμουν καὶ ἐγὼ εἰς τὴν οἰκίαν διότι ἤμουν εἰς ἀργίαν, ἦταν καὶ ὁ Παναγιώτης ὅστις συνεργεῖα τοῦ λοχαγοῦ Κου Μάνου ἐμετετέθηκε ἐκ Λαμίας εἰς τὴν ἐνταῦθα πυροβολαρχίαν ἣν ἐδιοίκει ὁ Κορ Μάνος (...).

—Τὴν 2 10βρίου ὅπου ἀνεχώρησα ἀπὸ Ἀγρίνιον ἀπεβίωσεν ὁ Κωνσταντῖνος Λιόνη Νταγκλῆς. Ἦτον λοχαγὸς καὶ ἰκανὸς ἀξιωματικὸς καὶ ὁ θάνατός του ἐγκαρδίως μὲ ἐλύπησε (...).

1879. Τὴν 30 9βρίου ἀνεχώρησα ἐκ Καρπενησίου διὰ Φουρνά, ἐπῆγα ὅπως κατορθώσω νὰ χτυπήσω τὴν συμμορίαν τοῦ Δεδούση εἰς τὸ Ὄθωμανικὸν καὶ ἀφοῦ ἐκατέγινα ἐπὶ 8 ἡμέρας μὲ μυστικὸν ἀπόσπασμα δὲν ἐκατορθώθη διότι ἡ συμμορία δὲν ἐξῆλθε τῆς Ρεντίνας, φυλακωμένη ἀπὸ τὸν Βελούλαν καὶ ἄλλους ληστὰς προσελθόντας εἰς τοὺς Ὄθωμανούς (...).

1. Βλ. σ. 29, 35 καὶ 80 σημ. α).

2. Στὴν πρώτη κυβέρνησι Χαρ. Τρικούπη, Ἀπρ.—Ὀκτ. 1875. Ἀναφέρεται ὡς Πέτρος Γενατᾶς, συνταγματάρχης, στὴν Μ. Στρατ. καὶ Ναυτ. Ἐγκυκλοπαίδεια (τ. Β' Παράρτημα, 1928, σ. 509). Ἀλλὰ ἡ Ἐπετηρίς τῶν Ἀξιωματικῶν (ἐκδ. ὑπουργείου Στρατιωτικῶν, 1912, σ. 22) τὸν ἀναφέρει ὡς Π. Γονατᾶ. Ἄσχετος πάντως μὲ τὸν πρωθυπουργὸ τοῦ 1922.

—Τί θά γίνουν τὰ κορίτζια μας μέ τούς αὐστηροὺς νόμους τῆς πατρίδος μας! Ὁ κ. Ὑπουργός μας γνωρίζει εἰς ποίαν θέσιν χρηματικὴν εὐρισκόμεθα καὶ ἐπειδὴ τὸ γνωρίζει ἀνάγκη νὰ ἐνεργήσῃ νὰ τροποποιηθῇ ὁ νόμος περὶ προικὸς καὶ ὡς καταλληλότερος νὰ κηρυχθῇ ὁ νόμος τοῦ μακαρίτου Βοτζάρεως. Καθόσον ἂν δὲν τροποποιηθῇ, τὰ κορίτζια μας θὰ τὰ δίνουμε εἰς τοὺς μπακάληδες ἢ θὰ μείνουν ἀνύπαντρες, διότι δὲν δυνάμεθα νὰ κάμωμε γαμβροὺς ἀξιωματικοὺς καὶ εἶναι μεγάλος ἐξευτελισμὸς εἰς τοὺς οἰκογενειάρχας ἀξιωματικοὺς τοῦ τόπου μας. Ἐγώ, φίλε μου καὶ ἀδελφέ μου, μίαν ἔχω κόρη¹, ἀλλὰ προτιμῶ κάλλιον νὰ ἀποθάνῃ παρὰ νὰ τὴν δόσω εἰς μπακάλην (...).

1880. Τὴν πρώτην τοῦ ἔτους 80 ἤμουν εἰς Μεσολόγγι ὡς ἀρχηγός (...). τὴν δὲ τελετὴν τῆς Ἐξόδου Μεσολογγίου ἐπίσης τὴν ἑορτάσαμεν εἰς Ἅγιον Σπυρίδωνα (...). Μετὰ τὴν λειτουργίαν ἐπήγαμε εἰς τὰ ἡρῶα ὅπου ἔγινε εὐχὴ ὑπὲρ ἀναπαύσεως παρὰ τῶν ἱερέων ὁ δὲ ἀρχιερεὺς πάσχων δὲν ἠκολούθησε· κατόπιν ὁ Κοσ δάσκαλος Παλαμᾶς² ἔκαμε ἐκτεταμένον λόγον (...) καὶ ἐπαρέστησε τὴν Ἐξοδον λαμπρῶς ὥστε πολλοὺς ἔκαμε νὰ συγκινηθοῦν (...).

—Τὴν 30 Ἰουνίου ἐξ Ἀγρινίου ἀνεχώρησα μετὰ τῆς ἀδελφῆς μου Ἐλένης δι' Ἅγιον Βλάσην καὶ διὰ τὰ λουτρὰ Κρεμαστὰ (...) Ἐβρίσκονται εἰς θέσιν ἀνώμαλον καὶ κρημνώδη καὶ τὰ πράγματά μας ἀπὸ τὸν Ἅγιον Γεώργιον ἕως ἐκεῖ τὰ ἐκατέβασαν ἀνθρώποι διότι τὰ ζῶα δὲν πηγαίνουν. Ἐκάναμε ἀπὸ δύο λουτρὰ τὴν ἡμέραν, εἶναι θειοῦχα καὶ σιδηροῦχα καὶ θερμὰ καὶ ἀπέναντι εἶναι ἄλλα τοιαῦτα καὶ ὁ ποταμὸς Ἀχελῷος τὰ διαχωρίζει καὶ τὰ μὲν εἶναι εἰς τὸν Βάλτον τὰ δὲ εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ δήμου Παρακαμπυλίων (...).

1881. Ἡ ἀδελφὴ μου Βασίλω σύζυγος Σπ. Πεσλῆ ἀπεβίωσε νὰ ξημερῶνῃ πρώτη 1881 καὶ ἐτάφη εἰς τὸν ναὸν Ἅγιον Βλάσιον τὸν δὲ Νοέμβριον 1880 ἀπεβίωσε εἰς Ἀθήνας ὁ ἐξάδελφός μου Μιλτιάδης, υἱὸς τοῦ θείου μου Ναστούλη (...).

Τὴν Ξένην ἀρρεβωνιάσαμε τὴν 17 Ἀπριλίου ἡμέραν τῆς Ζωοδόχου μετὰ τὸν ἀνθυπολοχαγὸν Δ. Παλαιολόγον (...) Ἐχρεώθην ἀπὸ τὴν Τραπεζαν ἐνταῦθα δρχ. 5138, ἔλαβα μόνον τὰς 5 χιλιάδας αἱ δὲ 318 ἦτον ὁ τόκος ὅπου ἐκρατήθη πρῶτον.

1882. Τὴν 29 Ἀπριλίου ἔλαβα διαταγὴν ὅπως μεταβῶ εἰς Ἄρταν (...) Τὴν 1ην Μαΐου ἀφίχθη καὶ ἐκατοίκησα εἰς τὴν οἰκίαν τῆς κόρης μου Πολυ-

1. Μίαν ἀνύπαντρη ἔνοσεῖ. Ὁ «νόμος τοῦ μακαρίτου Βοτζάρεως» ἀναφέρεται σὲ ὑπουργεῖες τοῦ Δημ. Μάρκου Μπότσαρη (1859-1862, 1863, 1866-67).

2. Δημήτριος θεῖος τοῦ ποιητῆ. Γιά τὴν τελετὴ τῆς ἐπετείου βλ. Θεοδ. Μακροπούλου, Τὸ Μεσολόγγι καὶ ὁ Κωστής Παλαμᾶς, 1959, σ. 11, 12.

ξένης, καὶ ἔλαβα τὴν διοίκησιν τῶν ταγμάτων καὶ τμημάτων στρατοῦ τοῦ ἔν τῷ νομῷ Ἄρτας.

—24 Ἰουνίου ἔγινε τελετὴ διὰ τὴν κατάληψιν τῆς πόλεως ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν στρατόν¹, ἔλαβον μέρος εἰς τὸ ἐπίσημον τῆς ἡμέρας ὄλαι αἱ πολιτικαὶ καὶ στρατιωτικαὶ ἀρχαί, ὅλοι οἱ πολῖται ἦσαν εὐθυμοί, τὸ ἔσπερας ἦσαν φωταψαῖα παιανιζούσης τῆς μουσικῆς, ὁ ἀρχιερεὺς ἐξεφώνησε λόγον καθὼς καὶ ἄλλοι (...).

Τὴν 25 Ἰουλίου ἔλαβα διαταγὴν νὰ μεταβῶ εἰς Μεσολόγγιον καὶ ἀναπληρώσω τὸν Κον ἀρχηγόν (...).

1883. Τὴν 6 Ἰουνίου ἑορτάζουσι εἰς Μεσολόγγι τὸν ἅγιον Συμεὼν ἀπὸ δὲ τῆς προτεραιᾶς ἔρχονται ἀπὸ τὰς Πάτρας καὶ ἄλλα μέρη πολλοὶ ζυγοὶ νταούλια καὶ ζουρνάδων μετὰ πολλῶν γύφτων. Ὅλην τὴν ἡμέραν καὶ νύκτα διαμοιραζόμενοι εἰς μπουλούκια εἰς ὄλας τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως κτυποῦν ἀδιακόπως ταῦτα πίνοντες καὶ εὐθυμοῦντες (...) συνηθίζουσι δὲ νὰ ζητοῦν καὶ συμμαζέβουν ὅσα ἑλληνικὰ ὄπλα εὐρίσκονται καὶ μὲ αὐτὰ ἀρματώνονται καὶ πολλοὶ ἔχουσι φουστάνελες λερὲς μιμούμενοι τοὺς παληοὺς ὅπου κι αὐτοὶ ἐπήγαιναν εἰς ἅγιον Συμεὼν. Ἐκεῖ μένουσι τὴν νύκτα τῆς 5, ψήνουσι ἀρνιά καὶ εὐθυμοῦσι διὰ τοῦ πολλοῦ οἴνου καὶ τὴν 6 πρὸς τὸ δεῖλι ἐπιστρέφουσι ζωηρότατοι, ἄλλοι πεζοὶ ἄλλοι μὲ ἵππους διότι ἔχουσι πολλὰ ἄλογα καὶ ζωντόβολα, ἕκαστον δὲ μπουλουκι ἔχει ἀπὸ μίαν σημαίαν, ἐπιστρέφουσι δὲ πυροβολοῦντες καὶ εἰς ἀταξίαν (...) Ἄν καὶ ἡ συνήθεια αὐτὴ εἶναι μᾶλλον βάρβαρη καὶ εἰς οὐδεμίαν πόλιν τῆς Ἑλλάδος γίνεται, αἱ ἀρχαὶ ἀδιαφοροῦσι (...). Ὅλην δὲ τὴν ἀταξίαν τὴν προξενοῦσι οἱ γύφτοι μὲ τὰ νταούλια καὶ ἕως 100 πολῖται, ψαράδες, κασάπηδες, ἀμαξηλάτες, καφεπῶλες καὶ ταβερνάδες, οἱ δὲ προύχοντες καὶ καλῆς τάξεως πολῖται δὲν εὐχαριστοῦνται καθόσον αἱ ἀρχαὶ μένουσι θεαταὶ θεωροῦντες τοῦτο ὡς παλαιὸν ἔθιμον (...).

1884. Ὁ Παναγιώτης μεταβὰς εἰς Εὐρώπην πρὸς σπουδὴν ἔμεινε ἐκεῖ ἔν ἔτος καὶ εἰς τὰς 20 Ἰουλίου ἐπέστρεψε εἰς Ἀργίνιον καὶ ἔμεινε ὀλίγας ἡμέρας (...).

1885. Ἀπὸ 1ης Ἰανουαρίου εἶμαι συνταξιούχος δηλ. ἀπόστρατος καὶ εὐρίσκομαι εἰς Ἀργίνιον εἰς τὴν οἰκίαν μου μετὰ τῆς συζύγου μου καὶ τῆς Χριστίνας καὶ τοῦ συζύγου καὶ τέκνων τῆς, ὁ δὲ Παναγιώτης μένει εἰς Ἀθήνας, εἶναι λοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ καὶ ὑπασπιστῆς τοῦ στρατηγοῦ Βοσσέρ.

Ἀπὸ τὸ 1828, ὅταν ἐπὶ Καποδίστρια ἔφθασε «εἰς τὴν διὰ τὴν πατριωτικὴν ἐκδούλευσιν ἀκμάζουσαν ἡλικίαν», ἕως τῶρα πού σημειῶναι : «1885, ἀπὸ 1ης Ἰανουαρίου εἶμαι

1. Ἐννοεῖ τὴν πρώτην ἐπέτειον. Βλ. σ. 107.

συνταξιούχος», ο Γεώργιος Δαγκλής έκαμε πάντα και άποκλειστικά τὸ στρατιωτικὸ του χρέος, χωρὶς ποτὲ οὔτε νὰ πρωτοστατήσῃ οὔτε ν' ἀναμιχθῆ σὲ καμὶάν ἀπὸ τὶς πάμπολλες στρατιωτικὲς ἀνταρσίες τῆς ἐποχῆς του. Καὶ ὅταν ἀνέλαβε τὴν καταδίωξη τῆς ληστείας, τὴν πιὸ σημαντικὴ ἀποστολὴ τοῦ τότε ἑλληνικοῦ στρατοῦ, μιὰ δουλιὰ πού ἀπαιτοῦσε σύνεση καὶ τόλμη, εὐστροφία κι' ἐπιμονή, ἀλλὰ καὶ θαρραλέα γλώσσα πρὸς τοὺς ὑπουργοὺς, ἔφερε τὸ ἔργο σὲ πέρας μὲ τόση ἐπιτυχία, ὥστε μόνον ἀφοῦ ξέσπασε ἡ νέα κρίση τοῦ 1877 ἄρχισε ν' ἀναζωπυρῶνεται ξανά ἡ ληστεία στὶς μεθοριακὲς ἐπαρχίες. Πρόσφερε λοιπὸν οὐσιαστικώτατες ὑπηρεσίες ὁ Γεώργιος Δαγκλής στοὺς βασανισμένους πληθυσμοὺς καὶ στὸ δυσφημισμένο κράτος.

Τὸ 1885 ἦταν ἑβδομήντα τεσσάρων χρονῶν. Ὑγιής, ἀλλὰ κάπως κουρασμένος. Λίγες σειρὲς ἀκόμη ἐπιχειρεῖ νὰ προσθέσῃ στὶς «Σημειώσεις πρὸς ἐνθύμησιν», τὸν ἐπόμενον χρόνο, ἀλλ' ἀμέσως τὶς παρατά. Πέθανε ἔπειτ' ἀπὸ ἔντεκα χρόνια, ἀφοῦ ἀξιώθηκε νὰ δεῖ τὸν γιό του ταγματάρχη. Στὸν τάφο του θὰ μπορούσε νὰ γραφεῖ αὐτὸ πού ἔγραψε ὁ ἴδιος γιὰ τὸν φίλο του Ἰωάννη Δράκο: «Τίμιος ὢν ἀπόθανε ἄπορος».

Στὸ «Πατρικὸ Ἀρχεῖο» βρίσκονται ἐπίσης τὰ ἑξῆς ἔγγραφα:

1. Συμβολαιογραφικὸ πωλητήριο πιστωτικοῦ γραμματίου (1840).
2. Συμβολαιογραφικὸ προικοσύμφωνο μεταξὺ Γεωργίου Μαλάμου καὶ Γεωργίου Δαγκλῆ (1842).
3. Δικαστικὴ ἀπόφαση περὶ κύρους κατασχέσεως (1852).
4. Δύο ἀναφορὲς Ἑλένης θυγατέρας Γιώτῃ Δαγκλῆ πρὸς τὴν Ἐθνοσυνέλευση 1863 καὶ 1864 (ζητεῖ νὰ συνεχισθῇ ἡ συνταξιοδότησή της).
5. Ἐπιστολὴ Ναστούλῃ Δαγκλῆ πρὸς τὸν ἀνεψιὸ του Γεώργιο καὶ ἀπάντηση (1878).
6. Δίπλωμα μέλους ἡπειρωτικοῦ Συνδέσμου «Τὰ Ἰωάννινα» (1882).

Γ'

ΠΡΩΤΑ ΒΗΜΑΤΑ ΣΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΣΤΡΑΤΟ

1. ΠΑΙΔΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ ΚΑΙ ΣΠΟΥΔΕΣ

Με τὸ κεφάλαιο τοῦτο ἀρχίζουν οἱ αὐτοβιογραφικὲς σημειώσεις τοῦ Παναγιώτη Δαγκλιῆ. Αὐτὸ τὸ πρῶτο τους τμήμα εἶναι ἓνα χειρόγραφο σὲ σχῆμα τετραδίου 15 X 20, ἄδετο, μὲ 38 σελίδες. Χρονικὰ του ὄρια εἶναι ὁ Νοέμβριος 1853 — γέννηση — καὶ ὁ Αὐγούστος 1877 — ἀποφοίτηση ἀπὸ τῆ Σχολῆ τῶν Εὐελπίδων. Προτάσσονται ὁμως λίγες σελίδες γιὰ τὴν καταγωγὴ τῆς οἰκογενείας.

Τὸ κείμενο, χωρὶς κανένα τίτλο, ξεκινᾷ μὲ πέντε εἰσαγωγικὲς σειρὲς — τὸ σχεδιάγραμμα σὰ νὰ ποῦμε — κι' ἔπειτα διαιρεῖται σὲ δύο μέρη : α) τὰ παιδικὰ χρόνια ἕως τὴν εἰσοδο στῆ Σχολῆ τῶν Εὐελπίδων· β) ἡ ζωὴ στῆ Σχολῆ.

Ἀποφασίσας τὰ τοῦ βίου μου νὰ γράψω ἄρχομαι ἀπὸ σήμερον καὶ θέλω ἐξακολουθεῖ γράφων τακτικῶς τὰ ἐμὲ τε καὶ τὴν οἰκογένειάν μου ἐνδιαφέροντα γεγονότα, προστιθέμενος εἰς ταῦτα καὶ τὰ σπουδαιότερα γεγονότα τῆς πατρίδος μου¹.

Ἀπὸ τῆς γεννήσεώς μου μέχρι τῆς εἰσαγωγῆς μου ἐν τῇ στρατιωτικῇ Σχολῇ τῶν Εὐελπίδων.—Ἐγεννήθην τῇ 17 Νοεμβρίου 1853 ἐν Ἀταλάντῃ ἐν ἣ διέμενε τότε ὁ πατὴρ μου, μετὰ τινος δὲ μῆνας ἐβαπτίσθην, κληθεὶς Παναγιώτης, ὡς ἐκαλεῖτο ὁ πάππος μου ἐκ πατρός. Ἀνάδοχός μου ὑπῆρξεν ὁ Συνταγματάρχης καὶ Διοικητὴς τοῦ Τάγματος, ἐν ᾧ ἀνῆκεν ὁ πατὴρ μου, Ζάχος Μίλιος². Πρὸ ἐμοῦ οἱ γονεῖς μου εἶχον ἀποκτήσει τρία

1. Ἐδῶ ἀκολουθοῦν οἱ λίγες σελίδες γιὰ τὴν καταγωγὴ τῆς οἰκογενείας. Βλ. παραπάνω σ. 28 κι' ἐπ.

2. Νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Σπύρου Μίλιου (Βλ. παραπ. σ. 39). «Ἐπὶ τῆς βασιλείας Ὁθωνος ὑπηρετεῖ συνήθως ὡς διοικητὴς ταγμάτων ὀροφυλακῆς καταδιωκόντων τὴν ληστείαν. Ἀπέθανεν ἀντισυνταγματάρχης τῆς Φάλαγγος ἐν Θήβαις τὴν 6 Ἰουλ. 1860. Ἦτο καλὸς τραγουδιστὴς ἀρματολικῶν ἀσμάτων καὶ χορευτὴς (. . .) Ἡ ἐλληνομάθεια τοῦ Σπυρομίλιου ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τοῦ περιφήμου σατιρικοῦ τετραστίχου :

Σπύρο-Μίλιο μὲ τὸ πέννα,
Ζάχο-Μίλιο μὲ τὸ πάλα,
Λευτερώσαν τὸ Ἑλλάδα
Καὶ τὸ κάμανε Χειμάρρα

(Βλαχογιάννη, βιογραφικὸν Σημειώμα στὰ Ἀπομνημονεύματα Σπυρομίλιου, σ. κδ' καὶ δ'. Βλ. παραπ. σ. 39 σημ. 1).

τέκνα : τὴν Χριστίαν, πρεσβυτέραν ὄλων (ἐγεννήθη τῇ 22 Αὐγούστου 1843 ἐν Ἀγρινίῳ) καὶ δύο ἄρρενα, ἀποθανόντα ἐν μικρᾷ ἡλικίᾳ. Μετ' ἐμὲ δὲ ἀπέκτησαν πολλὰ ἄρρενα καὶ θήλεα, ἅτινα ὅμως ἀπέθανον ἐν βρεφικῇ ἡλικίᾳ, ἐκτὸς μιᾶς κόρης, τῆς Πολυζένης, ἣτις ἐγεννήθη τῇ 1 Ἀπριλίου τοῦ 1858.

Μετὰ τέσσαρα ἀπὸ τῆς γεννήσεώς μου ἔτη, ἡ οἰκογένειά μου, ἀφοῦ διήλθε διαφόρους πόλεις, εἰς ἃς μετετίθετο ὁ πατήρ μου, ἤλθεν εἰς Στυλίδα μετὰ τοῦ πατρὸς μετατεθέντος εἰς τὸ αὐτόθι ἐδρεῦον πεζικὸν τάγμα. Ἐνταῦθα ἐμείναμεν μέχρι τοῦ 1860. Ἐν τῇ μικρᾷ ταύτῃ πολίχνῃ διήλθον τὴν παιδικήν μου ἡλικίαν· ἐν αὐτῇ ἔμαθον τὸ ἀλφάβητον καὶ τοὺς συλλαβισμοὺς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ὡς βαθὺ δὲ ὄνειρον μοι ἔμεινεν ἡ ἀνάμνησις τῆς πρώτης ταύτης πόλεως, ἣν ἐγνώρισα ἐν τῷ κόσμῳ.

Ἐν ἔτει 1860 μετατεθέντος τοῦ πατρὸς μου εἰς τὸ ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τοῦ βασιλείου, τὰς Ἀθήνας, ἐδρεῦον τάγμα, μετέβημεν οἰκογενειακῶς ἐκεῖσε, διαμείναντες ἐπὶ 2 σχεδὸν ἔτη, κατὰ τὸ διάστημα τῶν ὁποίων ἐμαθήτευον ἐν τῷ ἰδιωτικῷ ἐκπαιδευτηρίῳ τοῦ κ. Περιδου, κειμένῳ ἐν τῇ ὁδῷ Πανεπιστημίου γωνιαίᾳ οἰκίᾳ, μεταξὺ τοῦ Ἀρσακείου καὶ τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου, ἣτις κατόπιν ἀπετέλεσε παράρτημα τοῦ Ἀρσακείου (Ἐν Ἀθήναις κατώκησα τὸ πρῶτον εἰς τὴν ἐπὶ τῆς διασταυρώσεως τῶν ὁδῶν Σόλωνος καὶ Ἱπποκράτους γωνιαίαν οἰκίαν τοῦ Ἴω. Βρετοῦ).

Ἡ ἀδελφή μου Χριστίνα, εἰσελθοῦσα πρὸς ἐκπαίδευσιν εἰς τὸ Ἀρσακίον πρὸ τινῶν ἐτῶν, ἐξῆλθε κατὰ τὸ ἔτος 1860 διακούσασα τὰ ἐν αὐτῷ μαθήματα.

Ναυπλιακά. Ἐξῶση Ὄθωνος.—Κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐν Ἀθήναις διαμονῆς μας, ἐκραγείσης τῆς ἐν Ναυπλίῳ κατὰ τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος ἐπαναστάσεως¹, ὁ πατήρ μετέβη ἐκεῖσε διὰ τινὰς μῆνας μετὰ τῶν πρὸς κατεύνασιν αὐτῆς ἀποσταλέντων στρατευμάτων καὶ ἔλαβε μέρος εἰς τὸν ἐμφύλιον πόλεμον. Λυπηρὸν ἐπεισόδιον τοῦ πολέμου τούτου ἐπῆλθε τὸ ἐξῆς : ὁ ἀδελφὸς τῆς μητρὸς μου Χρῆστος Μαλάμος, ὑπηρετῶν ὡς δεκανεὺς τοῦ Πεζικοῦ εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν πολιορκητῶν τοῦ Ναυπλίου,

1. Ἡ ἐπανάστασις τοῦ Ναυπλίου ξέσπασε τὴν 1η Φεβρουαρίου 1862, ἀλλ' οἱ συνωμοτικὰς κινήσεις εἶχαν ἀρχίσει πρὸ πολλοῦ, καὶ τὸν Ἰανουάριον εἶχαν γίνεαι πολλὰς συλλήψεις. Ἀπὸ τὸ «Πατρικὸν Ἀρχεῖον» μεταφέρουμε ἐδῶ *Διαταγὴ τοῦ Φρουράρχου Ἀθηνῶν Π. Λαζαρέτου (...)* *Εἰς τὰς οἰκίας τῶν κυρίων ὑπουργῶν Ἐσωτερικῶν, Ἐξωτερικῶν καὶ Οἰκονομικῶν θέλει ἐξαποστεῖλαι ἐπίσης ἓνα δεκανεῖα, ἓνα ὑποδεκανεῖα καὶ ἐξ στρατιώτας (...)* *Θὰ προσέχει νὰ μὴ γίνωνται συναθροίσεις πολιτῶν ἐξωθεν τῶν οἰκιῶν τῶν κυρίων ὑπουργῶν καὶ ἐν περιπτώσει καθ' ἣν λάβωσι χώραν τοιαῦται νὰ τοὺς προσκαλῆ ὁ ἐπὶ κεφαλῆς ὑπαξιωματικὸς νὰ διαλυθῶσιν, ἐν ὑποτροπῇ δὲ νὰ τοὺς διαλύῃ διὰ τῶν κοντακίων (...).* 12 Ἰανουαρίου 1862.

ητύοκτόνησεν διὰ τῆς καραβίνης του ἡμέραν τινὰ διὰ λόγους ἀγνώστους. Ἐτάφη εἰς τὸ ἐν τῷ χωρίῳ Ἄρεια νεκροταφεῖον.

Ἀποπερατωθεῖσιν εὐτυχῶς¹ τῆς ἐκστρατείας ταύτης ὁ πατήρ μου ἐπηνήλθεν εἰς Ἀθήνας, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ, προβιβασθεὶς εἰς ταγματάρχην τῆ 20 Μαΐου τοῦ 1862 διωρίσθη ὡς ὑποδιοικητὴς εἰς τὸ ἐν Καρβασαράῳ ἐδρεῦον βον τάγμα τοῦ Πεζικοῦ. Συνεπεῖα τῆς μεταθέσεως ταύτης ἡ οἰκογένειά μου μετέβη καὶ ἐνεκατέστη εἰς Ἀγρίνιον² μετὰ τινὰς μῆνας.

Μετὰ ἓνα ἀπὸ τῆς εἰς Ἀγρίνιον ἀφίξεώς μας μῆνα ἀπέθανεν ἡ μήτηρ τοῦ πατρός μου³. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἐπανάστασις ἐκραγεῖσα ἐν Ἀκαρνανίᾳ καὶ ἐκείθεν καθ' ἅπαν τὸ κράτος μεταδοθεῖσα, ἐδίωξε τὸν Βασιλέα Ὀθωνα, ἄτεκνον ὄντα.

Μετὰ τὴν ἔξωσιν τοῦ Ὀθωνος ἐπεκράτησεν ἐπὶ ἐν ἔτος μεσοβασιλεία, καθ' ἣν πολλοὶ ἐμφύλιοι ρήξεις καὶ ταραχαὶ ἐβασάνισαν τὴν χώραν. Τέλος ἡ Ἔθνοσυνέλευσις ἐξελέξατο βασιλέα τὸν δευτερότοκον υἱὸν τοῦ κατόπιν βασιλέως τῆς Δανίας Χριστιανοῦ Θ' πρίγκηπα Γεώργιον. Ἐπιδοκιμασθεῖσιν δὲ τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ ὑπὸ τῶν τριῶν προστατίδων δυνάμεων καὶ παραχωρησάσης τῆς Ἀγγλίας εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ τὴν ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν αὐτῆς διατελοῦσαν Ἐπτάνησον, ὁ νέος βασιλεὺς ἀφίκετο εἰς Ἑλλάδα, ἀποβιβασθεὶς εἰς Πειραιᾶ τῆ 30 Ὀκτωβρίου τοῦ 1863 καὶ λαβὼν τὸν τίτλον «Γεώργιος Α' βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων» (...).

Ἀφοῦ τὰ πράγματα καθησούχασαν, ἐγὼ ἄγων τὸ 10ον τῆς ἡλικίας μου ἔτος ἐξηκολούθησα νὰ πηγαίνω εἰς τὸ Σχολεῖον, μετὰ 1 δὲ ἔτος ἀκόμη ἀποπερατώσας τὸ ἀλληλοδιδασκτικὸν Σχολεῖον, εἰσῆλθον εἰς τὸ Ἑλληνικόν. Διακούσας δὲ ἐπὶ τριετίαν τὰ ἐν τούτῳ καὶ ἐν τῷ Σχολαρχεῖῳ μαθήματα, ἠτοιμάσθη ὑπὸ τῶν γονέων μου, ὅπως ἀποσταλῶ εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις γυμνάσιον.

Κατὰ τὸ ἔτος 1866 ἐπανεστάτησεν ἡ Κρήτη κατὰ τοῦ Σουλτάνου, ζητοῦσα μυριοστὴν ταύτην φορὰν ν' ἀποτινάξῃ τὸν καταθλιπτικὸν τῶν Τούρκων ζυγόν.

Κατὰ τὸν μῆνα Σεπτέμβριον τοῦ ἔτους 1867 ἐπανελθὼν ἐξ Ἀγ. Βλασίου, ὄρεινου χωρίου, ἐν ᾧ κατ' ἔτος διῆγον τὸ θέρος παρὰ τῷ θεῖῳ μου Σπ. Πεσλῆ, δημάρχῳ ἐν τῷ δήμῳ ἐκείνῳ, ἀνεχώρησα δι' Ἀθήνας, ὅπου φθάσας διέμεινα παρὰ τῇ μητρὶ τῆς μητρός μου Χαίδω Μαλάμου, κατοικουμένη εἰς Ἀθήνας μετὰ τῆς νεωτέρας θυγατρὸς τῆς Μαρίας, ἀγάμου οὔσης,

1. Τὸ ἐπίρρημα μαρτυρεῖ πόσο νομιμόφρονες ἦσαν οἱ Δαγκλῆδες. Μιὰ ἐνδειξη καὶ αὐτὴ, μέσα σὲ ἄλλες, τῆς δεινῆς ὥρας ποὺ θὰ ἐζήσε ἔπειτα ἀπὸ δεκαετίες ὁ ἀντιστράτηγος Δαγκλῆς στὰ χρόνια τοῦ Διχασμοῦ, ὅταν χρειάστηκε νὰ διαλέξει καὶ διάλεξε τὴν Ἐπανάσταση.

2. Γαῖες εἶχαν δοθῆ σὲ Σουλιώτικες οἰκογένειες στὸ Βραχώρι (Ἀγρίνιο), στὴ Ναύπακτο καὶ στὸ Μεσολόγγι, μὲ Β.Δ. τοῦ 1834. Βλ. καὶ παραπάνω σ. 10, σημ. 5.

3. Ἡ Πανάγω, χήρα Γιώτη Δαγκλῆ.

καὶ τοῦ υἱοῦ τῆς Βασιλείου, ἀνθυπιδάρχου ὄντος τότε. Ἐν Ἀθήναις διέμεινα καθ' ὅλον τὸ σχολικὸν ἔτος 1867 ἕως 1868, ἐφοίτησα δὲ εἰς τὸ Βαρβάκειον γυμνάσιον, διευθυνόμενον ὑπὸ τοῦ γυμνασιάρχου κ. Παυλίδου. Ἐκ τῶν ἐν τῇ πρώτῃ τάξει συμμαθητῶν μου, συνεδέσθην δι' ἰδιαιτέρας φιλίας μετὰ τινος συνομήλικου νέου, τοῦ Γεωργίου Ἀγγελέα, υἱοῦ λοχαγοῦ τοῦ πεζικοῦ, καλλίστου ὑφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις νέου, μεθ' οὗ διετήρησα καὶ μετὰ ταῦτα ἀδελφικὴν φιλίαν.

Ἄξιον λόγου πολιτικὸν γεγονός κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὑπῆρξαν οἱ γάμοι τοῦ Βασιλέως ἡμῶν Γεωργίου τοῦ Α' μετὰ τῆς δουκίσσης Ὀλγας θυγατρὸς τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Αὐτοκράτορος τῶν Ρώσων Ἀλεξάνδρου, μεγάλου δουκὸς Κωνσταντίνου. Τὸ βασιλικὸν ζεῦγος κατέπλευσεν εἰς Πειραιᾶ καὶ ἀνῆλθεν εἰς Ἀθήνας τῇ 12 Νοεμβρίου 1867, ἐγένετο δὲ δεκτόν, ἐν μέσῳ παρατάξεως τοῦ ἐν Ἀθήναις στρατοῦ καὶ τῆς ἔθνοφυλακῆς, ὑπὸ τῶν ἐνθουσιωδεστέρων ζητωκραυγῶν καὶ ἐλπίδων τοῦ λαοῦ.

Κατὰ τὸν μῆνα Φεβρουάριον τοῦ ἔτους 1868 ὁ πατήρ μου μετετέθη μετὰ τοῦ τάγματός του εἰς Λαμίαν τῆς Φθιώτιδος.

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς Ἰουνίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, δούς τὰς ἐξετάσεις μου εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις γυμνάσιον καὶ προβιβασθεὶς εἰς τὴν 2αν τάξιν μετὰ τοῦ βαθμοῦ «κάλλιστα»¹ ἀνεχώρησα εἰς Ἀγρίνιον, ὅπως διέλθω τὸ θέρος παρὰ τῇ οἰκογενεῖᾳ μου.

Γέννηση Διαδόχου Κωνσταντίνου.—Τὸ ἔτος τοῦτο ὑπῆρξε γόνιμον σπουδαίων πολιτικῶν γεγονότων. Καὶ πρῶτον τῇ 21 Ἰουλίου περὶ ὥραν 6.30 τῆς ἑσπέρας, ἡ βασιλίσσα ἡμῶν Ὀλγα ἔτεκεν ἄρρεν, τὸν διάδοχον τοῦ θρόνου Κωνσταντίνον, εἰς ὃν ἐκτὸς αὐτοῦ ἐδόθησαν καὶ τὰ ὀνόματα Δημοσθένης καὶ Ἐρρίκος. Ἡ βάπτισις αὐτοῦ ἐγένετο μετὰ ἓνα μῆνα ἐν τῷ Μητροπολιτικῷ ναῷ τῶν Ἀθηνῶν, ὡς ἀναδόχου παραστάντος τοῦ ἀδελφοῦ τῆς βασιλίσσης Μεγάλου Δουκὸς Νικολάου.

Κρητικὴ Ἐπανάσταση.—Ἡ ἐπανάστασις τῆς Κρήτης, ἀρξαμένη ἀπὸ τοῦ 1866, παρετείνετο ἔτι τῇ βοήθειᾳ ἀνδρῶν καὶ χρημάτων πεμπομένων ἐκ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος. Ὄθεν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ μηνὸς Δεκεμβρίου ἢ Τουρκία, θέλουσα νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν ἐπιζήμιον αὐτῇ κατάστασιν ταύτην, διέκοψε τὰς πρὸς τὴν Ἑλλάδα σχέσεις τῆς καὶ ἠπειλήσῃ νὰ κηρύξῃ τὸν κατ' αὐτῆς πόλεμον· ἐπενέβησαν ὁμως αἱ μεγάλαι δυνάμεις καὶ αἱ προτάσεις τῆς Τουρκίας ἐτέθησαν ὑπὸ ἐξέτασιν ἐν μεγάλῳ συμβουλίῳ

1. Βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο τρία «Ἐνδεικτικὰ», ἓνα ἀπὸ τὸ Α' ἐν Ἀθήναις Γυμνάσιον στὸ τέλος τοῦ σχολαστικοῦ ἔτους 1868, καὶ δύο ἀπὸ τὸ Β' Γυμνάσιον Μεσολογίου στὸ τέλος τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1869 καὶ 1870.

συγκροτηθέντι ἐν Παρισίοις ὑπὸ ἀντιπροσώπων τῶν μεγάλων δυνάμεων. Ἐν τούτοις αἱ ἐλάχισται σχετικῶς τότε στρατιωτικαὶ δυνάμεις τῆς Ἑλλάδος ἐτέθησαν εἰς κίνησιν, βαδίζουσαι πρὸς τὸ μεθόριον, πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς πατρίδος.

Τὸ ἔτος 1869 εὔρε τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν κρίσιμον ταύτην κατάστασιν. Ἡ ἐν Κρήτῃ ἐπανάστασις ἔπνεε τὰ λοιπὰ παραδοθέντων τῶν ἐσχάτως βοηθησάντων χιλίων θέλοντων Ἑλλήνων μετὰ τοῦ Πετροπουλάκη, ἀρχηγοῦ αὐτῶν, ὀλίγων ἔτι ἐντοπιῶν Κρητῶν ἐν τοῖς ὄπλοις εὐρισκομένων, καὶ ἀποκλεισθείσης ἐν τῷ λιμένι τῆς Σύρου ὑπὸ Τουρκικῶν πλοίων, ὑπὸ τὸν ναύαρχον Χόβαρτ πασᾶν, τῆς ταχυπλοῦ «Ἐνώσεως», ἣτις ἐτροφόδοτε τοὺς ἐπαναστάτας. Ἀφ' ἐτέρου δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐπέλθῃ καὶ ἡ ἀπόφασις τοῦ ἐν Παρισίοις συνεδρίου τῶν Δυνάμεων· ἀνεκηρύσσοντο ὑπ' αὐτοῦ ὡς δίκαιαι αἱ προτάσεις τῆς Τουρκίας καὶ προσεκαλεῖτο ἡ Ἑλλὰς νὰ ὑποκύψῃ εἰς αὐτάς. Τὸ ὑπάρχον Ἐπιτελεῖον Βουλγαρη, ὅπερ καὶ τὴν ρῆξιν τῶν σχέσεων προὐκάλεσε, δὲν παρεδέχθη τὴν ἀπόφασιν τοῦ Συνεδρίου, μὴ δυνάμενον ὁμῶς ν' ἀναλάβῃ καὶ τὴν εὐθύνην τῆς κηρύξεως ἀνίσου πολέμου, παρητήθη. Ὁ βασιλεὺς ἀνέθηκεν εἰς τὸν κ. Θρ. Ζαΐμην τὸν σχηματισμὸν νέου Ἐπιτελείου, ὅπερ καὶ σχηματισθὲν παρεδέξατο τὰς προτάσεις τῆς Τουρκίας καὶ ὑπέγραψε τὸ πρωτόκολλον παραδοχῆς, ὅπερ ἦτο μὲν ταπεινωτικόν, ἀλλ' ἀναπόφευκτον ἀπέναντι καταστρεπτικοῦ διὰ τὴν Ἑλλάδα, ἄνευ οὐδεμιᾶς στρατιωτικῆς παρασκευῆς, πολέμου. Ἐπομένως καὶ ὁ εὐάριθμος στρατὸς ὁ καταλαβὼν τὰ μεθόρια διετάχθη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰς προτέρας θέσεις του, αἱ δὲ φιλικαὶ σχέσεις μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας ἀποκατεστάθησαν.

Ἡ δὲ πολυπαθὴς Κρήτη ἐπανῆλθε πάλιν ὑπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγόν, ἐπέτυχεν ὁμῶς πολλὰς ἐλευθερίας ἐν τῇ ἐσωτερικῇ αὐτῆς διοικήσει.

Ἐπανέρχομαι εἰς τὰ ἀφορῶντα με. Διῆλθον τὸ θέρος τοῦ 1868 ἐν Ἀγρινίῳ, κατὰ δὲ τὰς ἀρχὰς Ὀκτωβρίου μετέβην εἰς Μεσολόγγιον, ὅπως διακούσω εἰς τὸ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ γυμνάσιον τὰ μαθήματα τῆς 2ας τάξεως τοῦ γυμνασίου, προτιμησάντων τοῦτο τῶν γονέων ὅπως μὲ ἔχωσι πλησιέστερα. Ἐν Μεσολογγίῳ διέμεινα παρὰ τῇ καλλίστῃ οἰκογενεῖᾳ τοῦ γυμνασιάρχου κ. Θ. Παπαλουκά, ἀτυχῶς ὁμῶς ἀσθενήσας μετὰ ἓνα μῆνα ὑπὸ διαλειπόντων πυρετῶν καὶ ἐξασθενήσας πολὺ, ἠναγκάσθη νὰ διακόψω τὰ μαθήματα καὶ ἐπανέλθω εἰς Ἀγρινίον πρὸς ἀνάρρωσιν.

Τῇ 7 Σεπτεμβρίου 1868 ὁ πατήρ μου προεβιβάσθη εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ Ἀντισυνταγματάρχου.

Ἐμείνα εἰς Ἀγρινίον μέχρι τῶν ἀρχῶν Φεβρουαρίου τοῦ ἔτους 1869, παραδιδόμενος μαθήματα ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀγρινίῳ Σχολάρχου κ. Θ. Γεράκη.

Τῆ 6 Φεβρουαρίου ἐπανῆλθον εἰς Μεσολόγγιον πρὸς ἐξακολούθησιν τῶν σπουδῶν μου, διέμεινα δὲ ἤδη εἰς τὸ Οἰκοτροφεῖον τοῦ διδασκάλου κ. Χρ. Μακρυνιώτη (. . .).

Εἰς τὸν πατέρα μου, εὐρισκόμενον πάντοτε ἐν Φθιώτιδι, εἶχεν ἀνατεθῆ ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως Ζαΐμη ἢ καταδίωξις τῆς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ ληστείας, ἥτις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη εἶχεν ἐγείρει θρασεῖαν κεφαλὴν. Αἱ δὲ προσπάθειαι τοῦ πατρός μου ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ταύτῃ ἐστέφθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ λαμπρᾶς ἐπιτυχίας, διότι κατὰ τὸν μῆνα Φεβρουάριον τοῦ 1869 πληροφορηθεὶς ὅτι εἰς τι σημεῖον τοῦ Τουρκικοῦ ἐδάφους ἐνδιατιᾶτο πολυάριθμος ληστρική συμμορία, εἰσῆλθε λάθρα τὴν νύκτα εἰς τὸ Τουρκικόν, καὶ πολιορκήσας τὴν συμμορίαν, ἀπέκτεινε καὶ ἐπλήγησε πολλοὺς ἐκ τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν ληστῶν. Ἐπὶ τῷ κατορθώματι τούτῳ ἀπενεμήθη αὐτῷ κατὰ τὸν μῆνα Μάρτιον ὁ χρυσοῦς σταυρὸς τῶν Ἱπποτῶν τοῦ Σωτήρος.

Κατὰ τὰ τέλη Ἰουνίου ἰδίου ἔτους δούς τὰς ἐνιαυσίους ἐξετάσεις μου ἐπροβιβάσθην εἰς τὴν τρίτην τάξιν τοῦ γυμνασίου, μετέβην δὲ κατόπιν εἰς Ἄγρινιον παρὰ τῇ οἰκογενείᾳ μου καὶ μετὰ ἓνα μῆνα εἰς Ἄγ. Βλάσιον παρὰ τῷ θεῷ Σπ. Πεσλῆ μέχρι τοῦ τέλους Αὐγούστου, ὅτε ἐπανελθὼν εἰς Ἄγρινιον καὶ διαμείνας ἐπὶ ἓνα εἰσέτι μῆνα, ἀνεχώρησα εἰς Μεσολόγγιον πρὸς ἐξακολούθησιν τῶν σπουδῶν μου, διαμείνας καὶ τὴν φορὰν ταύτην ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ διδασκάλου κ. Χρ. Μακρυνιώτου.

Κατὰ τὸν Δεκέμβριον τοῦ ἔτους τούτου σεισμὸς φοβερὸς ἐπισυμβὰς κατέστρεψεν ἐξ ὀλοκλήρου σχεδὸν τὴν πόλιν Λευκάδα.

Ἦρξατο τὸ ἔτος 1870.

Ληστεία τοῦ Δήλεσι.—Τῆ 30 Μαρτίου τοῦ ἔτους τούτου θλιβερὸν συμβὰν ἔλαβε χώραν εἰς τὰ πρόθυρα αὐτὰ τῶν Ἀθηνῶν. Ἐπίσημοι περιηγηταὶ ξένοι, ἐπιστρέφοντες ἐκ τινος κατὰ τὸν Μαραθῶνα ἐκδρομῆς των, προσεβλήθησαν ὑπὸ συμμορίας ληστῶν, τῆς τῶν Ἀρβανιταίων¹, καὶ ἠχμαλωτίσθησαν ὑπ' αὐτῶν, πληγωσάντων καιρίως τοὺς δύο καὶ συλλαβόντων τοὺς λοιποὺς δύο ἐκ τῶν συνοδευόντων τοὺς ξένους τεσσάρων χωροφυλάκων. Ἐκ τῶν συλληφθέντων ἦσαν τέσσαρες Ἄγγλοι μετὰ δύο γυναικῶν καὶ ἑνὸς κορασίου, εἰς Ἰταλός, εἰς διερμηνεὺς Ἕλληνας καὶ δύο ὑπηρέται. Ἐξ αὐτῶν οἱ λησταὶ ἀπέλυσαν ἀμέσως μὲν τὰς δύο γυναῖκας μετὰ τοῦ κορασίου, μετὰ τρεῖς δ' ἡμέρας τὸν πρεσβύτερον λόρδον Μενκάστερ.

Οἱ λησταὶ τυχόντες λείας οὕτω ἐπισήμου καὶ πλουσίας, ἐσκέφθησαν νὰ ἐπωφεληθῶσιν ζητοῦντες οὐχὶ μόνον λύτρα βαρέα ἀλλὰ καὶ ἀμνηστείαν.

1. Οἱ ἀρχιληστὲς λέγονταν Χρῆστος ἢ Τάκος ἢ Τάκης Ἀρβανιτάκης. Βλ. παραπάνω ἐπιστολὴ Μεχμέτ Ἀλῆ πασᾶ σ. 58.

Ἄλλ' ἢ χορήγησις ἀμνηστίας ἀπηγορεύετο ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Συντάγματος, ἐπομένως ἡ Κυβέρνησις ἀπέρριψε τὰς προτάσεις των καὶ ἀπέστειλε στρατόν, ὅστις ἐπολιόρκησε τοὺς ληστὰς παρὰ τὸν Ὠρωπὸν, ὅπως ἐκβίασιν αὐτοὺς ν' ἀπελευθερώσωσι τοὺς αἰχμαλώτους ἀντὶ λύτρων. Οἱ λησταὶ βλέποντες ἀποτυγχάνοντας τοὺς σκοποὺς των, ἐπειράθησαν νὰ φύγωσιν εἰς τὰ ὄρη μετὰ τῶν αἰχμαλώτων των, κωλυθέντες ὁμως ὑπὸ τοῦ στρατοῦ, ἐφόνευσαν καὶ τοὺς τέσσαρας αἰχμαλώτους των (3 Ἄγγλους καὶ 1 Ἰταλόν). Οἱ στρατιῶται ἰδόντες ταῦτα καὶ ἀγανακτήσαντες ἐπέπεσαν κατὰ τῶν ληστῶν καὶ ἐφόνευσαν ἐξ αὐτῶν τὸν ἀρχιληστήν Χρ. Ἀρβανιτάκην καὶ ἐξ ἐτέρους ὀπαδοῦς του, ἐπλήγωσαν δὲ πολλοὺς ἄλλους, ὧν πέντε συνέλαβον. Τοιοῦτον τέλος ἔλαβε παρὰ τὸ Δῆλεσι τῇ 9 Ἀπριλίου τὸ λυπηρὸν αὐτὸ δράμα¹.

Οἱ φονευθέντες ξένοι μετεφέρθησαν τὴν ἐπιούσαν εἰς Ἀθήνας, ἐνθα ἐκηδεύθησαν μεγαλοπρεπῶς. Οἱ δὲ πέντε συλληφθέντες λησταὶ δικασθέντες ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀθήναις κακουργοδικείου, κατεδικάσθησαν εἰς θάνατον καὶ ἀπεκεφαλίσθησαν ἐν τῷ πεδίῳ τοῦ Ἄρεως μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας.

Τὸ συμβάν τοῦτο ὑπῆρξεν ὀλέθριον διὰ τὴν ληστείαν· διότι ὅλον τὸ ἔθνος σύσσωμον ἠγέρθη καὶ ἐζήτησε τὴν καταστροφὴν τῆς ἀτιμαζούσης τὴν πατρίδα μας μάστιγος ταύτης. Διὸ δραστήρια καὶ τελεσφόρα ἐλήφθησαν μέτρα, κατὰ δὲ τὸ ἐπίλοιπον τοῦ ἔτους τούτου, πλείστα ληστρικά καὶ συμμορίαὶ ἐξοντώθησαν, οἱ δὲ ὑπολειφθέντες λησταὶ ἠναγκάσθησαν νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν ὁμορον τουρκικὴν ἐπικράτειαν. Σπουδαιότατον μέρος ἔλαβεν ἐν τῇ καταδιώξει τῆς ληστείας ὁ πατήρ μου ἐν Φθιώτιδι καὶ Εὐρυτανίᾳ ἐργασθεὶς ἐκθύμως καὶ ἐπενεγκῶν τὰ καιριώτατα τραύματα κατὰ τῆς ληστείας.

Ἐτελείωσα καὶ τὴν τρίτην τάξιν τοῦ γυμνασίου, δούς τὰς ἐνιαυσίους ἐξετάσεις κατὰ τὰ τέλη Ἰουνίου καὶ προβίβασθεις εἰς τὴν τετάρτην καὶ τελευταίαν τάξιν. Ἀνεχώρησα δὲ ἀμέσως εἰς Ἀγρίνιον, ὅπως διέλθω τὸ θέρος.

Κατὰ τὴν νύκτα τῆς 19 πρὸς τὴν 20ὴν Ἰουλίου (1870) σεισμὸς ἰσχυρὸς γενόμενος κατέστρεψέ τινας πόλεις καὶ πολλὰ χωρία τῆς μέσης Στερεῆς Ἑλλάδος τῆς ὑπὸ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου βρεχομένης. Πολὺ ἔπαθεν

1. Βρίσκεται στὸ Ἀρχεῖο ἰδιόγραφῃ ἐξασέλιδῃ ἀφήγησιν τῆς ληστείας, χρονολογημένη α' Ἀγρίνιον 5 Ἰουλίου 1870», μόλις δηλαδὴ ὁ τριτοετής μαθητὴς τοῦ γυμνασίου εἶχε προβίβαστεῖ στὴν τελευταία τάξιν. Εἶναι γραμμὴν μετὰ πληρῆ ἀνέση στὴ σύνταξιν τῆς καθαρεύουσας, καὶ ἀλάθητη στὴν ὀρθογραφίᾳ. Καταλήγει, ἀπηχώντας βέβαια τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ πατέρα: Ὁ τσαούτας μομφὰς κατὰ τοῦ ἔθνους μας ἐπιρροίφας κατώρθωσε νὰ διαφύγη εἰσελθὼν λαθραίως μετὰ τῶν ὀπαδῶν του εἰς τὴν ὁμορον Τουρκικὴν χώραν. Κύριον δὲ αἴτιον ἐνοοῦμεν βεβαίως τὸν λήσταρχον Τάκον Ἀρβανίτην. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς δὲν θὰ διαφύγη ἐπὶ τέλους, ἂν οἱ Τοῦρκοι ἀρχίσουν ἐντονώτερον τὴν καταδίωξιν.

ἡ ἑπαρχία Παρνασσίδος σχεδὸν ὀλόκληρος καὶ τινὰ χωρία τῆς Ἐπαρχίας Λεβαδείας.

Ἄφ' οὗτου ἐσπούδαζον εἰς τὸ γυμνάσιον ἐσκέφθην πολλάκις περὶ τοῦ σταδίου, ὅπερ ὤφειλον νὰ ἐκλέξω· ἔκλινον δὲ πάντοτε πρὸς τὸ στρατιωτικόν, καθ' ὃ μέσω στρατιωτικῶν ἐκ γεννητῆς ζήσας. Ἐν περιπτώσει δὲ ἀδυνάτου τοῦ νὰ ἀκολουθήσω τὸ στρατιωτικὸν στάδιον, ἐπρωτίμων κατὰ δεύτερον λόγον τὴν νομικὴν ἐπιστήμην· ἤμην σχεδὸν πεπεισμένος ὅτι ταύτην ἐπὶ τέλους ἤθελον ἀκολουθήσει, ὅτε κατὰ τέλη Ἰουλίου τοῦ ἔτους τούτου (1870) εἶδον εἰς τὰς ἐφημερίδας εἰδοποίησιν τοῦ ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν Ὑπουργοῦ, δι' ἧς προσεκάλει τοὺς πατέρας τοὺς βουλομένους νὰ κατατάξωσι τοὺς υἱοὺς των κατὰ τὸν προσεχῆ Σεπτέμβριον, εἰς τὴν Στρατιωτικὴν Σχολὴν τῶν Εὐελπίδων, ν' ἀπευθύνωσι τὰς αἰτήσεις των καὶ ν' ἀποστείλωσι τοὺς υἱοὺς των, ὅπως διαγωνισθῶσι δι' ἐξετάσεων. Ἀμέσως ἀνεζῶπυρώθη ἡ πρὸς τὸ στρατιωτικὸν στάδιον κλίσις μου. Σκεφθεὶς δὲ ἐπὶ τινὰς ἡμέρας ἔγραψα εἰς τὸν πατέρα μου, ἐκθέσας εἰς αὐτὸν τὴν κλίσιν μου καὶ παρακαλέσας, ἐὰν ἐγκρίνη αὐτήν, νὰ φροντίσῃ ὅπως εἰσαχθῶ εἰς τὴν Στρατιωτικὴν Σχολὴν. Ὁ πατήρ μου ἐπεδοκίμασε τὴν ἰδέαν μου καὶ ἀπηύθυνεν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τὴν ἀναγκαίαν αἴτησιν. Ἐγὼ δὲ ἀνεχώρησα πλήρης χαρᾶς ἐξ Ἀγρινίου τῇ 19 Αὐγούστου, καὶ τὴν 23 ἰδίου ἤμην εἰς Ἀθήνας, καταλύσας παρὰ τῇ προμήτορί μου Μαλάμου, ἣτις πάντοτε συνῶκει μετὰ τῆς ἀγάμου θυγατρὸς της καὶ τοῦ υἱοῦ της, ὑπὸ ἀρχοῦ ἤδη καὶ νυμφευθέντος πρὸ ὀλίγου χρόνου ἐν Λαμίᾳ μετὰ τῆς Ἀγγελικῆς Κ. Τσάλλη, τῆς γνωστῆς ἐν Λαμίᾳ οἰκογενείας.

Σχολὴ Εὐελπίδων.— Κατὰ τὰς ἀρχὰς Σεπτεμβρίου ἔδωσα εἰσιτηρίου ἐξετάσεις διὰ τὴν Στρατιωτικὴν Σχολὴν μετὰ πολλῶν ἄλλων νέων, ἐπιτυχῶν δὲ εἰς αὐτάς, κατετάχθη εἰς τὴν Σχολὴν, μετὰ 30 ἄλλων, ἐπὶ πληρωμῇ διδασκτρων ἑτησίως 1000 δραχμῶν, ἅτινα μετὰ ἓνα μῆνα κατεβιβάσθησαν εἰς δραχμὰς 500¹. Τῇ 6 Νοεμβρίου τοῦ 1870 εἰσηλθον εἰς τὴν

1. Ἄπὸ γράμμα τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Χ. Ζυμπρακάκη (κυβέρνηση Δελγῶν), ἡμερομηνίας 5 Νοεμβρίου 1870 :

Ἀξιότιμε φίλε (...) Ἀπορῶ πόθεν τὸ τμήμα τοῦ πυροβολικοῦ, ὅφ' ὃ ὑπάγεται ἡ Στρ. Σχολή, ἔλαβε πληροφορίας ὅτι εἴσθε πλούσιος καὶ κατέταξε τὸν υἱὸν σας εἰς τοὺς χιλιοδράχμους, καὶ ἤδη δὲν δύναμαι νὰ κάμω τι διότι ἐξεδόθη τὸ διάταγμα τῆς κατατάξεως τῶν μαθητῶν ὡς συνεπληρώθησαν αἱ θέσεις τῶν πληρονώντων 500 δραχμῶν. Σᾶς ὑπόσχομαι ὅτι ἅμα χηρεύσον θέσεις καὶ εἶμαι ὑπουργὸς νὰ ἐλαττώσω τὰ διδάκτρα του. Χαίρετε. Ὁ φίλος σας, Χ. Ζυμπρακάκης.

Λίγο μεταγενέστερο γράμμα τοῦ ὑπουργοῦ, ἡμερομηνίας 28 Νοεμβρίου 1870, λέγει : (...) Τὸν υἱὸν σας μετέθεσα ἐκ τῆς τάξεως τῶν χιλιοδράχμων εἰς τὴν τῶν πεντακκοσιδράχμων καὶ πιστεύω ἤδη νὰ εἴσθε εὐχαριστημένος. Σᾶς ἀσπάζομαι, ὁ φίλος σας, Χ. Ζυμπρακάκης.

Σχολήν καί κατετάχθην εἰς τὴν Ἰην αὐτῆς τάξιν, μετ' οὐ πολὺ δὲ περιεβλήθη τὴν κομπὴν τῶν Εὐελπίδων στολήν, τὴν διακρινομένην τῆς τῶν ἄλλων στρατιωτικῶν σωμάτων ἐκ τοῦ κιτρίνου περιλαιμίου καὶ τῶν κιτρίνων ἐπιρράφων. Ἐνθυμοῦμαι μετὰ πόσου ζήλου, σεβασμοῦ καὶ ὑπερφηφείας εἰσερχόμενην τὸ πρῶτον ἐν αὐτῇ, ἣν ἐθεώρουν ὡς ἱερόν τι καὶ ἀνώτερον τῶν ἐν Ἑλλάδι καταστημάτων.

Λογοτεχνικὴς ἀπόπειρος.—Πρὶν ἤδη μεταβῶ εἰς Ἀθήνας, ἵνα καταταθῶ ἐν τῇ Στρατ. Σχολῇ, μένων κατὰ τὸ θέρος ἐν Ἀγρινίῳ, συνέλαβον τὴν ιδέα νὰ γράψω μυθιστόρημά τι. Ἡ ιδέα αὕτη, ἀρκετὰ ἰσχυρά, μὲ ἐβασάνισεν ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας, μέχρις οὗ τέλος ἀπεφάσισα νὰ τὴν ἐκτελέσω. Ἡ φαντασία μου ἐτέθη εἰς ἐνέργειαν καὶ δὲν ἐβράδυνε νὰ πλέξῃ δράμα τι ἀπλοῦν καὶ ὅλως αὐτοσχέδιον ὑπελείπετο εἰς τὴν γραφίδα νὰ τὸ διακοσμήσῃ. Αὕτη ἀνέλαβε μετὰ προθυμίας τὸ καθήκον τῆς καὶ εἶχον γράψαι ἱκανὸν αὐτοῦ μέρος, ὅτε ἀνεχώρησα εἰς Ἀθήνας χάριν τῶν ἐξετάσεων διὰ τὴν Στρατ. Σχολήν.

Διεκόπη οὕτω πρὸς καιρὸν ἡ ἐργασία, ἀλλ' ἅμα περατωθεισῶν τῶν ἐξετάσεων ἀνέλαβον ἐκ νέου, κατὰ τὸν Σεπτέμβριον, τὴν συγγραφὴν μετὰ πλείονος μάλιστα ζήσεως, καθ' ὅσον ἤδη εὐρισκόμενος εἰς Ἀθήνας ἐλάμβανον πλειοτέρας ἐντυπώσεις. Ἐν τούτοις τὸ ἔργον μου ἀπεπερατώθη κατὰ τὸν ἐπιόντα μῆνα Ὀκτώβριον καὶ δὲν ἐβράδυνε νὰ δοθῇ εἰς τὸν τύπον καὶ νὰ ἴδῃ τὸ φῶς, χωρὶς οὐδεὶς τῶν εἰδημόνων κάπως νὰ τὸ ἴδῃ καὶ τὸ ἐπιδοκιμάσῃ. Ἦτο ὀλίγον τολμηρὸν τὸ διάβημά μου. Ὡς πρὸς τὸ ποιὸν τοῦ μυθιστορικοῦ μου αὐτοῦ δοκιμίου, ὅπερ ὠνόμασα «Πηνελόπη»¹ ἐκ τοῦ ἐν αὐτῷ πρωταγωνιστοῦντος προσώπου, βεβαίως δὲν ἔχω τὴν ἀξίωσιν νὰ θεωρῆται ἄριστον· ἀπεναντίας νομίζω ὅτι ἦτο πολὺ μέτριον, ἂν καὶ ὑπῆρξαν πολλοὶ ἐκ τῶν ἀναγνωσάντων αὐτό, οἵτινες μοὶ τὸ ἐπήνεσαν, ἀλλὰ δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι τὸ ἔκαμον μόνον χάριν φιλοφροσύνης.

Βίος ἐν τῇ Σχολῇ².— Πρῶτην φοράν ἐνεκλειόμην εἰς ἐκπαιδευτικὸν

1. «Ἡ Πηνελόπη, μυθιστορικὸν δοκίμιον ὑπὸ Παναγιώτου Γ. Δαργαλῆ, μαθητοῦ τοῦ ἐν Μεσολογγίῳ Γυμνασίου, ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Δ. Καρακατσάνη 1871». Πυκνοτυπωμένος τόμος μὲ 154 σελίδες. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἱστορία ἀγάπης μεταξὺ ἐνὸς ἀξιωματικοῦ καὶ μιᾶς ἀγνῆς νέας, συκοφαντημένης καὶ κατατρεγμένης ἀπὸ τῆ μητρικῆς. Ἐνας βδελυρὸς ἀντίζηλος συνωμοτεῖ μὲ τὴ μητρικὴν γιὰ νὰ καταστρέψῃ τοὺς δύο νέους. Τὸ μυθιστόρημα τελειώνει μὲ τὸν χαμὸ ὅλων σχεδὸν τῶν προσώπων τοῦ δράματος. Εἶναι γραμμένον σὲ ἄκαμπτη καθαρεύουσα, πού προδιαθέτει δυσάρεστα τὸν σημερινὸ ἀναγνώστη (λ.χ. «Δημόσθενες» καλεῖ ὁ φίλος του τὸν Δημοσθένη), ἔχει ὅμως ἕνα σπάνιον προτέρημα: ἡ πλοκὴ τοῦ μύθου προχωρεῖ ἀβίαστα πρὸς τὸ τέλος, μὲ καλὰ ζυγισμένες ἀναλογίαι περιγραφῶν, ἐπεισοδίων καὶ διαλόγων, συγγρατεῖ δηλαδὴ τὸν ἀναγνώστη.

2. Ἡ Στρατιωτικὴ Σχολὴ τῶν Εὐελπίδων λειτουργοῦσε στὸν Πειραιᾶ ἕως τὸ 1894, ὁπότε μεταφέρθηκε εἰς τὴν πρωτεύουσα.

κατάστημα, ἀλλὰ τὸ ἔκαμον ἔκουσίως καὶ εὐχαρίστως. Δὲν ὑπῆρχον τότε εἰμὴ μόνον 13 μαθηταὶ παλαιοὶ ἐν τῇ Σχολῇ, διότι ἀπὸ τινων ἐτῶν εἶχον παραμελήσει νὰ κατατάξωσιν ἐν αὐτῇ νέους μαθητάς, καὶ ἐκινδύνευε νὰ διαλυθῇ. Ἄλλὰ διὰ τῆς κατατάξεως ἡμῶν, ἱκανῶν τὸν ἀριθμὸν, ἔλαβεν νέαν ζωὴν καὶ πρόοδον. Προσέτι τότε, ὑπουργοῦντος τοῦ ἀντισυνταγματάρχου τοῦ Πυροβολικοῦ κ. Χαρ. Ζυμβρακάκη, τοῦ πρὶν καὶ μετὰ ταῦτα διατελέσαντος διοικητοῦ αὐτῆς, ἐγένετο νέος αὐτῆς ὄργανισμός, καθ' ὃν ὁ χρόνος τῆς ἐκπαιδεύσεως ὠρίσθη εἰς ἑπτὰ (7) ἔτη, ἕξ ὧν 5 μὲν διὰ τὸ θεωρητικὸν τμῆμα, καθ' ὃ ἐδιδάσκοντο τὰ γενικὰ μαθήματα, φυσικομαθηματικὰ ἰδίως, δύο δὲ τοῦ τμήματος τῆς ἐφαρμογῆς, καθ' ὃ ἐδιδάσκοντο τὰ εἰς τὸν ἀξιωματικὸν ἰδίως ἀναγκαιοῦντα.

Ἐν τῇ 7ῃ τάξει δὲν ὑπῆρχον μαθηταὶ. Ἐν τῇ 6ῃ ἦσαν μόνον 5, ἕξ ὧν εἰς ἐπιλοχίας, ὁ Ἰω. Κωνσταντινίδης, δύο λοχία καὶ δύο δεκανεῖς. Εἶμεθα τότε 44 τὸ ὅλον μαθηταὶ ἐν τῇ Σχολῇ, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν μὲν οἱ πλείστοι σώφρονες, ἐπιμελεῖς, εὐφυεῖς, ἔντιμοι, ἐνάρετοι, ἀλλ' ἀπηντῶντο δυστυχῶς καὶ σπέρματα κακίας καὶ ἀνηθικότητος. Ἡ βλακεία εἶχε τὸ μέρος τῆς, ὡς ἐπίσης ἡ ραδιουργία, ἡ κολακεία, ἡ χαμέρπεια, τὸ ἀχαρακτήριστον, ἡ κλοπὴ αὐτῆ, ἡ τελευταία τέλος βαθμῆς τῆς ἀνηθικότητος. Πόσα δὲν συνέβαινον καθ' ἑκάστην ἀτοπήματα, πόσαι δὲν ἐπῆλθον διχόνοια καὶ ἔριδες; Ἄλλ' εὐτυχῶς ἐν μέσῳ τούτων διέμεινα ἐν οὐδετέρῳ οὕτως εἰπεῖν σφαίρα, τῆρῶν μὲν ἀφ' ἑνὸς τὰ καθήκοντά μου, ἀγαπῶν δὲ καὶ συναναστρεφόμενος τοὺς ἀξίους ἀγάπης καὶ ὑπολήψεως συμμαθητάς μου. Ἐπιμελῆς περὶ τὰ μαθήματά μου, ἐλάμβανον πάντοτε κατὰ τὰς παύσεις εὐχαρίστως μέρος εἰς πάντα τὰ παιγνίδια καὶ τὰς ἀστεϊότητας τῶν συναδέλφων μου, μετὰ τινων ἐκ τῶν ὁποίων καὶ ἰδίως τοῦ Ἡρ. Γεωργοπούλου, τοῦ Μ. Βότσαρη, τοῦ Ν. Γουλιμῆ καὶ τινων ἄλλων, συνέδεσα ἰδιαιτέραν φιλίαν.

1871-1872.—Παρήλθεν οὕτω τὸ 1ον ἔτος, οὗ τὸ δῆμινον τῶν παύσεων διάστημα διῆλθον ἐν Ἀγρινίῳ παρὰ τῇ οἰκογενείᾳ μου. Τὸν Σεπτέμβριον ἐγένοντο αἱ ἐξετάσεις, καθ' ἃς ἐπέτυχον λαβῶν τὸν 3ον ἀριθμὸν καὶ προβιβασθεὶς εἰς τὴν 2αν τάξιν μετὰ 17 ἄλλων συμμαθητῶν μου ἐκ τῶν συγκαταπαχθέντων 31.

Τὸ δεύτερον ἔτος ἦτο συνέχεια τοῦ πρώτου. Νέοι τινὲς ἐκ τῶν μετ' ἐμοῦ καταπαχθέντων παρητήθησαν καὶ ἕτεροι εἰσῆλθον εἰς τὴν Σχολὴν καταλαβόντες τὰς κενωθεῖσας θέσεις. Ἐγένετο εἰς ἔτι λοχίας καὶ 4 δεκανεῖς ἐκ τῆς ἐπομένης τάξεως. Τὸν Ἰούλιον καὶ Αὐγούστον καὶ τοῦ ἔτους τούτου διῆλθον ἐν Ἀγρινίῳ, τὸν δὲ Σεπτέμβριον γενομένων ἐξετάσεων, ἐπροβιβάσθην εἰς τὴν 3ην τάξιν, μετὰ τῶν 16 συμμαθητῶν μου, τοῦ ἑνὸς παραιτηθέντος. Ἐλαβον δὲ πάλιν 3ον ἀριθμὸν, πρώτου ὄντος τοῦ Γουλιμῆ καὶ δευτέρου τοῦ Πεταλᾶ.

Ἦδη οἱ πέντε μαθηταὶ τῆς ἀνωτάτης τάξεως περατώσαντες τὰς σπουδὰς των ἐπροβιβάσθησαν ἀνθυπασπισταί, δύο δὲ ἐκ τῶν λοιπῶν παλαιῶν μαθητῶν ἐγένοντο δόκιμοι τοῦ ναυτικοῦ¹ καὶ δύο παρητήθησαν. Ὡστε δὲν ἔμενον πλέον ἢ 4 μόνον ἐκ τῶν παλαιῶν μαθητῶν, οἵτινες ἦσαν ἐν τῇ βῆ τάξει. Ἐξ αὐτῶν ὁ μὲν πρῶτος, Ἰω. Μανέτας, ἐγένετο ἐπιλοχίας, οἱ δὲ τρεῖς ἐπόμενοι λοχίαι· ἔλαβον δὲ καὶ ἐκ τῆς ἐμῆς τάξεως τὸν βαθμὸν τοῦ δεκανέως οἱ ἔχοντες τοὺς τρεῖς πρῶτους ἀριθμούς. Ὡστε ἔλαβον ἤδη καὶ ἐγὼ τὸν πρῶτον βαθμὸν ἐν τῷ στρατιωτικῷ σταδίῳ. Φαντάζεσθε μετὰ πόσης χαρᾶς καὶ ὑπερηφανείας ἔφερον τὸ σειρήτιον τοῦ δεκανέως!

Ἐν λυπηρότατον κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο συνέβη γεγονός, ὁ θάνατος εὐγενεστάτου καὶ εἰλικρινεστάτου συμμαθητοῦ καὶ φίλου μου, τοῦ Μ. Βότσαρη, ἐγγόνου τοῦ ἐν Καρπενησιῷ πεσόντος Μάρκου ἐν μάχῃ πρὸς τοὺς Τούρκους τῷ 1823· ὁ θάνατος τοῦ νέου Βότσαρη ἐνέπλησε πένθους πάντας τοὺς μαθητὰς τῆς Σχολῆς, οἵτινες ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ ἐτίμων τὴν ἀδολον ἀρετὴν.

1873-1874.—Τῇ 31 Μαΐου λαβὼν ἄδειαν, πρὸ τῶν ἄλλων μαθητῶν, ἀνεχώρησα δι' Ἀγρίνιον χάριν τῶν γάμων τῆς ἀδελφῆς μου Χριστίνης, τελεσθέντων τῇ 3 Ἰουνίου 1873 μετὰ τοῦ ἐξ Ἀγρινίου Γεωργίου Παπαγιαννοπούλου, φαρμακοποιοῦ.

Διέμεινα ἐν Ἀγρινίῳ μέχρι τῶν μέσων Αὐγούστου, ὅτε ἐπανῆλθον εἰς τὴν Σχολὴν. Γενομένων ἐξετάσεων τὸν Σεπτέμβριον ἐπροβιβάσθη ἐἰς τὴν 4ῃ τάξιν, μετ' ἄλλων 10 συμμαθητῶν μου, λαβὼν νῦν τὸν 1ον ἀριθμὸν. Τὸ ἔτος τοῦτο αἱ ἐξετάσεις ἐνηργήθησαν λίαν αὐστηρῶς, πολλῶν μαθητῶν μὴ προβιβασθέντων καὶ 5 ἀποβληθέντων.

Τὸν Ὀκτώβριον κατετάχθησαν πολλοὶ νέοι μαθηταί. Τὸ ἔτος τοῦτο παρῆλθεν ὡς τὰ λοιπά, ἐν μέσῳ μὲν παιγνίων, γελῶτων καὶ ἀστειοτήτων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀλλὰ καὶ πολλάκις ἐν μέσῳ μελαγχολιῶν, πλήξεων, ἀηδιῶν.

Περὶ τὰ τέλη Ἰουνίου, γενομένων διακοπῶν, μετέβην ὡς συνήθως εἰς Ἀγρίνιον, ὅπου παρέστην τὸ ἔτος τοῦτο εἰς τοὺς γάμους τῆς θείας μου Ἐλένης (ἀδελφῆς τοῦ πατρός μου) μετὰ τοῦ Ἀντισυνταγματάρχου τῆς φάλαγγος Κωνστ. Σταΐκου, τελεσθέντας τῇ 17 Αὐγούστου 1874.

Ἐπανελθὼν εἰς τὴν Σχολὴν καὶ δούς τὰς ἐξετάσεις τοῦ Σεπτεμβρίου ἐπροβιβάσθη ἐἰς τὴν 5ην τάξιν μετ' ἄλλων 9 συμμαθητῶν μου, λαβὼν πάλιν τὸν 1ον ἀριθμὸν².

1. Δὲν ὑπῆρχε τότε χωριστὴ σχολὴ ἀξιωματικῶν τοῦ ναυτικοῦ. Ἡ Σχολὴ τῶν Δοκίμων ἰδρύθηκε τὸ 1884.

2. Ἀπὸ τὸ «Πατρικὸ Ἀρχεῖο» μεταφέρουμε δύο περικοπές ἐπιστολῶν πρὸς τὸν Γεώργιο Δαργαλῆ :

Τὸ ἔτος τοῦτο ἀπενεμήθη εἰς τὸν πατέρα μου παρὰ τοῦ Σουλτάνου τὸ τουρκικὸν παράσημον Μεδζιτιέ γ' τάξεως, ἕνεκα τῆς κατὰ τῶν λησιτῶν αὐστηρᾶς καταδιώξεώς του, δι' ἧς συνεργασθεὶς ἐν Φθιώτιδι μετὰ τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ Τούρκου ἀρχηγοῦ Μεχμέτ Ἄλη¹, κατώρθωσε νὰ ἐξαλείψῃ ἐντελῶς τὴν ληστείαν ἐν τε τῷ Ἑλληνικῷ καὶ τῷ ὁμόρῳ Τουρκικῷ κράτει.

Οἱ μαθηταὶ τῆς 7ης τάξεως ἐξῆλθον ἤδη εἰς τὸν στρατὸν ὡς ἀνθυπαπισπισταί, ὥστε ἡ τάξις μου ἔμεινε νῦν ἡ ἀνωτέρα ἐν τῇ σχολῇ· κατὰ συνέπειαν ἐγὼ μὲν προεβιβάσθην εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ ἐπιλοχίου, τρεῖς κατόπιν μου εἰς τὸν τοῦ λοχίου καὶ οἱ λοιποὶ ἕξ εἰς τὸν τοῦ δεκανέως, Ἡδὴ ἤλλαξε πολὺ ἡ θέσις ἐμοῦ καὶ τῶν λοιπῶν συμμαθητῶν μου ἐν τῇ Σχολῇ. Μὴ ἔχοντες πλέον ἀνωτέρους ἐλάβομεν πλήρη τὴν ἐλευθερίαν μας, ἐκτελοῦντες δὲ τὴν ὑπηρεσίαν μας λογικῶς καὶ μὴ δεικνύοντες ὠμὴν καὶ ἄκαιρον αὐστηρότητα, εἶχομεν ἐπισύρει τὴν ἀγάπην τῶν ὑποδεεστέρων τάξεων, καὶ σχετικῶς πρὸς ἄλλα ἔτη ἐβασίλευεν ἤδη ἄκρα ὁμόνοια μεταξὺ τῶν μαθητῶν τῆς Σχολῆς.

1875.—Περὶ τὰ τέλη Ἰουνίου μετέβην πάλιν εἰς τὸ Ἀγρίνιον. Ἄλλὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ μήτηρ μου μετὰ τῆς ἀγάμου ἀδελφῆς μου εἶχον μεταβῆ εἰς Καρπενήσιον παρὰ τῷ πατρί μου, διοικοῦντι ἐκεῖ τὸ 2ον τάγμα τῶν Εὐζώνων. Μετὰ ὀκταήμερον λοιπὸν ἐν Ἀγρινίῳ παρὰ τῇ ἐγγάμῳ ἀδελφῇ μου διαμονήν, μετέβην εἰς Καρπενήσιον, διὰ τοῦ Ἀγ. Βλασίου, διελθὼν κατὰ μῆκος τὴν ὄρεινὴν ἐπαρχίαν Εὐρυτανίας. Τὸ Καρπενήσιον εἶναι μικρὰ ὄρεινὴ κωμόπολις, ἐκτισμένη ἀμφιθεατρικῶς εἰς τὰς μεσημβρινοδυτικὰς κλιτύας ὑψηλῶν βουνῶν, καταφύτων ἐξ ἐλατῶν, μὲ ἀκανόνιστους ὁδοὺς καὶ ἀθλίας οἰκίας, ὡς ὄλαι σχεδὸν αἱ κῶμαι τῆς Ἑλλάδος καὶ μάλιστα αἱ ὄρειναί, αἵτινες στεροῦμεναι συγκοινωνιῶν, εἰσὶ καταδεδικασμένοι εἰς τὴν στασιμότητα. Δὲν ἔμεινα δυσηρεστημένος κατὰ τὸ μικρὸν διάστημα τῆς ἐν Καρπενήσιῳ διαμονῆς μου, ὅπερ διῆλθον μελετῶν ἢ περιτρέχων τὰ περίξ ἔφιππος ἢ πεζός².

α) Ἀθῆναι τῇ 20 Ὀκτ. 1874, Ἀδελφῆ Γεώργη (...). Ὁ Παναγιώτης εἶναι καλὰ, εὐχαρῶς πάντοτε καὶ γελαζοῦμενος. Διετήρησε καὶ πάλιν ἐφέτος τὴν πρώτην θέσιν — ὁ Ζουμβρακάκης εἶναι κατενθουσιασμένος ἀπὸ αὐτόν (...). Ὁ ὡς ἀδελφός, Ἰ. Δράκος.

β) Ἀθῆναι τῇ 20 Νοεμβρίου 1874, Κύριε Ἀρχηγέ, (...). Ὁ Παναγιώτης εἰς τὰς ἐξετάσεις ἀπεκρίθη ἀριστα καὶ ὁ Διοικητὴς τόσον εὐχαριστήθη καὶ τὸν ἐπροβίβασε ἐπιλοχίαν καθ' ὃν πρῶτος τῆς τάξεως, ἐνῶ ἐπιλοχίας ἔπρεπε νὰ γίνῃ εἰς τὸ τέλος, ἦτοι εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς 7ης. Ἐπήγαμεν μαζὶ εἰς τὸ θέατρον καὶ ἦτον ὅλος γαλόνια. Αὐτὲς τὶς ἡμέρας θὰ ὑπάγω εἰς Πειραιᾶ καὶ θὰ ζητήσω τὴν ἄδειαν ἀπὸ τὸν Διοικητὴν νὰ ἔλθῃ ἐνταῦθα νὰ διασκεδάσῃ ὀλίγον. Τὸν παρεκάλεσα δ,τι τῷ ἀναγκαιεῖ νὰ μοὶ παραγγέλλῃ νὰ τοῦ στέλνω, ἀλλὰ εἶναι πολὺ ντροπαλός (...). Σὲ ἀσπάζομαι, Δ. Βότσαρης. Βλ. καὶ σ. 35 σμ. 1.

1. Βλ. σ. 57 κ.ἐπ.

2. Τοῦ ταξιδιοῦ τούτου στὸ Καρπενῆσι βρίσκεται στὸ Ἀρχεῖο ἰδιόγραφη 12σέλιδη

1871. ΣΧΟΛΗ ΕΥΕΛΤΙΔΩΝ

Ἄνεχώρησα τέλος καί ἐκ Καρπενησίου περί τὸ τέλος Αὐγούστου καὶ ἐπανῆλθον εἰς Ἀθήνας, διελθὼν κατὰ μήκος τὴν ἐπαρχίαν Φθιώτιδος παρὰ τὴν μεθόριον γραμμὴν καὶ ἐπισκεφθεὶς δι' ὀλίγας ὥρας τὰς πόλεις Λαμίαν, Στυλίδα καὶ Χαλκίδα (...).

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ τάξις μου ὤφειλε νὰ δώσῃ ἀπολυτηρίου ἐξετάσεις ἐπὶ ὄλων τῶν μαθημάτων, ἅπερ διήκουσε κατὰ τὰ πέντε ἔτη τοῦ θεωρητικοῦ τμήματος· ἐμελετήσαμεν ὅθεν ὅλοι φοβερά. Αἱ ἐξετάσεις μας ἤρξαντο μετὰ τὰς τῶν ἄλλων κλάσεων, ἤτοι κατὰ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου καὶ ἐπερατώθησαν μετὰ ἓνα μῆνα. Ἄπαντες ἐπροβιβάσθημεν εἰς τὴν ἕκτην, ἐγὼ δὲ ἔλαβον τὸν 2ον ἀριθμὸν, κατορθώσαντος νὰ λάβῃ τὸν πρῶτον τοῦ μετὰ μανίας καὶ δι' ὄλων τῶν μέσων ἐπιδιόκοντος τοῦτο συμμαθητοῦ μου Κ. Πεταλά, χάρις εἰς τὴν ὑποστήριξιν καὶ εὐνοιαν τοῦ προέδρου τῆς Ἐξεταστικῆς Ἐπιτροπῆς (ταγματάρχου Τουρνάκη) καὶ τινων μελῶν αὐτῆς. Τὸ γεγονός τοῦτο ἐλύπησε φοβερά ὄχι μόνον ἐμέ, ἀλλὰ καὶ τοὺς λοιποὺς μαθητὰς τῆς Σχολῆς, οἵτινες ἦσαν ὅλοι σχεδὸν πρὸς τὸ μέρος μου. Συνέπεια τοῦ ἀποτελέσματος αὐτοῦ τῶν ἐξετάσεων ἐπῆλθε τὸ παράδοξον συμβάν νὰ ὑπάρχωσι δύο ἐπιλοχίαι εἰς ἓνα λόγον τῶν μαθητῶν τῆς Σχολῆς (ὀνομασθέντος τοιοῦτου καὶ τοῦ κ. Πεταλά).

Ἡ ἐλευθερία μας ἠῤῥησεν ἔτι μᾶλλον τὸ ἔτος τοῦτο. Πρῶτον εἶχομεν κατορθώσει νὰ δραπετεύωμεν κρυφίως ἐκ τῆς Σχολῆς καθ' ἑκάστην νύκτα, καταβιβαζόμενοι ἐκ τῶν παραθύρων ἢ ἐξερχόμενοι διὰ κρυφίων θυρῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς κυρίας εἰσόδου. Εἶχε καταντήσῃ τοῦτο τόσον σύνηθες, ὥστε ἐφεύγομεν καὶ ἐπανηρχόμεθα κατὰ τὸ μεσονύκτιον μετὰ τῆς μεγαλυτέρας ἀδιαφορίας, μὴ φοβούμενοι οὐδόλως τὰς συχνὰς νυκτερινὰς ἐπιθεωρήσεις τοῦ ὑπασπιστοῦ τῆς Σχολῆς καὶ τῶν ἀξιωματικῶν. Περὶ τὸ τέλος ὁμως τοῦ ἔτους ἐξέλιπε τὸ τοιοῦτον, συλληφθέντων τριῶν νύκτωρ δραπετευσάντων καὶ τιμωρηθέντων αὐστηρῶς.

Εἶχομεν ἐν τούτοις τὸ ἔτος τοῦτο καὶ τινὰς διασκεδάσεις μεταξύ τῶν ὁποίων ἐπρώτευν ἡ ἵππασία καὶ τὰ γυμνάσια πυροβολικοῦ, διὰ τὰ ὁποῖα ἅπαξ τῆς ἐβδομάδος ἀνηρχόμεθα εἰς Ἀθήνας καὶ εἶχομεν τότε ὥρας τινὰς ἐλευθέρως πρὸς διασκέδασιν· προσέτι ἄλλαι τινὲς ἐφαρμογαί, ὡς ἡ ἐπίσκεψις τοῦ πυριτιδοποιείου τοῦ κ. Μωραϊτίνῃ, ἢ τῆς ὄπλοθήκης τοῦ Ὑπουργείου τῶν στρατιωτικῶν, ἢ διαφόρων κτιρίων διὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, ἢ τοῦ ἀστεροσκοπείου κλπ. μᾶς ἔδιδον πάντοτε τὸν καιρὸν νὰ κάμωμεν περιπάτους.

ἀφήγησι, ὑπὸ μορφῇ ἐπιστολῆς πρὸς ἀδελφὸν καὶ μᾶλλον ὑποθετικὸν παραλήπτην. Οἱ σελίδες αὐτὲς περιγράφουν μὲ ἀκρίβεια, ἀλλὰ καὶ μὲ ζωηρὸν φυσιολατρικὸν παλμόν, τίς τοπογραφικὰς ἐναλλαγὰς ὅλης τῆς διαδρομῆς καὶ σημειῶνουν πολλὰς ἰδιουτυπίας ἐνδιάμεσων οἰκισμῶν. Παρουσιάζουν καὶ ἀντικειμενικὸν καὶ ὑποκειμενικὸν ἐνδιαφέρον, ἀλλὰ δυστυχῶς, οὔτε οἱ διαστάσεις οὔτε ὁ σκοπὸς αὐτοῦ τοῦ βιβλίου ἐπιτρέπει νὰ τίς παραθέσωμε ἐδῶ.

Προσέτι ἐλάβομεν μέρος τὸ ἔτος τοῦτο εἰς τινας παρατάξεις καὶ γυμνάσια ἐν Ἀθήναις, ἐξετελέσαμεν δὲ ἐν Πειραιεῖ, παρὰ τὴν θέσιν Περὶ βόλια διὰ σκαπανέων καὶ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ φιλοπονωτάτου καὶ εὐφυοῦς καθηγητοῦ τῆς Προσκαίρου Ὀχυρωματικῆς κ. Π. Λυκούδη¹, ὑπολοχαγοῦ τοῦ Μηχανικοῦ, ταχύσκαπτά τινὰ ὀχυρώματα διὰ τὸ πεζικὸν καὶ Πυροβολεῖον, ἀπ' αὐτῶν δὲ κατόπιν ἐξετελέσαμεν πυρὰ ἐπὶ σκοπὸν διὰ πεδινῶν καὶ ὀρειβατικῶν πυροβόλων, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὑπολοχαγοῦ τοῦ Πυροβολικοῦ κ. Ἄρ. Μάνεση καὶ ἀνεφλέξαμεν κατασκευασθέντα τινὰ ὑπονομίσκον.

Ἄν προσθέσω χορούς τινας ἰδιωτικούς, εἰς οὓς προσκαλούμεθα συχνὰ τὸν χειμῶνα παρὰ τινων καλῶν οἰκογενειῶν ἐν Πειραιεῖ, ὡς παρὰ τῶν οἰκογενειῶν τῶν κ.κ. Δημόκα, Σούρβα, καὶ τινων ἄλλων, δίδω τὴν ἐντελῆ εἰκόνα τοῦ προτελευταίου τούτου ἐν τῇ Σχολῇ ἔτους.

Τῇ 28 Μαρτίου τοῦ ἔτους τούτου 1876, ἀπενεμήθη εἰς τὸν πατέρα μου τὸ παράσημον τῶν Ταξιαρχῶν διὰ τὰς ὑπὲρ τῆς δημοσίου ἀσφαλείας πολυτίμους ὑπηρεσίας του, κατὰ δὲ τὰς ἀρχὰς Ἀπριλίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους μετέθη ὡς διοικητῆς τοῦ ἐν Ὑπάτῃ ἐδρεύοντος 3ου Εὐζωνικοῦ Τάγματος, διορισθεὶς συνάμα καὶ Ἀρχηγὸς τοῦ ἐν τῷ νομῷ Φθιωτιδοφωκίδος στρατοῦ, καὶ μετέβη εἰς τὴν νέαν του θέσιν, ἐνῶ ἡ μήτηρ μου καὶ ἡ ἀδελφὴ μου ἐπανήλθον εἰς Ἀγρίνιον, ὅπου καὶ ἐγὼ μεταβὰς διήλθον τοὺς μῆνας τοῦ θέρους Ἰούλιον καὶ Αὐγούστον.

Τελευταῖος χρόνος στῆ Σχολῇ.—Κατὰ τὰ τέλη Αὐγούστου (1876) ἐπανήλθον εἰς τὴν Σχολήν, ὅπως διέλθω τὸ τελευταῖον ἐν αὐτῇ ἔτος. Εἰς τὰς ἐκ τῆς 6ης διὰ τὴν 7ην τάξιν ἐξετάσεις ἐπανέκτησα τὴν ἀρχαίαν μου θέσιν, λαβὼν πάλιν τὸν πρῶτον ἀριθμόν. Τὸ ἔτος τοῦτο διήλθομεν ἐν τῇ Σχολῇ ἀνυπομονοῦντες περὶ τῆς λήξεώς του· εἰς τοῦτο συνέτεινεν ἰδίως ἡ θεθλωμένη πολιτικὴ κατάστασις τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἡ ἔκρηξις τοῦ Ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου κατὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ τρέχοντος ἔτους 1877. Ταῦτα δὲ προῦκάλουν συνεχῶς ζωηρὰ καὶ φαντασιώδη σχέδια καὶ ἐλπίδας περὶ τοῦ προσεχοῦς ἡμῶν σταδίου.

Τὸ θέρους γενομένων διακοπῶν καὶ ἀπελθόντων τῶν λοιπῶν μαθητῶν, οἱ τῆς τάξεώς μου διεμείναμεν ἐν τῇ Σχολῇ, ὅπως προπαρασκευασθῶμεν διὰ τὰς ἀπολυτηρίους ἐξετάσεις, αἵτινες ἤρξαντο τῇ 1ῃ Αὐγούστου. Ἐπετύχομεν πάντες καὶ κατετάχθημεν ἀμέσως ὡς ἀνθυπασπισταὶ εἰς τὸ πυροβολικόν, ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν ὄντος τοῦ Διοικητοῦ τῆς Σχολῆς, ἀντισυνταγματάρχου Χαρ. Ζυμβρακάκη, καλοκαγάθου καὶ ἐναρέτου ἀνδρός, ἐν τῷ ἐπικληθέντι οἰκουμεικῷ ὑπουργείῳ, τῷ ἕνεκα τῶν κρισί-

1. Περὶ τοῦ Π. Λυκούδη βλ. κεφ. Στ'.

μων περιστάσεων σχηματισθέντι ἐκ τῶν κορυφαίων πολιτικῶν ἀνδρῶν, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ἀειμνήστου ναυάρχου Κανάρη.

Ἡ τάξις καθ' ἣν ἐξήλθομεν καὶ κατετάχθημεν εἰς τὸ πυροβολικὸν ἦν ἡ ἑξῆς : Π. Δαγκλιῆς, Κ. Πεταλᾶς, Λ. Λαπαθιώτης, Ν. Γουλιμῆς, Ν. Βάρβογλης, Ι. Ἰωάννου, Ἄντ. Ἡπίτης, Κ. Δαμιανός, Ἐμ. Μανουσσογιαννάκης καὶ Θ. Τσακᾶκης.

Μεθ' ἡμῶν ἐξήλθεν ὡς ἀνθυπασπιστὴς εἰς τὸ Πεζικὸν ὁ μαθητὴς τῆς πέμπτης τάξεως Ν. Σκυλλοδῆμος, ὦν μόνος ἐν τῇ τάξει του καὶ ζητήσας τοῦτο.

*Ἐγραφον μετὰ τὴν ἐκ τῆς Σχολῆς ἐξοδόν μου, κατ' Αὐγουστον τοῦ 1877.

Εἰς τὸ μέλλον θέλω τηρεῖ σημειώσεις περὶ τῶν τοῦ βίου μου περιπετειῶν.

2. Ο ΑΝΘΥΠΑΣΠΙΣΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΔΑΓΚΛΗΣ

Οἱ αὐτοβιογραφικὲς σελίδες συνεχίζονται, χωρὶς κενό, μὲ ἓνα δεύτερο τμήμα τιτλοφορούμενο «Μετὰ τὴν ἐκ τῆς Στρατιωτικῆς Σχολῆς ἐξοδόν μου». Εἶναι δύο τετράδια σχήματος 19 X 14 1/2, δεμένα μὲ ἀπλὸ χοντρὸ καρτόνι, συνολικὰ 128 σελίδες : τὸ πρῶτο ἀπὸ σ. 1-94, τὸ δεύτερο ἀπὸ σ. 95-128 (οἱ λοιπὲς σελίδες τοῦ δευτέρου εἶναι κενές).

Χρονικὰ ὄρια αὐτῆς τῆς περιόδου εἶναι : Αὐγουστος 1877 — ἀπολυτήριες ἐξετάσεις ἀπὸ τῆ Σχολῆ τῶν Εὐελπίδων— καὶ Δεκέμβριος 1881: ἀναχώρησις γιὰ τὴ νέα θέσις στὴν Ἄρτα· γιὰτὶ στὸ μεταξύ ἡ Ἑλλάδα μεγάλωσε, προσαρτήθηκε ἡ Θεσσαλία μ' ἓνα μικρὸν τμήμα τῆς Ἠπείρου, καὶ ἡ Ἄρτα ἀνήκει τώρα στὸ Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος.

Πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκστρατεία τοῦ 1878, ποῦ εἶναι τὸ σημαντικώτερον μέρος αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου, ὁ ἀνθυπασπιστὴς Παναγιώτης Δαγκλιῆς, μόλις βγῆκε ἀπὸ τὴ Σχολή, σημειῶνει τὶς ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὰ πρῶτα του βήματα στὸ στρατιωτικὸν στάδιον.

Μετὰ τὴν ἐκ τῆς Στρατιωτικῆς Σχολῆς ἐξοδόν μου.— Ἀθῆναι 11-20 Αὐγούστου 1877.—Διαμένω εἰς Ἀθήνας, περιμένων τὴν εἰς τὸν στρατὸν κατάταξίν μου, ὡς ἀνθυπασπιστοῦ. Περὶ τὸ τέλος τῆς δεκαημερίας ταύτης ἐξεδόθη Β. Διάταγμα ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Χ. Ζυμβρακάκη δι' οὗ κατατασσόμεθα ἅπαντες ὡς ἀνθυπασπισταὶ εἰς τὸ Πυροβολικόν, τὸ ὁποῖον ἔνεκεν τῶν περιστάσεων αὐξηθὲν, ἐσχάτως εἰς 12 πυροβολαρχίας, ἔπασχε μεγάλην ἔλλειψιν ἀξιωματικῶν. Τῇ 20 Αὐγούστου δώσαντες πάντες ἐν τῷ Φρουραρχείῳ Ἀθηνῶν τὸν νενομισμένον ὄρκον πίστεως πρὸς τὴν πατρίδα, τὸν βασιλέα καὶ τὰς σημαίας, ἀνελάβομεν ὑπηρεσίαν παρὰ τῷ Συντάγματι τοῦ πυροβολικοῦ.

21 Αὐγούστου-30 Ἰουλίου.—Καθ' ὅλον τὸ διάστημα αὐτὸ ἐξετέλεσα ἐν τῷ Συντάγματι τοῦ Πυροβολικοῦ τὰ καθήκοντα τοῦ πυροβολητοῦ καὶ τῶν διαφόρων βαθμῶν ὑπαξιωματικοῦ.

Ἰοκτώβριος. Κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ ἐβδομάδα ἐξετέλεσα τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἀνθυπασπιστοῦ, μεθ' ἣν προσεκollήθην διὰ τὴν ἐκτέλεσιν

καθηκόντων ἀξιωματικοῦ εἰς τὴν 2αν ὀρειβατικὴν πυρβολαρχίαν, διοικουμένην παρὰ τοῦ ὑπολ. κ. Παπάγου¹.

Ἡ πρώτη ἐξωτερικὴ ὑπηρεσία, ἦν ἐξετέλεσα, ἦτο ἡ ἔφοδος εἰς τὴν πυριταποθήκην κατ' αὐτὴν τὴν πρώτην ἐβδομάδα, καθ' ἣν ἀνέλαβον ὑπηρεσίαν ἀξιωματικοῦ, καὶ ἡ δευτέρα, τὸ νὰ φέρω κατὰ τὴν κηδεῖαν τὰ παράσημα τοῦ ἀποβιώσαντος πρώην γεροϋσιαστοῦ καὶ ἱππότου τῶν Ταξιαρχῶν Χατζίσκου², τῆ 22α Ὀκτωβρίου 1877. Τῆ 26ῃ Ὀκτωβρίου μετετέθη εἰς τὴν 6ην ὀρειβ. πυρβολαρχίαν, ἣτις ὀπλισθεῖσα ἡ πρώτη διὰ τῶν νεωστὶ κομισθέντων ὀπισθογεμῶν πυροβόλων συστήματος Κρούπ, διετάχθη ν' ἀναχωρήσῃ ἀμέσως τῆ ἐπαύριον εἰς Θήβας. Μὴ δυνηθείσης ὁμως νὰ ἐτοιμασθῆ τόσῳ ταχέως ἀνεβλήθη ἡ ἀναχώρησις της ἐπὶ τινὰς ἡμέρας (. . .).

7 Νοεμβρίου.—Παραταχθείσης περὶ τὴν 9ην ὥραν π.μ. τῆς πυρβολαρχίας, ἐν στολῇ πορείας, ἐν τῇ πλατείᾳ τοῦ Συντάγματος τοῦ Πυροβολικοῦ, ἤρξατο ἡ ἐκκίνησις αὐτῆς ἐν μέσῳ τῶν εὐχῶν τῶν συναδέλφων, παιανίζουσης τῆς μουσικῆς καὶ κατευοδουῦντος πολλοῦ πλήθους ἐνθουσιῶντος. Σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι ἡ ἐποχὴ αὕτη ἦτο ἐποχὴ μεγάλων ταραχῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ κρίσεως τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος. Ὁ Ρωσσοτουρκικὸς πόλεμος ἐμαίνετο πρὸ 7 μηνῶν, ὅλοι δὲ ἠλπίζον ὅτι ἀποτέλεσμα αὐτοῦ θὰ ἦτο ἂν ὄχι ἡ ἐντελής καταστροφὴ τῆς Τουρκίας, τοῦλάχιστον σπουδαία μεταρρυθμίσις αὐτῆς. Ἐπὶ ταῖς ἐλπίσιν ταύταις, ὡς εἰκός, πᾶσα ἑλληνικὴ καρδιά συνεταράσσετο. Ἡ Ἑλλάς, καίτοι οἰκονομικῶς ἐξηντλημένη καὶ μηδαμόθεν προβλέπουσα βοήθειαν, ἀπεφάσισε καὶ δάνεια νὰ κάμῃ καὶ τὸν στρατὸν της νὰ ὑπερδιπλασιάσῃ, ἵνα εὐρεθῆ ἕτοιμος νὰ ἐπωφεληθῆ δοθείσης εὐκαιρίας, ἐκ τῆς καταστροφῆς τοῦ αἰωνίου ἐχθροῦ. Δὲν ἐβλεπέ τις πρὸ τινῶν μηνῶν ἢ πολλαχόθεν προσέλευσιν νεοσυλλέκτων καὶ ἐθελοντῶν, κίνησιν λόχων καὶ ταγμάτων, προμήθειαν ὀπλων καὶ πυροβόλων καὶ τὰ τοιαῦτα. Πᾶσαν ἀναχώρησιν στρατιωτικοῦ σώματος ἐξ Ἀθηνῶν συνώδευον αἱ ἐνθουσιῶδεις εὐχαὶ πάντων, διότι ἐθεωρεῖτο ὅτι δὲν θὰ ἐπέστρεφεν ἢ μετὰ ἐνδοξον ἀγῶνα.

Ἐπὶ τοιοῦτους λοιπὸν οἰωνοὺς καὶ μετὰ τοιοῦτων ἐλπίδων ἐγένετο καὶ ἡ πρώτη ἀναχώρησις μου, ὡς ἀξιωματικοῦ, ἐξ Ἀθηνῶν μετὰ τῆς 6ης ὀρειβ. πυρβολαρχίας.

Ἀφικόμενοι περὶ τὴν 3½ ὥρ. μ.μ. εἰς τὴν κωμόπολιν Ἐλευσίνα, διενυκτερεύσαμεν ἐν αὐτῇ.

8 Νοεμβρίου.—Ἀναχωρήσαντες τῆ 8ῃ τῆς πρωΐας ἐφθάσαμεν τὴν 3½ μ.μ. εἰς θέσιν Κάζαν, ἐπὶ τῶν κλιτύων τοῦ Κιθαιρῶνος, ὅπου ὑπάρχουν ἐν

1. Λεωνίδας Παπάγος, πατέρας τοῦ στρατάρχη.

2. Περὶ Χατζίσκου βλ. σ. 59.

παλαιόν πανδοχείον μετὰ σταύλων καὶ εἰς ἀμυντικούς στρατών. Ἐνταῦθα διενυκτερεύσαμεν.

Καθ' ὄλην τὴν νύκτα τῆς 8ης πρὸς τὴν 9ην Νοεμβρίου, ἐπιπτε βροχὴ καὶ χιῶν ἐπὶ τῶν κορυφῶν τοῦ Κιθαιρῶνος, ὥστε ὁ τόπος ὅλος ἔγινε πηλός. Τοῦτο ἐξηκολούθησεν καὶ τὴν ἐπιοῦσαν ὁλόκληρον. Ἄλλ' ὅμως ἀνεχωρήσαμεν τὴν πρωΐαν καὶ ἀφικόμεθα μετὰ πολλοῦ κόπου περὶ τὴν 1 ½ μ.μ. εἰς Θήβας.

10–11–12 Νοεμβρίου.—Διαμονὴ ἐν Θήβαις εἰς τι ἐλεεινὸν ξενοδοχεῖον. Μόλις ἀνελάβομεν ἐκ τῆς πορείας καὶ ἤρχισαμεν νὰ τακτοποιώμεθα ἐν Θήβαις, λαμβάνομεν ἄλλην διαταγὴν ἐνταῦθα νὰ ἀναχωρήσωμεν εἰς Λαμίαν (. . .).

Ἀκολουθεῖ ἡμερολόγιο πορείας Θήβα–Λεβαδιὰ–Λαμία, 13–18 Νοεμβρίου.

Ἐνας στρατιωτικὸς περίπατος.—Ἡ ἐν Λαμίᾳ διαμονὴ μου ὑπῆρξε μᾶλλον εὐάρεστος· εἰς τοῦτο δὲ συνέτειναν μικραὶ τινες συγγένειαι καὶ ὀλίγαι γνωριμίαι, ἃς εἶχον ἢ ἀπέκτησα ἐκεῖ.

Κατὰ τὴν 2αν Κυριακὴν τοῦ Δεκεμβρίου ἐξετελέσθη στρατιωτικὸς περίπατος μέχρι Στυλίδος ὑπὸ τοῦ ἐν Λαμίᾳ στρατοῦ, συγκειμένου ἐκ τοῦ 1ου πεζικοῦ τάγματος, ἐνὸς λόχου Σκαπανέων, μιᾶς ἴλης ἵππικοῦ καὶ μιᾶς πυρβολαρχίας. Ὁ στρατὸς οὗτος ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ταξίαρχου κ. Γενίσαρλη, ἀντισυνταγματάρχου τοῦ Πεζικοῦ, ἀνεχώρησεν ἐκ Λαμίας περὶ τὴν 8ην τῆς πρωΐας, ἀφίκετο εἰς Στυλίδαν περὶ τὴν 11 ½, ἀνεπαύθη ἐκεῖ ἐπὶ τρεῖς ὥρας περίπου καὶ ἐπανῆλθεν εὐθυμὸς εἰς Λαμίαν περὶ τὴν 6 ½ τῆς ἑσπέρας. Κατὰ τὴν εἴσοδόν του εἰς τὴν πόλιν ἐν ζητωκραυγαῖς ὑπὲρ τοῦ ἔθνους καὶ τοῦ βασιλέως, ἐζητωκραύγασεν καὶ ὑπὲρ τοῦ πολέμου, ὅπερ προθύμως ἀπεδέχθησαν καὶ οἱ πολῖται εἰς πολὺ πλῆθος καὶ ἡ πόλις ὅλη ἐπὶ τινὰ ὥραν ἐβόησεν ἐξ ἀλλαλαγμῶν. Εὐτυχῶς τὸ πρᾶγμα ἔως ἐδῶ ἔσταμάτησεν. Ὁ στρατὸς εἰσῆλθεν εἰς τοὺς στρατώνας του, τὸ δὲ πλῆθος, καίτοι προσπαθῆσεν νὰ ἀποδοκιμάσῃ τὸν πρόξενον τῆς Τουρκίας, ἐκωλύθη ὑπὸ τῆς Ἀστυνομίας καὶ Χωροφυλακῆς καὶ διελύθη.

3. Η ΕΦΗΜΕΡΗ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΟΥ 1878

Πολλὲς ἀπὸ τὶς ἐπόμενες σελίδες παρουσιάζουν ζωηρότατο ἐνδιαφέρον γιὰ ὅσους θέλουν νὰ ξέρουν τὴ γνήσια ἱστορία τοῦ τόπου μας, χωρὶς τὶς παραμορφώσεις ποὺ τῆς ἐπιβάλλουν καιροσκοπικὲς ἢ δημαγωγικὲς τοποθετήσεις. Ἡ ἀφήγησις τοῦ ἀνθυπασπιστῆ Παναγιώτη Δαγκλῆ, χρησιμοποιοῦντας μόνον τὸ ἀπαραίτητο λεξιλόγιο δίχως τὴν παραμικρὴ διακόσμησι, δίνει τὶς πραγματικὲς διαστάσεις τῆς χωρὶς κήρυξη πολέμου εἰσβολῆς μας στὸ τουρκικὸ ἔδαφος τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1878, ὅταν πιά ἡ Τουρκία εἶχε γονατίσει καὶ εἶχε τοὺς Ρώσους στὸν Ἅγιο Στέφανον, μίαν ὥρα ἔξω ἀπὸ τὴν Πόλιν, καὶ τῆς ἐφήμερης ἐκείνης ἐκστρατείας μας, ποὺ γύρισε μπρὸς–πίσω μ' ἓνα νεῦμα τῶν Δυνάμεων, ἀλλὰ κατέληξε τελικὰ στὴν ἀπελευθέρωσιν ἐνὸς σημαντικοῦ μέρους ἀλυτρώτων.

Στή δίνη τῶν καταστροφῶν πού εἶδαμε ἀπὸ τότε, μερικοὶ νεκροὶ καὶ τραυματίες πρὸ πολλοὶ ἢ πρὸ λίγων δὲν μετροῦν πιά. Ὅπως δὲν μετροῦν, ἐμπρὸς στὸν παγκόσμιον σημερινὸ συναγεμιό, οἱ ἀνταγωνισμοὶ τῶν τότε Μεγάλων Δυνάμεων γύρω ἀπὸ τὶς ἐθνικὲς διεκδικήσεις τῶν Ἑλλήνων τοῦ 1878. Ἀλλὰ τὸ βῆρος τῶν ἱστορικῶν γεγονότων δὲν ὑπολογίζεται μόνο μὲ τὶς ὑλικὲς θυσίες πού κόστισαν.

Ὁ καθένας θὰ σχολιάσει κατὰ τὴν ἰδιοσυγκρασίαν του καὶ κατὰ τὴν φιλοσοφικὴν του τοποθέτησιν τὸν ἀκήρυκτον πόλεμον τοῦ 1878, καὶ εἶναι ἐξίσου εὐκόλον νὰ τὸν παρουσιάσεις σὰ μιὰν αὐθόρμητον ἡρωϊκὴν ἐξόρμησιν γιὰ τὴν δικαίωσιν τῶν πεπρωμένων τῆς Φυλῆς, ὅσο καὶ νὰ τὸν ἐλευνολογήσεις σὰ μιὰν ἀσύνητην στρατιωτικὴν περιπέτειαν, πού ἀναγκάστηκε μέσα σὲ λίγα εἰκοσιτετράωρα νὰ ὀπισθοχωρήσῃ, μολὶς οἱ πρέσβεις τῶν Δυνάμεων ἀγρίεψαν στὴν Ἀθήνα. Μὲ τὴν ἀσφάλειαν πού μᾶς παρέχει ἡ ἐκ τῶν ὑστέρων ἐπισκόπησι τῶν συμβάντων, μποροῦμε σήμερον νὰ διερωτηθοῦμε μήπως δὲν πρόκειται οὔτε γιὰ ἡρωϊκὴν ἐξόρμησιν οὔτε γιὰ ἀσύνητην περιπέτειαν, ἀλλὰ μᾶλλον γιὰ ψυχραῖον καὶ λελογισμένον σχέδιον, πού μᾶς ἔδωσε εἰσιτήριον στὰ διεθνή συνέδρια, ἔστω κι ἀπὸ τὴν πόρταν τῆς ὑπηρεσίας, καὶ μ' ἐλάχιστες θυσίας, τὸ κάτω - κάτω.

Στὶς σελίδες πού ἀκολουθοῦν ὁ ἐνήμερος ἀναγνώστης θὰ προσέξῃ πόσες χτυπητὲς ἀναλογίαι παρουσιάζει ἡ ἐφήμερη ἐκστρατεία τοῦ 1878 μὲ τὴν ἄλλη, τὴν πολὺ πρὸ ὀδυνηρῆ, τοῦ 1897 : εἰσβολὴ στὸ ἴσκιον χωρὶς κήρυξιν πολέμου, στρατιωτικὲς κινήσεις ἀλλοπρόσαλλες, πυροβολισμοὶ « οὐχὶ ἐννοεῖται κατ' ἐχθροῦ ἀλλὰ κατὰ τῶν ὀνίθων, τῶν χηνῶν, τῶν προβάτων », ἄδοξη ὑποχώρησις στὰ ὀρηκτῆρά μας, ἀλλὰ στὸ τέλος, καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις, ἀπίθανη πολιτικὴ ἐκβασὴ ἰσοδύναμη νίκης, τὴν πρώτην φορὰ μὲ τὴν προσάρτησιν τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς περιοχῆς τῆς Ἄρτας, τὴ δευτέραν μὲ τὴν ἐγκατάστασιν ἑλληνικῆς ἀρμοστείας στὴν Κρήτη.

1878.—1—20 Ἰανουαρίου.—Εὐρίσκομαι ἐν τῇ αὐτῇ πόλει. Τὰ πολιτικὰ πράγματα ὁσήμερον μᾶλλον ἐξετραχύνοντο. Οἱ Ρῶσοι, ὧν αἱ ἐπιτυχίαι τελευταῖον εἶχον σταματήσει πρὸ τῶν Τουρκικῶν δυνάμεων, λαβόντες νέας ἰσχυρὰς ἐπικουρίας ἤρχισαν ἐκ νέου νὰ προελαύνωσιν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Βουλγαρίας. Πολλοὶ θέσεις ἢ μία κατόπιν τῆς ἄλλης καὶ ἀλλεπάλληλα σώματα στρατοῦ περιέπιπτον εἰς χεῖρας αὐτῶν. Οἱ Μαυροβούνιοι ἐξ ἀρχῆς, οἱ Ρουμᾶνοι κατόπιν, οἱ Σέρβοι τελευταῖοι εἶχον κατέλθει εἰς τὸν κοινὸν κατὰ τῆς Τουρκίας ἀγῶνα. Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Πλεύνας καὶ τοῦ ἐν αὐτῇ ἀνδρείου στρατοῦ καὶ τοῦ ἔτι ἀνδρειότερου στρατηγοῦ Ὄσμάν πασαῶ, ἡ Σόφια, ἡ Φιλιππούπολις, ἡ Ἀδριανούπολις αὐτὴ περιήλθον εἰς χεῖρας τῶν Ρώσων σχεδὸν ἀμαχητί. Ἐνεῦθεν δὲ ἤλαυνον εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἦσαν ἤδη πλησίον αὐτῆς, ὅτε ἔντρομοι οἱ Τοῦρκοι ἐζήτησαν ἀνακωχὴν καὶ ἤρξαντο αἰ περὶ αὐτῆς διαπραγματεύσεις.

Ἐνώπιον τὸσφ καταπληκτικῶν γεγονότων, ἀπάθεια τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς δὲν ἠδύνατο ἐπὶ πλέον νὰ διατηρηθῇ. Ἡ Κρήτη εἶχεν ἤδη ἄρει τὰ ὄπλα, ἐπαναστατικὰ τινα δὲ σώματα ἤρξαντο ἀναφαινόμενα ἐν Ἡπείρῳ¹ καὶ Θεσσαλίᾳ, καὶ βοήθειαι εἰς τε ἄνδρας καὶ ὄπλα ἤρξαντο ἐκέῖσε πεμπόμεναι. Ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἄφ' ἐτέρου ἤρξατο συγκεντρούμενος περὶ τὰ μεθόρια.

1. Γιὰ τὶς ἀντίστοιχες περιπέτειες τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὰ ἠπειρωτικὰ σύνορα, βλ. σ. 40 κ.ἐπ.

³Από τὰς ἀρχὰς τοῦ μηνὸς τούτου ὁ Ἄρχηγὸς τοῦ κατὰ τὴν Ἄνατολ. Ἑλλάδα στρατοῦ ὑποστράτηγος κ. Σούτσος ἦλθεν εἰς Λαμίαν ἐκ Χαλκίδος, ὅλος δὲ ὁ ἐν τῷ ἐκεῖ στρατοπέδῳ στρατὸς μέχρι τῶν μέσων τοῦ μηνὸς εἶχε μετασταθμεύσει ἐν Λαμίᾳ καὶ Στυλίδι. Πυρβολαρχίαι τινὲς καὶ ἴλαι ἵππικοῦ ἐστάλησαν ἐξ Ἀθηνῶν.

Ἡ Κυβέρνησις Κουμουνδούρου, ἡ διαδεχθεῖσα τὴν ἐπικληθεῖσαν Οἰκουμηνικήν, ἀπεφάσισε φαίνεται ν' ἀναρρίψη τὸν περὶ τῶν ὄλων κύβον, ἀφοῦ ματαίως κρούσασα αὐτὴ καὶ ἡ προκάτοχός της τὰς θύρας τῶν ἰσχυρῶν δυνάμεων, οὐδαμῶθεν εὔρεν ὑπόσχεσιν προστασίας. Τὰς τελευταίας ἡμέρας ἐπιθυρίζετο ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἐμελλε νὰ διέλθῃ τὰ μεθόρια. Τὴν 20 τρέχοντος οὐδεμία πλέον ὑπελείπετο ἀμφιβολία περὶ τούτου. Μόνον δὲν ἐγινώσκομεν ἐπὶ τίνι αἰτίᾳ, ἐπὶ τίνι δικαιώματι θὰ εἰσέβαλλεν εἰς ἐχθρικὸν ἔδαφος. Ὁ πόλεμος βεβαίως δὲν εἶχε κηρυχθῆ, διότι ὁ πρόξενος τῆς Τουρκίας οὐδὲν ἐγίνωσκεν, ἔμενε δὲ ἡσυχος ἐν Λαμίᾳ ἀπορῶν διὰ τὴν ἑκτακτον κίνησιν τῶν Ἑλλήνων.

21 Ἰανουαρίου.—Ἐγνώσθη ἤδη ἀπὸ χθὲς ὅτι σήμερον ἀπὸ πρωΐας ἤθελεν ἐκκινήσει ὁ στρατὸς πρὸς εἰσβολὴν. Ἀξιοσημείωτος ὑπῆρξεν ἡ παρελθούσα νύξ καὶ ἡ ἡμέρα αὕτη. Ἀπὸ τῆς ἑσπέρας τῆς προτεραιᾶς πολὺς στρατὸς συνθηροίσθη ἐν Λαμίᾳ. Ἀφοῦ δὲ ἐπλήρωσεν ὅλα τὰ καταστήματα καὶ τὰς ἀποθήκας τῆς πόλεως, κατηυλίσθη καὶ εἰς τὰς πλατείας καὶ εἰς τὰς ὁδοὺς αὐτῆς. Κατὰ τὴν νύκτα αὐτὴν ὀλίγοι καὶ πολὺ ὀλίγον θὰ ἐκοιμήθησαν. Καθ' ὅλην τὴν νύκτα κατεγίνοντο νὰ ἐφοδιάσωσι τοὺς στρατιώτας μὲ τὰ ἀπαιτούμενα πρὸς ὑπόδησιν καὶ μὲ φυσίγγια. Ἐν τάγμα εὐζώνων τὴν τελευταίαν αὐτὴν νύκτα ἤλλαξε τὸν ὅπλισμόν του, λαβὸν ὄπλα Gras. Ἡ πυρβολαρχία εἰς ἣν ἀνῆκον ἔφερε μόνη ὄπλα Chassepot μὴ προφθάσασα νὰ τὰ ἀλλάξῃ. Δὲν ἤκουε τις καθ' ὅλην τὴν νύκτα ἢ χοροὺς, ἄσματα, ἀλλαγαμῶς. Ἡμην ἐντελῶς ἔτοιμος πρὸς πορείαν ἀπὸ τῆς προτεραιᾶς. Τὴν νύκτα αὐτὴν διῆλθον παρὰ τῆ καλλίστη οἰκογενεῖα τοῦ λοχαγοῦ κ. Τσίρου. Μόλις κατὰ τὴν 1 μετὰ τὸ μεσονύκτιον ἠδυνήθη νὰ κατακλιθῶ, καὶ εἰς τὰς 4 τῆς πρωΐας ἤμην ὄρθιος.

Σήμερον ἀπὸ τῆς 7ης ὥρας τῆς πρωΐας ἤρξαντο νὰ σημαίνωσι τὰ προσκλητήρια τῶν διαφόρων σωμάτων. Τῆ 10ῃ ὥρᾳ ἤρξατο ἡ ἐκκίνησις τῆς πρωτοπορείας, παραταχθείσης πρὶν ἐν τῇ κυρίᾳ πλατεῖᾳ τῆς πόλεως. Αὕτη συνέκειτο ἐκ τῶν ἑξῆς σωμάτων: 3ου Εὐζωνικοῦ τάγματος, 9ου Πεζικοῦ, μιᾶς ἴλης καὶ μιᾶς πυρβολαρχίας (τῆς 5ης ὀρειβατικῆς). Ἡ ἡμέρα ἦτο λαμπρά. Ὁ ἐνθουσιασμὸς τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ λαοῦ ἀπερίγραπτος. Τῆ 11ῃ ὥρᾳ ἐκίνησε τὸ κύριον σῶμα, μετὰ τοῦ Ἀρχηγοῦ κ. Σούτσου. Τὰ ἀποτελοῦντα τοῦτο σῶματα ἦσαν, τρία τάγματα πεζικοῦ (τὸ 10ον, 13ον, καὶ 14ον), εἰς λόχος σκαπανέων, δύο ὀρειβατικαὶ πυρβολαρχίαι (ἡ 6ῃ, εἰς ἣν ἀνῆκον καὶ ἡ 8ῃ), καὶ μία ἴλη ἵππικοῦ. Τελευταῖον ἠκολούθησε

τὸ Ἴον πεζικὸν τάγμα, ὡς ὀπισθοπορεία. Ἡ ὀνομαστικὴ δύναμις τοῦ στρατοῦ τούτου ἦτο 6800 ἄνδρες περίπου· ἄλλ' ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τοὺς ἐκ διαφόρων αἰτιῶν ἀπόντας ἐκ τῶν σωμάτων, θὰ ἴδωμεν ὅτι πραγματικὴ δύναμις τοῦ εἰσβαλόντος αὐτοῦ στρατοῦ ἦτο 5500 ἕως 6000 τὸ πολὺ. 1500 — 2000 πεζοὶ μετὰ μιᾶς πυρβολαρχίας (τῆς 1ης ὀρειβατικῆς) εἰσέβαλον ἐπίσης ἐκ Σούρπης πρὸς τὸν Ἀλμυρόν.

Ἐβαδίσσαμεν οὕτω ὠραιότατα μέχρις Δερβέν Φούρκας¹, σταθμοῦ ἐπὶ τῶν μεθοριῶν, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους Ὁρθρυσ, τρεῖς ὥρας ἀπέχοντος τῆς Λαμίας. Ἐνταῦθα ὑπάρχουσι δύο στρατῶνες, Ἑλληνικὸς καὶ Τουρκικὸς, εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπ' ἀλλήλων, εἰς οὓς ἐδρεύουσιν ἐπιτηρητικὰ ἀποσπάσματα. Τὸ ἐν τῷ Τουρκικῷ στρατῶνι ἀπόσπασμα, ἐκ 40 στρατιωτῶν ὑφ' ἓνα λοχαγόν, θεωρήσαν ματαίαν πᾶσαν ἀντίστασιν ἀπέναντι τόσοῦ στρατοῦ, παρεδόθη τὴν αὐτὴν ἐσπέραν καὶ ἀφέθη ἐλεύθερον μετὰ τῶν ὄπλων του ὑπὸ τοῦ Ἀρχηγοῦ. Ἄν καὶ μέχρι τῆς 4ης μ.μ. ὥρας ὅλος ὁ στρατὸς εἶχε φθάσει ἐπὶ τῶν μεθοριῶν, ὁ Ἀρχηγὸς δὲν ἠθέλησε νὰ διατάξῃ τὴν πρὸς τὸ Ὁθωμανικὸν ἔδαφος πορείαν τοῦ στρατοῦ, ἀναβαλὼν αὐτὴν διὰ τὴν πρωΐαν τῆς ἐπιούσης. Οὕτω κατηυλίσθημεν ἅπαντες ἐπὶ τῆς ὀροσειρᾶς αὐτῆς. Περὶ τὴν ἐσπέραν ἡ ἀτμοσφαιρικὴ κατάστασις ἤρξατο μεταβαλλομένη. Ὁ οὐρανὸς ἐκαλύφθη ὑπὸ μελαίνων νεφῶν, τὸ ψῦχος ἐγένετο ἐπαισητὸν καὶ ἀῆρ ἀνηγέρθη.

22 Ἰανουαρίου.— Ὁ Θεὸς φαίνεται ἀπεδοκίμασε τὴν ἐκστρατείαν αὐτὴν τῶν Ἑλλήνων καὶ ἰδοὺ σήμερον εὐρισκόμενοι εἰς ἐντελῆ ἀποσύνθεσιν, ἀπέναντι τοῦ τρομερωτέρου τῶν ἐκστρατειῶν ἐχθροῦ, τοῦ καιροῦ. Καθόσον ἐπήρχετο ἡ προηγηθεῖσα νύξ, τοσοῦτον ὁ καιρὸς καθίστατο χειρότερος. Κατεκλίθη μετὰ τοῦ λοχαγοῦ μου κ. Στρούμπου καὶ τοῦ ὑπολοχαγοῦ κ. Σχινᾶ, παρὰ τὰ πυροβόλα, ἐντελῶς ἐνδεδυμένος καὶ ὑποδεδυμένος, ἔχων ἐν μόνον στρατιωτικὸν σκέπασμα, οὗ τὸ ἥμισυ μοὶ ἐχρησίμωσεν ὡς στρῶμα, τὸ δὲ ἕτερον ἥμισυ ὡς σκέπασμα (ἐν ἕτερον ἀκόμη τὸ ὅποῖον ἔκρινα καλὸν νὰ λάβω μεθ' ἑαυτοῦ, ἀπωλέσθη ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας ἐνεκα ἀπρονοησίας τοῦ ὑπηρέτου μου). Εἰς σάκκος μοῦ ἐχρησίμωσεν ὡς προσκεφάλαιον. Ἀπὸ τῆς 9 μ.μ. ὥρας εἰς τὸ ἐπαυξήσαν ψῦχος καὶ τὸν ἀέρα προσετέθη ἡ βροχὴ, καθ' ἧς ἐπροφυλαττόμην ὀλίγον ρίψας ἐπάνωθέν μου τὸ κηρωτὸν ἐπανωφόριόν μου. Ἄλλ' ὕπνος ἀδύνατον νὰ καταλάβῃ οὔτε ἐμὲ οὔτε τοὺς συναδέλφους μου. Διῆλθον τὴν νύκτα ὄλην συνεσφιγμένος κάτωθεν τοῦ στενοῦ καλύμματός μου καὶ τρέμων ἐκ τοῦ ὑπερβολικοῦ ψύχους. Ἐγειρόμην ἐνίστε ἵνα ξεκουρασθῶ καὶ πάλιν ἐπανέπιπτον. Περὶ τὰ χαράγματα ἠγέρθημεν σὺν τῷ ἡχῷ τῶν πολυαρίθμων σαλπύγγων. Ἄλλ' ὁ καιρὸς ἀντὶ νὰ διορθωθῇ καθίστατο χειρότερος. Τὴν βροχὴν διεδέχθη πυκνοτάτη χιῶν. Ἐν τούτοις

1. Μετονομάστηκε Καλαμάκι.

δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μείνωμεν, διότι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ οἰκονομηθῶμεν εἰς τοιοῦτον μέρος λίαν στενόχωρον καὶ δύσβατον, καὶ ὅπου ἐκτὸς τῶν δύο στρατώνων, οὐδὲν ἕτερον στέγασμα ὑπῆρχεν.

Διετάχθη ἡ προχώρησις εἰς τὸ τουρκικόν. Ἀπὸ τῆς 6ης πρωϊνῆς ὥρας, ἅπαντα τὰ σώματα εἰσὶν ἔτοιμα πρὸς ἐκκίνησιν. Ἀλλὰ πρὸς κατάβασιν ἐκ τῆς ὀροσειρᾶς ταύτης εἰς τὰς πεδιάδας τῆς Θεσσαλίας ἐκ τοῦ μέρους τούτου δὲν ὑπῆρχεν ἢ μία μόνη στενὴ καὶ δύσβατος ἀτραπός, ἦν ὁ στρατὸς ἔπρεπε νὰ διέλθῃ κατ' ἄτομον πολλαχοῦ. Ἔνεκα τούτου ὅλα τὰ σώματα ἔμενον τεταγμένα πρὸς ἐκκίνησιν περιμένοντα τὴν σειρὰν των, παραδερόμενα ὑπὸ τοῦ ἀέρος καὶ τῆς χιόνος, εἰς τρομερὸν ψύχος. Τὰ κτήνη αὐτὰ ἔτρεμον ὅλα, οἱ δὲ ἀγωγεῖς μόλις ἠδύναντο νὰ τὰ κρατῶσιν.

Μόλις περὶ τὴν 11ην ὥραν ἐτέθη εἰς κίνησιν ἡ πυρβολαρχία, εἰς ἣν ἀνῆκον. Κατήλθομεν τὴν ἀτραπὸν ταύτην πεζῇ καὶ μετὰ μεγίστης δυσκολίας, ἀναγκαζόμενοι νὰ ἰστάμεθα εἰς πᾶν βῆμα πρὸς ἀνέγερσιν τῶν καταπιπτόντων ἡμιόνων μετὰ τῶν πυροβόλων καὶ τῶν κυλιβάντων. Ζῶα τινα ἰδιωτικά, ἠγγαρευμένα, καταπεσόντα εἰς τοὺς κρημνοὺς μετὰ τοῦ βάρους των ἐφονεύθησαν. Συνελόντι δ' εἶπεῖν, ἡ σημερινὴ πορεία ὡμοίαζε μᾶλλον πρὸς ἄτακτον φυγὴν ἐντελῶς ἠττημένου στρατοῦ. Ἐκαστος ἐβάδιζεν ὅπου ἐβούλετο.

Τέλος ἀφικόμεθα περὶ τὴν 3 1/2 μ.μ. ὥραν εἰς τὸ χωρίον Δαουκλί¹, λασπωδέστατον, περιέχον περὶ τὰς 150 καλύβας καὶ ἐλαχίστους οἰκίσκους, κατοικούμενον ὅλον σχεδὸν ὑπὸ χριστιανῶν, καὶ κατελύσαμεν ἐν αὐτῷ διασκορπισθέντες εἰς τὰς καλύβας. Εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον ἔμεινεν καὶ ὁ Ἀρχηγὸς μετὰ τοῦ πλείστου στρατοῦ, δύο δὲ τάγματα κατέλαβον τὸ χωρίον Παλαμᾶ καὶ μία ἴλη ἵππικοῦ καὶ 2 λόχοι πεζικοῦ προῦχώρησαν πρὸς τὸ Δομοκόν, καταλαβόντα τὸ χωρίον Ὀμβριακὴν.

Εἰς Δαουκλί κατεφύγομεν εἰς μίαν καλύβην, ἣν εἶχον καταλάβει πρὶν οἱ τῆς 5ης ὀρειβατικῆς ἀξιωματικοὶ κ.κ. Κολοκοτρώνης, λοχαγὸς, Σοφιανὸς ὑπολ., Βοῦλτσος ἀνθυπολ. καὶ Κλεομένης ἀνθυπασπιστής. Εὐρομεν παρ' αὐτοῖς πῦρ ζωηρόν, ρόμι καὶ ὀλίγον φαγητὸν καὶ ἀνελάβομεν ἐκ τοῦ ψύχους, τῆς πείνης καὶ τοῦ κόπου. Τὴν νύκτα ἐκακοκοιμήθημεν, οἰκονομηθέντες ὅπως ἠδυνήθημεν διὰ τῶν ὑπαρχόντων ὀλίγων σκεπασμάτων.

23 Ἰανουαρίου.—Εὐτυχῶς ἐχθρὸς δὲν ὑφίσταται. Οἱ Τοῦρκοι ὀλίγοι, πεφοβισμένοι καὶ εἰς ἀγνοίαν διατελοῦντες τῶν καθ' ἡμᾶς, ἐκλείσθησαν εἰς τὸ Φρούριον τοῦ Δομοκοῦ. Ἄλλως ἢ καταστροφὴ τοῦ στρατοῦ μας, εἰς ἣν κατάστασιν εὐρίσκετο χθὲς καὶ σήμερον εἰσέτι, θὰ ἦτο βεβαία καὶ ἀπὸ ὀλιγάριθμον ἀκόμη ἐχθρόν, αἰφνιδίως ἐπιπίπτοντα.

Ἀπὸ χθὲς ζητῶ ἐν σακκίδιον μετ' ὀλίγων ἐνδυμάτων, τὰ ὅποια ἔλαβον

1. Μετονομάστηκε Ευνία.

μεθ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἐστάθη ἀδύνατον νὰ τὸ εὔρω. Ἐπὶ ἀποπέσει μετὰ τῶν ἐνδυμάτων τοῦ λοχαγοῦ μου καὶ τοῦ ἀνθυπολ. κ. Γιαννάρου, μετὰ τοῦ ἵππου, ἐφ' οὗ εἶχον φορτωθῆ. Τὰ ὑποδήματα τὰ ὁποῖα ἔφερον, κατέστησαν ἄχρηστα ἐκ τῆς λάσπης καὶ τῆς βροχῆς. Ἐν ἑτέρον ζεῦγος ἀποπέσει μετὰ τῶν ἐνδυμάτων μου. Εὐτυχῶς ὁ λοχαγὸς κ. Κολοκοτρώνης ἐπρονόησε νὰ ἔχη μεθ' ἑαυτοῦ ὑποδήματα στρατιωτικά διὰ τοὺς στρατιώτας του καὶ ἐξ αὐτῶν μοὶ ἐχορήγησεν ἓν ζεῦγος.

Σήμερον ἀπὸ πρωΐας ἠχοῦσιν αἱ σάλπιγγες προσκλήσεως καὶ μόλις μετὰ ὥρας κατορθοῦσιν νὰ συναθροισθῶσιν ἐπὶ τῷ αὐτῷ ἕκαστος, οἱ ἄνδρες τῶν διαφόρων σωμάτων. Ἐκ τῶν προσκλήσεων ἀπουσίαζον πλεῖστοι, περιπλανηθέντες κατὰ τὴν χθεσινὴν πορείαν καὶ μὴ φθάσαντες ἔτι. Καθ' ὄλην τὴν ἡμέραν σήμερον ἀκούει τις πυροβολισμούς, ὅχι ἐννοεῖται κατ' ἐχθροῦ, ἀλλὰ κατὰ τῶν ὀρνίθων, τῶν χηνῶν, τῶν προβάτων, ἐκ μέρους τῶν στρατιωτῶν.

Ἀπὸ σήμερον ἔχομεν ἀρκετὸν φαγητόν, διότι τὸ ἐπιμελητήριον ἔφερεν γαλέττας καὶ περισύναξε τὰ ὑπὸ τινῶν Τούρκων ποιμένων (Γκέγκιδων) ἐγκαταλειφθέντα ποιμνία, ἀφ' ὧν ἀφθόνως διένεμεν εἰς τοὺς λόχους. Τὸ ἑσπέρας ἐκοιμήθημεν καλλίτερα, διότι ἐπρομηθεύθημεν ἀρκετὸν χόρτον, τὸ ὁποῖον μετεχειρίσθημεν ὡς στρωμνὴν.

24 Ἰανουαρίου.—Σήμερον διετάχθη ἡ περαιτέρω κίνησις τοῦ στρατοῦ. Συναθροισθέντος ἅπαντος ἐν τινὶ πεδιάδι κάτωθεν τοῦ χωρίου καὶ ἐπιθεωρηθέντος παρὰ τοῦ Ἀρχηγοῦ, ἤρξατο ἡ ἐκκίνησις αὐτοῦ τῇ μεσημβρίᾳ. Ἀπὸ σήμερον ἐσχηματίσθη ὄρχος πυροβολικοῦ, περιλαμβάνων τὰ περιπλέον κιβώτια πυρομαχικῶν τῶν τριῶν πυρβολαρχιῶν, ἐπὶ κεφαλῆς δ' αὐτοῦ ἐτέθη ἐγὼ μετὰ τῶν δύο ἄλλων ἀνθυπασπιστῶν κ. κ. Κλεομένους καὶ Στουρνάρα.

Ἡ ἡμέρα σήμερον εἶναι λαμπρά, ἀλλ' ἡ ὁδὸς μας διὰ τῆς πεδιάδος παρὰ τὴν λίμνην Νεζερὸν ἦτο πηλωδεστάτη καὶ πλήρης ὑδάτων, ὥστε ἡ πορεία κοπιώδης. Διερχομένου τοῦ στρατοῦ παρὰ τὸ φρούριον Δομοκοῦ, τοῦτο ἐκανονοβόλησεν ἐναντίον μας διὰ δέκα περίπου κανονοβολισμῶν διακοπτομένων. Οὐδεμίαν ὁμως ἐπροξένησεν ἡμῖν βλάβην, καίτοι ὀβουζία τινα προσέπεσαν πρὸ τῶν ποδῶν τῶν βαδίζουσῶν φαλάγγων. Ἡ ἀπόστασις ἦτο περίπου 3500 ἕως 3000 μ. Μετὰ τρεῖς ὥρας περίπου εἰσῆλθομεν εἰς τὸ χωρίον Ὀμβριακὴν, 3/4 ὥρας σχεδὸν ἀπέχον τοῦ Δομοκοῦ, ἀλλὰ καλυπτόμενον ἀπὸ τούτου ὀπισθεν βουνῶν τινῶν. Ἐν Ὀμβριακῇ διέμεινον μετὰ τῶν λοιπῶν ἀξιωματικῶν τῆς πυρβολαρχίας μας, ἐν τινὶ μικρῷ ἰσογειῷ οἰκίσκῳ, ἀποτελουμένῳ ἐξ ἑνὸς μόνον δωματίου, ἐν ᾧ ἐκτὸς ἡμῶν ἕμενον καὶ οἱ κ.κ. Ρικάκης λοχαγός, Ψαροδῆμος καὶ Λυκούδης ὑπολοχαγοί, Ἀποστόλης ἀνθυπολ., τοῦ μηχανικοῦ πάντες καὶ ὁ ὑπολοχ. τοῦ Πεζικοῦ κ. Μαῦρος. Ὡστε εἶχομεν συντροφίαν ὥραϊαν. Ὁ ἰδιοκτήτης τῆς οἰκίας ἦν

ταπεινός τις τὸ φρόνημα καὶ πτωχὸς Χριστιανός, ὀνόματι Σακελλαρόπουλος, οὗ ἡ νέα σύζυγος πολλὰ μᾶς ἔδωσε δείγματα τῆς κακίας της ...¹

25 Ἰανουαρίου.—Ἡ σημερινὴ ἡμέρα εἶναι ἐπίσης λαμπρά. Ἡ χιὼν ὁμως καλύπτει τὸ χωρίον καὶ τὰ πέριξ. Ἡ πόλις Δομοκὸς ἀπὸ προχθὲς ὑπάρχει πανταχόθεν στενωῶς περικεκλεισμένη ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου στρατοῦ, ὅστις κατέχει ὅλα τὰ πέριξ αὐτοῦ χωρία. Γκέγκαι τινές, τολμήσαντες νὰ ἐξέλθωσι τοῦ φρουρίου, προσεβλήθησαν ὑπὸ μιᾶς διμοιρίας πεζῶν καὶ τραπέντες εἰς φυγὴν ἐκλείσθησαν πάλιν ἐντὸς αὐτοῦ. Πλήθος ἐθελοντῶν καθ' ἑκάστην καταφθάνουσιν, τασσόμενοι ὑπὸ ιδιώτας ὀπλαρχηγούς. Ὁ Ἀρχηγὸς προκρίνει τὴν ἐκουσίαν παράδοσιν τοῦ φρουρίου ἢ τὴν προσβολὴν αὐτοῦ· διὸ ἤρχισε τὰς μετὰ τοῦ φρουράρχου διαπραγματεύσεις· ὁ φρούραρχος ἐπιμένει ἄρνούμενος.

Ὁ στρατὸς ἤρχισε νὰ δυσανασχετῇ διὰ τὴν ἀδράνειαν. Περί μεσημβριαν ἀνέβην ἐπὶ τινος ὑψώματος, ὅθεν ἐφαίνοντο ὠραῖα τὰ πέριξ χιονοσκεπῇ μέρη καὶ ἡ πολὺ πλησίον λίμνη Νεζερός. Κατὰ κοπάδια πολυάριθμα ὀδηγοῦσι καθ' ἑκάστην εἰς Ὀμβριακὴν τὰ παρὰ τῶν Γέγκιδων ἐγκαταλειφθέντα ποίμνια προβάτων. Παντοῦ οἱ στρατιῶται ψήνουσιν ἐξ αὐτῶν, τὰ ὅποια τρώγουσι καὶ ἀνάλατα οἱ πλεῖστοι, ἔνεκα ἐλλείψεως ἄλατος.

26 Ἰανουαρίου.—Ὁ καιρὸς ἤρχισε νὰ μεταβάλλεται ἐπὶ τὰ χεῖρω· ἡ ἡμέρα εἶναι χιονώδης. Διήλθομεν καὶ ταύτην ἀδρανεῖς μένοντες. Κατὰ τὴν ἐσπέραν τῆς προτεραίας μοὶ ἔφερον ἓνα σάκκον περιέχοντα ἐνδύματά τινα, τὸν ὅποιον εἶχον ἀπολέσει κατὰ τὴν ἀπὸ Δερβέν-Φούρκας εἰς Νταουκλί πορείαν. Εὐρέθησαν ὑπὸ τινος ἀποσπάσματος μετὰ τρεῖς ἡμέρας μετὰ τοῦ ἵππου ἐφ' οὗ ἦσαν πεφορτωμένα.

Περί τὴν ἐσπέραν τῆς ἡμέρας ταύτης παράδοξος εἶδησις μᾶς ἐξέπληξεν. Τηλεγραφικῶς διέταξεν ἡ Κυβέρνησις τὴν ἐπανάκαμψιν τοῦ εἰσβαλόντος στρατοῦ ἐντὸς τῶν ἑλληνικῶν συνόρων, διότι αἱ Εὐρωπαϊκαὶ δυνάμεις διεκήρυξαν τῇ κυβερνήσει ὅτι ὁ σκοπός, δι' ὃν εἶχεν εἰσβάλει ὁ στρατὸς, τοῦ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ὑπεράσπισιν τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων τῆς Τουρκίας καὶ νὰ φέρῃ τὸ ζήτημα αὐτῶν ἐν τῷ μέλλοντι νὰ συγκροτηθῇ Συνεδρίῳ πρὸς διακανόνισιν τῶν τῆς Ἀνατολῆς πραγμάτων, ἐπετεύχθη ἤδη, ὑποσχομένων τῶν Δυνάμεων, ὅτι καὶ περὶ διασώσεως τῆς τιμῆς καὶ περιουσίας τῶν ἐν Τουρκίᾳ χριστιανῶν θέλουσι φροντίσει, καὶ εἰς τὸ συνέδριον θέλουσιν εἰσαγάγει τὴν Ἑλλάδα. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ ἀνακωχὴ τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου εἶχεν ἤδη ὑπογραφῇ ἀπὸ τῆς 19 τρέχοντος, ἡ δὲ Τουρκία ἀπηύθυνεν εἰς τὰς δυνάμεις σφοδρὰς διακοινώσεις ἐπὶ τῇ διαγωγῇ ταύτῃ τῆς Ἑλλάδος, αἱ δὲ δυνάμεις βλέπουσαι ἐν τούτῳ νέαν περιπλοκὴν τῶν πραγμάτων, ὅπερ οὐδαμῶς ἐπεθύμουν, ἠνάγκασαν τὴν Ἑλληνικὴν Κυ-

1. Τὰ ἀποσιωπητικὰ βρῖσκονται στὸ κείμενο.

βέρνησιν (ἦτις ἀνίσχυρος οὔσα ἀφορμὴν μόνον θὰ ἐζήτει πρὸς τοῦτο), νὰ ἀποσύρῃ τὸν στρατὸν τῆς ἐντεῦθεν τῶν μεθορίων, δώσσασαι ἢ Ἄγγλία καὶ Γαλλία προπάντων καὶ τὴν ὑπόσχεσιν τῆς ὑπερασπίσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἡ ἀνάκλησις τοῦ στρατοῦ μυρίας ἐγέννησε σκέψεις παρ' ἡμῖν, ἄλλων ἄλλως τὸ πρᾶγμα ἐξηγούντων. Εἰς τοὺς ὑποδούλους πρὸ πάντων Χριστιανούς ὀδυνηρὰν προυξένησεν ἐντύπωσιν, ἰδόντας αἴφνης ἑαυτοὺς ἐγκαταλελειμμένους, ἐνῶ μετὰ τοσαύτης χαρᾶς καὶ τοσοῦτων ἐλπίδων εἶδον πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν στρατὸν Ἑλληνικόν, πολυπληθεῖ κάπως καὶ καλῶς διωργανωμένον, ὃν οὐδέποτε εἶχον ὄνειρευθῆ.

27 Ἰανουαρίου.—Ἦρξατο ἡ ἐπανάκαμψις τοῦ στρατοῦ κατὰ σώματα. Περὶ τὴν 10ην ὥραν π.μ. διετάχθη ν' ἀναχωρήσω μετὰ τοῦ ὄρχου ἀμέσως. Ἐτοιμασθεὶς λοιπὸν ἀνεχώρησα μετὰ μίαν ὥραν μετὰ τοῦ ἀνθυπασπιστοῦ Στουρνάρα καὶ ἔχοντες ὡς συνοδείαν ἕνα λόχον τοῦ 3ου εὐζωνικοῦ τάγματος. Περὶ τὴν 5ην ὥραν μ.μ. ἐφθάσαμεν εἰς τὸν ἐπὶ τῶν μεθορίων σταθμὸν Δερβέν - Φούρκαν καὶ ἐκεῖθεν τραπέντες τὴν πρὸς Λαμίαν ἄγουσαν εἰσῆλθομεν εἰς αὐτὴν ἐν σιγῇ καὶ κατηφεία, περὶ τὴν 8 1/2 ὥραν ἑσπέρας.

Λαμία, 28 Ἰανουαρίου.—Ἐπανῆλθον σήμερον καὶ τὰ λοιπὰ σώματα ἐκ Θεσσαλίας ἐν ἡσυχίᾳ καὶ σιωπῇ ἄκρα. Κατὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ 1ου πεζικοῦ τάγματος περὶ τοὺς 200 στρατιώτας ὑπὸ τὸν ἐπιλοχίαν Τερτίπην καὶ τινὰς ὑπαξιωματικούς ἐγκαταλιπόντες τὰς τάξεις των ἔμειναν ἐν Θεσσαλίᾳ πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἀρξαμένης ἐπαναστάσεως κατὰ τῶν Τούρκων.

29, 30, 31 Ἰανουαρίου.—Κατέλαβον τὸ παλαιὸν μου οἶκημα ἐν Λαμίᾳ μετὰ τῶν ἰδίων συνοίκων καὶ ἄλλων τινῶν τῶν διαφόρων ὄπλων. Μεγίστη συρροὴ ἐν Λαμίᾳ κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας. Μόλις εὕρισκει τις σειρὰν νὰ φάγη, καὶ ἐνίοτε ὄρθιος, εἰς τὸ μόνον ὑπάρχον ξενοδοχεῖον. Εἶχον σπεύσει ἐνταῦθα ἐξ ὄλων τῶν μερῶν πλῆθος ἐθελοντῶν, ποικίλας καὶ γραφικὰς φερόντων ἐνδυμασίας, πολλοὶ ἀνταποκριταὶ ἐφημερίδων ξένων καὶ ἐγχωρίων, ἔτοιμοι νὰ ἀκολουθήσωσι τὸν στρατὸν, ἀλλ' ὅλος οὗτος ὁ λαὸς ἔμεινε ἡδὴ ἐκπεπληγμένος ἐν Λαμίᾳ περιμένων τὸ ἀποβησόμενον. Παραλείπω τὸ πλῆθος τῶν ἀξιωματικῶν καὶ τοῦ στρατοῦ ἐν γένει.

1—28 Φεβρουαρίου.—Ἡ ἐπανάστασις ἐξακολουθεῖ ἐν Θεσσαλίᾳ. Σώματα ἐθελοντῶν ὑπὸ διαφόρους ὀπλαρχηγούς μεταβαίνουσιν ἐκεῖσε διερχόμενα ἐκ Λαμίας. Λειποταξίαι τινὲς συμβαίνουσιν εἰς τὸν στρατὸν, ἀλλ' εὐτυχῶς ὀλίγαι. Μεγάλαι καταχρήσεις γίνονται ὑπὸ τινῶν ἐθελοντῶν καὶ ὀπλαρχηγῶν ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐκλαβόντων τὴν ἐπανάστασιν ὡς μέσον πλούτου. Πολλὰ ποίμνια προβάτων καὶ βοῶν κατάσχονται ὑπὸ τῶν ἀρχῶν, ὡς εἰσαγόμενα κλοπιμαίως ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Τροποποιηθέντος τελευταίου ὑπὸ τῆς Βουλῆς ἕνεκα τῶν περιστάσεων τοῦ νόμου περὶ προβιβασμῶν, πάμπολλοι τοιοῦτοι ἐγένοντο καὶ ἐκοινο-

ποιήθησαν τῆ 7 τρέχοντος ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων ἀξίωματικῶν. Μεταξὺ αὐτῶν προεβιβάσθη καὶ ἐγὼ εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ, μετὰ τῶν λοιπῶν ἑννέα συναδέλφων μου· ἐπειδὴ δὲ ὅλοι οἱ ἀνθυπολοχαγοὶ τοῦ πυροβολικοῦ προεβιβάσθησαν ὑπολοχαγοί, ἔμεινα πρῶτος ἀνθυπολοχαγός. Ὁ πατήρ μου ἐπίσης προεβιβάσθη κατ' ἐκλογὴν εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ συνταγματάρχου.

Κατ' αὐτὰς ἐπεσεκέφθη ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν κ. Πετμεζᾶς Σ. τὸν ἐν Λαμῖα στρατόν, ὑποδεχθέντα αὐτὸν ἐν μεγάλῃ παρατάξει.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς τούτου ἐτέθη ὁ πατήρ μου εἰς ἀργίαν δι' ἀπολύσεως ἀπὸ τῆς θέσεως¹, καὶ ἡ αἰτία τούτου ἦτο διαμαρτύρησις τις τοῦ πρέσβεως τῆς Τουρκίας καὶ τῶν λοιπῶν πρέσβων, διότι 130 περίπου στρατιῶται τοῦ τάγματός του (1ου εὐζωνικοῦ) ἐδρεύοντος εἰς Ἄνινον, καταλιπόντες τὰς τάξεις των μετὰ τοῦ ἀνθυπολ. Μπαϊρακτάρη, εἰσέβαλον εἰς Ἡπειρον καὶ ἐβοήθησαν τοὺς πολεμουμένους δεινῶς ἐπαναστάτας, ἀποκρούσαντες τοὺς Τούρκους· μετὰ τρεῖς δὲ ἡμέρας ἐπανῆλθον.

1 — 31 Μαρτίου.—Ἡ ἐπανάστασις μαίνεται ἐν ταῖς ὁμόροις ἐπαρχίαις καὶ ἐν Κρήτῃ. Τὰ ἐξωτερικὰ θολοῦνται. Ἡ Ρωσσία ἔκλεισε τοιαύτην συνθήκην εἰρήνης μετὰ τῆς Τουρκίας, ὥστε πράγματι κυριαρχεῖ αὐτῆς· ἀρνεῖται δὲ νὰ τὴν ὑποβάλλῃ εἰς τὴν ἐπικύρωσιν τῶν μεγάλων εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων. Ἡ Ἀγγλία ἐπιμένει εἰς τὸ ἐναντίον, ἐπιτείνει τοὺς ἐξοπλισμούς της, ἐπαπειλεῖ πόλεμον καὶ διακηρύττει τρανῶς τὴν ἀναγνώρισιν τῶν δικαιωμάτων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅστις διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου καταστρέφεται ὑπὸ τοῦ Σλαβισμοῦ. Αἱ ἐλπίδες ἡμῶν, ὡς εἰκός, ἀναπτεροῦνται καὶ πολλὰ εὐχαριστήρια πέμπονται ἐξ Ἀθηνῶν εἰς τοὺς πολιτικούς τῆς Ἀγγλίας.

4. ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΕΠΑΡΧΙΑ

Στὶς αὐτοβιογραφικὰς σελίδες ποὺ ἀκολουθοῦν περιγράφεται διεξοδικὰ ἡ στρατιωτικὴ ζωὴ στὴν ἑλληνικὴ ἐπαρχία.

Εὐθύς μετὰ τὸν προβιβασμό του, ὁ νέος ἀνθυπολοχαγὸς τοποθετήθηκε στὸ Ἀγρίνιο, καὶ ἔπειτα ἀπὸ λίγους μῆνες στὴ Λευκάδα, ὅπου θὰ μείνῃ ὀλόκληρον τὸν χειμῶνα τοῦ 1878 — 1879. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα ἀρχίζει ἕνας ἀπίθανος στρόβιλος μεταθέσεων. Μέσα σὲ δυόμισι χρόνια, περίπου, ἀκολουθοῦν ἀλλεπάλληλες οἱ τοποθετήσεις : στὸ στρατόπεδο Λεπενούς, στὴν πρωτεύουσα, στὸ Ναύπλιο, ξανά στὴν Ἀθήνα, στὸ Μεσολόγγι, στὸν Καρβασαρά, στὴν Ἄρτα, τὸ νέο ἑλληνικὸ ἀπόκτημα, ἔπειτα ξανά στὸ Μεσολόγγι, καὶ ξανά στὴ Λευκάδα, καὶ ξανά στὸ Ἀγρίνιο, αὐτὴ τὴ φορά τουλάχιστον μ' ἕνα εἶδος δικαιολογίας, *χάριν καταναλώσεως ὑπὸ τῶν κτηνῶν τοῦ εἰς τὰς ἐκεῖ ἀποθήκας ἐναποθηκευμένου χόρτου* καὶ τέλος, Δεκέμβριον 1881, ξανά στὴν Ἄρτα, ὅπου καὶ σταματοῦν οἱ σημειώσεις αὐτῆς τῆς περιόδου.

1. Βλ. σ. 45.

Αὐτὲς οἱ ἀλλεπάλληλες καὶ δαπανηρὲς μετασταθμεύσεις στρατιωτικῶν μονάδων, ἀκατανόητες γιὰ μᾶς τοὺς ἀμύητους, ἦταν τόσο συνηθισμένο φαινόμενο ὥστε δὲν προκαλοῦν κανένα σχόλιο τοῦ νεαροῦ ἀξιωματικοῦ, μολοντοὶ γίνονται εἰς βάρος του. Ἐκεῖνος αὐτοπεριορίζεται, σ' ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα, νὰ σημειώνει τὰ συμβάντα τῆς ἐπαγγελματικῆς του ζωῆς καί, κάθε τόσο, λίγες πληροφορίες γιὰ τὸ φλέγον πρόβλημα τῶν ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων, ποὺ χρονίζει.

1878. 13 Ἀπριλίου.— Μανθάνω σήμερον ὅτι μετετέθη εἰς τὴν ἐν Ἀγρινίῳ ἐδρεύουσαν 3ην ὀρειβατικὴν. Εἰς τοῦτο ἐνήργησεν ὁ πατήρ μου ὅστις ἔμενεν ἤδη μετὰ τῆς λοιπῆς οἰκογενείας ἐν Ἀγρινίῳ.

2 Ἀπριλίου.—Ἐκοινοποιήθη μοι ἐπισήμως ἡ μεταθέσις μου.

4 Ἀπριλίου.—Ἀνεχώρησα ἐκ Λαμίας σήμερον περὶ τὴν μεσημβρίαν κατευθυνόμενος εἰς Ἀμφισαν· τῇ ἑσπέρᾳ ἔφθασα εἰς τὸ χωρίον Γραβιάν, ὅπου τὸ περίφημον Χάνι τοῦ Ἀνδρούτσου, καὶ ἐκεῖ διενυκτέρευσα ἔν τιτι πανδοχείῳ (. . .).

Ἀκολουθεῖ ἡμερολόγιο τοῦ ταξιδιοῦ: ἡ δευτέρα διανυκτέρευση στὴν Ἀμφισα, εἰς τὸ μόνον ἐν αὐτῇ ξενοδοχεῖον· ἡ τρίτη στὸ πλοῖο Ἰτέας—Ἰθάκης· ἡ 4η στὸ Μεσολόγγι. Συνολικά, τὸ ταξίδι ἀπὸ τὴν Λαμία στὸ Ἀγρίνιο βάρσασε ἀπὸ τὸ μεσημέρι τῆς 4 ἕως τὸ βράδυ τῆς 8 Ἀπριλίου.

Τὸ κείμενο συνεχίζεται, ὅλο τὸ καλοκαίρι τοῦ 1878, μὲ ἄρκετὰ διεξοδικὲς περιγραφὲς τῆς στρατιωτικῆς ζωῆς στὸ Ἀγρίνιο καὶ τῶν ὑπηρεσιακῶν μετακινήσεων στὴν περιοχὴ: ἐπιθεώρηση πολεμοφοδίων στὸν Καρβασαρά καὶ στὸν Ἀστακό, ἀσκήσεις πυρῶν στὸ Ζαπάντι, ὄργάνωση καὶ ζωὴ καλοκαιρινοῦ στρατοπέδου στὸν Ἅγιο Κωνσταντῖνο, τοποθετήσεις ἀρχηγῶν καὶ συναδέλφων. Σημειώνονται ὁμως, τὸυλάχιστο μιά φορά τὸ μῆνα, οἱ ἐξελίξεις τοῦ ἐξωτερικοῦ ζητήματος ποὺ ἀπασχολεῖ ὅλον τὸν Ἑλληνισμό:

Τὰ νέα ἑλληνοτουρκικὰ σύνορα.—Ἰούνιος— (...) Ἀπὸ τῆς 1ης τοῦ μηνὸς τούτου συνεκροτήθη ἐν Βερολίνῳ συνέδριον τῶν μεγάλων δυνάμεων πρὸς διακανόνισιν τῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἀναθεώρησιν τῆς Συνθήκης τοῦ Ἅγ. Στεφάνου, παραδεξαμένης τέλος τῆς Ρωσσίας νὰ ὑποβάλλῃ ταύτην εἰς τὴν κύρωσιν τῶν δυνάμεων. Πάντες οἱ Ἕλληνες ἔχουσιν ἐστραμμένα τὰ βλέμματα πρὸς τὸ Βερολίνον, ἐξ οὗ περιμένουσι τὴν περὶ τῆς τύχης των ἀπόφασιν.

Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος κ. Θ. Δελγιάννης μετέβη εἰς Βερολίνον καὶ ὑπέβαλεν ἐνώπιον τοῦ Συνεδρίου τὰ παράπονά καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Ἑλλάδος.

Τῇ 24 καὶ 25 Ἰουνίου ἐγνώσθη ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα ἡ περὶ αὐτῆς ἀπόφασιν τοῦ Συνεδρίου· δὲν ἐπληροῦντο μὲν δι' αὐτῆς ὅλαι αἱ εὐχαὶ καὶ τὰ δίκαια τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἡ πολυπαθὴς Κρήτη ἡ πολλάκις κατὰ τῶν τυράννων τῆς πολεμήσασα καὶ νῦν ἔτι ὑπὸ τὰ ὄπλα διακειμένη, ἔμενε πάλιν ὑπὸ τὸν ζυγόν, ἀλλ' ὅπωςδῆποτε ὑπέσχοντο ἐδαφικὴν αὐξήσιν πρὸς βορρᾶν. Τῇ προτάσει τοῦ Γάλλου ἀντιπροσώπου Βάδινγκτων καὶ τοῦ Ἰταλοῦ Κόρτη, τὸ συνέδριον προσεκάλεσε τὴν Τουρκίαν νὰ προβῇ εἰς ἄμεσον μετὰ τῆς Ἑλλάδος

συνεννόησιν περί παραχωρήσεως αὐτῆ μέρους τῆς Ἠπειροῦ μέχρι τοῦ ποταμοῦ Θυάμιδος (Καλαμᾶ) καὶ μέρους τῆς Θεσσαλίας μέχρι τοῦ Πηνειοῦ (Σαλαμβριᾶ). Ἐν περιπτώσει ἀποτυχίας τῆς συνεννοήσεως αἱ δυνάμεις ἤθελον προσφέρει τὴν ἄμεσον αὐτῶν μεσολάβησιν. Τοιαύτη ἡ τοῦ συνεδρίου ἀπόφασις. Περιμένομεν ποῖαν ἔκβασιν θέλει λάβει.

Ἰούλιος.—(...) Ὡς πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ εὕρισκόμεθα ἔτι εἰς ἀμφίβολον θέσιν. Μολονότι ἡ συνθήκη τοῦ Βερολίνου ἐκοινοποιήθη ἐπισήμως καὶ ἀνεγνωρίσθη, ἡ δὲ Κυβέρνησις μας ἀπηύθυνεν διακοίνωσιν εἰς τὴν Πύλην δι' ἧς ἐζήτησεν νὰ ὀρίσῃ αὐτὴ τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς πρὸς διακανόνισιν τῶν νέων ὀρίων, τῶν ὑπὸ τοῦ Συνεδρίου ἀποφασισθέντων, ἡ Πύλη οὐδὲν εἰσέτι ἀπήντησεν σκεπτομένη νὰ εὕρῃ τρόπους ὑπεκφυγῆς.

Αὔγουστος.—(...) Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ μηνὸς τούτου ἡ Πύλη ἀπηύθυνεν ὑπόμνημα εἰς τὰς δυνάμεις ἀνασκευάζον τὰ δίκαια καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀποκροῦον πᾶσαν πρὸς τὴν Ἑλλάδα παραχώρησιν ἐδάφους. Περιμένομεν τὴν ἀπόφασιν τῶν δυνάμεων.

Σεπτέμβριος.—Τὸ ἐξωτερικὸν ζήτημα μένει ἔτι ἐκκρεμές, τῶν μεγάλων δυνάμεων μὴ λαβουσῶν ἀκόμη οὐδεμίαν ὀριστικὴν ἀπόφασιν.

Ὀκτώβριος.—Τῆ 5ῃ τοῦ μηνὸς ἀφίκετο ἡ διαταγὴ περὶ διαλύσεως τοῦ στρατοπέδου (Ἀγίου Κωνσταντίνου) καὶ χειμερινῆς τοποθετήσεως τῶν σωμάτων. Κατ' αὐτὴν τὸ πυροβολικὸν τοποθετεῖται εἰς Λευκάδα (...).

Ἡ ἀκόλουθη περιγραφή, μὴ ἀπὸ τῆς πολλῆς ἀνάλογος, ποὺ βρίσκονται σ' αὐτὰ τὰ τετράδια, δείχνει τί διαστάσεις ἔπαιρνε, μὲ τὰ συγκοινωνιακὰ μέσα τῆς ἐποχῆς, ἡ ἀπλὴ μεταστάθμευσή μιᾶς πυροβολαρχίας ἀπὸ τὸ Ἀγρίνιο εἰς τὴν Λευκάδα: τέσσερις μέρες πορεία καὶ τέσσερις σταθμοὶ καὶ διανυκτερεύσεις.

Τῆ 20 τρέχοντος ἡμέρᾳ Παρασκευῆ ἀνεχώρησε καὶ ἡ 4ῃ ὀρειβατικὴ πυροβολαρχία ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ ὑπολοχαγοῦ κ. Πουρναρᾶ καὶ ἔχουσα ἀξιωματικούς ἐμὲ καὶ τὸν κ. Μανουσογιαννάκη. Διελθόντες τὸν ποταμὸν Ἀχελῶον, ἐν τῇ θέσει Πόρταις ἐπὶ λέμβου, ἐφθάσαμεν περὶ τὴν ἡμέραν τῆς ἐσπέρας εἰς τὸ χωρίον Παπαδάταις, ἔνθα διενυκτερεύσαμεν. Ἐφιλοξενήθημεν μετὰ τῶν δύο συναδέλφων μου ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Κόκκαλη.

Τῆ 8ῃ ὥρα τῆς ἐπιούσης ἀναχωρήσαντες ἐκεῖθεν ἀφικόμεθα εἰς Κατοῦναν μετὰ πορείαν 2 1/2 ὥρων, ἐν αὐτῇ δὲ ἐμείναμεν, ἕνεκεν τοῦ πρὸς τὴν βροχὴν κλίνοντος καιροῦ, καὶ ἕνεκα ἐλλείψεως μακρύτερον καταλλήλου χωρίου πρὸς χορήγησιν τῶν ἀναγκαιούτων διὰ τε τοὺς ἀνδρας καὶ τὰ κτήνη. Ἐφιλοξενήθημεν μετὰ τοῦ ἑτέρου τῶν συναδέλφων μου. κ. Μανουσογιαννάκη ὑπὸ τοῦ εὐπόρου ἐγχωρίου κ. Χαραλάμπη. Τὴν νύκτα τῆς ἡμέρας ταύτης τρομερὰ θύελλα μετὰ ραγδαίας βροχῆς ἐνέσκηψεν εἰς τὸ χωρίον, διαρκέσασα μέχρι τῆς πρωΐας, ὅποτε εὐτυχῶς ἡ ἀτμοσφαῖρα ἤρξατο αἰθιριάζουσα καὶ οὕτω ἠδυνήθημεν ν' ἀναχωρήσωμεν τῇ 8ῃ πρωϊνῇ ὥρᾳ.

Βαδίσαντες πρὸς τὴν παραλίαν τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου καὶ διελθόντες διὰ τοῦ παρ' αὐτῷ χωριδίου Λουτροῦ ἐφθάσαμεν περὶ τὴν 3 1/2 μ.μ. ὥραν εἰς τὸ χωρίον Μοναστηράκι, ἔνθα διενυκτερεύσαμεν. Μόλις ἐφθάσαμεν εἰς τὸ χωρίον τοῦτο καὶ ἡ βροχὴ ἤρχισε, διαρκέσασα μετὰ τρομεροῦ ἀέρος καθ' ὅλην τὴν νύκτα. Ἐνταῦθα ἐφιλοξενήθημεν ὑπὸ τοῦ ἐγχωρίου Λεπενοῦ, κοιμηθέντες παρὰ σωρὸν ἀραβοσίτου.

Τῇ πρωΐᾳ τῆς ἐπιούσης, 23 τρέχοντος, ἡ βροχὴ ἐσταμάτησεν καὶ ἀνεχωρήσαμεν πάλιν τῇ 8 μ.μ., τῇ δὲ 2α μ.μ. ἀφικόμεθα εἰς τὸ χωρίδιον Περρατιὰ κείμενον ἀπέναντι τῆς νήσου Λευκάδος καὶ τῆς ὁμωνύμου πόλεως, ἐν τῇ παραλίᾳ. Διαμείναντες τὴν ἐσπέραν αὐτὴν ἐν τῷ χωριδίῳ παρ' ᾧ ἐφιλοξενήθημεν ὑπὸ τῆς χήρας Γκόλφως Γρίβα καὶ τοῦ γαμβροῦ αὐτῆς Ἀθ. Λύτρα, ἀνεχωρήσαμεν τὴν πρωΐαν τῆς ἐπιούσης καὶ διελθόντες διὰ τοῦ ἐπιθαλασίου φρουρίου τῆς Λευκάδος, εἰσήλθομεν εἰς τὴν πόλιν ταύτην περὶ τὴν 4ην μ.μ. ὥραν (...).

Κατοικῶ μεθ' ὄλων τῶν λοιπῶν συναδέλφων μου, ἦτοι τοῦ λοχαγοῦ κ. Μάνεση, ὑπολοχαγῶν κ.κ. Πουρναῖ καὶ Βούλτσου καὶ ἀνθυπολοχαγῶν κ.κ. Μανουσογιαννάκη καὶ Τσακάκη. Συσσιτοῦμεν ἐπίσης ὅλοι ὁμοῦ παρὰ τῇ Ξενοδόχῳ Μαριάννῃ (...).

Ἐνταῦθα ἔλαβον τὴν εἶδησιν ὅτι ὁ πατὴρ μου, ὅστις πρὸ 8 μηνῶν ἀδίκως τεθεὶς ἔμενεν εἰς ἀργίαν, ἐπανῆλθεν εἰς ἐνεργὸν ὑπηρεσίαν καὶ ἀνέλαβεν τὴν διοίκησιν τοῦ Ἀρχηγείου τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος (...).

Ἄκολουθοῦν σημειώσεις ὑπηρεσιακῶν τοποθετήσεων. Ἔπειτα :

Νοέμβριος.—Δὲν μὲ δυσαρεστεῖ ἡ ἐν Λευκάδι διαμονή· ἐγνώρισα καλλίστας τινὰς οἰκογενεῖας μεθ' ὧν συνέδεσα σχέσεις καὶ διέρχομαι ἐσπέρας τινάς. Ὡς πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν ζήτημα τὸν μῆνα τοῦτον ἐλάβομεν καλὰς τινὰς εἰδήσεις, τὰς ἑξῆς : ἡ Γαλλία διεκήρυξεν ὅτι θέλει ἐπιμείνει μέχρις ἐσχάτων εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου ὡς πρὸς τὴν διόρθωσιν τῶν Ἑλληνικῶν μεθορίων, καὶ ἀπήτησε τοῦτο παρὰ τῆς Πύλης, αἱ λοιπαὶ δυνάμεις ὑπεβόηθησαν τὰς παραστάσεις τῆς Γαλλίας καὶ ἡ Πύλη φαίνεται καμφθεῖσα καὶ ἀποφασίσασα τέλος νὰ ἐνδώσῃ.

Δεκέμβριος.—(...) Ἡ Τουρκία δεχθεῖσα τὴν διαρρῦθμισιν τῶν συνόρων κατ' ἀρχὴν, διώρισεν ἐπιτροπὴν πρὸς τοῦτο συγκειμένην ἐκ τῶν Μουχτάρ πασᾶ, Βαχὰν ἐφένδη καὶ τοῦ Ἀλβανοῦ Ἀββεδὶν Βέη. Τῆς Ἑλλάδος οἱ ἐπιτρόποι εἰσὶν ὁ ὑποστράτηγος κ. Σ. Σοῦτσος, ὁ ταγματάρχης τοῦ Πυροβολικοῦ καὶ ὑπασπιστὴς τοῦ βασιλέως κ. Π. Κολοκοτρώνης καὶ ὁ γεν. Γραμματεὺς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν κ. Γ. Ζηνόπουλος. Τόπος συνεντεύξεως τῶν δύο ἐπιτροπῶν ὤρισθη ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως τὸ χωρίον Κοκωτοὺς κείμενον πλησίον τῶν μεθορίων ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἀλμυροῦ.

Τὸ σημειωματάριο, γιὰ τὸ τελευταῖο δεκαήμερο τῆς χρονιάς, ἀναγράφει, συνοπτικά, ἓνα ἀτύχημα Ἰππασίας καί, διεξοδικώτερα, βαρεῖα ἀρρώστεια τῆς ἀδελφῆς Χριστίνας στὸ Ἄγρινιο. Μάταια ὁμως ἀναμένεται ἡ τηλεγραφικὴ ἀπάντηση στὴν ἀδεια πού ζητήθηκε ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο, *διότι ὁ τηλεγράφος εὐρίσκεται κεκομμένος πρὸ τεσσάρων ἡμερῶν ἐν τῷ Ἀχελώῳ ποταμῷ καὶ συγκοινωνία δὲν ὑφίσταται.*

Ἡ τελευταία ἐγγραφή τῆς χρονιάς εἶναι : *Τὸ ἐσπέρας ἔπαιξα καὶ ἔχασα. Μετὰ ταῦτα ἐπῆγα εἰς τὸ θέατρον.*

Κατὰ κακὴ τύχη δὲν σημειώνεται οὔτε ποιὸς θίασος ἔπαιξε οὔτε ποιοῦ ἔργο παιζόταν ἐκεῖνη τὴν τελευταία βραδυὰ τοῦ 1878 στὸ θέατρο τῆς Λευκάδας.

1879. Ἰανουάριος.—Ἡ ἡμέρα αὕτη τῆς 1ης τοῦ νέου ἔτους ἀνέτειλε χαρμόσυνος διότι τέλος κατ' αὐτὴν μοι ἀνηγγέλη τηλεγραφικῶς ὅτι ἡ ἀδελφή μου διέφυγε τὸν κίνδυνον καὶ ἡ ὑγεία τῆς ἔβαινε βελτιομένη.

Ἀκολουθεῖ ὁδοιπορικὸ ἀπὸ τὴ Λευκάδα στὸ Ἄγρινιο (ἔφθασε ἡ ἀδεια στὸ μεταξύ), συντροφιά μὲ τὸν ἀνθυπολοχαγὸ Ἄντ. Ἡπίτη ἕως τὸν Καρβασαρά, κί ἀπὸ κεῖ μόνος :

Ἡ ἡμέρα ἦτο ὠραία, ὁ ἵππος ταχύς, καὶ εἰς διάστημα ὀλιγώτερον τῶν 6 ὥρῶν ἤμην εἰς Ἄγρινιον (...).

Ἐμείνα εἰς Ἄγρινιον ἐν τῷ μέσῳ τῶν συγγενῶν μου ἐπὶ 10 μόνον ἡμέρας. Τὴν πρωίαν τῆς ἐνδεκάτης, ἀνεχώρησα πάλιν διὰ Καρβασαρά εἰς Λευκάδα (...) Τὴν ἰδίαν ἐσπέραν ἐν Καρβασαρά εὐρῶν πλοιαρίον τι ἀναχωροῦν διὰ Βόνιτσαν καὶ Πρέβεζαν εἰσῆλθον εἰς αὐτό (...) Κατὰ τὴν νύκτα ταύτην ὑπῆρξε νηνεμία ἄκρα, ὥστε μόλις μετὰ 12 ὥρας τὸ πλοιαρίον ἠδυνήθη νὰ φθάσῃ εἰς Βόνιτσαν. Μείνας ἐν αὐτῇ μέχρι τῆς μεσημβρίας καὶ γευματίσας μετὰ τοῦ ταγματάρχου κ. Ἄλ. Κουμουνδούρου, ἀνεχώρησα ἐπὶ τινος ἡμιόνου περὶ τὴν 1μ.μ. καὶ περὶ τὴν βην τῆς ἐσπέρας εἰσερχόμενη εἰς Λευκάδα(...).

Περὶ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς τούτου ἡ ἑλληνικὴ ὀροθητικὴ Ἐπιτροπὴ ἀνεχώρησεν ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Βόνιτσαν μετὰ πολυαριθμοῦ συνοδείας ἀξιωματικῶν καὶ πολιτικῶν ὑπαλλήλων. Ἐκεῖθεν προσεκάλεσε τὸν ἐν Πρεβέζῃ εὐρισκόμενον Μουχτάρ Πασᾶν νὰ ἔλθωσιν εἰς συνέντευξιν. Οὗτος προσδιώρισε τόπον συνεντεύξεως τὴν Πρέβεζαν καὶ προσεκάλεσεν αὐτοὺς ἐκεῖσε.

Σημ. Τὸ χωρίον Κοκωτοί, ὅπερ ἐγράφη ἀνωτέρω ὅτι προσδιωρίσθη ὡς τόπος συνεντεύξεως τῶν ἐπιτρόπων, ἦτο λελανθασμένον. Ἐκ τῶν Ἐπιτρόπων τῆς Πύλης ὁ μὲν Βαχᾶν παρητήθη καὶ δὲν ἀντικατεστάθη, ὁ δὲ Ἄββεδὶν ἐπαύθη, ὡς φανατικὸς Ἀλβανός, τῇ εἰσηγήσει τοῦ ἐν Κων/πόλει Γάλλου πρεσβευτοῦ Φουρνιέ, καὶ ἀντ' αὐτοῦ διωρίσθη ὁ Ἀρμένιος Κωνσταντῆν ἐφένδης. Αἱ διασκέψεις τῆς ἐπιτροπῆς ἤρξαντο περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς (...).

Ἀκολουθοῦν σημειώσεις ὑπηρεσιακῶν μετακινήσεων. Ἐπειτα :

Μάρτιος.—Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ μηνὸς τούτου διεκόπησαν ἐντελῶς αἱ ἐν Πρεβέζῃ διαπραγματεύσεις, τῆς Πύλης μὴ ἐνδιδούσης εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Συνεδρίου ἐψηφισμένα, ἡ δὲ Ἑλλην. Ἐπιτροπὴ ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας, κατὰ διαταγὴν τῆς κυβερνήσεως. Οὕτω τὸ ζήτημα τῆς διακανονίσεως τῶν μεθορίων

ἀνετέθη εἰς τὰς δυνάμεις, αἵτινες πρωταγωνιστοῦσης τῆς Γαλλίας, συνεννοοῦνται πρὸς εὐρεσιν τῆς καλλιτέρας λύσεως, πρὸς ἱκανοποίησιν ἀμφοτέρων.

Τὸν Ἀπρίλιο σημειώνεται νέα διαρρύθμιση τῆς ζωῆς στὴ Λευκάδα, δηλαδὴ συγκατοικία μὲ τοὺς ἀνθυπολοχαγούς Ἄντ. Ἡπίτη καὶ Ἐμμ. Μανουσσογιαννάκη « ἐπὶ τῆς κεντρικῆς ὁδοῦ τῆς πόλεως ». Καὶ παρακάτω :

Δὲν δύναμαι νὰ μὴ κάμω μνείαν ἐνταῦθα τῆς ἀγαθῆς καὶ σεμνῆς κόρης Ν.Σ., ἣν ἐγνώρισα πρὸ τινων μηνῶν ἐν Λευκάδι καὶ πρὸς ἣν βαθμηδὸν ἠσθάνθη μεγάλην συμπάθειαν. Τὸν μῆνα τοῦτον ἰδίως ἐθεώρησα ἐμαυτὸν λίαν εὐτυχῆ, διότι ἔμαθον ὅτι καὶ ἐκεῖνη ἠσθάνετο δι' ἐμὲ τὴν αὐτὴν συμπάθειαν. Καίτοι τὸ γεγονός τοῦτο ἐγέννησεν ἐν ἐμοὶ πολλὰ ὄνειρα εὐτυχίας, ἐν τούτοις, ἡ συμπάθειά μου ἔμεινε ὅλως πλατωνικὴ καὶ ἀγνωστάτη, ἀναλογιζομένου ὅτι τὸ μέλλον εἶναι ἐντελῶς ἀδηλον.

Γιὰ τοὺς μῆνες Μάϊο ἕως Ἰουλίου, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς συνηθισμένες τοποθετήσεις καὶ μετακινήσεις συναδέλφων, ὑπάρχει στὰ τετράδια διεξοδικὴ καὶ πολὺ ἐνδιαφέρουσα περιγραφὴ στρατοπέδου δέκα χιλιάδων ἀνδρῶν, ποὺ συγκροτήθηκε μόνον καὶ μόνον γιὰ νὰ ἐνισχυθεῖ οἰκονομικῶς ἡ ἐπαρχία τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Δημ. Γρίβα, εἰς τὴν θέσιν *Ἰχθία*, ἀπέχουσαν ἡμίσειαν ὥραν τοῦ ποταμοῦ *Ἀχελώου*, στὴν πεδιάδα τῆς Λεπενούς. Ἡ περιγραφὴ ἀναφέρει τὶς τεχνικὰς δυσκολίας ποὺ ἔπρεπε νὰ ὑπερνικηθοῦν — ὕδρευση, ὑγειονομικὴ ὑπηρεσία καὶ ἄλλες — καὶ ποὺ τελικὰ δὲν ὑπερνικηθήκαν, γιὰτὶ, ἀπὸ τὶς τελευταῖες μέρες τοῦ Ἰουλίου διατάσσεται κίολας ἡ διάλυση τοῦ στρατοπέδου. Στὶς ἐπόμενες λίγες σειρὰς εἰκονίζεται, μὲ τὴν ἴδια πάντα λιτότητα, ἡ θλιβερὴ ὄψη αὐτῆς τῆς ἀμελέτητης καὶ ἀσκοπητῆς περιπέτειας δέκα χιλιάδων ἀνθρώπων :

Τὸ στρατόπεδον καθίσταται ὀχληρότερον ὅσημέραι ἔνεκα φυσικῶν τοῦ τόπου καὶ τῆς ὥρας αἰτίων· διότι ὁ καύσων γίνεται καθ' ἐκάστην ἐπαισθητότερος, οἱ ἄνεμοι καὶ οἱ ἀνεμοστρόβιλοι σφοδρότεροι, σύννεφα κονιορτοῦ ἐξεγείρονται ἀποτυφλοῦντα τοὺς ἀνδρας καὶ τὰ κτήνη τὸ δὲ ὕδωρ ἐλαττοῦται εἰς τοὺς αὐλάκας. Διότι, κατωρθώθη μὲν νὰ πληρωθῶσιν οὗτοι πάλιν τῇ 4ῃ Ἰουλίου καὶ νὰ ἐπαναρχίσουν τὰ γυμνάσια τῶν ἐπίππων σωμάτων, ἀλλὰ πάλιν τὸ ὕδωρ συνεχῶς διεκόπτετο καὶ μετὰ δυσκολιῶν κατῶρθον νὰ φέρωσιν ὀλίγον. Οἱ ἄνδρες ὅμως μετέφερον ὕδωρ πρὸς πόσιν ἐκ τοῦ ποταμοῦ, διότι τὸ τῶν αὐλάκων ἦτο ἐπιβλαβές.

Τὸ χερίστον ὅμως ἦτο ὅτι τὰ νοσήματα τὸν μῆνα τοῦτον ἀνεπτύχθησαν ὑπερβολικὰ. Ἐνῶ τὴν 5ῃν Ἰουλίου ὑπῆρχον ἀσθενεῖς περὶ τοὺς 350, ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς τὴν 16ῃν ἔφθασεν εἰς τοὺς 460, τὴν 20 εἰς τοὺς 600 καὶ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Ἰουλίου ὑπερέβη τοὺς 750 (...) Ἀλλὰ καὶ αἱ ἀσκήσεις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνουν ἐντελῶς, πρῶτον μὲν διότι καθ' ἐκάστην παρουσιάζοντο πολλοὶ ἀσθενεῖς, ἔπειτα δὲ αἱ τάξεις τοῦ πεζικοῦ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ μηνὸς ἤρξαντο νὰ ἀραιοῦνται ἐπαισθητῶς, διότι συνέκειντο ἐξ ἔθνοφυλάκων, ὧν ἡ θητεία, ἐξάμηνος οὔσα, ἔληγεν ἤδη.

Ἡ διαμονή στὸ στρατόπεδο τῆς Λεπενούσ δὲν ἔγινε αἰτία νὰ ἐγκαταλειφθοῦν οἱ λίγες σημειώσεις ποὺ ἀφιερώνονται κάθε τόσο στὴν παρακολούθηση τοῦ μεγάλου ἐξωτερικοῦ ζητήματος. Διαβάζουμε σὲ μιὰ παράγραφο τοῦ Ἰουνίου 1879 :

Ὡς πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν ζήτημα τῆς διακανονίσεως τῶν μεθορίων, αἱ δυνάμεις ἐπὶ μῆνας συζητήσασαι περὶ τῶν μέσων τῆς μεσολαβήσεως, ἀπεφάσισαν τέλος νὰ προσκαλέσωσι τὴν Τουρκίαν καὶ Ἑλλάδα νὰ διορίσωσιν ἀντιπροσώπους πρὸς ἕναρξιν νέων διαπραγματεύσεων ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῶν πρέσβων τῶν δυνάμεων. Καὶ ἡ μὲν Ἑλλὰς ὑπήκουσεν ἀμέσως διορίσασα ἀντιπροσώπους τῆς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτὴν κ. Κουντουριώτην καὶ τὸν ἐν Πετρούπολει τοιοῦτον κ. Ἀρμένην Βραϊλάν, ἀλλ' ἡ Πύλη δυστροπεῖ, διαφόρους παρεμβάλλουσα ὑπεκφυγᾶς.

Μετὰ τὴ διάλυση τοῦ στρατοπέδου Λεπενούσ, ἡ πυροβολαρχία τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ Δαγκλῆ τῇ 2α τοῦ μηνὸς Αὐγούστου διετάχθη νὰ μετασταθμεύσῃ εἰς Ἀθήνας (...). Ἐγὼ, δέ, μετὰ τοῦ προσωπικοῦ καὶ τῶν κτηνῶν τῆς πυροβολαρχίας ἀνεχώρησα τὴν πρωΐαν τῆς ἐπομένης διὰ Μεσολόγγιον (...) Ναύπακτον (...) Αἴγιον (...) Κόρινθον (...) Καλαμάκι (...). Ἐντεῦθεν τὴν ἐπιούσαν ἐλάβομεν τὴν πρὸς Μέγαρα ἄγουσαν, ἀκολουθοῦντες τὴν παραλίαν τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου καὶ διελθόντες τὰς ἀρχαίας Σκυρωνίδας Πέτρας, δι' ὧν διέρχεται λαμπρὰ ἀμαξιτὴ ὁδός, ἥτις δυστυχῶς δὲν ἔφθασεν ἀκόμη μέχρι Καλαμακίου. Εἰσήλθομεν εἰς Μέγαρα τῇ μεσημβρίᾳ.

Τὴν ἐπιούσαν ἤλθομεν εἰς τὴν κωμόπολιν Ἐλευσίνα· ὀλίγον πρὸ αὐτῆς συνήντησα τὴν πρὸς τὰς Θήβας ἄγουσαν, ἣν ἠκολούθησα ἀναχωρήσας ἐξ Ἀθηνῶν καὶ εἰς ἣν πάλιν κατέληξα, ἐπανερχόμενος μετὰ δύο σχεδὸν ἔτη. Μετὰ μεσημβρίαν τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἤλθομεν εἰς Δαφνίον, θέσιν ἐν ἣ ἔμειναμεν ἐπὶ 24 ὥρας πρὸς ἀνάπαυσιν τῶν ἀνδρῶν καὶ καθαριότητα αὐτῶν. Τὴν ἐπιούσαν 16ην τρέχοντος ἀναχωρήσαντες ἐκ Δαφνίου τῇ 4 μ.μ. ἀφικόμεθα μετὰ δύο ὥρας εἰς Ἀθήνας, βαδίσαντες ἐπὶ 14 ἡμέρας. Ἡ πυροβολαρχία κατέλυσεν εἰς τὴν ἀρχαίαν ἔπαυλιν τῆς Δουκίσσης τῆς Πλακεντίας, ἣτις ἀγορασθεῖσα ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ἐγένετο στρατῶν τοῦ Πυροβολικοῦ¹.

Μέχρι τοῦ τέλους τοῦ μηνὸς τούτου ἔμεινα ἐν Ἀθήναις παρὰ τῷ θείῳ μου ἱλάρχῳ κ. Β. Μαλάμῳ.

Ἡ Πύλη δῶρισεν ἐπιτρόπους πρὸς διαπραγμάτευσιν μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῶν μεθορίων, τοὺς Σαβφὲτ πασᾶν, ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν, Σάββα πασᾶν καὶ Ἀλῆ Σαῆβ πασᾶν, διοικητὴν τοῦ Πυροβολικοῦ (...).

Σεπτέμβριος.—Ἀπὸ τῆς 1ης τοῦ μηνὸς τούτου κατώκησα εἰς ἰδιαιτέραν

1. Τὸ σημερινὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο, λεωφόρος Βασ. Σοφίας 22.

οίκιαν, ἐν τῇ συνοικίᾳ Κολωνακίου, μετὰ τοῦ ἀνθυπασπιστοῦ κ. Στουρνάρα, τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ τοῦ κ. Ἐ. Βάλβη, δικηγόρου (...).

Αἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει συνεδριάσεις τῆς Ἑλληνοτουρκικῆς ἐπιτροπῆς ἤρξαντο τέλος πάντων τὸν μῆνα τοῦτον, ἀλλὰ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν αὐτοῦ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συμφωνήσωσιν οὐδὲ ἐπὶ τῆς βάσεως τῶν διαπραγματεύσεων (...).

Ἰουλίος.— Κατὰ τὰ τέλη τοῦ πρώτου δεκαπενθημέρου τοῦ μηνὸς τούτου, γενομένων γενικῶν τοποθετήσεων τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ στρατοῦ, ἐτοποιητήθη εἰς τὸ ἐν Ναυπλίῳ ἐδρεῖον ὄπλοστάσιον (...). Τῇ 21ῃ ἀνεχώρησα διὰ τοῦ ἀτμοπλοίου τὸ « Βυζάντιον » καὶ ἔφθασα τὸ ἑσπέρως τῆς αὐτῆς ἡμέρας (...).

Νοέμβριος.— Τῶν εἰς τὸ ὄπλοστάσιον μετατεθέντων ἀξιωματικῶν τοῦ πυροβολικοῦ μὴ ἐλθόντων, ὡς προσκολληθέντων εἰς ἄλλας θέσεις, ἀνετέθη εἰς ἐμὲ παρὰ τῆς Διευθύνσεως ἢ διοικήσεως τοῦ λόχου τῶν τεχνιτῶν, ἦν καὶ παρέλαβον κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ μηνὸς (...).

Ὁ λόχος τῶν τεχνιτῶν περιεῖχε τώρα περὶ τοὺς 130 ἀνδρας ὑπαξιωματικούς, τεχνίτας καὶ μαθητάς· διηροῦντο δὲ εἰς ἕξ ἐργοστάσια, διευθυνόμενα παρ' ἀρχιτεχνιτῶν· τὰ ἐργοστάσια ἦσαν: Ὀπλουργεῖον, Ξυλουργεῖον, Μηχανουργεῖον, Ὀρειχαλκεῖον, Φυσιγγιοποιεῖον καὶ Ὀργανοποιεῖον. Ὑπῆρχεν ὁμως ἐπαισητῆ ἔλλειψις ἐργασιῶν, καὶ τούτου ἕνεκεν πολλοὶ τῶν τεχνιτῶν ἔμενον ἀνευ ἐργασίας (...).

Ὁ πατήρ μου κατὰ τὸν μῆνα τοῦτον ἀνεχώρησε πάλιν ἐκ Καρπενησίου εἰς Μεσολόγγιον, ἔνθα παρέλαβε τὴν διοίκησιν τοῦ κατὰ τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα στρατοῦ.

Δεκέμβριος.— Ὁ χειμὼν ἤρξατο ἐφέτος δριμύς καὶ διαρκής.

Ἐν τῇ « Ἐφημερίδι » τῶν Ἀθηνῶν τῆς 21 τρέχοντος κατεχώρισα ἀνυπογράφως ἄρθρον τι περὶ ἀπαλλαγῆς τοῦ στρατοῦ ἀπὸ τῆς ἐπιδράσεως τῶν πολιτικῶν ¹.

Αἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει συνεδριάσεις τῆς Ἑλληνοτουρκικῆς ἐπιτροπῆς ἐσταμάτησαν μὴ κατορθωθείσης, ὡς ἦν ἐπόμενον, ὁμοφωνίας μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἑλλήνων.

1880. Ἰανουάριος.— Τῇ 8ῃ τοῦ μηνὸς τούτου ἀνεχώρησα εἰς Ἀθήνας, προσκληθεὶς ὡς μάρτυς ἐν τῷ στρατοδικεῖῳ δικάζομένου στρατιώτου τινός. Ἔμεινα ἐν Ἀθήναις περὶ τὰς εἴκοσιν ἡμέρας, ἕνεκα ἐπανειλημμένων ἀνα-

1. Δημοσιεύθηκε στὸ φύλλο τῆς 23 Δεκεμβρίου μὲ τὸν τίτλο « Σκέψεις ἐπὶ τῆς βελτιώσεως τοῦ στρατοῦ », μὲ τὴν ὑπογραφήν Ω καὶ μὲ τὴν ἐξῆς ὑπόσημείωση: « Ἡ διατριβὴ αὕτη ἐγράφη ὑπὸ εἰδήμονος στρατιωτικοῦ ἀνδρός ὅστις παρεχώρησεν ἡμῖν ταύτην πρὸς δημοσίευσιν ». Διεξοδικώτερα γι' αὐτὸ τὸ ἄρθρον βλ. σ. 229.

βολών τῆς δίκης, τῇ δὲ 28 ἰδίου μηνὸς ἐπανῆλθον εἰς Ναύπλιον καὶ ἀνέλαβον τὴν διοίκησιν τοῦ λόχου. Ἐξακολουθῶ νὰ εἶμαι μόνος ἀξιοματικὸς τοῦ πυροβολικοῦ ἐνταῦθα, μὴ ἐλθόντος ἄλλου.

Τῇ 30ῇ τοῦ μηνός, ἐνῶ ἐξετέλουν κανονοβολισμόν ἐκ τοῦ κανονοστασίου τῶν Πέντε Ἀδελφῶν πρὸς ἀντιχαιρετισμὸν τοῦ καταπλεύσαντος Ἰταλικοῦ πολεμικοῦ ἀτμοπλοίου Βαρέλ, ἀνεφλέχθη γέμισις τις ἐξ ἀπροσεξίας ἐν ταῖς χερσὶν τοῦ κρατοῦντος αὐτὴν τεχνίτου, ἐξ ἧς ἐκάη αὐτός τε καὶ ὁ πλησίον του κατὰ τὸ ἄνω ἡμισυ τοῦ προσώπου καὶ τῆς κεφαλῆς, εὐτυχῶς ὁμως ἀκινδύνως καὶ ἄνευ περαιτέρω ἐπεισοδίων (...).

Φεβρουάριος.—Τὸν μῆνα τοῦτον οὐδὲν ἀξιὸν σημειώσεως ὑπάρχει. Ὡς πρὸς τὰ ἐξωτερικά, τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει μέλη τῆς Ἑλληνοτουρκικῆς Ἐπιτροπῆς ἀνὰ ἓν ἀνεχώρησαν καὶ ἡ ἐπιτροπὴ διελύθη ἀπρακτος. Αἱ δυνάμεις ἀνέλαβον νὰ κανονίσωσι τὸ ζήτημα καὶ ἤρξαντο αἱ περὶ τοῦ τρόπου τῆς διακανονίσεως διαπραγματεύσεις μεταξὺ αὐτῶν. Ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Ἀγγλίας μαρκήσιος Σαλισβουρὺ ἐπρότεινε τὴν συγκρότησιν τεχνικῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιτροπῆς πρὸς διαχάραξιν τῶν ὁρίων ἐπιτοπίως.

Μάρτιος.—Τὸ κατὰ τὸν μῆνα τοῦτον σπουδαιότερον γεγονός ἐστὶν ἡ πτώσις τοῦ Ὑπουργείου Κουμουνδούρου, ἀπολέσαντος τὴν ἐμπιστοσύνην τῆς Βουλῆς καὶ τῆς κοινῆς γνώμης ἐν γένει, καὶ ὁ σχηματισμὸς νέου ὑπὸ τὸν κ. Χ. Τρικούπη. Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν ἐγένετο ὁ ἀντισυνταγματάρχης τοῦ Πεζικοῦ καὶ βουλευτὴς Εὐρυτανίας κ. Σ. Καραϊσκάκης.

Τὸ νέον ὑπουργεῖον ὑποβάλλει διάφορα οἰκονομικὰ νομοσχέδια καὶ ἐλάττωσιν τοῦ στρατοῦ χάριν ἐλαττώσεως τοῦ ὑπερβολικοῦ ἐλλείμματος ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ κράτους (...).

Ἀπρίλιος.—Κατὰ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς τούτου ἔληξαν αἱ ἐργασίαι τῆς Βουλῆς, μείναντος τοῦ Ὑπουργείου Τρικούπη.

Αἱ οἰκονομίαι ἐτέθησαν ἀμέσως εἰς ἐνέργειαν, διαταχθέντος νὰ ἀπολυθῶσιν ἐκ τοῦ στρατοῦ οἱ ὑπηρετοῦντες ὑπὲρ τοὺς 20 μῆνας. Ὁ λόχος τῶν τεχνιτῶν διετήρησε μόνον 50 τεχνίτας καὶ μαθητάς, τῶν λοιπῶν ἀπολυθέντων (...).

Ὁ στρατὸς κατὰ τὸν νέον ὄργανισμόν διηρέθη εἰς στρατὸν ὑπηρεσίας, ἀποτελούμενον ἐξ 11 ταγμάτων εὐζωνικῶν καὶ τῆς χωροφυλακῆς, καὶ εἰς στρατὸν ἐκπαιδεύσεως, ἀποτελούμενον ἐκ 10 ταγμάτων πεζικοῦ ἐνὸς τάγματος ἐκπαιδεύσεως καὶ τῶν ὑπαρχόντων τεχνικῶν ὄπλων.

Μαῖος.—Τὸ σπουδαιότερον ἐξωτερικὸν γεγονός τοῦ μηνὸς τούτου, ὅπερ ἐπέδρασεν σπουδαίως ἐπὶ τῆς τύχης τῆς Ἑλλάδος, ἦν ἡ ἀλλαγὴ τοῦ Τουρκόφρονος Ἀγγλικῷ Ὑπουργεῖου Βῆκονσφιλδ. Ἀπολέσαν τὴν πίστιν τῆς χώρας ἐν ταῖς ἐκλογαῖς, παρητήθη, ἀνέλαβε δὲ τὴν διοίκησιν τοῦ Ἀγ-

γλικοῦ ἔθνους νέον Ὑπουργεῖον, τῆς φιλελευθέρως μερίδος, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ γηραιοῦ φιλέλληρος Γλάδοστωνος. Τὸ ζήτημα τῆς διακανονίσεως τῶν Ἑλληνοτουρκικῶν μεθόριων, τὸ ὁποῖον εἶχε ἐντελῶς καταστραφῆ ἐν ταῖς χερσὶν τῶν πρώων Ὑπουργῶν Βήκονσφελδ καὶ Σώλσβαρου, ἤρξατο ἀνακινούμενον παρὰ τοῦ νέου Ὑπουργεῖου. Ἀναλαβὸν τοῦτο τὴν πρωτοβουλίαν προέτεινεν εἰς τὰς δυνάμεις συνδιάσκεψιν ἐν Βερολίνῳ πρὸς ἐπίλυσιν τοῦ ζητήματος τούτου, τὸ ὁποῖον ἐπὶ δύο ἔτη εἶχε σταθῆ ἀδύνατον νὰ λυθῆ δι' ἀμοιβαίας συνεννοήσεως τῆς Τουρκίας καὶ Ἑλλάδος. Ἄπασαι αἱ δυνάμεις ἀπεδέχθησαν τὴν πρότασιν ταύτην καὶ διώρισαν τοὺς ἀντιπροσώπους των· ἡμέρα ἐνάρξεως ὠρίσθη ἡ 3 τοῦ μηνὸς Ἰουνίου.

Ἰούνιος.—Οἱ βασιλεῖς ἡμῶν περιοδεύουσιν εἰς τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ μηνὸς Ἀπριλίου.

Ἄπασα ἡ προσοχὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶναι ἐστραμμένη τὸν μῆνα τοῦτον πρὸς τὸ Βερολίνον, ἔνθα συνῆλθε τῇ 3 τοῦ μηνὸς ἡ ἐκ τῶν πρεσβευτῶν τῶν 6 μεγάλων δυνάμεων Συνδιάσκεψις, ὅπως χαράξῃ τὸ νέον μεθόριον τῆς Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας. Οἱ πρεσβευταὶ βοηθοῦνται ὑπὸ τεχνικῆς ἐπιτροπῆς ἀποτελουμένης ἐξ ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν τῶν αὐτῶν δυνάμεων. Ἐν διαστήματι 15 ἡμερῶν ἡ Συνδιάσκεψις ἐξετέλεσε τὸ ἔργον της. Παρεδέχθη ὁμοφώνως τὸ νέον μεθόριον, ὡς ἐξῆς: Ἄρχεται ἐκ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Θυάμιδος (Καλαμᾶ) ἐπὶ τοῦ Ἰονίου πελάγους, ἀκολουθεῖ τὸν ροῦν αὐτοῦ, διαχωρίζει εἰς δύο τὸ διαμέρισμα τοῦ Ζαγορίου, καὶ ἐκεῖθεν διερχόμενον τὰς κορυφὰς τῶν ἐν τῷ μεταξύ ὑψωμάτων, βαίνει μέχρι τῶν κορυφῶν τοῦ Ὀλύμπου, ὅθεν κατέρχεται εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος. Διὰ τοῦ μεθορίου τούτου παραχωροῦνται τῇ Ἑλλάδι τὰ Ἰωάννινα, τὸ Μέτσοβον, τὰ Τρίκκαλα, ἡ Λάρισσα, καὶ ὄλαι αἱ πρὸς νότον αὐτῶν χῶραι.

Ἄπασαι αἱ δυνάμεις ἀπεδέχθησαν τὴν γραμμὴν ταύτην, διὰ κοινῆς δὲ διακοινώσεως ἐπέβαλον ταύτην ὡς ὀριστικὴν τῇ Ἑλλάδι καὶ τῇ Τουρκίᾳ.

Ὁ λαὸς τῆς Ἑλλάδος μετὰ χαρᾶς καὶ εὐγνωμοσύνης ἐπανηγύρισεν τὴν ἡμέραν τῆς εἰδήσεως ταύτης¹.

Στρατιωτικὴς προετοιμασίαις.—Μετὰ τὰς ἀποφάσεις ταύτας ἡ Κυβέρνησις ἡμῶν (*Χαρ. Τρικούπη*) παραιτήσασα τὰ οἰκονομολογικὰ σχέδιά της ἤρξατο σκεπτομένη περὶ ὀργανώσεως σπουδαίου ἐμπολέμου στρατοῦ. Πολλοὶ ἀξιωματικοὶ ἀπεστάλησαν ἀμέσως εἰς διάφορα τῆς Εὐρώπης μέρη πρὸς ἀγορὰν ἵππων καὶ παντὸς εἴδους ὑλικοῦ.

Ἰούλιος.—Περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς τούτου ἐκοινοποιήθησαν δύο βασιλικά διατάγματα, διὰ τοῦ ἐνὸς τῶν ὁποίων συνεκαλεῖτο ἡ Βουλὴ τῇ 8ῃ Σεπτεμ-

1. Πρόωρος ἦταν ὁ πανηγυρισμός. Ἡ ἀπόφασις τοῦ Βερολίνου ἔμεινε ἀνεκτέλεστη καὶ τὸ ζήτημα τῶν νέων ἐλληνικῶν συνόρων διεθετήθηκε ἔπειτα ἀπὸ πολλοὺς μῆνες, τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1881, χωρὶς ὅμως Γιάννενα καὶ Μέτσοβο.

βρίου, διὰ δὲ τοῦ δευτέρου ὁ στρατὸς ἐτίθετο εἰς ἐπιστράτευσιν, καλουμένων ὑπὸ τὰς σημαίας πάντων τῶν πολιτῶν ἀπὸ τῆς ἡλικίας τοῦ 22ου ἔτους μέχρι τοῦ 30οῦ συμπεριλαμβανομένου· δι' αὐτοῦ ἐπετρέπετο τῇ κυβερνήσει νὰ αὐξήσῃ τὰς δυνάμεις τῆς χώρας μέχρις 60 χιλιάδων στρατοῦ, σχηματίζουσα τὸ ὅλον : 26 τάγματα Πεζικοῦ, 4 τάγματα Εὐζώνων, 2 τάγματα Μηχανικοῦ, 14 Πυρβολαρχίας (8 ὀρειβατικὰς 4 πεδινὰς καὶ 2 τοπομαχικὰς), 2 Ἱππαρχίας (ἐκ 4 ἰλῶν ἐκάστην) καὶ τὰς βοηθητικὰς ὑπηρεσίας διὰ τὸν στρατὸν αὐτόν. Ἦρξατο ἀμέσως ἡ βαθμιαία ἐφαρμογὴ τοῦ σχεδίου τούτου.

Αὐγούστος.—Μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν μου ἐξ Ἀθηνῶν συγκατάωκησα ἐπὶ 20 ἡμέρας μετὰ τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ κ. Τ. Βότσαρη¹, ἀνωθεν τοῦ Φρουραρχείου ὠραῖον θέαμα παρίστατο καθ' ἐκάστην εἰς τοὺς ὀφθαλμούς μου, βλέπωντος καθ' ἑκατοντάδας συνωστιζομένους πέριξ τοῦ φρουραρχείου τοὺς νέους πολίτας, ἐρχομένους ἵνα δώσωσι τὸν ὄρκον ὑπηρετήσεως τῆς πατρίδος. Ἄν καὶ ἡ φαινομένη πληθὺς τῶν προσερχομένων δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν μεγάλην πληθύν τῶν προσκληθέντων ὑπὸ τὰ ὄπλα (αἱ 10 ἡλικιαὶ ἀποτελοῦνται περίπου ἐξ 120 χιλ. ἀνδρῶν), οὐχ' ἤττον ὅμως κρίνων τις ἐπιεικῶς ἐπὶ τοῦ κατὰ πρῶτον ἤδη ἐφαρμοζομένου νόμου περὶ γενικῆς στρατολογίας, νόμου ἐπιβάλλοντος ὑποχρεώσεις ἀσυνήθεις τέως εἰς τοὺς πολίτας τοῦ βασιλείου, δύναται νὰ ἀποφανθῇ ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἤκουσε μετ' ἀνεπίστου προθυμίας τὴν πρόσκλησιν τῆς κυβερνήσεώς του. Ἐξ ὅλων τῶν μερῶν ἀγγέλλεται πολυπληθὴς ἡ προσέλευσις τῶν ἐφέδρων.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς τούτου ἡ δύναμις τοῦ στρατοῦ εἶχεν ὑπερβῆ τὰς 25 χιλιάδας (...).

Σεπτέμβριος.—Μὴ δυναμένου νὰ παρευρεθῇ ἐν Ἑλλάδι τῇ 8ῃ Σεπτεμβρίου τοῦ βασιλέως, ἡ ἔναρξις τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς ἀνεβλήθη βασιλικῶ διατάγματι εἰς τὴν 9ην Ὀκτωβρίου.

Ἐξακολουθεῖ ἡ προσέλευσις τῶν ἐπιστράτων καὶ ἡ ὁσήμεραι αὐξήσις τοῦ στρατοῦ, σχηματιζομένων νέων ταγμάτων.

Ὀκτώβριος.—Τῇ 5ῃ τοῦ μηνὸς τούτου κατέπλευσαν εἰς Πειραιᾶ ἐκ τῆς πολυμήνου αὐτῶν ἐν Εὐρώπῃ περιοδείας οἱ βασιλεῖς ἡμῶν, ἐγένοντο δὲ δεκτοὶ μετ' ἀσυνήθους ἐνθουσιασμοῦ.

Τῇ 9ῃ τοῦ μηνὸς ἠνεώχθη ἡ Βουλὴ διὰ βασιλικοῦ λόγου μεστοῦ φιλοπατρίας καὶ αἰσθημάτων πολεμικῶν. Τῇ ἐπιούσῃ ἡ ἀντιπολίτευσις, ἀνυπόμονος νὰ καταλάβῃ τὴν ἐξουσίαν, ἔρριψε τὸ Ὑπουργεῖον Τρικούπη ἐν τῇ ἐκλογῇ τοῦ προέδρου. Νέον ὑπουργεῖον ἐσχημασθη ὑπὸ τὸν κ. Κουμουνδοῦρον. Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν ὁ κ. Ἄντ. Μαυρομιχάλης, ἀντισυν-

1. Γιὸς τοῦ Δημ. Ν. Μπότσαρη, ποὺ μνημονεύεται συχνὰ στὸ « Πατρικὸ Ἀρχεῖο ».

ταγματάρχης τοῦ Πεζικοῦ. Κατὰ τὰς δηλώσεις του τὸ νέον Ὑπουργεῖον ἔσεται πολεμικώτερον τοῦ πεσόντος. Κατὰ συνέπειαν ἐξηκολούθησε τὰς στρατιωτικὰς καὶ ναυτικὰς προπαρασκευάς, ὧν ἡ ἔναρξις ἐγένετο ἐπὶ τοῦ πεσόντος.

Ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ μηνὸς τούτου διετάχθη ἡ μετάθεσις μου ἐκ τοῦ Ὀπλοστασίου εἰς τὸ Σύνταγμα τοῦ Πυροβολικοῦ, τῇ δὲ 21 τούτου ἀνεχώρησα ἐκ Ναυπλίου εἰς Ἀθήνας καὶ παρουσιάσθην τῇ ἐπιούσῃ εἰς τὸν διοικητὴν τοῦ Συντάγματος. Διωρίσθην εἰς τὴν 1 τοπομαχικὴν πυρβολαρχίαν, ἔχουσαν πυροβόλα ὀπισθόγομα τῶν 8,7 ἐκ. καὶ διοικουμένην παρὰ τοῦ λοχαγοῦ κ. Τ. Κομπότη. Τὸ σύνταγμα τοῦ πυροβολικοῦ ἠρίθμει ἤδη 14 πυρβολαρχίας καὶ δύναμιν ἀνδρῶν 3500 περίπου. Ἐκτὸς τούτων ἦσαν ἐν τῷ σχηματίζεσθαι τρεῖς λόχοι μεταγωγικοὶ πολεμοφοδίων.

Ἡ ὀλικὴ δύναμις τοῦ στρατοῦ κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Ὀκτωβρίου ἀνεβιβάζετο εἰς 45 χιλ. ἀνδρας περίπου.

Τῇ 27 τοῦ μηνὸς τούτου ἀπέθανεν εἰς τῶν πρωτευόντων πολιτικῶν, ὁ δικαίως φημιζόμενος διὰ τὴν σύνεσιν καὶ φιλοπατρίαν του, γόνος εὐκλεοῦς οἰκογενείας, ὁ Θρ. Ζαΐμης.

Νοέμβριος.—Ἐξακολουθεῖ ἡ προσέλευσις τῶν νέων ἐπιστράτων καὶ αἱ ἀσκήσεις τῶν νεοσυσταθέντων σωμάτων. Ἡ βουλὴ ψηφίζει προθύμως τὰς παρὰ τοῦ Ὑπουργείου ζητούμενας πιστώσεις διὰ τὰς παρασκευάς.

Δεκέμβριος.—Ἡ ὑπεραύξησις τοῦ στρατοῦ κατέστησεν ἐπαισθητὴν τὴν ἔλλειψιν ἀξιωματικῶν: ὅθεν τὸ Ὑπουργεῖον προέβη τῇ 6ῃ τοῦ μηνὸς τούτου εἰς τὴν ἔκδοσιν διατάγματος 500 περίπου προβιβασμῶν ἀξιωματικῶν εἰς διαφόρους βαθμοὺς καὶ ἀνθυπασπιστῶν. Μεταξὺ αὐτῶν προεβιβάσθην καὶ ἐγὼ εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ ὑπολοχαγοῦ.

Ἐν τούτοις μ' ὄλους τῆς Ἑλλάδος τοὺς ἐξοπλισμοὺς, δυνάμεις τινὲς φαίνονται ἐγκαταλείψασαι αὐτὴν εἰς τὸ περὶ κανονίσεως τῶν συνόρων ζήτημὰ της καὶ φοβούμεναι μήπως ὁ ἐπικείμενος πόλεμος περιπλέξη καὶ αὐτάς, ἤρξαντο ἀναζητοῦσαι τρόπον εἰρηνικῆς λύσεως, ἔστω καὶ ἐπὶ ζημίᾳ τῆς Ἑλλάδος. Οὕτως ἡ Γαλλία, ὑποστηριζομένη κατὰ τὸ φαινόμενον τοῦλάχιστον ὑπὸ τῶν λοιπῶν δυνάμεων, προτείνει τῇ Τουρκίᾳ καὶ Ἑλλάδι διαιτησίαν πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος τῶν ὀρίων. Ἄλλ' οὐδεμίαν ἐκ τῶν δυνάμεων τούτων φαίνεται πρόθυμος νὰ ἀποδεχθῇ αὐτήν. Αἰτία τῆς τοιαύτης τροπῆς τῶν πραγμάτων θεωροῦνται ἡ Γερμανία καὶ ἡ Αὐστρία, αἵτινες φαίνονται ἔχουσαι συμφέροντα εἰς τὴν μὴ πίεσιν τῆς Τουρκίας. Ἰδωμεν ἐν τούτοις.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς τούτου ἐξεδόθη ἕτερον Βασιλικὸν Διάταγμα περὶ συνθέσεως τοῦ στρατοῦ (...) Τὸ ὅλον 82.000 ἀνδρες.

1881. Φεβρουάριος.—(...) Τὸ ἐξωτερικὸν ζήτημά μας τῆς διακανονίσεως τῶν συνόρων πελαγοδρομεῖ πάντοτε, χωρὶς νὰ δύναται νὰ εὕρη λιμένα.

Ἐπιτυχίας καὶ τῆς περὶ διαιτησίας προτάσεως τῆς Γαλλίας, αἱ δυνάμεις συσκέπτονται περὶ νέου τρόπου λύσεως αὐτοῦ. Κατὰ πρότασιν τῆς Τουρκίας ἐγένετο παραδεκτὸν νὰ ἔλθωσιν εἰς διαπραγματεύσεις μετ' αὐτῆς οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευταὶ τῶν ἑξ μεγάλων δυνάμεων. Δὲν ὑπάρχουσι σχεδὸν ἐλπίδες ἐπιτυχίας καὶ τοῦ μέσου τούτου. Ἐν τούτοις ἦ τε Ἑλλάς καὶ ἡ Τουρκία δὲν παύουσιν ἐξοπλιζόμεναι καὶ παρασκευαζόμεναι δραστηρίως, ὡς νὰ εὐρίσκωνται εἰς τὰς παραμονὰς πολέμου. Ἡ Ἑλλάς ἔχει ἤδη ἐν ὄπλοις περὶ τὰς 55 χιλιάδας στρατοῦ, πολυάριθμα δὲ εἶδη ὑλικοῦ τοῦ πολέμου καταφθάνουσι καθ' ἑκάστην ἐκ τῆς Ἑσπερίας. Τὸ πυροβολικὸν καὶ ἵππικὸν ἐπρομηθεύθη καλλίστους ἵππους ἐξ Οὐγγαρίας καὶ Ἀλγερίας, καὶ ἡμίονους ἐκ Κύπρου καὶ Ἰταλίας (...).

Περὶ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς τούτου, διάφορα σώματα τοῦ ἐν Ἀθήναις στρατοῦ ἤρξαντο ἀναχωροῦντα εἰς πλησιεστέρους εἰς τὰ σύνορα σταθμούς(...).

Τῆ 23ῃ τοῦ μηνός, ἐν τῇ παρὰ τῇ θέσει Γουδι πεδιάδι ἐγένετο ἐπιθεώρησις τοῦ ἐν Ἀθήναις μείναντος στρατοῦ ὑπὸ τοῦ Βασιλέως, ὅστις καὶ παρέδωκε σημαίας εἰς τὰ στερούμενα τοιούτων τρία τάγματα πεζικοῦ. Τὰ λαβόντα μέρος εἰς τὴν ἐπιθεώρησιν σώματα ἦσαν : (...).

Μάρτιος.—(...) Κατὰ τὸν μῆνα τοῦτον σπουδαιότερα ἐξωτερικὰ γεγονότα εἰσὶ :

Ἡ ὑπὸ τῶν μηδενιστῶν δολοφονία τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Ρωσσίας Ἀλεξάνδρου Β' δι' ἐκρηκτικῆς σφαίρας, καὶ ἡ ἀνάρρησις ὡς αὐτοκράτορος τοῦ υἱοῦ του Ἀλεξάνδρου Γ'.

Ἡ ἐντελής καταστροφή τῆς νήσου Χίου¹ ἐκ τρομερωτάτου σεισμοῦ συμβάντος τῆ 22α τοῦ μηνός, ὅστις κατέστρεψε πάσας σχεδὸν τὰς πόλεις τῆς νήσου καὶ ἐθανάτωσε πλέον τῶν ἑξακισχιλίων ψυχῶν.

Ἄλλο σπουδαῖον γεγονός εἶναι τὸ ληφθὲν συμπέρασμα τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει διαπραγματεύσεων μεταξὺ τῆς Πύλης καὶ τῶν πρεσβευτῶν τῶν μεγάλων δυνάμεων. Ὁ ἀνώτερος ὅρος τῶν παραχωρήσεων τῆς Πύλης εἶναι ὀλόκληρος σχεδὸν ἡ Θεσσαλία, ἐκτὸς τῆς ἐπαρχίας Ἐλασσώνος, καὶ ἐν μέρος τῆς Ἡπείρου, μέχρι τοῦ ποταμοῦ Ἀράχθου μετὰ τῆς Ἄρτης.

Αἱ δυνάμεις ἐδέχθησαν τὰς προτάσεις ταύτας τῆς Πύλης καὶ διὰ ταῦτοσήμεου διακοινώσεως ὑπέβαλον αὐτὰς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, ὡς τὴν ὀριστικὴν καὶ τελευταίαν αὐτῶν ἀπόφασιν, ἀναιροῦσαι τὰ ἐν Βερολίῳ προαποφασισθέντα, καὶ πιέζουσαι τὴν Ἑλλάδα νὰ τὰς παραδεχθῆ ἐπίσης, ἐπὶ ἀπειλῇ ἐντελοῦς ἐγκαταλείψεως ἐν περιπτώσει πολέμου πρὸς τὴν Τουρκίαν.

1. Ὁ σεισμὸς τῆς Χίου ἀναγράφεται ἀνάμεσα στὰ « σπουδαιότερα ἐξωτερικὰ γεγονότα » μὴ ἀκόμη ἀφορμῇ γιὰ νὰ θυμώμασθε, διαβάζοντες αὐτὰς τὰς σελίδας, ὅτι τὰ ἑλληνικὰ σύνορα ἦσαν ἀκόμη τὰ σύνορα τοῦ 1832, μὲ μόνη ἐξαίρεση τὴν Ἐπτάνησο.

Πολλά καὶ ποικίλα διαδίδονται περὶ τῆς παραδοχῆς ἢ μὴ τῶν προτάσεων τῶν Δυνάμεων ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Ἡ ἐπικρατεστέραις ἰδέαις ἦν ὅτι ἀδύνατον ἢ Κυβέρνησις Κουμουνδούρου, ἢ τόσον ἀρειμανία φανεῖσα κατὰ τὰς ἐπαγγελίας καὶ τοὺς ἐξοπλισμούς, νὰ ὑποχωρήσῃ, ἀλλ' ὅτι θέλει προτιμήσῃ τὸν πόλεμον μᾶλλον, ἢ τὴν ἐγκατάλειψιν πάλιν ὑπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγὸν τῶν Ἰωαννίνων, τῆς Πρεβέζης, τοῦ Μετσόβου καὶ τόσον ἄλλων Ἑπαιρωτικῶν χωρῶν, αἵτινες εἶχον ἐπιδικασθῆ τῇ Ἑλλάδι ὑπὸ τῆς ἐν Βερολίῳ Συνδιασκέψεως. Ἀνεμένετο ἐπομένως πυρετωδῶς ἡ ἀπάντησις τῆς Κυβερνήσεως. Αὕτη δὲν ἐβράδυνε ν' ἀναφανῆ, τῇ δὲ ἑσπέρᾳ τῆς 31ης Μαρτίου ἐκυκλοφόρει εἰς τὰς ὁδοὺς ἡ περὶ αὐτῆς περίληψις.

Περιεῖχε τὴν ὑποχώρησιν περικεκαλυμμένην διὰ διαφόρων περιστροφῶν καὶ διφορομένων φράσεων.

Ἄπριλιος.—Τῇ 1ῃ τοῦ μηνὸς τούτου ἀνεχώρησα διὰ τοῦ ἀτμοπλοίου τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου μεταβαίνων εἰς Ἀγρίνιον, ἵνα ἐνωθῶ μετὰ τῆς ἐκεῖ μεταβαίνουσης διὰ ξηρᾶς πυρβολαρχίας μου. Τῇ 4ῃ τοῦ ἰδίου ἀφικόμεν εἰς Ἀγρίνιον, παρὰ τῇ οἰκογενίᾳ μου. Ἐκεῖ χαρμόσυνον μὲ ἀνέμενε γεγονός· ἡ τέλεισις τῶν ἀρραβῶνων τῆς νεωτέρας ἀδελφῆς μου Πολυξένης μετὰ τοῦ ἐκ Μεσολογγίου ἀνθυπολοχαγοῦ τοῦ Πεζικοῦ Δημητρίου Παλαιολόγου.

Μείνας ἐν Ἀγρινίῳ 15 ἡμέρας καὶ τελεσθέντων τῶν ἀρραβῶνων τῆς ἀδελφῆς μου, ἀνεχώρησα εἰς Μεσολόγγιον, ἔνθα εἶχε διαταχθῆ νὰ μείνῃ ἡ πυρβολαρχία μου, ἕνεκεν τῆς ἐν Ἀγρινίῳ ὑπαρχούσης νόσου εὐλογίας. Ἄμα ἔφθασα εἰς Μεσολόγγιον μοι ἀνετέθη ἡ διοίκησις τῆς 1ης πυρβολαρχίας, ἧς ὁ διοικητὴς λοχαγὸς κ. Ἐπ. Πετμεζᾶς, ἀνέλαβε τὰ καθήκοντα ὑποδιοικητοῦ τοῦ τῆς τάγματος.

Ὡς πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν ζήτημα ἐγένετο πλέον φανερὰ ἡ ὑποχώρησις τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἡ παρ' αὐτῆς παραδοχὴ τῶν προτάσεων τῶν δυνάμεων περὶ προσαρτήσεως τῇ Ἑλλάδι τῆς Θεσσαλίας, πλὴν τῆς Ἐλασσῶνος καὶ μικροῦ τμήματος τῆς Ἑπείρου ὀριζομένου ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀράχθου καὶ τοῦ ρεύματος αὐτοῦ μέχρι τοῦ χωρίου Καλαρρυτῶν. Ἦδη προβαίνουσιν αἱ διαπραγματεύσεις περὶ εἰρηνικῆς καὶ ταχείας παραδόσεως τῶν παραχωρηθέντων μερῶν (...).

Ἰούνιος.—Διετάχθη ἡ συγκέντρωσις τοῦ στρατοῦ πλησίον τῶν συνόρων, ὅπως ἦ ἔτοιμος νὰ καταλάβῃ τὰς παρὰ τῶν Τούρκων κενουμένας χώρας. Κατὰ τὴν σύμβασιν περὶ παραδόσεως, αὕτη ἔμελλε νὰ ἀρχίσῃ περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς τούτου καὶ νὰ ἐνεργηθῆ κατὰ τμήματα. Ἐπιτροπὴ ἐξ ἀντιπροσώπων τῶν 6 Μεγάλων Δυνάμεων καὶ τῆς Τουρκίας καὶ Ἑλλάδος, ἔμελλε νὰ παραστῆ κατὰ τὴν παράδοσιν. Πρῶτον παραδοτέον διαμέρισμα ὠρίσθη τὸ τῆς Ἄρτης, τελευταῖον δὲ τὸ τοῦ Βόλου, οὗ ἡ παράδοσις ἔμελλε νὰ γίνῃ τῇ 2 Νοεβρίου.

“Οθεν ὁ στρατὸς τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν κ. Σοῦτσον ἤρξατο συγκεντρούμενος εἰς τὰ σύνορα τῆς Ἡπείρου. Αἱ πυρβολαρχίαι ἀνεχώρησαν τμηματικῶς ἐκ Μεσολογγίου, τελευταία δὲ ἡ συζυγαρχία ὑπ’ ἐμέ (...).

Τῇ 23ῃ Ἰουνίου ἤρξατο ἡ κατάληψις τῆς παραχωρηθείσης χώρας τῆς Ἡπείρου· τῇ 24ῃ κατελήφθη ἡ πόλις Ἄρτα, εἰς ἣν εἰσῆλθεν ὁ Στρατηγὸς Σοῦτσος μετὰ μεγάλου μέρους τοῦ ὑπ’ αὐτοῦ στρατοῦ· τὰ εἰς Ἄρταν εἰσελθόντα σώματα ἦσαν τὰ ἑξῆς: 4 τάγματα πεζικοῦ (4ον, 7ον, 11ον καὶ 22ον) 1 τάγμα εὐζώνων, 1 τάγμα Μηχανικοῦ (τὸ 2ον), 1 Τάγμα Πυροβολικοῦ (1ον) καὶ δύο ἴλαι τῆς 3ης ἱππαρχίας (δύναμις 10.000 ἀνδρῶν περίπου).

Ἡ κατάληψις τοῦ πρώτου τούτου διαμερίσματος ἐτελέσθη μεθ’ ὅλης τῆς ἡσυχίας καὶ τάξεως, τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ ἀποσυρθέντος παραδόξως ἀνευ ἀντιστάσεως ὀλίγον πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ Ἑλληνικοῦ (...).

Ἰούλιος.—Δὲν ἔμεινα εἰς Καρβασαρά εἰμὴ μίαν μόνον ἑβδομάδα, διότι δὲν ἠδύνατο ἐκεῖ νὰ συντηρηθῇ ἡ συζυγαρχία· ὅθεν τῇ 1ῃ τοῦ μηνὸς τούτου ἀνεχώρησα κατὰ διαταγὴν τοῦ Ἀρχηγείου εἰς Ἀράπην, ὅπου ἐστρατοπέδευσα παρά τινα χεῖμαρρον, ὅπου τρία φρέατα $\frac{1}{4}$ τῆς ὥρας μακρὰν τοῦ ὁμωνύμου παραλίου χωριδίου. Ἡ θέσις αὕτη ἐν τῷ μέσῳ εὐρυχώρου πεδιάδος, ἀπέχει τοῦ Καρβασαρά περὶ τὰς 2 $\frac{1}{2}$ ὥρας. Ἐμεινα ἐκεῖ μέχρι τῆς 20 Ἰουλίου, ὁπότε ἀνεχώρησα εἰς Ἄρταν, λαβὼν διαταγὴν νὰ ὑπάγω ἐκεῖ, ἐνθα ἦτο ἡ ἔδρα τοῦ τάγματός μου καὶ παραλάβω τὴν διοίκησιν τῆς 2ας πυρβολαρχίας (...).

Ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς μου ἐξ Ἀράπη ἐτιμωρήθην παρὰ τῆς Διοικήσεως τοῦ τάγματός μου μὲ ἑξαήμερον περιορισμὸν, ἕνεκα ἀναφορᾶς τινος, ἣν ὑπέβαλα αὐτῇ, θεωρηθείσης ἀντιπειθαρχικῆς.

Τὴν παραμονὴν τῆς ἀναχωρήσεώς μου ἔλαβον ἐξ Ἀγρινίου τὴν λυπηρὰν εἶδησιν ὅτι ἀπεβίωσεν εἰς Ἀθήνας, ἐν προβεβηκυῖα ἡλικίᾳ τῇ 14 τοῦ μηνὸς τούτου ἡ προμήτωρ μου (μήτηρ τῆς μητρὸς μου) Χάϊδω Γ. Μαλάμου¹.

Τῇ ἑσπέρᾳ τῆς 20 Ἰουλίου εἰσῆλθον εἰς Ἄρταν, πρώτην φορὰν πατήσας τὴν μετὰ τοσοῦτων αἰώνων ἐπαχθῆ δουλείαν ἀπελευθερωθεῖσαν χώραν, κατελήφθη ὑπὸ πολλῆς συγκινήσεως.

Ἐν Ἄρτῃ δὲν ἔμεινα παρὰ μόνον περὶ τὰς 20 ἡμέρας, συγκατοικῶν μετὰ τοῦ ἀνθυπασπιστοῦ τοῦ πυροβολικοῦ Λ. Παρασκευοπούλου, ἀξιωματικοῦ ὄντος ἐν τῇ 2ᾳ ὀρειβ. πυρβολαρχίᾳ, ἣς τὴν διοίκησιν παρέλαβον ἅμα ἀφικόμεν εἰς Ἄρταν (...).

Οἱ 4 - 5 ἐπόμενες σελίδες, ποὺ καλύπτουν τὸν Αὐγούστο, τὸν Σεπτέμβριο καὶ τὸν Ὀκτώβριο 1881, σημειοῦν, κυρίως, τὶς ἀλλεπάλληλες μεταθέσεις ἀπὸ τὴν Ἄρτα εἰς τὴν Λευ-

1. Ἡ χήρα τοῦ Γιώργου Μαλάμου, συμπολεμιστῆ καὶ συντρόφου τοῦ Γιώτη Δαγρῆ. Βλ. σ. 19 σημ. 5.

κάδα, στο Μεσολόγγι και στο Ἀγρινίο, τις επίπονες μετασταθμεύσεις τῶν « ἐξευγμένων » πυροβόλων και τοῦ ὕλικου, και τις πρόσθετες φροντίδες ποῦ δημιουργοῦνται με τὴν ἀπόλυση τῶν ἐφάδρων ἔπειτα ἀπὸ τὴν κατάληψη τῆς Θεσσαλίας, λ.χ. γιὰ τὴν περιποίηση και τὴ διατροφή τῶν κτηνῶν, τῶν ὀπλοῶν ὅμως ὁ ἀριθμὸς δὲν ἠλαττώθη διόλου.

Νοέμβριος.—Τῆ 2α Νοεμβρίου κατελήφθη ὁ Βόλος ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν στρατευμάτων και οὕτω ἀπετελέσθη ἡ παράδοσις εἰς τὴν Ἑλλάδα τῶν παραχωρηθέντων μερῶν τῆς Ἡπείρου και Θεσσαλίας.

Διαλυθείσης δὲ τῆς Βουλῆς εἶχον διαταχθῆ διὰ τὴν 2αν τοῦ προσεχοῦς Δεκεμβρίου γενικαὶ ἐκλογαὶ νέων βουλευτῶν ἐν τε ταῖς παλαιαῖς και ταῖς νέαις ἐπαρχίαις τοῦ κράτους. Ἐνα μῆνα πρὸ τῆς ἡμέρας ταύτης, ἦτοι τὴν 2αν Νοεμβρίου, ἔλαβον συνταγματικὴν ἄδειαν οἱ βουλόμενοι ἐκ τῶν ἀξιωματικῶν νὰ ἐκτεθῶσιν εἰς τὸν βουλευτικὸν ἀγῶνα. Καὶ ἦσαν πάμπολλοὶ τὴν φορὰν ταύτην. Ἐκ τῶν δύο μοιρῶν τοῦ ἡμετέρου πυροβολικοῦ τάγματος πλέον τοῦ ἡμίσεος τῶν ἀξιωματικῶν ἔλαβον ἀδείας. Οὕτω εἰς τὰς δύο ἐν Ἀγρινίῳ πυρβολαρχίας ἔμειναν μόνον ἐγώ, ὅστις ἐκτὸς τῆς διοικήσεως τῆς πυρβολαρχίας μου ἔλαβον και τῆς μοίρας πυροβολικοῦ, ὡς και τὴν διοίκησιν τοῦ φρουραρχείου τῆς πόλεως, και δύο ἀνθυπασπισταί.

Εὐτυχῶς διετάχθη παρὰ τοῦ Ὑπουργείου ἡ ἐκποίησης τῶν ἡμιόνων, οἵτινες ἐπλεόναζον τῆς ἐν εἰρήνῃ δυνάμεως. Οὕτω μετὰ τῶν ἀνωτέρω ἀξιωματικῶν και τοῦ κτηνιάτρου Λίσμπεργ ἐπώλησα ἐντὸς μηνός, περίπου, ἐν δημοπρασίᾳ, ἐν τῇ ἀγορᾷ Ἀγρινίου περὶ τοὺς 135 ἡμιόνους και συνέλεξα ὡς ἀντίτιμον αὐτῶν δραχμὰς 40.000, ἃς παρέδωσα εἰς τὸ Ἐπαρχιακὸν ταμεῖον Ἀγρινίου.

Δεκέμβριος.—Τῆ 2α τοῦ μηνός τούτου ἐνηργήθησαν αἱ βουλευτικαὶ ἐκλογαί, ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ὀπλοῶν φαίνεται ὅτι ἐνίκησεν ἡ ἀντιπολίτευσις, τεταγμένη ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ κ. Χαρ. Τρικούπη.

Περὶ τὰ τέλη Δεκεμβρίου διετάχθη νὰ μεταβῶ εἰς Ἄρταν και παραλάβω τὴν διοίκησιν τῆς ἐκεῖ 4ης ὀρειβ. πυρβολαρχίας, ὡς και τὴν τῆς μοίρας πυροβολικοῦ τῆς ἐκ τῶν πυρβολαρχιῶν 3ης και 4ης ἀποτελουμένης. Μετὰ τὰς ἑορτὰς λοιπὸν τῶν Χριστουγέννων, ἀνεχώρησα εἰς Ἄρταν και ἐνεκαθιδρύθη ἐν τῇ νέαν μου θέσιν.

Σ' αὐτὸ τὸ τμήμα τοῦ Ἀρχείου ἀνήκουν ἐπίσης :

1. 1877. *Στρατιωτικαὶ πληροφορίες περὶ Πρεβέζης. Ἀπόσπασμα ἐκθέσεως τοῦ ὑποπροξένου Πρεβέζης κατ' Αὐγουστον 1877, μετὰ σχετικοῦ διαγράμματος, 4 σελ.*
2. 1879. 23 Σεπτεμβρίου. Ἡ ἐφορευτικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ Δ' Ἐκλογικοῦ Τμήματος Ἀθηνῶν (Ναὸς Ζωοδόχου Πηγῆς) πρὸς τὸν Διοικητὴν ἀποσπάσματος τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων τῶν ἐπιφορτισμένων τὴν τήρησιν τῆς τάξεως (. . .) ἀξιωματικῶν *Κον Π. Δαγκλῆν ἐκφράζει εὐχαριστίας.*
3. 1881, 4 Νοεμβρίου. Ὑπόμνημα πορείας ἀπὸ Λευκάδος εἰς Μεσολόγγιον. 9 μεγάλες σελίδες και 3 ὀλοσέλιδα σχεδιαγράμματα. Περιγράφει τὴν μεταστάθμισιν τῆς πυρβολαρχίας. Ὑπογράφεται Π. Γ. Δαγκλῆς, ὑπολ. Κείμενο αὐστηρὰ ὑπηρεσιακὸ, ἀκριβολόγο,

χωρίς καμιά άπό τις λυρικές ξθάρσεις, πού ξέφευγαν λίγα χρόνια πρίν στην περιγραφή του ίδιωτικού ταξιδιού στο Καρπενήσι (Βλ. σ. 80 σημ. 2). "Αν και τó θέμα αυτό καθ' αυτό παρουσιάζει πολύ περιορισμένο ενδιαφέρον, ή ανάγνωση τής περιγραφής παρέχει ένα είδος αισθητικής χαράς, σαν κάθε τι τó άφογο στο είδος του.

4. 1881, 19 Νοεμβρίου. 'Αναφορά τής μοίρας πυροβολικού 'Αγρινίου πρós τήν διοίκηση του Τάγματος, 'Αρτα. 'Αναφέρει δυσχέρειες στην έγκατάσταση τής μοίρας και προτείνει μέτρα.

5. Δοκιμές σαγμάτων : α') 1883, 'Απρίλιος. 'Η 3η πυροβολαρχία πρós τήν διοίκηση του Τάγματος. Προτείνει κατασκευή τροποποιημένων σκελετών σαγμάτων. β') 1883, 30 'Ιουνίου. 'Η 3η πυροβολαρχία πρós τó τάγμα της. Προτείνει νέα πορεία στην Πάρνηθα για δοκιμή σαγμάτων Κρούπ. γ') 1883, 20 Αύγουστου. "Εκθεις τής 3ης πυροβολαρχίας περί τών ύπ' αυτής δοκιμασθέντων σαγμάτων συστήματος Κρούπ.

Συμπέρασμα : *δέν είναι καθ' άρχήν άπορριπτέα, δέν δυνάμεθα έν τούτοις νά κηρυχθώμεν ύπέρ τής άμέσου παραδοχής των.* "Όλα τά παραπάνω έχουν ύπογραφή « Π. Γ. Δαγκλής, ύπολ.», πλὴν του τελευταίου, όπου τó ύπολ. έχει γίνει λοχ.

5. ΜΕΤΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΟ ΒΕΛΓΙΟ

Τó πρώτο μεγάλο κενό στις αυτοβιογραφικές σελίδες άνοίγεται στο τέλος του 1881, όταν ó ύπολοχαγός Δαγκλής τοποθετήθηκε όπως είδαμε στην "Αρτα, πού μόλις είχε προσαρτηθεί στην 'Ελλάδα. "Έτσι, δέν ξέρουμε για τά δύο επόμενα χρόνια ούτε αν σημειώθηκε κανένα αξιόλογο περιστατικό στη ζωή του, ούτε πότε και πώς επέδωξε νά φύγει στο 'Εξωτερικό για μετεκπαίδευση, ούτε γιατί προτίμησε τó Βέλγιο¹. Τόν ξαναβρίσκουμε, λοχαγό πιά, στις Βρυξέλλες κι έπειτα στη Λιέγη, άπό τις τελευταίες εβδομάδες του 1883 έως τόν Σεπτέμβριο 1884.

'Υλικό του 'Αρχείου αυτής τής περιόδου είναι, σχεδόν άποκλειστικά, οι έπιστολές πού έστειλε στους γονείς του άπό τó 'Εξωτερικό, άλλωστε ούτε και όλες, γιατί λείπουν οι πρώτες, πού θά ήταν ίσως και οι πιό ενδιαφέρουσες με τις πρώτες του έντυπώσεις, λείπουν επίσης λίγες ενδιάμεσες, λείπουν και οι τελευταίες. Συνολικά υπάρχουν 29 έπιστολές, άπό τις 5/17 'Ιανουαρίου έως τις 19/32 'Ιουλίου² (οι 5 πρώτες άπό τις Βρυξέλλες, οι άλλες άπό τή Λιέγη), και δυό άπαντητικές του πατέρα.

'Απ' αυτές τις έπιστολές μαθαίνουμε, λοιπόν, πώς ή μετεκπαίδευση στο Βέλγιο δέν έγινε με ύποτροφία του Δημοσίου, αλλά με στερήσεις και δάνεια του πατέρα. Τó 'Υπουργείο περιορίστηκε, ως φαίνεται, νά δόση « άδεια μετ' άποδοχών ». "Όλα τά λοιπά τά φορτώθηκε ó πατέρας πού, για νά επαρκέσει, ζήτησε χιλίες δραχμές προκαταβολή άπό τó μισθό του :

Ίνα ξσαποστείλω ταύτας εις τόν υίόν μου εύρισκόμενον με άδειαν εις Βρυξέλλας πρós σπουδήν (...) καθ' όσον αί άποδοχαι ός λαμβάνει δέν τῷ έπαρ-

1. Φρόντιζε ώστόσο ó πατέρας, όσο μπορούσε. Με γράμματά του τής 6 Δεκεμβρίου 1879 και τής 4 Μαΐου 1880, πρós τούς ύπουργούς τών Στρατιωτικῶν Βλάση Βαλτινό και Σπ. Καραϊσκάκη, ζητεί, αν σταλούν αξιωματικοί του πυροβολικού για τελειοποίηση σπουδών στην Εύρώπη, νά σταλεί και ó γιός του, διότι έχει πολλή διάθεση νά σπουδάση και θά υπάγη διά νά σπουδάση και όχι διά νά διασκεδάση. Δέν έφερε όμως άποτέλεσμα.

2. Θυμίζουμε πώς ή σχέση τών δύο ήμερολογίων ήταν τόν παρασμένο αιώνα : $1 (+ 12) = 13$, και όχι $1 (+ 13) = 14$, όπως στον είκοστό.

κῶσι πρὸς συντήρησιν (...) καὶ πρὸς ἀπόδοσιν νὰ κρατῶνται ἐκ τῆς μισθοῦ μου ἀπὸ τὸν μῆνα Μάρτιον δραχμαὶ 100 κατὰ μῆνα (...).

Ἡ ἄρνηση ἦταν κατηγορηματικὴ :

Ἄπαυτῶμεν ὅτι ἡ αἴτησις ἀντίκειται εἰς τὸν Νόμον. Ἀθήνησι 24 Ἰανουαρίου 1884. Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Χαρ. Τρικούπης.

Χρειαῖσθηκε λοιπὸν νὰ ἐξοικονομηθεῖ ἄλλοιῶς τὸ ἀπαραίτητο συμπλήρωμα τοῦ μισθοῦ :

Λιέζ, τῆ 8 Μαρτίου 1884

Σεβαστέ μοι Πάτερ !

Ἐλαβον τὴν ἀπὸ 24 Φεβρουαρίου ἐπιστολὴν σας καὶ εἶδον τὰ ἐν αὐτῇ ἔλυτήθην πολὺ διὰ τὴν ἔκβασιν τὴν ὁποῖαν ἔλαβεν ἡ αἴτησις σας τῶν 1000 φράγκων προκαταβολικῶς, καὶ ἔλυτήθη ὄχι διότι δὲν σᾶς ἔδωσαν ταῦτα, ἀλλὰ διότι φαντάζομαι πόσον ἡ ἄρνησις των αὕτη θὰ σᾶς ἐπίκρανε· λυποῦμαι πολὺ ὅπου δὲν τὸ ἤξευρον ὅτι θὰ ἐκάματε τοιαύτην αἴτησιν, διὰ νὰ σᾶς ἐμποδίσω, διότι πρῶτον μὲν ἤξευρον ὅτι δὲν θὰ τὸ παρεδέχετο ὁ κ. Τρικούπης καὶ οἱ ὑπάλληλοί του, οἵτινες δὲν χρεωστοῦν νὰ κάμουν καλόν, καὶ δεῦτερον δὲν ἦτον ἀνάγκη ἀμέσως τῶν 1000 φράγκων, καὶ νὰ τὰ εἶχατε μάλιστα ἐγὼ δὲν θὰ ἠθελον νὰ μοῦ τὰ στείλετε ὅλα μαζὺ (...) Χθὲς ἔλαβον παρὰ τοῦ Γουλιμή τὰ 500 φράγκα τὰ ὁποῖα μοῦ ἐστείλατε καὶ σᾶς εὐχαριστῶ πολὺ· μὲ αὐτὰ καὶ μὲ τοὺς μισθοὺς μου θὰ περάσω μέχρι 1ης Ἰουνίου(...).

Ἡ παραπάνω φράση : « ἤξευρον ὅτι δὲν θὰ τὸ παρεδέχετο ὁ κ. Τρικούπης καὶ οἱ ὑπάλληλοί του », θὰ μπορούσε νὰ εἶναι μιὰ ἔνδειξις ὅτι ὁ λοχαγὸς Δαγκλῆς ἦταν ἀντιπρικομπικός. Ἀλλὰ στὴν ἀμέσως ἐπομένη ἐπιστολὴ τῆς 15 Μαρτίου διαβάζομε : *Ἡ ἀντιπολίτευσις ἐλύσσαξε, ἀλλὰ ποιὸς τὴν ἀκούει.* Συναντήσαμε καὶ πρωτύτερα ἀνάλογες αἰνιγματικὰς φράσεις, λ.χ. γιὰ τὸν Τρικούπη : *ἡ Κυβέρνησις ἡμῶν παραιτήσασα τὰ οικονομολογικὰ σχέδιά της, ἤρξατο σκεπτομένη περὶ ὀργανώσεως σπουδαίου ἐμπολέμου στρατοῦ (σ. 102).* Ἀλλὰ καὶ λίγο παρακάτω : *ἀδύνατον, ἡ Κυβέρνησις Κομμουνδοῦρου, ἡ τόσον ἀρριμανία, φανεῖσα κατὰ τὰς ἐπαγγελίας καὶ τοὺς ἐξοπλισμούς, νὰ ὑποχωρήσῃ.*

Τὶ νὰ συμπεράνει κανεὶς ἀπ' αὐτὲς τὶς ἀντικρουόμενες αἰχμὲς, ποὺ ἔχουν στόχο τοὺς δυὸ κορυφαίους πολιτικούς τῆς ἐποχῆς ; Τί ἄλλο παρὰ μόνον, ὅτι ὁ λοχαγὸς Δαγκλῆς ἔκρινε πρόσωπα καὶ πράγματα κατὰ συνείδηση, χωρὶς νὰ γίνεταί συστηματικὰ ὑμνητὴς οὔτε ἀρνητὴς κανεὶς.

Ἄς προστεθεῖ ἐδῶ, μολαταῦτα, κάποια ἔνδειξις γιὰ τὶς ἐνδόμυχες συμπάθειές του : βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο, ἐπιμελέστατα διπλωμένα, πέντε φύλλα ἀπὸ τὴν Ἐφημερίδα τοῦ Κορομηλά (27 Φεβρουαρίου — 2 Μαρτίου 1883), ὅπου περιγράφεται διεξοδικὰ, σχεδὸν ἀποκλειστικὰ, καὶ κάτω ἀπὸ πένθιμη λωρίδα, πῶς πέθανε, πῶς θρηνήθηκε, πῶς κηδεύθηκε ὁ Ἀλέξανδρος Κομμουνδοῦρος.

Οἱ ἐπιστολὲς ἀπὸ τὸ Βέλγιο ἀρχίζουν ὄλες ἀνεξαίρετα μὲ τὴν προσαγόρευση *Σεβαστέ μοι Πάτερ!* τὸ Πάτερ μὲ κεφαλαῖο καὶ θαυμαστικό, καὶ τελειώνουν ὄλες μὲ τὴν στερεότυπη κατακλιεῖδα : *τὴν μητέρα μου προσκυνῶ.* Ἀκολουθοῦν πάντα, ἐναλλασσόμενα ἢ καὶ μαζὶ, τὰ *δέοντα* διὰ τοὺς ἐν Ἀργωίῳ, Ζακύνθῳ καὶ Ναυπάκτῳ, καὶ ἀσπασμοὶ γιὰ δυὸ - τρεῖς φίλους. Τὸ περιεχόμενον εἶναι ἐξίσου στερεότυπο, γύρω σὲ θέματα ὑγείας, καιροῦ καὶ

οικονομικά. Ένημερώνει βέβαια τὸν πατέρα γιὰ τὴν πορεία τῶν σπουδῶν, ἀλλὰ σὲ πολὺ γενικὲς γραμμές. Ἡ διαμονὴ στὶς Βρυξέλλες ὅπου πρωτοπῆγε, δὲν τοῦ φαίνεται ἀποδοτική καὶ κάνει διαβήματα γιὰ νὰ προσκολληθεῖ σ' ἓνα σύνταγμα πυροβολικοῦ στὴ Λιέγη.

Βρυξέλλαι, τῆ 26 Ἰανουαρίου 1884

Σεβαστέ μοι Πάτερ!

(...) Τέλος πάντων ἐξεδόθη τὸ διάταγμα τῆς προσκολλήσεώς μου εἰς τὸ σύνταγμα Πυροβολικοῦ, χθὲς δὲ ὁ ἑνταῦθα πρόξενός μας μὲ παρουσίασε εἰς τὸν ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν, στρατηγὸν Γκρατρί, ὅστις μὲ ἐδέχθη φιλοφρόνως καὶ μοῦ εἶπεν ὅτι θὰ μοῦ παρέχῃ εὐχαρίστως πᾶσαν εὐκολίαν εἰς ὅ,τι ἤθελον ζητήσῃ. Ἐπειδὴ δὲ τὸ σύνταγμα εἰς τὸ ὁποῖον προσεκολλήθη εἶναι τὸ ἡμισυ ἐδῶ μετὰ τῆς Διοικήσεως καὶ τὸ ἄλλο ἡμισυ εἰς Λιέζ, θὰ παρουσιασθῶ εἰς τὸν διοικητὴν τοῦ συντάγματος τὴν προσεχῆ δευτέραν καὶ κατόπιν περὶ τὰ μέσα τῆς ἐβδομάδος θὰ ἀναχωρήσω διὰ Λιέζ. Ὡστε εἰς τὸ ἐξῆς νὰ διηυθύνετε τὰς ἐπιστολάς σας ἐκεῖ (...).

Ἀπὸ τῆ Λιέγη ἡ ἐνημέρωσις δὲν εἶναι οὔτε οὐσιαστικώτερη οὔτε συστηματικώτερη. Ἐδῶ κι ἐκεῖ μόνο λίγες πληροφορίες, πού δὲν μᾶς μαθαίνουν μεγάλα πράγματα γιὰ τὴν κατεύθυνση τῶν σπουδῶν. Λ.χ. Λιέζ, 16/28 Φεβρουαρίου 1884 καὶ 1 Μαρτίου 1884.

(...) Μὲ περιποιοῦνται πολὺ, μοῦ ἔδωκαν ἵππον, ὑπηρέτην καὶ ἵποκόμον· καὶ αὐτὰ διὰ νὰ αὐξήσουν τὰ ἔξοδα· ἤδη θέλω σέλλαν καὶ χαλινούς (...) Παρουσιάσθη ἐπίσης εἰς τὸν φρούραρχον καὶ ἐπεσκέφθη καὶ τοὺς λοιποὺς σωματάρχας, οἵτινες εἶναι πολὺ εὐγενεῖς καὶ περιποιοητικοί. Μὴ φοβεῖσθε δὲ μὴ κοπιάζω πολὺ, διότι ἐγὼ δὲν εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ πηγαίνω εἰς ὅλα τὰ γυμνάσια τῶν· ὅποτε θέλω θὰ πηγαίνω· ἐκτὸς τούτου, τῶρα αὐτοὶ ἀκόμη καταγίνονται μὲ τὰ γυμνάσια τῶν νεοσυλλέκτων καὶ τὸ καλοκαίρι ἀρχίζουν τὰ πολλὰ καὶ μεγάλα γυμνάσια (...).

(...) Ὁ διοικητὴς τοῦ ἑνταῦθα τμήματος, ὅστις εἶναι ἀντισυνταγματάρχης, πάντοτε προσπαθεῖ νὰ μοῦ δεικνύῃ ὅ,τι ἀγνοῶ· Ἄτυχῶς δὲν θὰ δυνηθῶ μόνον νὰ παραστῶ εἰς τὰ πυρὰ τοῦ Πυροβολικοῦ, καὶ τοῦτο διότι ἡ Βελγικὴ Κυβέρνησις δὲν ἐπιτρέπει τοῦτο εἰς τοὺς ξένους ἀξιωματικούς, ἄνευ λόγου ἀρνούμενη τοῦτο, διότι εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν πυρῶν δὲν ὑπάρχει τίποτε κρυφόν (...).

Φαίνεται πὼς ἡ ἀπαγόρευσις ἔθιξε τὸ φιλότιμο τοῦ πατέρα, γιὰτὶ σὲ μετεγενέστερο γράμμα τοῦ παρέχονται καθησυχαστικὲς ἐξηγήσεις (Λιέζ, 24 Μαρτίου 1884) :

(...) Αὕτη δὲν ἔγινε τῶρα πρώτην φοράν δι' ἐμέ, ἀλλὰ πρὸ ἐνὸς ἔτους, διότι δὲν εἶμαι μόνος ἐγὼ ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἀξιωματικοὶ διαφόρων ἐθνῶν, δι' ὅλους, δὲ εἶναι ἀπηγορευμένον (...) Ἦτο ὡς φαίνεται μία στραβὴ ιδέα τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ πυροβολικοῦ νὰ ἀπαγορευθῇ τοῦτο εἰς τοὺς ξένους,

ἐνῶ δὲν εἶναι κανένα σπουδαῖον πρᾶγμα. Διὰ τοῦτο δὲν θὰ κάμω καμμίαν ἐνέργειαν διὰ νὰ γίνῃ ἐξαιρέσις δι' ἐμέ (...).

Γενικά, δὲν φαίνονται νὰ τοῦ γειμίζουν τὸ μάτι οἱ Βέλγοι καὶ ἡ στρατιωτικὴ τους ὀργάνωσις : (Λιέζ, τῆ 19 Ἀπριλίου 1884) :

(...) Εἶχομεν ἐδῶ ἐπιθεωρήσεις (...) Παντοῦ τὰ ἴδια συμβαίνουν καί, ὡς παρατηρῶ, οὔτοι ἐδῶ δὲν εἶναι πάρα πολὺ ἔμπρὸς ἀπὸ ἡμᾶς, βλέπει δὲ κανεὶς καὶ ἐδῶ πολλὰ ῥωμέϊκα (...).

Ὅταν πλησίαζε ἡ ὥρα τῆς ἐπιστροφῆς, ἀναγκάστηκε ν' ἀλλάξῃ δρομολόγιο, γιὰτὶ ἀκούστηκε χολέρα στὴ Μασσαλία καὶ οἱ γονεῖς μὲ κανέναν τρόπο δὲν ἤθελαν νὰ τὸν ἀφήσουν νὰ γυρίσει μέσο Γαλλίας, ὅπως σχεδίαζε. Κατὰ τὴν τελευταία ἀπὸ τὶς ὑπάρχουσες ἐπιστολὰς (τῆς 19/31 Ἰουλίου), τὸ πρόγραμμά του εἶναι νὰ γυρίσει στὴν Ἑλλάδα τέλη Αὐγούστου ἢ πρῶτες μέρες τοῦ Σεπτεμβρίου¹, μέσο Γερμανίας καὶ Ἰταλίας.

Ἡ μετεκπαίδευσις στὸ Βέλγιο, ὅσο κι' ἂν φαίνεται νὰ μὴν τοῦ ἔδωκε τὴν ἱκανοποίησις ποὺ προσδοκοῦσε, ἀξιοποιήθηκε, ὅπως θὰ δοῦμε, εὐθὺς μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴν Ἑλλάδα.

Βρίσκονται ἐπίσης στὸ Ἀρχεῖο, σχετικὰ μὲ αὐτὴν τὴν περίοδο :

1. Δεκαπεντασέλιδη περιγραφὴ ἀσκήσεων τοῦ βελγικοῦ στρατοῦ.
2. Ἄδεια τοῦ Βέλγου ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν γιὰ ἐπίσκεψιν στρατιωτικῶν ἐγκαταστάσεων στὴν Ἀνβέρσα.
3. Τρεῖς φιλικὲς ἐπιστολὰς τοῦ Βέλγου λοχαγοῦ Prosper Serbrugns (1890, 1891, 1894)
4. Τρεῖς φιλικὲς ἐπιστολὰς τοῦ Βέλγου συνταγματάρχου F. Schuten (1891, 1892, 1893) καὶ μιὰ ἀπάντησις τοῦ 1893. Ἡ ἀπάντησις αὐτή, τὸ πρῶτο γαλλικὸ κείμενο ὑπογραφῆς Δαγκλῆ ποὺ συναντοῦμε, μαρτυρεῖ προχωρημένη γνώσις τῆς γλώσσας. Καὶ ὡς εἶναι αὐτόγραφο σχέδιο καὶ ὄχι ἀντίγραφο, ἡ μαρτυρία εἶναι ἀναμφισβήτητη.

1. 20 Σεπτεμβρίου 1884 ἐπέστρεψε ἐξ Ἐνδρώπης ὁ Παναγιώτης, σημειώνει ὁ Γεώργιος Δαγκλῆς στὰ Πρὸς ἐνθύμιον.

ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ VOSSEUR
Ἄρχηγος Γαλλικῆς Στρατιωτικῆς Ἀποστολῆς
1884-1887

Δ'

ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ ΤΡΙΚΟΥΠΗ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ

1. Η ΠΡΩΤΗ ΓΑΛΛΙΚΗ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ

Λίγους μήνες μετά την επιστροφή του από το Βέλγιο, ο λοχαγός Δαγκλῆς διορίστηκε υπασπιστής του στρατηγού Vosseur, που ἔφθασε στην Ἑλλάδα τὸν Νοέμβριο 1884 ἐπικεφαλῆς τῆς πρώτης γαλλικῆς ἀποστολῆς γιὰ τὴν ὀργάνωση τοῦ στρατοῦ μας. Ὁ λοχαγός Δαγκλῆς ὑπηρέτησε ὑπὸ τὸν στρατηγὸ Vosseur σὲ ὅλο τὸ διάστημα τῆς παραμονῆς τοῦ στρατηγού στην Ἑλλάδα, δηλαδὴ ἕως τὸν Δεκέμβριο 1887, καὶ ἦταν συνεπῶς ὁ καλύτερα, ἴσως μάλιστα ὁ μόνος, πληροφορημένος γιὰ τὴ δράση καὶ τὴν ἀπόδοση αὐτῆς τῆς ἀποστολῆς.

Ἐντεκα χρόνια μετὰ τὴν ἀναχώρηση τῆς γαλλικῆς ἀποστολῆς, τὸ 1898, στὸν ταγματάρχη Δαγκλῆ θ' ἀπευθυνθεὶ τὸ ἀπληροφόρητο ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν γιὰ νὰ σχηματίσει γνώμη καὶ νὰ τακτοποιήσει τοὺς φακέλους του. Παραθέτουμε τὴν σχετικὴ ἐπιστολὴ τοῦ τότε προσωπάρχου τοῦ ὑπουργείου Π. Λυκούδη, τὸ ἐρωτηματολόγιο τοῦ ὑπουργείου καὶ τὶς ἀντίστοιχες ἀπαντήσεις τοῦ ταγματάρχη Δαγκλῆ. Τὰ κείμενα αὐτὰ παρέχουν ὄσες χρήσιμες πληροφορίες τυχὸν χρειάζονται σήμερα, γιὰ νὰ σκιαγραφηθεὶ τὸ ἔργο τῆς πρώτης γαλλικῆς ὀργανωτικῆς ἀποστολῆς.

Ἡ ἀποστολὴ ἔμεινε στὴν Ἑλλάδα 37 μῆνες, τοὺς 5 πρώτους μὲ κυβέρνηση Τρικούπη, τοὺς 13 ἐπομένους μὲ τὴν κυβέρνηση Δεληγιάννη, ποὺ προσπάθησε ν' ἀνατρέψει ὅσα εἶχαν ἀρχίσει, « ἀπὸ πνεύμα ἐναντιότητος πρὸς τὸ ἔργον τοῦ Τρικούπη », τοὺς 19 τελευταίους πάλι μὲ κυβέρνηση Τρικούπη.

Ἄν καὶ ὁ Τρικούπης εἶχε πιά πεθάνει καὶ ὁ Δεληγιάννης ἦταν πάντα πανίσχυρος καὶ αὐριανὸς πρωθυπουργός, ὁ ταγματάρχης Δαγκλῆς σημειώνει ἀπροκάλυπτα στὶς ἀπαντήσεις του, τόσο τὴ δική του πεποίθηση γιὰ τὴ ζημιὰ ποὺ ἔκαμε « ἡ πολιτικὴ μεταβολή », ὅσο καὶ τοῦ Γάλλου στρατηγού τὴν ἀγανάκτηση γιὰ τὰ προσκόμματα ποὺ συναντοῦσε στὴ δουλειὰ του ἐπὶ πρωθυπουργίας Δεληγιάννη.

Ἀθῆναι, 20 Δεκεμβρίου 1898.

Φίλε Κύριε Δαγκλῆ,

Μεγάλην θέλετε προσφέρει ἐκδούλευσιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ὑπουργείου καὶ ἐμὲ προσωπικῶς θὰ ὑποχρεώσετε ἐάν εὐαρεστηθῆτε νὰ παρέξητε πληροφορίας τινὰς ἐπὶ τῆς Γαλλικῆς Ἀποστολῆς Vosseur, πληροφορίας ἃς μόνον παρ' ὑμῶν δυνάμεθα νὰ λάβωμεν.

Ὁ ἐπιδῶσων ὑμῖν τὸ παρὸν λοχαγὸς Νίδερ θὰ σᾶς εἴπη ποίων ἰδίως ζητημάτων ἢ ἑξακρίβωσις ἐνδιαφέρει ἡμᾶς, πρὸς δε θὰ λάβη σημείωσιν τῶν πληροφοριῶν ἃς θὰ ἔχετε, ἐλπίζω, τὴν καλωσύνην νὰ ἀνακοινώσητε.

Οίασδήποτε φύσεως καὶ ἂν ὧσι τὰ αἷτια ὧν μνεῖαν θὰ ποιῶνται αἱ ὑμέτεροι ἀπαντήσεις, ἐστὲ βέβαιος ὅτι μόνον στρατιωτικὰ ἀποκλειστικῶς συμφέροντα πρόκειται νὰ ἐξυπηρετήσωσι.

Ἐπ' ἐλπίδι εὐμενοῦς ἀποδοχῆς τῆς παρακλήσεώς μου ταύτης, σᾶς εὐχαριστῶ ἐκ τῶν προτέρων καὶ σᾶς πέμπω εἰλικρινῶς τοὺς φιλικούς μου χαιρετισμούς. Πρόθυμος φίλος Σας, Π. Λυκούδης¹.

Τὸ ἐρωτηματολόγιο τοῦ Ὑπουργείου.—Ἀφιξις Γαλλικῆς Ἀποστολῆς. 19 Νοεμβρίου 1884. Α' Περίοδος (5 Μῆνες) Ὑπουργεῖον Τρικοῦπη.

Πτῶσις Ὑπουργεῖον Τρικοῦπη. 19 Ἀπριλίου 1885. Β'. Περίοδος (13 Μῆνες). Ὑπουργεῖον Δηλιγιάννη.

Ἐπάνοδος Τρικοῦπη εἰς τὴν ἀρχὴν 9 Μαΐου 1886.

Ἀναχώρησις Γαλλικῆς Ἀποστολῆς 4 Δεκεμβρίου 1887. Γ'. Περίοδος (19 Μῆνες) Ὑπουργεῖον Τρικοῦπη.

1ον) Ποῖαι γενικῶς ἦσαν αἱ χαρακτηριστικαὶ ἐκάστης τῶν τριῶν περιόδων ἐργασίαι ἢ ἀσχολίαι τῆς ἀποστολῆς ;

2ον) Τὸ Ὑπουργεῖον Δηλιγιάννη ἐξεδήλωσε δυσμένειαν πρὸς τὴν Γαλλ. Ἀποστολὴν καὶ κατὰ πόσον (Vosseur ἐν Θεσσαλίᾳ) ;

3ον) Ἡ ἐχθρική τυχὸν στάσις τοῦ Ὑπουργεῖου Δηλιγιάννη ἐμίεισε κατὰ ποσὸν τὴν συντελεσθεῖσαν ὑπὸ τῶν Γάλλων ἐργασίαν κατὰ τὴν Βαν περίοδον ἀναστείλασα τὸν ζῆλον αὐτῶν ;

4ον) Διατί ὁ στρατηγὸς Vosseur δὲν παρεδέχθη τὴν περιοχικὴν νεοσυλλεξίαν (Recrutement Régional) καὶ τὰς στρατιωτικὰς περιοχὰς (Régions) ;

5ον) Μήπως τὸν ἐφόβισαν μεγαλοποιοῦντες τὰ στασιαστικὰ ἐνστικτα τῶν Λακῶνων καὶ Μεσσηνίων ;

6ον) Διατί δὲν κατήργησε τὰ Ἀρχηγεία ;

7ον) Τὴν παρασκευαστικὴν τῆς ἐπιστρατεύσεως ἐργασίαν (Dédoublement des cadres etc.) ἐσκέπτετο νὰ τὴν ἐφαρμόσῃ βραδύτερον εἰς ἄλλας παρὰ τὰ ἀρχηγεία περιοχὰς καὶ μονάδας ;

8ον) Παρεπνεῖτο ὁ Στρατηγὸς Vosseur ὅτι δὲν τὸν ἀφήνουν ἐλεύθερον ν' ἀκολουθήσῃ ἐνιαῖον σύστημα ἐν τῇ ἐργασίᾳ του καὶ ὅτι τούναντίον περιεσπᾶτο εἰς διάφορα ἄσχετα ἀπ' ἀλλήλων στρατιωτικὰ ζητήματα ἄνευ μεθόδου καὶ βράσεως ;

9ον) Ὁ στρατηγὸς Vosseur εἶχε τὴν πεποιθήσιν, ὅτι θὰ παρέμενε περισσότερον χρόνον ἐν Ἑλλάδι ;

10ον) Κατὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Στρατηγοῦ ὁποῖον ἦτο τὸ ἠθικὸν του ; ἐξέφρασεν οὗτος λύπην ὅτι ἀφήνει τὸ ἔργον ἡμιτελές ;

1. Περὶ Π. Λυκούδη Βλ. διεξοδικώτερα κεφ. Στ'.

11ον) Ποιοί Ἕλληνες ἀξιωματικοὶ ἀπεσπάσθησαν παρὰ τῆ Γαλλικῆ Ἀποστολῆ καὶ ἐπὶ πόσον χρόνον ἕκαστος αὐτῶν ;

12ον) Ὁ καὶ νῦν ἰσχύων νόμος τῆς στρατολογίας, δι' οὗ κατηργήθη ἡ ἀνισος θητεία (μονοετῆς καὶ διετῆς) ὀφείλεται εἰς τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ Vosseur ;

Παρεκτὸς τῶν ἄνω πληροφοριῶν καὶ πᾶσαν ἄλλην σχετικὴν τῆ δράσει τῆς Γαλλικῆς Ἀποστολῆς ἐν Ἑλλάδι.

Οἱ ἀπαντήσεις Δαγκλῆ.— 1ον. Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον ἡ Γαλλικὴ Ἀποστολὴ κατέγινεν εἰς τὴν μελέτην ἐν γένει τοῦ στρατοῦ, ὅπως κατανοήσῃ τὸν ὀργανισμὸν αὐτοῦ, τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ ἐν γένει πᾶν τὸ ἀφορῶν τὴν στρατ. σύνταξιν τοῦ Κράτους. Προσέτι ἐξετελέσθησαν κατ' αὐτὴν διάφοροι πορεῖαι μετ' ἀσκήσεων τῶν διαφόρων ἐν Ἀθήναις σωμάτων ὑπὸ τὰς ὁδηγίας καὶ τὰς κρίσεις τοῦ στρατηγοῦ Vosseur, καὶ ἐπὶ θεμάτων ὀριζομένων ὑπ' αὐτοῦ. Κατὰ τὸ τέλος τῆς περιόδου ταύτης (ἡ Ἀποστολὴ) ἐπεσκέφθη τὴν φρουρὰν Χαλκίδος ἐπιθεωρήσασα ταύτην καὶ τὰς ἐν τῇ πόλει ἀποθήκας κλπ.

Κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον ἡ Γαλλ. Ἀποστολὴ ἐπεσκέφθη κατ' ἀρχὰς τὸ Ναύπλιον ἐπιθεωρήσασα τὸν ἐν αὐτῷ στρατόν, τὰς ἀποθήκας κλπ., εἶτα δὲ ἐξετέλεσε τὴν ἐν Θεσσαλίᾳ περιοδείαν διὰ ξηρᾶς (7 Ἰουνίου – 25 Ἰουλίου 1885), ἐπισκεφθεῖσα τὰς φρουρὰς Θηβῶν, Λεβαδειάς, Λαμίας, Δομοκοῦ, Φαρσάλων, Λαρίσσης, Ραφάνης, Ἀγυῖας, Βόλου, Τυρνάβου, Τρικάλων, Καλαμπάκας, Φαναρίου καὶ Καρδίτσας, ἐπισκεφθεῖσα τὰ Τέμπη, τὸ Τζάγεζι, τὸ Μπουγάζι Τυρνάβου καὶ τὸ Ζάρκον καὶ ἐπιστρέψασα εἰς Ἀθήνας διὰ ξηρᾶς πάλιν, ὅπως μελετήσῃ τὴν χώραν ἐν γένει καὶ τὴν ἐγκατάστασιν καὶ ἐκπαίδευσιν τῶν διαφόρων στρατιωτικῶν σωμάτων, τὴν κατάστασιν τῶν ἀποθηκῶν ὑλικοῦ κλπ. Περὶ πάντων τούτων ὑπεβλήθησαν ἐκθέσεις τῷ Ὑπουργεῖῳ τῆ 12 Σεπτεμβρίου 1885. Κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον κατέγινεν εἰς τὸν ὀργανισμὸν λόχου ὀπτικῶν τηλεγράφων, ὑπέβαλε προτάσεις περὶ περιορισμοῦ τοῦ ὀρίου ἡλικίας τῶν ἀξιωματικῶν, περὶ τροποποιήσεως τοῦ Ὀργανισμοῦ τοῦ στρατοῦ, κατέγινεν εἰς ἀσκήσεις τινὰς τῶν ἐν Ἀθήναις σωμάτων, καὶ ἔδιδεν (ὁσάκις ἠρωτᾶτο) γνώμας τινὰς περὶ διαφόρων ζητημάτων κατὰ τὴν τότε ἐπιστράτευσιν, ὡς περὶ τῶν ὀχυρώσεων Λαρίσσης, περὶ τῶν ἐκθέσεων τῶν Ἀρχηγῶν Σαπουντζάκη καὶ Ζυμβρακάκη, τῶν ἀφορωσῶν εἰς τὴν πολεμικὴν ἐνέργειαν κλπ. Ἐκτὸς ὅλων τούτων νομίζω ὅτι ἄμα τῆ ἐκρήξει τοῦ Βουλγαρορωμυλιωτικοῦ ζητήματος, τοῦ προκαλέσαντος τὴν ἐπιστράτευσιν, κατέγινεν εἰς τὸν ταχὺν καταρτισμὸν σώματος πρὸς ἄμεσον κατάληψιν τοῦ Ὀλύμπου καὶ συνεβούλευσε τὴν ταχεῖαν ταύτην ἐνέργειαν, ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη, ὡς ὑποθέτω.

Κατὰ τὴν τρίτην περίοδον ἐπεσκέφθη τὰς φρουρὰς τῆς Δυτικῆς Ἑλ-

λάδος (Πατρῶν, Μεσολογγίου, Ἀγρινίου, Καρβασαρά, Ἄρτης, Λευκάδος, Κερκύρας) καὶ ὑπέβαλεν ἐκθέσεις περὶ αὐτῶν. Εἶτα δὲ κατέγινεν εἰς τινὰς ἀσκήσεις σωματῶν τῆς ἐνταῦθα φρουρᾶς, ὧν σπουδαιότεραι ἦσαν αἱ ἀσκήσεις βολῆς πολέμου τοῦ πυροβολικοῦ. Αἱ τελευταῖαι αὗται ἀσκήσεις (ἐκτελεσθεῖσαι κατὰ τὸ ἀπὸ 5 Μαρτίου ἕως 26 Ἀπριλίου χρονικὸν διάστημα) ἐγίνοντο σχεδὸν καθ' ἑκάστην ἐπὶ 4 ἕως 5 ἡ καὶ πλείους ὥρας, συνεδυάζοντο δὲ μετὰ τακτικῶν κινήσεων ἐπὶ θεμάτων ὀριζομένων ἐκάστοτε ὑπὸ τοῦ Στρατηγοῦ, καὶ ἡ βολὴ διηυθύνετο ἀπὸ ἀγνώστων ἀποστάσεων κατὰ στόχων ἀπεικονιζόντων πυροβολικὸν ἢ πεζικόν. Τὸ ἔδαφος, εἰς ὃ ἐξετελέσθησαν ἦτο ὀλόκληρον τὸ ποικίλον καὶ κυματοειδὲς πεδίου τὸ ἐκτεινόμενον ἀπὸ τοῦ νεκροταφείου μέχρι τοῦ Ἁγίου Κοσμά, ὡς καὶ τὸ ἀπὸ τοῦ Πολυγώνου τοῦ Πυροβολικοῦ μέχρι τῆς πρὸς ἀνατολὰς τοῦ πεδίου Γουδι θέσεως Σταυρός. (...) ὁ δὲ στρατηγὸς μεταβαίνων ἀπ' εὐθείας ἐκ τῶν ἀσκήσεων εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ ἐξέδιδε τὰς κρίσεις του ὡς καὶ τὰς περὶ τῆς ἐπιούσης διαταγὰς.

Ἐκτὸς τούτων, προσεγγιζούσης πλέον καὶ τῆς λήξεως τῆς ἀποστολῆς τοῦ Στρατηγοῦ Vosseur, κατέγινεν οὗτος εἰς τὴν σύνταξιν καὶ ὑποβολὴν διαφόρων σχεδίων ἐπὶ τῆς συντάξεως τοῦ στρατοῦ ἡμῶν, ὡς περὶ τροποποιήσεως τοῦ Στρατ. Νόμου, περὶ Σχολείου Βολῆς, περὶ Σχολείου Ἐφέδρων, περὶ κινητοποιήσεως τοῦ στρατοῦ κλπ.

2ον καὶ 3ον). Βεβαίως τὸ Ὑπουργεῖον Δηλιγιάννη δὲν ἐβλεπεν εὐμενῶς τὴν Γαλλ. Ἀποστολὴν, εἴτε διότι δὲν ἐπίστευεν εἰς τὴν χρησιμότητα αὐτῆς, εἴτε μᾶλλον ἀπὸ πνεύμα ἐναντιότητος πρὸς πᾶν ἔργον τοῦ Τρικοῦπη. Καὶ δὲν δύναμαι μὲν νὰ γνωρίζω ὠρισμένην τινὰ ἐκδήλωσιν δυσμενείας, ἀλλ' ἀντελήφθη πολλὰκις τὸν Στρατηγὸν ἡγανακτισμένον διότι δὲν εἰσηκούοντο αἱ προτάσεις καὶ συμβουλαὶ του. Ἔχω δὲ πεποιθήσιν ὅτι ἡ τότε ἐπελθοῦσα πολιτικὴ μεταβολὴ καὶ αἱ ἐπακολουθήσασαι πολιτικαὶ περιστάσεις μεγάλως ἐμείωσαν τὴν ἐργασίαν τῆς Γαλλ. Ἀποστολῆς καὶ τὴν ἐκ ταύτης ὠφέλειαν.

4ον καὶ 5ον). Δὲν ἐνθυμοῦμαι ἀκριβῶς τοὺς λόγους, ἀλλὰ νομίζω ὅτι εἰς τῶν κυρίων λόγων ἦτο τὸ παρασταθὲν εἰς αὐτὸν μειονέκτημα τῆς ἐν τῷ αὐτῷ σώματι ὑπάρξεως ἀνδρῶν ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς Ἐπαρχίας ἢ Νομοῦ.

6ον) Δὲν ἦτο ὑπὲρ τῶν Ἀρχηγείων· νομίζω ὅτι τὰ διετήρησε προσωρινῶς, διότι τοῦ παρεστάθη ἡ ἀνάγκη αὐτῶν, καὶ διότι δὲν εἴμεθα ἀκόμη ἰκανῶς παρασκευασμένοι διὰ νὰ συγκροτήσωμεν ταξιαρχίας καὶ μεραρχίας.

7ον) Φρονῶ ὅτι τὴν ἐργασίαν τῆς ἐπιστρατεύσεως ἐσκόπει νὰ ἐφαρμόσῃ βραδύτερον καὶ εἰς ἄλλας μονάδας.

8ον) Ὡς εἶπον καὶ προηγουμένως πολλὰκις παρεπονείτο ὅτι δὲν εἰσηκούετο καὶ ἐδυσανασχέτε διότι τοῦ παρενεβάλλοντο ἐμπόδια εἰς τὴν ἐργασίαν του· φρονῶ δὲ ὅτι ἡ ἐργασία του θὰ ἦτο πολὺ μᾶλλον καρποφόρος ἂν εἶχεν ἐλευθερίαν ἐνεργείας καὶ μάλιστα δικαίωματά τινὰ διοικήσεως.

9ον και 10ον). Κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τῆς ἀποστολῆς του ἦτο μᾶλλον ἀπογοητευμένος και δὲν πιστεύω νὰ εἶχε τὴν ἰδέαν ὅτι θὰ μείνῃ περισσότερο. Δὲν ἐφαίνετο δὲ φεύγων εὐχαριστημένος και τοῦτο διότι δὲν ἤδυνήθη ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων ν' ἀφήσῃ περισσότεραν και ὠφελιμωτέραν ἐργασίαν.

11ον). Ἰ. Κωνσταντινίδης, λοχαγὸς τότε, ἀπὸ τῆς ἀφίξεως τῆς Ἀποστολῆς μέχρι τῆς ἐκ τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ περιοδείας ἐπιστροφῆς, ἦτοι μέχρι τέλους Ἰουλίου 1885.

Π. Δαγκλῆς, λοχαγὸς τότε, ἀπὸ τῆς ἀφίξεως μέχρι τῆς ἀναχωρήσεως τῆς Γαλλ. Ἀποστολῆς.

Λ. Μεταξᾶς, Ἰλαρχος, ἀπὸ τοῦ Μαρτίου 1885 μέχρις ἀναχωρήσεως τῆς Γαλλ. ἀποστολῆς.

12ον) Ὁ νέος στρατολ. νόμος, ὁ εἰσάγων τὴν διετῆ θητείαν, ὀφείλεται εἰς τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ Vosseur. Ἀλλὰ κατόπιν ὁ νόμος οὗτος ἐτροποποιήθη εἰσαχθεῖσῶν πλείστων ὄσων ἐπιβλαβῶν ἐξαιρέσεων και ἀπαλλαγῶν.

25 Δεκεμβρίου 1898

Π. Δαγκλῆς

Δυὸ - τρεῖς ἀξιωματικοὶ τῆς Ἀποστολῆς διατήρησαν ἐπὶ χρόνια μετὰ τὴν ἀναχώρησίν τους ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα φιλικὲς σχέσεις κι ἐγκάρδια ἀλληλογραφία μὲ τὸν πιὸ στενὸ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας συνεργάτες των, τὸν τότε λοχαγὸ Δαγκλῆ. Ἀλλ' ἀπὸ τὶς ἐπιστολὰς τοῦ στρατηγοῦ Vosseur φαίνεται νὰ χάθησαν οἱ περισσότερες, ὅπως τουλάχιστον τεκμαίρεται ἀπὸ τὴν τελευταία, ποὺ εἶναι τοῦ 1909, ἐνῶ ἡ προτελευταία εἶναι τοῦ 1892, χωρὶς τίποτα νὰ φανερώνῃ πῶς ἡ ἀλληλογραφία εἶχε σταματήσει ἐπὶ 17 χρόνια. Τὸ ἴδιο φαίνεται νὰ συμβαίνει και μὲ τὰ γράμματα ἄλλων ἀξιωματικῶν τῆς ἀποστολῆς.

Κρίμα ποὺ χάθησαν ! Στὶς λίγες ποὺ ἔμειναν, βρίσκονται ἐδῶ κι ἐκεῖ ἐνδιαφέροντα σχόλια γιὰ πρόσωπα και πράγματα τῆς ἐποχῆς. Γράφει, ἔξαφνα, ὁ ἀντιστράτηγος τώρα και μέραρχος Vosseur, στὶς 19 Ὀκτ. 1889 :

(...) Vous voyez, mon cher Danglis, qu' il vous faudra encore prendre la plume pour me raconter toutes ces choses que je tiens à connaître. Et puis vous aurez à me donner vos impressions sur les fêtes du mariage du Prince héritier; vous allez voir des Allemands, beaucoup d'Allemands qui vont vous faire toutes sortes de cajoleries, mais, soyez - en sûr, ils ne vous aimeront jamais autant que les Français, ils ne font rien pour rien et ne se donnent pas pour une idée qui ne leur rapporte pas. Nous nous donnons pour un principe, pour une cause noble et généreuse, nous nous donnons par le cœur et sans aucun profit; nous ne changerons pas et nous serons toujours pour vous les vrais amis (...).

Τὰ γραφόμενα τοῦ Γάλλου στρατηγοῦ ἔρχονται λίγο σὰν ἀργοπορημένη ἀπάντησι σὲ προγενέστερο γράμμα τοῦ λοχαγοῦ Δαγκλῆ, γραμμένο στὶς 12/24 Ὀκτ. 1888, ὅταν εἶχε

ἀρχίσει νὰ διαδίδεται ἡ ἐπικείμενη μνηστεία τοῦ Διαδόχου Κωνσταντίνου μὲ τὴν πριγκίπισσα Σοφία :

(...) Le mariage du prince héritier a été approuvé pour toute la nation, qui attend de cette union beaucoup de profit pour l'avenir du pays. Du reste, le prince Constantin est aimé passionnément par toute la nation grecque, qui voit dans sa personne le vrai roi hellène, le successeur des empereurs de Byzance. Je ne crois pas que le prince amène des Allemands, parce qu'il doit savoir que le caractère grec ne se conformera pas.

Les journaux grecs ont écrit dernièrement que le gouvernement français ne permet plus aux officiers grecs d'entrer dans vos écoles et régiments. Je ne comprends pas quel motif a imposé cette décision. Ici on attribue cette mesure au mariage du prince, mais je ne le crois pas; parce que ce mariage peut être bon pour l'avenir du pays, et il ne peut pas changer les sentiments de sympathie et d'amitié des Grecs envers la nation française¹.

Σὲ ἄλλο του γράμμα (5 Ἰουλίου 1888) ὁ Γάλλος στρατηγὸς ἐκφράζει μὲ βαρυσήμαντα λόγια τὴ θλίψη του γιὰ τὴν αὐτοκτονία τοῦ ἀξιωματικοῦ Ἰσχομάχου.

(...) Sur lui je fondais de grandes espérances pour la réorganisation de votre armée et de vos services militaires. Son intelligence était lucide et il était animé d'un noble désir du bien public. C'est une grande perte pour vous et il sera difficile de le remplacer. Le Dr Soutzo² m' a écrit lui aussi à ce sujet et il m' a indiqué par quelles perturbations ce bon officier en était arrivé à sa fatale résolution (...).

Ἄλλοῦ πάλι, ὁ λόγος τοῦ στρατηγοῦ ἐκφράζει μιὰ φιλοσοφικὴ ἐνατένιση τῆς στρατιωτικῆς τέχνης, ἑλκυστικὴ γιὰ τοὺς ἀμύητους :

(...) L'art de la guerre se peut résumer en un petit nombre de principes qui sont toujours immuables et qui ne dépendent ni du temps ni des armements. La stratégie a toujours été la même dans tous les siècles, avec quelques variantes apportées par les mœurs et les conditions nouvelles. La tactique a de même des bases identiques et peu de modifications y doivent être apportées : un règlement de manœuvres devrait pouvoir durer plus de 30 ans, avec seulement quelques notes complémentaires commandées par un progrès dans l'armement(...).

1. Τὰ τοῦ γάμου τοῦ Διαδόχου ἀναφέρθηκαν ἐδῶ πρωθύστερα, γιὰ νὰ μὴ διασπαστεῖ ἡ συνέχεια τῶν ἐπιστολῶν Vosseur. Τὸ θέμα ἐπανέρχεται στὴν χρονολογικὴ του σειρά λίγο παρακάτω.

2. Ὁ ἀρχίατρος Περικλῆς Σοῦτσος.

Με τὸν λοχαγὸ, καὶ ἀργότερα στρατηγὸ, Perruchon, ἡ ἀλληλογραφία συνεχίζεται ἐπὶ τέσσερις δεκαετίες περίπου, ὄχι βέβαια πυκνὴ ἀλλ' ὅπως οἴηται ταχτικῆ. Ἄπ' αὐτὴν ἐπίσης φαίνεται νὰ λείπουν πολλαὲς ἐπιστολές. Μερικὲς ἀπὸ τῆς ὑπάρχουσας εἶναι κατὰ τοῦτο ἐνδιαφέρουσες ὅτι παρέχουν, γιὰ σημαντικὰς ὥρας τῆς ἱστορίας μας αὐτῆς τῆς περιόδου, εὐκαιρία περιληπτικῶν ἀνακεφαλαιώσεων. Θὰ τῆς ἀναφέρουμε παρακάτω στὰ ἀντίστοιχα κεφάλαια τοῦ βιβλίου.

Βρίσκονται, ἀκόμα, σχετικὰ μετὰ τὴν Γαλλ. Ἄποστολὴ :

1. 1884 - 1887 (14-12-84 ἕως 2-11-87).— *Πρωτόκολλον* ἐξερχομένων τῆς Γαλλικῆς Ἀποστολῆς. Ἐνδείξεις καὶ περιλήψεις γαλλιστί, ἰδιόγραφες Π. Δαγκλῆ. 50 σελ.
2. 1885 (28-2 καὶ 2-3).— *Παρατηρήσεις* τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Γαλλικῆς Ἀποστολῆς ἐπὶ πορείας μετ' ἀσκήσεων τῆς 28-2. Συνοδεύεται μετὰ ἐπιστολὴν τοῦ πρὸς τὸν ἀρχηγὸ τοῦ 3ου Ἀρχηγείου στρατοῦ (Ἀθήνα). Κείμενα σὲ ἐνυπόγραφη ἑλληνικὴ μετάφρασι Π. Δαγκλῆ. 14 σελ.
3. 1885 (19 Μαρτίου).— *Observations sur la marche militaire exécutée le 18 Mars*. Κείμενο πολυγραφημένον, ὑπογρ. Vosseur. 7 σελ.
4. 1885 - 1887 (28-2-85 ἕως 21-8-87).— Πρόχειρο ἡμερολόγιον τῶν ἐργασιῶν τῆς Γαλλικῆς Ἀποστολῆς, ἰδιόγραφο Π. Δαγκλῆ. 6 σελ.
5. 1885 (12 Ἀπριλ.).— *De Chalkis à Athènes par Oropos et Tatoi*. Περιγραφή τῆς διαδρομῆς μετὰ τοπογραφικὸν σκαριφήμα. Ἰδιόγραφο Π. Δαγκλῆ. 3 σελ.
6. 1885.— *Δρομολόγιον ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Χαλκίδα διὰ Θηβῶν*.— Περιγραφή τῆς διαδρομῆς μετὰ 2 τοπογραφικὰ σκαριφήματα. Ἰδιόγραφο Π. Δαγκλῆ. 3 σελ.
7. 1887 (1 Μαΐου).— *Φύλλον πορείας* λοχαγοῦ Π. Δαγκλῆ, γιὰ μετάβασι στὴν δυτικὴ Ἑλλάδα καὶ τὴν Κέρκυρα μετὰ τὸν στρατηγὸ Βοσσέρ. 2 σελ.
8. 1887 (26 Αὐγ.).— *Renseignements demandés par le général à bord du Vauban*. Τὰ ζητούμενα στοιχεῖα ἀφοροῦν τὰ πυροβόλα τοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ. 2 σελ.
9. 1887 (2 Δεκ.).— *Δύο Πρωτόκολλα παραδόσεως* εἰδῶν γραφεῖον καὶ ἀρχεῖον τῆς Γαλλικῆς Ἀποστολῆς στὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν. 6 σελ.
10. 1887 (2 Δεκ.).— Διαταγὴ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν πρὸς τὸν λοχαγὸ Π. Δαγκλῆ νὰ ἀναλάβει ὑπηρεσίαν στὸ σῶμα τοῦ «ἄμα τῆ διὰ Γαλλίαν ἀναχωρήσει τοῦ ὑποστρ. Βοσσέρ». 2 σελ.
11. 1888 καὶ ἐπ.— Ἐπιτὰ ἐπιστολές Perruchon καὶ ὀκτώ Δαγκλῆ. Οἱ περισσότερες τετρασέλιδες.
12. 1891.— Δύο ἐπιστολές Chevalier καὶ μία Δαγκλῆ.

2. ΜΝΗΣΤΕΙΑ ΚΑΙ ΓΑΜΟΣ

Ἡ πρώτη καὶ μόνη ἀδιάσπαστη συνέχεια τῶν αὐτοβιογραφικῶν σελίδων τοῦ Παναγιώτη Δαγκλῆ καλύπτει τὰ πρῶτα 28 χρόνια τῆς ζωῆς του, ἀπὸ τὴ γέννησι ἕως τὴν ὑπηρεσιακὴν τοποθέτησι στὴν μόλις ἀπελευθερωμένη Ἄρτα, χωρὶς ν' ἀφίνη κανένα χρονολογικὸν κενόν. Σταμάτησε ὁμως τῆς τελευταίας μέρες τοῦ 1881, ὅπως εἶδαμε, καὶ εἶναι ἀδηλο γιὰ ποῖο λόγο δὲν συνεχίστηκε, μολονότι ἡ πρόθεσι φαίνεται νὰ ὑπῆρχε, γιὰτὶ στὴν πρῶτη κενὴ σελίδα τοῦ τελευταίου τετραδίου ἀπλώνεται καθαρογραμμένον ὁ τίτλος « 1882 », χωρὶς ὁμως ν' ἀκολουθεῖ κανένα κείμενον.

Ἔτσι ἀνοίγεται ἓνα κενόν, ἀπόλυτον γιὰ τὸ 1882 καὶ τὸ 1883, σχετικὸν γιὰ τὸ 1884 καὶ τὸ 1885, ἀφοῦ γι' αὐτὰ τὰ δύο τελευταία χρόνια ὑπάρχουν οἱ ἐπιστολές του ἀπὸ τὸ Βέλγιον καὶ τὸ ὑλικὸν τοῦ πρώτου χρόνου τῆς ἀποστολῆς Vosseur, ποῦ σημειώθηκαν παραπάνω.

Οι αὐτοβιογραφικὲς σελίδες ξαναρχίζουν τὶς πρώτες μέρες τοῦ 1886 καὶ συνεχίζονται ἕως τὸ τέλος τοῦ 1888, πολὺ συνοπτικώτερες αὐτὴν τὴν φορά, ἀφοῦ ὀλόκληρη τριετία καλύπτεται μόνο μὲ 38 σελίδες, ἔστω καὶ πυκνογραμμέρες. Οἱ 8 πρώτες εἶναι ἀφιερωμένες στὴ μνηστεία καὶ στοὺ γάμο του μὲ τὴν Σοφία Μόστρα. Ἄν καὶ μὲ τὴν ἴδια πάντα αὐστηρὴ λιτότητα ἐκφραστικῶν μέσων, ἡ ἀφήγησις φωτίζεται ἀπὸ νεανικὴ χαρὰ. Τοῦτο δὲν θὰ ἐμποδίσει τὸν παρατηρητὴ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων νὰ προσέξει τὶς ἐξελίξεις ποὺ σημειώθηκαν στὰ ἦθη καὶ στὰ ἔθιμα τῆς ἀθηναϊκῆς ζωῆς, ἀπὸ τότε ποὺ οἱ δύο οἰκογένειες ἔδιναν τὸ λόγο τους *περὶ τῆς ἐκατέρωθεν συγκαταθέσεως, ὑπελείπετο δὲ μόνον ἡ διατύπωσις* νὰ γνωρίσει τὸν γαμπρὸ ἢ νύμφη καὶ νὰ *ληφθῇ ἡ ἔκουσία ταύτης συγκατάθεσις*.

1886. Τὸ ἔτος τοῦτο ἀνέτειλε δι' ἐμὲ ὑπὸ τοὺς αἰσιωτέρους οἰωνούς. Ἦδη ἀπὸ τοῦ παρελθόντος Νοεμβρίου ὃ ἐν ἀποστρατεία συνταγματάρχης τοῦ Πυροβολικοῦ κ. Γ. Νανίδης εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μοὶ προτείνῃ συνοικέσιόν τι μετὰ τῆς σεμνοτέρας κόρης μιᾶς τῶν καλλιτέρων ἐν Ἀθήναις οἰκογενειῶν. Μετὰ διαφόρους σκέψεις ἐπὶ τινὰς ἡμέρας περὶ τοῦ σπουδαίου διαβήματος ὅπερ ἔμελλον νὰ κάμω, ἀπεφάσισα νὰ δώσω καταφατικὴν ἀπάντησιν εἰς τὸν εἰρημένον συνταγματάρχην, μετὰ τινὰς δὲ ἔτι ἡμέρας νὰ ἔλθω καὶ εἰς προσωπικὴν συνεννόησιν περὶ τῶν ὄρων τοῦ συνοικεσίου μετὰ τοῦ πατρὸς τῆς νέας, τοῦ καλλίστου καὶ ἀγαθωτάτου γέροντος κ. Σπυρ. Μόστρα¹. Εἰς τὰς συνεννοήσεις ταύτας ἀφ' ἐνὸς μὲν μετ' αὐτοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ μετὰ τῆς οἰκογενείας μου ἐν Ἀγρινίῳ, παρῆλθεν ὅλος ὁ Δεκέμβριος μῆν, τῇ δὲ 9ῃ Ἰανουαρίου τοῦ νέου ἔτους ἐδίδομεν ἀμοιβαίως τὸν λόγον μας περὶ τῆς ἐκατέρωθεν συγκαταθέσεως, ὑπελείπετο δὲ μόνον νὰ γίνω γνωστός, ἐπὶ τῇ ἰδέᾳ ὅτι ἴσως δὲν ἦμην, εἰς τὴν νέαν κόρην, ἧς ἔμελλον νὰ γίνω ὁ σύντροφος τοῦ βίου, καὶ νὰ ληφθῇ ἡ ἔκουσία ταύτης συγκατάθεσις. Καὶ αἱ διατυπώσεις αὗται δὲν ἐβράδυναν νὰ πραγματοποιηθῶσιν, ὥστε δὲν ὑπελείπετο πλέον ἢ ἡ ἐπίσημος ἀνακοίνωσις τοῦ ἀρραβῶνος.

Τῇ 28ῃ Ἰανουαρίου ἐγενόμην κατὰ πρῶτον δεκτὸς ἐν τῇ οἰκίᾳ Μόστρα καὶ παρουσιάσθην εἰς τὴν μνηστὴν μου, τῇ δὲ ἐπιούσῃ ἀνεκοινώθη αἴφνης ἀνὰ τὴν πόλιν ὃ μετ' αὐτῆς ἀρραβῶν μου². Οἱ δακτύλιοι τοῦ ἀρραβῶνος ἀντηλλάγησαν μεταξύ μας μετὰ τινὰς ἡμέρας.

Ἡ μνηστὴ μου Σοφία Σπ. Μόστρα, γεννηθεῖσα ἐν Ἀθήναις τῇ 15 Δεκεμβρίου 1869, ἦν τότε μόνον 16 ἐτῶν καὶ 2 μηνῶν περίπου, ἀλλ' ἡ ἀνάπτυξις αὐτῆς ἦτο ἀνωτέρα τῆς ἡλικίας τῆς. Ἡ οἰκογένεια αὐτῆς εἶναι καταγωγῆς ἐξ Ἠπείρου πατρόθεν τε καὶ μητρόθεν. Ὁ πατὴρ τῆς Σπ. Μό-

1. Ὁ «ἀγαθώτατος γέρον κ. Σπυρ. Μόστρας» ἦτανε τότε 59 χρονῶ.

2. Ὁ «Ρωμῆς» τοῦ Σουρῆ χαιρέτησε τὸν ἀρραβῶνα μ' ἓνα τετράστιχο στὸ φύλλο τῆς 15-2-1886 :

Ὁ Δαγκλῆς ὁ Παναγιώτης, λοχαγὸς μὲ ἀρετάς,
Μὲ τὴν Μόστρα τὴ Σοφία ἐμνηστεύθη κατ' αὐτάς·
Μ' ἄλλους λόγους πέρνει κόρη ὅλη γλύκα κι ὅλη χάρι
Κι ὁ Ρωμῆς μὲ ρόδα ραίνει τέτοιο εὔμορφο ζευγάρι.

στρας¹, ἐκ τοῦ χωρίου Πέτα τῆς Ἄρτης καταγόμενος, ἦλθεν ἐκ νεωτάτης ἡλικίας εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ καταταχθεὶς ἐν τῇ Στρατιωτικῇ τῶν Εὐελπίδων σχολῇ, ἐξῆλθεν ἐξ αὐτῆς πρῶτος κατὰ τὴν ἐπιτυχίαν μαθητῆς, δὲν κατετάχθη ὁμως εἰς τὸν στρατὸν τῆς ξηρᾶς, προτιμήσας νὰ σπουδάσῃ ναυπηγικὴν. Ἐφ' ᾧ ἀπεστάλη ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως εἰς Γαλλίαν, ὅπου ἐτελειοποίησε τὰς σπουδὰς του ἐν τῇ ναυπηγικῇ ἐπὶ τινὰ ἔτη, κατόπιν δὲ διέμενεν ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐπιβλέπων εἰς τὴν κατασκευὴν πολλῶν πλοίων τῆς κυβερνήσεως.

Ἡ μήτηρ της ἀνήκει εἰς τὴν γνωστὴν οἰκογένειαν Μελά, τὴν ἐξ Ἰωαννίνων τῆς Ἠπείρου καταγομένην, οὔσα κόρη τοῦ γνωστοῦ ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἱστορίᾳ διὰ τὴν παιδείαν καὶ τὰ πατριωτικὰ αὐτοῦ αἰσθήματα Λέοντος Μελά, διατελέσαντος ἄλλοτε ὑπουργοῦ ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη διευθύναντος ἐπαξίως τοῦ σκοποῦ αὐτῆς τὴν φιλεκπαιδευτικὴν Ἐταιρείαν.

Ὁ πευθερός μου Σπ. Μόστρας ἐπανελθὼν εἰς Ἀθήνας ἐνυμφεῦθη τὴν Ἐλένην Λ. Μελά, ἐξ ἧς ἐγέννησε πέντε τέκνα. Τὸν Δημήτριον, ὑπολοχαγὸν ἤδη τοῦ Μηχανικοῦ, ἐξεθόντα τοῦ στρατιωτικοῦ σχολείου τῶν Εὐελπίδων, τὸν Νικόλαον², φοιτητὴν ἤδη τῆς νομικῆς, τὴν μνηστὴν μου Σοφίαν, τὴν μικροτέραν ἀδελφὴν της Εἰρήνην καὶ τὸν μικρὸν Λέοντα, δεκαετῆ νῦν.

1. Ὁ Σπυρίδων Μόστρας (1827 — 1899), γιὸς τοῦ Δημητρίου Ἀθανασίου, ἐκατόνταρχου (Δημητράκη Κ. Ἀθανασίου τὸν ἀναφέρει ὁ Κασομούλης, Α' 189), καὶ τῆς Παρασκευῆς Νικολάου Μόστρα, εἶχε υἱοθετηθεὶ ἀπὸ τὸν ἄτεκνον ἀδελφὸ τῆς μητέρας του Ἀναγνώστη Ν. Μόστρα, πληρεξούσιου τῆς Ἄρτας στὴν Ἐθνοσυνέλευση τῆς Τροιζήνας (Μάμουκα, τ. Η. σ. 121) καὶ ἀργότερα χιλιάρχο στὸν πρῶτον τακτικὸν στρατό. Ὁ Σπυρ. Μόστρας, παντρεύθηκε μετὰ τὴν Ἐλένην, κόρην Λέοντος Μελά.

Ὁ γάμος τοῦ Παναγιώτη Δαγκλιῆ μετὰ τὴν Σοφίαν Σπ. Μόστρα δὲν ἦταν ἡ πρώτη εὐκαιρία ἐπαφῆς τῶν δύο οἰκογενειῶν. Ὁ Ἀναγνώστης Μόστρας εἶχε συμπολεμήσει τὸ 1828 στὴν δυτικὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Τσώρτς, μαζί μετὰ τὸν Ναστούλην, ἀδελφὸν τοῦ Γιώτη, καὶ μετὰ τὸν Γεώργιον, τότε πρωτόβγαλτο, πατέρα τοῦ Παναγιώτη. Ὁ Ἀγγλος στρατηγός, ἂν καὶ τραχὺς καὶ ἀυθαίρετος στὴν συμπεριφορὰ του μετὰ τοὺς Ἕλληνας, διατήρησε ὅπως εἶδαμε (σ. 23 σημ. 8) ἀγαθὲς σχέσεις μετὰ τὸν Ναστούλην Δαγκλιῆ. Τὸ ἴδιον καὶ μετὰ τὸν Ἀναγνώστη Μόστρα, ποὺ κατὰ καιροὺς ἦταν καὶ αὐτὸς ὑπασπιστὴς του. Τοὺς καμάρωνε, μάλιστα, σὰν typical in their ways. Στὴν ἴδια σελίδα ὅπου εἶδαμε νὰ περιγράφεται ὁ Ναστούλης, ἀκολουθεῖ τὸ πορτραῖτο τοῦ Ἀναγνώστη Μόστρα : Anagnostis Mostras, the man of Arta, was one of the four brothers who had been in the siege of Missolonghi in 1826 and had broken through the Turkish lines in the sortie — three of them carrying by turns the fourth brother who was wounded, on their shoulders — big and burly, honest, able, and devoted. Colonel Mostras was the General's secretary, and alone was with him while in Athens. (Βλ. σ. 10 σημ. 4).

2. Ὁ Νικόλαος πέθανε 20 χρονῶν τὸ 1889. φοιτητῆς ἀκόμη τῆς νομικῆς. Δόκιμος ἀρθρογράφος καὶ σκιασογράφος, εἶχε προλάβει νὰ δημοσιεύσει στὴν ἐφημερίδα « Ἀκρόπολις » τοῦ Γαβριηλίδου « πολλὰ καλλιτεχνικὰ καὶ κοινωνικὰ ἄρθρα ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον

Ὁ πενθερός μου ἄγει ἤδη ἡλικίαν 59 ἐτῶν, ἡ δὲ πενθερά μου 43 ἐτῶν.

Ἡ μνηστή μου τέλος ἦν γλυκεία καὶ ὠραία κόρη, ἐπιμελεστάτης τυχοῦσα ἀνατροφῆς. Ἦμην εὐτυχῆς ἐν τῇ συνάφει τοῦ συνοικεσίου αὐτοῦ, ὅπερ ὑπόσχεται νὰ καταστήσῃ ἀμφοτέρους μας εὐτυχεῖς.

Ἐκτοτε δὲν ἔζων παρὰ διὰ τὴν μνηστήν μου. Μετὰ τὴν παρὰ τῷ στρατηγῷ Vosseur ὑπηρεσίαν μου, μετέβαινον καθ' ἐκάστην μετὰ μεσημβρίαν ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς μνηστῆς μου, ἐξηρχόμην μετ' αὐτῆς καὶ τῆς μητρός της καὶ τῶν μικρῶν ἀδελφῶν της εἰς περίπατον, ἐδείπνουν παρ' αὐτῇ τὴν ἐσπέραν καὶ ἔμενον μέχρι τοῦ μεσονυκτίου, ὅτε ἀπεχώρουν εἰς τὴν οἰκίαν μου, ὅπως ἐπαναρχίσω τὴν αὐτὴν ζωὴν τὴν ἐπομένην. Οὕτω ἐν τῇ ἡσυχῇ ταύτῃ καὶ εὐτυχεῖ ζωῇ διήλθον τοὺς τρεῖς περίπου μῆνας τῆς μνηστείας μου.

Περὶ τὰ τέλη Μαρτίου ἀφίκοντο ὅπως παραστῶσιν εἰς τοὺς γάμους οἱ γονεῖς μου ἐξ Ἀγρινίου μετὰ τῆς ἐγγονῆς των τῆς μικρᾶς Ἀσπασίας, καὶ ὁ θεῖος μου Κωνσταντῖνος Δαγκλῆς μετὰ τῆς συζύγου του ἐκ Ναυπτάκτου. Μετέβην μετὰ τῆς μνηστῆς μου Σοφίας καὶ τοῦ πατρός της διὰ τοῦ σιδηροδρόμου εἰς Ἐλευσίνα, ὅπως τοὺς ὑποδεχθῶμεν ἐρχομένους διὰ Κορίνθου. Ἐπανήλθομεν ὅλοι ὁμοῦ, οἱ δὲ γονεῖς μου καὶ θεῖος μου κατῴκησαν ἐν τῇ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μαντζάρου οἰκίᾳ, ἣν εἶχον ἐνφωτισμένην πρὸς ἰδίαν μου κατοικίαν ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ παρελθόντος ἔτους.

Οἱ γάμοι ὠρίσθησαν διὰ τὴν 20ὴν Ἀπριλίου, ὀκτῶ ἡμέρας μετὰ τὸ Πάσχα.

Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, Κυριακὴν οὔσαν, περὶ ὥραν 9ην τῆς ἐσπέρας, ἐτελέσθησαν οἱ γάμοι μου μετὰ τῆς Σοφίας Σπ. Μόστρα, ἐν τῇ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀγγέσμου¹, ὑπ' ἀριθ. 9 οἰκίᾳ τοῦ πενθεροῦ μου. Αἱ εὐχαὶ ἐψάλησαν ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου Δομοκοῦ καὶ τῶν ἱερέων τοῦ Ναοῦ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου. Παράνυμφος ἦν ἡ θεία τῆς Σοφίας κ. Ἐφη Βουδούρη. Οἱ προσκεκλημένοι ἦσαν περὶ τοὺς ἑκατόν, συγγενεῖς καὶ στενοὶ φίλοι. Ὁ στρατηγὸς Vosseur μετὰ τῆς οἰκογενείας του καὶ τῶν ὑπασπιστῶν του Perruchon, Chevalier, de Prez - Crassier καὶ Λεάνδρου Μεταξᾶ, πολλοὶ ἀνώτεροι καὶ κατώτεροι ἀξιωματικοὶ τοῦ Πυροβολικοῦ, οἱ ἐν Ἀθήναις Σουλιῶται (συγγενεῖς οἱ πλείστοι) καὶ ἅπαντες οἱ στενοὶ συγγενεῖς τῆς συζύγου μου, οἵτινες εἰσι πολυάριθμοι, πρωτοστατούσης τῆς προμήτορος αὐτῆς, τῆς Σεβαστῆς γραίας Ραλλοῦς Λέοντος Μελεᾶ. Ἐλείπε μόνον ὁ μεγαλύτερος γυναικάδελφός μου Δημήτριος, μὴ δυνηθεὶς ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων νὰ ἔλθῃ δι' ἀδείας, καὶ μένων εἰς τὰ ρωμαντικὰ Τέμπη τῆς Θεσσαλίας μετὰ τοῦ λόχου του.

Οὕτως ἐπληρώθη ἡ εὐτυχία μου ἐν μέσῳ τῶν εὐχῶν καὶ τῶν συγχαρητη-

Ναβάβ) καὶ νὰ ἐκδόσῃ «ἐπὶ πολὺν χρόνον» τὴν σατιρικὴν ἐφημερίδα «Ὁ Κώδων» (Ἐφημ. «Ἀκρόπολις», 11 καὶ 13.8.89, «Ν. Ἐφημερίς» 11.8.89).

1. Ἔτσι λεγότανε τότε ἡ κατόπιν ὁδὸς Βουκουρεστίου, πού μετονομάστηκε ὁδὸς Γιάν Σμάτς, καὶ ξαναμετονομάστηκε ὁδὸς Βουκουρεστίου.

ρίων πάντων. Ἐκ τῆς ἐσπέρας τοῦ γάμου μου ἐνεκατέστην εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πενθεροῦ μου, εἰς ἣν κατ' ἀπαίτησιν αὐτοῦ καὶ τῆς πενθερᾶς μου συγκατετέθην νὰ μείνω ἐπὶ ἓν ἢ δύο ἔτη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐγγάμου βίου μου (...).

3. Ο ΑΚΗΡΥΚΤΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΟΥ 1886

Οἱ σελίδες ποῦ ἀκολουθοῦν μᾶς μεταφέρουν πάλι στὴν ἀτμόσφαιρα μιᾶς ἀπὸ τῆς δεινότερης κρίσεως τῆς νεώτερης ἱστορίας μας, ὅταν ἡ πραξικοπηματικὴ ἑνωσις τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας μὲ τὴ Βουλγαρία (Σεπτέμβριος 1885) ἔφερε πάλι στὴ διεθνή ἐπικαιρότητα τὸ Ἀνατολικὸ Ζήτημα καὶ τὰ προβλήματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Μὲ τὴν ὑπηρεσίαν του στὴν Γαλλικὴ Ἀποστολὴ ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Vosseur, ὁ λοχαγὸς Δαγκλῆς ἦταν ἀριστα τοποθετημένος γιὰ νὰ παρακολουθεῖ τὴν ἐξέλιξιν τῶν γεγόντων, ἰδίως ἀπὸ τὴ στρατιωτικὴ τους πλευρὰ ¹.

Ἐπιστράτευσις τοῦ 1885.—Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μεγάλα πολιτικὰ γεγονότα συνετάρασσον τὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ π.ἔ. (1885) συγκληθεῖσα ἐπιστράτευσις ² οὐ μόνον ὑφίστατο ἔτι ἀλλὰ καὶ ηὐξάνετο, μεγάλαι δὲ προπαρασκευαί καὶ θόρυβος πρὸ πάντων ἐγίνετο παρὰ τῆς κυβερνήσεως (*Θ. Δεληγιάννη*), δεικνυούσης ἀπόφασιν νὰ κηρύξη τὸν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον εἰμὴ ἐδίδοντο τῇ Ἑλλάδι ἑδαφικαὶ ἀποζημιώσεις πρὸς ἀντιστάθμισιν τῆς διὰ τῆς ἐνώσεως τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας ἐπερχομένης αὐξήσεως τῆς Βουλγαρίας.

Υψηφισθεὶς τὸν τελευταῖον μῆνα π.ἔ. νέος ὄργανισμὸς τοῦ στρατοῦ, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ παρὰ τοῦ στρατηγοῦ Βοσσέρ δοθέντος σχεδίου, ἐφηρμόσθη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἔτους τούτου (...) ἡ δὲ ὅλη δύναμις τοῦ ἐν τοῖς ὅπλοις στρατοῦ, μετὰ τῆς χωροφυλακῆς, κατὰ τὸν Ἀπρίλιον μῆνα, εἶχε φθάσει τὰς 75 χιλιάδας. Ἐκ τούτων ὁμως, μόνον περὶ τὰς 50 χιλιάδας ἀνδρῶν ἠδύνατο νὰ θεωρηθῶσιν εἰς κατάστασιν νὰ ἐκστρατεύσωσι, τῶν λοιπῶν ὄντων ἀγυμνάστων καὶ ἀσυντάκτων ὅλως, ἑλλειπόντων δὲ καὶ τῶν πρὸς διοικήσιν αὐτῶν ἀναγκαίων ἀξιωματικῶν καὶ ὑπαξιωματικῶν.

Ἡ ἑνωσις ἐν τούτοις τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας μετὰ τῆς Βουλγαρίας, διὰ τὴν παρακώλυσιν τῆς ὁποίας ἡ δι' ἀποζημίωσιν ἕνεκα αὐτῆς, ἐγένετο ἡ ἐπιστράτευσις ἡμῶν, ἀπετελειοῦτο, τῶν δυνάμεων τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς

1. Τίς γνώμης του γιὰ τὴν καταλληλότερη κατάρτιση τοῦ στρατοῦ μας τίς διατύπωσε μὲ τεχνικὴ ἐπιχειρηματολογία, καὶ σὰν πάντα μὲ σαφήνεια, σὲ δύο πολύστηλα ἄρθρα του στὴν ἐφημερίδα « Ἀκρόπολις » τῆς 5 καὶ 11 Ἰανουαρίου 1886, ὑπὸ τὸ ψευδώνυμο « Ὀβίς ».

2. Σχετικὰ μὲ τὴν ἐπιστράτευση τοῦ 1885-1886, βρισκονται σὸ Ἀρχεῖο καὶ τὰ ἐξῆς συμπληρωματικὰ στοιχεῖα :

1. Κατάστασις ἀξιωματικῶν ἀπὸ ἔτος γενν. 1810 ἕως 1847. Σελ. 2.
2. Δύναμις τοῦ ἐν τοῖς ὅπλοις στρατοῦ, 20 Ἀπριλίου 1886. Σελ. 2.
3. Καταστάσεις τοποθετήσεως τῶν σωμάτων ἀπὸ 15 Νοεμβρίου 1885 ἕως 12 Ἀπριλίου 1886. Σελ. 12.

Πύλης παραδεξαμένων αὐτὴν ὑπὸ τὸν εὐσχημον τύπον τῆς προσωπικῆς ἐνώσεως ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βουλγαρίας Ἀλεξάνδρου Βάττεμπεργ, ἡ δὲ κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος ἐξηκολούθει ὀπλιζομένη καὶ ἀπειλοῦσα νὰ κηρύξη πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας, ὃν βεβαίως δὲν ἐτόλμα ν' ἀναλάβῃ. Ἐν τοιαύτῃ καταστάσει εὕρισκομένων τῶν πραγμάτων, αἱ μεγάλοι δυνάμεις Ἀγγλία, Γερμανία, Αὐστρία, Ἰταλία, καὶ Ρωσσία, ἀπεφάσισαν νὰ ἐξασκήσωσιν ὑλικὴν βίαν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, ἀποκλείουσαι διὰ τῶν στόλων των τὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος. Μόνη ἡ Γαλλία δὲν ἠθέλησε νὰ συμμεθέξῃ τοῦ ἀποκλεισμοῦ, περιορισθεῖσα μόνον εἰς τὴν παροχὴν συμβουλῶν.

Ἡ κυβέρνησις τοῦ κ. Δεληγιάννη πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν στόλων ἐν Φαλήρῳ, ἔσπευσε νὰ δηλώσῃ, ὅτι ἐνδίδουσα δῆθεν εἰς τὰς συμβουλὰς τῆς Γαλλίας δὲν θέλει πολεμήσει, ἀλλὰ θέλει ἀφοπλισθῆ, κατατριβομένη ὁμως περὶ τοὺς τύπους, ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἀφοπλισμοῦ, ὅπως σώσῃ τὴν ἐν τῇ Βουλῇ καὶ τῷ ἔθνει ἀτομικὴν θέσιν της, ἠνάγκασε τὰς δυνάμεις νὰ πραγματοποιήσωσι τὸν ἀποκλεισμόν, κηρύξασαι αὐτὸν τῇ 26 Ἀπριλίου. Ἡ κυβέρνησις Δεληγιάννη παρητήθη τότε, ὁ δὲ βασιλεὺς ἐσχημάτισεν ἄχρουν ὑπουργεῖον ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ ἐν συντάξει διατελοῦντος πρώην προέδρου τοῦ Ἀρείου Πάγου Δ. Βάλβη, ὑπουργοῦ τῶν στρατιωτικῶν διορισθέντος τοῦ ἀντιστρατήγου Β. Πετμεζᾶ. Τὸ Ὑπουργεῖον τοῦτο εἶχεν ὡς μόνην ἐντολὴν νὰ καλέσῃ τὴν Βουλὴν, ἵνα αὕτη λάβῃ γνώσιν τῆς καταστάσεως καὶ ὑποδείξῃ τὴν μέλλουσαν Κυβέρνησιν. Ἡ Βουλὴ συνεκλήθη ἐντὸς ὀκτῶ ἡμερῶν, τῇ 8ῃ Μαΐου, καὶ γενομένης συνεδριάσεως διὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ προέδρου αὐτῆς, ὅπως καταφανῶσιν αἱ δυνάμεις τῶν διαφόρων κομμάτων, ἐκέρδισεν ὁ κ. Τρικούπης, ὑπερτερήσας κατὰ 60 ψήφους τοῦ πρὸ μικροῦ παντοδυναμοῦ ἐν τῇ Βουλῇ κ. Θ. Δεληγιάννη. Εἰς τὸν κ. Τρικούπην λοιπὸν ἀνετέθη ὑπὸ τοῦ Βασιλέως ὁ σχηματισμὸς τοῦ Ὑπουργείου, ὅπερ καὶ ἐσχηματίσθη ἀμέσως τὴν ἐπιούσαν 9ην Μαΐου. Ὁ Πρωθυπουργὸς κ. Τρικούπης ἐκράτησεν καὶ τὸ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Χαρτοφυλάκιον.

Ἐν τούτοις ὁ ἀποκλεισμὸς διετηρεῖτο αἱ δὲ μετὰ τῆς Τουρκικῆς κυβερνήσεως σχέσεις διετέλουν πολὺ τεταμέναι, ἰδίως ἕνεκα τῶν ἐπὶ τῶν συνόρων ἰσταμένων ἀντιμετώπων πολυαριθμῶν στρατευμάτων. Ἐπὶ τῶν συνόρων τῆς Θεσσαλίας¹ ἰδίως εὕρισκοντο περὶ τὰς 40 χιλιάδας στρατοῦ, ὅστις ἐπὶ τόσους μῆνας τραφεῖς ὑπὸ τῆς ιδέας ὅτι ἠθελε πολεμήσει κατὰ τῶν Τούρκων, καὶ μεγίστας κακουχίας ὑποστὰς ἕνεκα τῆς ιδέας ταύτης, βαρέως ἤδη ἔφερε, βλέπων ματαιουμένης τὰς ἐλπίδας του καὶ ἐθεώρει προσβολὴν τῆς

1. Ὑπενθυμίζεται ὅτι πρόκειται γιὰ τὰ νέα σύνορα τοῦ 1881, μετὰ τὴν προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας καὶ τμήματος τῆς Ἡπείρου.

φιλοτιμίας του τὴν προβλεπομένην ἤδη ἀνάκλησιν καὶ διάλυσιν αὐτοῦ. Διὸ πρό τινος καιροῦ φαίνεται ὅτι εἶχεν εἰσχωρήσει ἐν ταῖς τάξεσιν αὐτοῦ ἡ ἰδέα τῆς αὐτοβούλου ἐνεργείας, ἀλλὰ μέχρι τοῦδε ἡ ἐκρηξις αὐτῆς, ἔνεκα πολλῶν λόγων εἶχεν ἀναβληθῆ. Τῇ ἑσπέρᾳ ὁμως τῆς 9ης Μαΐου, τῆς αὐτῆς ταύτης ἡμέρας τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ Ὑπουργείου Τρικοῦπη, εἶτε ἔσκεμμένως εἶτε τυχαίως, αἱ συμπλοκαὶ ἐξερράγησαν ἐν τοῖς Θεσσαλικοῖς συνόροις μεταξὺ τῶν Ἑλληνικῶν καὶ Τουρκικῶν προφυλακῶν.

Συνθηκολόγησις τῆς Κούτρας.— Ἀρξάμεναι αὐταὶ ἐκ τινος περὶ τὸν Νεζερόν μεθορίου σημείου μεταξὺ τοῦ ἐκεῖ εὐζωνικοῦ τάγματος καὶ τῶν ἀπέναντι τουρκικῶν ἀποσπασμάτων, ἐπεξετάθησαν ταχέως πρὸς δυσμὰς ἐφ' ὄλου σχεδὸν τοῦ Θεσσαλικοῦ μεθορίου, διαρκέσασαι ἐπὶ τρεῖς περίπου ἡμέρας. Κατὰ τὴν 10ην πρὸς τὴν 11ην ἰδίως Μαΐου ἔλαβον τὴν μεγίστην ἔντασιν, ἰδίως ἐν Πατσῶ, Μινεζί, Γκριτζόβαλι, Βοῖδολεϊβάδω, Δρεπανίω, Ρεβενίω, Κούτρα, Γκριζάνω. Ἄπας σχεδὸν ὁ στρατὸς ἡμῶν μετὰ τοῦ πυροβολικοῦ παρετάχθη ἐφ' ὅλης τῆς γραμμῆς εἰς μάχην, δὲν ἀπέμεινεν δὲ ἡ ἐλαχίστη ἐφεδρεία ὀπισθεν αὐτοῦ. Ἀναβρασμὸς μέγας καὶ ταραχὴ ἐν Ἀθήναις παρὰ τῷ πλήθει, ἀνησυχοῦντι περὶ τῆς τύχης τῶν μαχομένων ἀδελφῶν αὐτοῦ, στενοχωρία δὲ μεγίστη τῆς νέας Κυβερνήσεως καταληφθείσης ἐξ ἀπροόπτου ὑπὸ τῶν συμβάντων καὶ μὴ δυναμένης, ὡς ἐκ τοῦ διατηρουμένου ἀποκλεισμοῦ τῶν παραλίω ἡμῶν, ν' ἀποστείλῃ εἰς βοήθειαν τοῦ μαχομένου στρατοῦ τὸν ἐν Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ κράτους εὐρισκόμενον ἔτι 15 ἕως 20 χιλιάδων στρατόν. Ἄλλ' ὁ ὕπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν (ὁ κ. Πρωθυπουργὸς) κ. Τρικοῦπης, ἔδειξεν ὁμολογουμένως κατὰ τὰς κρίσιμους ταύτας περιστάσεις, μεγίστην εὐστάθειαν καὶ ἐτοιμότητα, διατάσσων μὲν ἀφ' ἑνὸς τὰ στρατεύματα ἡμῶν νὰ μὴ ὑποχωρήσωσι κατ' ἐλάχιστον πρὸ τῶν Τουρκικῶν, ἐνεργῶν δ' ἀφ' ἑτέρου παρὰ τοῖς Τούρκοις καὶ παρὰ ταῖς Εὐρωπαϊκαῖς δυνάμεσιν, ὅπως καταπαύσωσιν αἱ παρὰ τῶν Τούρκων προσβολαί. Οὕτω κατώρθωσε πράγματι ὥστε τῇ 11 Μαΐου κατέπαυσεν πανταχοῦ τὸ πῦρ, δοθεισῶν παρὰ τῶν δύο κρατῶν αὐστηροτάτων διαταγῶν περὶ καταπαύσεως τῶν ἄνευ αἰτίας ἀρξάμενων συμπλοκῶν, καὶ ἐπελθούσης ἀμοιβαίως συνεννοήσεως περὶ ὑποχωρήσεως ἐκατέρωθεν.

Ἐκ τῆς πάλης ταύτης δὲν δύναται τις εἰπεῖν ὅτι ἡ τιμὴ τοῦ στρατοῦ ἐξῆλθεν ἐντελῶς ἀλώβητος. Διότι εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι καίπερ πρὸς τριπλασίως τουρκικὰς δυνάμεις μαχόμενος, κατώρθωσε ν' ἀντιστῇ γενναίως εἰς τὰ πλεῖστα σημεία, νὰ κυριεύσῃ καὶ τινὰς ἐχθρικὰς θέσεις, καὶ νὰ προσενηύσῃ μεγίστας ἀπωλείας εἰς ἄνδρας εἰς τὸν ἐχθρόν, ἀλλ' ὑπῆρξαν καὶ μελανὰ τινὰ σημεῖα, ἅτινα ἐπεσκίασαν τὴν μερικὴν αὐτοῦ ἐπιτυχίαν. Τοιαῦτα ἦσαν ἡ ἐν Κούτρα συνθηκολόγησις ἐν ἀνοικτῷ πεδίῳ καὶ παράδοσις εἰς τοὺς Τούρ-

κους 2 λοχαγών, 7 άλλων αξιωματικών και 300 ύπαξιωματικών και όπλιτών του 5ου εύζωνικού τάγματος, και ή έν Πατσώ πρό τής επίθεσεως όλίγων Τούρκων, φυγή όλοκληρου λόχου πεζικού έμπέδου τινός τάγματος και ή παρ' αύτου έγκατάλειψις πυρβολαρχίας τινός, ήτις μόλις κατώρθωσε νά σώση τά πυροβόλα της.

Εύτύχημα δέ ήν ή έγκαιρος πρόληψις και κατάπαυσις των έχθροπραξιών, διότι άν αύται παρετεινοντο επί δύο ή τρεις ήμέρας έτι, ό όλιγάριθμος ήμων στρατός, κατάκοπος έκ τής τριήμερου μάχης, μη ύπαρχούσης έφεδρείας προς άντικατάστασιν ή ένδυνάμωσιν αύτου, ήθελεν άναποφεύκτως διασπασθή και ύποχωρήσει και οι Τούρκοι δέν άμφιβάλλω ότι θα έγινοντο άμέσως κύριοι τής Λαρίσσης αύτης.

Έπιτευχθείσης ούτω τής καταπαύσεως των έχθροπραξιών, διετάχθη άμέσως ή έκ των συνόρων άπομάκρυνσις του μείζονος μέρους του στρατου και ή άπόλυσις των έφένδρων. Περι δέ τās άρχάς 'Ιουνίου διετάχθη ή έντελής παύσις τής έπιστρατεύσεως και ή εις την κατάστασιν τής ειρήνης επάνοδος του στρατου. Ό δέ άποκλεισμός των παραλίωv τής Έλλάδος ύπό των στόλων των δυνάμεων ήρθη περι τά τέλη Μαΐου.

Η την 8ην Μαΐου συνελθούσα βουλή και καθ' όλον τον μήνα τουτον και τον επόμενον συνεδριάζουσα, έπετέλεσε σπουδαιότατα άναμορφωτικά έργα, ώv τά κυριώτερα ήσαν ή ψήφισις νόμου δι' ου ό μέν αριθμός των βουλευτών περιωριζέτο εις τó μέλλον εις 150, άντι των μέχρι τουδε 245, ή δέ προς έκλογήν αυτών περιφέρεια εύρύνετο εις νομόν, άντι τής επαρχίας, και ή ψήφισις έτέρου νόμου δι' ου τόσοσιν περιωριζοντο τά δικαιώματα των αξιωματικών, των επιθυμούντων νά ωσι βουλευταί, ωστε πολυ όλίγοι έξ αυτών εις τó μέλλον θα προτιμήσωσι τó βουλευτικόν άντι του στρατιωτικού σταδίου.

Συνέπεια των συμπλοκών έν τοις συνόροις υπήρξεν ή διάλυσις του 5ου εύζωνικού τάγματος, διαταχθείσα δια διατάγματος βασιλικου τής 13ης 'Ιουλίου έ.έ., διότι εις αυτό άνήκον οι έν Κούτρα αιχμαλωτισθέντες 300 άνδρες.

Όλ' αυτά γράφονται σχεδόν ταυτόχρονα με τά γεγονότα. Παρ' όλο τον πόνο που νιώθει ως Έλληv και ως αξιωματικός, ό λοχαγός Δαγκλής δέν διστάζει νά μιλήσει άπροκάλυπτα για συνθηκολόγησι « έν ανοικτώ πεδίω » και για φυγή όλοκληρου λόχου εύζώνων « πρό τής επίθεσεως όλίγων Τούρκων », χωρις καν νά διαφαίνεται πώς του περνά από τó νοϋ, ότι αυτές οι τροπές των πολεμικών πραγμάτων πρέπει τάχα νά μένουν μυστικά τής ήγεσίας, για νά διατηρείται άκμαίο τó ήθικό του στρατου. Αυτό είναι όμως τó σύνθημα που έχει επικρατήσει : στις περισσότερες ιστορικές μας συγγραφές δέν ύπάρχει ουτε ύπαινιγμός στο επεισόδιο τής Κούτρας. Και στις Έγκυκλοπαίδειες μας τά γεγονότα παρουσιάζονται παραμορφωμένα¹. Είναι, λοιπόν, εύτύχημα ότι για τά συμβάντα του 1886,

1. «Έπετέθησαν οι Τούρκοι την 10ην Μαΐου» και «κατώρθωσαν νά αιχμαλωτί-

ὅπως καὶ γιὰ τοῦ 1878, ὑπάρχει ἡ ἀδιάβλητη μαρτυρία ἑνὸς ἀνθρώπου σὰν τὸν Δαγκλιῆ. Ἴσως συνεντίσει ὅσους ἐπιμένουν νὰ φαντάζονται πῶς ὁ καλῦτερος τρόπος νὰ φρονηματίζεις ἓνα λαὸ εἶναι νὰ τοῦ κρύβεις τὶς ἀσχημες ὀψεις τῆς ἱστορίας του.

Σχεδὸν ἓνα χρόνον μετὰ τὰ συμβάντα τῆς Κούτρας γράφηκε στὴν πρωτεύουσα ὁ ἐπίλογός τους : στρατοδικεῖο καὶ θανατικὴ καταδίκη δύο λοχαγῶν. Ὁχι ὁμως ἐκτέλεση. Τοὺς δόθηκε τὴν ἐπαύριο βασιλικὴ χάρη.

Τὴν ἡμέρα πού ἀρχίζει ἡ δίκη, Τετάρτη 8 Αὐγούστου 1887, ὁ λοχαγὸς Δαγκλιῆς δημοσίευσεν στὴν ἡμερησίδα « Ἀκρόπολις », πάλι μὲ τὸ ψευδώνυμο « Ὀβίς », τρίστηλο κύριο ἄρθρον ὑπὸ τὸν τίτλον « Κούτρα ». Εἶτε μᾶς συγκινεῖ εἶτε καὶ μόνο τὴν περιέργειά μας προκαλεῖ σήμερα ἡ περιπέτεια τοῦ 1886, αὐτὸ τὸ κείμενον παραμένει ὑποδειγματικὸ γιὰ τὴν σαφήνεια τῆς περιγραφῆς, τὴν ὀξύτητα τῆς κριτικῆς, τὴν ἐμπιστοσύνην καὶ τὴν ἀσφάλεια πού ἐμπνέει στὸν ἀναγνώστη, τέλος γιὰ τὸ πνεῦμα ἀνθρωπιᾶς καὶ τραυματισμένης ἀξιοπρέπειας πού ἀποπνέει στὴν κατακλείδα του :

(...) Μὴ ὑποθέσῃ τις ἐν τούτοις ὅτι, ἀναζητοῦντες ἐν τοῖς προγενεστέροις γενικοῖς σφάλμασι τὴν ἀνεύρεσιν τῶν αἰτίων τῆς πτώσεως τῆς Κούτρας, προτιθέμεθα νὰ συγκαλύψωμεν τὴν εὐθύνην τῶν κυρίως ταχθέντων πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτῆς, τῆς διλοχίας τοῦ 5ου εὐζωνικοῦ τάγματος, ἀνάνδρως παραδόσης τὰ ὄπλα εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ. Ὁχι. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἠδύναντο νὰ ἀτυχήσωσιν, ἀλλ' ὠφείλον νὰ μὴ ἀτιμασθῶσι. Τὸ ἠτᾶσθαι δὲν εἶναι ἀτιμία. Ἡ ὑποχώρησις ἐνώπιον ὑπερτέρων ἐχθρικών δυνάμεων, μετὰ τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ καθήκοντος, οὐχὶ μόνον δὲν εἶναι ὄνειδος, ἀλλὰ καὶ ἐπιβάλλεται πολλακίς ὑπὸ τῆς στρατιωτικῆς τέχνης. Δὲν ἀπῆται τις παρ' αὐτῶν νὰ σφαγῶσι μέχρις ἑνὸς ἐν τῇ θέσει των, μολονότι καὶ τοῦτο ἦν προτιμότερον δι' αὐτοὺς παρὰ τὸ ὄνειδος, ὅπερ προσῆψαν ἑαυτοῖς, ἀλλὰ νὰ ἐπιτελέσωσι πᾶν ὅ,τι τὸ ἀπλοῦν λογικὸν ἐπέβαλλεν αὐτοῖς, ὅπως σώσωσι τὴν στρατιωτικὴν τιμὴν. Πᾶν ἄλλο δὲ μέσον ἠδύναντο νὰ προτιμήσωσι πρὸς τοῦτο ἢ τὴν ἀνευ ὄρων παράδοσιν. Τὸ ἀσφαλέστερον δὲ ἤθελεν εἶσθαι ἡ ὑποχώρησις (...).

Διατί δὲν προετίμησαν τὴν ὑποχώρησιν ; διατί διεπραγματεύθησαν οὕτως ἐπιπολαίως καὶ μωρῶς τὴν ἀνακωχὴν ; Τοσοῦτῳ ἐλιποψύχησαν, τοσοῦτῳ ἐπεσκοτίσθη ὁ νοῦς αὐτῶν ; Ἀκατανόητον.

Σταματῶμεν ἐνταῦθα (...).

Γιὰ τὴ δραματικὴ ἔκβαση τῆς περιπέτειας τοῦ 1886 βρίσκονται ἐπίσης στὸ Ἄρχεϊο τὰ ἑξῆς στοιχεῖα :

1. *Ἐκθεσις τοῦ συνταγματάρχου Πετροπουλάκη, ἀρχηγοῦ τοῦ Κέντρου τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἴου Ἀρχηγείου πρὸς τὸν ἐν Λαφίση γενικὸν ἀρχηγὸν ἀντιστράτηγον Σαλουντζάκιον.*

σασιν διὰ δόλου τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ ἐλληνικοῦ τούτου τάγματος εὐζώνων» (Μ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαίδεια, ὑπογρ. Ν. Θ. Κ λ α δ ᾱ ς).— «Ὁ Τούρκος ἡγέτης παρελαύνων ἐπίτηδες τὰς συζητήσεις ἐπέτυχεν τελικῶς νὰ καταλάβῃ τὴν Κούτραν καὶ νὰ αἰχμαλωτίσῃ (...)

(Ἐγκυκλοπαίδεια Ὁ Ἡ λ ι ο ς). Ριζικώτερα λύνει τὸ ζήτημα ἡ Μ. Στρ. καὶ Ναυτ. Ἐγκυκλοπαίδεια καταργώντας τὴ λέξιν Κούτρα.

6 σελ. Διευκρινίζεται σὲ ὑποσημείωση : ἡ ἔκθεσις ἐστάλη τὴν 29 Ἀπριλίου καὶ ἐν αὐτῇ διαγραφόμενα μετακινήσεις ἐξετελέσθησαν ἀμέσως. Π.Γ.Δ.

2. Ἐκθεσις τῆς ἐν Γκριτζόβαλι κατὰ τὴν 10-11 Μαΐου 1886, γενομένης μάχης μεταξὺ τοῦ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ταγματάρχου Δράκου στρατιωτικοῦ τμήματος καὶ τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ ὑπὸ τὸν ἀντιστάτηγον Ρεντζέπ-πασᾶν. 9. σελ. καὶ σκαρίφημα. Στὸ περιθώριο ἡ σημείωση : Ἐπίγραφον τῆς ὑπὸ τοῦ ταγματάρχου Δράκου ὑποβληθείσης ἀναφορᾶς εἰς τὸ Ἀρχηγεῖον του. Π.Γ.Δ.

3. Σημειώσεις ἀπὸ ἔκθεση τοῦ συνταγμ. Ἀνδρέα Στράτου γιὰ τὶς δυνάμεις καὶ τὴν ἐνέργεια τοῦ στρατοῦ τοῦ 3ου Ἀρχηγείου. 80 σελ., 15 Ὀκτωβρίου 1886 ὑπογραφή Π.Γ.Δ.

4. Ἐπιστολὴ ὑπογραφῆς « Αὐτόπτης » στὴν ἐφημερίδα « Ἀκρόπολις » τῆς 11ης Ἀπριλίου 1887. Ἀναφέρεται στὸ χθεσινῆς ἡμερομηνίας ἄρθρο τοῦ « Ὅβις » καὶ παρέχει λεπτομερεῖς πληροφορίες γιὰ « τὴν δύναμιν τοῦ ἐν Ρεβενιώ στρατοῦ ».

4. ΔΙΑΚΟΠΕΣ. ΑΘΗΝΑ ΤΟΥ 1887 ΚΑΙ ΤΟΥ 1888

Μετὰ τὸ δράμα τῆς Κούτρας οἱ αὐτοβιογραφικὲς σελίδες τοῦ λοχαγοῦ Δαγκλῆ συνεχίζονται σὲ ἄλλους τόνους.

Τῆ 2α Ἰουλίου (1886) ἐπετείω τῆς ἀλώσεως τῆς Βασιλλίης, ἐθνικῆς τῶν Γάλλων ἑορτῆς, ὁ στρατηγὸς Vosseur, παρ' ᾧ πάντοτε διετέλουν, μοὶ ἀνήγγειλεν ὅτι ἡ Γαλλικὴ κυβέρνησις μοὶ ἀπένειμεν, τῆ προτάσει αὐτοῦ, τὸ παράσημον τῶν Ἰ π π ο τ ὦ ν τ ῆ ς λ ε γ ε ὦ ν ο ς τ ῆ ς τ ι μ ῆ ς. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐλάμβανον διὰ τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν Ἑλληνικοῦ Ὑπουργείου, τὸ τε δίπλωμα τῆς παρασημοφορήσεως καὶ τὸ παράσημον.

Ταξίδι στὴν Πόλη.—Κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἰουλίου, ἐπωφεληθεὶς τῆς ἐπ' ἀδείᾳ εἰς Γαλλίαν μεταβάσεως τοῦ στρατηγοῦ Βοσσέρ, καὶ ἐπιθυμῶν νὰ προσενήσω εὐχάριστησιν τινὰ εἰς τὴν καλὴν σύζυγόν μου, ἀπεφάσισα νὰ ταξιδεύσω μετ' αὐτῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ πρὸς τοῦτο ζητήσας ἔλαβον παρὰ τοῦ Ὑπουργείου τεσσαράκοντα ἡμερῶν ἄδειαν.

Τῆ δὲ 13ῃ Ἰουλίου, ἡμέρα Κυριακῆ καὶ ὥρα 3 1/2 μ.μ. κατελθόντες εἰς Πειραιᾶ, ἐπέβημεν τοῦ διὰ Κωνσταντινούπολιν ἀποπλέοντος ἀτμοπλοίου τῆς Αὐστριακῆς Ἑταιρίας Loyd, ὀνομαζομένου Jupiter, ὅπερ καὶ ἀπέπλευσεν ἐκ Πειραιῶς μετὰ μίαν ὥραν. Τοῦτο ἦτο τὸ πρῶτον ταξίδιον, ὅπερ ἔκαμνον μετὰ τῆς συζύγου μου, δι' αὐτὴν δὲ καὶ τὸ πρῶτον μακρυνὸν ταξίδιον, ὅπερ ἔκαμνον ἐν τῇ ζωῇ της. Εὐτυχῶς ὁ καιρὸς ἦτο ὠραιότατος καὶ τὸ ταξίδιον αὐτὸ κατευχαρίστησεν ἀμφοτέρους. Τὴν μετὰ μεσημβρίαν τῆς ἐπομένης ἡμέρας διεπλέομεν ἐν μαγευτικωτάτῃ ἡμέρᾳ τὸν Ἑλλήσποντον τῆ δὲ 7 ὥρα τῆς πρωΐας τῆς 15ης ἰδίου ἀπεβιβαζόμεθα εἰς τὴν ἀπέραντον καὶ γραφικωτάτην πόλιν τοῦ Κωνσταντίνου (...).

Γι' αὐτὸ τὸ ταξίδι στὴν Πόλη, ὑπάρχει χωριστὸ διεξοδικὸ ἡμερολόγιον (140 σελίδες σὲ μικρὸ σημειωματάριον τῆς σπέτης). Μεταφέρουμε ἐδῶ λίγες περικοπές του, γιὰ νὰ μπορέσουν οἱ γερωντώτεροι ν' ἀναπολήσουν καὶ οἱ νεώτεροι ν' ἀναπαραστήσουν ἕνα κόσμον καὶ μιὰ ἐποχὴ ποὺ ἔσβησαν γιὰ πάντα : τὴν Πόλη τῶν Σουλτάνων καὶ τοῦ ἀκμαίου ἀλύτρωτου Ἑλληνισμοῦ.

1884. ΛΟΧΑΓΟΣ

15 'Ιουλίου (...). 'Απεβιβάσθημεν ἐν τῷ Τελωνεῖῳ μετὰ τῶν συνταξιδιωτῶν ἡμῶν κ.κ. Κυριακοῦ Διομήδους, καθηγητοῦ τῆς θεολογίας, καὶ τοῦ Κεφαλλῆνος ἐμπόρου κ. Τρωϊαννοῦ (...) 'Εξελθόντες τοῦ Τελωνείου μετέβημεν εἰς τὸν σταθμὸν τῆς σύριγγος (tunnel), ὅπου εἰσῆλθομεν εἰς τὸν συρόμενον σιδηρόδρομον καὶ ἀνήλθομεν εἰς Σταυροδρόμιον, τὴν μόνην συνοικίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὴν ἔχουσαν ὅπωςδὴποτε εὐρωπαϊκὴν ὄψιν, ἐνῶ ἡ κατὰ πρῶτον πίπτουσα ὑπὸ τὰς ὄψεις τοῦ πατόντος τὸ ἔδαφος τῆς ἀπεράντου πόλεως συνοικία τοῦ Γαλατᾶ ἐμποιεῖ αἰσχίστην ἐντύπωσιν, ἔνεκεν τῶν στενωῶν καὶ κατερρειπωμένων ὁδῶν καὶ τῶν ἀθλίων οἰκιῶν (...).

Περὶ τὴν ἐσπέραν διελθόντες ὄλην τὴν ὁδὸν τοῦ Πέραν (ἡ Grand' rue de Péra, ὡς τὴν ὀνομάζουν ἐνασμενιζόμενοι οἱ Κωνσταντινουπολίται), εἰσῆλθομεν εἰς τὴν συνοικίαν Ταξιμίου, ἐν ἣ τὸ Ζάππειον Παρθεναγωγεῖον καὶ καλὴ 'Εκκλησία 'Ελληνικὴ, νεωστὶ κατασκευασθεῖσα, ἡ 'Αγία Τριάς. Τὴν συνοικίαν ταύτην διασχίζει μεγάλη ἀμαξιτὴ ὁδὸς φέρουσα εἰς Γιλδιζ-Κιόσκ (...) καὶ παρ' αὐτῇ ἀπαντῶσι πλῆθος μεγαλοπρεπῶν στρατῶνων, οἷους οὐδὲ νὰ φαντασθῶμεν ποτὲ εἰς 'Αθήνας ἐπιτρέπεται (...).

'Αστείας ἐντυπώσεις ἀφῆκαν ἡμῖν τὴν πρώτην αὐτὴν ἡμέραν τὰ ἐξῆς: πρῶτον, ἀπὸ τοῦ Τελωνείου αὐτοῦ, ἡ ρυπαρότης τῶν Τούρκων ὑπαλλήλων· δεύτερον οἱ ἀπειροπληθεῖς χαμάληδες καὶ ὁ χαμάλμπασης αὐτῶν, ὅστις πολὺ συχνὰ μετεχειρίζετο τὴν ράβδον ἵνα ἀναγκάζῃ αὐτοὺς νὰ ὦσι δραστηριώτεροι· τρίτον οἱ ἀμέτρητοι σκύλοι, οἱ νωχελῶς κοιμώμενοι ἐν ταῖς ὁδοῖς, ἀδιαφοροῦντες ἐντελῶς πρὸς τὰ περὶ αὐτοὺς καὶ οἱ πρὸς αὐτοὺς περιποιητικοὶ τρόποι τῶν κατοίκων· τέταρτον οἱ διάφοροι πωληταὶ ὀπωρικῶν, λαχανικῶν, κρεάτων καὶ παντοίων ἄλλων ἐμπορευμάτων, οἵτινες ἀντιφορτηγῶν ζῶων ἢ ἀμαξίων ἔχουσι τοὺς ἰδίους ὤμους, ἐφ' ὧν περιάγουσι δι' ὅλης τῆς ἡμέρας βαρῦτατα βάρη· πέμπτον αἱ ἄγρια καὶ ἀκατάληπτοι φωναὶ τῶν διαφόρων πωλητῶν· ἕκτον αἱ ἐν ταῖς ὁδοῖς περιφερόμεναι Τούρκισσαι ἢ χανούμισαι, αἵτινες κρύπτουσι ἐπιμελῶς τὸ πρόσωπον καὶ τὸ σῶμα ἀφίνουσι φαινομένους τοὺς πόδας καὶ τὰς κνήμας μέχρις ἱκανοῦ ὕψους· ἕβδομον τὰ ἐν εἶδει ἀμαξῶν φορεῖα, ἐντὸς τῶν ὁποίων καθημένη κυρία τις περιάγεται ὑπὸ τεσσάρων χαμάληδων εἰς τὰ ἐμπορικὰ καταστήματα, εἰς περίπατον ἢ εἰς συναναστροφάς. 'Εν ἣ περιπτώσει ἀκολουθεῖ καὶ ὁ σύζυγος τῆς κυρίας εἶναι ἠναγκασμένος νὰ βαδίξῃ πεζὸς ὅπισθεν τοῦ φορείου (...).

17 'Ιουλίου (...). Διεπλεύσαμεν ἐντὸς 20 λ. τῆς ὥρας ὄλον σχεδὸν τὸν Κεράτιον κόλπον ἐν ᾧ ὁ Τουρκικὸς ναύσταθμος. Κατὰ τὸν πλοῦν διήλθομεν ἀπέναντι τῆς συνοικίας τοῦ Φαναρίου, ἄλλοτε μὲν λαμπρᾶς καὶ ὀνομαστῆς νῦν δὲ ρυπαρᾶς, ἐν ἣ εὐρίσκονται νῦν τὰ πατριαρχεῖα καὶ ὀλίγον ὑψηλότερον αὐτῶν ἡ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ, ὠραιότατον κτίριον κτισθὲν σχεδὸν ὄλον διὰ χρημάτων τοῦ ὁμογενοῦς Ζαρεῖφη (...).

18 'Ιουλίου. 'Εν τῷ αὐτῷ Βασιλικῷ Ξενοδοχείῳ κατοικεῖ καὶ ὁ Στρατηγὸς Κορωναῖος, ὅστις ζητήσας παρὰ τοῦ Σουλτάνου τὴν ἄδειαν νὰ ἐπισκεφθῇ τὰ ἀνάκτορα καὶ λοιπὰ δημόσια κτίρια ἔλαβε τὴν ἄδειαν ταύτην· προσέτι δὲ ὁ Σουλτάνος παρεχώρησεν αὐτῷ ἓνα τῶν ἰδιαιτέρων αὐτοῦ ὑπασπιστῶν ὅπως συνοδεύῃ τὸν Στρατηγὸν εἰς τὰς ἐκδρομάς του. Σήμερον λοιπὸν προσεκάλεσεν ἐμὲ ὁ Στρατηγὸς νὰ ὑπάγω μαζί του. 'Επειδὴ δὲ σήμερον ἦτο ἡ ἡμέρα τοῦ Σελαμλικίου, ἦτοι τοῦ ἐν τῷ τζαμίῳ προσκυνηματος τοῦ Σουλτάνου, εἰς ὃ ἐπρόκειτο νὰ ὑπάγω μετὰ τῆς Σοφίας καὶ τοῦ κ. Κυριακοῦ, παρεκάλεσα τοῦτον νὰ συνοδεύσῃ εἰς αὐτὸ τὴν Σοφίαν, ἐγὼ δὲ ἐπῆγα μετὰ τοῦ Στρατηγοῦ. Περὶ τὴν 9ην λοιπὸν τῆς πρωίας ἐπιβάντες τῆς ἀμάξης ὁ Στρατηγὸς Κορωναῖος, ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ Σουλτάνου Σαδικ βέης, λοχαγὸς τοῦ πεζικοῦ, ὁ κ. Ξανθάκης, διερμηνεὺς τοῦ προξενείου, καὶ ἐγὼ ἀνεχωρήσαμεν (...) 'Εφθάσαμεν δι' ἀθλίων ὁδῶν εἰς τὸ τέμενος τοῦ 'Εγιοῦπ (...) Δυσχερέστατα δύναται νὰ ἐπιτραπῇ εἰς μὴ Μουσουλμάνον νὰ ἐπισκεφθῇ αὐτό. 'Ηλπίζομεν (...) 'Ἄλλ' οἱ ἐν τῷ τεμένει δερβίσαι ἐξαγριωθέντες ἀντέστησαν καὶ μάτην ὁ λοχαγὸς Σαδικ βέης ἐκοινοποίησεν αὐτοῖς τὴν διαταγὴν τοῦ Παδισάχ. 'Ο φανατισμὸς αὐτῶν ἦτο μέγας καὶ οὐδὲν ἤθελον ν' ἀκούσουν (...) Καὶ ἀνεχωρήσαμεν ἐπιβάντες τῆς ἀμάξης ὅπισθεν τῆς ὁποίας ἠκολούθει ἕξ ἀρχῆς ἐφιππος εἰς τῶν σωματοφυλάκων τοῦ Σουλτάνου (...).

Κατὰ τὴν εἰς τὴν πόλιν ἐπάνοδόν μας, διελθόντες παρὰ τὴν οἰκίαν τοῦ συνοδεύοντος ἡμᾶς Σαδικ βέη παρεκλήθημεν εὐγενῶς παρ' αὐτοῦ νὰ ἀνέλθωμεν ἵνα μᾶς προσφέρῃ καφέ. Δεχθέντας τὴν πρόσκλησιν μᾶς εἰσήγαγε εἰς μικρὰν ξυλίνην οἰκίαν, ἐν τῇ ἀκαθάρτῳ εἰσόδῳ τῆς ὁποίας, παπούτσια, παντοῦφλοι, σάρωθρα καὶ λοιπὰ τοιαῦτα ἔβλεπέ τις ἀτάκτως ἐρριμμένα. Μᾶς εἰσήγαγεν εἰς τὸ γραφεῖον του, ὅπερ ἐκοσμεῖτο ὑπὸ δύο μικρῶν διβανίων, πεντέξ παλαιοβιβλίων τουρκικῶν καὶ μιᾶς τραπέζης ἐφ' ἧς ἔκειντο διάφορα ὠραῖα κοσμήματα ἐκ ξύλου καὶ τὰ πρὸς κατασκευὴν αὐτῶν χρήσιμα ἐργαλεῖα (μικροὶ πρίονες κλπ), δι' ὧν ὁ καλὸς Σαδικ κατεσκεύαζε τὰ κοσμήματα ταῦτα. Πιόντες ἐκεῖ τὸν καφέ, ὄνπερ μᾶς προσέφερεν ὁ νεώτερος ἀδελφὸς του προσελθὼν γυμνόπους, ἐπανήλθομεν εἰς τὰ ἴδια (...).

20 'Ιουλίου (...). Τὸ ἀτμόπλοιο διατρέχει τὸν μέχρι Βουγιούκ - δερὲ δρόμον εἰς μίαν ὥραν καὶ 45 λεπτά (...). 'Αποβιβασθέντες καὶ ἐπιβάντες ἀμάξης, μετέβημεν εἰς τὰ λεγόμενα Νερά, ἦτοι εἰς τὸ Κεστανέ - σουγιοῦ, Φουντοῦκ - σουγιοῦ καὶ Τζιντζιρ - σουγιοῦ. Ταῦτα εἶναι πηγαὶ δροσερώταται ὑδάτων εἰς στενὴν τινὰ κοιλάδα εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας ὥρας (...) 'Εκαθήσαμεν εἰς τὸ ἐν Τζιντζιρ - σουγιοῦ καφενεῖον, ὅπου ὑπῆρχε μεγάλη συνάθροισις κυριῶν καὶ κυριῶν καὶ μουσικὸς θίασος τουρκικὸς ἔμελλε καὶ ἦδε διάφορα τεμάχια ἀνατολικῆς μουσικῆς (σαντούρια καὶ ἀμανέδες). 'Η πλατεῖα τοῦ καφενεῖου ἀπετελεῖτο ἐκ τριῶν ὑπερκειμένων ἀλλήλαις ζωνῶν, ἕσκαμ-

μένων ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ βουνοῦ, ἦν δὲ σύσκιος ἐξ ὑψηλῶν δένδρων καὶ ἐπὶ τῆς κατωτέρας ζώνης ὑπῆρχον μικραὶ τινες τεχνηταὶ λίμναι μετὰ πολυαρίθμων πιδάκων· ἡ ἀνωτέρα ζώνη ἦτο κεχωρισμένη διὰ δικτυωτοῦ κιγκλιδώματος, ὅπισθεν τοῦ ὁποίου συνεπυκνοῦντο πλεῖσται χανούμισαι, ὧν τινὲς ἐπιτηδεῖως ἄφινον νὰ διαφαίνεται ἡ ἀλαβάστρινος λευκότης καὶ οἱ ὠραῖοι ἀληθῶς χαρακτῆρες τοῦ προσώπου των (...) Εἰς τὴν προκυμαίαν τοῦ Βουγιουκ-δερε ὠραῖον εἶναι τὴν ἑσπέραν τὸ θέαμα τῶν ὀθωμανίδων γυναικῶν. Συναθροίζονται ὅλαι ὁμοῦ, ἑκατὸν ἐνίοτε ἢ καὶ πλείονες, εἰς τινὰ γωνίαν τῆς προκυμαίας, πρὸ πάντων εἰς τὸ Σαρίαρι, ὑπὸ τὴν φύλαξιν ἐνὸς ἢ πλείονων Τούρκων· μετὰ τὰ λεπτὰ αὐτῶν περικαλύμματα συσσωρευμένοι εἰς τὴν παραλίαν, φαίνονται ὡς ποιμνία προβάτων ἢ ἀγέλη χηνῶν (...) Ἐπεσκέφθημεν τὴν οἰκογένειαν τοῦ πρέσβεως μας κ. Ἄ. Κουντουριώτου, ὅστις μᾶς ἐκάλεσεν εἰς γεῦμα τὴν ἐπιούσαν.

23 Ἰουλίου (...). Ἀποβιβασθέντες εἰς Πρίγκιπον μετέβημεν εἰς τὸ Ξενοδοχεῖον Giacomo¹ (...) Καίτοι φημισμένον εἶναι ἐν τούτοις πολὺ μέτριον· ἔχει μόνον τὸ πλεονέκτημα ὅτι κεῖται εἰς ὠραιοτάτην θέσιν (...) Καθ' ἐκάστην πρωΐαν περὶ τὰς 7 1/2 ἰππεύομεν ἢ μᾶλλον ὀνεύομεν μετὰ τῆς Σοφίας καὶ διατρέχομεν τὰ κατάφυτα καὶ γραφικώτατα βουνὰ τῆς νήσου (...) Ἡ ζωὴ ἐν Πριγκίπῳ εἶναι πολὺ ἀπλῆ καὶ ἐντελῶς ἐξοχική· αἱ κυραὶ εἰσὶν ἀπλῶς ἐνδεδυμένοι, ἐξέρχονται δὲ τὴν ἑσπέραν ἄνευ καπέλλων. Μετὰ τὸ δεῖπνον δὲν ὑπάρχει σχεδὸν διασκέδασις εἰμὴ περίπατος εἰς τὴν ἀποβάθραν καὶ μουσική εἰς τὸ παρ' αὐτῆ καφενεῖον· εἰς ἄλλο τι καφενεῖον Τοῦρκος τις παίζει τὸν καραγκιόζην καὶ ὠδήγησα εἰς αὐτὸ τὴν Σοφίαν ἑσπέραν τινά, ἵνα λάβῃ καὶ τούτου ἰδέαν· δὲν ἐννοοῦμεν ὁμως τί ἔλεγε, διότι ἔπαιζε τουρκιστί (...).

8 Αὐγούστου (...). Τὴν 11 1/2 ὥρ. μετέβημεν δι' ἀμάξης εἰς τὸ παρὰ τὸ Γιλδιζ τζαμίον ἵνα ἴδωμεν τὸ προσκύνημα τοῦ Σουλτάνου. Στάντες εἰς καλὴν θέσιν ὄρθιοι ἐπὶ τῆς ἀμάξης ἠδυνήθημεν νὰ ἴδωμεν πᾶσαν τὴν τελετὴν, ἀλλ' ὑπεφέραμεν πολὺ ἐκ τοῦ καύσωνος καὶ τῆς πείνης, διότι ὁ Σουλτάνος σήμερον εἶχε τὴν ἰδιοτροπίαν νὰ σκεφθῆ μέχρι τῆς 2ας ὥρας μ.μ. ἕως οὗ μᾶς δώση τὴν εὐχαρίστησιν νὰ μᾶς δείξῃ τὴν μούρην του. Τέλος ἐφάνη κατερχόμενος τὴν μεγάλην κλίμακα τῶν ἀνακτόρων του (...) εὐτραφῆς φαινόμενος καὶ μελαγχροινός, με μαῦρα κοντὰ γένεια (...) Ἄμα εἰσῆλθεν εἰς τὸ τζαμίον ἀνεχωρήσαμεν σπεύσαντες νὰ φάγωμεν (...) Κατόπιν κατήλθομεν μετὰ τῶν ἀποσκευῶν μας εἰς Γαλατᾶν καὶ ἐπεβιβάσθημεν (...) ἀλλ' ὀλίγον πρὸ τῆς ἀναβάσεως ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου ἠναγκάσθημεν νὰ πληρώσωμεν δύο δραχμὰς εἰς παραφυλάσσοντα ἐπὶ λέμβου ὑπάλληλον τοῦ τουρκικοῦ τελωνείου ἵνα μὴ ἐπιθεωρήσῃ τὰς ἀποσκευάς μας (...).

1. Βλ. μεταγενέστερη ἀπροσδόκητη συνάντησις μετὰ τὸν ξενοδόχο Giacomo, σ. 216.

Μετά τὸ χωριστὸ σημειωματάρειο τοῦ ταξιδιοῦ στὴν Πόλιν συνεχίζονται οἱ αὐτοβιογραφικὲς σελίδες :

Πολιτικά καὶ Ἀνακτορικά.— Ὁ στρατηγὸς Vosseur ἐπανῆλθεν ἐξ Εὐρώπης καὶ ἀπὸ 1ης Σεπτεμβρίου ἐπανήρξαντο αἱ ἐν τῷ γραφείῳ αὐτοῦ ἐργασίαι μας. Τὰ κατὰ τὸ ἐπίλοιπον τοῦ ἔτους μᾶλλον ἄξια μνείας γεγονότα συνοψίζονται εἰς τὰ ἑξῆς :

Κατὰ τὸν Νοέμβριον μῆνα συνελθούσης τῆς Βουλῆς καὶ δεξιᾶς δυσπιστίαν τινὰ πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Τρικοῦπη, τοῦτο διέλυσεν αὐτὴν καὶ διέταξε νέας ἐκλογὰς ἐνεργηθησομένης τῇ 4ῃ Ἰανουαρίου 1887.

Τῇ 21 Ἰουλίου τοῦ τρέχοντος ἔτους 1886 ὁ διάδοχος εἶχε συμπληρώσει τὸ 18ον ἔτος τῆς ἡλικίας του καὶ ὠνομάσθη ἕκτοτε ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ πεζικοῦ, ἔμελλε δὲ κατὰ συνέπειαν νὰ κηρυχθῆ ἑνῆλιξ. Αἱ ἐπὶ τῇ ἐνηλικιότητι αὐτοῦ ἔορται ἀπεφασίσθη νὰ γίνωσιν πάνδημοι ἀπὸ 1ης μέχρι τῆς 6ης Δεκεμβρίου ἔ.ἔ.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν λοιπὸν ταύτην συνήχθησαν εἰς Ἀθήνας πάντες σχεδὸν οἱ δήμαρχοι τοῦ κράτους καὶ πλείστοι ἀντιπρόσωποι τοῦ ἔκτος τῆς Ἑλλάδος Ἑλληνισμοῦ ὅπως παραστῶσιν εἰς αὐτάς. Αἱ ἔορται ἤρξαντο τῇ 1ῃ Δεκεμβρίου διὰ λαμπρᾶς πρῶτον παρατάξεως στρατοῦ καὶ δοξολογίας ἐν τῇ χαρμοσύνῳ κοσμηθεῖσθι Μητροπόλει, ἐν ἣ μετὰ τὴν δοξολογίαν ὁ πρῶτος διάδοχος τοῦ Ἑλληνικοῦ θρόνου ὤμοσεν ἐπὶ τῆς σημαίας καὶ τοῦ Εὐαγγελίου πίστιν πρὸς τὴν πατρίδα καὶ πρὸς τὸν βασιλέα. Τὸ ἑσπέρας ἐδόθη μέγας χορὸς ἐν τοῖς Ἀνακτόροις. Τὴν πρώτην ἡμέραν καὶ τὰς ἐπιούσας ἐξηκολούθησαν αἱ εἰς τὸν βασιλέα παρουσιάσεις τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν διαφόρων ἀντιπροσώπων, ἐδόθησαν ἐν τῷ μεταξύ εἰς τοὺς δημάρχους καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς κεκλημένους γεῦματα, ἐν τοῖς ἀνακτόροις, καὶ αἱ ἔορται ἔκλεισαν τῇ 6ῃ Δεκεμβρίου διὰ νέου βασιλικοῦ χοροῦ. Περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς οἱ ἀξιωματικοὶ τῆς ἐν Ἀθήναις φρουρᾶς, περὶ τοὺς 500 περίπου, προσέφερον γεῦμα πρὸς τιμὴν τοῦ Διαδόχου, εἰς ὃ παρεκάθησαν οὗτος, ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς, ὁ ὑπουργὸς, ὁ στρατηγὸς Vosseur μετὰ τῶν ὑπασπιστῶν του, ὁ ναύαρχος Κανάρης¹ καὶ πάντες οἱ στρατηγοὶ καὶ οἱ ἀνώτεροι καὶ κατώτεροι ἀξιωματικοὶ τῆς φρουρᾶς. Τὸ γεῦμα ἐδόθη ἐντὸς τοῦ ἐν τῷ πεδίῳ τοῦ Ἄρεως οἰκοδομήματος τοῦ Ἱπποδρομίου, ὅπερ διὰ μύρτων, σημαίων, εἰκόνων πάντων τῶν ὀπλαρχηγῶν τοῦ ἀγῶνος, τροπαίων ἐξ ὀπλων καὶ πυροβόλων, καὶ παντοίων ἄλλων διακοσμήσεων, μετεβλήθη εἰς γραφικωτάτην αἴθουσαν. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ προέπιεν ὑπὲρ τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ διαδόχου, ὁ δὲ Βασιλεὺς καὶ ὁ Διάδοχος ὑπὲρ τῆς εὐημερίας καὶ εὐτυχίας τῆς πατρίδος καὶ τοῦ στρατοῦ. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἕτερον τοιοῦτον γεῦμα

1. Πρόκειται γιὰ τὸν Μιλτιάδη Κ. Κανάρη, γιὰ τοῦ πυρπολητῆ (1822-1900).

πρὸς τιμὴν τοῦ διαδόχου ἐδόθη ὑπὸ τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ ναυτικοῦ ἐν τῷ ἀτμοδρόμῳ « Ἑλλάς » πλουσίως διακοσμηθέντι ¹.

Τῇ 1ῃ Δεκεμβρίου ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῶν ἑορτῶν τῆς ἐνηλικιώσεως τοῦ διαδόχου, ἀπενεμήθησαν παράσημα εἰς πολλοὺς στρατιωτικούς καὶ πολιτικούς ὑπαλλήλους. Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀπενεμήθησαν εἰς μὲν τὸν πατέρα μου ἐν ἀποστρατείᾳ διατελοῦντα ἐν Ἀγρινίῳ, τὸ παράσημον τῶν ἀνωτέρων Ταξιαρχῶν, εἰς ἐμὲ δὲ ὁ ἀργυροῦς Σταυρὸς τῶν Ἱπποτῶν τοῦ τάγματος τοῦ Σωτήρος. Οὕτως ἔληξε καὶ τὸ ἔτος τοῦτο.

1887. Τὸ πρῶτον ἀξιοσημείωτον γεγονός τοῦ ἔτους τούτου ἦσαν αἱ κατὰ τὴν 4ην Ἰανουαρίου ἐνεργηθεῖσαι καθ' ἅπαν τὸ κράτος ἐκλογαὶ κατὰ τὸν τὸ παρελθὸν ἔτος ψηφισθέντα νόμον, καθ' ὃν ἡ μὲν ἐκλογικὴ περιφέρεια ηὔρυνθη ἀπὸ ἐπαρχίας εἰς Νομόν, ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν βουλευτῶν περιορίσθη εἰς 150. Ἐν ταῖς ἐκλογαῖς ταύταις ἀπεδείχθη νικητὴς διὰ μεγάλης πλειοψηφίας ἡ ὑπὸ τὸν κ. Χ. Τρικούπην κυβερνώσα μερίς, καὶ ἐξησφαλίσθη ἡ ἐν τοῖς πράγμασι διαμονὴ τοῦ Ὑπουργείου Τρικούπη.

Καὶ τὸ ἕτερον ἡμῖς τοῦ χειμῶνος διήλθομεν ἐφέτος ἐν πολλαῖς διασκεδάσεσιν, διότι ἐν τε τοῖς ἀνακτόροις καὶ ἐν ἰδιωτικοῖς οἴκοις ἐδόθησαν πολλοὶ χοροί, εἰς οὓς παρευρισκόμην μετὰ τῆς συζύγου μου.

20 Ἀπριλίου. Σταματῶ πρὸς στιγμὴν ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ· εἶναι ἡ πρώτη ἐπέτειος τῶν γάμων μου. Παρῆλθεν ἐν ἔτος καὶ πᾶσα αὐτοῦ ἡμέρα δὲν συντέιεν ἢ εἰς τὸ νὰ αὐξάνῃ τὴν εὐτυχίαν μου. Εἶμαι δὲ ἔτι εὐτυχέστερος βλέπων τὴν σύζυγόν μου συμμεριζομένην τὴν ἄκραν εὐτυχίαν μου.

*Ἀξίον σημειώσεως γεγονός κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἶναι ἡ ἐκτέλεσις τῶν μετὰ πυρῶν γυμνασίων τοῦ Πυροβολικοῦ ὑπὸ τὰς ὁδηγίας καὶ τὴν ἄμεσον διεύθυνσιν τοῦ στρατηγοῦ Βοσσέρ. Τὰ γυμνάσια ταῦτα ἀρξάμενα τῇ 5ῃ Μαρτίου ἐπερατώθησαν κατὰ τὰ τέλη Ἀπριλίου (...).

Ἀκολουθεῖ σύντομη περιγραφή τῶν γυμνασίων. Ἔπειτα :

Περὶ τὰ τέλη Ἀπριλίου ὁ στρατηγὸς Βοσσέρ ἀπεφάσισε νὰ περιοδεύσῃ ἀνὰ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἐπτανήσον, διετάχθη δὲ νὰ ἀκολουθήσῃ αὐτόν (...).

1. Γιὰ τὸν ἑορταστικὸν διάκοσμο τοῦ γεύματος παρέχονται περιεργεσὶ πληροφορίες στὰ « Πρακτικὰ τῶν ἐτῶν 1887 καὶ 1888 » τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας, ποὺ βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο (βλ. καὶ σ. 5) : « Ἐν τῇ ἐκθέσει μου τοῦ παρελθόντος ἔτους ἐγένετο λόγος περὶ τῶν εἰκόνων τὰς ὁποίας παρεδώκαμεν καθ' ἐντολὴν τῶν Ὑπουργείων Στρατιωτικῶν καὶ Ναυτικῶν διὰ νὰ κοσμήσωσι τὰ ἐπὶ τῇ ἐνηλικιώσει τοῦ διαδόχου συμπόσια καὶ τῆς ἐλευσίνης καταστάσεως, εἰς ἣν παρελάβομεν τὰς εἰκόνας (αἱ ὀθόνην τινῶν ἐφθαρμέναι, ἡ τοῦ Περραιβοῦ διάτρητος ἐν τῷ μέσῳ τῷ προσώπῳ, 18 κατερρυπωμέναι) καὶ ὅτι τρεῖς τῶν παρὰ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν ληφθεισῶν δὲν ἐπεστράφησαν (...) » ὑπογράφεται « Ὁ ἔφορος τοῦ μουσείου Θ. Νικ. Φιλαδελφεύς » (σ. 17 καὶ 29 τῶν Πρακτικῶν).

Ἄκολουθεῖ σύντομη περιγραφή τῆς περιοδείας : Μεσολόγγι, Ἄγρινιο, *ὅπου δὲν ἐμείναμεν ἢ μόνον ὀλίγας ὥρας ἵνα γευματίσωμεν παρὰ τῷ πατρὶ μου*, Καρβασαράς, Ἄρτα. Τὸ θέρος δὲν εἶχομεν μεγάλας ἐργασίας.

Ἡμίσειαν ὥραν μετὰ τὸ μεσονύκτιον τῆς 5ης πρὸς τὴν 6ην Αὐγούστου, ἡ Σοφία ἔτεκεν αἰσίως κόρην, τὸ πρῶτον τέκνον μας ¹. Ἡ χαρὰ τῆς καὶ ἡ χαρὰ ὄλων μας εἶναι μεγίστη (...).

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τοῦ ἔτους δὲν ἔχω τι τὸ ἀξιοπαρατήρητον νὰ σημειώσω, εἰμὴ τὴν λήξιν τῆς ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Βοσσέρ στρατιωτικῆς γαλλικῆς ἀποστολῆς, καὶ τὴν κατὰ τὰς ἀρχὰς Δεκεμβρίου ἀναχώρησιν τῶν μελῶν αὐτῆς, ἦτοι τοῦ στρατηγοῦ Βοσσέρ καὶ τῶν λοχαγῶν Περουσσόν, Σεβαλιέ καὶ Δεπρεκρασιέ. Ἀπεχαιρέτησα ἐν τῷ ἀτμοπλοίῳ μετὰ τῆς Σοφίας τὸν καλὸν στρατηγόν, μεθ' οὗ ἐπὶ τρία ἔτη συνυπηρέτησα ἐν μεγίστη ἀρμονίᾳ, ὡς καὶ τὴν εὐγενῆ αὐτοῦ οἰκογένειαν. Πάντες συγκεκινημένοι καὶ μετὰ μεγάλης λύπης ἐγκατέλιπον τὴν Ἑλλάδα.

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ στρατηγοῦ διετάχθη ν' ἀναλάβω ὑπηρεσίαν εἰς τὸ 1ον σύνταγμα τοῦ Πυροβολικοῦ, εἰς ὃ ἐτοποθετήθη καὶ ὅπερ διωκεῖτο παρὰ τοῦ ἀντισυνταγματάρχου κ. Ν. Σμόλενιτζ. Ἀπὸ τῆς 10ης δὲ Δεκεμβρίου διοικῶ τὴν 3ην πεδινὴν Πυρβολαρχίαν τοῦ συντάγματος τούτου ἔχων ὡς ἀξιωματικούς τὸν ὑπολοχαγόν κ. Ἄνδρ. Μομφερᾶτον καὶ τὸν ἀνθυπολ. κ. Λ. Βάλβην.

1888. Τῇ 11ῃ Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους τούτου ἠναγκάσθη ν' ἀναχωρήσω ἐπὶ δεκαήμερῳ ἀδείᾳ εἰς Ἄγρινιον ἕνεκα τηλεγραφικῶς διαβιβασθείσης μοι εἰδήσεως περὶ ἐπικινδύνου ἀσθενείας τοῦ πατρός μου. Τὴν ἐπιούσαν τὸ ἑσπέρας ἔφθασα εἰς Ἄγρινιον. Κατὰ τὸ ταξιδίον μου αὐτὸ ἐποίουν πρῶτην φορὰν χρῆσιν τοῦ ἀπὸ Ἀθηνῶν μέχρι Πατρῶν σιδηροδρόμου, ὅστις πρὸ ὀλίγου χρόνου ἀποπερατωθεὶς εἶχε τεθῆ εἰς χρῆσιν τοῦ κοινοῦ. Εἰς 8 ὥρας μεταβαίνει τις ἀπὸ Ἀθηνῶν μέχρι Πατρῶν, ἀλλ' ἀναγκάζεται νὰ διανυκτερεύσῃ ἐκεῖ μὴ ὑπάρχοντος ἀτμοπλοίου διὰ Μεσολόγγιον ἢ τὴν 8ην ὥραν τῆς ἐπιούσης πρωΐας. Ἐν τούτοις ὁ σιδηρόδρομος οὗτος ἐπλήρωσε μεγάλην ἀνάγκην, καὶ ἔδωκεν εἰς τὰς χώρας τὰς ὁποίας διασχίζει εὐρωπαϊκὴν χροιάν.

Μεταβὰς εἰς Ἄγρινιον εὔρον τὸν πατέρα μου πάσχοντα ἐκ βρογχίτου, ἀλλ' εἰς καλλιτέραν ὀλίγον κατάστασιν· εἰς τὸ διάστημα δὲ τῶν 8 ἡμερῶν καθ' ὅς ἔμεινα παρ' αὐτῷ, ἀπηλλάγη μὲν τοῦ βρογχίτου, ἀλλ' ὑπέφερεν ἐκ πόνων τῆς μέσης, ἀποτελέσματος τοῦ κρυολογήματος καὶ τῶν γηρατειῶν.

Τῇ 21ῃ Ἰανουαρίου ἐπανῆλθον εἰς Ἀθήνας.

Αἱ ἀπόκρεω ἐφέτος διαρκέσασαι καθ' ὅλον τὸν Φεβρουάριον μέχρι τῆς 6ης Μαρτίου διήλθον διασκεδαστικώτεροι, καλλιτεχνικώτεροι καὶ ποιικιώτεροι ἢ ἄλλοτε ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς πληθύος καὶ τοῦ εἶδους τῶν μεταμ-

1. Ἡ Ἑλένη Δαγλιῆ, μετέπειτα σύζυγος τοῦ πολιτικοῦ Ἀλεξάνδρου Μυλωνᾶ.

φιεζομένων. Τοῦτο δ' ὀφείλεται εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους ἰδρυσιν κομιτάτου τῶν ἀπόκρεω, ὅπερ διοργανίζει καὶ βραβεύει τοὺς φέροντας ἐπιτυχεστέρους μεταμφιεσμούς.

Ἐκ τῆς ἀποστολῆς τοῦ παρελθόντος ἔτους μετέφρασα πραγματείαν τινὰ περὶ τοῦ τελευταίου Σερβοβουλγαρικοῦ πολέμου, τοῦ κατὰ τὰ τέλη 1885 ἔτους ἐπὶ 15 μόνον ἡμέρας περίπου διαρκέσαντος, ὑπὸ τὸν τίτλον : *Ἡ Ἑλβετικὴ στρατιωτικὴ ἀποστολὴ ἐπὶ τοῦ θεάτρον τοῦ Σερβοβουλγαρικοῦ πολέμου*, συγγραφεῖσα ὑπὸ τινος Ἑλβετοῦ ἀντισυνταγματάρχου, καλουμένου Χουγγερβύλλερ, ἀποσταλέντος ἐκεῖ πρὸς μελέτην ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως του. Ἀποφασίσας δὲ νὰ ἐκδώσω τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἐζήτησα τὴν ἄδειαν τῆς κυβερνήσεως, ἣτις μετὰ προηγουμένην ἐξέτασιν καὶ ἔγκρισιν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ τεχνικοῦ συμβουλευτικοῦ τμήματος τοῦ Πυροβολικοῦ ἐνέκρινε τὴν ἔκδοσιν του καὶ ἐσύστησεν αὐτὸ ταῖς στρατιωτικαῖς ἀρχαῖς διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 73588 ἀπὸ 16 Δεκεμβρίου 1887 ἐγκυκλίου διαταγῆς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν. Ἐξέδωσα ὅθεν κατὰ τὸν αὐτὸν μῆνα καὶ ἀπέστειλα πληθύν ἀγγελιῶν πρὸς συλλογὴν συνδρομητῶν διὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου τούτου, οὗ ἡ τύπωσις ἐν τῷ τυπογραφείῳ Σ. Κ. Βλαστοῦ, κειμένῳ ἐν ὁδῷ Νίκης ἀριθ. 14, ἤρξατο κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Φεβρουαρίου ἐ.ξ. (...).

Τὸ περὶ τοῦ Σερβοβουλγαρικοῦ πολέμου ἔκδοθὲν σύγγραμμά μου ἐτυπώθη εἰς 1000 ἀντίτυπα καὶ ἀπεστάλη κατὰ τὸν Μάϊον μῆνα εἰς τοὺς συνδρομητάς, πλέον δὲ τῶν 150 σωμάτων διανεμήθησαν δωρεὰν εἰς φίλους καὶ γνωρίμους· εὐτυχῶς δὲ αἱ δαπάναι τῆς ἐκδόσεως αὐτοῦ ἐκαλύφθησαν, ἀνεληθοῦσαι εἰς 1400 δρχ. καὶ τι πλέον, ἐπλεόνασαν δὲ ὡς ὠφέλεια ἐκ τῶν εἰσπραχθέντων, ἀπέναντι τῶν δαπανηθέντων, περὶ τὰς 540 δραχμάς. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ πολλοὶ δὲν ἐπλήρωσαν.

Τὰ σπουδαιότερα γεγονότα τοῦ ἔτους τούτου εἶναι πρῶτον, ἡ κατὰ τὸ θέρος γενομένη ἐν Βερολίνῳ μνηστειὰ τοῦ διαδόχου¹ τοῦ Ἑλληνικοῦ θρόνου Κωνσταντίνου μετὰ τῆς ἀδελφῆς τοῦ αυτοκράτορος τῆς Γερμανίας, Σοφίας - Δωροθέας, ὅπερ συνοικέσιον ἐπέπλησεν ἐλπίδων καὶ ἐνθουσιασμοῦ ὅλον τὸ ἔθνος, δεύτερον δὲ αἱ κατὰ τὸν Ὀκτώβριον μῆνα τελεσθεῖσαι ἑορταὶ ἐπὶ τῇ εἰκοσιπενταετηρίδι ἀπὸ τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναβάσεως τοῦ βασιλέως ἡμῶν Γεωργίου τοῦ Α'.

Αἱ ἑορταὶ αὗται ἐπὶ ἑξαήμερον διαρκέσασαι, ὑπῆρξαν πολυτελέστατοι, λαμπραὶ καὶ ἐνθουσιώδεις, οἵαι οὐδέποτε εἶχον συμβῆ ἐν Ἀθήναις, καὶ κατέδειξαν τὴν πρὸς τὸν βασιλέα ἀγάπην τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Κάτι τι ἑκτακτον ἰδίως παρέστησαν αἱ φωταγωγίαι τῆς πόλεως, τὰ ἑκτακτα πυροτεχνήματα τὰ καέντα ἐν τῷ πεδίῳ τοῦ Ἄρεως, καὶ αἱ πρὸ τῶν ἀνακτόρων λαμπραὶ δηφοραὶ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ λαοῦ.

Οὐδὲν ἕτερον ἑκτακτον πολιτικὸν γεγονὸς ἐπῆλθε μέχρι τέλους τοῦ ἔτους.

1. Βλ. καὶ σ. 117.

5. ΕΘΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ

Ἡ Ἐθνικὴ Ἐταιρία, σωματεῖο μυστικὸ ἐπὶ ἓνα διάστημα, εἶχε σκοπὸν τὴν ἀναζωοπύρωσιν τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος, τὴν ἐπαγρύπνησιν ἐπὶ τῶν συμφερόντων τῶν δούλων Ἑλλήνων καὶ τὴν παρασκευὴν τῆς ἀπελευθερώσεως αὐτῶν διὰ πάσης θυσίας¹.

Ἰδρύθηκε στὶς 12 Νοεμβρίου 1894 (ἡμερομηνία τοῦ πρώτου καταστατικοῦ), μετὰ τὴν πρωτοβουλία ἐνὸς νεαροῦ ἀξιωματικοῦ τοῦ στρατοῦ, ποῦ ἐμπιστεύθηκε τὸ σχέδιό του εἰς δέκα καὶ τέσσαρας συναδέλφους του, φέροντας πάντας βαθμὸν οὐχὶ ἀνώτερον τοῦ ἐπολοχαγοῦ².

Στὶς 4 Σεπτεμβρίου 1895, οἱ ἑταῖροι, ποῦ ἦσαν τώρα ἐξήντα περίπου, ὅλοι στρατιωτικοί, τροποποίησαν τὸ καταστατικὸ τῆς Ἐταιρίας κι' ἔπειτ' ἀπὸ λίγο ἀπεφάσισαν νὰ καταλέξωσιν ἐν αὐτῇ καὶ πολίτας καὶ νὰ παραδώσωσι τὴν διοίκησιν τῆς εἰς ἀνώτατον συμβούλιον (. . .) Ὄττω συνεκροτήθῃ τὸ πρῶτον ἐνδεκαμελὲς συμβούλιον τῆς Ἐταιρίας³.

Ἡ διάδοσις τοῦ σωματείου ἀπὸ τότε ὑπῆρξε ραγδαία. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1896 ἡ Ἐταιρία ὀργάνωσε τὴν πρώτη εἰσβολὴ ἀνταρτικῶν σωμάτων στὴ Μακεδονία (388 ἀντάρτες μετὰ 8 ὄπλαρχηγούς). Στὶς 20 Ὀκτωβρίου τῆς ἰδίας χρονιᾶς ὀργάνωσε πάνδημα μνημόσυνα γιὰ τὰ θύματα αὐτῆς τῆς εἰσβολῆς κι' ἔπειτ' ἀπὸ λίγες μέρες ἔκαμε τὴν πρώτη τῆς ἐμφάνισις στὴ δημοσιότητα, ἀποκαλύπτοντας τὴν ὕπαρξιν, τὴ δύναμιν καὶ τὸ πρόγραμμά της, ὅχι ὁμῶς καὶ ὀνόματα μελῶν⁴.

Στὶς 5 Δεκεμβρίου 1896 ψηφίζεται νέον καταστατικὸν καὶ νέος κανονισμὸς καὶ στὶς 4 Ἰανουαρίου 1897 ἀναλαμβάνει τὴ διοίκησιν τῆς Ἐταιρίας τὸ νέον συμβούλιον, δέκα ὀκτώ μελῶν αὐτὴν τῇ φορᾷ.

Κατὰ τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1897 ἡ Ἐθνικὴ Ἐταιρία ἐντείνει τὴ δράσιν της, πολλαπλασιάζει τὰς μὴσεις, ἐνεργεῖ ἐράνους, προμηθεύεται καὶ προμηθεύει πολεμοφόδια, προπάντων ὀργανώνει κι' ἐξοπλίζει τὰ ἀνταρτικὰ σώματα, ποῦ θὰ περάσωσιν τὰ σύνορα στὶς 27 ἢ 28 Μαρτίου⁵.

Μετὰ δέκα μέρες, στὶς 6 Ἀπριλίου, ἄρχισε ὁ Πόλεμος. Φανερώθηκε ἡ ἀληθινὴ κατάστασίς μας καὶ τὰ πράγματα πῆραν ἄλλη τροπὴ. Ἡ Ἐθνικὴ Ἐταιρία, ἀντικείμενον σχεδὸν παν-ελληνικῆς ἐμπιστοσύνης ἕως τότε, ἔγινε μετὰ τὴν ἤτταν στόχος σχεδὸν πανελληνικῆς ὀργῆς.

Ὁ ταγματάρχης⁶ Δαγκλῆς ἐμφανίζεται νὰ δρᾷ στὴν Ἐθνικὴ Ἐταιρία, ἀρχικὰ ὡς πρόεδρος τοῦ βου τμήματος καί, ἀπὸ τὶς πρώτες μέρες τοῦ 1897, ὡς μέλος τοῦ νέου διοικητικοῦ

1. Ἄρθρο 1 τῶν καταστατικῶν τοῦ 1895 καὶ τοῦ 1896.

2. Βλ. τὸ φυλλάδιον αἰκθ. Π. Δαγκλῆ, Π. Δαγκλῆς, Ἐταιρία (128 σελ.), 1897, σ. 5. Αὐτὸ τὸ χωρίον, στὸ ἀντίτυπον τοῦ Ἀρχείου, εἶναι ὑπογραμμισμένον μετὰ κόκκινους μολυβίους κι' ἔχει στὸ περιθώριον ἓνα «Ναί», ὅπου ἀναγνωρίζεται ἡ γραφὴ τοῦ Δαγκλῆ. Ἡ αἰκθ. Π. Δαγκλῆς ἔχει ἡμερομηνίαν 30 Νοεμβρίου 1897.

3. Αἰκθ. Π. Δαγκλῆ, Π. Δαγκλῆς, Ἐταιρία, σ. 6, 7.

4. Τὸ κείμενον τυπώθηκε σὲ σχῆμα μικρῆς τετράστηλης μονόφυλλης ἐφημερίδας. ἔχει ἐπικεφαλίδαν μετὰ πελώρια κεφαλαῖα σὲ τέσσαρες σειρὰς :

Ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Πατρίδος—Ἡ Ἐθνικὴ Ἐταιρία πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν Γένος.

Ἀρχίζει μετὰ τὴν προσαγόρευσιν : Ἑλλήνες!, εἶναι ἀχρονολόγητον καὶ στὴ θέσιν τῆς ὑπογραφῆς ἔχει, μετὰ κόκκινον μελάνην, τὴν σφραγίδα τῆς Ἐταιρίας.

5. Καὶ οἱ δύο ἡμερομηνίαι εἶναι ἀπὸ τὴν αἰκθ. Π. Δαγκλῆ, Π. Δαγκλῆς, Ἐταιρία, σ. 69 ἡ πρώτη, καὶ σ. 45 ἡ δευτέρα.

6. Εἶχε προβιβασθεῖ στὶς 4 Μαΐου 1892.

συμβουλίου¹. Όπως όμως φαίνεται από τὰ έγγραφα τοῦ Ἀρχείου, ἡ συμμετοχὴ τοῦ στῆ δρᾶση τῆς Ἐταιρίας ὑπῆρξε πολὺ πιὸ οὐσιαστική. Ὅχι πού κατείχε τυχόν ἄλλη ιδιότητα πιὸ ἀπόρρητη ἀπ' αὐτὲς τὶς δύο, ἀλλ' ὅταν ἀναλάμβανε μιὰ δουλιὰ ἐννοοῦσε νὰ τὴν διεκπεραιώσῃ ἐξαντλητικά.

Πότε καὶ ἀπὸ ποιοῦς μῆθηκε στὴν Ἐταιρία δὲν ἐξάγεται ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο. Τὸ παλαιότερο σχετικὸ ἔγγραφο εἶναι τοῦ Νοεμβρίου 1895. Πάντως ἡ συνεργασία τοῦ στῆν Ἐταιρία ἐξακολούθησε καὶ μετὰ τὴν κήρυξη τοῦ Πολέμου, ἕως τὴν τοποθέτησή του στὸ στρατὸ Ἡπείρου. Τελευταῖο ἔγγραφο ὑπογραφῆς του εἶναι μιὰ κατάθεση εἰσπράξεων τοῦ τμήματός του, ἡμερομηνίας 16 Ἀπριλίου 1897.

Τὰ σχετικὰ μὲ τὴν Ἐθνικὴ Ἐταιρία ἔγγραφα τοῦ Ἀρχείου (σύνολο 155 καὶ 10 ἐντυπα φυλλάδια καὶ κατάστιχα) παρέχουν ἐνδιαφέροντα συμπληρωματικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν ἱστορία αὐτοῦ τοῦ σωματείου, πού φιλοδόξησε νὰ στῆσει μιὰ νέα Φιλικὴ Ἐταιρία καὶ νὰ ξεσηκώσῃ ἕνα νέο Εἰκοσιένα στὰ ὑπόδουλα ἀκόμα ἑλληνικὰ ἐδάφη. Ὅπως ὅλες οἱ μυστικὲς ὀργανώσεις, ἀφίνει κι' αὐτὴ πλατὺ περιθώριο γιὰ εἰκασίες καὶ ἀντιφατικὲς ἐρμηνεῖες. Εὐπρόσδεκτη, λοιπόν, κάθε αὐθεντικὴ πληροφορία, πού ἐρχεται νὰ προστεθεῖ στὶς ὑπάρχουσες.

Τὰ ἔγγραφα αὐτὰ μπορεῖ νὰ διαιρεθοῦν σὲ ὄσα ἀφοροῦν : α) γενικὰ τὴ δρᾶση τῆς Ἐταιρίας καὶ β) εἰδικώτερα τὸν ταγματάρχη Δαγκλιῆ καὶ τὴ δρᾶση τοῦ στῆν Ἐταιρία.

Α'. Γενικὴ δρᾶση τῆς Ἐθνικῆς Ἐταιρίας.— Σ' αὐτὴν τὴν κατηγορία περιλαμβάνονται :

1. Ἰδρυτικὰ ἔγγραφα καὶ κανονισμοὶ : α') Καταστατικὸ καὶ κανονισμὸς τοῦ 1895, κείμενο πολυγραφημένο 39 σελ. β') Καταστατικὸ καὶ κανονισμὸς τοῦ 1896, κείμενο ἐντυπο 45 σελ. γ') «Ἐπίτομον Καταστατικόν» ἀχρονολόγητο, ἐντυπ. 4 σελ. δ') «Καταστατικόν καὶ Κανονισμὸς Ἐταιρίας Πατριωτῶν», ἀχρονολόγητο, κείμενο πολυγραφημένο 9 σελ.

Αὐτὴ ἡ «Ἐταιρία Πατριωτῶν» δὲν φαίνεται ἀλλοῦ πουθενά, πολλὲς ὁμως διατάξεις τοῦ κανονισμοῦ τῆς παρουσιάξουν ὁμοιότητες μὲ τοὺς δύο ἄλλους. Δὲν εἶναι ἀπίθανο νὰ πρόκειται γιὰ τὸ ἀρχικὸ καταστατικὸ τοῦ 1894, πού δὲν βρίσκεται στὴν κατατὰ τὰ λοιπὰ πλήρη σειρὰ τῶν ἱδρυτικῶν ἔγγράφων, ἢ γιὰ κανένα σχεδίασμα δευτέρου καταστατικοῦ, πρὶν καθιερωθεῖ ὁ τίτλος «Ἐθνικὴ Ἐταιρία».

Σὲ λευκὴ ἐξωτερικὴ σελίδα τοῦ καταστατικοῦ τοῦ 1896 ὁ ταγματάρχης Δαγκλιῆς ἔγραψε μὲ τὸ χέρι του τὸν « ὄρκο ἐχεμυθίας », πρῶτο ὄρκο πού ἔπρεπε νὰ ὁμῶσουν οἱ ἑταῖροι πρὶν τοὺς ἀνακοινωθεῖ τὸ κείμενο τοῦ καταστατικοῦ :

Ὁρκίζομαι εἰς τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον καὶ ἐπὶ τῆς τιμῆς μου ὅτι εἰς οὐδένα ποτὲ θέλω ἀποκαλύψει ὄσα εἶδον, οὐδὲ ὄσα θέλωσί μοι ἀνακοινωθῆ, οὐδὲ μέρος αὐτῶν, οὐδὲ τὸ ὄνομα οὐδενὸς τῶν ἐνταῦθα παρισταμένων.

2. Ἐγγραφα τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου πρὸς τὰ τμήματα τῆς Ἐταιρίας : ὁδηγίαι, παρατηρήσεις, ἐντολὲς ἢ ἀπλὲς ἐνημερώσεις. Τὰ περισσότερα ἀπ' αὐτὰ, συνολικὰ 48, εἶναι μονοσέλιδα, τὰ σημαντικώτερα ὁμως, καμιά δεκαριά, εἶναι ὀκτασέλιδα ἢ τετρασέλιδα. Σχεδὸν ὅλα πολυγραφημένα. Δὲν ἔχουν ὑπογραφή, ἀλλὰ μόνο τὴν σφραγίδα τῆς Ἐται-

1. Κατὰ τὸν Γ. Ἰ. Ἀ σ π ρ έ α, πού εἶχε στὰ χέρια του τὰ πρακτικὰ τῶν ἀπόρρητων συνεδριάσεων τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου, πρέεδρος τῆς Ἐθνικῆς Ἐταιρίας ἦταν ὁ Σπυρίδων Λάμπρος (Πολιτικὴ Ἱστορία, δ.π. σ. 218 καὶ 227). Ὁ ἴδιος ὁ Λάμπρος, στὴν πρὸς τὸν Δαγκλιῆ ἐπιστολὴ του πού δημοσιεύεται παρακάτω, μιλεῖ γιὰ προσωρινὴ του ἀντικατάσταση «ἐν τῇ διευθύνσει τῶν τῆς Ἐ. Ἐ.».

2. Μὲ τὸ πρῶτο καταστατικὸ τῆς 12 Νοεμβρίου 1894, στὸ σωματεῖο ἐδόθη τὸ ὄνομα ἀπλῶς «Ἐταιρία» (Ἐκθ. Πεπραγμένων, δ.π. σ. 5).

ρίας, που άλλαξε τρεις φορές διάταξη και διαστάσεις, πάντα όμως στρογγυλή, με σταυρό και δύο σπαθιά σε σχήμα Χ, με τη ρήση « Έν τούτω νίκα » και την ημερομηνία 12-11-94.

Δέν έχουν αυξοντα αριθμό, εκτός από λίγα τελευταία. Τό ύστατο έχει αριθμό 70. *Αν, λοιπόν, ή άριθμήση αὐτή ήταν αποκλειστική για τὰ έγγραφα τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου πρὸς τὰ τμήματα, θά πει πῶς λείπουν 22 έγγραφα τῆς ὄλης σειράς. Ὅπως ὁπότε, όμως, τὰ ὑπάρχοντα 48 συνθέτουν ἀρκετὰ πλήρη εἰκόνα τῆς πολιτικῆς τοῦ ἀκολουθήσε ή Ἐθνική Ἐταιρία, ἔως τὴν ἦττα :

Τὰ ἔξι πρῶτα, καί μερικά ἀκόμα ἐνδιάμεσα, κατακρίνουν τὰ τμήματα για ὀρισμένες ἀδείξεις καί ἐπιπόλαιες μῆσεις καί ὑπεθυμίζουν τὰ *περὶ ἐχεμυθίας ἄρθρα τοῦ καταστατικοῦ*, καθώς καί τὰ σημεῖα για τὴν ἀμοιβαία ἀναγνώριση τῶν ἑταίρων καί τῆς συνθηματικῆς τους ὑπογραφῆς.

Τρία ἢ τέσσερα ἄλλα ἀνακοινῶνουν στὰ τμήματα πειθαρχικές διαγραφές ἑταίρων. Ἄξιοπαρατήρητο εἶναι ὅτι στίς 23-1-97 τὸ συμβούλιο διαγράφει τὸν ἑταῖρο Νεοκλή Κιζάζη, καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου, *διότι ὡς πρόεδρος τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπεδείχθη παραβλάπτων τὰ συμφέροντα τῆς Ἐταιρίας* ¹.

Ἄλλὰ τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα εἶναι ὅσα ἐνημερώνουν τὰ τμήματα για τίς ἐνέργειες τοῦ συμβουλίου, ἢ διαβιβάζουν ἐντολές καί ὁδηγίες του, ἐνῶ συνάμα ἀναλύουν διεξοδικὰ τίς θέσεις καί τίς ἐπιδιώξεις τῆς Ἐταιρίας. Τέτοια εἶναι, λ.χ. ὁδηγίες *διὰ τοὺς εἰς διάφορα μέρη ἀπεσταλμένους ἑταίρους* (20-1-96)· συγκρότηση ἐπιτροπῶν για συλλογὴ ὑλικοῦ *πρὸς μελέτην ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν τῆς Μακεδονίας* (8-2-96) ²· ἐντολή στοὺς ἑταίρους, *ἐάν ποτὲ ἐπισήμως κληθῶσιν εἰς ἀπολογία*, νὰ δόσουν ὁμοίομορφες ἀπαντήσεις, για νὰ διασκεδασθοῦν οἱ ὑπόνοιες τῆς *κεντρικῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας* (10-5-96)· ἔκκληση για μυστικότητα καί αὐταπάρνηση, *διότι μόνον διὰ τῶν δύο αὐτῶν δυνάμεων ἡ Ἐταιρία κατώρθωσε (. . .) νὰ διοργανώση τοσοῦτον ἐπιτυχῶς τὰς εἰς Μακεδονίαν ἐκπεμφθείσας ἀρματολικὰς ομάδας (. . .) με ὅλην τὴν ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως ἀντίδρασιν* (15-9-96)· ἀνακοίνωση ὅτι *ἀπεστάλη ἀσφαλῶς* ³ *πρὸς τὴν Α.Μ. τὸν Βασιλέα τὴν 23 τοῦ ὑπόμνημα περὶ ταχείας καί σοβαρᾶς συντάξεως τῶν πολεμικῶν τοῦ κράτους δυνάμεων, τῶν ἐν τῷ Διαγγέλματι ὑποδεχθέντων μέτρων κριθέντων ἀνεπαρκῶν καί μὴ ἀνταποκρινομένων εἰς τὸ ὕψος τῶν ἀπειλούντων τὸ Γένος κινδύνων* (26-1-97)· διευκρινίσεις για τὴ στᾶση τῆς Ἐταιρίας ἀπέναντι τοῦ Τύπου : καμιά διάκριση για καμιά ἐφημερίδα. Μόνον τρεῖς ὁμοίομορφες ἀνακοινώσεις : *ἐκ τούτων ἡ κυριωτάτη ὑπῆρξεν ἡ ἔκδοσις τοῦ προγράμματος τῆς Ἐθνικῆς Ἐταιρίας μετὰ τὴν ἀξιωμανημόνευτον ἡμέραν καθ' ἣν ἡ πανηγυρικὴ τέλεσις τοῦ μακεδονικοῦ μνημοσύνου (. . .)*. Ἄπὸ τῆς ἡμέρας τῆς δημοσιεύσεως τοῦ προγράμματος ἡ δύναμις τῆς Ἐταιρίας τουλάχιστον *ἐδεκαπλασιάσθη* ⁴. Οὐδ' ἠθέλο-

1. Ὡστόσο, δέκα μῆνες ἀργότερα, σημειώνεται στὰ «Πεπραγμένα» (δ.π. σ. 13) ὅτι ἡ Ἐθνική Ἐταιρία ἐνεργοῦσε «ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς ἐνεργείας καί ἄλλων παρομοίων σωματείων, τοῦ «Ἑλληνισμοῦ», τῶν τεκτονικῶν στοῶν (. . .)

2. Δέν εἶχε ἄδικο τὸ συμβούλιο νὰ σημειῶνει πὼς ἔτσι ἡ ἑταιρία *ἐξεπλήρου πρόγραμμα στοιχειῶδες τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, πρόγραμμα ὅπερ δυστυχῶς οὐδέποτε ἐπεδιώχθη συστηματικῶς καί ἐνιαίως ὑπὸ οὐδεμιᾶς αὐτῶν* («Πεπραγμένα», δ.π. σ. 9).

3. Για τὸ πὼς «ἀπεστάλη ἀσφαλῶς» βλ. Γ. Α σ π ρ έ α, Πολιτικὴ Ἱστορία (δ.π.) Β' σ. 230 : «Ὁ Γεώργιος Α' εὔρεν ἐπὶ τοῦ ἰδιαίτερου Αὐτοῦ γραφείου τὸ τολμηρὸν ἐκεῖνο ἔγγραφο, γεγονός ὅπερ τὸν ἔπεισεν ὅτι ἡ ἀνεύθυνος ἐκεῖνη ὀργάνωσις διέθετεν «ἐταίρους» καί κατασκόπους μέχρι τῶν ἰδιαίτερων Αὐτοῦ διαμερισμάτων». Βλ. καί παρακάτω σ. 142.

4. Δέν εἶναι εὐκόλο, ἢ παραεῖναι ἴσως εὐκόλο, νὰ παρακολουθήσει κανεὶς τοὺς ἐλιγμοὺς κειμένων ὅπως τοῦτο, ποῦ θέλουν νὰ συμβιβάζουν τὰ ἀσυμβίβαστα : λίγες σειρὲς παραπάνω

μεν σπεύσει νὰ προβῶμεν εἰς τὴν δημοσίευσιν (. . .), εἰ μὴ ἡ ἀνάγκη τῆς ἀμύνης ἐναντίον τοῦ ἐπαιπειλούμενου κινδύνου τῆς παρασκευαζομένης ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως συστάσεως ἐθνικῆς ἐταιρίας πρόσχημα μόνον ἐχούσης ἐθνικὸν πρᾶγματι δ' ἀποσκοπούσης εἰς τὴν σύγχυσιν καὶ ἐξουδετέρωσιν τῶν ἡμετέρων ἐνεργειῶν (14.1.97).

Τὰ πῖο σημαντικὰ ἔγγραφα τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου εἶναι διατυπωμένα μὲ φράσεις ἀτέρμονες καὶ μὲ ρητορικὸ στόμφο πανηγυρικῶν λόγων, ἔτσι πού νὰ μὴν μπορεῖ ν' ἀποσπασθοῦν σύντομες χαρακτηριστικὲς περικοπές τους. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν μειώνει τὸ ἐνδιαφέρον πού παρουσιάζουν γιὰ τὸν ἔρευνητὴ, ἴσως μάλιστα νὰ τὸ ἐπαυξάνει, δείχνοντας πόσο ἀκατάλυτο εἶναι αὐτὸ τὸ ἐθνικὸ μας ἐλάττωμα, ἀκόμα καὶ σὲ τόσο κρίσιμες ὥρες.

Πάντα σχετικὰ μὲ τὴν γενικὴ δράση τῆς Ἑταιρίας, παραθέτουμε ἐδῶ δύο ἀνακοινώσεις τοῦ ἑταίρου Μιχαὴλ Μελά πρὸς τὸ διοικητικὸ συμβούλιο. Τὶς ἀντέγραψε μὲ τὸ χέρι του ὁ σύμβουλος Δαγκλῆς γιὰ νὰ τις κρατήσῃ στὰ χαρτιά τοῦ τμήματός του. Καὶ ἔκανε πολὺ καλά, γιὰτι καὶ οἱ δύο ἀνακοινώσεις εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσες.

Ἡ πρώτη εἶναι συνέντευξι τοῦ Μιχαὴλ Μελά μὲ τὸν Διάδοχο Κωνσταντῖνο.

Στάση τοῦ Διαδόχου ἐναντι τῆς Ἑθνικῆς Ἑταιρίας.— Ἀνακοίνωσις εἰς Δ.Σ. τῆ 15 Ἰανουαρίου '97 (...). Ὁ Δ. τοῦ ἐξέφρασε τὸν ἐνθουσιασμόν του καὶ τὴν ἐπιδοκίμασίαν του διὰ τὸ ἔργον τῆς Ἑ. Ἑ., ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὴν λύπην του διὰ τὴν δυσπιστίαν τὴν ὁποίαν ἡ Ἑ. Ἑ. δεικνύει πρὸς αὐτόν, ἀφοῦ μάλιστα καὶ εἰς τὸ καταστατικόν τῆς ἔθεσεν τὸν ὄρον τῆς ἀποκλείσεως τῶν πριγγίπων. Ὁ κ. Μ. τοῦ ἐξήγησεν ὅτι ὁ ὄρος οὗτος ἐτέθη οὐχὶ ἔνεκα δυσπιστίας πρὸς τοὺς πρίγγιπας ἀλλὰ διότι οὗτοι ἔνεκα τῆς ἐξαιρετ. θέσεώς των δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἰσέλθωσιν εἰς αὐτὴν καὶ ἐπομένως δὲν ἠθέλε νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς ἑταίρους τινὰς νὰ προτείνωσι τοὺς πρίγγιπας ὡς μέλη καὶ νὰ γίνεταὶ συζήτησις ἄσκοπος περὶ αὐτῶν. Εἶτα δὲ εἶπεν εἰς τὸν Δ. ὅτι ἀφοῦ ἐπιδοκίμαζει τὸ ἔργον τῆς Ἑ. Ἑ. πρέπει νὰ προσπαθήσῃ καὶ αὐτὸς ὅπως ἐ...σθῆ τὸ ἔργον τῆς διὰ τῆς καλυτέρας ὀργανώσεως τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων.

Ὁ Δ. ἐφαίνετο ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου λίαν περίλυπος καὶ ἀποθηρρημένος διότι δυστυχῶς οὐδὲν δύναται νὰ κάμῃ· ἀπηύθυνεν εἰς τὸ ὑπουργεῖον πλείστας ὄσας ἐκθέσεις περὶ τῶν ἐλλείψεων τοῦ στρατοῦ ἀλλὰ πᾶσαι μένουσιν εἰς τὸ συρτάρι τοῦ ὑπουργοῦ καὶ δὲν ἐλήφθησαν κἂν ὑπ' ὄψιν. Ὁ κ. Μ. τῷ παρετήρησεν ὅτι διατί δὲν ἐνεργεῖ ν' ἀλλάξῃ ὁ ὑπουργός¹ ἀφοῦ τόσον ἀδιαφορεῖ περὶ τῶν στρατιωτικῶν, ἀλλ' ὁ Δ. τοῦ κατέδειξεν ὅτι οὐδόλως εἰσακούεται καὶ οὔτε τοῦ ἀνακοινοῦται τί γίνεται, ἀφοῦ δι' αὐτὸ τὸ διάγγελμα² οὐδὲν ἐγνώριζε καὶ ἔξαφνα τὸ εἶδε πρῶϊαν τινὰ εἰς τὸ Σκριπ καὶ ἔτριβε τοὺς ὀφθαλμούς του μὴ πιστεύων εἰς ὅ,τι ἀνεγίνωσκε.

Ἀλλὰ δὲν ἀναλογίζεσθε, τοῦ λέγει ὁ κ. Μελάς, ὅτι ἀπαράλλακτα δύνα-

εἶδαμε ὅτι τὸ συμβούλιο τῆς Ἑταιρίας τοποθετοῦσε τὴ δυνάμη τῆς στὴν μυστικότητα. Τώρα τὴν τοποθετεῖ στὴν δημοσίευσιν τοῦ προγράμματος.

1. Ὁ συνταγματάρχης Ν. Σμόλενιτς (κυβέρν. Θ. Δεληγιάννη).

2. Βλ. σ. 138 καὶ 142.

σθε νὰ ἐκπλαγῆτε καμμίαν πρῶϊαν ἀναγινώσκοντες τὴν εἶδησιν ὅτι οἱ Βούλγαροι βαδίζουν πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην ; Βεβαίως, τοῦ ἀπαντᾶ, ἀναλογίζομαι τοῦτο καὶ τὴν θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν θὰ εὐρεθῆ καὶ τὸ Ἔθνος καὶ ἐγώ, εἰς τὸν ὁποῖον θὰ ἀποδώσουν τὴν κατάστασιν, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν δύναμαι τίποτε νὰ πράξω.

Μιά μεσολάβηση γιὰ ἑλληνοβουλγαρικὴ προσέγγιση.—Ἡ δευτέρα ἀνακοίνωσις εἶναι συνέντευξις « μετὸν Μπάουτσερ (James D. Bourchier), ἀνταποκριτὴ τῶν Times τοῦ Λονδίνου στὰ Βαλκανικὰ κράτη. Τότε, κ' ἐπὶ πολλὰ χρόνια κατόπιν ἀκόμα, ὁ Μπάουτσερ εἶχε μεγάλο κύρος. Εἶναι ἀξιοπρόσεκτὴ ἡ συμβουλὴ του « νὰ ἔλθωμεν εἰς συνεννόησιν μετὸς Βουλγάρους », διότι, δεκατέσσερα χρόνια ἀργότερα, τὸν Μπάουτσερ θὰ χρησιμοποιοῦσι ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος γιὰ νὰ διαβιβάσει στὸν Βούλγαρο πρῶθυπουργὸ τὸν Μάϊο τοῦ 1911 τὴν « ἐπιθυμία τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς Κυβερνήσεως τῆς Ἑλλάδος πρὸς συνεννόησιν μετὰ τῆς Βουλγαρίας » καὶ αὐτὸν ἐπίσης θὰ χρησιμοποιοῦσι ὁ Γκέσωφ γιὰ νὰ δώσει διαβεβαιώσεις « περὶ εἰλικρινοῦς προθέσεως ὅπως προέλθῃ εἰς συμφωνίαν »¹.

Ἐνακοίνωσις εἰς Δ.Σ. τῆ 15 Ἰανουαρίου 1897 (...). Ὁ κ. Μπάουτσερ γνωρίζει ὅτι ἡ Βουλγαρία ἐργάζεται διὰ τῶν ἰδιωτικῶν κομιτάτων πυρετωδῶς καὶ περιμένει ὅτι θὰ κάμῃ σοβαρὰν ἐνέργειαν κατὰ τὴν ἄνοιξιν, νομίζει δὲ καλὸν καὶ συμβουλεύει νὰ ἔλθωμεν εἰς συνεννόησιν μετὸς Βουλγάρους, εἶναι δὲ εἰς θέσιν νὰ γνωρίζῃ ὅτι οὗτοι ἐπιθυμοῦσι τοιαύτην συνεννόησιν καὶ νομίζει αὐτὴν κατορθωτήν. Οἱ Βούλγαροι θέλουσι τὸ βόρειον μέρος τῆς Μακεδονίας καὶ μέρος τῆς θρακικῆς παραλίας, ἀν δὲ ἐξασφαλισθῶσιν αὐτοῖς ταῦτα, εὐχαρίστως ἀφίνουσι εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν Θεσσαλονίκην, τὴν Χαλκιδικὴν καὶ τὸ πλεῖστον τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν Βιτωλίων συμπεριλαμβανομένων. Φρονεῖ ὅτι ἐὰν ἐπὶ τῇ βάσει τοιαύτης συμφωνίας συμπράξωσιν Ἕλληνες καὶ Βούλγαροι καὶ ἐνεργήσωσι πρὸς κατάληψιν τῶν μεριδίων τῶν αὐτῶν ἐκ συμφώνου, τὸ ζήτημα θέλει λυθῆ εὐχερῶς καὶ ἄνευ ἄλλων περιπλοκῶν, ἐνῶ ἀντιπράττωσιν ἀλλήλους θέλει ἐπέλθῃ εὐρωπαϊκὸς πόλεμος-ἔσον ἀφορᾷ τὰς νήσους Κρήτην κλπ., αὗται θὰ εἶναι ἀφεύκτως ἑλληνικαί.

Ὁ κ. Μ. παρετήρησε : πῶς εἶναι δυνατὸν ἡ Ἀγγλία νὰ ἐπιτρέψῃ τοιαύτην ἐπέκτασιν τῶν Βουλγάρων μέχρι τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ἀφοῦ οὗτοι δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ ὤσιν ὄργανα τῆς Ρωσσίας ; Ὁ κ. Μπάουτσερ ἀπαντᾶ ὅτι ἡ Ἀγγλία κατ' οὐδένα λόγον ἐπιθυμεῖ ν' ἀνακινηθῆ τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα, ἀλλ' ἐὰν γίνῃ τοῦτο ἐπιθυμεῖ τὴν ἐνίσχυσιν τῶν Βουλγάρων διότι θεωρεῖ, ὅπερ καὶ ἀληθὲς κατὰ Μπ., ὅτι οἱ Βούλγαροι κατ' οὐδένα τρόπον ἀγαπῶσι τοὺς Ρώσους καὶ μόνον ἡ κυβέρνησις τῶν εἶναι φιλόρωσος (...).

1. Βλ. Νικολάου Β. Βλάχου, Ἱστορία τῶν Κρατῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, 1908-1914, τόμ. 1ος, 1954 σ. 274, 297.

Χρονολογικά τελευταίο έγγραφο τῆς σειράς εἶναι ἡ «Ἐκθεσις τῶν Πεπραγμένων τῆς Ἑταιρίας», πού ἀναφέραμε παραπάνω. Ἔχει ἡμερομηνία 30 Νοεμβρίου 1897 καὶ ὑπογράφεται «Τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον».

Β'. Ὁ ταγματάρχης Δαγκλῆς καὶ ἡ Ἐθνικὴ Ἑταιρία.—Ἐδῶ ἐντάχθηκαν ὄσα ἔγγραφα ἀναφέρονται στὴν προσωπικὴ συνεργασία τοῦ ταγματάρχου Δαγκλῆ μετὰ τὴν Ἐθνικὴ Ἑταιρία, ὑπὸ τὴν διπλὴν τοῦ ἰδιότητά προέδρου τοῦ βου τμήματος καὶ μέλους τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου.

Ἐνα μεγάλο μέρος τῶν ἐγγράφων αὐτῆς τῆς κατηγορίας ἀφοροῦν τὴν μύση, τὴν ὄρκισιν, τὶς συνδρομὰς καὶ τὴν ἐγγραφὴν τῶν ἐταίρων τοῦ βου τμήματος :

α) *Σημειώματα* τοῦ Δ.Σ. ἐγκριτικὰ ἐγγραφῆς νέων ἐταίρων στὸ τμήμα Δαγκλῆ. Χρονολογικά τὸ πρῶτο εἶναι :

Σημείωμα διὰ τὸ βον Τμήμα.

Κατετάχθη εἰς τὸ τμήμα ὑμῶν ὁ ὄρκισθεὶς : Κωνσταντῖνος Μάνος.

Ἐν Ἀθήναις τῆ 17 Μαΐου 1896.

Ὁ Πρόεδρος τοῦ Διοικ. Συμβουλίου. (Σφραγίδα τῆς Ἑταιρίας).

Μερικὰ ὑπογράφονται «κατὰ διαταγὴν τοῦ Προέδρου» μετὰ μιὰ δυσανάγνωστη ὑπογραφή, χωρὶς σφραγίδα οὔτε ἡμερομηνία, ὅπως τὸ ἀκόλουθο :

Διὰ τὸ βον Τμήμα.

Ἐγένοντο δεκτοὶ : Θρασύβ. Μάνος, συνταγματάρχης, Λεων. Παπάγος, ἀντισυνταγματάρχης.

Νὰ ἀναφέρῃ τὸ τμήμα ἂν ὁ Χαρ. Γιαννόπουλος εἶναι διδάκτωρ ἢ φοιτητῆς.

β) *Μητρώον τῶν Ἑταίρων τοῦ βου τμήματος, Κατάστασις τῶν καθυστερουμένων συνδρομῶν* (ἰδιόγραφα τοῦ προέδρου), *Καταστάσεις ψηφίσεως, καταστάσεις εἰσπράξεων* (ἀπὸ τεύχη «Μακεδονικοῦ Ἡμερολογίου», ἀπὸ «χρηματικὰ δελτία τῆς Ἐ.Ἐ.» κ.ἄ.).

Βρίσκονται ἀνάμεσα στὰ μέλη αὐτοῦ τοῦ βου τμήματος τῆς Ἑταιρίας ὀνόματα ἡδη τότε γνωστὰ καὶ ἄλλα, πού ἔγιναν ἀργότερα πασίγνωστα : Τιμολέων Ἡλιόπουλος, δικηγόρος, Ἰωάννης Ζέππος, δικηγόρος, Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης, μηχανικὸς πολιτ., Ἄριστ. Μπαλᾶνος, δικηγόρος, Ἡλ. Μαυρουδῆς, ἀξιωματικὸς τοῦ Ναυτικοῦ, Ν. Τριανταφυλλάκος, Θαλῆς Κουτούπης, ὑπολογιστῆς τοῦ Ναυτικοῦ, Κωστῆς Παλαμᾶς, ποιητῆς, Ἰωάννης Σβορώνος, διευθυντῆς τοῦ νομισματ. Μουσείου, Γεώργ. Κυριακός, καθηγητῆς γεωπόνος, Γεώργιος Στήβενς, ἀνταποκριτῆς Ἡμερησίων Χρονικῶν Λουδίνου, Ν. Ἀποστολίδης, καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου, Ν.Γ. Πολίτης, καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου.

γ) Ὁ Πρόεδρος τοῦ τμήματος κρατεῖ, ἐπίσης μετὰ τὸ χέρι του, συνοπτικὰ *πρακτικὰ τῶν συνεδριάσεων*. Τέτοια ἰδιόγραφα σημειώματα ὑπάρχουν γιὰ τὶς συνεδριάσεις τῆς 19, 26 καὶ 30 Νοεμβρίου, τῆς 18 Δεκεμβρίου 1896, τῆς 20 καὶ 31 Ἰανουαρίου, τῆς 7 καὶ 15 Φεβρουαρίου, τῆς 7 καὶ 14 Μαρτίου 1897. Οἱ περισσότερες ἀπ' αὐτῆς τὶς συνεδριάσεις ἔχουν ὡς ἡμερησίαν διάταξιν τὴν ἐκλογὴν ἐταίρων καὶ τὴν ἀνακοίνωσιν ὁδηγιῶν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου.

Ἄλλὰ ἡ συνεδρία τῆς 20 Ἰανουαρίου 1897 εἶναι πολὺ πρὸς ἐνδιαφέρουσα, γιὰ τὴν ἕνεκα ἕνα ζήτημα πού προκάλεσε ἀργότερα κατακραυγὴ κατὰ τῆς Ἐθνικῆς Ἑταιρίας, ὅταν τὴν κατηγορήσαν γιὰ ἐκβιαστικὴν στάσιν ἀπέναντι στὸν Βασιλέα Γεώργιο καὶ στὸν πρω-

θυπουργό Δεληγιάννη¹, και γιατί ξεκαθαρίζει με απόλυτη σαφήνεια τις προσωπικές αντιλήψεις του ταγματάρχη Δαγκλή ως προς τὸ καιρὶο αὐτὸ σημεῖο.

Τὸ θέμα ἦταν τὸ ἐξῆς : στὶς 20 Νοεμβρίου 1896, οἱ ἀξίωματικοὶ πεζικοῦ, ἱππικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ παραιτήθηκαν ὅλοι τὴν ἴδια μέρα ἀπὸ τὴ Λέσχη τῶν ἀξίωματικῶν. Πρόεδρος τῆς Λέσχης ἦταν ὁ Διάδοχος Κωνσταντῖνος. Ὅποια κι' ἂν ἦταν τὰ αἷτια τῆς ὁμαδικῆς διαμαρτυρίας (ἀποκλεισμός τους ἀπὸ τὶς λεγόμενες γενικὲς θέσεις, διαφορὰ μισθοδοσίας ἀπὸ τοὺς ἀξίωματικούς τοῦ πυροβολικοῦ καὶ τοῦ μηχανικοῦ, μυστικὴ παρόρμηση ἀπὸ τὴν Ἑταιρία ;), ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος ὁσφράνθηκε στὸν ἀέρα κίνημα κι' ἐσπευσε νὰ προφυλαχθεῖ, δημοσιεύοντας δυὸ μέρες ἀργότερα στὴν «Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως» ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν πρωθυπουργό Θ. Δεληγιάννη, ὅπου τοῦ ἀνακοινώνει ποιά μέτρα κρίνει ἀπαραίτητα γιὰ τὴ στρατιωτικὴ σύνταξη τῆς χώρας, « ἢ ἐμπιστεύομαι », καταλήγει, « εἰς τὴν Κυβέρνησίν μου ».

Αὐτὴ ἢ τόσο ἀλλόκοτη ἐπικοινωνία βασιλιᾶ καὶ πρωθυπουργοῦ σὲ μορφὴ ἐπιστολῆς δημοσιευμένης στὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως, ἐνῶ τίποτα δὲν τοὺς ἐμπόδιζε νὰ συνεννοηθοῦν ἢ νὰ διαφωνήσουν ἀπ' εὐθείας², μαρτυρεῖ σὲ ποῖο σημεῖο ἀμοιβαίας δισπιστίας εἶχαν φθάσει οἱ σχέσεις τους καὶ πόσο θολὴ ἦταν ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς. Ἡ Ἐθνικὴ Ἑταιρία, ὅταν εἶδε ἔπειτ' ἀπὸ λίγες ἑβδομάδες ὅτι οἱ βασιλικὲς ἐπαγγελίες ἔμειναν ἀνεφάρμοστες, πῆρε τὴν ἀπόφαση « νὰ ὑποβάλλῃ τῇ Α.Μ. τὸν ὁμόθυμον τῆς Ἑταιρίας πόθον περὶ ταχείας καὶ σοβαρᾶς συντάξεως τῶν πολεμικῶν τοῦ Κράτους δυνάμεων »³.

Τὸ ζήτημα ἦρθε σὲ συζήτηση κατὰ πρόταση τοῦ ἐταίρου Ἰωάννη Λαμπρίδη :

(...) Ὁ κ. Λαμπρίδης φέρει πρότασιν ὅπως παρακληθῆ τὸ Δ.Σ. νὰ ἐνεργήσῃ διὰ συστάσεως παρὰ τῷ βασιλεῖ ἵνα ἐπιβάλλῃ εἰς τὴν κυβέρνησιν ταχεῖαν στρατιωτικὴν σύνταξιν τοῦ τόπου.

Ὁ κ. (Ἡρακλῆς) Γεωργόπουλος προτείνει ὅπως ἀναβληθῆ ἡ πρότασις αὕτη ἕως οὗ φανῶσι τὰ ἀποτελέσματα τοῦ διαγγέλματος, ὃ δὲ κ. (Α.) Πραντῶνας ζητεῖ ἐπίσης ἀναβολὴν ἕως οὗ αὐξηθῶσιν ἱκανῶς αἱ δυνάμεις τῆς

1. «Ὁ ἐκβιασμός τῶν ἀνευθύνων ἐξώθησε τὰ πράγματα πρὸς τὴν καταστροφὴν (...) Πᾶσαι αὐταὶ αἱ φῆμαι διαδιδόμεναι ἐκ τῶν κύκλων τῆς Ἐθνικῆς Ἑταιρίας εἰς ἓνα ἀπέβλεπον σκοπὸν : τὸν ἐκβιασμὸν εὐνοϊκῆς λύσεως τοῦ κρητικοῦ ζητήματος» (Κ. Παπαρρηγόπουλου, συμπλήρωμα Π. Καρολίδου, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, 1932, σ. 75). « (...) Ἐθεσαν ἐνώπιον καὶ πρωθυπουργοῦ καὶ Βασιλέως κατὰ τρόπον ἐκβιαστικὸν τὸ ἀχαρκτήριστον δίλημμα, ἢ τὸν ἐξωτερικὸν πόλεμον ἢ τὴν ἐσωτερικὴν ἀνατροπὴν» (Γ. Ἀσπρέα, Πολιτικὴ Ἱστορία, ὅ.π. Β' 219). «Ἡ Ἐθνικὴ Ἑταιρία ἐκβιάζει τὸν πόλεμον καὶ ὁ πολιτικὸς κόσμος ἀφίνεται νὰ παρασυρθῆ ἀμελέτητος ἢ ἀνίσχυρος πρὸς τὴν καταστροφὴν» (Παν. Πιπινέλη, ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος Α', στὸ τεῦχος «Τὰ 75 χρόνια τῆς Ἑλληνικῆς Δυναστείας», ἐκδ. ὑπουργείου Τύπου καὶ Τουρισμοῦ χ. χρ. σ. 18).

2. «Δὲν ὑπάρχει παράδειγμα εἰς τὰ χρονικά τοῦ δημοσίου βίου οὐδενὸς ἔθνους διαγγέλματος ἀπευθυνθέντος ἐκ μέρους τοῦ Στέμματος πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν κυβερνήσεως χαίρουσας τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ Στέμματος· διότι ὑπάρχουν ἄπειροι τρόποι συνεννοήσεως μεταξὺ ὁμοφρονούντος Στέμματος καὶ ὁμοφρονούσης κυβερνήσεως, πρῶτος δὲ πάντων ὁ προφορικὸς λόγος (Τρύφωνος Ε. Εὐαγγελίδου, Τὰ μετὰ τὸν Ὅθωνα, 1898, σ. 721).

3. Βλ. σ. 138.

Ἐταιρίας, ὥστε νὰ ἐπιβληθῆ ἐπὶ τοῦ βασιλέως καὶ τῆς κυβερνήσεως πρὸς προπαρασκευὴν τοῦ Ἔθνους.

Ὁ πρόεδρος κ. Δαγκλῆς δὲν θεωρεῖ μάταιον οὐδ' ἐπιβλαβές τὸ μέτρον τῆς συστάσεως πρὸς τὸν βασιλέα πρὸς ταχεῖαν λήψιν τῶν ἀναγκαίων μέτρων πρὸς στρατιωτικὴν παρασκευὴν τοῦ τόπου, ἀλλὰ πᾶν ἄλλο μέτρον τεῖνον πρὸς ἐκβιαστικὴν στάσιν εἴτε κατὰ τῆς Κυβερνήσεως εἴτε κατὰ τῆς Βασιλείας, θεωρεῖ ὡς ἀντιβαῖνον εἰς τὸν σκοπὸν καὶ τὸ πρόγραμμα τῆς Ἐταιρίας καὶ δυνάμενον νὰ ἐκτροχιάσῃ αὐτὴν ἐκ τοῦ ἀληθοῦς αὐτῆς προορισμοῦ.

Τὸ τμήμα δέχεται τὴν πρότασιν τοῦ κ. Λαμπρίδη (...) ¹.

Ὁργάνωσις καταστροφῆς τουρκικῶν σιδηροδρόμων.—Σὲ χωριστὸ φάκελο βρέθηκαν ταξινομημένα δέκα ἔγγραφα μὲ τὴν ἐξῆς ἐπιγραφή :

Ἐγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὰς ἐνεργείας πρὸς ἀνατίναξιν τῆς παρὰ τὴν Καβάλλαν τουρκικῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς κατὰ Μάρτιον τοῦ 1897. Π.Γ.Δ.

Περιέχουν τὸ ἱστορικὸ ἑνὸς τολμήματος, ποῦ δὲν πρόλαβε νὰ ὀλοκληρωθῆ :

Ἐ. Ἐ. Ὁ Σύμβουλος Π. Γ. Δαγκλῆς πρὸς τὸν Πρόεδρον τοῦ Δ. Συμβουλίου.

Περαιώσας τὴν ἀνατεθεῖσαν ἐντολὴν περὶ προπαρασκευῆς τῶν μέσων πρὸς καταστροφὴν μέρους τῆς μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Θεσσαλονίκης σιδηροδρομικῆς γραμμῆς καὶ εἰδικῶς τοῦ μεταξὺ Γενικόι καὶ Ξάνθης τμήματος, λαμβάνω τὴν τιμὴν ν' ἀνακοινώσω εἰς τὸ συμβούλιον τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐνεργειῶν μου :

Κατὰ πρῶτον συνεννοήθη περὶ τῆς ἐργασίας ταύτης μετὰ τῶν ἐν τῇ σιδηροδρομικῇ ταύτῃ γραμμῇ ἐργασθέντων μηχανικῶν κ.κ. Π. Πρωτοπαπαδάκη καὶ Πετροπούλου τοῦ καὶ κυρίως ὑποβαλόντος τὴν ἰδέαν τῆς καταστροφῆς τοῦ τμήματος τούτου τῶν Τουρκικῶν σιδηροδρόμων. Συζητήσας μετὰ τούτων τὸν τρόπον τῆς ἐκτελέσεως τοῦ σχεδίου ἐμείναμεν σύμφωνοι ὅπως ἀναθέσωμεν τὴν διεύθυνσιν τοῦ σοβαροῦ τούτου ἔργου εἰς τὸν ἐπίσης ἐκεῖ ἐργασθέντα μηχανικὸν Δημ. Παρασκευόπουλον, ὡς καὶ εἰς τινὰς ὑπονομοποιούς Ἑλλήνας εὐρισκομένους νῦν ἐνταῦθα ἄλλ' ἐργασθέντας ἐκεῖ καὶ γνωρίζοντας καλῶς τὰ καταστραφησόμενα ἔργα. Διὸ ἔσπευσα ἀμέσως μετὰ τῶν ἀνωτέρω κυρίων νὰ μὴσω καὶ ὀρκίσω ὡς ἑταῖρον ἐπὶ παρουσίᾳ καὶ τοῦ συμβούλου κ. Σπ. Λάμπρου τὸν κ. Δημ. Παρασκευόπουλον ὅστις μαθὼν ἐν λεπτομερείᾳ παρ' ἡμῶν τὰ τοῦ μελετωμένου σχεδίου, εὐχαρίστως ἀπεδέχθη νὰ διευθύνῃ αὐτὸ μεταβαίνων ἐπιτοπιῶς. Ἐκ συμφώνου δὲ ὑπὸ τούτου καὶ τῶν προηγουμένων ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ μνηθῶσι ὡς ἀδελφοὶ

1. Βλ. καὶ σ. 138.

καὶ χρησιμεύσωσιν ὡς ἄμεσοι ἐκτελεσταὶ οἱ κ.κ. Μαρίνος, ὑπονομοποιός, καὶ Ἄνδρ. Μπάνος ἀρχιυπονομοποιός, διὸ καὶ οὗτοι ἀνευρεθέντες ἐμυήθησαν καὶ ὠρκίσθησαν ὡς ἀδελφοί, μεθ' ὃ κατηχήθησαν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου καὶ ἀπεδέχθησαν προθύμως αὐτό. Ὁ δεύτερος μάλιστα τούτων τόσον ἀποφασιστικῶς ἀνέλαβε τὴν ἐκτέλεσιν, ὥστε ἔγραψε καὶ τὴν διαθήκην του δι' ἧς ὀρίζει τὰς τελευταίας θελήσεις του ἐν περιπτώσει θανάτου ἀναθέτων τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν εἰς τὸν κ. Π. Πρωτοπαπαδάκην, εἰς ὃν καὶ παρέδωκε τὴν διαθήκην.

Πολλὴ συζήτησις προεκλήθη καὶ πολλὰ σκέψεις ἀντηλλάγησαν περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἀποστολῆς τοῦ ἀναγκαίου ποσοῦ δυναμίτιδος, ἐν τέλει δὲ (...) ἀνέλαβον οἱ τρεῖς, ἦτοι ὁ μηχανικὸς Παρασκευόπουλος καὶ οἱ ὑπονομοποιοὶ Μαρίνος καὶ Μπάνος, τὴν τε μεταφορὰν τῆς δυναμίτιδος καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐλήφθησαν τὰ ἐξῆς ἐξασφαλιστικὰ μέτρα : Ὁ μὲν Παρασκευόπουλος μεταβαίνει ἐκεῖ ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ οἴκου Ἄν. Καμπᾶ, ὅστις προθύμως ἀπεδέχθη νὰ ἐφοδιάσῃ αὐτὸν διὰ τῶν ἀναγκαίων συστατικῶν εἰς τοὺς ἐν Καβάλλᾳ καὶ Ξάνθῃ ἐμπόρους καὶ διὰ ποσότητος φιαλῶν κονιάκ, ἵνα χρησιμεύσωσιν, ὡς δείγματα· οἱ δὲ δύο ἄλλοι μεταβαίνουν ἐκεῖ ὡς ἐργάται ἵνα ἀναλάβουν ἐργασίαν εἰς αὐτὰ τὰ καταστραφησόμενα ἔργα, εἰς ἃ καὶ ἄλλοτε εἶχον ἐργασθῆ. Διὰ τὴν ἀσφαλῆ μεταφορὰν τῆς δυναμίτιδος ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ τεθῆ αὕτη ἐντὸς βαρελίου πλήρους ἐλαίου, ἀποσταλησομένου διὰ τοῦ αὐτοῦ ἀτμοπλοίου εἰς παραλαβὴν ἐμπόρου τινὸς εἰς Καβάλλαν, μέλλοντος ἀμέσως ἄμα τῇ συγχρόνῳ ἀφίξει τοῦ Παρασκευοπούλου νὰ μνηθῆ καὶ ὀρκισθῆ. Τὴν συσκευασίαν ταύτην ἐξετέλεσε προθύμως καὶ ἐπιτυχῶς ὁ ἐταῖρος μηχανικὸς Πετρόπουλος, ὅστις παραλαβὼν τὴν ἀναγκαίαν ποσότητα δυναμίτιδος περιέκλεισεν αὐτὴν ἐντὸς δύο κιβωτιδίων, ἐρμητικῶς κεκλεισμένων, καὶ ἐτοποθέτησε αὐτὰ καταλλήλως ἐν τῷ κεντρικῷ μέρει τῶν βαρελίων, ὧν ἕκαστον ἦτο χωρητικότητος 100 ὀκ. ἐλαίου περίπου, καὶ ἐπλήρωσεν εἶτα αὐτὰ δι' ἐλαίου.

Οὕτω παρασκευασθέντων τούτων, οἱ ἀναλαβόντες τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδιασθέντος ἔργου ἀπόστολοι τῆς Ἑταιρίας ἀνεχώρησαν τὴν πρωΐαν τῆς παρελθούσης τρίτης, 11 πρ. μ., δι' ἀτμοπλοίου τῆς Ἑταιρίας Παντελέωντος, μέλλοντος νὰ μεταφέρῃ αὐτούς, ὡς καὶ τὰ δύο βαρέλια ἐλαίου, διὰ Σμύρνης εἰς Καβάλλαν, ὅπου, ἂν δὲν ὑπάρξῃ ἐμπόδιόν τι ἐν Σμύρνῃ ἢ ἀλλαχοῦ, θέλουσι φθάσει τὴν ἑσπέραν τῆς Παρασκευῆς ἢ τὸ Σάββατον. Ἄμα τῇ ἀφίξει του ὁ ἐταῖρος Παρασκευόπουλος θέλει μνησῆ τὸν ἐν Καβάλλᾳ πρόξενον ἢ καὶ ὄντινα ἄλλον κρίνει χρήσιμον εἰς τὸ ἔργον, ὡς καὶ τὸν ἐπίσκοπον Ξάνθης καὶ θέλει θέσει ἀμέσως εἰς ἐκτέλεσιν τὸ ἔργον, προσπαθῶν νὰ ὑπονομεύσῃ καὶ ἀνατινάξῃ τρία συγχρόνως σημεῖα τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς, ἦτοι μίαν γέφυραν καὶ δύο κεφαλὰς σηράγγων. Ἐὰν δὲ ἐπιτύχῃ ἡ καταστροφή αὐτῶν, θέλει παύσει ἐντελῶς ἢ διὰ τοῦ σιδηροδρόμου μεταφορὰ

στρατευμάτων εἰς Θεσσαλονίκην τοῦλάχιστον ἐφ' ὅσον διαρκεῖ ἡ παροῦσα κρίσις (...).

Περαίνων τὴν παροῦσαν προσθέτω ὅτι ἐπὶ τῇ προβλέψει ὅτι εἶναι πιθανὴ ἡ διὰ τῶν ἔλαιοφόρων βαρελίων μεταφορὰ τῆς δυναμίτιδος ν' ἀποτύχη ἐγένετο σκέψις ν' ἀποσταλῆ τοιαύτη καὶ διὰ τινος τορπιλλοβόλου τοῦ Κράτους. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον συνεννοήθη μετὰ τοῦ συμβούλου κ. Β. Δροσινοῦ ταγματάρχου, ὅστις κατώρθωσε δι' ὑψηλοῦ προσώπου νὰ δοθῇ ὑπόσχεσις ὅτι ἅμα ζητηθῆ τὸ τορπιλλοβόλον θέλει παραχωρηθῆ τῷ κ. Δροσινῶ, ὅστις ὁ ἴδιος θέλει ἀναλάβει τὴν δι' αὐτοῦ μεταφορὰν εἰς τινὰ παρά τὴν Καβάλλαν θέσιν ἰκανοῦ ποσοῦ δυναμίτιδος· ὠρίσθησαν δὲ μεταξὺ ἐμοῦ καὶ τοῦ κ. Παρασκευοπούλου καὶ τὰ συνθηματικὰ σημεῖα ἀναγνωρίσεως τοῦ τορπιλλοβόλου καὶ ὁ τρόπος παραδόσεως τῆς δυναμίτιδος ὑπὸ τούτου εἰς τινὰ λέμβον μέλλουσιν εἰς ὠρισμένης νύκτας νὰ ἐξέρχεται ἐκ τοῦ λιμένος τῆς Καβάλλας εἰς τὸ ἀνοικτὸν πέλαγος. Ἡ ἡμέρα ἀναχωρήσεως τοῦ τορπιλλοβόλου θέλει ὀρισθῆ μετὰ τὴν λῆψιν τηλεγραφήματος ἐκ Σμύρνης τοῦ κ. Παρασκευοπούλου.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 31 Μαρτίου 1897

Π. Δαγκλῆς

Μία λέμβος θὰ ἐξέρχεται ἔξω τοῦ στομίου τοῦ λιμένος τῆς Καβάλλας καὶ πρὸς τὸ ἀντίθετον τοῦ φρουρίου μέρος δῆθεν διὰ ψάρευμα, τὴν ἑσπέραν τῆς τετάρτης ἡμέρας ἀπὸ τῆς τηλεγραφηθησομένης ἐκ Σμύρνης ἀφίξεως συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἡμέρας τῆς ἀφίξεως, ὅπως συναντήσῃ τὸ τορπιλλοβόλον, ὅπερ ὀφείλει κατὰ τὴν νύκτα ταύτην καὶ τὰς δύο ἐπομένους νὰ προσεγγίξῃ πρὸς τὸ αὐτὸ μέρος καὶ νὰ περιπλέξῃ. Ὁ Λεμβοῦχος, ἅμα ἀπὸ τῆς 12ης τῆς νυκτὸς διακρίνῃ τὸ τορπιλλοβόλον θέλει ὑψώνει διὰ τῆς χειρὸς καὶ καταβιβάζει μετ' ὀλίγον κλεπτοφάναρρον ἐπαναλαμβάνων τὴν κίνησιν ταύτην τρίς· τὸ τορπιλλοβόλον ὀφείλει νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ αὐτὸ σύνθημα, μεθ' ὃ θέλουσι προσεγγίσει πρὸς ἄλληλα καὶ ὁ λεμβοῦχος θέλει φωνήσῃ πρὸς τὸ τορπιλλοβόλον τὴν λέξιν Ἄδελφός, ὃ δὲ κυβερνήτης τούτου θέλει ἀπαντήσῃ διὰ τῆς λέξεως Ἐλεύθερος. Μετὰ ταῦτα συντελεσθείσης τῆς ἀναγνωρίσεως ὁ κυβερνήτης θέλει παραδώσῃ εἰς τὸν λεμβοῦχον τὸ ἐμπιστευθὲν αὐτῷ κιβώτιον δυναμίτιδος. Τὴν ἔκβασιν τῆς ἐπιχειρήσεως θέλει τηλεγραφήσῃ ἀμέσως ὁ κυβερνήτης ἅμα τῇ ἀφίξει εἰς τὸν πρῶτον Ἑλλήν. λιμένα.

Τῇ 19 ἐλήφθη τηλεγράφημα ἐκ Σμύρνης τοῦ κ. Παρασκευοπούλου ὅτι τὴν Παρασκευὴν 21 φθάνουν εἰς Καβάλλαν. Ἐπομένως ἐφρόντισα νὰ ἀποσταλῆ εἰς Βόλον ἡ ἀναγκαία ποσότης δυναμίτιδος καὶ ἐτηλεγράφησα εἰς τὸν ἐν Λαρίσῃ νῦν κ. Β. Δροσινὸν ταγματάρχην νὰ φροντίσῃ διὰ τὴν πα-

ραλαβήν αὐτήν καὶ τὴν διὰ τορπιλλοβόλου μεταφορὰν εἰς τὴν ἄκτὴν τῆς Καβάλλας τὴν νύκτα 24ης ἢ 25 ἢ 26 τρ. μηνός. Π.Γ.Δ.

Ἐπὶ τὸν φάκελο τὸ τηλεγράφημα πρὸς τὸν ταγματάρχη Δροσινὸ καὶ ἡ ἀπάντησή του : *Ἀπόψε κατέρχομαι Βόλον πρὸς παραλαβὴν δέματος ἐλπίζω Δευτέραν νὰ παραδοθῆ (...)*. Δὲν φαίνεται ὅμως ἀπὸ μεταγενέστερο ἔγγραφο, ἂν πραγματοποιήθηκε ἡ ἀποστολὴ μὲ τὸ τορπιλλοβόλο ποῦ θὰ παραχωροῦσε τὸ « ὑψηλὸν πρόσωπον ».

Πάντως, ὁ νεοφώτιστος ἑταῖρος Παρασκευόπουλος μὲ τὰ παράξενα βαρέλια τοῦ ἔφθασε στὸν προορισμὸ του, ὅπως φαίνεται ἀπὸ γράμμα τοῦ πρὸς τὸν ἑταῖρο καὶ συνάδελφόν του Π. Πρωτοπαπαδάκη :

Καβάλλα τὴν 24 Μαρτίου 1897

Ἀξιότιμε Κύριε Πρωτοπαπαδάκη, (...) Ἀπὸ προχθὲς ἀφίχθη ἐνταῦθα αἰσίως. Τὰ πάντα ἔχουσι καλῶς μέχρι τοῦδε. Μεγάλαι ὅμως δυσκολίαι ἔνεκεν τῶν ἐκτάτων μέτρων (...) Ἔχουν ἀπόλυτον ἀνάγκην ἐνταῦθα 100 ὄπλων Γκρά κοντά, μετ' ἀναλόγων φυσιγγίων πρὸς ὑπεράσπισίν των ἐν ἐνδεχομένῃ περιπτώσει. Ταῦτα εὐκολώτατα δύναται νὰ παραλάβῃ (ὁ ἑταῖρος Παπ. « ἄνθρωπος ἐκτάτων αἰσθημάτων »), ἐὰν τὰ κομίσῃ τορπιλλοβόλου ὑπὸ τὰ αὐτὰ σημεῖα καὶ εἰς τὸ ἴδιον μέρος ὅπου θὰ ἀναμένωσιν ὅταν τοῦ τηλεγραφήσῃτε ποῖαν ἡμέραν θ' ἀναχωρήσῃ ἄνωθεν. Τοῦτο θὰ γνωρίζητε ἐνταῦθα τηλεγραφικῶς, ὅτι τὸ κονιάκ ἀναχωρήσῃ τὴν τάδε ἡμέραν (...). Σᾶς φιλικοασπάζομαι ὀλοψύχως ὁ ἀδελφός σας, Δημήτριος Πέτρου Π.

Ἀπόψε ἐξέρχομαι ὁ ἴδιος μεθ' ἑταίρων τινῶν πρὸς συνάντησιν ἀδελφῶν.

Τὰ « ἐκτακτὰ μέτρα » ποῦ δημιουργοῦσαν τὶς δυσκολίες ἦταν ἡ τοποθέτησις κινητῶν φρουρῶν κατὰ μῆκος τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς. Βρίσκονται στὸν φάκελο ἀναλυτικὰ στοιχεῖα. Αὐτὰ τὰ μέτρα ἔγιναν αἰτία νὰ ματαιωθῆ τελικὰ ἡ ἐπιχείρησις. Ἄλλωστε ἐγίζουμε πιά καὶ στὴν ἐπίσημη κήρυξιν τοῦ πολέμου.

Ἡ ματαίωσις ἀγγέλλεται μ' ἓνα τηλεγράφημα ἐμπορικοῦ ἀντιπροσώπου πρὸς τὴν φέρμα του : *Cavalla 4-4-97. André Kampas, Athènes. Empodisti apostoli koniak anachoro Xanthin. Paraskéopoulos.*

Ἱδρυτικὴ ὀργάνωσις ἀνταρτικῶν σωμάτων.— Ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν ὅσα ἔγγραφα σχετίζονται μὲ τὴν προετοιμασίαν τῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων, λίγο πρὶν ἀπὸ τὸν Πόλεμον τοῦ Ἐνεήντα - Ἐπτά. Στὸν ἑταῖρο Δαγκλῆ εἶχε ἀναθέσει τὸ διοικητικὸ συμβούλιον καὶ τὴν ὀργάνωσιν τῶν σωμάτων καὶ τὴν προμήθειαν τῶν πολεμοφοδίων.

Ε.Ε. Ὁ Πρόεδρος τοῦ Διοικ. Συμβουλίου

πρὸς τὸν ἑταῖρον κ. Παναγ. Δαγκλῆν

Κατ' ἀπόφασιν τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου συνιστῶ ὑπὸ τὴν προεδρείαν ὑμῶν διαρκῆ ἐπιτροπὴν ἧς μέλη διορίζω τοὺς ἑταίρους κ.κ. Κωνστ. Ἀραβαντινόν, Παναγ. Γεννηματῆν, Ἰωάνν. Μακρυκώσταν καὶ Π. Μελᾶν.

Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη θέλει ἀναλάβῃ τὴν φροντίδα τῆς προμηθείας ὄπλων καὶ πολεμοφοδίων χρησίμων τῇ ἑταιρίᾳ, τῆς καταλλήλου ἀποβιβάσεως

καὶ ἀποθηκεύσεως αὐτῶν καὶ ἐν γένει τῆς λήψεως παντὸς μέτρου ὅπερ ἤθελε κρίνει ἀναγκαῖον πρὸς ἐξασφάλισιν αὐτῶν, παρέχεται δὲ αὐτῇ τὸ δικαίωμα νὰ προβαίνει εἰς διαπραγματεύσεις καὶ νὰ κλείη συμφωνίας μετὰ τῶν καταλλήλων προμηθευτῶν, ν' ἀποδέχεται ἢ ν' ἀπορρίπτῃ κατόπιν ἐπιμελοῦς ἐξετάσεως τὰ ὑπ' αὐτῶν προμηθευόμενα εἶδη, καὶ ἐν γένει νὰ προβαίνει εἰς πᾶσαν σχετικὴν ἐνέργειαν ἐν ὀνόματι τῆς Ἑταιρίας, τηροῦσα πάντοτε δι' ὑμῶν τὸ Συμβούλιον ἐνήμερον τῶν ἐνεργειῶν τῆς, ἃς θέλει ρυθμίζει πάντοτε ἀναλόγως τῶν ὑπὸ τῆς Ἑταιρίας διατιθεμένων ἐκάστοτε ὑλικῶν πόρων, περὶ ὧν θέλομεν τηρεῖ ὑμᾶς ἐνήμερον.

Ἀθῆναι, 7 Δεκεμβρίου 1896. (Σφραγίδα τῆς Ἑταιρίας).

Μεθοδικὸς ὅπως πάντα, χαρακώνει ἡ βᾶζει νὰ τοῦ χαρακώσουν ἓνα πολυσέλιδο τετράδιο, ὅπου καταγράφει μὲ τὸ χέρι του στὶς 12 πρῶτες του σελίδες ὀνόματα ὀπλαρχηγῶν καὶ ἀντίστοιχα τὸν ἀριθμὸ τῶν ὀπαδῶν τους, τὴν ἡλικία τους καὶ ἄλλα χρήσιμα στοιχεῖα.

Ἄλλη τετρασέλιδη κατάσταση τιτλοφορεῖται *Κατάλογος μαχητῶν διὰ τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Ἠπειρὸν διαμενόντων ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Καραγιαννίδου*. Ὁ κατάλογος ἀριθμεῖ 79 ὀνόματα. Γιὰ τὰ 8, στὴ στήλη « Πατρίς » ἀναγράφεται « Ἀλβανός », μολοντί τὰ ὀνόματα ἤχοῦν ὀλωσδιόλου ἑλληνικά, λ.χ. Κωνστ. Ἀλεξόπουλος, Γεώργ. Παναγιωτόπουλος κ.τ.λ.

Στὸ προπαρασκευαστικὸ στάδιο τῆς ἐπιλογῆς ἔρχονται συνεπικουροὶ μερικοὶ ἀπὸ τοὺς σημαντικοὺς ἑταίρους :

Εἶναι 200 ὡς 400 Κρητικοὶ ἔτοιμοι νὰ προσέλθουν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἐ. Ἐ. Παρακαλῶ νὰ ἔχω εἰ δυνατόν μέχρι τῶν 4 μ.μ. θετικὴν τινὰ ἀπάντησιν. Πρόθυμος 22 Φεβρ. 97 (Κ. Ἐσσωλιν).

Φίλε Κ. Δαγκλιῆ (...). Μᾶς ἐπνιξαν οἱ στρατεύσιμοι τῆς Ἐ. Ἐ. Κρίμα ὅτι δὲν ἤλθατε χθὲς ἑσπέραν. Μὴν λείπετε σήμερον εἰς τοῦ Λάμπρου 4 μ.μ. 22-2-97 (Διονύσιος Π. Στεφάνου).

Φίλτατε, Οἱ κομισταὶ τοῦ παρόντος εἶναι ὁ Δωριεὺς ὀπλαρχηγὸς Ἡλιόπουλος καὶ ὁ Σουλιώτης ὀπλαρχηγὸς Δημητρακόπουλος, περὶ ὧν σᾶς ὠμίλησα. Εἰς σᾶς ἀπόκειται νὰ τοὺς χορηγήσητε τὰς δεούσας πληροφορίας περὶ τῆς γνωστῆς ὑποθέσεως. Δευτέρα. (Ν. Γ. Πολίτης).

Φίλε κ. Δαγκλιῆ, Σοῦ συνιστῶ τὸν ἐπιφέροντα Γεώργιον Σιάμπαλην διατεθειμένον νὰ εἰσβάλη εἰς Μακεδονίαν μετὰ 33 ἀνδρῶν. Ὁ αὐτὸς δὲ θὰ σοὶ φέρῃ καὶ τὸν ἔφεδρον λοχίαν Μπερόταν ὅστις ἔχει καταρτίσει εἰς Παρνασσίδα σῶμα ἐκ 50. Εἰ καὶ ἀμφότεροι θέλουσι τὴν Μακεδονίαν, σοὶ τοὺς παραπέμπω ὅπως μετὰ περαιτέρω συνεννόησιν ἀποστείλης αὐτοὺς ὅπου δεῖ ἂν ἐγκρίνης (Σπυρίδων Λάμπρος).

Βρίσκονται ἄλλες τρεῖς ἀνάλογες ἐπιστολὲς τῶν ἑταίρων Μιχαὴλ Μελά, Ἀ. Βαλέττα καὶ ἑνὸς τρίτου μὲ ὑπογραφή δυσανάγνωστη σὲ χαρτί μ' ἐπικεφαλίδα « Ὑπουργεῖον Ἐσωτερικῶν, Τμῆμα Ἀστυνομικόν ».

Ἄλλὰ κοντά στις ἑμμεσες ὑποδείξεις ὑπάρχουν καὶ ἀπ' εὐθείας προτάσεις ὑποψηφίων ὀπλαρχηγῶν —καμιὰ δεκαπενταριά. Μερικὲς προδιαθέτουν δυσάρεστα τὸν ἀναγνώστη :

Ἔνας ἀπὸ τῆ Σκόπελο (14-2-97) ἀρχίζει :

Ἀποφασίσας νὰ δράμω εἰς τὴν φωνὴν τῆς Πατρίδος ὑπὲρ ἀπελευθερώσεως τῶν ὑποδούλων ἀδελφῶν ἐκ τοῦ ζυγοῦ τῶν ἀνθρωπομόρφων τεράτων τοῦ 20οῦ αἰῶνος τῶν καταδυναστευόντων καὶ καταστρεφόντων αὐτοὺς τῆ ἀνοχῆ τῆς αἰσχροῦς διπλωματίας (...).

Ἄλλος —ὁ ἀνθυπομείραρχος Σπυρομίλιος— γράφει ἀπὸ τὴν Τρίπολι, σὲ πέντε ἀπανωτὲς ἐπιστολὰς (Μάρτιος 1897) :

Ταγματάρχα μου (...) πρέπει νὰ προτιμηθῶ παντὸς ἄλλου εἰς τὸν τόπον μου, ἐξ οὗ ἂν λείψω οὐδὲν θὰ ἐπιτευχθῆ εὐχάριστον ἢ συντελεστικὸν εἰς τὴν γενικὴν ἐνέργειαν (...). Ἴσταμαι ἐπὶ ἀνθράκων (...).

Πάντα σχετικὰ μὲ τὴν ὀργάνωση τῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων, ὑπάρχουν ἐπίσης λίγες ἐπιστολὰς ἑταίρων ἀπὸ τὴν ἐπαρχία. Θίγουν τὸ θέμα ἀπὸ ποικίλες ὄψεις καὶ ἀπὸ πλησιέστερη ἐπαφῆ, ἔτσι ποὺ ν' ἀναπλάθεται ἐμπρὸς στὰ μάτια τοῦ ἀναγνώστη ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς ἱστορικῆς ὥρας. Θὰ ἔπρεπε ὅμως νὰ παρατεθοῦν ὀλόκληρες, κί' ἐπειδὴ αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ καλεῖται ἡ φαντασία ν' ἀναπληρώσει τὰ κενὰ :

Ἀπήχηση ἀπὸ τὴν πρώτη εἰσβολὴ τοῦ 1896 :

Τρίκαλα 15 Νοεμβρίου 1896.

Ταγματάρχα μου, Ἐπὶ τῆ βράσει τῆς ἐπιστολῆς σας τὴν ὁποῖαν ἔλαβον προχθὲς ἐνήργησα ὑπὸ πᾶσαν ἐχεμύθειαν, ὅπως ἀνακαλύψω τις ὁ ἀκριτόμυθος ὁ ἀνακοινώσας τὸ ὄνομά σας καὶ τὴν ιδιότητά σας εἰς τὸν Καρβέλλαν, πλὴν ἐπέισθην ὅτι δὲν προῆλθεν ἐκ τῶν ἐδῶ ἡ ἀνακοίνωσις αὕτη, καθόσον ἡ ιδιότης σας ὡς ἑταίρου καὶ μάλιστα μέλους τοῦ κεντρικοῦ Συμβουλίου εἶναι ἄγνωστος· φαίνεται δὲ ὅτι ὁ Καρβέλλας θὰ ἔμαθε τοῦτο ἢ ἐν Ἀθήναις ὅτε τὸ πρῶτον ὠρκίσθη ἢ ἐν Λαρίσσει ὅπου μετέβη μὲ τὸν Ἀλέξην πρὸς παραλαβὴν φυσιγγίων καὶ ἦλθεν εἰς συνάφειαν μὲ πολλοὺς ἑταίρους (...).

Ὁ κ. Κοντοπάνος ὑπέβλεπεν ἔκθεσιν εἰς τὸ Δ. Σ., ἐν ἣ μεταξὺ πολλῶν ἄλλων (...) παρέστησε τὴν ἀπόλυτον ἀνάγκην ὅπως διὰ τοὺς ἐπιστρέφοντας ἀρματωλοὺς ληφθῆ πρόνοια προσκαίρου περιθάλψεως, διότι δὲν εἶναι εὐκόλον δι' ἐκτάκτων εἰσφορῶν τῶν ἐδῶ ἑταίρων νὰ περιθάλπωνται, οὔτε πάλιν συμφέρει νὰ ἐγκαταλείπωνται εὐθύς ἀπὸ τῆς ἐπανόδου των ἄσιτοι καὶ ρακενδυτοί. Ἐπομένως σᾶς παρακαλῶ νὰ ἐνεργήσετε νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ἡ ἔκθεσις αὕτη. Ὁ κ. Ροιλὸς δὲν ἀφίκετο εἰσέτι. Ὁλως πρόθυμος.

Δυστυχῶς δὲν ὑπάρχει τρόπος νὰ διαβασθῆ ἡ ὑπογραφή μολονότι τὸ γράμμιμο τοῦ κειμένου εἶναι ἄρκετὰ εὐανάγνωστο.

Αὐτοῦ τοῦ ὀπλαρχηγοῦ Καρβέλα, ποὺ ἀναφέρεται παραπάνω, ὑπάρχει ἀχρονολόγητη ἀλλὰ περίπου αὐτόχρονη ἐπιστολὴ ἀπὸ τὰ Τρίκαλα ἐπίσης πρὸς τὸν ταγματάρχη Δαγκλῆ. Εἶτε ἀλήθεια εἶτε ψέμματα εἶναι τὰ γραφόμενά του, φανερώνουν μιὰ ἄλλη πληγὴ τῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων, τὴς ἀντιζηλιῆς τῶν ὀπλαρχηγῶν.

Κύριε Ταγματάρχα, Χαίρε. Είμαι ὁ λοχίας Καρβέλας καὶ τίθεμαι ὑπὸ τὴν προστασίαν σας (...) Ἐνα μῆνα μένω ἐνταῦθα ὅπως ἐξέλθω καὶ συνεχίσω τὸν ἀντάρτικον βίον, τὸ ἐνταῦθα ὁμως κομιτάτον ἀφοῦ προηγουμένως μὲ ἐγέλα μὲ τὸ σήμερον καὶ αὔριον θὰ λάβωμεν ἀπάντησιν ἐξ Ἀθηνῶν, σήμερον μὲ εἰδοποιοῦν ὅτι δὲν θὰ ἐξέλθω ἐγὼ ἀλλ' ἕνας Ἀλέξης, κάτοικος Τρικάλων (...) Οἱ ἀποτελοῦντες τὸ σῶμα τοῦ Ἀλέξη εἶναι ἐκεῖνοι οἵτινες μοῦ ἔφυγον κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς μάχης, ἦλθον σῶοι ἐνταῦθα καὶ ἐπώλησαν τὸν ὄπλισμόν των, τώρα δὲ εἶναι ἔτοιμοι νὰ ἐξέλθουν ἐκ νέου καὶ νὰ πωλήσουν καὶ ἕτερον ὄπλισμόν (...) Διατάξατε νὰ μὴ παραδοθῶσι τὸ ὄπλα τὰ ὅποια ἔχει εἰς χεῖρας ὁ δικηγόρος Κοντοπάνος, ὄπλα τὰ ὅποια δι' ἐξόδων μου μετεφέρθησαν ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Ἀγυᾶς ἐνταῦθα καὶ φυσίγια (...) Ἐὰν δὲ θέλῃς νὰ ρωτήσης διὰ τὸ σῶμα τοῦ Βελέντσα, πλέον τῶν 30 ὄπλων ἐπωλήθησαν, δὲν πταίει ὁμως ὁ Βελέντσας πταίουσι οἱ ἐναπομείναντες καὶ ἀντικαταστάται του· εἶναι φρικτόν, κ. Ταγματάρχα, ὄπλα τὰ ὅποια ἠγόρασαν οἱ ὁμογενεῖς τρώγοντες κρομύδια καὶ ἑλαιὰς νὰ εὐρίσκονται ἀνθρωποὶ νὰ τὰ ἐμπορεύονται καὶ νὰ γράφουν ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅτι κατέστρεψαν τάγματα καὶ συντάγματα τουρκικά, ὅτι τοὺς ἐπροξένησαν πανολεθρίαν, ὅτι (...) Ὁ Λεπενιώτης εὐρίσκεται πρὸ δύο μηνῶν εἰς βλάχικα κούακια πλησίον τῶν συνόρων ἀλλ' οὐδὲ κὰν τὸ ἐκάπνισε, οὔτε ἕνα Τοῦρκον ἐφόνευσε(...).

Ἡ Ἐταιρία εἶχε στείλει στὶς 12 Φεβρουαρίου τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Γ. Σωτηριάδη στὴ Δυτικὴ Ἑλλάδα καὶ τὸν εἰσαγγελέα Λ. Ροῖλὸ στὴν Ἀνατολική, νὰ φροντίσουν ἐπὶ τόπου γιὰ τὴν ὀργάνωσιν τῶν σωμάτων. Ἀπὸ τὸν Καρβασαρά, ὁ πρόεδρος τοῦ τοπικοῦ τμήματος λοχαγὸς Ἀναστάσιος Παπαναστασίου ἐνημερώνει γενικὰ τὸν ταγματάρχη Δαγκλῆ καὶ ἐξαίρει τὴ δράσιν τῆς ἀποστολῆς Σωτηριάδη :

Καρβασαράς, τῆ 20 Μαρτίου 1897

Ἀξιότιμε Κύριε Δαγκλῆ (...) Ἀπὸ κοινοῦ ἐφροντίσαμεν περὶ τῶν ἀπείρων ζητημάτων τὰ ὅποια ἐμφανίζονται (...) Ὁ κ. Σωτηριάδης ἔχων νὰ κάμῃ μὲ ἀξέστους ὀρεσιβίους, μὲ ματαιοδοξίας πέντε ἀρχηγῶν καὶ μὲ χίλιες δύο ἀνοήτους ἀπαιτήσεις πρὸ πάντων εἰς τὸ χρῆμα ἀποβλεπούσας, κατῶρθωσε διὰ τῆς ἀληθῶς ἐξόχου δραστηριότητος καὶ νοημοσύνης του τὰ πάντα νὰ ὑπερνικήσῃ καὶ νὰ καταρτίσῃ δυνάμεις ἀριστα τὰ σώματα, ἀν καὶ αἱ ἄπειροι ἀνάγκαι κάθε στιγμῆς παρουσιαζόμεναι τὸν συνέτριβον εἰς βαθμὸν μέγα, διότι ὡς βᾶσιν εἶχε τὴν οἰκονομίαν χάριν τῆς ὁποίας καὶ διὰ τὴν δραχμὴν ἀκόμη τολμῶ νὰ εἴπω ἐμάχητο.

Ἡ διατροφή τῶσων ἀνδρῶν εἰς τὸ ὑπαιθρον εἶναι φοβερὰ δυσκολία καὶ μεγίστη δαπάνη. Ζῶα, ἀγῶγια, ψωμί, σφάγια, τυρὶ καὶ τόσα ἄλλα πράγματα, οἱ ἄνδρες ἔχουν τὴν ἀπαιτήσιν νὰ τὰ ἔχῃ ἔτοιμα ὁ κ. Σωτηριάδης (...) Σήμερον τὴν πρωίαν ἀνεχώρησεν εἰς Ἄρταν ἵνα ἐξομαλύνῃ καὶ ἐκεῖ τὸ ζήτημα τοῦ σώματος Ἄρτης, οὐχὶ ὀλιγώτερον ἀκανθῶδες καὶ αὐτὸ (...). Ταγματάρχα μου, πρὶν ἢ κλείσω τὴν ἐπιστολήν μου ἐνόμισα καλὸν κατό-

πιν τῶν προφορικῶν μου παρακλήσεων νὰ σᾶς κάμω καὶ ἔγγραφον διατύπωσιν τῆς ἐπιθυμίας μου (...) Σᾶς λέγω καὶ αὐθις ὅτι τὴν ἐπανάστασιν θὰ ἐξυπηρετήσω καὶ τὸν ἐγωϊσμόν τῆς Ἑταιρίας θὰ τιμῆσω (...) ¹.

Ὁ θλιβερός ἐπίλογος αὐτῆς τῆς πυρετικῆς προετοιμασίας γράφηκε μετὰ τὴν ἡττα, ὅταν ὁ Πρόεδρος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου (πάντα χωρὶς ὑπογραφή, μόνο μὲ σφραγίδα τῆς Ἑταιρίας), συγκεντρώνει τὰ στοιχεῖα ἐφ' ὧν θέλει στηριχθῆ ἢ πρὸς τοὺς ἐταίρους ἐκθεσις περὶ τῆς ἐνεργείας τῶν ἡμετέρων ἀνταρτικῶν σωμάτων, καὶ ζητεῖ (10 Μαΐου 1897) ἐν τάχει ἐκθεσὶν περὶ τῶν μέχρι τοῦδε πεπραγμένων ὑπὸ τῶν σωμάτων τῶν παροικουμένων ὑπὸ τοῦ τοπικοῦ Συμβουλίου Ἄρτης, τοῦ κ. Σωτηριάδου, τοῦ τῶν Κερκυραίων καὶ τῶν ὑπὸ τὸν Σπύρον-Μήλιον.

Ὁ ἐταῖρος Δαγκλῆς ἀπαντᾷ ἀπὸ τὴν Ἄρτα μὲ δύο ἐκθέσεις, τῆς 2 Ἰουνίου ἢ πρώτη, τῆς 13 ἢ δευτέρα, συμπληρωματικῆ. Δυστυχῶς, ἀπὸ τὰ σχέδια ἢ ἀντίγραφα πού βρισκονται στὸ Ἄρχειο, λείπει ἡ ἀρχὴ τοῦ πρώτου. Ἄλλὰ σημασία δὲν ἔχουν πιά οἱ λεπτομέρειες οὔτε ἡ « ἀτμόσφαιρα », σημασία ἔχει τώρα τὸ φοβερὸ συμπέρασμα πού διατυπώνεται σὲ μιάμιση σειρὰ :

Οὕτω, μηδαμινὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων καὶ χρήματα χαμένα. Π. Γ.Δ.

Πῶς ὁμως χρησιμοποίησε ἡ « Ἐκθεσις τῶν Πεπραγμένων » αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ; Γράφει ἡ « Ἐκθεσις » :

Περὶ τῶν ἐν Ἡπειρῷ σωμάτων δὲν εἶναι χρεῖα μακροτέρου λόγου πλήν ὅσον ἀνάγεται εἰς τὰ δι' αὐτὰ δαπανηθέντα (...) Τὸ ἐν Ἡπειρῷ σῶμα δὲν ἐξῆλθεν ἢ μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου συμπράττον ἐν πᾶσι μετὰ τοῦ στρατοῦ. Ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἐν τῇ τοιαύτῃ συμπράξει ἐξόχως διεκρίθη τὸ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἀνθυπομοιράρχου κ. Σπυρομήλιου τελοῦν σῶμα τῆς Ἐθνικῆς Ἑταιρίας, κατὰ τὴν κοινὴν ὁμολογίαν ἀξιοματικῶν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ ξένων ἀνταποκριτῶν ².

Τὸ ἀδυσώπητο συμπέρασμα τοῦ συμβούλου Δαγκλῆ : « μηδαμινὰ τὰ ἀποτελέσματα καὶ χρήματα χαμένα », στὴν ἐκθεσὶ « τῶν Πεπραγμένων τῆς Ἑταιρίας » παρουσιάζεται μετὰ ἕξι μῆνες μετουσιωμένο σὲ μιὰ ὑπεκφυγὴ (« δὲν εἶναι χρεῖα μακροτέρου λόγου »), σὲ μιὰν ἀνακρίβεια (« ἐξόχως διεκρίθη ») καὶ σὲ μιὰν ἀοριστολογία (« κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν »).

Ἐπίλογος.— Τὰ δύο τελευταῖα ἔγγραφα ἀπ' ὅσα σχετίζονται μὲ τὴν Ἐθνικὴ Ἑταιρία εἶναι : ἐπιστολὴ τοῦ Σπυρ. Λάμπρου, πρὸς τὸν ἐταῖρο Δαγκλῆ καί, ἔπειτα ἀπὸ 8 μῆνες, λογοδοσία τοῦ Δαγκλῆ γιὰ τὴ διάθεσιν τῶν χρηματικῶν δελτίων τῆς Ἑταιρίας.

Ἐπιστολὴ Λάμπρου :

Ἐν Ἀθήναις τῇ 4ῃ Ἰουλίου 1897

Φίλτατε,

Θὰ ἔχης δίκαιον νὰ παραπονεῖσαι κατ' ἐμοῦ διὰ τὴν μακράν μου σιωπὴν.

1. Γιὰ τὸν λοχαγὸ Παπαναστασίου ὁ Δαγκλῆς ἐκφράζεται μὲ στοργὴ καὶ μὲ θαυμασμό. Βλ. σ. 157, 158 καὶ 169.

2. Ἐκθεσις Πεπραγμένων κλπ. Βλ. σ. 136 σημ. 2.

Ἐλάβομεν ἐν τάξει τὰς δύο ἐκθέσεις σου¹ καὶ τὴν πρὸς με ἐπιστολὴν. Ἄλλ' ὄχι μόνον εἶχον τὴν ἐνόχλησιν μακρᾶς ἀσθενείας ἀμφοτέρων τῶν θυγατέρων μου, ἀλλὰ καὶ μεγάλως με ἀπησχόλουν τὰ τῆς Ἐ. Ἐ. Ἰδίως πολλοὺς μπελάδες μᾶς ἐπροξένησεν ἡ ἐξέλεγχξις. Ἐζήτουν τὸ ἐν καὶ τὸ ἄλλο ἐγγραφον, τὴν μίαν καὶ τὴν ἄλλην δικαιολογίαν. Ὁ καύμενος ὁ Στεφάνου, ὁ ὁποῖος μόνος μᾶς ἀντεπροσώπευε παρὰ τοῖς ἐλεγκταῖς εὔρεν αὐτόχρομα τὸν μπελᾶν του. Τώρα ἤδη πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ ἀειμνήστου Μελά², οὗ ὁ θάνατος μᾶς ἔθλιψε πολὺ, ἔτελείωσεν εὐτυχῶς ἡ ἐξέλεγχξις. Δὲν ἐλάβομεν ἀκόμη ἀντίγραφον ἄλλ' ἐπάνω κάτω ἐξεύρομεν τὰ ἀποτελέσματα. Θεωροῦν ὡς εἰκὸς ἐκκρεμῆ τὰ μὴ ἐπαρκῶς δικαιολογημένα κονδύλια. Ἦσαν πολλὰ, ἀλλὰ δι' ἀκαταπονήτου φροντίδος πλείστα ὅσα διερρυθμίσθησαν διαρκούσης τῆς ἐξελέγξεως ἢ μετ' αὐτήν, ὥστε βαίνομεν ὀσημέραι εἰς μείζονα τάξιν. Ὁμολόγησαν δ' ὅπωςδῆποτε οἱ ἐλεγκταί, ὅτι τὰ λεγόμενα περὶ χρήσεως τῶν χρημάτων τῆς Ἐ. Ἐ. εἰς ἀντιδυναστικούς σκοποὺς καὶ ταξίδια πολιτευομένων καὶ ἐφημερίδας καὶ τὰ τοιαῦτα εἶναι συκοφαντίαι.

Ἄλλὰ τὸ κυριώτερον εἰς ὃ ἀπεσκόπουν ἦτο τὸ π ε ρ ῖ σ ε υ μ α, ὅπερ ἐπωφθαλμία ἢ κυβέρνησις. Τούτου τὸ μέγιστον μέρος εἶχομεν ἀπροστέλει εἰς τὸ Ἐξωτερικόν, εὔρεθησαν λοιπὸν εἰς δύσκολον θέσιν. Οὐχ' ἤττον, ἐκάλεσε πρὸ ἡμερῶν τὸν ταμίαν μας Βαλαωρίτην ὁ Θεοτόκης³ καὶ τῷ εἶπεν νὰ δώσῃ τὸ περίσσευμα. Τῷ εἶπεν ὅτι δὲν ἔχει τοιοῦτον δικαίωμα. Ἠπειλήθη ὑπὸ κατασχέσεως ἐπ' ὀνόματί του ἐν Παρισίοις καὶ Λονδίῳ. Καὶ τῷ ἀντεπαρτηρήθη μὲν ὅτι δὲν δύναται νὰ λέγῃ ταῦτα διότι τὰ χρήματα εἶναι κατατεθειμένα ἐπ' ὀνόματι τῆς Τραπέζης καὶ ὄχι ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἐ. Ἐ., ἀλλ' ὑπεδείχθη ὑπὸ τοῦ Θεοτόκη ὅτι διὰ παντὸς τρόπου, μὲ τὸ καλὸν ἢ μὲ τὸ κακόν, θὰ ἐπιδιώξωσι τὴν διάλυσίν μας. Ἐλέχθη παρὰ τοῦ Θεοτόκη ὅτι θὰ καλέσῃ τοὺς συμβούλους καὶ θὰ ζητήσῃ φιλικῶς τὴν διάλυσιν ἐν τ ὁ ς τ ῆ ς ἐ β δ ο μ ᾶ δ ο ς, ἄλλως θ' ἀναγκασθῇ νὰ προβῆ εἰς δίωξιν.

Ταῦτα μᾶς ἐθорύβησαν καὶ ἐλάβομεν τὰ μέτρα μας, διότι ἀνάλογον καὶ πρότερον εἶχεν ρηθεῖ ἰδίως εἰς τὸν Στεφάνου παρ' ἄλλων ὑπουργῶν, ἰδίως Σιμπούλου. Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξύ ὁ Στάης μεταβάς πρὸς τὸ Ὑπουργικόν Συμβούλιον ἐν συνεδρίᾳ ὠμίλησε φανερὰ περὶ τοῦ ἀντιπολιτικοῦ διαβήματος καὶ ὅτι θὰ εὔρεθῶσιν ἀντιμέτωποι οὐ μόνον στρατιωτικῶν ἀλλὰ καὶ πολιτευομένων, οἵτινες θὰ τὸ κάμωσι ζήτημα. Τοῦτο δ' ὠφέλησε πολὺ, διότι

1. Πρόκειται, βέβαια, γιὰ τὶς δύο ἐκθέσεις τῆς 2 καὶ τῆς 13 Ἰουνίου, ποὺ μνημονεύτηκαν ἀμέσως παραπάνω.

2. Πρόκειται γιὰ τὸν ἐταῖρο Μιχαὴλ Μελά, ποὺ εἶχε πεθάνει τὸν ἴδιο χρόνο.

3. Ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν στὴν κυβέρνησις Δ. Ράλλη, ποὺ διαδέχθηκε τὴν κυβέρνησις Θ. Δεληγιάννη, μετὰ τὴν ἀποχώρησις τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ στὴ Θεσσαλία.

ἐνῶ παρήλθον 12 ἡμέραι οὐδεις ἡμῶν ἐκλήθη καὶ τὰ πράγματα φαίνονται ἡσυχάσαντα.

Ἐγὼ ἀναχωρῶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας οἰκογενειακῶς εἰς Ἄνδρον, ὅπου θὰ μείνωμεν μέχρι μέσων Σεπτεμβρίου. Τότε, ληγούσης τῆς εἰς Λέοντα Μελᾶν ἐνοικιάσεως τοῦ ἐν Κηφισίᾳ κτήματός μου, θὰ μεταβῶμεν εἰς Κηφισίαν καὶ θὰ μείνωμεν τοῦλάχιστον μέχρι μέσων Ὀκτωβρίου. Ἐλπίζω νὰ εἶσαι τότε καὶ σὺ καὶ νὰ περάσωμεν, Θεοῦ εὐδοκοῦντος, καλὰ τὸ Φθινόπωρον. Θὰ μὲ ἀντικαταστήσῃ ἐν τῇ διευθύνσει τῆς Ἐ. Ἐ. ὁ Στεφάνου.

Ἐμάθομεν ὅλοι μετὰ μεγίστης εὐχαριστήσεως τὴν δραστηρίαν καὶ γενναίαν συμμετοχὴν σου εἰς Γρίμπορον¹. Οὐδέποτε ἄλλως ἀμπεβάλλομεν περὶ σοῦ.

Ὁ Καφαλόπουλος² ἐπέστρεψε. Κατεβλήθη πολὺ καὶ ἐλευκάνθη. Ἡ παρέλκυσις τῶν διαπραγματεύσεων περὶ εἰρήνης δίδει πολλὰς ὑπονοίας μὴ ξαναρχίσῃ τὸ τουφέκι. Ἄς ἐλπίσωμεν ὅτι, τούτου γενομένου, θὰ ἐξέλθωμεν ἀσπροπρόσωποι.

Σὲ ἀσπάζομαι φιλικώτατα, ὁ σὸς
Σπ. Λάμπρος

Υ.Γ. Σοὶ ἐσωκλείω τὰς ἀποδείξεις τῶν εἰσπράξεων τοῦ τμήματός σου ἃς μοὶ εἶχες παραδόσει ἀναχωρῶν.

Ἐπιστολὴ Δαγκλῆ :

Ἀθῆναι τῇ 27 Φεβρουαρίου 1898

Πρὸς τὸν Κον Πρόεδρον τοῦ Δ. Συμβουλίου τῆς Ἐ. Ἐ.

Ἀποχωρήσας τῆς Ἑταιρίας, ἧς δὲν θεωρῶ πλέον δυνατὴν τὴν ὑπαρξιν καὶ ἔκρινα ἐπιβαλλομένην ἐκ τῶν πραγμάτων τὴν διάλυσιν, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλω ὑμῖν τὴν κάτωθι λογοδοσίαν περὶ τῆς διαχειρίσεως τῶν εἰς ἐμὲ παραδοθέντων χρηματ. δελτίων τῆς Ἑταιρίας :

Μοὶ παρεδόθησαν (...) Ἐπεστράφησαν εἰς δελτία ἢ εἰς χρῆμα (...) Ὑπολείπονται (...) Ἐκ τῶν ὑπολειπομένων τούτων δελτίων τὰ μὲν ἐκ δρ. 54 ἔχουσι παραδοθῆ πρὸς διάθεσιν εἰς τὸν κ. Β. Μαρκεζίνην, τὰ δὲ ἐκ δρχ. 65 εἰς τὸν κ. Γ. Κομητόπουλον. Οἱ κ.κ. οὗτοι διένειμαν ταῦτα πρὸς διάθεσιν εἰς διαφόρους φίλους καὶ συγγενεῖς των, ἰδίως εἰς τὴν πατρίδα των, ἐπελθούσης ὅμως μετ' οὐ πολὺ τῆς ἡττης ἡμῶν καὶ τῆς κατὰ τῆς Ἑταιρίας κατακραυγῆς δὲν ἠδυνήθησαν νὰ εἰσπράξωσι τὸ ἀντίτιμον αὐτῶν καὶ οὔτε τὰ δελτία νὰ λάβουν ἐκ νέου.

Ὅπως δὲποτε ἐγὼ δικαιολογῆσας τὸ ὅλον ποσὸν τῶν παραδοθέντων μοι χρηματ. δελτίων, παρακαλῶ τὸ Δ.Σ. ὅπως ἐντέλῃται τὴν πίστωσίν μου

1. Βλ. σ. 154 κ.ἐπ.

2. Γ. Καφαλόπουλος, ἀνθυπολοχαγὸς οἰκονομικοῦ, ἀποσπασμένος ὡς ἀρχηγὸς ἀνταρτικῶν σωμάτων.

διά τοῦ ποσοῦ τούτου δι' οὗ ἔχρεώθην, ὡς καὶ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν περὶ τῆς λήψεως αὐτῶν δύο ἀποδείξεών μου. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰ εἰς χεῖρας τῶν κ.κ. Μαρκεζίνη καὶ Κομητοπούλου ἐναπομένοντα ὀλίγα δελτία, διὰ ταῦτα δύναται ἐὰν τὸ νομίζῃ ἀναγκαῖον καὶ δίκαιον νὰ χρεώσῃ τούτους μέχρι οὗ δυνηθῶσι νὰ καταθέσωσι τὸ ἀντίτιμον ἢ νὰ ἐπιστρέψωσι τὰ δελτία.

Διατελῶ μεθ' ὑπολήψεως

Π. Γ. Δαγκλῆς

Ἀπὸ τὴν παραπάνω ἐπιστολὴ ἐξάγεται ὅτι ὁ ταγματάρχης Δαγκλῆς εἶχε ἀποχωρήσει ἀπὸ τὴν Ἑταιρία. Δὲν φαίνεται ὅμως καθαρὰ οὔτε πότε οὔτε γιατί.

Κρίμα πού δὲν εἶναι τρόπος νὰ ἐξακριβωθῇ ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο ἂν ἡ ἀποχώρησή του ἔγινε, ὅπως φαίνεται πιθανόν, λίγο μετὰ τὴ δημοσίευσή τῶν « Πειπραγμένων » θὰ μπορούσε ἴσως νὰ ἐκληφθεῖ σὰν διαμαρτυρία γιὰ τὴν συγκεκριμένη παραποίηση τῶν στοιχείων πού τοῦ ζητήθηκαν « περὶ τῆς ἐνεργείας τῶν ἡμετέρων ἀνταρτικῶν σωμάτων ». Γενικώτερα, ὅμως, γιὰ τοὺς σκοποὺς καὶ γιὰ « τὸ μόλις ἀρξάμενον ἔργον τῆς Ἑ. Ἑταιρίας », ὁ Δαγκλῆς διατήρησε γνώμη ἀγαθὴ ¹.

Βρίσκονται ἀκόμα στὸ Ἀρχεῖο, σχετικὰ μὲ τὴν Ἐθνικὴ Ἑταιρία :

1. Ἐντολὴ Δ.Σ. πρὸς τὸν ἑταῖρο Δαγκλῆ, πρόεδρο τοῦ βου τμήματος (10-10-96), νὰ ἐπιβάλλει τὴν ποιὴν τῆς ἐν συνεδριάσει ἐπιπλήξεως στὸν ἑταῖρο Γεώργιο Πούσιο διότι εἰς δημόσια μέρη ἀκριβοῦς ὠμίλησε. Δεύτερο ἔγγραφο μὲ ἀνάλογο περιεχόμενο (9-1-97) διότι διαδίδει ὅτι ἡ ἐφημερίδα του « Μεγάλῃ Ἑλλάδι » ἀντιπροσωπεύει ἰδέας τῆς Ἑταιρίας.

2. Ὁ ἑταῖρος λοχαγὸς Δ. Κόντος ἀπὸ τὴ Λάρισα ἀγγέλλει στὸν ταγματάρχη Δαγκλῆ (4-4-96) ὅτι οἱ ἐν Θεσσαλίᾳ ἑταῖροι ἀποφασίζουν νὰ ἐργασθοῦν ὡς ὁ ἐσωκλειόμενος κανονισμός, διότι κρίνουν ἀσύμφορον τὸν ὑπάρχοντα. Ἀπάντησις Δαγκλῆ: δὲν ἐπιδοκιμάζει καὶ συνιστᾷ προσοχή. Στις 10-4-96, τὸ Δ.Σ. διαγράφει τὸν ἑταῖρο Κόντο.

3. Πρόσκλησις τοῦ προέδρου τοῦ τμήματος (14-12-96) πρὸς τοὺς ἑταῖρους γιὰ ἐκλογάς, μὲ τὶς ὑπογραφὰς 22 ἑταίρων ὅτι « ἔλαβον γνώσιν »

4. Ἐπιστολὴ Θαλῆ Κουτουπῆ ἀπὸ τὸ Λονδίνο (15-12-96) πρὸς ταγμ. Δαγκλῆ: ζητεῖ προσηκούσας ὁδηγίας καὶ διαταγὰς διὰ νὰ ὀργανώσῃ τμῆμα Λονδίνου ὁ κ. Γεώργιος Φραγκούλης, ἀνταποκριτὴς τῆς « Ἀκροπόλεως », νέος ἀρίστων ἀρχῶν καὶ φρονιμάτων. Σημείωσις στὸ περιθώριο: *Τῷ ἀπήντησα ὅτι ἡ πρότασίς του δὲν ἔγινε δεκτὴ καὶ δὲν πρέπει νὰ τῷ εἴπῃ τί, Π.Γ.Δ.*

5. Ἀνακοίνωσις τοῦ προέδρου τοῦ Δ. Σ. (1-1-97) πρὸς τὸν ἑταῖρον κ. Παναγ. Δαγκλῆν: (. . .) ἐξελέγητε μέλος τοῦ Δ. Συμβουλίου (. . .) δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀνακοινώσῃτε τὴν ιδιότητά ὑμῶν ὡς Συμβούλου οὐδ' εἰς αὐτοὺς τοὺς ἑταίρους, καλὸν δ' ἔστι ἵνα φροντίσῃτε καὶ περὶ ἐξαφανίσεως τῆς παρουσίας ὅπως μὴ παραπέση.

6. Δύο ἑταῖροι ἀξιοματικοὶ (Ἡλ. Κουντουριώτης καὶ ;) παραπονοῦνται ἀπὸ τὴ Λάρισα (18-1-97) ὅτι γίνονται δεκτοὶ στὴν Ἑταιρία ὑπαξιωματικοί. Σημείωσις στὸ περιθώριο: *Ἀπήντησα ὅτι ἡ εἰδήσις εἶναι ἐντελῶς ψευδὴς διότι ἡ Ἑ. Ἑ. ἀπαγορεύει τὴν ἐν αὐτῇ εἴσοδον ὑπαιτέρων καὶ ὑπαξιωματικῶν ὡς ἀδελφῶν ἢ ἑταίρων. Π.Γ.Δ..*

1. Βλ. σ. 197.

6. ΤΟ ΕΝΕΝΗΝΤΑ - ΕΠΤΑ

Τὸ ὑλικὸ τοῦ Ἀρχείου γιὰ τὸν Πόλεμον τοῦ Ἐνενηντα - Ἐπτὰ εἶναι ἀφθονο, περιορίζεται ὁμως στὶς ἐπιχειρήσεις τοῦ στρατοῦ τῆς Ἡπείρου, ὅπου ὑπηρετήσε ὁ ταγματάρχης Δαγκλῆς. Ἀπὸ μιὰν ἀποψη ὁ ἐντοπισμὸς τοῦ θέματος ἐπαυξάνει τὸ ἐνδιαφέρον του, γιὰτι ὁ Πόλεμος τοῦ Ἐνενηντα - Ἐπτὰ βάραινε στὴ μνήμη τῶν μεταγενεστέρων προπάντων μὲ τὰ οἰκτρὰ συμβάντα τῆς Θεσσαλίας καὶ ἀγνοήθηκαν οἱ ἐπιχειρήσεις τῆς Ἡπείρου, ὅπου ὠστόσο ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς γνώρισε καὶ μιὰ μέρα νίκης.

Στὰ συμβάντα τῆς Ἡπείρου ἀφιερώνει ὁ ταγματάρχης Δαγκλῆς τρία σημειωματάρια μεγάλου σχήματος, μὲ συνολικὰ 183 σελίδες. Στὴν πρώτη σελίδα τοῦ πρώτου ὑπάρχει γενικὸς τίτλος :

Συμβάντα τινὰ τοῦ Ἑλληνοτουρκικοῦ Πολέμου ἐν Ἡπείρῳ
καὶ ἰδίως αἱ περὶ Γρίμποβον μάχαι.

Ἄρτα, κατὰ Μάϊον 1897. Π. Γ. Δαγκλῆς, ταγμ. πυρ.

Οἱ σ. 1 — 67 τιτλοφοροῦνται :

Ἡμερολόγιον τῶν κινήσεων καὶ τῶν ἐπιχειρήσεων τῆς 1ης ταξιαρχίας τοῦ Στρατοῦ τῆς Ἡπείρου ἀπὸ τῆς 30 Ἀπριλίου μέχρι τῆς 4 Μαΐου 1897 καὶ ὑποδιαίρουνται σὲ μιὰ εἰσαγωγή καὶ σὲ κεφάλαια :

Μάχη τῆς 1ης Μαΐου, Μάχη τῆς 2 Μαΐου, 3 Μαΐου, 4 Μαΐου.

Τελειώνει μὲ τὴν ἀκόλουθη σημείωση :

Ἡ ἀνωτέρω ἔκθεσις περὶ τῆς κατὰ τὰς μάχας τοῦ Γριμπόβου ἐνεργείας τῆς 1ης ταξιαρχίας τοῦ ἐν Ἡπείρῳ στρατοῦ (ἡ τῆς 5ης ἐν τῇ ἀριθμητικῇ σειρᾷ τῶν ὄλων ταξιαρχιῶν) γραφείσα ὑπ' ἐμοῦ ὑπεγράφη ὑπὸ τοῦ ταξιάρχου Συνταγματάρχου Δ. Μπαϊρακτάρη καὶ ὑπεβλήθη τῇ 15 Μαΐου 1897 εἰς τὸ Ἀρχηγεῖον τοῦ Στρατοῦ τῆς Ἡπείρου. Π. Γ. Δ.

Οἱ λοιπὲς σελίδες τιτλοφοροῦνται « Διάφοροι Σημειώσεις ». Οὐσιαστικὰ πρόκειται γιὰ αὐτοβιογραφικὰς σελίδες, σὰν ἐκεῖνες ποὺ εἶδαμε νὰ σταματοῦν, ἀδῆλο γιὰ ποῖὸ λόγο, στὸ τέλος τοῦ 1888 καὶ ποὺ τῶρα εἶναι, βέβαια, σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀφιερωμένους στὸν Πόλεμον. Μεγάλαια τμήματα ἀπὸ τὴν παραπάνω ἔκθεση περιέχονται σ' αὐτὰς τὶς « Διάφορες Σημειώσεις ». Τὶς παραθέτομε σχεδὸν ἀκέραιες, παραλείποντας μόνον ἐλάχιστα σημεῖα, πολὺ λεπτομερειακὰ.

Τῇ 6ῃ Ἀπριλίου 1897 διεκόπησαν αἱ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας σχέσεις καὶ ἤρχισαν αἱ ἐχθροπραξίαι ἐν τοῖς μεθορίοις. Τῇ 3ῃ ὥρα μ.μ. ἅπαντα τὰ περὶ τὴν Ἄρταν ἑλληνικὰ πυροβολεῖα ἤρχισαν τὸ πῦρ κατὰ τοῦ ἐπὶ τοῦ λόφου Ἰμαρὲτ μεγάλου Τουρκικοῦ πυροβολείου ἐκ 18 πυροβόλων, ἀμέσως ἀντιπυροβολησάντων.

Προβλεπομένου τοῦ πολέμου εἶχον παρακαλέσει τὸν Ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν κ. Ν. Μεταξᾶν, συνταγματάρχην τοῦ Μηχανικοῦ¹, νὰ μὲ

1. Εἶχε διαδεχθεῖ ἀπὸ τὶς 17 Φεβρουαρίου τὸν Ν. Σμόλονιτις (πάντα κυβέρνησις Θ. Δεληγιάννη).

ἀποστείλῃ εἰς τὸν στρατὸν τῆς Ἑπείρου, ἀρξαμένων δὲ τῶν ἐχθροπραξιῶν ἐπανέλαβον τὴν αἴτησίν μου· μοὶ τὸ ὑπεσχέθη προσθέσας νὰ περιμένω ὀλίγας ἡμέρας, διότι σκέπτεται νὰ μοὶ δώσῃ εἰδικὴν τινα θέσιν ἐκεῖ. Τῆ 10 Ἀπριλίου διετάχθη νὰ εἶμαι ἕτοιμος πρὸς ἀναχώρησιν· εἶχε κάμει τὴν διαταγὴν δι' ἧς μὲ διώριζεν ἐπιτελάρχην τοῦ συνταγματάρχου Μάνου, ἀρχηγοῦ τοῦ στρατοῦ τῆς Ἑπείρου, ἀντὶ τοῦ ἀντισυνταγματάρχου Διον. Νοταρᾶ, ἀνακαλουμένου, ἀλλ' ἡ διαταγὴ αὕτη ἀνεκλήθη πρὶν προφθάσῃ νὰ μοὶ κοινοποιηθῇ, ἕνεκα παρεμβάσεως τρίτων, παραστησάντων ὅτι δὲν ἦτο ὀρθόν, ἐκραγέντος τοῦ πολέμου ν' ἀνακληθῇ ὁ ἐπιτελάρχης. Οὕτως ἔμενα ἀναμένων.

Ἑθελοντικὸ σῶμα Μάρκου Δ. Ν. Βότσαρη.—Ἐν τῷ μεταξὺ πολλοὶ Ἑπαιῶται διωργάνιζον ἐν συνεννοήσει μετὰ τῆς Κυβερνήσεως ἀποβατικὸν σῶμα ἐκ στρατοῦ καὶ ἐξ Ἑπαιωτῶν ἐθελοντῶν, μέλλον ν' ἀποβιβασθῇ εἰς Ἀγ. Τεσσαράκοντα τῆς Ἀλβανίας καὶ νὰ ἐξεγείρῃ ταύτην εἰς ἐπανάστασιν, καὶ μὲ παρεκάλεσαν νὰ δεχθῶ νὰ λάβω μέρος εἰς τοῦτο μετὰ τοῦ Συνταγματάρχου τοῦ Μηχανικοῦ Μάρκου Δ. Ν. Βότσαρη, ὄντος μεταξὺ τῶν διοργανωτῶν. Ἀπήντησα ὅτι δέχομαι εὐχαρίστως σὺν τῇ συνθήκῃ ὅτι ἐκτὸς τῶν ἐθελοντῶν ἤθελε δοθῆ ἡμῖν καὶ σῶμα τι ἐκ 3 χιλιάδων ἀνδρῶν τακτικοῦ στρατοῦ τοῦλάχιστον καὶ μία πυρβολαρχία. Τὸ ὑπεσχέθησαν, ἀλλὰ δὲν ἐπίστευσα τὸ κατορθωτὸν αὐτοῦ.

Τῆ 14ῃ Ἀπριλίου εἶδον πάλιν τὸν Ὑπουργὸν καὶ τὸν ἠρώτησα πότε τέλος θὰ ἐκδῶσῃ τὴν διαταγὴν τῆς ἀναχωρήσεώς μου· μοὶ ἀπήντησε ὅτι θὰ ὑπάγω μὲ τὸ ἀποβατικὸν σῶμα τοῦ Βότσαρη. Τοῦ εἶπον ὅτι δὲν βλέπω σοβαρὰν ἐργασίαν πρὸς καταρτισμὸν τοῦ σώματος τούτου, πρὸ πάντων δὲ θεωρῶ ἀδύνατον τὴν ἐκ τακτικοῦ στρατοῦ συγκρότησιν αὐτοῦ, καὶ ἐπομένως ὅτι προτιμῶ νὰ μεταβῶ εἰς Ἄρταν, εἷς τινα θέσιν οἰανδήποτε τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ καὶ τὸν παρεκάλεσα πάλιν νὰ ἐκδῶσῃ τέλος πάντων τὴν διαταγὴν. Τῆ 15 τοῦ μηνός, παρεμβάσει πάλιν τῶν διοργανούντων τὸ ἐθελοντικὸν σῶμα Ἑπαιωτῶν, Ἰω. Σέχου, Κ. Καραπάνου, Ἰ. Δούμα κλπ., ἐξεδόθη διαταγὴ, δι' ἧς ἐγὼ καὶ ὁ ἐξάδελφός μου Ν. Δράκος¹, λοχαγὸς τοῦ Πυροβολικοῦ, ἀπεσπώμεθα εἰς τὸ ἐπιτελεῖον τοῦ Ἀρχηγείου Ἑπείρου, λαβόντες προφορικῶς τὴν εἰδικὴν ἐντολὴν νὰ μὴ ἀναχωρήσωμεν ἀμέσως, ἀλλὰ νὰ συμπράξωμεν μετὰ τῶν ἀνωτέρω καὶ τοῦ Συνταγματάρχου Μ. Βότσαρη πρὸς καταρτισμὸν τοῦ ἐθελοντικοῦ σώματος, καὶ ὅταν τοῦτο εἶναι ἕτοιμον πρὸς ἀναχώρησιν νὰ μεταβῶμεν καὶ ἡμεῖς εἰς Ἄρταν. Ἀμέσως τὴν ἡμέραν ταύτην καὶ τὴν ἐπιούσαν ἐπήγα εἰς τὸν στρατῶνα Πυροβολικοῦ μετὰ τοῦ

1. Δεύτερος ἐξάδελφος. Γιὸς τοῦ Ἰ. Δράκου. Βλ. σ. 29, 35, 65. Τὸ 1916 ἔγινε γὰρ λίγες ἐβδομάδες ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν στὴν κυβέρνησιν Σπ. Λάμπρου.

Ν. Δράκου, ὅπου συνηθροίζοντο οἱ ἀποτελέσαντες τὸ σῶμα τοῦτο ἐθελονταὶ καὶ προσεπαθήσαμεν νὰ βοηθηθῶμεν εἰς τὸν καταρτισμὸν καὶ τὴν τακτοποίησιν αὐτοῦ. Ἄλλ' εἶδον ὅτι τὸ σῶμα τοῦτο ἦτο ἀδύνατον νὰ καταρτισθῆ καλῶς, καὶ ἰδίως εἰς ὀλίγας ἡμέρας, διὰ πόλεμον. Ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἀναμιξ ἕκ διαφόρων καὶ ἀγνώστων προελεύσεων ἀνδρῶν, εἰς οὓς οὐδὲ τάξις τις ἐπεκράτει, οὐδ' ἠδύνατο νὰ ἔχη τις πεποίθησιν· ὡς ἀξιωματικοὶ δὲ εἶχον προσληφθῆ ἀπότακτοὶ τινες ἕνεκα καταχρήσεως ἀξιωματικοὶ τῆς οἰκονομίας κλπ. Δι' ὃ εἰδοποίησα τὴν καταρτίζουσαν αὐτὸ ἐπιτροπὴν ὅτι δὲν ἐννόουν ν' ἀναμιχθῶ μὲ αὐτὸ καὶ συνεβούλευσα καὶ τὸν Ν. Δράκον νὰ μὴ ἀναμιχθῆ ἀλλὰ ν' ἀναχωρήσωμεν μόνοι εἰς Ἄρταν καὶ νὰ θεθῶμεν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ἐκεῖ Ἀρχηγοῦ, ὅπερ καὶ ἀπεφασίσαμεν. Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τὸ ὀλέθριον Ὑπουργεῖον Θ. Δεληγιάννη ἀντεκατεστάθη ὑπὸ τοῦ Βασιλέως δι' ἑτέρου σχηματισθέντος ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Δημ. Ράλλη καὶ ἔχοντος ὡς Ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν τὸν συνταγματάρχην τοῦ Μηχανικοῦ Ν. Τσαμαδόν. Ἐπομένως ἀνεβάλομεν ἐπ' ὀλίγον τὴν ἀναχώρησίν μας διὰ νὰ μάθωμεν τὰς ιδέας τοῦ νέου Ὑπουργείου, διότι ἐλέγετο ὅτι τοῦτο ἠθέλε καταπαύσει ἀμέσως τὸν πόλεμον, οὐ αἰ ὀλέθρια συνέπειαι εἶχον ἤδη ἀναφανῆ, καὶ ἠθέλε ζητήσῃ ἀνακωχὴν. Ἄλλὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ Ράλλη δηλώσαντος τῇ 19ῃ Ἀπριλίου ὅτι ὁ πόλεμος ἔμελλε νὰ ἐξακολουθήσῃ καὶ διατάξαντος ν' ἀναχωρήσῃ καὶ τὸ ὑπὸ τὸν Μ. Βότσαρην ἐθελοντικὸν σῶμα δι' Ἄρταν, ἀνεχώρησα ἀμέσως τὴν ἐπιούσαν διὰ τοῦ σιδηροδρόμου καὶ ἐγὼ μετὰ τοῦ λοχαγοῦ Ν. Δράκου. Διελθόντες δὲ δι' Ἀγρινίου καὶ Καρβασαρά ἀφίχθημεν εἰς Ἄρταν τῇ μεσημβρίᾳ τῆς 23ης ἰδίου μηνὸς καὶ μετὰ μεσημβρίαν τῆς αὐτῆς ἡμέρας παρουσιάσθημεν εἰς τὸν συνταγματάρχην Θρ. Μάνον, ἀρχηγόν, τεθέντες ὑπὸ τὰς διαταγὰς του.

Ὁ στρατὸς τῆς Ἠπείρου, συγκείμενος ἐξ 20 περίπου χιλιάδων ἀνδρῶν, μολονότι δις ἔφθασε μέχρι Πέντε Πηγαδίων, ἐν τούτοις δὲν ἠδυνήθη ἕνεκα τῆς κακίστης αὐτοῦ διοικήσεως καὶ τῶν ἀλλεπαλλήλων σφαλμάτων, νὰ ἐπωφεληθῆ τῶν εὐκόλων αὐτοῦ νικῶν καὶ τῆς φυγῆς τοῦ ἀντιπάλου, ἀλλ' ἐπανῆλθεν ἀπὸ τῆς νυκτὸς τῆς 17 πρὸς τὴν 18 Ἀπριλίου ἅπας ἐντὸς τῆς Ἄρτης φεύγων πρὸ ἀνυπάρκτου ἐχθροῦ. Εὖρον λοιπὸν τοῦτον κατέχοντα τὰς ἀμυντικὰς του θέσεις περὶ τὴν Ἄρταν καὶ τὸ Ἀρχηγεῖον προσπαθοῦν ν' ἀνασυντάξῃ αὐτὸν καὶ σχεδιάζον νέαν ἐπιχείρησιν ἐκστρατείας κατὰ τῶν Τούρκων, οἵτινες κατελθόντες ἐκ νέου κατέλαβον πάλιν τὴν γραμμὴν τοῦ Ποταμοῦ Λούρου καὶ ἔφθασαν μέχρι τῶν περὶ τὸ χωρίον Γρίμποβον ὑψωμάτων, ἀλλὰ δὲν ἐτόλμησαν νὰ προσεγγίσωσιν εἰς τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Ἀράχθου.

Οὕτως ἔμενον καὶ ἐγὼ ἄπρακτος ἀναμένων τὴν νέαν ἐνέργειαν, ἦν ἐσχέδιαζε τὸ Ἀρχηγεῖον καὶ εἰς ἣν ἐσκόπει νὰ μὲ χρησιμοποιήσῃ. Τὰ σχέδια ταῦτα εἶδον τὸ φῶς τῇ 29 καὶ 30 Ἀπριλίου. Τῇ 29 Ἀπριλίου, τῆς 1ης Τα-

ξιαρχίας διωρίσθη διοικητής ὁ συνταγματάρχης Δ. Μπαϊρακτάρης, ἀντὶ τοῦ συνταγματάρχου καὶ βουλευτοῦ Χρ. Βότσαρη, ἀνακληθέντος εἰς Ἀθήνας, ἕνεκα τῶν μεγάλων σφαλμάτων του εἰς ἃ κατὰ μέγα μέρος ὀφείλεται ἡ ἀπώλεια τῆς Ἡπείρου, ἐσχηματίσθη δὲ καὶ 3η Ταξιαρχία ὑπὸ τὸν συνταγματάρχην Ν. Γκολφινόπουλον, τῆς 2ας διοικουμένης ὑπὸ τοῦ Συνταγμ. Μ. Δόξα, οὔσης δὲ εἰς Τσουμέρκα. Τῇ 30 Ἀπριλίου μοὶ ἐκοινοποιήθη ὁ διορισμὸς μου ὡς ἐπιτελάρχου τῆς 1ης ταξιαρχίας, ἣτις συγχρόνως διετάσσετο ὅπως τὴν 4ην μ.μ. ὥραν ἐξέλθῃ τῆς Γεφύρας καὶ βαδίσῃ πρὸς Χανόπουλον. Τὴν ἐπομένην ὤφειλε νὰ ἐξέλθῃ καὶ καταλάβῃ τοὺς Χαλκιάδες ἡ 3η Ταξιαρχία, ἐνῶ συγχρόνως ὁ συνταγμ. Μ. Δ. Βότσαρης, ὅστις εἶχε φθάσει ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Καρβασαρά μετὰ 1500 ἔθελοντῶν, ἔμελλε ν' ἀποβιβασθῇ, συνοδευόμενος ὑπὸ 2 λόχων Πεζικοῦ καὶ μιᾶς διμοιρίας Μηχανικοῦ εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Λούρου, ὁπόθεν ἤθελε βαδίσει κατὰ τῆς Γεφύρας τοῦ Λούρου.

Τὰ τρία σώματα ἐξετέλεσαν τὸ πρῶτον μέρος τοῦ προγράμματός των. Ἀλλὰ τὸ μὲν σῶμα τοῦ Βότσαρη, μόλις ἀποβιβασθέν, διεσκορπίσθη σχεδὸν ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ καὶ δὲν ἠδυνήθη νὰ προχωρήσῃ, ἡ 3η Ταξιαρχία ἔμεινε ἀκίνητος ἀναμένουσα διαταγὰς, ἡ δὲ 1η ταξιαρχία περιεπλέχθη εἰς μάχην μετὰ τῶν Τούρκων ἀπὸ τῆς 3 1/2 ὥρας μ.μ. τῆς 1ης Μαΐου.

Ἡ ἐπιτυχία τῆς ὅλης ἐπιχειρήσεως ἐξηρτάτο ἐκ τῆς ἐπιτυχοῦς προελάσεως τοῦ ὑπὸ τὸν Συνταγματάρχην Μ. Βότσαρην σώματος Οὔτος, ὡς προέγραφον, εἶχεν ὑπὸ τὰς διαταγὰς του ἐκτὸς τῆς ὑπὸ τὸν Ταγματάρχην Γιούρον Β. διλοχίας τοῦ 10ου συντάγματος πεζικοῦ καὶ τῆς ὑπὸ τὸν ἀνθυπολοχαγὸν Σπηλιάδην διμοιρίας Μηχανικοῦ, 1000 περίπου ἔθελοντάς, συνταχθέντας ὑπὸ τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἐπιτροπῆς ἐν Ἀθήναις, 500 περίπου ἔθελοντάς ὑπὸ τὸν ἀνθυπομοίραρχον Σπυρ. Μήλιον, ὀπλισθέντας ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Ἐταιρίας, καὶ ἀριθμὸν τινα ἔθελοντῶν ὑπὸ τὸν ἰκανώτατον καὶ γενναῖον λοχαγὸν τοῦ ὑλικοῦ Πυροβολικοῦ Παπαναστασίου Ἄν. Ἄν τὸ σῶμα τοῦτο, ἀποβιβασθέν τὴν πρῶϊαν τῆς 1ης Μαΐου εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Λούρου, παρὰ τὸ Φλάμπουρον, κατῶρθου νὰ βαδίσῃ συντεταγμένον πρὸς τὸ χωρίον Καντζᾶ καὶ νὰ προσβάλλῃ ἐκ τῶν νῶτων τοὺς περὶ τὴν Γέφυραν τοῦ Λούρου περικεχαρακωμένους Τούρκους, ἐνῶ ἡ 3η Ταξιαρχία ἤθελε προσβάλλει αὐτοὺς κατὰ μέτωπον ἐκ Χαλκιάδων καὶ ἡ 1η Ταξιαρχία ἤθελεν ἀπειλεῖ τὸ ἀριστερὸν αὐτῶν κέρας τὸ ἐκτεινόμενον μέχρι τῶν ὑψωμάτων τοῦ Γριμπόβου, ἐφαίνετο πιθανὸν ὅτι οἱ Τούρκοι δὲν ἤθελον δυνηθῆ νὰ κρατήσωσι τὴν γραμμὴν ταύτην, ἀλλ' ἤθελον ἐγκαταλείπει τὴν Γέφυραν τοῦ Λούρου, τὴν Φιλιππιάδα, τὴν Στρεβίναν κλπ. καὶ ἤθελον καταφύγει εἰς Κουμουζάδες καὶ Πέντε Πηγάδια. Ἀλλὰ τὸ ὑπὸ τὸν Μ. Βότσαρην σῶμα, μόλις ἀποβιβασθέν, συνεπλάκῃ εἰς διάφορα σημεία ἄνευ σχεδίου καὶ ἄνευ διευθύνσεως μετὰ τῶν Τούρκων καὶ διεσκορπίσθη σχεδὸν, ἐπομένως ἐστάθη ἀδύνατον νὰ ἐκτελέσῃ τὴν δοθείσαν αὐτῷ ἐντολήν.

Τοῦτο προῆλθεν τὸ μὲν ἐκ τοῦ ἀσυντάκτου, τοῦ ἀτάκτου καὶ τοῦ ἀπολέμου τῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπαρτιζόντων αὐτὸ ἐθελοντῶν, τὸ δὲ ἕνεκα ἑλλείψεως ἀρχηγοῦ ἱκανοῦ νὰ συγκρατήσῃ αὐτὸ ἐν πειθαρχίᾳ, νὰ ἐμπνεύσῃ αὐτῷ θάρρος καὶ ἐνθουσιασμόν καὶ νὰ τὸ ὠθήσῃ ἐμπρός. Τοιαῦτα προσόντα δὲν ἐφάνη δυστυχῶς κατέχων ὁ ἀναλαβὼν τὴν ἀρχηγίαν αὐτοῦ, καὶ τοιοῦτοτρόπως ἡ κίνησις ἐξ ἧς ἰδίως ἀνεμένετο ἡ ἐπιτυχία τῆς ὅλης ἐπιχειρήσεως εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐναυάγησε.

Ὁ λοχαγὸς Παπαναστασίου.—Κατὰ τὰς συμπλοκάς ταύτας τὸ σῶμα τοῦτο ἔχασε δεκάδας τινὰς ἀνδρῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων λυπηρότατος ἦτο καὶ ὁ φόνος τοῦ ἀνδρείου λοχαγοῦ Παπαναστασίου. Τὸ πεπρωμένον τούτου πρὸ πολλοῦ ἤδη τὸν ὤθει εἰς τὸ σκληρὸν τέλος, τὸ ὁποῖον εὗρεν· ἀπὸ τῶν ἀρχῶν Μαρτίου ἔτι ὅτε ἤρξαντο παρασκευαζόμενα τὰ ἐπαναστατικὰ σώματα τῆς Ἐθνικῆς Ἑταιρίας, εἶχε καταστῆ μανιώδης εἰς τὸ νὰ δυνηθῆ καὶ αὐτὸς νὰ στρατολογήσῃ, νὰ σχηματίσῃ σῶμα τι καὶ νὰ ὀρμήσῃ ἐπὶ κεφαλῆς αὐτοῦ κατὰ τῶν Τούρκων, συχνότατα δὲ μετὰ δακρύων σχεδὸν μὲ παρεκάλει ἐν Ἀθήναις νὰ τὸν συνδράμω εἰς τὸν καταρτισμὸν τοιοῦτου σώματος, ἐνεργῶν παρὰ τοῖς ἀρμοδίοις. Τοῦ ἔλεγον πάντοτε ὅτι αὐτὸς ἦτο ἀξιωματικὸς τοῦ ἐνεργοῦ στρατοῦ καὶ ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ τεθῆ ἐπὶ κεφαλῆς ἀνταρτῶν, πρὶν ἢ μάλιστα κηρυχθῆ ὁ πόλεμος μετὰ τῆς Τουρκίας καὶ ὅτι ἔπρεπε ν' ἀναμένη ἕως ὅτου ἡ ὑπηρεσία τὸν διατάξῃ. Ἀπελπισθεὶς ἐνήργησε νὰ μετατεθῆ εἰς Καρβασαρά καὶ ὅταν ἦλθον εἰς Ἄρταν τὸν εὗρον ἐκεῖ ἐκλιπαροῦντα τὸ Ἀρχηγεῖον ἵνα τὸν ἀποστείλῃ εἰς Ἡπειρον ἐπὶ κεφαλῆς ἐθελοντῶν. Ἡ ἐπιθυμία του τέλος εἰσηκούσθη καὶ μετ' ἀγίας χαρᾶς ἠτοιμάσθη ταχέως καὶ ἀνεχώρησεν, ἐνωθεὶς μετὰ τοῦ σώματος τοῦ Βότσαρη· πλὴν δυστυχῶς ἡ σκληρά του τύχη δὲν τὸν ἀφῆσεν νὰ μεγαουργήσῃ· εἰς τὴν πρώτην συμπλοκὴν ἔπεσε καιρῶς βληθεὶς (. . .)¹. Τὸ σῶμα ἀκροβολιζόμενον ματαίως ἐπὶ 3 ἡμέρας ἐπανῆλθε τὴν νύκτα τῆς 3 Μαΐου.

Μάχη τῆς 1ης Μαΐου.— Δευτέρα αἰτία τῆς ὅλης ἐπιχειρήσεως καὶ ἡ κυρία αἰτία τῆς ἀποτυχίας κατὰ τὸ Ἀρχηγεῖον, ἦτο ἡ πρόωρος περιπλοκὴ εἰς μάχην πρὸς τοὺς Τούρκους τῆς 1ης Ταξιαρχίας. Ἡ Ταξιαρχία αὕτη, ἧς ἤμην ἐπιτελάρχης, κατέλαβε καταλλήλους θέσεις ἐπὶ τῶν λόφων Ἰμαρὲτ καὶ ὀλίγον πέραν αὐτῶν, ἐκατέρωθεν τῆς πρὸς Χανόπουλον ὁδοῦ, ἀπὸ τῆς ἑσπέρας τῆς 30 Ἀπριλίου, εἶχε δὲ διαταγὴν νὰ μὴ προχωρήσῃ καὶ νὰ μὴ προσβάλλῃ τοὺς Τούρκους, ἄνευ νεωτέρας διαταγῆς τοῦ Ἀρχηγείου, διότι ἡ κυρία αὐτῆς ἐντολὴ ἦτο ἡ προστασία τῆς προελάσεως τῆς 3ης Ταξιαρχίας. Τὴν πρωΐαν τῆς 1ης Μαΐου, ὠραίας ἑαρινῆς ἡμέ-

1. Βλ. σ. 149.

ρας, εἶμεθα ἐπὶ τῶν λόφων Ἰμαρέτ περὶ τοὺς ὁποίους συνεπυκνώθησαν τὰ διάφορα σώματα τῆς Ταξιαρχίας κατὰ διαταγὴν τοῦ Ταξιάρχου, ὅπως ὦσιν ἔτοιμα πρὸς μάχην χρείας τυχούσης. Ἐπετηροῦμεν ἀριστερὰ μὲν τὴν πρὸς Χανόπουλον ὁδόν, δεξιὰ δὲ τὴν κοιλάδα τῆς Γρεμενίτσας, τὴν ἐκτεινομένην πρὸς τὸ μέτωπον μὲν ἡμῶν ἐπὶ 2 χλιόμετρα περίπου μέχρι τῶν πετρωδῶν ἀντερείσμάτων τοῦ ὄρους Κελβερινίου, πρὸς δεξιὰ δὲ πέραν τοῦ χωρίου Γρεμενίτσας μέχρι δασώδους βουνοσειρᾶς (...).

Οἱ Τοῦρκοι κατεῖχον τὰς ἀνωτέρας κορυφογραμμὰς τῆς πρὸς τὰ ἐμπρὸς διηκούσης λοφοσειρᾶς Ἰμαρέτ, τὰ περὶ τὸ χωρίον Γρίμποβον ὑψώματα, ἅτινα ἀπετέλουν τὰ ἀντερείσματα τοῦ Κελβερινίου, τὸ στενὸν τῆς Βρενίστης καὶ τὸ βουνὸν τὸ ἐκ ταύτης πρὸς τὴν Βλαχέρναν διῆκον. Ἦτο δ' οὕτω ἰδίως ἐκτεθειμένον τὸ δεξιὸν ἡμῶν κέρασ καὶ εἰς τὴν ἐπιτήρησιν τούτου ἐπεστήσαμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν. Οἱ Τοῦρκοι φυσικῶς ἤρξαντο ἐνδυναμούμενοι καὶ διεκρίνοντο ἐνίοτε κινήσεις τινὲς αὐτῶν προσπαθούτων ἴσως νὰ καταλάβωσιν εὐνοϊκὰς θέσεις ἢ μᾶλλον νὰ προχωρήσωσι πρὸς τὸ δεξιὸν ἡμῶν πλευρόν.

Ὁ διοικητὴς τῆς Ταξιαρχίας βλέπων τὰς προπαρασκευὰς ταύτας ἤθελεν ἀπὸ πρῶτας νὰ προσβάλλῃ αὐτοὺς ἀνυπομονῶν διὰ τὴν ἀδράνειάν μας, ἀλλὰ διὰ τῶν συμβουλῶν μου τὸν ἐμπόδισα, παραστήσας εἰς αὐτὸν ὅτι δὲν ὦφειλεν ν' ἀναλάβῃ τοιαύτην εὐθύνην ἀνευ διαταγῆς τοῦ Ἀρχηγείου, τὸ ὅποιον ἤθελε τότε ἀποδώσει εἰς αὐτὸν πᾶσαν τυχὸν ἀποτυχίαν τοῦ σχεδίου του. Οὕτω δὲ εἶχον κατορθώσει νὰ τοῦ ἐξαλείψω πᾶσαν ἰδέαν αὐτοβούλου ἐπιθέσεως κατὰ τῶν Τοῦρκων καὶ ἀπὸ τῆς μεσημβρίας ἐκαθήμεθα ἡσυχοὶ εἰς τὸν λοφίσκον τοῦ κάτω Ἰμαρέτ, παρὰ τὸν ἐκεῖ τουρκικὸν στρατωνίσκον, ὅτε αἴφνης ἀκούομεν, περὶ τὴν 3 1/2 ὥρᾳ μ.μ. πυκνοὺς πυροβολισμοὺς πρὸς τὴν διεύθυνσιν τοῦ δεξιοῦ κέρατος τῆς Ταξιαρχίας. Ἰππεύσαμεν ἀμέσως μετὰ τοῦ Ταξιάρχου καὶ ἐσπεύσαμεν πρὸς τὰς ἐν τῷ δεξιῷ ἡμῶν προφυλακὰς, ἐν αἷς τὸ πῦρ εἶχεν ἀμέσως μεταδοθῆ καθ' ἅπασαν τὴν γραμμὴν· ἡ μάχη ἤρχιζε καὶ δὲν ἦτο πλέον δυνατὸν νὰ σταματήσῃ· προσεπάθησα μόνον νὰ λάβῃ αὕτη ἀμυντικὸν μόνον χαρακτῆρα ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν ἐτηρήθη διότι μετ' οὐ πολὺ ἡ πρώτη γραμμὴ ἐπροχώρησεν καὶ ἡ μάχη μετεβλήθη ταχέως εἰς ἐπιθετικὴν. Τοῦτο ἦτο μειονεκτικὸν διὰ τὴν Ταξιαρχίαν ἕνεκα τῶν ἀσυγκρίτως ὀχυρωτέρων θέσεων τοῦ ἐχθροῦ, ἀλλὰ καὶ ὁ περιορισμὸς αὐτῆς εἰς ἐντελῶς παθητικὴν ἄμυναν, δὲν θὰ ἐκόστιζε μὲν τόσας θυσίας εἰς αὐτήν, ἀλλ' ἦτο πιθανὸν ὅτι θὰ διεκύβευεν ἴσως τὴν θέσιν της, μειονεκτικὴν οὖσαν. Ὅπωςδὴποτε ἡ ἐπιθέσις ἀνελήφθη ἐρρωμένως καὶ μετὰ θάρρους καὶ ἐντὸς 4 ὥρῶν καθ' ἃς διήρκεσεν αὕτη κατωρθώθη ἡ ἀπώθησις τῶν ἐχθρῶν ἐκ τῶν πρώτων αὐτῶν θέσεων, ἡ ἐκδίωξις αὐτῶν ἐκ τῶν πρὸ τοῦ δεξιοῦ ἡμῶν κέρατος ἰσχυρῶν θέσεων των καὶ ὁ περιορισμὸς αὐτῶν εἰς τὴν περὶ τὸ Γρίμποβον κεντρικὴν αὐτῶν τοποθεσίαν, ἂν δὲ εἶ-

χομεν ὥρας τινὰς ἔτι εἰς τὴν διάθεσίν μας κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, καθ' ἣν ὁ ἐχθρὸς δὲν εἶχε ἀκόμη συγκεντρώσει πολλὰς δυνάμεις, εἶναι πιθανώτατον ὅτι ἠθέλωμεν δυνηθῆ νὰ τὸν ἐκδιώξωμεν ἐξ ὄλων τῶν θέσεων του.

Ἦτο ἡ πρώτη μάχη καθ' ἣν παρευρισκόμην· εὐτυχῶς ἐστάθην ἀτάραχος, κατ' αὐτήν, καὶ δὲν τὰ ἔχασα· καὶ δὲν ἐξετιθέμην μὲν τυφλῶς εἰς τὰς πρώτας γραμμάς, ἀλλὰ καὶ δὲν ὠκνοῦν νὰ τρέχω πανταχοῦ, ποτὲ μὲν μετὰ τοῦ ταξιάρχου, ποτὲ δὲ μόνος, βλέπων τὴν ἐνέργειαν τῶν διαφόρων τμημάτων καὶ δίδων τὰς ἀναγκαίας διαταγὰς. Ὅτε κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ ἀγῶνος ἔσπευσα μετὰ δύο ἀγγελιοφόρων πρὸς τὸ ἀριστερὸν κέρασ, ἵνα διατάξω νὰ τεθῆ τοῦτο εἰς μάχην, καὶ κατερχώμην διὰ τινος μονοπατίου τὴν πρὸς τὴν ὁδὸν Χανοπούλου κλιτὺν τῆς λοφοσειρᾶς Ἰμαρέτ, δύο βολαὶ πυροβόλου ἕκ τινος ἐχθρικῆς πυρβολαρχίας τεταγμένης πρὸ τῆς Στρεβίνης ἐβλήθησαν καθ' ἡμῶν, πεσοῦσαι περὶ τὰ πεντήκοντα μέτρα ὀπισθὲν μας.

Ἡ μάχη κατέπαυσεν ἐντελῶς κατὰ τὰς 7 ³/₄ ὥρ. μ.μ. Μετὰ ἡμίσειαν δὲ ὥραν περίπου ἀπεσύρθημεν μετὰ τοῦ Ταξιάρχου εἰς τὸν λόφον τοῦ κάτω Ἰμαρέτ, ὅπου κατέγινα κατ' ἀρχὰς νὰ εἰδοποιήσω τὸν ἀρχηγὸν τοῦ Στρατοῦ κ. Μάνον, ὅστις μέχρι τέλους σχεδὸν παρευρίσκετο εἰς τὴν μάχην, περὶ τοῦ ἀποτελέσματος αὐτῆς, καὶ νὰ ἐκδώσω τὰς ἀναγκαίας διαταγὰς περὶ διατηρήσεως τῶν θέσεων, αἵτινες κατελήφθησαν, καὶ περὶ τῶν θέσεων ἐν αἷς ἠθέλον διανυκτερεύσει τὰ σώματα τὰ ὅποια δὲν εἶχον λάβει ἄμεσον μέρος εἰς τὸν ἀγῶνα. Κατόπιν ἐφάγομεν ὀλίγον καὶ κατὰ τὰς 11 μ.μ. κατεκλίθημεν εἰς τὸ ὑπαιθρον, ἐνδεδυμένοι ὡς εἴμεθα, διὰ νὰ κοιμηθῶμεν ὀλίγον. Κουρασμένος ὡς ἦμην ἀπεκοιμήθην σχεδὸν ἀμέσως, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ 2 ὥρας ἐκοιμήθην· κατὰ τὴν 1ην μετὰ τὸ μεσονύκτιον ἀγγελιοφόρος μὲ ἐξύπνησε διὰ νὰ μοῦ μεταδώσῃ διαταγὴν τοῦ Ἀρχηγείου· ἠναγκάστην νὰ ἐγερθῶ καὶ νὰ γράψω ἑτέραν διαταγὴν, ἣν ἀπέστειλα εἰς τὰς προφυλακὰς· μετὰ τοῦτο δὲν κατάρθωσα πλέον νὰ κοιμηθῶ, διότι κάθε στιγμὴν σχεδὸν οἱ ἀγγελιοφόροι ἤρχοντο διὰ διαφόρους πληροφορίας καὶ αἰτήσεις, κατὰ δὲ τὰς 3 π.μ. ὥρ. ἤρξατο πίπτουσα βροχή, ἣτις μᾶς ἠνάγκασε ὄλους νὰ ἐγερθῶμεν καὶ εἰσέλθωμεν εἰς τὸν παρακείμενον ρυπαρὸν στρατωνίσκον, καὶ δὲν ἐπειράθημεν πλέον νὰ κατακλιθῶμεν.

Μάχη τῆς 2ας Μαΐου.— Κατὰ τὰς 4 ¹/₂ τῆς πρωΐας ἐνῶ ἔβρεχεν, ἐνῶ ὀμίχλη ἀκόμη ἐκάλυπτε τὰ πέριξ, τὸ πῦρ ἤρξατο εἰς τὰς προφυλακὰς ἡμῶν. Οἱ Τοῦρκοι, οἵτινες εἶχον ἐνισχυθῆ μεγάλως κατὰ τὴν νύκτα, ἐπέτεθον διὰ πυκνοῦ πυροβολισμοῦ κατὰ πάσης τῆς γραμμῆς ἡμῶν. Ἐξέδωσα ἀμέσως τὰς ἀναγκαίας διαταγὰς ὅπως ταχθῶσιν εἰς μάχην τὰ διάφορα σώματα τῆς Ταξιαρχίας καὶ ἔστειλα ἀγγελιοφόρους ὅπως εἰδοποιήσωσι τὰς δύο πυρβολαρχίας, αἵτινες εἶχον ἀποσταλῆ ὀπισθεν ἀφ' ἐσπέρας, ἵνα σπεύσωσι καὶ ταχθῶσι πρὸς πυροβόλησιν εἰς τὰς ὀρισθείσας

αὐταῖς θέσεσι· ἵππευσα δὲ καὶ ἔσπευσα μετὰ τοῦ διοικητοῦ τοῦ 10ου Συντάγματος Πεζικοῦ ἀντισυνταγματάρχου Ἀναστ. Μάνεση, ὅπως ἴδω ποῦ θὰ ταχθῆ τὸ ὑπ' αὐτοῦ διοικούμενον ἀριστερὸν κέρας καὶ ὅπως ἐκλέξω κατάλληλον θέσιν διὰ τὴν πεδινὴν πυρβολαρχίαν. Προχωρήσας ἀρκετὰ καὶ ἐπισκοπήσας τὴν θέσιν ἀριστερὰ τῆς πρὸς Χανόπουλον ἀγούσης ὁδοῦ, ἄφησα τὸν κ. Μάνεσην ἵνα τάξῃ εἰς μάχην ἐκεῖ τὸ ἐν τάγμα τοῦ συντάγματός του, ἐγὼ δὲ ἐπέστρεφον μεθ' ἑνὸς ἵππέως.

Οἱ Τοῦρκοι, οἵτινες ἀπεδείχθησαν κάλλιστοι σκοπευταί, ἰδόντες ἡμᾶς ἐφίππους ἐκεῖ, ἐνόησαν ὅτι ἐγένετο ἐκλογή θέσεως καὶ ἀμέσως μᾶς κανονολοοῦσιν ἐκ Στρεβίνης· ἡ πρώτη βολὴ καλὴ κατὰ διεύθυνσιν ἔπεσεν εἰς ἀπόστασιν ἑκατοντάδος μέτρων πρὸ ἡμῶν, ἀλλ' ἡ δευτέρα μᾶς ἔφθασε πεσοῦσα εἰς ἀπόστασιν ἕξ μόνον βημάτων ἀπ' ἑμοῦ καὶ τοῦ ἵππέως· ἀλλ' ἕνεκα τῆς λίαν καμπύλης τροχιᾶς (ἀπόστασις 5000 μ. περίπου) καὶ τοῦ λασπώδους ἐδάφους ἢ ὅβρις ἐνεπήγη εἰς τὴν γῆν χωρὶς νὰ διαρραγῆ. Μετὰ τοῦτο συνήντησα τὴν πυρβολαρχίαν Οἰκονόμου ἐρχομένην καὶ ὠδήγησα αὐτὸν νὰ λοξεύσῃ ὀλίγον, ἵνα μὴ πέσῃ ἀμέσως εἰς τὰ πυρὰ τοῦ ἐχθρικοῦ πυροβολικοῦ καὶ νὰ βαδίσῃ κεκαλυμμένος ὑπὸ τῶν θάμνων πρὸς τὴν καταληπτέαν θέσιν, ὥστε νὰ παρουσιασθῆ ἀμέσως ἐπ' αὐτῆς καὶ νὰ ἀρχίσῃ τὸ πῦρ. Τοῦτο δὲ καὶ ἐξετέλεσεν, ἀρχίσας τὸ πῦρ τῇ 5 ³/₄ τῆς πρωΐας. Ἀλλ' ἐν τῇ θέσει ταύτῃ ἠνωχλεῖτο πολὺ ὑπὸ τῶν πυρῶν τοῦ ἐχθρικοῦ πυροβολικοῦ, ὄντος μεγαλυτέρου διαμετρήματος, ἐνῶ αἱ βολαὶ τῆς δὲν ἠδύναντο νὰ φθάσουν αὐτό, διὸ μετὰ τινὰς ὥρας ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ ὀλίγας ἑκατοντάδας μέτρων καὶ ἐκεῖθεν νὰ βάλῃ κατὰ τοῦ ἐχθρικοῦ πεζικοῦ.

᾽Ωραιότατον ἦτο τὸ θέαμα τῆς μάχης τὴν ἡμέραν ταύτην· ἀπὸ τῆς 7 ὥρας ἀνεπτύχθη αὕτη ἐν ὅλῃ τῇ μεγαλοπρεπείᾳ ἐπὶ ἐκτάσεως τριῶν μὲν χιλιομέτρων συνεχῶς, δι' ἀπεσπασμένων δὲ τμημάτων καὶ εἰς *μεγαλύτεραν* ἑκτασιν. Οὕτω μία μὲν διλοχία χωροφυλάκων τῆς Ταξιαρχίας ἡμῶν εἶχεν ἀνέλθει ἐπὶ τῆς πέραν τοῦ δεξιοῦ ἡμῶν πλευροῦ *βουνοσειρᾶς Βλαχέρνας* καὶ ἐμάχετο κατ' ἐχθρικοῦ σώματος προσπαθοῦντος νὰ προχωρήσῃ ἐκεῖθεν ἐκ Βρενίστης, πρὸς δὲ τὸ ἀριστερὸν ἡμῶν, ἢ ἀκριβέστερον περὶ τὰ 1000 μ. πέραν τούτου εἶχε προχωρήσει ἢ ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Μηλιώτην ὀρειβατικὴ πυρβολαρχία καὶ εἰς οὐλαμὸς πεδικοῦ πυροβολικοῦ ὑπὸ τὸν ἀνθυπολ. Χατζησαράντων, τῆς 3ης Ταξιαρχίας, καὶ ἐκανονοβόλουν ἐκεῖθεν κατὰ τοῦ ἀπέναντι τοῦ ἀριστεροῦ ἡμῶν κέρατος ἐχθροῦ, ἐνῶ τὸ ἐπίλοιπον τῆς πεδινῆς πυρβολαρχίας ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Τρικούπην, τεταγμένον πρὸ τοῦ χωρίου Χαλκιάδων ἐκανονοβόλει κατὰ τῶν παρὰ τὴν γέφυραν τοῦ Λούρου τεταγμένων ἐχθρικῶν πυροβόλων. Ἀλλ' ἡ κυρίως μάχη ἦτο εἰς τὰ περὶ τὸ Γρίμπορον ὑψώματα καὶ ἐπὶ τῆς ἀριστερὰ πρὸς Χανόπουλον ὁδοῦ ἐπὶ ἐκτάσεως 3 περίπου χιλιομέτρων ἐδάφους βουνώδους, πετρώδους, θαμνώδους πρὸς τὸ δεξιὸν καὶ διακεκομμένου ὑπὸ χαραδρῶν.

Περὶ τὴν 8ην ὥραν ἐνῶ προχωρήσας μετὰ τοῦ Ταξιάρχου καὶ ἐνὸς ἀγγελιοφόρου ἐπὶ τῆς λοφοσειρᾶς Ἰμαρὲτ ἐβαδίζομεν ἐπὶ τινος κορυφογραμμῆς περὶ τὰ 800 περίπου μέτρα ὀπισθεν τῆς ἐπὶ τῆς λοφοσειρᾶς ταύτης γραμμῆς τῶν ἀκροβολιστῶν ἡμῶν, δύο ἐχθρικά πυροβόλα, ἐκ τῶν πρὸ τῆς Στρεβίνης τεταγμένων, ἐκπυρσοκροτοῦσι συγχρόνως, αἱ δὲ βολαὶ τῶν διευθύνονται προφανῶς καθ' ἡμῶν, ὄντων καταφανῶν ἐπὶ τῆς κορυφογραμμῆς· προλέγω τοῦτο εἰς τὸν συνταγματάρχην καὶ πράγματι μετ' ὀλίγα δευτερόλεπτα βομβοῦσιν διερχόμενοι ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς ἡμῶν δύο συγχρόνως ὀβίδες καὶ πίπτουσι περὶ τὰ 100 μ. ὀπισθεν, διαρραγεῖσαι. Κατερχόμεθα ἀμέσως τὴν κλιτύν, ὅπως ἀποκρυβῶμεν, ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι ἐννοοῦσι τὴν κίνησιν καὶ ἐξακολουθοῦσι βάλλοντες καθ' ἡμῶν δις ἔτι, καλῶς κατὰ διεύθυνσιν, ἀλλὰ πάντοτε ὑψηλά. Ἐν γένει τὸ πυροβολικὸν τῶν καίτοι ἰσχυρότερον τοῦ ἰδικοῦ μας, καὶ εὐστοχον, δὲν ἐπέφερον ἀποτελέσματα καταστρεπτικά, διότι αἱ μὲν συνήθεις ὀβίδες τοῦ πίπτουσαι ἐμπηκτικῶς ἢ δὲν διερρήγνυντο ἢ διερρήγνυντο πρὸς τὰ ἄνω, δίκην ὑπονομίσκου, αἱ δὲ βολιδοφόροι αὐτοῦ ὀβίδες διερρήγνυντο συνήθως εἰς μεγάλα ὕψη ἢ καὶ δὲν διερρήγνυντο διόλου.

Ἐπιφοβώτεροι ἦσαν αἱ βολίδες τοῦ πεζικοῦ· ἔνεκα τῶν δεσποζουσῶν θέσεων τοῦ ἐχθροῦ καὶ τοῦ κατωφεροῦς πρὸς ἡμᾶς ἐδάφους, ἡ ἐπικίνδυνος ζώνη ἦτο μεγίστη καὶ ἅπαν σχεδὸν τὸ ὀπισθεν ἔδαφος μέχρι 2 χιλ. μέτρων ἦτο ἐπικίνδυνον· παντοῦ ὄθεν διήρχετό τις, ἦσαν ἀνησυχαστικώτατοι οἱ δαιμονιώδεις συριγμοὶ τῶν βολίδων. Κατ' ἀρχάς, κατὰ τὴν πρώτην ἰδίως ἡμέραν, οἱ συριγμοὶ οὔτοι τῶν βολίδων μοὶ ἐπέβαλλον νευρικήν τινα κίνησιν σκυψίματος τῆς κεφαλῆς, ὡς εἰς τοὺς πλείστους συνέβαινεν· βαθμηδὸν ὁμως ἐσκέφθην ὅτι οὐδένα εἶχε λόγον τὸ σκυψιμον τοῦτο, οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ προφυλάξῃ εἷς τι, διὸ ἔκρινα καλὸν νὰ καταργήσω τὴν κίνησιν ταύτην τῆς κεφαλῆς. Τὸ ἐχθρικὸν πεζικὸν ἦτο ὀπλισμένον διὰ τοῦ τυφεκίου Μαρτίνη, ἀλλὰ στρατεύματά τινα αὐτοῦ ἔφερον καὶ τυφέκια Μάουζερ μικροτέρου διαμετρήματος· τοῦτο ἰδίως ἠδυνήθημεν νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τοῦ εἶδους πληγῶν τινῶν.

Καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἡμέραν ἔβρεχεν, ἀλλὰ καὶ διεκόπτετο ἐν τῷ μεταξύ ἐπὶ τινα χρόνον ἡ βροχὴ καὶ ὁ ἥλιος ἐφώτιζε τὸ πεδῖον τῆς μάχης· κατὰ τὰς στιγμὰς δὲ ταύτας ἰδίως τὸ θέαμα παρουσιάζον μυρίας ἀποχρώσεις, ἦτο μεγαλοπρεπέστατον, συνέτεινον δὲ εἰς τὴν ἐπιβαλλομένην καταπληκτικὴν ἐντύπωσιν καὶ οἱ παντοειδεῖς κρότοι· κρότοι βαρεῖς τῶν ἐκπυρσοκροτήσεων τῶν πυροβόλων, βόμβοι τῶν διασχιζουσῶν τὸ διάστημα ὀβίδων, κρότοι ξηροὶ καὶ διαπεραστικοὶ τῶν ἐκρήξεων τῶν ὀβίδων, κρότοι ὄξεις καὶ συνεχεῖς τῶν ἐκπυρσοκροτήσεων τῶν τυφεκίων, συριγμοὶ ἀδιάκοποι τῶν διασταυρουμένων βολίδων, παντοειδεῖς ἀντηχήσεις τῶν περικυκλούντων τὴν κοιλάδα βουνῶν, ἦχοι σάλπιγγος ἐνίοτε, ἀπετέλουν δαιμονιώδη ὄρχήστραν.

Τὰ στρατεύματα τῆς Ταξιαρχίας συμποσοῦμενα εἰς 6 1/2 χιλ. ἄνδρας

περίπου ἑνωρὶς εἰσῆλθον πάντα εἰς τὸν ἀγῶνα· ἡ ἐμφάνισις τοῦ ἐχθροῦ εἰς πολλὰ σημεῖα ἐπὶ μεγάλης ἐκτάσεως, τὸ ἀνοικτὸν ἰδίως καὶ ἀφύλακτον τοῦ δεξιοῦ ἡμῶν πλευροῦ καὶ ἡ ἀνυπομονησία τοῦ Ταξιάρχου ὅπως ταχέως προλάβῃ πάντα κίνδυνον ὑπερισχύσεως τοῦ ἐχθροῦ πρὸς τὸ δεξιὸν ἡμῶν ἰδίως, συντέεινον ὅπως ἀπὸ τῆς 8ης πρωϊνῆς ὥρας πάντα τὰ σώματα τῆς Ταξιαρχίας συμμεθέξωσι τῆς μάχης καὶ μείνωμεν οὕτω ἄνευ ἐφεδρειῶν· ἀλλὰ δὲν ἐμάχοντο δυστυχῶς πράγματι καὶ αἱ 6 $\frac{1}{2}$ χιλ. ἀνδρῶν τῆς Ταξιαρχίας, ἀλλ' ἴσως τὸ ἥμισυ μόνον τούτων· οἱ λοιποὶ ἀπέφευγον τὸν ἀγῶνα διὰ παντοίων προφάσεων· οἱ μὲν συνοδεύοντες δῆθεν πληγωμένοι, οἱ δὲ κρυπτόμενοι εἰς τὰς χαράδρας καὶ ὄπισθεν τῶν λίθων, ὁπόθεν πολλακίς ἀπεδιώκομεν αὐτούς, οἱ δὲ μακρόθεν καὶ ἀσκόπως πυροβολοῦντες. Τοῦτο προήρχετο ἕνεκα ἐλλείψεως ἐπαρκῶν στελεχῶν καὶ τοῦ ἀσυντάκτου ἰδίως τοῦ στρατεύματος· τὰ τάγματα ἰδίως τῆς Ἀστυφυλακῆς καὶ Χωροφυλακῆς δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχουν οὔτε τὴν σύνταξιν, οὔτε τὴν ἀσκησιν, οὔτε τὴν πειθαρχίαν τακτικοῦ στρατοῦ. Ἄν ἅπας ὁ στρατὸς ἦτο καλῶς συντεταγμένος καὶ ἐμάχετο, ἢ ἂν ἀντὶ τῶν ἀστυφυλάκων καὶ χωροφυλάκων εἴχομεν δύο τάγματα εὐζώνων, πολὺ ταχύτερον καὶ πολὺ δραστικώτερον θὰ ἐπήρχετο τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀλώσεως τῶν θέσεων τοῦ ἐχθροῦ.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἐφεδρείας ὁ φόβος τῆς παντελοῦς στερήσεως τοιούτων ἐξέλιπε, διότι μετ' ὀλίγον μὲν κατέφθασαν δύο λόχοι πεζικοῦ, σταλέντες ὑπὸ τῆς 3ης ταξιαρχίας, περὶ τὸ ἑσπέρας δὲ καὶ 3ος τοιοῦτος, ὀλίγον δὲ πρὸ τῆς μεσημβρίας ἐστάλησαν ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τρεῖς λόχοι μηχανικοῦ καὶ 4 ὀρειβατικὰ πυροβόλα.

Ἦτο ἤδη μεσημβρία καὶ ἀγωνιωδῶς ἐβλέπομεν παρατεινόμενον τὸν ἀγῶνα· ἐφαίνετο ὅτι θὰ διαρκέσῃ πολὺ ἀκόμη διότι ὁ ἐχθρὸς ἀντῆχεν ἰσχυρῶς εἰς τὰς θέσεις του· μετ' ὀλίγον ἐν τούτοις ἐφάνη τροπὴ τις ὑπὲρ ἡμῶν· τὸ δεξιὸν ἡμῶν ἀπωθῆσαν τμήμα ἐχθροῦ πρὸς τὸ στενὸν τῆς Βρενίστης, εἶχε ἤδη καταλάβει ἰσχυρὰς πλευρικῶς τῆς κεντρικῆς τοῦ ἐχθροῦ τοποθεσίας θέσεις καὶ ἐκείθεν ἐπιτεθέντες λόχοι τινὲς κατάρθωσαν νὰ ἐκδιώξωσιν ἐχθρικὸν σῶμα, ἕκ τινος ἰσχυροῦ κωνοειδοῦς ὑψώματος, ἀνατολικῶς τοῦ χωριδίου Γριμπόβου καὶ νὰ καταλάβωσιν αὐτό. Ἔσπευσα τότε καὶ παραλαβὼν οὐλαμὸν λυομένων πυροβόλων, τεταγμένων προηγουμένως ἐν τῇ κοιλάδι τῆς Γρεμενίτσης ὑπὸ τὸν ἀνθυπολοχαγὸν Βλαχάβαν, ὠδήγησα αὐτὸν ἐμπρὸς καὶ ὄπισθεν τοῦ δεξιοῦ κέρατος καὶ τὸν ἔταξα εἰς τοιαύτην θέσιν ὥστε νὰ βάλῃ πλευρικῶς τοὺς ἐν τῷ χωριδίῳ Γριμπόβῳ καὶ εἰς τὰ δυτικῶς αὐτοῦ ὑψώματα Τούρκους. Ἐμείνα ἐκεῖ ἐπὶ μίαν σχεδὸν ὥραν, ἕως ὅτου ὁ οὐλαμὸς ἐτάχθη καὶ ἐκανόνισε τὴν βολὴν του, πρῶτον μὲν κατὰ τοῦ παρὰ τὸ Γρίμποβον μικροῦ ἑλαιῶνος, ἐν ᾧ ἀνθίστατο ἔτι ὁ ἐχθρὸς, βαλὼν κατ' αὐτοῦ ἀπὸ ἀποστάσεων 1500 - 1700 μ., εἶτα δὲ, ἀποσυρθέντος αὐτοῦ καὶ ἐκείθεν, κατὰ τῶν ἐπὶ τῆς ὑψηλοτέρας κορυφῆς τῆς λοφοσειρᾶς Ἰμαρέτ,

ἐφ' ἧς ἦσαν περικεχαρακωμένοι ἰσχυρῶς οἱ Τοῦρκοι, ἀπὸ ἀποστάσεως 2000.

Ἐπανῆλθον μετὰ τοῦτο κατάκοπος, πεινασμένοι καὶ διψασμένοι, διότι ἀπὸ τῆς 4 1/2 πρωϊνῆς ὥρας ἤμην ἔφιππος καὶ δὲν εἶχον φάγει ἢ ὀλίγην γαλέτταν, ἣν εἶχον εἰς τὴν τσέπην μου καὶ ἀνῆλθον ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ ἄνω Ἰμαρέτ, ὅπου ἔμενον 3 λόχοι Μηχανικοῦ ὑπὸ τὸν ἀντισυνταγματάρχη Νοταρᾶν, ὡς ἐφεδρεία ἡμῶν. Ἡ ἐφεδρεία αὕτη ἔμενε εἰς ἀπόστασιν 2 1/2 χιλ. μέτρων περίπου ἀπὸ τῆς γραμμῆς τῶν ἀκροβολιστῶν ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ μέχρις αὐτῆς ἔφθανον ἀραιὰ τινὰ τεμάχια ὀβίδων ἐκ τῶν ἐκπεμπομένων ὑπὸ τῶν πρὸ τῆς Στρεβίνας ἐχθρικῶν πυροβόλων (. . .).

Ἀφίππευσα καὶ ἐξηπλώθην ἵνα ξεκουρασθῶ, ζητήσας καὶ ὀλίγον ὕδωρ παρὰ τινος στρατιώτου· ἔσπευσεν ἀμέσως προθύμως ὁ φίλος δικηγόρος Κεφάλας, ὃν ἔξαφνα εἶδον τότε ἐκεῖ σκαπανέα, μοὶ προσέφερεν ὀλίγον ψητὸν σκῶτι καὶ ἔφαγα, ἔπειτα δὲ διὰ τοῦ ὑδροδοχείου τοῦ οἶνον μεθ' ὕδατος μεμιγμένον, ὅπερ πολὺ μὲ εὐχαρίστησεν· μετὰ τοῦτο ὁ μὲν Κεφάλας ἀπῆλθεν, ἐγὼ δὲ ἵππεύσας ἐκ νέου καὶ δώσας διαταγὴν, ὅπως καὶ ὁ τρίτος οὐλαμὸς τῆς πυρβολαρχίας τῶν λυομένων πυροβόλων μεταβῆ καὶ ταχθῆ πρὸς πυροβόλησιν, παρὰ τὴν θέσιν ἐν ἣ ἐτάχθη ὑπ' ἐμοῦ ὁ προηγούμενος ὑπὸ τὸν Βλαχάβαν οὐλαμὸς, κατῆλθον πρὸς τὰ ὄπισθεν τὸν λόφον καὶ μετέβην εἰς τὸν ἐπὶ τοῦ κάτω Ἰμαρέτ στρατωνίσκον πρὸς συνάντησιν τοῦ πρὸ μικροῦ μεταβάντος ἐκεῖ πρὸς ἀνάπαυσιν καὶ καλέσαντός με ταξιάρχου κ. Μπαῖρακτάρη ὃν εὔρον μετὰ τοῦ λοχαγοῦ Τυπάλδου Π.

Μείνας ἐπὶ τινὰ ὥραν καὶ ἀναπαυθεὶς ἵππευσα ἐκ νέου καὶ μέχρι τῆς ἑσπέρας περιηρχόμην εἰς τὰ διάφορα σημεῖα τοῦ πεδίου τῆς μάχης, λαμβάνων πληροφορίας καὶ δίδων ὁδηγίας. Πρὸς τὸ ἑσπέρας ἡ βροχὴ ἔλαβε μεγαλυτέραν ἔντασιν καὶ ὅσον ἐπλησίαζεν ἡ νύξ τόσον ἡ ἀνυπομονησία μου καὶ ἡ ἀγωνία μου καθίσταντο μεγαλύτεραι, διότι ὁ ἐχθρὸς ἀνθίστατο πάντοτε· δυστυχῶς ἐπῆλθεν ἡ νύξ καὶ ἔμεινε κύριος τῆς κυριωτέρας αὐτοῦ θέσεως, μιᾶς μόνης, τῶν λοιπῶν ἐγκαταλειφθεισῶν ὑπ' αὐτοῦ.

Καδμεία νίκη.— Περὶ τὴν 8ην ἑσπερινὴν ὥραν τὸ πῦρ κατέπαυσεν πλέον ἐκατέρωθεν ἐντελῶς· ἡ νίκη ἦτο βεβαίως ὑπὲρ ἡμῶν, διότι κατωρθώθη ἐν ἐπιθετικῇ μάχῃ, κατ' ἐχθροῦ πολυαρίθμου καὶ κατέχοντος ἰσχυροτάτας θέσεις, νὰ ἐκδιωχθῆ οὗτος ἐξ ὅλων σχεδὸν καὶ νὰ καταληφθῶσιν αὐταὶ ὑφ' ἡμῶν· ἀλλὰ δυστυχῶς ἡ νίκη αὕτη ἦτο νίκη Καδμεία. Ἐνεκα τῶν πολλῶν ἀπωλειῶν, ἰδίως ἀξίωματικῶν, ἔνεκα τοῦ καμάτου τῶν ἀνδρῶν, ἐπὶ διήμερον μαχομένων, καὶ ἔνεκα τῆς κακοκαιρίας, δὲν ἦτο δυνατὸν οὗτοι νὰ διαμείνωσιν ἐν ἀμύνη ἐπὶ τῶν κυριευθεισῶν θέσεων, ἐπειδὴ δὲ δὲν εἶχομεν ἄλλα στρατεύματα, δι' ὧν νὰ καταλάβωμεν τὰς θέσεις ταύτας, ἡ νίκη ἀπέβη ἀνωφελής· σκεφθέντες περὶ τοῦ πρακτέου μετὰ τοῦ ταξιάρχου, ἀπεφασίσαμεν νὰ διαταχθῆ ἡ ὑποχώρησις τῆς ταξιαρχίας τρία χιλιόμετρα ὄπισθεν,

δηλαδή εις τὰς περὶ τὸ Ἰμαρὲτ ἀρχικὰς θέσεις, ἵνα ἀνασυνταχθῆ καὶ ἀναπαυθῆ. Καὶ ἡ διαταγὴ αὕτη ἐξεδόθη τῇ 9 ὥρᾳ τῆς ἐσπέρας. Ἡ ὑποχώρησις αὕτη ἀρξαμένη ἀπὸ τῆς 11ης ἐσπερινῆς ὥρας διήρκεσε μέχρι τῆς πρωίας, ὅτε ἀφίκετο εἰς Ἰμαρὲτ καὶ τὸ τελευταῖον σῶμα.

Μετὰ τὴν ἐκδοσιν τῆς ὡς ἀνωτέρω διαταγῆς ἀνεχώρησα ἔφιππος ἀμέσως μεθ' ἐνὸς ἀγγελιοφόρου καὶ μετέβην εἰς Ἄρταν, ὅπου παρουσιάσθη εἰς τὸν Ἀρχηγὸν κ. Μάνον καὶ ἐξέθηκα αὐτῷ τὰ τῆς μάχης ὡς καὶ τὴν ἐπελθούσαν κατόπιν ἀποσυνθέσιν, ἕνεκα τῶν γνωστῶν αἰτίων, ἕνεκα τῶν ὀποίων ὁ ταξίαρχος διέταξε τὴν ὑποχώρησιν τῶν στρατευμάτων του εἰς τὰς περὶ τὸ Ἰμαρὲτ ἀρχικὰς θέσεις. Δὲν ὤκησα δὲ νὰ παραστήσω εἰς τὸν Ἀρχηγὸν ὅτι ἕνεκα τοῦ καμάτου καὶ τῆς ἐπελθούσης ἀποσυνθέσεως τοῦ στρατοῦ ἀφ' ἐνός, καὶ ἕνεκα τῆς ἀκαταλλήλου δι' ἄμυναν καὶ ὑποχώρησιν ἐν ἀνάγκῃ θέσεώς μας, διότι ἀμέσως ὀπισθεν ἡμῶν ὑπῆρχεν ὁ ποταμὸς Ἄραχθος καὶ μία μόνον ὁδὸς ὑποχωρήσεως, μήκους 5 χιλιομέτρων περίπου, ἀπολήγουσα εἰς τὴν γέφυραν, ἐφρόνουν ὅτι ἐν ἧ περιπτώσει ἤθελεν ἀμέσως τὴν ἐπομένην ἐπιτεθῆ ὁ ἐχθρὸς καθ' ἡμῶν, δι' ἰσχυρῶν δυνάμεων καὶ ἤθελεν ἰδίως ἀπειλήσει τὸ δεξιὸν ἡμῶν πλευρόν, δὲν ἦτο ἀπίθανον νὰ ἐπέλθῃ ἄτακτος φυγὴ. Ὁ Ἀρχηγὸς καὶ τὸ ἐπιτελεῖον του ἤκουσε ταῦτα ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ λάβῃ καμμίαν ἀπόφασιν. Διὸ ἐπανῆλθον κατὰ τὴν 11 1/2 ὥρ. εἰς κάτω Ἰμαρὲτ.

Κατὰ τε τὴν μετάβασίν μου εἰς Ἄρταν καὶ ἐπάνοδόν μου, ἡ ὁδὸς ἔβριθεν ἀνδρῶν: οἱ μὲν συνώδευον νεκροὺς καὶ πληγωμένους, μεταφερομένους εἰς Ἄρταν, ἄλλοι μετέβαινον πρὸς προμήθειαν φυσιγγίων καὶ τροφῶν, καὶ ἄλλοι ἐπὶ ἄλλαις προφάσεσιν. Εὐτυχῶς δὲν ἠδύναντο νὰ διέλθωσι καὶ τὴν γέφυραν τῆς Ἀρτης, διότι ἐκεῖ φρουρὰ ἐξ ἐνός λόχου Μηχανικοῦ ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Μεσαλᾶν ἠμπόδιζε τὴν διάβασιν τῆς γεφύρας· ὅπως δὲ ποτε μέγας ἀριθμὸς ἀνδρῶν τὴν νύκτα ἐκείνην ἐφυγεν ἐκ τῶν τάξεών του, κρυβεῖς εἰς τὰ ἐκατέρωθεν τῆς πρὸς Ἄρταν ὁδοῦ περιβόλια.

Τέλος κατὰ τὸ μεσονύκτιον ἠδυνήθη νὰ κοιμηθῶ ἀφοῦ ἐπὶ 20 περίπου ὥρας ἤμην εἰς ἀέναον κίνησιν· ἐκοιμήθη καλῶς μέχρι τῆς 4ης πρωϊνῆς ὥρας καὶ ἐξηγέρθη ἀκούραστος· ἐπὶ τῆς κλίνης μου ἐστρατείας ἔγραψα ἀμέσως τὴν πρὸς τὸν Ἀρχηγὸν τοῦ Στρατοῦ ἔκθεσιν περὶ τῶν μετὰ τὴν μάχην κατὰ τὴν νύκτα καταληφθεισῶν νέων θέσεών μας καὶ περὶ τῆς καταστάσεως ἐν γένει εἰς ἣν εὐρίσκετο ἡ ταξιαρχία, ἕνεκα τῆς ἐκ τῶν γνωστῶν αἰτίων ἐπελθούσης ἀποσυνθέσεως καὶ παρεκάλουν αὐτὸν νὰ λάβῃ ταῦτα ὑπ' ὄψιν καὶ νὰ ἀποφασίσῃ περὶ τοῦ πρακτέου· ἡ ἔκθεσις αὕτη ἐγκριθεῖσα καὶ ὑπογραφείσα παρὰ τοῦ ταξίαρχου ἀπεστάλη κατὰ τὴν ὀρθρινὴν ὥραν περίπου δι' ἐπίππου ἀγγελιοφόρου.

3 Μαΐου.— Εὐτυχῶς σήμερον δὲν βρέχει καὶ οἱ ἄνδρες ἠδυνήθησαν νὰ

στεγνώσωσιν ὄπωσοῦν τὰ διάβροχα ἐνδύματά των καὶ νὰ ἀναπαυθῶσιν· ἀνετέθη δὲ εἰς τὸ Μηχανικὸν νὰ στήσῃ τὸ δίκτυον προφυλακῶν, διότι εἶχεν ἄνδρας μᾶλλον ἀκουράστους, ὡς μὴ συμμετασχόντας τοῦ ἀγῶνος κατὰ τὴν προτεραίαν.

Οἱ Τοῦρκοι ἐκπληκτοὶ βεβαίως θὰ εἶδον τὴν πρωίαν τὴν ἀποχώρησιν ἡμῶν ἐκ τῶν κυριευθεισῶν θέσεών των· τὴν πρωίαν ἠκούσαμεν πυροβολισμούς τινας εἰς τὰς θέσεις ταύτας ριφθέντας βεβαίως ὑπ' αὐτῶν ἵνα δοκιμάσωσι μὴ ἔχωσιν ἐχθρὸν ἀπέναντί των, βεβαιωθέντες δὲ περὶ τοῦ ἐναντίου, ἐπροχώρησαν καὶ κατέλαβον αὐτὰς συνοδευόμενοι ὑπὸ ἤχων σάλπιγγος. Κατάκοποι δὲ βεβαίως καὶ ἀποσυντεθειμένοι καὶ αὐτοὶ δὲν ἐπειράθησαν νὰ μᾶς προσβάλωσιν εἰς τὰς νέας θέσεις μας. Ἐβλέπομεν ὁμῶς δι' ὅλης τῆς ἡμέρας μετακινήσεις αὐτῶν διαφόρους καὶ ἰδίως φάλαγγας στρατοῦ ἐρχομένας ἐκ Στρεβίνης πρὸς τὸ Γρίμποβον, τοῦτο δὲ μᾶς ἀνήγγελεν καὶ ἡ ἐν Χαλκιιάδαις 3ῆ Ταξιαρχία, ἥτις καλλίτερον ἐβλεπε τὰς ἐκ Φιλιππιάδος καὶ Στρεβίνης κινουμένας πρὸς τὸ Γρίμποβον ἐχθρικὰς φάλαγγας, καὶ προσέτι μετακινήσεις ἄλλας πρὸς τὸ δεξιὸν ἡμῶν πλευρὸν διὰ τοῦ ἀπὸ Βρενίστης πρὸς Βλαχέρναν διήκοντος ὑψώματος· αἱ κινήσεις δὲ αὗται προεδήλουν πιθανῶς πρόθεσιν ἐπιθέσεως καθ' ἡμῶν μετὰ προπαρασκευὴν καταλλήλων δυνάμεων καὶ κατάληψιν ἀρμοδίων θέσεων.

Δυστυχῶς πολλοὶ ἀξίωματικοὶ εἶχον ἀποθαρρυνθῆ καὶ ἐσυμβούλευον καθαρὰ εἰς τὸν ταξίαρχον νὰ διατάξῃ αὐτοβούλως ὑποχώρησιν εἰς Ἄρταν, παριστάνοντες ἀδύνατον τὴν ἄμυναν ἐν τῇ θέσει, ἣν κατείχομεν, ἰδίως δὲ προεξήρχον εἰς τοῦτο οἱ ἀντισυνταγμ. Νοταρᾶς καὶ λοχαγὸς Τυπάλδος· ἀλλὰ καὶ ἄλλοι εἶχον τὴν ἰδέαν αὐτήν. Ὁ ταξίαρχος ἐννοεῖται ὅτι οὐδέποτε ἤθελεν αὐτοβούλως διατάξῃ ὑποχώρησιν εἰς Ἄρταν, καὶ ἐγὼ δέ, μολονότι ἐνόμιζον ὅτι ἡ ἄμυνα ἡμῶν ἐν περιπτώσει ἰσχυρᾶς προσβολῆς ἐκ μέρους τοῦ ἐχθροῦ ἤθελεν εἶσθαι δυσχερής, ἰδίως ἐνεκα τῆς καταστάσεως τοῦ στρατεύματος, δὲν ἠδυνάμην ὁμῶς νὰ δώσω συμβουλὴν αὐτοβούλου ὑποχωρήσεως.

Ἄνταρσία 10ου συντάγματος.— Ἄλλὰ συνέβη καὶ ἕτερον λυπηρὸν γεγονός, ἐπιτεῖναν τὴν ἀπογοήτευσιν : τὸ 10ον Σύνταγμα Πεζικοῦ, οὔτε τὴν διοίκησιν, μετὰ τὸν τραυματισμὸν τοῦ ἀντισυνταγματάρχου Μάνεση Ἄν. ἀνέλαβεν ὁ ταγματ. Γερογιάννης, ἀπὸ τῆς πρωΐας εἶχε δεῖξει σημεῖα τινὰ ἀταξίας καὶ ἀνυπακοῆς· ἀλλὰ τὴν ἐσπέραν, διαταχθέντος ὑπὸ τοῦ Ταξίαρχου, ὅπως αὐτὸ ἀναλάβῃ τὴν ὑπηρεσίαν τῶν προφυλακῶν τοῦ ἀριστεροῦ κέρατος, οἱ ἄνδρες τῶν διαταχθέντων πρὸς τοῦτο λόχων ὑπὸ τοῦ διοικητοῦ των ἠπειθήσαν ἀναφανδὸν νὰ ὑπακούσωσι, δι' ὃ ὁ ταξίαρχος, ἵνα μὴ τὸ νόσημα τῆς ἀπειθείας μεταδοθῇ καὶ εἰς τὸ λοιπὸν στράτευμα, διέταξεν ἀμέσως ὀλόκληρον τὸ Σύνταγμα τοῦτο ν' ἀναχω-

ρήση ἀμέσως καὶ ἐπανεῖλθη εἰς Ἄρταν, διαταχθεῖσων εἶτα ἀνακρίσεων πρὸς ἀνακάλυψιν τῶν πρωταιτίων τῆς τοιαύτης ἀπειθείας, μεταξύ τῶν ὁποίων δυστυχῶς φαίνεται ὅτι ἦτο καὶ λοχαγὸς τις ἐμπνεύσας διὰ τῆς διαγωγῆς του τὴν ἀποθάρρυνσιν καὶ τὴν δειλίαν.

«Γραμμὴ ὑποχωρήσεως».— Περὶ τὸ δεῖλι ἐλάβομεν παρὰ τοῦ Ἄρχηγείου τὴν διαταγὴν νὰ ἐκλέξωμεν κατάλληλον γραμμὴν ὑποχωρήσεως, συνδέουσαν συγχρόνως ἡμᾶς μετὰ τῆς 3ης Ταξιαρχίας καὶ νὰ προβῶμεν ἀμέσως διὰ τοῦ Μηχανικοῦ εἰς τὴν ὀχύρωσιν ταύτης, ὥστε ἐν περιπτώσει ὑποχωρήσεως νὰ καταληφθῇ ἡ γραμμὴ αὕτη ὑπὸ ἰσχυροῦ σώματος ἵνα προστατεύσῃ τὴν ὑποχώρησιν τῶν δύο ταξιαρχιῶν.

Ἄμα τῇ λήψει τῆς διαταγῆς ταύτης ὁ Ταξιαρχὸς ἐκάλεσε τὸν διοικητὴν τοῦ Μηχανικοῦ ἀντισυνταγματάρχην Νοταρᾶν, εἰς ὃν ἀνεκοίνωσε τὴν διαταγὴν καὶ ἐζήτησε τὴν γνώμην του περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς ἐκτελέσεως ταύτης. Ὁ κ. Νοταρᾶς ἀνεπιφυλάκτως ἐδήλωσε ὅτι δὲν θεωρεῖ δυνατὴν τὴν ἐκτέλεσιν τῆς διαταγῆς ταύτης καὶ ἐπανέλαβεν ὅτι θεωρεῖ ἀδύνατον τὴν ἄμυναν, ἐν τῇ θέσει ἣν κατέχομεν, προσθέσας ὅτι θέλει μεταβῆ καὶ εἰς Ἄρταν ἵνα παραστήσῃ ταῦτα εἰς τὸν κ. Ἄρχηγόν, ὅπερ καὶ ἔπραξε μετ' ὀλίγον. Ἡμῖν ἐπίσης τῆς γνώμης ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ὀπισθεν ἡμῶν κατάλληλος θέσις πρὸς ὀχύρωσιν καὶ κατάληψιν ἐν περιπτώσει ὑποχωρήσεως, διότι τὸ ὀπισθεν ἔδαφος ἦτο ἐντελῶς σῦδενδρον καὶ κεκαλυμμένον, ὥστε δὲν παρουσιάζετο πρὸ αὐτοῦ πεδῖον βολῆς μετὰ τὴν ἐκ τῶν λόφων τοῦ Ἰμαρέτ ὑποχώρησιν. Λαμβανομένου δὲ ὑπ' ὄψιν καὶ τοῦ ποιοῦ τῶν στρατευμάτων, ταῦτα οὐ μόνον δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συγκρατηθῶσι καὶ διοικηθῶσι ἐν ἀμύνη πειθαρχοῦντα εἰς τὸν ἐκ περιβολίων σῦδενδρων ὀπισθεν χῶρον, ἀλλὰ καὶ ἠθελον διασκορπισθῇ ἐν αὐτῷ καὶ φύγει ἀτάκτως. Πρὶν ἢ ἐν τούτοις δοθῇ ἀπάντησις τις ἐκ τοῦ Ἄρχηγείου ἔκρινα καλῶς νὰ περιέλθω καὶ ἐπισκοπήσω τὸν χῶρον τοῦτον, ἵνα ἔτι μᾶλλον πεισθῶ. Τῆς ιδέας μου ταύτης ἐπιδοκιμασθείσης ὑπὸ τοῦ Ταξιαρχοῦ, ἵππευσα (...) λαβόντες κατ' ἀρχὰς τὴν πρὸς Χαλκιάδες διεύθυνσιν μέχρι οὗ συνητησαμεν τὴν ἐκ τούτων πρὸς Ἄρταν ὁδόν, ἠκολουθήσαμεν τὴν ὁδὸν ταύτην μέχρι πλησίον τῆς λιθίνης γεφύρας τοῦ Ἀράχθου, ἐπισκοποῦντες τὰ περίξ.

Οὐδαμοῦ ἦτο δυνατόν νὰ εὑρεθῇ κατάλληλος χῶρος πρὸς ὀχύρωσιν· διὸ ἀφήσας τοὺς συνοδεύοντάς με δύο ἀξιωματικούς, ἵνα ἐπιστρέψουν εἰς Ἰμαρέτ, ἐγὼ μετέβην μεθ' ἐνὸς ἱππέως κατὰ τὴν 7ην ἑσπερινὴν ὥραν εἰς Ἄρταν καὶ ἐξέθεσα εἰς τὸν Ἄρχηγόν ὅτι ἡ ὀχύρωσις γραμμῆς ὑποχωρήσεως δὲν ἦτο δυνατὴ. Ἦτο ἤδη πεπεισμένος σχεδὸν ὑπὸ τοῦ κ. Νοταρᾶ ὅτι ἔπρεπε νὰ διατάξῃ τὴν ἐπάναδον τῶν δύο ταξιαρχιῶν εἰς Ἄρταν, ἀλλ' ἐν τούτοις συνεκροτήθη ἐν τῷ γραφείῳ του αὐτομάτως καὶ εἶδος τι συμβουλίου πρὸς γνωμοδότησιν ἐπὶ τοῦ πρακτέου· εἰς τὸ συμβούλιον τοῦτο, εἰς ὃ

παρευρισκόμενη φυσικῶς, ἔλαβον μέρος ἐκτὸς τοῦ Ἄρχηγοῦ ὁ ἀντισυνταγματάρχης τοῦ Μηχανικοῦ Γονατᾶς, ὁ ἀντισυνταγμ. τοῦ Πυροβολικοῦ Μάνεσης, οἱ ταγματάρχαι Μίκaros, Σοῦτσος καὶ Λαπαθιώτης καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀρχηγοῦ ἀνθυπίαρχος Πέτρος Μάνος. Ἀνεπτύχθησαν πολλαὶ συζητήσεις καὶ ἀνεγνώσθησαν αἱ περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ταξιαρχιῶν ἐκθέσεις τῶν δύο Ταξιαρχῶν, καὶ ἐζητήθη ἡ γνώμη μου. Εἶπον ἀνεπιφυλάκτως ὅτι διὰ τὴν κατὰ μέτωπον ἀμυναν ἡ Ταξιαρχία κατέχει καλὰς θέσεις καὶ δύναται νὰ ἀνθέξη καλῶς, ἂν ὁμως ὁ ἐχθρὸς ἐπιπέσει δι' ἰσχυρῶν δυνάμεων οὐχὶ μόνον κατὰ μέτωπον ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦ ἐκτεθειμένου δεξιοῦ αὐτῆς πλευροῦ, φοβοῦμαι ὅτι δὲν θὰ δυνηθῆ νὰ ἀνθέξη καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ κανονικὴ ὑποχώρησις δὲν εἶναι δυνατὴ ὡς ἐκ τοῦ ὄπισθεν ἐδάφους· διὸ ἐπρότεινα νὰ σταλῆ ἐξ Ἄρτης σῶμα τι ἐκ χιλίων τοῦλάχιστον ἀνδρῶν ὅπερ νὰ καταλάβῃ τὸ ἐκ Βλαχέρνης πρὸς Βρένισταν διῆκον βουνὸν καὶ ἐξασφαλίση τὸ δεξιὸν μας καὶ τότε θὰ εἴμεθα εἰς κατάστασιν νὰ μείνωμεν ἐν τῇ θέσει ταύτῃ ἐν ἀμύνῃ, ἕως οὔ τὸ Ἄρχηγεῖον ἀποφασίσῃ τὴν περαιτέρω ἐνέργειαν. Ἀλλὰ τὸ Ἄρχηγεῖον δὲν εὔρισκε δυνατὴν τὴν ἐκτέλεσιν τῆς προτάσεώς μου, διότι δὲν ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ οὐδεμίαν δύναμιν πρὸς κατάληψιν τῆς ἐξασφαλιζούσης τὸ δεξιὸν ἡμῶν θέσεως· ἐν τούτοις, εἰρήσθω ἐν παρόδῳ, πέντε χιλιάδες ἄνδρες ἦσαν διατεθειμένοι κατὰ μῆκος τοῦ ποταμοῦ ἀπὸ Πέτα μέχρι Καλαρρυτῶν καὶ ἔμενον ἀπρακτοῦντες, ἐνῶ ἡ ταξιαρχία ἡμῶν ἐμάχετο ἐπὶ δύο ἡμέρας, ὡς ἐπίσης ἔμενον ἀπρακτοῦσα καὶ ἡ πρὸς ἀριστερὰ ἡμῶν ἐν Χαλκιάδες ταξιαρχία δυνάμεως ἐπίσης 5 χιλ. ἀνδρῶν. Ἐκτὸς δὲ τούτων ὑπῆρχεν ἐν Ἄρτῃ τὸ 5ον ἔμπεδον τάγμα, δυνάμεως ὑπερδισχιλίων ἀνδρῶν, ἀλλὰ τοῦτο μόλις πρὸ δύο ἡμερῶν φθάσαν ἦτο ἀσύντακτον ἔτι.

Οὕτω ἡ συζήτησις κατέληξεν εἰς τὸ νὰ λάβῃ ὁ Ἄρχηγὸς τὴν ἀπόφασιν νὰ διατάξῃ τὴν ἐπάνοδον τῶν δύο ταξιαρχιῶν εἰς Ἄρταν, κατὰ τὴν νύκτα αὐτὴν, συνταχθείσης τῆς πρὸς τοῦτο διαταγῆς. Παρελθούσης τῆς 9ης ἑσπερινῆς ὥρας ἀνεχώρησα λαβὼν τὴν διαταγὴν νὰ διατάξω τὴν τμηματικὴν καὶ ἐν τάξει ἐπάνοδον τῆς ταξιαρχίας· μεταβάς εἰς τὴν ἐν Ἄρτῃ οἰκίαν μου ἔφαγον, διότι ἐπέεινων φοβερὰ, καὶ μετὰ τοῦτο ἱππεύσας διῆλθον τὴν Γέφυραν τοῦ Ἀράχθου καὶ κατηθύνηθην εἰς Ἰμαρέτ, διατάσσων ἐν τῷ μεταξύ πάντα τὰ καθ' ὁδὸν τμήματα, ὡς πυρβολαρχίας, συζυγαρχίας, χειρουργεῖον, κλπ. νὰ ἐκκινῶσι βαθμηδὸν καὶ ἐπανέρχωνται εἰς Ἄρταν. Φθάσας κατὰ τὴν 11 1/2 ὥρ. εἰς Ἰμαρέτ μετέδωσα τὴν διαταγὴν ταύτην εἰς τὸν ταξιαρχον καὶ ὤρισα τὴν ὥραν ἀναχωρήσεως διαδοχικῶς τῶν ἐκεῖ σωματίων, ἀφθέντος ὡς ὀπισθοφυλακῆς, ἐνὸς τάγματος τοῦ βου Συντάγματος πεζικοῦ ὑπὸ τὸν ταγμ. Λαμπράκη. Διατεθέντων οὕτως πάντων καὶ ἐκκινησάντων τῶν πλείστων σωματίων, ἀνεχώρησα καὶ ἐγὼ μετὰ τοῦ ταξιαρχοῦ κατὰ τὰς 2 1/2 ὥρ. καὶ φθάσαντες εἰς τὴν γέφυραν ἐμείναμεν ἐκεῖ,

ἕως οὗ διήλθον ὅλα ἐκτὸς τῆς ὀπισθοφυλακῆς, μελλούσης νὰ διαμείνη ἐν προφυλακῇ ἕξωθι τῆς γεφύρας, καὶ κατὰ τὴν 4ην πρωϊνὴν ὥραν ἐπανήλθομεν εἰς τὴν πόλιν καὶ κατεκλίθημεν. Τὴν πρωΐαν μόνον ἠσθάνθη ὅλην τὴν κούρασιν τῶν παρελθουσῶν ἡμερῶν· ἔμεινα εἰς τὴν κλίνην ἕως τὴν 10ην ὥρ. π.μ. καὶ δὲν ἠδυνάμην νὰ ἐξεγερθῶ, τὴν νύκτα δὲ ἐκοιμήθην ἑνωρίς.

Τὰ αἷτια τῆς ἀποτυχίας.—Τοιαύτη ἡ ἐκστρατεία ἡ βραχυχρόνιος εἰς ἣν ἔλαβον μέρος ἐν Ἡπείρῳ· ἐκστρατεία ἀποτυχοῦσα, μολονότι ἐδόθησαν δύο αἵματηρόταται μάχαι, καθ' ἃς ἡ ταξιαρχία ἡμῶν ἐπολέμησεν ἀνδρείως καὶ ἐνίκησεν. Εἰς ποίαν αἰτίαν πρέπει ν' ἀποδοθῆ ἡ ἀποτυχία ; Κατὰ τὸ Ἄρχηγεῖον εἰς μόνην τὴν πρόωρον περιπλοκὴν εἰς μάχην τῆς Ταξιαρχίας ἡμῶν. Κατ' ἐμὲ δύνανται καὶ τοῦτο νὰ εἶναι αἰτία τις, ἀλλ' ὄχι ἡ κυρία, οὐδὲ ἡ μόνη. Ὡς καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς παρουσίας ἐκθέσεως γράφω, ἡ ἐπιτυχία αὐτῆς ἐξηγήθη ἐκ τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἀποστολῆς τῆς ἀνατεθείσης εἰς τὸ εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Λούρου ἀποβιβασθὲν ἐθελοντικὸν σῶμα ὑπὸ τὸν Συνταγματάρχην Μ. Βότσαρην· ἀλλὰ τοῦτο ἦτο σφάλμα, διότι ἔπρεπε νὰ προεβλέπετο ὅτι σῶμα οὕτω κατηρτισμένον ἐξ ἐθελοντῶν ἀτάκτων καὶ ἐκ δύο μόνον λόχων πεζικοῦ δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ κατορθώσῃ νὰ βαδίσῃ κατὰ μῆκος τοῦ ποταμοῦ, μεμωμένον καὶ νὰ φθάσῃ διὰ τοῦ χωρίου Χαντζᾶ ν' ἀπειλήσῃ τὰ νῶτα τοῦ κατέχοντος τὴν γέφυραν τοῦ Λούρου Τουρκικοῦ στρατοῦ. Ἐπρεπε δὲ νὰ ἀνεμένετο ἔτι μᾶλλον ἡ ἀποτυχία αὕτη, καθ' ὅσον ἦτο γνωστὸν εἰς τὸ Ἄρχηγεῖον ὅτι οὐδ' ἐπαναστάται πλέον εὐρίσκονται ἐν Ἡπείρῳ, διότι οἱ ὀλίγοι ἐπαναστατήσαντες κατὰ τῶν Τούρκων Ἕλληνες ἐν Καμαρίνῃ κατεστράφησαν καὶ διεσκορπίσθησαν ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ, καὶ ὁ λοχαγὸς Παπαναστασίου¹ ἀποπειραθεὶς πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ν' ἀποβιβασθῆ μετὰ 200 περίπου ἀνδρῶν εἰς τὸ αὐτὸ μέρος ἀπέτυχε, διότι οἱ Χριστιανοὶ οὐδ' ἐτόλμησαν νὰ πλησιάσωσιν εἰς αὐτὸ ἵνα βοηθήσωσιν τὴν ἀπόβασιν καὶ χρησιμεύσωσιν ὡς ὀδηγοὶ αὐτῶ. Τὰ γεγονότα ταῦτα, ὡς καὶ ἡ ἐνίσχυσις τῶν πρὸς τὰ μέρη ταῦτα Τουρκικῶν δυνάμεων, γνωστὰ εἰς τὸ Ἄρχηγεῖον, ἔπρεπε νὰ μὴ ἐμπνέωσιν εἰς αὐτὸ μεγάλην πεποίθησιν περὶ τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἀνατεθείσης εἰς τὸ σῶμα τοῦ κ. Βότσαρη ἀποστολῆς καὶ ἐπομένως νὰ μὴ ἐξαρτᾶ ἐκ ταύτης τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ὅλης ἐπιχειρήσεως. Ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ Ταξιαρχία Μπαϊρακτάρη δὲν περιεπλέκετο εἰς μάχην, ἀλλ' ὅτι ἤθελε μείνει περὶ τὸ Ἰμαρὲτ ἐν ἀμύνη, ὡς καὶ ἡ Ταξιαρχία Γκολφινούλου ἐν Χαλκιάδες, ἐνῶ τὸ ὑπὸ τὸν συνταγμ. Βότσαρην σῶμα ἠττήθη καὶ διεσκορπίσθη. Τί ἤθελεν ἀποφασίσει τότε τὸ Ἄρχηγεῖον ;

Κριτικὴ.—Δὲν ἠδύνατο ἢ τρία τινὰ ν' ἀποφασίσῃ. Ἡ ν' ἀφήσῃ τὰς δύο ταξιαρχίας νὰ μένωσιν ἄπρακτοι εἰς τὰς θέσεις των, ἂν ἐπέτρεπον τοῦτο καὶ

1. Βλ. σ. 158.

οί Τούρκοι, μέχρι τῆς ὑπογραφῆς τῆς ἀνακωχῆς, ἢ ν' ἀνακαλέσῃ πάλιν αὐτὰς εἰς Ἄρταν, ὡς τὰς ἀνεκάλεσε τὴν νύκτα τῆς 3ης πρὸς τὴν 4ην Μαΐου, ἢ τέλος ν' ἀλλάξῃ σχέδιον ἐπιχειρήσεων καὶ νὰ διατάξῃ αὐτὰς νὰ ἐνεργήσουν κατ' αὐτό. Αἱ δύο πρῶται ἀποφάσεις νομίζω ὅτι θὰ ἦτο γελοῖον νὰ ληφθῶσιν, οὐδὲ πιστεύω ποτὲ ὅτι θὰ ἀπεφάσιζεν τὸ Ἀρχηγεῖον ν' ἀφήσῃ ἐκεῖ μενούσας ἀπράκτους τὰς ταξιαρχίας ἢ ν' ἀνακαλέσῃ αὐτὰς ἄνευ μάχης τινός. Δὲν ὑπελείπετο λοιπὸν ἢ νὰ λάβῃ τὴν 3ην ἀπόφασιν καὶ νὰ διατάξῃ μετὰ τὴν λῆψιν τῆς εἰδήσεως τῆς ἡττης τοῦ σώματος τοῦ Συνταγμ. Βότσαρη τροποποίησιν τοῦ σχεδίου καὶ ἐνέργειαν τῶν δύο συγχρόνως ταξιαρχιῶν. Θεωρῶ ἄρα σφάλμα τοῦ Ἀρχηγείου ὅτι δὲν ἔλαβεν ἀμέσως τὴν τοιαύτην ἀπόφασιν κατὰ τὴν νύκτα τῆς 1ης Μαΐου ὡς τὴν πρωΐαν τῆς 2ας. Τότε ἐγίνωσκε βεβαίως τὴν ἡτταν τοῦ ἀποβατικοῦ σώματος καὶ εἶχεν ἰδεῖ μετὰ πόσης ἀνδρείας ἢ ταξιαρχία Μπαϊρακτάρη ἐπολέμησε μετὰ μεσημβρίαν τῆς 1ης Μαΐου καὶ ἐκυρίευσεν μάλιστα θέσεις τινὰς τῶν Τούρκων. Ἡ μάχη αὕτη ἦτο βεβαίως ἀπρόοπτος διὰ τὸ Ἀρχηγεῖον καὶ ἐγένετο παρὰ τὰς διαταγὰς του, ἀλλ' ἐν τῷ πολέμῳ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συμβαίνωσι πάντα μαθηματικῶς ὡς σχεδιάζονται καὶ ὑπολογίζονται ἐν τῷ γραφείῳ. Τοῦ ἀπροόπτου τούτου ὤφειλε νὰ ἐπωφεληθῇ καὶ νὰ μὴ ἀφήσῃ τὴν ταξιαρχίαν ταύτην ἐπὶ δύο ἡμέρας μόνην μαχομένην, ἐνῶ ἐκατέρωθεν αὐτῆς ὑπῆρχον χιλιάδες τινὲς στρατευμάτων, ἢ σύγχρονος κινήσις τῶν ὁποίων μεγάλως ἤθελεν ἐπιδράσει εἰς τὴν ὀριστικὴν νίκην ἡμῶν.

Ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ παρευρέθη κατὰ τὴν μάχην τῆς 1ης Μαΐου ὡς καὶ κατὰ τὴν πρωΐαν τῆς 2ας· ἀλλὰ δυστυχῶς παρευρέθη εἰς αὐτὰς μόνον ὡς θεατῆς, μὴ λαβὼν τὴν εὐθύνην νὰ δώσῃ διαταγὴν τινὰ καὶ μὴ σκεφθῆς νὰ διατάξῃ σχετικὰς κινήσεις τῶν λοιπῶν στρατευμάτων πρὸς ἐκφόβισιν τοῦλάχιστον τοῦ ἐχθροῦ. Περὶ τὴν μεσημβρίαν τῆς 2ας Μαΐου ἔστειλα σημείωσίν τινὰ εἰς τὸν Διοικητὴν τῆς 3ης Ταξιαρχίας, ἐν Χαλκιάδες, παρακαλῶν αὐτὸν νὰ κάμῃ ἐπίδειξιν τινὰ ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Φιλιππιάδος ἢ τῆς γεφύρας τοῦ Λούρου, ὅπως στρέψῃ πρὸς τὰ σημεία ταῦτα τὴν προσοχὴν καὶ τὰς δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ, ἀλλ' οὗτος νομιμοφρονέστερος τοῦ Μπαϊρακτάρη οὐδὲν ἐπεχείρησεν ἀναμένων διαταγὰς τοῦ Ἀρχηγείου πρὸς τοῦτο. Εἶναι βεβαιωμένον, ἐφαίνετο φανερά, ἢ ἐν Χαλκιάδαις μάλιστα ταξιαρχία καταφανῶς ἔβλεπε τοῦτο καὶ εἶδοποιεῖ ἡμᾶς, ὅτι διαρκῶς ἀπεστέλλοντο ἐπικουρίαι ἐκ Φιλιππιάδος καὶ Στρεβίνας πρὸς τὰ κατέχοντα τὸ Γρίμποβον καὶ μαχόμενα καθ' ἡμῶν τουρκικὰ στρατεύματα. Κατὰ τὰς πληροφορίας δὲ χωρικοῦ χριστιανοῦ ἐκ Φιλιππιάδος, εὐρισκομένου ἐκεῖ κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν μαχῶν, ἐλθόντος δὲ κατόπιν εἰς Ἄρταν καὶ παρουσιασθέντος εἰς τὸ Ἀρχηγεῖον, ἅπας ὁ ἐν Φιλιππιάδι, Στρεβίνῃ κλπ. Τουρκικὸς στρατός, ἀνερχόμενος εἰς 6 ἕως 7 χιλ. ἀνδρῶν εἶχε σταλῆ εἰς Γρίμποβον κατὰ τὴν 2αν Μαΐου ἐναντίον ἡμῶν, καὶ μόνον εἰς τὴν σιδηρᾶν γέφυραν τοῦ

Λούρου είχαν αφήσει πεντακοσίους άνδρας μετά 3 πυροβόλων. Κατά τας πληροφορίας δὲ τοῦ αὐτοῦ χωρικοῦ οἱ Τούρκοι εἶχον τόσον ἀποθαρρυνθῆ, τὴν 2αν Μαΐου, ἐκ τῆς ἀνδρείας καὶ τῶν ἐπιτυχιῶν τῆς Ταξιαρχίας Μπαϊρακτάρη, ὥστε ἠτοιμάζοντο νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν Φιλιππιάδα καὶ εἶχον ζεύξει τὰ ἐκεῖ εὐρισκόμενα πεδινὰ πυροβόλα.

Ἐξ ὄλων τούτων καταφαίνεται ὅτι ἂν τὴν 2αν Μαΐου ἐπετίθετο συγχρόνως καὶ ἡ 3η Ταξιαρχία κατὰ τῆς γεφύρας τοῦ Λούρου ἢ ἤθελε κατορθώσει νὰ καταλάβῃ ταύτην καὶ νὰ ἀπειλήσῃ τὸ πλευρὸν τοῦ ἐχθροῦ, μὴ δυναμένου τότε ἢ νὰ ὑποχωρήσῃ, ἢ ἤθελε προσελκύσει πρὸς τὸ μέρος τοῦτο καὶ ἀπασχολήσῃ δυνάμεις τινὰς τοῦ ἐχθροῦ, ἐκ τῶν εἰς Γρίμποβον ἀποσταλεισῶν, ὅτε ἤθελε διευκολύνει τὴν ὀριστικὴν νίκην τῆς 1ης Ταξιαρχίας καὶ ὁ ἐχθρὸς ἤθελε πάλιν ἀναγκασθῆ νὰ καταλίπῃ τὸν Λοῦρον καὶ τὴν Φιλιππιάδα. Νομίζω δὲ ὅτι τοῦτο ὤφειλε νὰ διατάξῃ τὴν ἡμέραν ἐκείνην τὸ Ἄρχηγεῖον καὶ ἐν ἣ ἔτι περιπτώσει δὲν εἶχεν ἐντελῶς ἀπελπισθῆ περὶ τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἀποστολῆς τοῦ ὑπὸ τὸν Σύνταγμα. Βότσαρην ἀποβατικῶν σώματος.

Ἦκουσα ὅτι τὸ Ἄρχηγεῖον δικαιολογεῖται ὅτι δὲν διέταξε τὴν κίνησιν ταύτην τῆς 3ης ταξιαρχίας, διότι αὕτη δὲν εἶχεν ἰκανὴν δύναμιν καὶ διότι ἀνέμενε νὰ συμπληρώσῃ αὐτὴν διὰ τοῦ τελευταίου φθάσαντος εἰς Ἄρταν 5ου αὐθυπάρκτου τάγματος πεζικοῦ, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχεν ἀκόμη συνταχθῆ ἐντελῶς, μολοντί εἶχε δυνάμιν τρισχιλίων περίπου ἀνδρῶν. Ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος νομίζω ὅτι δὲν εἶναι σοβαρὸς. Διότι ἡ Ταξιαρχία αὕτη δὲν εἶχε μὲν δυνάμιν ἰκανὴν ὅπως ἐπιχειρήσῃ μεμονωμένην ἐπίθεσιν κατὰ τῶν ἐν Λούρῳ Τουρκικῶν δυνάμεων μὴ ἐπασχολουμένων ἄλλοθι, ἀλλ' εἶχε λίαν ἐπαρκῆ τοιαύτην ὅπως ἐνεργήσῃ ἐν συμπράξει μετὰ τῆς 1ης Ταξιαρχίας καὶ μάλιστα καθ' ἣν στιγμὴν αὕτη εἶχε προσελκύσει πρὸς ἑαυτὴν ἅπασαν σχεδὸν τὴν Τουρκικὴν δύναμιν.

Ἡ 3η Ταξιαρχία περιελάμβανε τὸ 9ον Σύνταγμα Πεζικοῦ δυνάμεως ὑπερτρισχιλίων παρόντων ἀνδρῶν, δύο τάγματα Εὐζώνων δυνάμεως 1600, ἓνα λόχον μηχανικοῦ καὶ δύο πυρβολαρχίας, ὥστε ἡ ὅλική αὐτῆς δύναμις ἦτο ὑπὲρ τὰς πέντε χιλιάδας ἀνδρῶν, ἀφαιρουμένων δ' ἀπ' αὐτῆς δύο λόχων, ἢ 500 περίπου ἀνδρῶν, ἀποσταλέντων τὴν πρωΐαν τῆς 2ας Μαΐου εἰς ἐπικουρίαν τῆς 1ης Ταξιαρχίας, πάλιν ἔμενον αὐτῇ δυνάμεις ἰκανὴ νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Γεφύρας τοῦ Λούρου. Μᾶλλον ὀξύς εἰς τὰς ἀντιλήψεις καὶ ἀποφάσεις τοῦ Ἄρχηγὸς καὶ μᾶλλον εὐτολμος δὲν ἤθελε διστάσει νὰ διατάξῃ ἀμέσως τοιαύτην ἐπίθεσιν ἐκ μέρους τῆς 3ης Ταξιαρχίας τῇ πρωΐᾳ τῆς 2ας Μαΐου καὶ ἡ σύγχρονος αὕτη ἐνέργεια τῶν δύο Ταξιαρχιῶν δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἤθελε στεφθῆ ὑπὸ ἐντελοῦς ἐπιτυχίας, τοῦ ἐχθροῦ ἀναγκαζομένου νὰ καταφύγῃ εἰς Κουμζάδες ἢ Πέντε Πηγάδια.

Ἄλλὰ δὲν ἦτο αὕτη μόνη ἢ ἐνέργεια ἢ ἡδύνατο νὰ ἀναλάβῃ εὐτόλμως

τὸ Ἀρχηγεῖον. Πρὸς τὸ δεξιὸν ἡμῶν καὶ κατὰ μῆκος τοῦ Ἀράχθου ἦτο παρατεταγμένη ἀπὸ τοῦ Πέτα μέχρι τῶν Καλαρρυτῶν, ἦτοι ἐπὶ ἐκτάσεως 20 σχεδὸν ὠρῶν, ἐδάφους ὀρεινοτάτου, πετρωδεστάτου καὶ δυσβατωτάτου, ἡ 2α Ταξιαρχία, διοικουμένη ὑπὸ τοῦ Συνταγματάρχου Δόξα καὶ ἀποτελουμένη ἐκ τοῦ 12ου Συντάγματος Πεζικοῦ, δύο ταγμάτων Εὐζώνων (1ον καὶ 10ον) καὶ δύο ὀρειβατικῶν πυρβολαρχιῶν, ἦτοι ὑπὸ δυνάμεως πέντε χιλιάδων ἀνδρῶν περίπου. Ποῖος ἦτο ὁ προορισμὸς τῆς Ταξιαρχίας ταύτης οὕτω διεσπαρμένης ; Ν' ἀμυνθῆ κατὰ ἀπειλουμένης Τουρκικῆς εἰσβολῆς ἐκεῖθεν ; Ἀλλὰ οὔτε σημεῖον τι τοιαύτης ἀπειλῆς ἐφάνη, οὔτε ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐκεῖθεν εἴσοδον ὁ ἐχθρὸς, ἥρκει δὲ δύναμις ἐνὸς Εὐζωνικοῦ Τάγματος πρὸς φρούρησιν τῶν ὀρίων τούτων. Ἡ πρὸς τὴν γραμμὴν ἄρα ταύτην παράταξις τῆς 2ας Ταξιαρχίας δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχη ἢ ἐπιθετικὸν σκοπὸν· ἀλλὰ τότε δὲν ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐπὶ τόσης ἐκτάσεως διεσπαρμένη καὶ δὲν ἔπρεπε ν' ἀδρανή κατὰ τὴν εἰσέλασιν ἐκ τῆς γεφύρας τῆς Ἄρτης τῶν δύο ἐτέρων ταξιαρχιῶν καὶ ἰδίως κατὰ τὴν δρᾶσιν τῆς μιᾶς ἐκ τούτων τῆ 1η καὶ 2α Μαΐου. Ἐὰν ἡ διαταχθεῖσα ἐπιχειρήσις ἦτο συνδεδυασμένη μετὰ συγχρόνου εἰσβολῆς εἰς τι κατάλληλον σημεῖον τῆς 2ας Ταξιαρχίας ἢ ἐπιτυχία ἤθελεν ἔτι μᾶλλον ἐξασφαλισθῆ· δὲν ἦτο δὲ ἀνάγκη καὶ ὀλόκληρος ἡ Ταξιαρχία αὕτη νὰ εἰσβάλῃ, ἀλλὰ μόνον ἰσχυρὸν τμήμα αὐτῆς. Ἐὰν ἠπειλεῖτο ἀπλῶς ὁ ἀπέναντι τοῦ ἄκρου δεξιοῦ τῆς ὄλης παρατάξεως ἡμῶν Τουρκικὸς στρατός, ὁ κατέχων τὸ ἀπὸ Πλάκας μέχρι Συρράκου διάστημα, καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἤθελον εἰσθαι ἱκανοὶ ὀλίγοι λόχοι Εὐζώνων μετὰ μιᾶς ὀρειβατικῆς πυρβολαρχίας, τὸ ἐπίλοιπον δὲ τῆς δυνάμεως συνεκεντροῦτο εἰς Καλλεντίνι καὶ ἐκεῖθεν εἰσέβαλλεν, ἢ ἐπιτυχία θὰ ἦτο ἐξησφαλισμένη. Ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν ἦτο ἐκ τῶν προτέρων ἀποφασισμένη τοιαύτη κίνησις, τὸ Ἀρχηγεῖον ὤφειλε νὰ διατάξῃ αὐτὴν τὴν νύκτα τῆς 1ης πρὸς τὴν 2αν Μαΐου. Ἦτο μάλιστα πρόχειρον πρὸς τοῦτο τὸ 12ον σύνταγμα πεζικοῦ, ἐπισταθμεῦον ἐν Πέτα καὶ Καλλεντίνι· ἀπέναντι τοῦ τελευταίου τούτου χωρίου, εἰς ἀπόστασιν τετράωρον περίπου εἶναι ἡ Βρένιστα κατεχομένη ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὁ δὲ ἐν τῷ μεταξύ ποταμὸς Ἀραχθὸς ἔχει πόρον ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ, δι' οὗ ἠδυνήθησαν νὰ διέλθωσιν κατὰ τὴν ἑναρξιν τῶν ἐχθροπραξιῶν (10 Ἀπριλίου νομίζω) εἰς λόχος μηχανικοῦ ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Κοντόσταυλον, εἰς λόχος Εὐζώνων ὑπὸ τὸν λοχ. Καρακώσταν καὶ μία ὀρειβατικὴ πυρβολαρχία ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Κουμουτσόπουλον (βάθος ὕδατος 1,30 μ. περίπου). Κατὰ τὴν 2αν Μαΐου ὁ πόρος οὗτος θὰ ἦτο εὐβατώτερος βέβαια, ἀλλὰ διατὶ νὰ μὴ ἔχη ληφθῆ πρόνοια νὰ ἔχη ζευχθῆ εἰς τινὰ σημεῖα ὁ ποταμὸς ;

Ἐὰν λοιπὸν ἐλαμβάνετο τοιαύτη ἀπόφασις τὴν νύκτα τῆς 1ης πρὸς τὴν 2αν Μαΐου, τὸ 12ον Σύνταγμα ἀκολουθοῦμενον καὶ ὑπὸ μιᾶς ὀρειβατικῆς πυρβολαρχίας ἠδύνατο νὰ διέλθῃ τὸν ποταμὸν εἰς κατάλληλον ση-

μειον μεταξύ Πέτα και Καλλεντινίου και την πρωίαν τῆς 2ας Μαΐου νὰ καταλάβῃ τὴν Βρένισταν καὶ τὸ ὕψωμα ταύτης, νὰ ἀπειλήσῃ δὲ τὸ στενὸν τῆς Κιάφας (Ἀβαρίτσης), τὸ φέρον πρὸς Κουμζάδες, ἐν ᾧ ἤθελε περιορισθῆ ὁ κατὰ τὰ σημεῖα ταῦτα ἐχθρός. Τοιαύτη τις κίνησις, ἣς ἡ ἐπιτυχία ἤθελεν εἶσθαι εὐχερής, διπλοῦν ἤθελεν ἐπενέγκει ἀποτέλεσμα : πρῶτον ἤθελεν ἀπειλήσει τὴν διὰ τοῦ στενοῦ τῶν Κουμζάδων ὑποχώρησιν τῶν Τούρκων καὶ δεύτερον ἤθελεν ἐξασφαλίσει ἐντελῶς τὸ δεξιὸν πλευρὸν τῆς Ταξιαρχίας Μπαϊρακτάρη, ἥτις τότε ἤθελε συγκεντρώσει πρὸς τὸ μέτωπον αὐτῆς ἀπάσας τὰς δυνάμεις τῆς καὶ ἤθελε πολὺ ταχύτερον ἐπιφέρει τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐκδιώξεως τοῦ ἐχθροῦ ἐκ πασῶν τῶν θέσεων του. Φρονῶ ὅτι ἐὰν διετάσσετο ἐγκαίρως τοιαύτη κίνησις πρὸς τὴν Βρένισταν τοῦ 12ου συντάγματος ἤθελεν ἐπιφέρει τὴν ἐπιτυχίαν καὶ ἄνευ τῆς συμπράξεως τῆς Ταξιαρχίας Γκολφινοπούλου, ἀλλ' ἂν καὶ αὕτη συνέπραττεν, ἡ ταχεῖα ὑποχώρησις τοῦ ἐχθροῦ εἰς Πέντε Πηγάδια ἤθελεν εἶσθαι ἄφευκτος.

Δυστυχῶς ὁ Ἀρχηγὸς δὲν εἶχε τὴν ὀξύνοϊαν καὶ τὴν τόλμην τῆς εὐθύνης νὰ διατάξῃ ἀμέσως τοιαύτας κινήσεις συγχρόνως τῶν στρατευμάτων, ἀλλ' ἀφῆκε τοὺς Τούρκους ἀνενοχλήτους νὰ συγκεντρώσωσι πάσας τὰς δυνάμεις των εἰς τὰ ὑπὸ τῆς Ταξιαρχίας Μπαϊρακτάρη ἀπειλούμενα σημεῖα, ταύτην δὲ μόνην μαχομένην καὶ ἀναγκασθεῖσαν ἕνεκα τοῦ καμάτου ἰδίως ἐκ τοῦ διημέρου ἀγῶνος καὶ τῆς ἐπικρατοῦσης κακοκαιρίας νὰ καταλίπη τὰς θέσεις, ἃς διὰ θυσίας τόσου αἵματος κατάρθωσε νὰ κυριεύσῃ. Αὗται ἦσαν αἱ κύριαί καὶ οὐσιώδεις αἰτίαι τῆς ἀποτυχίας τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης, ἥτις εἶχεν ὅλας τὰς πιθανότητας ἐντελοῦς ἐπιτυχίας οὕτω διεξαγομένη, καὶ ὄχι ἡ πρόωρος ἐνέργεια τῆς Ταξιαρχίας Μπαϊρακτάρη, ἥτις δὲν ἠδύνατο νὰ διακυβεύσῃ τὴν ὅλην ἐπιχείρησιν ἂν ἀμέσως τὸ Ἀρχηγεῖον ἀντελαμβάνετο τῆς νέας καταστάσεως καὶ ἐνήργει, ὡς ἐξέθεσα. Καὶ οὕτω ἀπέτυχε καὶ ἡ 3η αὕτη εἰσέλασις τῶν στρατευμάτων τοῦ Ἑπαιρωτικοῦ στρατοῦ καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐγένετο ἡ ἀνακωχὴ τοῦ πολέμου, χωρὶς νὰ ἔχωμεν σπιθαμὴν Τουρκικοῦ ἐδάφους εἰς τὴν κατοχήν μας.

Ἀναδρομὴ εἰς ἀποτυχίας Ἀπριλίου.— Περὶ τῆς οἰκτροτέρας ἀποτυχίας τῶν δύο πρώτων εἰσελάσεων, καθ' ὅς οἱ Τούρκοι πτοηθέντες ἐκ τῶν πρώτων ἐπιτυχιῶν τοῦ στρατοῦ μας καὶ ἰδίως ἐκ τῶν καταστρεπτικῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ Πυροβολικοῦ ἡμῶν, καί, ἐρίσαντες πρὸς ἀλλήλους, ἔφυγον προτροπὰδην καταλιπόντες πᾶσαν τὴν μέχρι Πέντε Πηγαδίων Ἑπαιρωτικὴν χώραν, μετὰ τῶν πλήρεων πολεμοφοδίων, τροφῶν κλπ. ἀποθηκῶν αὐτῶν, εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, δίκην εὐθυμούντων πανηγυριστῶν εἰσβαλόντος, δὲν ἐπιχειρῶ νὰ γράψω τι, τὸ μὲν διότι δὲν ἤμην παρὼν κατὰ ταύτας, τὸ δὲ διότι λυπεῖται μυχίως ἡ ψυχὴ μου ἐκ τῆς τυφλώσεως καὶ ἀπομωράνσεως ἣν ἔπαθον οἱ Ἀρχηγοὶ

τοῦ Ἑλλήν. Στρατοῦ, μὴ δυνηθέντες νὰ ἐπωφεληθῶσιν εὐκαιρίας σπανι-
ωτάτης εἰς τὰ χρονικά τῶν πολέμων καὶ νὰ σώσωσι τὴν τιμὴν καὶ τὸ
γόητρον τῆς Ἑλλάδος, ἀπελευθερώσωσι δὲ τὴν ἀτυχῆ Ἑπείρον ἐκ τοῦ
σκληροῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ. Ὁ τρόμος ὁ καταλαβὼν τὰ Τουρκικὰ στρατεύ-
ματα κατὰ τὴν νύκτα τῆς 8 πρὸς τὴν 9ην Ἀπριλίου ἦτο τόσον μέγας
καὶ ἡ πρὸς τὰ Ἰωάννινα φυγὴ αὐτῶν τόσον ἄτακτος, μὴ δυνηθέντων
οὐδ' εἰς τὰ Πέντε Πηγάδια νὰ σταθῶσι πρὸς ἄμυναν, ὥστε τὰ ἑλληνικά
στρατεύματα ἂν ὠδηγοῦντο ὑπὸ εὐτόλμου καὶ ὀξύνου ἀρχηγοῦ, δια-
τάσσοντος τὴν διὰ τῶν δύο παραλλήλων ὁδῶν σύντονον προχώρησιν
τῶν δύο Ταξιαρχιῶν, πρὶν ἢ ἔτι ὁ ἔχθρὸς δυνηθῆ νὰ συνέλθῃ καὶ ἀνασυσ-
ταχθῆ, ἢ κατὰ τὴν 10ην ἢ 11ην τοῦ μηνὸς εἴσοδος τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ
πανηγυρικῶς εἰς Ἰωάννινα ἦτο βεβαιοτάτη κατὰ τὴν ὁμολογίαν πάντων
τῶν γνωρισάντων τὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἠθικὴν κατάστασιν τῶν
Τούρκων καὶ κατὰ τὰ ἐκ τῆς φυγῆς αὐτῶν φανέντα ἀποτελέσματα. Φαν-
τασθῆτε ὅποιον θὰ ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ πολέμου ἂν ὁ Ἑλλήν. στρατὸς
εἰσήρχετο εἰς Ἰωάννινα πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ Ἐτέμ πασαῖ εἰς Λάρισσαν. . .

Κρίμα, κρίμα. . .

Πανικὸς στὴν Ἄρτα.—Τῆ 4ῃ Μαΐου τὰ σώματα τῆς Ταξιαρχίας κατεῖ-
χον τὰς περὶ τὴν Ἄρταν ἀμυντικὰς αὐτῶν θέσεις καὶ ἡσύχαζον, οἱ δὲ Τοῦρ-
κοὶ δὲν ἐφαίνοντο ἔχοντες ἐπιθυμίαν νὰ κατέλθωσι πολὺ κάτωθεν τῶν ὑψω-
μάτων τοῦ Γριμπόβου. Ἦτο μία περίπου μετὰ μεσημβρίαν ὥρα καὶ δὲν εἶχο-
μεν ἔτι ἐντελῶς ἀποφάγει, ὅτε ἀκούω μετὰ τῶν συνοίκων μου Ν. Δράκου κα
'Ηλ. Ἀσημακοπούλου μέγαν θόρυβον ἔξω καὶ μετ' ὀλίγον τρέχοντας διὰ τῆς
παρὰ τὴν οἰκίαν μας ὁδοῦ πληθύν στρατιωτῶν καὶ πολιτῶν καὶ φωνάζον-
τας : Τοῦρκοι, Τοῦρκοι ! Ἐγειρόμεθα ἀμέσως, λαμβάνομεν τὰ περίστροφα
ἡμῶν καὶ σπεύδομεν ἔξω· πρὸς στιγμὴν μοὶ ἐπῆλθεν ἡ ἰδέα ὅτι οἱ Τοῦρκοὶ
ἀναθαρρήσαντες ἐκ τῆς κατὰ τὴν νύκτα ὑποχωρήσεως ἡμῶν ἴσως ἐτόλ-
μησαν νὰ μᾶς ἀκολουθήσουν καὶ νὰ ἀποπειραθῶσιν εἰσβολὴν. Ὅπως δὲ-
ποτε ἐθεώρησα καλὸν νὰ σπεύσω εἰς τὸ Ἀρχηγεῖον ἵνα μάθω τί συμβαίνει
καὶ ζητήσω διαταγὰς, ἀλλὰ μόλις ἐπροχώρησα ὀλίγον βλέπω ὀλίγον
μακρύτερα τὸν Ἀρχηγὸν συνταγματάρχην Μάνον διευθυνόμενον πρὸς
τὴν γέφυραν· ἐπιστρέφω ἀμέσως καὶ τρέχω πρὸς συνάντησίν του, ἐνῶ ὁ
θόρυβος τῶν φευγόντων καὶ φωναζόντων ἦτο μέγας. Τὸν φθάνω μετ' ὀλί-
γον καὶ προχωρήσαντες ἔτι σταματῶμεν μανθάνοντες παρὰ τῶν ἐκ τῆς
γεφύρας ἐρχομένων ὅτι ἦτο ἀπλὴ παρεξήγησις καὶ τίποτε ἄλλο.

Τότε ὁ Ἀρχηγὸς ἐπέστρεψε, διατάξας με νὰ ἐξακολουθήσω τὸν δρόμον
μου μέχρι τῆς γεφύρας καὶ ἐξετάσω τί συνέβη. Μετέβην εἰς αὐτὴν ὅπου εὗ-
ρον πλείστους στρατιώτας ἐν ἀταξίᾳ, ἐκ τοῦ τάγματος ὅπερ εἶχε τὰς προ-
φυλακὰς ἔξω τῆς γεφύρας εἰς τὸ Τουρκικόν, οἵτινες πτοηθέντες ἐκ τινῶν

πυροβολισμῶν ἀκουσθέντων εἰς τὸ δάσος, ἐνόμισαν ὅτι ἐπέρχονται Τοῦρκοι καὶ διήλθον ἀτάκτως τὴν γέφυραν ὅπως σωθῶσιν εἰς τὸ Ἑλλην. ἔδαφος, ἐνσπείραντες οὕτω τὸν πανικόν, ὅστις δὲν ἐβράδυνεν νὰ μεταδοθῆ εἰς ὅλην τὴν πόλιν καὶ τὰ περίχωρα ἀκόμη. Διέταξα ἀμέσως νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰς θέσεις των ἔξω τῆς γεφύρας καὶ νὰ σημειωθῶσι τὰ ὀνόματά των· μετὰ ταῦτα ἐπεθεώρησα τὰς λοιπὰς ἔξω τῆς γεφύρας προφυλακὰς τοῦ τάγματος. αἴτινες εὐτυχῶς εἶχον μείνει εἰς τὰς θέσεις των, καὶ ἐπανήλθον εἰς τὴν πόλιν γνωστοποιήσας εἰς τὸν Ἀρχηγὸν τὰ διατρέξαντα. Τὸ Τάγμα τοῦτο ἐν τούτοις ἐκρίθη φρόνιμον ν' ἀνακληθῆ ἐκ τῆς ἔξω τῆς γεφύρας θέσεώς του, καὶ ν' ἀνατεθῆ ἡ φύλαξις αὐτῆς εἰς τὸ μηχανικόν. Ἀνακρίσεις κατόπιν διετάχθησαν πρὸς ἀνεύρεσιν τῶν ὑπαιτίων τῆς φυγῆς καὶ τῶν ἐγκαταλειψάντων τὰς θέσεις των.

Τοιοῦτος ὁ πανικός τῆς 4ης Μαΐου, οὗ ἐγὼ ἐν μόνον ἐλάχιστον μέρος εἶδον· ἐν τῇ λοιπῇ πόλει μοῦ ἔλεγον, ὅτι ἦτο μεγαλύτερος· ὁ κόσμος ἔφυγε προτροπάδην εἰς τὴν πρὸς Μενίδιον ἄγουσαν, πληθὺς στρατιωτῶν ἔρριψαν τὰ ὄπλα των καὶ ἔφευγον καὶ ἀξιωματικοὶ τινες ἔτι κατηγγέλησαν ἐπὶ φυγῇ. Εὐτυχῶς ἦτο ἡμέρα· ἐὰν ἦτο νύξ τὸ κακὸν θὰ ἦτο πολὺ μεγαλύτερον.

Ἀνακωχή.—Περὶ τὴν ἑσπέραν τῆς 6ης Μαΐου ἐνῶ ἤμην εἰς τὸ καφενεῖον μοὶ ἀναγγέλλουν ὅτι ἐθεάθησαν Τοῦρκοι ἐρχόμενοι εἰς τὴν γέφυραν μετὰ λευκῆς σημαίας· τρέχω ἀμέσως, ἀναζητῶ τὸν ἵππον μου καὶ σπεύδω ἔφιππος εἰς τὴν γέφυραν. Εἶχε προηγηθῆ ἐμοῦ ὁ Ταγματάρχης Λαπαθιώτης, σταλεὶς παρὰ τοῦ Ἀρχηγείου, καὶ εἶδον αὐτὸν συνεννοούμενον μετὰ δύο ἀξιωματικῶν Τούρκων πλησιασάντων εἰς ἀπόστασιν 500 μ. ἔξωθι τῆς γεφύρας μετὰ λευκῆς σημαίας καὶ προτεινάντων ἀνακωχὴν. Ὁ κ. Λαπαθιώτης ἔλαβε σημείωσιν τῶν ὄρων οὓς ἐπρότειναν καὶ ἐπανήλθον μετ' αὐτοῦ εἰς τὴν πόλιν, ἐνῶ οἱ Τοῦρκοι ἀπῆλθον εἰς Φιλιππιάδα. Τὴν ἐπομένην πρωΐαν ἀπεστάλη ὁ Ἐπίλαρχος Σοῦτσος ἐκ μέρους τοῦ Ἀρχηγείου καὶ συναντηθεὶς μετὰ τῶν Τούρκων ἀπεσταλμένων συνωμολόγησεν ὀριστικῶς τὴν ἀνακωχὴν ἀπὸ τῆς 7ης ἑσπερινῆς ὥρας τῆς 7ης Μαΐου, καθ' ἣν ὑποχρεώθημεν νὰ ἐπανέλθωμεν ἐντελῶς ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Ἀράχθου καὶ οἱ Τοῦρκοι νὰ καταλάβωσιν ἐκ νέου ἅπαν τὸ ἔδαφος αὐτῶν μέχρι τῆς δεξιᾶς ὄχθης. Ἡ ἐπίστευσις τῆς συνάψεως τῆς ἀνακωχῆς ταύτης, ἔσωσε τὴν Λαμίαν ἀπὸ τοὺς ὄνυχας τοῦ Ἐτέμ Πασᾶ.

Ἀπὸ τῆς ἑσπέρας τῆς 6ης Μαΐου ἀφίκετο ἔξαφνα εἰς Ἄρταν νέος Ἀρχηγός, ὁ συνταγματάρχης τοῦ Πυροβολικοῦ, πρῶν Ἰ. Υπουργός καὶ βουλευτῆς Νικόλ. Σμόλενιτς καὶ νέος Ἐπιτελάρχης ὁ ταγματάρχης τοῦ Πεζικοῦ Ἰω. Κωνσταντινίδης. Ἡ ἀφίξις αὐτῶν εἶχε γνωσθῆ ἀπὸ πρωΐας, ἀλλ' οὐδεὶς ἐγνώριζε διὰ ποίαν αἰτίαν ἔρχονται. Ἄμα τῇ ἀφίξει του ὁ νέος Ἀρχη-

γὸς ἐκοινοποίησεν εἰς τὸν κύριον Μάνον τὸ διάταγμα τῆς ἀνακλήσεως του ὡς καὶ τῆς τοῦ Ἐπιτελάρχου του ἀντισυνταγματάρχου Νοταρᾶ Δ., ὅστις ὁμως πρὸς 15 ἡμερῶν εἶχε παραιτηθῆ καὶ ἀνεπληροῦτο προσωρινῶς ὑπὸ τοῦ ἀντισυνταγματάρχου Γονατᾶ Δημοσθ. — Ὁ Συνταγμ. κύριος Μάνος, παραδώσας τὴν ὑπηρεσίαν, ἀνεχώρησεν ἀμέσως τὴν ἐπιούσαν δι' Ἀθήνας, συμπαραλαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ ἐκτὸς τοῦ ὑπασπιστοῦ του καὶ τοῦ υἱοῦ του καὶ τὸν ταγματάρχην τοῦ Πυροβολικοῦ Λαπαθιώτην, ἀνήκοντα εἰς τὸ Ἐπιτελεῖον του καὶ ὄντα κατ' οὐσίαν ἐπιτελάρχην του μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ κ. Νοταρᾶ· ὁ τελευταῖος οὗτος ἀνεχώρησεν ἐπίσης τὴν ἰδίαν ἡμέραν εἰς Ἀθήνας (. . .).

Τῇ 17ῃ Μαΐου προσελήφθην εἰς τὸ ἐπιτελεῖον τοῦ Ἀρχηγείου καὶ ἐγώ, ἀνατεθείσης μοι τῆς διευθύνσεως τοῦ τμήματος τοῦ Πυροβολικοῦ τοῦ Ἀρχηγείου.

Τὸ νέον Ἀρχηγεῖον εὐρεθὲν αἴφνης πρὸ τῆς ἀνακωχῆς δὲν εἶχε μέγα στάδιον ἐνεργείας. Κατέγιεν ἐπομένως εἰς τὸ νὰ διαθέσῃ ἀνετώτερον τὰ στρατεύματα, εἰς τὸ νὰ ἀνασυντάξῃ ταῦτα, νὰ τὰ ἀνεφοδιάσῃ καὶ νὰ διατάξῃ τὴν ἐκτέλεσιν θεωριῶν καὶ ἀσκήσεων. Βαθμηδὸν δὲ ἤρξατο καὶ ἀραιόνον αὐτὰ ἔνεκα ὑγιεινῶν λόγων, μολοντί εὐτυχῶς ἔνεκα τῶν μέχρις Ἰουνίου ἐπικρατουσῶν συχνῶν βροχῶν καὶ τοῦ ἔνεκα τούτων δροσεροῦ καιροῦ, ἡ ὑγεία τοῦ στρατοῦ διετηρήθη σχετικῶς καλλίστη (. . .).

Μεταγωγικοὶ οὐλαμοὶ δὲν εἶχον σχηματισθῆ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἐκστρατείας. Μόνον δὲ τῇ διαταγῇ τοῦ νέου Ἀρχηγοῦ ἐσχηματίσθησαν, τῇ 1ῃ Ἰουνίου, δύο τοιοῦτοι, εἰς δι' ἐκάστην ταξιαρχίαν, δυνάμει 100 φορτηγῶν ζώων.

Διὰ τὴν μεταγωγικὴν ὑπηρεσίαν ἐν γένει τόσοσιν τῆς ἐπιμελητείας ὅσον καὶ τῶν σωμάτων, δύναται τις νὰ γράψῃ ἱερεμιάδας ὄλας· τόσοσιν ἦτο ἔλλιπεστάτη· ἐὰν ὁ στρατὸς ἐπροχώρῃ πολὺ εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις του, βεβαίως θὰ ἔμενεν ἀνευ ἄρτου καὶ ἀνευ φυσιγγίων, ἀφοῦ καὶ κατὰ τὴν μέχρι Πέντε Πηγαδίων προέλασιν τμημάτων τινῶν, ταῦτα ἐστερήθησαν καὶ ἄρτου καὶ φυσιγγίων. Ἴσως ἦτο καὶ αὕτη μία αἰτία τῆς μὴ ταχείας προελάσεως, ὅταν ὁ ἐχθρὸς ἐξεκένωσε ὅλον τὸ ἡπειρωτικὸν ἔδαφος, ὡς καὶ τῶν διατασομένων ἐπανειλημμένων ὑποχωρήσεων.

Ἀνακρίσεις.—Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἐπηκολούθησε καὶ τὸ στάδιον τῆς ἐξετάσεως τῶν κατὰ τὴν ἐκστρατείαν πεπραγμένων καὶ πολλοὶ ἀνακρίσεις ἤρξαντο ἐνεργοῦμεναι διὰ διαφόρους ὑποθέσεις ἐγκαταλείψεως θέσεως, δειλίας κλπ. ἀξιωματικῶν κλπ.

Πρώτη ἀνάκρισις (. . .).

Ἐτέρα περίπλοκος ὑπόθεσις ἦτο ἡ τῆς κατὰ τὴν 17 Ἀπριλίου ἀτάκτου φυγῆς σχεδὸν πέντε χιλιάδων ἀνδρῶν, κατεχόντων διάφορα σημεῖα

κατά τήν διὰ Κουμζάδων στενήν διόδον πρὸς Πέντε Πηγάδια· ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἀνετέθη καὶ εἰς ἐμέ ὅπως ἐνεργήσω ἀνάκρισιν κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαΐου καὶ ἤρχισα ταύτην¹, ἀλλὰ κατόπιν, ἐπειδὴ προσεκολλήθη ἐν τῷ Ἀρχηγείῳ, ἀνετέθη εἰς τὸν συνταγματάρχην Δόξαν (...).

Ἡ αὕτη ὑπόθεσις ἐξέβαλεν εἰς τὸ μέσον ἑτέρας μερικωτέρας ἀνακρίσεις(...).

Εἰς τὸν Συνταγματάρχην Γκολφινόπουλον κατ' ἀρχὰς καὶ εἰς τὸν Συνταγματάρχην Δόξαν κατόπιν ἀνετέθη ἐπίσης ἡ ἐνέργεια ἀνακρίσεως κατὰ τοῦ Συνταγματάρχου Μπαϊρακτάρη, κατηγορηθέντος ὑπὸ τοῦ πρώην Ἀρχηγοῦ (Θρ. Μάνου) ὡς δώσαντος τὴν μάχην τοῦ Γριμπόβου κατὰ παράβασιν τῆς ἐντολῆς αὐτοῦ. Ἐνεργήσας τὴν προανάκρισιν ὁ κ. Δόξας ὑπέβαλε τὴν ἐκθεσίον του δι' ἧς κατηγορήσε τὸν Συνταγματ. Μπαϊρακτάρην ὅτι εἶναι ἔνοχος παραβάσεως τῆς στρατιωτικῆς ἐντολῆς (...).

Κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἰουλίου ἀφίκετο ἐξ Ἀθηνῶν ὁ Συνταγματάρχης τῶν Γεν. Ἐπιτελῶν Στράτος Ἀνδ. μετὰ τὴν εἰδικὴν διαταγὴν τοῦ Ὑπουργείου νὰ ἀναλάβῃ ὅλας τὰς ἀνακρίσεις καὶ διερευνήσεις περὶ τῆς ἐν γένει ἐν Ἠπείρῳ ἐκστρατείας καὶ περὶ τῶν αἰτίων τῆς ἀποτυχίας αὐτῆς. Εἰς τὸν συνταγματάρχην τοῦτον παρεδόθησαν πᾶσαι αἱ σχετικαὶ ὑποθέσεις ὡς καὶ αἱ προηγουμένως ὑπὸ τοῦ κ. Δόξα διεκπεραιωθεῖσαι πρὸς ἀναθεώρησιν καὶ ἀπόφασιν ἐπ' αὐτῶν. Ὁ κ. Στράτος ἐπελήφθη δραστηρίως τοῦ ἔργου ζητήσας πάσας τὰς ἐκθέσεις τῶν σωμάτων περὶ τῆς ἐνεργείας ἐκάστου καὶ ἐξετάζων καθ' ἐκάστην διαφόρου ἀξιωματικὸς κλπ.

Ἀπὸ 1ης Ἰουλίου ὁ ἐπιτελάρχης ταγματάρχης Κωνσταντινίδης ἀσθενήσας ἐλαφρῶς ἀφῆκε τὰ καθήκοντα τοῦ ἐπιτελάρχου μετὰ τινὰς δὲ ἡμέρας ἀνεχώρησεν εἰς Ἀθήνας πρὸς ἀνάρρωσιν· ὥστε τὰ καθήκοντα τοῦ ἐπιτελάρχου ἀνέθεσεν εἰς ἐμέ ὁ Ἀρχηγὸς καὶ ἡ ἐργασία μου ἤδη εἶναι πολλή, καθισταμένη καὶ κοπιώδης ἕνεκα τοῦ ὑπερβολικοῦ καύσωνος.

Ἡ αὐξήσις τοῦ καύσωνος, ἡ ὁσημέραι ἐλάττωσις τοῦ ὕδατος εἰς τὰς διαφόρους θέσεις εἰς ἃς τὰ σώματα κατασκηνοῦσιν ἢ ἐπισταθμεύουσι, καὶ ὁ συνωστισμὸς, ἐπέφερον αὐξήσιν τῶν ἀσθενειῶν ἰδίως δὲ τῶν ἠπιογενῶν πυρετῶν καὶ τῶν τυφοειδῶν τοιούτων· τελευταῖον μάλιστα, δηλαδὴ κατὰ τὸν Ἰούλιον μῆνα, παρατηρήθη ὅτι ὁ τυφοειδῆς πυρετὸς ἐπήρχετο τόσον ὄξυς ὥστε ἐπέφερε τὸν θάνατον εἰς τινὰς στρατιώτας κατὰ τὴν πρώτην αὐτὴν ἑβδομάδα τῆς νόσου. Αἱ ἀσθένειαι αὗται, ἡ ταλαιπωρία καὶ ὁ κάματος ἐκ τῆς παρατεινομένης καταστάσεως τῶν ἀτελειῶτων διαπραγματεύσεως

1. Βρίσκεται σὸ Ἀρχεῖο φάκελος σχετικῆς προεργασίας : 12 μεγάλες, πυκνογραμμένες, ιδιόγραφες σελίδες, χωρισμένες σὲ δύο στήλες, ὅπου, ἀντίστοιχα μετὰ τὰ κεφάλαια κατηγορίας καὶ τὰ ὀνόματα τῶν κατηγορουμένων, σημειώνεται ποιά ἐρωτήματα πρέπει νὰ τεθοῦν στοὺς μάρτυρες, μετὰ ποιά ἄλλα πρέπει νὰ διασταυρωθοῦν, τί θέματα τοπογραφικὰ, συγκοινωνιακὰ καὶ ἄλλα χρειάζεται νὰ διευκρινισθοῦν, ποιές συμπληρωματικὲς πληροφορίες νὰ ζητηθοῦν καὶ ἀπὸ ποῦ.

πρὸς συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης, ἐπέφερον ἀνυπομονησίαν καὶ χαλάρωσιν εἰς τοὺς ὀπλίτας ἐν γένει, μετὰ τάσεων πρὸς λιποταξίας. Εὐτυχῶς ὁμως τὸ κακὸν τοῦτο περιωρίσθη διὰ καταλλήλων μέτρων, ἐπέφερε δὲ ἀνακούφισιν τινὰ καὶ ἡ διαταχθεῖσα κατὰ τὰ τέλη Ἰουλίου χορήγησις 15θήμερων ἀδειῶν κατ' ἀναλογίαν 8 % ἐπὶ τῆς δυνάμεως τῶν λόχων.

Τῆ 23 Ἰουλίου ἀπῆλθεν τῆς Ἄρτης ἀναχωρήσας ἐπ' ἀδεία εἰς Ἀθήνας ὁ Ἄρχηγὸς τοῦ Στρατοῦ συνταγματάρχης Ν. Σμόλενιτς, παραδῶσας τὴν διοίκησιν τοῦ Ἀρχηγείου εἰς τὸν Διοικητὴν τῆς 5ης Ταξιαρχίας Συνταγματάρχην Μιλτ. Δόξαν (...).

Ἀρξαμένου τοῦ Αὐγούστου ὁ Συνταγματάρχης Στράτος περατώσας τὰς ἐν Ἄρτι ἀνακρίσεις μετὰ ἔνορκον ἀνάκρισιν πληθύος ἀξιωματικῶν κλπ., ἀνεχώρησεν εἰς Καρβασαράν, ὅπου ἐξηκολούθησεν αὐτὰς ἐπὶ τινὰς ἔτι ἡμέρας, μεθ' ὃ ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας, ἵνα ἀποπερατώσῃ ἐκεῖ τὴν ἐργασίαν του καὶ ὑποβάλῃ τὴν γενικὴν ἔκθεσίν του εἰς τὸ Ὑπουργεῖον.

Ὁ Ἀρχηγεὺς νῦν συνταγματάρχης κ. Δόξας ἀδιακόπως μεριμνᾷ περὶ τῆς καλλιτέρας ὅσον οἶόν τε ὑγιεινῆς καταστάσεως τῶν ἀνδρῶν καὶ περὶ τῆς ἀνακουφίσεως τῶν ἐχόντων ἐξ αὐτῶν μεγάλας οἰκογενειακὰς ἀνάγκας ἀδειῶν. Δυστυχῶς ἢ ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου ἐπιτραπέῖσα ἀναλογία χορηγήσεως ἀδειῶν εἶναι πολὺ μικρά, ὥστε δὲν ἐπαρκεῖ πρὸς ἱκανοποίησιν ὅλων τῶν ἀναγκῶν τῶν ἐφέδρων. Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον οὗτοι οἱ ἔχοντες ἀνάγκην ἀδειῶν, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ ὧν πλεῖστοι ὅσοι ἀπῆλθον οἱ μὲν ἐπὶ κανονικῇ, οἱ δὲ ἐπὶ ἀναρρωτικῇ ἀδείᾳ. Οὕτω, ἐκτὸς τοῦ Ἀρχηγοῦ κ. Σμόλενιτς καὶ τοῦ Ἐπιτελάρχου του κ. Κωνσταντινίδη, ἀπῆλθον ἐπ' ἀδεία (...) πολλοὶ ταγματάρχαι καὶ πλεῖστοι τῶν κατωτέρων. Ὅθεν αἱ ταξιαρχίαι ἔμειναν ἄνευ διοικητῶν, τὰ συντάγματα διωκοῦντο ὑπὸ ταγματάρχων καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ταγμάτων ὑπὸ λοχαγῶν. Εὐτυχῶς ἡ εἰρήνη φαίνεται προσεχῆς καὶ βεβαία, καίτοι μετὰ βαρέων ὄρων, ἄλλως ἢ ἐπανάληψις τῶν ἐχθροπραξιῶν ἤθελε μᾶς εὖρει εἰς δυσάρεστον κατάστασιν.

Μεταξὺ τῶν ἔργων τοῦ Συνταγματάρχου Δόξα σημειωτέα καὶ αἱ ἐξῆς δύο διαταγαὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπ' αὐτοῦ :

Πρῶτον ὅπως δαπάναις τῆς ἐπιμελητείας ἀνιδρυθῶσι σταυροὶ μετ' ἀναλόγων ἐπιγραφῶν ἐπὶ τῶν τάφων τῶν ὑπὲρ πατρίδος πεσόντων καὶ ἐν τῷ νεκροταφείῳ Ἄρτης ἢ ἀλλαχοῦ ταφέντων ἀξιωματικῶν καὶ ὀπλιτῶν, καὶ δεύτερον ὅπως οἱ σωματάρχαι ἐνεργήσωσι συνεισφορὰς μεταξὺ τῶν ἀξιωματικῶν καὶ ὀπλιτῶν τῶν διαφόρων σωμάτων πρὸς ἀνέγερσιν μνημείου τιμῆς εἰς τοὺς ὑπὲρ πατρίδος κατὰ τὸν λήξαντα ἀτυχῆ πόλεμον πεσόντας¹.

1. Βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο ἀνυπόγραφα ἀντίγραφα τῆς διαταγῆς περὶ ἐράνων (4.8.97) καὶ σχετικοῦ ἐγγράφου «πρὸς τὸν Κ. Νομάρχην Ἄρτης» (5.8.97). Πιθανώτατα, συντάκτες

Ἐπιστροφή.— Τῆ 4ῃ Αὐγούστου μοι ἀνηγγέλθη τηλεγραφικῶς ἐξ Ἀθηνῶν ὅτι ἡ σύζυγός μου ἀναχωροῦσα ἐκείθεν αὐθημερόν διὰ τοῦ ἀτμοπλοίου Ἡπειρος ἔρχεται εἰς Ἄρταν. Ἐπομένως τῆ 6ῃ Αὐγούστου ἀπὸ πρωΐας κατήλθον εἰς Κόπραιναι, ἐπίνειον τῆς Ἄρτης, ἀπέχον αὐτῆς περὶ τὰ 16 χιλιόμετρα, καὶ ὑπεδέχθην αὐτὴν ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου καταπλεύσαντος τῆ 11 1/2 ὥρᾳ π.μ. Ἀποβιβασθέντες ἀμέσως ἀπήλθομεν ἐφ' ἀμάξης εἰς Ἄρταν ὅπου ἐφθάσαμεν τῆ 2ᾳ ὥρᾳ μ.μ.

Μετὰ τὴν ἀφίξιν τῆς συζύγου μου, τὰ τοῦ συσσιτίου ἡμῶν μετὰ τοῦ Συνταγματάρχου Δόξα καὶ τοῦ λοχαγοῦ Βότσαρη Ἀθ. δὲν μετεβλήθησαν : τὴν μεσημβρίαν μᾶς ἐστέλλετο εἰς τὴν οἰκίαν ἡ μερίς μας ἐκ τοῦ κοινοῦ συσσιτίου, τὴν δὲ ἐσπέραν συνεσσιτιοῦμεν ὅλοι μαζὺ ἐν τῇ ὥραίᾳ ταρατσα τῆς οἰκίας τοῦ Συνταγματάρχου Δόξα, κειμένη ἐν τῇ πρό τῆς Παρηγορητίσης πλατείας καὶ ἐχούσης ὥραιαν ἀποψιν ἐπὶ τοῦ Ἀράχθου καὶ τῶν πέραν αὐτοῦ Τουρκικῶν μερῶν, τοῦ Ἰμαρέτ, τοῦ Γριμπόβου καὶ τῆς καταφύτου ἀπεράντου πεδιάδος τῆς διηκούσης μέχρι τῶν παρὰ τὸν ποταμὸν Λοῦρον κωμοπόλεων Φιλιππιάδος, Στρεβίνης κλπ. μερῶν, ἅτινα τόσον εὐκόλως περιήλθον εἰς χεῖρας τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ τόσον μωρῶς ἐγκατελείφθησαν πάλιν εἰς τὴν δουλείαν. . .

Τῆ 12ῃ Αὐγούστου ἔλαβον τηλεγραφικὴν διαταγὴν τοῦ Ὑπουργείου ὅπως ἐπανέλθω εἰς Ἀθήνας πρὸς ἐξακολουθήσιν τῆς παραδόσεως τοῦ μαθήματος τῆς Πυροβολικῆς εἰς τὴν Στρατ. Σχολὴν τῶν Εὐελπίδων, ἧς τὰ μαθήματα διετάχθη ν' ἀρχίσωσιν ἐκ νέου τῆ 21ῃ ἰδίου μηνός (. . .).

Βρίσκονται ἐπίσης στὸ Ἀρχεῖο :

1. Πρωτότυπα διαταγῶν καὶ ἀναφορῶν κατὰ τὴ μάχη τοῦ Γριμπόβου. Πρόκειται γιὰ 40 σημειώματα, γραμμένα τὰ περισσότερα μὲ μολύβι σὲ πρόχειρα χαρτιά τὴν ὥρα τῆς μάχης, μὲ ἔνδειξη τοῦ τόπου καὶ τῆς ὥρας τῆς ἀποστολῆς. Ὡς ἱστορικὸ ὕλικό δὲν προσθέτουν νέα στοιχεῖα καὶ μόνο τεκμηριώνουν τὰ γραφόμενα στὴν ὑπηρεσιακὴ ἔκθεση καὶ στὸ κείμενο ποὺ δημοσιεύθηκε παραπάνω. Ἀλλὰ μὲ τὸ ἑλλειπτικὸ τους ὕφος καὶ τὴν πυκνὴ τους διαδοχὴ, ἀκόμη καὶ μὲ τὴν ἐξωτερικὴ τους ὄψη, ἀναπαριστοῦν μὲ ἐνάργεια τὸ πολεμικὸ δρᾶμα.

Μιά ἀπὸ τὶς διαταγές, τοῦ ἀρχηγοῦ Θρ. Μάνου, ἀφορᾷ σὲ προηγούμενες ἐπιχειρήσεις (ὑποχώρηση πρὸς Στρεβίνα, 12 Ἀπριλίου).

2. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπίσημη ἔκθεση, ποὺ μνημονεύεται στὴ σ. 154 βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο δύο ἀκόμη ἐκθέσεις γιὰ τὰ συμβάντα τῆς 1-4 Μαΐου στὸ Γρίμποβο καὶ τὴν Ἄρτα :

α) Ἡ πρώτη εἶναι 4σέλιδη, ἀπευθύνεται ἀπὸ τὸν ταξίαρχο Δ. Μπαϊρακτάρη στὸν

τους θὰ ἦταν ὁ ταγματάρχης Δαγκλιῆς, γιὰτὶ καὶ τὰ δύο εἶναι ἀπὸ τὸ χέρι του. Στὴν ἀνακίνωση πρὸς τὸν νομάρχη διαβάζουμε :

Ὁ Στρατὸς τῆς Ἡπείρου, κ. Νομάρχα, ἂν μὴ κατώρθωσεν ἄλλο τι, ἀλλὰ τοῦλάχιστον ὑπερήσκησε τελεσφόρως τὸ ἔδαφος τῆς πατρίδος καὶ δὲν ἀφῆκε νὰ μολύνωσιν αὐτὸ βαρβαρικοὶ πόδες· οἱ κάτοικοι ἐπομένως τῆς γωνίας ταύτης τοῦ ἐλευθέρου Κράτους ἀναγνωρίζοντες τὴν προσφερθεῖσαν εἰς τὸν νομὸν τοῦτον μεγάλην ὑπηρεσίαν, δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι ἀσμένως θέλουσι (. . .).

άρχηγὸ τοῦ στρατοῦ Ἠπειροῦ Θρ. Μάνο, «εἰς ἐκτέλεσιν διαταγῆς ἀρ. 6639», καὶ εἶναι γραμμένη μὲ τὸ χέρι τοῦ ἐπιτελάρχου Π. Δαγκλῆ. Συνοδεύεται μὲ τοπογραφικὸ σκαρίφημα. Ἀπὸ τὸ περιεχόμενον ἐξάγεται ὅτι γράφηκε μεταξὺ 4 καὶ 6 Μαΐου.

β) Ἡ δευτέρα εἶναι πολὺ μεταγενέστερη. Ἔχει 20 μεγάλες σελίδες, ὑπογράφεται «Εἰς Αὐτόπτην», εἶναι γραμμένη καὶ αὐτὴ ἀπὸ τὸν ταγματάρχη Δαγκλῆ καὶ ἀποτελεῖ ἀπάντησιν εἰς τὴν ἐκθεσὶν τοῦ ἀρχηγοῦ Μάνου, ποὺ δημοσίευσεν ὁ «Νεολόγος Κωνσταντινουπόλεως Ἀθηνῶν», σὲ πολλὰς συνέχειας ἀπὸ τῆς 18 Μαΐου 1899. Τίτλοφορεῖται «Ἡ μάχη τοῦ Γριμπόβου ἐν τῇ ἐκθέσει τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Στρατοῦ τῆς Ἠπειροῦ. Ἐπανόρθωσις ἀνακριβειῶν». Ἡ ἀνασκευὴ γίνεται, ἐξηγεῖ τὸ προοίμιον, ἐπεὶ τὰ τῆς μάχης περιγράφονται ἀπὸ τὸν ἀρχηγὸ τοῦ στρατοῦ

(. . .) κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε ἀφ' ἐνὸς μὲν ν' ἀποδοθῆ εἰς τὸν Συναγματάρχην Μπαϊρακτάρην ὅλη ἡ ἀποτυχία τῆς τελευταίας φάσεως τῶν ἐν Ἠπειρῷ πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ μειωθῶσι καὶ τὰ ἐπιτευχθέντα ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἀποτελέσματα ὡς καὶ ἡ ἐπιδειχθεῖσα ἀνδρεία ὑπὸ τῆς ταξιαρχίας ἐκείνης, ἐξ ἧς ἀπεδείχθη ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς Στρατὸς οὐ μόνον ἐν ἀμύνη ἀλλὰ καὶ ἐν ἐπιθέσει ἦτο ἱκανὸς νὰ μάχεται τολμηρῶς καὶ νὰ ἐκπορθῆ ἰσχυρὰς θέσεις, ἀρκεῖ μόνον νὰ διοικεῖται καλῶς καὶ νὰ ἐμπνέεται ὑπὸ τοῦ παραδείγματος τῶν διοικούντων αὐτόν. Ἡ ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ἐπιδειχθεῖσα ἀνδρεία ἀξιωματικῶν καὶ ὀπλιτῶν κατέδειξεν ἔτι, εἰδικῶς διὰ τὴν Ἠπειρον, ὅποιον ἤθελεν εἶσθαι τὸ ἐπιτευχθησόμενον ἀποτέλεσμα ἐν ἀρχῇ, ὅποτε τόσον ἀπροσδοκίτως εὐνοϊκὰ ἤλθαν τὰ πράγματα διὰ τοῦ καταλαβόντος τὸν Τουρκικὸν στρατὸν πανικοῦ καὶ τῆς παρ' αὐτοῦ ἐγκαταλείψεως πασῶν τῶν ὀχύρωμάτων αὐτοῦ θέσεων καὶ τῆς μέχρι τῶν προθύρων τῶν Ἰωαννίνων φυγῆς, ἃν εὐρίσκετο ἀρχηγός, ἢ ἔστω καὶ ταξιαρχος, ἔχων τὴν τόλμην καὶ τὴν ὀξύτητα τῆς ἐνεργείας τοῦ Συναγματάρχου. Μπαϊρακτάρη. Ὅχι μόνον ἡ τύχη τοῦ στρατοῦ τῆς Ἠπειροῦ ἤθελεν εἶσθαι διαφορετικὴ ἀλλὰ καὶ ἡ τύχη ὅλου τοῦ πολέμου, ὅστις ἀναμφιβόλως διὰ τῆς ἐνδεικνυμένης ταχείας καὶ τολμηρᾶς ἐν Ἠπειρῷ ἐνεργείας ἤθελε καταλήξῃ πολὺ ταχύτερον καὶ νικηφόρως ὑπὲρ ἡμῶν (. . .).

Ἡ σχετικὴ σειρά τοῦ «Νεολόγου» (ἐκθεσὶν Μάνου καὶ ἀνακριτικὴ ἐκθεσὶν Στράτου), ὅμως μὲ λίγα κενὰ, βρίσκεται στὸ Ἀρχεῖο. Βρίσκονται ἐπίσης 11 φύλλα ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα «Ἀκρόπολις» (20.5—4.6.1899), ὅπου δημοσιεύεται ἀνυπόγραφη «Ἀντέκθεσις».

3. «Ἐκθεσις περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ συλλήψεως τοῦ Ἐλβετοῦ μηχανικοῦ Κιλη κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐχθροπραξιῶν. Ἀχρονολόγητη, ἀνυπόγραφη, 4σέλιδη, ἰδιόγραφη.

4. Καταστάσεις καὶ ἄλλα κατατοπιστικὰ σημειώματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν δύναμιν καὶ τὴν τοποθέτησιν τῶν σωμάτων καὶ τῶν ἀξιωματικῶν, στὸν ἀριθμὸ τῶν πυροβόλων καὶ σὲ ἄλλας πληροφορίες γιὰ τὸ στρατὸ τῆς Ἠπειροῦ σὲ διάφορες ἡμερομηνίας, ἀπὸ 1—25 Ἰουλίου 1897. Τὰ δύο ἀπ' αὐτὰ παρέχουν πληροφορίες γιὰ τὴν δύναμιν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ εἰς τὴν Ἠπειρον.

5. *Ἐκθεσις περὶ τῆς κατὰ τὸν πόλεμον ὑπηρεσίας τοῦ Πυροβολικοῦ. Ὁ ταγμ. τοῦ Πυροβολικοῦ Π. Γ. Δαγκλῆς πρὸς τὸν Κοινὸν Συναγμ. Ἐπιθεωρητὴν τοῦ Πυροβολικοῦ. Ἀθῆναι 15 Ἰουλίου 1898.*

Ε'

ΥΠΗΡΕΣΙΑΚΕΣ ΕΝΑΣΧΟΛΗΣΕΙΣ

1885 - 1908

Ἡ ἐπαγγελματικὴ σταδιοδρομία ἐνὸς ἀξιωματικοῦ, ἀπὸ τὶς πλευρὰς ποῦ δὲν συνδέεται μὲ ἱστορικὰ συμβάντα ἀξιωματιμώμεντα, δὲν παρουσιάζει γενικώτερο ἐνδιαφέρον. Ἐνδέχεται ὁμως νὰ κινήσει τὴν περιέργεια τῶν εἰδικῶν, προσφέροντας ὕλικό γιὰ συγκρίσεις ἢ ἐξακριβώσεις. Ἐπειτα, συμβαίνει κάποτε κι' ἀπὸ μιὰν ἀπλὴ ἀπαρίθμηση, ἀπὸ μιὰν ἀπλὴ περίληψη νὰ φωτίζονται ἄλλα, σπουδαιότερα περιστατικά. Ἄλλωστε, ὅπως εἶπαν, τὸ στρατιωτικὸ στάδιο δὲν ἔχει μόνον μεγαλεῖα, ἔχει καὶ δουλεῖες. Θὰ ἔμενε λοιπὸν ἀσυμπλήρωτη ἡ μορφή ἐνὸς στρατιωτικοῦ ἂν δὲν τὸν βλέπαμε στὶς καθημερινές του ἐπαγγελματικές ἀσχολίες, τὶς ἄσκημες ἐκεῖνες ἀσχολίες ποῦ δὲν λαμπρύνουν μὲ τὴν ἀγύλη τους τὴν Ἱστορία, τὴν διαμορφώνουν ὁμως, ἀνεπαίσθητα καὶ ἐκ τῶν ἔνδον. Ἄς σημειωθεῖ, τέλος, ὅτι ἀπὸ τὶς καθημερινές ὑπηρεσιακές ἀσχολίες, τὶς τόσο συχνὰ ἀνιαρές, συμβαίνει κάποτε νὰ μὴ λείπει τὸ γραφικὸ στοιχεῖο ἢ τὸ γενικώτερα ἀνθρώπινο ἢ κοινωνικὸ ἐνδιαφέρον.

Οἱ λόγοι αὐτοὶ παρότρυναν νὰ περιλάβουμε σὲ χωριστὸ κεφάλαιο, ἀπὸ τὴν πρώτη εἰκοσιπενταετία τῆς ἐπαγγελματικῆς σταδιοδρομίας τοῦ Παναγιώτη Δαγκλιῆ, ὅσο ὕλικό τοῦ Ἀρχείου δὲν ἐντάσσεται ὀργανικὰ στὰ ἱστορικὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς.

Τὸ ὕλικό τοῦτο, ποῦ εἶναι ἀφθονο, ὑποδιαιρέθηκε στὶς ἐξῆς ἑπτὰ κατηγορίες : 1. Γυμνάσια καὶ ἀσκήσεις (1885–1907)· 2. Ἀνακριτικὰ συμβούλια καὶ τεχνικές ἐπιτροπές (1888–1904)· 3. Καθηγесία (1889–1898)· 4. Ἑλληνικὴ Στρατιωτικὴ Ἐνωσις (1895–1905)· 5. Ἐπιθεωρήσεις (1897–1908)· Ἀνακτορικά (1899–1903)· 7. Ἀποστολές στὸ Ἐξωτερικὸ (1904–1906). Τὸ παραθέτομε παρακάτω στὴ χρονολογικὴ του σειρά, μὲ ἀφετηρία τὸ πρῶτο ἔγγραφο τῆς πρώτης κατηγορίας. Ἄλλ' ἢ παράθεση περιορίζεται σχεδὸν σὲ ἀπλὴ ἀπαρίθμηση· ἢ ἐξειδίκευση τῶν θεμάτων καὶ τὸ πλῆθος αὐτῶν τῶν ἐγγράφων ἐπιβάλλουν τὸν περιορισμό.

1. ΓΥΜΝΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΣΚΗΣΕΙΣ (1885–1907)

1885 (Δεκέμβριος). Πολεμικὸ σχέδιο ἐπιθετικῶν ἐπιχειρήσεων πρὸς τὴν μεσημβρινὴ Μακεδονία. Ἀντίγραφο ἀναφορᾶς τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ 1ου Ἀρχηγείου Β. Σαπουνηζάκη πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν Στρατιωτικῶν Α. Μαυρομιχάλη (Κυβέρν. Θ. Δεληγιάννη)· κατὰ μέγα μέρος γραφῆς Δαγκλιῆ. Λάρισα. 17 σελ.

1887 (Μάρτ.–Ἀπρίλιος). Ἀσκήσεις βολῆς τοῦ πυροβολικοῦ. Ὁδηγίες ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν (καὶ πρωθυπουργοῦ) Χαρ. Τρικούπη, θέματα ἀσκήσεων, σχεδιαγραφήματα κλπ. 30 σελ.

1888 (Μάιος). Ἀσκήσεις βολῆς διὰ κροτίδων. Ὁ λοχαγὸς Δαγκλιῆς, διοικητὴς τῆς πεδινῆς μοίρας τοῦ 1ου συντάγματος, εἰσηγεῖται τὴν ἐκτέλεση «ἀσκήσεων βολῆς εἰκονικῶς διὰ κροτίδων (...) πρὸς παρασκευαστικὴν ἐκπαίδευσιν τῶν στελεχῶν τῶν πυροβολαρχιῶν (...). Ἐπεξηγηματικὸ σημεῖωμα καὶ προϋπολογισμὸς δαπανῶν. 21 σελ.

1889 (Ἀπρίλιος-Μάϊος). Τὰ μεγάλα στρατιωτικά γυμνάσια. Ὅδηγίς ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν (καὶ πρωθυπουργοῦ) Χαρ. Τρικούπη *περὶ ἐαρινῶν γενικῶν ἀσκήσεων* : θέματα, διαταγῆς κλπ. 42 σελ. + 3 τοπογραφικὰ σκαριφήματα.

Στὸν ἴδιο φάκελλο : *Λοχαγοῦ Π. Δαγκλή, «Ἡμερολόγιον πορείων καὶ κινήσεων τῆς ταξιαρχίας Θεσσαλίας : σύνθεσις τῆς ταξιαρχίας, πορεία, διατάξεις μάχης, περιγραφή. Στρατόπεδον Ἀρεθούσης (ἐν Χαλκίδι).* Ἰδιόγραφο σημειωματάριο. 52 σελ.

Γιὰ τὴν ὀργάνωσιν τῶν γυμνασίων τοῦ 1889 ὁ λοχαγὸς Δαγκλῆς ἔγραψε δύο πολυσέλιδα ἄρθρα, τὸ πρῶτο ἡμερομηνίας 18 Φεβρουαρίου, τὸ δεύτερον 3 Μαρτίου. Στὸ περιθώριον τῶν χειρογράφων σημειώνεται ὅτι τὰ ἄρθρα δημοσιεύθησαν στὴν ἐφημερίδα «Ἀκρόπολις», φύλλα ἀρ. 2436 καὶ 2448. Τίτλος καὶ τῶν δύο : *Τὰ μεγάλα στρατιωτικά γυμνάσια.*

Ἀπὸ τὸ πρῶτο ἄρθρον :

(. . .) Δυστυχῶς δὲν κατωρθώθη ἀκόμη παρ' ἡμῖν ἡ συγκέντρωσις ὀπωσοῦν πολυπληθοῦς σώματος στρατοῦ καὶ ἡ ἀσκήσις αὐτοῦ εἰς πραγματικὰς ἀσκήσεις ἐκστρατείας (. . .) Μέχρι τοῦδε περιορίσθημεν ἀσκοῦντες τὸν στρατὸν εἰς στοιχειώδεις ἀσκήσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς στρατιωτικῆς τέχνης, οὐδὲ δίδουσι τὸ μέτρον τῆς ἀξίας στρατοῦ τινος. Ἐμείναμεν ὡς πρὸς τοῦτο ὀπίσω καὶ αὐτῶν τῶν νεωτέρων μικρῶν ἐθνῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, τὰ ὁποῖα δὲν ὀκνοῦσι νὰ ἐκτελῶσι κατ' ἔτος μεγάλα γυμνάσια καὶ νὰ καλῶσιν ἀκόμη εἰς αὐτὰ ἀντιπροσώπους ἐξ ἄλλων ἐθνῶν. Εἶναι λυπηροτάτη τῇ ἀληθείᾳ ἡ κατάστασις αὕτη καὶ ἄπορον πῶς κυβέρνησις δρῶσα καὶ νεωτερίζουσα εἰς πάντα ἀνέχεται νὰ βλέπῃ τὴν στρατιωτικὴν ἀσκήσιν μένουσαν ἐν τῇ πεπατημένῃ αὐτῇ ὁδῷ καὶ δὲν δίδει τὴν ἰσχυρὰν ὠθησιν πρὸς ἀπομίμησιν τῶν περικυκλούντων ἡμᾶς ἐθνῶν, πρὸς τὴν πρόοδον. Πῶς θέλει καταρτισθεῖ στρατὸς ἀξιόμαχος, πῶς θέλουσι καταρτισθεῖ πρὸ πάντων ἄνδρες ἱκανοὶ νὰ διοικήσῃ αὐτὸν εἰς κρίσιμους στιγμάς, ὅταν οὐδέποτε οὔτε εἰς ἐκεῖνον οὔτε εἰς τούτους δίδονται τὰ μέσα τῆς μορφώσεως ; Πῶς θέλετε νὰ καταρτισθῶσι καλοὶ στρατηγοί, ὅταν, ἀφ' ἧς γίνονται ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ δὲν λαμβάνουσι ποτὲ τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐγυμνάσωσι οὐδὲ πεντακοσίους ἄνδρας ; Αἱ συγκεντρώσεις τοῦ στρατοῦ, τὰ μεγάλα στρατιωτικά γυμνάσια κατ' ἔτος ἐπαναλαμβανόμενα εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα θὰ καταδείξωσι (. . .) εἶναι ἡ λυδία λίθος δι' ἧς δοκιμάζεται ἡ πρὸς ἐκστρατεῖαν ἱκανότης στρατοῦ τινός (. . .).

Εἰς τοὺς μεγάλους Εὐρωπαϊκοὺς στρατοὺς (. . .).

Ἐκ τῶν 25 χιλιάδων στρατοῦ, ὃν ἔχομεν, εἶναι δύσκολον ν' ἀποχωρίζονται κατ' ἔτος καὶ ἐπὶ ἐν τρίμηνον μόνον αἱ 12 ἕως 13 χιλιάδες περίπου, ἵνα συγκροτῶσι τὸν στρατὸν αὐτὸν τῆς ἐκπαιδεύσεως ; Δὲν ἀρκοῦσιν ἄλλαι τόσαι χιλιάδες ὑπολειπομένων διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τῆς φρουρήσεως τῶν φυλακῶν καὶ τῆς καταδιώξεως τῶν φυγοδίκων καὶ τῶν ὀφειλετῶν τοῦ Δημοσίου ; Ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν ἀρκῶσιν οὗτοι, ὅπερ φαίνεται ἀπίθανον, ἄς

καταρτισθῶσι δύο μόνον ταξιαρχίαι· ἀρκεῖ νὰ γίνη ἡ ἀρχή. Πῶς δὲ θέλουσι χρησιμοποιήσῃ αἱ ταξιαρχίαι αὐταὶ τὸ τρίμηνον τοῦτο διάστημα, τοῦτο θέλομεν ἐξετάσει.

Οἱ ἀποτελοῦντες τὰς ταξιαρχίας ταύτας ἄνδρες (. . .).

Ἐννοεῖται ὅτι ἐλάβομεν τὴν περίπτωσιν καθ' ἣν ἡ Κυβέρνησις δὲν θέλει καλέσει διὰ τὰ γυμνάσια ταῦτα κλάσεις τινὰς ἐφέδρων ἕνεκα οἰκονομικῶν ἢ ἄλλων λόγων. Ἐὰν ὁμως ἀποφασίσῃ τὴν πρόσκλησιν ἐφέδρων, τότε ἔτι μεγαλυτέρα ἔσεται ἡ ὠφέλεια, διότι (. . .).

Εἶναι ἀπόλυτος ἀνάγκη νὰ γίνουν οἱ τοπογραφικοὶ χάρται τῶν πέριξ τῶν πόλεων εἰς ἃς θέλουσι συγκεντροῦσθαι αἱ ταξιαρχίαι. Οὐδὲν μέσον συντείνει τόσον εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἀναγνώσεως τοῦ χάρτου ὅσον ἡ χορήγησις τοιούτων ὑπὸ μεγάλην κλίμακα συντεταγμένων εἰς πάντας τοὺς ἀξιωματικούς καὶ ὑπαξιωματικούς ἀκόμη, καὶ ἡ χρῆσις αὐτῶν εἰς πάντα τὰ γυμνάσια ἐκστρατείας· οὕτω διὰ τῆς συχνῆς χρήσεως θέλουσι συνηθίσῃ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῶν πρακτικῶς καὶ οἱ μὴ κατανοοῦντες ἀκόμη ἐντελῶς τὴν ἔννοιαν τῶν διαφόρων αὐτῶν γραμμῶν (. . .) Ἄλλ' ἀφοῦ συνεστήθη πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τοπογραφικὸν τμήμα, δὲν εἶναι ἀμαρτία νὰ ἀφίνωμεν αὐτὸ ἐντελῶς ἀπρακτοῦν ; Δὲν εἶναι κρίμα νὰ μὴ ἔχωμεν τὰ τοπογραφικὰ σχέδια τῆς Λαρίσσης, τῆς Ἄρτης, τῶν Τρικάλων, τῆς Χαλκίδος, παρ' ὀλίγον δὲ καὶ αὐτῶν τῶν Ἀθηνῶν, ἂν μὴ ἤρχοντο οἱ Γερμανοὶ¹ νὰ μᾶς παράσχουν αὐτὸ ; Τί εἶναι τὸ κωλύον τὴν ἐργασίαν ταύτην ; Αἱ δαπάναι ; Θὰ εἶναι ἐλάχιστα. Τίποτε ἄλλο, νομίζομεν εἰμὴ ἡ ζωτικὴ νάρκη ἥτις εἰς ὅλα μᾶς καταλαμβάνει (. . .).

Κλείομεν ἐπαναλαμβάνοντες ὅτι ὡς ἔχει σήμερον ἡ κατάστασις τοῦ στρατοῦ ἡμῶν εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν βελτίωσιν του ἡ κατὰ τὸν ἐκτεθέντα τρόπον ἐξάσκησις (. . .) Οὕτω θὰ εἴμεθα εἰς κατάστασιν μετὰ ταῦτα νὰ κάμωμεν καὶ μεγαλύτερα πειράματα ὀργανίζοντες γυμνάσια μεραρχίας καὶ λαμβάνοντες τὸ θάρρος νὰ καλέσωμεν καὶ ἀντιπροσώπους τῶν ἄλλων ἔθνῶν. Πάντα κατορθοῦνται βαθμηδὸν καὶ οὐδὲν τὸ ἀνέφικτον· ἀρκεῖ μόνον θέλησις καὶ δρᾶσις.

Ἄπὸ τὸ δεύτερο ἄρθρο :

(. . .) Εὐτυχῶς ἡ Κυβέρνησις ἀναγνωρίζει ὅλην τὴν ἀνάγκην τῶν τοιούτων γυμνασίων καὶ φαίνεται ὅτι δὲν ὑπολείπεται πλέον ἀμφιβολία ὅτι ταῦτα θέλουσιν ἀφεύκτως ἐκτελεσθῆ περι τὰς ἀρχὰς Μαΐου, ὥστε περιττὴ ἀποβαίνει ἡ περι τῆς ἀνάγκης καὶ ὠφελείας τοιούτων γυμνασίων περαιτέρω συζήτησις. Ἄν δὲ σήμερον γράφομεν πάλιν περι τοῦ ἀντικειμένου τούτου, τὸ κάμνομεν ὅπως ἐκθέσωμεν ἐν ὀλίγοις, χάριν τῶν στρατιωτικῶν ἰδίως ἀναγνωστῶν τῆς « Ἀκροπόλεως », τὸν μηχανισμόν τῆς ἐκτελέσεως τῶν

1. Θὰ ἐννοεῖ τὸν χάρτη Ἀθηνῶν τῆς Γερμανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, 1875.

γυμνασίων τούτων και την παρά τοις εύρωπαϊκοῖς στρατοῖς καταβαλλομένην προσοχήν ὅπως (. . .) Θέλομεν ἐκθέσει τὴν σύνθεσιν τῶν σωμάτων ἅτινα ἐκτελοῦσι τὰ μεγάλα γυμνάσια ὡς και τὰ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν καθήκοντα (. . .) ὡς ὠρίσθησαν και ὡς ἐκτελοῦνται ταῦτα εἰς ἄλλους στρατοὺς και ὡς βεβαίως θέλουσιν ἐφαρμοσθῆ περίπου και παρ' ἡμῖν.

Σύνθεσις τῶν ἀντιμετώπων στρατιωτικῶν σωμάτων (. . .) Διευθύνσις τῶν γυμνασίων (. . .) Ὅδηγία ἀφορῶσα τοὺς διαιτητὰς (. . .) Ἐναφοραὶ ὑποβαλλόμεναι μετὰ τὰ γυμνάσια (. . .).

Τοιαῦτα εἶναι περίπου τὰ ἔργα τῶν διαφόρων μερῶν τῆς μηχανῆς, ἣτις κινεῖ και διευθύνει τὰ τοιαῦτα γυμνάσια. Χάριν συντομίας παραλείπομεν τὴν περιγραφὴν ἄλλων αὐτῆς μερῶν ἐπίσης σπουδαίων (. . .) και καταλήγοντες εὐχόμεθα ὅπως και παρ' ἡμῖν ἐφαρμοσθῶσι πάντα ταῦτα, ὅσον εἶναι δυνατὸν ἀκριβῶς, ὅπως ἐν μικρῷ γίνῃ κάτι τι τέλειον.

1905 (Μάρτιος—Ἀπρίλιος). Γυμνάσια γύρω ἀπὸ τὴ Λάρισα. Θέματα ἀσκήσεων : Α'. Περί τῶν διαταγῶν κινήσεως και τῆς ἀσφαλείας ἐν πορείᾳ. Β'. Διαταγὴ κινήσεων. Νυκτερινὴ πορεία. Γ'. Διαταγὴ ἐπιχειρήσεων. Ὑποχωρητικὴ πορεία. Δ'. Ἀσκήσεις προφυλακῆς. Ἰδιόγραφη και ἐντύπογραφη περιγραφὴ και κριτικὴ. 60 σελ. 9 + 2 χάρτες.

1907 (Σεπτέμβριος). Γενικὴ ἀσκήσις στὰ Μεσόγεια Ἀττικῆς. Ὅδηγίαι, διαταγὴς και θέματα ἀσκήσεων ὑπογραφῆς ὑποστρατήγου Ι. Δημοπούλου. Διορισμὸς συνταγματάρχη Π. Δαγκλῆ ὡς βοηθοῦ διαιτητοῦ. Σελ. 26 + χάρτης τῆς περιοχῆς.

2. ΑΝΑΚΡΙΤΙΚΑ ΣΥΜΒΟΥΛΙΑ. ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΕΠΙΤΡΟΠΕΣ (1888-1904)

Βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο 18 διορισμοὶ τοῦ λοχαγοῦ, κ' ἔπειτα ταγματάρχη και ἀντισυνταγματάρχη Δαγκλῆ, σὲ ἰσάριθμα ἀνακριτικὰ συμβούλια, συγκροτημένα γιὰ νὰ κολάσουσιν ποικίλες παρεκτροπὲς ἀξιοματικῶν, ἀπὸ τὴν ὑπεξαίρεση χρημάτων τοῦ Κράτους ἕως τὴν παράνομη συμβίωση, «μετὰ γυναικός», ὅπως διευκρινίζεται σὲ μιὰ διαταγὴ τοῦ ὑπουργοῦ Γ. Κόρπα (25 Νοεμβρ. 1898, Κυβέρν. Γ. Θεοτόκη).

Δυστυχῶς οἱ φάκελοι δὲν περιλαμβάνουσιν στοιχεῖα τῆς διαδικασίας κ' ἔτσι δὲν μποροῦμε νὰ ξέρουμε, ἀπ' αὐτὴν τὴν πηγὴ, μὲ τί τρόπο ἀντίκρυζε ὁ Δαγκλῆς, σὰν δικαστῆς και σὰν ἀξιοματικὸς, τὰ μεγάλα ἢ μικρὰ παραπτώματα τῶν συναδέλφων του. Ὑπενθυμίζουμε ὅτι, μετὰ τὴν ἡττα τοῦ 1897, εἶχε ἀνατεθεῖ στὸν ταγματάρχη Δαγκλῆ ἡ διεξαγωγὴ ἀνακρίσεων γιὰ πράξεις και παραλείψεις ὀρισμένων ἀξιοματικῶν στὸ ἡπειρωτικὸ μέτωπο. Καὶ εἶδαμε πῶς ἀντιλαμβάνονταν τὸ δικαστικὸ λειτούργημα¹.

Κατὰ τὸ ἴδιο χρονικὸ διάστημα ἐργάσθηκε ὡς μέλος, εἰσηγητῆς ἢ πρόεδρος, σὲ τεχνικὲς ἐπιτροπὲς δοκιμῆς ἢ παραλοβῆς ὀπλισμοῦ και ἐφοδίων, ἐξεταστικὲς ὑποψηφίων και ἄλλες ἀνάλογες ὑπηρεσίες. Περιοριζόμεστε ν' ἀναφέρουμε, πάντα ὅσο γίνεται πιὸ συνοπτικὰ, τὰ ἀντίστοιχα θέματα :

1888 (Ἰανουάριος). Διαγωνισμὸς ἀξιοματικῶν γιὰ μετεκπαίδευση στὸ Ἐξωτερικὸ

1891 (Ἰανουάριος). Ἐπιλογή τοῦ καλλιτέρου πρὸς παραδοχὴν ἐν τῷ Ναυτικῷ συντήματος ταχυβόλων πυροβόλων. Ἰδιόγραφη εἰσήγησις Π. Γ. Δαγκλῆ.

1891 (Σεπτέμβριος). Ἐγκριση χώρου ἐργοστασίου παραγωγῆς δυναμίτιδος.

1892 (Αὐγουστος). Ὀπλισμὸς θωρηκτῶν μὲ ἐλαφρὰ πολυβόλα. Τὸ θέμα ἐπιανεξέτα-

1. Βλ. σ. 177 σημ. 1.

ζεται τὸ 1895 (Ὀκτώβριος) μετὰ τὰ ἐσχάτως διαδραματισθέντα σπουδαῖα θαλάσσια γεγονότα ἐν τῇ Σινικῇ θαλάσσει (...).

1893 (Ἰούνιος). Ἐξεταστικὴ ἐπιτροπὴ τῶν ἐν τῷ τμήματι τῶν πεταλωτῶν ἐκπαιδευθέντων μαθητῶν τοῦ Σχολείου τῆς Ἰαπωνικῆς. Ἀξιωματικὸν παράδειγμα γραφειοκρατικῆς κακοδαιμονίας παρέχει ἡ σχετικὴ ὑπηρεσιακὴ διαδικασία: γιὰ τὴν ὀριστικὴ συγκρότηση αὐτῆς τῆς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς τῶν μαθητευομένων πεταλωτῶν, χρειάσθηκαν ἔγγραφα με ὑπογραφάς: Κωνσταντῖνος Διάδοχος, Ἀρχηγὸς τοῦ 3ου Ἀρχηγείου, Γ. Κόρπας, Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, ἀντισυντ. Λεων. Παπάγος, κατὰ διαταγὴν τοῦ Ὑπουργοῦ, καὶ Θρασ. Μάνος, διοικητῆς τοῦ Σχολείου τῶν Εὐελπίδων.

1894 (Δεκέμβριος). Ἐλεγχὸς προσόντων ὑποψηφίων ἀνθυπασπιστῶν.

1895 (Φεβρουάριος). Ἐκλογή τοῦ καταλληλοτέρου ἐπαναληπτικοῦ τουφεκίου διὰ τὸν στρατόν. Ἰδιόγραφη εἰσηγητικὴ ἔκθεσις Π. Γ. Δαγκλιῆ¹.

1896 (Ἀπρίλιος). Εἰσαγωγή τοῦ λεξικοῦ Ἠπίτη στῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας.

1897 (Μάρτιος). Περὶ χρησιμότητος τοῦ πολυβόλου συστήματος Maxim. Εἰσηγητῆς Π. Γ. Δαγκλιῆς.

1897 (Ἀπρίλιος). Ἀνταλλαγὴ φυσιγγίων ἔναντι ὀπλων.

1897 (Ἀπρίλιος). Παραλαβὴ χιλίων τουφεκιῶν.

1898 (Ἀπρίλιος). Περὶ δοκιμῆς τορπίλλης ξηρᾶς Zubovits. Πρακτικὸ τοῦ Συμβουλίου ἰδιόγραφο ἀπὸ τὸν εἰσηγητὴ Π. Γ. Δαγκλιῆ.

1898 (Ἀπρίλιος). Παραλαβὴ ὑπολοίπου προμηθείας ἐρεῶν.

1898 (Ἰούλιος). Πειράματα ἐπαναληπτικῶν ὀπλων Mannlicher καὶ Mauser διαφόρων τύπων. Ἰδιόγραφη εἰσηγητικὴ ἔκθεσις Π. Γ. Δαγκλιῆ². Ὁ φάκελλος περιέχει καὶ τρεῖς ἐπιστολὰς ξένων ἐνδιαφερομένων Οἴκων.

1898 (Σεπτέμβριος). Διορισμὸς στὸ ἀνώτερο Συμβούλιο τοῦ Σχολείου τῶν Εὐελπίδων.

1898 (Νοέμβριος). Καταρτισμὸς νέου ὀνομαστικοῦ τοῦ εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν ἀνήκοντος ὕλικου.

1901 (Μάιος). Δοκιμὲς ταχυβόλου Armstrong.

1903 (Νοέμβριος). Δοκιμὲς ὕλικου Lefebvre (Γαλλικὸς Οἶκος ὕλικου μεταφορῶν «στρατιωτικῶν καὶ ἀποικιακῶν»: σκηνές, σάγματα, ὑγειονομικὸ ὕλικό). Ἰδιόγραφη εἰσηγητικὴ ἔκθεσις Π. Γ. Δαγκλιῆ. Ὁ φάκελος περιέχει ἐπίσης ἐπεξηγηματικὸ ἔγγραφο γιὰ τὰ προσφερόμενα εἶδη τοῦ ξένου Οἴκου, καὶ εἰδικὴ ἔκθεσις τοῦ ἀρχιάτρου Χωματιανοῦ γιὰ ὃ,τι ἀφορᾷ τὸ ὑγειονομικὸ ὕλικό.

1903-1904. Πειράματα «τηλεγράφου ἀνευ σύρματος» τῆς Société Française de Télégraphes et Téléphones. Ἰδιόγραφη εἰσηγητικὴ ἔκθεσις τοῦ προέδρου τῆς Ἐπιτροπῆς Π. Γ. Δαγκλιῆ. Ὁ φάκελος αὐτὸς περιέχει περίπου 20 ἔγγραφα.

Συνολικά, οἱ φάκελοι τῶν ἀνακριτικῶν συμβουλίων καὶ τῶν τεχνικῶν ἐπιτροπῶν περιέχουν περίπου 110 ἔγγραφα, τὰ περισσότερα μονοσέλιδα ἢ δισέλιδα.

3. ΚΑΘΗΓΕΣΙΑ (1889-1898)

Ὁ λοχαγὸς Δαγκλιῆς διορίστηκε καθηγητῆς στῆ Σχολὴ τῶν Εὐελπίδων καὶ στῆ Σχολὴ τῶν Δοκίμων τὸ φθινόπωρο τοῦ 1889.

Μιὰ πρώτη κρούση εἶχε γίνῃ ἀπὸ τὸν διοικητὴ τῆς Σχολῆς τῶν Εὐελπίδων, ἀντι-

1. Βλ. «Ἐγγραφα ἀφορῶντα τὴν ἐκλογὴν καὶ δοκιμὴν τῶν παραγγελοθέντων ὀπλων». Ἐκδ. Ὑπ. Στρατιωτικῶν, 1906, σ. 1.

2. Βλ. «Ἐγγραφα» κλπ. ὅ.π. σ. 13-32. Ἀπὸ τὸ χειρόγραφο στὸ ἐντυπο ὑπάρχουν διαφορές.

συνταγματάρχη Θρ. Μάνο, τὸν Ἰανουάριο ἢ Φεβρουάριο 1886 (ἡ ἐπιστολὴ δὲν ἔχει ἡμερομηνία ἀλλὰ χρονολογεῖται ἀπὸ τὶς πρώτες τῆς λέξεις) ¹.

Ἀγαπητέ μοι Δαγκλή, Ἐν πρώτοις συγχαίρω διὰ τὸν ἀρραβῶνα σου. Ὁ στρατηγὸς Vosseur πρὸς ὃν ὠμίλησα περὶ τοῦ διορισμοῦ σου ὡς καθηγητοῦ τῆς Πυροβολικῆς κατὰ τὸ γεῦμα ὅπερ μᾶς ἔδωκε, μοὶ ἐφάνη διατεθειμένος νὰ ἐπιτρέψῃ ν' ἀναλάβῃς καὶ ² τὴν παράδοσιν τοῦ μαθήματος τούτου ἂν ἀπόλυτος ὑφίστατο ἀνάγκη. Ἐγὼ δὲν δύναμαι νὰ τὸν ἴδω ἀσθενοῦντα ἤδη, σὲ παρακαλῶ ὅθεν, εἴτε σὺ ἀπ' εὐθείας εἴτε διὰ τοῦ Κου Chevalier παραστήσατε πρὸς τὸν Στρατηγὸν ὅτι οὐδένα ἄλλον ἔχω νὰ προτείνω διὰ τὸ μάθημα τοῦτο καὶ εἶναι κρίμα νὰ διέλθῃ ὀλόκληρον τὸ ἔτος χωρὶς νὰ παραδοθῶσιν οἱ μαθηταὶ Πυροβολικῆν, τὴν δὲ ἀπάντησίν του διαβίβασόν μοι ταχέως διὰ νὰ ἡξεύρω ἂν πρέπει νὰ ζητήσω τὸν διορισμόν σου.

Σός,

Θ. Μάνος Ἄντς.

Φαίνεται ὁμως ὅτι ὁ Γάλλος στρατηγὸς δὲν ἔσπερξε νὰ στερηθῇ τὸν πιὸ στενὸ του συνεργάτη, καὶ ὁ διορισμὸς ἐκεῖνος ματαιώθηκε.

Στὸ Ἀρχεῖο βρῖσκεται μόνον ὁ διορισμὸς στὴ Σχολὴ τῶν Δοκίμων :

11-9-89 (. . .). Διὰ Β. Δ. ἀπὸ 9 τοῦ μηνὸς τούτου διωρίσθητε καθηγητὴς τῆς πυροβολικῆς καὶ τῆς περιγραφικῆς γεωμετρίας ἐν τῇ σχολῇ τῶν ναυτικῶν δοκίμων (. . .) Ὁ Ὑπουργὸς Γ. Ν. Θεοτόκης (Κυβέρνηση Χαρ. Τρικοῦπη).

Γιὰ τὸν διορισμὸ στὴ Σχολὴ τῶν Εὐελπίδων ὑπάρχει μόνον ἐπιστολὴ Δαγκλή πρὸς τὸν ταγματάρχη Perruchon ³: *Depuis un an j'ai été nommé professeur du cours d'artillerie à l'École des Evelpides (. . .), 6/18 Déc. 1890.*

Τὸ 1895 – ἔντεκα χρόνια μετὰ τὴν ἰδρυση τῆς Σχολῆς τῶν Δοκίμων – ἐκρίθηκε ὅτι τὸ Σῶμα τῶν ὀξίωματικῶν τοῦ Ναυτικοῦ ἔπρεπε πιά νὰ χειραφετηθῇ ἀπὸ τὴν κηδεμονία τῆς Σχολῆς τῶν Εὐελπίδων καὶ ν' ἀποκτήσῃ διδακτικὸ προσωπικὸ ἀπὸ τὰ ἴδια του τὰ στελέχη :

Ὑπουργεῖον Ναυτικῶν, Γραφεῖον Ὑπουργοῦ.

Φίλε Κύριε,

Σπεύδω, καὶ ἴδια μετὰ τὴν πρὸς ὑμᾶς κοινοποίησιν τῆς εὐαρεσκείας τοῦ Ὑπουργείου, νὰ δηλώσω τὰ αὐτὰ πρὸς ὑμᾶς αἰσθήματα ἐπὶ τῇ εὐδοκίμῳ καὶ καρποφόρῳ διδασκαλίᾳ ἐν τῇ Σχολῇ τῶν Δοκίμων.

Ὁ διορισμὸς ἄλλου Καθηγητοῦ ἐγένετο οὐχὶ ἐκ μὴ ἀναγνωρίσεως

1. Βλ. σ. 120.

2. Τὸ «καὶ τὴν πυροβολικῆν» ἐξηγεῖται, διότι πρὶν ἀπὸ λίγες ἐβδομάδες, στίς 18 Ὀκτ. 1885, τὸ μάθημα τῆς Στρατιωτικῆς Τεχνολογίας εἶχε ἀνατεθεῖ προσωρινῶς κωλυμένου τοῦ ταγματ. τοῦ πυροβ. Σαπονωτζάκη Κωνστ., εἰς τὸν λοχαγὸν τοῦ πυροβ. Δαγκλήν Πατάμωτην.

3. Βλ. σ. 119.

τῶν μόχθων ὑμῶν, ἄπαγε· ἀλλ' ἀφοῦ τὸ Σῶμα ἔχει Ἀξιωματικούς (. . .).

Ἰμέτερος,
Ν. Λεβίδης

Ἀθήνησι τῇ 8 Αὐγούστου 1895.

Πότε ἀπεχώρησε καὶ ἀπὸ τῆ Σχολῆ τῶν Εὐελπίδων δὲν φαίνεται ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο. Πάντως, λίγους μῆνες μετὰ ἀπὸ τὸν Πόλεμον τοῦ Ἐνεῆντα-Ἐπτὰ ἐκλήθηκε ἀπὸ τὴν Ἄρτα¹, νὰ συνεχίσῃ τις παραδόσεις του. Ἦταν τὸ τελευταῖο ἔτος τῆς διδασκαλίας του στὴ Σχολῆ τῶν Εὐελπίδων.

Γιὰ τὸν μελετηρὸν αὐτὸν ἄνθρωπον, ἡ πολύχρονη καθηγεσία ὑπῆρξε περίοδος πνευματικῆς εὐφορίας: τοῦ παρεῖχε τὴν εὐκαιρία, διδάσκοντας νὰ διδάσκηται καὶ νὰ διευρύνῃ τὴν τεχνικὴ καὶ τὴν θεωρητικὴ του κατάρτιση.

Οἱ καρποὶ τῆς ἐντατικῆς αὐτῆς δουλιᾶς διοχετεύθησαν σὲ πολλὰ μελετήματα καὶ συγγράμματα, εἴτε πρωτότυπα, εἴτε διασκευασμένα ἢ μεταφρασμένα. Ὅσα ἀπ' αὐτὰ γράφηκαν πρὸς ἀτομικὴ του προετοιμασία εἶναι χειρόγραφα. Ὅσα προορίζονταν γιὰ τὴ διδασκαλία εἶναι εἴτε λιθογραφημένα εἴτε τυπωμένα. Παραθέτομε κατὰλόγόν τους στὸ τέλος αὐτοῦ τοῦ βιβλίου.

Καρπός, βέβαια, τῆς ἴδιας ἐντατικῆς δουλιᾶς θὰ ἦταν, τοῦλάχιστον ἕως τὸ σημεῖο ὅπου ἐμφανίζονται οἱ ἀστάθμητοι παράγοντες τῆς ἐμπνευσης καὶ τῆς τύχης, ἡ ἐφεύρεση τοῦ λυομένου πυροβόλου. Τὸ σχετικὸ τμῆμα τοῦ Ἀρχείου βρίσκεται στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο ΣΤ' αὐτοῦ τοῦ βιβλίου.

Θὰ ἦταν ἐνδαφέρον νὰ ὑπῆρχαν αὐτοβιογραφικὲς σελίδες γιὰ τὴν περίοδον τῆς καθηγεσίας. Ἀλλὰ τὸ θέμα τοῦτο καλύπτεται, ὀλόκληρον, μόνον μὲ 25 ἔγγραφα, σχεδὸν ὅλα καθαρὰ ὑπηρεσιακά². Δύο ἀπ' αὐτὰ ὡστόσο, παρ' ὅλο τὸν γνήσιον ὑπηρεσιακὸν τους χαρακτῆρα, εἶναι πολὺ ἐνδεικτικὰ τοῦ ἀνθρώπου.

Τὸ ἓνα παρέχει τὸ σπάνιον παράδειγμα δημοσίου λειτουργοῦ, ποῦ ὄχι μόνον δὲν ἐπιδίδωκε νὰ ἐπεκτείνει τις ἀρμοδιότητές του ἀλλὰ ζητεῖ νὰ τις περιορίσῃ:

Τῇ 28 Αὐγούστου 1891

Πρὸς τὴν Διοίκησιν τοῦ Στρ. Σχολείου τῶν Εὐελπίδων

Ἰποβάλλω εὐπειθῶς (. . .) τὰ προγράμματα τῶν παραδιδόμενων μαθημάτων τῆς Πυροβολικῆς (. . .) Τὰ μέρη τοῦ εὐρύτερου τούτου μαθήματος, τὰ ἐν τοῖς ὑποβαλλομένοις προγράμμασι περιληφθέντα, δὲν εἶναι δυνατὸν ὑφ' ἑνὸς μόνου καθηγητοῦ καὶ εἰς δύο ἔτη νὰ παραδοθῶσιν εἰς τοὺς μαθητὰς μετὰ τῆς ἀπαιτουμένης εὐρείας ἀναπτύξεως, ἕξ ἀνάγκης δὲ πολλὰ ἐξ αὐτῶν συντόμως πάντοτε παραδίδονται. Εἰς τὰ Στρατιωτικὰ Σχολεῖα τῶν ἄλλων ἐθνῶν, καὶ ἰδίως εἰς τὸ ἐν Fontainebleau τῆς Γαλλίας σχολεῖον τῆς Ἐφαρμογῆς οὐ τὰ προγράμματα κατὰ τὸ δυνατὸν ἀκολουθοῦμεν, ἢ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τούτου, μετὰ τὴν ἀνάπτυξιν μάλιστα ἢ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἔλαβεν ἡ Πυροβολικὴ, εἶναι ἀνατεθειμένη εἰς πλείονας

1. Βλ. σ. 179.

2. Ἐξωτερικὴ μαρτυρία ἀπαντήσαμε μόνον στοῦ Ἀλεξάνδρου Μαζαράκη-Λινιάνου, Ἀπομνημονεύματα, σ. 9: «Ἀπὸ τοὺς καθηγητὰς τοῦ Σχολείου (. . .) καλοὶ ἦσαν ἐπίσης (. . .) ὁ Δαγκλῆς, ὁ κατόπιν στρατηγός, ἐπιμελής, σαφής, εὐφυής».

καθηγητάς, ἐκάστου τούτου ἀναπτύσσοντος εἰδικῶς ἐν τμήμα τοῦ μαθήματος.

Διὰ ταῦτα θεωροῦμεν ἀναγκαῖον ὅπως καὶ παρ' ἡμῖν τὸ μάθημα τοῦτο ἀνατεθῆ εἰς δύο καθηγητάς, διαχωριζόμενον εἰς δύο τμήματα διακεκριμένα, τὸ καθαρῶς περιγραφικὸν (. . .) καὶ τὸ θεωρητικὸν (. . .) Οὕτω μόνον διαρρυθμιζομένη ἢ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τούτου δύναται νὰ λάβῃ τὴν εἰς τὴν σπουδαιότητα αὐτοῦ ἀρμόζουσαν ἀνάπτυξιν καὶ νὰ συμπεριλάβῃ πάντας τοὺς κλάδους τῆς Πυροβολικῆς. Διὸ παρακαλοῦμεν τὴν Σ. Διοίκησιν ὅπως εὐαρεστουμένη λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὴν πρότασιν ἡμῶν ταύτην καὶ ἐνεργήσῃ ὅ,τι ἐγκρίνην.

Π. Γ. Δαγκλῆς λοχ.

Στὸ δεύτερο, ὁ ταγματάρχης καθηγητῆς διαμαρτύρεται γιὰ τὴν διαταγὴ ὅπως ἐπιστατήσῃ εἰς τὴν κατασκευὴν κατοπιτευτηρίων, καθόσον τὰ σχέδια ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντος βιβλίου περὶ βλημάτων, οὗτος δὲ εἶναι ὁ μᾶλλον ἀρμόδιος πρὸς ὀδηγίαν τῶν τεχνιτῶν (22.6.92, ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στατιωτικῶν Ν. Τσαμαδός, Κυβέρν. Χαρ. Τρικούπη).

Ἀπαντᾷ λοιπὸν «εὐπειθῶς» ὁ ταγματάρχης Δαγκλῆς :

(. . .) Ἡ ἀνάληψις παρ' ἐμοῦ τῆς προσθέτου ταύτης ὑπηρεσίας θέλει παρακωλύσει μεγάλως τὰς εἰδικὰς ἐργασίας μου, διότι, ὡς γινώσκει ἡ Διοίκησις μου, ἀσχολοῦμαι ἤδη μετὰ σπουδῆς εἰς τὴν συμπλήρωσιν ἐλλείποντος σπουδαιοτάτου μέρους τῶν μαθημάτων τῆς Πυροβολικῆς, τοῦ περὶ πυροβόλων, κλείστρων καὶ κιλλιβάντων, ὅπως γίνῃ δυνατὴ ἡ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ μαθήματος ἐκτύπωσις αὐτοῦ. Ἐκτὸς δὲ τούτου νομίζω ὅτι εἶναι δίκαιον νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὡς καθηγητῆς δὲν ἔχω ἄλλην εὐκαιρίαν πρὸς λήψιν μικρᾶς ἀδείας διὰ τὰς οἰκογενειακὰς μου ἀνάγκας ἢ τὸ μετὰ τὸ πέρασ τῶν ἐξετάσεων διάστημα, διότι διαρκούντων τῶν μαθημάτων πολὺ δυσχερῆστερα εἰς καθηγητὴν ἢ εἰς ἄλλον ἀξιωματικὸν εἶναι ἡ χορήγησις ἀδείας.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους παρακαλῶ τὴν Διοίκησίν μου ὅπως εὐαρεστουμένη ἐνεργήσῃ τὰ δέοντα παρὰ τῷ Σ. Ὑπουργείῳ ἵνα μὲ ἀπαλλάξῃ τῆς ἐποουσιώδους ταύτης ἐργασίας δι' ἣν (. . .).

Ὁ διοικητῆς τῆς Σχολῆς (Θρ. Μάνος) διαβιβάζει τὴν ἀναφορὰ, *συμμεριζόμενος τὸ ἐπ' ἐμοὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἐκτιθέμενα.*

Τελικὴ ἀπάντησις τοῦ ὑπουργοῦ : ἐπιστρέφεται στὸ Σχολεῖον τῶν *Ἐντελλίδων ἐντελλόμενον νὰ διατάξῃ τὸν ταγματάρχην Δαγκλῆν Π. ὅπως ἐκτελέσῃ τὴν διαταγὴν ἡμῶν (...).*

4. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΕΝΩΣΙΣ (1895-1905)

Ἡ «Ἑλληνικὴ Στρατιωτικὴ Ἐνωσις» ἦταν ἓνα εἶδος προμηθευτικοῦ συνεταιρισμοῦ ἀξιωματικῶν τῆς ξηρᾶς καὶ τοῦ ναυτικοῦ ὑπὸ μορφὴν ἐταιρίας, μὲ ἀποκλειστικὸ σκοπὸ νὰ παρέχῃ στὰ μέλη τῆς οἰκονομικὰς διευκολύνσεις καὶ νὰ τοὺς προμηθεύῃ σὲ χαμηλὰς τιμὰς εἶδη ἱματισμοῦ, διατροφῆς καὶ νοικοκυριοῦ. Δὲν εἶχε δηλαδὴ τίποτα τὸ κοινό, παρ'

όλο τ' ὄνομά της, με τοὺς μεταγενέστερους στρατιωτικο-πολιτικούς συνδέσμους, πού κάθε τόσο ἐπιχειροῦσαν νὰ καταλάβουν τὴν ἐξουσία με κινήματα καὶ συχνὰ κυβέρνησαν τὸν τόπο ἀπὸ τὰ παρασκήνια. Εἶχε ἰδρυθεῖ τὸ 1890 καὶ στὴν ἰδρυσὴ της εἶχε πρωτοστατήσει ὁ λοχαγὸς τοῦ μηχανικοῦ Βίκτωρ Δούσμανης, πού διορίστηκε πρῶτος γενικὸς διευθυντὴς της.

Ὁ ταγματάρχης Δαγκλῆς ἀνέλαβε τὴ γενικὴ διεύθυνση τῆς Ἑταιρίας Μάρτιο τοῦ 1895, καὶ τὴν κράτησε περίπου 10 χρόνια, ἕως τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1905. Ἐξί μῆνες μετὰ τὸν διορισμὸ του, στὶς 3 Σεπτεμβρίου 1895, ἐνημέρωσε τὴν γενικὴ συνέλευση τῶν μετόχων γιὰ τὴν κατάστασι τῆς Ἑταιρίας, με μιὰ «Ὁμιλία», πού δημοσιεύθηκε σὲ 16σέλιο φυλλάδιο¹.

Ἡ γενικὴ κατάστασι τῆς Ἑταιρίας, ὅταν ἀνέλαβε ὁ νέος γενικὸς διευθυντὴς ἦταν κακίστη, πολὺ χειροτέρα τῆς ὑποτιθεμένης (...). Ἡ ἐργολαβία κατασκευῆς ἀρβυλῶν τοῦ στρατοῦ ἐπέφερεν ἐν τέλει ζημίαν ἠθικὴν καὶ ὕλικήν εἰς τὴν Ἑταιρίαν (...). διότι μέγα μέρος τῶν εἰς τὸν στρατὸν χορηγηθεισῶν ἀρβυλῶν ἦσαν κακίστης ποιότητος καὶ διότι ἡ Ἑταιρία ὀφείλει ἀκόμη μέγα ποσὸν εἰς τὸν χορηγητὴν τῶν δερμάτων, ἀθετήσασα τὰς πρὸς αὐτὸν ὑποχρεώσεις (...). Τὰ κατασκευαζόμενα πηλίκια ἐχρησίμευον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅπως κοσμῶσι τὰ ἀράφια τοῦ ἐργοστασίου, ἀφινόμενα ἢ ἐπιστρεφόμενα ἕνεκα τῆς ἐλαττωματικῆς αὐτῶν κατασκευῆς (...). Ἐπιζημιωτέρα ἦτο ἐργολαβία ραφῆς στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν ἐνδυμάτων (...). Ζημία καὶ (...) ἐκ τοῦ παντοπωλείου, ἕνεκα τῆς φθορᾶς πολλῶν εἰδῶν (...). Ζημία (...) ἐκ προστίμου ἐπιβληθέντος εἰς τὴν Ἑταιρίαν ὑπὸ τοῦ Δημοσίου ἕνεκα μὴ χαρτοσημάνσεως τῶν τίτλων τῶν μετοχῶν καὶ ἄλλων τινῶν παραβάσεων (...).

Ἐνας ἀπὸ τοὺς σκοποὺς πού θέλει νὰ ἐπιδιώξει ὁ νέος γενικὸς διευθυντὴς τῆς Ἑταιρίας εἶναι καὶ ἡ ἀνύφωσις τῆς πίστεώς της, ἣτις δὲν ἦτο μόνον εἰς ἀπορράξωσιν (...) ἀλλ' ἐντελῶς ἐκμηδενισμένη. Καὶ γιὰ νὰ λείψει ὁ κίνδυνος μήπως τυχὸν ὁ πρῶτος ἐμπορομασίτης ὅστις ἤθελεν εἶσθαι κάτοχος γραμματίου τινὸς ζητήσῃ νὰ κηρυχθῆ ἢ πτώχευσις τῆς Ἑταιρίας, προτείνει νὰ ἐπιδιωχθῆ ὁ λεγόμενος προληπτικὸς συμβιβασμὸς.

Ἡ πρότασι ἐξίξε τὸ φιλότιμο τῶν ἀξιωματικῶν καὶ ἔδωσε ἀφορὴ νὰ δημοσιευθοῦν ἄμεσως μιὰ ἔκτακτη εἰσφορὰ γιὰ νὰ πληρωθοῦν τὰ χρέη τῆς Ἑταιρίας, ἀφοῦ δὲν στέργουν τὸν συμβιβασμὸ, ὁ ταγματάρχης Δαγκλῆς ἔδωκε ἕνα ὠραῖο κείμενο, ἀπὸ πολλὰς πλευρῆς διδακτικὸ, ἰδίως γιὰ τὶς ὑγείας ἀντιλήψεις πού ἐκφράζει περὶ στρατιωτικῆς τιμῆς :

(...) Διὰ τῶν ἄρθρων τούτων κατεκρίθη σφοδρῶς τὸ μέτρον τοῦ συμβιβασμοῦ καὶ δι' ἄλλους μὲν λόγους, ἀλλ' ἰδίως διότι δι' αὐτοῦ κατερρίφθη

1. Ὁμιλία γενομένη τῇ 3ῃ Σεπτεμβρίου 1895 πρὸς τὴν γενικὴν συνέλευσιν τῶν μετόχων τῆς Ἑλληνικῆς Στρατιωτικῆς Ἐνώσεως περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Ἑταιρίας, ὑπὸ Π. Γ. Δαγκλῆ, ταγματάρχου τοῦ Πυροβολικοῦ καὶ Γενικοῦ Διευθυντοῦ αὐτῆς (ἐκδίδεται δαπάναις τῆς Ἑταιρίας κατ' ἀπόφασιν τοῦ Διοικ. Συμβουλίου) ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Σ. Κ. Βλαστοῦ, 1895.

έντελῶς ἢ πίστις τῆς Ἑταιρίας καὶ προσεβλήθη ἡ στρατιωτικὴ τιμὴ. Ὡς πρὸς τὴν πίστιν τῆς Ἑταιρίας δὲν πιστεύω νὰ ὑπάρχη τις μεταξὺ ὑμῶν σπουδαίως νομίζων ὅτι ἡ περὶ συμβιβασμοῦ πρότασις κατέρριπεν αὐτήν, διὰ τὸν ἀπλοῦστατον λόγον ὅτι δὲν δύναται νὰ καταρριφθῆ πράγμα εὐρισκόμενον ἤδη κατὰ γῆς (...).

Ἄλλὰ τί νὰ εἶπω περὶ τῆς στρατιωτικῆς τιμῆς, ἣτις τόσον τελευταῖον ἐτονίσθη, ἐνῶ πρὸ πολλοῦ ἔπρεπε νὰ ἐγείρη τὴν ἀγανάκτησιν τῶν τελευταίων ὑπὲρ αὐτῆς ἐξεγερθέντων ; Ἔχω τὸ θάρρος νὰ διακηρύξω ὅτι ὁ συμβιβασμός, ὕφ' οὗς ὄρους ἐπροτάθη, ὕφ' οὗς ὄρους ἐγένετο προθύμως παραδεκτὸς ὑπὸ τῶν ἐνδιαφερομένων, οὐ μόνον δὲν ἔθιξε, ἀλλὰ τούναντίον ἐπανώρθωσεν τὴν τιμὴν τῆς Ἑταιρίας, ἣτις ἐὰν θέλετε ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου νὰ λεπτολογήσωμεν, εἶχε θιχθῆ, εἶχεν ἐπισκιασθῆ πρὸ πολλοῦ. Ἡ τιμὴ τῆς Ἐνώσεως, διότι εἶναι βαρὺ νὰ εἶπη τις ἢ τιμὴ τοῦ στρατοῦ, διότι κατ' ἐμὲ δὲν πρέπει νὰ συνδέη τις τὴν τιμὴν τοῦ στρατοῦ ἐν γένει μετ' ἐκείνης καταστάσεως, ὅπερ ὅσονδῆποτε καὶ ἂν ἀποτελήται ὑπὸ μετόχων ἀξιωματικῶν, ἔχει ὁμως τὸν οὐσιώδη χαρακτήρα ἰδρύματος ἐμπορικοῦ, ὑποκειμένου εἰς τὰς διακυμάνσεις τοῦ ἐμπορίου, ἢ τιμὴ λέγω, τῆς Ἐνώσεως εἶχε θιχθῆ ἄφ' ἧς διεμαρτυρήθη τὸ πρῶτον αὐτῆς γραμματίον, καὶ πρέπει νὰ ἀνατρέξητε πολὺ μακρὰν ὅπως ἀνεύρητε τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἢ τιμὴ τῆς Ἐνώσεως εἶχε προσβληθῆ ἄφ' ὅτου δὲν παρήρηχτο σχεδὸν συνεδρίασις τοῦ Πρωτοδικείου χωρὶς ν' ἀναφωνῆται ἐν αὐτῷ τὸ ὄνομα τῆς ὡς δυστρόπου πληρωτοῦ, εἶχε προσβληθῆ ὅταν ἀπητυθύνθησαν αὐτῇ ὑβριστικαὶ παρά τινων τῶν ἐν Εὐρώπῃ προμηθευτῶν τῆς ἐπιστολαί, ἃς εἶχε τὴν ἀτυχίαν νὰ λάβῃ ὁ προκάτοχός μου, εἶχε τέλος προσβληθῆ εἰς πολλὰς ἄλλας περιστάσεις, ἃς κρίνω καλὸν νὰ παραλείψω.

Ἄν λοιπὸν προσεβλήθη ἡ τιμὴ τῆς Ἐνώσεως, δὲν προσεβλήθη διὰ τῆς περὶ συμβιβασμοῦ προτάσεως, ἀλλὰ διὰ τῶν προαναφερθέντων γεγονότων, διὰ τῶν αἰτίων, ἅτινα προὐκάλεσαν τὰ λυπηρὰ ταῦτα γεγονότα (...) Ὁ συμβιβασμός ἦτο πρᾶξις εἰλικρινῆς καὶ ἡ εἰλικρίνεια δὲν δύναται νὰ ἦναι ἐναντία τῆς τιμῆς, διότι ὁ συμβιβασμός προστατεύει τὰ συμφέροντα τῶν πιστωτῶν πλείοτερον ἀπὸ τὰ τῆς Ἑταιρίας (...). Ὁ συμβιβασμός λοιπὸν ἐπανώρθωσεν τὴν τιμὴν τῆς Ἑταιρίας καὶ κατέστησεν αὐτήν ἱκανήν, ἐὰν σωφρόνως ἐπὶ τὸ μέλλον διοικηθῆ, νὰ μὴ δώσῃ πλέον ἀφορμὴν νὰ θιχθῆ ἡ τιμὴ αὐτῆ.

Ἄν ἐν τούτοις ἀπατώμεθα, ἂν, παρὰ τὴν ιδέαν ἡμῶν, ἡ Συνέλευσις τῶν μετόχων φρονῆ ὅτι ἡ δοθεῖσα λύσις εἰς τὰς οἰκονομικὰς δυσχερείας τῆς Ἑταιρίας, θίγει τὴν ὑπόληψιν τῶν ἀξιωματικῶν, εἶναι πάντοτε ἐν καιρῷ, οὐ μόνον τώρα ἀμέσως ἀλλὰ καὶ ἐν οἰαδῆποτε στιγμή, καὶ μετὰ τὴν ἐπικύρωσιν ἔτι τοῦ συμβιβασμοῦ, νὰ ἐπανορθώσῃ ταύτην, διότι τὸ μέσον εἶναι πρόχειρον καὶ δὲν ἐξαρτᾶται ἢ ἐκ μόνης τῆς θελήσεως τῶν με-

τόχων. Ἐν δὲ μόνον ὑπάρχει πρὸς τοῦτο μέσον ἀπλοῦν καὶ ταχύ, ἡ ἀμεσος πληρωμὴ τῶν πρὸς τοὺς πιστωτὰς ἡμῶν χρεῶν, ἀνερχομένων εἰς τὸ ποσὸν τῶν 230 χιλ. περίπου δραχμῶν, ὅπερ ἀναλογεῖ εἰς δρχ. 100 σχεδὸν κατὰ μέτοχον. Δύναται λοιπὸν ἡ Συνέλευσις, εἴτε τῶρα ἀμέσως εἴτε ἐν ἄλλῃ προσεχεῖ συγκλήσει αὐτῆς, νὰ ψηφίσῃ τὴν παρ' ἐκάστου τῶν μετόχων εἰσφορὰν δραχμῶν 100, εἰς τρεῖς δόσεις, ἵνα ἐντὸς τριῶν τὸ πολὺ μηνῶν πληρωθῶσι πάντα τὰ χρεῖα τῆς Ἑταιρίας. Ψηφίζουσα δὲ τοῦτο δύναται ἔτι πρὸς περιφανεστέραν ἀνόρθωσιν τῆς θιχθείσης τυχὸν ὑπολήψεως νὰ ἀποδοκιμάσῃ τοὺς νῦν διευθύνοντας τὰ τῆς Ἑταιρίας, οἵτινες παρεδέξαντο τὸ μέτρον τοῦ συμβιβασμοῦ.

Ὁμολογῶ, εἰλικρινῶς ὅτι ἐξ ὅλης ψυχῆς ἤθελον εὐχηθῆ τὴν λήψιν τοιοῦτου τινὸς μέτρου καὶ δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι καὶ τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον κάμνει τὴν αὐτὴν εὐχήν. Εἶναι τὸ μόνον ἀξιοπρεπὲς μέτρον, ὅπερ δύναται ἐν ἀκαρεῖ νὰ καλύψῃ τὴν ἐκ τῶν πολυετῶν σφαλμάτων διασαλευθεῖσαν πίστιν καὶ τιμὴν τῆς Ἑταιρίας καὶ νὰ ἀνυψώσῃ αὐτάς. Ἐὰν ἡ Συνέλευσις ἔχῃ διάθεσιν νὰ ἐπιψηφίσῃ τοιοῦτον τι δραστικὸν καὶ ἐπανορθωτικὸν μέτρον, θέλει παρὰ πάντων ἐπικροτηθῆ. Ἄλλως, ἄς μὴ θελήσῃ νὰ καταφύγῃ εἰς ἡμίσεα μέτρα, διότι πᾶν ἄλλο μέτρον, εἰς ὃ τυχὸν ἤθελε προσφύγει, θέλει βλάψῃ καὶ τὰ συμφέροντα τῶν πιστωτῶν καὶ τὴν ὑπόληψιν τῆς Ἑταιρίας.

Χρονολογικά, πρῶτος ὑπεύθυνος γι' αὐτὴν τὴν ἀλλόκοτη πορεία τῆς Ἑταιρίας πρὸς τὴν πτώχευση, ἦταν ὁ ἄνθρωπος πού εἶχε πρωτοστατήσῃ στὴν ἴδρυσή της καὶ διατελέσει πρῶτος γενικὸς τῆς διευθυντῆς, ὁ λοχαγὸς Βίκτωρ Δούσμανης.

Δὲν εἶχαν καμμιά δόση ὑπερβολῆς ὅσα εἶπε ὁ νέος γενικὸς διευθυντῆς γιὰ τὴν διαχείριση τῶν προκατόχων του. Ἀπεναντίας. Ἀρκεῖ νὰ σημειωθῆ πὼς οἱ ἀνωμαλίαι ἦταν τόσο ἀπροκάλυπτες, ὥστε ὁ τότε Διάδοχος Κωνσταντῖνος τιμώρησε τὸν λοχαγὸ Δούσμανη μὲ σαράντα μέρες φυλάκιση.

Γράφοντας ἀπομνημονεῦματα ἔπειτα ἀπὸ πενήντα χρόνια, ἀντιστράτηγος πιά, ὁ Βίκτωρ Δούσμανης σημειώνει: «Ὁ Διάδοχος... εὐρῶν φαινομενικάς τιναις ἀνωμαλίας εἰς τὴν διοίκησίν μας, μ' ἐτιμώρησε πειθαρχικῶς μὲ 40 ἡμερῶν φυλάκισιν». Καὶ λίγο παρακάτω, στὰ ἴδια ἀπομνημονεῦματα, ὅπου ὁ λόγος γιὰ τὸν Πόλεμον τοῦ Ἐνεήντα-Ἑπτὰ: «Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην αἱ σχέσεις μου μετὰ τοῦ Διαδόχου ἦταν τεταμέναι καὶ ψυχραί, ἐὰν ἐπιτρέπεται ἐμοὶ ἡ ἔκφρασις αὕτη, ἐνεκα ἐπεισοδίου τινὸς ἀδίκου, κατ' ἐμοῦ καταλογισθέντος κατὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ Δ. Συμβουλίου τῆς Στρατιωτικῆς Ἐνώσεως, ἧς ἡμῖν ὁ ἴδρυτής καὶ πρῶτος Γενικὸς Διευθυντῆς»¹.

Θὰ ξανασυναντήσουμε εὐθὺς ἀμέσως παρακάτω τὸ ὄνομα τοῦ λοχαγοῦ Δούσμανη. Ὁ νέος γενικὸς διευθυντῆς τῆς Ἑταιρίας συνήθιζε νὰ κρατεῖ συνοπτικὰ πρακτικὰ γιὰ ὅσα ζητήματα εἶχε νὰ εἰσηγηθῆ στὸ Δ. Συμβούλιο καὶ γιὰ τίς ληξιπρόθεσμες ὑποχρεώσεις τῆς Ἑταιρίας. Ὑπάρχουν πέντε σημειωματάρια σὲ διάφορα σχήματα (ἀπὸ 13 X 8 ἕως 18 X 12 περίπου), μὲ 780 πυκνογραμμένας σελίδες, πού βέβαια σήμερα δὲν μπορεῖ

1. Βίκτωρ ο ρ ο ς Δ ο ῦ σ μ α ν η, Ἐπομνημονεῦματα. Ἱστορικαὶ σελίδες τὰς ὁποίας ἐξῆσα, Ἐκδ. Π. Δημητράκου 1946, σ. 13 καὶ 20.

νά παρουσιάζουν ενδιαφέρον παρά μόνο για κανένα πολύ άπιθανο έρευνητή τῆς ἱστορίας τῶν στρατιωτικῶν συνεταιρισμῶν στὴν Ἑλλάδα μεταξὺ τοῦ 1895 καὶ τοῦ 1905.

Ἐστί καὶ σ' αὐτὴν τὴν περίπτωσι, μέσα στὶς 780 ἀνιαρὲς ὑπηρεσιακὲς σελίδες, ἀγκιστρῶνεται ἑξαφνα ἡ προσοχὴ τοῦ σημερινοῦ ἀναγνώστη σ' αὐτὲς τὶς δύο ἐγγραφὰς τῶν σημειωματαρίων :

Διὰ τὸ συμβούλιον τῆς 18 Φεβρουαρ. 1900

Ὁ Γ. Δ. ἀνακοινοῖ εἰς τὸ συμβούλιον ὅτι ὁ κατὰ τὴν σύστασιν τῆς Ἑταιρίας Γ. Διευθυντῆς λοχαγὸς κ. Δούσμανης, ὅστις ὑπῆρξε καὶ ὁ ἰδρυτῆς τῆς Ἑταιρίας, ἤγειρε ἀγωγὴν κατὰ τῆς Ἑταιρίας ζητῶν παρ' αὐτῆς ἀποζημιώσιν ἐκ δρχ. 4800 ἀπὸ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἀνέλαβε τὴν σύστασιν τῆς Ἑταιρίας καὶ διωρίσθη Γ. Διευθυντῆς αὐτῆς μέχρι τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἀντικατεστάθη, ἥτοι ἀπὸ 28 7βρίου 1890 ἕως 15 Ἰουλίου 1891. Τὸ ποσὸν τοῦτο τῆς αἰτουμένης ἀποζημιώσεως ὀρίζει ὡς ὀφειλομένην ἀντιμισθίαν τοῦ 600 μὲν δρχ. κατὰ μῆνα διὰ τὴν προκαταρκτικὴν πρὸς σύστασιν τῆς Ἑταιρίας ἐργασίαν τοῦ ἐπὶ 5 μῆνας εἰς 400 δὲ δρχ. κατὰ μῆνα δι' ἄλλους 4 1/2 μῆνας καθ' οὓς ἡ Ἑταιρία ἐλειτούργει πλέον. Τὴν ἀγωγὴν ταύτην ἀπέστειλεν, λέγει ὁ Γ. Διευθ., εἰς τὸν Δικηγόρον τῆς Ἑταιρίας ἵνα ὑπερασπισθῆ τὰ συμφέροντα αὐτῆς, ἐρωτᾷ ὅμως τὸ συμβούλιον ἂν δὲν θεωρῆ προτιμώτερον, πρὸς ἀποφυγὴν δικαστικῶν ἐξόδων, νὰ προταθῆ συμβιβαστικὴ τις λύσις εἰς τὸν κ. Δούσμανην ἐπὶ τῇ βάσει συμψηφισμοῦ τῆς ἀπαιτήσεώς του πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του ὀφειλόμενον εἰς τὴν Ἑταιρίαν ποσὸν ἐκ δρχ. 700 περίπου, διὰ τὸ ὅποιον ὑφίσταται δίκη κατ' αὐτοῦ.

Τὸ συμβούλιον συζητήσασιν εὖρεν ἀδικαιολόγητον καὶ μὴ δυναμένην νὰ στηριχθῆ τὴν ἀγωγὴν τοῦ κ. Δούσμανη, διότι οὗτος οἰκειοθελῶς ἀνέλαβε τὴν σύστασιν τῆς Ἑταιρίας καὶ ὅταν διωρίσθη διευθυντῆς αὐτῆς οὔτε ἐζήτησε οὔτε τοῦ ἐδόθη ὑπόσχεσις ἀντιμισθίας τινός. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Γεν. Διευθυντῆς ὑπεστήριξεν ὅτι εἶναι προτιμώτερον νὰ χαρισθῆ εἰς τὸν ἀδελφὸν τοῦ κ. Δούσμανη τὸ ὀφειλόμενον ποσόν, τοῦ ὁποίου ἡ εἰσπραξις εἶναι δυσχερὴς καὶ ἴσως ἀδύνατος, ἂν δεχθῆ οὗτος νὰ ἀποσύρῃ τὴν ἀγωγὴν του, παρὰ νὰ ὑποστῆ ἡ Ἑταιρία ἑξοδα δικαστικὰ κλπ.,

Τὸ συμβούλιον ἀνέθεσεν εἰς τὸν Γ. Διευθυντὴν νὰ ἐξετάσῃ ἂν εἶναι δυνατὴ καὶ ἐπωφελὴς τοιαύτη τις λύσις καὶ νὰ προτείνῃ ὅ,τι νομίζει ὀριστικῶς εἰς τὴν προσεχῆ συνεδρίαν.

Διὰ τὸ συμβούλιον τῆς 1 Ἀπριλίου 1900

Ὁ Γεν. Διευθυντῆς ἀνακοινοῖ ὅτι ἠρώτησε τὸν δικηγόρον τοῦ κ. Δούσμανη, ἂν δέχεται οὗτος νὰ χαρίσῃ ἡ Ἑλλ. Στρατ. Ἐνωσις τὸ παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ του ὀφειλόμενον ποσόν ἐκ δρχ. 700 καὶ νὰ ἀποσύρῃ οὗτος τὴν ἀπαιτήσιν του, συντασσομένης τῆς δεούσης συμβολαιογραφικῆς πράξεως.

Ἄλλ' ὁ δικηγόρος δὲν παρεδέχθη τὴν λύσιν ταύτην ὑποστηρίζων ὅτι πρέπει νὰ δοθῆι μεγαλύτερον ποσὸν πρὸς ἀποζημίωσιν τῆς ὑπὲρ τῆς Ἑταιρίας ἐργασίας τοῦ κ. Δούσμανη. Τότε (ὁ Γεν. Διευθ.) εἶπεν εἰς αὐτὸν ὅτι δὲν ἔχει ἢ νὰ ἐπιδιώξῃ τοῦτο δικαστικῶς, διότι δὲν δύναται νὰ προτείνῃ τι πλέον τούτου εἰς τὸ συμβούλιον, διότι ἡ ἀπαίτησις τοῦ κ. Δούσμανη δὲν στηρίζεται εἰς τὸν νόμον καὶ τὸ συμβούλιον δὲν δύναται νὰ τὴν παραδεχθῆι.

Μετὰ τοῦτο, φρονῶν, ὅτι ἡ ὑπόθεσις πρέπει νὰ διατρέξῃ τὴν δικαστικὴν ὁδόν, ἀνεκοίνωσε τὰ δέοντα εἰς τὸν δικηγόρον τῆς Ἑταιρίας, ἑκτὸς ἂν τὸ συμβούλιον ἔχῃ ἐναντίαν γνώμην.

Τὸ συμβούλιον ἀπεφάσισε οὐ μόνον νὰ ὑπερασπίσῃ τὰ συμφέροντα τῆς Ἑταιρίας κατὰ τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ κ. Δούσμανη, ἀλλὰ νὰ ἐπιδιωχθῆι διὰ παντὸς τρόπου ἡ εἰσπραξις τοῦ παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ του ὀφειλομένου ποσοῦ.

Τὸ ζήτημα ἀπασχόλησε ξανά τὸ Συμβούλιο στὶς συνεδριάσεις τῆς 7 Ἰουνίου 1900 καί, μετὰ δύο χρόνια, τῆς 18 Μαΐου 1902. Ἡ δίκη ἔσυρε ἕως τὸ τέλος τοῦ 1902, δηλαδὴ σχεδὸν τρεῖς ὀλόκληρους χρόνους, ὁπότε, κατὰ συμβουλή τοῦ δικηγόρου τῆς Ἑταιρίας Α. Παπαφράγκου, τὸ Συμβούλιο δέχθηκε νὰ πληρώσῃ 1500 δρ. στὸν λοχαγὸ Δούσμανη «ὡς ἀποζημίωσιν διὰ τὰς προσφερθείσας ὑπηρεσίας», καὶ ἐξουσιοδότησε τὸν Γεν. Διευθυντὴ «νὰ προβῆι εἰς τὴν συνομολόγησιν τοῦ συμβιβασμοῦ τούτου».

Δὲν ξαναγίνεται λόγος γιὰ τὸ ζήτημα σ' αὐτὰ τὰ σημειωματάρια, πού ἄλλωστε ἀφίουν ἀκάλυπτος πολλοὺς μῆνες ἐδῶ κι' ἐκεῖ. Δὲν ξέρομε λοιπὸν θετικὰ ἂν ὁ λοχαγὸς Δούσμανη, ἔπειτ' ἀπὸ δίκες τριῶν χρόνων, τελικὰ συμβιβάσθηκε μὲ τὶς 1500 δρχ. πού τοῦ πρόσφεραν ἀντὶ γιὰ τὶς 4.800 πού ζητοῦσε, ἢ μήπως ἐπέμεινε γιὰ περισσότερα. Δὲν ἐνδιαφέρει ἄλλωστε αὐτὸ τὸ σημεῖο. Ἄξιοπρόσεκτο ὁμως εἶναι ὅτι, τόσο λίγο πίστευε πὼς εἶχε τίποτα νὰ λαμβάνει, ὥστε μόνον τὸ 1900, 8 1/2 χρόνια μετὰ τὴν ἀπομάκρυσή του ἀπὸ τὴν Ἑνωσὴ (1891-1900), κίνησε μὲ πείσμα ἐπὶ τρία χρόνια τὴν δικαστικὴ μηχανή γιὰ νὰ ἐπιτύχῃ ἀπὸ τὴν Ἑνωσὴ πληρωμὴ μισθοῦ, ὄχι μόνον γιὰ τὴν περίοδο τῆς ὑπηρεσίας του στὴν Γενικὴ Διεύθυνση, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν προκαταρκτικὴν πρὸς σύστασιν τῆς Ἑταιρίας ἐργασίαν του, ἐργασία πού κανένας δὲν τοῦ τὴν εἶχε ἀναθέσει.

Δικαιώμα του βέβαια, ἀφοῦ τὸ κάτω-κάτω δὲν μεσολάβησε παραγραφή. Ἀπὸ τετοιοῦ εἶδους ἐνέργειες, μόνον ἡ ἀξιοπρέπεια ἐνὸς ἀνθρώπου βγαίνει τραυματισμένη, ὄχι ἀναγκαστικὰ καὶ ἡ τιμὴ του.

Ἄλλὰ ὁ ἀντιστράτηγος Δούσμανη εἶχε τὴν ἀφροσύνη νὰ θίξῃ αὐτὰ τὰ θέματα ἔπειτ' ἀπὸ μισὸν αἰῶνα στὰ «Ἀπομνημονεύματά» του, ὅπου γράφει, βέβαιος, νομίζει, πὼς δὲν ὑπάρχει μάρτυς νὰ τὸν διαφεύσει: «Εἰς τὴν Ἑταιρίαν αὐτὴν διωρίσθη ὡς Γενικὸς Διευθυντής, ἔχων ὡς Γεν. Γραμματέα (...) ὡς καὶ ἄλλους ὑπαλλήλους, ἀπαντας πλὴν ἐμοῦ ἐμισθους»¹.

Ὁ πολυμήχανος αὐτὸς ἀνθρώπος δὲν σκέφθηκε, ὡστόσο, ὅτι πάντα ὑπάρχει κίνδυνος κάπου νὰ βρεθῆι κάποιον χαρτὶ ἀδιάβλητο, πού ν' ἀποκαλύπτει τὸ ψέμμα. Ἄλλὰ κι' ὁ ἀνύποπτος ἀναγνώστης τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ 1946,μποροῦσε ποτὲ νὰ φανταστῆι πὼς ὁ ἀνθρώπος αὐτὸς, πού τόσο ἐντονα ὑπογραμμίζει τὴν ἐβελοντικὴν προσφορά

1. Βλ. ῥ.π. σ. 12.

τῆς ἐργασίας του καὶ μάλιστα τὴν ἀντιπαραβάλλει μὲ τὶς ἔμμισθες ὑπηρεσίες τῶν ὑφισταμένων του («ἀπαντες πλὴν ἐμοῦ», ὡσὰν νὰ ἦταν ὄνειδος νὰ ἐργάζεται κανεὶς μὲ ἀμοιβή, πρᾶγμα ποῦ κάνει κι' ὁ ἴδιος, ἄλλωστε, ἀφοῦ εἶναι ἔμμισθος ἀξιωματικός), ἀποσιωπᾷ τὴν ἐπὶ τρία χρόνια δικαστικὴ διεκδίκηση τῆς μισθοδοσίας του καὶ διαστρέφει τὴν πραγματικότητα νομίζοντας πὼς ἔτσι μεγαλύνει τὸν ἑαυτοῦ καὶ ἐξευτελίζει τοὺς συναδέλφους του!

Ἡ ἀντιπαραθέση τῶν πρακτικῶν τοῦ 1900 μὲ τὴν ἄλαζονικὴ φράση τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ 1946 δὲν ἀφίνουν ἔδαφος στὴν παραμικρὴ ἀμφιβολία.

Ἡ ἀποκάλυψη εἶναι πολὺ πιὸ σημαντικὴ ἀπ' ὅ,τι φαίνεται τὴν πρώτη στιγμὴ : ἀπὸ γενικώτερη ἀποψη, γιατί ὁ Βίκτωρ Δούσμανης μαζί μὲ πέντε-ἕξι ἀκόμα πιστούς, περιστοίχιζε κι' ἐπηρέαζε τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνο κατὰ τὰ κρίσιμα χρόνια τῶν Βαλκανικῶν Πολέμων καὶ τοῦ Διχασμοῦ — τὸν Κωνσταντῖνο, ποῦ εἴκοσι χρόνια πρωτύτερα, ὡς Διάδοχος, εἶχε τιμωρήσει τὸν Δούσμανη μὲ 40 μέρες φυλάκιση «διὰ φαινομενικὰς τινας ἀνωμαλίας» — εἶναι δὲ πάντα σπουδαῖο νὰ ξέρομε τὴν ἠθικὴ γραμμὴ τῶν ἀνθρώπων ποῦ περιβάλλον τοὺς ἰσχυροὺς· ἀλλὰ κι' ἀπὸ τὴ στενώτερη σκοπιὰ αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, γιατί, ἀπὸ λοχαγὸς ὡς ἀντιστράτηγος ὁ Βίκτωρ Δούσμανης δὲν ἔπαυσε νὰ συκοφαντεῖ καὶ νὰ μυκτηρίζει τὸν συνάδελφό του Δαγκλῆ. Δίκαιο καὶ χρήσιμο εἶναι νὰ λεχθεῖ χωρὶς φόβο καὶ χωρὶς πάθος, ἀλλὰ μὲ τὶς λέξεις ποῦ ταιριάζουν στὴν περίστασι, ὅτι ὁ Βίκτωρ Δούσμανης εἶχε βγεῖ δεινὰ μειωμένος ἀπὸ τὴν ὑπόθεσι τῆς «Στρατιωτικῆς Ἐνώσεως» καὶ ἴσως ἐκεῖ πρέπει ν' ἀναζητηθοῦν οἱ μυστικὲς ρίζες τῆς ἔμμονης ἔχθρας του γιὰ τὸν ἀνεπίληπτο ἄνθρωπο, ποῦ μίλησε ὅπως μίλησε στὴν συνέλευσι τῶν μετόχων καὶ ἀντιστάθηκε τόσο ἐπίμονα στὶς ἐπιδιώξεις του.

Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1904 ὁ Γεν. Διευθυντὴς ἀνέλαβε κατ' ἐντολὴ τοῦ Συμβουλίου ὑπηρεσιακὴν περιοδεῖα σὲ πολλὰς εὐρωπαϊκὰς χώρες — Ἰταλία, Γερμανία, Γαλλία, Βέλγιο καὶ Ἄγγλια —, γιὰ νὰ φέροι τὴν Ἐνωσι σὲ ἀμεση ἐπαφὴ μὲ τὰ ἐργοστάσια καὶ νὰ τὴν ἀπαλλάξει ἀπὸ τὶς πολυδάπανες ὑπηρεσίες τῶν παραγγελιοδόχων.

Προτοῦ φύγει ὁ Γεν. Διευθυντὴς ἐδήλωσεν εἰς τὸ Συμβούλιον ὅτι βεβαίως τοιαύτη τις περιοδεῖα δὲν δύναται ἢ νὰ φέροι ὠφέλειαν, ἀλλὰ μόνον ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς σχετίσεως τῆς Ἐνώσεως μὲ τὰ καλλίτερα τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐργοστασίων καὶ τῆς ἀπ' εὐθείας παρ' αὐτῶν λήψεως δειγμάτων καὶ τιμολογίων ἢ συνάψεως συμφωνιῶν προμηθείας, διότι τὴν ἄμεσον ἐκ τούτων παρ' αὐτοῦ προμήθειαν εἰδῶν δὲν δύναται νὰ ἀποδεχθῆ (...).

Ἀπὸ τὴν περιοδεῖα αὐτὴ (20 Αὐγούστου—7 Ὀκτωβρίου 1904) ὑπάρχει ἀρκετὰ διεξοδικὸ ἡμερολόγιο στὸ Ἀρχεῖο. Ἀφορᾷ ὅμως ἀποκλειστικὰ τὴν Στρατιωτικὴν Ἐνωσι καὶ τὰ συμπερόντά της.

Βρίσκονται ἐπίσης ὑπηρεσιακὰ σημειώματα κι' ἐπιστολές, συνολικὰ 16 σελίδες. Μέσα σ' αὐτὰ, εὐχετήρια ἐπιστολὴ ἐνὸς Βιεννέζου ἐργοστασιάρχου πρὸς τὸν ταγματάρχην Δαγκλῆ, μὲ τὴν ἀκόλουθη σημείωσι τοῦ παραλήπτη στὸ περιθώριο : *Ἐμπειροίχοντο ἐν ἰδιαιτέρῳ φακέλλῳ εἰς χαρτονόμισμα γαλλ. φρ. 250 ἄτιμα τοῦ ἐπεστράφησαν μετὰ τῆς ἀπὸ 1ης Φεβρ. ἐπιστολῆς Π.Γ.Δ. Στὸ ἰδιόγραφο σχέδιον τῆς ἀπαντητικῆς ἐπιστολῆς διαβάζουσι : (...)* *Si vous croyez que c'est une habitude permise dans les affaires commerciales, (...)* *Si vous devez quelque chose pour les commandes dont vous êtes chargés, vous le devez à l'Union Militaire et pas à moi (...)* *Je me permets de vous retourner ci-inclus les 250 frs. et de vous prier, si vous avez des comptes à régler, de les régler officiellement avec la Direction de l'Union Militaire et pas avec moi en personne (...).*

5. ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΕΙΣ (1897 — 1908)

Όπως και στους προηγούμενους υποτίτλους αυτού του κεφαλαίου, καταγράφουμε εδώ το αντίστοιχο υλικό του Άρχειου όσο γίνεται πιο συνοπτικά, στη χρονολογική σειρά του :

1897 (10 Ἀπριλίου, τρεις μέρες μετά την κήρυξη του πολέμου) : ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Ν. Μεταξᾶς (Κυβέρν. Θ. Δεληγιάννη) ἀναθέτει στὸν ταγματάρχη Δαγκλιῆ νὰ ἐξετάσει τί ἐπισκευὲς καὶ τί ὄπλισμός χρειάζεται στὶς θέσεις ἐν αἷς εἶχον ἀνεγερθῆ ἄλλοτε ἐν Ἀγίῳ Κοσμᾷ, Τσίλλερ καὶ Καστέλλα πυροβολεῖα· ὁ φάκελος περιέχει : ἐντολὴ πρὸς τὸν φυλάσσοντα τὰ ὄχυράματα Καστέλλας νὰ ἐπιτρέψει τὴν ἐξέταση καὶ ἰδιόγραφη ἔκθεση Δαγκλιῆ περὶ καταστάσεως τῶν πυροβολείων (...). Συνολ. 4 σελ.

1899 (18 Αὐγ.—20 Ὀκτ.) : Γενικὴ Ἐπιθεώρησις τοῦ Στρατοῦ Θεσσαλίας. Γενικὴ ἔκθεση περὶ τῆς ἐπιθεωρήσεως τῶν ἐφορειῶν ὑλικοῦ. Ἰδιόγραφο σχέδιο Δαγκλιῆ, 9 σελ. Συνημμένα στὴν ἔκθεση : α) Δρομολόγιον ἐπιθεωρήσεως, β) Ἐκθεσις διὰ τὴν ἐφορείαν ὑλικοῦ πολέμου Τρικάλων, γ) Κατάστασις ἐμφαίνουσα τὰ ἀναγκαῖα βιβλία (...), δ) Ζητήματα δοθέντα εἰς τὸν ἐπιθεωρητὴν διὰ τοὺς ἀξιωματικοὺς τοῦ ὑλικοῦ πυροβολικοῦ, ε) Ἐκθεσις ἐπιθεωρήσεως διὰ τὴν ἐφορείαν ὑλικοῦ πολέμου Βόλου, στ) Ἐκθεσις περὶ τῆς ἐπιθεωρήσεως ἐφορείας Λαρίσης, ζ) Ζητήματα δοθέντα εἰς τὸν ἀρχηγὸν ἐπιθεωρητὴν τοῦ στρατοῦ Θεσσαλίας συνταγματάρχην Δημόπουλον διὰ νὰ χρησιμεύσουν διὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ Πυροβολικοῦ. Π.Γ.Α.· η) Ὑπηρεσιακὰ ἐφορειῶν Βόλου καὶ Λαρίσης, θ) Παράπονα : ἑπτὰ τετρασέλιδα φύλλα μὲ ἰσάριθμες περιπτώσεις παραπόνων στρατιωτῶν καὶ ὑπαξιωματικῶν. Οἱ περισσότερες ἀπ' αὐτὲς τὶς μικρὲς δικογραφίαι εἶναι ἰδιόγραφαι ἢ φέρουν ἰδιόγραφαι σημειώσεις τοῦ ταγματάρχη ἐπιθεωρητῆ, λ.χ. Ἡ ὑπόθεσις αὐτὴ ἤθελε διαλευκανθῆ περισσότερον ἂν ἐξητάζετο ὁ ταγματάρχης (...), ἢ Ἡ παρακοή τοῦ στρατιώτου φαίνεται ὅτι δὲν προήλθε ἐκ κακῆς θελήσεως ἀλλ' ἐκ παρανοήσεως καὶ ἡ ἐπιβληθεῖσα αὐτῷ 15θήμερος φυλάκισις ἦτο αὐστηρά (...). Σύνολ. 52 σελ.

1908 (30 Ὀκτωβρίου) : Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Κ. Β. Σαπουτζάκης ἀναθέτει τὴν ἐπιθεώρησιν τῶν στρατολογικῶν γραφείων τῆς 1ης στρατιωτικῆς περιφέρειας στὸν συνταγματάρχη τῶν Γεν. Ἐπιτελῶν Δαγκλιῆν Παν. καὶ παρέχει ὁδηγίαι γιὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐντολῆς. Ὁ φάκελος περιέχει καταστάσεις, παρατηρήσεις καὶ πολλὰ ἰδιόγραφα σημειώσεις γὰ τὸ καθένα ἀπὸ τὰ 4 στρατολογικὰ γραφεῖα (1ο Τρίκαλα, 2ο Λάρισα, 3ο Λαμία, 4ο Χαλκίς), δὲν ὑπάρχει ὁμως τελικὴ συγκεντρωτικὴ ἔκθεση. Σύνολ. 55 σελ.

6. ΑΝΑΚΤΟΡΙΚΑ (1899 — 1903)

Σ' αὐτὸ τὸ τμήμα τοῦ κεφαλαίου ἐπαναρχίζουν οἱ αὐτοβιογραφικὲς σελίδες, πού εἶδαμε νὰ σταματοῦν στὴν Ἄρτα, Αὐγουστο τοῦ 1897¹. Ἡ νέα σειρά καλύπτει σχεδὸν τέσσερα χρόνια, ἀπὸ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1899 ἕως τὸ καλοκαίρι τοῦ 1903.

Ὁ ὑπότιτλος «Ἀνακτορικά» ἐδόθηκε ἐπειδὴ τὸ μεγαλύτερο μέρος αὐτῶν τῶν σελίδων ἔχει ἐπίκεντρο τὴ βασιλικὴ οἰκογένεια καὶ τὶς σχέσεις τοῦ ταγματάρχη, καὶ στὸ μεταξύ ἀντισυνταγματάρχη Δαγκλιῆ μὲ τὸν Βασιλέα Γεώργιο, τὸν Διάδοχο Κωνσταντῖνο καὶ τοὺς πρίγκηπες. Ὅσο γιὰ τὴν ἔνταξιν αὐτοῦ τοῦ ὑλικοῦ στὸ κεφάλαιο «Ὑπηρεσιακὲς Ἐνασχολήσεις», ἔγινε, ἐπειδὴ ἀφορμὴ γι' αὐτὲς τὶς στενωτέρες ἐπαφὲς ἦταν ἡ παράδοσις στρατιωτικῶν μαθημάτων στὸν πρίγκηπα Ἄνδρέα. Στὴν πραγματικότητα, ὁμως, οἱ

1. Βλ. σ. 179.

σελίδες αυτές θίγουν κάμποσα άκόμα θέματα τῆς ἐποχῆς, πολιτικά, κοινωνικά καί στρατιωτικά.

Ἐπὶ ψυχολογική ἀποψη καί σὲ συνάρτηση μὲ τὶς μεταγενέστερες ἐξελίξεις, ὁ ἀναγνώστης θὰ προσέξει ὅτι αὐτὲς οἱ σελίδες ἀποπνέουν κάποια συμπάθεια γιὰ τὴ βασιλικὴ οἰκογένεια, ὄχι ὁμως καί καμμιὰν ἰδιαιτέρη προσήλωσι. Πάντως ἡ νομιμοφροσύνη τοῦ Δαγκλῆ φαίνεται ἀδιάβλητη, πρᾶγμα πολὺ φυσικὸ γιὰ τὴν ἐποχή. Ἐκεῖνο ποὺ δὲν ἦταν οὔτε τότε οὔτε τώρα συνηθισμένο, ἦταν νὰ μείνει ὅπως ἔμεινε, ἔπειτ' ἀπὸ τὴν ἐπικοινωνία μὲ τὸ Παλάτι, ἀπόλυτα ἀδιαπέραστος στὴ νοοτροπία τοῦ αὐλικοῦ. Αὐτὸ προσδίδει στὶς ἐπόμενες σελίδες πολὺτιμη ἀντικειμενικότητα.

Τὸ χειρόγραφο τετράδιο ἀρχίζει ἀπευθείας μὲ τὸ κείμενο, χωρὶς κανένα τίτλο. Συμπληρώνεται μὲ δύο μικρότερα σημειωματάρια, σχετικὰ μὲ διαμονὴ στὴν Κέρκυρα καί στὴν Κρήτη.

Τῆ 31 Ὀκτωβρίου 1899 ἐπανῆλθον εἰς Ἀθήνας ἐκ Θεσσαλίας, ὅπου ἔμεινα ἐπὶ 2 1/2 περίπου μῆνας περιοδεύων μετὰ τοῦ ἐπιθεωρητοῦ τοῦ στρατοῦ Θεσσαλίας Συνταγματάρχου κ. Ἰω. Δημοπούλου, εἰς τὸ ἐπιτελεῖον τοῦ ὁποίου εἶχον ἀποσπασθῆ διὰ τὴν ἐπιθεώρησιν. Μετὰ δύο τρεῖς ἡμέρας δὲ ἀπὸ τῆς ἐνταῦθα ἀφίξεώς μου ἀπεσπάσθη ἐκ τοῦ 2ου Συντάγματος Πυροβολικοῦ εἰς ὃ ἀνήκον, εἰς τὸ ἐνταῦθα ἔχον τὴν ἔδραν τοῦ 3ου Ἀρχηγείου στρατοῦ, τῆ αἰτήσει τοῦ Ἀρχηγοῦ Ὑποστρατήγου κ. Τιμ. Βάσσου καί ἀνέλαβον παρ' αὐτῶ ἀπὸ τῆς 10ης Νοεμβρίου τὰ καθήκοντα τοῦ ἐπιτελάρχου.

Μετὰ τὴν ἐκ Θεσσαλίας ἐπιστροφήν μου ἐθεώρησα καθήκον νὰ παρουσιάσω εἰς τὴν Αὐτοῦ Μεγαλειότητα τὸν Βασιλέα ὡς καί εἰς τὸν Διάδοχον. Διὸ τῆ 5 Νοεμβρίου ἐνεγράφην εἰς τὸ βιβλίον παρουσιάσεων τοῦ Βασιλέως, καί παρεκάλεσα συγχρόνως τὸν ὑπασπιστὴν τοῦ Διαδόχου ταγματάρχην κ. Χατζηπέτρον Χρ. νὰ μὲ παρουσιάσῃ εἰς τὸν Διάδοχον, ἐμείναμεν δὲ μετ' αὐτοῦ σύμφωνοι νὰ μεταβῶ ἡμέραν τινὰ ἔνωρις ἵνα μὲ παρουσιάσῃ ἡμιεπισήμως, τοῦ Διαδόχου βαρυνομένου τὰς ἐπισήμους παρουσιάσεις.

Εἰς τὸν Βασιλέα δὲν εἶχον παρουσιασθῆ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1892, ὅτε εἶχον προβιβασθῆ εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ ταγματάρχου· τὸ παρελθὸν ἔτος, μετὰ τὴν κατ' Ὀκτώβριον μῆνα ἐπάνοδον τοῦ Βασιλέως ἐκ τῆς Εὐρώπης. Οἱ πλείστοι τῶν ἐν Ἀθήναις ἀξιωματικῶν παρουσιάζοντο εἰς τὸν Βασιλέα, ἐνεγράφην δὲ καί ἐγὼ εἰς τὸ βιβλίον τῶν παρουσιάσεων, τῆ ἐμέσῳ μάλιστα ὑποδείξει τοῦ πρίγκηπος Νικολάου, ταγματάρχου τοῦ πυροβολικοῦ, ὑπηρετοῦντος εἰς τὸ αὐτὸ μὲ ἐμέ σύνταγμα. Ἀλλὰ παραδόξως παρῆλθον πλέον τῶν δύο μηνῶν καί δὲν ἐκλήθη ὅπως παρουσιασθῶ, ἐνῶ ἄλλοι μετ' ἐμὲ ἐγγραφέντες εἶχον κληθῆ νὰ παρουσιασθῶσιν· μοι ἐξηγήθη τοῦτο παρὰ τοῦ ὑπασπιστοῦ τοῦ Βασιλέως ὑποναυάρχου κ. Δ. Κριεζῆ, ὅτι ἐγένετο ἐκ τύχης, διότι ἀπωλέσθη εἰς κατάλογος παρουσιάσεων καί ἴσως θὰ ἦτο ἐκεῖνος εἰς ὃν ἤμην γεγραμμένος. Ὅθεν ἐνεγράφην ἐκ νέου

πρὸς παρουσίᾳσιν εἰς τὸ ἐπὶ τούτῳ βιβλίον ἀλλὰ καὶ πάλιν δὲν προσεκλήθη ἴνα παρουσιασθῶ.

Τοῦτο δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ γίνῃ ἐκ τύχης· βεβαίως θὰ ὑπῆρχεν λόγος καὶ μολοντί δὲν ἠθέλα ν' ἀποδώσω σημασίαν τινὰ εἰς ἑμαυτόν, δὲν ἐξηγεῖτο ὁμῶς ἄλλως τοῦτο ἢ ὡς ἔκφρασις δυσμενείας τινὸς τοῦ Βασιλέως πρὸς ἐμέ. Δὲν εὔρισκον δὲ ἄλλον λόγον τῆς δυσμενείας ταύτης, ἂν πράγματι ὑπῆρχεν, ἢ ὅτι ὑπῆρξα ἐκ τῶν πρωτουργῶν μελῶν τῆς Ἐθνικῆς Ἐταιρίας¹, ἥτις ἔνεκα κακῶν καὶ συκοφαντικῶν εἰσηγήσεων καὶ παρεξηγήσεων ἐξελαμβάνετο ὑπὸ τοῦ βασιλέως ὡς ἀντιβασιλικὴ καὶ ὡς αἰτία τοῦ ἐπελθόντος ἀτυχοῦς Ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1897.

Ἡ Ἐταιρία αὕτη εἶχεν συστηθῆ ἐπὶ τῶν ἠθικωτέρων, ἀφιλοκερδεστέρων καὶ πατριωτικωτέρων βάσεων καὶ εἶχεν ἐντὸς βραχείου χρόνου περιλάβει εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς τὰ πλεῖστα τῶν ἐξεχόντων προσώπων τοῦ ἔθνους ἐν τε τῷ ἔσωτερικῷ καὶ ἔξωτερικῷ, καὶ δὲν εἶχεν ἢ ἓνα μόνον σκοπόν, τὴν προπαρασκευὴν τοῦ ἔσω καὶ ἔξω ἑλληνισμοῦ πρὸς κοινὸν ὑπὲρ ἀπελευθερώσεως ἐν καταλλήλῳ στιγμή τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων ἀγῶνα καὶ πρὸς συνένωσιν τοῦ ὅλου ἔθνους ἑλευθέρου. Δυστυχῶς αἱ περιστάσεις ἐπῆλθον ραγδαίαι καὶ παρὰ τὴν θέλησιν αὐτῆς τὸ μὲν διὰ τῶν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1897 σφαγῶν ἐν Κρήτῃ καὶ τῆς ἔνεκα αὐτῶν ἐκραγείσης κρητικῆς ἐπαναστάσεως, τὸ δὲ ἔνεκα τῆς ἀδεξιοῦ καὶ ἀμφιταλαντευομένης πολιτείας τῆς Κυβερνήσεως Δεληγιάννη, ἐπέφερον τὸν ἀτυχῆ πόλεμον, ὅστις ἐπροξένησε τόσας συμφορὰς εἰς τὸ ἔθνος καὶ κατέστρεψε τὸ μόνον ἀρξάμενον πατριωτικὸν ἔργον τῆς Ἐθνικῆς Ἐταιρίας. Ἄλλὰ δὲν πρόκειται περὶ τούτων νῦν.

Ἔχων ὅθεν τὸ προηγούμενον τοῦτο τῆς μὴ κλήσεώς μου κατὰ τὸ παρεθὸν ἔτος πρὸς παρουσίᾳσιν εἰς τὸν βασιλέα, τυχαίως ἢ μεμελετημένως, ἐθεώρησα καλὸν ἅμα τῇ ἐκ Θεσσαλίας ἐπανόδῳ νὰ ζητήσω καὶ ἐφέτος νὰ παρουσιασθῶ, ἴνα ἶδω ἂν καὶ ἐφέτος θὰ μοὶ ἐπανελαμβάνετο τὸ αὐτὸ παιγνίδιον.

Τῇ ἐσπέρᾳ τῆς ἐπομένης τῆς ἐγγραφῆς μου ἡμέρας (6 Ν/βρίου) ἐνῶ εὔρισκόμεν εἰς τὸ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Στρατιωτικῇ Ἐνώσει γραφεῖον μου², προσέρχεται χωροφύλαξ τις ἐκ τῶν ἐν τοῖς ἀνακτόροις ὑπηρετούντων καὶ μὲ καλεῖ ἐκ μέρους τοῦ ὑπασπιστοῦ τοῦ Βασιλέως Συνταγματάρχου κ. Ἰω. Παπαδιαμαντοπούλου νὰ μεταβῶ κατὰ τὴν 7ην ὥραν τῆς αὐτῆς ἐσπέρας εἰς τὰ ἀνάκτορα πρὸς ἀντάμωσίν του. Ἀπορῶν περὶ τοῦ λόγου τῆς προσκλήσεως ταύτης μετέβην τὴν ὀρισθεῖσαν ὥραν.

1. Γιὰ τὴν Ἐθνικὴν Ἐταιρίαν βλ. σ. 136 κ.ἐπ.

2. Γιὰ τὴν «Στρατιωτικὴ Ἐνωσις» βλ. σ. 188.

Στρατιωτική εκπαίδευση τοῦ πρίγκηπος Ἀνδρέα. Ὁ κ. Παπαδιαμαντόπουλος ὑποδεχθεὶς με εἰς τὸ γραφεῖον του μοὶ λέγει ὅτι ἀποφασισθέντος νὰ διδασθῶσι τὰ στρατιωτικὰ μαθήματα εἰς τὸν πρίγκηπα Ἀνδρέαν¹, ἵνα δυνηθῆ μετὰ δύο ἔτη νὰ γίνῃ ἀξιωματικὸς, ὁ Βασιλεὺς ἐξελέξατο ἐμέ, μεταξὺ τῶν προταθέντων αὐτῷ ἀξιωματικῶν, ὅπως ἀναλάβω τὴν στρατιωτικὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ πρίγκηπος. Ἐξεπλάγην φυσικὰ διὰ τὴν τιμὴν ταύτην, ἣν δὲν ἀνέμενον, ἀφοῦ μάλιστα ἐνόμιζον ὅτι διετέλουν ὑπὸ τὴν βασιλικὴν δυσμένειαν. Ἡὐχαρίστησα διὰ τὴν τιμὴν ἣτις μοὶ ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Βασιλέως καὶ παρέστησα εἰς τὸν κ. Συνταγματάρχην ὅτι ἦτο μέγα δι' ἐμέ τὸ βᾶρος τοῦτο καὶ ὅτι εἶχον ἀνάγκην ἡμερῶν τινῶν προετοιμασίας. Ὁ κ. Παπαδιαμαντόπουλος εἰπὼν μοὶ ὅτι δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ διδάξω τὸν πρίγκηπα ἔκτενῶς τὰ στρατιωτικὰ μαθήματα, διότι θὰ ἐγένετο ἀξιωματικὸς τοῦ ἵππικοῦ, μὲ παρέπεμψε νὰ σνευνοθῶ περὶ τῆς διδασκαλίας μετὰ τοῦ διευθυντοῦ τῶν σπουδῶν αὐτοῦ κ. Στοῦκερ. Τὴν ἐπιούσαν συνηγήθη μετὰ τοῦ κυρίου τούτου, Ἐλβετοῦ τὴν ἐθνικότητα, καὶ ὠμίλησα διὰ βραχέων· μοὶ εἶπεν ὅτι ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ διὰ τὰ στρατιωτικὰ μαθήματα τοῦ πρίγκηπος ἢ τρεῖς ὥρας καθ' ἑβδομάδα καὶ ὅτι ὡς πρὸς τὰ διδακτέα τοιαῦτα καλὸν ἦτο νὰ συνευνοθῶ μετὰ τοῦ πρίγκηπος Νικολάου, ὅστις εἶχεν διδασθῆ παρὰ τοῦ μακαρίτου ταγματάρχου Ν. Πουρναρᾶ.

Μετὰ δύο ἡμέρας ἐπεσκέφθην τὸν πρίγκηπα Νικόλαον καὶ ὠμίλησαμεν περὶ τῶν διδακτέων μαθημάτων, ἅτινα ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ Πολεμικὴ τέχνη, ἡ Πυροβολικὴ, ἡ Ὀχυρωτικὴ, ἡ Στρατιωτικὴ Τεχνολογία, ἡ Τοπογραφία, ἡ Στρατ. Γεωγραφία καὶ ἡ Στρατ. Ἱστορία· μοὶ προσέθεσε δὲ καὶ οὗτος ὅτι τὰ πλεῖστα αὐτῶν ἐν συντόμῳ ἔπρεπε νὰ διδασθῆ, διότι μέλλων νὰ καταταχθῆ εἰς τὸ Ἴππικὸν δὲν θὰ εἶχεν ἀνάγκην αὐτῶν. Παρητήρησα εἰς τὸν πρίγκηπα ὅτι ὁ πρίγκηψ Ἀνδρέας δὲν θὰ γίνῃ κοινὸς τις ἀξιωματικὸς τοῦ Ἴππικοῦ, ἀλλ' εἶναι προωρισμένος νὰ γίνῃ ἀρχηγὸς τοῦ Ἴππικοῦ καὶ ἀκόμη νὰ διοικήσῃ μεγάλην μονάδα στρατοῦ ἐξ ὅλων τῶν ὀπλων, ἐπομένως δὲ ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ λάβῃ λίαν περιωρισμένας γνώσεις, ἀλλ' ἐπαρκεῖς τοιαύτας ἐπὶ ὅλων τῶν ἀντικειμένων. Ἐν τέλει ὁ πρίγκηψ Νικόλαος μοὶ ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι αἱ ὀρισθεῖσαι ὥραι ἦσαν ὀλίγαι καὶ ὅτι καλὸν θὰ ἦτο νὰ ζητήσω περισσοτέρας, ὅπερ εὔρον λίαν ὀρθὸν καὶ ὑπεσχέθην ὅτι βραδύτερον θὰ ζητήσω καὶ ἄλλας ὥρας καὶ μοὶ ἔδωσε τὸ λιθόγραφον κείμενον τῆς ἐν τῷ Γαλλικῷ Σχολείῳ τοῦ Fontainebleau διδασκομένης πολεμικῆς τέχνης, ὅπερ πρὸ μικροῦ εἶχε λάβει, ἵνα ἐξ αὐτοῦ μεταφράσω, ὅ,τι ἐθεώρουν χρήσιμον διὰ τὸν ἀδελφόν του.

1. Τέταρτος γιὸς τοῦ Γεωργίου Α', πατέρας τοῦ Φιλίππου τοῦ Ἐδιμβούργου, συζύγου τῆς Ἐλισάβετ τῆς Ἀγγλίας.

Τῆ 10 Νοεμβρίου κληθεὶς παρουσιάσθην ἐνώπιον τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως, ὃν ἠὺχαρίστησα διὰ τὴν τιμὴν τὴν ὁποῖαν μοὶ ἔκαμεν ἀναθέσας μοὶ τὴν στρατιωτικὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ υἱοῦ του. Ὁ Βασιλεὺς μοὶ εἶπεν νὰ σπεύσω νὰ ἀρχίσω τὰς παραδόσεις καὶ ὅτι εἶναι πολλὴ ἡ ὀκταήμερος προθεσμία τὴν ὁποῖαν ἐζήτησα· παρέστησα εἰς τὴν Α.Μ. ὅτι δὲν ἦτο εὐκόλον ν' ἀρχίσω ἀμέσως καὶ ὅτι εἶχον ἀνάγκην νὰ παρασκευάσω τὴν παραδοτέαν ὕλην, ἀλλ' ἐπὶ τῇ ἐπιμονῇ τοῦ Βασιλέως, ὑπεσχέθην ὅτι ἐμελλον ν' ἀρχίσω ταχέως. Τὴν ἐπιούσαν δὲ ἐπισκεφθεὶς τὸν κ. Στοῦκερ ὥρῃσα αὐτῷ ὅτι ἐμελλον ν' ἀρχίσω τὰς παραδόσεις ἀπὸ τῆς προσεχοῦς Τρίτης, 16 Νοεμβρίου· ὁ κ. Στοῦκερ μὲ παρουσίασε τότε καὶ εἰς τὸν προσελθόντα πρίγκηπα Ἀνδρέαν, ὠραῖον, ὑψηλόν, δεκαεπταετῆ νεανίαν, φέροντα ὀμματουῶλια ἕνεκα μυωπίας, καὶ εἶπον αὐτῷ ὅτι ἠθέλομεν ἀρχίσει τὴν Τρίτην διὰ τοῦ μαθήματος τῆς Ὀπλικῆς. Ἡμέραι μαθημάτων ὠρίσθησαν: ἡ Τρίτη, ὥρ. 11 - 12 π.μ., ἡ Πέμπτη καὶ τὸ Σάββατον, ὥρ. 10 - 11 π.μ.

Ἐπεδόθην ἐσπευσμένως εἰς τὴν εὔρεσιν τῶν καταλλήλων βιβλίων ἐκ τῶν εἰς τὰ στρατιωτικὰ σχολεῖα τῶν Εὐελπίδων ἢ τῶν Ὑπαξιωματικῶν διδασκομένων ἢ ἄλλα, ἔντυπα ἢ λιθογεγραμμένα, καὶ εἰς τὴν ἐξέτασιν περὶ τοῦ ποῖα ἐξ αὐτῶν ὄφειλον ν' ἀκολουθήσω καὶ ποῖα νὰ τροποποιήσω ἢ παρασκευάσω ἐξ ἀρχῆς. Εὐρέθην φυσικῶς εἰς μεγάλην ἀμχανίαν καὶ στενοχωρίαν ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, ἕνεκα τοῦ ἐλαχίστου παρεμπίπτοντος χρονικοῦ διαστήματος καὶ τοῦ δυσχεροῦς τῆς διδασκαλίας ἀμέσως διαφόρων μαθημάτων. Κατέστρωσα ἐν τούτοις ταχέως τὸ σχέδιόν μου καὶ ἀπεφάσισα νὰ κάμω μὲν ἕναρξιν ἀμέσως ἐκ τοῦ μαθήματος τῆς Πυροβολικῆς καὶ ἰδίως τοῦ α' αὐτῆς μέρους, τῆς περιγραφῆς τῶν ὄπλων (ὀπλική), ἣν εἶχον πρόχειρον, ὡς διδάξας αὐτὴν ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἰς τὸ Σχολεῖον τῶν Εὐελπίδων, νὰ προσθέσω δὲ μετὰ τινος ἡμέρας τὸ μάθημα τῆς Πολεμικῆς τέχνης καὶ μετὰ ἕνα ἔτι μῆνα τὸ τῆς τοπογραφίας καὶ ἴσως ἀργότερον τὸ τῆς Στρατιωτικῆς Γεωγραφίας· οὕτω ἡ διδασκαλία μου κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο θὰ περιωρίζετο εἰς τὰ τρία ἢ τέσσαρα ταῦτα μαθήματα. Τὸ ἐρχόμενον ἔτος ἠθέλον συνεχίσει τὴν Πυροβολικὴν καὶ Πολεμικὴν τέχνην καὶ ἠθέλον διδάξει ἔτι τὴν Ὀχυρωτικὴν, τὴν Στρατ. Τεχνολογίαν καὶ τὴν Στρατ. Ἱστορίαν.

Ἀνέφερα προηγουμένως ὅτι ἐζήτησα νὰ παρουσιασθῶ καὶ εἰς τὸν Διάδοχον καὶ ὅτι εἶχον συμφωνήσει πρὸς τοῦτο μετὰ τοῦ ὑπασπιστοῦ του ταγματάρχου Χατζηπέτρου. Διὸ τῆ 15 Νοεμβρίου μετέβην εἰς τὸ ἀνάκτορον τοῦ Διαδόχου ἀπὸ τῆς 10ης πρωϊνῆς ὥρας καὶ μὴ εὐρῶν τὸν κ. Χατζηπέτρον, εἰσῆλθον εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ ἐτέρου ὑπασπιστοῦ του, τοῦ ἔκτελου-τος χρέη αὐλάρχου, ἀντισυνταγματάρχου τοῦ Μηχανικοῦ κ. Πάλλη καὶ παρεκάλεσα αὐτὸν ν' ἀναγγείλῃ εἰς τὸν Διάδοχον ὅτι τὸν παρεκάλουν νὰ

μέ δεχθῆ εἰς παρουσίαισιν. Μετ' οὐ πολὺ ὁ κ. Πάλλης εἰσῆλθεν εἰς τὸ ἰδιαίτερον γραφεῖον τοῦ Διαδόχου κληθεὶς ὑπ' αὐτοῦ, κατῆλθεν, ὡς ἔμαθον, μετ' αὐτοῦ καὶ περιεπάτησαν εἰς τὸν κῆπον τοῦ ἀνακτόρου, ἐπέστρεψαν ἐκ νέου, ὠμίλησαν, καὶ τέλος περὶ τὴν 11 1/2 ὥραν ἐπανελθὼν εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ ὁ κ. Πάλλης μοὶ εἶπεν ὅτι ὁ Διάδοχος λυπεῖται πολὺ διότι δὲν ἔχει ὥραν νὰ μέ δεχθῆ σήμερον, διότι ἐπιθυμεῖ νὰ μέ κρατήσῃ ἐπὶ πολλὴν ὥραν ἵνα ὁμιλήσωμεν ἐν ἐκτάσει περὶ τῆς στρατιωτικῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ πρίγκηπος Ἀνδρέου, ἔχει δὲ ἀνάγκην νὰ προπαρασκευασθῆ πρὸς τοῦτο· διὸ μετὰ τινὰς ἡμέρας θὰ μέ καλέσῃ νὰ παρουσιασθῶ πρὸς τὸν ἀνωτέρω σκοπὸν.

Ἀπῆλθον οὕτω ἄπρακτος, καὶ μέχρι σήμερον δὲν ἐκλήθην ἔτι μολονότι παρῆλθον 15 ἡμέραι, ἀμφιβάλλω δὲ ἂν θὰ κληθῶ διόλου. . .

Τῆ 16ῃ Νοεμβρίου 1899, ἡμέρᾳ Τρίτῃ καὶ ὥρᾳ 11 π.μ. μεταβὰς εἰς τὰ Ἀνάκτορα καὶ εἰσαχθεὶς εἰς τὸ σπουδαστήριον τοῦ πρίγκηπος Ἀνδρέου ἠρξάμην τῶν πρὸς αὐτὸν παραδόσεών μου διὰ τοῦ περὶ φορητῶν ὀπλων μέρους τῶν μαθημάτων τῆς Πυροβολικῆς.

Κατ' ἀρχὰς παρέδιδον εἰς αὐτὸν τρεῖς τῆς ἐβδομάδος ἀνὰ μίαν ὥραν Πυροβολικὴν, Πολεμικὴν Τέχνην καὶ Τοπογραφίαν, κατόπιν ὅμως, ἦτοι ἀπὸ τοῦ μηνὸς Ἰανουαρίου 1900, ἠῤῥησα τὰς παραδόσεις μου κατὰ δύο ὥρας, κάμνων αὐτὰς πεντάκις τῆς ἐβδομάδος. Ἡ Α.Υ., καίτοι εὐφυῆς καὶ εὐκόλως ἀντιλαμβάνόμενος, δὲν καταγίνεται πολὺ εἰς τὰ στρατιωτικὰ μαθήματα καὶ μᾶλλον εἰς τὴν Τοπογραφίαν φαίνεται ἐπιμελέστερος. Εἶναι ὅμως ἀληθὲς ὅτι ἐπιβαρύνεται καὶ μέ πολλὰ ἄλλα μαθήματα καὶ δὲν μένει αὐτῷ ἄρκετος χρόνος πρὸς μελέτην. Ἠσθένησε δὲ ἔτι κατὰ μῆνα Φεβρουάριον ἐκ κρυολογήματος καὶ διεκόψαμεν τὰ μαθήματα ἐπὶ ἓνα σχεδὸν μῆνα.

Κατὰ τὴν κατὰ Μάρτιον ἐπανάληψιν τῶν μαθημάτων προσέθεσα εἰς αὐτὰ καὶ τὴν Στρατ. Γεωγραφίαν τῆς Ἑλλάδος.

Κατὰ τὴν μεγάλην ἐβδομάδα ὁ Βασιλεὺς ἀπεφάσισε νὰ μεταβῆ καὶ διέλθῃ εἰς Κέρκυραν ἓνα περίπου μῆνα μετὰ τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας· κατὰ συνέπειαν ἐπρόκειτο ἢ νὰ διακοπῶσι τὰ μαθήματα τοῦ πρίγκηπος Ἀνδρέου, ἢ νὰ παρακολουθῆσω καὶ ἐγὼ εἰς Κέρκυραν. Ὁ Βασιλεὺς προετίμησε τὸ δεύτερον καὶ μέ διέταξεν διὰ τοῦ ὑπασπιστοῦ του συνταγματάρχου Παπαδιαμαντοπούλου νὰ ἐτοιμασθῶ πρὸς ἀναχώρησιν (. . .).

Αὐλικὴ ζωὴ στὴν Κέρκυρα.—Ἐδῶ ἐντάσσεται κατὰ τὴν ἀφηγηματικὴν σειράν τὸ πρῶτο ἀπὸ δύο συμπληρωματικὰ σημειωματάρια αὐτῆς τῆς περιόδου :

Ταξείδιον εἰς Κέρκυραν ἐν τῇ συνοδείᾳ τῆς Βασιλικῆς Οἰκογενείας. 13 Ἀπριλίου — 14 Μαΐου 1900 (. . .). Τῆ ἑσπέρα τῆς 12ης Ἀπριλίου ἡ Βασιλικὴ Οἰκογένεια κατελοῦσα εἰς Πειραιᾶ ἐπεβιβάσθη τῆς Βασιλικῆς θαλαμηγοῦ Ἀμφιτρίτης, τὴν δὲ πρῶϊαν τῆς ἐπομένης, 13 Ἀπριλίου, περὶ

ώραν 7 1/2 π.μ. έπεβιβάσθην αὐτῆς καὶ ἐγὼ μετὰ τῆς λοιπῆς ἀκολουθίας. Ἡ Ἀμφιτρίτη ἀνασύρασα τὴν ἄγκυραν ἀπέπλευσε τοῦ λιμένος Πειραιῶς τῆ 8 1/4 ὥρα π.μ.

Ἡ Βασιλικὴ οἰκογένεια ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς Βασιλοσύζυγος, τοῦ Διαδόχου Κωνσταντίνου καὶ τῆς συζύγου του πριγκηπίσσης Σοφίας, ἐκ τῆς πριγκηπίσσης Μαρίας, τῶν πριγκηπῶν Νικολάου, Ἀνδρέου καὶ Χριστοφόρου καὶ τῶν τέκνων τοῦ Διαδόχου Γεωργίου, Ἀλεξάνδρου καὶ Ἑλένης.

Ἡ ἀκολουθία αὐτῆς ἀποτελεῖται ἐκ τῶν Κυριῶν τῆς τιμῆς Κας Αἰκ. Σαπουντζάκη καὶ δεσποινίδος Ἑλένης Κριεζῆ, ἐκ τοῦ Αὐτάρχου κ. Παπαρηγοπούλου, ἐκ τοῦ ὑπασπιστοῦ τοῦ Βασιλέως κ. Κουντουριώτου, ἀντιπλοιάρχου, ἐκ τοῦ ὑπασπιστοῦ τοῦ Διαδόχου κ. Χατζηπέτρου, ταγματάρχου, ἐκ τοῦ ὑποφαινομένου, ἐκ τοῦ κ. Μεσσαλᾶ, ἐκ τοῦ κ. Σάββα ἱατροῦ καὶ ἐκ τῶν παιδαγωγῶν τῶν Βασιλοπαίδων κ.κ. Στοῦκερ καὶ Σίνλερ, Ἑλβετῶν.

Ὁ καιρὸς εἶναι λαμπρὸς καὶ τὸ διὰ τῆς Ἀμφιτρίτης ταξειδιὸν μας λίαν εὐχάριστον. Τῆ 11 1/2 ὥρ. π.μ. ἀρχίζομεν διερχόμενοι τὴν διώρυγα τῆς Κορίνθου, ἧς ἡ διὰβασις διαρκεῖ 25 λεπτά.

Τῆ 1 ὥρ. μ.μ. παρατίθεται τὸ πρόγευμα ἐν κοινῷ μετὰ τῆς Βασιλ. οἰκογενείας ἐστιατορίῳ, μετὰ προηγηθεῖσαν ζακοῦσκαν¹. Ὀλίγον πρὸ τοῦ προγεύματος παρουσιάζομαι διὰ τοῦ κ. Χατζηπέτρου εἰς τὰς πριγκηπίσσης Σοφίαν καὶ Μαρίαν. Τὸ πρόγευμα διαρκεῖ περὶ τὴν 1/2 ὥραν μεθ' ὃ ἀπερχόμεθα ὅπου βούλεται ἕκαστος. Ἡ Βασιλικὴ οἰκογένεια δεικνύει μεγάλην ἀπλότητα καὶ οἰκειότητα πρὸς ὅλους. Περὶ τὴν 6 1/2 ὥρ. μ.μ. διερχόμεθα ἔξωθεν τῶν Πατρῶν.

Τῆ 8ῃ ὥρᾳ παρατίθεται τὸ γεῦμα ἐν τῷ αὐτῷ εὐρεῖ ἐστιατορίῳ τοῦ πλοίου, τὸ ὁποῖον εἶναι κατάφωτον δι' ἠλεκτρικοῦ φωτός. Μετὰ τὸ γεῦμα ἀνερχόμεθα ὅλοι εἰς ἰδιαιτέραν αἴθουσαν, ὅπου παίζομεν μετὰ τῶν διαφόρων μελῶν τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ Βασιλέως διάφορα παιγνίδια, ὡς τὸ ἄλμα², τὸ Domino κλπ.

Τῆ 10 ὥρ. τὰ μέλη τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας μᾶς καληνυκτίζουνσι, προηγηθεισῶν τῶν κυριῶν, καὶ ἕκαστος ἀπέρχεται εἰς τὰ ἴδια.

Περὶ τὴν 11 ὥρ. κατακλίνομαι, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθην νὰ κοιμηθῶ σχεδὸν καθ' ὅλην τὴν νύκτα. Ἀπὸ τοῦ μεσονυκτίου μέχρι τῆς 4ῆς πρωϊνῆς ὥρας ἡ θάλασσα καθίσταται μᾶλλον τεταραγμένη, μεταξὺ Λευκάδος καὶ Παξῶν, καὶ τὸ ἀτμόπλοιο κινεῖται ἀρκετά. Τέλος τῆ 6 1/2 ὥρα τῆς πρωΐας τῆς 14ῆς Ἀπριλίου, καταπλέομεν εἰς τὸν λιμένα τῆς Κερκύρας, ἧς τὸ φρούριον χαιρετᾶ διὰ κανονοβολισμῶν (...).

1. Ὁρεκτικὰ στῆ ρωσικὴ μαγειρικὴ.

2. Εἶδος jeu de dames.

Τῆ 10 1/2 ὥρα π.μ. γίνεται ἡ ἀποβίβασις τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας, προηγηθείσης κατὰ τινα λεπτὰ τῆς ἀποβιβάσεως τῆς ἀκολουθίας αὐτῆς. Ἡ ἡμέρα εἶναι ὠραιότατη καὶ ἡ ὑπὸ τῶν Κερκυραίων ὑποδοχὴ ἐνθερμοτάτη. Πάντες σχεδὸν οἱ Κερκυραῖοι εὐρίσκονται εἰς τὰ παρὰ τὴν προκουμαίαν τεῖχην, τὰ γνωστὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα Μουράγια. Πᾶσαι αἱ ἀρχαὶ τῆς πόλεως, ἡ σχολὴ τῶν ἐφέδρων, τὸ σύνταγμα τοῦ Πεζικοῦ, αἱ συντεχνίαι μετὰ τῶν σημαίων των καὶ δύο φιλαρμονικαὶ μουσικαὶ εἰσὶ παρατεταγμένοι ἀπὸ τῆς προκουμαίας μέχρι τῶν πυλῶν τοῦ ἐν τῇ πόλει ἀνακτόρου. Ἡ Βασιλ. οἰκογένεια διέρχεται μετὰ τῆς ἀπειροῦ συνωστισμοῦ ἐν ταῖς ὁδοῖς καὶ ἐν τοῖς ἐξώσταις καὶ μεταβαίνει εἰς τὰ ἀνάκτορα. Ἐκεῖ ἴσταται εἰς τὰ προπύλαια, ὑποδέχεται τὰς ἀρχὰς καὶ παρελαύνουσι πρὸ Αὐτῆς αἱ συντεχνίαι μετὰ τῶν δύο μουσικῶν. Μετὰ ταῦτα ἡ μὲν Βασιλικὴ οἰκογένεια ἐπιβᾶσα ἀμαξῶν ἀπέρχεται εἰς τὸ ἐξοχικὸν ἀνάκτορον Mon Repos, ἡμεῖς δὲ οἱ τῆς ἀκολουθίας πάντες μένομεν ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τῆς πόλεως.

Τοῦτο εἶναι εὐρύχωρον παλαιὸν ἀγγλικὸν κτίριον παρὰ τὴν θάλασσαν, περιβαλλόμενον ὑπὸ μικροῦ μὲν ἀλλ' ἀμφιθαλοῦς καὶ συσκίου κήπου. Καταλαμβάνομεν ἐγὼ, ὁ Χατζηπέτρος καὶ ὁ ἰατρὸς Σάββας τρία εὐρύχωρα δωμάτια πρὸς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ Ἀνακτόρου, οἱ δὲ λοιποὶ τῆς ἀκολουθίας ἕτερα δωμάτια εἰς τὰς ἄλλας πτέρυγας.

Διὰ τὴν ἐν Κερκύρᾳ διαμονὴν μας ὁ Βασιλεὺς ἐκανόνισε τὰ ἐξῆς : ὤρισεν 6 δρχ. τὴν ἡμέραν δι' ἕξοδα διὰ τὸ πρωῖνόν καὶ τὸ μεσημβρινὸν πρόγευμα, τὸ δὲ γεῦμα μας θέλομεν λαμβάνει εἰς τὸ ἀνάκτορον Mon Repos μετὰ τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας. Ἐπομένως πάντες οἱ τῆς ἀκολουθίας προγευόμεθα εἰς τὸ ξενοδοχεῖον St. Georges (. . .).

Τὴν ἑσπέραν περὶ τὴν 7 3/4 ὥρ. μ.μ. μεταβαίνομεν διὰ τριῶν ἀμαξῶν εἰς τὸ Mon Repos, ἐν πολιτικῇ ἀμφιέσει (φράκῳ), ὅπου παρατίθεται τὸ γεῦμα εἰς τὰς 8 μ.μ. Μετὰ τὸ γεῦμα συνερχόμεθα ὅλοι εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ μπιλλιάρδου, ὅπου λαμβάνομεν τὸν καφὲν καὶ συνομιλοῦμεν μέχρι τῆς 9 1/2 μ.μ. περίπου, ὅτε οἱ βασιλεῖς μᾶς καληνυκτίζουσι καὶ ἀπέρχονται εἰς τὰ ἰδιαιτέρα, ἡμεῖς δὲ ἐπιβαίνοντες τῶν ἀμαξῶν μας ἐπιστρέφομεν εἰς τὴν πόλιν.

Τὸ ἀνάκτορον Mon Repos εἶναι μικρὰ στρογγύλη ἔπαυλις, ἔχουσα ὠραῖον σχέδιον καὶ πεπαλαιωμένα ἔπιπλα, κειμένη εἰς γραφικωτάτην παρὰ τὴν παραλίαν θέσιν καὶ περιβαλλομένη ὑπὸ εὐρυτάτου καὶ πυκνοφύτου διὰ μεγάλων δένδρων κήπου, φθάνοντος μέχρι τῆς θαλάσσης. Εἶναι ἀληθῆς ἀπόλαυσις ἡ ἐν αὐτῷ διαμονή, καθὼς ἄλλως τε καὶ εἰς τὰς πλείστας τῶν παραλίων ἐξοχῶν τῆς Κερκύρας κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀνοιξέως.

Ἀπὸ τῆς ἐπιούσης, 15 Ἀπριλίου, ἤρχισα καὶ τὰ μαθήματα τοῦ πρίγκηπος Ἀνδρέου· κατ' ἀρχὰς ὤρισα νὰ τοῦ παραδίδω μίαν ὥραν καθ' ἑκάστην, ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς ἐπεθύμει νὰ τοῦ κάμνω μάθημα δύο ὥρας καθ' ἑκάστην καὶ τοῦτο διότι ὡς μοι εἶπεν, μόνος δὲν μελετᾷ ἀρκετὰ καὶ διὰ τῶν

ἐπαναλήψεων τὰς ὁποίας θὰ τοῦ κάμνω θὰ ἡδύνατο νὰ μάθη περισσότερα. Ἐγένετο λοιπὸν οὕτω. Καθ' ἑκάστην εἰς τὰς 9 $\frac{3}{4}$ π.μ. με παρελάμβανεν ἡ ἄμαξα καὶ με μετέφερεν εἰς Μον Repos, ὅπου εἰς τινὰ θάλαμον τοῦ ἄνω πατώματος, εἰς τὴν λεγομένην πρασίνην αἴθουσαν, παρέδιδον μαθήματα εἰς τὸν πρίγκηπα ἀπὸ τῆς 10ης ὥρ. μέχρι τῆς μεσημβρίας. Τὴν πρώτην ὥραν τὸν ἐξήταζον τὰ μεμαθημένα ἤδη, τὰ ὁποῖα τοῦ ὠριζον νὰ μελετήσῃ, καὶ τοῦ τὰ ἐπανελάμβανον ἀκόμη μίαν φοράν, ἐπειδὴ οὐδέποτε σχεδὸν τὰ ἐμάνθανε καλῶς, τὴν δὲ δευτέραν ὥραν τοῦ παρέδιδον νέον μάθημα. Ὅλην τὴν πρωΐαν ἤμην οὕτω ἀπησχολημένος, διότι καὶ πρὸ τῆς μεταβάσεώς μου εἰς Μον Repos ἤμην ἠναγκασμένος νὰ μελετῶ τὸ παραδοθησόμενον μάθημα.

Μετὰ μεσημβρίαν ἀνεπαύομην ἀπὸ τῶν 2 μέχρι τῶν 4 μ.μ., εἶτα ἐξυριζόμην, ἤλλασσα ἐνδύματα, καὶ ἀπὸ τὰς 5—7 μ.μ. ἡ ἀνταπέδιδα ἐπισκέψεις τινὰς εἰς τοὺς ἐπισκεφθέντας με ἀξιωματικούς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἢ ἔκαμνον περίπατον εἰς τὴν εὐρυτάτην πλατεῖαν τῆς πόλεως καὶ εἰς τὸν ὠραιότατον παραλιακὸν δρόμον πρὸς τὴν Γαρίτσαν.

Μνηστεία πριγκήπισσας Μαρίας.— Τῇ Κυριακῇ, 16 τρέχοντος, ἐκπληξίς τις μᾶς παρουσιάσθη. Περὶ τὴν μεσημβρίαν μανθάνομεν ὅτι ἀφικνεῖται ὁ μέγας δούξ Γεώργιος Μιχαήλοβιτς, ὅστις πρὸ τριετίας καὶ πλέον εἶχε μνηστευθῆ μετὰ τῆς πριγκηπίσσης Μαρίας καὶ περὶ οὗ εἶχε λεχθῆ καὶ ἔθεωρεῖτο βέβαιον ὅτι ὁ ἀρραβῶν εἶχε διαλυθῆ. Τῷ ὄντι δὲ διὰ τοῦ ἐκ Μπρίντιζι Ἰταλικοῦ ἀτμοπλοίου, καταπλεύσαντος τῇ 3 ὥρ. μ.μ. τῆς αὐτῆς ἡμέρας, ἔφθασεν ὁ Μέγας δούξ· ὁ αὐλάρχης τοῦ βασιλέως παρέλαβεν αὐτὸν ἐκ τοῦ ἀτμοπλοίου, ὁ δὲ Βασιλεὺς ἀνέμενεν αὐτὸν εἰς τὸ ἐν τῇ πόλει ἀνάκτορον καὶ ἀπῆλθον ὁμοῦ εἰς Μον Repos. Προφανὲς ἦτο πλέον ὅτι τὸ ταξίδιον εἰς Κέρκυραν τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας, εἶχε σκοπὸν τὴν συνέντευξιν ταύτην, ἵνα τελειώσῃ τὸ διαλελυμένον σχεδὸν τοῦτο συνοικέσιον.

Ὁ μέγας δούξ συνωδεύετο ὑπὸ τοῦ ὑπάσπιστοῦ του λοχαγοῦ Dubreuil Echarrare, ὅστις κατῴκησε μεθ' ἡμῶν εἰς τὸ ἐν τῇ πόλει ἀνάκτορον. Τὸ ἑσπέρας εἰς τὸ γεῦμα ἐγνωρίσαμεν τὸν μέγαν δοῦκα· ὑψηλός, ἰσχνός, ἡλικίας 38 περίπου ἐτῶν, οὐχὶ εὐμορφος, ἀλλὰ συμπαθητικὸς ἄνθρωπος. Εἰς τοὺς αὐλικούς κύκλους ἐπιστεύετο ὅτι αἰτία τῆς διαλύσεως σχεδὸν τοῦ ἀρραβῶνος του ἦτο ἡ πρὸς αὐτὸν ἀποστροφή τῆς πριγκηπίσσης Μαρίας. Τοῦτο δὲ καὶ κατεδείχθη ἀμέσως ἐκ τῆς μεγάλης ψυχρότητος μεθ' ἧς ἐφέρετο πρὸς αὐτὸν κατὰ τὰς 4 ἢ 5 πρώτας ἡμέρας τῆς ἀφίξεώς του ἡ πριγκήπισσα Μαρία, καθ' ἃς οὔτε τὸν ἐπλησίαζεν, οὔτε τοῦ ὠμίλει, οὔτε τὸν ἐκύτταζε διόλου κατὰ τὸ γεῦμα καὶ μετ' αὐτό. Φαίνεται ὁμως ὅτι ἡ μεγάλη ἐπιθυμία τῶν γονέων της νὰ τελειώσῃ τὸ συνοικέσιον τοῦτο, καὶ αἱ προτροπαὶ αὐτῶν, ὡς καὶ ἡ πρὸς αὐτὴν ἀγάπη καὶ ἀφοσίωσις τοῦ μεγάλου

Δουκός, τὴν ἔκαμον νὰ μεταβάλῃ γνώμην· τοῦτο κατεφάνη τὴν ἐσπέραν τῆς 21ης Ἀπριλίου, καθ' ἣν παρατηρήθη ὅτι ἄφησε πλέον τὴν πρὸς αὐτὸν σοβαρότητα, τοῦ ἔμειδία καὶ τοῦ ὠμίλει οἰκείως, κλπ. Τὴν ἐπιοῦσαν, 22, ὁ μέγας Δοῦξ ἐχάρισεν εἰς τὴν πριγκήπισσαν πολυάριθμα καὶ πολυτελέστατα δῶρα, ἀδαμάντινα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, περιεχόμενα εἰς 90 περίπου κουτία, ἐγένετο δὲ πλέον γνωστὸν ὅτι ὁ ἀρραβὼν ἀνενεώθη καὶ ὅτι ὅσον οὐπω ἔμελλε νὰ τελεσθῇ καὶ ὁ γάμος ἐν αὐτῇ τῇ Κερκύρῃ· ἅπασα ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια εἶναι περιχαρῆς.

Τῇ 23 Ἀπριλίου, ἐπὶ τῇ ὀνομαστικῇ ἑορτῇ τοῦ Βασιλέως, ἐγένετο ὠραία ἡ δοξολογία ἐν τῇ πόλει, εἰς τὸν ἐν τῷ Φρουρίῳ μητροπολιτικὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ὅπου παρευρέθησαν ὅλη ἡ Βασιλικὴ οἰκογένεια μετὰ τῆς ἀκολουθίας τῆς, πάντες οἱ ἐν τέλει καὶ τὸ πλῆθος ἀντιπροσώπων τοῦ ὠραίου φύλου τῆς Κερκύρας. Τὸ ἐσπέρας παρετέθη γεῦμα εἰς 50 πρόσωπα εἰς τὸ ἐν τῇ πόλει ἀνάκτορον, μεθ' ὃ ἐξεληθόντες εἰς τὸν εὐρύτατον αὐτοῦ ἐξώστην εἶδομεν τὴν ὠραίαν φωταψίαν τῆς πόλεως καὶ τὰ ἐν τῇ πλατείᾳ καέντα πολλὰ πυροτεχνήματα. Τῇ 11 ὥρ. μ.μ. γενομένης μικρᾶς λαμπαδηφορίας, οἱ βασιλεῖς ἀπῆλθον εἰς τὸ ἐξοχικὸν αὐτῶν ἀνάκτορον.

Ἐκδρομές.—Ὁραιοτάται εἶναι αἱ ἐξοχαὶ τῆς Κερκύρας, ἀλλὰ δὲν ἐπεσκέφθη ἀκόμη ἡ πολὺ ὀλίγας.

Πρῶτον τὸ Κανόνι· εἶναι ὠραία τοιπαθεσία, ὀλίγον πέραν τοῦ Μον Ρeros, εἰς τὸ ἄκρον καταφύτου ὑψώματος καὶ ἄνωθεν τοῦ στομίου δι' οὐλίμνη τις, τοῦ Χαλκιοπούλου καλουμένη, ἐνοῦται μετὰ τῆς θαλάσσης· πρὸ τοῦ στομίου τούτου ὑπάρχουσι δύο μικροσκοπικαὶ νησίδες, ὧν ἡ μία, Ποντικονῆσι λεγομένη, εἶναι κατάφυτος καὶ γραφικωτάτη, ἡ δὲ ἄλλη μικρότερα καὶ ξηρά. Εἰς ἀμφοτέρας ὑπάρχουσιν ἐκκλησίδια καὶ εἰς μὲν τὴν πρώτην διαμένει εἰς καλόγηρος, εἰς δὲ τὴν ἑτέραν καλογραία.

Δεύτερον ἐπεσκέφθη δις τὸ παρὰ τὸ χωρίον Γαστοῦρι ἀνάκτορον τῆς μακαρίτιδος αὐτοκρατείας τῆς Αὐστρίας Ἐλισάβετ¹, περιβαλλόμενον ὑπὸ καταφύτου καὶ εὐρυτάτου κήπου εἰς τὰς κλιτύας βουνοῦ, φθάνοντος μέχρι τῆς θαλάσσης. Ἐν τῇ ἐξόχῳ ταύτῃ ἐξοχῇ συνοῦνται ὅλα τὰ θέλγητρα τῆς φύσεως μετὰ τῶν τῆς τέχνης. Τὸ ἀνάκτορον εἶναι καλλιτεχνικώτατα διακεκοσμημένον, εἰς αὐτὸ δὲ καὶ εἰς τὸν κήπον διακρίνονται πληθὺς ὠραίων ἀγαλμάτων παριστάντων διάφορα πρόσωπα τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς νεωτέρας ποιήσεως· μεταξὺ αὐτῶν διακρίνεται τὸ ἀγαλμα τοῦ Ἀχιλλέως θνήσκοντος, ἐνῶ προσπαθεῖ νὰ ἐξαγάγῃ τὸ εἰς τὸν ἀστράγαλον πλῆξαν αὐτὸν βέλος (...).

1. Πρόκειται γὰρ τὸ λεγόμενον «Ἀχιλλεῖον». Τὸ εἶχε χτίσει ἡ αὐτοκράτειρα τῆς Αὐ-

Τρίτον έπεσεκέφθη την Μπενίτσαν τῆ 24 τρέχοντος μηνός μετά τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας.

Τῆ 10 ὥρ. π.μ. συνθηροίσθημεν πάντες ἐν τῷ ἐξοχικῷ ἀνακτόρῳ ὁπόθεν ἐμέλλομεν νά ἐκδράμωμεν εἰς Μπενίτσαν· μετ' οὐ πολὺ δὲ ἀνεχώρησαν πάντες ἐφ' ἀμαξῶν, ἐκτός τοῦ πρίγκηπος Ἀνδρέου, ἐμοῦ καὶ τοῦ κ. Στοῦκερ. Ὁ Βασιλεὺς μοῦ εἶπεν ὅτι ἦτο καλὸν διὰ νά μὴ χάσῃ τὸ μάθημά του ὁ πρίγκηψ Ἀνδρέας, νά κάμωμεν τὸ μάθημα καὶ κατόπιν νά ὑπάγωμεν εἰς τὴν ἐξοχὴν διὰ τῆς ἀτμακάτου τῆς Ἀμφιτρίτης, ἣν ἐμελλε νά μᾶς στείλῃ. Οὕτω ἔκαμα μάθημα εἰς τὸν πρίγκηπα μέχρι τῆς μεσημβρίας, ἀπὸ δὲ τῆς μεσημβρίας μέχρι τῆς 12 $\frac{3}{4}$ μ.μ. ἔκαμε μάθημα Ἑλληνικῶν εἰς αὐτὸν ὁ ἐκ τῶν ἐν Κερκύρα καθηγητῶν κ. Σακελλαρόπουλος.

Κατὰ τὴν ὥραν ταύτην ἐπωφελήθη ὅπως περιέλθω τὸν εὐρὺν καὶ θαυμάσιον κῆπον τοῦ Mon Repos, οὗ τὰ μεγάλα καὶ πυκνὰ δένδρα φθάνουσι μέχρις αὐτῆς τῆς ἀκτῆς· πρὸς τι μέρος αὐτῆς, ἐν ᾧ σχηματίζεται μικρὰ ἐσοχή, εἶναι κατεσκευασμένη λιθόκτιστος ἡ βασιλικὴ ἀποβάθρα, παρ' ἣ ὑπάρχουσι δεδεμένα μικραὶ τινες λέμβοι διὰ τὴν βασιλικὴν οἰκογένειαν, καὶ παράπηγμά τι χρησιμεῖον διὰ τὰ λουτρά αὐτῆς.

Τῆ 1η ὥρ. μ.μ. ἐπρογευμάτισα μετὰ τοῦ πρίγκηπος καὶ τοῦ κ. Στοῦκερ, μεθ' ὃ ἐπεβιβάσθημεν τῆς εἰς τὴν ἀποβάθραν τοῦ Mon Repos ἀναμενούσης ἀτμακάτου· ἡ θάλασσα ἦτο ὠραιότατη καὶ ὁ θαλάσσιος αὐτὸς περίπατος, διαρκέσας περὶ τὰ 35 λεπτά μέχρι τῆς ἀποβάθρας τῆς Μπενίτσας, τερπνότητος (. . .) Ἡ Βασιλικὴ Οἰκογένεια μετὰ τῆς ἀκολουθίας ἔμενεν εἰς κτῆμά τι τοῦ κ. Φλαμπουριάρη, κείμενον ἀνωθεν τοῦ χωρίου, ἐπὶ καταφύτου κλιτύος, παρὰ τὸν Ἄγ. Στέφανον (. . .).

Γραφικὸν εἶναι τὸ ἔνδυμα τῶν χωρικῶν γυναικῶν καὶ ποικιλία μεγάλη παρουσιάζεται ὡς πρὸς τὴν κόμωσιν ἰδίᾳ αἱ γυναῖκες τοῦ Γαστουρίου πρὸ πάντων καὶ τῶν πρὸς ἐκεῖνο τὸ μέρος χωρίων, φέρουσι καταπληκτικὸν ὄγκον ξένων μαλλίων, συμπεπλεγμένων μετὰ πλατειῶν ἐρυθρῶν ταινιῶν, εἰς τὴν κεφαλὴν, ὅπερ κάμνει αὐτὰς νά φαίνωνται ὠραῖαι. Εἰς τὸ Ἀνάκτορον Mon Repos ἐκάλεσαν ἡμέραν τινὰ αἱ πριγκήπισσαι χωρικὴν τινὰ ἐκ Μπενίτσας, ἣτις ἔφερε καινουργῆ τοιαῦτα ἐνδύματα, τὰ ὁποῖα περιεβλήθη ἡ δεσποινὶς Κριεζῆ θέασσα ἔτι ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὴν ὀγκώδη περιγραφεῖσαν

στρίας Ἐλισάβετ τὸ 1890, γιὰ νά μονάζει κάθε τόσο μετὰ τὸ δράμα τοῦ Μάγερλιγκ, ἀλλ' ἔπειτα ἀπὸ λίγα χρόνια τὸ παράτησε καὶ δὲν ξαναγύρισε στὴν Κέρκυρα. Ἀργότερα (1905 ἢ 1907) τὸ «Ἀχιλλεῖον» ἀγοράσθηκε ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας Γουλιέλμο Β', (γυναϊκάδελφο τοῦ τότε Διαδόχου Κωνσταντίνου), πού περνοῦσε ἐκεῖ μερικὲς ἐβδομάδες τὰ καλοκαίρια, ἕως τὸν Πρῶτο Παγκόσμιον πόλεμον, ὅποτε τὸ μέγαρον χρησιμοποιήθηκε ὡς στρατιωτικὸ νοσοκομεῖο τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ. Μετὰ τὸν Πόλεμον ἔγινε ἰδιοκτησία τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, καί, φυσικὰ, ἐρειπώθηκε. Τὰ τελευταῖα χρόνια παραχωρήθηκε σὲ ξένους ἐπιχειρηματίες γιὰ καζίνο χαρτοπαικτικόν.

κόμωσιν, καὶ κατέστη πολὺ ὠραιότερα ἀφ' ὅ,τι ἦτο. Οἱ πρίγκηπες καὶ αἱ πρίγκηπισσαι ἔμενον ἐν θαυμασμῷ παρατηροῦντες αὐτὴν ἐπὶ πολλὴν ὥραν καὶ ἔλαβον πλείστας ὄσας φωτογραφίας τῆς εἰς πολλὰς θέσεις.

Ὁ γάμος τῆς πρίγκηπισσας.— Ἀποφασισθείσης πλέον τῆς ταχείας τελέσεως τῶν γάμων τῆς πρίγκηπισσῆς Μαρίας, ὁ Βασιλεὺς ἀπὸ τῆς 25ης τρέχοντος ἀπεφάσισε πλέον ὅπως οὗτοι τελεσθῶσιν ἐν Κερκύρα τῇ προσεχεῖ Κυριακῇ 30 Ἀπριλίου, ἐν τῷ ἐν τῷ φρουρίῳ μητροπολιτικῷ Ναῶ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου. Διὸ προσεκλήθησαν ὅπως παρευρεθῶσιν ἐν αὐτοῖς ὁ Πρωθυπουργός, ὁ ὑπουργός τῆς Δικαιοσύνης, ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν καὶ οἱ ἐν Ἀθήναις μέιναντες ὑπασπισταὶ τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ Διαδόχου. Συνάμα δὲ ἀνεμένετο καὶ ὁ πατὴρ τοῦ γαμβροῦ μέγας δούξ Μιχαήλ, ἐρχόμενος ἐξ Ἰταλίας, ὅπου περιηγεῖτο, διὰ τῆς ρωσικῆς Ναυαρχίδος. Ἐν γένει δὲ ἤρχισαν αἱ προετοιμασίαι τοῦ γάμου ἐν τε τοῖς ἀνακτόροις καὶ ἐν τῇ πόλει ὑπὸ τε τῆς Στρατιωτικῆς καὶ τῆς Δημοτικῆς Ἀρχῆς.

Τῇ 10 1/2 ὥρ. π.μ. τῆς 27ης Ἀπριλίου κατέπλευσεν εἰς τὸν λιμένα ἡ Ρωσικὴ Ναυαρχία, ἐξ ἧς ἀπεβιβάσθη ὁ μέγας δούξ Μιχαήλ Νικολάεβιτς μετὰ τοῦ αὐτάρχου τοῦ στρατηγοῦ Βαράνωφ καὶ τοῦ ἰατροῦ του κ. Ζάντωφ. Ἀπασα ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια, αἱ ἀρχαὶ τῆς πόλεως, ὁ λόχος τῆς Σχολῆς τῶν Ἐφέδρων καὶ ἡ μουσικὴ τῆς πόλεως, ὑπεδέχθησαν τὸν μέγαν δούκα ἐν τῇ προκυμαίᾳ καὶ ὠδήγησαν αὐτὸν εἰς τὸ ἐν τῇ πόλει Ἀνάκτορον, ἔνθα τῷ παρεσκευάσθησαν δωμάτια πρὸς κατάλυσιν μετὰ τῆς ἀκολουθίας του.

Ὁ μέγας δούξ λαμβάνει τὰ γεύματά του μετὰ τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας εἰς Mon Repos, οἱ δὲ ὑπασπισταὶ του ὡς καὶ ἡμεῖς. Μίαν ἡμέραν πρὸ τοῦ δουκὸς εἶχον ἀφιχθῆ ὁ πρέσβυς τῆς Ρωσσίας ἐν Ἀθήναις κ. Ὀνοῦ μετὰ τῶν γραμματέων του Συμνωφ καὶ Σολόβιεφ.

Τὸ ἐσπέρας τὸ γεῦμα ἦτο ἐπισημότερον διότι παρεκάθησαν ὁ μέγας δούξ Μιχαήλ μετὰ τῶν δύο προσώπων τῆς ἀκολουθίας, ὁ πρέσβυς τῆς Ρωσσίας μετὰ τῶν γραμματέων του, καὶ ὁ Ρῶσσοσ ναύαρχος.

Ὁ μέγας δούξ Μιχαήλ, 68 ἐτῶν ἡλικίας, εἶναι εὐμορφος, ὑψηλὸς καὶ εὐτραφῆς πρεσβύτης, φέρων μακρὰς παραγναθίδας, καὶ ὁμοιάζων ὀλίγον πρὸς τὴν ἀνεψιάν του, τὴν Βασίλισσαν. Μετὰ τὸ γεῦμα ἐπλησίασε οἰκείως πάντας σχεδὸν καὶ τοῖς ἀπηύθυνεν ὀλίγας λέξεις· πλησιάσας καὶ ἐμὲ με ἠρώτησε τί παραδίδω εἰς τὸν πρίγκηπα Ἀνδρέαν, εἰς τί ὄπλον θὰ γίνῃ ἀξιωματικὸς, ἂν τοῦ ἀρέσουν τὰ στρατιωτικὰ κλπ.

Ἀπὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ μεγάλου δουκὸς Μιχαήλ τὸ γεῦμα παρατίθεται εἰς τὰς 7 1/2 ὥρ. τῆς ἐσπέρας, εἰς τὰς 9 δὲ τελειώνουν ὅλα καὶ ἀφινόμεθα ἐλεύθεροι νὰ ἀπέλθωμεν.

Τῇ 28 Ἀπριλίου ἀφίκοντο ὁ πρωθυπουργός, ὁ ὑπουργός τῆς Δικαιο-

σύνης, ὁ μητροπολίτης¹, οἱ ὑπασπισταὶ τοῦ Βασιλέως Ράινεκ καὶ Βότσαρης, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ τῆς αὐλῆς Θών, Λέλης, καὶ ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ Διαδόχου κ. Πάλλης καὶ ἡ κ. Κοντοσταύλου.

Τῆ 29 σημαιοστολίζεται καὶ ἀνθοστολίζεται ἡ πόλις καὶ ἰδίως ἡ πλατεία (ἔσπιανάδα) εἰς τὰ δύο ἄκρα τῆς ὁποίας στήνονται ἀψίδες. Ἐκδίδεται τὸ ἐπίσημον πρόγραμμα τῆς τελετῆς καὶ ὁ Βασιλεὺς μεταβαίνει μόνος εἰς τὴν ἐν τῷ φρουρίῳ ἐκκλησίαν καὶ δίδει ὁδηγίαν περὶ τῶν θέσεων ἃς θέλουσι καταλάβει οἱ διάφοροι προσκληθησόμενοι καὶ αἱ κυρίαί, δι' ἃς ὠρίσθη ἀποκλειστικῶς ὁ ἐν εἶδει μακροῦ ἐξώστου γυναικωνίτης.

Τὴν Παρασκευὴν τὸ ἔσπερας δὲν παρετέθη ἡμῖν γεῦμα ἐν τοῖς ἀνακτόροις, τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας μεινάσης μόνης καὶ νηστευσάσης. Τὴν πρωΐαν δὲ τοῦ Σαββάτου ἐγένετο λειτουργία ἐν τῷ παρεκκλησίῳ τοῦ ἐξοχικοῦ ἀνακτόρου, μεθ' ἣν οἱ μελλόνυμφοι μετέλαβον τῶν ἀχράντων μυστηρίων.

Τέλος ἐξημέρωσεν ἡ 30 Ἀπριλίου, ἡμέρα τῶν γάμων, τὸ ἐπίσημον τῆς ὁποίας ἀνήγγειλαν 21 κανονοβολισμοὶ ριφθέντες τῆ 8ῃ ὥρᾳ τῆς πρωΐας ὑπὸ τῆς λυομένης πυρβολαρχίας τοῦ λοχαγοῦ Μαυρογένους. Ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς Κερκύρας, ὡς καὶ τῶν πέριξ χωρίων εἶναι ἀπὸ πρωΐας ἐπὶ ποδὸς κατακλύζοντες τὴν πλατείαν τῆς πόλεως καὶ τὰς ὁδοὺς ὅθεν θέλει διέλθῃ ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια, ἥτις τῆ 10ῃ ὥρᾳ τῆς πρωΐας ἔρχεται ἐκ τοῦ ἐξοχικοῦ ἀνακτόρου εἰς τὸ τῆς πόλεως, ἵνα ἐξ αὐτοῦ, περιβαλλομένη τὴν ἐπίσημον στολὴν, μεταβῇ εἰς τὴν ἐκκλησίαν.

Ἀπὸ τῆς 10 1/2 ὥρ. π.μ. ἤρχισε νὰ παρατάσσηται ὁ στρατὸς ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας μέχρι τῆς Πύλης τοῦ φρουρίου : εἰς τὸ δεξιὸν αἱ δύο φιλαρμονικαὶ μουσικαί, ἡ μουσικὴ τῆς ρωσικῆς ναυαρχίδος καὶ λόχος Ρώσσων ναυτῶν, κατάλευκα ἐνδεδυμένων, εἶτα ὁ λόχος τῆς σχολῆς τῶν ἐφέδρων καὶ τέλος τρεῖς λόχοι πεζικοῦ.

Οἱ προσκεκλημένοι καὶ αἱ κυρίαί ἤρχισαν ἐπίσης προσερχόμενοι εἰς τὸν ναὸν καὶ καταλαμβάνοντες τὰς θέσεις των. Τῆ 11 1/2 ἀναχωροῦμεν ἐφ' ἀμαξῶν ἐκ τῶν ἀνακτόρων καὶ μεταβαίνομεν εἰς τὸν ναὸν πάντες οἱ τῆς αὐλῆς· εἰσέρχομαι ἐν τῇ αὐτῇ ἀμάξῃ μετὰ τῶν κ.κ. Φιλοζοφῶφ, γραμματέως τῆς Βασιλίσσης, ὄγκου δυσκινήτου καὶ τρικλίζοντος, καὶ τοῦ κ. Λέλη. Εἰσερχόμενοι εἰς τὸν ναὸν καταλαμβάνομεν τὰς θέσεις μας εἰς τὸ ἔμπροσθεν δεξιὸν μέρος, ὅπισθεν ἀμέσως καὶ δεξιὰ τῶν θέσεων τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας. Τῆ μεσημβρία περίπου ἀφικνεῖται ἡ Βασιλικὴ οἰκογένεια, γενομένη δεκτὴ ἕξωθεν τοῦ ναοῦ διὰ τῶν ἐμβατηρίων τῶν μουσικῶν, τῶν χαιρετισμῶν τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν ζήτῳ τοῦ πλήθους. Ὁ μητροπολίτης καὶ οἱ ὑπασπισταὶ ὑποδέχονται αὐτὴν εἰς τὰ προπύλαια. Εἰσέρχεται πρῶτος ὁ

1. Πρωθυπουργός = Γ. Θεοτόκης· ὑπ. Δικαιοσύνης = Κ. Καράπαυλος· μητροπολίτης = Προκόπιος.

Βασιλεύς ὄδηγῶν τὴν πριγκήπισσαν Μαρίαν, ἣν ἄγει πρὸ τῆς τραπέζης, ἐφ' ἧς τὰ τοῦ γάμου, μεθ' ἧς Βασίλισσα μετὰ τοῦ μεγάλου δουκὸς καὶ οἱ λοιποὶ κατόπιν. Ὁ μέγας δούξ Γεώργιος τάσσεται παρὰ τὸ δεξιὸν τῆς πριγκήπισσης, καὶ ἄρχεται ἡ ἱεροτελεστία τοῦ γάμου, τελουμένη ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν, τῶν ἀρχιεπισκόπων Κερκύρας καὶ Λευκάδος καὶ πληθῆος ἱερέων. Ὁ χορὸς τῆς ἐν Ἀθήναις ἀνακτορικῆς ἐκκλησίας, ὡς καὶ ρωσικὸς χορὸς, τεθειμένοι εἰς τὸ μέσον τοῦ γυναικωνίτου, ψάλλει μελωδικώτατα. Μεγίστη τάξις ἐπικρατεῖ ἐν τῇ εὐρείᾳ μέν, ἀλλ' ἄνευ διακόσμου ἐκκλησίᾳ τοῦ φρουρίου. Ἡ ἱεροτελεστία τελεῖται συγκινητικώτατα καὶ ἐπιβλητικώτατα ὑπὸ τὴν ἐπιτακτικὴν καὶ πομπώδη φωνὴν τοῦ μητροπολίτου.

Ἡ πριγκήπισσα Μαρία εἶναι λίαν σοβαρὰ καὶ συγκεκριμένη. Φορεῖ λευκὴν μεταξίνην ἐσθῆτα, ἧς τὴν μακρὰν οὐρὰν κρατοῦσιν οἱ δύο μικροὶ πρίγκηπες, ὁ ἀδελφὸς τῆς Χριστόφορος καὶ ὁ ἀνεψιὸς τῆς Γεώργιος. Φέρει εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ στήθος ἄνθη λεμονίας συμπεπλεγμένα μετ' ἀδαμαντίνων κοσμημάτων. Ἐκ τῆς κεφαλῆς κρέματα πρὸς τὰ ὀπίσω μακρὸς καὶ πολυτελεῖς ἐκ δαντέλλας πέπλος, ἀνήκων εἰς τὴν μητέρα τῆς Βασίλισσης.

Ὁ Βασιλεὺς καὶ ἡ Βασίλισσα φαίνονται λίαν συγκεκριμένοι, ἡ τελευταία μάλιστα δακρύει. Ἡ Βασίλισσα ἀνταλλάσσει τοὺς δακτυλίους τῶν μεμνηστευμένων, οἱ δὲ πρίγκηπες Νικόλαος καὶ Ἀνδρέας ἀνταλλάσσουν ἢ μᾶλλον κρατοῦσιν ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς τῶν τοὺς νυμφικούς στεφάνους. Οὗτοι εἶναι χρυσοῖ, ἐν εἶδει μίτρας κατεσκευασμένοι καὶ ἱκανοῦ βάρους, ὥστε μεγάλως ἐκοπίασαν οἱ ἐπὶ πολλὴν ὥραν κρατήσαντες αὐτοὺς ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς τῶν νεονύμφων πρίγκηπες. Περὶ τὸ τέλος τῆς ἱεροτελεστίας, ἀναγινώσκει ῥωσιστὶ τὰς γαμηλίους εὐχὰς ὁ παριστάμενος ῥώσσοις ἱερεὺς καὶ ψάλλει ὁ ρωσικὸς χορὸς· τέλος ἐξακολουθεῖ τὴν ἱεροτελεσίαν ὁ μητροπολίτης, γίνεται τὸ Ἡσαΐα χόρευε, καὶ ἐκφωνεῖται λογίδριον ὑπὲρ εὐτυχίας τῶν ὑψηλῶν νυμφίων ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου. Τὸ πέρασ τῆς ἱεροτελεστίας ἀγγέλλεται διὰ κανονοβολισμῶν ὑπὸ τῆς Πυρβολαρχίας καὶ τῶν ρωσικῶν πλοίων. Μετὰ ταύτην ἡ Βασιλικὴ οἰκογένεια περιπτύσσεται καὶ ἀσπάζεται τοὺς νεονύμφους καὶ ἀπέρχονται τοῦ ναοῦ προπορευομένων τῶν δύο νυμφίων. Ἡ Βασιλικὴ οἰκογένεια ἐπιβᾶσα ἀμαξῶν μεταβαίνει κατ' εὐθείαν εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Ἁγ. Σπυρίδωνος καὶ ἀσπάζεται τὸ λείψανον τοῦ Ἁγίου, μεθ' ὃ ἐπιστρέφει εἰς τὸ ἐν τῇ πόλει ἀνάκτορον, ὅπου προηγηθέντες ἀναμένοντες οἱ τῆς αὐλῆς.

Ἡ ἱεροτελεστία τοῦ γάμου διήρκεσε μίαν ὥραν ἀκριβῶς, ὥστε μόλις τῇ 1 1/4 ὥρ. μ.μ. ἡ Βασιλικὴ οἰκογένεια ἐπέστρεψεν εἰς τὸ ἀνάκτορον, ὅπου βαθμηδὸν συναθροίζονται πάντες οἱ ἐν τέλει. Μετ' οὐ πολὺ ἄρχεται τὸ χειροφίλημα: ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Θρόνου ἴστανται ὁ μέγας δούξ Γεώργιος καὶ ἡ μεγάλη Δούκισσα Μαρία καὶ περὶ αὐτοὺς οἱ πρίγκηπες

καὶ οἱ ὑπασπισταὶ τοῦ Βασιλέως. Διέρχονται πρὸ αὐτῶν πάντες οἱ ἐν τέλει κατὰ τὴν ὀρισθεῖσαν τάξιν καὶ συγχαίρονται τοῖς νεονύμοις ἀσπαζόμενοι τὴν χεῖρα τῆς μεγάλης Δουκίσσης. Τελευταῖοι εἰσερχόμεθα οἱ τῆς Βασιλικῆς ἀκολουθίας καὶ συγχαίρομεν ἐπίσης θερμῶς αὐτοῖς· ἡ Μεγάλη Δούκισσα ἔχει ἀποβάλλει πλέον τὴν συγκίνησιν καὶ σοβαρότητα καὶ καθίσταται ὀμιλητικὴ καὶ περιχαρής.

Εἶναι ἤδη $1\frac{3}{4}$ ὥρ. μ.μ. καὶ γίνεται μικρὰ ἀνάπαυλα ὅπως ἀναπαυθῶσι πάντες καὶ συναθροισθῶσιν πάλιν διὰ τὸ ἐπίσημον πρόγευμα, ὅπερ ἄρχεται τῇ $2\frac{3}{4}$ ὥρ. μ.μ. καὶ διαρκεῖ ἐπὶ μίαν ὥραν. Εἶναι προσκεκλημένοι εἰς αὐτὸ περὶ τὰ 75 πρόσωπα καταλαμβάνοντα δύο μεγάλας τραπέζας. Προπόσεις γίνονται ὑπὲρ τῶν νεονύμων, ὑπὲρ τῶν Βασιλέων καὶ ὑπὲρ τοῦ μεγάλου Δουκὸς Μιχαήλ. Μετὰ τὸ γεῦμα καφῆς καὶ ὀμιλία μέχρι τῶν $4\frac{1}{2}$ μ.μ. ὅτε πλέον διαλύεται ἡ συναθροῖσις καὶ ἀπέρχονται πάντες κατάκοποι ἐκ τῆς πολυῶρου ὀρθοστασίας καὶ κινήσεως. Οἱ Βασιλεῖς μεταβαίνουν εἰς τὸ ἐξοχικὸν ἀνάκτορον, ὅπου πλέον μένουσι μόνοι καὶ τὸ ἑσπέρας δειπνοῦσιν ἐν οἰκογενειακῷ κύκλῳ.

Ἡ ἀναχώρησις τοῦ Δουκικοῦ ζεύγους τῶν νεονύμων ὠρίσθη διὰ τὴν $9\frac{1}{2}$ ὥρ. τῆς ἑσπέρας. Τῇ $9\frac{1}{4}$ ὥρ. συναθροίζομεθα, ἐν μικρᾷ στολῇ, παρὰ τῇ ἀποβάθρᾳ, πάντες οἱ τῆς Βασιλικῆς ἀκολουθίας, ὁ πρωθυπουργός, ὁ ὑπουργός τῆς Δικαιοσύνης, ὁ φρούραρχος μετὰ τῶν ἀξιωματικῶν, ὁ νομάρχης, ὁ δήμαρχος, καὶ ὀλίγαι τινὲς κυραῖαι. Μετ' οὐ πολὺ φθάνει ἡ Βασιλικὴ οἰκογένεια, ἡ δὲ μεγάλη δούκισσα Μαρία, ὀδηγούμενη ὑπὸ τοῦ Βασιλέως, ἀποχαιρετᾶ συγκεκινημένη ἕνα ἕκαστον τῶν παρισταμένων, οἵτινες ἀσπαζόμενοι τὴν χεῖρα τῆς εὐχονται αὐτῇ τὸ κατευόδιον.

Κατόπιν εἰσέρχονται πάντες εἰς τὴν λέμβον, ἣτις συνοδεύεται καὶ ὑπὸ ἄλλων ἑλληνικῶν καὶ ρωσικῶν λέμβων, ἐπὶ μιᾷ τῶν ὁποίων παιανίζει ἡ ρωσικὴ μουσικὴ καὶ πλέουσι πρὸς τὴν Ἀμφιτρίτην, συνοδευόμενοι ὑπὸ τῶν ζητωκραυγῶν τοῦ πληθους.

Ἐπὶ τῆς Ἀμφιτρίτης μέινασα ὀλίγον ἡ Βασιλικὴ οἰκογένεια, ἀπεχαιρέτισε τοὺς νεονύμους καὶ ἀπεβιβάσθη τῇ $10\frac{1}{2}$ ὥρ. διευθυνθεῖσα δι' ἀμαξῶν εἰς τὸ ἐξοχικὸν ἀνάκτορον, ἡ δὲ Ἀμφιτρίτη ἀπέπλευσε μετὰ μίαν ὥραν φέρουσα τὸ Δουκικὸν ζεῦγος, συνοδευόμενον μόνον ὑπὸ τοῦ ὑπασπιστοῦ τοῦ Δουκὸς λοχαγοῦ Ἐσαπάρ εἰς τὴν ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Νεαπόλεως τῆς Ἰταλίας γραφικὴν πολίχνην Σορέντον, πρὸς διάνυσιν τῆς σελήνης τοῦ μέλιτος.

Κατὰ τὴν ἀναχώρησιν ἡ πόλις ὅλη καὶ ἰδίως ἡ πλατεῖα καὶ τὸ φρούριον εἶναι λαμπρῶς φωταγωγημένα, ἐκάησαν δὲ ὠραῖα πυροτεχνήματα εἰς τὴν πλατεῖαν. Ἡ πλατεῖα ἔβριθε κόσμου μέχρι τοῦ μεσονυκτίου καὶ πέραν· ἰδίως δὲ γραφικώτατον ἦτο τὸ θέαμα κατὰ τε τὴν ἡμέραν καὶ τὴν νύκτα τῶν ἐκ τῶν πλησίων χωρίων κατελθόντων εἰς τὴν πόλιν χωρικῶν, με

τὰς ποικίλας καὶ ἀλλοκότους ἐνδυμασίας τῶν γυναικῶν αὐτῶν. Οἱ χωρικοὶ καὶ αἱ χωρικαὶ τῆς Κερκύρας δὲν ὁμοιάζουσι τοὺς τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου· ἐρχόμενοι εἰς τὴν πόλιν κατὰ τὰς ἑορτάς, ἐννοοῦσι νὰ μὴ λείψωσιν οὔτε ἀπὸ τὴν μουσικὴν, οὔτε ἀπὸ τοὺς περιπάτους εἰς τοὺς ὁποίους συχνάζει ὁ κόσμος τῶν πόλεων. Μέχρι τοῦ μεσονυκτίου περιδιαβάζουσι μετὰ τῶν κυριῶν των, μπράτσο πολλάκις, εἰς τὴν πλατεῖαν ἢ κάθηνται εἰς τὰ κεντρικώτερα καφενεῖα.

Τῆ ἐπιούσῃ 1ῃ Μαΐου, ἥτις παραδόξως δὲν ἑορτάζεται ἐν Κερκύρα ὡς ἐν Ἀθήναις, τὰ πάντα ἡσυχάζουσι πλέον καὶ ἡ πόλις λαμβάνει τὴν καθημερινὴν αὐτῆς ὄψιν, ἐτοιμάζονται δὲ πρὸς ἀναχώρησιν οἱ ἐπὶ τῆ εὐκαιρίᾳ τῶν γάμων ἐλθόντες ἐν Κερκύρα. Ὁ μέγας δούξ Μιχαήλ, μετὰ τοῦ ἱατροῦ του κ. Ζάντωφ, μετακομίζεται εἰς τὸ ἐξοχικὸν ἀνάκτορον.

Τῆ 3ῃ Μαΐου ἀναχωρεῖ τὸ πολεμικὸν ἀτμόπλοιο « Κρήτη » φέρον εἰς Πειραιᾶ τοὺς διὰ τὰς ἑορτάς τῶν γάμων ἐλθόντας Πρωθυπουργὸν καὶ λοιπούς.

Ὁ Μέγας δούξ Μιχαήλ μετὰ τοῦ ἀυλάρχου του καὶ τοῦ ἱατροῦ του ἀναχωρεῖ τῆ ἐπιούσῃ 4 Μαΐου διὰ τῆς Ρωσικῆς Ναυαρχίδος, εἰς Τεργέστην καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ρωσσίαν. Ἡ Βασιλικὴ οἰκογένεια προπέμπει αὐτὸν μέχρι τῆς Ναυαρχίδος.

Τῆ ἐπιούσῃ 5 Μαΐου, ἄλλη ἐπίσημος ἀναχώρησις· ἐπιστρεψάσης ἀπὸ τῆς προτεραίας ἐκ Σορέντου τῆς Ἀμφιτρίτης, ἀναχωρεῖ δι' αὐτῆς εἰς Βενετίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Γερμανίαν κλπ. ὁ Διάδοχος μετὰ τῆς συζύγου καὶ τῶν τέκνων του, συνοδευόμενος ὑπὸ τῆς Κυρίας τῆς τιμῆς κ. Κοντοσταύλου καὶ ὑπὸ τοῦ ὑπασπιστοῦ του ταγματάρχου Χατζηπέτρου. Τῆ 2ᾳ ὥρ. μ.μ. ἀναμένομεν ἐν τῇ ἀποβάθρᾳ πάντες οἱ τῆς Βασιλικῆς ἀκολουθίας, ὡς καὶ αἱ ἀρχαὶ τῆς πόλεως καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ καὶ ἀποχαιρετῶμεν τὸν Διάδοχον καὶ τὴν πριγκήπισσαν Σοφίαν, ἐπιβιβαζομένους τῆς λέμβου, ἥτις φέρει αὐτοὺς εἰς τὴν Ἀμφιτρίτην.

Μεθ' ὅλην αὐτὴν τὴν ἐπασχόλησιν διὰ τὰς τόσον ταχέως ἀποφασισθείσας καὶ τελεσθείσας ἑορτάς τῶν γάμων, μεθ' ὅλην τὴν συρροὴν ὑψηλῶν ἐπισκεπτῶν ἐν τοῖς ἀνακτόροις, μεθ' ὅλας τὰς γινομένας ἐκδρομάς, τὰ μαθήματα τοῦ βασιλόπαιδος Ἀνδρέου οὐδεμίαν ἡμέραν διεκόπησαν, τοῦ Βασιλέως ἐπιμένοντος ὅτι αὐτὸς δὲν ἔχει εἰς τίποτε ἄλλο νὰ ἐπασχολεῖται εἰμὴ μόνον εἰς τὰ μαθήματά του, καὶ συχνὰ ἐρωτῶντος εἴτε τὸν παιδαγωγὸν του κ. Στοῦκερ, εἴτε ἐμέ, ἂν μελετᾷ ἀρκετά. Δὲν ἔκρυπτα ἀπὸ τὸν Βασιλέα ὅτι μετὰς ἐκτάκτους αὐτὰς περιστάσεις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συμμαζεῦσῃ ἀρκούντως τὸν νοῦν του καὶ νὰ μελετᾷ πολὺ, καὶ ὅτι ἐπομένως μετρίως κατεγίνετο, ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς ἐπέμενε νὰ τὸν βιάζω νὰ μελετᾷ καὶ νὰ μὴ διακόψῃ διόλου τὰ μαθήματά του, τὰ ὁποῖα οὔτε κατὰ τὴν παραμονὴν τῶν γάμων, οὔτε τὴν μεθεπομένην αὐτῶν διεκόπησαν. Ὁ πρίγκηψ Ἀνδρέας καλοῦ χα-

ρακτῆρος ἐκ φύσεως, καὶ φοβούμενος τὸν πατέρα του, ἠναγκάσθη νὰ συμμορφωθῆ καὶ ἔμενε τὸ ἀπόγευμα ἐν τοῖς ἀνακτόροις μελετῶν, ἐνῶ πάντες οἱ ἄλλοι τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας ἐξέδραμον ἀπὸ τῆς 3 ὥρ. μ.μ. μέχρι τῆς ἑσπέρας εἰς διαφόρους ἐκδρομάς· αὐτὸς ἐξήρχετο συνήθως μετὰ τὰς 5 ὥρ. συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ κ. Στοῦκερ. Καὶ δὲν ἦτο μὲν ἡ μελέτη του τελεία ὅσον ἡδύνατο νὰ εἶναι εἰς τοιαύτην ἐξοχήν, ἀν ἦτο ἡσυχος, ἀλλ' ὅπωςδῆποτε ἐμελέτα καὶ ἠκολούθει τὰ παραδιδόμενα μαθήματα.

Μετὰ τὴν παρέλευσιν τῶν ἑορτῶν τῶν γάμων, ἔχων ὀλιγωτέραν ἐπασχόλησιν μετὰ μεσημβρίαν, ἤρχισα πάλιν νὰ κάμνω μικρὰς ἐκδρομάς εἰς διαφόρους ἀξιοθεάτους ἐξοχὰς τῆς νήσου, ὅπερ εὕρισκον τὸ μόνον διασκεδαστικὸν μέσον· ὁσάκις δὲν ἔκαμνον ἐκδρομὴν τινα περιωριζόμενη εἰς περίπατον ἐν τῇ πλατείᾳ ἢ ὑπὸ τὰς στοὰς (βόλτα) τῆς πόλεως ἢ εἰς τὴν τερπνοτάτην παραλιακὴν ὁδὸν τῆς Γαρίτσης.

Τῇ 3ῃ Μαΐου ἐξέδραμον ἑπιππος εἰς τὰ τερπνὰ χωρία Ἐφραν καὶ Ποταμόν (. . .) Τῇ ἐπιούσῃ ἐξέδραμον ἐφ' ἀμάξης ἀπὸ τῆς 3 μέχρι τῆς 6 1/2 μ.μ. μετὰ τοῦ συνταγματάρχου κυρίου Παπαδιαμαντοπούλου, τῆς δεσποινίδος Κριεζῆ, κυρίας τῆς τιμῆς τῆς Βασιλίσσης καὶ τοῦ ἱατροῦ κ. Σάββα, εἰς τὸ χωρίον Πέλεκαν (. . .).

Τὸ Μαντούκι.— Τῇ μεθεπομένη ἐξέδραμον πάλιν μετὰ τῆς δεσποινίδος Κριεζῆ καὶ τοῦ ἱατροῦ κ. Σάββα ἐφ' ἀμάξης εἰς τὸ 14 χιλιόμετρα ἀπέχον χωρίον Ἰψον. Ἡ ὁδὸς βαίνει διὰ Μαντουκίου¹, προαστείου τῆς πόλεως, παρὰ τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν, διέρχεται ὠραίας τοποθεσίας, διασχίζει (. . .) καὶ καταλήγει εἰς τὸ παράλιον χωρίον Ἰψο (. . .).

Ἄνεχωρήσαμεν ἐκ Παλαιοκαστρίτσης ἐπιβάντες τῶν ἀμαξῶν (. . .) καὶ ἐλάβομεν τὴν νοτιωτέραν διακλάδωσιν ἣτις φέρει εἰς τὸ χωρίον Ποταμόν, εἰς ὃ τὴν ἡμέραν αὐτὴν τελεῖται πανήγυρις καὶ λιτανεία. Κατὰ συνήθειαν πρὸ χρόνων ἐπικρατοῦσαν, παλαιὰ τις εἰκὼν τῆς Παναγίας, πρέπει νὰ διαμένη ἐπὶ ἕξ μῆνας κατ' ἔτος εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ χωρίου Ποταμοῦ καὶ ἐπὶ ἄλλους ἕξ μῆνας εἰς τὴν μονὴν Τεμπλόνη, ἀπέχουσαν περὶ τὰς 2 ὥρας τοῦ χωρίου. Ἡ μεταστάθμευσις δὲ αὕτη τῆς εἰκόνας εἰς Ποταμόν γίνεται τῇ πρώτῃ Κυριακῇ μετὰ τὴν 25ην ἡμέραν ἀπὸ τοῦ Πάσχα. Σήμερον λοιπὸν ἀπὸ πρωΐας μετέβησαν ἅπαντες οἱ χωρικοὶ μετὰ τῶν ἱερέων των, τῶν ἑξαπτερυγῶν, κλπ. εἰς Τεμπλόνη καὶ παρέλαβον τὴν εἰκόνα, ἀκριβῶς δὲ τὴν βῆν ὥραν μ.μ. εἶχον ἐπιστρέψει εἰς τὸ χωρίον καὶ περιέφερον ἐν λιτανείᾳ τὴν

1. Ἡ ἀσχολίαστῃ ἀναγραφῇ τοῦ χωριοῦ «Μαντούκι» δείχνει πὼς ἡ «Φυλλάδα τῆς Φαμίλιας» (βλ. σ. 1) δὲν εἶχε ἀκόμα βρεθεῖ. Ὁ ἀντισυνταγματάρχης Δαγκλῆς διασχίζει τὸ Μαντούκι πηγαίνοντας ἐκδρομὴν μετὰ ἀνακτορικὸν ἀμάξι, χωρὶς νὰ ὑποψιάζεται πὼς ἐκεῖ ξεψύχησε ὁ λαβωμένος τῆς Τενέδου Γκόργας, ἐκεῖ ἀνδρώθηκε ὁ παπποῦς Γιώτης, ἐκεῖ γεννήθηκε ὁ πατέρας Γεώργιος.

εικόνα, προπορευομένων τινῶν καὶ πυροβολούντων διὰ τρομπονίων, διὰ τῶν κυριωτέρων ὁδῶν τοῦ χωρίου, πρὶν ἢ τὴν ἀποθέσωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν· ἐφθάσαμεν εἰς Ποταμὸν ἀκριβῶς τὴν ὥραν ταύτην καὶ σταθέντες ἐν τινὶ ὁδῷ εἶδομεν διερχομένην τὴν λιτανείαν, ἧς προηγούντο αἱ δύο φιλαρμονικαὶ μουσικαὶ τῆς πόλεως, ἀπόσπασμα στρατιωτῶν, οἱ ἱερεῖς κλπ. καὶ εἶποντο πλήθος κόσμου. Αἱ ὁδοὶ δι' ὧν διήλθεν ἡ λιτανεία ἦσαν κατελημμένοι ἐκατέρωθεν ὑπὸ πλήθους ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἐκ τῆς πόλεως καὶ τῶν χωρίων, ἐξ ὧν διεκρίνοντο διὰ τῶν γραφικῶν αὐτῶν ἐνδυμασιῶν αἱ χωρικαὶ γυναῖκες.

Ἰδόντες καὶ τὸ θέαμα τοῦτο ἐπανήλθομεν εἰς τὴν πόλιν τῇ 6 1/2 μ.μ. Καὶ οὕτω ἐτελείωσεν ἡ ὥραία μὲν, ἀλλὰ κοπιαστικὴ αὕτη δι' ὅλης τῆς ἡμέρας ἐκδρομὴ.

Τῇ ἐπιούσῃ, 8 Μαΐου, βαρυνθεις δὲν ἔλαβον μέρος εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ἄλλων διοργανωθεῖσαν θαλασσίαν ἐκδρομὴν δι' ἀτμακάτου εἰς τὸ νησίδιον Βίδον καὶ λοιπὴν παραλίαν τῆς νήσου. Ἀντὶ ταύτης ἐπεσκέφθην μετὰ μεσημβρίαν, τὴν μεγάλην μονὴν τῆς Πλατυτέρας (Παναγίας) εὕρισκομένην παρὰ τὴν ὁδὸν ἣτις ἐνώνει τὰ προάστεια τῆς πόλεως Ἁγίου Ρόκου (San Rocco) καὶ Μαντούκιον.

Ἡ ἐκκλησία τῆς μονῆς εἶναι ἀρχαιοτάτη καὶ κάλλιστα διατηρουμένη, ἐν αὐτῇ δὲ ὑπάρχουσιν οἱ τάφοι τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος Ἰω. Καποδίστρια καὶ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ Αὐγουστίνου καὶ Βιάρου, ἀρχιερέων τινῶν καὶ ἄλλων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον σπουδαίων ἀνδρῶν. Μεταξὺ ἄλλων εἶδον τὸν τάφον τοῦ ἐπὶ τῆς Ἑλλην. ἐπαναστάσεως στρατηγοῦ Φώτου Τσαβέλα, ὡς καὶ τοῦ Κωνστατίνου Σ. Μόστρα, ἐξ Ἄρτης, ἐμπόρου, κλπ. ὡς φέρει ἡ ἐπιγραφή τῆς πλακός. Βεβαίως θὰ εἶναι τισ τῶν προγόνων τοῦ μακαρίτου πενθεροῦ μου¹ (. . .).

Τῇ ἐπομένῃ, 11 τοῦ μηνὸς ἡ ἡμέρα ἦτο καλή, προετοιμάσθη δὲ διὰ τὴν ἑσπέραν μεγάλη μουσικὴ συμφωνία διδομένη πρὸς τιμὴν τῶν βασιλέων ἐν τῷ θεάτρῳ τῆς πόλεως ὑπὸ τῆς Φιλαρμονικῆς Ἑταιρίας. Μετὰ τὸ ἐν τῷ ἐξοχικῷ ἀνακτόρῳ σύνηθες γεῦμα, ἀπήλθομεν ἐκεῖθεν τῇ 9 ὥρ. μ.μ. καὶ μετέβημεν εἰς τὸ μικρὸν χειμερινὸν θέατρον, ἐν ᾧ εἶχον διατεθῆ τρία θεωρεῖα ὑπὲρ τῆς Βασιλ. Ἀκολουθίας, ἐκατέρωθεν τοῦ Βασιλικοῦ θεωρείου. Τῇ 9 1/2 ὥρ. ἀφιχθέντων τῶν Βασιλέων, ἤρχισεν ἡ ὑπὸ τοῦ καλλίστου μουσικοῦ θιάσου τῆς πόλεως συμφωνία, παιχθέντων πολλῶν ἐκλεκτῶν τεμαχιῶν· τὸ μικρὸν θέατρον ἦτο ἑορτασίμως διακεκοσμημένον, τὰ δὲ θεωρεῖα αὐτοῦ

1. Ὅχι ἀπειθείας. Γιὰ τὰ γενεαλογικὰ Σπ. Μόστρα, βλ. σ. 121. Ὁ ἐνταφιασμένος ἐστὶν Ἰδαυτέρης Κωνσταντίνος Μόστρας, πρῶτος ἐξ ἀδελφῶν τοῦ Ἀναγνώστη Μόστρας, θὰ εἶναι πιθανώτατα ὁ ἀναφερόμενος ὡς μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς, ποὺ φυγάδευε τοὺς Σουλῶτας ἀπὸ τὴν Ἀγγλοκρατούμενη Κέρκυρα στὴ Στερεὰ (βλ. σ. 10).

ἦσαν πλήρη ἐκ κυριῶν φρακφοροούντων καὶ κυριῶν ἐν ἐξώμῳ περιβολῇ. Ἡ μουσικὴ αὐτὴ ἐσπερὶς διήρκεσεν μέχρι τῆς 11 1/2 μ.μ. (. . .).

Ἐπιστροφή.—Τῆ 12ῃ καὶ 13ῃ τοῦ μηνὸς ἔμεινα εἰς τὴν κλίνην ἔχων μικρὸν πυρετόν. Ἐπιστρεψάσης δὲ τῆ πρωΐα τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐκ Βενετίας τῆς Ἀμφιτρίτης, ὁ Βασιλεὺς ὥρισεν τὴν ἐσπέραν τῆς αὐτῆς πρὸς ἐπιβίβασιν καὶ ἀναχώρησιν. Ἡτοίμασα ταχέως τῆ βοηθεία τοῦ ὑπηρέτου μου τὰ πράγματά μου καὶ τῆ συμβουλῇ τοῦ ἱατροῦ ἐπεβιβάσθην ἐν τῷ ἀτμοπλοίῳ ἀπὸ τῆς 5 ὥρ. μ.μ. Προηγῆθη ἐμοῦ ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ Βασιλέως ἀντιπλοίαρχος κ. Κουντουριώτης, ὅστις παθὼν πρὸ 25 ἡμερῶν ἐξ ἐρεσιπέλατος, εὕρισκετο ἐν ἀναρρώσει, καὶ ἀπετελέσαμεν οἱ δύο τοὺς ἀσθενεῖς τῆς ἀκολουθίας, μένοντες προπεφυλαγμένοι εἰς τὸ ἰδιαιτερον διαμέρισμά μας. Ἐγὼ μάλιστα ἔκρινα καλὸν καὶ νὰ κατακλιθῶ ἀμέσως ἐν τῷ ἰδιαιτέρῳ θαλάμῳ μου, μὴ ἐγερθεῖς ἢ κατὰ τὸν εἰς Πειραιᾶ κατὰπλουον ἡμῶν.

Ἡ Βασιλικὴ οἰκογένεια μετὰ τῆς ἀκολουθίας τῆς ἐπεβιβάσθη τῆ 7 ὥρ. μ.μ. καὶ μετὰ ἡμίσειαν ἔτι ὥραν ἡ Ἀμφιτρίτη ἀπέπλευσεν ἐκ τοῦ λιμένος τῆς Κερκύρας. Τὸ ταξειδιὸν μας ἦτο ὠραιότατον, ἐντελοῦς νηεμίας ἐπικρατούσης ἐν τῇ θαλάσσει. Τῆ 7 ὥρ. τῆς πρωΐας τῆς ἐπομένης ἡ Ἀμφιτρίτη διῆλθε πρὸ τῶν Πατρῶν, τῆ 2 ὥρ. μ.μ. διεπέρασε τὴν διώρυγα τῆς Κορίνθου καὶ τὴν 5 1/4 ὥρ. εἰσῆλθεν εἰς τὸν λιμένα Πειραιῶς (. . .).

Τατόϊ.—Ὀλίγας ἡμέρας διήρκεσαν τὰ μαθήματα ἐν Ἀθήναις καὶ ἐσυνεχίσθησαν κατόπιν ἐν Δεκελείᾳ, ὅπου ἐνεκατέστη ἡ Βασιλικὴ Οἰκογένεια, ἐκτὸς τῆς Βασιλίσσης, ἣτις ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν ἐκ Κερκύρας ἐπιστροφήν, ἀνεχώρησεν εἰς Ρωσσίαν παρὰ τῆ θυγατρὶ Αὐτῆς μεγάλῃ Δουκίσσῃ Μαρίᾳ. Εἰς τὴν Δεκέλειαν ἀνηρχόμην δις τῆς ἐβδομάδος μετὰ τῶν λοιπῶν καθηγητῶν ἀνεχωροῦμεν ἐξ Ἀθηνῶν διὰ τοῦ σιδηροδρομικοῦ συρμοῦ Κηφισίας τῆ 7 ὥρᾳ π.μ. καὶ ἐφθάνομεν εἰς Κηφισίαν τῆ 7 3/4 περίπου. Ἐκεῖ μᾶς ἀνέμενε τὸ βασιλικὸν λεωφορεῖον εἰς ὃ ἐπιβαίνοντες ἐφθάνομεν εἰς Τατόϊ ὀλίγον μετὰ τὴν 9ην ὥραν. Ἐκεῖ μᾶς ἀνέμενε καλὸν πρόγευμα, μεθ' ὃ ἀπὸ τῆς 10ης π.μ. μέχρι τῆς 1 ὥρ. μ.μ. ἐγίνοντο μαθήματα πρὸς τὸν πρίγκηπα. Εἰς τὴν 1ην μ.μ. παρετίθετο τὸ δεῦτερον πρόγευμα, εἰς ὃ παρεκαθήμεθα μετὰ τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας, ἣτις εἰς τὰς τοιαύτας περιστάσεις φέρεται πάντοτε μετὰ τῆς διακρινούσης αὐτὴν ἀπλότητος καὶ οἰκειότητος. Τὸ πρόγευμα τοῦτο παρετίθετο εἰς τὸ ὑπαιθρον, ὑπὸ τὴν σκιὰν ὑψηλῶν λευκῶν ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ παλαιοῦ ἀνακτόρου, ὅπερ χρησιμεύει ὡς ἰδιαιτέρα κατοικία τοῦ Διαδόχου κατὰ τὴν εἰς Δεκέλειαν διαμονὴν αὐτοῦ. Μετὰ τὸ πρόγευμα ἐπηκολούθει ὀμιλία, καφῆς καὶ κάπνισμα μέχρι τῆς 2ας μ.μ. ὅτε ὁ Βασιλεὺς μᾶς ἀπεχαιρέτα ἀπερχόμενος.

Ἀπὸ τῆς 2ας ὥρ. μέχρι τῆς 4ης ἐπανελαμβάνοντο τὰ πρὸς τὸν πρίγκηπα μαθήματα.

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐγὼ ἔκαμνον δύο ὥρας μαθήματα εἰς τὸν πρίγκηπα, μίαν πρὸ μεσημβρίας καὶ μίαν μετὰ μεσημβριαν. Κατὰ δὲ τὰς ὥρας καθ' ἃς δὲν εἶχομεν μάθημα ἐκάμνομεν ἐκτεταμένους περιπάτους εἰς τὸ κατὰφυτον, ποικιλώτατον καὶ δροσερώτατον δάσος τῆς Δεκελείας· πολλάκις δὲ καὶ ἐξαπλούμενος ἐπὶ μακρὸν ἐν τῇ βαθυτάτῃ σκιᾷ τῶν πυκνοφύλλων δένδρων ἀνεγίνωσκον ἐφημερίδας ἢ βιβλία διάφορα. Ἦσαν οὕτω ἀληθῆς ἀπόλαυσις αἱ ἡμέραι καθ' ἃς διηρχόμην ἐν Τατοῖῳ.

Περὶ τὴν 4 1/2 ὥρ. μ.μ. συνήθως ἐπιβαίνοντες πάλιν τοῦ λεωφορείου κατηρχόμεθα εἰς Κηφισίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ἀθήνας.

Τὰ ἐν Δεκελείᾳ μαθήματα διήρκεσαν οὕτω καθ' ὅλον τὸν Ἰούνιον. Εἰς τὸ τέλος δ' αὐτοῦ διεκόπησαν ἵνα ἐπαναληφθῶσι τὴν 1ην Σεπτεμβρίου. Ὁ Βασιλεὺς ἀνεχώρησεν εἰς Εὐρώπην, ὃ δὲ πρίγκηψ Ἀνδρέας μετὰ τινὰς ἡμέρας εἰς Κρήτην, ἵνα διέλθῃ δύο μῆνας παρὰ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ, ἡγεμόνι τῆς Κρήτης.

Ἡ Α.Μ. δὲν ἔκρινεν ὀρθὸν ν' ἀφήσῃ ἐντελῶς ἄνευ ἀσχολίας καὶ μελέτης ἐπὶ δύο μῆνας τὸν πρίγκηπα Ἀνδρέαν ¹ (. . .).

Κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ τελευταίου μαθήματος, μετὰ τὸ πρόγευμα, ὁ Βασιλεὺς πλησιάσας μὲ μοὶ εἶπεν ὅτι ἐπειδὴ ὁ πρίγκηψ Ἀνδρέας πρόκειται νὰ μεταβῇ εἰς Κρήτην, παρὰ τῷ ἀδελφῷ του Ἠγεμόνι τῆς Κρήτης, κρίνει καλὸν νὰ μεταβῶ καὶ ἐγὼ παρ' αὐτῷ βραδύτερον, κατὰ τὰ τέλη Ἰουλίου, ἵνα ἐπαναρχίσωμεν ἐκεῖ τὰ μαθήματα. Ἀπήντησα φυσικὰ εἰς τὸν Βασιλέα ὅτι πολὺ εὐχαρίστως θὰ μεταβῶ πρὸς συνάντησιν τοῦ πρίγκηπος, ἀφοῦ προηγουμένως κατὰ τὸν μῆνα Ἰούλιον προετοιμάσω τινὰ ἐκ τῶν μαθημάτων τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ παραδῶσω εἰς αὐτόν. Ἴδου ὁ λόγος τῆς εἰς Κρήτην μεταβάσεώς μου.

Πολιτικὲς ἀντιλήψεις Γεωργίου Α'.— Κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν, δοθείσης μοι ὑπὸ τοῦ Βασιλέως ἀφορμῆς ὠμίλησα κατὰ πρώτην φοράν μετ' αὐτοῦ περὶ τῶν πολιτικῶν ἐν γένει πραγμάτων καὶ τῆς διοικήσεως τῆς πατρίδος. Γινομένου λόγου περὶ τῆς ἀπονομῆς εἰς τὸν Ἠγεμόνα τῆς Κρήτης τοῦ μεγάλου ἀγγλικοῦ παρασήμου τοῦ Λουτροῦ καὶ περὶ τῆς καλῆς ἐν γένει διοικήσεώς του, ὁ Βασιλεὺς μοὶ εἶπεν ὅτι ἐκεῖ βραίνουσι λαμπρὰ τὰ πράγματα διότι εἶναι ἡ θέλησις ἑνὸς μόνου, τοῦ ἡγεμόνος, ἣτις ἰσχύει καὶ κυβερνᾷ, ἐνῶ ἐδῶ μὲ τὰς κομματικὰς κυβερνήσεις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ τι καλόν, καὶ ἂν δὲ γίνῃ τι τοιοῦτον ὑπὸ τινος Κυβερνήσεως, ἔρχεται ἄλλη ἣτις τὸ καταστρέφει. Ἐδῶ οἱ πολιτευόμενοι, μοὶ εἶπεν χαρακτηριστικῶς ὁ Βασιλεὺς, νομίζουν ὅτι τὸ ἔθνος, ὁ στρατὸς κλπ. ἐγινεν

1. Ἀπ' ἐδῶ ἀρχίζει τὸ χωριστὸ σημειωματᾶριο γιὰ τὸ ταξίδι καὶ τὴ διαμονὴ στὴν Κρήτη.

δι' αὐτούς, διὰ νὰ ὑπηρετῇ αὐτούς καὶ τὰ συμφέροντά των, ἐνῶ ὅλως τὸ ἐναντίον δέον νὰ συμβαίη, αὐτοὶ δηλαδὴ νὰ εἶναι οἱ ὑπηρεταὶ τοῦ ἔθνους καὶ νὰ ἐνεργῶσιν ὅ,τι συμφέρει εἰς αὐτὸ καὶ ὄχι εἰς τὸ κόμμα των· ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν θέλουσι νὰ τὸ ἐννοήσωσιν.

Ἐυθαρρυνθεὶς τότε ἐξέθεσα εἰς τὸν Βασιλέα ὅτι τὸ ἔθνος φέρεται κατὰ κρημῶν οὕτω διοικούμενον καὶ ὅτι θέλει ἐπέλθει μεγάλη καταστροφή ἂν ἐξακολουθήσῃ αὐτὴ ἢ κατάστασις, καὶ τὸν ἰκέτευσά νὰ λάβῃ μέτρα σύντονα ὅπως περιστείλῃ τὰς αὐθαιρεσίας καὶ παρανομίας τῶν κομματικῶν κυβερνήσεων καὶ σώσῃ τὸν τόπον. Καὶ ἔγινε μὲν ἡ καλὴ ἀρχή, ἐξηκολούθησα, διὰ τοῦ περὶ διοικήσεως τοῦ στρατοῦ Νόμου, δι' οὗ ἐλπίζω ὅτι τὰ τοῦ στρατοῦ, περιερχόμενα εἰς τὴν ἄμεσον διοίκησιν τοῦ Διαδόχου, ὡς ἀνέκαθεν εἶχον τὴν ἰδέαν ταύτην, μεγάλως ἤθελον βελτιωθῆ, ἀλλὰ πρέπει ἀνάλογα μέτρα νὰ ληφθῶσι καὶ διὰ τὰ λοιπὰ ὑπουργεῖα καὶ νὰ περιμαζευθῶσιν ὀλίγον αἱ χεῖρες τῶν Ὑπουργῶν, τῶν νομιζόντων ὡς τιμάριον ἑαυτῶν τὴν ἐξουσίαν. Ὁ Βασιλεὺς μοι εἶπεν ὅτι ταχέως ἐλπίζει νὰ περισταλῇ ἡ κατάστασις αὕτη, μὲ τὴν ἔνωσιν μάλιστα τῆς Κρήτης, θὰ ληφθῶσι τοιαῦτα μέτρα. Ἴσως θὰ εἶναι εὐκόλον, τοῦ εἶπον, νὰ γίνῃ τότε τοῦτο, διότι πιθανὸν αἱ δυνάμεις συγκατατιθέμεναι εἰς τὴν ἔνωσιν τῆς Κρήτης, νὰ θέσωσι τὸν ὄρον τῆς ἐπὶ τὸ βέλτιον καὶ ἀναλόγως πρὸς τὸ τῆς Κρήτης τροποποιήσεως τοῦ πολιτεύματός μας. Ὁχι, ἀπήντησεν ὁ Βασιλεὺς, αἱ Δυνάμεις δὲν θέλουσιν ἀναμιχθῆ εἰς τοῦτο, ἀλλὰ μόνη θὰ ἐπέλθῃ ἡ ἀλλαγὴ. Δὲν ἠδυνάμην νὰ ἐρωτήσω τι περισσότερον καὶ ἡ ὁμιλία μας διεκόπη, ἀποχαιρετίσαντός με τοῦ Βασιλέως. Ἐχάρην μεγάλως διὰ τὰς καλὰς ταύτας ἰδέας τοῦ Βασιλέως καὶ διὰ τὴν συναίσθησιν, ἣν ἔχει τῆς καταστάσεως, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν ἀποφασίζει ν' ἀναλάβῃ δραστηρίως τὴν εὐθύνην τῆς διοικήσεως καὶ διοικήσῃ δι' ὑπουργῶν ἀμερολήπτων καὶ πονούντων πραγματικῶς διὰ τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος.

Κρητικὴ Πολιτεία.— Περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἰουλίου ἐξεδόθη διάταγμα ἐπιτρέπον μοι τὴν εἰς Κρήτην μετάβασιν διὰ λόγους ὑπηρεσίας.

Ὅθεν τῇ πρωΐᾳ τῆς 28ης Ἰουλίου κατελθὼν ἐκ Κηφισσίας εἰς Πειραιᾶ ἐπεβιβάσθην τοῦ μεγάλου ἀτμοπλοίου Ρωσσία, ἀνήκοντος εἰς ρωσικὴν ἐταιρίαν καὶ προερχομένου ἐξ Ὁδησοῦ, ὅπερ ἀπέπλευσε τοῦ λιμένος Πειραιῶς τῇ 11 ὥρ. π.μ. κατευθυνόμενον κατ' εὐθείαν εἰς τὴν Σούδα τῆς Κρήτης. Εὐτυχῶς ὁ καιρὸς ἦτο καλός, ἐλαφροῦ μόνον πνέοντος ἀνέμου (. . .).

Ἐν τῷ ἀτμοπλοίῳ ἀνῆλθεν ὅπως μὲ παραλάβῃ κατ' ἐντολὴν τοῦ Ὑπάρχου ἀρμοστοῦ τῆς Κρήτης πρίγκηπος Γεωργίου ἀστυνομικός τις ὑπάλληλος (ὁ κυρ Μιχάλης ἢ Τζανάρας). Ἀπεβιβάσθην ὅθεν μετ' αὐτοῦ εἰς τὴν ἀκτὴν, παρὰ τὸ τελωνεῖον, καὶ ἐπιβὰς μετὰ τοῦ ἰδίου ἀμάξης ἀνεχώρησα τῇ 1 3/4 ὥρ. διὰ Χανιά. Ἡ ὁδὸς εἶναι ἀμαξιτὴ, καλῶς συντηρουμένη,

διέρχεται διὰ διαφόρων τουρκικῶν κτημάτων καὶ ἐπαύλεων, ἐγκαταλειμμένων τῶν πλείστων, καὶ εἰσέρχεται ἐν τῇ περιτειχισμένη πόλει τῶν Χανίων διὰ τῆς πρὸς τὸ προάστειον Χαλέπαν Πύλης, ἣτις ἐκρημνίσθη μετὰ τὴν ἀνακήρυξιν τῆς Κρητικῆς αὐτονομίας. Εἰς τὰς 2 1/2 μετὰ τὸ μεσονύκτιον φθάνομεν εἰς Χανιά καὶ ὀδηγοῦμαι εἰς τὸ ἀνάκτορον τοῦ πρίγκηπος, ὅπου μὲ ὑποδέχεται ὁ ἐπιστάτης τοῦ ἀνακτόρου κύρ Ἰάκωβος ἢ Giacomo (ὁ ἀρχαῖος γνωστὸς ξενοδόχος τῆς ἐν τῇ Προποντιδί Πριγκηπονήσου)¹, ὅστις μὲ εἰσάγει εἰς τὸ δωμάτιόν μου, εὐρυχωρότατον καὶ διὰ καινουργῶν ἐπιπλωμένων.

Τὸ ἀνάκτορον τοῦτο, ὀλίγον ἄνωθεν τοῦ λιμενίσκου τῆς πόλεως κείμενον, ἦτο ἀρχαῖον μέγαρον δικαστηρίου ἐπὶ τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας, ἐπισκευασθὲν δὲ καὶ ἐπιπλωθὲν ὑπὸ τῆς Κρητικῆς πολιτείας παρεχωρήθη εἰς τὸν πρίγκηπα Γεώργιον, ὅστις ὅμως δὲν μένει ἐν αὐτῷ, ἀλλ' ἐν ἐξοχικῇ οἰκίᾳ, ἐν τῷ προαστείῳ Χαλέπῃ, ἐνοικιασθεῖσα καὶ ἐπιπλωθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ.

Περὶ τὴν 9 1/2 ὥρ. π.μ. τῆς ἐπιούσης ἐπιβὰς ἀμάξης μετέβην εἰς τὸ ἐν Χαλέπῃ ἐξοχικὸν ἀνάκτορον ἵνα χαιρετίσω τοὺς πρίγκηπας. Ἐν αὐτῷ μένει ὁ ὑπάτος ἀρμοστής μετὰ τῶν ὑπασπιστῶν του κ.κ. Θεοδ. Καρπούνη, πλοιάρχου, καὶ Κίμ. Λεμπέση, πλωτάρχου, ξενίζων ἤδη καὶ τὸν ἀδελφόν του πρίγκηπα Ἀνδρέαν. Εἶναι μικρὰ διώροφος οἰκία μετὰ μικροῦ κήπου, ἐπιπλωθεῖσα μετὰ καλαισθησίας ὑπὸ τοῦ πρίγκηπος· εἰς τὰς δύο αὐτῆς εἰσόδους φρουροῦσιν στρατιῶται ἐκ τῶν διεθνῶν στρατευμάτων. Εἰσαχθεῖς ἐχαιρέτισα τοὺς ὑπασπιστάς καὶ μετ' οὐ πολὺ τὸν πρίγκηπα Ἀνδρέαν, ἐλθόντα εἰς τὸ δωμάτιον τῶν ὑπασπιστῶν. Μετ' ὀλίγην ὥραν ἐκλήθην παρὰ τοῦ Ὑπάτου Ἀρμοστοῦ, παρὰ τῷ ὁποίῳ ἔμεινα πλεον τῆς μιᾶς ὥρας ἀκούων αὐτὸν ἀναπτύσσοντά μοι τὰ τῆς ἐν Κρήτῃ διοικήσεώς του καὶ σχεδιάζοντα τὴν ταχεῖαν ἔνωσιν αὐτῆς μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἀναγγελθειῶν τῷ πρίγκηπι καὶ ἄλλων παρουσιάσεων, ἐχαιρέτισα αὐτὸν καὶ ἐξῆλθον τοῦ γραφείου του, ἀλλ' ἔμεινα ἐν τοῖς ἀνακτόροις διὰ τὸ πρόγευμα, ὅπερ παρετέθη εἰς τὴν 1 ὥρ. μ.μ. καὶ διαρκεῖ συνήθως μέχρι τῶν 2 μ.μ., ὅτε πάντες ἀφίνονται ἐλεύθεροι ὑπὸ τοῦ πρίγκηπος. Εἰς τὰς 2 λοιπὸν μόνον μ.μ. ἐπιβὰς λεωφορείου, ἐκτελοῦντος τὴν συγκοινωνίαν μεταξὺ Χαλέπας καὶ πόλεως, ἐπανῆλθον εἰς τὸ ἐν Χανίοις ἀνάκτορον.

Τὰ τῆς ἐν Χανίοις διαμονῆς μου ἐκανονίσθησαν ὡς ἑξῆς :

Θὰ κατοικῶ εἰς τὸ ἐν τῇ πόλει ἀνάκτορον, εἰς ὃ ἔχει παραχωρηθῆ δωμάτιον πρὸς κατοικίαν καὶ εἰς τὸν λογιστὴν τοῦ πολεμ. ναυτικοῦ κ. Μπούκαν, κληθέντα ἐξ Ἀθηνῶν ἵνα διοργανίσῃ τὴν οἰκονομικὴν ὑπηρεσίαν τῆς χωροφυλακῆς τῆς Κρήτης. Καθ' ἐκάστην περὶ τὰς 10 1/2 — 11 π.μ. θὰ μεταβαίνω εἰς Χαλέπαν· εἰς τὰς 11 ἕως 12 ἢ 12 1/2 θὰ παραδίδω μάθημα εἰς τὸν

1. Βλ. σ. 131.

πρίγκηπα Ἀνδρέαν. Εἰς τὴν 1 πρόγευμα. Εἰς τὰς 2 ἐπιστροφή εἰς Χανία καὶ ὕπνος. Εἰς τὰς 6 — 7 1/2 περίπατος κατὰ βούλησιν ἐν τῇ πόλει ἢ εἰς τὰ περίξ. Εἰς τὰς 8 μ.μ. ἀλλαγὴ ἐνδυμασίας καὶ μετάβασις εἰς Χαλέπαν διὰ τὸ γεῦμα, εἰς ὃ οἱ παρακαθήμενοι φέρουσι σμόκιν. Τὸ γεῦμα παρατίθεται εἰς τὰς 8 1/2 καὶ διαρκεῖ συνήθως μίαν ὥραν. Μετὰ τοῦτο συνομιλία μετὰ τῶν πριγκήπων μέχρι τοῦ μεσονυκτίου καὶ πέραν πολλάκις.

Τὸ μεσονύκτιον ἐπιστροφή εἰς Χανία καὶ ὕπνος.

Διὰ τὰς εἰς Χαλέπαν μεταβάσεις καὶ ἐπιστροφάς μου ὁ πρίγκηψ Γεώργιος ὤρισεν ἀμαξάν τινα τῆς ἰδιαίτερας ὑπηρεσίας του.

Ὁ βίος αὐτὸς ἤρχισεν ἀμέσως ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας καὶ προβλέπω ὅτι θὰ εἶναι πολὺ πληκτικός.

Τὴν ἰδίαν ἡμέραν ἄφησα ἐπισκεπτήριον εἰς τὰς οἰκίας τῶν προσένων Γαλλίας, Ἀγγλίας, Ρωσσίας, Ἰταλίας καὶ Αὐστρίας, ὡς καὶ εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῶν διεθνῶν στρατευμάτων γάλλον συνταγματάρχην D'Albignac, οἵτινες τὴν ἐπιούσαν μοὶ ἀνταπέδωσαν τὴν ἐπίσκεψιν.

Τῇ ἐπομένῃ ἡμέρᾳ Κυριακῇ, 30 Ἰουλίου, ἡ Κρητικὴ πολιτεία, ἀποδίδουσα φόρον εὐγνωμοσύνης εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐτέλεσε μνημόσυνον ὑπὲρ τοῦ δολοφονηθέντος βασιλέως τῆς Ἰταλίας Οὐμβέρτου. Τὸ μνημόσυνον ἐγένετο ἐν τῇ μητροπόλει Χανίων, παρευρέθησαν δὲ ἐν αὐτῷ αἱ ἀρχαὶ τῆς Κρητικῆς πολιτείας, οἱ πρόξενοι, οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ διεθνοῦς στρατοῦ, καὶ οἱ πρίγκηπες μετὰ τῆς ἀκολουθίας, εἰς ἣν συγκατελέγην καὶ ἐγώ. Ἐξωθεν τοῦ ναοῦ ἦσαν παρατεταγμένα ἀπόσπασμα τῆς κρητικῆς χωροφυλακῆς καὶ ἀπόσπασμα ἰταλῶν ναυτῶν.

Χανιά 1900.— Ἡ πόλις τῶν Χανίων πολὺ ἀπέχουσα ὡς πρὸς τὴν ῥυμοτομίαν, τὰς οἰκοδομὰς κλπ. εὐρωπαϊκῆς πόλεως, οὐδὲν ἔχει τὸ ἐλκυστικόν, εἶναι παραλία πόλις, ἀλλ' ἀλίμενος, διότι ἡ θάλασσα εἶναι ἀνοικτὴ ἔμπροσθεν παραδερομένη ὑπὸ τε τῶν βορείων, τῶν βορειοανατολικῶν καὶ τῶν δυτικῶν ἀνέμων. Μικρὸς τις μόνον λιμενίσκος ἔχει σχηματισθῆ πρὸ αὐτῆς διὰ νὰ καταφεύγωσιν αἱ λέμβοι καὶ τὰ μικρὰ πλοίαρια· ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τοῦ περισφίγγοντος τὴν πόλιν τείχους ἐπεκτείνεται πρὸς δυσμὰς ἐπὶ μῆκος 500 μέτρων περίπου ἐπιθαλάσσιον τείχος ἀπολήγον εἰς φάρον μετὰξὺ τοῦ ὁποίου καὶ τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τῆς πόλεως ἀφίνεται στενὴ θαλασσία δίοδος διὰ τὴν εἴσοδον τῶν πλοιαρίων. Ὁ ἐσωτερικὸς οὗτος λιμενίσκος ἔχει μῆκος περὶ τὰ 600 μ. περίπου καὶ πλάτος ποῦ μὲν περὶ τὰ 100 μ. ποῦ δὲ περὶ τὰ 150 ἢ κατὰ τι περισσότερον. Τὰ ἀτμόπλοια ἀγκυροβολοῦσιν ἔξωθεν τοῦ τείχους τούτου, τὸ ὁποῖον εἶναι κατεσκευασμένον οὕτως ὥστε νὰ χρησιμεύη καὶ διὰ τὴν ἄμυναν τῆς πόλεως, καταλαμβάνομενον ἐν ἀνάγκῃ ὑπὸ πεζῶν στρατιωτῶν· ἐν τῷ μέσῳ τοῦ τείχους τούτου σχηματίζεται ἰσχυρὸν σφηνοειδὲς πυροβολεῖον, μετὰ πυριτιδαποθήκης, ὅπερ φαίνεται ὅτι ἦτο ὠπλι-

σμένον ἐπὶ τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας δι' ἑνὸς μόνον μεγάλου διαμετρήματος πυροβόλου. Τὸ λοιπὸν τῆς πόλεως περιβάλλεται ὑπὸ ἰσχυροτάτου προμαχωνικοῦ τείχους, καλῶς διατηρουμένου, κατὰ μήκος τοῦ ὁποίου ἔσωθεν εἶναι ἀνεγειγερμένοι πολλοὶ στρατῶνες, κατεχόμενοι ἤδη ὑπὸ τῶν διεθνῶν στρατευμάτων. Ἡ πλατυτάτη τάφρος τοῦ φρουρίου ἔχει μεταβληθῆ εἰς λαχανοκήπους. Δύο ἐκ τῶν πυλῶν τοῦ φρουρίου ἔχουσι καταρριφθῆ ἤδη ὑπὸ τῶν διεθνῶν στρατευμάτων, ἡ μεσημβρινή, φέρουσα πρὸς τὴν Χαλέπαν καὶ ἡ δυτικὴ πρὸς τὴν παραλίαν.

Τὸ ἔσωτερικὸν τῆς οὕτω περισφιγμένης πόλεως ἔχει ἐντελῶς τὴν ὄψιν τουρκικῆς πόλεως· αἱ οἰκίαι ὑψηλαὶ μὲν ἀλλ' ἄνευ τεχνικῶν σχεδίων, εἶναι ἀκανονίστως ἐκτισμένοι καὶ ὑπὲρ τὸ δέον συμπετυκνωμένοι, ἐκατέρωθεν στενοτάτων καὶ σκολιῶν ὁδῶν, λιθοστρώτων, μὲ καφάσια ἀκόμη πλεῖσται, διότι εἶναι ἀναμῖξ αἱ χριστιανικαὶ καὶ αἱ ὀθωμανικαὶ οἰκίαι· ἐν τούτοις ἡ πόλις διατηρεῖται σχετικῶς καθαρὰ, ἀλλὰ κάμνει ἐν αὐτῇ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην πολλὴν ζέστην καὶ μαστίζουσι αὐτὴν οἱ κώνωπες. Τὸ ἀνάκτορον τοῦ πρίγκηπος κατέχει ὑψηλὴν καὶ κεντρικὴν θέσιν ἄνωθεν τοῦ μέσου τοῦ λιμένος. Κατὰ μήκος τῆς παραλίας ὑπάρχει στενὴ ὁδὸς καὶ τινα καφενεῖα εἰς ἃ τὸ ἐσπέρασ συσσωρεύεται ὁ κόσμος πρὸς ἀναψυχὴν.

Ἄλλὰ πολὺς κόσμος καὶ ἰδίως οἱ ξένοι καὶ οἱ μᾶλλον εὐκατάστατοι κατοικοῦσιν ἔξωθεν τοῦ τείχους καὶ εἰς τὸ προάστειον Χαλέπαν, ὅπερ ἀπέχει ἡμίσειαν ὥραν ἐκ τῆς πόλεως. Ἄπαντα σχεδὸν ἡ ἑκτασις, ἀμέσως ἔξωθεν τῆς καταρριφθείσης μεσημβρινῆς πύλης τοῦ φρουρίου, ἐπὶ τῆς πρὸς τὴν Σουδαν ἀμαξιτῆς ὁδοῦ καὶ ἀνατολικῶς ταύτης μέχρι τῆς Χαλέπας, εἶναι κατωκημένη, ὑπαρχουσῶν εἰς τὴν ἑκτασιν ταύτην πολλῶν καὶ μεγάλων οἰκιῶν. Ἡ ἑκτασις αὕτη, ῥυμοτομουμένη ἤδη, θέλει ἀποτελέσει μετ' οὐ πολὺ τὰ νέα Χανία οὕτως εἶπεῖν. Ἐκεῖ ἡ θεὰ εἶναι ἀνοικτὴ, ὑπάρχουσι κῆποι καὶ περίπατοι εὐάεροι, ἐκεῖ ὑπάρχει τὸ μέγα τουρκικὸν κτίριον, ὅπερ χρησιμεύει ἤδη διὰ γραφεῖα τῶν συμβούλων τῆς Κρητικῆς Πολιτείας καὶ διὰ δικαστήρια, ἐκεῖ ὠραίος δημοτικὸς κῆπος, μετὰ μικροῦ θερινοῦ θεάτρου ἐν αὐτῷ, ἐκεῖ τὰ προξενεῖα κλπ. Λεωφορεῖα ἐκτελοῦσι τὴν μετὰ τῶν περιχώρων τούτων συγκοινωνίαν.

Ἐν Χανίοις, ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ ἔξωθεν αὐτῆς, φρουροῦσιν ἤδη ἐκ τῶν διεθνῶν στρατευμάτων, 1 τάγμα Γάλλων, 1 τάγμα Ἰταλῶν καὶ 1 λόχος Ρώσων, ὡς ἐπίσης καὶ ἀποσπάσματα ἐφίππων χωροφυλάκων τῶν αὐτῶν ἔθνων. Ἐν Ἡρακλείῳ ἔδρευει 1 ἀγγλικὸν τάγμα καὶ ἐν Ρεθύμνῳ 1 ρωσικόν.

Ἐκτὸς τῶν διεθνῶν στρατευμάτων συνεκροτήθη ὑπὸ τοῦ πρίγκηπος Γεωργίου, κατ' ἀρχὰς διὰ τοῦ Ἰταλοῦ διοργανωτοῦ λοχαγοῦ Γκαβέρη, εἶτα δὲ διὰ τοῦ Ἰταλοῦ ἐπίσης λοχαγοῦ De Carini, σῶμα ἐγχωρίου χωροφυλακῆς ἐκ 1200 χωροφυλάκων, ὧν ἀριθμὸς τις εἶναι ἔφιπποι. Ἡ χωροφυλακὴ αὕτη κατηρτίσθη κάλλιστα καὶ οἱ Κρῆτες χωροφύλακες κατέστησαν

πρότυπον καλλίστων στρατιωτῶν· πᾶσα ἡ ὑπηρεσία τῆς ἀσφαλείας τῆς νήσου εἶναι ἤδη ἐμπιστευμένη εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν καὶ ἐκτελεῖται μετὰ θρησκευτικῆς εὐλαβείας. Ἡ στολή αὐτῶν εἶναι ἡ ἐγχωρία : κρητικά ὑποδήματα, βράκα, γιλέκον ἐρυθρὸν ἐσωτερικῶς καὶ μαῦρον ἐξωθεν, καὶ μαῦρον καλπᾶκι φέρον ὡς ἔμβλημα ἄγκυραν· οἱ ἔφιπποι, ἀντὶ βράκας φέρουσι βραχεῖαν μαύρην περισκελίδα μετὰ πλατέων ἐρυθρῶν παραρρυμμάτων. Ὁ πρίγκηψ δικαίως σεμνύνεται διὰ τὴν κατάρτισιν τῆς λαμπρᾶς ταύτης χωροφυλακῆς, ἧς οἱ ἀξιωματικοὶ εἶναι ἔτι Ἴταλοί, οἱ δὲ ὑπαξιωματικοὶ ἐντόπιοι. Ὁ ὄπλισμός των εἶναι τὸ τυφέκιον Γκρᾶ. Ὁ πρίγκηψ σκέπτεται ἤδη νὰ καταρτίσῃ καὶ ἐν τάγμα πολιτοφυλακῆς.

Ἡ Αὐλὴ τῆς Χαλέπας.—Εἶναι ὀκτῶ σχεδὸν ἡμέραι ὅπου εὐρίσκομαι εἰς Κρήτην. Ἡ παράδοσις τῶν μαθημάτων μου πρὸς τὸν πρίγκηπα Ἀνδρέαν ἤρχισεν ἀπὸ τῆς Δευτέρας, 31 Ἰουλίου. Παραδίδω εἰς αὐτὸν ἐπὶ τοῦ παρόντος δύο μαθήματα : Πυροβολικὴν (τὸ περὶ πυροβόλων μέρος) καὶ Στρατηγικὴν, καθ' ἑκάστην ἀπὸ 11 — 12 π.μ. ἐναλλάξ. Μετὰ τὸ μάθημα μένω μαζὺ του καὶ μετὰ τῶν ὑπασπιστῶν, εἴτα λαμβάνομεν τὸ πρόγευμα καὶ εἰς τὰς 2 1/2 μ.μ. μόλις ἐπανέρχομαι εἰς τὸ ἐν τῇ πόλει ἀνάκτορον. Μετὰ μεσημβριαν εἶμαι ἐλεύθερος μέχρι τῆς 8 1/2 ὥρας ὅτε μεταβαίνω πάλιν εἰς Χαλέπαν διὰ τὸ γεῦμα. Μετὰ τοῦτο μένω μετὰ τῶν πριγκήπων συνήθως μέχρι τοῦ μεσονυκτίου καὶ πέραν.

Ἡ μόνη διασκέδασις τοῦ ὑπάτου ἀρμοστοῦ τῆς Κρήτης πρίγκηπος Γεωργίου εἶναι τὸ κάπνισμα, ἡ ὀμιλία καὶ ἡ μουσικὴ. Καπνίζει πολὺ καὶ ἔχει φλυαρίαν ἐνίοτε ἀκατάσχετον· σχεδὸν δὲν ἀφίνει νὰ ὀμιλήσῃ ἄλλος. Οἱ ὑπασπισταὶ του παραπονοῦνται ὅτι καὶ ὅταν τοὺς ἀφίνω ἐγὼ τοὺς κρατεῖ πολλὰκις μέχρι τῶν 2 ὥρῶν μετὰ τὸ μεσονύκτιον καὶ πλέον μὲ τὴν ὀμιλίαν του.

Ἡ ὀμιλία συνήθως περιστρέφεται εἰς τὰ τοῦ τελευταίου πολέμου, τὴν ἐνέργειαν ἢ μᾶλλον ἀπραξίαν τοῦ στόλου, εἰς τὰ τῆς Κρήτης καὶ τὰ τοιαῦτα· παραπονεῖται δικαίως κατὰ τῶν κατακρινάντων αὐτόν, δικαιολογεῖται διὰ τὴν ἀπραξίαν, ἀποδίδων τὰ πάντα εἰς ἔλλειψιν διαταγῶν ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως, παραπονεῖται ὅτι πολλὰκις ἐζήτησε νὰ ὑπάγῃ εἰς Θεσσαλονίκην καὶ δὲν τὸν ἄφησαν καὶ τὰ τοιαῦτα.

Εἶναι κάλλιστος καὶ ἀγαθὸς κατὰ βᾶθος ἄνθρωπος ὁ πρίγκηψ Γεώργιος καὶ ἔχει θέλησιν νὰ κάμῃ τὸ καλόν· εἰς τὴν διοίκησιν μάλιστα τῆς Κρήτης ηὔδοκίμησεν, διοικήσας μέχρι τοῦδε αὐτὴν μὲ στιβαρὰν χεῖρα καὶ μὲ ἄκραν δικαιοσύνην καὶ εὐσυνειδησίαν. Οἱ Κρήτες, Ἕλληνες καὶ Ὄθωμανοί, εἶναι ἐνθουσιασμένοι μὲ αὐτόν καὶ τὸν ἀγαπῶσι πολὺ. Εἰς τοὺς Ἕλληνας μάλιστα δεικνύει ἰδιαιτέραν ἐμπιστοσύνην καὶ τοῖς λέγει καθαρὰ ὅτι αὐτὸς εἶναι προσωρινὸς ἡγεμὼν καὶ ὅτι ἡ ὑπατεία του οὐδένα ἔχει ἄλλον σκοπὸν

ἢ τὴν ἔνωσιν τῆς Κρήτης μετὰ τὴν Ἑλλάδα· καὶ πάντες φιλοτιμοῦνται νὰ δείξωσιν εἰς τὴν Εὐρώπην ὅτι γνωρίζουσι ν' αὐτοδιοικῶνται ἵνα ἐπιτύχωσι τὸν τελικὸν σκοπὸν τῆς Ἑνώσεως.

Ρωμαλέου σώματος ὡς εἶναι ὁ πρίγκηψ, ἀγαπᾷ πολὺ τὰς σωματικὰς ἀσκήσεις, τὸ *lawm tennis*, τὸ ὁποῖον παίζει ἐν Σούδα μετὰ τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ ἐκεῖ ἐλλιμενισμένου ἀγγλικοῦ πλοίου, καὶ τὴν ἵππασίαν, ποιῶν συχνὰς ἐκδρομὰς ἐφιππος εἰς διάφορα μέρη τῆς νήσου. Εἶναι δὲ εἰς ἄκρον ἐγκρατῆς καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν ποτῶν καὶ ὑπὸ τὴν τῶν γυναικῶν. Οἱ ὑπασπισταὶ του μάλιστα ἀποροῦσι καὶ ἐκπλήσσονται μετὰ τὴν ἐγκράτειάν του· εἶναι ἤδη ἐν καὶ ἡμισυ ἔτος ἐν Κρήτῃ καὶ οὐδεμίαν δεικνύει ἔφεσιν διὰ γυναικῶν· ζεῖ ὡς καλόγηρος, οὕτως εἰπεῖν.

Ἄλλ' ἔχει καὶ τινα ἐλαττώματα ὁ πρίγκηψ, ἄνευ τῶν ὁποίων θὰ ἦτο ἕκτακτος ἄνθρωπος. Ὅμιλεῖ ὑβριστικῶς περὶ πολλῶν προσώπων, εἶναι αἰσχρολόγος καὶ παράφορος πολλάκις. Αἱ ὑβρεῖς καὶ αἱ αἰσχρολογίαι του εἶναι τί ἕκτακτον· δὲν ἠμπορεῖ νὰ ὀμιλῇ χωρὶς νὰ μεταχειρίζηται ὑβριστικὰς φράσεις περὶ τῶν προσώπων τὰ ὁποῖα δὲν τοῦ ἀρέσουν ἢ χωρὶς νὰ αἰσχρολογῇ μετὰ τὰς χειροτέρας τῶν φράσεων. Τὰς αἰσχρολογίας δὲ ταύτας ἤρχισε νὰ μιμῆται καὶ ὁ μικρότερος ἀδελφὸς του πρίγκηψ Ἄνδρέας, ὅστις δὲν ἐκτίθεται μὲν πολὺ λέγων τοιαύτας ἐνώπιόν μου, ἀλλ' ἐνώπιον τῶν ὑπασπιστῶν Καρπούνη καὶ Λεμπέση, ὡς μοὶ εἶπον οὗτοι, ἐκφέρει ἀναισχύντους αἰσχρολογίας.

Εἶναι δὲ καὶ παράφορος ὁ πρίγκηψ Γεώργιος, μὴ δυνάμενος νὰ κρύψῃ τοῦλάχιστον ὅ,τι αἰσθάνεται ὅταν θυμῶνῃ, ἀλλὰ παραφερόμενος καὶ ὑβρίζων, εἰς περιστάσεις μάλιστα καθ' ὅς ἦκιστα τοῦτο ἀρμόζει εἰς πρίγκηπα, ἀδιαφορῶν ἂν θὰ γίνῃ διὰ τοῦ σκαιοῦ τρόπου του δυσάρεστος. Μοὶ διηγήθησαν ὅτι κατὰ τὴν πρώτην εἰς Κρήτην ἀφίξίν του, ἐνῶ ὠμίλει πρὸς συνάθροισιν προὔχόντων Κρητῶν, εἰς τούτων ἀπεπειράθη νὰ ὀμιλήσῃ διακόπτων αὐτόν: Σκάσε τοῦ εἶπεν ὁ πρίγκηψ, καὶ ἐξηκολούθησε τὴν ὀμιλίαν του. Τοῦτο προὔξενεσε θλιβεράν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς παρεστῶτας Κρητῶν, ἀλλὰ τὸ ἐχώννευσαν κατεχόμενοι ὑπὸ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῆς ἐλευθερίας των.

Τὸ μουντζωμα δὲν τὸ ἔχει διὰ τίποτε ὁ πρίγκηψ· μουντζώνει συχνότατα, ἰδίως τοὺς ὑπασπιστάς του καὶ τὸν ἀδελφόν του πρίγκηπα Ἄνδρέαν, εἶτε διὰ ἀστειότητα, εἶτε καὶ ἐν θυμῷ, ὅστις ὅμως δὲν διαρκεῖ συνήθως ἢ ἐπ' ἐλάχιστον. Ἡμέραν τινὰ κατὰ τὸ πρόγευμα, ἐπειδὴ ἀδιάθετος ὢν, εἶχε παραγγεῖλει διὰ τοῦ κ. Καρπούνη νὰ τοῦ κάμουν σοῦππαν καὶ αὐγὰ καὶ δὲν τοῦ ἔκαμαν αὐτὰ ἀκριβῶς ὡς αὐτὸς εἶχεν εἰπεῖ, ἐφέρθη σκαιότοτα πρὸς τὸν Καρπούνην καὶ ἐμουντζωσε αὐτόν διὰ τῶν δύο χειρῶν ἐνώπιον ὄλων. Ὁ ἀτυχὴς Καρπούνης ἔμεινεν ἐνεὸς καὶ περίλυπος μέχρι τέλους τοῦ προγεύματος· μετὰ μεσημβρίαν δὲ παρουσιάσθη εἰς τὸν πρίγκηπα, ὡς μοὶ εἶ-

πεν, και τόν παρεκάλεσε νά τόν ἀπαλλάξη τῆς παρ' αὐτῷ ὑπηρεσίας του και ἐπιστρέψη εἰς Ἑλλάδα, ἀλλ' ὁ πρίγκηψ δὲν συγκατετέθη εἰπὼν εἰς αὐτὸν νά μὴ τόν συνερίζηται δι' ὅ,τι ἔκαμε, διότι ἦτο ἀστείότης. Πράγματι δὲ δὲν κάμνει ταῦτα ἀπὸ κακίαν, ἀλλ' ἐκ κακῆς συνηθείας, ἣτις ὁμως δὲν ἀρμόζει εἰς πρίγκηπος.

Πρὸς τοὺς Κρήτας ἰδίως φέρεται ὁ πρίγκηψ μετὰ τῆς μεγαλυτέρας ἀπλότητος και ἐλευθεροστομίας· εὖνοεῖ ἰδίως ἐξ αὐτῶν τοὺς χωρικοὺς τοὺς ὁποίους ζητεῖ νά προσοικειωθῆ και ἐμπνεύση αὐτοῖς ἐμπιστοσύνην, και ἀποστρέφεται τοὺς μᾶλλον ἐγγραμμάτους και ἰδίως τοὺς ἐν Ἀθήναις διαμείναντας και ποτισθέντας μὲ τὰς ἐκεῖ ἐπικρατούσας ἰδέας. Ὅταν μεταβαίνη εἰς χωρίον τι ἵνα ἀκούσῃ τὰς αἰτήσεις τῶν χωρικῶν και ἀντιληφθῆ τὰς καταστάσεις αὐτῶν, ἐὰν παρουσιασθῆ τις νά ὁμιλήσῃ αὐτῷ ἐξ ὀνόματος τῶν ἄλλων, ἐρωτᾷ πρῶτον μήπως εἶναι ἐκ τῶν ἐξ Ἀθηνῶν ἐλθόντων και ἐν καταφατικῇ ἀπαντήσῃ ἐκδιώκει αὐτὸν και οὔτε θέλει νά τόν ἀκούσῃ. Τοῦτο κάμνει ἵνα ἐμποδίσῃ τὴν ἀνάπτυξιν δημαγωγικῶν ἐπιρροῶν και ἵνα πολεμήσῃ τὸν κομματισμόν, οὗ ἡ ἀνάπτυξις τῶ ὄντι θέλει φέρεῖ περιπλοκάς και δυσχερείας ἐν τῇ διοικήσῃ ἐπὶ βλάβῃ τῆς ἐθνικῆς ὑποθέσεως. Κατῶρθωσε δὲ πράγματι μέχρι τοῦδε ὥστε ὁ κομματισμὸς νά μὴ ἀναπτυχθῆ και οἱ χωρικοὶ ἰδίως νά ἔχωσι πρὸς αὐτὸν μεγίστην ἀγάπην και ἐμπιστοσύνην· ἀπόδειξις δὲ τούτου εἶναι και ἡ εὐκολία μεθ' ἧς πάντες ἀνεξαιρέτως παρέδωσαν τὰ ὄπλα των ὅπως διέταξε τοῦτο ὁ πρίγκηψ, ὡς και ἡ ἡσυχία και ἀσφάλεια ἡ παντοῦ ἐπικρατοῦσα, ἣτις ὀφείλεται εἰς τὸ γόητρον τὸ ὁποῖον ἔξασκεῖ ὁ πρίγκηψ.

Ὁ πρίγκηψ Γεώργιος ἔχει προσέτι τὸ κοινὸν ἐν τῇ οἰκογενείᾳ του ἐλάττωμα τῆς μεγάλης φιλαργυρίας· ὡς λέγουν οἱ ὑπασπισταὶ του εἶναι φειδωλότατος εἰς τὰς δαπάνας του, ἀποφεύγων και τὰ γεύματα αὐτὰ πρὸς τοὺς συμβούλους τῆς Πολιτείας ἢ πρὸς ἄλλους πρὸνχοντας ἐντοπίους ἢ ξένους. Ἐν τούτοις λαμβάνει παρὰ τῆς Κρητικῆς πολιτείας ὡς μισθὸν 200 χιλ. φράγκα, ἐκ τῶν ὁποίων δὲν φαίνεται ἐξοδεῦων πλέον τοῦ ἡμίσεος.

Μεταξὺ τῶν προτερημάτων τοῦ πρίγκηπος εἶναι ὅτι ἀγαπᾷ πολὺ τὴν μουσικὴν· ἐπειδὴ δὲ ἦτο δύσκολον ἐν Κρήτῃ νά ἔχη μουσικὸν θίασον, εὔρε τὸ λαμπρὸν μέσον νά ἔχη μηχανικὴν ὅλως ὀρχήστραν. Ἠγόρασεν ἐν Γερμανίᾳ ἀντὶ 5 χιλ. φράγκων και ἐποθετήσεν ἐν τῇ αἰθούσῃ ὑποδοχῆς τῆς ἐν Χαλέπᾳ ἀνακτορικῆς οἰκίας του μέγα μουσικὸν μηχανήμα, περιλαμβανόν ὀρχήστραν ὀλόκληρον ἐξ 145 ὀργάνων· τὸ μηχανήμα τοῦτο εἶναι τελειότατα κατεσκευασμένον και ῥυθμιζόμενον παίζει οἰονδήποτε τεμάχιον, ὡς εἰ ἦτο ἀληθῆς ζῶσα ὀρχήστρα. Καθ' ἐκάστην κατὰ τὸ γεῦμα τὸ μηχανήμα τίθεται εἰς ἐνέργειαν και τρώγομεν μὲ τὴν μουσικὴν· ὁσάκις δὲ εἶναι τις νεοελθὼν εἰς τὴν τράπεζαν, εὐχαριστεῖται μεγάλως ὁ πρίγκηψ βλέπων τὴν ἐκπληξιν αὐτοῦ, μὴ γνωρίζοντος ὅτι ὑπάρχει τοιοῦτον μηχανήμα και

μή δυναμένου νὰ ἐννοήσῃ τοῦ εὐρέθῃ ἢ μουσική. Ἡ μουσική δὲ αὕτη ἐξακολουθεῖ καὶ μετὰ τὸ γεῦμα ἐπὶ ὥρας.

Τὴν μονοτονίαν τῶν παρὰ τῷ πρίγκηπι ἐσπερίδων διακόπτει ἐνίοτε τὸ θέατρον : θεατρικὸς θίασος, περιλαμβάνων τὴν γνωστὴν δραματικὴν ἠθοποιὸν Καν Παρασκευοπούλου, παίζει καθ' ἐσπέραν σχεδὸν εἰς τὸ ἐν τῷ δημοτικῷ κήπῳ θεατρίδιον, μεταβαίνομεν δὲ ἐνίοτε μετὰ τὸ γεῦμα ἐν αὐτῷ, καὶ ἐν τῷ πριγκηπικῷ θεωρεῖω ἄλλοτε μὲν μετὰ τοῦ πρίγκηπος Ἀνδρέου μόνον, ἄλλοτε δὲ καὶ μετὰ τῶν δύο πριγκήπων. Οἱ κάτοικοι τῶν Χανίων καὶ τῆς Χαλέπας τιμῶσι πολὺ τὸ θέατρον τοῦτο, τὸ ὁποῖον κατὰ πάσας τὰς παραστάσεις εἶναι πληρῆς θεατῶν.

Τῇ 5 Αὐγούστου ἀφίκοντο ἐξ Ἀθηνῶν καὶ κατέλυσαν εἰς τι δωμάτιον, τὸ μόνον ἐξοικονομηθέν, τῆς ἐν Χαλέπῃ ἀνακτορικῆς οἰκίας, οἱ προσκεκλημένοι φίλοι τοῦ πρίγκηπος λοχαγὸς τοῦ Πυροβολικοῦ Ἄντων. Πάλλης καὶ ὑπολοχαγὸς τοῦ αὐτοῦ ὄπλου Κωνστ. Λεβίδης, καὶ ἠῤῥησεν οὕτω ἡ συντροφία μας. Οὗτοι ὡς καὶ ἄλλοι τοῦ ἰδίου φυράματος, περιστοιχιζόντες τοὺς πρίγκηπας, ἐκλήθησαν ἐν Ἀθήναις, ὡς γνωστόν, ἀ ρ ο υ ρ α ῖ ο ι, ὁ δὲ πρίγκηψ Γεώργιος δὲν τὸν μέλλει διόλου νὰ τοὺς ἀποκαλῇ καὶ ἐνταῦθα οὕτω.

Τὸ παράσημο τοῦ Λουτροῦ.— 8 Αὐγούστου 1900. Σήμερον ἐγένετο ἡ ἐπίσημος ἐπίδοσις τοῦ μεγάλου παρασήμου τοῦ Λουτροῦ εἰς τὸν Ὑπατον Ἀρμοστὴν τῆς Κρήτης πρίγκηπα Γεώργιον.

Διὰ τὴν ἐπίδοσιν ταύτην κατέπλευσε τὴν προηγουμένην ἡμέραν εἰς τὸν λιμένα τῆς Σούδας ὁ Ἀγγλικὸς στόλος ἀποτελούμενος ἐκ 12 μεγάλων πολεμικῶν πλοίων. Διὰ νὰ ἴδωμεν τὸ θέαμα τῆς εἰσόδου εἰς τὸν λιμένα τοῦ στόλου τούτου μετέβημεν ἔφιπποι μετὰ τῶν πριγκήπων, ἀναχωρήσαντες τῇ 2α ὥρᾳ μ.μ. ἐκ Χαλέπας, εἰς τὸ χωρίδιον Κορακιάς, κείμενον εἰς τὴν χερσόνησον Ἀκρωτῆρι, εἰς τὸ πρὸς τὴν Σούδαν ἄκρον τοῦ βραχώδους ὄροπέδιου τούτου, ὅπερ κατέστη γνωστότερον ἐκ τῆς τελευταίας Κρητικῆς ἐπαναστάσεως, καθ' ἣν κατέλαβον τοῦτο οἱ Χριστιανοὶ Κρήτες, καὶ καθ' ἣν ἔβαλλον κατ' αὐτῶν, κατεχόντων τὴν μονὴν τοῦ Ἁγ. Ἡλιοῦ, διὰ τῶν πυροβόλων τῶν πρὸ τῶν Χανίων ἐλλιμενισμένων πολεμικῶν πλοίων οἱ Εὐρωπαῖοι, πρὸς αἰσχος τῆς Εὐρώπης, ἵνα τοὺς ἀναγκάσωσι, πολεμοῦντας πρὸς τοὺς τυράννους ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἐλευθερίας, νὰ καταθέσωσι τὰ ὄπλα.

Κατὰ τὴν ἐκδρομὴν ταύτην ἐφέρομεν ὅλοι ἀγγλικὰς περικεφαλαίας, ἔλαφροτάτας ἐκ φελοῦ καὶ πρακτικωτάτας, διὰ τὸν ἥλιον. Οὐ μόνον τὰ ἀγγλικὰ στρατεύματα ἐν Κρήτῃ ἀλλὰ καὶ τὰ Γαλλικὰ καὶ τὰ Ἰταλικὰ φέρουσι τοιαῦτα καλύμματα τῆς κεφαλῆς, κάλλιστα διὰ τὰ θερινὰ κλίματα. Ὁ ἀήρ κυκλοφορεῖ ἐλευθέρως δι' αὐτῶν περὶ τὴν κεφαλὴν, ὁ δὲ ἥλιος δὲν

δύναται παντελῶς νὰ εἰσχωρήσῃ. Ἐγὼ μὴ ἔχων τοιαύτην κάσκαν ἐδανείσθην μίαν παρὰ τοῦ κυρίου Καρπούνη.

Ἐκτὸς τῶν δύο πριγκήπων οἱ ἐκδραμόντες ἐφίππων ἦσαν ἐγώ, ὁ κ. Λεμπέσης, ὁ κ. Πάλλης καὶ ὁ κ. Λεβίδης. Περὶ τὰς 3 ἑφθάσαμεν εἰς Κορακιάς καὶ μετέβημεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ κυρίου Κυδωνάκη, μεθ' οὗ εἶχον συνταξιδεύσει ἐξ Ἀθηνῶν, καὶ ἐκ τοῦ ἐξώστου αὐτοῦ εἶδομεν τὴν μεγαλοπρεπῆ εἴσοδον τοῦ Ἀγγλικοῦ στόλου, ὅστις τῇ 3 1/2 ὥρᾳ μ.μ. ἐπεφάνη πρὸ τοῦ στομίου τοῦ εὐρυτάτου τῆς Σούδας λιμένος. Κατ' ἀρχὰς ἔπλεεν εἰς φάλαγγα ἀνὰ δύο πλοῖα, εἶτα δὲ ἐσχηματίσθη εἰς τρεῖς γραμμάς, ἀπὸ 4 πλοῖα, καὶ οὕτω προχωρήσας ἠγκυροβόλησεν περὶ τὴν 4 1/2 ὥρ., ταύτοχρόνως ριψάντων τὰς ἀγκύρας των τῶν πλοίων. Τὸ Γαλλικὸν καὶ τὸ Ἰταλικὸν πλοῖον ἔχαιρέτησαν διὰ τῶν ὠρισμένων κανονοβολισμῶν, ἡ δὲ ναυαρχὸς τοῦ στόλου ἀνταπέδωσεν ἀμέσως τὸν χαιρετισμὸν.

Μετὰ τοῦ στόλου τούτου, ἀποτελοῦντος ἀπόσπασμα μόνον τοῦ Ἀγγλικοῦ στόλου τῆς Μεσογείου, ἀποτελουμένου ἐκ 40 πλοίων, ἀφίκετο ὁ διοικητὴς τοῦ στόλου ἀντιναύαρχος Σέρ Τζὼν Φίσερ, καὶ ὁ ὑποναύαρχος λόρδος Βέρεσφορδ, γνωστὸς ἐκ τοῦ βομβαρδισμοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας (1882) καθ' ὃν πλοίαρχος ὦν ἔδειξε μεγίστην τόλμην προσεγγίσας ἐγγύτατα εἰς τὰ φρούρια ταύτης καὶ καταστρέψας αὐτὰ διὰ τῶν βολῶν τῶν πυροβόλων του.

Ἡ ἐπίδοσις τοῦ παρασήμου ἐγένετο ὡς ἑξῆς : ἀπὸ τῆς πρωΐας κατήλθεν εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς πόλεως ὁ πρίγκηψ Γεώργιος μετὰ τοῦ ἰδιαίτερου γραμματέως του κ. Α. Παπαδιαμαντοπούλου καὶ τοῦ κ. Λεμπέση ἐν μεγάλῃ στολῇ, τοῦ ἑτέρου ὑπασπιστοῦ του κ. Καρπούνη μεταβάντος εἰς Σούδα ἵνα συνοδεύσῃ τὸν ναύαρχον καὶ τὴν συνοδείαν του. Ἡ πόλις ἐσημαιοστολίσθη διὰ Κρητικῶν καὶ Ἑλληνικῶν σημαῖων, ὡς καὶ τινων τῶν μεγάλων δυνάμεων, πρὸ τοῦ ἀνακτόρου ὑψώθησαν ἡ Ἑλληνικὴ καὶ ἡ Κρητικὴ σημαία, καὶ παρετάχθησαν οἱ Κρήτες χωροφύλακες, ὑπὸ τὴν διοίκησιν Ἰταλῶν ἀξιωματικῶν μετὰ τῆς μουσικῆς των, εἶδους τινὸς φανφάρας. Περὶ τὴν 10ην ὥρ. π.μ. ἀφίκοντο ὁ ναύαρχος καὶ ὑποναύαρχος τοῦ ἀγγλικοῦ στόλου, μετὰ τῶν Ἀγγλων ἀξιωματικῶν, καὶ εἰσελθόντες εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς ὑποδοχῆς, ἐπέδωσαν εἰς τὸν πρίγκηπα τὸ μέγα παράσημον τοῦ Λουτροῦ, προσφωνήσαντος καταλλήλως τοῦ ναυάρχου καὶ παιανίζούσης τὸν Ἀγγλικὸν ὕμνον τῆς φανφάρας τῆς χωροφυλακῆς.

Ὁ πρίγκηψ Ἀνδρέας μετ' ἐμοῦ καὶ τῶν κ.κ. Πάλλη καὶ Λεβίδου ἐθεώμεθα ἐξ ἄλλου δωματίου τὴν τελετὴν.

Δεξίωση στὴν ἀγγλικὴ ναυαρχίδα.— Τὴν 8 1/2 ὥρ. μ.μ. τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐδόθη ὑπὸ τοῦ ναυάρχου μέγα γεῦμα εἰς 50 ἄτομα, εἰς τὴν ἐν Σούδα ἀγγλικὴν ναυαρχίδα *Renown*, εἰς ὃ προσεκλήθη καὶ ἐγὼ μετὰ

τῶν κυρίων λοχαγοῦ Πάλλη καὶ ὑπολ. Λεβίδου. Ἦσαν ἔτι προσκεκλημένοι, ἐκτὸς τῶν Ἑγγλων ἀξιωματικῶν, οἱ πρόξενοι τῶν δυνάμεων, οἱ Σύμβουλοι τῆς Κρητικῆς πολιτείας, οἱ διοικηταὶ τῶν διεθνῶν στρατευμάτων, κλπ. Κατήλθομεν εἰς Σούδαν καὶ ἐπέβημεν τῆς ναυαρχίδος μετὰ τοῦ πρίγκηπος, ἅμα τῇ εἰσόδῳ εἰς τὴν λέμβον δ' αὐτοῦ ἑπτὰ μεγάλα πλοῖα ἐφωταγωγήθησαν διὰ μιᾶς, ἀπὸ τῆς κορυφῆς τῶν ἰσθμῶν μέχρι τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης καὶ ἑκατοντάδες πυραύλων ἀνυψώθησαν εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν.

Ἡ φωταγωγήσις διήρκεσε καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς διαμονῆς τοῦ πρίγκηπος ἐν τῇ ναυαρχίδι. Τὸ γεῦμα παρετέθη ἐν τῷ εὐρυχωροτάτῳ καταστρώματι τῆς ναυαρχίδος, ἀλλὰ τὰ φαγητὰ του δὲν ἄρρεσαν εἰς κανένα ἐκ τῶν Ἑλλήνων προσκεκλημένων, τόσοσ ἦσαν ἀνοστα. Ἐκαθήμην κατὰ τὸ γεῦμα μεταξὺ δύο ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν Ἑγγλων, οἵτινες δὲν ἐγνώριζον διόλου τὴν γαλλικὴν, ὥστε δὲν ἠδυνάμεθα μὲ ὅλην τὴν ἐκατέρωθεν ἐπιθυμίαν νὰ συνεννοώμεθα· περὶ τὸ τέλος μόνον ὁ εἰς ἕξ αὐτῶν ἀπεφάσισε ν' ἀρθρώσῃ γαλλικὰ τινα.

Κατὰ τὸ τέλος τοῦ γεύματος ὁ πρίγκηψ Γεώργιος ἔκαμε πρόποσιν ὑπὲρ τῆς βασιλείσσης τῆς Ἑγγλίας ὀμίλησας πρὸ ταύτης εὐστόχως περὶ τῆς σημασίας τῆς ἀπονομῆς εἰς αὐτὸν τοῦ παρασήμου τοῦ Λουτροῦ, μετὰ ταῦτα δὲ ὠμίλησεν ἐπίσης διὰ μακρῶν ὁ Ἑγγλος ναύαρχος καὶ προέπιεν ὑπὲρ τοῦ πρίγκηπος. Εἰς ἀμφοτέρων τοὺς λόγους συνεχῶς οἱ συνδαιτυμόνες Ἑγγλοι ἐπεκρότουσ περιόδους τινὰς κρίζοντες χ ε ἰ α ρ καὶ κροτοῦντες τὰ πινάκια αὐτῶν, κατὰ τὴν ἀγγλικὴν συνήθειαν. Ἡ μουσικὴ ἐπαιάνισε τὸν ἀγγλικὸν καὶ τὸν ἑλληνικὸν ὕμνον.

Μετὰ τὸ γεῦμα ἐπηκολούθησε συναναστροφή, καθ' ἣν προσῆλθον καὶ τινες κυρίαί, δηλαδὴ ἡ κυρία τοῦ προξένου τῆς Ἑγγλίας κ. Graves μετὰ δύο κυριῶν φίλων καὶ συνοίκων της, ἀμφιβόλου προελεύσεως, ἑτέρα τις κυρία τοῦ ἐν Ἡρακλείῳ ὑποπροξένου τῆς Ἑγγλίας καὶ δύο Κρησσαι, αἱ κ.κ. Μητσοτάκη, ὧν ἡ μία χήρα. Ὅλοι, καὶ πρὸ πάντων αἱ τρεῖς πρῶται ἦσαν σκασμένοι διὰ χορόν, ὁ ὁποῖος ἀρχίσας ἦτο ἀτελείωτος. Εὐτυχῶς κατ' αὐτὸν ἐσχετίσθη μετὰ τοῦ γάλλου προξένου κ. Μπλάν, τοῦ γάλλου συνταγματάρχου κ. D'Albignac καὶ τοῦ ρώσσου προξένου κ. Scriabine, καὶ διεσκέδαζον μετ' αὐτῶν, παρατηροῦντες καὶ περιεργαζόμενοι τοὺς χορευτὰς καὶ ἰδίως τὰς ἀκαμάτους χορευτριάς. Ὁ πρίγκηψ ἔκαμεν ἐπίσης δύο γύρους βάλς, ἀλλ' ἐκεῖνος ὅστις δὲν ἔπαυσε μίαν στιγμὴν χορεύων ἦτο ὁ γέρων ναύαρχος Sir John Fisher, ὅστις ἀγαπᾷ μανιωδῶς τὸν χορόν, ἤθελε δὲ νὰ δώσῃ γενικὸν τοιοῦτον ἐν τῇ ναυαρχίδι, ἀλλὰ δὲν τὸν ἄφησεν ὁ πρίγκηψ.

Τέλος κατὰ τὰς 2 μετὰ τὸ μεσονύκτιον ὁ χορὸς ἔπαυσε καὶ ἀποχαιρετίσαντες τὸν ναύαρχον καὶ τοὺς ἀξιωματικοὺς ἀπῆλθομεν μετὰ τοῦ πρίγκη-

πος· ἅμα τῇ εἰς τὴν ξηρὰν ἀποβάσει αὐτοῦ ἑκατοντάδες πυραύλων ἀνυψώθησαν ἐκ τῶν πλοίων, μεθ' ὃ ἐσβέσθησαν καὶ τὰ φῶτα τῶν πλοίων ὄλα. Εἰς τὰς 3 μόλις κατωρθώθη νὰ εἴμεθα εἰς τὰς οἰκίας μας καὶ κατακλιθῶμεν.

Τῇ ἑσπέρᾳ τῆς ἐπιούσης, 9 Αὐγούστου, ὁ πρίγκηψ ἀνταπέδωσε τὸ γεῦμα εἰς τὸν Ἄγγλον ναύαρχον. Τοῦτο παρετέθη τῇ 8 1/2 ὥρ. εἰς τὸ ἐν τῇ πόλει ἀνάκτορον (. . .).

Ὁ πρίγκηψ Ἀνδρέας ἀτυχῶς παθὼν πυρετὸν καὶ μείνας κληήρης ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας δὲν ἠδυνήθη νὰ παρευρεθῇ εἰς τὰ γεύματα ταῦτα πρὸς μεγάλην του λύπην, διότι πρὸ πολλοῦ προσεδόκα τὰς ἐορτὰς ταύτας, ἵνα διασκεδάσῃ (...).

Ἐκδρομές.—14 Αὐγούστου. Συμφωνήσαντες μετὰ τῶν ἐξ Ἀθηνῶν γνωστῶν καὶ φίλων μου κ.κ. Κ. Παπαδάκη, ἐφέτου, καὶ Ἰω. Καψάλη, πρωτοδίκου, ἐξεδράμομεν εἰς τὰ ἐκ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως (1897) ἱστορικὰ μέρη (...). Μεθ' ἡμισείαν ὥραν ἵππασίας ἐν μικρῷ τροχασμῷ (ῥαβανίῳ), φθάνομεν εἰς χάνιον, πρὸ τοῦ ὁποίου ἐκτείνεται εὐρυτέρα καὶ γυμνὴ πεδιάς, ἡ γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα Λ ε ι β ἄ δ ι α.

Κατὰ τὸ βορειοδυτικὸν ἄκρον ταύτης, παρὰ τοὺς πρόποδας γυμνῶν λόφων, ἐγένετο τῇ 7 Φεβρουαρίου 1897 ἡ πρώτη μάχη τοῦ τακτικοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ πρὸς τοὺς Τούρκους. Οὗτοι ἐξεληθόντες ἐκ Χανίων συνεπλάκησαν πρὸς τοὺς κατέχοντας τὰ ὑψώματα τοῦ Μονοκουμάρου ἐπαναστάτας Κρήτας, οἵτινες ἀπωθήσαντες αὐτοὺς ἐκ τῶν ὑψωμάτων εἰδοποίησαν συγχρόνως καὶ τὸν εἰς Πλατανιὰν εὐρισκόμενον τακτικὸν στρατὸν ὑπὸ τὸν Συνταγματάρχην Βάσσον, ὅπως σπεύσῃ εἰς βοήθειαν. Ὁ δὲ συνταγματάρχης Βάσσος παραλαβὼν ἐν τάγμα ἔσπευσεν ἀμέσως καὶ εὐρὼν τοὺς Τούρκους ἐν τῇ πεδιάδι, εἰς τοὺς πρόποδας τῶν λόφων τοῦ Μονοκουμάρου, διέταξεν ἀμέσως τολμηρὰν ἐφοδὸν κατ' αὐτῶν. Οὗτοι δὲ πρῶτην φορὰν ἰδόντες αἰφνης πρὸ αὐτῶν τακτικὸν ἑλληνικὸν στρατὸν καὶ πτοηθέντες ὑπὸ τῆς ὀρμητικῆς αὐτοῦ ἐπιθέσεως, ἐτράπησαν εἰς φυγὴν, μετ' ὀλίγους πυροβολισμούς, καταδιωχθέντες εἰς ἱκανὴν ἀπόστασιν ὑπὸ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ καὶ τῶν ἐπαναστατῶν, οἵτινες ἔκασαν καὶ τὸν ἐν τῇ πεδιάδι τουρκικὸν στρατωνίσκον. Κατὰ τὴν μάχην ἡ μᾶλλον τὴν συμπλοκὴν ταύτην ἐφονεύθησαν τρεῖς Ἕλληνες ἀξιωματικοί, οἱ ἀνθυπολοχαγοὶ Δανάλης, Τριγγέτας καὶ Σαράτσογλου, ὡς καὶ τινες ὑπαξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται.

Ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς κοιλάδος τῶν Λειβαδίων χανίου Νικόλαος Ντριντάκης, ὠκύπους Κρής, προσελθὼν ὡς ὁδηγός, ἔδειξεν ἡμῖν τὸ πεδίου τῆς μάχης ταύτης, εἶτα δὲ μᾶς ὠδήγησεν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὑψώματος Μονοκουμάρου, ὅπου ὑπάρχει ὁ τάφος ὑπαξιωματικοῦ τινος καὶ τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ Τριγγέτα Ραούλ, φέρων ξύλινον σταυρὸν μετ' ἐπιγραφῆς ἐπὶ σωροῦ λίθων. Ἡ θέα ἐκ τῆς κορυφῆς ταύτης εἶναι ἐξαισία : πρὸς

ἀνατολὰς ἢ μακρὰ κατάφυτος πεδιάς τῶν Χανίων, ἡ πόλις αὕτη, ἡ Χαλέπα, τὸ Ἀκρωτήρι, ἡ Σούδα· πρὸς μεσημβρίαν ἢ ἐπιστέφουσα τὴν πεδιάδα σερὰ χαμηλῶν ὑψωμάτων μέ τινα χωρίδια ἐπ' αὐτῶν, μέ τὸν πύργον τοῦ Ἀνίμπολι, τὸν τῆς Ἀγυιάς, τὰ ἱστορικά Μπουντζουνάρια ἄνωθεν αὐτοῦ, καὶ τὴν μακρὰν καὶ ὑψηλὴν σειρὰν τῶν Λευκῶν ὀρέων ὀπισθεν (. . .).

Κατελθόντες ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ Μονοκουμάρου διεσχίσαμεν ἐγκαρσίως τὴν κοιλάδα τῶν Λειβαδίων καὶ (. . .) εἰσῆλθομεν εἰς τὸ χωρίον Ἀλικιανοῦ, ὅπου, μετὰ τὴν μάχην τῶν Λειβαδίων εἶχε στήσει τὸ ἀρχηγεῖον του ὁ ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ τῆς κατοχῆς Συνταγματάρχης Βάσσος Τιμ. Τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι νῦν πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας Κυδωνίας· αἱ οἰκίαι του σχεδὸν δὲν φαίνονται διότι περικαλύπτονται ὑπὸ μεγάλων κήπων, καταφύτων ἐκ πορτοκαλεῶν κλπ. Μᾶς ὑπεδέχθησαν καὶ μᾶς ἔδειξαν τὰ κυριώτερα μέρη τοῦ χωρίου ὁ ἐπαρχος, ὁ δήμαρχος, καὶ ἄλλοι κάτοικοι. Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ εἶδομεν τὰ εἰρήπια τοῦ περιφήμου ἐνετικοῦ πύργου τοῦ Ἐνετοῦ ἄρχοντος Δαμολίνου, ἐν ᾧ ἐγένετο τὸ αἵματηρὸν δράμα τοῦ φόνου τοῦ Κρητὸς ὄπλαρχηγοῦ τοῦ Σελίνου Καντανολέοντος· τοῦτον ἠγάπησεν ἐμμανῶς ἡ ὠραιότατη θυγάτηρ τοῦ Δαμολίνου Σοφία, ὃ δὲ αἰμοχαρῆς πατήρ της μὴ δυνηθεὶς ν' ἀποτρέψῃ αὐτὴν ἀπὸ τοῦ ἔρωτος τούτου, προσεποιήθη ὅτι συναινεῖ εἰς τὸν γάμον αὐτῆς μετὰ τοῦ Καντανολέοντος· κατὰ δὲ τὴν ἡμέραν τῶν γάμων ἐφόνευσε διὰ τῶν ἀνθρώπων αὐτόν τε καὶ τοὺς περὶ αὐτόν.

Ἐν τῇ ἐν τῷ χωρίῳ οἰκίᾳ τοῦ πλουσιωτάτου Κρητὸς, κ. Ἡσυχάκη ὑπάρχει εἰκὼν τις τῆς θυγατρὸς ταύτης τοῦ Δαμολίνου, δεικνύουσα αὐτὴν ὠραιότατην ἀληθῶς.

Περὶ τὴν 6 1/2 ὥρ. μ.μ. ἀποχαιρετήσαντες τοὺς καλοὺς χωρικοὺς ἱππεύσαμεν ἐκ νέου ὅπως ἐπιστρέψωμεν εἰς Χανία· ταῦτα ἀπέχουσι τοῦ Ἀλικιανοῦ κατὰ 15 χιλιόμετρα τοῦλάχιστον, ἔπρεπε λοιπὸν τροχάδην νὰ βαδίσωμεν ἵνα φθάσω ἐγκαίρως διὰ τὸ ἐν Χαλέπα γεῦμα. Εὐτυχῶς ἤδη εἶναι δροσιὰ καὶ ἡ ὁδὸς μέχρι τοῦ χανίου τῶν Λειβαδίων, νεωστὶ κατασκευασθεῖσα ἀμαξιτὴ ὑπὸ τοῦ Ἰταλικοῦ στρατοῦ, εἶναι ἐκ χώματος μόνον, καὶ ἐπομένως πολὺ εὐβατος κατὰ τὸ θέρος· τροχάζοντες λοιπὸν κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ δρόμου μας ἐφθάσαμεν εἰς Χανία τῇ 8 ὥρ. μ.μ.

Ἀνελθὼν ἀμέσως εἰς τὰ ἀνάκτορα ἠλλαξα ἐνδυμασίαν καὶ ἐπιβὰς τῇ 8 1/4 τῆς ἀναμενούσης ἀμάξης μετέβην εἰς Χαλέπαν.

Μετὰ τὸ γεῦμα ὁ πρίγκηψ Γεώργιος μοὶ ἐδώρησεν ὠραίαν καὶ μεγάλην εἰκόνα του, μετὰ τῆς ὑπογραφῆς του ἐπ' αὐτῆς.

Ἐν Χανίοις ὑπάρχει καὶ ἡ ὀθωμανικὴ αἵρεσις τῶν λεγομένων περιστροφόμενων δερβισῶν (Derviches tourneurs), οἵτινες κατέχουσιν εἰδικὸν τζαμίον εἰς τεκέν τινα εὐρισκόμενον ὀλίγον ἔξωθεν τῶν Χανίων, δεξιόθεν τῆς πρὸς Σούδαν ἀγούσης ὁδοῦ. Ἐν τῷ τζαμίῳ τούτῳ εἶναι παρεσκευα-

σμένον ἐν τῷ μέσῳ στρογγύλον δάπεδον, ἐφ' οὗ ἐκάστην Παρασκευὴν, ἀπὸ τῆς 12 1/2 μέχρι τῶν 2 ὥρ. μ.μ. οἱ τῆς αἰρέσεως ταύτης ἀποδίδουσι τὴν πρὸς τὸν Μωάμεθ λατρείαν χορεύοντες περιστροφικῶς. Τὴν 18ην Αὐγούστου ἡμέραν Παρασκευὴν, μετέβημεν ἐν τῷ τζαμίῳ τούτῳ ἵνα ἴδωμεν τὸ περίεργον τοῦτο θέαμα μετὰ τοῦ πρίγκηπος Ἀνδρέου καὶ τῶν λοιπῶν, μᾶς ὑπεδέχθη δὲ φιλοφρόνως ὁ Σεΐκης (δηλ. ὁ ἡγούμενος) τοῦ τεκέ, φέρων πρᾶσινον σαρίκι. Δυστυχῶς ὁμως δὲν εἶδομεν τὸν χορὸν τῶν δερβισῶν, διότι ὡς μᾶς εἶπεν ὁ σεΐκης, κατὰ τὸ θέρος ἔνεκα τοῦ μεγάλου καύσωνος διακόπτουσιν αὐτόν. Εἰσήλθομεν μόνον εἰς τὸ τζαμίον καὶ εἶδομεν τοὺς χόντζας μεγαλοφώνως ψάλλοντας, ὡς νὰ ἔψαλλον ἀμανέδες, καὶ τινὰς Ὀθωμανοὺς προσευχομένους καὶ κάμνοντας διαρκῶς μετανοίας (. . .).

Τῇ πρωΐᾳ τῆς αὐτῆς ἡμέρας, 20ης Αὐγούστου, ἠκροάσθη τῆς λειτουργίας ἐν τῷ ἐν Χαλέπᾳ ἐκκλησιδίῳ τοῦ πρίγκηπος, εἰς ὃ οὗτος φιλόθρησκος ὢν, ἐκκλησιάζεται κατὰ πάσας ἀνεξαιρέτως τὰς Κυριακὰς καὶ ἑορτάς: Τὸ ἐκκλησιδίον τοῦτο, ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου, κείμενον πλησίον τοῦ ἀνακτόρου τοῦ πρίγκηπος, ἦτο σχεδὸν ἔρημον, ἀλλ' ὁ πρίγκηψ ἔδαπάνησεν ὑπὲρ τὰς 5 χιλ. δραχμῶν εὐπρεπίσας αὐτὸ καὶ διαρρυθμίσας κάλλιστα ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς. Εἰς ἱερεὺς καὶ εἰς ψάλτης τελοῦσι τὰς ἱεουργίας, εἰς ἃς ἐκτὸς τοῦ πρίγκηπος παρευρίσκονται οἱ ὑπάσπισταί του, ὁ κ. Παπαδιαμαντόπουλος μετὰ τῆς Κυρίας του καὶ τῶν τέκνων του, καὶ σπανίως ἄλλοις τις.

Ἀπεφασίσθη ὅπως ἀναχωρήσωμεν ἐκ Χανίων ἐπιστρέφοντες εἰς Ἀθήνας πάντες, δηλαδὴ ὁ πρίγκηψ Ἀνδρέας, ἐγὼ καὶ οἱ κ.κ. Πάλλης καὶ Λεβίδης, τῇ προσεχεῖ Παρασκευῇ 25 Αὐγούστου, διὰ τοῦ Ἰταλικοῦ ἀτμοπλοίου. Διὸ ὁ ὕπατος ἀρμοστής τῆς Κρήτης ἠθέλησε νὰ προσφέρῃ ἡμῖν τὴν παραμονὴν τῆς ἀναχωρήσεώς μας ἐξοχικόν τι γεῦμα· ἐπομένως ὠρίσθη τοῦτο διὰ τὴν 8 1/2 ὥρ. μ.μ. τῆς 24ης καὶ θέσις ἡ ἐξοχή Χαρουδιά (. . .) ὅπερ σημαίνει πιθανῶς καλλιθέαν, ὅπου καὶ ἐκκλησιδίον τοῦ Ἁγ. Γεωργίου, καταστραφὲν ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἀνακαινισθὲν τελευταῖον, καὶ οἰκίσκος τις, ἐν ᾧ κατοικεῖ ὁ ἐφημέριος τοῦ ναΐσκου. Ἐκ τῆς ταρατῆς τοῦ διωρόφου τούτου οἰκίσκου ἡ θέα εἶναι ἐκτάκτως εὐρεῖα καὶ ὠραία· ἐν αὐτῇ ἐστρώθη ἡ τράπεζα, ὑπὸ τὸ φέγγος τῆς σελήνης. Οἱ παρακαθήσαντες εἰς αὐτὴν ἦσαν 10: οἱ δύο πρίγκηπες, οἱ δύο ὑπάσπισταί τοῦ Ἀρμοστοῦ, ὁ κ. Παπαδιαμαντόπουλος μετὰ τῆς συζύγου καὶ γυναικαδέλφης του, ἐγὼ καὶ οἱ κ.κ. Πάλλης καὶ Λεβίδης. Μετὰ τὸ γεῦμα οἱ νεώτεροι ἔψαλλον διάφορα ἄσματα ἐγχώρια, μεθ' ὃ ἀναχωρήσαντες πάλιν πεζῇ περὶ τὴν 11ην ὥραν, κατήλθομεν εἰς τὸ μέρος, ἐν ᾧ ἀφήσαμεν τὰς ἀμάξας καὶ ἐπιβιβασθέντες αὐτῶν ἐπανήλθομεν εἰς τὰ ἴδια.

Τῇ πρωΐᾳ τῆς 25ης ἠτοιμάσθημεν πλέον πρὸς ἀναχώρησιν· διὸ τὸ πρόγευμα παρετέθη ἡμῖν τὴν ἡμέραν ἐκείνην εἰς τὰς 10 1/2 εἰς τὸ ἐν Χαλέπᾳ ἀνά-

κτορον, μετά τούτο δὲ τῆ 11 ³/₄, ἀποχαιρετήσαντες τὴν πρίγκηπα Γεώργιον καὶ τὸν κ. Καρπούνην ἐπέβημεν ἀμάξης, συνοδευόμενοι καὶ ὑπὸ τοῦ κ. Λεμπέση καὶ ἤλθομεν εἰς Χανία. Εἰς τὴν προκουμαίαν αὐτῶν ἀνέμενον, πρὸς χαιρετισμὸν οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ εἰς Χανία λόχου τοῦ ρωσικοῦ τάγματος ὡς καὶ ἡ λέμβος τοῦ λόχου τούτου, ἔχουσα ἐξησκημένους κωπηλάτας στρατιώτας τοῦ λόχου. Ἐπιβάντες τῆς λέμβου ταύτης ἀνήλθομεν εἰς τὸ ἔξωθεν τοῦ μικροῦ λιμένος εἰς ἱκανῶς μεγάλην ἀπόστασιν ἐλλιμενισμένον ἀτμόπλοιον « Στούρα », τῆς Ἰταλικῆς ἀτμοπλοίας Florio - Rubatino. Ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου ἀπεχαιρέτησαν ἡμᾶς ὁ κ. Λεμπέσης καὶ ὁ Ὄθωμανὸς δήμαρχος Χανίων (. . .). Περὶ τὰς 2 ¹/₂ ὥρ. μετὰ τὸ μεσονύκτιον καταπλέομεν εἰς Πειραιᾶ, ἀλλὰ τὸ ἀτμόπλοιον σταματᾷ εἰς τὸν ἐξωτερικὸν λιμένα καὶ μόλις περὶ τὰς 5 ¹/₂ ὥρ. τῆς πρωΐας εἰσέρχεται εἰς τὸν ἐσωτερικόν. Ὁ διευθυντὴς τοῦ Ναυστάθμου εἰδοποιηθεὶς ἀπὸ τῆς προτεραίας ἔσπευσεν μετὰ τῆς ἀτμακάτου πρὸς παραλαβὴν τοῦ πρίγκηπος. Ἐπεβιβάσθημεν πάντες τῆς ἀτμακάτου καὶ ἐξήλθομεν, ἀνελθόντες εἰς Ἀθήνας διὰ τοῦ τραίνου τῶν 7. Συνοδεύσας τὸν πρίγκηπα μέχρι τῶν Ἀνακτόρων, ἀπεχαιρέτησα αὐτὸν καὶ ἀνῆλθον εἰς τὴν Κηφισίαν παρὰ τῆ οἰκογενεῖα μου (. . .).

Ὁ πρίγκηψ Ἀνδρέας μετὰ τὴν εἰς Ἀθήνας ἐπάνοδόν του ἐγκατεστάθη εἰς τὴν ἐν Δεκελείᾳ βασιλικὴν ἔπαυλιν, ὅπου διέμενε νῦν καὶ ὁ Διάδοχος Κωνσταντῖνος μετὰ τῆς οἰκογενείας. Ἐκεῖ ἐπανήρχισαν ἀπὸ τῆς 1ης Σεπτεμβρίου τὰ πρὸς τὸν πρίγκηπα μαθήματα, μεταβαινόντων τακτικῶς πάντων τῶν καθηγητῶν του, ὡς καὶ πρὸ τῆς εἰς Κρήτην ἀναχωρήσεώς του. Πρὸς τοῦτο μετέβαινον καὶ ἐγὼ δις τῆς ἑβδομάδος, κατὰ Τρίτην καὶ Σάββατον, παραδίδων αὐτῷ ἐπὶ δύο ὥρας ἐκάστην ἡμέραν (. . .).

Τὰ μαθήματα ἐν Δεκελείᾳ διήρκεσαν μέχρι τοῦ τέλους σχεδὸν τοῦ Ὀκτωβρίου μηνός, ὅτε κατελθόντων εἰς Ἀθήνας τῶν πριγκήπων ἐξηκολούθησαν ἐκεῖ (. . .).

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὁ πρίγκηψ φαίνεται πολὺ ἐπιμελέστερος καὶ καταγίνεται πλειότερον, ἔχων ὑπ' ὄψιν του ὅτι μετ' ὀλίγους μῆνας πρόκειται νὰ δώσῃ ἀπολυτηρίους ἐξετάσεις ἐνώπιον ὅλης τῆς Βασιλ. Οἰκογενείας, τῶν καθηγητῶν κλπ.

Ὁ Διάδοχος Κωνσταντῖνος Γενικὸς Διοικητὴς τοῦ Στρατοῦ.—

Ἀπὸ 1ης Ὀκτωβρίου τοῦ ἔτους τούτου (1900) ἐτέθη εἰς ἐφαρμογὴν ὁ πρὸ ὀλίγων μηνῶν ψηφισθεὶς ὑπὸ τῆς Βουλῆς νόμος περὶ συστάσεως Γενικῆς Διοικήσεως τοῦ στρατοῦ καὶ διορισμοῦ ὡς Γενικοῦ Διοικητοῦ τοῦ Διαδόχου· διὰ τοῦ νόμου τούτου ὁ στρατὸς ἔμελλε νὰ χειραφετηθῆ ἀπὸ τῆς πολιτικῆς συναλλαγῆς, τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἀρχῆς κατ' ὄνομα μόνον μενούσης εἰς τὸν Ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν, πράγματι δὲ ἀνατιθεμένης εἰς

τὸν μόνιμον Γεν. Διοικητὴν, τῇ προτάσει τοῦ ὁποίου μόνον ἦτο δυνατὴ πᾶσα μεταβολὴ ἐν τῷ προσωπικῷ τοῦ Στρατεύματος.

Ἡμην ἀνέκαθεν ὑπὲρ τοῦ θεσμοῦ τούτου καὶ ἀπὸ τοῦ 1879 ἔτι, ἀνθυπολοχαγὸς ὢν ἐν τῷ Ὀπλοστασίῳ τοῦ Ναυπλίου¹, εἶχον καταχωρήσει ὑπὸ τὸ στοιχεῖον Ω εἰς τὴν τότε² ἐκδιδομένην ἐν Ἀθήναις Ἐφημερίδα ἄρθρον συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἀποχωρήσεως τοῦ στρατοῦ ἐκ τῆς πολιτικῆς καὶ ἀναθέσεως τῆς διοικήσεως αὐτοῦ εἰς Κεντρικόν τι ἐπιτελεῖον, διοικοῦν αὐτὸν ἄνευ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Ὑπουργοῦ, ὅστις μόνον ἀπλήν ἐπίβλεψιν θέλει ἔχει ἐπ' αὐτοῦ καὶ τὴν ἀντιπροσώπευσιν αὐτοῦ ἐν τῇ βουλῇ καὶ εἰσήγησιν τῶν Στρατ. Νομοσχεδίων, προϋπολογισμοῦ κλπ. Μετὰ δεκαετίαν δὲ περίπου, ἦτοι τὸ 1891 νομίζω (διότι δὲν ἔχω ἤδη πρόχειρον τὸ ἄρθρον), ἔγραψα δεύτερον ἐντονώτερον ἄρθρον ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου, καταχωρηθὲν ἐν τῇ ἐφημερίδι Ἀκρόπολις³, συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἀναθέσεως τῆς γεν. διοικήσεως τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν Α.Β.Υ. τὸν Διάδοχον, εἰς τοῦτο μόνον διαβλέπων τὴν σωτηρίαν ἀπὸ τῆς παραλυσίας, εἰς ἣν ἡ πολιτικὴ εἶχε φέρει τὰ τοῦ Στρατοῦ.

Ὁ Διάδοχος ὀλίγον πρὸ τῆς ἀναλήψεως τῆς γεν. Διοικήσεως, ἐξέλεξε τοὺς ἀποτελέσοντας τὸ ἐπιτελεῖον τοῦ ἀξιωματικούς, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶχον τὴν τιμὴν νὰ εἶμαι καὶ ἐγώ. Τὸ ἐπιτελεῖον τοῦτο, διορισθὲν διὰ Β. διατάγματος ἀπετέλεσαν οἱ ἑξῆς :

Συνταγματάρχης Πυροβολικοῦ Κ. Σαπουντζάκης, Ἐπιτελάρχης.
 Ἀντισυνταγματάρχης Μηχανικοῦ Μ. Χόρς,
 Ταγματάρχης Πυροβολικοῦ Π. Δαγκλῆς,
 Ταγματάρχης Πεζικοῦ Ἰ. Ἀντωνόπουλος,
 Ἰλαρχος Κ. Κομνηνὸς Μηλιώτης, ὑπασπιστῆς Γεν. Διοικήσεως.
 Λοχαγὸς Πεζικοῦ Ἐμ. Κατσαρός.
 Λοχαγὸς Μηχανικοῦ Π. Ὀρφανίδης,
 Ὑπολοχαγὸς Πεζικοῦ Σωτ. Ρωσσέτος,
 Ὑπολοχαγὸς Πυροβολικοῦ Λεων. Σπανίδης,
 Ὑπομοίραρχος Μαντζαγριωτάκης,
 Ἀνθυπολ. Πυροβολικοῦ Κ. Πάλλης,
 Ἀνθυπολ. Ὑλικῷ Πυροβ. Εὐάγγελος Μπασιάκος,
 Ἀνθυπίλαρχος Κ. Γρίβας.

Ἐκτὸς αὐτῶν ἀπετέλεσαν μέρος τοῦ ἐπιτελείου καὶ οἱ ἑξῆς ἀξιωματικοὶ τοῦ Οἰκονομικοῦ καὶ Ὑγειονομικοῦ κλάδου :

1. Βλ. σ. 100.

2. «Ἡ Ἐφημερίς» εἶχε σταματήσει τὴν ἐκδόσιν τῆς τὸ 1901.

3. Στὸ φύλλον τῆς 1ης Αὐγούστου 1891.

Ἄνωτερος Ἐπιμελητῆς Ἀριστ. Γαλάνης, Ὑπολοχ. Οἰκονομικοῦ Χρ. Χρόνης, Ἀρχίατρος Μιλτ. Παπαϊωάννου, Ἐπίατρος Ἴω. Τυπάλδος, Ὑπίατρος Εὐ. Εὐστρατιάδης, Ἐπικτηνίατρος Γ. Πιλάβιος.

Τῇ 2α Ὀκτωβρίου κατὰ πρῶτον συνήλθομεν πάντες ἐν μεγάλῃ στολῇ εἰς τὸ Κατάστημα τῆς Γεν. Διοικήσεως, διὰ τὸ ὁποῖον ἐχρησίμωσεν ἐνοικιασθεῖσα ἢ παρὰ τῇ πλατείᾳ τῶν Ἀνακτόρων οἰκία Νεγρεπόντη, καὶ παρουσιάσθημεν πρὸ τῆς Α.Β.Υ. τοῦ Διαδόχου, ὅστις ὠμίλησεν ἡμῖν συντόμως συγχαρεῖς διὰ τὴν γενομένην εἰς ἡμᾶς τιμὴν ν' ἀποτελέσωμεν τὸ πρῶτον ἐπιτελεῖον τῆς Γεν. Διοικήσεως, ὑπομνήσας τὰ ὑψηλὰ καθήκοντα τὰ ὁποῖα ἀναλαμβάνομεν κλπ. Καὶ οὕτω ἤρξατο ἡ λειτουργία τοῦ θεσμοῦ τούτου, ὅστις ἔχω πεποιθήσιν ὅτι μεγάλως θέλει βελτιώσῃ τὰ τοῦ στρατοῦ, ἐὰν καὶ ἡ Κυβέρνησις παράσχη τὰ ἀπαραίτητα μέσα, φροντίζουσα νὰ νομοθετηθῶσι συντόμως ἀναγκαῖοι τινὲς νόμοι περὶ τροποποιήσεως τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς στρατολογίας, κλπ. καὶ αὐξάνουσα ὀλίγον τοὺς διὰ τὸν στρατὸν διατιθεμένους οἰκονομικοὺς πόρους.

Ἡ ἀνάληψις τῆς νέας παρὰ τῇ Γεν. Διοικήσει ὑπηρεσίας, ἣτις συνίστατο εἰς τὴν διεύθυνσιν τοῦ τμήματος τοῦ Πυροβολικοῦ καὶ τῆς Στρατιωτικῆς ἐκπαιδεύσεως ὡς καὶ τινων ἐκ τῶν ἐπιτελικῶν ὑπηρεσιῶν, δὲν παρεκώλυσε τὴν ἐξακολούθησιν τῶν πρὸς τὸν πρίγκηπα Ἀνδρέαν παραδόσεων μου, αἵτινες μετὰ τὴν ἐκ Δεκελείας εἰς Ἀθήνας κάθοδον αὐτοῦ, ἐγίνοντο καθ' ἐκάστην ἀπὸ τῆς 8—9 ὥρ. π.μ., μὴδὲ τῶν ἑορτῶν (ἐκτὸς τῶν Κυριακῶν) ἐξαιρουμένων.

Ἀπὸ τοῦ θέρους ἤδη ὁ Βασιλεὺς εἶχε μεγάλην ἀνυπομονήσιν νὰ τελειώσῃ ταχέως τὰς σπουδὰς του ὁ πρίγκηψ Ἀνδρέας καὶ γίνῃ ἀξιωματικός, διότι ἐπλησίαζεν ἤδη εἰς τὸ 20ον ἔτος τῆς ἡλικίας του, καὶ πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του εἰς Εὐρώπην εἶχεν ὀμιλήσει περὶ αὐτοῦ εἰς ἐμὲ καὶ τοὺς λοιποὺς καθηγητάς. Ἀλλὰ πάντες ὁμοφώνως παρεστήσαμεν αὐτῷ ὅτι ἐθεωροῦμεν ἀδύνατον τοῦτο, πρὶν παρέλθῃ ἐν ἔτος ἀκόμη τοὐλάχιστον, διότι ὁ πρίγκηψ πολὺ βραδέως εἶχεν ἀρχίσει τὰ μαθήματα καὶ ἰδίως τὰ στρατιωτικά, τοῦ εἶχον ὑποσχεθῆναι νὰ ἐπισπεύσω ὅσον τὸ δυνατόν ταῦτα, ὥστε νὰ δυνηθῇ νὰ δώσῃ ἐξετάσεις τὸν Μάϊον τοῦ 1901. Κατὰ τὸν χειμῶνα ἔτι μᾶλλον μοὶ ἐξεδηλώθη ἡ ἐπιθυμία αὕτη τοῦ Βασιλέως διὰ τοῦ παιδαγωγοῦ τοῦ πρίγκηπος κ. Στοῦκερ, δὲν ἔφερα δὲ εἰς τοῦτο καμμίαν δυσκολίαν ἀλλὰ ῥητῶς ὑπεσχέθη ὅτι θὰ ἐπισπεύσω τὰς παραδόσεις, ὥστε νὰ τελειώσω πάντα τὰ μαθήματα εἰς τὸ τέλος Φεβρουαρίου 1901, ἀλλὰ πάντως ἔκρινα ὅτι ἦσαν ἔτι ἀπαραίτητοι δύο μῆνες τοὐλάχιστον πρὸς ἐπανάληψιν τῶν παραδοθέντων τῶν πρίγκηπι μαθημάτων. Ἐγένετο δὲ δεκτὸν τοῦτο καὶ ὠρίσθησαν ἀπὸ τοῦδε αἱ ἐξετάσεις διὰ τὰς ἀρχὰς Μαΐου. Πράγματι δὲ μέχρι τοῦ τέλους Φεβρουαρίου 1901 ἐπεράτωσα τὴν πρὸς τὸν Πρίγκηπα παράδοσιν τῶν μαθημάτων, καὶ κατὰ τοὺς μῆνας Μάρτιον καὶ Ἀπρίλιον

ἔκαμεν ἐπαναληπτικὰς μελέτας ἐπὶ πάσης τῆς παραδοθείσης σειρᾶς· ὁ πρίγκηψ ἐμελέτα καθ' ἑκάστην ἐν μέρος μαθήματός τινος καὶ τὴν ἐπιούσαν ἐξήταζον αὐτὸν τοῦτο, ἐπεξηγῶν ἐν ἀνάγκῃ τὰ μέρη ἅτινα δὲν εἶχε τυχὸν ἐννοήσει καλῶς. Ἔδειξε δὲ πραγματικῶς μεγάλην ἐπιμέλειαν ὁ πρίγκηψ κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο καὶ ἀνεπλήρωσε πολλὰς προηγουμένας ἐλλείψεις του.

Φαίνεται ὅτι ὁ Βασιλεὺς, γνωρίζων ὅτι ὁ πρίγκηψ ἦτο ὀλίγον ἀμελής, εἶχεν πολλὰς ἀμφιβολίας ἂν θὰ ἠδύνατο νὰ παρασκευασθῆ ἐπαρκῶς καὶ ἀπαντήσῃ καλῶς εἰς τὰς ἐξετάσεις του, διότι ὁ καλὸς κ. Στουκερ συχνὰ μὲ ἡρώτα ἀνησυχῶς περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, ἐκφράζων μοι τοὺς φόβους τρόπον τινὰ τῆς Α.Μ. Ἄλλὰ πάντοτε τὸν καθησυχάζον διαβεβαιῶν αὐτὸν ὅτι δὲν ἔπρεπε ν' ἀνησυχῶσι διόλου, διότι ὁ πρίγκηψ μελετῶν ἤδη καλῶς εἶχον τὴν πεποίθησιν ὅτι θὰ ἀπῆντα κάλλιστα.

Αἱ ἐξετάσεις ὠρίσθησαν ἀκριβῶς διὰ τὴν 14ην Μαΐου καὶ ἔμελλον νὰ διαρκέσωσι τρεῖς ἡμέρας, ἦτοι Δευτέραν, Τρίτην καὶ Τετάρτην (14 — 16 Μαΐου). Δευτέρα ἐπανάληψις τῶν κυριωτέρων κεφαλαίων τῶν μαθημάτων ἐγένετο ὑπὸ τοῦ πρίγκηπος κατὰ τὰς ὑπολειπομένας ἡμέρας τοῦ Μαΐου καὶ οὕτω προπαρασκευάσθη λίαν ἐπαρκῶς.

Αἱ ἐξετάσεις ἤρξαντο τῇ 10 π.μ. ὥρα τῆς 14ης Μαΐου, ἐν τινι τῶν ἰσογειῶν αἰθουσῶν τῶν Ἀνακτόρων. Κατ' αὐτὰς παρίσταντο ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς καὶ ἐνίοτε ὁ Διάδοχος καὶ ὁ πρίγκηψ Νικόλαος, ὁ Πρωθυπουργὸς κ. Γ. Θεοτόκης, ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν κ. Τσαμαδὸς, ὁ Διοικητὴς τοῦ Στρ. Σχολείου τῶν Εὐελπίδων κ. Ζορμπᾶς, ὁ Μητροπολίτης, ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ βασιλέως κ. Παπαδιαμαντόπουλος, καὶ πάντες οἱ καθηγηταὶ τοῦ πρίγκηπος (. . .).

Εἰς πάντα τὰ μαθήματα ὁ πρίγκηψ ἀπεκρίθη ἐκτάκτως λαμπρὰ καὶ πάντες ἔμειναν κατευχαιριστήμενοι, ἰδίως δὲ ὁ Βασιλεὺς ἦτο ὅλας τὰς ἡμέρας κατενθουσιασμένος.

Τὸ τέλος τῶν ἐξετάσεων ἐπηκολούθησεν πρόγευμα, εἰς ὃ παρεκάθησαν μετὰ τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας πάντες οἱ παρευρεθέντες εἰς τὰς ἐξετάσεις. Ὁ πρίγκηψ Ἀνδρέας ἔλαβε θέσιν εἰς τὰ δεξιὰ τοῦ Βασιλέως, ὅστις κατὰ τὸ τέλος τοῦ προγεύματος προέπιεν εἰς ὑγίαν του, ὀνομάσας συγχρόνως αὐτὸν ἀνθυπίαρχον. Ὁ πρωθυπουργὸς Θεοτόκης ἐγερθεὶς ὠμίλησε διὰ μακρῶν περὶ τῆς τελείας ἀνατροφῆς καὶ ἐκπαιδεύσεως ἣν ὁ Βασιλεὺς δίδει εἰς τὰ τέκνα του καὶ ἐν τέλει προέπιεν εἰς ὑγίαν τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς Βασιλ. οἰκογενείας (ἡ Βασίλισσα εὐρίσκετο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν Ρωσσίᾳ ἕνεκα τοῦ τοκετοῦ τῆς μεγάλης Δουκίσσης Μαρίας).

Μετὰ τὸ πρόγευμα ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ Βασιλέως κ. Παπαδιαμαντόπουλος ἀνήγγειλεν εἰς τοὺς καθηγητὰς ὅτι ὁ βασιλεὺς ἀπένειμεν αὐτοῖς ἀνώτερα παράσημα· εἰς ἐμὲ ἀπενεμήθη ὁ χρυσοῦς σταυρὸς τοῦ Σωτῆρος.

Τὸ πρόγευμα ἐπηκολούθησεν ἐπὶ βραχὺ ὁμιλία ἐν ἰδιαιτέρᾳ αἰθούσῃ, καθ' ἣν ὁ Βασιλεὺς ἀπέτεινεν εἰς πάντας διαδοχικῶς τὸν λόγον. Εἰς ἐμὲ εἶπεν ὅτι ἦτο λίαν εὐχαριστημένος ἐκ τῶν στρατιωτικῶν σπουδῶν τοῦ πρίγκηπος καὶ ὅτι ἐσκόπει νὰ τὸν ἀποστείλῃ βραδύτερον εἰς Εὐρώπην πρὸς τελειοποίησιν· ἐπήνεσα τὴν πρόθεσιν ταύτην τοῦ Βασιλέως καὶ παρέστησα αὐτῷ ὅτι θεωρῶ τοῦτο ἀναγκαιότατον, διὰ νὰ γίνῃ τέλειος ἀξιωματικὸς καὶ καθέξῃ τὴν θέσιν δι' ἣν προορίζεται ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Στρατῷ, ἐσύστησα δὲ ἐν τέλει νὰ γίνῃ τοῦτο ταχέως.

Τέλος ὁ Βασιλεὺς ἀποχαιρετήσας ἡμᾶς ἀπῆλθεν καὶ ἡμεῖς δὲ συγχαρέντες ἐκ νέου τὸν πρίγκηπα Ἀνδρέαν ἀπῆλθομεν εἰς τὰ ἴδια.

Κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον ὁ Διάδοχος, ὡς Γεν. Διοικητὴς τοῦ στρατοῦ, ἤρξατο τῆς ἐτησίας ἐπιθεωρήσεως τοῦ Στρατοῦ, συμφώνως τῷ περὶ τῆς Γεν. Διοικήσεως νόμῳ· πρὸς τοῦτο δὲ μετέβη συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν πλείστων ἐκ τῶν ἀποτελούντων τὸ ἐπιτελεῖον τοῦ ἀξιωματικῶν εἰς τὰς κυριωτέρας φρουρὰς τοῦ Κράτους· ἐγὼ ὁμῶς δὲν συνώδευσα τὸν Διάδοχον ἐκτὸς τῶν Ἀθηνῶν, διότι ἐπικειμένων τῶν ἐξετάσεων τοῦ πρίγκηπος Ἀνδρέου, ὁ βασιλεὺς δὲν ἐπεθύμει ν' ἀπομακρυνθῶ τῶν Ἀθηνῶν. Τελευταίαν δὲ ἐπιθεώρησε κατὰ μῆνα Μάϊον τὴν φρουρὰν Ἀθηνῶν, ἐξετάσας ἰδίως εἰς σχετικὰ γυμνάσια τοὺς ἀνωτέρους ἀξιωματικούς καὶ τοὺς λοχαγούς τῶν διαφορῶν ὄπλων. Ληξάσης τῆς ἐπιθεωρήσεως ὁ Διάδοχος ὑπέβαλεν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τοὺς πίνακας τῶν θεωρηθέντων ὑπ' αὐτοῦ ὡς προβιβασίμων καὶ ὡς στασίμων ἀξιωματικῶν, ὡς καὶ προτάσεις περὶ ἀποστρατεύσεως ὀλίγων τινῶν θεωρηθέντων ἀνικάνων.

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιθεωρήσεως τοῦ Διαδόχου κατέδειξεν ὅτι αὕτη διεξήχθη πολὺ ἐπιεικῶς καὶ διέψευσε τὰς ἐλπίδας τῶν ἀναμενόντων παρ' αὐτοῦ ἄκραν αὐστηρότητα. Μετὰ τὴν ὑποβολὴν τοῦ ἀποτελέσματος τῆς ἐπιθεωρήσεως ἐνηργήθησαν γενικοὶ προβιβασμοὶ ἐν τῷ στρατεύματι μεταξὺ τῶν ὁποίων συμπεριλαμβάνετο καὶ ὁ προβιβασμὸς τριῶν ὑποστρατήγων, τοῦ κ. Ν. Τσαμαδοῦ, ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν, τοῦ κ. Ἰ. Παπαδιαμαντοπούλου, ὑπασπιστοῦ τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ κ. Ἰ. Δημοπούλου, Μεράρχου τοῦ στρατοῦ Θεσσαλίας. Ὁ προβιβασμὸς αὐτῶν, ἢ μᾶλλον τῶν δύο πρώτων ἐξ αὐτῶν, ἐγένετο δυσμενῶς ἀποδεκτὸς παρά τε τῇ κοινῶν καὶ παρὰ τῷ στρατεύματι, φαίνεται δὲ ὅτι δὲν ἦτο καθ' ὀλοκληρίαν σύμφωνος καὶ πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Διαδόχου, φρονοῦντος, ὡς ἐβεβαιοῦτο, ὅτι μόνον ὁ συνταγματάρχης Ἰ. Δημόπουλος, διοικῶν πρὸ πολλοῦ καὶ ἐπιτυχῶς τὸν στρατὸν Θεσσαλίας, ὠφείλε νὰ τύχῃ τοῦ βαθμοῦ τοῦ ὑποστρατήγου. Ἀλλ' ἡ πολιτικὴ ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ Βασιλέως ἀφ' ἑτέρου κατίσχυσαν τῆς γνώμης τοῦ Διαδόχου.

Μετὰ τὴν ἐπιθεώρησιν ὁ Διάδοχος ἀπῆλθεν εἰς Εὐρώπην καὶ δὲν ἐπέ-

στρεψεν ἢ τὸ φθινόπωρον, τὴν Γεν. Διοίκησιν τοῦ στρατοῦ ἀναλαβόν-
τος κατὰ τὴν ἀπουσίαν του τοῦ ὑποστρατήγου Τιμ. Βάσσου, Μεράρχου
τῆς ΙΙΙης Μεραρχίας ἐδρευούσης ἐν Ἀθήναις.

Μέχρι τοῦδε δὲν ἐφάνησαν ἔτι τὰ καλὰ ἀποτελέσματα ἄτινα προσεδο-
κῶντο ἐκ τῆς Γεν. Διοικήσεως τοῦ στρατοῦ καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ φανῶσι
διὰ μόνης τῆς συστάσεως τῆς ἀρχῆς ταύτης, ἄνευ τῆς ψηφίσεως τῶν ἀναγ-
καίων νομοθετικῶν μέτρων δι' ὧν ἤθελον δοθῆ εἰς τὴν Γεν. Διοίκησιν τὰ
μέσα πρὸς ἀνοργάνωσιν καὶ κατάρτισιν τελείου ὅπωςδῆποτε στρατεύ-
ματος.

Ὁ ἐπιτελάρχης τῆς Γεν. Διοικήσεως Συνταγματάρχης Κ. Σαπουντζάκης,
ὅστις ἦτο ἡ ψυχὴ αὐτῆς καὶ ὁ μόνος χαίρων τῆς ἀκρας ἐμπιστοσύνης τοῦ
Διαδόχου καὶ συνεργαζόμενος μετ' αὐτοῦ, ἅμα τῇ συστάσει τοῦ θεσμοῦ τού-
του, εἰργάσθη συντόμως μετὰ τῆς Α.Β.Υ. καὶ κατήρτισεν πλῆρες σύστημα
στρατιωτικῆς ἀνοργανώσεως, τὸ ὅποιον παρὰ τοῦ Βασιλέως καὶ παρὰ τοῦ
Ἐπιτελείου ἐγένετο ἀποδεκτὸν καὶ ἀπεφασίσθη νὰ εἰσαχθῆ εἰς τὴν Βουλὴν
πρὸς ψήφισιν. Ἀλλὰ τὸ Ἐπιτελεῖον Θεοτόκη δὲν ἔλαβε καιρὸν ἢ δὲν ἐθεώ-
ρησε κατάλληλον νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν συζήτησιν καὶ ψήφισιν τῆς Βουλῆς
τῆς ληξιάσης συνόδου τὰ νομοσχέδια ταῦτα καὶ ὑπεσχέθη ὅτι ἤθελεν εἰ-
σαγάγει ταῦτα ἀφεύκτως κατὰ τὴν προσεχῆ σύνοδον τῆς Βουλῆς, τὴν συγ-
κληθησομένην τὴν 1ην Νοεμβρίου τοῦ τρέχοντος ἔτους 1901.

Κατὰ τὸ 1ον οὕτω ἔτος ἡ Γεν. Διοίκησις οὐδὲν ἄλλο ἀποτέλεσμα ἔφερεν
εἰμὴ μόνον ὅτι ἀπῆλλαξε τοὺς ἀξιωματικούς ἀπὸ τῆς ἐκ τῆς πολιτικῆς καὶ
τῶν βουλευτῶν ἐξαρτήσεως αὐτῶν· κατέδειξεν αὐτοῖς εὐθύς ἀμέσως ὅτι
μόνον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν διὰ τῆς ἱεραρχικῆς ὁδοῦ ὀφείλουσι νὰ προστρέ-
χωσι διὰ πᾶσαν δικαίαν καὶ ἐπιτρεπομένην ὑπὸ τῆς ὑπηρεσίας αἴτησιν
αὐτῶν καὶ ὅτι δὲν ἔχουσι πλέον νὰ φοβῶνται ἀδίκους μεταθέσεις ἐπιβαλ-
λομένας ὑπὸ τῶν βουλευτῶν καὶ τῶν κομματάρχων ἔτι, ὡς ἄλλοτε. Ἐγέ-
νοντο γενικαὶ τοποθετήσεις αὐτῶν, τῇ προτάσει τῆς Γεν. Διοικήσεως, λη-
φθεισῶν ὑπ' ὅσιν ἐν δυνατῷ μέτρῳ τῶν ἐπιθυμιῶν αὐτῶν καὶ ἐτέθη ἐν γέ-
νει φραγμὸς εἰς τὰς αὐθαιρεσίας.

Ἀφ' ἐτέρου μεγάλη ἐπιείκεια διέκρινε τὰς ἐνεργείας καὶ ἀποφάσεις τῆς
Γεν. Διοικήσεως καὶ ὑποχωρήσεις τινὲς μικραὶ ἔστιν ὅτε εἰς τὰς ἀπαιτήσεις
τοῦ Ἐπιτελείου, ὅπερ ἦτο σφάλμα κατὰ τὴν γνώμην πολλῶν ἀξιωματι-
κῶν, τῆς Γεν. Διοικήσεως μὴ ἀναλαβούσης εὐθύς ἀμέσως διὰ στιβαροῦ βρα-
χίονος τὴν διοίκησιν καὶ μὴ καταστησάσης αὐτὴν ἀμέσως αἰσθητὴν διὰ
τῆς ἀκαμψίας καὶ αὐστηρότητος παρὰ τῷ Στρατεύματι. Ἀλλ' ἴσως ἐσκέ-
πτετο ὅτι αἱ κακαὶ συνήθειαι μακρῶν ἐτῶν ἐπέβαλλον τὴν τοιαύτην ἐπιεί-
κειαν καὶ τὴν μικρὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἐκρίζωσιν αὐτῶν.

Τὰ «Εὐαγγελικά».—Συγκληθείσης τῆς νέας συνόδου τῆς Βουλῆς ἀνεμένετο ἡ κατὰ τὴν 1ην Νοεμβρίου (1901) ἔναρξις τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι τὸ Ὑπουργεῖον Θεοτόκη ἠθελεν εἰσαγάγει πρὸς ψήφισιν τὰ καταρτισθέντα στρατιωτικὰ νομοσχέδια καὶ ὅτι ἐν γένει ἠθеле λάβει πλέον γενναῖα μέτρα πρὸς κατάρτισιν ἐπαξίαν τοῦ προορισμοῦ τοῦ στρατοῦ. Ἀλλὰ δυστυχῶς ἀπρόοπτόν τι γεγονός ἐπελθὼν ἀνέτρεψε τὴν Κυβέρνησιν καὶ ἐματαίωσεν ἐκ νέου πᾶσαν περὶ στρατοῦ φροντίδα. Ἡ ἐφημερίς « Ἀκρόπολις » ἀνέκαθεν θιασώτης τῆς εἰσαγωγῆς τῆς κοινῆς διαλέκτου τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, εἶχεν ἀρχίσει πρὸ τινος καιροῦ δημοσιεύουσα μετάφρασιν τοῦ Εὐαγγελίου εἰς χυδαῖαν διάλεκτον γενομένην ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀγγλίᾳ ὁμογενοῦς κ. Ἄλεξ. Πάλλη. Συνέπεσε δὲ καὶ ἡ Βασίλισσα νὰ ἐνεργήσῃ πρὸ διετίας περίπου, τῇ συγκαταθέσει τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, τὴν ἔκδοσιν μεταφράσεως τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τὴν καθομιλουμένην διάλεκτον, ἐπὶ τῷ ἀγαθῷ σκοπῷ τῆς κατανοήσεως αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Αἱ μεταφράσεις αὗται ἀπήρεσαν εἰς πολλούς, εὐρέθησαν δὲ καὶ οἱ ἐκ πάσης περιστάσεως προσπαθοῦντες ν' ἀντλήσωσι πολιτικὸν συμφέρον, οἵτινες ἔτι μᾶλλον ὑπεκίνησαν τὸν λαόν, παραστήσαντες μάλιστα ὅτι ταῦτα γίνονται τῇ ὑποκινήσει τῆς Βασιλίσσης πρὸς ἐξυπηρέτησιν σλαβικῶν συμφερόντων διὰ τῆς διαστροφῆς τοῦ Εὐαγγελίου, οὗ τὰ διδάγματα ἀποτελοῦσι τὴν βᾶσιν τῆς θρησκείας μας. Τὴν βαθμιαίαν ἐξέγερσιν κατὰ τῆς δημοσιευομένης χυδαίας μεταφράσεως τοῦ Εὐαγγελίου ὑπὸ τῆς « Ἀκροπόλεως » οὔτε ἡ Ἱερὰ Σύνοδος, οὔτε ἡ Κυβέρνησις ἀντελήφθησαν ἐγκαίρως, ἵνα λάβωσι μέτρον πρὸς ἀπαγόρευσιν τῆς δημοσιεύσεως καὶ κατεύνασιν τῆς ἐξεγειρομένης βαθμηδὸν ὀργῆς.

Πρῶτοι ἐξηγέρθησαν οἱ φοιτηταὶ μεταβάντες ἐν σώματι εἰς τὰ γραφεῖα τῆς « Ἀκροπόλεως », ἀποδοκιμάσαντες τὴν δημοσιευομένην μετάφρασιν καὶ ἐπιχειρήσαντες τὴν καταστροφὴν τῶν γραφείων τῆς. Ἡ ἀστυνομία προέλαβε τὴν καταστροφὴν, ἀλλὰ καὶ πάλιν οὐδὲν σπουδαῖον ἐνηργήθη ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως. Ὁ ἔρεθισμὸς μετεδόθη ἐκ τῶν φοιτητῶν καὶ εἰς τὸν λαόν καὶ ἐπιτηδείως ὑπὸ τῆς ἀντιπολιτεύσεως ὑποθαλαπτόμενος ἐπετάθη. Οἱ φοιτηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ὁ λαὸς ἀπήτουν οὐ μόνον τὴν ἀπαγόρευσιν καὶ κατάσχεσιν πάσης μεταφράσεως τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τὴν κοινὴν διάλεκτον, ἀλλὰ τὸν ἀφορισμὸν αὐτῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἀφορισμὸς δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ, ἐνηργήθη μετὰ τινος ἡμέρας μέγα συλλαλητήριον κατὰ τε τοῦ μητροπολίτου κ. Προκοπίου, ὅστις ἔθεωρεῖτο ὅτι πρὸς χάριν τῆς Βασιλίσσης δὲν ἔστεργεν εἰς τὸν ἀφορισμὸν τῆς μεταφράσεως τοῦ Εὐαγγελίου καὶ κατὰ τῆς Κυβερνήσεως. Ἡ τελευταία αὕτη φοβουμένη βίαια μέτρα τοῦ τόσον εὐκόλως καὶ ἐξ ἐπουσιώδους αἰτίας ὀργισθέντος λαοῦ καθ' ἑαυτῆς, κατὰ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ κατὰ τῆς Βασιλίσσης αὐτῆς, παρέταξε εἰς τὰ κεντρικώτερα μέρη τῆς πόλεως πολυάριθμον στρατὸν καὶ πεζοναύτας καὶ περιώρισε τοὺς διαδηλωτὰς εἰς τὰ περὶ τὸ Πανεπιστήμιον μέρη. Τούτων δὲ προσ-

παθόντων νά διασπάσωσι τὰς γραμμάς τῶν στρατιωτῶν καὶ μεταβῶσιν εἰς τὴν Μητρόπολιν πρὸς ἀποδοκίμασίαν τοῦ Μητροπολίτου, ἐπῆλθον συμπλοκαὶ καὶ πυροβολισμοὶ μεταξύ τῆς φρουρᾶς καὶ τῶν πολιτῶν καὶ λιθοβολισμοὶ ἔτι τούτων κατὰ τῶν τηρούντων τὴν τάξιν ἱππέων καὶ λοιπῶν φρουρῶν.

Ἡ φρουρὰ ἔδειξε παραδειγματικὴν πειθαρχίαν καὶ ὑπομονήν, πυροβολήσασα μόνον πρὸς ἐκφοβισμόν εἰς τὸν ἀέρα, καίτοι προπηλακίζομένη καὶ λιθοβολουμένη ὑπὸ τοῦ ὄχλου. Ἐν τούτοις ἐκ τῶν ἀνταλλαγέντων πυροβολισμῶν, ἰδίως τῶν τῶν ἰδιωτῶν καὶ τινων ἀστυφυλάκων, ἐπῆλθεν ὁ φόνος πολλῶν πολιτῶν καὶ ὁ τραυματισμὸς πλειοτέρων ἄλλων. Ἐκ τῆς φρουρᾶς ἐπίσης πολλοὶ δεκάδες ἀνδρῶν ἐτραυματίσθησαν. Οὕτως αἵματηρῶς ἐτελείωσε τῆ 8 Νοεμβρίου τὸ δράμα τῆς μεταφράσεως τοῦ Εὐαγγελίου.

Τὴν αὐτὴν νύκτα ἡ Κυβέρνησις καὶ ὁ Βασιλεὺς ἐπέβαλον εἰς τὸν καλοκάγαθον, πλὴν μὴ ὀξύνουν καὶ προνοητικὸν Μητροπολίτην Προκόπιον νά παραιτηθῆ πρὸς ἱκανοποίησιν τοῦ λαοῦ, τὴν πρωίαν δὲ τῆς ἐπιούσης ἀνεκοινώθη ἐπισήμως ἡ παραίτησις αὐτοῦ καὶ ἐπῆλθε κάπως ἡσυχία εἰς τὰ πνεύματα. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἔσωσε τὴν Κυβέρνησιν. Τὴν μεθεπομένην γενομένης συνεδριάσεως τῆς Βουλῆς, ἡ ἀντιπολίτευσις ἐξεμάνη κατὰ τῆς Κυβερνήσεως, ἐπιρρίψασα εἰς αὐτὴν ὅλην τὴν εὐθύνην τῶν αἵματηρῶν γεγονότων. Ὁ πρωθυπουργὸς Θεοτόκης ἀπήντησεν ἐπιτυχῶς καὶ μέχρι δακρύων συγκινηθεὶς διὰ τὸ χυθὲν αἷμα κατὰ τὴν ἀποφράδα ἡμέραν καθ' ἣν καὶ αὐτὸς παρ' ὀλίγον νά πέσῃ θύμα, πυροβοληθεὶς ὑπὸ τινων ἐκ τοῦ ἐκμανέντος ὄχλου καθ' ἣν στιγμὴν εἰσῆρχετο εἰς τὴν οἰκίαν του. Καὶ ἡ μὲν Βουλὴ περατωθείσης τῆς συζητήσεως ἔδωσε ψῆφον ἐμπιστοσύνης εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ἀλλ' ὁ κ. Θεοτόκης μὴ θέλων νά μένῃ πρωθυπουργὸς μετὰ τὴν προκληθεῖσαν ἔξαψιν τῶν πνευμάτων καὶ φοβούμενος μὴ ἐπέλθουν νέαι ὀχλαγωγίαι καὶ αἵματοχυσίαι, ὑπέβαλεν εἰς τὸν Βασιλέα τὴν παραίτησιν τοῦ Ὑπουργείου του, παρακαλέσας τὴν Α.Μ. νά δεχθῆ αὐτήν.

Ὁ Βασιλεὺς ἠναγκάσθη οὕτω νά δεχθῆ τὴν παραίτησιν τοῦ Ὑπουργείου Θεοτόκη καὶ ἀνέθεσε τὸν σχηματισμὸν νέου Ὑπουργείου εἰς τὸν κ. Ἄλ. Ζαΐμην, ὅστις, λαβὼν φαίνεται καὶ τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ κ. Θεοτόκη ὅτι ἤθελεν τὸν ὑποστηρίξει διὰ τοῦ κόμματός του ἐν τῇ Βουλῇ, ἐσχημάτισε τὸ Ὑπουργεῖον, προσλαβὼν ὡς ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν τὸν συνταγματάρχην κ. Γ. Κόρπαν. Δὲν παρουσιάσθη ὅμως ἀμέσως εἰς τὴν βουλὴν, θεωρήσας ἀναγκαῖον νά κάμῃ χρῆσιν τοῦ βασιλικοῦ προνομίου τῆς διακοπῆς τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας.

Οὕτως ἔληξε καὶ τὸ ἔτος τοῦτο χωρὶς νά κατορθωθῆ νά ψηφισθῆ μέτρον τι ὑπὲρ τῆς τελειότερας συντάξεως τῶν τοῦ στρατοῦ.

1902.— Ληξιάσης τῆς τεσσαρακοθημέρου διακοπῆς τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς, συνῆλθεν ἐκ νέου αὕτη περὶ τὰ μέσα Ἰανουαρίου, παρουσιασθέντος εἰς τὴν Βουλὴν τοῦ νέου Ὑπουργείου, ἀφοῦ ἐξησφάλισε τὴν συνδρομὴν τοῦ Θεοτοκικοῦ κόμματος, τὸ ὁποῖον ἔμεινε συνηνωμένον ὑπὸ τὸν πρῶην πρωθυπουργόν. Τὸ Ὑπουργεῖον Ζαΐμη, εἶχεν οὕτω τὴν πλειονοψηφίαν ἐν τῇ Βουλῇ καὶ ἠλπίζετο ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ ψηφίσῃ ὠφέλιμά τινα νομοσχέδια καὶ ἰδίως τὰ ὑπὸ τῆς Γεν. Διοικήσεως παρασκευασθέντα ἐπὶ τῆς ἀναδιοργανώσεως τοῦ στρατοῦ, ἅπερ ἀπεδέχθη καὶ τὸ Ὑπουργεῖον τοῦτο, ὡς εἶχεν ἀποδεχθῆ αὐτὰ καὶ τὸ Ὑπουργεῖον Θεοτόκη.

Ἄλλ' ἢ μὲν πλειονοψηφία τοῦ Ὑπουργείου μὲ ὄλην τὴν συνδρομὴν τοῦ κ. Θεοτόκη ἦτο ἀσθενής, ἢ δὲ ἀντιπολίτευσις ἐξεμάνη κυριολεκτικῶς, συγκεντρωθεῖσα περὶ τὸν γηραιὸν ἀρχηγὸν τῆς μείζονος αὐτῆς μερίδος, τὸν κ. Θεόδ. Δηλιγιάννην. Κύριος σκοπὸς αὐτῆς ἦτο ἡ παρακώλυσις πάσης νομοθετικῆς ἐργασίας πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ ἐξαναγκάσῃ τὸν Βασιλέα νὰ διαλύσῃ τὴν παροῦσαν Βουλὴν, ἐλπίζουσα ὅτι διὰ τοῦ μέσου αὐτοῦ ἠθελε δυνηθῆ αὕτη νὰ κερδίσῃ τὴν πλειονοψηφίαν ἐν τῇ νέᾳ Βουλῇ καὶ ν' ἀναλάβῃ τὴν Ἀρχήν.

Πάντα τὰ μέσα τῆς παρελκύσεως τῶν συζητήσεων καὶ τῆς κωλυσιεργίας μετεχειρίσθη πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν. Συζητήσεις μακρόταται διεξήγοντο δι' ἐπουσιώδη καὶ ἄσχετα πρὸς τὴν παροῦσαν κατάστασιν πολλάκις ζητήματα, τέλος δὲ ὁ κ. Δηλιγιάννης προὐκάλεσε γενικὴν συζήτησιν περὶ τῶν αἰτίων τοῦ καταστρεπτικοῦ πολέμου τοῦ 1897, προσπαθίσας διὰ τοῦ μακροτάτου λόγου του καὶ διὰ τῶν ἀγορεύσεων τῶν διαφόρων ῥητόρων τοῦ κόμματός του νὰ ἐπιρρίψῃ ὄλην τὴν εὐθύνην τοῦ πολέμου εἰς τὴν Ἐθνικὴν Ἑταιρίαν καὶ εἰς τὴν τότε ἀντιπολίτευσιν. Ἡ μακρὰ αὐτῆ συζήτησις κατέδειξε μόνον τὸ μωρὸν τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ κ. Δηλιγιάννη καὶ τὴν κατὰ τὰς κρισιμωτάτας ἐκείνας περιστάσεις ἀνικανότητα καὶ ἀπρονοησίαν αὐτοῦ, πρὸς μεγίστην δυστυχίαν τοῦ ἔθνους, καὶ δὲν κατέληξεν εἰς οὐδὲν οὐσιῶδες συμπέρασμα.

Ἐν τούτοις πάντα ταῦτα συνέτειναν εἰς τὴν παράλυσιν τῶν κυρίων ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς καὶ εἰς τὴν ματαίωσιν τῆς ψηφίσεως τῆς ἐθνικωτάτης ἐργασίας τῶν στρατιωτικῶν νομοσχεδίων καὶ ἡ κυβέρνησις, ματαίως ἐπὶ πολλοὺς μῆνας ἀγωνισθεῖσα κατὰ τῆς λυσιπώδους ἀντιδράσεως, ἐπέτυχε μόνον ἐν τέλει τὴν ψήφισιν τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ ἔτους, μεθ' ὃ ἐκήρυξεν τὴν λῆξιν τῆς Συνόδου.

Οὕτω δυστυχῶς ἔληξε καὶ τὸ ἔτος τοῦτο, πέμπτον ἔτος ἀπὸ τοῦ ἀτυχοῦς πολέμου, χωρὶς νὰ ληφθῆ οὐδὲν νομοθετικὸν μέτρον πρὸς προπαρασκευὴν τοῦ ἔθνους ἀπέναντι τῶν προβλεπομένων κινδύνων τοῦ μέλλοντος. Θὰ ἦτο δὲ ἴσως πολὺ καλλίτερον νὰ διελύετο ἡ Βουλὴ εὐθύς ἀμέσως μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ κ. Θεοτόκη, διότι οὕτω ἀπὸ τοῦ μηνὸς Ἰανουαρίου ἦ

Φεβρουαρίου θά ὑπῆρχε νέα Βουλή, δυναμένη ἴσως νά παράσχη ἰσχυράν κοινοβουλευτικὴν κυβέρνησιν, ἣτις θά εἶχε τὴν δύναμιν νά ἐπιτύχη τὴν ψήφισιν ὠφελίμων ἐθνικῶν μέτρων, ἐνῶ νῦν πάντα ταῦτα ἀναβάλλονται διὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος.

Κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον ἢ Α.Β.Υ. ὁ Διάδοχος, Γεν. Διοικητὴς τοῦ Στρατοῦ, ἐνήργησεν πάλιν συμφώνως πρὸς τὰ κεκανονισμένα τὴν Γεν. Ἐπιθεώρησιν τοῦ Στρατοῦ, περιελθὼν τὰς διαφόρους φρουράς μετὰ τοῦ ἐπιτελείου του. Ἡ ἐπιθεώρησις αὕτη τυπικῶς μᾶλλον γενομένη, διότι ἔνεκα τῆς μεγίστης ἐλλείψεως στρατιωτῶν, αἱ ἐπιθεωρούμεναι φρουραὶ ἦσαν ἐλαχίστης δυνάμεως, ἔληξε κατὰ τὰ τέλη Μαΐου, ὅτε ὑπέβαλε τὴν ἔκθεσίν του εἰς τὸ Ὑπουργεῖον.

Τὰ ἐφετεινὰ ἐξαγόμενα τῆς Ἐπιθεωρήσεως, καίτοι τηρηθέντα μυστικά, ἔθεωροῦντο παρ' ὄλων πολὺ ἐπιεικέστερα ἢ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος. Ἐλέγετο ὅτι πολλοὶ στάσιμοι θεωρηθέντες, κατὰ τὴν πρώτην ἐπιθεώρησιν ἀξιωματικοί, ἐκρίθησαν νῦν ὡς ἱκανοὶ πρὸς προβιβασμόν. Φαίνεται ὅτι καὶ ὁ Διάδοχος ἀκολουθῶν τὴν γενικὴν κατάστασιν τῆς ἀπογοητεύσεως καὶ βλέπων ἑαυτὸν καὶ τὸ ἔργον του ἄνευ προστασίας καὶ συνδρομῆς τῶν ἀρμοδίων, δὲν ἐθεώρησε πρόσφορον νά ἐξασκήσῃ τὴν αὐστηρότητά του.

Μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐπιθεωρήσεως ὁ Διάδοχος ἀνεχώρησεν εἰς Ἀγγλίαν μετὰ τῆς πριγκηπίσσης Μαρίας, ἵνα παραστῇ ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ βασιλέως εἰς τὴν στέμνιν τοῦ θεοῦ του βασιλέως τῆς Ἀγγλίας Ἐδουάρδου Ζ'. Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἀνεχώρησαν εἰς Ἀγγλίαν καὶ οἱ πρίγκηπες Νικόλαος καὶ Ἀνδρέας ὡς καὶ ὁ ἡγεμὼν τῆς Κρήτης πρίγκηψ Γεώργιος.

Κατὰ τὸν μῆνα Ἰουνίον τοῦ τρέχοντος ἔτους ἠγγέλθησαν οἱ ἀρραβῶνες τοῦ πρίγκηπος Νικολάου μετὰ τῆς Ρωσίδος Μεγάλης Δουκίσσης Ἑλένης Βλαδιμηρόβνας, θυγατρὸς τοῦ θεοῦ τοῦ Τσάρου Μεγάλου Δουκὸς Βλαδιμήρου, ἐν Παρισίοις τελεσθέντες.

Κατὰ τὰ τέλη Ἰουνίου ἀνεχώρησεν διὰ τὸ σύνθητες αὐτοῦ εἰς Εὐρώπην ταξίδιον ἢ Α.Μ. ὁ βασιλεὺς, καὶ οὕτω ἅπασα ἡ Βασιλικὴ οἰκογένεια, τῆς Βασιλείσσης ἀναχωρησάσης πρότερον εἰς Ρωσίαν, ἔλειπεν εἰς Εὐρώπην καθ' ὅλον τὸ θέρος.

Τὴν Γεν. Διοίκησιν τοῦ στρατοῦ ἐξήσκει κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ Διαδόχου ὁ ὑποστράτηγος Τιμ. Βάσσος.

Κατὰ τὸν μῆνα Αὐγουστον ἅπασα ἡ Βασιλικὴ οἰκογένεια συνηθροίσθη ἐν Πετροῦπόλει, ὅπου τῇ 16ῃ Αὐγούστου ἐτελέσθησαν οἱ γάμοι τοῦ πρίγκηπος Νικολάου μετὰ τῆς Μεγάλης Δουκίσσης Ἑλένης.

Ὁ Διάδοχος ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας κατὰ τὰς ἀρχὰς Σεπτεμβρίου καὶ ἀνέλαβε τὴν Γεν. Διοίκησιν τοῦ Στρατοῦ. Ὀλίγας ὁμῶς ἡμέρας μετὰ τὴν ἀφίξίν του κατὰ τὴν εἰς Δεκέλειαν ἐγκατάστασιν συνέβη εἰς τὸν Διάδοχον

δυστύχημα, ὅπερ παρ' ὀλίγον νὰ εἶναι ἀνεπανόρθωτον. Ὁ Διάδοχος ἔφερεν ἐξ Εὐρώπης ὠραίαν αὐτοκίνητον ἀμαξαν ἦν θελήσας νὰ δοκιμάσῃ ἐπέβη αὐτῆς ἐν Ἀθήναις μετὰ τοῦ ὁδηγοῦ τῆς ἀμάξης, Ἕλληνας ἐκπαιδευθέντος εἰς τὴν διεύθυνσιν τῶν αὐτοκινήτων ἀμαξῶν ἐν Γερμανίᾳ, ἵνα μεταβῆ δι' αὐτῆς εἰς Δεκέλειαν διὰ τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ Ἀθηνῶν — Κηφισίας. Ἀμα ὅμως ἔφθασαν εἰς θέσιν Ἀδάμαι ὅπου ἡ ὁδὸς διέρχεται στενωπὸν, διαρροομένην ὑπὸ ρεύματος μετ' ἀποτόμων ὄχθων, διὰ πολλῶν στενωπῶν ἐλιγμῶν ἐλισσομένη, τὸ αὐτοκίνητον κακῶς διευθυνθὲν ὑπὸ τοῦ ὁδηγοῦ του κατέπεσεν μεθ' ὁρμῆς εἰς τὴν ἀπότομον ὄχθην τοῦ ρεύματος διατρέξαν εἰς τὸν κατήφορον αὐτὸν δρόμον 7 — 8 μέτρων, ἀνατραπὲν καὶ σταματήσαν ἐκ τῆς προσκρούσεως εἰς τὸν κορμὸν μεγάλης δρυός (. . .) Ὁ Διάδοχος ὑπέστη τραῦμα ὑπὸ τὸν ἕνα τῶν ὀφθαλμῶν καὶ εἰς τὸ κάτω χεῖλος (. . .) καὶ μετὰ τοῦτο ἐπέβησαν ὄλοι τῆς ἀμάξης τῆς ὀπισθεν εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἐρχομένης πριγκηπίσης Σοφίας, καὶ μετέβησαν εἰς Δεκέλειαν ὅπου μετεκαλέσαντο ἀμέσως τὸν ἰατρὸν Μητσόπουλον ἐκ Κηφισίας καὶ τὸν περίφημον χειροῦργον ἰατρὸν Φωκᾶν ἐξ Ἀθηνῶν, οἵτινες συνέρραψαν τὰ τραύματα αὐτῶν κλπ.

Τὸ γεγονός τοῦτο συνεκίνησεν ὡς εἰκὸς τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, διότι ὁ Διάδοχος εἶναι τοῖς πᾶσιν ἀγαπητὸς καὶ δοξολογίαί ἐγένοντο διὰ τὴν ὡς ἐκ θαύματος διάσωσιν Αὐτοῦ ἐκ τοσούτου κινδύνου. Ἡ ἐντελής ἐπούλωσις τῶν τραυμάτων τοῦ Διαδόχου δὲν διήρκεσε πλέον τῶν 15 ἡμερῶν, μεθ' ἧς ἀνέλαβεν ἐκ νέου τὴν ὡς Γεν. Διοικητοῦ τοῦ Στρατοῦ ὑπηρεσίαν του.

Κατὰ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου ἐδημοσιεύθη τὸ διάταγμα τῆς διαλύσεως τῆς Βουλῆς καὶ ὡς ἡμέρα ἐνεργείας τῶν νέων ἐκλογῶν ὠρίσθη ἡ 17η Νοεμβρίου.

Κατὰ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς Ὀκτωβρίου ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας ὁ Βασιλεὺς καὶ ἡ λοιπὴ βασιλικὴ οἰκογένεια, ἐκτὸς τοῦ πρίγκηπος Νικολάου, ὅστις ἀφίκετο μετὰ τῆς συζύγου του πριγκηπίσης Ἑλένης τῇ 10 Νοεμβρίου 1902. Ἡ ὑποδοχὴ εἰς τὸ πριγκηπικὸν ζεῦγος ἐγένετο ἀρίστη· αἱ ὁδοὶ δι' ὧν διῆλθεν εἶχον λαμπρῶς διακοσμηθῆ διὰ μύρτων, σημαίων κλπ., ὅλος ὁ στρατὸς εἶχε παραταχθῆ καὶ ἄπειρον πλῆθος κατέκλυζε τὰς ὁδοὺς καὶ πλατείας. Τὸ πριγκηπικὸν ζεῦγος ἔφθασεν εἰς Ἀθήνας τῇ μεσημβρίᾳ καὶ κατηυθύνθη ἀμέσως ἐκ τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ τοῦ παρὰ τῇ πλατείᾳ τῆς Ὀμοιοίας διὰ τῶν ὁδῶν Αἰόλου καὶ Ἑρμοῦ εἰς τὸν Μητροπολιτικὸν Ναόν, ὅπου ἐψάλη δοξολογία, ἐκείθεν δὲ διὰ τῆς ὁδοῦ Ἑρμοῦ εἰς τὰ Ἀνάκτορα.

Τὰ «Σανιδικά».— Τῇ ἐπομένῃ Κυριακῇ 17η Νοεμβρίου, ἐνηργήθησαν αἱ βουλευτικαὶ ἐκλογαὶ καθ' ὅλον τὸ Κράτος. Τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῶν ἦτο **ὅτι εἰς μὲν τὰς Ἀθήνας ἐξελέγησαν καὶ οἱ δέκα τρεῖς βουλευταὶ τῆς Δεληγιαννικῆς μερίδος, ὅπερ προσέδωσεν ἀμέσως μεγάλην θρασύτητα εἰς τὴν θορυβοποιὸν καύτην πολιτικὴν μερίδα, τὴν ἔχουσαν ὡς σύμβολον τὸ**

κορδόνι και ἑλπίδα ταχείας καταλήψεως τῆς ἀρχῆς· αἱ ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν ὁμως εἰδήσεις ἀφικνούμεναι τηλεγραφικῶς καθ' ὅλην τὴν ἐπιουῖσαν Δευτέραν και τὴν μετεπιουῖσαν Τρίτην παρίστανον ἀμφίβολα τὰ ἀποτελέσματα και μᾶλλον ἐφαίνετο πλειοψηφοῦσα ἢ ὑπὸ τὸν Γ. Θεοτόκην μερίς.

Ἄλλ' οἱ Δελιγιαννικοὶ δὲν ἔχασαν καιρόν· πρωτοστατοῦντος τοῦ γηραιοῦ αὐτῶν ἀρχηγοῦ και τῶν ἐξ Ἀττικῆς βουλευτῶν, προεξάρχοντος τοῦ κ. Δ. Ράλλη, ἐπεδόθησαν εἰς τὰς διαδηλώσεις και τοὺς λόγους, ἀπαιτοῦντες παρὰ τοῦ ἀνακτος τὴν ἀμεσον κλήσιν τῆς μερίδος αὐτῶν εἰς τὴν Ἀρχήν, παραιτηθέντος τοῦ Ὑπουργείου Ζαΐμη, οὗ τρεῖς τῶν Ὑπουργῶν, οἱ κ.κ. Νέγρης, Κόρπας και Μομφεράτος ἀπέτυχον εἰς τὰς ἐκλογάς.

Ὁ Βασιλεὺς δικαίως ἐδίσταζε νὰ καλέσῃ ἀμέσως τὸν κ. Θ. Δεληγιάννην ἵνα σχηματίσῃ Ὑπουργεῖον, ἐπιθυμῶν νὰ διευκρινισθῶσι τὰ πράγματα και γνωσθῇ ἀκριβῶς τίς ἔχει τὴν πλειοψηφίαν, μᾶλλον δὲ ἐφαίνετο κλίνων πρὸς τὴν ὀρθὴν ἰδέαν νὰ σχηματίσῃ ἄχρουν ὕπουργεῖον, μέχρις οὗ συνέλθῃ ἡ Βουλὴ και φανῇ ἐν αὐτῇ διὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Προέδρου ποῖον τῶν κομμάτων ἔχει τὴν πλειοψηφίαν. Ἄλλ' οἱ Δεληγιαννικοὶ ἦσαν ἀκράτητοι. Ἐθορύβουν μανιωδῶς και ἠπέιλουν ὅτι θὰ ἐκθρονίσουν τὸν Βασιλέα ἂν δὲν κληθῶσιν εἰς τὴν ἀρχήν, ἐπετίθεντο δὲ και κατ' αὐτῆς τῆς Ἀστυνομίας και τῶν στρατιωτικῶν περιπολιῶν, προσπαθουσῶν νὰ ἐπιφέρωσι τὴν τάξιν, διὰ σανίδων ἅς ἀπέσπασαν ἐκ νεοκτιζομένης ἐν τῇ ὁδῷ Σταδίου οἰκίας, διὸ και ἀπεκλήθησαν σ α ν ι δ ἄ δ ε ς. Ὁ Βασιλεὺς φύσει ἀκολουθῶν τὸ λαϊκὸν ρεῦμα και φοβούμενος νὰ φανῇ ἀνένδοτος ἐν τῇ πρώτῃ ἰδέᾳ του, ἵνα μὴ προκαλέσῃ μεγαλυτέρας ἀταξίας και αἱματοχυσίαν ἴσως, ὑπεχώρησεν ὡς συνήθως, και ἐκάλεσεν εἰς τὰ ἀνάκτορα τὸν κ. Θ. Δεληγιάννην, εἰς ὃν ἀνέθεσε τὸν σχηματισμὸν νέου Ὑπουργείου. Ἀμέσως δὲ ὁ θόρυβος ἔπαυσε και ἐπῆλθεν ἡ τάξις.

Τὸ νέον Ὑπουργεῖον ἐσχηματίσθη περὶ τὰ τέλη τῆς ἐβδομάδος ὡς ἐξῆς :

Θ. Δεληγιάννης — Πρωθυπουργὸς και Ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν, Ἄλ. Σκουζές — τῶν Ἐξωτερικῶν, Κυριακ. Μαυρομιχάλης — τῶν Ἐσωτερικῶν, Θ. Λιμπρίτης, συνταγματ. Μηχαν. — τῶν Στρατιωτικῶν, Κ. Καραπάνος — τῶν Ναυτικῶν, Ἄντ. Ζυγομαλάς — τῆς Δικαιοσύνης και Ἄλ. Ρώμας — τῆς Παιδείας.

Πρὸ τῆς προσκλήσεως τοῦ κ. Δεληγιάννη ὑπὸ τοῦ Βασιλέως πρὸς ἀνάθεσιν αὐτῷ τοῦ σχηματισμοῦ, ὁ ὕπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν κ. Γ. Κόρπας ἐδημοσίευσεν τῇ 20 Νοεμβρίου τὸ παρὰ τοῦ Βασιλέως ὑπογραφέν Β. Διάταγμα στρατιωτικῶν προβιβασμῶν, οἵτινες εἶχον ἀποφασισθῆ νὰ γίνωσι πρὸ πολλοῦ, ἀλλ' ὧν εἶχεν ἀναβληθῆ ἡ ἐκτέλεσις μετὰ τὰς ἐκλογάς.

Μεταξὺ τῶν διὰ τοῦ διατάγματος τούτου προβιβασθέντων καταλέγομαι και ἐγὼ προβιβασθεὶς εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ Ἀντισυνταγματάρχου.

Ἡ νέα Βουλὴ συνεκλήθη κατὰ τὰς ἀρχὰς Δεκεμβρίου και ἡ ἐναρξίς αὐ-

τῆς ἐκηρύχθη διὰ Βασιλικοῦ λόγου, ἐν ᾧ ἡ νέα Κυβέρνησις διετύπου τὰς περὶ τῆς κυβερνήσεως τῆς χώρας ἰδέας τῆς καὶ διέγραφε τὸ πρόγραμμά τῆς. Κατὰ τὸ ἐπακολουθήσαν στάδιον τῶν ἐξελέγξεων τῶν ἐκλογῶν, αἵτινες παρετάθησαν μέχρι τῶν μέσων Ἰανουαρίου, οἱ Δεληγιαννικοὶ προσεπάθησαν ν' ἀκυρώσωσι τὰς ἐκλογὰς πολλῶν ἐκ τῶν ἀντιθέτων ἵνα ἀραιώσωσι τὰς τάξεις αὐτῶν καὶ ἐνισχύσωσι τὰς ἰδικὰς τῶν διὰ νέων ἐκλογῶν, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσαν ν' ἀκυρώσωσιν ἢ τριῶν μόνον βουλευτῶν τὰς ἐκλογὰς.

1903.— Περαιτωθείσης τῆς ἐξελέγξεως τῶν ἐκλογῶν καὶ καταρτισθείσης πλεόν τῆς Βουλῆς ἐγένετο ἡ ἐκλογή τοῦ Προέδρου αὐτῆς, ἐξελέγη δὲ τοιοῦτος ὁ ὑπὸ τῆς Δεληγιαννικῆς μερίδος ὑποδειχθεὶς κ. Δ. Ράλλης, ἐκ τῶν ἰσχυροτέρων λόγῳ ἐπιρροῆς πολιτευομένων τῆς Ἀττικῆς. Οὗτος ὢν πάντοτε πολιτικὸς ἀντίπαλος τοῦ κ. Θ. Δεληγιάννη ἐγένετο τελευταῖον ὁπαδὸς αὐτοῦ, μεγάλως ἐνισχύσας τὴν πολιτικὴν τούτου μερίδα, ἀγόμενος βεβαίως ἐκ τῆς ἰδέας ὅτι ἡδύνατο κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον νὰ σχηματίσῃ κόμμα καὶ νὰ διαδεχθῆ μάλιστα ἐν τῇ ἀρχηγίᾳ τοῦ Δεληγιαννικοῦ κόμματος τὸν κ. Δεληγιάννην, οὗ δὲν θὰ ἡδύνατο πιθανώτατα νὰ εἶναι μακρὰ ἢ ἐν τῇ ἔξουσίᾳ ἢ καὶ ἐν τῇ ζωῇ παραμονή, ἕνεκα τῆς μεγάλης ἡλικίας του οὗσης περὶ τὰ 83 ἔτη.

Τὸ Ὑπουργεῖον Δεληγιάννη εὐθὺς ἀμέσως ἀπὸ τῶν πρώτων ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς ἐφάνη μὴ ἔχον ἀρκετὴν δύναμιν ἵνα βαδίσῃ ταχέως καὶ ἀπροσκόπτως. Ἡ πλειοψηφία αὐτοῦ ἐν τῇ Βουλῇ δὲν ἦτο μεγάλη, οὐδὲ ὁμογενής· ἀπετελεῖτο διὰ τῆς μετ' αὐτοῦ συμπράξεως τοῦ κ. Ράλλη, ἔχοντος ἀριθμὸν τινα ὁμοφρόνων βουλευτῶν, τοῦ κ. Δεληγεώργη μετὰ μικροῦ τινὸς κόμματος, καὶ πολλῶν ἀνεξαρτήτων, μὴ παρακολουθούντων εἰς πάντα τὰ ζητήματα τὸν κ. Δεληγιάννην. Ἐκτὸς τούτων οὗτος, ἀνέκαθεν φίλος τῆς δημαγωγίας καὶ τῶν ἀφθόνων ὑποσχέσεων, εἶχε πολλὰ ὑποσχεθῆ εἰς τὸν λαόν, ἢ ἐκτέλεσις τῶν ὁποίων ἦτο δυσχεροστάτη. Αἱ κυριώτεραι τῶν ὑποσχέσεων, αἵτινες μέλλουσι νὰ γεννήσωσι πολλὰ πράγματα εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἦσαν: Μεγάλαι οἰκονομίαι, ἀναβιβαζόμεναι μέχρι 15 ἑκατομμυρίων, κατάργησις τῶν συστηθέντων ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Θεοτόκη νέων νομαρχιῶν καὶ νέων πρωτοδικείων, ἀναδιοργάνωσις τοῦ στρατοῦ καὶ κατάργησις τῆς Γεν. Διοικήσεως αὐτοῦ. Καὶ ἡδύνατο μὲν ὁ διὰ τὴν εὐστροφίαν του διακρινόμενος πολιτευτὴς ἐκ Γορτυνίας νὰ παρακάμψῃ πολλὰ τῶν ζητημάτων τούτων, ἀλλὰ τὰ στρατιωτικὰ καὶ ἰδίως ἡ θίγουσα τὸν Διάδοχον τοῦ θρόνου κατάργησις τῆς Γενικῆς Διοικήσεως, ὧν ἡ ἐκτέλεσις ὑπήγετο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν κ. Θ. Λιμπρίτη, δὲν ἡδύνατο εὐκόλως νὰ παρακαμφθοῦν ἰδίως ἕνεκα τοῦ δυσκάμπτου, ἀλαζόνος καὶ αὐταρχικοῦ χαρακτῆρος τοῦ τελευταίου τούτου Ὑπουργοῦ (. . .).

Κατὰ τὰς τοποθετήσεις ταύτας μετετέθη και ἐγὼ ἐκ τῆς Γεν. Διοικήσεως εἰς τὸ ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ πρίγκηπος Νικολάου Ιου Σύνταγμα τοῦ Πυροβολικοῦ ὡς ὑποδιοικητής, και ἀνέλαβον παρ' αὐτῶ ὑπηρεσίαν ἀπὸ τῆς 31ης Ἰανουαρίου ἐ.ἔ. ἀντὶ τοῦ ἀντισυνταγματάρχου Μανέτα Ἰω. τοποθετηθέντος εἰς τὸ φρουραρχεῖον Ἀθηνῶν, ὡς ὑποφρουράρχου.

Τὰ «πολυθρύλητα» νομοσχέδια Λιμπρίτη.— Οὕτω περιπεπλεγμένα ἦσαν τὰ πολιτικὰ πράγματα ὅταν αἴφνης ἐν τῇ Βουλῇ ἤρξαντο αἱ ἐπερωτήσεις πρὸς τὴν κυβέρνησιν περὶ τῶν στρατιωτικῶν τῆς νομοσχεδίων και τῆς καταργήσεως τῆς Γεν. Διοικήσεως, καθ' ἧς δριμύτως ἐπετέθησαν τινὲς τῶν Δεληγιαννικῶν βουλευτῶν και ἰδίως οἱ κύριοι Κ. Σμολένσκης, ὑποστράτηγος, Ν. Λεβίδης και Γ. Κρεστενίτης, ἀντισυνταγματάρχης τοῦ πυροβολικοῦ και βουλευτής, ἀποστρατευθεὶς τῇ αἰτήσει του τὸ παρελθὸν ἔτος, διότι ὁ Διάδοχος κατὰ τὴν ἐπιθεώρησίν του ἐθέωρησεν αὐτὸν μὴ ἔχοντα τὰ πρὸς προβιβασμὸν προσόντα.

Ὁ Πρωθυπουργὸς ὡς και ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν ἐδήλωσαν ὅτι μέλλουσι μετὰ τινὰς ἡμέρας νὰ εἰσαχθῶσι τὰ στρατιωτικὰ νομοσχέδια. Πράγματι δὲ μετὰ τινὰς ἡμέρας, δηλαδὴ κατὰ τὰς ἀρχὰς Φεβρουαρίου ἐ.ἔ. ὁ κ. Λιμπρίτης ἀνελθὼν εἰς τὸ βῆμα τῆς Βουλῆς ὠμίλησε περὶ τῶν στρατιωτικῶν του νομοσχεδίων και εἰσήγαγεν εἰς αὐτὴν τέσσαρα τοιαῦτα, δι' ἑνὸς τῶν ὁποίων ἐτροποποιεῖτο ὁ νόμος τῆς Γεν. Διοικήσεως καταργουμένης ταύτης και ἀφαιρουμένης ἀπὸ τοῦ Διαδόχου τῆς μεγάλης δικαιοδοσίας, τὴν ὁποίαν εἶχε μέχρι τοῦδε.

Ἀληθῆ κατάπληξιν ἐπροξένησε τὸ γεγονός τοῦτο εἰς τὸν στρατιωτικὸν κόσμον, οὗ ἡ πλειονότης ἐπιθυμεῖ τὴν διατήρησιν τῆς Γεν. Διοικήσεως, ἀλλὰ πρὸ πάντων κατέπληξε τὸν Βασιλέα και τοὺς Βασιλικούς πρίγκηπας. Ὅταν τὴν ἐπιούσαν εἶδον τὸν πρίγκηπα Νικόλαον, ἦτο λίαν στενοχωρημένος και περίλυπος και μοῦ παρέστησεν ὅλην τὴν κατάπληξιν και στενοχωρίαν τοῦ Βασιλέως και τοῦ Διαδόχου. Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον ἐπροξένησεν εἰς αὐτοὺς μεγαλυτέραν κατάπληξιν ἦτο ὅτι οὐ μόνον ὁ κ. Λιμπρίτης οὐδὲν εἶχεν ἀνακοινώσει εἰς τὸν Βασιλέα, ὡς ὄφειλε, περὶ τῶν νομοσχεδίων ἅτινα ἔμελλε νὰ εἰσαγάγῃ ἐν τῇ Βουλῇ, οὐ μόνον δὲν ὠμίλησε ποτὲ μετὰ τοῦ Διαδόχου περὶ αὐτῶν, ἀλλὰ και ρητῶς ὁ κ. Δεληγιάννης εἶχεν ὑποσχεθῆ εἰς τὸν Βασιλέα ὅτι δὲν θὰ μεταβάλλῃ τὸν νόμον τῆς Γεν. Διοικήσεως. Ἡ κατάπληξις των ἐπομένως ἦτο λίαν δεδικοιολογημένη, διότι ἡ πρᾶξις αὕτη τοῦ Ὑπουργείου ἦτο ἀσεβῆς πρὸς τὸ στέμμα, ἔτι δὲ και ἀντισυνταγματική. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης ἐπῆλθε κρίσις κυβερνητική, πάντες δὲ ἐσχημάτισαν τὴν πεποίθησιν ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν ὁ Βασιλεὺς νὰ συγχωρήσῃ τὴν πρᾶξιν ταύτην τοῦ Ὑπουργείου.

Ἐν τούτοις αἱ σχέσεις μεταξὺ τοῦ Βασιλέως και τοῦ Ὑπουργείου διετη-

ρήθησαν, κατά τὸ φαινόμενον τοῦλάχιστον ὁμαλαί, μόνον δὲ ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν δὲν ἐκλήθη πλέον εἰς τὰ Ἀνάκτορα πρὸς συνεργασίαν μετὰ τοῦ Βασιλέως καὶ ἡ θέσις αὐτοῦ ἤρχισε νὰ καθίσταται δυσχερής, διεδίδετο δὲ ὅτι ἔμελλε νὰ παραιτηθῆ. Κατ' ἀρχὰς μάλιστα ὑπετέθη ὅτι ὁλόκληρον τὸ Ὑπουργεῖον ἤθελε προτιμήσει νὰ παραιτηθῆ παρὰ νὰ μὴ ἐπιμείνη εἰς τὴν ψήφισιν ὑπὸ τῆς Βουλῆς καὶ τὴν κύρωσιν ὑπὸ τοῦ Βασιλέως τῶν ψηφισθέντων νομοσχεδίων· ἀλλ' ὁ κ. Δεληγιάννης, ἔλαστικός ὡς εἶναι, ἐπροτίμησε μᾶλλον νὰ εἰσακούσῃ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ κόμματός του καὶ ἰδίως τῶν μᾶλλον φιλοβασιλικῶν ἐκ τῶν Ὑπουργῶν του, δηλαδὴ τῶν κ.κ. Μαυρομιχάλη, Καραπάνου καὶ Σκουζέ, καὶ ν' ἀνακρούσῃ πρῦμναν ἀφήσας ἐκτεθειμένον τὸν Ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν κ. Λιμπρίτην, ὄντα φύσει ἐπιμόνου χαρακτήρος καὶ μὴ ἐννοοῦντα νὰ ὑποχωρήσῃ. Οὕτω τὰ πολυθρύλητα ταῦτα νομοσχέδια χωρὶς ν' ἀποσυρθῶσιν, ἐλάμβανον καθ' ἡμέραν μεγαλύτερον ἀριθμὸν ἐν τῇ ἡμερησίᾳ διατάξει τῆς Βουλῆς καὶ ἡ ψήφισις αὐτῶν ἀνεβάλλετο.

Τοῦτο ἀπεγοήτευσε τὸν κ. Λιμπρίτην, ὅστις εὐρισκόμενος εἰς δυσχεροστάτην θέσιν καὶ ἀπέναντι τοῦ Βασιλέως καὶ ἀπέναντι τῆς Βουλῆς, ἀπέφασκε μετὰ δύο περὶπου μῆνας νὰ παραιτηθῆ (λέγεται ὅτι καὶ προηγουμένως εἶχε παραιτηθῆ, ἀλλὰ δὲν ἐδέχετο τὴν παραίτησίν του ὁ κ. Δεληγιάννης), ἀναφανδὸν ἐπιδώσας εἰς τὸν πρωθυπουργὸν τὴν παραίτησίν του, ἐν τινι συνεδριάσει τῆς Βουλῆς. Τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν ἀνέλαβεν αὐτὸς ὁ κ. Δεληγιάννης. Ἐν τούτοις τὰ γεγονότα ταῦτα κατέρριψαν βαθμῶν τὸ γόητρον τοῦ Ὑπουργείου καὶ ἡ θέσις αὐτοῦ ἤρχισε νὰ θεωρῆται ἐπισφαλής.

Ἀπὸ 1ης Φεβρουαρίου ἀνέλαβον τακτικῶς τὴν ὑποδιοίκησιν τοῦ 1ου Συντάγματος τοῦ Πυροβολικοῦ καὶ εἶμαι πολὺ εὐχαριστημένος ἐκ τῆς θέσεως ταύτης. Ὁ διοικητὴς πρίγκηψ Νικόλαος φέρεται λίαν φιλοφρόνως πρὸς ἐμέ, ἐν γένει δὲ διοικεῖ μετὰ μεγάλης ἐπιεικειᾶς καὶ ἀποφεύγει ν' ἀναμιγνύηται εἰς τὰς λεπτομερείας τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ὑπηρεσίας (. . .).

Τῇ 27ῃ Ἀπριλίου ἀνηγγέλησαν ἐκ Λονδίνου οἱ ἐκεῖ τελεσθέντες ἀρραβῶνες τοῦ πρίγκηπος Ἀνδρέου μετὰ τῆς πριγκηπίσσης Ἀλίκης, θυγατρὸς τοῦ πρίγκηπος Βάττεμπεργ (Λουδοβίκου), ναυάρχου τοῦ Ἀγγλικοῦ στόλου. Οἱ ἀρραβῶνες οὗτοι ἦσαν προῖον ἀμοιβαίου σφοδροῦ ἔρωτος μεταξὺ τῶν νεαρῶν πριγκήπων.

Κατὰ τοὺς μῆνας Ἀπρίλιον καὶ Μάιον αἱ πλήρεις πυρβολαρχαὶ τοῦ συντάγματός μου ἐξετέλεσαν, ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν μου, γυμνάσια ἐκστρατείας μετὰ τακτικῶν θεμάτων καὶ βολήν.

Κατὰ μῆνα Ἰούνιον τὸ Ὑπουργεῖον Δεληγιάννη πρὸ πολλοῦ κλονιζόμενον ἔπεσεν, ἐγκαταλειφθὲν ὑπὸ 17 φίλων του. Ἡ πρωθυπουργία ἀνετέθη εἰς τὸν κ. Γ. Θεοτόκην, ὅστις προσέλαβεν ὡς ὑπουργὸν τῶν Στρατιω-

τικών τὸν Συνταγματάρχην τοῦ Ἴππικοῦ Γρίβαν Κων. Ἄλλὰ καὶ τὸ Ὑπουργεῖον τοῦτο δὲν ἠδυνήθη νὰ τηρηθῆ ἐν τῇ ἐξουσίᾳ πλέον τῶν 8 ἡμερῶν, διότι ἐπελθουσῶν τῶν σφοδρῶν ταραχῶν τῶν σταφιδικῶν πληθυσμῶν, ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῆ.

Ἡ ἐξουσία ἔπρεπεν οὕτω νὰ περιέλθῃ πάλιν εἰς τὸ κόμμα τοῦ κ. Θ. Δεληγιάννη, ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς ἀνέθεσε τὸν σχηματισμὸν αὐτοῦ εἰς τὸν εἰς τὸ κόμμα τοῦτο ἀνήκοντα πρόεδρον τῆς Βουλῆς κ. Δ. Ράλλην, ὅστις ἐσημάτισεν Ὑπουργεῖον Δεληγιαννικόν. Ὡς ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν προσελήφθη ἀξιωματικὸς ἐκτὸς τῆς Βουλῆς, ὁ συνταγματάρχης τοῦ Πεζικοῦ Ἰω. Κωνσταντινίδης. Τὸ Ὑπουργεῖον τοῦτο ὑπεστηρίχθη ἐν τῇ Βουλῇ καὶ ὑπὸ τῶν κ.κ. Θεοτόκη καὶ Ζαΐμη καὶ οὕτω κατωρθώθη νὰ ψηφισθῆ ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ Κράτους καὶ ἄλλα τινὰ νομοσχέδια, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸ πολυθρύλητον περὶ τροποποιήσεως τοῦ νόμου περὶ Γενικῆς Διοικήσεως τοῦ στρατοῦ καὶ νὰ κηρυχθῆ ἡ λήξις τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς.

7. ΑΠΟΣΤΟΛΕΣ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ

Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1905 ὁ ἀντισυνταγματάρχης Δαγκλῆς ἔλαβε ἐντολὴ νὰ παρακολουθῆσθαι ἐν τῇ Γαλλίᾳ τὴν κατασκευὴν τοῦ πυροβόλου πού εἶχε ἐφεύρει. Στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο θὰ γίνῃ διεξοδικώτερος λόγος γι' αὐτὴν τὴν ἐφεύρεση. Ἐδῶ θ' ἀναφερθοῦν ὅσο τὸ δυνατόν πρὸ περιληπτικά, τρεῖς πρόσθετες ὑπηρεσίαι πού τὸν ἀπασχόλησαν στὸ Ἐξωτερικόν, κατὰ τὸ ἴδιο διάστημα¹.

1. 1905 (Ὀκτ.—Δεκ.). Ἐντολὴ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Β. Βουδούρη (Κυβέρν. Δ. Ράλλη), νὰ συγκεντρώσῃ ἐν Παρίσι πληροφορίας γιὰ τυχὸν ἐκποίηση «περιστροφῶν πιστολίων ὑποδείγματος 1873 τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ». Σύντομη ἐκθεση μετὰ τὴν ἐκτέλεση τῆς ἐντολῆς. 4 σελ.

2. 1906 (Ἰανουάριος). Ἐντολὴ τοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Γ. Θεοτόκη «περὶ μεταβάσεως εἰς Βερολίνον δι' ἐξέτασιν γερμανικῶν προολκαίων καὶ ἐφολκαίων πυροβόλων».

Στὰ καθέκαστα αὐτῆς τῆς ἀποστολῆς ἐν τῇ Γερμανίᾳ εἶναι ἀφιερωμέναι 80 σελίδες ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ἡμερολόγια στέπης, ὅπου συνήθιζε νὰ καταγράφῃ τις μετακινήσεις καὶ τις ἐντυπώσεις του.

Τὰ ὄχηματὰ βρισκόνταν ἐν τῇ Magdeburg, ἀπ' ἐκεῖ λοιπὸν ἔπρεπε ν' ἀρχίσῃ τὴν ἐκτέλεση τῆς ἐντολῆς, διακόπτοντας γιὰ λίγο τὴν ἀπασχόληση μὲ τὴν κατασκευὴν τοῦ πυροβόλου ἐν τῇ Γαλλίᾳ.

7 Ἰανουαρίου 1906. (...). Μόλις κατῆλθον τοῦ τραίνου εὐρίσκω τὸν κ. Ganzenmüller, ὁ ὁποῖος μὲ ἀνέμενε, μὲ ἐπλησίασε καὶ μὲ ἠρώτησεν ἐὰν εἶμαι ὁ συνταγματάρχης Δαγκλῆς (...). Μετέβημεν κατὰ πρῶτον εἰς τὰ γραφεῖα τῆς ἐφορείας ὑλικοῦ πολέμου ὅπου παρελάβομεν ἕνα γερμανὸν

1. Δὲν ἤτανε τὸ πρῶτον ταξίδι του ἐν τῷ Ἐξωτερικῷ μετὰ τὴν ἐπιστροφήν ἀπὸ τὸ Βέλγιο (σ. 112). Σημειώθηκα παραπάνω τὸ κάλοκαιρινὸν ταξίδι τοῦ 1886 ἐν τῇ Πόλῃ (σ. 128) καὶ ἡ δέμηνη περιοδεία πού τοῦ εἶχε ἀναθέσει ἡ «Ἑλληνικὴ Στρατιωτικὴ Ἐνωσις» τὸ 1904 (σ. 194).

υπολοχαγόν, ὅστις δὲν ἐγνώριζε τὴν γαλλικὴν. Παραλαβόντες τοῦτον ἐν τῇ ἀμάξῃ μετέβημεν εἰς τὰς εἰς τὸ ἄκρον τῆς πόλεως κειμένης ἀποθήκας, διελθόντες ἐκ γεφυρῶν τὰς τρεῖς διακλαδώσεις τοῦ ποταμοῦ Ἐλβα καὶ παρὰ τὴν μεταξὺ δύο ἐξ αὐτῶν παλαιὰν ἀκρόπολιν. Εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ ὑλικοῦ εἶδον τὰ προόλκαια καὶ ἐφόλκαια τῆς Γερμανικῆς κυβερνήσεως καὶ ἐξήτασα περιληπτικῶς αὐτά. Ἄλλὰ παρετήρησα ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπαρκεσθῶ εἰς τὴν σύντομον αὐτὴν ἐξέτασιν. Ἐπρεπε νὰ ἐξετάσω ταῦτα λεπτομερῶς, νὰ μετρήσω τὰς διαστάσεις, νὰ ἶδω τὰ βάρη καὶ πολλὰ ἄλλα. Παρεκάλεσα δὲ ἂν ἔχουν λεπτομερῆ σχέδια αὐτῶν νὰ μοῦ δώσουν αὐτὰ νὰ τὰ μελετήσω. Μοὶ ὑπεσχέθησαν ὅτι θὰ μοῦ στείλουν αὐτὰ εἰς τὸ ξενοδοχεῖον, ὅπου ἐδήλωσα ὅτι θὰ μείνω μέχρι τῆς Δευτέρας, ὅτε θὰ μεταβῶ νὰ τὰ ἐξετάσω ἐκ νέου. Οὕτω ἐπιστρέψαμεν εἰς τὸ ξενοδοχεῖον, ὅπου ἐγὼ μὲν ἔμεινα αὐτοὶ δὲ ἀνεχώρησαν, τοῦ κ. Ganzenmüller προτιθεμένου νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Βερολίνον καὶ νὰ ἔλθῃ ἐκ νέου τὴν πρωΐαν τῆς Δευτέρας.

Οὕτω ἐγκατεστάθην εἰς τι δωμάτιον τοῦ μεγάλου καὶ ὠραίου ξενοδοχείου Magdeburgerhof, εἰς τὸ κέντρον τῆς πόλεως (...).

Ἐδῶ σημειώνονται ἐντυπώσεις ἀπὸ τὴν κίνηση, τὰ κέντρα καὶ τὸ ξενοδοχεῖο τοῦ Magdeburg κατὰ τὸ Σαββατοκύριακο. Ἀκολουθεῖ τῇ Δευτέρᾳ νέα ἐξέταση τῶν ὀχημάτων. Ἐπειτα, μετάβασις γιὰ συμπληρωματικὰς πληροφορίες στὸ Βερολίνο, ὅπου συναντήσεις καὶ συζητήσεις μὲ παράγοντες τῆς γερμανικῆς πολεμικῆς βιομηχανίας (Baron von Buddenbrock, von La Valette καὶ ἄλλοι), ἀλλεπάλληλα γεύματα καὶ ποικίλες κουραστικὰς φιλοφρονήσεις (...). *Ἄλλὰ ὁ Βαρόνος ἤρξατο πάλιν τὴν σαμπάνια καὶ τὰς προπόσεις (...)* τοιοῦτοτρόπως διήρκεσε πάλιν αὐτὴ ἡ διασκέδασις μέχρι τῶν 2 μετὰ τὸ μεσονύκτιον, ἀνταλλαγὴ ἐπισκέψεων μὲ τὸν πρέσβην Κλέωνα Ραγκαβῆ, κάλλιστον καὶ εὐγενέστατον ἀνθρώπον, καὶ συνεργασία μαζί του γιὰ τὴν διαπραγματεύσεις τῶν τιμῶν τῆς ἀγορᾶς, περιγραφή ὀκταήμερης διαμονῆς στὸ Βερολίνο· ἔπειτα ἐπίσκεψις καὶ τιμητικὴ ξενάγησις στὸ Πολύγωνο τοῦ πυροβολικοῦ τῆς ἐταιρίας Erhardt στὸ Unterlüss, κοντὰ στὸ Ἄννοβερο, ἀπέραντον πεδίον μὲ ὅλα τὰ ἀναγκαῖα ἐξαρτήματα, *Ἐπὶ τοῦ πεδίου ὑπῆρχον ἔτοιμα διὰ βολῆν δύο πεδινά, δύο ὄρειβατικά καὶ ἓν βραχύ.* Ὑψωσαν τὴν ἑλληνικὴν σημαίαν πρὸς τιμὴν μου καὶ ἔρριψαν βολὰς τινὰς (...). συνέχισις τῆς περιοδείας στὰ ἐργοστάσια ὑλικοῦ πυροβολικοῦ καὶ πυρομαχικῶν τοῦ Düsseldorf, καὶ τέλος ἐπιστροφή στὸ Παρίσι, μὲ σύντομη ἐνδιάμεση ἐπίσκεψις στὴν Κολωνία.

Στὰ ἔγγραφα τοῦ φακέλου αὐτῆς τῆς ἀποστολῆς (συνολικὰ 42 σελ.) περιλαμβάνεται, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὑπηρεσιακὴν ἔκθεσις πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο, ἡ ἀκόλουθη ἰδιαίτερη ἐπιστολὴ πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν καὶ ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν Γεώργιο Θεοτόκη. Μολονότι τὸ ἀντικείμενόν της, αὐτὸ καθ'αυτὸ, δὲν παρουσιάζει πιά σήμερα γενικώτερον ἐνδιαφέρον καὶ θ' ἄρκοῦσε μιά περίληψίς του γιὰ νὰ ἐπισημανθεῖ στὸν τυχόν ἐρευνητὴ τῆς στρατιωτικῆς μας ἱστορίας, παραθέτομε ἐδῶ ὁλόκληρον τὸ κείμενον, σὰν ὑπόδειγμα παρρησίας γνώμης, σοφὰ συγκερασμένης μὲ πειθαρχημένη διατύπωσιν· ἡ μόνη παραχώρησις στὴν ἱεραρχικὴν δεοντολογία εἶναι τὸ ρητορικὸν σχῆμα «Βεβαίως ἡ Κυβέρνησις γνωρίζει»... ἢ κάτι ἀνάλογον, ποῦ προτάσσεται σὲ δυο-τρεις φράσεις γιὰ νὰ καλύψῃ τὴν δυσίτητα τῆς κριτικῆς :

Ἐν Βερολίῳ, τῆ 16 Ἰανουαρίου 1906

Κύριε Πρόεδρε,

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ γνωρίσω ὑμῖν ὅτι ἐκτελέσας τὴν ἀνατεθείσαν μοι ὑπηρεσίαν τῆς ἐξετάσεως τῶν προταθέντων πρὸς ἀγορὰν πυροβόλων καὶ ἐφολκαίων πυροβόλων τῶν 8,7 καὶ γνωμοδοτήσεως περὶ αὐτῶν, ὑπέβαλον χθὲς διὰ τῆς ἐνταῦθα πρεσβείας τὴν σχετικὴν ἔκθεσιν. Πρὸς ταύτη ὁμως παρακαλῶ Ὑμᾶς ὅπως μοι κάμετε τὴν τιμὴν νὰ μοι ἐπιτρέψητε νὰ φέρω ὑπ' ὄψιν τῆς Ὑμ. Ἐξοχότητος σχετικὰ τινὰ ζητήματα, ἀτομικῶς ὅλως, συνδεόμενα πρὸς τὰ γενομένας καὶ μελλούσας βεβαίως νὰ γίνωσι παραγγελίας.

Ἄφ' ἧς τὸ Ναυτικὸν παρέδωκεν εἰς τὸ Πυροβολικὸν τῆς ξηρᾶς τὰ 21 πεδινὰ πυροβόλα τῶν 8,7, τὰ μὴ χρήσιμα ἐκείνω, ὑπάρχει τάσις πρὸς ἀγορὰν ὑλικοῦ διὰ τὸν πλήρη καταρτισμὸν τριῶν πεδινῶν πυρβολαρχιῶν, παραγγελθέντων πρὸ δύο νομίζω ἔτων τῶν διὰ ταῦτα ἀναγκαίων κιλλιβάντων, διὰ δαπάνης οὐ σμικρᾶς, ἤδη δὲ προκειμένου ν' ἀγορασθῶσιν τὰ προταθέντα πυροβόλα καὶ ἐφόλκαια. Βεβαίως ἡ ἀγορὰ αὐτῶν δὲν θὰ ἀπαιτήσῃ ποσὸν ὑπέρογκον, διότι τοῦτο θὰ ἀνέλθῃ μόνον εἰς 17750 φράγκα, καὶ σκοπὸς τῆς παρούσης μου δὲν εἶναι ἡ παρακώλυσις τῆς ἀγορᾶς ταύτης, ἀν μάλιστα διὰ τοῦ μικροῦ αὐτοῦ ποσοῦ πρόκειται νὰ καταρτισθῶσι τελείως αἱ 3 πυρβολαρχίαι. Ἄλλ' ἀν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐλλείπωσιν, ὡς ὑποθέτω, καὶ πολλὰ ἄλλα εἶδη ὑλικοῦ, τὰ ὁποῖα ἐπίσης πρέπει ν' ἀγορασθῶσιν διὰ νέας δαπάνης, φρονῶ κ. Πρόεδρε, ὅτι δὲν πρέπει νὰ γίνῃ αὕτη, διότι θὰ εἶναι δαπάνη ὅλως ματαία, τοῦ διὰ τὰ πυροβόλα ταῦτα ὑλικοῦ ὄντος προωρισμένου νὰ μείνῃ εἰς τὰς ἀποθήκας καὶ νὰ μὴ χρησιμοποιοθῆ ποτέ, μετὰ τὴν ὄπλισιν τοῦ πυροβολικοῦ ἡμῶν διὰ νέων ταχυβόλων πυροβόλων.

Τοῦτο δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι ἔχει ἀποφασισθῆ κατ' ἀρχὴν ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως, γινωσκούσης ὅτι ὑπὸ ἔποψιν πυροβόλων εἴμεθα περισσότερον ἄοπλοι ἢ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τυφεκίων, καὶ ὅτι πάντα τὰ Εὐρωπαϊκὰ κράτη καὶ αὐτὰ τὰ μικρότερα ὀπλίσθησαν ἢ σπεύδουσι νὰ ὀπλισθῶσιν διὰ ταχυβόλων. Ὡς ἐκ περισσοῦ ἀναφέρω, ἐκ τῶν μικρῶν Κρατῶν, τὴν Ἑλβετίαν καὶ Πορτογαλίαν, ὀπλισθείσας ἤδη, τὴν Ρουμανίαν παραγγείλασαν ταχυβόλα πυροβόλα, τὴν Βουλγαρίαν κατασκευάζουσιν νῦν εἰς τὰ ἐν Creusot γαλλικὰ ἐργοστάσια ὀγδοήκοντα (!) πεδινὰς πυρβολαρχίας ταχυβόλων, καὶ τὴν Σερβίαν πρὸ ὀλίγου περατώσασαν τὰς μελέτας δι' ἐπιτροπῆς ἐκ 10 ἀξιωματικῶν, ἧτις περιελθοῦσα τὴν Ἀγγλίαν, Γερμανίαν καὶ Γαλλίαν, ἐξετέλεσε δαπάναις τοῦ Σερβικοῦ Κράτους, εὐρύτατα πειράματα πρὸς ἐκλογὴν τοῦ καλλιτέρου πυροβόλου, καὶ πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἐπανῆλθεν εἰς Σερβίαν ἵνα ὑποβάλῃ τὸ πόρισμα αὐτῆς.

Ταῦτα βεβαίως γινώσκει ἡ Κυβέρνησις καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἀναγνωρίζουσα τὴν σπουδαιότητα καὶ τὸ ἐπεῖγον τοῦ ζητήματος, ἔχει

ἀποφασίσει ἤδη περὶ τῆς ὀριστικῆς ἀλλαγῆς τοῦ ὀπλισμοῦ τοῦ Πυροβολικοῦ ἐκλεγομένου ὑπὸ ἐπιτροπῆς ἐξ ἐπιστημόνων καὶ πεπειραμένων ἀξιωματικῶν καὶ διὰ πειραμάτων, γινομένων εἴτε ἐν Ἑλλάδι, εἴτε μᾶλλον ἐν Εὐρώπῃ, τοῦ τελειότερου ταχυβόλου πυροβόλου καὶ ἐπιστευδομένων τῶν προκαταρκτικῶν ἐνεργειῶν, ὥστε τὸ πυροβολικὸν ἡμῶν νὰ δυνηθῆ ἐντὸς δύο ἢ τὸ πολὺ τριῶν ἐτῶν νὰ ἔχη τοῦλάχιστον 30 πεδινὰς καὶ 10 ὀρειβατικὰς πυρβολαρχίας ταχυβόλων, ἂν ὄχι πλείονας.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, εἶναι ὅλως ματαίᾳ πᾶσα δαπάνη διὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ὑλικοῦ τῶν παλαιῶν ἡμῶν πυροβόλων, προωρισμένων νὰ μείνωσιν εἰς τὰς ἀποθήκας, διότι ἐν μέλλοντι πολέμῳ εἶναι βεβαιότατον ὅτι δὲν θὰ ἔχωμεν τὰ μέσα εἰς ἀξιωματικούς, εἰς ὀπλίτας καὶ εἰς ἵππους ἰδίως, νὰ θέσωμεν εἰς ἐνέργειαν καὶ τὰς πυρβολαρχίας ταύτας. Τὸ πολὺ πολὺ πυροβόλα τινὰ τῶν 8,7 δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθῶσι διὰ τὴν ὀχύρωσιν θέσεων τινῶν, ὅτε δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη πολλῶν ὀχημάτων διὰ ταῦτα.

Ἐπειτα, διατὶ νὰ δαπανῶμεν διὰ νὰ συμπληρώσωμεν τὰς πυρβολαρχίας ταύτας, ὅταν εἶναι γνωστὸν ὅτι μία μόνον πυρβολαρχία ἐκ 4 ταχυβόλων εἶναι ἀνωτέρα κατὰ τὴν βλητικὴν ἰσχὺν τριῶν πυρβολαρχιῶν ἐκ τῶν πυροβόλων ἡμῶν τῶν 8,7, διότι αὐταὶ μὲν δὲν δύνανται νὰ βάλωσι πλείονας τῶν 54 βολῶν κατὰ λεπτόν, ἢ δὲ ἐκ 4 ταχυβόλων βάλλει 80 βολὰς εἰς τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα, τὸ δὲ ἐπὶ τοῦ ἐχθροῦ ἀποτελεσματὺς εἶναι τριπλάσιον τοῦ τῶν τριῶν ; Προσθετέον δὲ ἔτι ὅτι διὰ τὴν κινητοποίησιν τῆς τελευταίας ταύτης θέλει ἀπαιτηθῆ τὸ 1/3 τῶν ἀνδρῶν καὶ ἵππων καὶ ἐπομένως τὸ 1/3 τῆς δαπάνης.

Διὰ τοὺς λόγους λοιπὸν τούτους, κ. Πρόεδρε, θεωρῶ μάταιον νὰ γίνηται οἰαδῆποτε δαπάνη πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ παλαιοῦ ὑλικοῦ τοῦ πυροβολικοῦ ἡμῶν, ἐπὶ τῷ λόγῳ νὰ χρησιμεύσῃ τοῦτο πρὸς καταρτισμὸν ἐφέδρων πυρβολαρχιῶν, διότι ὡς κατέδειξα προηγουμένως καὶ ἀδύνατος καὶ ἀσύμφορος εἶναι ὁ καταρτισμὸς τοιούτων πυρβολαρχιῶν, ἐκ τῶν νῦν πυροβόλων μας. Προτιμώτερον εἶναι τὰ διὰ τὴν συμπλήρωσιν αὐτὴν ἀναγκαιοῦντα χρήματα νὰ δαπανηθῶσι διὰ τὴν προμήθειαν μεταγωγικῶν ὀχημάτων, τὰ ὅποια εἶναι ἀναγκαιοτάτα καὶ τῶν ὁποίων ἀπολύτως στερούμεθα. Ὄταν πρὸ διετίας, ἐπὶ τῆς προηγουμένης Ἑμῶν Πρωθυπουργίας ἐγένοντο μεγάλα γυμνάσια, δὲν ὑπῆρχον ἐπαρκῆ μεταγωγικὰ διὰ τὸν ἐφοδιασμὸν πέντε μόνον χιλιάδων ἀνδρῶν καὶ ἐξ ἐκείνων δὲ τὰ ὅποια μετὰ μεγίστης δυσχερείας ἐδόθησαν εἰς τὰς δύο ταξιαρχίας, πολλὰ ἦσαν τόσον πεπαλαιωμένα, ὥστε ἔμειναν καθ' ὁδόν. Ἡ ἀνάγκη προμηθείας μεταγωγικῶν εἶναι ἐκ τῶν πρωτίστων, ὡς καὶ ἡ ἀνάγκη ἐν γένει τῶν διὰ τὴν κινητοποίησιν τοῦ μικροῦ στρατοῦ μας ἀπαιτουμένων ἐφοδίων, διότι ἂν ἐπέλθωσι ποτε ῥαγδαῖα πολιτικὰ γεγονότα, ἐπιβάλλοντα τὴν ἐπέμβασιν τοῦ στρατοῦ ἡμῶν, μόνον διὰ τῆς ταχύτητος δυνάμεθα νὰ καρπω-

θῶμεν ὠφέλειαν τινὰ καὶ οὐχὶ διὰ τῶν χρονιζουσῶν ἐπιστρατεύσεων, ὧν τοὺς πικροὺς καρποὺς πολλακίς μέχρι τοῦδε ἐγεύθημεν.

Ζητῶν, κ. Πρόεδρε, συγγνώμην, διότι σὰς ἠνώχλησα διὰ τῆς ἐκθέσεως ζητημάτων, γνωστῶν τῷ Ὑπουργείῳ, εὐχομαι ἀπὸ καρδίας, ὅπως ἐπὶ τῆς παρούσης Ὑμῶν Πρωθυπουργίας περατωθῇ ἡ παρ' Ὑμῶν ἀρξάμενη τελεία ἀναδιοργάνωσις τοῦ στρατοῦ μας ὡς καὶ ὁ ἐντελής ὄπλισμός καὶ ἀνεφοδιασμός αὐτοῦ, ὥστε νὰ δύναται ἐν πάσῃ περιπτώσει καὶ ἡ Ἑλλάς, ὡς τὰ γειτονικὰ αὐτῆ Κράτη, νὰ παρουσιάσῃ σοβαράν τινα δύναμιν.

Παρακαλῶ, κ. Πρόεδρε, ὅπως δεχθῆτε τὴν ἔκφρασιν τῶν ἀπείρων σεβασμάτων μου, μεθ' ὧν διατελῶ.

Παν. Δαγκλῆς ¹

3. 1906 (Φεβρ.). Ὁ ἀντισυνταγματάρχης Δαγκλῆς ἀναφέρει στὸ ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν ὅτι στὸ μεγάλο γαλλικὸ ἐργοστάσιον ἠλεκτρικῶν μηχανημάτων Sautter-Harlé βρίσκονται ἔτοιμα πρὸς παράδοσιν στὸν τουρκικὸ στρατὸ ἠλεκτροφωτιστικὰ μηχανήματα κατάλληλα γιὰ νυκτερινή ὑπηρεσίαν τοῦ πυροβολικοῦ καὶ τοῦ μηχανικοῦ. Διαβιβάζει σχεδιαγράμματα καὶ σύντομη ἀλληλογραφία του μετὰ τὸ ἐργοστάσιον, ὑπεθυμίζοντας ὅτι ἐν τῷ ἡμετέρῳ στρατῷ ὑπάρχει παντελής ἔλλειψις τοιοῦτων χρησίμων μηχανημάτων, διότι ὑπῆρχε μὲν παλαιόν τι τοιοῦτον, ἀλλ' ἐφθαρμένον καὶ ἄχρηστον, τὸ ὁποῖον σταλὲν κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1897 εἰς Ἄρταν καὶ στηθὲν παρὰ τὰ πυροβολεῖα αὐτῆς δὲν ἠδύνατο νὰ λειτουργήσῃ καὶ χρησιμοποιηθῇ ².

8. ΑΛΛΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΕΓΓΡΑΦΑ

1. Δέκα διάφορα ἔθιμοτυπικά (ἀνακτορικές ἀκροάσεις, συγχαρητήρια κλπ.). Ἔνα ἀπ' αὐτὰ εἶναι εἰδοποίηση τοῦ Φρουραρχείου νὰ παρευρεθοῦν ἅπαντες οἱ κ.κ. Ἀξιωματικοὶ εἰς τὸν Ναὸν τῆς Μητροπόλεως διὰ τὴν δοξολογίαν ἐπὶ τῇ διασώσει τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς πριγκηπίσσης Μαρίας (15 Φεβρ. 1898). Σημείωσις στὸ περιθώριον : Ὁ Βασιλεὺς ἐπιστρέφων ἐφ' ἀμάξης ἐκ Φαλήρου μετὰ τῆς πριγκηπίσσης Μαρίας τῇ 5 1/2 μ.μ. τῆς 14 Φεβρ. ἐπυροβολήθη ἐξάκις διὰ τυφεκίον Γκρᾶ ὑπὸ δύο ἀγνώστων· εὐτυχῶς οὐδὲν ἐπαθε, πληγωθέντων μόνον ἐλαφρῶς τοῦ κνημοῦ αὐτοῦ Νέρη καὶ τοῦ ἵππου τῆς ἀμάξης. Π.Γ.Α.

*Ἄλλο ἔγγραφο αὐτῆς τῆς σειρᾶς :

Προσκολλῶμεν (...) ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως τῆς

1. Πολὺ καλὰ ἔκαμες νὰ γράψῃς εἰς τὸν Πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως περὶ τῶν ματαίων ἐξόδων διὰ τὴν ἀγορὰν παλαιῶ ὕλικου τοῦ εἶπες τὴν πᾶσαν ἀλήθειαν διὰ τὴν ὁποίαν εὐχαριστήθη (ἀπὸ γράμμα 2.2.1906 τοῦ παλαιοῦ φίλου Ἡρακλῆ Γεωργοπούλου, ποὺ τότε ὑπηρετοῦσε στὸ «Γραφεῖον Ὑπουργοῦ»).

2. Εἰς τὸ Ὑπουργεῖον ὑπέβαλον ἔκθεσιν περὶ ἠλεκτροφωτιστικῶν συσκευῶν ἐκστρατείας· εἶναι σύστημα ὅπερ ἔχει εἰσαχθῆ εἰς πολλοὺς στρατοὺς καὶ τὸ ὁποῖον καὶ δι' ἡμᾶς θὰ εἶναι χρήσιμον. Θὰ μοῦ εἰπῆτε ὅτι ὁ φερετζὲς μᾶς λείπει. Τὸ ἀναγνωρίζω, ἀλλ' ἂν πρόκειται νὰ πραγματοποιηθῇ τὸ σχέδιον τῆς Κυβερνήσεως καὶ κάμωμεν προμηθείας 50—60 ἑκατομμυρίων, τότε, μέσα εἰς αὐτὰ πρέπει νὰ συμπεριληφθῇ ὁ φερετζὲς (ἀπὸ γράμμα Δαγκλῆ πρὸς τὸν συνταγμ. Κ. Σαπουντζάκη, Creusot 10.3.1906).

Ἰταλίας (...) τὸν Ἀντισυνταγματάρχην Γεν. Ἐπιτελῶν Δαγκλῆν Παναγ. (...). Ὁ Ὑπουργὸς Γ. Ν. Θεοτόκης, 23 Μαρτίου 1907.

2. Ἀλληλογραφία μὲ τὸν πρίγκηπα Νικόλαο. — Δύο ἐπιστολές, 6 Ἀπριλίου καὶ 18 Μαΐου 1905, ἀπὸ τὸν πρίγκηπα Νικόλαο, διοικητὴ τοῦ 1ου Πυροβολικοῦ Συντάγματος, στὸν ἀντισυνταγματάρχη Δαγκλῆ, ἐπιτελάρχη τῆς 1ης Μεραρχίας στὴ Λάρισα :

Φίλατέ μου Δαγκλῆ, ἴσως ἐκπλαγῆς λαμβάνων ἐπιστολήν μου καὶ πιθανὸν ἢ ἐκπληξίς σου νὰ γίνῃ ἔτι μεγαλύτερα ὅταν λάβῃς γνῶσιν τοῦ περιεχομένου αὐτῆς· προτιμῶ ὅμως νὰ δώσω εἰς ὅσα ἐπιθυμῶ νὰ σοῦ ἐκθέσω χαρακτῆρα μᾶλλον ἐμπιστευτικόν, καθ' ὅσον, ἐὰν περιεβάλοντο αἱ σκέψεις μου τύπον ἐπισήμου ἀναφορᾶς, τὰ ἀποτελέσματα ἠδύναντο νὰ εἶναι δυσάρεστα καὶ δι' ἐμὲ ἴσως, καὶ δι' ἐκεῖνον εἰς ὃν θὰ ἀπευθύνοντο. Παρατηρῶ μετὰ μεγίστης μου λύπης, ὅτι πλεῖστοι ὅσοι τῶν διαταγῶν αἵτινες μοὶ ἐστάλησαν ἐσχάτως παρὰ τῆς 1ης Μεραρχίας περιέχουσιν ὑπόκωφον συναίσθημα δυσπιστίας καὶ εἶναι συντεταγμένοι εἰς τρόπον ὥστε νὰ μοῦ δίδεται τὸ ἐνδόσημον ὅτι ὁ ἄμεσος προϊστάμενός μου (ὁ ὑποστράτηγος *I. Δημόπουλος*) οὐδεμίαν ἔχει ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν ἀκεραίαν καὶ ἀκραιφνῆ διεξαγωγήν τῆς ὑπηρεσίας ἐν τῷ Συντάγματι, οὐτινος προϊσταμαι : μοῦ ἐπιστρέφονται ἀναφοραὶ μου, μὲ τὴν παρατήρησιν νὰ συμμορφωθῶ πρὸς ἄρθρα ὠρισμένα τῶν Κανονισμῶν, ὡς ἂν τὰ εὐαγγέλια ταῦτα τῆς ὑπηρεσίας νὰ μοὶ ἦσαν παντελῶς ἄγνωστα (...) ἐν μιᾷ λέξει μοῦ ἀποδίδεται ἡ μομφή ὅτι ὅλως ἐπιπολαίως διεξάγω τὴν ὑπηρεσίαν καὶ ὅτι ἡ διοίκησίς μου εἶναι ἀνεπαρκῆς καὶ ἄστοχος. Πρὸς μείζονα ἐπιβεβαίωσιν τῶν ὅσων λέγω, σοῦ ἐξιστορῶ λεπτομερῶς τὰ κυριώτερα μόνον τῶν αἰτίων τῶν παραπόνων μου (...).

Αὐτὰ πάντα σοῦ ἐκθέτω ὑπὸ τύπον φιλικῆς ἐπιστολῆς καὶ σὲ παρακαλῶ νὰ προσπαθήσῃς ἐφ' ὅσον δύνασαι νὰ περιορίσῃς τὸ κακόν (...).

Ἐν τέλει σοῦ ζητῶ συγγνώμην διὰ τὴν ἐνόχλησιν καὶ στενοχωρίαν, ἣν βεβαίως θὰ σοῦ προξενήσῃ ἡ ἐπιστολή αὕτη.

Πάντοτε σός, Νικόλαος.

(...). Τὸ Σύνταγμα μου ἐνταῦθα ἔχει κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀποσυντεθῆ (...) ἔχω τώρα δι' ὑπηρεσίαν ἕνα μόνον ἀνθυπολοχαγόν· οὐδέποτε ἐνθυμούμαι αὐτὴν τὴν κατάστασιν. Αἱ τοποθετήσεις τῶν ἀξιωματικῶν ἀκόμη δὲν ἐκοινοποιήθησαν καὶ ὑπάρχουσιν ἀξιωματικοὶ προαχθέντες κατὰ τοὺς τελευταίους προβιβασμούς, οἵτινες ἀγνοοῦν ποῦ ἀνήκουσι.

Καὶ ἡ Γενικὴ Διοίκησις ! ! !

Διαταγαὶ ἐκδίδονται καθ' ἡμέραν, πολυτελεῖς καὶ ὠραῖαι ... ἐπὶ τοῦ χάρτου ἐννοεῖται. Τέλος πάντων εὐρισκόμεθα εἰς θαυμασίαν κατάστασιν

καί οί πρωσσικοί νόμοι τοῦ Ἐπιτελείου καταβρέχουν ἀφθόνως καί πλου-
σίως τὰς δυστυχεῖς μας κεφαλὰς (...)

Ὅλος σός,
Νικόλαος.

Ἐπίστοιχες ἀπαντήσεις 9 Ἀπριλίου καί 23 Μαΐου, μέ καθυστερητικὲς διαβεβαιώσεις
ὅτι πρόκειται γιὰ παρεξήγηση.

3. Ὑλικὸ καί σημειώσεις γιὰ ὑπηρεσιακὲς ἐκθέσεις καί μελέτες.

α) 1903. «Ἐλεγχος τῶν ὑπὸ τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ 1ου Συντάγματος Πυροβολικοῦ
συνταχθέντων καί ὑποβληθέντων θεμάτων». Κρίσεις ἀσκήσεων 14 ὑπολοχαγῶν καί λοχα-
γῶν, 30 σελ.

β) 1904-1906. Περιλήψεις νόμων καί διαταγμάτων περὶ ὄργανισμοῦ στρατοῦ καί
στρατολογίας, 10 σελ.

γ) 1906. Σύντομη περιγραφή τῶν καταλλήλων πεδίων βολῆς, 10 σελ.

δ) 1906-1907. «Σχέδιον ἐπιστρατεύσεως». Διαταγές, ὁδηγίες, προτάσεις, πίνακες,
παρατηρήσεις κλπ., 52 σελ.

ε) 1908. «Σχέδιον ἐπιστρατεύσεως». Ὅπως στὸ προηγούμενο, 90 σελ.

στ) 1909. «Σημειώσεις περὶ τροποποιήσεων τοῦ σχεδίου ἐπιστρατεύσεως τοῦ 1909».
Ὅπως στὸ δ), 38 σελ.

ζ) 1909. «Σημειώσεις πρὸς καταρτισμὸν προγράμματος ἐφοδιασμοῦ καί αὐξήσεως τῆς
ἐμπολέμου δυνάμεως», 26 σελ.

η) 1910. Ἐκθεσις Ἐπιτροπῆς περὶ ἐκλογῆς καταλλήλου χώρου πρὸς ἐγκατάστασιν
μονίμου πολυγώνου βολῆς πυροβολικοῦ, 15 σελ.

ΣΤ'

Η ΕΦΕΥΡΕΣΗ ΤΟΥ ΠΥΡΟΒΟΛΟΥ

Αυτό το τμήμα του 'Αρχείου αφορά στο λυόμενο όρειβατικό πυροβόλο, που έφευρε ο ταγματάρχης Δαγκλής το 1893 και που έμελλε, πολλά χρόνια αργότερα, να κατασκευαστή και να επικρατήσει σε παγκόσμια κλίμακα υπό το όνομα Schneider - Dangleis. Είναι από τα όγκωδέστερα τμήματα του 'Αρχείου και διαιρείται σε τρία μέρη : 1. 'Η έφεύρεση, 2. 'Η κατασκευή, 3. 'Η διάδοση.

Το πρώτο μέρος αναφέρεται στην έφεύρεση, αυτή καθαυτή : διατύπωση κι' επίσημη παρουσίαση του σχεδίου τον Δεκέμβριο του 1893· διαβήματα για την έγκριση και την κατοχύρωση της ιδέας· πρώτη σύγκρουση με διεκδικήσεις του συναδέλφου Πέτρου Λυκούδη· άστοχημένη προσπάθεια για δοκιμαστική κατασκευή του πυροβόλου στο έξωτερικό. "Όλ' αυτά έως το 1896, όποτε ο έφευρέτης άπαυδα, ιδίως από την κρατική άδρανεια, και παύει ν' άσχολείται με την έφευρέσή του. Αυτή είναι η προϊστορία του πυροβόλου.

"Ερχεται έπειτα ο Πόλεμος του 'Ενενηντα-Έπτά, μεσολαβούν άλλες επαγγελματικές άσχολιές, περνούν όκτώ, ένέα χρόνια. "Όταν αρχίζει να γίνεται σκέψη για τον έξοπλισμό του στρατού, επί πρωθυπουργίας Γεωργίου Θεοτόκη, αντισυνταγματάρχης τώρα, ο Δαγκλής ξαναδοκιμάζει την τύχη της έφευρέσής του. 'Από τον Δεκέμβριο 1904 καταπιάνεται με νέες προσπάθειες, άναπροσαρμογές σχεδίων, διαβήματα και διαπραγματεύσεις· άκολουθεί νέα σύγκρουση, βιαιότερη και όριστική αυτήν τή φορά, με τον συνάδελφο Λυκούδη, σύγκρουση όπου αρχίζει να διαφαίνεται βαθύτερος άνταγωνισμός μεταξύ γαλλικής και γερμανικής έπιρροής, με άρκετά έκδηλη προτίμηση των κρατικών υπηρεσιών προς τή γερμανική, δηλαδή προς τα έργοστάσια Krupp και προς το σχέδιο Λυκούδη· τέλος, έπειτα από έντεκα μήνες περίπου, σημειώνεται ένας πρώτος σταθμός έπιτυχίας : η μεγάλη γαλλική έταιρία Schneider άναλαμβάνει με δικά της έξοδα τή δοκιμαστική κατασκευή του πυροβόλου στα έργοστάσια της του Creusot και του Havre, και ο έφευρέτης καλείται στο Παρίσι να συνεννοηθεί με το τεχνικό έπιτελείο της 'Εταιρίας και να έπιβλέψη επί τόπου την κατασκευή του πυροβόλου του.

"Εδώ αρχίζει το δεύτερο στάδιο : οί επί τόπου συνεννοήσεις του έφευρέτη για την τελική έπεξεργασία του σχεδίου και η προσωπική του έπιστάσια στην κατασκευή κράτησαν έπτά μήνες περίπου, από τις 5 Νοεμβρίου 1905 έως τις 15 'Ιουνίου 1906, με μιά σύντομη διακοπή για τή διεξαγωγή μιάς υπηρεσιακής άποστολής στη Γερμανία ¹. "Όταν περατώθηκε η δοκιμαστική κατασκευή στο Creusot, φάνηκε να έπιβεβαιώνονται οί προσδοκίες, ξμεναν όμως να γίνουν άκόμη πολλές συμπληρωματικές έργασίες και δοκιμές. Τις συνέχισαν οί τεχνικοί τής έταιρίας στο Creusot και στο Havre, και μόλις στην αρχή του 1907 κατορθώθηκε να φθάσει το πυροβόλο στον Πειραιά.

'Αρκετους μήνες νωρίτερα είχε φθάσει επίσης το άλλο δοκιμαστικό πυροβόλο, που

είχε κατασκευάσει ο Οίκος Krupp κατά τὰ σχέδια τοῦ Λυκούδη. Ἄρχισαν λοιπὸν στὸ ὑπουργεῖο, καὶ γύρω ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο, οἱ προκαταρκτικὲς ἐργασίες γιὰ τὴ διεξαγωγὴ δοκιμῶν καὶ τὴν ἐπιλογὴ μεταξὺ τῶν δύο τύπων. Τελικὰ προκρίθηκε τὸ σχέδιο Δαγκλῆ. Ἄλλὰ θὰ περάσουν ἀκόμη ἀρκετοὶ μῆνες ὥσπου νὰ τακτοποιηθεῖ τὸ ζήτημα ἀπὸ τὶς γραφειοκρατικὲς του πλευρῆς, καὶ μόλις στὶς 20 Νοεμβρίου 1907 δίνεται ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἡ πρώτη παραγγελία λυομένων ὀρειῶν πυροβόλων Schneider – Canet – Danglis.

Ἄπ' ἐδῶ κι' ἐμπρὸς ἀρχίζει ἡ διάδοσις καὶ ἡ ἐπιτυχία, ὄχι μόνο σταθερῆ, ἀλλὰ καὶ ὀλοένα μεγαλύτερη: τὸ πυροβόλο Δαγκλῆ υἱοθετήθηκε, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα¹, σὲ πολλὰ ἄλλα κράτη, κι' ἐξακολούθησε νὰ ζεῖ πολὺ μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ἐφευρέτη του, ἀκόμη καὶ στὸ Ἀλβανικὸ Μέτωπο τοῦ 1940-1941.

* *

Στὶς διάφορες φάσεις αὐτῆς τῆς σκληρῆς πορείας πρὸς τὴν ἀδιαφιλονίκητη ἀναγνώριση — ἐφεύρεση, κατασκευὴ, διάδοσις — ἀντιστοιχεῖ ὄγκος ἀρχαίου ὕλικου. Ἐνα μέρος του ἀποτελεῖται ἀπὸ καθαρὰ ἐπιστημονικὲς καὶ τεχνικὲς ἐπεξεργασίες: ἀριθμοὶ, ἐξισώσεις, ὑπολογισμοὶ, σχήματα, πίνακες, τόξα καὶ βέλη, ὅλα ἀπρόσπιστα στοὺς ἀγεωμέτρητους. Ἄλλα πάλι ἔγγραφα, εἴτε ὑπηρεσιακὰ εἴτε ἰδιωτικὰ, ἐκφράζουν τὸ μαχητικὸ πάθος τοῦ ἐφευρέτη, πὺν ποθεῖ καὶ προσπαθεῖ νὰ φυσήσει πνοὴ ζωῆς στὸ ἔργο τῆς φαντασίας καὶ τῆς μελέτης του, νὰ τὸ γλυτώσει ἀπὸ τὶς ἀρπάγες τῆς γραφειοκρατικῆς μηχανῆς, ἀπὸ τὶς ἐπιβουλὲς καὶ τὶς τρικλοποδιὰς συναδέλφων καὶ φίλων, ἀπὸ τὴ δυσπιστία καὶ τὴν ἀδιαφορία τῶν ξένων. Τρίτο εἶδος τοῦ ὕλικου αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου εἶναι τὰ γνωστὰ μὲς σημειωματάρια τῆς στέπης. Πέντε τέτοια σημειωματάρια, μὲ συνολικὰ 520 πυκνογραμμένες σελίδες ἀφιερώνονται στὴν ἐπτάμηνη παραμονὴ στὸ Παρίσι καὶ στὸ Creusot κατὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ πυροβόλου. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλες ἀνάλογες σκόρπιες σημειώσεις. Ὁ ὄγκος τῆς ἀλληλογραφίας εἶναι ἐπίσης μεγάλος. Ἐκατοντάδες ἐπιστολὲς ἀνταλλάσσονται γύρω ἀπὸ τὸ θέμα, προπάντων μὲ τὴν ἐταιρία Schneider, τοὺς ἀντιπροσώπους ἢ τοὺς μηχανικοὺς της, γιὰ λεπτομερειακὲς ἐπεξεργασίες τῶν σχεδίων, γιὰ ζητήματα διπλωμάτων εὐρεσιτεχνίας, γιὰ συζήτηση τῶν ὄρων τῆς συνεργασίας σὲ περίπτωσις ἐπιτυχίας τῆς δοκιμῆς, καὶ ἀργότερα, μετὰ τὴν ἐπιτυχία, γιὰ τὴν τακτικὴ πιά ἐπικοινωνία ἐφευρέτη καὶ κατασκευαστῆ: συμβόλαια, λογαριασμοὶ, διευκρινίσεις καὶ ἄλλα λογιστικὰ καὶ ταμειακὰ.

Ἄπ' ὅλον αὐτὸν τὸν ὄγκο τῶν ἐγγράφων, ἐλάχιστα θὰ παρατεθοῦν ἀκέραια. Γιὰ πολλὰ θὰ περιοριστοῦμε σὲ λίγες χαρακτηριστικὲς περικοπὲς καί, γιὰ τὰ περισσότερα, σὲ σύντομες περιληπτικὲς περιγραφές: τόσο μόνο ὅσο γιὰ νὰ παρακολουθήσει ὁ ἀναγνώστης σὲ γενικὲς γραμμὲς ἓνα θέμα μὲ πολλὰς προεκτάσεις, καὶ γιὰ νὰ διευκολυνθεῖ ὁ τυχὸν ἐρευνητὴς στὴν προσπέλασι τοῦ ὕλικου.

1. Η ΕΦΕΥΡΕΣΗ

Προετοιμασία.— Οἱ προπαρασκευαστικὲς ἐργασίες πὺν κατέληξαν στὸ ὀριστικὸ σχέδιο τοῦ 1893 περιλαμβάνουν τὸ ἐξῆς ὕλικό:

α') Συγκριτικὲς παρατηρήσεις ἐπὶ πολυβόλων καὶ ταχυβόλων Maxim, Canet, Krupp κ.ἄ. (πειράματα 1886-1891). 12 σελ.

β') Σύγκρισις τῶν ταχυβόλων πυροβόλων Κρούπ καὶ Κανέ, 1891. 14 σελ.

1. Ἄπὸ τὸ 1913 καὶ πέρα δὲν μπορούμε νὰ παρακολουθήσουμε τὴν διάδοσι τοῦ πυροβόλου Δαγκλῆ ἀνὰ τὸν κόσμο. Βλ. παρακάτω σ. 307.

γ') «Σημειώσεις τινές ἐπὶ ζητημάτων ἀναφερομένων εἰς τὰ φορητὰ ὄπλα, τὰ πυροβόλα, βλήματα κλπ. Μελέτη ὀργανισμοῦ λυομένου πυροβόλου. Ἀπρίλιος τοῦ 1893. Π. Γ. Δαγκλῆς». 77 σελ.

δ') «Σχέδιον λυομένου ὀρειβατικοῦ πυροβόλου τῶν 75 χιλ. Ἐν Κηφισίᾳ τῇ 27 Ἰουνίου 1893. Π.Γ.Δ.». 10 σελ. + 4 πίν. + 2 σχ.

ε') «Σχέδιον ὀργανισμοῦ λυομένου τινὸς ὀρειβατικοῦ πυροβόλου τῶν 75 χιλ. Ἐν Ἀθήναις, 22 Αὐγ. 1893. Π. Γ. Δαγκλῆς, ταγμ. πυρ.». 17 σελ. + 2 πίν. + 6 σχ.

Τὸ σχέδιον τοῦ 1893.— Ὅταν ἔκρινε ὅτι τὸ σχέδιό του ἦταν ὥριμο, ὁ ἐφευρέτης τοῦ ἔδωκε τὴν ὀριστικὴν του μορφήν καὶ τὸ ὑπέβαλε, κατὰ τὴν ἱεραρχικὴν τάξιν, στὴ Διοίκησιν τοῦ Σχολείου τῶν Εὐελπίδων, ὅπου τότε ὑπηρετοῦσε ὡς καθηγητῆς τῆς Πυροβολικῆς¹. Εἶναι ἡ πρώτη συνοπτικὴ παρουσίασις τῶν ἐπιδιώξεων τοῦ ἐφευρέτη.

Πειραιεὺς τῇ 9 Σεπτεμβρίου 93

Πρὸς τὴν Διοίκησιν τοῦ Στρατιωτικοῦ Σχολείου τῶν Εὐελπίδων

Ἐποβάλλομεν εὐπειθῶς τὸ συνημμένον σχέδιον ὀργανισμοῦ λυομένου τινὸς πυροβόλου, διαμετρήματος 75 χιλ.

Ἡ ἰδέα ὅτι τὸ ὀρειβατικὸν ἡμῶν πυροβόλον εἶναι ὄλως ἀνίσχυρον νὰ παλαίσῃ κατὰ τοῦ πεδίου πυροβολικοῦ καὶ ὅτι θάττον ἢ βράδιον ἐπιβάλλεται ἡμῖν ἡ ἀντικατάστασις αὐτοῦ δι' ἑτέρου, ἂν ὄχι ἐφαιμίλλου, ἀλλὰ τοῦλάχιστον ὀλίγον ὑπολειπομένου τῶν πεδινῶν πυροβόλων, συνδυαζομένη πρὸς ἐκείνην ὅτι τὸ νῦν ἐν χρήσει λυόμενον ὀρειβατικὸν πυροβόλον τοῦ αὐτοῦ διαμετρήματος, ἂν καὶ παρέχῃ πολὺ μείζονα βλητικὰ ἀποτελέσματα, δὲν εἶναι ἐν τούτοις, ἔνεκα μειονεκτημάτων τινῶν αὐτοῦ, τοιοῦτον, ὥστε νὰ δύναται ν' ἀντικαταστήσῃ ἐντελῶς τὸ ὀρειβατικὸν πυροβόλον, ἐνέπνευσεν ἡμῖν τὴν μελέτην τοῦ ζητήματος τούτου, καθ' ἣν κατελήξαμεν εἰς τὸ ὑποβαλλόμενον σχέδιον ὀργανισμοῦ λυομένου τινὸς πυροβόλου τοῦ αὐτοῦ διαμετρήματος.

Τὸ προτεινόμενον πυροβόλον φαίνεται ἡμῖν ἀφ' ἑνὸς μὲν ὡς ἐκ τῆς ἀπλότητος αὐτοῦ καὶ τῆς προσδοκωμένης μεγάλης εὐχερείας περὶ τὴν σύνθεσιν καὶ ἀποσύνθεσιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὡς ἐκ τῆς ἀνωτέρας βλητικῆς δυνάμεως, καταλληλότατον πρὸς ὄπλισμόν τῶν ὀρειβατικῶν ἡμῶν πυροβολαρχιῶν ἐν γένει καὶ ἔθεωρήσαμεν καθήκον ἡμῶν νὰ παρακαλέσωμεν τὴν Διοίκησιν τοῦ Στρ. Σχολείου, ὅπως εὐαρεστουμένη ὑποβάλῃ τὸ συνημμένον σχέδιον ὑπὸ τὴν κρίσιν τοῦ Σ. Ἐπιτελείου.

Π. Δαγκλῆς

Τὸ «συνημμένον σχέδιον» εἶναι λιθογραφημένον καὶ ἔχει ἡμερομηνία 22 Αὐγούστου 1893 (εἶναι τὸ ἀναγραφόμενον παραπάνω ὑπὸ στοιχ. ε', μὲ μικρὴν προσθήκην 9 Σεπτεμβρίου).

Στὸ φάκελον βρίσκονται τρία ἀκόμη ἀντίτυπα τοῦ ἴδιου, μὲ χειρόγραφες διορθώσεις τὰ δύο· τὸ τρίτον μὲ πολλὰς διαγραφὰς καὶ μὲ τὴν σημείωσιν στὸ περιθώριον : «Τροποποίησις τῆς ἀρχικῆς ἐκθέσεως προσωρισμένη διὰ τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν».

1. Βλ. σ. 185.

Ἐπίσης λιθογραφημένα ὑπάρχουν :

α') Γαλλικὴ μετάφραση τοῦ σχεδίου (19 σελ. + πίν. + σχ.).

β') Τὸ ἴδιο μὲ παραλλαγές καὶ μὲ τὴ σημείωση : «Ἐκθεσις καὶ σχέδιον συνταχθέντα μετὰ ἐν ἔτος καὶ σταλέντα εἰς Κρούπ καὶ Κανέ».

Τὸ ἐπεισόδιο Λυκοῦδη.— Λιθογραφημένα ἀντίτυπα τοῦ «Σχεδίου» του μοιράσθηκαν ἀπὸ τὸν ταγματάρχη Δαγκλῆ σὲ πολλοὺς συναδέλφους, μεταξύ ἄλλων στὸν Λεωνίδα Λαπαθιώτη, πού τοῦ ζήτησε τὴν ἀδεια νὰ δημοσιεύσει τὸ κείμενο στὸ ἑβδομαδιαῖο του φύλλο «Ἐφημερὶς Στρατιωτικὴ καὶ Ναυτικὴ».

Ἡ κυκλοφορία τοῦ λιθογραφημένου «Σχεδίου» ἐξόργισε τὸν ταγματάρχη Πέτρο Λυκοῦδη, ἐπειδὴ εἶχε κι' ἐκεῖνος δημοσιεύσει τὸ 1891 ἕνα σχέδιο λυομένου πυροβόλου ¹. Ὁ Δαγκλῆς ἔσπευσε νὰ διαβεβαιώσῃ τὸν Λυκοῦδη ὅτι δὲν ἀμφισβητεῖ τὴν προτεραιότητά του «εἰς τὴν ἔκφρασιν ἰδεῶν τινῶν», ἀλλ' ὅτι τὸ δικό του τὸ σχέδιο εἰσάγει τροποποιήσεις καὶ ἐπεκτάσεις, ἀκριβῶς γιὰ νὰ ἐξουδετερώσῃ τὰ μειονεκτήματα τοῦ πρώτου. Καὶ τὸν πληροφοροῦσε ὅτι θὰ ἐπαναλάβῃ καὶ δημοσίᾳ αὐτὴν τὴν διαβεβαίωση.

Κηφισιά, τῆ 22 7/βρίου 93

Ταγματάρχα μου,

Μαθὼν ὅτι δυσηρέστησεν ὑμᾶς ἡ γενομένη δημοσίευσίς ἐν λιθογράφῳ τοῦ παρ' ἐμοῦ προταθέντος σχεδίου λυομένου πυροβόλου, σπεύδω νὰ δώσω ὑμῖν τὰς ἐπομένους ἐξηγήσεις μὴ ἐπιθυμῶν νὰ ἀφήσω εἰς τὸ πνεῦμα ὑμῶν οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην ὑπόνοιαν ὅτι ἡδυνάμην ποτὲ νὰ πράξω τι ἐσκεμμένως ἐναντίον ἀρχαίου καθηγητοῦ μου καὶ προσφιλοῦς συναδέλφου, ὅστις γνωρίζει καλῶς πόσον τὸν σέβομαι καὶ ἐκτιμῶ.

Ἡ δημοσίευσίς τοῦ περὶ οὗ πρόκειται σχεδίου ἐγένετο κυρίως τῇ παρακινήσει ὑμῶν, εἰς ὃν μόνον ἔσπευσα πρὸ πολλοῦ ν' ἀνακοινώσω τὴν ἰδέαν μου, δὲν ὑπέθετον δὲ ὅτι παρακινοῦντες με εἰς τοῦτο ἠννοεῖτε μόνον τὸ ἐξωτερικόν.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν παράλειψιν μνείας τοῦ προηγηθέντος ὑμετέρου σχεδίου ἐν τῇ δημοσιευθείσῃ ἐκθέσει μου, σᾶς διαβεβαιῶ ὅτι τοῦτο ἐγένετο διὰ μόνον τὸν λόγον τῆς μὴ παρεξηγήσεως ἐκ μέρους ὑμῶν. Ἐὰν ἀνέφερά τι περὶ τοῦ σχεδίου σας, θὰ ἦτο ἀνάγκη ν' ἀναφέρω καὶ τοὺς λόγους δι' οὓς ἐγὼ παρεδεχόμην ἑτέραν διάταξιν, ἐφοβούμενη δὲ ὅτι ἠθέλετε νομίσει ὅτι πράττω τοῦτο πρὸς ἀντίκρουσιν τοῦ ὑμετέρου σχεδίου· ἐθεώρησα λοιπὸν προτιμώτερον ν' ἀντιπαραβάλλω τὸ σχέδιόν μου πρὸς τὸ τοῦ Κρούπ μόνον, σκεφθεὶς ὅτι οὕτω φερόμενος δὲν ἀντικρούω καὶ τὸ ὑμέτερον σχέδιον, τὸ ὁποῖον τὰ αὐτὰ ἐπανορθοῖ μειονεκτήματα ἐκείνου. Τὸ σχέδιόν σας δὲ τοῦτο ἦτο ἤδη ἀπὸ τοῦ 1891 γνωστὸν εἰς πάντας καὶ ἐπομένους καὶ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτὴν, ἥτις ἐν περιπτώσει ἐξετάσεως τῶν προτεινομένων δὲν δύναται ἢ νὰ λάβῃ αὐτὸ ὑπ' ὄψιν καὶ νὰ ἴδῃ τὴν προτεραιότητα ὑμῶν εἰς τὴν ἔκφρασιν ἰδεῶν τινῶν.

1. Mémoire sur un nouveau système de bouches à feu démontables, Athènes, 1891, 48 σελ. + 6 πίνακες. Βρίσκεται στὸ Ἄρχειο, Βλ. καὶ σ. 264 σημ. 1.

Πράγματι δὲ δὲν δύναμαι ἢ νὰ ὁμολογήσω ὅτι ἡ ἰδέα τῆς μὴ διακοπῆς τῶν αὐλακίων, ἢ τῆς χρήσεως σωλῆνος μερμιθοστεφοῦς καὶ τοῦ κινητοῦ χιτωνίου εἰς τὸ λυόμενον πυροβόλον διευτυπώθησαν παρ' ὑμῶν πρώτου, ἐγὼ δὲ ἐτροποποίησα ἢ ἐπεξέτεινα ταύτας μὴ παραδεχθεῖς οὐδὲ τὴν μεταξὺ γεισίματος καὶ βλήματος διαίρεσιν τοῦ σωλῆνος καὶ δούς εἰς τὸ χιτωνίον τὸ σχῆμα τὸ ἐφαρμοσθέν εἰς τὰ μερμιθοστεφῆ πυροβόλα ἐν γένει.

Ἐπειδὴ δὲ τὸ σχέδιόν μου ἐζητήθη νὰ δημοσιευθῆ ἐν τῇ Στρατιωτικῇ ἐφημερίδι, θέλω κάμει ἐν τῇ ἐν ταύτῃ δημοσιευθησομένῃ ἐκθέσει προσθήκην τινὰ περὶ τοῦ προηγηθέντος ὑμῶν σχεδίου, ὡς ἐπίσης, ἂν κληθῶ παρὰ τοῦ μέλλοντος νὰ ἐξετάσῃ ἴσως τὸ σχέδιον τεχνικοῦ τμήματος, δὲν θέλω διστάσει νὰ ἐκθέσω ἐνώπιον αὐτοῦ καὶ περὶ τῶν πρὸ ἐμοῦ διατυπωθειῶν ἰδεῶν ἐν τῷ σχεδίῳ σας.

Ἐλπίζω, ταγματάρχα μου, ὅτι μετὰ τὰς ἐξηγήσεις ταύτας θέλετε ἀποβάλλει πᾶσαν ἐναντίον μου δυσαρέσκειαν καὶ θέλετε ἐξακολουθήσει παρέχοντές μοι τὴν πολύτιμον ὑμῶν φιλίαν.

Διατελῶ μετ' ἐξαιρέτου ὑπολήψεως

Π. Δαγκλῆς

Ὁ Λυκούδης δὲν ἰκανοποιήθηκε μὲ τὶς ἐξηγήσεις καὶ ζήτησε νὰ μὴ γίνῃ ἡ δημοσίευση στὴν ἐφημερίδα τοῦ Λαπαθιώτη. Ὁ Δαγκλῆς προθυμοποιήθηκε νὰ προσθέσει «εὐφημον περικοπήν περὶ τοῦ σχεδίου τοῦ κ. Λυκούδη» στὸ κείμενό του, «διὰ νὰ μὴ πάθει ὁ ἀνθρωπος τίποτε ἐξ αἰτίας μου», ὅπως ἔγραφε στὸν συνάδελφο Λιόλιο, ποῦ εἶχε ἀναλάβει ρόλο μεσολαβητῆ. Ἄλλ' ὁ Λυκούδης ἔμενε ἀμετάπειστος κί' ἐννοοῦσε ν' ἀποσυρθεῖ τὸ κείμενο τοῦ σχεδίου ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα.

Φυσικά, ἡ ἀπαίτησή του δὲν ἔγινε δεκτὴ καὶ τὸ κείμενο δημοσιεύθηκε στὸ φύλλο τῆς 3 Ὀκτωβρίου 1893, μὲ τὴν προσθήκη, στὸ τέλος τῆς 1ης παραγράφου, τῆς ἀκόλουθης περικοπῆς :

(...). Ἐν τῇ ὁδῷ ταύτῃ προηγῆθη ἡμῶν ὁ ταγματάρχης τοῦ Μηχανικοῦ κ. Π. Λυκούδης, ὅστις ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ γαλλιστί δημοσιευθεῖσῃ κατὰ τὸ 1891 πραγματεία ὑπὸ τὸν τίτλον «Mémoire sur un nouveau système de bouches à feu démontables» ἐξήτασε ἐκτενῶς καὶ κατέδειξε τὰ μειονεκτήματα τῶν μέχρι τότε παρουσιασθέντων λυομένων ὄρειβατ. πυροβόλων, ὧν τὸ κυριώτερον ἢ εἰς πάντα ὑπάρχουσα διακοπὴ ἐν τοῖς αὐλακίοις, προέτεινε δὲ εὐφύες σχέδιον νέου τοιοῦτου συγκειμένου, ἐκ σωλῆνος μερμιθοστεφοῦς, μὴ παρουσιάζοντος διακοπὴν τινὰ ἐν τοῖς αὐλακίοις, ἀλλὰ φέροντος τὴν κάθετον τῷ ἄξονι διαίρεσιν ἐν τῇ θέσει ἢν καταλαμβάνει ἐν τῷ σωλῆνι τὸ πυθμένιον τοῦ βλήματος· ὁ σωλῆν οὗτος περιβάλλεται ὑπὸ χιτωνίου, ὅπερ συνδέεται μετὰ τοῦ φέροντος τὴν θαλάμην κινητοῦ πυγαίου τοῦ πυροβόλου διὰ περικοχλίου περιβάλλοντος τὰ ἐνούμενα ἄκρα τῶν δύο αὐτῶν τεμαχίων.

Τὸ σχέδιον τοῦτο φαίνεται ἡμῖν ὀλίγον πολύπλοκον,, ἐκτὸς δὲ τούτου

νομίζομεν ὅτι εἶναι μειονεκτική ἢ ὑπαρξίς διακοπῆς καθέτου τῷ ἄξονι μεταξύ τοῦ γεμίσματος καὶ τοῦ βλήματος, ὅπερ δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποφύγη ὁ ταγματάρχης κ. Λυκούδης, θελήσας νὰ δώσῃ εἰς τὸν σωλήνα πρὸς αὔξησιν τῆς βλητικῆς δυνάμεως μήκος ἴσον περίπου πρὸς τὸ τῶν πεδινῶν πυροβόλων. Ἐν τούτοις ἢ παρὰ τοῦ ταγματάρχου κ. Λυκούδη χαραχθεῖσα ὁδὸς εἶναι νομίζομεν ἐκείνη, ἣν ὀφείλει ν' ἀκολουθήσῃ πᾶς ὁ ἐπιδιώκων τὴν λογικὴν λύσιν τοῦ προβλήματος ὀργανισμοῦ καλλίστου λυομένου ὀρειβ. πυροβόλου. Εἰς ἐπιβοήθειαν δὲ τῆς λύσεως τοῦ προβλήματος ἔρχονται προσέτι αἱ παρὰ τῶν Σούλτς καὶ Λόγκριτζ ἰδίως τόσον λογικῶς διατυπωθεῖσαι ἀρχαὶ τῆς κατασκευῆς μερμιθοσφεῶν πυροβόλων καὶ αἱ παρὰ τοῦ τελευταίου ἐσχάτως ἐκφρασθεῖσαι ἰδέαι περὶ τῆς ἐπιρροῆς τῆς χρήσεως τῶν ἀκάπνων πυριτίδων ἐπὶ τῆς κατασκευῆς τῶν πυροβόλων τοῦ μέλλοντος.

Τὰ διδάγματα ταῦτα ἔχοντες ὑπ' ὄψιν προσεπαθήσαμεν νὰ καταρτίσωμεν σχέδιόν τι ὀργανισμοῦ λυομένου πυροβόλου παρουσιάζοντος ὅσον τὸ δυνατὸν μείζονα ἀπλότητα, μὴ περιέχοντος διακοπὴν τινὰ τοῦ κυρίου σωλήνος καὶ κατέχοντος βλητικὴν δύναμιν ἐπαρκῆ. Τὸ σχέδιον ἡμῶν τοῦτο θέλομεν θεωρεῖ ὡς τροποποίησιν τοῦ παρὰ τοῦ κ. Λυκούδη προδιατυπωθέντος συστήματος, πρώτου ἐφαρμόσαντος εἰς τὰ λυόμενα πυροβόλα τὰς γενικὰς ἀρχὰς ἃς καὶ ἡμεῖς ἀκολουθοῦμεν (. . .).

Δὲν μποροῦσε νὰ γίνῃ καθαρῶτερη τοποθέτησις τοῦ θέματος : ἀναγνώρισις τῆς προτεραιότητος στὴν ἐφαρμογὴ τῆς γενικῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ ταυτόχρονη διαπίστωση ἐλαττωμάτων, ποὺ πρέπει καὶ μποροῦν νὰ διορθωθοῦν. Καὶ δὲν ὑπῆρχε κἀν λόγος νὰ γραφοῦν αὐτὰ ὅλα τὸ 1893 σ' ἓνα τεχνικὸ φύλλο περιορισμένης κυκλοφορίας, γιατί αὐτὴν τὴν εὐφημὴ μνεῖα, ἀλλὰ μαζὶ κι' αὐτὲς τὶς ἐπιφυλάξεις, τὶς εἶχε διατυπώσει ὁ Δαγκλῆς πολὺ νωρίτερα, ὅταν πρωτοανακοινώθηκε τὸ «Σχέδιον Λυκούδη», καὶ μὲ πολὺ μεγαλύτερη δημοσιότητα, σὲ πεντάστηλο πρωτοσέλιδο ἄρθρο¹, δημοσευμένο στὴν ἐφημερίδα «Ἀκρόπολις» τῆς 20 Μαΐου 1891. Ἦδη ἀπὸ τότε, ἀναλύοντας τὸ σχέδιον, εἶχε ἐπαινέσει τὴν «ἐπινόησιν» καὶ «τὴν περισπούδαστον μελέτην», συνιστοῦσε νὰ γίνουν πειράματα, γιὰ νὰ φανεῖ ἂν εἶναι ἔτσι χρησιμοποίησιμο ἢ χρειάζεται βελτιώσεις καὶ τροποποιήσεις, ἔκανε ὁμως ρητὲς ἐπιφυλάξεις γιὰ ὀριστικὴ παραδοχὴ :

Ἐπέχομεν νὰ ἐκφέρωμεν κρίσιν τινὰ (. . .) Τὰ πειράματα δύνανται νὰ καταδείξωσι τὸ πραγματοποιήσιμον αὐτοῦ ἢ νὰ ὀδηγήσουσιν εἰς τοιαύτας τροποποιήσεις καὶ βελτιώσεις αὐτοῦ, ὥστε νὰ καταστῇ ὄπλον πράγματι πολῦτιμον».

Ἐλλὰ τὸ θέμα δὲν κλείνει ἐδῶ ὀριστικά². Θὰ ξαναπροβάλει ἔπειτ' ἀπὸ λίγα χρόνια³.

1. Τὸ ἄρθρο, ποὺ τοῦ εἶχε ζητηθεῖ μὲ ἐπιστολὴ τοῦ Βλάση Γαβριηλίδη, ὑπογράφεται μὲ ἓναν ἀστερίσκο.

2. Γι' αὐτὸ τὸ πρῶτο ἐπεισόδιον Λυκούδη βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο δέκα ἐπιστολὰς μεταξύ Λαπαθιώτη, Δαγκλῆ καὶ Λιόλιου.

3. Βλ. σ. 262.

Ἡ τύχη τῆς ἀναφορᾶς καὶ τοῦ «Σχεδίου». — Ἀπὸ ἰδιόγραφο, μεταγενέστερο ἀλλ' ἀχρονολόγητο σημείωμα, ἀδηλο γιὰ τοῦ προορισμένου, μαθαίνουμε ποία συνέχεια δόθηκε στὴν ἀναφορὰ καὶ στὸ «Σχέδιον» τοῦ ταγμ. Δαγκλῆ.

Ὁ ταγματάρχης τοῦ Πυροβολικοῦ Δαγκλῆς Π. ὑπέβαλε διὰ τοῦ Σχολείου τῶν Εὐελπίδων «Σχέδιον ὀργανισμοῦ λυομένου ὀρειβατικοῦ Πυροβόλου τῶν 7,5 χ.π.», ἐστάλη δὲ τοῦτο πρὸς μελέτην εἰς τὴν Ἐπιθεώρησιν τοῦ Πυροβολικοῦ διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 55691 τῆς 14 Σεπτεμβρίου 1893 διαταγῆς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν.

Τὸ Τεχνικὸν Συμβουλευτικὸν ἀπεφάνθη ἐπ' αὐτοῦ διὰ τοῦ πρακτικοῦ τῆς 22 Ἰουνίου 1894, καὶ κατόπιν λεπτομερειῶν τινων ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ προτεινόμενον σύστημα (λεπτομερειῶν κατασκευῆς), ὡς καὶ συγκριτικῶς τούτου πρὸς τὰ πυροβόλα Canet καὶ Krupp (νέα πεδινά), κατέληξεν εἰς τὸ ἐξῆς γενικὸν συμπέρασμα : «ὅτι δὲν συμφέρει εἰς τὸ Κράτος νὰ παραδεχθῆ λυομένην ὀρειβατικὴν σκευὴν ἕνεκα τῶν σημερινῶν αὐτῇ γνωστῶν μειονεκτημάτων, ἐκτὸς ἐὰν ἡ σκευὴ αὕτη ἔχη βλητικὴν δύναμιν ἴσην τῇ τοῦ ἑλαφροῦ πεδινοῦ πυροβολικοῦ, πλὴν καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ αἱ λυόμεναι ὀρειβατικαὶ πυροβολαρχίαι δέον νὰ ὦσιν ὀλίγαι τὸν ἀριθμὸν καὶ προωρισμέναι δι' ὅλως εἰδικὰς περιστάσεις, τότε δὲ καὶ μόνον νὰ γίνωσι καὶ παρ' ἡμῖν δεκταί, ἀφ' οὗ προηγουμένως, μετὰ μακρὰν δοκιμασίαν, εἰσαχθῶσιν εἰς ἄλλους Εὐρωπαϊκοὺς στρατούς».

Ἡ ἀπόφασις αὕτη τοῦ Τεχνικοῦ Συμβουλευτικοῦ Τμήματος ἐκοινοποιήθη εἰς τὸν ταγμ. Δαγκλῆν, ὅστι διὰ νεωτέρας ἐκθέσεώς του ἀπὸ 15 Ἰουλίου 1894 ἐξηγεῖ δικαιολογῶν διαφόρους διατάξεις (λεπτομερεῖας κατασκευῆς) τοῦ συστήματός του, παραδέχεται τροποποιήσεις τινὰς εὐκόλως δυναμένας νὰ ἐπενεχθῶσι, ἀποδεικνύει ὅτι δύναται τὸ προτεινόμενον σύστημα πυροβόλου νὰ φθάσῃ τὴν ἀρχικὴν ταχύτητα καὶ τὴν ρύμην τοῦ βλήματος ὡς προϋπελογίσθησαν, καταλήγει δὲ εἰς τὸ συμπέρασμα, «ὅτι ἕνεκα τοῦ ὀρεινοῦ τῆς χώρας καὶ τοῦ ἀνισχύρου τοῦ ὀρειβατικοῦ πυροβόλου 7,5 Krupp, ἐπιβάλλεται συντόμως νὰ μελετηθῆ τὸ ζήτημα τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ ὀρειβατικοῦ τούτου πυροβόλου δι' ἑτέρου (λυομένου), ἔχοντος βλητικὴν δύναμιν προσεγγίζουσαν τῷ ἑλαφρῷ πεδινῷ πυροβόλῳ, ὅτι δὲ θὰ ἀναμένῃ τις ἐπὶ ματαίῳ νὰ λυθῆ τὸ ζήτημα τοῦτο προηγουμένως ὑπὸ τῶν Εὐρωπαϊκῶν στρατῶν, οἵτινες οἱ μὲν οὐδὼς, οἱ δὲ ἐλαχίστην ἔχουσιν ἀνάγκην λυομένων πυροβόλων».

Ἐπὶ τῆς τελευταίας ταύτας ἐκθέσεως τοῦ ταγμ. Δαγκλῆ δὲν ἐνηργήθη τι.

Ὅσα ἔγγραφα ἀναφέρονται στὸ παραπάνω κείμενο βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο. Τὸ πρακτικὸ τοῦ Τεχνικοῦ Συμβουλευτικοῦ Τμήματος πιάνει 15 μεγάλες πυκνογραμμένες σελίδες. Ἀπὸ κάτω σημειώνεται : «Ἀντεγρᾶφῃ πιστῶς ὑπὸ τοῦ ὑποφαινομένου τῆ 7-9 Ἰουλίου 1894 ἐν Κηφισίᾳ. Π. Γ. Δαγκλῆς, Ταγμ. πυρ.». Ἡ δευτέρη ἀναφορὰ τοῦ ταγματάρχου Δαγκλῆ, ἐκείνη πού ἔμεινε ἀναπάντητη, πιάνει 19 μεγάλες σελίδες, ἐπίσης ἰδιόγραφεσ. Ὑπάρχουν στὸν φάκελλο ἀκόμη τρία συναφῆ ἔγγραφα.

Κρούση πρὸς Canet (Société An. des Forges κλπ.).— Ἦταν ἡ πρώτη ἀπογοήτευση τοῦ ἐφευρέτη. Ἐκεῖνος ὁμως δὲν θ' ἀνακόψει τὶς προσπάθειές του καὶ θὰ στραφεῖ πρὸς ἄλλους δρόμους γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν προκοπὴ τοῦ ἔργου του. Στὸν παλιὸ φίλο Perruchon, τῆς ἀποστολῆς Vosseur¹, θυμίζει ὅτι τοῦ ἔστειλε τὴ μελέτη του χωρὶς νὰ λάβῃ ἀπάντηση, καὶ τοῦ ζητεῖ γνώμη γιὰ τὴν ἐφεύρεση καὶ συμβουλὴ γιὰ τὴν πραγματοποίησίν της. Ἡ ἀπάντηση, καθυστερημένη ἀπὸ ἀλλεπάλληλες ὑπηρεσιακὰς μεταθέσεις, εἶναι ἐνθαρρυντικὴ ὡς πρὸς τὴν ἐφεύρεση αὐτὴ καθαυτὴ, περιορίζεται ὁμως, ὡς πρὸς τὴν πραγματοποίησιν, νὰ πεί: «Le plus simple serait de s'adresser à la Maison Canet». Κι' ἐννοεῖ τὴν Société A. des Forges et Chantiers de la Méditerranée, στὸ Παρίσι, ποῦ ἔχει διευθυντὴ τοῦ πυροβολικοῦ τὸν μηχανικὸ G. Canet, τὸν ἴδιο ποῦ σχεδίασε τὰ πυροβόλα τῶν θωρηκτῶν μας «Ἵδρα», «Σπέτσει» καὶ «Ψαρρά».

Ἄλλ' ἡ ἐπαφὴ ἐνὸς Ἑλλήνου ἀξιωματικοῦ τοῦ 1894 μ' ἕναν τέτοιο Οἶκο δὲν ἦταν «τὸ ἀπλοῦστερο», ὅπως φανταζόταν ὁ Perruchon. Ἀπὸ ποῦ ν' ἀρχίσει κανεὶς ! Γίνονται μιὰ-δυὸ κρούσεις ἀκόμα, χωρὶς ἐπιτυχία. Ὁ Δημήτριος Βικέλας, ἐγκαταστημένος τότε στὸ Παρίσι, προτοῦ ἀρχίσει στὴν Ἑλλάδα τὴ γνωστὴ ἐκπολιτιστικὴ του δράση, δὲν φαίνεται πολὺ πρόθυμος, ἀν καὶ συγγενής²:

(...). Δὲν θὰ εἶμαι εἰς τὰ Παρίσια, ἀλλὰ καὶ ἀν ἤμην δὲν θὰ ἐνόμιζα τὸν ἑαυτὸν μου ἀρμόδιον πρὸς διεξαγωγὴν τοιοῦτων ὑποθέσεων. Οὔτε τὸν Canet γνωρίζω, οὔτε πυροβόλων ιδέαν ἔχω, οὔτε θὰ ἤμην ὁ κατάλληλος πρὸς παρουσίαισιν σχεδίων καὶ ἐξήγησιν τεχνικῶν θεμάτων (...).

Τέλος, μὲ τὴν μεσολάβηση τοῦ ναυπηγοῦ Ἀγγέλου Ἀναστασίου, ποῦ ἤδη ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸν Canet γιὰ τὸν ἐξοπλισμὸ τῶν θωρηκτῶν, ἐπέρχεται ἡ ἐπαφὴ καὶ ἀνταλλάσσονται οἱ πρῶτες ἐπιστολὲς καὶ τεχνικὲς συνεννοήσεις. Ἀλλά, παρ' ὅλα τὰ ἐνθαρρυντικὰ του λόγια, ὁ Canet καταλήγει (ἐπιστολὴ του τῆς 9 Μαρτίου 1895):

(...). Je serais tout disposé à entreprendre ces études et à construire le canon démontable dans nos Ateliers. La meilleure solution serait que le Gouvernement Hellénique nous fit, d'après le devis que nous remettrions, la commande d'un ou deux canons d'essai, qui pourraient être expérimentés par vos autorités militaires. Vous pourriez alors le faire adopter comme type réglementaire dans l'Artillerie Hellénique.

Je n'ai pas besoin de vous dire que si une commande de canons types nous était remise, rien ne serait négligé pour créer un modèle aussi perfectionné que possible et donnant satisfaction au point de vue de l'exécution.

Je suis très reconnaissant à M. Anastassiou de nous avoir mis en rapports l'un avec l'autre et j'espère que nos relations n'en resteront pas là.

Je vous remercie de la confiance que vous avez bien voulu me té-

1. Βλ. σ. 119.

2. «Ὁ ἀνεψιὸς σας», τοῦ γράφει ὁ Δαγκλιῆς. Ὁ Βικέλας ἦταν πρῶτος ἐξάδελφος τῆς Ἑλένης Μόστρα, τὸ γένος Λ. Μελά, πεθερῶς τοῦ Δαγκλιῆ.

moigner en m'envoyant les divers renseignements sur votre type de canon et je me mets, ainsi que je l'ai déjà dit, à l'entière disposition du Gouvernement Hellénique et à la vôtre (...).

Με τὴν αἰσιοδοξία καὶ τὴν αὐτοπεποίθηση τοῦ ἐφευρέτη, νόμισε πρὸς στιγμὴν ὁ Δαγκλῆς ὅτι θὰ μπορούσε ν' ἀποσπάσει ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο τὴν παραγγελία ἐνὸς ἢ δύο δοκιμαστικῶν πυροβόλων, κατὰ τὴν πρόταση τῆς ἐταιρίας. Ἀλλὰ δὲν τὸ κατόρθωσε καί, μὲ τὴν ἴδια αἰσιοδοξία καὶ αὐτοπεποίθηση, γνωστοποίησε τὴν ἄρνηση τοῦ ὑπουργείου στὸν Canet, ἀντιπροτείνοντας ν' ἀναλάβει ἡ Ἐταιρία τὰ ἐξοδα. Ἡ ἀπάντηση ἦρθε, εὐγενέστατη, ἀλλὰ ρητὴ (ἐπιστολὴ τῆς 27 Μαΐου 1895) :

(...). Je regrette la décision prise par le Ministre de la Guerre Hellénique; la mise en fabrication immédiate de 1 ou 2 pièces eût été la meilleure solution, car elle eût permis de se rendre compte immédiatement et par des expériences de la valeur du système.

En ce qui concerne notre Société, il ne lui serait pas possible d'entreprendre la fabrication de cette bouche à feu, sans avoir une commande ferme. Nous nous occupons beaucoup de matériel de campagne en ce moment afin d'arriver à supprimer complètement le recul. Nous sommes obligés de faire continuellement des expériences et des sommes assez fortes ont été engagées de ce fait; il ne nous serait donc pas possible de faire les frais du nouveau matériel que vous nous proposez.

J'ai été très-heureux que cette occasion m'ait procuré le plaisir d'entrer en relations avec vous. Je vous prie de croire à tous mes regrets de ne pouvoir, suivant votre demande, vous apporter un concours plus actif (...).

Σχετικὰ μὲ αὐτὸ τὸ στάδιο τῶν συνεννοήσεων βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο ἀκόμη 6 ἔγγραφα.

Κρούση πρὸς τὸν Οἶκο Κρούπ. — Μετὰ τὴν ἄρνηση τῆς γαλλικῆς ἐταιρίας ὁ ταγματάρχης Δαγκλῆς ὑπέβαλε τὰ σχέδιά του στὸν οἶκο Fried. Krupp τοῦ Essen. Δὲν ὑπάρχει στὸ Ἀρχεῖο καμμιά σχετικὴ ἀλληλογραφία. Ὑπάρχει μόνον ἐπιστολὴ πολὺ μεταγενέστερη (23 Ἰουλίου 1896) τοῦ γερμανοῦ ἀντισυνταγματάρχη Ilgner, ἀντιπροσώπου τοῦ Krupp στὴν Ἑλλάδα, ποὺ ἐπιστρέφει τὰ σχέδια Δαγκλῆ avec une critique très favorable de notre direction d' Artillerie à Essen. Τὸ γερμανικὸ πρωτότυπο τῆς κριτικῆς, ὑπογραφῆς M. Dreger, συνοδεύεται μὲ ἑλληνικὴ μετάφραση :

(...). Ἐπιστρέφων ὑμῖν συνημμένως κείμενον καὶ σχεδιογραφήματα τοῦ ταγματάρχου κ. Δαγκλῆ, ἀφορῶντα λυόμενον ὀρειβατικὸν πυροβόλον, δὲν δύναμαι ἢ νὰ ἐκφράσω τὴν εὐχαρίστησίν μου ἐπὶ τῷ ὅτι ἡ ἐργασία αὕτη τόσον ἐκτάκτως ὑπερέχει ὅλων τῶν ἄλλων ἰδιωτικῶν πονημάτων τὰ ὁποῖα ἐνταῦθα ὑποβάλλονται. Ἡ ἐργασία διεξήχθη ὑπ' αὐτοῦ μετὰ μεγάλης ἐπιμελείας καὶ μεγάλης περισκέψεως, μοὶ παρέσχε δὲ τὴν εὐχαρί-

στησιν νὰ ἐλέγξω τοὺς ὑπολογισμοὺς καὶ λογαριασμοὺς του ὡς πρὸς τὰς σχέσεις τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ βάρους καὶ νὰ ἴδω ὅτι ὁ ταγματάρχης κ. Δαγκλῆς ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ὀρθῶς κατεσκεύασε καὶ ὑπελόγησε. Ἐὰν μ'ὄλα ταῦτα δὲν δύναμαι ν' ἀσπασθῶ τὸ σύστημά του (...).

Καὶ συνεχίζει μὲ 3-4 τεχνικὲς ἀντιρρήσεις, χωρὶς νὰ κάνει κανένα λόγο γιὰ ἐνδεχόμενη δοκιμαστικὴ κατασκευή, εἴτε μὲ δαπάνες τοῦ Κράτους εἴτε μὲ δαπάνες τῆς ἐταιρίας.

Τὸ σχέδιο τοῦ 1904-1905. — Ἀπὸ τὸν Ἰούλιο 1896, μετὰ τὴν ἀρνητικὴ ἀπάντηση τῶν ἐργοστασίων Κρούπ, τὸ ζήτημα τοῦ λυομένου πυροβόλου ἔχει ἐγκαταλειφθεῖ ἀπὸ τὸν ἐφευρέτη του. Ξαναρχίζει νὰ τὸν ἀπασχολεῖ ἔπειτ' ἀπὸ ὀκτώμισι χρόνια.

Τὸ πρῶτο ἔγγραφο αὐτῆς τῆς νέας σειρᾶς εἶναι ἀναφορὰ του πρὸς τὴν Γεν. Διοίκησιν τοῦ Στρατοῦ, ἡμερομηνίας 15 Δεκεμβρίου 1904 «περὶ προταθέντος σχεδίου λυομένου πυροβόλου». Ὁ ἀντισυνταγματάρχης Γενικῶν Ἐπιτελῶν Δαγκλῆς ἐξιστορεῖ τὴν τύχη τοῦ πρώτου σχεδίου του, ἐξηγεῖ ὠρισμένες τροποποιήσεις ποῦ ἐπιφέρει τώρα, καὶ καταλήγει :

(...). Ἐν τέλει προσθέτω ὅτι τὸ προταθὲν σχέδιον λυομένου πυροβόλου μετὰ ἐσωτερικοῦ σωλῆνος μερμιθοστεφοῦς ἢ μετὰ χαλυβικῶν στεφανῶν περιστέπτου, εἶχον ἀποστείλει κατὰ τὸ ἔτος 1895 πρὸς ἐξέτασιν εἰς τὰ ἐργοστάσια Krupp καὶ Capet, ἀμφοτέρω δέ, ἐκτὸς παρατηρήσεών τινων ἐπὶ τῆς ἀρχῆς καὶ ἐπὶ τῶν λεπτομερειῶν, ἔκριναν αὐτὸ εὐνοϊκῶς καὶ ἐθεώρησαν πραγματοποιήσιμον τὸ προτεινόμενον πυροβόλον.

Μελετωμένου νῦν τοῦ ζητήματος τῆς προμηθείας νέου ὑλικοῦ διὰ τὸ πυροβολικὸν ἐθεώρησα καλὸν νὰ ὑποβάλω τὴν ἀναφορὰν μου ταύτην εἰς τὴν Γεν. Διοίκησιν ὅπως καταστήσω αὐτῇ γνωστὴν τὴν ἐργασίαν μου ταύτην, παρακαλῶν συγχρόνως ὅπως, ἐὰν κρίνη αὐτὸ ἄξιον προσοχῆς, ἐνεργήσῃ τὰ δέοντα, ἵνα ἀνατεθῇ εἰς τι τῶν ὡς προανέφερον ἐξετασάντων αὐτὸ ἐργοστασίων ἢ ἐκ νέου ἐξέτασις καὶ εἰ δυνατόν κατασκευὴ καὶ δοκιμασία τοῦ προταθέντος ὑποδείγματος, εἴτε ὡς λυομένου, εἴτε ὡς ἀπλοῦ ὀρειβατικοῦ πυροβόλου.

Π. Δαγκλῆς, ἀντ. Γ.Ε.

Στὸ περιθώριο τῆς ἀναφορᾶς ὑπάρχει παραπεμπτικὸ σημεῖωμα τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Στρατοῦ πρὸς τὸ ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν :

(...) μὲ τὴν γνώμην νὰ ἐρωτηθῇ τὸ κατάστημα Krupp περὶ τοῦ προτεινομένου ὀρειβατικοῦ πυροβόλου διὰ τῆς ἀναφορᾶς ταύτης τοῦ ἀντισυντ. Δαγκλῆ Π., νὰ ζητηθῇ δηλαδὴ ἀπὸ τὸ Κατάστημα Krupp νὰ μελετήσῃ αὐτὸ τὸ ζήτημα καὶ νὰ πληροφωρήσῃ περὶ τοῦ ἀποτελέσματος, ὥστε μετὰ τοῦτο ληφθῇ ἐν ἀνάγκῃ ἀπόφασις ἀρμοδίως περὶ τῆς κατασκευῆς ἑνὸς πυροβόλου δοκιμῶν, ὡς ἐγένετο διὰ τὸ προταθὲν πυροβόλον ὑπὸ τοῦ Συνταγμ. Λυκούδη. Ἐν Ἀθήναις 24 Δεκεμβρίου 1904.

(ὑπ.) Κωνσταντῖνος Διάδοχος.

Ὁ Διάδοχος δὲν περιορίσθηκε νὰ ζητήσῃ γιὰ τὸ σχέδιο Δαγκλῆ ἴση μεταχείριση μὲ τὸ σχέδιο Λυκούδη. Ἴσως, ἀμφιβάλλοντας ἂν θὰ τὸν εἰσάκουαν ἐγκαίρως τὰ γραφεῖα τοῦ Ὑπουργείου — τὸ σχέδιο Λυκούδη εἶχε κίονα σταλεῖ γιὰ γνωμάτευση στὸν Οἶκο Κρούπ — παρότρυνε τὸν Δαγκλῆ νὰ ὑποβάλῃ καὶ ἀπευθείας τὸ σχέδιό του. Βρίσκεται στὸ Ἀρχεῖο ἓνα γαλλικὸ κείμενο τιτλοφορούμενο *Appendice*, πού, μὲ ἡμερομηνία 10 Δεκεμβρίου 1904, ἀναφέρεται στὰ πρῶτα σχέδια 1893 καὶ 1894 καὶ συνοδεύεται, κάτω ἀπὸ τὴν ὑπογραφή «P. G. Danglis, L. Colonel d'État - major», μὲ τὴ σημείωση :

Ἡ ἔκθεσις αὕτη ἐστάλῃ, κατ' εἰσήγησιν τοῦ Διαδόχου, εἰς τὸ Κατάστημα Krupp, διὰ τῶν κ.κ. Ἰλγκνερ καὶ Δέφνερ, τῇ 18 Δεκεμβρίου 1904, ἵνα γνωματεῦσῃ περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς κατασκευῆς του κλπ. Π.Γ.Δ.¹

Γιὰ νὰ παρακολουθήσουμε πῶς ἐξελίχθηκαν τὰ πράγματα κατὰ τοὺς ἐπόμενους μῆνες, μεταφέρουμε ἐδῶ λίγες σελίδες τοῦ πρώτου ἀπὸ τὰ πέντε ἡμερολογιακὰ σημειωματάρια, πού ἀναφέραμε παραπάνω, γραμμένες στὸ Παρίσι περὶ τὸ τέλος τοῦ 1905 :

(. . .). Πρὸ ἐτῶν, κατὰ τὸ 1893, εἶχον δημοσιεύσει καὶ ὑποβάλῃ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον νέον τι σχέδιον λυομένου πυροβόλου· εἰς τοῦτο ὡς εἰκὸς δὲν ἐδόθη προσοχὴ τις ὑπὸ τῶν ἀρμοδίων καὶ μολονότι ἀπὸ τοῦ 1895 εἶχε κριθῆ εὐνοϊκῶς, ὡς καλῶς ὑπολελογισμένον καὶ πραγματοποιησίμον ὑπὸ τῶν μεγάλων ἐργοστασίων κατασκευῆς πυροβόλων *Forges et Chantiers de la Méditerranée (Canet)* ἐν Γαλλίᾳ καὶ Κρούπ ἐν Γερμανίᾳ, ἔμενεν παρερριμμένον ἐν τῷ ἐρμαρίῳ μου καὶ ἄχρηστον.

Ὁ ἀντίζηλός μου κ. Λυκούδης, συνταγματάρχης τοῦ Μηχανικοῦ, ὅστις τὸ 1891 εἶχε δημοσιεύσει σχέδιον λυομένου πυροβόλου, ἐρειδόμενον ἐπὶ διαφόρων βάσεων καὶ μὴ πραγματοποιησίμον, ἐξέδωσε κατὰ τὸ 1896, ἦτοι τρία ἔτη μετὰ τὸ ἰδικόν μου σχέδιον, ἑτέρας χαράξεις λυομένου πυροβόλου ἐπὶ τῶν αὐτῶν πλέον ὑπ' ἐμοῦ τεθεισῶν βάσεων καὶ σχεδὸν ὁμοίας μὲ τὴν τοῦ ἰδικοῦ μου πυροβόλου. Πειποθῶς τότε ὅτι οὔτε ἐκεῖνος ἤθελε κατορθῶσαι νὰ κατασκευάσῃ τὸ πυροβόλον τοῦτο, παρημέλησα ὅπως νὰ διαμαρτυρηθῶ ὅτι τὸ σχέδιόν του τοῦτο ἦτο ἀντιγραφή τοῦ ἰδικοῦ μου. Οὕτω μετ' ὀλίγον καὶ τὸ σχέδιον αὐτοῦ ἐλησμονήθη σχεδόν, ὡς καὶ τὸ ἰδικόν μου.

Ἄλλὰ κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 1904, ἐνῶ ἐγὼ εὐρισκόμην εἰς Εὐρώπην²,

1. Συμπληρωματικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ σχέδιο τοῦ 1904—1905 βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο τὰ ἐξῆς :

α) «Μελέτη ἐπὶ τοῦ νέου σχεδίου λυομένου ὀρειβατικοῦ πυροβόλου, Λάρισσα κατ' Ἰούνιον 1905». 12 σελ. + 4 πίν. + 12 σχέδια.

β) «Σχέδιον ἀπλοῦ ὀρειβατικοῦ πυροβόλου μεγάλης βλητικῆς δυνάμεως, 22 Αὐγ. 1905». 4 σελ. + 1 πίν. + 2 σχ.

γ) *Deux nouveaux types de canons de montagne démontables*. Γαλλικὴ μετὰ-φραση τοῦ ὑπὸ στ. α).

2. Πρόκειται γιὰ τὴ δέμηνη περιοδεία πού τοῦ εἶχε ἀναθέσει ἡ «Ἑλληνικὴ Στρατιωτικὴ Ἐνωσις». Βλ. σ. 194.

ὁ κ. Λυκούδης ἐπωφελούμενος τῆς γνωσθείσης πλέον ἀποφάσεως τῆς Κυβερνήσεως ν' ἀνανεώσῃ τὸ ὑλικὸν τοῦ πυροβολικοῦ, ὑπέβαλεν αἰτήσιν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον, ἵνα κατασκευασθῇ ἐν ὑπόδειγμα πυροβόλου κατὰ τὸ προταθὲν ὑπ' αὐτοῦ τὸ 1896 σχέδιον καὶ ἡ αἰτησίς του αὕτη παρεπέμφθη εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν τῆς Ἀμύνης, ἵνα αὕτη ἀποφασίσῃ. Αὕτη δὲ καὶ ἀπεφάσισε νὰ σταλῇ τὸ σχέδιον τοῦτο εἰς τὸ Κατάστημα Κρούπ καὶ νὰ ἐνταλθῇ τοῦτο νὰ κατασκευάσῃ τὸ ἐν λόγω πυροβόλον, ἂν τὸ ἐθεώρῃ πραγματοποιήσιμον, τοῦτο δὲ καὶ ἐγένετο, σταλέντος σχετικοῦ ἐρωτήματος κατὰ τὰ τέλη τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν εἰς τὸ Κατάστημα Κρούπ.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς Δεκεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1904, ἐγὼ τυχαίως ὄλωσ ἔμαθον ἐξ ὀμιλίας μετὰ τινος φίλου τὴν ληφθεῖσαν ἀπόφασιν περὶ τοῦ πυροβόλου Λυκούδη. Φυσικὰ δὲν ἠδυνάμην πλέον νὰ μείνω ἄφωνος, τοσοῦτω μᾶλλον ὅσω τὸ πυροβόλον αὐτὸ εἶχε σχεδιασθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπ' ἐμοῦ τεθεισῶν ἀρχῶν κατὰ πρῶτον καὶ τὸ ἐμὸν σχέδιον εἶχε τὴν προτεραιότητα. Ὑπέβαλον λοιπὸν αἰτήσιν εἰς τὴν Γεν. Διοίκησιν ἐκθέσας ἐν ὀλίγοις τὴν ἱστορίαν τοῦ πυροβόλου μου καὶ παρακαλέσας αὐτὴν νὰ ἐνεργήσῃ τὰ δέοντα ὅπως κατασκευασθῇ καὶ τὸ ἰδικόν μου πυροβόλον. Ἡ Α.Β.Υ. ὁ Διάδοχος, γεν. Διοικητὴς τοῦ Στρατοῦ, εἰς ὃν καὶ προφορικῶς ἀνέπτυξα τὰ τοῦ πυροβόλου μου, προθυμώτατα ὑπέβαλε τὴν αἰτησίαν μου εἰς τὸ Ὑπουργεῖον, συστήσας ἵνα καὶ διὰ τὸ ἰδικόν μου σχέδιον ἐρωτηθῇ τὸ Κατάστημα Κρούπ ἂν δύναται νὰ τὸ κατασκευάσῃ.

Περιττὸν νὰ ἐπεκταθῶ ἐπὶ τῶν ἐπακολουθησάντων ἐπεισοδίων τὴν ὑποβολὴν τῆς αἰτήσεώς μου ταύτης. Προσθέτω μόνον ὅτι ταῖς ἀντενεργείαις τοῦ κ. Λυκούδη καὶ τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν καὶ τὸ Τεχνικὸν Συμβουλευτικὸν τμήμα τοῦ Πυροβολικοῦ, εἰς ὃ ἄνευ λόγου παρεπέμφθη τὸ σχέδιόν μου, τόσον κακῶς διεχειρίσθησαν, ἐπίτηδες, ὑπὸθεσιν ἀπλουστάτην¹, ὥστε μέχρι τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1905 (δηλ. μετὰ 6 μῆνας

1. Ἡ μομφὴ «κακῶς διεχειρίσθησαν, ἐπίτηδες, ὑπὸθεσιν ἀπλουστάτην», δὲν θὰ φανεῖ ἀόστηρῃ ἂν προσέξουμε ὅτι, μετὰ τὸ παραπεμπτικὸν σημεῖωμα τοῦ Διαδόχου (24.12.1904), ἀκολούθησαν τὰ ἐξῆς ἔγγραφα : 1) στίς 10 Φεβρουαρίου 1905, ἐντολὴ τοῦ Ὑπουργείου πρὸς τὴν Ἐπιθεώρησιν τοῦ Πυροβολικοῦ, νὰ προκαλέσει γνωμοδότησιν τοῦ Τεχνικοῦ Συμβουλευτικοῦ Τμήματος ἐπὶ τῆς μελέτης Δαγλιῆ, «ὡς ἐγένετο καὶ διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Συνταγμ. Λυκούδη ὑποβληθεῖσαν»· 2) στίς 31 Μαρτίου, τὸ Συμβουλευτικὸν Τμήμα ζητεῖ, «ὡς δυνήθη νὰ σχηματίσῃ γνώμην», νὰ τοῦ σταλεῖ «ἐκθεσίς λεπτομερὴς μετὰ σχεδιαγραμμάτων τῶν προτεινομένων τροποποιήσεων»· 3) Τέσσερα διαβιβαστικά τοῦ πρακτικοῦ, κλιμακωμένα ἀπὸ 1ῃ Ἀπριλίου ἕως 1ῃ Μαΐου.

Ἐπὶ Δαγλιῆς ἀπαντᾷ μὲ ἀναφορὰ του τῆς 12 Μαΐου 1905 :

(. . .) Τὸ προταθὲν ὑπ' ἐμοῦ σχέδιον λυομένου πυροβόλου (. . .) εἶναι ἀκριβῶς αὐτὸ ἐκεῖνο ὅπερ εἶχε προταθῆ ὑπ' ἐμοῦ καὶ κατὰ τὸ 1893, οὐδεμίαν δὲ οὐσιώδη τροποποίησιν τοῦ προταθέντος συστήματος προέτεινα νῦν, ὥστε νὰ καθίσταται ἀναγκαῖα καὶ ἡ συνυπο-

ἀπὸ τῆς ὑποβολῆς) δὲν εἶχεν ἐρωτηθῆ ἔτι περὶ τοῦ πυροβόλου μου τὸ ἐργοστάσιον Κρούπ, τὸ ὁποῖον ἐν τῷ μεταξὺ αὐτῶ εἶχε δηλώσει ὅτι ἀναλαμβάνει δι' ἐξόδων του νὰ κατασκευάσῃ τὸ Πυροβόλον Λυκούδη καὶ προσεκάλει μάλιστα καὶ τὸν τελευταῖον τοῦτον ἵνα μεταβῆ εἰς Ἔσσην καὶ συνεννοηθῶσι περὶ τῆς τελικῆς χαράξεως.

Ἐξασφαλισθέντων τούτων, τὸ Ὑπουργεῖον ἀπεφάσισε κατὰ τὰς 15 Ἰουνίου νὰ ἐρωτήσῃ τὸ ἐργοστάσιον Κρούπ ἂν δύναται νὰ κατασκευάσῃ καὶ τὸ ἰδικὸν μου σχέδιον. Ἄλλ' ἐγὼ ἰδὼν τὴν κατάστασιν ταύτην δὲν ἔμεινα ἄνευ ἐνεργείας τινός. Κατ' ἀρχὰς ἐβολιδιοσκόπησα ἰδιαιτέρως τὸ Κατάστημα Κρούπ ἂν ἦτο διατεθειμένον νὰ κατασκευάσῃ καὶ τὸ ἰδικὸν μου σχέδιον, βεβαιωθεὶς δὲ ἐκ τῆς ἀπαντήσεώς του¹ ὅτι δὲν ἦτο διατεθειμένον εἰς τοῦτο, ἀφοῦ πλέον ἀνέλαβε τὴν κατασκευὴν τοῦ τοῦ κ. Λυκούδη, ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἐντελῶς βάσεων ἐσχεδιασμένου, καὶ μόνον κατὰ τὴν προσθήκην ἑνὸς περικοχλίου διαφέροντος τοῦ ἰδικοῦ μου, κατέφυγον εἰς τὸ γαλλικὸν ἐργοστάσιον Schneider et Cie τοῦ ὁποῖου διευθυντῆς τοῦ Πυροβολικοῦ εἶναι ὁ κ. Canet, ὅστις κατὰ τὸ ἔτος 1895 εἶχεν ἐγκρίνει τὸ σχέδιόν μου. Ἔστειλα ἐκ νέου εἰς αὐτὸ τὰ σχέδιά μου καὶ τοῦ ἐπρότεινα ν' ἀναλάβῃ τὴν κατασκευὴν ἑνὸς ὑποδείγματος δι' ἐξόδων του.

Τὸ Κατάστημα τοῦτο οὐ μόνον ἀνέλαβε τὴν κατασκευὴν αὐτοῦ ἀλλ' ἐδήλωσεν ὅτι θὰ καταβάλλῃ καὶ τὰ ἐξοδα τῶν πειραμάτων αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα θὰ γίνωσιν ἐν Ἑλλάδι, οὕτω δὲ ἔκλεισα ὀριστικὴν συμφωνίαν μετ' αὐτοῦ² καὶ ἀνεκοίνωσα ταύτην ἐπισήμως εἰς τὸ Ὑπουργεῖον πρὶν ἢ τοῦτο λάβῃ τὴν ἀρνητικὴν ἀπάντησιν τῶν ἐργοστασίων Κρούπ³ (. . .).

βολὴ λεπτομεροῦς ἐκθέσεως μετὰ σχεδιαγράμματος τῶν προτεινομένων τροποποιήσεων. Τὸ σχέδιόν μου τοῦτο συνίσταται, ὡς γνωστόν, (. . .) Αἱ τροποποιήσεις ἄς διὰ τῆς ἀναφορᾶς μου προτείνω καὶ ἄς μνημονεύω ἐν τῇ προσθήκῃ τοῦ γαλλικοῦ κειμένου τῆς περιγραφῆς τοῦ πυροβόλου, δὲν εἶναι εἰδικαὶ διὰ τὸ προτεινόμενον πυροβόλον, ἀλλὰ γενικαί, ἐξ ἐκείνων αἰτινες ἐφαρμόζονται εἰς πᾶν πυροβόλον, καὶ αἰτινες ἀνήκουσιν εἰς τὰς λεπτομερείας τῆς κατασκευῆς, εἰδικῶς δὲ ἐνταῦθα ἀναφέρονται εἰς τὸν κιλίβαντα καὶ εἰς τὸ κλειστόρον, δι' ἃ δὲν προτείνω τίποτε νέον (. . .) Μετὰ τὰς προηγουμένας ἐξηγήσεις φρονῶ ὅτι τὸ τεχνικὸν συμβουλευτικὸν τμήμα, ὅπερ ἄλλωστε τὸ 1893 ἐξήτασε τὸ αὐτὸ πυροβόλον, δὲν θέλει λάβῃ πλέον ἀνάγκην νέων σχεδιαγραμμάτων καὶ ἐκθέσεων ἵνα σχηματίσῃ γνώμην περὶ αὐτοῦ, διότι ἀρκούντως πάντα τὰ συναφῆ ζητήματα διευκρινίζονται (. . .).

Βρίσκονται ἐπίσης στὸ Ἀρχεῖο τρεῖς ἐπιστολὲς συναδέλφων, ποὺ ἐνημερῶνον τὸν Δαργαλῆ στὴ Λάρισα γιὰ τὸ ζήτημα τῆς παραπομπῆς τοῦ Σχεδίου του στὸν Οἶκο Κρούπ. Γι' αὐτὸ τὸ δεύτερον ἐπεισόδιον Λυκούδη βλ. ἀμέσως παρακάτω.

1. Ἡ ἀπάντησις Krupp εἶναι τῆς 5/18.3.1905. Οἱ συνεννοήσεις εἶχαν γίνεαι μέσο τῶν ἀντιπροσώπων Ἐ. Ἰλγνερ καὶ Μ. Δέφνερ.

2. Γιὰ τὶς σχετικὰς διαπραγματεύσεις βλ. σ. 264.

3. Ἡ ἀρνητικὴ ἀπάντησις Krupp πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο εἶναι τῆς 24 Αὐγ./6 Σεπτ. 1905.

Δεύτερο επεισόδιο Λυκούδη.— Μαζί με τὸ λυόμενον ὀρειβατικὸ πυροβόλο ἀναβίωσαν, λοιπόν, ἔπειτ' ἀπὸ τόσα χρόνια οἱ παλιές ἀξιώσεις τοῦ συνταγματάρχη Λυκούδη, αὐτὴν τὴν φορὰ μὲ μιὰ κακὴ τροπὴ ἐμπάθεια, ποῦ δὲν μπορούσε πιά νὰ συχωρευθεῖ.

Βρίσκονται 8 ἔγγραφα σχετικὰ μὲ τὸ νέο αὐτὸ επεισόδιο : ἐπιστολὲς μαρτύρων μονομαχίας, συγκρότηση συμβουλίου τιμῆς, πρωτόκολλο διαφωνίας μαρτύρων, ἀνυπόγραφη, ἀλλὰ ἰδιόγραφη ἐξιστὴρση τῶν γεγονότων ὑπὸ τὸν τίτλο «Ἐπεισόδιον μεταξύ ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν», πιθανώτατα προορισμένη γιὰ δημοσίευση στὶς ἐφημερίδες, καί, τὸ σημαντικώτερον καὶ διαφωτιστικώτερον, ἀναφορὰ, ὅπου ἐξιστορεῖται τόσο τὸ παλὸν ὅσο καὶ τὸ νεώτερον ἐπεισόδιον καὶ παρέχεται συνοπτικὴ περιγραφή τῶν σημείων, ποῦ διαφοροποιοῦν τὸ σχέδιον Δαγκλῆ 1893 ἀπὸ τὸ πρῶτον σχέδιον Λυκούδη 1891, καὶ τῶν σημείων ὅπου τὸ δεύτερον σχέδιον Λυκούδη 1896 ἀκολουθεῖ τὸ σχέδιον Δαγκλῆ 1893.

Λάρισα, τῆ 20 Μαΐου 1905

Ὁ Ἄρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου τῆς 1ης Μεραρχίας πρὸς τὴν 1ην Μεραρχίαν.

(. . .). Ἐμαθον ἐξωδίκως ὅτι συζητουμένης ἐν τῷ Τεχνικῷ Συμβουλευτικῷ Τμήματι τοῦ Πυροβολικοῦ τῆς κατὰ μῆνα Δεκέμβριον π.ἔ. ὑποβληθείσης εἰς τὴν Γεν. Διοίκησιν ἀναφορᾶς μου (. . .) ἐκυκλοφόρησε μεταξύ τῶν μελῶν τοῦ Συμβουλίου ἀντίγραφον ἀναφορᾶς τινος πρὸς τὴν Γεν. Διοίκησιν τοῦ Συνταγματάρχου τοῦ Μηχανικοῦ κ. Λυκούδη Π., περιεχούσης φράσεις καθαρὰς τῆς ὑπολήψεώς μου. Τὸ ἀντίγραφον τῆς ἀναφορᾶς ταύτης, ὡς ἐγνώσθη κατόπιν, εἶχε δοθῆ ἰδιαιτέρως ὑπὸ τοῦ κ. Λυκούδη εἰς τὸν Πρόεδρον τοῦ Συμβουλευτικοῦ Τμήματος¹ καὶ ὑπ' αὐτοῦ ἐδόθη πρὸς ἀνάγνωσιν εἰς τὰ μέλη (. . .).

Ἐχων ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ Συνταγματάρχαι δὲν ὑπάγονται εἰς τὰς διατάξεις τοῦ περὶ Συμβουλίου Τιμῆς Β. Διατάγματος, προέβην εἰς ἄμεσα πρὸς αὐτὸν διαβήματα, ζητήσας ἐπανειλημμένως παρ' αὐτοῦ ἰκανοποιήσιν, παρὰ πᾶσαν ὁμως ἐλπίδα δὲν ἔτυχον ταύτης, τοῦ Συνταγματάρχου κ. Λυκούδη ἰσχυρισθέντος ὅτι θεωρεῖ τὸ ζήτημα καθαρῶς ὑπηρεσιακόν (. . .).

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν οὐσίαν τῶν κατ' ἐμοῦ αἰτιάσεων (. . .) ἐγὼ πρῶτος ἀνεγνώρισα καὶ διεκλήρυσα ταῦτα, ποιήσας περὶ τούτων μνεῖαν καὶ εἰς τὴν διὰ τῆς Στρατιωτικῆς καὶ Ναυτικῆς ἐφημερίδος δημοσίευσιν τῆς μελέτης μου, καὶ εἰς τὴν γαλλιστὶ ἔκδοσιν αὐτῆς ἐν περιορισμένῳ κύκλῳ.

Ἄλλ' ἂν ἀνεγνώρισα καὶ ἀναγνωρίζω εἰς τὸν κ. Λυκούδην τὴν προτεραιότητα ἐπὶ τῶν ἰδεῶν τούτων, δὲν δύναμαι νὰ μὴ ἀξιῶσω τὴν προτεραιότητα ἐπὶ τῆς ἐφαρμογῆς εἰς τὸ λυόμενον πυροβόλον νέων ἰδεῶν καὶ ἐπομένως νέων διατάξεων καταστησασῶν αὐτὸ οὐ μόνον εἰς ἄκρως ἀπλοῦν, ἀλλὰ καὶ ἐφαρμόσιμον. Αἱ κύρια αὐτὰ ἰδέαι εἶναι πρῶτον ἡ ἀποτελέσις τοῦ κοίλου τοῦ πυροβόλου ἄνευ οὐδεμιᾶς διακοπῆς, οὔτε ἐν τοῖς αὐλακίοις, οὔτε ἐν τῇ θαλάμῃ, καὶ δεύτερον ἡ πλήρης ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τοῦ χωρι-

1. Πρόεδρος τοῦ Συμβουλευτικοῦ Τμήματος τοῦ Πυροβολικοῦ ἦταν ὁ συνταγματάρχης Δόξας.

σμοῦ τῶν ἀντιστάσεων εἰς τὰς ἐγκαρσίας καὶ εἰς τὰς κατὰ μήκος πιέσεις. Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἀρχῶν τούτων κατέστησε δυνατὴν τὴν κατασκευὴν ἐλαφροῦ λυομένου πυροβόλου, ἀφ' ἑνὸς μεγάλης βλητικῆς δυνάμεως καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀποτελουμένου ἐκ δύο μόνων τεμαχίων καὶ φορτουμένου ἐπὶ δύο μόνον ἡμιόνων. Αἱ ἰδέαι αὗται οὐδαμοῦ ἀναφέρονται ἐν τῇ κατὰ τὸ 1891 δημοσιευθείσῃ μελέτῃ τοῦ κ. Λυκούδη, ἐκ τῆς ὁποίας τούναντιον ἐξάγεται ὅτι μόνην δυνατὴν λύσιν ἐθεώρει τότε τὴν μὴ διακοπὴν τοῦ κοίλου ἐν τοῖς ἀύλακιοις, ὡς ἐπιβεβλημένην δὲ τὴν διακοπὴν αὐτοῦ ἐν τῷ μὴ ἠύλακισμένῳ μέρει. Ἄρα αἱ ἐφαρμοσθεῖσαι ἐν τῷ ἐμῷ σχεδίῳ κατὰ τὸ 1893 ἰδέαι ἦσαν νέαι διὰ τὰ λυόμενα πυροβόλα, καὶ οὐδεὶς ἀμερόληπτος κριτῆς δύναται νὰ μοὶ ἀρνηθῇ τὴν προτεραιότητα αὐτῶν.

Ὁ Συνταγματάρχης κ. Λυκούδης, κατανοήσας βεβαίως τὰ μειονεκτήματα τοῦ πρώτου προταθέντος σχεδίου του, ἐξέδωσε τρία ἔτη μετὰ τὴν ὑποβολὴν τῆς ἐμῆς μελέτης, ἥτοι τὸ 1896¹, νέας χαράξεις τοῦ λυομένου πυροβόλου, τροποποιήσας ριζικῶς τὸ πρῶτον σχέδιόν του καὶ ἐφαρμόσας ἀκριβῶς τὰς εἰς τὸ ἐμὸν σχέδιον ἐφαρμοσθείσας κατὰ πρῶτον ἀρχάς: ἀποτελέσεις τοῦ πυροβόλου ἐξ ἑνὸς σωλήνος καὶ ἑνὸς χιτωνίου, κοῖλον ἄνευ οὐδεμιᾶς διακοπῆς, διαχωρισμὸς τῶν ἐγκαρσίων καὶ τῶν κατὰ μήκος ἀντιστάσεων. Ἐκδώσας δὲ τὴν νέαν ταύτην μελέτην του δὲν ἤξιωσε νὰ κάμῃ οὔτε τὴν ἐλαχίστην μνείαν, ἔστω καὶ ἐν τινὶ ὑποσημειώσῃ τῆς ἐκδοθείσης μελέτης του, ὅτι τὰς ἀρχὰς αὐτὰς εἶχον ἐφαρμόσει καὶ ἐγὼ πρότερον (. . .).

Συμφωνία μὲ τὴν Ἑταιρίαν Schneider.— Ἡ πρώτη ἐπαφὴ μὲ τὸν Οἶκον Schneider ἔγινε μέσο τοῦ ἀντιπροσώπου του στὴν Ἑλλάδα Louis Rosseels, πού εἶχε καὶ τὴν ἰδιότητα γενικοῦ προξένου τοῦ Βελγίου.

Σ' ἕναν ἀπὸ τοὺς ὑποφάκελους αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου, σχηματισμένο ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Δαγκλῆ, ἀναγράφεται στὸ ἐξώφυλλο:

Ἄλληλογραφία μετὰ τῶν ἐργοστασίων Schneider et Cie, διὰ τοῦ κ. Rosseels καὶ ἀπ' εὐθείας, διὰ τὴν ἀνάληψιν τῆς κατασκευῆς τοῦ πυροβόλου μου. Ὁ φάκελλος οὗτος περιέχει τὴν ἀλληλογραφίαν πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς μου διὰ Γαλλίαν, ἥτοι ἀπὸ 9 Μαΐου ἕως 5 Νοεμβρίου 1905. Π.Γ.Δ.

Δὲν ὑπάρχει ὁμως στὸ Ἀρχεῖο ἡ πρώτη κρούση Δαγκλῆ. Τὸ πρῶτο ἐγγράφον εἶναι ἡ ἀπάντησις τοῦ Rosseels: ἀγγέλλει ὅτι ὁ Οἶκος Schneider ἀναλαμβάνει κατ' ἀρχὴν τὴν κατασκευὴν, θὰ ἤθελε ὁμως νὰ διευκρινισθεῖ μήπως τυχὸν ὑπάρχουν εὐλογες ἀξιώσεις τοῦ συνταγματάρχη Λυκούδη.

1. Suite au Mémoire sur un nouveau système de bouche à feu démontable publié en 1891, Athènes, 38 σελ. + 6 πίνακες. Βρίσκεται στὸ Ἀρχεῖο. Βλ. καὶ σ. 253 σημ. 1. Βρίσκεται ἐπίσης διαμαρτυρία τοῦ συνταγματάρχη Λυκούδη κατὰ τοῦ ἀγγλικοῦ Οἴκου Vickers Sons and Maxim, γὰρ violation de brevet: φυλλάδιον 19 σελ. + 2 πίνακες, Athènes 1903.

Athènes, le 9/22 mai 1905

Mon Colonel,

Mrs Schneider et Cie m'écrivent qu'ils sont disposés en principe à envisager la construction à leurs frais de votre canon démontable, et ils ajoutent : il conviendrait qu'en nous remettant le dossier, le Cl Danglis veuille bien, dans la mesure qu'il jugera convenable, nous préciser exactement dans quelles conditions il se trouve dégagé vis-à-vis du Cl Lycoudis et libre d'exécuter un matériel qui était présenté précédemment sous le nom de ce dernier, et bien que nous n'attachions pas grande valeur aux droits que confère à Mr le Cl Lycoudis le brevet qu'il a déposé, nous serions néanmoins désireux d'être fixés à cet égard (...). Louis Rosseels.

Ὁ Δαγκλῆς ἀπαντᾷ διεξοδικά (Λάρισα 14/27 Μαΐου 1905) καὶ καταλήγει :

(...). Voilà l'histoire de mon projet de canon relativement à celui de M. Lycoudis. Vous pouvez en juger s'il peut exister un engagement quelconque vis-à-vis du Colonel Lycoudis. Il est vrai qu'il est irrité contre moi, parce que j'ai traité aussi la question du canon démontable, dont il revendique la première idée. Quant à moi, je n'ai pas eu de difficulté à reconnaître que M. Lycoudis est le premier qui ait proposé un mode d'assemblage dans le sens longitudinal et l'emploi d'un tube fretté en fils d'acier, et je l'ai reconnu déjà par la mention de son travail, contenue dans le Mémoire que j'ai publié sur mon projet; mais, pour le reste, je crois que c'est moi qui ai le droit d'avoir des plaintes : parce que mon projet paru en 1893 a des différences notables avec celui de M. Lycoudis et j'avais le droit de présenter cette étude, tandis que le second projet du Colonel Lycoudis, paru trois ans après, est tout-à-fait semblable au mien et je ne puis qu'en revendiquer l'idée.

Si alors le Gouvernement Hellénique ou la Maison des Forges et Chantiers de la Méditerranée, à qui je l'ai proposé par ma lettre à Mr Canet, entreprenaient la fabrication de mon projet, le second projet de Mr Lycoudis n'aurait aucune raison d'apparaître. Vous voyez donc, Monsieur, que mon projet de canon daté de 1893, ayant la priorité sur le second projet de Mr Lycoudis (1896), je suis libre d'en disposer à volonté (...).

Μετὰ ὠριμὴ σκέψη (8 Αὐγούστου 1905), ὁ οἶκος Schneider ἀποφασίζει νὰ προχωρήσει στὴν κατασκευὴ :

(...). Après examen des documents, nous serions heureux de construire une pièce type à nos frais (...) d'après les idées et en collaboration avec le Colonel Danglys (...). Nous désirons, avant d'entreprendre

cette construction, connaître les vues de Gouvernement Hellénique et s'il s'engage à faire les essais nécessaires (...). Il serait bien entendu que, si un tiers se croyant justifié à revendiquer comme sa propriété totale ou partielle, le système du canon démontable que nous exécuterons d'après les idées du colonel Danglys, nous adressait une réclamation à raison de cette exécution, le colonel Danglys nous garantirait personnellement et entièrement contre les effets éventuels de cette réclamation, en substituant entièrement vis-à-vis de ces tiers sa responsabilité à la nôtre.

Il faudra préalablement se mettre d'accord avec le Colonel pour régler les conditions de notre association pour la construction du matériel (...).

Ἀκολουθοῦν, στὸν ἴδιο φάκελλο, ἄλλες 28 ἐπιστολές, οἱ περισσότερες πολυσέλιδες, ὅπου διευκρινίζονται μεταξύ Canet, Rosseels καὶ Δαγκλῆ τὰ ἀμφισβητούμενα σημεῖα καὶ καθορίζονται οἱ ὅροι τῆς μελλοντικῆς συνεργασίας.

Ἀξιόπρόσεκτο εἶναι ὅτι στὶς ἐπιστολές πού ἀνταλλάσσουν τώρα ἀπ' εὐθείας ὁ Δαγκλῆς καὶ ὁ Canet, χωρὶς πιά τὴ μεσολάβηση τοῦ Rosseels, δὲν κάνουν κανένα ὑπαινιγμὸ στὴν ἀλληλογραφία τους τοῦ 1895, ὅταν ὁ πρῶτος ζητοῦσε ἀπὸ τὴν Ἑταιρία Forges et Chantiers ν' ἀναλάβει τὴ δοκιμαστικὴ κατασκευὴ τοῦ πυροβόλου του, κί ὁ δεύτερος ἀπαιτοῦσε ἐκ μέρους τῆς Ἑταιρίας ρητὴ παραγγελία καὶ πληρωμὴ: μιὰ ἐνδειξη κί αὐτό, ὅτι τὸ θέμα εἶχε ξεπεράσει τὸ στάδιο τῶν διαπραγματεύσεων μεταξύ ἐφευρέτη καὶ κατασκευαστῆ, γιὰ νὰ γίνῃ ἀντικείμενο γαλλογερμανικῆς διαμάχης. Τὸ σημειώνει ρητὰ σ' ἕνα του γράμμα ὁ Canet (ἐπιστολὴ 14.9.1905):

Nous ne perdrons pas de vue à cette occasion votre recommandation de procéder aussi rapidement que possible, en tenant compte de l'avance déjà acquise par l'Usine Allemande.

Ὅταν πιά κόντευαν οἱ διαπραγματεύσεις νὰ καταλήξουν σὲ συμφωνία, ὁ Δαγκλῆς ἐνημέρωσε τὴ Γενικὴ Διοίκηση τοῦ Στρατοῦ, μὲ ἀναφορά του τῆς 24 Αὐγούστου. Συνοψίζει τὰ συμβάντα σὲ γλώσσα ὑπηρεσιακῆ, ἀλλὰ μεστὴ ἀπὸ ὑπονοούμενα:

(...). Ἐπελθούσης βραδύτητος τῆς ἀποστολῆς τοῦ ἐρωτήματος εἰς τὸ ἐργοστάσιον Krupp (...) ἐθεώρησα ἀναγκαῖον νὰ ἐρωτήσω ἀπ' εὐθείας ἐὰν (...) ἀλλ' ἐνόησα ὅτι ἡ ἀπάντησις ἤθελεν εἶσθαι ἀρνητικὴ (...) Δι' ὃ ἔκρινα λυσιτελές νὰ διαπραγματευθῶ μετὰ τοῦ Γαλλικοῦ Ἐργοστασίου Schneider (...) Τοῦτο δέχεται νὰ κατασκευάσῃ τὸ ἐν λόγῳ πυροβόλον μου δι' ἐξόδων του, ὡς καὶ τὰ διὰ τὰς δοκιμὰς αὐτοῦ ἀναγκαῖα πυρομαχικὰ (...) ἐπὶ τῷ ὄρω μόνον νὰ δεχθῆ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις νὰ ὑποβάλλῃ αὐτὸ εἰς δοκιμὰς, τῶν ἐξόδων τῆς ἀποστολῆς εἰς Ἀθήνας (...) ἐπιβαρυνόντων τὸ Ἐργοστάσιον.

Ἀναφέρων ταῦτα εἰς τὴν Γεν. Διοίκησιν παρακαλῶ ὅπως εὐαρεστουμένη ἐνεργήσῃ τὰ δέοντα, ἵνα ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ἡ κατασκευὴ τοῦ ἐν λόγῳ

πυροβόλου μου και ενεργηθῶσιν ἐν καιρῷ αἱ δέουσαι δοκιμαὶ αὐτοῦ, εἰ δυνατὸν δὲ νὰ δηλωθῆ ἀπὸ τοῦδε ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου εἰς τὸ ἐργοστάσιον Schneider et Cie ὅτι εἶναι διατεθειμένον νὰ ὑποβάλῃ εἰς δοκιμὰς τὸ κατὰ τὸ σχέδιόν μου κατασκευασθησόμενον πυροβόλον, ἐὰν ἐννοῆται τὸ ἐργοστάσιον ἀναλαμβάνῃ νὰ ἀποστείλῃ αὐτὸ εἰς Ἀθήνας καὶ νὰ παράσχη τὰ ἀναγκαῖα πυρομαχικὰ δι' ἐξόδων του, ὃν ὄρον τοῦ ἔθεσα ἐγὼ καὶ τὸ ἐργοστάσιον τὸν ἐδέχθη (. . .) ¹.

Θὰ ἐνιωσῃ, βέβαια, μεγάλη ἱκανοποίησις ὁ ἐφευρέτης, ἔτσι πού μπόρεσεν ν' ἀπαντήσῃ, σὲ τῶσων μηνῶν ὑποουλὲς ἀντιδράσεις, μὲ τὴν ἀγγελίαν μιᾶς τέτοιας προσωπικῆς καὶ αὐτοδύναμης ἐπιτυχίας του. Κι' ἀκόμη μεγαλύτερη, ὅταν θὰ ἔμαθε πὼς ἡ ἐπίσημη ἀρνητικὴ ἀπάντησις τοῦ Οἴκου Krupp πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον ἦταν κατὰ δυὸ μέρη μεταγενέστερη.

Ἡ πρώτη ὀριστικὴ σύμβασις ἐφευρέτη καὶ κατασκευαστῆ ἐγένετο μὲ ἀνταλλαγὴ ἐπιστολῶν, ἐπισφραγίζοντας τὶς διαπραγματεύσεις πού εἶχαν ἀρχίσει ἀπὸ τὶς 9 Μαΐου :

Athènes, le 22 août/4 septembre 1905

Mrs Schneider et Cie,

Rue d'Anjou 42, Paris

J'ai reçu votre lettre du 11/24 août, par laquelle vous me communiquez les conditions dans lesquelles vous voulez bien entreprendre la construction de mon système de bouche à feu démontable.

En réponse je vous déclare que j'accepte les conditions posées, c'est-à-dire :

1. Je suis d'accord que vous fassiez à vos frais la construction d'un canon-type et des munitions qui seront nécessaires pour les essais de ce matériel.

Vous vous chargeriez d'établir les tracés du canon, de la culasse, de l'affût et des munitions. Le canon serait établi d'après mes idées et en collaboration avec moi.

Pour la culasse, l'affût et les munitions vous adapteriez au canon

1. Μὲ ἰδιωτικὴ ἐπιστολὴ τῆς 26 Σεπτεμβρίου 1905 ὁ Δαγκλῆς ἐνημέρωσε ἐπίσης γιὰ τὰ γενόμενα τὸν πρίγκηπα Νικόλαο, πού βρισκότανε τότε στὴν Πετροῦπολη, καὶ τὸν παρακάλεσε, ὅταν σὲ λίγο θὰ περνοῦσε ἀπὸ τὸ Παρίσι, νὰ ζητοῦσε ἀπὸ τὴν διεύθυνση τῆς Ἐταιρίας μετ' ἐνδιαφέροντος πληροφορίας περὶ τοῦ ὑπὸ κατασκευὴν σχεδίου τοῦ λυομένου πυροβόλου μου, περὶ τῆς ἀποδομένης εἰς αὐτὸ σημασίας κλπ. Στὴν πολὺ ἐγκάρδια ἀπάντησή του ὁ πρίγκηψ Νικόλαος γράφει μέσα σὲ ἄλλα : Μετὰ μεγάλης προθυμίας θὰ προσπαθῶσω, ἂν μοῦ μείνῃ καιρὸς, νὰ ἐπισκεφθῶ ἐν Παρίσι τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἐργοστασίου Schneider, ὅπως ἀντιληφθῶ δι' ἰδίων τὰ περὶ τοῦ ὑπὸ κατασκευὴν λυομένου πυροβόλου σχέδια. Θὰ προσπαθῶσω δὲ νὰ μάθω παρὰ τοῦ καταστηματοῦρχου τὸ τι φρονεῖ περὶ τῆς ἀξίας τοῦ συστήματος καὶ πᾶν τὸ σχετικόν. Δὲν ἐγνώριζον τὰς τῶσας περιπετείας τῆς ἐφευρέσεώς σου οὔτε τὰς μικροπρατείας τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν (. . .).

Φαίνεται, ὅμως, ὅτι καιρὸς δὲν ἔμεινε καὶ ἡ ἐπίσκεψις δὲν ἐγένετο. Ὁ πρίγκηψ Νικόλαος δὲν ἦταν εὐνοϊκὰ διατεθειμένος γιὰ τὴν ἐφεύρεση Δαγκλῆ.

démontable de mon système votre affût de montagne à tir rapide avec frein hydraulique et récupérateur, appareils de visée, de pointage, réglage mécanique des fusées etc.

2. Le matériel que vous construiriez serait dénommé «Matériel Schneider-Canet-Danglis»¹.

3. La pièce type exécutée resterait votre propriété.

4. Si un tiers se croyant justifié à revendiquer en Grèce comme sa propriété totale ou partielle le système de canon démontable que vous exécuteriez ainsi d'après mes idées, vous adressait une réclamation à raison de cette exécution, je vous garantirais personnellement et complètement contre les effets éventuels de cette réclamation, en substituant entièrement vis-à-vis de ce tiers ma responsabilité à la vôtre.

5. Si à la suite des essais qui seront exécutés en Grèce avec ce matériel, il en résultait pour vous une commande de matériel de montagne, vous m'alloueriez sur l'ensemble de la fourniture une commission de 5%. Vous m'alloueriez aussi la même redevance dans le cas d'une commande du même matériel par un État autre que la Grèce.

6. Votre lettre du 24 août et ma présente réponse forment convention entre nous.

Veillez agréer (...). P. G. Danglis, L. Colonel d'État-Major.

Ἡ ἀπάντηση τοῦ Οἴκου Schneider, ἡμερομηνίας 14 Σεπτεμβρίου, βεβαιώνει τοὺς ὅρους τῆς συμφωνίας, ὑπογραμμίζοντας μόνον ὅτι οἱ τυχόν παραγγελίες τρίτου κράτους ἀφορῶν ὕλικό «en tous points semblable». Τὸ σημεῖο τοῦτο ἔμεινε νὰ διευκρινισθεῖ ἀργότερα², καὶ ἡ συμφωνία ἐκλείσει.

Ἡ σειρά τῶν ἐγγράφων αὐτῆς τῆς περιόδου τελειώνει μὲ τὴν ἀκόλουθη ἐπιστολὴ Schneider :

Paris, le 31 octobre 1905

(...). Nous croyons que votre présence auprès de nous serait très utile en ce moment, pour que nous puissions arrêter définitivement de concert avec vous les tracés à suivre pour l'exécution du matériel avec canon démontable de votre système.

(...). Si donc vous êtes d'accord et si Son Excellence M. le Ministre de la Guerre qui doit avoir reçu la lettre que nous lui avons écrite à ce sujet, veut bien accorder son autorisation, nous vous prions de vouloir bien venir à Paris le plus tôt possible. Dès que vous aurez pris une

1. Λίγο ἀργότερα, ἄδηλο γιὰ ποῦ λόγῳ, ἡ Ἑταιρία ἄρχισε νὰ χρησιμοποιεῖ γιὰ τὸ πυροβόλο τὴν ὀνομασία «Schneider-Danglis», χωρὶς τὸ ἐνδιάμεσο «Canet».

2. Ἡ ἐρμηνευτικὴ προσθήκη στὴν ἀρχικὴ συμφωνία ἐγινε μὲ ἀνταλλαγὴ ἐπιστολῶν 20 Φεβρουαρίου καὶ 2 Μαρτίου 1906.

détermination à ce sujet, nous vous serions obligés de nous en faire part (...).

Le Directeur de l'Artillerie
G. Canet

2. Η ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ

Τελευταίες έπεξεργασίες στο Παρίσι. — 10 Νοεμβρίου¹ 1905. Τῆ 6 ὥρα 20' τῆς πρωΐας τὸ τραῖνον ἀφίκετο εἰς Παρισίους. Ἐνταῦθα εὐρίσκομεν βροχὴν καὶ ὀμίχλην. Ἐπιβαίνω ἀμάξης καὶ φθάνω εἰς τὸ ἐν τῇ ὁδῷ Richelieu ἀρ. 12 γνωστὸν μοι ξενοδοχεῖον τῶν Ὑψηλῶν Ἀλπεων (Hautes - Alpes), ὅπου ἐγκαθίσταμαι (...). Κατὰ τὰς 10 1/2 π.μ. μεταβαίνω εἰς τὰ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Αἰζου 42 γραφεῖα τῆς Ἑταιρίας Schneider et Cie, ὅπως συνεννοηθῶ μετὰ τῶν ἀρμοδίων περὶ τῆς κατασκευῆς τοῦ πυροβόλου μου.

Δὲν εὐρίσκω ἐκεῖ (...) οὔτε τὸν κ. Canet (...). Ἐμείνα παρὰ τῷ κ. Métivier (εἰς ὃν ἔχει ἀνατεθῆ ἡ τελικὴ χάραξις τοῦ πυροβόλου), μέχρι τῆς μεσημβρίας· εἶδον μετ' εὐχαριστήσεώς μου ὅτι οὐδόλως εἶχον ἀπατηθῆ εἰς τοὺς ὑπολογισμούς, ὅτι τοὺς ἤρεσε πολὺ ἡ χάραξις τῆς συνδέσεως τοῦ σωλῆνος μετὰ τοῦ χιτωνίου πρὸς ἀποφυγὴν τῆς προσκολλήσεως κατὰ τὴν βολήν, τὴν ὁποῖαν τοὺς εἶχα στείλει κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον τρ. ἔτους, καὶ ὅτι ἀπεδέχθησαν αὐτὴν εἰς τὸ τελευταῖον σχέδιον, καὶ τέλος ἐμείναμεν σύμφωνοι νὰ μοῦ στείλῃ εἰς τὸ ξενοδοχεῖον ὅλα τὰ σχέδια, ὅπως μελετήσω αὐτὰ ἐν ἡσυχίᾳ καὶ ἐπιφέρω τὰς παρατηρήσεις μου.

Ἡ συνεργασία μὲ τοὺς τεχνικοὺς τοῦ Οἴκου Schneider συνεχίστηκε τὶς ἐπόμενες μέρες, ὄχι ὅμως στὸν ἴδιο γοργὸ ρυθμὸ. Ἀκολουθοῦν τρεῖς-τέσσερις συναντήσεις γιὰ νὰ διευκρινισθοῦν ὀρισμένα τεχνικὰ σημεῖα τοῦ σχεδίου καὶ κατόπιν διαβάζουμε στὸ ἡμερολογιακὸ σημειωματάριο :

23 Νοεμβρίου (...). Συνειργάσθη μετὰ τοῦ κ. Métivier ἐπὶ τῆς ὀριστικῆς χαράξεως τοῦ πυροβόλου μου· ἐπηνέχθησαν αἱ κυριώτεραι διορθώσεις ἐξ ἐκείνων τὰς ὁποίας ὑπέδειξα καὶ οὕτω ἐμείναμεν σύμφωνοι ὡς πρὸς τὸ κατασκευασθόσον ὑπόδειγμα· ἤδη θὰ καταρτισθῆ τὸ ὀριστικὸν σχέδιον καὶ θὰ μοῦ δοθῆ πρὸς ἐπικύρωσιν (...).

6 Δ/βρίου (...). Ὁμίλησα μετὰ τοῦ κ. Métivier περὶ τοῦ πυροβόλου μου, ἡ περὶ κατασκευῆς τοῦ ὁποίου διαταγὴ μὲ ἐβεβαίωσεν ὅτι ἐστάλη εἰς τὰ ἐργοστάσια. Ἡ κατασκευὴ θὰ γίνῃ τῇ συνεργασίᾳ τῶν δύο ἐργοστασίων, τοῦ τοῦ Creusot καὶ τοῦ τῆς Havre. Ἐν Creusot θὰ γίνῃ τὸ

1. Τὰ σημειώματα, ἂν καὶ γράφονται στὸ Παρίσι καὶ στὸ Creusot, χρονολογοῦνται μὲ τὸ παλῆθ ἡμερολόγιον.

χύσιμον τῶν δύο σωλήνων, ἡ διατρύπησις αὐτῶν, ἡ σφυρηλάτησις, ἡ βαφή¹ καὶ αἱ πρῶται δοκιμαὶ τοῦ χάλυβος. Εἶτα δὲ θὰ σταλῆ εἰς *Havre* διὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς ἐργασίας (. . .).

23 Δ/βρίου (. . .). Ἐπεσκέφθην τὸν κ. *Canet* (. . .) καὶ ἠρώτησα περὶ τῆς ἐνάρξεως τῆς κατασκευῆς τοῦ πυροβόλου μου. Μὲ ἐπληροφόρησεν ὅτι ἐν *Kreiz* καταγίνονται ἤδη εἰς τὰς προπαρασκευαστικὰς ἐργασίας διὰ τὸ χύσιμον τῶν δύο σωλήνων, καὶ θὰ μὲ εἰδοποιήσωσι περὶ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν πρέπει νὰ ὑπάγω ἐκεῖ (. . .).

Ἄλλὰ, προτοῦ φθάσει ἡ περὶ *Creusot* εἰδοποίησις, ἔφθασε ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο ἡ διαταγὴ γιὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ γερμανικοῦ ὕλικου στὸ *Magdebourg* καὶ στὸ *Berolino*².

4 Ἰανουαρίου 1906 (. . .). Μετέβην εἰς τὰ γραφεῖα *Schneider* διὰ νὰ τοὺς ἀποχαιρετήσω, ἀλλὰ δὲν εὔρον παρὰ μόνον τὸν κ. *Métivier*, εἰς ὃν ἔδειξα εἰδὸς τι ὑποθήματος διὰ τὴν στήριξιν τοῦ πυροβόλου κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς συνδέσεως, ὅπερ πρέπει νὰ προστεθῆ εἰς τὸ ἔλκυθρον, καὶ τὸ εὔρεν ὀρθόν, λαβῶν σημείωσιν ἵνα γράψῃ τὰ δέοντα εἰς *Creusot*. Τοῦ ἐσύστησα πάλιν νὰ ἐπιμείνωσιν εἰς τὸ ἐργοστάσιον, ὥστε νὰ ἔχη ἀρχίσει ἡ ἐργασία ὅταν μετὰ 10 ἡμέρας θὰ ἐπιστρέψω ἐκ *Berolino*, ὅπερ μοι εἶπεν ὅτι θὰ γίνῃ ἀφεύκτως (. . .).

Στὴν ἐπιστροφή ἀπὸ τὴ Γερμανία παρουσιάστηκαν ἄλλες περιπλοκαί :

19-22 Ἰανουαρίου (. . .). Τὴν ἡμέραν τῆς ἀφίξεώς μου, ὡς καὶ τὴν ἐπιούσαν, ἐπεσκέφθην τὰ γραφεῖα *Schneider* ἵνα μάθω ἂν ἤρχισε τέλος ἡ ἐργασία τοῦ πυροβόλου ἐν *Creusot*. Δυστυχῶς δὲν ἤρχισεν ἔτι, διότι ἀκόμη δὲν εἶναι ἐντελῶς σύμφωνοι εἰς τὰς λεπτομερείας οἱ ἐν *Creusot* εἰδικοί μηχανικοί, οἵτινες πρὸς τῇ θεωρίᾳ ἔχουσι καὶ τὴν πείραν, μὲ τοὺς ἐν τοῖς ἐδῶ γραφείοις, οἵτινες εἶναι μᾶλλον θεωρητικοί. Ἀφοῦ ἐξωμαλύνθησαν ζητήματά τινα τοῦ σωλήνος, εἰς τὴν λύσιν τῶν ὁποίων συνέτεινε καὶ ἡ ἐμὴ γνώμη, ὡς ἐξέθεσα ἤδη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, παρουσιάσθη τὸ ζήτημα τοῦ ἔλκυθρου καὶ τοῦ ὑπὸ τούτου φερομένου ἐπαναγωγέως (*récupérateur*). Οἱ ἐν *Creusot* νομζοῦσιν ὅτι (. . .) ἐνῶ οἱ ἐνταῦθα (. . .). Ἀναγνωρισθεῖσις δεδικοιοποιημένης τῆς γνώμης τῶν ἐν *Creusot*, ἐδόθη ἐντολὴ εἰς αὐτοὺς νὰ κάμωσι τὸ σχέδιον τῶν τροποποιήσεων ὡς θεωροῦσιν ἀναγκαίας. Ἐντεῦθεν ἡ νέα ἀναβολὴ τῆς ἐνάρξεως τῆς κατασκευῆς (. . .).

23-31 Ἰανουαρίου (. . .). Ἡ ἀναφεῖσα δυσχέρεια ἐλύθη, ἀποφασισθεῖσις τῆς κατασκευῆς νέου ἐλαφρῶς τροποποιημένου ἔλκυθρου, καὶ ἤρχισε πλέον ὀριστικῶς ἡ κατασκευὴ τοῦ πυροβόλου μου (. . .) θὰ μὲ εἰδοποιήσουν ὅταν προχωρήσῃ ὀλίγον ἡ ἐργασία νὰ μεταβῶ ἐκεῖ (. . .).

1. Βλ. σ. 274 σημ. 1.

2. Βλ. σ. 243.

Μεσολάβησε ακόμα μια μικρή καθυστέρηση, αυτήν τη φορά επειδή *τὰ ἀναμενόμενα ἐξ Ἀθηνῶν χρήματα ἐστάλησαν εἰς τὴν ἐν Βερολίῳ πρεσβείαν καὶ ἀναμένο ὅπως αὐτῇ μοὶ τὰ ἀποστείλῃ* (. . .). Τέλος, στις 13/26 Φεβρουαρίου συντελείται ἡ ἀναχώρηση καὶ ἡ ἐγκατάσταση στὸ Creusot.

Διαλείμματα. — Τὸ στάδιο τῶν προφορικῶν συνεννοήσεων μὲ τοὺς τεχνικούς τῶν κεντρικῶν γραφείων εἶχε κρατήσει τρεῖς μῆνες περίπου¹. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ ἀναπροσαρμογές πού ἀποφασίζονταν ἀπὸ κοινοῦ ἀπαιτοῦσαν τμηματικές ἀναθεωρήσεις τῶν σχεδίων, ἔμειναν ἀπὸ τὴ μιὰ συνεργασία στὴν ἄλλη πολλὰ διαθέσιμα περιθώρια χρόνου. Στὰ πρῶτα δύο ἀπὸ τὰ πέντε σημειωματάρια αὐτῆς τῆς περιόδου, λιγώτερες σελίδες ἀναφέρονται στὸ πυροβόλο καὶ στὴν κατασκευὴ του καὶ περισσότερες στὰ διαλείμματα τῆς συνεργασίας καὶ στ' ἀξιοθέατα τοῦ Παρισιοῦ.

13 Νοεμβρίου (. . .). Φθάσας εἰς τὸ ξενοδοχεῖον εὔρον ἐπιστολὴν τοῦ κ. Πέτρου Ν. Δεληγιάννη, υἱοῦ τοῦ πρέσβως, ὅστις μοὶ ἔγραφεν ἐκ μέρους τοῦ πατρός του νὰ τὸν εἰδοποιήσω ἀμέσως ἂν θέλω νὰ παρασταθῶ εἰς τὴν ἐπίσημον συναναστροφὴν ἣτις θὰ ἐδίδοτο εἰς τὰ ἀνάκτορα τῶν Ἑλλυσίων πρὸς τιμὴν τοῦ Βασιλέως μας, φθάνοντος αὔριον ἐκ Λονδίνου (. . .).

17/30 Νοεμβρίου (. . .). Τὴν 9^{1/2} ὥραν ἤμην ἔτοιμος διὰ τὴν συναναστροφὴν τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας, ἐνδυσθὴς τὴν μεγάλην στολὴν μου (. . .) Εἰς τὸ ἀνάκτορον τῶν Ἑλλυσίων, ὅπου εἶναι ἡ κατοικία τοῦ Προέδρου κ. Λουμπέ, ἐδόθη τὴν ἑσπέραν ταύτην γεῦμα εἰς τὸν Βασιλέα μας, εἰς ὃ παρευρέθησαν περὶ τὰ 180 πρόσωπα, ἐξ ὧν Ἑλληνες ἦσαν τὸ προσωπικὸν τῆς πρεσβείας καὶ τρεῖς ἔτι οἰκογένειαι ἐκ τῶν εὐνοουμένων τῆς πρεσβείας, δηλ. ὁ κ. καὶ ἡ κ. Σασλῆ, ὁ κ. καὶ ἡ κ. Βαφειαδάκη καὶ ὁ κ. καὶ ἡ κ. Σαλβάγου. Μετὰ τὸ γεῦμα ἐπηκολούθησε συναναστροφή, εἰς ἣν ἦσαν προσκεκλημένοι περὶ τοὺς 30 Ἑλληνες καὶ Ἑλληνίδες.

Συνηθροίσθημεν ἅπαντες εἰς τινα προθάλαμον καὶ κατὰ τὰς 10 ὥρ. εἰσήχθημεν εἰς τὰς μεγάλας αἰθούσας τῆς ὑποδοχῆς. Οὐδεὶς μᾶς ὑπέδεχθη, οὐδένα ἔχαιρετήσαμεν. Αἱ αἰθουσαι αὗται εἶναι πολλαί, συνεχόμεναι καὶ πλουσίως διακεκοσμημέναι. Ἀνεμίχθημεν μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ συνωμιλοῦμεν θεώμενοι· κατὰ τὰς 10^{1/2} ἐδόθη τὸ σύνθημα τῆς μεταβάσεως εἰς ἄλλην αἰθουσαν, τὴν τοῦ θεάτρου, προχωρησάντων πρὸς τὰ ἐκεῖ τοῦ Προέδρου, τοῦ Βασιλέως, ἔχοντος εἰς τὸν βραχίονά του τὴν κυρίαν Προέδρου, καὶ τῶν ἐπισήμων.

Ἦκολουθήσαμεν ὅλοι καὶ εἰσήλθομεν εἰς μεγάλην αἰθουσαν λαμπρῶς φωταγωγημένην διὰ μεγάλου ἀριθμοῦ πολυελαίων φερόντων, ἀντὶ κη-

1. Ὅρισμένα τεχνικά θέματα χρειάζονταν καὶ γραπτές διευκρινίσεις. Ὑπάρχουν δέκα τέτοιες ἐπιστολές μεταξὺ Ἑταιρίας καὶ Δαγγλῆ, παράλληλες μὲ τίς προφορικές συνεννοήσεις.

ρίων, ηλεκτρικά φῶτα, καὶ ἔχουσαν εἰς τὸ βάθος σκηνήν. Ὑπασπιστὴς τις τοῦ Προέδρου ἐμοίραζεν εἰς τοὺς κεκλημένους τὸ πρόγραμμα τῆς παραστάσεως, ὅπερ συνέκειτο εἰς ἄσματα ὑπὸ ἐνὸς ἠθοποιοῦ καὶ μιᾶς ἠθοποιοῦ τῆς Grand Opéra, εἰς μονολόγους, ἀπαγγελίας καὶ μικρὰν κωμωδίαν ὑπὸ ἠθοποιῶν τοῦ Théâtre Français καὶ εἰς ἐκτέλεσιν αὐτοκληθέντων ἑλληνικῶν χορῶν (ἀρχαίων) ὑπὸ ὀρχηστρίδων τῆς Opéra. Λαβόντες ὅλοι καθίσματα πρὸ τῆς σκηνῆς ἠκροάσθημεν τῶν ἔργων τούτων καὶ ἐχειροκροτήσαμεν. Ὁ Βασιλεὺς ἐκάθητο ἐμπρὸς εἰς τὸ μέσον, μεταξὺ τοῦ Προέδρου καὶ τῆς Κας Λουμπέ. Ἡ παράστασις αὕτη ἐτελείωσε κατὰ τὰς 11 ½ ὥρ. καὶ ὅλοι εἰσήλθομεν, προηγούμενον πάντοτε τοῦ Βασιλέως μετὰ τῆς Προεδρίας καὶ τοῦ Προέδρου μετὰ τῆς συζύγου τοῦ Προέδρου τῆς Γερουσίας, εἰς τὸ εἰς παράπλευρον αἴθουσαν καθιδρυμένον buffet. Ἐκεῖ συνομιλία καὶ τρατάρισμα γλυκῶν καὶ ποτῶν.

Ὀλίγον μετὰ τὸ μεσονύκτιον ὁ Βασιλεὺς μετὰ τοῦ Προεδρικοῦ ζεύγους ἀπῆλθον καὶ ἡ συναναστροφή ἐτελείωσε (. . .) Ἐλάβομεν τὰ ἐπανωφώρια ἡμῶν παρὰ σχετικῆς ὑπηρεσίας τῶν ἀνακτόρων, ἰδόντες ἐκεῖ τὸ παράξενον δι' ἡμᾶς φαινόμενον νὰ πληρώνωσι rourboire εἰς αὐτούς, ὅπερ ἐπράξαμεν καὶ ἡμεῖς (. . .).

18 Νοεμβρίου (. . .). Περὶ τὸ ἑσπέρας περιδιαβάζων εἰς τὴν ὁδὸν de la Paix, συνήντησα τὸν Βασιλέα μετὰ τοῦ κ. Θῶν, ἐπιστρέφοντα πεζῆ εἰς τὸ Hôtel Bristol, ὅπου μένει. Τὸν ἐχαιρέτησα ἀμέσως, ὁ δὲ Βασιλεὺς ἐστάθη, μοῦ ἔδωσε τὸ χερί καὶ με ἠρώτησε φιλοφρόνως, πῶς εὐρέθην ἐκ Λαρίσης εἰς Παρισίους, πότε ἔφυγα, ἂν εἶδα ἐκεῖ τὸν πρίγκηπα Ἀνδρέαν κλπ. Μετὰ τὰς σχετικὰς ἀπαντήσεις μου, με ἠρώτησε διὰ τὸ πυροβόλον μου, ἂν θὰ γίνῃ πραγματικῶς καλόν, πότε θὰ γίνῃ, πότε θὰ ἐπιστρέψω εἰς Ἑλλάδα καὶ τὰ τοιαῦτα· τέλος δὲ με ἀπεχαιρέτησε καὶ ἀπῆλθεν.

26 Νοεμβρίου (. . .). Εἰσήλθον εἰς τὸ ἐκεῖ πλησίον θέατρον Eldorado. Ἐτραγώδησαν διάφοροι κυρίαὶ καὶ ἄνδρες, ὧν τινες ἦσαν κωμικώτατοι, καὶ ἔπαιξαν δύο ἀστείωτάτας κωμωδίας, le cordon bleu καὶ le père du régiment. Ἐν τῇ τελευταίᾳ διακωμωδοῦνται οἱ Γάλλοι ἀξιοματικοὶ καὶ ἡ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία. χωρὶς ὁ στρατὸς νὰ πολυσκοτίζεται δι' αὐτό. Ἄν ἐγένετο τοῦτο ἐν Ἑλλάδι, θὰ ἐθεωρεῖτο μεγάλη προσβολὴ καὶ θὰ ἐγένετο μεγάλη παραχῆ καὶ ρῆξις.

28 Νοεμβρίου (. . .). Εἰς τὸ ξενοδοχεῖον εὔρον εἰδοποίησιν ἐκ τῶν γραφείων τῆς Ἐταιρίας Schneider, ὅτι διὰ τοῦ σιδηροδρόμου τῶν 4 ὥρ. καὶ 30' μ.μ. ὁ κ. Κανὲ θὰ μεταβῆ εἰς Havre, μετὰ τῶν ἀξιοματικῶν τοῦ Ναυτικοῦ κ.κ. Ἡπίτου πλωτάρχου καὶ Δημητριάδου ὑποπλοιάρχου, οἵτινες ἔμελλον νὰ δοκιμάσωσι ἐκεῖ καὶ παραλάβωσι πυροβόλα τινὰ τοῦ Ναυτικοῦ, καὶ μοὶ ἐπρότειναν ἂν ἤθελα νὰ ὑπάγω καὶ ἐγὼ μαζί διὰ νὰ ἴδω τὰ ἐκεῖ ἐργοστάσια κλπ. (. . .).

29 Νοεμβρίου (. . .). 'Η ημέρα ήτο καλή, ἀλλ' ὀμιχλώδης καὶ παγερά, μόλις δὲ διεκρίνετο ὁ ἥλιος ἐν μέσῳ τῆς ὀμίχλης. 'Ο πάγος ἐκάλυπτεν ὄλην τὴν πεδιάδα, τὰ δένδρα καὶ τὰς στέγας τῶν οἰκιῶν, ὥστε ἐφαίνετο ὡς νὰ ἐχιόνισεν. Μόλις περὶ τὰς 10 1/2 ὁ ἥλιος ὑπερίσχυσε, διέλυσε τὴν ὀμίχλην, διέλυσε τὸν πάγον καὶ ἤρχισε νὰ μᾶς θερμαίνῃ· τότε δὲ ἐφάνη καθαρά καὶ ἡ παραλία καὶ ἡ εὐρεῖα θάλασσα τῆς Μάγχης (. . .).

'Ακολουθεῖ περιγραφή τοῦ πολυγώνου καὶ τῶν ἐργοστασίων Schneider στὸ Hoc, σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ Hantre, ὅπου θὰ γίνουσι οἱ δοκιμασίαι τῶν πυροβόλων τοῦ Ναυτικοῦ. Δὲν ὑπάρχει χρόνος γιὰ ἐπίσκεψιν στὸ δεύτερον καὶ μεγαλύτερον πολύγωνον τῆς 'Εταιρίας, λίγο μακρύτερα, στὸ Harfleur.

(. . .). Μετὰ τὸ δεῖπνον ἀνεχωρήσαμεν διὰ Παρισίους (. . .) ὅπου ἐφθάσαμεν διανύσαντες τὴν χωρίζουσαν τὰς δύο πόλεις ἀπόστασιν μὲ ταχύτητα 90 χιλιομέτρων καθ' ὥραν (. . .).

1 Δεκεμβρίου. Σήμερον ἀπεφάσισα νὰ ἐκτελέσω ἐντολήν τινα περὶ ἀγορᾶς περιστροφῶν τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ, ἣν μοι εἶχε δώσει τὸ 'Υπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν (. . .) ¹.

'Ακολουθεῖ περιγραφή τῶν περιπλανήσεών του στὸ γαλλικὸ 'Υπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν γιὰ τὴν ἐκτέλεση τῆς ἐντολῆς.

4 Δεκεμβρίου (. . .). 'Επανῆλθον κατὰ τὰς 6 1/2 μ.μ. εἰς τὸ ξενοδοχεῖον μου, ἵνα προετοιμασθῶ διὰ τὸ γεῦμα τοῦ κ. Canet, διὰ τὸ ὅποιον ἔπρεπε νὰ φορέσω φράκον κλπ. (. . .).

'Ο κ. Canet, ἑκατομμυριοῦχος νῦν, κερδίσας ἐκ τῶν πυροβόλων του, ἔχει φυσικὰ λαμπρὸν μέγαρον, πολυτελῶς διακεκοσμημένον. Εἶναι δὲ ἀγαθώτατος καὶ περιποιοητικώτατος ἄνθρωπος. Τὸ γεῦμα διήρκεσε περὶ τὴν μίαν ὥραν. 'Εκαθήμεν μεταξὺ τῆς Κυρίας Canet (. . .) εἶτα δὲ ἔπαιξα whist (. . .) καὶ ἐκέρδισα φρ. 1,60 (. . .).

Εἴκοσι σελίδες ἀπὸ τὸ δεύτερον σημειωματᾶριον περιγράφουσι τριήμερη φιλοξενία στὸ Saint-Servan ἀπὸ τὸν στρατηγὸν Vosseur, ἀπόστρατο πιά, καὶ στὸ Le Mans ἀπὸ τὸν στρατηγὸν Perruchon, διοικητὴ ταξιαρχίας. 'Η συνάντησις μὲ τοὺς παληοὺς συνεργάτας τῆς πρώτης Γαλλικῆς 'Αποστολῆς ², ἔπειτα ἀπὸ δύο δεκαετίαι περίπου, ἦταν ἐγκάρδια. 'Ο στρατηγὸς καὶ ἡ στρατηγίνα βάζουσι τὰ δυνατὰ τους γιὰ νὰ περιποιηθοῦν τὸν ξένο τους· μέσα σὲ ἄλλαι φιλοφρονήσεις τὸν πηγαίνουσι «περίπατον ἐφ' ἀμάξης» στὴν συνεχόμενη παραλία τοῦ Saint-Malo καὶ ὀργανώνουσι γεῦμα μὲ ἄλλα φιλικὰ ζεῦγη, ἀλλὰ *καμμία ἐκ τῶν κυριῶν δὲν ἦτο εὐμορφη. Εἰς τὰς 10 1/2 εὐτυχῶς διελέθη ἡ συναναστροφή, ἡ ὁποία, καίτοι εὐχάριστος, δι' ἐμὲ δὲν εἶχε θέλητρον.*

'Ανάλογαι περιποιήσεις στὸ Le Mans. 'Εκεῖ τὸν δέχεται τὸ ζεῦγος Perruchon *καὶ αἱ δύο κάλλιστα θυγατέρες του*, μέσα σ' ἓνα περιβάλλον εὐρύχωρον καὶ ἀνετον, ὅπου οἱ τρεῖς

1. Βλ. σ. 243.

2. Βλ. σ. 117, 119.

κυρίες τοῦ σπιτιοῦ περνοῦν τὴν ἡμέρα τους *ἐργαζόμεναι ποτὲ μὲν εἰς τὴν καλλιτεχνίαν — τῆς νεωτέρας κόρης καταγιομένης εἰς τὴν μουσικὴν τῆς δὲ μεγαλιτέρας εἰς τὴν ζωγραφικὴν —, ποτὲ δὲ ράπτουσαι ἐνδύματα διὰ τοὺς πτωχοὺς.*

Ἐπιστροφή στὸ Παρίσι στὶς 18 Δεκεμβρίου, παραμονὴ *τῆς πρώτης τοῦ ἔτους τῶν Φοράγων.*

Στὸ Creusot. — Ἡ διαμονὴ στὸ Creusot κράτησε ἀπὸ τὶς 13 Φεβρουαρίου ἕως τὴν 1ην Ἰουνίου 1906, μὲ εἰκοσαήμερη διακοπὴ γιὰ πρόσθετες συνεννοήσεις στὸ Παρίσι.

Τὰ δύο τελευταῖα σημειωματάρια αὐτῆς τῆς περιόδου ἀναφέρονται, σχεδὸν ἀποκλειστικά, στὴν κατασκευὴ τοῦ πυροβόλου ἐπὶ τόπου. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον ποῦ παρουσιάζουν εἶναι, σχεδὸν ἀποκλειστικά, τεχνικό.

Ἐκπρόσωπος τῆς Ἑταιρίας παρέλαβε ἀπὸ τὸν σιδηροδρομικὸ σταθμὸ τοῦ Creusot τὸν Ἑλληνα ἐφευρέτη καὶ τὸν ἐγκατέστησε στὸν *Ξενῶνα τῆς Ἑταιρίας (le Cercle), μέγα καὶ κάλλιστον οἰκοδόμημα.*

Τὴν ἐπαύριο, ἔπειτ' ἀπὸ τὶς ἐθιμοτυπικὰς ἐπισκέψεις, ἄρχισαν οἱ πρώτες ἐπαφὲς μὲ τοὺς τεχνικοὺς, ὄχι καὶ πολὺ ἐνθαρρυντικὰς γιὰ σύντομη ἀποπεράτωση τοῦ ἔργου.

Ἀπὸ τὶς πολυσέλιδες τεχνικὰς περιγραφὰς τῶν διαδοχικῶν σταδίων τῆς ἐργασίας παραθέτουμε μόνον ἐλάχιστες περικοπὰς, ἐνδεικτικὰς τῆς περίπλοκης διαδικασίας.

15 Φεβρουαρίου (...). Σήμερον μετὰ μεσημβρίαν μεταβὰς εἰς τὸ τμήμα τῶν ἔργων τοῦ Πυροβολικοῦ, εὔρον τὸν διευθυντὴν αὐτοῦ κ. Schirmann, ὅστις μὲ ὠδήγησεν εἰς τοὺς κατεργαζομένους τὰ τεμάχια τοῦ πυροβόλου μου τεχνίτας. Εἶναι ταῦτα τὸ τεμάχιον τοῦ ἐσωτερικοῦ σωληνός, τὰ δύο τεμάχια τῶν προσαρμοσθησομένων ἐπ' αὐτοῦ στεφανῶν καὶ τὸ τεμάχιον τὸ ἀποτελέσον τὸ χιτώνιον. Ταῦτα σφυρηλατηθέντα καὶ διαμορφωθέντα περίπου εἰς τὸ σχῆμα τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἔχῃ τελικῶς, μὲ διαστάσεις ὅμως πολὺ μεγαλειτέρας, διαμορφοῦνται ἤδη εἰς τὸ τμήμα τοῦτο ἐξωτερικῶς, ἀφαιρουμένου μέρους τοῦ πάχους, κατόπιν δὲ θὰ διατρυπηθῶσιν εἰς τὸ αὐτὸ τμήμα, διδομένης εἰς αὐτὰ διαμέτρου ὁπῆς ὀλίγον μικροτέρας τῆς τελικῆς, καὶ μετὰ τοῦτο θέλουσι σταλῆ εἰς τὸ τμήμα τῶν κατασκευῶν (*Atelier de Constructions*) ἵνα ὑποβληθῶσιν εἰς τὴν βαφὴν¹ καὶ ὑποστῶσιν τὴν δοκιμασίαν τοῦ μετάλλου. Μοὶ ἐξέφρασαν τὴν ἐλπίδα ὅτι αἱ ἐργασίαι αὗται θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ γίνωσι μετὰ 8 ἡμέρας.

Ἐπίσης τὸ *traineau* (ἔλκυθρον) τοῦ πυροβόλου ἐδόθη πρὸς κατασκευὴν, ἀλλ' εὐρίσκεται ἔτι εἰς τὸ τμήμα τῶν κατασκευῶν. Μελετᾶται ἤδη ἡ κατασκευὴ τοῦ κλείστρου καὶ τὰ ἄλλα μέρη τοῦ συστήματος ἐν γένει. Ἐκ τῶν ὁμιλιῶν μετὰ τῶν σχετικῶν ὑπαλλήλων καὶ τῶν πληροφοριῶν, ἃς ἔλαβον, συμπεραίνω ὅτι ἡ κατασκευὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ περατωθῇ πρὸ τοῦ τέλους τοῦ Ἀπριλίου μηνός (...).

21 Φεβρ. (...). Συνεζήτησα μετὰ τοῦ κ. Duhamel, *chef des études* τῶν πυροβόλων, κατὰ παράκλησιν αὐτοῦ, ζητήματά τινα ἀφορῶντα

1. Δὲν πρόκειται γιὰ βάψιμο, ἀλλὰ γιὰ καταβύθιση πυρακτωμένου σίδηρου σὲ ψυχρὸ νερό. Βλ. ἐγγραφὴ 28 Φεβρουαρίου, λίγο παρακάτω.

λεπτομερείας τινάς, ἃς δὲν κατενόει καλῶς ἐκ τοῦ ἀπλοῦ σχεδίου, ἄνευ περιγραφῆς τινος, τὸ ὁποῖον τοῦ εἶχε σταλῆ ἐκ Παρισίων.

Ἰδίως αὐται περιστρέφοντο εἰς τὸν εἰς τὸ ὄπισθεν ἄκρον τοῦ σωλῆ-
νος προστεθειμένον κατευθυντήρα ὀδόντα, καὶ εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ δίσκου
ἐνδεικνυομένην ἐλικοειδῆ ἐκσκαφήν, εἰς ἣν (...) Κατελήξαμεν εἰς τὸ
συμπέρασμα ὡς πρὸς τὸν κατευθυντήρα ὀδόντα (...) ὡς πρὸς τὴν
ἐκσκαφήν (...).

24 Φεβρ. (...). Μετὰ τοῦ κ. Duhamel συνεζήτησα πάλιν λεπτομε-
ρείας τινάς τῶν καταρτιζομένων σχεδίων ἐκτελέσεως, ἅτινα καὶ μοὶ ἔδειξε
περατωμένα. Εἶχεν ἐπιφέρει ἐπ' αὐτῶν τὰς τροποποιήσεις δι' ἃς εἶχομεν
μείνει σύμφωνοι (...) Εὗρον ὁμως καὶ ἄλλην λεπτομέρειαν ἀξίαν συζη-
τήσεως : τὴν θέσιν καὶ τὸ σχῆμα τῆς προστεθείσης ἐπὶ τοῦ δίσκου ὀπῆς
(...) Τοιουτοτρόπως καὶ ἡ κατασκευὴ εὐκολύνεται καὶ ὀλιγώτερον
βάρος προστίθεται. Ὁ κ. Duhamel εὗρεν ὀρθὰς τὰς σκέψεις ταύτας καὶ
ἀπεφασίσθη νὰ ἐπιφέρῃ τὴν δέουσαν διόρθωσιν (...).

28 Φεβρ. (...). Παρευρέθη εἰς τὴν βαφὴν τῶν διαφόρων μερῶν
τοῦ πυροβόλου μου, γενομένην ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἐπὶ τῶν δοκιμῶν
τοῦ μετάλλου μηχανικοῦ κ. Perdon. Τὰ βαφέντα τεμάχια ἦσαν ὁ σωλῆν,
αἱ δύο αὐτοῦ στεφάναι καὶ τὸ χιτώνιον, ἡ δὲ βαφὴ ἐγένετο ὡς ἑξῆς : Κατὰ
πρῶτον τὰ τεμάχια ταῦτα ἐτέθησαν εἰς καμίους πρὸς πυράκτωσιν. Αἱ
κάμινοι αὐται, ὡς δεικνύει τὸ ἔναντι σχῆμα, εἶναι (...).

20 Μαρτίου (...). Ὅλα τὰ στοιχεῖα τὰ ἀπαρτίζοντα τὸ πυροβόλον
μου συνηθροίσθησαν πλέον εἰς τὸ τμήμα τῶν ὑποδειγμάτων (modèles)
καὶ ἐκεῖ πλέον ἤρχισαν τελειοποιούμενα, ἥτοι προπαρασκευάζεται ὁ κεν-
τρικὸς σωλῆν ἀφ' ἑνὸς (...) καὶ ἀφ' ἑτέρου (...) Ὁ διεθυντὴς τοῦ
τμήματος τοῦ πυροβολικοῦ κατόπιν παρακλήσεώς μου, ἔδωσε διαταγὰς
νὰ ἐπισπευθῶσιν αἱ ἐργασίαι. Ἐλπίζω οὕτω ὅτι μέχρι τέλους Ἀπριλίου
θὰ περατωθῆ ἡ κατασκευὴ (...).

21 Ἀπριλίου (...). Ἡ κατασκευὴ εὐρίσκεται πλέον περὶ τὸ τέλος
της. Ὁ σωλῆν καὶ τὸ χιτώνιον (...) Ὅπωςδὴποτε μὲ διεβεβαίωσαν ὅτι
ἐντὸς 15 ἡμερῶν τὸ πολὺ τὸ πυροβόλον θὰ εἶναι ἕτοιμον νὰ ὑποστῆ τὰ
πρῶτα πειράματα βολῆς. Ἐλπίζω λοιπὸν εἰς τὰς 10 Μαΐου νὰ ἐκτελεσθῶσι
τὰ πειράματα καὶ νὰ δυνηθῶ πλέον ν' ἀναχωρήσω ἐπιστρέφων εἰς τὴν
Ἑλλάδα.

11-20 Μαΐου (...). Καὶ ἡ δεκαμερία αὕτη παρῆλθεν ὀλόκληρος μὲ
τὴν προσδοκίαν τῆς ἀποπερατώσεως τοῦ πυροβόλου μου· ἀλλ' αἱ τελευ-
ταῖαι ἐργασίαι τῆς τελειοποιήσεως καὶ ἀκριβοῦς προσαρμογῆς τῶν διαφό-
ρων μερῶν αὐτοῦ εἶναι τόσον λεπταὶ καὶ ἀπαιτοῦσι τόσον βραδείαν καὶ
ἐπιμεμελημένην ἐργασίαν ὥστε θὰ χρειασθῶν ἔτι ἡμέραι τινές.

21-30 Μαΐου (...). Τέλος, ἤδη προσεγγίζει εἰς τὸ τέλος της ἡ κατα-

σκευή τοῦ πυροβόλου (. . .) Κατεσκευάσθησαν ἔτι 50 βλήματα κυλινδρικά, ὀλόσωμα, βάρους 5 χιλ. 3, καὶ (. . .). Τὴν Κυριακὴν εἰργάσθησαν ἔτι μέχρι τῆς μεσημβρίας, ἵνα συναρμολογήσωσι καὶ ἐτοιμάσωσι αὐτὰ διὰ τὰ πειράματα.

Τὴν Δευτέραν 29 Μαΐου ἤρχισαν ταῦτα ἐν τῷ πολυγώνῳ τῆς Ἑταιρείας de la Villedieu (. . .) Κατὰ τὰ πειράματα ταῦτα παρατηρήθησαν τὰ ἑξῆς (. . .) Οὕτω τὰ πειράματα ἔδωσαν κάλλιστα ἀποτελέσματα καὶ κατεδείχθη ἡ ἐπιτυχία καὶ ἡ μεγάλη ἀξία τοῦ πυροβόλου τούτου. Ὁ διευθυντὴς τῆς ἐνταῦθα ὑπηρεσίας τοῦ πυροβολικοῦ κ. Husson μοὶ ἔλεγεν ὅτι δὲν ἐπίστευεν εἰς τόσον μεγάλην ἐπιτυχίαν καὶ ὅτι εἶναι πλέον βέβαιος ὅτι τὸ πυροβόλον αὐτό, ἔχον ἴσην σχεδὸν ἀξίαν πρὸς ἓν πεδινὸν ἑλαφρὸν πυροβόλον, δὲν θὰ βραδύνη νὰ ζητηθῆ ἀπὸ πολλὰ Κράτη (. . .) Τὰ πειράματα θέλουσιν ἐξακολουθήσει ἐνταῦθα καὶ εἰς Havre, ὅπως ὀρισθῶσιν ἐντελῶς αἱ καλύτεραι βλητικαὶ συνθήκαι τοῦ πυροβόλου.

Στὰ δύο τελευταῖα σημειωματάρια αὐτῆς τῆς περιόδου ὑπάρχουν ἀρκετὲς σελίδες ποὺ δὲν ἀφοροῦν ἄμεσα τὴν κατασκευὴν τοῦ πυροβόλου.

Τέτοιαι εἶναι οἱ σελίδες ποὺ περιγράφουν τὴν ἰδιόρρυθμην αὐτὴ πολιτεία τοῦ Creusot, πρὸ πάντων τῆς ἀπέραντες ἐγκαταστάσεις τῶν ἐργοστασίων καὶ τὸν τρόπο τῆς λειτουργίας τους, ἀλλὰ καὶ τὴν ἡρεμὴ ζωὴ στὸν Ξενῶνα τῆς Ἑταιρείας, μὲ τὴ διαβατική συντροφίαν συναδέλφων ἀπ' ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου.

(. . .). Ἄν καὶ ἡ πόλις δὲν ἔχει πλείονας τῶν 30 χιλιάδων κατοίκων, ἐν τούτοις, ὡς ἐκ τῆς κατασποράς αὐτῆς εἰς τοὺς περίριξ λόφους, παρέχει μεγάλην ποικιλίαν καὶ ἔκτασιν περιπάτων (. . .) Πολλαχοῦ, ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων ἰδίως, ὑπάρχουσι δασύλλια ἐξ ἑλατῶν, καὶ εἰς τὰ χαμηλότερα μέρη σχηματίζονται μικραὶ λίμναι περιποιημέναι, εἰς τὴν ὄχθην τῶν ὁποίων δύναται τις νὰ περιπατῆ. Πανταχοῦ βλέπει τις τὴν μέριμναν τῶν ἀρχῶν καὶ τὸν σεβασμὸν τῶν κατοίκων πρὸς τὰς ἀστυνομικὰς διατάξεις. Πάντα τὰ δασύλλια, τὰ μικρὰ πάρκα, οἱ κήποι, εἶναι περιφρακτα, καθαρὰ, οὐδεὶς τὰ ἐγγίζει, οὐδεὶς βαδίζει παρὰ μόνον ἐπὶ τῶν χαραγμένων ὁδῶν (. . .).

Ὁ διαμένων ἐπ' ὀλίγον χρόνον εἰς Κρεζῶ δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ, ἂν δὲν τύχῃ νὰ τοῦ τὸ εἶπη τις, ὅτι εὐρίσκεται ἐπὶ ἀνθρακωρυχείου. Πράγματι ἡ πόλις τοῦ Κρεζῶ εὐρίσκεται ἄνωθεν ἀνθρακωρυχείου, τὸ ὅποιον ἀνήκει εἰς τὴν Ἑταιρίαν Schneider καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐξάγεται ὁ διὰ τὰ ἐργοστάσια ἀναγκαῖος ἄνθραξ. Πρὸς τοῦτο, μεταξὺ τῶν ἐργοστασίων, εἰς διάφορα σημεία ὑπάρχουσι φρέατα 200 καὶ πλέον μέτρων καὶ ἐγκαθίδρυσις παρ' αὐτὰ τῶν ἀναγκαίων μηχανημάτων πρὸς ἐξαγωγήν, καθάρσιν κλπ. τοῦ ἀνθρακος (. . .) Διὰ τοῦ φρέατος αὐτοῦ κατέρχονται εἰς τὰς ὑπογείους στοὰς οἱ ἐργάται καὶ ἀνασκάπτουσι τὰς ἀνθρακούχους διαστρώσεις ἐκ τῶν ὁποίων ἀναβιβάζεται ὁ ἀνθραξ, ὥστε κάτωθεν τῆς πόλεως καὶ εἰς βάθος ποῦ μὲν 200 μέτρων, ποῦ δὲ μείζον, αἱ ὑπόγειοι διαστρώσεις εἶναι

ἀνεσκαμμένοι καὶ ἡ πόλις ἐρείδεται, οὕτως εἶπεῖν, ἐπὶ μιᾷ παμμεγίστης στοᾶς. Ἔνεκα δὲ τούτου συμβαίνουσι ἐνίοτε εἰς τινα σημεῖα κατακαθήσεις τοῦ ἐδάφους καὶ διαρραγαὶ τῶν οἰκιῶν (. . .).

Ἡ περιγραφή τῶν ἐγκαταστάσεων, τῶν μηχανῶν καὶ τῶν διαφόρων σταδίων τῆς βιομηχανικῆς διαδικασίας — σχεδιαστήριο, ὑψικάμινος, ἐλασματουργεῖα, σφυρηλατήσεις, πιεστήρια κλπ. — γίνεται μὲ τόση πληρότητα καὶ ἀκριβολογία, ὥστε νομίζει κανεὶς ὅτι οἱ σελίδες αὐτὲς προορίζονται γιὰ παράδοση ἀπὸ καθηγητικὴ ἔδρα ἢ γιὰ δημοσίευση σὲ τεχνικὸ περιοδικό. Λ.χ. :

22 Φεβρ. (. . .). Ἄλλο τμήμα τῶν ἀπεράντων ἐργοστασίων, τὸ τῶν laminoirs, ἦτοι τὰ ἐλασματουργεῖα, ἀποτελεῖται ἀπὸ μεγίστην ἕκτασιν ἐργοστασίων (. . .) Ἐν αὐτοῖς κατασκευάζονται διὰ τῆς συμπίεσεως καὶ τῆς ἔλξεως, οὕτως εἶπεῖν, παντὸς εἶδους ἔργα ἐκ χάλυβος ἢ ἐκ σιδήρου (. . .) Διὰ νὰ γίνῃ μία ράβδος σιδηροδρόμου, λαμβάνεται ἐν τεμάχιον χάλυβος κοντὸν καὶ χονδρὸν, τὸ ὁποῖον διαβιβάζεται, ἀφοῦ καὶ αὐτὸ πυρακτωθῆ, διὰ μέσου περιστρεφόμενων κυλίνδρων, πολλάκις ἐκάστοτε σμικρυνομένης τῆς μεταξὺ αὐτῶν ἀποστάσεως, ὥστε συμπίεζεται μεταξὺ αὐτῶν καὶ τὸ πάχος του μεταβάλλεται εἰς μῆκος, καὶ γίνεται οὕτω λεπτότερον καὶ μακρύτερον. Κατόπιν διαβιβάζεται δι' ἄλλων περιστρεφόμενων κυλίνδρων, τῶν ὁποίων ἡ ἐπὶ τῆς σιδηρᾶς ράβδου ἐνεργοῦσα ἐπιφάνεια ἔχει τὸ σχῆμα τῆς ράβδου τῶν σιδηροδρόμων, κατ' ἀρχὰς μὲν μεγαλύτερον, βαθμηδὸν δὲ σμικρυνόμενον μέχρι τῶν διαστάσεων τῆς ἐν χρήσει ράβδου. Διαβιβαζομένη λοιπὸν διὰ τῶν διαφόρων αὐτῶν μεταξὺ τῶν κυλίνδρων ὁπῶν, ἡ πεπυρακτωμένη ράβδος λαμβάνει ἐν τέλει τὸ σχῆμα καὶ τὰς διαστάσεις, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ἔχη. Ἡ ἐργασία δὲ αὕτη γίνεται μετὰ μεγάλης ταχύτητος, καὶ βλέπει τις εἶδος πεπυρακτωμένου ὄφους νὰ σύρεται ταχύτατα μόνος εἰσερχόμενος εἰς μίαν ὀπὴν καὶ ἐξερχόμενος ἀπὸ ἄλλην. Οἱ ἔργαται ἀπλῶς, διὰ μακρῶν ράβδων, τοῦ δίδουσι τὴν κατεύθυνσιν (. . .).

(. . .). Τὸ περιεργότερον ἦτο ἡ κατασκευὴ χαλυβδίνης πλακὸς μελλούσης νὰ χρησιμεύσῃ διὰ θώρακα πλοίου, ἐχούσης 5 μέτρα μῆκος, 2 πλάτος, 20 ἑκατοστὰ πάχος καὶ 15.000 χιλιόγραμμα (δηλ. 15 τόνους) βάρους.

Πρὸς κατασκευὴν αὐτῆς εἶχε τεθῆ ἐν τῇ καμίνῳ τεμάχιον κυβικὸν χάλυβος βάρους 15 τόνων καὶ ἀφέθη ἵνα πυρακτωθῆ καλῶς ἐπὶ 18 ὥρας (. . .) Ἡτοιμάσθη λοιπὸν τὸ laminoir, ἀποτελούμενον ἀπὸ δύο μεγίστους καὶ βαρυτάτους κυλίνδρους καὶ ἀπὸ διάφορα μηχανήματα ἀνυψώσεως, κινήσεως κατὰ διαφόρους διευθύνσεις, κυλινδήσεως κλπ., τοῦ μεγίστου αὐτοῦ πεπυρακτωμένου ὄγκου.

Ἦνοίχθη ἡ πύλη τῆς μεγίστης καμίνου καὶ μέγας γερανὸς κινηθεὶς ἐπλησίασεν εἰς τὴν κάμινον, ἦπλωσεν ἐντὸς αὐτῆς τὸν βραχίονά του καὶ

άνυψωσε τὸν πεπυρακτωμένον ὄγκον, ὃν, κινήθεις πάλιν ἀντιθέτως, ἔφερε καὶ ἐναπέθεσεν ἐνώπιον τῶν πιεστικῶν κυλίνδρων τοῦ *laminoir*. Δι' ἄλλων μηχανημάτων, ὁ ὄγκος αὐτὸς ἤρχισε νὰ διέρχεται ἐπανειλημμένως ἐκ τῶν κυλίνδρων, τῶν ὁποίων ἡ ἀπόστασις βαθμηδὸν ἐσμικρύνετο, οὕτως ὥστε τὸ χονδρότατον τεμάχιον ἐλεπτύνετο καὶ ἐλάμβανε βαθμηδὸν σχῆμα πλακός. Ἐργάται ἰστάμενοι πλησίον ἔρριπτον ἐπ' αὐτοῦ βεβρεγμένα τεμάχια ξύλων, τὰ ὁποῖα αὐθωρεὶ κατεκαίοντο μετὰ πατάγου, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ν' ἀφαιρῶσι τὴν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ ὀξειδωσιν. Ἐν τῷ μεταξύ, δι' ἄλλων μηχανημάτων, ἐστρέφετο κατὰ διαφόρους διευθύνσεις καὶ ἐγυρίζετο ὀλόκληρος ἡ πλάξ ἀπὸ τὴν ἄλλην ἐπιφάνειαν, ὥστε ἡ διὰ τοῦ κυλίνδρου συμπίεσις νὰ γίνεται παντοῦ ὁμοίομορφος. Ἐντὸς ἡμισείας ὥρας ἀπετελέσθη ἡ πλάξ εἰς τὰς ὀρισθείσας διαστάσεις. Πεπυρακτωμένη δὲ ἔτι, ὡς ἦτο, ἐφορτώθη ἀμέσως ἐπὶ σιδηροδρόμου καὶ ἐστάλη εἰς ἄλλο ἐργοστάσιον, ἵνα ἀποπερατωθῇ ἡ δι' αὐτὴν ὑπολειπομένη ἐργασία (. . .).

Τὰ ἐργοστάσια δύνανται νὰ κατασκευάσωσι διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου μεταλλικὰς πλάκας ἀπὸ τῶν λεπτοτάτων, πάχους 1/10 τοῦ χιλιοστομέτρου (. . .) μέχρις 75.000 χιλιογράμμων βάρους, 20 μέτρων μήκους, 4 πλάτους καὶ 20 ἑκατοστῶν πάχους (. . .).

Αὐτὸ τὸ πελώριο βιομηχανικὸ συγκρότημα ἦταν οἰκογενειακὸ φέουδο τῶν *Schneider*, ἀπὸ πολλῆς δεκαετίας.

Ὁ κ. *Schneider*, κατὰ τὰ 3/4 περίπου ἰδιοκτῆτης τῶν ἀπεράντων ἐργοστασίων καὶ κτήσεων τῆς Ἐταιρίας, οὐ μόνον ἐν *Creusot* ἀλλὰ καὶ ἐν *Haut* καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Γαλλίας, εἶναι νέος 37 ἐτῶν, ὑπανδρος καὶ πλουσιώτατος. Ἐνταῦθα διατηρεῖ ἀνακτορικὸν οὕτως εἰπεῖν μέγαρον καὶ παμμέγιστον πάρκον πρὸ αὐτοῦ. Κατοικεῖ δὲ ἐνταῦθα κατ' ἔτος ἐπὶ τινὰς μῆνας. Ἀτυχῶς ὅταν ἦλθον εἶχε φύγει καὶ δὲν ἠδυνήθη νὰ τὸν γνωρίσω (. . .).

Κάποια ποικιλία εἰσάγουν στὶς τεχνικὰς περιγραφὰς τὰ λίγα πού σημειώνονται ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, σ' αὐτὰ τὰ δύο τετράδια, γιὰ τὴ διαβίωσιν τῶν φιλοξενουμένων τῆς Ἐταιρίας στὸν Ξενῶνα.

(. . .). Ζωὴ μονότονος μὲν ἀλλ' εὐχάριστος (. . .) Τὴν ἐσπέραν ἐγευμάτιστα μετὰ νέου Ὀλλανδοῦ μηχανικοῦ ἐλθόντος ὅπως ἐπισκεφθῇ τὰ ἐργοστάσια καὶ προτιθεμένου νὰ ἰδρύσῃ ἐργοστάσιον παραγωγῆς ὀπίου εἰς Ἰνδοκίαν. Μετὰ τὸ γεῦμα ἔπαιξα μετ' αὐτοῦ μπιλλιάρδον καὶ κατόπιον ἐχωρίσθημεν, διὰ νὰ μὴ ἰδωθῶμεν ἴσως ποτὲ πλέον (. . .).

(. . .). Ἐγνώρισα τὸν Ρῶσον συνταγματάρχην *Μιχαηλόβσκη* ἐλθόντα διὰ μίαν ἡμέραν εἰς *Creusot* πρὸς ἐπιθεώρησιν τῶν διὰ τὸν Ρωσικὸν στρατὸν κατασκευαζομένων βλημάτων. Εἶναι ἔξυπνος καὶ κάλλιστος ἄνθρωπος, μὲ ὠραία ξανθὰ μαλλιά καὶ μακρὰν ξανθὴν γενειάδα. Ἔχει τὸ

χαρακτηριστικὸν ὅτι ἀφίνει τὰ μαλλιά του μακρὰ ὡς παπαῖς μᾶλλον καὶ μὲ χωρίστραν εἰς τὸ μέσον, τὰ δὲ αὐτιά του εἶναι συνεστραμμένα πρὸς τὰ ἔμπρὸς καὶ προσπαθεῖ νὰ τὰ καλύψῃ διὰ τῶν μαλλιών (. . .).

(. . .). Ἐπίσης τὰς ἡμέρας αὐτὰς ἔμενον τρεῖς Τοῦρκοι ἀξιωματικοί, ἀλλ' ἔτρωγον ἰδιαιτέρως καὶ δὲν τοὺς ἐγνώρισα (. . .).

(. . .). Ἐγνώρισα ἓνα Ἰάπωνα ἀξιωματικόν, τὸν λοχαγὸν Ἰκέδα, ἀσχημάνθρωπον, ἀλλὰ διακεκριμένον ἀξιωματικόν. Μένει εἰς τὸ Creusot ἀπὸ μηνῶν, ἀλλὰ κατοικεῖ εἰς τὴν πόλιν ἐρχόμενος εἰς τὸ Cerele διὰ νὰ παίξῃ μπιλλιάρδον, τὸ ὁποῖον τώρα μανθάνει (. . .).

Περνοῦν, ἀκόμη, ἀπὸ τὸν Ξενῶνα τοῦ Creusot, Βολιβιανοί, Ἀργεντινοί, Ἰσπανοί, Αὐστριακοί, ἓνας Πέρσης στρατηγὸς καὶ πολλοὶ Βούλγαροι.

(. . .). Τὴν ἑσπέραν μετὰ τὸ γεῦμα ἔκαμα γνωριμίαν μετὰ τοῦ ἐν τῷ Cerele κατοικοῦντος Βουλγάρου συνταγματάρχου Μπακάρδιεφ, ἀπευθύνας αὐτῷ πρῶτος τὸν λόγον καὶ αὐτοσυστηθεὶς. Εἶναι ἀρχηγὸς τῆς Βουλγαρικῆς ἀποστολῆς ἐξ ἀξιωματικῶν πρὸς παραλαβὴν καὶ ἐξέλεξις τῶν δι' αὐτοὺς κατασκευαζομένων ἐνταῦθα ταχυβόλων πυροβόλων. Φαίνεται πεφωτισμένος ἀξιωματικὸς, νέος μᾶλλον καὶ διοικητὴς ἤδη, ὡς μοι εἶπεν, τῆς ἐκ δύο συνταγμάτων ὀρειβατικοῦ πυροβολικοῦ Ταξιαρχίας, καὶ κάλλιστος ἐν γένει ἄνθρωπος. Μοι ἐξέφρασε τὴν χαρὰν του διὰ τὴν γνωριμίαν, προσθέσας ὅτι καὶ αὐτὸς ἐπεθύμει ταύτην καὶ προσεπάθει νὰ εὕρῃ τὴν εὐκαιρίαν νὰ συστηθῶμεν. Ἐμείνα πολὺ ἀργὰ μετ' αὐτοῦ καὶ ὠμιλήσαμεν περὶ διαφόρων πραγμάτων, ἰδίως στρατιωτικῶν τῶν τόπων μας. Ἐν τέλει μὲ ἠρώτησε περὶ τοῦ αἰτίου τῆς ἐνταῦθα διαμονῆς μου, καὶ τοῦ ἀνεκοίνωσα τὰ τῆς κατασκευῆς τοῦ πυροβόλου μου, διὰ τὸ ὁποῖον ἔδειξε πολὺ ἐνδιαφέρον καὶ ἐξέφρασε τὴν πεποίθησιν ὅτι ὑπὸ τοὺς ὄρους τοῦ ὀργανισμοῦ του καὶ τῆς κατασκευῆς του δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ ἐπιτύχῃ (. . .).

(. . .). Τὴν ἑσπέραν μετὰ τὸ γεῦμα συνητήθη πάλιν ἐν τῷ ἀναγνωστηρίῳ μετὰ τοῦ Βουλγάρου συνταγματάρχου κ. Μπακάρδιεφ καὶ ὠμιλήσαμεν ἐπὶ μακρὸν περὶ τῶν στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν πραγμάτων τῶν πατριδῶν μας. Ὁ κ. Μπακάρδιεφ φρονεῖ, πολὺ ὀρθῶς, ὅτι ἡ πολιτικὴ τῶν μικρῶν κρατῶν τοῦ Αἴμου πρὸς ἄλληλα εἶναι καταστρεπτικὴ δι' αὐτὰ καὶ δὲν δύναται ἢ θάπτει ἢ βράδιον νὰ ἐπιφέρῃ τὴν καταστροφὴν τῶν πρὸς ὄφελος τῆς Τουρκίας ἢ μᾶλλον ἄλλων μεγάλων Εὐρωπαϊκῶν Κρατῶν, ἐποφθαλμιώντων τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου. Κατὰ συνέπειαν νομίζει αὐτὸς ὅτι τὸ συμφέρον τῶν Κρατῶν αὐτῶν εἶναι νὰ συνασπισθῶσι καὶ ἀποτελέσωσιν εἰδὸς τι Βαλκανικῆς Ὀμοσπονδίας, ἣτις τότε δύναται νὰ ἐπιβληθῇ οὐ μόνον εἰς τὴν Τουρκίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἄλλας δυνάμεις, ἀλλὰ δυστυχῶς, ἐπεῖπεν, εἶναι πολὺ δυσχερὴς ἡ συνεννόησις αὕτη. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι βεβαίως τὸ σχέδιον τοῦτο εἶναι λαμπρόν, μάλιστα δὲ ὁ

μακαρίτης Τρικούπης είχε συλλάβει τοιοῦτόν τι σχέδιον καὶ τὸ εἶχε προτείνει εἰς τὸν Σταμπούλωφ, ἀλλὰ δυστυχῶς οὗτος δὲν τὸ ἀπεδέχθη.

Τοῦτο εἶναι ἀληθές, μοὶ εἶπεν, ἀλλὰ δυστυχῶς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ Σταμπούλωφ περιεσπάτο περὶ ἄλλα σχέδια πολιτικά καὶ δὲν τὸ ἀπεδέχθη. Σήμερον νομίζει ὅτι ἤρχισεν νὰ ὠριμάζη ἡ ἰδέα αὕτη.

Καὶ αἱ βλέψεις σας ἢ μᾶλλον αἱ ἀντιζηλῖαι μας εἰς τὴν Μακεδονίαν, τοῦ εἶπον, πῶς θὰ συμβιβασθῶσιν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ;

Ἡ Μακεδονία ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, μοῦ εἶπεν, θὰ γίνῃ αὐτόνομος πολιτεία καὶ θὰ εἰσέλθῃ καὶ αὕτη εἰς τὴν Ὅμοσπονδίαν. Ἄμα γίνῃ αὐτόνομος, αἱ ἐν αὐτῇ κατοικοῦσαι φυλαὶ θὰ ὁμονοήσωσι, θὰ ζῶσιν εἰρηνικῶς καὶ θὰ ἀναπτύσσωνται ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν ἐλευθερίᾳ γλώσσης καὶ θρησκείας.

Ἐάν, ἐξηκολούθησεν, καταρτισθῇ Ὅμοσπονδία ἐκ τῆς Ρουμανίας, Βουλγαρίας, Ἑλλάδος, Σερβίας, Μαυροβουνίου καὶ Μακεδονίας, θὰ ἀποτελεσθῇ μία δύναμις ἰσχυρὰ καὶ σεβαστὴ, διαθέτουσα πλεον τοῦ ἐνὸς ἑκατομμυρίου στρατοῦ. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ Ὅμοσπονδία αὕτη θὰ γίνῃ οὕτω, ὥστε ἕκαστον κράτος ἀποτελοῦν αὐτὴν θὰ διοικῆται ὡς βούλεται ἐν τῷ ἐσωτερικῷ, μόνον δὲ ὄροι τινές θὰ διακανονισθῶσιν ἀπὸ κοινοῦ καὶ θὰ τηρῶνται ἀπαρεγκλίτως : π.χ. δύναται νὰ ὀρισθῇ ὅτι αἱ τελωνεϊακαὶ ζῶναι μεταξὺ τῶν Κρατῶν τῆς Ὅμοσπονδίας καταργοῦνται καὶ ἀφίεται ἐλευθέρᾳ ἡ εἰσαγωγή καὶ ἐξαγωγή μεταξὺ αὐτῶν, ἡ διπλωματικὴ ὑπηρεσία δύναται νὰ εἶναι κοινὴ, ὁ στρατὸς τῶν κρατῶν τῆς Ὅμοσπονδίας νὰ λάβῃ τὸν αὐτὸν ὄργανισμὸν καὶ ἕκαστον τῶν Κρατῶν νὰ ὑποχρεοῦται νὰ παρασκευάζῃ καὶ παρουσιάζῃ ἐν περιπτώσει πολέμου ὠρισμένην δύναμιν ἀναλόγως τοῦ πληθυσμοῦ του καὶ τῶν πόρων των, κλπ. Εἰς τὴν Ὅμοσπονδίαν αὕτην δύναται νὰ εἰσέλθωσι βραδύτερον καὶ ἡ Ἀλβανία, ὡς καὶ ἡ Βοσνία καὶ Ἐρζεγοβίνη χωριζόμεναι τῆς Αὐστρίας.

Μέγα τὸ σχέδιον τοῦ συνταγματάρχου Μπακάρδιεφ, ἀλλὰ δυστυχῶς, ὡς ὠμολόγησε καὶ ὁ ἴδιος, τὸ εὕρισκε δυσεπίτευκτον ¹.

Ἐπίσκεψη στὸν Διάδοχο.— Ἡ διαμονὴ στὸ Creusot τελειώνει μαζί με τὰ πειράματα τοῦ πυροβόλου.

Τὴν 1ην Ἰουνίου διήλθον ἐν Creusot ἀποχαιρετῶν καὶ εὐχαριστῶν τοὺς διαφόρους ὑπαλλήλους τῆς Ἐταιρίας, οἵτινες μοὶ παρέσχον τὴν συνδρομὴν των καὶ με περιποιήθησαν (. . .) Μετὰ τὸ γεῦμα δέ, κατὰ τὴν 10ην ὥρ. μ.μ. (. . .) με συνώδευσαν μέχρι τοῦ σταθμοῦ (. . .).

1. Δὲν θὰ λησμονηθεῖ πῶς ἡ συνομιλία διεξάγεται τὸ 1906, ὅταν ἀκόμα ὀλόκληρος ὁ Μακεδονικὸς χώρος, ἀλλὰ καὶ οἱ συνεχόμενες ἀπὸ τῆ μιᾶ πλευρὰ Ἀλβανία καὶ Ἡπειρος, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη Θράκη, ἀνῆκαν στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία. Ἐξάλλου δὲν εἶχαν γίνεαι ἀκόμη οἱ ὀμαδικές μετακινήσεις πληθυσμῶν, ποὺ ἐλλάξαν τὴν ὕψη τῆς Μακεδονίας.

Οι δέκα τελευταίες μέρες στο Παρίσι, πριν από την επιστροφή στην Ελλάδα, καταναλώθηκαν σε συνεννοήσεις με τὰ κεντρικά γραφεία και σε άποχαιρειστηρίες έθιμοτυπικές ή φιλικές επισκέψεις. Ένδιαφέρον παρουσιάζει ή επίσκεψη στον Διάδοχο Κωνσταντίνο.

Τῆ 7/20 'Ιουνίου έπεσεκέφθην τὸν Διάδοχον, εύρισκόμενον εἰς Παρισίους και κατοικοῦντα εἰς τὸ Hôtel Continental. Με έκράτησε πολλήν ώραν και τοῦ εξήγησα τὰ τῆς κατασκευῆς και έπιτυχοῦς δοκιμασίας τοῦ πυροβόλου μου και τοῦ εδειξα τὰ σχέδια αὐτοῦ. Έφάνη εύχαριστηθεις και μοῦ εἶπεν ὅτι πρέπει νὰ σταλῆ εἰς τὴν Ελλάδα, νὰ κάμουν πειράματα συγκριτικά με εκείνο τοῦ κ. Λυκούδη, τὸ ὁποῖον κατεσκεύασεν ὁ Κρούπ. Τέλος τὸν παρεκάλεσα πολὺ νὰ επισκεφθῆ τὰ ἐν Creusot έργοστάσια τῆς Έταιρίας, διὰ νὰ ἴδῃ τὰ γαλλικὰ πυροβόλα και νὰ κάμουν ἐνώπιόν του δοκιμὰς τοῦ πυροβόλου. Ὁ κ. Capet εξήτησε νὰ παρουσιασθῆ εἰς τὸν Διάδοχον διὰ νὰ τὸν προσκαλέσῃ διὰ τὴν επίσκεψιν ταύτην.

Φαίνεται βαρυνόμενος νὰ κάμῃ αὐτὸν τὸν κόπον, ἀλλὰ τοῦ συνέστησα ὅτι πρέπει νὰ τὸ ἀποφασίσῃ (. . .).

Ἡ νέα εφεύρεση.— Οὐσιαστικώτερο περιεχόμενον εἶχαν οἱ τελευταῖες έπαφές με τὰ κεντρικά γραφεία τῆς Έταιρίας, γιατί τὸ κύριο θέμα τους αὐτὴν τὴ φορά ἦταν μιὰ νέα εφεύρεση τοῦ ἀντισυνταγματάρχῃ Δαγκλῆ, εφεύρεση ποὺ κατὰ τὸ τελευταῖο ἐξάμηνον εἶχε γίνῃ ἀντικείμενον ἀλληλογραφίας πυκνῆς μεταξύ τοῦ εφευρέτη και τῆς Έταιρίας.

Πρόκειται γιὰ νέα σχέδια λυομένου πυροβόλου σὲ τρία μέρη. Τὰ εἶχε προτείνει ὁ Δαγκλῆς στὴν Έταιρία, μόλις εἴφθασε στὸ Παρίσι, κ' ἀπὸ τότε εἶχαν ἀρχίσει διαπραγματεύσεις, παράλληλες με τὸ ὑπὸ κατασκευὴ πυροβόλο, ἀλλὰ και ἀνεξάρτητες. Τελικὰ, εἵπειτα ἀπὸ περίπου δυὸ χρόνια, φαίνεται (χωρὶς νὰ εἶναι βέβαιο) ὅτι ματαιώθηκε ἡ συμφωνία.

Ἡ σχετικὴ ἀλληλογραφία ταξιθετήθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Δαγκλῆ σὲ χωριστὸ φάκελο, με τὴν έπιγραφὴ :

Ἐλληλογραφία μετὰ τῆς Έταιρίας Schneider et Cie ἀναφερομένη εἰς τὰς προταθείσας εἰς αὐτὴν νέας χαράξεις λυομένου πυροβόλου και εἰς τὴν αἴτησιν προνομίων. 1906. Π.Γ.Δ.

Ἄν κάτι μπορεῖ νὰ κινήσει ἀκόμη τὸ ενδιαφέρον γύρω ἀπ' αὐτὴν τὴ νέα εφεύρεση (ποὺ ἀντιπροσωπεύεται στὸ Ἄρχειο με περίπου 50 έγγραφα και 15 ἡμερολογιακὰς σελίδες), εἶναι, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Έταιρίας, προσπάθεια, ὅχι και πολὺ ἔντεχνη ἀλλωστε, νὰ οἰκειοποιηθῆ τὴ νέα εφεύρεση, τάχα σὰν παρακολούθημα τῆς πρώτης ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ εφευρέτη, ἐπίμονη προσπάσις τῆς πνευματικῆς του ἰδιοκτησίας.

Συνεζήτησα μετὰ τοῦ κ. Patard σχεδὸν ἐπὶ 1 1/2 ώραν. Οὗτος ἀφοῦ ἤρχισε με πολλὰ κομπλιμέντα κλπ., ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς νὰ μοῖ ὑποδείξῃ ὅτι ἀφοῦ ἔκαμα ἅπαξ μιάν σύμβασιν μετ' αὐτῶν διὰ τὸ κατασκευαζόμενον πυροβόλον, ὦφειλον και πᾶσαν νέαν ἐργασίαν νὰ παραδίδω εἰς αὐτοὺς ἄνευ προνομίων. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι ὅχι μόνον τοιοῦτόν τι δὲν περιλαμβάνεται εἰς τὴν σύμβασιν, τὴν ὁποῖαν εἶχομεν κάμει, ἀλλὰ και εύρίσκω πολὺ παράδοξον τοιαύτην ἀξίωσιν.

Μοῦ ἀπήντησεν ὅτι ἔχω δίκαιον, ὅτι τὸ σφάλμα ἦτο ἰδικόν του, διότι ἔλησμόνησε νὰ περιλάβῃ αὐτὸν τὸν ὄρον εἰς τὴν σύμβασίν μας, ἀλλ' ὅτι τοῦτο εἶναι συνήθεια τῆς Ἑταιρίας καὶ οὕτω πάντοτε, καὶ μὲ ἄλλους μεθ' ὧν συνειργάσθησαν, ἐγένετο.

Τοῦ ἀπήντησα ὅτι λυποῦμαι πολὺ, ἀλλ' ὅτι ἀφοῦ δὲν ἔχομεν κάμει τοιαύτην συμφωνίαν, ἔχω δικαίωμα νὰ θεωρῶ, ὡς εἶναι, νέαν τὴν ἐργασίαν μου αὐτὴν καὶ νὰ ἐπιθυμῶ νὰ τὴν ἐξασφαλίσω διὰ προνομίου, τὸ ὅποιον εἶμαι πρόθυμος νὰ μεταβιβάσω πρὸς τὴν Ἑταιρίαν των, πρὸς τὴν ὁποίαν ἔχω ὄλην τὴν ἐμπιστοσύνην καὶ ὀφείλω εὐχαριστίας.

Ἐποχώρηση τῆς Ἑταιρίας σὲ νέες θέσεις :

Μετὰ τοῦτο ἠθέλησε νὰ μὲ πείσῃ ὅτι δὲν εἶναι ἀναγκαῖον τὸ προνόμιον, ὅτι τούναντίον τοῦτο εἶναι ἐνίοτε ἐπιβλαβές, ὅτι περιορίζει τὴν ἐλευθερίαν, τὰς τελειοποιήσεις κλπ. Τοῦ ἐπολέμησα ὅσον ἦτο δυνατόν καὶ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο καὶ τοῦ προσέθεσα ὅτι ἐγὼ ἠδυνάμην μόνος νὰ ζητήσω τὸ προνόμιον, ἂν δὲ ἔδωσα τὰ σχέδιά μου εἰς τὴν Ἑταιρίαν, ἵνα δι' αὐτῆς τὸ λάβω, ἔκαμα τοῦτο κατὰ παρακίνησιν τοῦ κ. Métivier, ἐκ τῶν λόγων τοῦ ὁποίου ἐνόμισα ὅτι ἡ Ἑταιρία θὰ ἦτο πρόθυμος πρὸς τοῦτο. Ἐὰν αὕτη δὲν τὸ ἐπιθυμῆ, δύναμαι νὰ τὸ ἐπιδιώξω μόνος.

Ἄλλὰ δὲν μοῦ ἔλεγε πάρε τα ὀπίσω· ἠθελαν τὰ σχέδια ἄνευ προνομίων.

Κατόπιν (. . .).

Τὸ παιχνίδι τοῦτο, ποὺ κράτησε περίπου ἑπτὰ μῆνες στὸ πρῶτο του στάδιο, συνεχίστηκε κυριολεκτικὰ ἕως τὴν τελευταία ὥρα.

10 Ἰουνίου (. . .). Συνωμίλησα πάλιν ἐν ἐκτάσει περὶ τῶν ὄρων τοῦ συμβολαίου διὰ τὸ *hrevet*, ἐμείναμεν δὲ σύμφωνοι νὰ ζητηθῆ πρῶτον διὰ τῆς Ἑταιρίας τὸ προνόμιον δι' ἐμὲ ἀπὸ τὴν Γερμανίαν, ὅπου εἶναι μεγαλύτερα αὐστηρότης διὰ τὰ προνόμια, καί, ἂν μοῦ χορηγηθῆ ὑπ' αὐτῆς, τότε νὰ ζητηθῆ καὶ ἐν Γαλλίᾳ καὶ νὰ ὑπογράψωμεν τὸ συμβόλαιον, ἐπὶ τῶν ὄρων τοῦ ὁποίου συνεφωνήσαμεν, δι' οὗ θὰ παρεχωρεῖτο εἰς τὴν Ἑταιρίαν ἡ ἐκμετάλλευσίς τοῦ προνομίου τούτου· ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἠθέλε πληρῶνεσθαι ὑπὸ ταύτης εἰς ἐμὲ ἐν περιπτώσει πωλήσεως τοῦ νέου πυροβόλου, 10 % ἐπὶ τῆς τιμῆς τῆς πωλήσεως αὐτοῦ.

Τὴν ἐσπέραν, μετὰ τὸ γεῦμα, μεταβάς εἰς τὸν σταθμὸν τῆς Lyon ἀνεχώρησα διὰ τοῦ τραίνου τῆς 10 1/2 ὥρ. διὰ Πρίντιζι, μέσῳ Λωζάννης, Simplon καὶ Μιλάνου¹.

1. Στὰ χαρτιὰ αὐτῆς τῆς περιόδου, πάντα σχετικὰ μὲ τὴν κατασκευὴ τοῦ πυροβόλου, ὑπάρχουν ἐπίσης : α) 23 ποικίλα ἔγγραφα (ἀναφορὰς πρὸς τὸ λογιστήριον τοῦ Ἐπιχειρήματος τῶν Στρατιωτικῶν, ὑπηρεσιακὴ ἀλληλογραφία μὲ τοὺς πρέσβεις Ν. Δεληγιάννη καὶ Κλ.

Ἐναμονή καὶ ἀνησυχίες.— Ἐπιστρέφοντας στὴν Ἑλλάδα, στὶς 15 Ἰουνίου, ἔπειτα ἀπὸ περίπου ἑπτάμισι μηνῶν ἀπουσία, ὁ ἀντισυνταγματάρχης Δαγκλῆς ὑπέβαλε στὴ Γενικὴ Διοίκηση τοῦ Στρατοῦ πολυσέλιδη ἀναφορά, ἡμερομηνίας 24 Ἰουνίου 1906, ὅπου ἐκθέτει τὰ τῆς συνεργασίας του μὲ τὸν Οἶκο Schneider σὲ ὄλα τῆς τὰ στάδια, ἀπὸ τὶς συνεννοήσεις στὸ Παρίσι γιὰ τὸν καταρτισμὸ τοῦ ὀριστικοῦ σχεδίου, ἕως τὴν παρακολούθηση τῶν ἐργασιῶν κατασκευῆς στὰ ἐργοστάσια τοῦ Creusot καὶ τὰ πρῶτα πειράματα βολῆς στὸ ἐκεῖ πολὺγωνα τῆς Ἑταιρίας ¹.

Μετὰ τὴν τεχνικὴ ἀνάλυση τοῦ ἔργου, ἡ ἀναφορά συνεχίζει :

Ἡ εὐστάθεια, ἡ ἀντοχή, ἡ εὐθυβολία καὶ ἡ λειτουργία ἐν γένει τοῦ συστήματος κατὰ τὰς δοκιμὰς ταύτας ἀπεδείχθησαν κάλλιστα. Ἐπίσης ἡ βλητικὴ δύναμις τοῦ πυροβόλου κατεδείχθη σημαντικὴ (...). Ἡ Ἑταιρία θέλει ἐξακολουθήσει τὰ πειράματα ὑπὸ τοὺς αὐστηροτέρους ὄρους πρὸς ἔντελὴ ὀρισμὸν τῶν καλλιτέρων βλητικῶν συνηκῶν τοῦ νέου τούτου συστήματος πυροβόλου καὶ πρὸς κατασκευὴν τῶν πινάκων βολῆς αὐτοῦ, μεθ' ὃ τοῦτο θέλει εἶσθαι ἕτοιμον πρὸς ἀποστολὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅταν τὸ Ὑπουργεῖον ἀποφασίσῃ νὰ ὑποβάλλῃ αὐτὸ εἰς πειράματα ἐνταῦθα (...).

Οὔτε ὁ ἴδιος ὁ ἐφευρέτης, οὔτε οἱ τεχνικοὶ τοῦ Creusot θὰ φαντάζονταν πῶς ἡ τελευταία φάση τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ πυροβόλου ἕως τὴν ἀποστολὴν του στὴν Ἀθήνα, ἐμελλε νὰ παραταθεῖ ἀκόμη δέκα μῆνες περίπου.

Τὰ πρῶτα γράμματα πού φθάνουν ἀπὸ τὴ Γαλλία ἀναφέρονται στὴν ἐπίσκεψη τοῦ Διαδόχου στὸ Creusot. Καὶ ὁ μὲν Canet περιορίζεται σὲ ἐγκάρδιες γενικότητες (28 Ἰουνίου 1906) :

(...). Je suis heureux de vous dire que l'ensemble du matériel s'est fort bien comporté pendant les tirs et les manœuvres; je crois que S.A.R. en a conçu une excellente impression. Je souhaite, à notre mutuel intérêt, que le canon démontable dont nous allons poursuivre l'expéri-

Ραγκαβῆ, ἐπιστολὲς πρὸς καὶ ἀπὸ στρατηγούς Vosseur, Perruchon καὶ Κ. Σαπουνηζάκη) καὶ β) φάκελοι μὲ πρόχειρα σημειώματα (ὀνόματα καὶ διευθύνσεις, λογαριασμοί, ἐπισκεπτήρια).

1. Παράλληλα μὲ τὴν προϊσταμένην του ἀρχή, ὁ Δαγκλῆς φρόντισε νὰ ἐνημερώσει τὴν κοινὴ γνώμη γιὰ τὴν ἀποπεράτωση τοῦ πυροβόλου του καὶ, λίγες μέρες πρὶν φύγει ἀπὸ τὸ Παρίσι, ἔστειλε στὶς ἐφημερίδες «Ἀκρόπολις» καὶ «Ἐστία» («σχετικῶν ἀρθριδίων»), πού δημοσιεύθηκε στὰ φύλλα τῆς 11 Ἰουνίου 1906 («Ἐφεύρες εἰς Ἑλληνος ἀξιοματικῶν»). Τὴν δημοσίευση ἀκολούθησε διεξοδικὴ «ἀνασκευὴ» τοῦ ἀρθριδίου, καὶ προβολὴ τῶν γνωστῶν ἀξιώσεων Λυκούδη, μὲ δυὸ πολὺστυλα ἀνυπόγραφα ἄρθρα στὴν ἐφημερίδα «Ἀθῆναι» τῆς 16 καὶ 17 Ἰουνίου.

Ἡ ἀναπάντηση Δαγκλῆ ἀναπτύσσει τὸ θέμα ἰδίως ἀπὸ τὴν τεχνικὴν του πλευρὰ. Δημοσιεύθηκε, ἐπίσης ἀνυπόγραφη, σὲ τρεῖς συνέχειες στὴν ἐφημερίδα «Ἀκρόπολις» τῆς 23, 24 καὶ 25 Ἰουνίου. Τὰ χειρόγραφα βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο, ὅπου καὶ ἄλλα ἀνάλογα σχόλια : στὴν ἐφημερίδα «Ἀθῆναι», 24 καὶ 28 Μαΐου, καὶ Le Monde Hellénique, 9, 23, 30 Ἰουνίου 1907.

mentation trouve dans les milieux militaires à Athènes un accueil très favorable, de nature à déterminer sa prochaine adoption dans l'Armée Hellénique. Il le mérite et j'espère qu'avec l'appui de votre autorité en Grèce il aura, sans tarder beaucoup cette flatteuse consécration (...).

*'Αλλά στά γράμματα τοῦ Husson καί στίς ἀπαντήσεις τοῦ Δαγκλῆ, διαγράφονται, ἔστω καί ἀχνά, τὰ τρία κύρια θέματα πού θ' ἀπασχολήσουν στούς ἐπόμενους μῆνες τόν ἐφευρέτη καί τόν κατασκευαστή καί θά τροφοδοτήσουν τήν ἀλληλογραφία τους : ἀλλεπάλληλες μικροαναπροσαρμογές καί τελειοποιήσεις τοῦ κατασκευασμένου πυροβόλου· ἀγρυπνη παρακολούθηση τῆς παράλληλης ἐτοιμασίας τοῦ πυροβόλου Λυκούδη στά ἐργοστάσια Krupp· συνέχιση τῶν διαπραγματεύσεων γιά τήν ἐκτέλεση καί τήν ἐκμετάλλευση, τοῦ νέου σχεδίου.

29 juin 1906, Mon Colonel, Son Altesse le prince héritier accompagné de son officier d'ordonnance et de Mr. Théotokis fils est arrivé au Creusot mercredi matin, 27, accompagné par Mr. Schneider et Mr. Canet. J'étais en congé mais on a eu le temps de me rappeler par dépêche et j'ai pu accompagner Son Altesse dans sa visite des ateliers d'artillerie et au Polygone. Nous avons tiré et expliqué (...) Le matériel Schneider-Canet-Danglis a été présenté chargé sur les mulets en poids. La seule remarque du prince est que le chargement du mulet de manchon est un peu élevé.

La pièce a été ensuite mise en batterie. La manœuvre s'est faite (...) sans donner lieu à aucune hésitation. Après examen de la pièce en batterie on a procédé au tir : (...) Sitôt le tir fini, le prince a demandé à démonter le manchon; l'opération s'est faite à la main sans aucune difficulté, cependant le prince a remarqué (il faisait très chaud) que l'extrémité du tube était déjà à une température élevée, ce qui pouvait présenter des inconvénients. Nous verrons à supprimer cet inconvénient.

Nous allons soumettre le matériel à des essais rigoureux, en vue du tir comparatif avec le matériel Lycoudis (...).

*'Από τήν ἀπάντηση πρὸς Husson :

Athènes, le 27 juin/10 juillet 1906 (...), Je ne crois pas que les objections faites par Son Altesse aient une grande importance : le chargement du manchon est un peu élevé, mais son centre de gravité est bien placé pour que cette charge soit mieux assurée que celles du corps de l'affût et du traîneau. En ce qui concerne la température élevée de l'extrémité du tube (...) il ne serait pas difficile de trouver un moyen de remédier à cet inconvénient. Je vous propose la manière suivante :
1° Faire un bourrelet d'une saillie de 2 mm à la bouche du tube (fig. 1),
2° Ajouter (...).

Ἐπί τὴν ἀπάντησιν πρὸς Canet :

(...). D'après ce qu'on me dit au Ministère, il a été décidé de faire les expériences ici, au mois de septembre, avec des canons de campagne et avec des canons démontables Schneider-Canet-Danglis et Krupp-Lycoudis (...).

(...). Je vous prie de m'informer si on a déposé en Allemagne de ma part la demande de brevet pour mon plan de canon à trois morceaux, et de m'envoyer les contrats, afin que je les signe (...).

Γύρω ἀπὸ τὰ τρία θέματα ποὺ ἀριθμησαμε παραπάνω κι' ἀπὸ λίγ' ἀκόμα δευτερεύοντα, ὅπως ἡ φωτογράφησι τοῦ ὑλικοῦ, ἡ συγγραφή ἐπεξηγηματικοῦ φυλλαδίου, συνεχίζεται πυκνῆ καὶ ἐπὶ μῆνες ἡ ἀλληλογραφία Schneider-Δαγκλῆ.

Οἱ ὕστατες λεπτομερειακῆς βελτιώσεις τοῦ κατασκευασμένου πυροβόλου παρουσίασαν ἐξελίξεις, ποὺ μποροῦν νὰ χαρακτηρισθοῦν ἀπροσδόκητες ἀπ' ὄσους δὲν ὑποπτεύονται πόσο λεπτὴ δουλειὰ εἶναι ἡ κατασκευὴ ἑνὸς νέου τύπου πυροβόλου. Δὲν φαίνεται ὁμως νὰ ξενίζουσι οὔτε τὸν ἐφευρέτη οὔτε τὸν κατασκευαστή. Τέσσερες μῆνες μετὰ τὴς τελικῆς δοκιμῆς τοῦ Creusot, ἔπειτ' ἀπὸ μεταγενέστερας συμπληρωματικῆς δοκιμῆς βολῆς, παρουσιάζεται ἀνάγκη νὰ χυθεῖ νέος σωλήνας. Ἡ Ἐταιρία ἐνημερώνει τὸν ἐφευρέτη μὲ ὑπόμνημά της (8 Ὀκτωβρίου 1906), ἐκεῖνος ἀπαντᾷ :

(...). Il sera probablement utile de diminuer un peu le diamètre de la chambre du nouveau tube pour laisser un peu plus d'épaisseur aux parois (...).

Πάντως συμφωνοῦν καὶ οἱ δύο ὅτι τὰ ἀποτελέσματα εἶναι πολὺ ἐνθαρρυντικὰ καὶ ὅτι τὸ ὑλικό :

(...) une fois bien mis au point et consacré par les épreuves à outrance, pourra aborder sans nous laisser aucune crainte la consécration des essais officiels auxquels il doit être soumis en Grèce (...).

Ἡ ἀνταλλαγὴ σχεδίων καὶ παρατηρήσεων συνεχίζεται, ἀκόμα καὶ τὸν Φεβρουάριον 1907. Ἀλλὰ τὸ *sans nous laisser aucune crainte* ἦταν ὑπερβολή : ἕνα μεγάλο μέρος τῆς ἀλληλογραφίας Σνάϊδερ-Δαγκλῆ αὐτῆς τῆς περιόδου (38 ἔγγραφα) περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τὴν κατασκευὴν τοῦ πυροβόλου Λυκούδη στὰ ἐργοστάσια Κρούπ, καὶ γενικώτερα γύρω ἀπὸ τὸν διεθνή ἀνταγωνισμό — ἰδίως γαλλογερμανικό — ποὺ εἶχαν προκαλέσει οἱ μελετώμενες ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν Θεοτόκη προμήθειες πολεμικοῦ ὑλικοῦ.

Τὸ θέμα δὲν περιοριζότανε στὸ λυόμενο ὀρειβατικὸ πυροβόλο, εἴτε Σνάϊδερ-Δαγκλῆ εἴτε Κρούπ-Λυκούδη : ἀφοροῦσε προπάντων τὴν προμήθειαν, πολὺ πλεονεκτήματα γιὰ τὴς ἀνταγωνιζόμενες ἑταιρίας, πεδινῶν ταχυβόλων πυροβόλων.

Δαγκλῆς καὶ Rosseels ἀνταλλάσσουν ἐδῶ τὴς πληροφορίες ποὺ κατορθώνουν νὰ συγκεντρώσουν καὶ κρατοῦν ἐνήμερον τὸ Γραφεῖο τοῦ Παρισιοῦ. Φυσικὰ ὁ Δαγκλῆς ἐνδιαφέρεται πρῶτα γιὰ τὴν τύχην τῆς ἐφευρέσεώς του· κι' ἔχει λόγους ν' ἀνησυχῆ. Ὁ πρῶτος λόγος εἶναι, ὅτι τὸ πυροβόλο Κρούπ-Λυκούδη εἶναι ἕτοιμον ἀπὸ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου, ἐνῶ παραμένει ἀδηλοῦς ἀκόμη πότε θὰ τελειώσῃ τὸ πυροβόλο Schneider-Δαγκλῆ. Ὁ δεύτερος εἶναι, ὅτι ὁ Κρούπ ἐπέτυχεν νὰ ἐπιστευθοῦν οἱ δοκιμῆς τοῦ πυροβόλου Λυκούδη,

προβάλλοντας ότι ο αντιπρόσωπός του δεν μπορούσε να περιμένει τις δοκιμές τῶν πεδινῶν, ὁπότε καὶ θὰ δοκιμάζονταν τὰ δύο λυόμενα ὄρειβατικά.

Ἐπὶ τῆς ἑξῆς καὶ ἄλλῃ ὄψῃ τοῦ ζητήματος. Ἀπὸ γράμμα Δαγκλῆ πρὸς Rosseels, τῆς 28 Σεπτεμβρίου 1906 :

(...). J'ai parlé de cette affaire avec le Prince héritier (...) L'affaire n'a pas d'importance et, d'un autre côté, elle pourrait même nous être utile (...) Nous apprendrions les résultats de tir du canon Lycoudis avant de commencer avec le nôtre (...).

Ἀπὸ γράμμα Schneider πρὸς Δαγκλῆ, τῆς 18 Ὀκτωβρίου 1906 :

(...). Si les tirs du canon Lycoudis sont exécutés auparavant, il en pourra sans doute résulter d'utiles enseignements; d'autre part, il nous semble peu à craindre, à moins évidemment de circonstances tout à fait imprévues, qu'une commande de quelque importance en puisse être faite avant que le matériel Schneider-Danglis ait, à son tour, été expérimenté.

Nous croyons en effet difficile, en raison de votre personnalité et des bons résultats obtenus déjà à notre Polygone, que l'Artillerie Hellénique envisage de se priver volontairement, pour gagner deux mois au maximum, d'une source d'informations aussi utile que celle que lui fourniront nos expériences, alors qu'il s'agit pour elle de prendre une décision aussi importante que le choix d'un nouveau matériel de montagne (...).

Ἐγένετο ὅπωςδὴποτε, ἐκτὸς σειρᾶς, οἱ δοκιμῆς τοῦ πυροβόλου Κρούπ-Λυκούδη, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιθυμίαν τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Κρούπ. Ἀρχισαν στὶς 27 Ὀκτωβρίου καὶ τελείωσαν στὶς 20 Νοεμβρίου 1906. Ἡ τελικὴ ἐπίσημη ἔκθεσις τῆς Ἐπιτροπῆς ἀργησε νὰ ὑποβληθῆ¹. Στὸ μετὰ τὴν ὀκτωβρίου ἐστρατεία ἐπέστειλεν ἐπὶ Παρίσι πληροφορίες γιὰ τὰ τεχνικὰ ἀποτελέσματα, πού σχολιάζονται διεξοδικὰ ἐπὶ τὴν ἀλληλογραφίαν, χωρὶς ὅμως πιά νὰ προκαλοῦν ἀνησυχίας γιὰ τὴν τελικὴ ἔκβασις τοῦ διαγωνισμοῦ, παρ' ὅλη τὴν προτεραιότητα τῶν δοκιμῶν Κρούπ-Λυκούδη.

Οἱ δοκιμῆς καὶ ἡ ἐπιτυχία. — Μὲ καθυστέρηση πολλῶν μηνῶν, τὸ ὄρειβατικὸ Σνάϊδερ-Δαγκλῆ ἔφθασε τέλος ἐπὶ τὴν Πειραιᾶ, ἀνοιξὴ τοῦ 1907. Σὲ λίγο θάρχιζαν οἱ δοκιμῆς τῶν πεδινῶν πυροβόλων, πού εἶχαν προγραμματιστεῖ ἀπὸ καιρὸ. Διαγράφονταν, λοιπὸν, νέοι κίνδυνοι ἀναβολῆς τῶν δοκιμῶν τοῦ ὄρειβατικοῦ.

Γι' αὐτὲς τὶς πρόσθετες δυσχέρειες, πού τελικὰ ὑπερικήθησαν, καὶ γιὰ τὴν διεξαγωγὴ τῶν δοκιμῶν πού ἐκκολούθησαν, ὑπάρχει ἰδιόγραφη περιληπτικὴ περιγραφὴ τοῦ Δαγκλῆ. Ἀρχίζει μὲ σύντομη ἐξιστόρηση τῶν πειραμάτων Κρούπ-Λυκούδη καὶ συνεχίζει :

1. Ὅπως σημειώνει ὁ Δαγκλῆς ἐπὶ ἰδιόγραφός του περιλήψεις τῶν δοκιμῶν, ἡ περὶ τῶν πειραμάτων τούτων ἔκθεσις τῆς Ἐπιτροπῆς ὑπεβλήθη εἰς τὸ Ἐπιτελεῖον τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1907. Ἡ Ἐπιτροπὴ εἶχε πρόεδρον τὸν πρίγκιπα Νικόλαο καὶ μέλη τοὺς ἀντισυνταγματάρχες Ζ. Ζαφειρόπουλο καὶ Κλ. Κλεομένη, τὸν ταγματάρχη Κ. Βουλπιώτη καὶ τοὺς λοχαγούς Ἀλ. Τριανταφυλλάκο, Ἀρ. Βλαχόπουλο, Ριχ. Καραμαλίκη καὶ Νικ. Βλαχόπουλο.

(. . .). 'Υποστάντος λοιπὸν ἤδη τὴν δοκιμασίαν τοῦ πυροβόλου πρὸς ὃ τὸ ἰδικόν μου ἔμελλε νὰ συναγωνισθῆ, ἐσκέφθην ὅτι ἦτο πρέπον νὰ γίνωσι καὶ αὐτοῦ τὰ πειράματα πρὸ τῶν πεδινῶν, διότι ἂν ἀνεμένομεν τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν τελευταίων τούτων, ἤθελεν ἐπέλθει ἐπιβράδυνσις τριῶν τοῦλάχιστον μηνῶν καὶ ἴσως ἤθελεν ἔτι μᾶλλον ἀναβληθῆ ἕνεκα τῆς μελετωμένης ἀναχωρήσεως εἰς Εὐρώπην τοῦ Πρίγκηπος Προέδρου τῆς Ἐπιτροπῆς (. . .) Τὸ πυροβόλον ἔφθασεν εἰς Πειραιᾶ κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαρτίου, εἰδοποίησα περὶ τούτου τὸ Ἐπιτελεῖον καὶ παρεκάλεσα νὰ διαταχθῆ ἢ πρὸ τῶν ἄλλων ἐνέργεια τῶν πειραμάτων. Ἄλλ' ἢ Ἐπιτροπή, πρὶν ἢ ἔτι λάβῃ τὴν διαταγὴν τοῦ Ἐπιτελείου, μαθοῦσα τοῦτο, ἀπεφάνθη κατὰ πρότασιν τοῦ προέδρου αὐτῆς, ὅτι, ἀπησχολημένη οὕσα εἰς τὰς προπαρασκευαστικὰς ἐργασίας, δὲν θὰ ἠδύνατο ν' ἀναλάβῃ ἤδη τὴν δοκιμασίαν τοῦ πυροβόλου μου καὶ παρεκάλεσε τὸ Ἐπιτελεῖον νὰ μὴ διατάξῃ ταύτην. Καὶ ἡ προσωπικὴ μου δὲ ἐπέμβασις παρὰ τῷ πρίγκηπι Νικολάω, ὃν παρεκάλεσα θερμῶς νὰ δεχθῆ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν πειραμάτων τοῦ πυροβόλου μου εἰς οὐδὲν ὠφέλησε, διότι μοῦ ἀνέπτυξεν ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ δεχθῆ τοῦτο ἕνεκα τῆς μεγάλης προπαρασκευαστικῆς ἐργασίας τῆς Ἐπιτροπῆς διὰ τὰ πειράματα τῶν πεδινῶν πυροβόλων.

Οὕτω τὸ Ἐπιτελεῖον δὲν ἠθέλησε νὰ διατάξῃ τὴν ἄμεσον ἐκτέλεσιν τῶν πειραμάτων τοῦ πυροβόλου μου, διέταξε δὲ μόνον νὰ μεταφερθῆ τοῦτο εἰς τὴν Διευθύνσιν ὑλικοῦ πολέμου καὶ νὰ παραδοθῆ εἰς τὴν 1ην ὀρειβατικὴν Μοῖραν, ἵνα διδαχθῶσι τὸν χειρισμὸν αὐτοῦ ἀριθμὸς τις πυροβολητῶν. Τοῦτο ἐγένετο περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς Μαρτίου. Ὁ Διοικητὴς τῆς Μοίρας ὤρισεν τὸν ὑπολοχαγὸν Κουτογούρην Χρυσ., ἵνα καταρτίσῃ ἐνωμοσίαν πυροβολητῶν καὶ διδάξῃ αὐτὴν τὸν χειρισμὸν καὶ τὰς φορτώσεις τοῦ πυροβόλου, τῆ ὁδηγίᾳ τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ ἐργοστασίου τοῦ Κρεζῶ πρώην ἀξιωματικοῦ κ. Laurens, συντάξαντος πρὸς τοῦτο πρόχειρον κανονισμόν.

Οἱ πυροβοληταὶ πολὺ ταχέως κατενόησαν καὶ ἐξέμαθον τὸν εὐχερῆστατον χειρισμὸν τοῦ πυροβόλου, ἐξετέλεσαν δὲ μετ' αὐτοῦ καὶ πολλὰς πορείας εἰς τὰ πέριξ τῶν Ἀθηνῶν. Διὰ τῶν ἀσκήσεων τούτων ἐδόθη ἀφορμὴ νὰ ἴδωσι καὶ ἐξετάσωσι τὸ πυροβόλον καὶ ὅλοι σχεδὸν οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ πυροβολικοῦ, οἵτινες ἐξετίμησαν ἀμέσως τὰ μέγιστα αὐτοῦ πλεονεκτήματα καὶ τὸ πυροβόλον κατέστη λίαν δημοτικόν.

Ἐν τῷ μεταξύ ἔφθασε καὶ ἡ 5η Ἀπριλίου καὶ ἐγένετο ἔναρξις τῶν ὀρισθέντων πειραμάτων διὰ τῶν πεδινῶν πυροβόλων τῶν ἀποστειλάντων τοιαῦτα ἐργοστασίων Κρουπ καὶ Ἐρχαρτ, γερμανικῶν, Σνάϊδερ καὶ Σία γαλλικῶν καὶ Ἀρμστρογκ ἀγγλικῶν. Τὸ Ἐπιτελεῖον ἐξέδωσε τότε διαταγὴν πρὸς τὸν πρόεδρον τῆς Ἐπιτροπῆς, ἵνα προσπαθῆσῃ μετὰ τῶν πεδινῶν πυροβόλων νὰ ὑποβάλῃ εἰς δοκιμασίαν καὶ τὸ πυροβόλον Σνάϊδερ –

Κανέ - Δαγκλή και ν' άποπερατωθῶσι τὰ πειράματα αὐτοῦ μετὰ τῶν πεδινῶν.

Τὰ πειράματα διεκόπησαν εἰς τὸ τέλος τοῦ πρώτου ὀκταημέρου τοῦ μηνὸς Μαΐου, ὅτε τὰ πεδινὰ πυροβόλα ἔμελλον νὰ ἐκτελέσωσι πορείαν 300 χιλιομέτρων ἵνα δοκιμασθῇ ἡ ἀντοχή τοῦ ὑλικοῦ των εἰς τὴν κυλίνδρῳ. Κατὰ τὴν διακοπὴν ταύτην οἱ Γάλλοι ἀντιπρόσωποι τῆς Ἑταιρίας Σνάϊδερ κ.κ. Devies, ἀξιωματικὸς τοῦ Γαλλικοῦ πυροβολικοῦ καὶ Laurens παρεκάλεσαν ἐκ νέου τὸ Ὑπουργεῖον νὰ ἐνεργηθῶσιν αἱ δοκιμαίαι τοῦ λυομένου πυροβόλου κατὰ τὴν πορείαν τῶν πεδινῶν, διότι ἔχουσιν ἀνάγκην νὰ ἀποστείλωσι τὸ πυροβόλον τοῦτο ἵνα δοκιμασθῇ καὶ εἰς ἄλλα Κράτη. Τὸ ὑπουργεῖον ἔστειλε νέαν διαταγὴν.

Τέλος τὰ πειράματα ταῦτα ἤρχισαν τῇ 18ῃ Μαΐου. Ἡ ἐπιτροπὴ ἦτο συγκεκροτημένη ὡς καὶ διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν πειραμάτων τοῦ πυροβόλου Κρούπ-Λυκούδη¹, πλὴν τοῦ κ. Ζαφειροπούλου, ὅστις προβιβασθεὶς ἐν τῷ μεταξὺ εἰς συνταγματάρχην διωρίσθη διοικητὴς συντάγματος καὶ ἀπεχώρησε τῆς Ἐπιτροπῆς, καὶ τῇ προσθήκῃ τῶν ὑπολοχαγῶν τοῦ πυροβολικοῦ κ.κ. Ζωγράφου Γ. καὶ Σολιώτου Γ.

1η ἡμέρα πειραμάτων (18 Μαΐου). Κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τῶν πειραμάτων, ἐκτελεσθέντων παρὰ τὸ πυροτεχνουργεῖον, ἡ ἐπιτροπὴ ἐξήτασε τὴν σύνθεσιν (. . .) Τὸ πυροβόλον ἐλειτούργησε κάλλιστα (. . .).

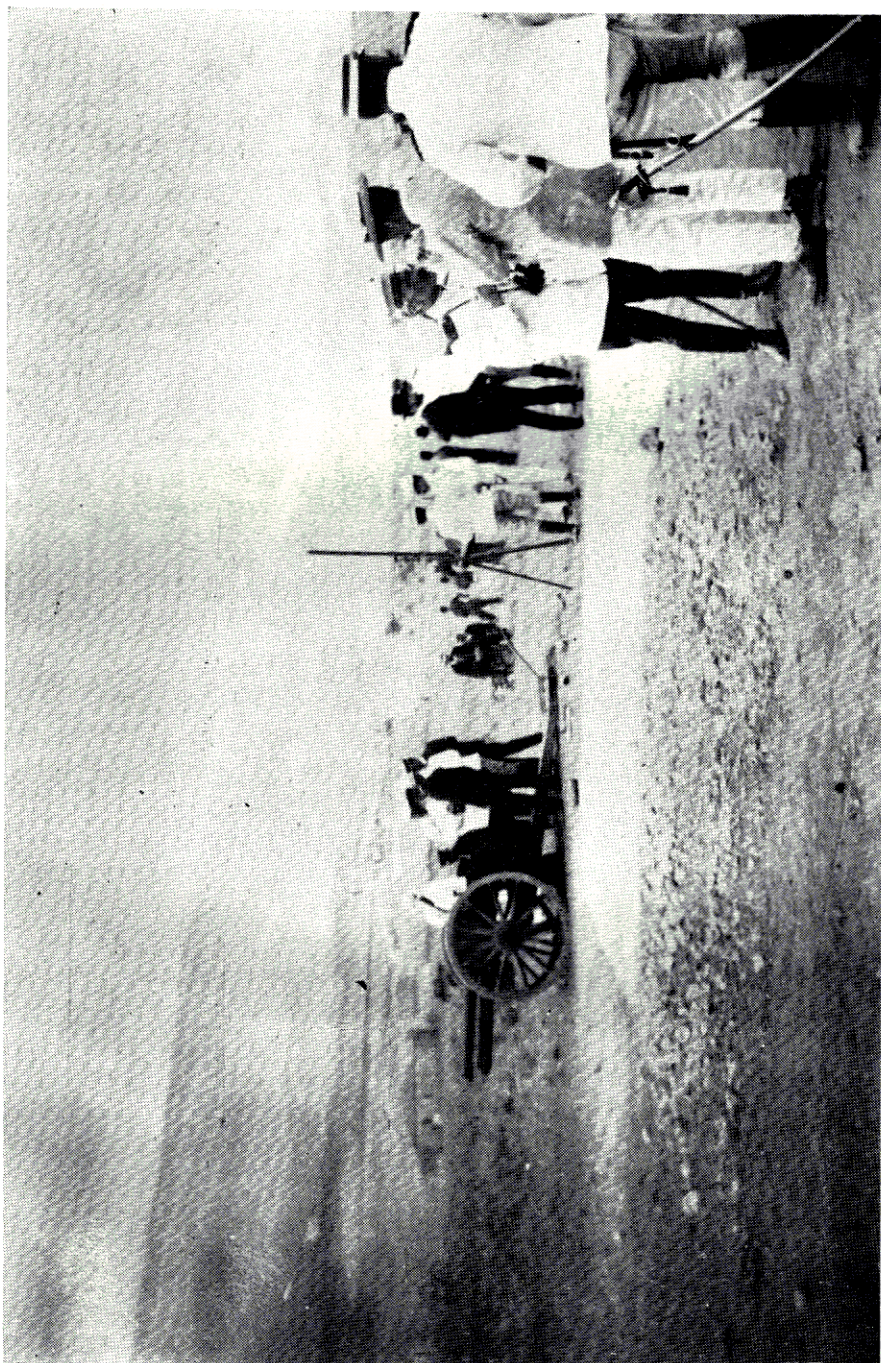
Ὁ πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς πρίγκηψ Νικόλαος μὲ συνεχάρη διὰ τὴν ἐπιτυχίαν. Εὐχαριστήσας αὐτὸν τῷ ὑπέμνησα ὅτι, ὡς μοὶ εἶχεν εἶπει ἄλλοτε εἶναι κατ' ἀρχὴν ἐναντίον τῶν λυομένων πυροβόλων καὶ ἐπομένων φοβοῦμαι ὅτι θὰ εἶναι ἐναντίον αὐτοῦ, ὅσον καλὸν καὶ ἂν εἶναι.

Ἡμην κατ' ἀρχὴν ἐναντίον τῶν λυομένων, μοὶ εἶπεν, κρίνων ἐκ τῶν προηγουμένων τοιούτων καὶ χωρὶς νὰ γνωρίζω τὸ ἰδικόν σου. Ἡδὴ ὁμολογῶ ὅτι τοῦτο εἶναι κάτι τὸ τέλειον, εἶναι ὡς μὴ λυόμενον, καὶ ἄλλα ἐπαινετικά (. . .).

2α ἡμέρα (19 Μαΐου). Ἐγένετο βολὴ ἀκριβείας (. . .).

Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην παρήσαν πολλοὶ ἀξιωματικοί, ὡς καὶ ὁ ὑποστράτηγος Δημόπουλος, Μέραρχος. Ὁ πρίγκηψ Νικόλαος μὲ συνεχάρη καὶ ἄλλιν θερμῶς διὰ τὴν ἐπιτυχίαν καὶ μοῦ προσέθεσεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ λάβω ποσῶς ὑπ' ὄψιν ὅ,τι εἶχεν εἶπει κατὰ τῶν λυομένων πυροβόλων, ὅτι τοῦτο εἶναι κατ' ὅλα τέλειον καὶ ὁμολογεῖ ὅτι ἔλυσεν τὸ ζήτημα τοῦ ὀρειβατικοῦ. Τὰ αὐτὰ δὲ ἐπανέλαβε καὶ πρὸς τὸν στρατηγὸν Δημόπουλον, ὅστις περιχαρὴς μὲ ἐπλησίασε καὶ μοὶ τὰ ἀνεκοίνωσεν. Ἐν τέλει ὁ Στρατηγὸς ἀναχωρῶν μοὶ ἀπηύθυνε θερμοτάτην συγχαρητήριον προσ-

1. Βλ. σ. 286 σημ. 1.

1907. ΤΑ ΠΕΙΡΑΜΑΤΑ ΤΟΥ ΛΥΟΜΕΝΟΥ ΠΥΡΟΒΟΛΟΥ

φώνησιν διὰ τὴν λαμπρὰν ἐπιτυχίαν τοῦ πυροβόλου μου, προσθέσας ὅτι ἐτίμησα τὸν Ἑλληνικὸν στρατὸν καὶ τὸ ἔθνος καὶ ἄλλα πολλά.

3η ἡμέρα (21 Μαΐου). Καίτοι ἑορτή, ἐγένοντο καὶ σήμερον πειράματα βολῆς (. . .). 4η ἡμέρα (. . .). 5η ἡμέρα (. . .). 6η ἡμέρα (. . .).

7η ἡμέρα (26 Μαΐου). Σήμερον ἐπρόκειτο νὰ ἐκτελεσθῆ βολὴ ἀντοχῆς, ὑποβαλλομένου τοῦ πυροβόλου εἰς μεγάλην κόπωσην μετὰ τοῦτο δὲ νὰ ἐκτελεσθῆ βολὴ ἀκριβείας. Τούτου γενομένου γνωστοῦ πρό τινων ἡμερῶν, μέγα πλῆθος περιέργων στρατιωτικῶν παντὸς ὄπλου καὶ μὴ, συνεκεντρώθη σήμερον (περὶ τὰ 150 πρόσωπα).

Ἡ βολὴ ἀντοχῆς περιελάμβανε (. . .) τὸ πυροβόλον ἐλειτούργησεν ἄριστα, προσξενῆσαν θαυμασμόν καὶ ἐνθουσιασμόν τῶν παρισταμένων (. . .).

8η ἡμέρα (28 Μαΐου) (. . .). 9η ἡμέρα (29 Μαΐου) (. . .). 10η ἡμέρα (30 Μαΐου). Ἐγένοντο ἐν τῷ πεδίῳ Γουδῆ τὰ ἐξῆς πειράματα: 1ον (. . .) τὸ πυροβόλον ἐλειτούργησε καλῶς καὶ ὁ παλινδρομῶν σωλὴν ἐπανήρχετο εὐκόλως εἰς τὴν θέσιν του.

Οἱ δοκιμῆς τελείωσαν στὶς 30 Μαΐου. Ἡ ἀναλυτικὴ, ἐπίσημη ἔκθεσι τῆς ἐπιτροπῆς, ἡμερομηνίας 21 Ἰουλίου 1907, ἀποτελεῖται ἀπὸ 40 μεγάλες σελίδες + 5 διαγράμματα + 2 σχεδιαγράμματα + 15 πίνακες¹. Τὸ τελευταῖο τῆς κεφάλαιο τιτλοφορεῖται:

Συμπεράσματα.—Ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν γενομένων δοκιμῶν ἡ ἐπιτροπὴ ἄγεται εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ λυόμενον πυροβόλον τοῦ συστήματος Σνάϊδερ—Δαγκλῆ πληροὶ πάσας τὰς ἀπαιτουμένας βλητικὰς καὶ ὑπηρεσιακὰς συνθήκας. Τὸ πυροβόλον τοῦτο ὑπεβλήθη εἰς πάσας τὰς οὐσιώδεις δοκιμὰς, εἰς ἃς καὶ τὰ πεδινὰ πυροβόλα.

Ὑπὸ βλητικὴν ἔποψιν ἐξεταζόμενον τὸ πυροβόλον τοῦτο παρουσιάζει μεγάλην ὑπεροχὴν συγκρινόμενον πρὸς τὰ ἀπλᾶ ὀρειβατικὰ πυροβόλα καὶ εἶναι ἰσόπαλον πρὸς τύπους τινὰς ἐλαφροῦ πεδινοῦ πυροβόλου, ὡς δείκνυνται (. . .).

Ὑπὸ τεχνικὴν ἔποψιν ἐξεταζόμενον τὸ πυροβόλον Σνάϊδερ—Δαγκλῆ, παρουσιάζει ἐπίσης μεγάλα πλεονεκτήματα, διότι ὁ κεντρικὸς σωλὴν εἶναι ὀλομερῆς καὶ περιλαμβάνει ἅπαν τὸ κοῖλον, ὁ δὲ ἐξωτερικὸς (χιτώνιον) περιλαμβάνει τὸ κλειστρον καὶ δέχεται μόνον τὰς κατὰ μῆκος πιέσεις. Προσέτι οἱ δύο σωλῆνες συνδέονται (. . .) Οὕτω διεσκευασμένον τὸ πυροβόλον τοῦτο ἀνταποκρίνεται πλήρως εἰς τὰς ἀπαιτουμένας ὑπηρεσιακὰς συνθήκας, λυόμενον καὶ συντιθέμενον ταχέως, τοῦ χρόνου τοῦ ἀπαιτουμένου διὰ τὴν τάξιν αὐτοῦ πρὸς πυροβόλησιν καὶ ἀπὸ τῆς τάξεως ταύτης εἰς παράταξιν μὴ ὑπερβαίνοντος τὸ 1' 30'' (. . .).

Τέλος ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ ἐξεταζόμενον τὸ πυροβόλον τοῦτο πληροὶ πάσας τὰς ἀπαιτουμένας ὑπηρεσιακὰς καὶ βλητικὰς συνθήκας παρὰ ὀρει-

1. Ἡ ἔκθεσι βρίσκειται ἐπίσης σὲ γαλλικὴ μετάφρασι (32 δακτυλ. σελ.).

βατικού ταχυβόλου πυροβόλου. Έδραζόμενον ἐπὶ κιλλίβαντος Σνάϊδερ μετὰ χαλινωτηρίου καὶ ἐπανατάκτου ὁμοίου τοῦ τῶν πεδινῶν πυροβόλων κέκτηται μεγάλην εὐστάθειαν κατὰ τὴν βολὴν καὶ ἐπομένως πρακτικὴν ταχυβολίαν 20 περίπου βολῶν κατὰ πρῶτον λεπτόν. Προσέτι, ἡ παρεχομένη διὰ τοῦ εἰδικοῦ συστήματος ἀσπίδιων του προκάλυψις εἰς τε τοὺς προμηθευτὰς καὶ τοὺς δύο παρὰ τὸ πυροβόλον ὑπηρέτας, εἶναι τελεία.

Καταλήγουσα ἡ ἐπιτροπὴ κρίνει λίαν συμφέρουσαν τὴν ὄπλισιν τοῦ ἡμετέρου ὀρειβατικοῦ πυροβολικοῦ διὰ τοῦ λυομένου πυροβόλου συστήματος Σνάϊδερ-Δαγκλῆ, σὺν τῇ προσθήκῃ ὅτι δέον νὰ ἐπενεχθῶσιν αἱ κάτωθι τροποποιήσεις : 1) Τὸ κλείστρον αὐτοῦ νὰ ἦ ὁμοιον τῶ τῶν πεδινῶν πυροβόλων Σνάϊδερ ὡς πρὸς τὸ σύστημα ἐπικρούσεως (...). 2) Εἰς τὸν κιλλίβαντα νὰ προστεθῇ ὁ μηχανισμὸς τῆς ἀνεξαρτήτου σκοπευτικῆς γραμμῆς, ὁμοιος τοῦ τῶν πεδινῶν πυροβόλων Σνάϊδερ. 3) Ὁ εὐθύς ἄξων τοῦ κιλλίβαντος ν' ἀντικατασταθῇ δι' ἄγκωνωτοῦ τοιοῦτου κατὰ τὸ σύστημα Σνάϊδερ (...)¹.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 21 Ἰουλίου 1907.

Ἡ ἐπὶ τῶν δοκιμῶν Ἐπιτροπὴ
Νικόλαος

Κ. Κλεομένης, ἀντιστ. πυρ., Α. Βλαχόπουλος, λοχ. πυρ., Ριχ. Καραμαλίκης, λοχ. πυρ., Γ. Ζωγράφος, ὑπολ. πυρ., Γ. Σολιώτης, ὑπολ. πυρ.

¹Ἐπιτυχία, βέβαια, ὄχι ὅμως ἀκόμη ὀριστική.

Εἶχανε περατωθεῖ στὸ μεταξὺ οἱ δοκιμὲς τῶν πεδινῶν (7 Ἰουλίου). Διχάσθηκαν ὅμως οἱ γνώμες τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς καί, στὴ συνεδρία τῆς 17 Ἰουλίου, ἔξι (μαζὶ μ' αὐτοὺς κι' ὁ πρόεδρος) γνωμάτευσαν ὑπὲρ τοῦ Σνάϊδερ καὶ τρεῖς², ὑπὲρ τοῦ Κρούπ. Στους τρεῖς τελευταίους δόθηκε διαταγὴ νὰ ὑποβάλουν χωριστὴ ἔκθεση τῆς μειοψηφίας.

Ἔτσι ἐξηγεῖται ὅτι ἡ ἔκθεση γιὰ τὰ ἐνδιάμεσα πειράματα τοῦ ὀρειβατικοῦ πυροβόλου Σνάϊδερ-Δαγκλῆ δὲν ὑπογράφεται ἀπὸ τοὺς τρεῖς τῆς μειοψηφίας τῶν πεδινῶν. Δὲν ὑπάρχει ὅμως θέμα οὐσιαστικῆς τους διαφωνίας, γιατί, ἂν ὑπῆρχε, θὰ ὑπέβαλαν χωριστὴ ἔκθεση τῆς μειοψηφίας γιὰ τὸ ὀρειβατικό, ὅπως ὑπέβαλαν γιὰ τὰ πεδινά³. Καὶ τέτοια ἔκθεση δὲν ὑπάρχει.

Πολὺ πρὶν ἀρχίσουν τὰ πειράματα, καὶ πολὺ ἀφοῦ τελείωσαν, τὸ θέμα τῶν πυροβόλων τροφοδοτοῦσε τὴν ἀρθρογραφία τῶν ἐφημερίδων. Εἶχε ὀξυνθεῖ ὁ γαλλογεωμικὸς ἀνταγωνισμὸς καὶ εἶχαν κορυφωθεῖ οἱ δημοσιογραφικὲς ἀντεγκλήσεις. Προεικόνισθη καὶ μικρογραφία τοῦ Διχασμοῦ.

1. Αὐτὲς οἱ μικροῦποδείξεις τῆς Ἐπιτροπῆς δὲν δημιούργησαν καμμιὰ δυσχέρεια, ὅπως ἐξάγεται ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία Σνάϊδερ-Δαγκλῆ τῆς ἐποχῆς.

2. Ταγματ. Κ. Βουλπιώτης καὶ λοχαγὸς Ἄλ. Θ. Τριανταφυλλάκος καὶ Ν. Ξ. Βλαχόπουλος.

3. Ἐκθεση πλειοψηφίας 31 Ἰουλίου, ἔκθεση μειοψηφίας 22 Αὐγούστου. Βλ. κείμενα στὸν τόμο : Ἐγγράφα ἀφορῶντα τὰς δοκιμὰς καὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν παραγγελθέντων ταχυβόλων πεδινῶν πυροβόλων τῶν 75 χιλιοστομέτρων συστήματος Schneider et Cie» ἔκδοσις τοῦ Ἰπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν, 1908, 394 σελ.

Ἐνα κείμενο τοῦ Δαγκλῆ, δημοσιευμένο ἀνυπόγραφο ὡς κύριο ἄρθρο στὴν ἐφημερίδα «Χρόνος» τῆς 25 Ἀπριλίου 1907, εἶναι κατατοπιστικὸ ἀπ' αὐτὴν τὴν ἄποψη :

Ἐξακολουθεῖ διεξαγόμενος διὰ τῶν πλείστων ἐφημερίδων ἀγῶν περὶ τῶν πλεονεκτημάτων καὶ μειονεκτημάτων τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ συστήματος πυροβολικοῦ. Ἐν τῷ ἐφημεριδογραφικῷ δὲ τούτῳ ἀγῶνι πρωτεύουσιν ὁμολογουμένως οἱ θιασῶται τοῦ συστήματος Κρούπ, οἵτινες δυστυχῶς δὲν περιορίζονται εἰς τὸ νὰ ἐκθειάζωσι τὰ πυροβόλα τοῦ ἐργοστασίου τούτου, ἀλλὰ προσπαθοῦσι παντὶ τρόπῳ νὰ παραστήσωσιν ὡς μηδαμινὰ τὰ τῶν ἄλλων ἐργοστασίων, καὶ ἰδίως τὰ τῆς Ἑταιρίας Σνάϊδερ, ἢ ὅποια εἶναι ἢ μᾶλλον ἐπιφοβος δι' αὐτούς (...). Ἄλλ' ἂν πράγματι τὰ πυροβόλα Κρούπ ἔχουσι τόσῃν ὑπεροχὴν ἐπὶ τῶν γαλλικῶν τίς ἢ ἀνάγκη τῆς ρεκλάμας αὐτῆς ; Δὲν ἔχουσι πεποιθήσιν ὅτι ἡ ὑπεροχὴ των θὰ καταδειχθῆ καὶ εἰς τὰ ἐκτελεσθησόμενα γυμνάσια ; Δὲν ἔχουσι πεποιθήσιν εἰς τὴν εἰλικρίνειαν καὶ τὸ ἀμερόληπτον τῶν Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν ; Δὲν ἔχουσι πεποιθήσιν εἰς τὸν πρόεδρον τῆς ἐπιτροπῆς Α.Β.Υ. τὸν πρίγκηπα Νικόλαον ; (...).

Ἄλλ' ἐπὶ τέλους εἶναι καὶ ἀπίστευτον τὸ θάρρος τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν νὰ διατυμπανίζωσιν, ὅτι ἐν Σερβίᾳ καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ τὰ πειράματα κατέδειξαν τὴν ὑπεροχὴν τοῦ πυροβολικοῦ Κρούπ καὶ ὅτι μόνον ἕνεκα δωροδοκιῶν καὶ πολιτικῶν λόγων τὰ κράτη ταῦτα παρεδέχθησαν τὰ γαλλικὰ πυροβόλα (...). Ἄλλὰ διὰ τὴν Ἰσπανίαν καὶ Πορτογαλίαν διατί δὲν γράφουσι τίποτε οἱ θιασῶται τῶν πυροβόλων Κρούπ ; Ἐδωροδοκῆθησαν ἄρα γε καὶ τὰ κράτη ταῦτα ἢ εἶχον πολιτικὴν ἀνάγκην νὰ παραδεχθῶσι τὰ γαλλικὰ πυροβόλα Σνάϊδερ – Κανέ ; (...).

Οὐδεὶς ἠρνήθη τὴν στερεότητα καὶ τὸν κάλλιστον χάλυβα τῶν ἐργοστασίων Κρούπ. Ἄλλ' ἀφ' ἑνὸς μὲν δὲν ἔπεται ἐκ τούτου ὅτι καὶ τὰ λοιπὰ ἐργοστάσια, καὶ δὴ τὸ ἀρχαιότερον πάντων τοῦ Κρεζῶ, δὲν μεταχειρίζεται ἐπίσης κάλλιστον χάλυβα, ἀφ' ἑτέρου δὲ σήμερον πρόκειται περὶ νέων τελειοποιήσεων τοῦ πυροβολικοῦ, ὡς εἰσήγαγον πρῶτα τὰ γαλλικὰ ἐργοστάσια καὶ ὡς μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐπολέμησεν τὸ ἐργοστάσιον Κρούπ, δειχθὲν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου εἰς ἄκρον ὀπισθοδρομικόν (...). Καὶ οἱ θερμότεροι θιασῶται τοῦ ἐργοστασίου Κρούπ δὲν δύνανται νὰ μὴ ὁμολογήσωσιν, ὅτι τοῦτο ἔμεινε παρασάγγας ὅλας ὀπίσω, κατὰ τὰ τελευταῖα δὲ μόνον ἔτη, κατανοῆσαν τὴν πλάνην τοῦ ἀνέκρουσε πρύμναν καὶ ἐπεδόθη εἰς τὴν μελέτην καὶ κατασκευὴν ταχυβόλων πυροβόλων (...). Ὀλίγιστα κράτη (δύο μόνον νομίζομεν) ἀπεδέχθησαν τὰ πυροβόλα Κρούπ κατόπιν πειραμάτων, ἀπ' ἐναντίας δὲ τὰ πλείστα ἐξ ὧν παρεδέχθησαν τὰ τελευταῖα ταῦτα, ὡς ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Ρουμανία, ἔπραξαν τοῦτο ἀνευ πειραμάτων καὶ ἀπλῶς διὰ νὰ συνεχίσωσι τὸ αὐτὸ ὑλικὸν πυροβολικοῦ (...).

Οἱ ἐντεταλμένοι νὰ κρίνωσι περὶ τοῦ συστήματος πυροβολικοῦ τὸ

ὁποῖον θέλομεν ὀριστικῶς παραδεχθῆ, δηλαδὴ τὰ μέλη τῆς ἐπὶ τῶν πειραμάτων ἐπιτροπῆς, ἢ ἐπιτροπὴ τῆς Ἀμύνης καὶ ἰδιαίτατα ἡ Κυβέρνησις, πρέπει νὰ συναισθανθῶσιν ὅτι φέρουσι βαρυτάτην εὐθύνην (...) Αἱ συμπάθειαι καὶ οἱ πολιτικοὶ λόγοι οὐδεμίαν πρέπει νὰ ἐξασκήσωσι ἐπιρροήν. Βεβαίως ἡ διπλωματία θὰ θελήσῃ καὶ ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ νὰ ἐπέμβῃ, ἀλλ' ἡ ἐπέμβασις αὐτῆς θὰ εἶναι ἀνίσχυρος, ὅταν πεισθῇ περὶ τῆς ἀμερολήπτου ἐκτελέσεως τῶν πειραμάτων καὶ περὶ τῆς ἀμερολήπτου κρίσεως τῆς Ἐπιτροπῆς καὶ ἀποφάσεως τῆς Κυβερνήσεως. Ἐχόντες πεποιθήσιν (...) ἀπεκδεχόμεθα ὅτι ἡ περὶ τῶν τηλεβόλων τελικὴ κρίσις θέλει εἶσθαι τοιαύτη, ὥστε νὰ ἐπικροτηθῇ παρ' ὄλου τοῦ Ἔθνους.

Ἡ τελικὴ κρίσις γιὰ τὴν ἐπιλογὴν ἀνῆκε στὴ Διοικοῦσα Ἐπιτροπὴ τοῦ Ταμείου Ἐθνικῆς Ἀμύνης, δηλαδὴ οὐσιαστικὰ στὸν πρῶθυπουργό.

Ἡ Διοικοῦσα Ἐπιτροπὴ¹ συνεδρίασε στὶς 26 Σεπτεμβρίου καὶ λαβοῦσα γνώσιν ἀμφοτέρων τῶν ἐκθέσεων (...) συντάχθη μὲ τὴν γνώμην τῆς πλειοψηφίας, τουτέστιν ὅτι τὸ καταλληλότερον πυροβόλον διὰ τὸν ὄπλισμόν τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ εἶναι τὸ τοῦ συστήματος Schneider (...).

Ἡ Ἐπιτροπὴ συνεχίζει στὸ ἴδιο κείμενο (Πράξις Ζ') :

Πρὸς τοῦτοις ἡ Ἐπιτροπὴ ἀπεφάσισε καὶ τὴν προμήθειαν ἐξ λυομένων ὀρειβατικῶν πυροβολαρχικῶν συστήματος Schneider – Dangleis, τοῦ αὐτοῦ ἐργοστασίου, τῆς πυροβολαρχίας συνισταμένης ἐκ τεσσάρων ἐπίσης πυροβόλων, ἀνέθεσε δὲ εἰς τὸν Ὑπουργόν τῶν Στρατιωτικῶν ὅπως ζητήσῃ τὴν τιμὴν μιᾶς ὀρειβατικῆς πλήρους πυροβολαρχίας, ἐφωδιασμένης μὲ 1500 βολιδοφόρους φυσίγγας καὶ 500 ἡκτικὰς ὀβίδας.

Μετὰ τὴν ὀριστικὴν ἀπόφασιν καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν παραγγελίαν, ἔμενε νὰ διανυθεῖ ἓνα τελευταῖο στάδιο, ὅπου ὅμως κινδύνευσαν τὰ πάντα ν' ἀνατραποῦν : τὸ στάδιο τῆς Συγγραφῆς τῶν ὑποχρεώσεων καὶ τῆς συμβάσεως μεταξὺ Κράτους καὶ Οἴκου Σνάϊδερ. Ἀπὸ τὴν ἔκθεσιν τοῦ προέδρου τῆς σχετικῆς Ἐπιτροπῆς ταγματ. Ν. Βουλπιώτη μαθαίνουμε ὅτι «ἡ ἐπίτευξις τῶν ὄσον ὁλόν τε αὐστηρῶν ὄρων ἐγένετο οὐχὶ ἐνόλως, ἀλλὰ κατόπιν μακρῶν συζητήσεων μετὰ τῶν Γάλλων ἀντιπροσώπων τοῦ ἐργοστασίου καὶ μικροῦ δεῖν νὰ καταλήξουσιν αἱ συζητήσεις εἰς πλήρη ῥῆξιν, διότι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸ Τμήμα τοῦ Πυροβολικοῦ διείδε τὴν λίαν ἐμπορικὴν τάσιν, ἣν εἶχον οἱ ἀντιπρόσωποι οὗτοι, νὰ κατασκευάσωσι τὰ πυροβόλα δι' ὄλικῶν πολὺ κατωτέρας ποιότητος ἐκείνων δι' ὧν εἶχε κατασκευασθῆ τὸ προσκομισθὲν ἐνταῦθα διὰ τὰς δοκιμὰς πυροβόλων»².

Τέλος ἐξομαλύνθηκε ἡ τελευταία αὐτῆ δυσκολία καὶ δόθηκε ἡ πρώτη παραγγελία τῶν πυροβόλων Schneider – Canet – Dangleis στὶς 20 Νοεμβρίου 1907, δέκα τέσσερα χρόνια μετὰ τὴν πρώτην ἀπόπειρα τοῦ 1893, καὶ τρία μετὰ τὴν τελευταία τοῦ 1904.

Μιὰ καθυστερημένη ἐκδοχὴ τοῦ θέματος Λυκούδη.— Ἡ ἀντιδικία μεταξὺ Σνάϊδερ - Δαγκλῆ καὶ Κρούπ - Λυκούδη εἶχε προκαλέσει κατὰ τὴν ἐξέλιξίν της, ἀπὸ

1. «Συνισταμένη ἐκ τοῦ προέδρου αὐτῆς Πρῶθυπουργοῦ καὶ Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Γ. Ν. Θεοτόκη, τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν Ἀ. Μ. Σιμπούλου, τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ τοῦ Στρατοῦ ὑποστρατήγου Ἰ. Δημοπούλου (sic) καὶ τοῦ Ἀναπληρωτοῦ τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου συνταγματάρχου Μ. Χόρς (...) ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῆς Α.Β.Υ. τοῦ Διαδόχου καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ Αὐτοῦ» (Βλ. Ἐγγραφα κλπ. δ.π. σ. 365).

2. Βλ. Ἐγγραφα κλπ. δ.π. σ. 375.

τό 1893 έως τό 1907, παρασκηνακές ἐνέργειες, δημοσιογραφικούς ἀγῶνες, τεχνικές συζητήσεις, ἀκόμα καί συμβούλια τιμῆς καί προκαταρκτικά μονομαχίας.

Τό καίριο σημεῖο τῆς διαφορᾶς ἦταν, ἕως τότε, ἡ προτεραιότητα. Ὅταν, ὁμως, δημοσιεύθηκε ἡ ἐκθεση τῆς 21 Ἰουλίου 1907, πού διαπιστώνει ὅτι τό πυροβόλο Σνάϊδερ-Δαγκλῆ «πληροῖ πάσας τὰς ἀπαιτουμένας ὑπηρεσιακάς καί βλητικές συνθήκας», καί ὅτι «εἶναι λίαν συμφέρον νά ὀπλισθῆ τό ἡμέτερον ὀρειβατικόν πυροβολικόν διὰ τοῦ λυομένου πυροβόλου Σνάϊδερ-Δαγκλῆ», τό θέμα τῆς προτεραιότητος ἔχανε πιά κάθε πρακτική σημασία. Χρειάστηκε, λοιπόν, ν' ἀλλάξει ὁ στόχος· καί ἀλλάξε.

Στόχος τώρα ἦταν ἡ ἀπόφαση τῆς Ἐπιτροπῆς : πῶς γίνεται, οἱ ἄνθρωποι πού λίγους μῆνες πρωτύτερα εἶχαν ἐπαινέσει τό πυροβόλο Κρούπ-Λυκούδη, νά προτείνουν τώρα στήν Κυβέρνηση τό πυροβόλο Σνάϊδερ-Δαγκλῆ;

Στήν ἐφημερίδα «Σκρίπ» τῆς 29 Αὐγούστου 1907, ὑπό τόν τίτλο «Τά ὀρεινά πυροβόλα, Ἑλληνικά γυνάμια περὶ τοῦ ὕλικου Κρούπ», δημοσιεύονται περικοπές ἀπό τήν ἐκθεση τῆς Ἐπιτροπῆς δοκιμῶν γιά τὰ πειράματα τοῦ πυροβόλου Κρούπ-Λυκούδη, κι' ἐπισημαίνονται φράσεις ὅπως «αἱ συνθήκαι ὑπηρεσίας εἶναι εὐχάριστοι», «τὰ σκοπευτικά μηχανήματα ἐνεργοῦσι μετὰ ταχύτητος», «ἡ λύσις καί ἀρμολόγησις τοῦ κλειστρου γίνεται εὐκόλως», «ἡ διαίρεσις τοῦ δίσκου παρέχει μεγάλας ἐν τῇ βολῇ εὐκολίας», καί ἄλλα ἐγκωμιαστικά.

Μνεῖα καμμιά δέν γίνεται στό δημοσίευμα, οὔτε γιά τό πυροβόλο Σνάϊδερ-Δαγκλῆ οὔτε γιά τήν πρόσφατη ἀπόφαση τῆς Ἐπιτροπῆς πού τό προτείνει. Ἀκολουθοῦν, ὁμως, στήν ἴδια στήλη, τὰ ὀνόματα τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς, με μαῦρα παχιά στοιχεῖα, σά γιά νά τοὺς ἀπαγγελεῖ σιωπηρῆ μομφή ὅτι, ἐνῶ ἐγκωμιάζαν λίγους μῆνες πρωτύτερα τό πυροβόλον Κρούπ-Λυκούδη, ἐγκρίνουν σήμερα τό πυροβόλο Σνάϊδερ-Δαγκλῆ.

Ἡ ἀπάντηση δόθηκε μετὰ 48 ὥρες στήν ἐφημερίδα «Ἀκρόπολις» τῆς 31 Αὐγούστου. Τό εἰσαγωγικό προοίμιο : *Εἰς ἀπάντησιν τῶν δημοσιευθέντων μᾶς ἀνεκουνώθησαν αἱ ἐξῆς παρατηρήσεις.*, δέν ἀφίνει μεγάλο περιθώριο ἀμφιβολίας γιά τήν προέλευση τῶν παρατηρήσεων :

1ον. Ὁμολογουμένως τό πυροβόλον Λυκούδη ἀποτελεῖ πρόοδον σχετικῶς μετὰ τὰ παλαιά ὀρεινά πυροβόλα, τὰ ὅποια ἔχομεν ἀκόμη ἐν χρήσει. Οὐδέν ἐπομένως ἐκπληκτικόν, ἐάν τοῦ ἠῦραν κάποιαν ὑπεροχὴν συγκριτικῶς πάντοτε μετὰ τὰ ἐν ἐνεργείᾳ παλαιά ὀρεινά μας.

2ον Ἄλλ' ἀφ' ὅτου ἔγιναν αἱ τελευταῖαι γνωσταὶ δοκιμαὶ μεταξύ τῶν δύο νέων ὀρεινῶν πυροβόλων, ἤτοι ἀφ' ἐνὸς τοῦ Λυκούδη-Κρούπ καί ἀφ' ἑτέρου τοῦ Δαγκλῆ-Καννέ, ὅλον τό σῶμα τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ Πυροβολικοῦ ἐπέστη, ὅτι κατὰ τὰς δοκιμάς αὐτάς τό ὑπό τοῦ «Σκρίπ» ἐξαιρούμενον πυροβόλον Κρούπ ἐτέθη ἐντελῶς ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ. Διότι :

3ον. Ὡς ἀντελήφθησαν ἅπαντες οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ Πυροβολικοῦ, τό πυροβόλον Λυκούδη-Κρούπ ἀπέτυχε κατὰ τὰς γενομένας δοκιμάς, ἐνῶ τό ὀρεινόν πυροβόλον Δαγκλῆ-Καννέ, ἔσχε πρώτης τάξεως ἐπιτυχίας.

Διὰ νά πεισθῆ δὲ περὶ τούτου ὁ θέλων, ἀρκεῖ νά ἀνατρέξῃ εἰς τὰ συμπεράσματα τῶν δύο ἐκθέσεων περὶ ἑκατέρου τῶν συστημάτων καί τῶν πυροβόλων.

*Ἄλλος ὁδηγὸς πρὸς ἐκλογὴν μετὰ αὐτῶν δέν πιστεύομεν νά ὑπάρχη.

Και

4ον. Βεβαίως ή 'Επιτροπή εις ούδεμίαν αντίφασιν περιέρχεται, έάν κρίνουσα ώς καλόν τò πυροβόλον Λυκούδη-Κρούπ, έν σχέσει με τὰ παλαιά όρεινά πυροβόλα, εύρε ΚΑΛΛΙΤΕΡΟΝ τò του Δαγκλή-Σνάϊδερ-Καννέ, όταν είχε νά δικάση μεταξύ τών δύο νέων όρεινών πυροβόλων.

Προτεραιότητα, λοιπόν, τής ιδέας, και κακή κρίση τής 'Επιτροπής δοκιμών, αυτές ήταν οι διαδοχικές «θέσεις» Λυκούδη σε όλη τη διάρκεια τής αντιδικίας του με τον Δαγκλή.

'Αλλά τριάντα χρόνια άργότερα, τò 1938, πολύ μετά τò θάνατο και του Λυκούδη και του Δαγκλή¹, ó στρατηγός και άκαδημαϊκός 'Αλέξανδρος Μαζαράκης, σε μία του διάλεξη² περι Λυκούδη, άφου αναφέρει διεξοδικά τήν εφεύρεση του 1891 και τις «βελτιώσεις» του 1896 κι' εκτείνεται επί πολλές σελίδες στα καθέκαστα (χωρίς άλλωστε τήν παραμικρή μνεία τής εφεύρεσης Δαγκλή), συνοψίζει τήν τελευταία φάση του ζητήματος ώς εξής :

«Τò κατάστημα Κρούπ έπεράτωσε τήν κατασκευήν του πυροβόλου Λυκούδη τὰ μέσα του 1906, υπέβαλεν αυτό εις τās κεκανονισμένας δοκιμάς και έδημοσίευσε ειδικόν έπ' αυτού τεύχος, και τέλος τò απέστειλε τò φθινόπωρον του αυτού έτους εις τήν 'Ελληνικήν Κυβέρνησιν. Αύτη δέ διέταξε τήν έκτέλεσιν δοκιμών ένώπιον 'Επιτροπής άποτελουμένης έκ διακεκριμένων αξιωματικών του πυροβολικού υπό τήν προεδρίαν του έπιθεωρητού του πυροβολικού πρίγκηπος Νικολάου· αύται ήρχισαν τήν 27 'Οκτωβρίου 1906 και έτελείωσαν τήν 20 Νοεμβρίου 1906. Τò πόρισμα τής 'Επιτροπής υπήρξε άπολύτως ευνοϊκόν, διαπιστώσαν έν όμοφωνία τās άρετάς του συστήματος Λυκούδη. Μετ' όλίγους δέ μήνας έκτεθεν τò πυροβόλον Λυκούδη εις τήν διεθνή έκθεση του Μπορντώ έτυχε του Grand Prix. Μεθ' όλα ταύτα, τò πυροβόλον Λυκούδη δέν συμμετέσχεν εις τόν κατά τò έπόμενον έτος γινόμενον διαγωνισμόν προς έκλογήν πυροβόλου, γενομένης παραγγελίας τοιούτων εις τò γαλλικόν εργοστάσιον Schneider».

'Η τελευταία φράση του παραπάνω κειμένου, που είναι και ή κατακλείδα τής περικοπής, είναι ανακριβής στο πρώτο της τμήμα και παραπλανητική στο δεύτερο. Είναι ανακριβής, όταν βεβαιώνει ότι «τò πυροβόλον Λυκούδη δέν συμμετέσχεν εις τόν κατά τò έπόμενον έτος γενόμενον διαγωνισμόν»· διότι, «τò έπόμενον έτος» δέν έγινε άλλος διαγωνισμός. Συνεχίστηκε μόνον ó άρχινισμένος λίγους μήνες πρωύτερα με τήν κατά προτεραιότητα διεξαγωγή τών πειραμάτων του πυροβόλου Κρούπ-Λυκούδη. Δοκιμάσθηκε, λοιπόν, αυτό τò πυροβόλο, όπως και όσο δοκιμάσθηκε τò πυροβόλο Σνάϊδερ-Δαγκλή. Και ή 'Επιτροπή δοκιμών υπέβαλε αναλυτική κι' αίτιολογημένη έκθεση, τόσο για τò ένα όσο και για τò άλλο. Αύτη ή διπλή σειρά τών πειραμάτων τών δύο πυροβόλων, με τήν αντίστοιχη κριτική έκθεση τής 'Επιτροπής δοκιμών για τò καθένα, αυτή ήταν ó διαγωνισμός. 'Αλλος διαγωνισμός ούτε προκηρύχθηκε ούτε έγινε. Τρίτος συναγωνιστής δέν υπήρχε, διότι δέν υπήρχε τρίτος εφευρέτης. Παράπνοο μη συμμετοχής στον διαγωνισμό δέν είχε διανοηθεί νά προβάλλη ó Λυκούδης ποτέ. Ποιόν λοιπόν διαγωνισμό έννοούσε ó στρατηγός Μαζαράκης όταν έγραφε ότι «τò πυροβόλον Λυκούδη δέν συμμετέσχεν εις τόν κατά τò έπόμενον έτος γενόμενον διαγωνισμόν» ;

Είναι δέ παραπλανητική ή παραπάνω φράσις στο δεύτερο της τμήμα, όταν, συνεχί-

1. 'Ο Λυκούδης πέθανε τò 1913, ó Δαγκλής τò 1924.

2. 'Α λ ε ξ ά ν δ ρ ο υ Μ α ζ α ρ ά κ η, 'Ο βίος και τò έργον του Πέτρου Λυκούδη (17 σελ.). 'Ανάτυπον έκ τών Διαλέξεων τής 'Ακαδημίας 'Αθηνών, Α' 1938, (ήμερομηνία διαλέξεως 19 Νοεμβρίου 1938), σ. 1.

ζοντας τὰ περί μὴ συμμετοχῆς τοῦ πυροβόλου Λυκούδη, καταλήγει : «γενομένης παραγωγείας τοιούτων εἰς τὸ γαλλικὸν ἐργοστάσιον Schneider»· διότι, στὸ ἐργοστάσιον Schneider, δὲν παραγγέλθηκαν ὅποιαδήποτε προϋπάρχοντα λυόμενα ὀρειβατικά πυροβόλα, ἀλλ' ἀκριβῶς τὸ πυροβόλο πού εἶχε προκριθεῖ ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ δοκιμῶν, ἔπειτα ἀπὸ ἀντιπαραβολὴ πρὸς τὸ πυροβόλο Κρούπ - Λυκούδη, δηλαδὴ τὸ πυροβόλο Σνάϊνερ - Δαγκλῆ. Τοῦτο, ὅμως, παρασιωπᾶται στὴ φράση τοῦ στρατηγοῦ, ὅπως καὶ σὲ δλόκληρη τὴν περί λυομένου πυροβόλου περικοπὴ τῆς ὀμιλίας του.

Ἄς σημειωθεῖ ἀκόμα, πρόσθετο στοιχεῖο περιπλοκῆς, ὅτι μέσα στὶς 700 σελίδες τῶν Ἐναμνήσεών του, πού ἀρχίζουν περί τὸ 1880 καὶ φθάνουν ἕως τὸ 1943, δὲν κάνει ὁ στρατηγὸς Μαζαράκης τὴν παραμικρὴ μνεία γιὰ τὸν Πέτρο Λυκούδη, οὔτε γιὰ τὴν ἐφεύρεσή του, οὔτε γιὰ τὴν ὀμιλία πού τοῦ ἀφιέρωσε στὴν Ἀκαδημία.

Τί λόγους μπορούσε νὰ ἔχει τὸ 1938 ὁ στρατηγὸς Μαζαράκης γιὰ νὰ χειριθεῖ ἔτσι τὸ θέμα στὴν διάλεξή του, παραμορφώνοντας ἢ παρασιωπώντας τὰ γεγονότα ; Ἡ ἀπορία γίνεται ἀκόμη πιὸ δεινὴ, γιατί κανεὶς βέβαια ἀπὸ τὸ ἀκροατήριό του δὲν μπορούσε νὰ ὑποφιασθεῖ πὼς ἄκουε ἀνακριβείες.

Δὲν μᾶς ἀνήκει νὰ ἐξιχνιάσουμε αὐτὸ τὸ ψυχολογικὸ πρόβλημα. Σημειώνουμε μόνο, πὼς οὔτε ἀπὸ τὶς Ἐναμνήσεις τοῦ Μαζαράκη οὔτε ἀπὸ τὰ χαρτιά τοῦ Δαγκλῆ ἐξάγεται ἀμοιβαία δυσπιστία ἢ ἀντιπάθεια. Ἄπεναντίας.

Σχετικὰ μὲ τὴν τελευταία περίοδο κατασκευῆς τοῦ πυροβόλου βρίσκονται ἐπίσης στὸ Ἄρχεῖο :

α') 33 πολύπτυχα σχεδιαγράμματα τοῦ πυροβόλου, διαστ. 100 X 60, μὲ γαλλικὴ ὑπομνημάτιση, τῶν ἐργοστασίων Schneider. Μερικὰ φέρουν στὸ ἐξώφυλλό τους μεταφρασμένον τὸν τίτλο τους, λ.χ. «χάραξις τοῦ ἐλκύθρου», «χιτώνιον», «χάραξις κοχλίων κλείστρου» κλπ. Ἄλλα ἔχουν στὸ πλατὺ τους περιθώριο ἑκτενεῖς σημειώσεις, ὅπως :

Τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον σχέδιον τοῦ πυροβόλου μου, τὸ ὅποῖον ἐσχεδιάσθη εἰς τὰ γραφεῖα τῆς Ἐταιρίας Schneider et Cie ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παρ' ἐμοῦ σταλέντων σχεδίων καὶ μοὶ παρουσιάσθη κατὰ τὴν ἐν Παρισίοις ἀφιξίν μου ἵνα δώσω τὴν γνώμην μου. Μελετήσας αὐτὸ ἀπεφάνθη ὅτι ἔχει τὰ ἐξῆς ἐλαττώματα : (...) 15 Νοεμβρίου 1905. Π. Γ. Δαγκλῆς.

Ἡ :

Ἐπὶ τοῦ σχεδίου τούτου ἐπληρώθησαν αἱ ἐπὶ τοῦ πρώτου γενομένου συστάσεις μου, ἦτοι (...) Οὕτω κατὰ τὰ μέσα Ἰανουαρίου ἤρχισαν καταστρωνόμενα τέλος τὰ σχέδια τῆς ὀριστικῆς κατασκευῆς τοῦ πυροβόλου. Π.Γ.Δ.

β') Τελευταῖο σχεδιάγραμμα τοῦ πυροβόλου, πίνακες βολῆς, μικροσχέδια μικρομεταβολῶν, περιγραφή, φόρτωση, συντήρηση κλπ. Συνολικὰ 15 ἔγγραφα, σὲ γαλλικὴ γλῶσσα.

γ') *Πρόχειρος κανονισμὸς ὑπηρεσίας τοῦ λυομένου ὀρειβατικοῦ ταχυβόλου πυροβόλου Σνάϊνερ - Κανέ - Δαγκλῆ.* Ἰδιογραφο, 16 σελ.

δ') *Λυόμενον ὀρειβατικὸν ταχυβόλον πυροβόλον τῶν 75 χιλ. συστήματος Σνάϊνερ - Κανέ - Δαγκλῆ.* Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ περιοδικοῦ τῆς Στρατιωτικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ μηνὸς Νοεμβρίου 1907. Ἐντυπο, 24 σελ.

Χειρόγραφη γαλλικὴ μετάφραση τοῦ ἴδιου.

ε') Schneider et Cie. Canon démontable de 75 m/m A.T.R. de Montagne, système Schneider - Canet - Danglis, χωρὶς χρονολογία, Ἐντυπο 24 σελ. + 2 εἰκόνες.

Χειρόγραφη μετάφραση τοῦ ἴδιου (ιδιόγρ. Δαγκλῆ), μετ' προσθήκη ὑποσημ. περὶ θέματος Λυκούδη.

στ') 20 ἐπιστολές, περίπου, οἱ περισσότερες Δαγκλῆ – Σνάϊδερ : ἐνημέρωση γιὰ τὴν πρόοδο τῶν πειραμάτων, συγχαρητήρια γιὰ τὴν ἐπιτυχία κλπ. Ἐξὶ ἐπιστολές ἀνταλλάσσονται μετὰ τοὺς στρατηγούς Vosseur καὶ Perruehon.

3. Η ΔΙΑΔΟΣΗ

Ἀπὸ δῶ κι' ἐμπρός, τὸ θέμα τοῦ ὀρειβατικοῦ πυροβόλου Schneider-Δαγκλῆ παρουσιάζει δύο πλευρές : ἡ μιὰ, καθαρὰ ἰδιωτικὴ, ἀφορᾷ τὶς σχέσεις τοῦ ἐφευρέτη μετὰ τὸν κατασκευαστή, τὴν ἐφαρμογὴ τῆς συμφωνίας τους· ἡ ἄλλη, μετὰ γενικώτερο ἐνδιαφέρον, ἀφορᾷ τὴν διεθνῆ ἀναγνώριση τοῦ νέου πυροβόλου. Ἡ ἀλληλογραφία αὐτοῦ τοῦ τμήματος τοῦ Ἀρχείου ἐκτείνεται ἀπὸ τὸ 1908 ἕως τὸ 1919 καὶ περιέχει περίπου 240 ἔγγραφα.

Ἐφευρέτης καὶ κατασκευαστής. — Οἱ σχέσεις μεταξύ Δαγκλῆ καὶ Οἴκου Σνάϊδερ ἐξακολούθησαν λίγο-πολύ γλυκόπικρες μετὰ τὴν ἐπιτυχία, ὅπως ἦταν στὸ στάδιο τῶν διαπραγματεύσεων.

Παρ' ὅλη τὴν πραότητα τοῦ ὀ Δαγκλῆς ἤξερε νὰ ὑποστηρίξει τὸ δίκιο του μετὰ σθένος, ἕνα σθένος ἰδιόρρυθμο, ποὺ ξεκινούσε ἀπὸ μιὰ βασικὴ ἀπορία του : πῶς γίνεται ν' ἀμφισβητοῦνται τ' ἀναμφισβήτητα ;

Στὶς ἀλλεπάλληλες ἀπόπειρες ὑπεκφυγῆς τῆς Ἑταιρίας ἀπὸ τὰ συμφωνημένα, ἀντιτάσσει, κυρίως, ἐκπληξη. Διαβάζοντας ὀρισμένες ἐπιστολές του, ἔχει κανεὶς τὴν ἐντύπωση ὅτι τὸν βλέπει νὰ συνομιλεῖ μετὰ τὸν ἀλληλογράφο του καὶ νὰ τὸν κυττάζει κατὰματα, σὰν νὰ περιμένει κάποια εὐλογη ἀπάντηση, ποὺ νὰ ἐξηγεῖ τὸ ἄτοπο.

Εὐθύς μετὰ τὴν πρώτη παραγγελία, μόλις διαγράφηκε κάποια τάση γιὰ καθυστέρηση τοῦ διακανονισμοῦ τῶν λογαριασμῶν, γράφει στὴν Ἑταιρία (18–31 Δεκεμβρίου 1907) :

(...) Vous avez ici un collaborateur qui se flatte de croire que vous reconnaissez la valeur de sa collaboration (...) Ma collaboration n'a pas été sans utilité pour votre Société, parce qu'elle a contribué à vous faire acquérir un matériel de montagne hors concours (...) et que c'est le succès du matériel Schneider – Danglis, surtout pendant les essais exécutés ici, qui a fait tourner l'opinion militaire d'Athènes en faveur de vos canons et a préparé votre victoire industrielle complète au concours (...) Je pense que vous vous empresserez de régler mon compte et j'espère que vous allez me tenir au courant de vos démarches pour faire accepter par d'autres Puissances notre excellent matériel démontable Schneider – Danglis (...).

Ἀργότερα (Ἰούνιο 1910), προκειμένου γιὰ μιὰ μικρὴ παραγγελία, ἡ Ἑταιρία ἐξηγεῖ στὸν ἐφευρέτη ὅτι οἱ μικρές παραγγελίες ἔχουν πάντα μεγαλύτερο κόστος παραγωγῆς, καὶ τοῦ ζητεῖ νὰ μειώσει τὰ ποσοστά του. Ἐκεῖνος ἀπαντᾷ :

Je ne trouve pas la raison de changer les termes de notre convention. Si vous avez accepté un prix réduit, ce n'est pas ma faute; vous étiez libres de ne pas accepter ce prix s'il ne vous était pas favorable.

Κατὰ κανόνα ἀκολουθεῖ ἄμεση ὑποχώρησις τῆς Ἑταιρίας καὶ διαβεβαιώσεις ἀμοιβαίας ἐμπιστοσύνης. Ἄλλωστε, ἐπειτα ἀπὸ κάθε προαγωγή, τιμητικὴ διάκρισις ἢ τοποθέτησις τοῦ Δαγκλῆ, στὸ διάστημα τῆς δεκαετίας, δὲν λείπουν ποτὲ τὰ συγχαρητήρια μηνύματα ἀπὸ τὸ Παρίσι.

Τὸ νέο πυροβόλο στοὺς ἄλλους στρατοὺς. — Οἱ συνεννοήσεις παρουσίασαν μεγαλύτερες δυσχέρειες ὅταν ἄρχισαν νὰ ἐνδιαφέρονται καὶ ἄλλα κράτη ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα γιὰ τὸ λυόμενον πυροβόλο Schneider-Δαγκλῆ καὶ νὰ διαγράφονται πιθανότητες γιὰ μεγάλες παραγγελίας. Καὶ τὸ ἐνδιαφέρον αὐτὸ ἐκδηλώθηκε εὐθύς ἀμέσως μετὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἑλληνικῶν δοκιμῶν, πρὶν καν ἀκόμα περατωθεῖ ἡ κατασκευὴ τῆς πρώτης ἑλληνικῆς παραγγελίας.

Πολλὰ ἀπὸ τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς ἀξιωματικῶν, πού εἶχε στείλει ἡ κυβέρνησις στὴ Γαλλία γιὰ νὰ ἐπιβλέψει στὴν κατασκευὴ καὶ στὴν παραλαβὴ τῆς παραγγελίας, ἰδίως ὁ ὑπολοχαγὸς Γ. Σολιώτης, ἀνταλλάσσουν ἐπιστολὰς μὲ τὸν Δαγκλῆ καί, ὄχι μόνον τὸν ἐνημερώνουν γιὰ τὴν πρόοδο τῆς ἐργασίας στὸ Creusot, ἀλλὰ καὶ τοῦ διαβιβάζουν ἐμπιστευτικὰς πληροφορίες γιὰ ἐνδεχόμενες ἢ ἐπικείμενες παραγγελίας τοῦ πυροβόλου τοῦ ἀπὸ ἄλλα κράτη. Ἄπὸ γράμμα ὑπολοχ. Σολιώτη, Creusot 19 Φεβρ. 1908 :

(...). Ἔλαβον πληροφορίας ὑπὸ τύπον καθαρῶς ἐμπιστευτικόν. Ἄπὸ τῆς ἐξ Ἑλλάδος ἐπιστροφῆς του τοῦ πυροβόλου ἐξητάσθη ἐνταῦθα ὑπὸ πολλῶν ἐπιτροπῶν, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἐξετελέσθη βολὴ (...): 1) Mission chinoise 30 Σεπτ. 1907, 2) Commandant X (ἀποστολὴ ἐμπιστευτικὴ, ὃ ἐν λόγῳ ταγματάρχης εἶναι Ἴταλός). 3) Commission chilienne, 4) ὁ διευθυντὴς πυροβολικοῦ τῶν ἐργοστασίων Ἄρμστρογγ, 5) Capitaine Legger, Ὀλλανδός, 6) Mission russe. Εἰς πάσας τὰς Ἐπιτροπὰς ταύτας τὸ πυροβόλον ἔκαμεν ἀρίστην ἐντύπωσιν. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ρωσικὴν Ἐπιτροπὴν (...) τὸ ρωσικόν Ὑπουργεῖον ἀπέστειλεν ἐνταῦθα ἓνα συνταγματάρχην καὶ κάποιον ἄλλον ἀξιωματικόν, δι' ἐγγράφου του δὲ ἐζήτησε νὰ γίνουν δοκιμαί, αἵτινες καὶ ἐγένοντο πρὸ 15 ἡμερῶν (...).

Ρωσία. — Γιὰ ὅλ' αὐτὰ ἡ Ἑταιρία δὲν ἀνακοίνωσε τίποτα στὸν Δαγκλῆ, ἐπὶ τρεῖς μῆνες. Καὶ μόνον ὅταν ἄρχισε νὰ ἐκδηλώνεται ἐντονώτερα τὸ ρωσικὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἔγραψε (11 Μαΐου 1908) ὅτι ἐγιναν δοκιμὲς βολῆς στὸ *Harfleur, en présence de S.A.I. le Grand Duc Serge de Russie*, ὅτι *le matériel a fonctionné d'une manière très satisfaisante* καὶ ὅτι θὰ τὸν κρατήσουν ἐνήμερο *le cas échéant sur le résultat des négociations qui pourraient être entamées à la suite de ces essais*.

Ἄλλὰ καὶ μετὰ τὴν πρώτη αὐτῆ ἐνημέρωσι, ἡ Ἑταιρία ἐξακολούθησε νὰ εἶναι φειδωλὴ σὲ πληροφορίες πρὸς τὸν ἐφευρέτη. Πάλι ἀπὸ ἄλλη πηγὴ τοῦ ἔρχονται οἱ εὐχάριστες εἰδήσεις :

Creusot 9/22 Ἰουνίου 1908 (...). Ἔχω νὰ σᾶς ἀναγγείλω τὴν ἐξῆς εὐχάριστον εἶδησιν. Ἡ Ρωσικὴ κυβέρνησις ἐζήτησεν ἐσπευσμένως τὸ πυροβόλον σας, ὅπως τῇ ἀποσταλῆ εἰς Πετροῦπολιν λόγῳ δοκιμῶν. Ἡ αἴτησις εἶναι τόσον ἐσπευσμένη, ὥστε τὸ κατάστημα ἀναγκάζεται νὰ πέμψῃ τὸ αὐτὸ πυροβόλον ὅπερ εἶχομεν ἐν Ἀθήναις, μὴ ἔχον τὸν καιρὸν νὰ προετοιμάσῃ ἕτερον, ὡς ἐπεθύμει.

Δέον νὰ σᾶς εἴπω ὅτι ἡ Ρωσικὴ κυβέρνησις συνέταξε πρόγραμμα ἀναεώσεως τοῦ ὑλικοῦ τοῦ Πυροβολικοῦ τῆς καὶ ὅτι (...) Συνεπῶς τὸ πυροβόλον σας δυνάμενον ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας νὰ φθάνῃ εἰς μέγιστα ὄρια ἰσχύος ἔσεται πιθανώτατα τὸ ὄπλον τοῦ ὀρειβατικοῦ Πυροβολικοῦ τῆς Ρωσσίας, τοῦθ' ὅπερ σᾶς εὐχομαι ἐξ ὅλης καρδίας καὶ λόγῳ ἐθνικῆς ὑπερηφανείας καὶ λόγῳ ἀτομικοῦ ὑμῶν συμφέροντος. Τὸ πυροβόλον μετὰ τῶν πυρομαχικῶν πρόκειται ν' ἀναχωρήσῃ ἐντὸς τῆς ἀρξαμένης σήμερον ἑβδομάδος (...). Τῶν διαταγῶν σας εὐπειθέστατος,

Ἄρ. Ι. Βλαχόπουλος, λοχ. πυρ.

Ἡ Ἐταιρία ἐξακολουθεῖ νὰ σιωπᾷ, καὶ μόνον ἐπειτα ἀπὸ ρητὸ ἐρώτημα τοῦ Δαγκλῆ ἀπαντᾷ (22 Σεπτεμβρίου) ὅτι πραγματικὰ τὸ λυόμενο πυροβόλο ἔχει σταλεῖ στὴ Ρωσία γιὰ δοκιμὲς καὶ ὅτι θὰ τὸν κρατήσουν ἐνήμερο, *le moment venu*, τῶν διαπραγματεῦσεων πού τυχόν θ' ἀκολουθήσουν.

Ἀπὸ τὴν μεταγενέστερη ἀλληλογραφία προκύπτει ὅτι ἡ ρωσικὴ κυβέρνησις ἤθελε μὲν νὰ εἰσαγάγῃ τὸ πυροβόλο Σνάϊδερ-Δαγκλῆ στὸ ρωσικὸ στρατό, ἐννοοῦσε ὁμως νὰ τὸ κατασκευάσῃ στὰ δικά της ἐργοστάσια Poutiloff, καὶ ὄχι νὰ τὸ παραγγεῖλῃ στὴν ἑταιρία Σνάϊδερ. Τοῦτο σήμαινε ὅτι ζητοῦσε νὰ ἀγοράσῃ τὰ σχέδια τοῦ πυροβόλου.

Ἡ περίπτωσις δὲν εἶχε προβλεφθεῖ στὴν ἀρχικὴ συμφωνία μεταξὺ ἐφευρέτη καὶ κατασκευαστῆ¹. Φυσικὰ ὁ Δαγκλῆς, ὅταν τοῦ ἐγίνε ἡ σχετικὴ κρούσις, προτοῦ ἀποφασίσῃ ὀριστικὰ τί δικαιώματα θὰ διεκδικοῦσε γιὰ τὴν παραχώρησι τῶν σχεδίων, ζήτησε (13 Δεκεμβρίου 1908) νὰ λάβῃ γνώσιν τῆς συμφωνίας τοῦ Οἴκου Σνάϊδερ μὲ τὴ ρωσικὴ κυβέρνησις ἢ μὲ τὸν Οἶκο Πουτίλωφ.

Στὴν πολυσέλιδη ἀπάντησίν τῆς (7 Ἰανουαρίου 1909), ἡ Ἐταιρία ἐπικαλεῖται τὴν ἐρμηνευτικὴν προσθήκην στὸν ὄρο *en tous points semblables* τῆς ἀρχικῆς συμφωνίας, ὑποστηρίζοντας ὅτι τὸ πυροβόλο πού προορίζεται γιὰ τὴ Ρωσία διαφέρει σὲ πολλὰ σημεῖα ἀπὸ τὸ προοριζόμενο γιὰ τὴν Ἑλλάδα, καὶ ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ ρωσικὴ παραγγελία δίνεται ἀπὸ τὴ ρωσικὴ κυβέρνησις ἀπευθείας στὰ ρωσικὰ ἐργοστάσια Πουτίλωφ, δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ λόγος γιὰ ἀνακοίνωσιν τοῦ κειμένου τῆς συμφωνίας τους. Προσθέτει ὁμως ὅτι, ἐπειδὴ ἐπιθυμεῖ νὰ διατηρηθοῦν οἱ ἐξαίρετες σχέσεις τῆς μὲ τὸν ἐφευρέτη, τοῦ προσφέρει κατ' ἀποκοπὴν 350 φράγκα γιὰ κάθε πυροβόλο ρωσικῆς παραγγελίας.

Ὁ Δαγκλῆς ἀπαντᾷ ἐπίσης διεξοδικὰ στὴν ἐπιχειρηματολογία τῆς Ἐταιρίας (2/15 Ἰανουαρίου 1909) καὶ καταλήγει τονίζοντας δύο σημεῖα: Τὸ πρῶτο εἶναι ὅτι δὲν ὑπάρχει θέμα παραγγελίας ξένου κράτους πρὸς τὴν Ἐταιρία, ὥστε νὰ γεννᾶται ζήτημα ἐφαρμογῆς ἢ ἐρμηνείας τῆς ἀρχικῆς συμφωνίας: *Il ne s'agit pas de fournir un matériel mais de vendre mes plans et les vôtres à une autre fabrique et j'aime à croire que vous serez d'accord pour faire une convention spéciale dans ce cas exceptionnel.* Τὸ δεῦτερο εἶναι ὅτι δὲν ζήτησε ποτὲ νὰ τοῦ ἀνακοινωθοῦν τὰ συμβόλαια *entre la Russie et Poutiloff, mais bien entre celui-ci et vous (...)* *Je pense que ce n'est pas trop pour un intéressé de vouloir connaître dans quels termes vous avez fait cette convention.*

Ἐπειδὴ ὁμως ἡ Ἐταιρία ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπεκφεύγῃ, ὁ Δαγκλῆς παρακαλεῖ τὸν πρίγκηπα Νικόλαο, πού βρισκότανε τότε στὴν Πετροῦπολη, νὰ πληροφορηθεῖ τί συμβαίνει ἀπὸ τὸν μεγάλο δοῦκα Σέργιο, ἐπιθεωρητὴ τοῦ Πυροβολικοῦ, τὸν ἴδιο πού εἶχε παρακολουθήσει τίς δοκιμὲς τοῦ πυροβόλου στὸ Harfleur, τὴν περασμένη ἀνοιξη. Ἡ ἀπάντησις ἦταν ἀποκαλυπτικὴ:

1. Βλ. σ. 267.

Ἐν Πετρούπολει τῇ 7 Μαρ. 09, Φίλε Δαγκλῆ, Μὴ ὑποθέσης ὅτι ἀνεμὸν τὴν ἐπιστολὴν σου διὰ νὰ ἀρχίσω τὰς ἐνεργείας μου (...). Ὁ μέγας δούξ Σέργιος μόλις πρὸ ἑβδομάδος ἀφίκετο (...) Χθὲς λοιπὸν ἦλθε νὰ μὲ ἐπισκεφθῆ καὶ ἔσχον μετ' αὐτοῦ συνομιλίαν παραταθείσαν σχεδὸν ἐπὶ δύο ὥρας. Μοῦ ἔδωκεν ὅλας τὰς πληροφορίες, ἅς γνωρίζει ὁ ἴδιος καὶ ἃς εἶναι δυνατὸν νὰ γνωρίζῃ. Ταύτας παραθέτω ἀμέσως :

Καὶ πρῶτον ἡ παραδοχὴ τοῦ λυομένου πυροβόλου Schneider-Δαγκλῆ εἶναι γεγονός τετελεσμένον. Παρηγγέλησαν 215 πολυβόλα. Ἡ παραγγελία ἐκτελεσθήσεται ἐν τοῖς καταστήμασι τῶν Routiloff μὲ τὰς ἐξῆς χρηματικὰς συμφωνίας (...). Αὐταὶ εἶναι αἱ συμφωνίαι μεταξὺ Ρωσ. Κυβερνήσεως καὶ καταστήματος Routiloff, ἅς γνωρίζει θετικῶς ὁ Μ.Δ., ὅσον ἀφορᾷ ὁμως τοὺς ὅρους ὑφ' οὓς ἐγένετο ὑπὸ τοῦ καταστήματος Schneider ἡ παραχώρησις τῆς ἐφευρέσεώς σου εἰς τὸ ρωσικὸν ἐργοστάσιον, τοῦτο εἶναι ἄγνωστον. Ὁ Μ.Δ., προσέθεσεν ὅτι οὔτε αὐτὸς οὔτε ἡ Ρωσ. Κυβέρνησις εἶναι εἰς θέσιν νὰ τὸ γνωρίσωσιν, ἀλλ' οὔτε νὰ τὸ πληροφορηθῶσι, καθ' ὅσον αἱ συμφωνίαι τοιαύτης φύσεως τηροῦνται μυστικαὶ μεταξὺ τῶν καταστημάτων. Τὸ μόνον τὸ ὁποῖον προσέθεσεν ὁ Μ.Δ. εἶναι ὅτι αὐτὸς ὑποθέτει ὅτι τὸ κατάστημα Schneider θὰ κερδίσῃ ἴσως 20 % ἐπὶ τῆς παραγγελίας.

Κατ' ἐμὲ τὸ γαλλικὸν ἐργοστάσιον θὰ πραγματοποιήσῃ μεγαλείτερα κέρδη, καὶ εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο καταλήγω διὰ τὸν ἐξῆς λόγον (...). Ἄλλ' ἐπαναλαμβάνω αὐταὶ εἶναι σκέψεις ἀτομικαὶ (...). Ἐν εἶναι θετικὸν καὶ βέβαιον, ὅτι ἡ παραγγελία ἐγένετο· γνωρίζεις τώρα τί θὰ πληρῶσῃ ἡ Ρωσ. Κυβέρνησις εἰς τὸ ἐργοστάσιον τὸ ἀναλαβὸν τὴν κατασκευὴν, δὲν σοῦ ὑπολείπεται τώρα παρὰ νὰ ἀνεύρῃς (ἢ νὰ φαντασθῆς) ποῖα θὰ εἶναι τὰ κέρδη τοῦ γαλλικοῦ καταστήματος (...).

Ὁ Μ.Δ. ἐξεφράσθη λίαν κολακευτικῶς διὰ τὸ πυροβόλον σου, ὅπερ κατὰ τὰς ἐνταῦθα γενομένας δοκιμὰς ἔδωκεν ἄριστα ἀποτελέσματα (...).

Ἐλπίζω ὅτι συνετέλεσα κατὰ τι εἰς τὴν ἄρσιν ἀμφιβολιῶν σου τινῶν, καὶ ἐπαναλαμβάνω ὅτι λυποῦμαι μὴ δυνάμενος νὰ σοῦ παρέξω ὅλας τὰς πληροφορίες ὧν ἔχεις ἀνάγκη πρὸς ὑπεράσπισιν ὅλων τῶν συμφερόντων σου. Πάντοτε σός, Νικόλαος

Ἐνα μῆνα ἀργότερα, πιθανώτατα ἐπειδὴ θὰ εἶχε φύγει στὸ μεταξύ ὁ πρίγκηψ Νικόλαος, ὁ Δαγκλῆς ἐπιδιώκει νὰ μάθει συμπληρωματικὰς πληροφορίες μὲ ἀναφορὰ του πρὸς τὸ ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ μὲ ἰδιωτικὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Νικόλαο Γ. Θεοτόκη, διευθύνοντα τὴν ἑλληνικὴ πρεσβεία στὴν Πετρούπολη. Παρὰ τὴν πρόθυμη ἀπάντησιν (θὰ προβῶ ἀμέσως εἰς τὰ κατάλληλα διαβήματα καὶ θὰ ἀνακοινώσω ὑμῖν ἐπισήμως καὶ ἰδιαιτέρως τ' ἀποτελέσματα . . . Ν. Γ. Θεοτόκης. Ἐν Πετρούπολει τὴν 1ην Μαΐου 09), τὰ διαβήματα δὲν φαίνεται νὰ ἔγιναν, πάντως δὲν φαίνεται νὰ τελεσφόρησαν.

Οἱ διαπραγματεύσεις γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τῆς ρωσικῆς παραγγελίας συνεχίστηκαν ἐπὶ πολλὰς ἑβδομάδας ἀκόμα, καὶ ἴσως τελικὰ θὰ ναυαγοῦσαν ἂν δὲν πῆγαινε στὸ Παρίσι ὁ

Rosseels ν' άποσπάσει τὸ κλείσιμο τῆς συμφωνίας. Χαρακτηριστικὴ τῶν σοφιστικῶν χειρισμῶν τῆς Ἑταιρίας σ' αὐτὴν τὴν ὑπόθεση ἦταν ἡ συμβουλὴ τοῦ ἴδιου τοῦ Rosseels πρὸς τὸν Δαγκλῆ :

26.7.09 (...). Demandez aussi qu'on vous confirme la transaction par lettre signée par un fondé de pouvoirs de la Maison, car la signature : «pour Schn. & Co» n'a pas de valeur légale et, quoique je ne le pense pas, on pourrait chicaner plus tard.

Τέλος, στὶς 6/19 Αὐγούστου 1909, ἔκλεισε τὸ θέμα τῆς ρωσικῆς παραγγελίας, μὲ καταβολὴ ἐφάπαξ στὸν ἐφευρέτη 107.000 φρ. γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ πυροβόλου του στὴ Ρωσία, χωρὶς ποσοτικούς καὶ χρονικούς περιορισμούς, καὶ μὲ τὴ διευκρίνιση ὅτι, γιὰ ὁποιαδήποτε παραγγελία ἀπ' εὐθείας στὰ ἐργοστάσια τῆς Ἑταιρίας, θὰ ἴσχυε ἡ ἀρχικὴ συμφωνία.

*Ἔτσι λοιπόν, ἀπὸ τώρα, πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν γενικὴ ἐκχώρηση τῶν δικαιωμάτων, ποὺ ἀναφέρεται λίγο παρακάτω, δὲν βρίσκεται πιά στὸ Ἄρχειο τίποτα ποὺ νὰ πληροφορεῖ γιὰ τὴν τύχη τοῦ πυροβόλου Schneider-Δαγκλῆ στὴ Ρωσία. Μονάχα μιὰ ἔμμεση, πολὺτιμη ὁμως, μαρτυρία. Εἶναι τοῦ 1915, κατὰ τὸ διάστημα ποὺ ὁ Δαγκλῆς ἦταν ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν στὴν τελευταία κυβέρνησις Βενιζέλου, πρὶν ἀπὸ τὸ Διχασμὸ ¹.

Légation Royale Hellénique

Ἐν Πετροῦπόλει τῆ 15 Αὐγούστου 1915

Κύριε Ὑπουργέ, Ὁ ρωσικὸς τύπος (...) ἰδιαιτέρως ἐχαιρέτισε τὴν εἰς τὸ ὑπουργικὸν ἀξίωμα ἀνάρρησιν τῆς Ὑ.Ἐ., ἀναμνηθεὶς ὅτι εἴσθε ὁ ἐφευρέτης τοῦ πυροβόλου Δαγκλῆ - Σνείδερ, τὸ ὁποῖον χρησιμοποιεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ, παρέσχε δὲ ὑπηρεσίας ἀξίας λόγου εἰς αὐτόν, καὶ ὅτι ὑπῆρξατε ὁ ἐπεξεργασθεὶς τὸ σχέδιον τοῦ πρώτου Βαλκανικοῦ πολέμου (...). Δέξασθε (...),

Δ. Κακλαμάνος

Μαρόκο.—Δυὸ μῆνες μετὰ τὸ κλείσιμο τῆς συμφωνίας γιὰ τὴ ρωσικὴ παραγγελία, δημιουργήθηκε νέα ἀφορμὴ προστριβῆς Ἑταιρίας-Δαγκλῆ. Μὲ γράμμα τῆς 21 Αὐγούστου 1909, ἡ Ἑταιρία πληροφορεῖ τὸν ἐφευρέτη ὅτι ὑπέγραψε μὲ τὴν κυβέρνησις τοῦ Μαρόκου συμφωνία κατασκευῆς πυροβόλων γιὰ 4 πυροβολαρχίες, ὅτι τὰ πυροβόλα αὐτὰ παρουσιάζουν πολλὰς διαφορὰς ἀπὸ τὰ προοριζόμενα γιὰ τὶς ἑλληνικὰ παραγγελίες (ἡ Ἑταιρία ἀποφεύγει νὰ τὰ κατανομάσει πυροβόλα Σνάϊδερ - Δαγκλῆ), ἀλλ' ὅτι, χωρὶς νὰ σταματῆσι στὴ ρήτρα τοῦ «*en tous points semblables*» τῆς ἀρχικῆς συμφωνίας καὶ πάντα *s'inspirant de nos excellentes relations*, τοῦ παραχωρεῖ ποσοστὸ 3 % ἐπὶ τοῦ συνολικοῦ ποσοῦ τῆς παραγγελίας (ἀντὶ τοῦ ἀρχικοῦ 5 %).

Ὁ Δαγκλῆς εὐχαρίστησε γιὰ τὴν καλὴ εἶδησι (22/4 Σεπτ. 1909), παρατήρησε ὁμως ὅτι οἱ διαφορὰς μεταξὺ τῶν δύο πυροβόλων *ne sont pas de nature à vous imposer des études et des dépenses ; au contraire, ce sont des modifications ordinaires, dont quelques-unes ont même été appliquées au premier modèle du canon Schneider-Danglis construit pour la Grèce*. Γι' αὐτὸ καὶ δέχεται ὡς δικαιολογημένη μείωσις τοῦ ἀρχικοῦ ποσοστοῦ κατὰ 1 %.

1. Βλ. κεφ. ΙΑ'.

Ἡ Ἐταιρία ἔστειλε στὴν Ἀθήνα ἐκπρόσωπό της νὰ συζητήσει τὸ θέμα καὶ τελικὰ δέχθηκε τὸ 4 %. Ἡ συμφωνία ἔκλεισε στὶς 8 Ὀκτωβρίου 1909, ἀλλ' ὁ Δαγκλῆς εἶχε ἀρχίσει νὰ κουράζεται ἀπὸ τὶς ἀλλεπάλληλες στρεφодικίες καὶ γράφοντας, ἤδη ἀπὸ τὶς 21/3 Σεπτεμβρίου, στὸν Rosseels, πάντα πρόθυμο μεσολαβητὴ γιὰ τὴν ἐξομάλυνση τῶν διαφορῶν, ἐκφράζει τὴ γνώμη ὅτι, *pour éviter toutes ces disputes*, τὸ καλύτερο θὰ ἦταν νὰ παραχωροῦσε ὀριστικὰ καὶ κατ' ἀποκοπὴν ὅλα τὰ δικαιώματά του γιὰ παραγωγελίεξ ξένων κρατῶν, περιορίζοντας τὶς συναλλαγές του μὲ τὸν Οἶκο Σνάϊδερ στὴν ἀρχικὴ τους συμφωνία γιὰ τὶς ἑλληνικὲς παραγγελίεξ.

Σερβία. — Τρίτη ἀφορμὴ σὲ διένεξη ἔδωκε, τὸν ἐπόμενο χρόνο, ἡ διαπραγματεύσει γιὰ μιὰ προμήθεια 15 πυροβολαρχιῶν στὴ σερβικὴ κυβέρνησι.

Στὴ σχετικὴ τῆς ἀνακοίνωσις ἡ Ἐταιρία ἐξηγεῖ, ὅπως καὶ στὶς προηγούμενες περιπτώσεις, ὅτι τὸ προκείμενο ὑλικὸ παρουσιάζει οὐσιαστικὲς διαφορὲς ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ, ἀλλ' ὅτι, παραβλέποντας τὴ ρήτρα τοῦ *en tous points semblable*, προσφέρει στὸν ἐφευρέτη, *spontanément, en témoignage de notre désir de vous être agréable*, 3 %, ἐξαιρώντας ὁμως σάγματα καὶ πυρομαχικά, δηλαδὴ περίπου τὸ μισὸ τῆς παραγγελίεξ.

Πάλι χρειάσθηκε νὰ ὑπομνήσει ὁ Δαγκλῆς (30/12 Νοεμβρ. 1910) ὅτι ἡ ἀρχικὴ συμφωνία προβλέπει τὰ ποσοστὰ *sur l'ensemble de la fourniture*, καὶ ὅτι κατὰ συνέπειαν, ὁ ὑπολογισμὸς πρέπει πάντως νὰ γίνῃε στὸ σύνολο τῆς παραγγελίεξ, ἔστω καὶ μὲ μειωμένο ποσοστὸ, γιὰ νὰ ληφθοῦν ὑπόψη, οἱ ἄλλωστε ἀσημαντεξ διαφορὲξ.

Ἐξ ἀφορμῆς αὐτῆς τῆς νέας διαφορᾶς, ὁ Δαγκλῆς ἀποφασίζει νὰ διατυπώσει ἀπευθείας στὴν Ἐταιρία τὴν πρότασι τῆς ἐξαγορᾶς τῶν δικαιωμάτων του, ποῦ εἶχε ἤδη κάνει στὸν Rosseels. Συνεχίζει λοιπὸν στὴν ἴδια ἐπιστολή :

Cependant, Messieurs, voyant que dans chaque cas de fourniture de matériel démontable à un État, il y a pour vous et pour moi des ennuis et des disputes, qui, bien qu'elles s'arrangent amicalement, vu les sentiments de sympathie réciproque, ne sont tout de même pas agréables, je désire vous faire la proposition d'acheter mes droits sur le système de canon démontable Schneider – Danglis pour la fourniture de ce matériel à tous les autres États sauf la Grèce, pour laquelle je veux conserver mes droits.

Je vous prie d'examiner cette proposition et de me dire si vous l'acceptez, auquel cas veuillez bien me faire vos offres. Vous pouvez juger mieux que moi de l'avenir que peut avoir ce matériel et, par conséquent, vous pouvez, si vous trouvez que ma proposition vous est avantageuse, m'écrire vos conditions (...).

Χωρὶς ν' ἀπαντήσει στὴ συγκεκριμένη πρότασι ἐξαγορᾶς, ἡ Ἐταιρία ἐπανέρχεται στὴν ἀρχικὴ τῆς ἐπιστολῆ καὶ πληροφορεῖ ὅτι πιθανώτατα ἡ σερβικὴ κυβέρνησι θὰ προτιμήσει νὰ δώσει τὴν παραγγελία στὸν Οἶκο Κρούπ, ποῦ μπόρεσε νὰ παρουσιάσει χαμηλότερες προσφορές, διότι δὲν εἶχε νὰ ὑπολογίσει *la charge importante résultant de la redevance que nous avions à prévoir avec vous et que vous avez voulu maintenir sur un taux trop élevé encore*.

Καὶ ἡ ἐπιστολή καταλήγει μὲ τὴν ἀπαισιόδοξι πρόβλεψη ὅτι ἔτσι δυσχεραίνονται

ανάλογες μελλοντικές διαπραγματεύσεις, επιρρίπτοντας την εϋθύνη τῆς ἀποτυχίας στὴν ἀξίωση ποῦ εἶχε ὁ Δαγκλῆς νὰ πληρωθεῖ τὰ δικαιώματά του.

Ὁ Δαγκλῆς ἀπαντᾷ (22/4 Ἰαν. 1911), ὅτι λυπᾶται γιὰ τὴν δυσάρεστη εἶδηση, ἀλλ' ὅτι ἐκεῖνο ποῦ ὤθησε τοὺς Σέρβους νὰ προτιμήσουν τὴ γερμανικὴ βιομηχανία ἦταν ἀσφαλῶς λόγοι πολιτικοί, καὶ ὄχι ἡ φθηνότερη προσφορὰ τοῦ Κρούπ :

Le royaume de Serbie est entouré de Puissances amies de l'Allemagne : l'Autriche, la Roumanie et la Turquie; il est, surtout, sans aucune communication directe avec la France. Voilà plutôt les raisons qui obligeront la Serbie de s'adresser à l'industrie allemande. Espérons qu'elle trouvera les moyens de surmonter ces difficultés et de préférer la qualité supérieure du matériel français (...).

Ἡ Ἐταιρία ἐπιμένει : Βέβαια, ἂν οἱ γερμανικὲς τιμὲς ἦταν πολὺ ἀνώτερες ἀπὸ τὶς γαλλικὲς, θὰ ἦταν ἴσως ἀδύναστο νὰ ἐπικρατήσῃ ὁ Κρούπ, παρ' ὅλες τὶς πολιτικὲς ἐπεμβάσεις. Ἀλλὰ νὰ ποῦ οἱ Γερμανοὶ μπόρεσαν νὰ προσφέρουν κατώτερες τιμὲς, ἀκριβῶς ἐπειδὴ δὲν εἶχαν νὰ πληρώσουν δικαιώματα ἐφευρέτη, καὶ ἔτσι βρέθηκε τὸ ἀπαραίτητο πρόσχημα γιὰ νὰ προτιμηθεῖ ἀπὸ τὴν σερβικὴ κυβέρνησις ὁ Οἶκος Κρούπ ἀντὶ τοῦ Οἴκου Σνάϊδερ.

Στὸ περιθώριο αὐτῆς τῆς ἐπιστολῆς ὑπάρχει ἡ σημείωσις :

17/30 Ἰαν. 1911. Ἀπῆντησα ἀπλῶς ὅτι ἔλαβον τὴν παροῦσαν.

Σχετικὰ μὲ τοὺς σερβικοὺς ἐξοπλισμοὺς ὑπάρχουν στὸ Ἀρχεῖο δύο ἐνδιαφέρουσες ἐπιστολὲς πρὸς τὸν Δαγκλῆ τοῦ Γ. Καρατζᾶ, ἐπιτετραμμένοι στὸ Βελιγράδι, μὲ συνημμένο ἀντίγραφο ἐπιστολῆς τοῦ ἴδιου πρὸς τὴν ἑλληνικὴ πρεσβεία στὴν Πόλη. Τὶς πληροφορίες τοῦ Καρατζᾶ (διαφωνίαι στὴν Σκουπτσίνα, παραίτησις τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν, ματαίωσις τῆς παραγγελίας Κρούπ), ὁ Δαγκλῆς τὶς ἀνακοίνωσε στὴν Ἐταιρία (7/20 Μαρτίου 1911), δὲν φαίνεται ὅμως νὰ δόθηκε ἄλλη συνέχεια σ' αὐτὸ τὸ θέμα.

Βολιβία. — Ἐκκρεμοῦσε ἀκόμα τὸ θέμα Σερβίας, ὅταν ἡ Ἐταιρία, μὲ πολυσέλιδη ἐπιστολὴ τῆς τῆς 6 Ἰανουαρίου 1911, πληροφορεῖ τὸν Δαγκλῆ ὅτι ἔλαβε παραγγελία ἀπὸ τὴν κυβέρνησις τῆς Βολιβίας νὰ κατασκευάσῃ γιὰ λογαριασμὸ τῆς πέντε πυροβολαρχίαις ὀρεινῶν πυροβόλων, ὅτι ὅμως, ἐπειδὴ αὐτὰ τὰ πυροβόλα παρουσιάζουν ὀρισμέναις διαφορὰς ἀπὸ τὸ πρότυπο τοῦ ἑλληνικοῦ (ἐξακολουθεῖ νὰ παρασιτωπᾶται ἡ ὀνομασία *Schneider-Danglis*), καὶ ἰδίως ἐπειδὴ ἔχει ν' ἀντιμετωπίσῃ δεινὸ ἀνταγωνισμὸ τῆς γερμανικῆς βιομηχανίας (μόλις εἶχε ἐγκατασταθεῖ στὴ Βολιβία γερμανικὴ ἀποστολὴ γιὰ τὴν ὀργάνωσις τοῦ στρατοῦ), προσφέρει στὸν ἐφευρέτη ποσοστὸ 3 %, πάλι ἐξαιρώντας σάγματα καὶ πολεμοφόδια.

Ἡ Ἐταιρία, αὕτην τὴν φορὰ, ἀπαντοῦσε καὶ στὴν πρότασις συνολικῆς ἐξαγορᾶς τῶν δικαιωμάτων, μὲ τὴ δῆλωσις ὅτι προτιμᾷ νὰ συνεχισθεῖ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχικῆς συμφωνίας ὅτι, ἄλλωστε, σὲ κάθε περίπτωσι *nous nous inspirons de notre sympathie et de notre estime pour votre personne et du désir qui nous anime d'assurer la continuité de nos excellentes relations*: ἀλλ' ὅτι ἂν πρόκειται ν' ἀμφισβητεῖται διαρκῶς ἡ καλὴ τῆς θέλησις, θὰ μπορούσε νὰ ἔχει τὸν πειρασμὸ νὰ προωθήσῃ ἄλλα πρότυπα πυροβόλων, μὴ βαρυνόμενα μὲ ποσοστά, γιὰ νὰ μὴ ἀφίνει νὰ τῆς ξεφεύγουν παραγγελίαι, ὅπως ἔγινε μὲ τὶς σερβικὲς.

Χωρὶς κανένα ὑπαινιγμὸ στὸ ἐκφοβιστικὸ ἐπιχείρημα τοῦ «πειρασμοῦ», ὁ Δαγκλῆς περιορίζεται ν' ἀμφισβητήσῃ τὶς διαφορὰς τῶν δύο τύπων, ποῦ ἐπικαλεῖται ἡ Ἐταιρία

για να μειώσει τα ποσοστά. Ἀκολουθεῖ σὰν πάντα ἡ σχετική ἀλληλογραφία καί, τελικά, ἡ Ἐταιρία συγκατανεύει νὰ μὴν ἐξαιρεθοῦν τὰ σάγματα καὶ τὰ πολεμοφόδια ἀπὸ τὸν συνολικὸ λογαριασμό.

Σ' ἓνα τελευταῖο τοῦ γράμμα, σχετικὸ μὲ τὴν ἀποπληρωμὴ τῆς Βολιβιανῆς παραγωγῆς (Ἰούnius 1912), ὁ Δαγκλῆς παρακαλεῖ γιὰ δεύτερη φορὰ τὴν Ἐταιρία νὰ τὸν πληροφορήσει ἂν ἀληθεύει, ὅπως ἄκουσε, ὅτι δόθηκε παραγγελία λυομένων πυροβόλων ἀπὸ τὴν Ρουμανία.

Ρουμανία. — Χρειάστηκε λοιπὸν καὶ πάλι ρητὸ ἐρώτημα τοῦ Δαγκλῆ καὶ μάλιστα ἐπαναληπτικὸ, γιὰ ν' ἀνακοινώσει ἡ Ἐταιρία ὅτι πραγματικὰ εἶχαν παραγγελθεῖ ἀπὸ τὴν κυβέρνησι τῆς Ρουμανίας (χωρὶς ἄλλωστε νὰ διευκρινίζεται τότε) τέσσερις λυόμενες ὀρειβατικὲς πυροβολαρχίαι καὶ ὅτι, μάλιστα, εἶχε ἤδη εἰσπραχθεῖ ἡ πρώτη δόσις τῆς πληρωμῆς των. Ἡ ἐπιστολὴ τῆς Ἐταιρίας συνεχίζεται μὲ τὸν στερεότυπο ἰσχυρισμὸς ὅτι τὸ πυροβόλο τῆς ρουμανικῆς παραγωγῆς διαφέρει «πολὺ αἰσθητὰ» ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ πρότυπο, καὶ μὲ τὴν ἐπίσης στερεότυπη διαβεβαίωσις ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ διατηρηθοῦν οἱ ἀγαθώτατες σχέσεις κλπ., καταλήγει ὁμως αὐτὴν τὴν φορὰ περιορίζοντας σὲ 2 1/2 % τὸ ἀρχικὸ ποσοστὸ, καὶ πάντα ἐξαιρώντας πολεμοφόδια καὶ σάγματα.

Ἀρνήθηκε ὁ Δαγκλῆς νὰ δεχθεῖ. Ἐλπίζω, ἔγραψε στὴν Ἐταιρία, ἀφοῦ καὶ πάλι ἀμφισβήτησε τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῆς, ὅτι δὲν ἐπιθυμεῖτε νὰ μὲ στερήσετε ἀπὸ τὰ δικαιώματα *d'une invention qui vous a donné le monopole, pour ainsi dire, du plus puissant canon de montagne.*

Ἄλλ' ἡ διαφορὰ ἔμεινε ἐκκρεμῆς πολὺν καιρὸ ἀκόμα, ἐπειδὴ παράλληλα διεξάγονταν διαπραγματεύσεις γιὰ συνολικὴ ἐκχώρησι τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἐφευρέτη.

Ἡ ἐξαγορὰ τῶν δικαιωμάτων. — Ἀνταλλαγῆς γνωμῶν γιὰ ὀριστικὴ ἐκχώρησι τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἐφευρέτη στὴν Ἐταιρία εἶχαν ἀρχίσει ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριον 1909. Ἀπὸ τότε εἶχε πολλὰς φορὰς συζητηθεῖ τὸ θέμα, τόσο στὴν Ἀθήνα μεταξὺ Δαγκλῆ καὶ ἀντιπροσώπων τῆς Ἐταιρίας, ὅσο καὶ στὸ Παρίσι μέσο τοῦ Rosseels.

Σ' ἓνα στάδιον τῶν διαπραγματεύσεων (Μάιος 1912), ἡ Ἐταιρία φαίνεται νὰ ἐγκαταλείπει τὴν ἀποψη τῆς ἐμμονῆς στὴν ἀρχικὴ συμφωνία, χωρὶς ὁμως νὰ προχωρεῖ στὴν ἰδέα τῆς ἐξαγορᾶς τῶν δικαιωμάτων. Κι' ἐνῶ τὸν προηγούμενον χρόνον, μὲ τὴν εὐσχημὴ ἐκφραση τοῦ «πειρασμοῦ», εἶχε σαφέστατα ἀπειλήσει ὅτι θὰ προωθοῦσε ἄλλα πυροβόλα γιὰ νὰ μὴν ἐπιβαρύνεται μὲ τὸ ποσοστὸ τοῦ ἐφευρέτη, πρότεινε τώρα γενικὴ ἀναθεώρησι τῶν ἀρχικῶν ὄρων κι' ἔστειλε σχέδιον νέας συμφωνίας.

Εἶναι δύσκολο, βέβαια, νὰ δεχθεῖ κανεὶς ὅτι ὁ Οἶκος Schneider εἶχε μὲν τὴν εὐχέρεια νὰ προμηθεύει στὰ κράτη ποῦ τοῦ ζητοῦσαν λυόμενα ὀρειβατικὰ πυροβόλα, ἄλλα πρότυπα, μὴ βαρυνόμενα μὲ ποσοστὰ εὐρεσιτεχνίας, προτιμοῦσε ὁμως ἀπὸ προσωπικὴ συμπάθεια κι' ἐκτίμησι πρὸς τὸν Δαγκλῆ, καθὼς ἐπαναλάμβανε κάθε τόσο, νὰ κατασκευάζει τὸ πυροβόλο του, ἔστω καὶ διακινδυνεύοντας νὰ χάνει παραγγελίας, ὅπως ἔλεγε ὅτι συνέβη στὴν περίπτωσι τῆς Σερβίας.

Ὁ τελευταῖος ποῦ μπορούσε νὰ πιστέψει σ' αὐτὴν τὴν ἐκδοχὴ ἦταν ὁ Δαγκλῆς. Σημειώνει, λοιπὸν, στὸ περιθώριον τῶν προτάσεων : *Σχέδιον μὴ γενόμενον δεκτὸν ἐπ' ἐμοῦ.* Καί, γράφοντας στὴν Ἐταιρία γιὰ νὰ ἐξηγήσει τὴν ἀρνήσι του, χωρὶς νὰ ἐπεκταθεῖ σὲ πολλὰς λεπτομέρειας, συνοψίζει μὲ τὸ γνώριμον ὕφος του : *Je ne vois pas pour quelle raison il faudrait changer les conditions d'après lesquelles nous travaillons jusqu'à présent (...).*

Πάντως, ἀμετακίνητη γραμμὴ τοῦ Δαγκλῆ σὲ ὅλες αὐτὰς τὰς διαπραγματεύσεις ἦταν ὁ διαχωρισμὸς ἀνάμεσα στὶς ἑλληνικὰς καὶ στὶς ξένες παραγγελίας. Ἀπὸ τὶς ἑλληνικὰς, ὁ

Δαγκλῆς δὲν ἤθελε ν' ἀποξενωθεῖ, μολονότι κι' αὐτὲς εἶχαν προκαλέσει ἀμφισβητήσεις. Λ.χ. ἡ 'Εταιρία, προκειμένου νὰ προμηθεύσει στὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησι ἀποβατικά πυροβόλα, τύπου λυομένων, ἀνακοινώνει στὸν Δαγκλῆ (11 Ἀπριλίου 1912) ὅτι, ἐξ αἰτίας τῆς ἀναλογίας ποῦ παρουσιάζει τὸ ὕλικό αὐτῆς τῆς παραγγελίας μὲ τὸν τύπο τοῦ ἑλληνικοῦ ὀρειβατικοῦ (συνεχίζεται ἡ παρασιώπησι τῆς ὀνομασίας Schneider-Δαγκλῆ) καὶ *désireux de vous donner un nouveau témoignage de notre intention de vous être personnellement agréables*, εἶναι πρόθυμη νὰ ὀνομάσει τὸ ἀποβατικὸ ὕλικό ποῦ θὰ κατασκευάσει γιὰ τὴν Ἑλλάδα «ὕλικό συστήματος Schneider-Danglis».

Ὁ Δαγκλῆς ἀπαντᾷ (17-30 Ἀπριλίου 1912) :

Je vous remercie beaucoup de ce témoignage de vos bonnes intentions envers moi, mais je trouve curieux d'apprendre que pour le matériel de débarquement que vous livrez à d'autres gouvernements vous n'ajouterez pas ce titre. Permettez-moi de vous dire que tout matériel constitué avec le canon démontable de mon système doit porter mon nom ajouté au vôtre (...).

Δὲν φαίνονταν, λοιπόν, προορισμένες νὰ καταλήξουν οἱ διαπραγματεύσεις, καὶ οἱ σχέσεις Ἑταιρίας-Δαγκλῆ ἐξελίσσονταν, ἔτσι, ἀνάμεσα σὲ ἐναλλασσόμενες αἰτιάσεις καὶ φιλοφρονήσεις, σὲ ἀτμόσφαιρα ὄχι εὐχάριστη.

Τὸ πυροβόλο Σνάϊδερ-Δαγκλῆ στους Βαλκανικοὺς πολέμους. —

Ἄλλὰ, προτοῦ κλείσει ὁ χρόνος, ἄρχισε ὁ Πρῶτος Βαλκανικὸς Πόλεμος. Ἡ ραγδαία ἑλληνικὴ προέλασι θαυμάστηκε σὲ ὅλον τὸν κόσμον. Οἱ πρωτεργάτες τῆς νίκης — Βενιζέλος, Κωνσταντῖνος, Κουντουριώτης, Δαγκλῆς — ἔγιναν πασίγνωστοι.

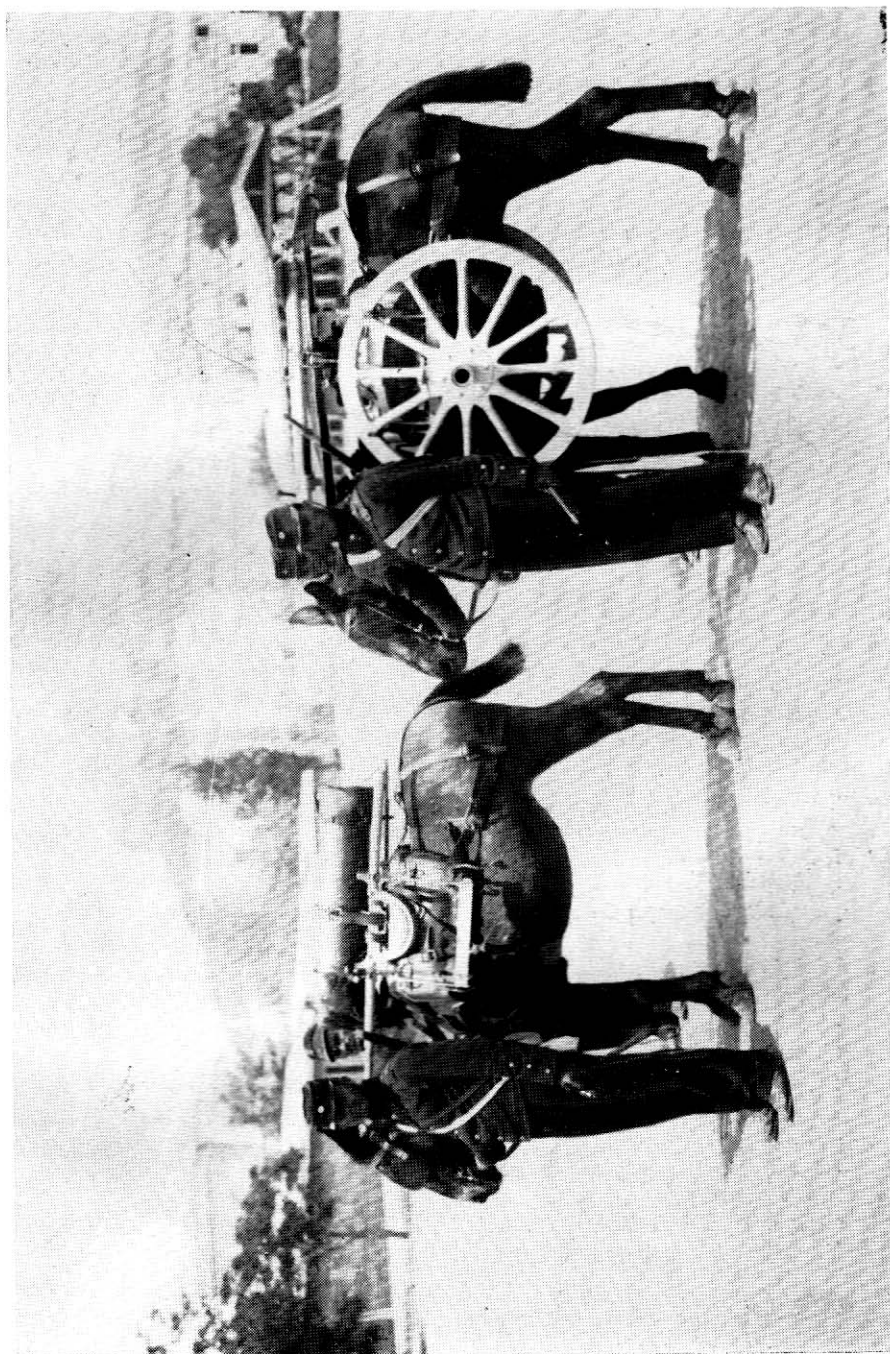
Στὸ Λονδίνο ὅπου βρισκότανε στὴν ἀρχὴ τοῦ 1913 γιὰ τὶς διαπραγματεύσεις τῆς εἰρήνης¹, ὁ στρατηγὸς Δαγκλῆς ἔλαβε νέες προτάσεις τῆς Ἑταιρίας, αὐτὴν τὴν φορὰ κατὰ βάση σύμφωνες μὲ τὴν παλιὰ πρότασι τῆς ἐξαγορᾶς. «Ἐλάβαμε αὐτὴν τὴν ἀπόφασιν», ἔγραφε ἡ Ἑταιρία (11 Ἰανουαρίου 1913), παρὰ τὰ μεγάλα βάρη ποῦ θὰ ὑποστοῦμε καὶ παρὰ τὶς δυσχέρειες, ποῦ ἐνδέχεται νὰ προκύψουν σὲ μελλοντικὲς διαπραγματεύσεις ἀπ' αὐτὴν τὴν αἰτία. *Notre décision à cet égard a été provoquée en première ligne par le très réel désir que nous avons de vous être personnellement agréables*. Στὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς τὸ πυροβόλο κατονομάζεται τώρα, χωρὶς ὑπεκφυγές, «πυροβόλο Schneider-Danglis».

Σ' αὐτὴν τὴν κάπως ἀδέξια προθυμία τῆς Ἑταιρίας ὁ Δαγκλῆς ἀπαντᾷ ἀπὸ τὸ Λονδίνο ὅτι, κατ' ἀρχὴν, δὲν κρίνει συμφέροντες τοὺς ὄρους :

(...) Après la sanction pratique de la guerre qu'a eu le matériel de montagne Schneider-Danglis, on peut être sûr que beaucoup d'États ayant besoin d'une artillerie de montagne préféreront ce type qui, sans présenter aucun désavantage constitue un canon beaucoup plus puissant que le canon ordinaire (...).

Πραγματικά, ἡ πρώτη ἐφαρμογὴ τοῦ νέου πυροβόλου σὲ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις εἶχε καταδείξει τὴν ὑπεροχὴ του καὶ δικαίωσε τὴν αὐτοπεποίθησι τοῦ ἐφευρέτη καὶ τὴν ἐμπιστοσύνη τῆς Ἑταιρίας, μολονότι ἀνεπαρκέστατες ἦταν ἀκόμα οἱ λυόμενες ὀρειβα-

1. Βλ. κ.εφ. Θ'.

ΤΟ ΛΥΟΜΕΝΟΝ ΟΡΕΙΒΑΤΙΚΟΝ ΠΥΡΟΒΟΛΟΝ ΣΝΑΪΔΕΡ - ΔΑΓΚΛΗ

τικές πυροβολαρχίες του ελληνικού στρατού : στις έξι τής πρώτης παραγγελίας του 1907, μόλις τρεις είχαν από τότε προστεθεί. Συνολικά υπήρχαν δηλαδή 36 πυροβόλα. Τόσα ήταν ακόμα και στον Δεύτερο Βαλκανικό πόλεμο.

Και οι μὲν ξένοι δημοσιογράφοι μπορούσαν νὰ τηλεγραφοῦν στις ἐφημερίδες τους ὅτι (. . .) *τὰ τουρκικὰ πυροβόλα εἶναι ἀθλιέστατα καὶ ἀστοχώτατα, ἀντιθέτως τὸ πυροβόλον Δαγκλῆ-Κανὲ κάμνει θαύματα*¹. Ἀλλά, τόσοσὺν ὁ Δαγκλῆς ὅσο καὶ ἡ Ἑταιρία, ἤξεραν ὅτι τὰ θαύματα θὰ ἦταν μεγαλύτερα, ἂν οἱ πυροβολαρχίες ἦταν περισσότερες.

Βρίσκεται στὸ Ἄρχεῖο ἓνα ὀσέλιδο κείμενο τοῦ Δαγκλῆ, γραμμένο σὲ «ἡμίκλαστο» καὶ τιτλοφορούμενο *Ὁρισμὸς τῆς ἐν πολέμῳ ἀπαιτουμένης δυνάμεως πυροβολικοῦ*. Στὸ τέλος σημειώνεται *Ἰούλιος 1907, Π.Γ.Δ.* Ἀκολουθεῖ, κάτω ἀπὸ τὸ κείμενο, σύντομη προσθήκη χρονολογημένη καὶ ὑπογραμμένη *Ἰανουάριος 1914, Π. Γ. Δαγκλῆς*.

Ἄδηλος ὁ προορισμὸς αὐτοῦ τοῦ κειμένου. Πάντως εἶναι διαφωτιστικὰ τὰ συμπεράσματά του, σὲ συσχετισμὸ μὲ τὴν προσθήκη τοῦ 1914.

(. . .). Οἱ ἐκτεθέντες λόγοι ἐπιβάλλουσι κατ' ἀνάγκην τὴν παραδοχὴν μεγαλύτερας ἀναλογίας ὀρειβατικοῦ πυροβολικοῦ, πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἀπαιτουμένης ἀναλογίας πυροβόλων ἐκστρατείας σχετικῶς μὲ τὴν δύναμιν τοῦ πεζικοῦ ἐν ἐπιστρατεύσει, ἣτις ὑπελογίσθη μόνον εἰς 60 χιλ. ἄνδρας, ἐνῶ πράγματι δύναται ν' ἀνέλθῃ εἰς 74 χιλ. μετὰ τῶν καταρτισθησομένων ἐν ἀνάγκῃ 12 ταγματῶν ἔθνοφρουρῶν.

Ὅχι δὲ μόνον οἱ λόγοι οὗτοι ἐπιβάλλουσι τὴν ἀνάγκην τοῦ καταρτισμοῦ ἐν ἐπιστρατεύσει 16 ὀρειβατικῶν πυροβολαρχιῶν κατ' ἐλάχιστον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπὶ τῶν πραγμάτων, ὡς ἐξετέθησαν ἀνωτέρω, στηριζόμενον δεδομένον ὅτι ἔνεκα τῆς μεγάλης ἐλλείψεως ἐν τῷ τόπῳ καλῶν ἵππων ἐλάσεως, εἶναι πιθανώτατον, ἂν ὄχι βέβαιον ὅτι ἐν ἐνδεχομένη ἐπιστρατεύσει δὲν θέλομεν δυνηθῆ νὰ καταστήσωμεν ἐμπολέμουσιν πλείονας τῶν 18-20 πεδινῶν πυροβολαρχιῶν. Κινδυνεύομεν ἄρα νὰ μείνωμεν ἐν πολέμῳ ἄνευ ἐπαρκοῦς πυροβολικοῦ, ἂν δὲν ληφθῇ πρόνοια ἐπαυξήσεως τοῦ ὀρειβατικοῦ τοιοῦτου, οὗ ἡ ἐπιστράτευσις δύναται νὰ γίνῃ πολὺ εὐκολώτερον καὶ ἀσφαλέστερον διὰ τῶν ἐν τῷ τόπῳ ὑπαρχόντων ἡμιόνων. Ἰούλιος 1907. Π.Γ.Δ.

Καὶ ἡ προσθήκη μετὰ ἑπτὰ χρόνια :

Δυστυχῶς τότε δὲν εἰσηκούσθη, πάντων νομιζόντων ὅτι πεδινοῦ μόνον πυροβολικοῦ εἴχομεν πρὸ πάντων ἀνάγκην. Ἐπῆλθεν ὁ Πόλεμος τοῦ 1912 κατὰ τῆς Τουρκίας καὶ εὐρέθημεν ἔχοντες 36 πεδινὰς πυροβολαρχίας καὶ 9 μόνον ὀρειβατικὰς, πρὸς 4 πυροβόλα ἐκάστη. Κατ' αὐτὸν δὲ κατεδείχθη ὅτι τὸ μὲν πεδινὸν πυροβολικὸν ἔμεινε πολλαχοῦ ἀχρησιμοποίητον, μὴ δυνάμενον νὰ κινηθῇ, τὸ δὲ ὀρειβατικόν, ὅπερ πανταχοῦ παρηκολούθει τὰς μεραρχίας, ἀνεπαρκέστατον. Κατὰ μείζονα λόγον κατε-

1. Τηλεγράφημα πρὸς τὴν ἐφημερίδα «Ἡμερήσιος Τηλέγραφος» τοῦ Λονδίνου ἀπὸ τὸν εἰδικὸ ἀνταποκριτὴ τῆς (Ἐφημ. «Ἐστία», 4 Νοεμβρίου 1912).

δείχθη τοῦτο εἰς τὸν ἐπακολουθήσαντα τὸ 1913 Πόλεμον κατὰ τῶν Βουλγάρων.

Μετὰ τοὺς πολέμους τούτους ἀπεφασίσθη πλέον ὅτι τὸ μεραρχιακὸν πυροβολικὸν θὰ εἶναι ἀποκλειστικῶς ὀρειβατικὸν διὰ πυροβόλων Σνάϊδερ-Δαγκλῆ.

Δὲν εἶχε, λοιπόν, τίποτα τὸ περίεργο ἢ σπουδῆ τῆς Ἑταιρίας νὰ κλείσει συμφωνία μὲ τὸν ἐφευρέτη, γιὰ νὰ ἐκμεταλλευθῆ τὴν ἐφευρέσιν του, τὴν ὥρα πού ἐβλεπε νὰ ἐπικυρώνεται ἡ ἀρχικὴ ἐπιτυχία τοῦ πυροβόλου καὶ νὰ διαγράφονται πολλαπλάσιες πιά παραγγελίες. Πέριεργο μόνον φαίνεται νὰ μὴν εἶχε στὸ Ἐπιτελεῖο τῆς κάποιον πού νὰ καλύπτει μὲ διατύπωση πῶς ἐντεχνῆ τὴν ὠμότητα τῆς προσφορᾶς. Ἐπὶ ἀρκετοῦς μῆνες ἀκόμα συνεχίστηκαν οἱ διαπραγματεύσεις, πολλές φορές μὲ τὴν μεσολάβηση τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Ἑταιρίας Ν. Ἄμπτ. Σ' ἓνα ἀπὸ τὰ στάδια τῶν διαπραγματεύσεων, ἡ Ἑταιρία ὑπογραμμίζει (17 Ἀπριλίου 1913), ὅτι μέσα στοὺς τελευταίους ἑξὶ μῆνες τριπλασίασε τὴν προσφορά τῆς γιὰ τὴν ἐπάπαξ ἐξαγορὰ τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἐφευρέτη, ἀλλ' εἶναι πρόθυμη νὰ δεχθῆ ἀντιπροτάσεις.

Ἡ τελικὴ συμφωνία ὑπογράφηκε στὶς 29 Σεπτεμβρίου 1913, στὸ Παρίσι, ὁπότεν πέρασε ὁ στρατηγὸς Δαγκλῆς ἐπιστρέφοντας ἀπὸ διακοπὲς στὸ Aix-les-Bains καὶ ἀπὸ τὰ γυμνάσια τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ, πού εἶχε παρακολουθήσει ἐντὴν περιοχῇ Montauban¹.

Ἡ συμφωνία ὄριζε ὅτι ὁ Οἶκος Schneider καταβάλλει ἐντὴν στρατηγῷ Δαγκλῆ : α) ἀμέσως 300.000 φράγκα, μὲ ἀντάλλαγμα τὴν παραίτηση τοῦ στρατηγοῦ ἀπ' ὅλα τὰ παρόντα καὶ μελλοντικὰ δικαιώματα πού τοῦ παρέχουν οἱ προγενέστερες συμφωνίες του μὲ τὸν Οἶκο Schneider, γιὰ ὅ,τι ἀφορᾷ προμήθειες ἐν ὅποισδήποτε χώρᾳ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, β) Ποσοστὰ γιὰ ἐνδεχόμενες μελλοντικὰς προμήθειες ἐντὴν Ἑλλάδᾳ (5 % γιὰ τὸ λυόμενον πυροβόλον, 3 % γιὰ τὰ ἀντίστοιχα πολεμοφοδία, σάγματα κλπ., 2 % γιὰ χωριστὰς προμήθειες πολεμοφοδίων κλπ.), καὶ τοῦτο ἐπὶ 9 χρόνια, δηλαδὴ ἕως τὸ 1922. Σὲ περίπτωσιν θανάτου θὰ καταβάλλονταν τὰ μισὰ στοὺς κληρονόμους.

Ὅριζε ἐπίσης ἡ συμφωνία ὅτι τὸ πυροβόλον καὶ τὸ ἀντίστοιχον ὕλικόν του θὰ φέρουν τὸ ὄνομα «Schneider - Danglis», μὲ τὴν ἐπιφύλαξιν νὰ μὴ γίνῃται χρῆσις αὐτῆς τῆς ἐπωνυμίας ἀν' αὐτὴν δυσχεραίνει τυχόν διαπραγματεύσεις γιὰ παραγγελία ἢ παραλαβὴν, ἀπὸ κυβερνήσεις ἄλλες πλὴν τῆς ἑλληνικῆς.

Σχετικὰ μὲ τὴν ὀνομασίαν τοῦ λυομένου ὀρειβατικοῦ πυροβόλου, ὅταν ὁ Δαγκλῆς ζήτησε ἀπὸ τὴν Ἑταιρίαν ἐντὴν Παρίσι νὰ μὴν παραλείπεται ἡ ἐπιγραφὴ Schneider-Danglis ἐν λυόμενα ὀρειβατικὰ ἑλληνικῆς παραγγελίας, πληροφορήθηκε ὅτι, ἐντὴν ἀρχικῇ σύμβασιν τοῦ Ἐπιτελείου μὲ τὴν Ἑταιρίαν, εἶχε τεθεὶ ὁρος «τὸ πυροβόλον τοῦτο νὰ προσονομάζεται Schneider et Cie». Ὅπως φαίνεται, κάποιος καλοπροαίρετος συνάδελφος θὰ εἶχε φροντίσει ν' ἀποτρέψει τὴν μνείαν τοῦ ὀνόματος Δαγκλῆ ἐντὴν σύμβασιν μὲ τὴν Ἑταιρίαν. Κι' ἡ Ἑταιρία ἔσπευσε νὰ διαγράψῃ τὸ ὄνομα Δαγκλῆς, μολοντί οἱ συμφωνίες τῆς μὲ τὸν ἐφευρέτη δὲν ἄφηναν περιθώριον ἐν ἀμφισβητήσεσι.

Ὁ Δαγκλῆς, ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὸ Παρίσι ζήτησε ἀπὸ τὸ Ἐπιτελεῖον νὰ διορθωθῆ τὸ ἄτοπον (ἀναφορὰ τοῦ τῆς 27 Σεπτ. 1913). Διαβιβαστικὸν σημεῖωμα ἐντὴν περιθώριον τῆς ἀναφορᾶς :

1. Βλ. κεφ. Θ'.

Πρὸς τὸν Πρόεδρον τῆς ἐν Κρεζῶ Ἐπιτροπῆς πρὸς παραλαβὴν τῶν πυροβόλων Συνταγματάρχην Μηλιώτην, ἵνα συνεννοούμενος σχετικῶς συμμορφωθῆ μετὰ τὴν αἴτησιν τοῦ ἀντιστρατήγου Δαγκλῆ καί, σὺν τῇ ἐπιστροφῇ τῆς αἰτήσεως ταύτης, μοὶ ἀναφέρῃ περὶ τῆς ἐνεργείας του.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 7 8/ρίου 1913.

Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν
Ἐλευθ. Κ. Βενιζέλος

Τέλος, μετὰ τὴν ἴδια συμφωνία, κανονίζονται καὶ διὰ ἄλλες ἐκκρεμότητες, ποὺ εἶχαν δηλητηριάσει τὶς σχέσεις Ἐταιρίας – Δαγκλῆ: ἡ ρουμανικὴ προμήθεια, καὶ ἄλλη μιά, ἑλληνική, τοῦ 1911.

Μετὰ τὴν συμφωνία τοῦ 1913, δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα γιὰ τὴν διάδοσιν τοῦ πυροβόλου σὲ ξένες χώρες. Ἡ Ἐταιρία δὲν εἶχε πιά ὑποχρέωσιν νὰ λογοδοτεῖ γιὰ τὶς παραγγελίας ποὺ δεχόταν. Εἶχε μάλιστα τὴν εὐχέρεια νὰ τὶς ἀποκρύβει, ἀφοῦ μπορούσε ν' ἀναγράφει ἢ νὰ μὴν ἀναγράφει, κατὰ τὴν κρίσιν της, τὸ ὄνομα τοῦ ἐφευρέτη.

Τελευταῖο σχετικὸ ἴχνος εἶναι μιὰ ἐπιστολὴ τῆς Ἐταιρίας, ἡμερομηνίας 12 Ἰουνίου 1913, ἀπ' ὅπου μαθαίνουμε ὅτι ἡ κυβέρνησις τοῦ Περὸυ παράγγειλε λυόμενα ὀρειβατικὰ πυροβόλα καὶ ἀντίστοιχα πολεμοφόδια γιὰ ἕξι πυροβολαρχίες. Εἶναι ἡ μόνη ἀπὸ τὶς ξένες παραγγελίας ποὺ δὲν ἔδωκε ἀφορμὴν σὲ καμιὰ συζήτησιν, πιθανώτατα γιατί, μετὰ τὴν ὀπιοσδήποτε ἐπικείμενη σύναψιν τῆς τελικῆς συμφωνίας, θὰ κανονίζονταν ὅλες οἱ ἐκκρεμότητες ¹.

Μετὰ 13 χρόνια.— Ἀπ' ἐδῶ κι' ἔμπρὸς, λοιπόν, ἀφοῦ ξεκαθαρίσθηκαν ὅσα ζητήματα εἶχε δημιουργήσει ἡ ἐπιτυχία τοῦ πυροβόλου σὲ κλίμακα διεθνή, οἱ σχέσεις Δαγκλῆ – Ἐταιρίας, προσδιορισμέναι πιά μόνον ἀπὸ τὶς ἑλληνικὰ παραγγελίας, συνεχίστηκαν ἀπρόσκοπτες καὶ χωρὶς τὴν παραμικρὴ ἀμφισβήτησιν.

Τὰ περισσότερα ἔγγραφα τοῦ φακέλου, μετὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1913, εἶναι καταστάσεις, λογιστικὰς ἐνημερώσεις καὶ ἄλλα παρόμοια. Ἀραινόντων, ἄλλωστε, ὅταν ἀρχίζει ὁ Πρῶτος Παγκόσμιος Πόλεμος καὶ σὲ λίγο σταματοῦν. Τὸ τελευταῖο ἔγγραφο, πρὶν ἀπὸ τὴν Ἀνακωχὴν, εἶναι συγχαρητήριο τηλεγράφημα τῆς Ἐταιρίας, ἡμερομηνίας 26 Αὐγούστου 1915, πρὸς τὸν στρατηγὸν Δαγκλῆν, ποὺ εἶχε ἀναλάβει τὸ ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν στὴν κυβέρνησιν Βενιζέλου, μετὰ τὶς ἐκλογὰς τοῦ Μαΐου ².

Ἡ ἐπανασύνδεσις φαίνεται νὰ ἐγένετο μόνον τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1919. Σ' αὐτὸ τὸ διάστημα ὁ Δαγκλῆς εἶχε διατελέσει μέλος τῆς Τριανδρίας Θεσσαλονίκης καὶ ἀρχιστράτηγος τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἕως τὴν ἀνακωχὴν μετὰ τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς Τούρκους. Τώρα, ποὺ εἶχε κλείσει ὀριστικὰ ἡ στρατιωτικὴ του σταδιοδρομία, τριγυρνοῦσε γιὰ ξεκούρασιν

1. Ὑπάρχει μιὰ ἔνδειξις ὅτι, σ' αὐτὸ τὸ διάστημα, δόθηκε ἀνάλογη παραγγελία καὶ ἀπὸ τὴν γαλλικὴν κυβέρνησιν. Σ' ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν παλιὸ φίλον στρατηγὸν Perruchon (βλ. σ. 119), γράφει ὁ Δαγκλῆς (21.1.13): *J'ai appris que le gouvernement français traite avec les établissements du Creusot la fourniture de batteries de montagne du type Schneider-Danglis (...)*. Ὅταν ξέρουμε, ἀπὸ τὶς προηγούμενες περιπτώσεις, πόσο ἐγκυρες ἦσαν οἱ πηγὰς ἀπ' ὅπου ἀντλοῦσε ὁ Δαγκλῆς τὶς πληροφορίες του καὶ πόσο συστηματικὰ ἡ Ἐταιρία προσπαθοῦσε νὰ παρασιωπήσει εἴτε τὶς διαπραγματεύσεις της εἴτε καὶ τὶς ὀριστικὰς της συμφωνίας, μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι πρόκειται γιὰ περίπτωσιν, ποὺ, ὅπως ἡ παραγγελία τοῦ Περὸυ, κανονίσθηκε μετὰ τὴν ὑπογραφήν τῆς τελικῆς συμφωνίας.

2. Βλ. κεφ. ΙΑ'.

και φυχαγωγία στο Έξωτερικό¹. Φυσικά, τὸν δέχτηκαν στὴν Ἐταιρία μὲ περίσσια ἐγκαρδιότητα. Τοῦ πρότειναν νὰ ἐπισκεφθεῖ τὰ ἐργοστάσια ὅπου εἶχε περάσει τόσοις μῆνες ἐπιβλέποντας τὴν κατασκευὴ τοῦ πυροβόλου του καὶ τοῦ προσκόλλησαν τὸν συνταγματάρχη Defrasse γιὰ νὰ τὸν ξεναγήσει.

Ἀπὸ τὶς περιοδεῖες αὐτὲς στὸ Creusot, στὸ Chalou-sur Saône καὶ στὸ Harfleur ὑπάρχουν λίγες φωτογραφίες καὶ περίπου δέκα σελίδες ἰδιόγραφες σημειώσεις :

22 Ἀπρ./5 Μαΐου. Ἀναχώρησις ἐκ τοῦ ξενοδοχείου 7ην πρωϊνὴν μετὰ τοῦ κ. Defrasse ἐλθόντος νὰ μὲ παραλάβῃ (...) Ἡμέρα ὠραία, τοπία κατὰφυτα καὶ καταπράσινα, Seine, Yonne, διώρυγες (...).

Μᾶς ὑποδέχεται ὁ ταγμ. Malval, ὠρισμένος διὰ τὴν ὑποδοχὴν εἰς τὸν Ξενῶνα ... ὅπου μᾶς παρατίθεται ἀμέσως τσαΐ καὶ γίνεται τὸ πρόγραμμα τῶν ἐπισκέψεων τῶν διαφόρων ἐργοστασίων καὶ κατασκευῶν δι' αὔριον καὶ μεθαύριον (...) Ἀκολουθῶς ἐξέρχομαι μόνος καὶ περιδιαβάω εἰς τὰ διάφορα μέρη τῆς πόλεως, ἣν εἶχα νὰ ἴδω 13 ἔτη, ἀπὸ τοῦ 1906, ὅτε κατεσκευάζετο τὸ πυροβόλον μου, καὶ ἀναμιμνήσκομαι τῆς τοπογραφίας (...).

23/6 Μαΐου (...). Τὰ ἐν Creusot ἐργοστάσια Σνάϊδερ ἔλαβον μεγάλην ἔκτασιν κατὰ τὰ ἔτη τοῦ Πολέμου, ἐφήρμοσαν μεγίστας τελειοποιήσεις (...) Εἶναι δύσκολον νὰ τὰς ἀπαριθμήσω ὅλας καὶ περιορίζομαι μόνον εἰς τὸ πυροβόλον, τὸ μᾶλλον ἐνδιαφέρον δι' ἐμὲ (...) Τὴν 12ην παρετέθη ἐπίσημον γεῦμα εἰς τὸ Hôtel de la Petite Verrerie (...) Οἱ πλείστοι τῶν ἀνωτέρων ὑπαλλήλων μὲ ἐνθυμοῦνται ἀπὸ τῆς κατασκευῆς τοῦ πυροβόλου μου καὶ παρηκολούθουν εἰς τὰς ἐφημερίδας τὴν δρᾶσιν μου κλπ. (...).

24/7 Μαΐου (...). Ἐπεσκέφθην συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν αὐτῶν κυρίων τὸ ὑπόλοιπον μέρος τῆς ἀπεράντου ἐκτάσεως (...) καὶ τὴν 13ην ὥραν ἀνεχώρησα δι' αὐτοκινήτου μετὰ τοῦ κ. Defrasse εἰς Chalou (...).

Εἰς τὸ Creusot καὶ τὰ περίξ ἐργοστάσια ἐργάζονται περὶ τὰς 16 χιλιάδας ἐργατῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων, ἐκτὸς τῶν Γάλλων, ὑπάρχουν περὶ τοὺς 1500 Κινέζοι καὶ πολλοὶ διαφόρων ἄλλων ἐθνοτήτων ὡς Ἴταλοί, Πολωνοί, Σέρβοι, Γερμανοί, Ἕλληνες κλπ. (...).

Τόσο ἐγκάρδιες ἦταν τώρα οἱ ἀμοιβαῖες διαθέσεις, ὥστε, ἐπιστρέφοντας στὸ Παρίσι, ὁ στρατηγὸς δὲν δυσκολεύτηκε νὰ παραστήσει στὴν Ἐταιρία ὅτι, ἕνα χρόνον μετὰ τὴν ὑπογραφὴ τῆς συμφωνίας τῶν τοῦ 1913, τὰ ἐργοστάσια εἶχαν ἀναγκαστεῖ νὰ σταματήσουν πολλὰ παραγγελίες τοῦ λυομένου ὀρειβατικοῦ, ὅτι αὐτὲς οἱ ἀναστολὲς ζημιώνουν σημαντικὰ τὸν ἐφευρέτη τοῦ πυροβόλου, ὅτι δύσκολο εἶναι τώρα ν' ἀντισταθμιστεῖ ἡ ζημία μέσα στὰ τρία χρόνια ποὺ ἀπομένουν ἕως τὴν ἐκπονή τῆς συμφωνίας καὶ ὅτι, γι' αὐτὸν τὸ λόγο, δίκαιο θὰ ἦταν νὰ συμφωνηθεῖ κάποια ἀναθεώρηση τῶν σχετικῶν ὄρων.

2. Βλ. κεφ. ΙΔ'.

Χωρίς την παραμικρή δυσκολία, και μέσα σέ μιὰ εύλογη προθεσμία μελέτης, ή Έταιρία προθυμοποιήθηκε ν' άπαντήσει ότι, *pour tenir compte du fait que notre contrat n'a pas joué pendant les hostilités*, δέχεται νά παρατείνει κατά πέντε χρόνια, δηλαδή έως τίς 29 Σεπτεμβρίου 1927, τήν συμφωνία του 1913, πού κανονικά θά έληγε τό 1922, μειώνοντας τά δικαιώματα του έφευρέτη, μόνον γι' αυτήν τήν πρόσθετη πενταετία, κατά 20-50 %.

Η Έταιρία δέν είχε καμμιάν ύποχρέωση νά ενδώσει στις ύποδείξεις του στρατηγού. Μπούσε νά είχε άπλώς άρνηθεί, μέ τήν βεβαιότητα, πώς κι' άν άκόμα ή πρόταση είχε διατυπωθεί σαν άπαίτηση μέ νομική βάση, δέν θά βρισκόταν εύκολα γαλλικό δικαστήριο νά τήν άναγνωρίσει. Όμως, γιά μιὰ φορά, πού ήταν ή τελευταία, ή στερεότυπη έκφραση «*désireux de vous être agréables*» άποκτούσε ούσιαστικό περιεχόμενο: σ' αυτήν τήν περίπτωση, ό στυγνός ύπολογισμός του βιομηχανικού κέρδους ύποχωρούσε, χωρίς κανένα συμφέρον, μόνο και μόνο «γιά νά φανεί εύχάριστος» στον συνεργάτη, πού κέρδη μονάχα είχε προσπορίσει στην Έταιρία, υλικά και ήθικά. Τό προσωπικό γόητρο ενός ανθρώπου είχε δαμάσει τά οργανωμένα συμφέροντα.

Σ' αυτόν τόν αισιόδοξο τόνο κλείνει ό φάκελος του λυομένου όρειβατικού πυροβόλου Schneider - Danglis.

Ζ'

Ο ΑΛΥΤΡΩΤΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

1. ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝ

Τελευταίοι μήνες του Μακεδονικού Κομιτάτου.— 'Επί είκοσι δύο μήνες, περίπου, από τον Φεβρουάριο 1908 έως τον Νοέμβριο 1909, ο συνταγματάρχης Δαγκλής είχε αναλάβει τη διεύθυνση απόρρητης κρατικής υπηρεσίας, επιφορτισμένης να οργανώνει και να καθοδηγεί ενέργειες για την απελευθέρωση των 'Ελλήνων της 'Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. 'Η έντολή του είχε δοθεί απ' ευθείας από τον πρωθυπουργό Γεώργιο Θεοτόκη.

Τους ξξι-έπτά πρώτους μήνες υπηρέτησε, ως διευθυντής του «'Ανατολικού Τμήματος», στο «Μακεδονικόν Κομιτάτον». 'Ετσι είχε ονομαστεί από το 1904, κατά μίμηση της ονομασίας αντίστοιχων βουλγαρικών οργανώσεων, η ελληνική παρακρατική οργάνωση, που συγκροτούσε, χρηματοδοτούσε κι' εφοδιάζε, στην Μακεδονία και τη Θράκη, ανταρτικά σώματα για τόν ένοπλο άγώνα εναντίον των «κομιτατζήδων», και μυστικούς πράκτορες για την ειρηνική καθοδήγηση των κατοίκων. 'Ο άκηρυκτος αυτός πόλεμος για πολιτική και θρησκευτική επικράτηση διεξάγονταν εναντίον Βουλγάρων, Ρουμάνων η και Τούρκων, σέ έδάφη που άνηκαν άκόμη στην Τουρκία.

'Όσον καιρό κρατούσε η τρομοκρατική δράση των κομιτατζήδων και οι προσηλυτικές τους ενέργειες στα μακεδονικά και τά θρακικά χώματα, εκεί, πρὸς τήν Μακεδονία και τή Θράκη στρέφονταν προπάντων οι αντίστοιχες ελληνικές προσπάθειες. 'Αλλ' από το 1908, κυρίως από τά μέσα του 1908, δηλαδή μετά τήν τουρκική μεταπολίτευση, όταν σταμάτησε ό ανταρτοπόλεμος, η απόρρητη ελληνική υπηρεσία μετασχηματίστηκε, τό «Μακεδονικόν Κομιτάτον» πλάταινε κι' έγινε «Πανελλήνιος 'Οργάνωσις», για να περιλάβει πιά στην έποπτεία της, όχι μόνο τους 'Ελληνες τής Μακεδονίας και τής Θράκης, αλλά και τής 'Ηπείρου, τής Πόλης, άκόμα και τής Σμύρνης.

'Υπ' αυτήν τήν μορφή έδρασε η «Πανελλήνιος 'Οργάνωσις» από τόν Σεπτέμβριο του 1908. Οι ονομασίες «Μακεδονικόν Κομιτάτον» και «Πανελλήνιος 'Οργάνωσις» χρησιμοποιούνται έδω στην χρονολογική τους σειρά, ιδίως για να έπισημανθεί η γεωγραφική διεύρυνση των διαδοχικών επιδιώξεων. Στην πραγματικότητα, η παλιά όνομασία «Μακεδονικόν Κομιτάτον» είχε ριζώσει τόσο πολύ, ώστε κι' αυτός άκόμα ό Δαγκλής συμβαίνει να τήν χρησιμοποιεί έννοώντας τήν μεταγενέστερη 'Οργάνωση.

'Η στρατιωτική έπανάσταση του Αύγουστου 1909 και η κυβέρνηση Μαυρομιχάλη, δέν φαίνεται ν' άπασχολήθηκαν με οργανωτικά προβλήματα του άλύτρωτου 'Ελληνισμού. Τρεις μήνες άργότερα, τόν Νοέμβριο, ό μὲν Δαγκλής παραιτήθηκε η δε Πανελλήνιος 'Οργάνωσις άτόνησε και μετασχηματίστηκε σέ άλλες κρατικές υπηρεσίες ¹.

1. Δέν φαίνεται να έγινε κανονική μεταβίβαση άρχείων σέ συγκεκριμένη υπηρεσία : πολλούς μήνες άργότερα, στις 3 'Ιουλίου 1910, ό Βασ. 'Επίτροπος του 'Αναθεωρητικού Δικαστηρίου συνταγματάρχης Λ. Λαπαθιώτης, άπειθύνεται προσωπικά στον συνταγματάρχη

Μέσα λοιπόν σε χρονικά όρια περίπου είκοσι δύο μηνών κινούνται τα έγγραφα αυτής της περιόδου του 'Αρχείου. 'Από γενικότερη άποψη παρουσιάζουν μέγιστο ενδιαφέρον.

Τα κείμενα που δημοσιεύθηκαν έως τώρα σχετικά με τον Μακεδονικόν 'Αγώνα, είτε άναμνήσεις, υπό μορφή συγγραφής, είτε διευκρινίσεις γύρω από άμφισβητούμενα σημεία, υπό μορφήν έπιστολών σ' έφημερίδες και περιοδικά, είναι, βέβαια, πολύτιμη πηγή για την άναπαράσταση της έποχής, άρκει να τὰ πλησιάζει κανείς με τις άπαραίτητες προφυλάξεις, γιατί παρουσιάζουν τὸ κοινὸ μειονέκτημα νὰ φωτίζουν τὰ πράγματα ἀπὸ μιὰ προκαθορισμένη πλευρὰ, τὴν πλευρὰ τοῦ ἀφηγητῆ ἢ τοῦ ἐπιστολογράφου. 'Επιπλέον, τὰ περισσότερα ἀφοροῦν κυρίως τὴν ἐνοπλιὴ δράση, τὶς περιπέτειες τῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων σὲ ὀρισμένα διαμερίσματα. Μὲ ἄλλα λόγια, ἀφίνουν ἀνέπαφες τὶς ἄλλες ὄψεις τοῦ πελώριου θέματος, εἴτε γιατί δὲν εἶχαν τίποτα νὰ ποῦν, εἴτε γιατί, αὐτὸ που εἶχαν νὰ ποῦν, προτιμοῦσαν νὰ τὸ ἀποσιωπήσουν.

Μὲ τὰ έγγραφα αὐτοῦ τοῦ 'Αρχείου, γιὰ πρώτη φορὰ σήμερα παρέχονται στὸν ἐρευνητὴ στοιχεῖα — καὶ μάλιστα ἄφθονα, συγκεντρωμένα καὶ αὐθεντικά — γιὰ μιὰ συνολικότερη θεώρηση ἐκείνου τοῦ πολὺπλευρου ἀγώνα καὶ τοῦ μηχανισμοῦ που τὸν κινῶσε, κατὰ τὴν τελευταία φάση τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου καὶ κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἀπόρρητης ὑπηρεσίας που τὸ διαδέχθηκε ὑπὸ τὴν ὀνομασία «Πανελλήνιος 'Οργάνωσις».

'Υπάρχει ὁμως καὶ τὸ ἀντίστοιχο μειονέκτημα. Εἶναι τόσο πολλὰ τὰ έγγραφα τοῦ κεφαλαίου, καὶ, συχνά, τόσο πολυσέλιδα, ὥστε δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ σκέψη νὰ δημοσιευθοῦν ἀκέραια σὲ μιὰ ἐκδοσὴ οἰκογενειακῆς πρωτοβουλίας, ὅπως εἶναι τὸ βιβλίον τοῦτο, ὁσοδήποτε σημαντικό καὶ ἂν εἶναι τὸ ἱστορικὸν ἐνδιαφέρον που παρουσιάζουν.

Εὐχάριστο εἶναι ὅτι μιὰ κρατικὴ ὑπηρεσία, τὸ Γενικὸν 'Επιτελεῖον Στρατοῦ, Διευθύνσις 'Ιστορίας, καὶ ἓνα ἴδρυμα, ἡ 'Εταιρία Μακεδονικῶν Σπουδῶν τῆς Θεσσαλονίκης, ζήτησαν καὶ ἔλαβαν ἀντίγραφα μεγάλου μέρους τῶν ἐγγράφων αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου, σχεδιάζοντας βέβαια νὰ τὰ δημοσιεύσουν ἢ νὰ τὰ ἐντάξουν σὲ ἄλλα δημοσιεύματά τους.

'Εδῶ, τὰ πιὸ πολλὰ καὶ τὰ πιὸ πολυσέλιδα ἀναγκαστικά θὰ δημοσιευθοῦν σὲ περιλήψεις ἢ θ' ἀναφερθοῦν μὲ ἀπλὲς ἀριθμήσεις, που ὁμως πάντως θὰ ἐπισημαίνουν τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ καθενός.

Στὴν κατάταξη τοῦ ὑλικοῦ αὐτῆς τῆς περιόδου ἐπιδιώξαμε νὰ συνδυασθῇ ἡ ἀναλυτικὴ μεία τῶν ἐγγράφων μὲ τὴν συνολικὴ εἰκόνα που προβάλλει ἀπ' αὐτά, ἔτσι που ὁ καθεὶς νὰ βρῖσκει εὐκόλα ἐκεῖνο που μπορεῖ νὰ τὸν ἐνδιαφέρει στὰ καθέκαστα, ἀλλὰ καὶ νὰ φαίνεται μὲ κάποια συνοχή τί ἔκανε καὶ πῶς δούλεψε τὸ ἐλεύθερο κράτος γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Ραγιάδων ἀπὸ τὸ 1908 ἕως τὸ 1910. Χρειάστηκε, λοιπόν, γι' αὐτὸν τὸ σκοπὸ, νὰ ἐγκαταλείψουμε κάθε τόσο τὴν χρονολογικὴ σειρὰ καὶ νὰ κατατάσσουμε τὸ ὑλικὸ κατὰ τόπους καὶ κατὰ θέματα, ἐναλλάξ, θυσιάζοντας ὁμως ἔτσι, ἕως ἓνα βαθμὸ, τὴν ἐντύπωση τῆς ζωντάνιας καὶ τῆς πολυμέρειας που προβάλλει, ὅταν τὰ διάσπάρτα γεγονότα παρουσιάζονται συγκεντρωμένα γύρω ἀπὸ τὴν ἴδια ἡμερομηνία.

'Η ἐντολὴ τοῦ πρωθυπουργοῦ. — Σ' ἓνα σημειωματάριον τσέπης, ὅπως συνήθιζε, ἔγραψε ὁ Δαγκλῆς τὰ περιστατικὰ τῆς πρώτης του σχετικῆς συνομιλίας μὲ τὸν πρωθυπουργὸ Θεοτόκη, τὶς πρώτες του ὑπηρεσιακῆς συνεργασίας καὶ τὶς πρώτες του κατατοπιστικῆς ἐνέργειες.

Δαγκλῆ, γιὰ νὰ ζητήσει ὀρισμένες πληροφορίες που τοῦ χρειάζονται «διὰ τὴν συζητηθησομένην αἴτησιν ἀναθεωρήσεως» ἐνὸς λοχία ἀνταρτικῶν σωμάτων, καθὼς καὶ τὸν Κανονισμόν, οἰοσδήποτε ἤθελεν εἶσθαι οὗτος, τὸν διέποντα τὰ κατὰ τὴν Μακεδονίαν ἐξερχόμενα σώματα κατὰ τὸ 1907 (. . .). ('Ο Δαγκλῆς παρέχει τὴν πληροφορία, ἀλλὰ δὲν ἀναφέρει τίποτα ὡς πρὸς τὸ αἴτημα τοῦ Κανονισμοῦ, διότι, πιθανώτατα, Κανονισμὸς τοῦ 1907 δὲν ὑπῆρχε).

Τὴν 12ην Φεβρουαρίου 1908 κληθεὶς ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Στρατιωτικῶν ὑπὸ τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως κ. Θεοτόκη, παρεκλήθη ὑπ' αὐτοῦ νὰ συμμετάσχω τοῦ Μακεδονικοῦ κοιμητηρίου μετὰ τὴν ἐντολὴν νὰ διευθύνω τὸ ἀνατολικὸν διαμερίσμα τῆς ἐν Μακεδονίᾳ ἐργασίας, τὸ ἀποτελούμενον ἐκ τοῦ Βιλαετίου Θεσσαλονίκης· αἰτία τῆς προσλήψεώς μου αὐτῆς ἦσαν οἱ ἐν τῷ διαμερίσματι τούτῳ ἐργαζόμενοι ἀξιωματικοί, οἵτινες διαφωνήσαντες πρὸς τὸ κοιμητήριον δὲν ἤθελον νὰ ὑπαχθῶσιν ὑπὸ τὰς διαταγὰς αὐτοῦ καὶ παρεκάλεσαν ν' ἀνατεθῆ εἰς ἐμὲ ἡ διεύθυνσις αὐτῶν.

Ὁ κ. Θεοτόκης μοῦ ὠμίλησε περὶ τῶν διαστάσεων αὐτῶν, ἐνώπιον καὶ τοῦ προέδρου τοῦ κοιμητηρίου κ. Γ. Μπαλτατζῆ, Βουλευτοῦ Ἀλμυροῦ, καὶ μετὰ παρεκάλεσε ν' ἀναλάβω τὴν διεύθυνσιν ἵνα φέρω τοὺς ἀξιωματικούς τοῦ ἀνατολικοῦ διαμερίσματος εἰς συνάφειαν καὶ συμφιλίωσιν μετὰ τοῦ κοιμητηρίου, ὥστε νὰ ὑπάρχη ἐνιαία διεύθυνσις αὐτοῦ ἐφ' ὅλης τῆς Μακεδονίας. Ἀπήντησα εἰς τὸν κ. Θεοτόκην, ὅτι ἂν καὶ ἔχω πολλὰς ἐργασίας δὲν δύναμαι ν' ἀποποιηθῶ τὴν νέαν ταύτην ὑπηρεσίαν χάριν τοῦ ἐθνικοῦ αὐτῆς σκοποῦ καὶ θὰ ἀναλάβω προσωρινῶς καὶ θὰ μελετήσω πῶς δύναται νὰ διευθετηθῇ τὸ ἀναφεvν ζήτημα τῆς διαστάσεως τῶν ἀξιωματικῶν.

Τὴν ἐπιούσαν προσεκλήθη εἰς συνεδρίασιν τοῦ Κοιμητηρίου ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ κ. Μπαλτατζῆ. Τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ τῶν :

Γ. Μπαλτατζῆ προεδρεύοντος, Σ. Λάμπρου, Ἰ. Τζαβέλλα ἀντισυνηγματοῦ τοῦ Μηχανικοῦ καὶ διευθύνοντος τὰς γινομένης ἐνεργείας ἐν τῷ βιλαετίῳ Μοναστηρίου (δυτικῶν διαμερίσματος), Ἰ. Ράλλη, βουλευτοῦ, Ἀ. Καρτάλη ὁμοίως, Γ. Δούμα μηχανικοῦ, Π. Α. Ἀργυροπούλου καὶ Ν. Πάππου.

Ἐν τῷ συμβουλίῳ ὁ κ. Μπαλτατζῆς μοι ἐξέθεσε τὸν τρόπον τῶν ἐργασιῶν τοῦ κοιμητηρίου, μοι ἐξήγησε τὰ τῆς διαφωνίας τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ ἀνατολικοῦ διαμερίσματος, οἵτινες δὲν θέλουσιν νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὴν ἐνιαίαν διεύθυνσιν τοῦ κοιμητηρίου καὶ μετὰ παρεκάλεσε νὰ συντελέσω εἰς τὸ νὰ κατανοήσουν ὅτι ὀφείλουσιν πάντες νὰ ὑπαχθῶσιν κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς κυβερνήσεως εἰς τὴν ἐνιαίαν αὐτῶν διεύθυνσιν, μοῦ ὑπεσχέθησαν δὲ ὅλοι ὅτι τοῦτο θὰ εἶναι κατὰ τύπους μόνον καὶ ὅτι θὰ μοῦ ἐγκρίνουν πᾶν μέτρον, ὃ ἤθελον προτείνει καὶ ὅτι δὲν θὰ εὕρω οὐδεμίαν παρ' αὐτοῖς ἀντίρρησιν. Ἀπήντησα ὅτι δὲν δύναμαι τίποτε ὀριστικὸν ν' ἀπαντήσω, ἀλλ' ὅτι θέλω μελετήσῃ τὸν ἐν χρῆσει ἐν τῷ ἀνατολικῷ διαμερίσματι τρόπον ἐργασίας, καὶ μετὰ τοῦτο θὰ τοὺς ἐκθέσω πᾶν ὅ,τι νομίζω λυσιτελεῖς νὰ γίνῃ ἐν ταῖς σχέσεσι αὐτῶν μετὰ τοῦ κοιμητηρίου. Μετὰ τινὰ δὲ ἄλλα ἐπορευώδη, ἡ συνεδρίασις διελύθη.

Τὴν ἐπομένην 14ην Φεβρουαρίου μετέβην εἰς τὰ ἐν ὁδῷ Νίκης γραφεῖον τοῦ Κοιμητηρίου καὶ ἀνέλαβον τὴν διεύθυνσιν τοῦ γραφείου τοῦ ἀνατολικοῦ διαμερίσματος. Εἰς τὸ γραφεῖον τοῦτο εἰργάζοντο τότε οἱ καὶ ἐν Μακε-

δονία δράσαντες άξιωματικοί είτε ως άρχηγοί άνταρτικῶν σωμάτων, είτε παρὰ τοῖς προξενείοις κλπ. :

Σπ. Μήλιος, ύπομοίραρχος, Κ. Μαζαράκης, ύπολοχαγός τοῦ πυροβολικοῦ, ὅστις ὁμως μετὰ τινας ἡμέρας άνεχώρησεν εἰς Εὐρώπην, διορισθεῖς ἐν τῇ ἐν Γαλλίᾳ ἐπιτροπῇ κατασκευῆς τῶν πυροβόλων, Μπουκουβάλας, ύπολοχαγός πεζικοῦ, Κλείτος, ύπίλαρχος καὶ Ταβουλάρης, άνθυπασιπιστῆς ύλικοῦ πυροβολικοῦ καὶ τινες γραφεῖς.

Παρεκάλεσα τούτους νὰ μοι ἐτοιμάσωσι ἐκθέσεις περὶ τῶν μέχρι τοῦδε ἐν Μακεδονίᾳ ἐνεργειῶν, περὶ τῶν δαπανῶν κλπ., ὡς καὶ περὶ τῶν σήμερον ἐν τῷ Βιλαετίῳ Θεσσαλονίκης άξιωματικῶν, άνταρτικῶν σωμάτων καὶ άρχηγῶν αὐτῶν.

Ἐξηκολούθησα δὲ ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας μελετῶν τὰς δοθείσας μοι ἐκθέσεις, τὰς περιοδικὰς ἐκθέσεις τῶν προξενείων, τὴν άλληλογραφίαν κλπ., ἵνα σχηματίσω άκριβῆ ἰδέαν τῶν γιγνομένων.

Ἐν τῷ διαμερίσματι τούτῳ ἡ ἐργασία διοργανωθεῖσα πρὸ τετραετίας περὶ τοῦ ὑπὸ κ. Κορομηλά, μέχρι πρὸ ἐνὸς ἔτους Γεν. Προξένου ἐν Θεσσαλονίκῃ, συνίστατο εἰς τὴν διεύθυνσιν αὐτῆς διὰ τῶν προξενείων καὶ τῶν παρ' αὐτοῖς προσκεκολλημένων ὑπὸ διάφορα ψευδώνυμα άξιωματικῶν. Οὗτοι ὄντες ἐν αὐτῷ τῷ τόπῳ καὶ γνωρίζοντες καλλίτερα τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ καὶ τὰ πρόσωπα, διωργάνουν ποῦ μὲν ἔνοπλα σώματα, ποῦ δὲ προπαγανδιστικὴν άπλῶς ἐργασίαν, καὶ ἐζήτουν παρὰ τοῦ ἐν Ἀθήναις άντιπροσωπευτικοῦ τῆς ἐργασίας γραφείου τὴν ἐκτέλεσιν τῶν κρινομένων ἀναγκαίων μέτρων άποστολῆς ἐνόπλων ὁμάδων ἢ ἄλλης οἰασδήποτε ἐνεργείας. Οὕτω δὲ πᾶσα ἡ ἐνέργεια ἦτο σχεδὸν εἰς χεῖρας τῶν προξενείων, ἦτοι τῆς Κυβερνήσεως, ἣτις χωρὶς ποσῶς νὰ φαίνεται ἡδύνατο νὰ δρᾷ λυσιτελῶς.

Ἐν τῷ δυτικῷ διαμερίσματι τούναντίον ἡ ἐνέργεια διευθύνετο ἔσωθεν ὑπὸ κοιμιάτου ἐξ ἰδιωτῶν, ὅπερ αὐτὸ ἔκρινε περὶ τῶν ἀναγκῶν καὶ ἐνήργει κατὰ βούλησιν. Ὄταν ἡ Κυβέρνησις ἠθέλησε νὰ συστηματοποιήσῃ τὴν ἐνέργειαν αὐτὴν καὶ συνέστησεν ἐν κοινὸν κοιμιάτον διὰ τὰ δύο διαμερίσματα, ὅπερ νὰ ἐνεργῇ ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις τῆς, ἡ ἐνέργεια ἐξηκολούθησε νὰ γίνεται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εἰς τὰ δύο διαμερίσματα, τοῦ ἀνατολικοῦ ἐξακολουθοῦντος νὰ ἐνεργῇ, κατὰ τὸν συστηματοποιηθέντα ὑπ' αὐτοῦ τρόπον, χωρὶς μάλιστα νὰ ζητῆ διὰ τὰς ἐνεργείας του τὴν ἔγκρισιν τοῦ κοιμιάτου, ἀλλ' άπλῶς ἀνακοινοῦν εἰς αὐτὸ καθ' ἑβδομάδα τὰς γινομένας ἐνεργείας καὶ τὰ γεγονότα ἐν γένει. Ὁ λόγος δὲ διὰ τὸν ὁποῖον δὲν ἠθέλον νὰ δεχθῶσι τὴν τελείαν ὑποταγὴν των εἰς τὸ κοιμιάτον καὶ τὴν ἀνάμειξιν αὐτοῦ εἰς τὰς ἐν τῷ βιλαετίῳ ἐργασίας ἦτο πρῶτον διότι τὸ σύστημα αὐτῶν εὕρισκον λογικώτερον καὶ λυσιτελέστερον τοῦ ἐφαρμοζομένου εἰς τὸ δυτικὸν διαμερίσμα, καὶ δεῦτερον διότι παρετήρησαν

ὅτι τὸ κοιμάτον δὲν ἐξετίμα τὰς ἐργασίας καὶ τοὺς ἀγῶνας τῶν μετ' αὐταπαρνήσεως ὄντως καὶ τόλμης ἐργασθέντων ἐν τῇ Μακεδονίᾳ ἀξιωματικῶν καὶ ἔθεσεν πολλοὺς τούτων ἐκποδῶν ἕνεκα προσωπικῶν ὄλων λόγων.

Ἐξετάσας λεπτομερῶς τὰς τελεσθείσας ἐργασίας ἐν τῷ ἀνατολικῷ διαμερίσματι ὑπὸ φιλοτίμων καὶ φιλοπατρίδων ἀξιωματικῶν ἐπίεσθη ἀδιστακτικῶς ὅτι τὸ ἐφαρμοζόμενον εἰς αὐτὸ σύστημα ἦτο τὸ λυσιτελέστερον καὶ ἀπεφάσισα νὰ προτείνω εἰς τὸ κοιμάτον ὅτι δὲν πρέπει νὰ μεταβληθῇ οὐδὲν τὸ εἰς τὸ ἀνατολικὸν διαμέρισμα ἐφαρμοζόμενον σύστημα, ἀλλὰ νὰ μὲ ἀφήσουν νὰ διευθύνω αὐτὸ ἢ μόνος ἢ μεθ' ἐνὸς ἢ δύο ἐπιμελῶν αὐτοῦ, ὡς μέχρι τοῦδε διευθύνετο, χωρὶς τὸ κοιμάτον ν' ἀναμιγνύεται ἄλλως.

Εὗρον δὲ πρὸς τοῦτο ἀρωγὴν εἰς τὸν τελευταῖον διορισθέντα νὰ συμμετάσχη τοῦ κοιμάτου κ. Δ. Γούναρη βουλευτὴν Πατρῶν, μεθ' οὗ ἐλθόντος ἐν τῇ οἰκίᾳ μου μετὰ τοῦ βουλευτοῦ κ. Πρωτοπαπαδάκη, ὠμιλήσαμεν ἐν ἐκτάσει περὶ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ ἐνεργειῶν καὶ ἐμείναμεν συμφωνοὶ νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι τὸ ἐν τῷ βιλαετίῳ Θεσσαλονίκης σύστημα ἦτο τὸ λυσιτελέστερον, καὶ ὅτι κατ' οὐδένα τρόπον δὲν ἔπρεπε τοῦτο νὰ μεταβληθῇ.

Κατατοπιστικὰ στοιχεῖα. — Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ ζήτησε ὁ νέος διευθυντὴς γιὰ νὰ κατατοπισθεῖ στὴν προγενέστερη δράση τοῦ Κοιμάτου δὲν θὰ βροῦμε ἐδῶ οὔτε «τὰς περιοδικὰς ἐκθέσεις τῶν προγενέων», οὔτε «τὴν ἀλληλογραφίαν» κλπ., ποὺ ἀναφέρει στὸ σημειώματόν του. Αὐτὰ, ἂν ὑπάρχουν ἀκόμα, πρέπει νὰ βρίσκονται στὰ Ἀρχεῖα τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν. Τὰ λίγα ποὺ βρίσκονται ἐδῶ εἶναι :

1. Κείμενο χειρόγραφο 25 σελ., χωρὶς τίτλο, ἀνυπόγραφο καὶ ἀχρονολόγητο. Εἶναι λυπηρὸ ποὺ δὲν ἀναγνωρίζεται ὁ συντάκτης του. Πρόκειται, ὀλοφάνερα, γιὰ ἄνθρωπο ποὺ κατέχει τὸ θέμα, γνωρίζει τὰ πρόσωπα, φαίνεται ἀντικειμενικὸς καὶ σκιαγραφεῖ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν προϊστορίαν τοῦ θέματος, καζὰ μὲ καζὰ, τὸν ἐνοπλο ἀγῶνα στὰ τέσσερα πρῶτα τοῦ χρόνιου. Καταλήγει μὲ λίγες γενικὲς παρατηρήσεις, πολὺ ἀξιόλογες, καὶ μὲ τὴν ἐξῆς τελευταία παράγραφο :

Διὰ τοῦτο, τὴν σημερινὴν ἐν Μακεδονίᾳ κίνησιν δὲν πρέπει μόνον νὰ θεωρῶμεν ὡς σκοποῦσαν τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ὡς ἔχουσιν τοπικὸν μόνον χαρακτῆρα τῆς ἀμύνης αὐτοῦ κατὰ τῶν διαφόρων προπαγανδῶν, ἀλλ' ὡς προάγγελον ἄλλης μεγαλειτέρας κινήσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐπεκτάσεως αὐτοῦ κ' ἐνισχύσεως τῆς τροπῆς τῶν φρονημάτων τῶν ἐλευθέρων Ἑλλήνων εἰς ὀρίζοντας εὐρυτέρους, τῆς μεγάλης ἰδέας, ἀφ' ἧς (ὅσον καὶ ἂν ἐφάνησαν ἐνίοτε ὑπερβολικοί), οὐδέποτε ἀπεμακρύνθη ὁ Ἑλληνισμός.

Δὲν φαίνεται ἂν αὐτὸ τὸ κείμενο προὔπηρχε ἢ συντάχθηκε εἰδικὰ γιὰ νὰ κατατοπισθεῖ ὁ νέος διευθυντὴς. Πάντως, ὁ Δαγκλῆς πρέπει νὰ τὸ ἔκρινε ἀξίόπιστο, γιατί κήθησε καὶ τὸ συνόψισε μὲ τὸ χερί του, παραλείποντας, φυσικὰ, ὅσα ἤξερε καὶ δὲν τοῦ χρειάζονταν. Τοῦ ἔδωσε καὶ τίτλο :

Περιληπτική έκθεσις περί τῶν πεπραγμένων εἰς τὸ Βιλαέτιον
Θεσσαλονίκης μέχρι τοῦ τέλους 1907.

Ἡ ἐνέργεια ἐν τῷ Βιλαετίῳ Θεσσαλονίκης ἤρξατο ἀπὸ τοῦ τέλους
τοῦ ἔτους 1904, ἐσυστηματοποιήθη δὲ καὶ ἐπεξετάθη ἀπὸ τοῦ 1905.

Ἐκτίθεται ἡ κατάστασις τοῦ Βιλαετίου Θεσσαλονίκης μέχρι τῆς ἐπο-
χῆς ταύτης, καθ' ἣν ἐπεκράτει μέχρι τῶν προθύρων τῆς Θεσσαλονίκης
πλήρης βουλγαροκρατία καὶ ρουμανοκρατία εἰς πολλὰ μέρη. Ἑλληνικοὶ
πληθυσμοὶ μένοντες πιστοὶ εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, εὐάριθμοι καὶ πεφοβι-
σμένοι.

Πρὸς ἀναθάρρησιν αὐτῶν ἐκρίθη ἀναγκαῖα κατὰ πρῶτον μὲν ἡ συγ-
κρότησις σωμάτων ὑπὸ ἀξιωματικούς· δι' αὐτῶν, συμπλακέντων πολλάκις
πρὸς τε Βουλγάρους καὶ Τούρκους, ἐκτελεσάντων δὲ καὶ τινὰς πράξεις
ἐκδικήσεως εἰς πολλὰ χωρία, ἀνεθάρρησαν οἱ ἑλληνοφρονοῦντες πληθυσμοὶ
κλπ. Ἐπηκολούθησεν ἡ προπαγανδικὴ ἐργασία, ἐκτελουμένη ὑπ' αὐτῶν
τῶν σωμάτων ἢ ὑπὸ ἄλλων ἀξιωματικῶν ἐγκαταστάντων εἰς διαφόρους
πόλεις, ὡς ἐμπόρων, διδασκάλων κλπ.

Ἐν γένει δὲ τὸ σύστημα ὅπερ ἐφήρμοσεν ὁ κ. Κορομηλάς καὶ ὅπερ
συνεχῶς ἤδη ἐπὶ 4ετίαν περίπου λειτουργεῖ, εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὴν πλή-
ρωσιν τῶν ἐξῆς ὄρων :

1. Καταρτισμὸς σωμάτων καὶ ἀνάθεσις τῆς διοικήσεως αὐτῶν εἰς
ἀξιωματικούς, οἵτινες ἐξεπαιδεύθησαν πρῶτον ὀλίγον καὶ εἰς τὴν μακε-
δονικὴν διάλεκτον, ὡς καὶ εἰς τὸ εἶδος τοῦ ἀγῶνος, ὥστε οὗτος ν' ἀπο-
τελῆ ἔνοπλον προπαγάνδαν. Ὅταν ἀρχηγὸς τις πρόκειται ν' ἀλλάξη,
μένει εἰς τὴν θέσιν του μέχρις οὗ ὑπάγη ὁ νέος ἀρχηγὸς καὶ διδαχθῆ τὰ
τῆς ἐνεργείας ἐπὶ 1-2 μῆνας.

2. Ἰδρυσις κέντρων προπαγανδιστικῆς ἐνεργείας παρ' ἀξιωματικῶν
ἐρχομένων εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν μετὰ τῶν ἀρχηγῶν τῶν σωμάτων καὶ τοῦ
Κέντρου Θεσσαλονίκης.

3. Βαθμιαία πρόσκτησις ἐντοπιῶν ὀπλιτῶν καὶ σχηματισμὸς τῶν
σωμάτων ἐκ τούτων, ἵνα μὴ ἀπαιτῆται διαρκῆς ἀντικατάστασις καὶ ἐνί-
σχυσις ἐξ Ἑλλάδος.

4. Δημιουργία μικρῶν ἐντοπιῶν καπετανέων.

5. Ἀποφυγὴ συμπλοκῶν μετὰ τουρκικοῦ στρατοῦ, κτύπημα ὅμως
αὐτοῦ ὅταν γίνεται τυχαία συνάντησις.

6. Ἀποφυγὴ συνεργασίας μετὰ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, ἢ τῶν ἀρχῶν,
ὅπερ ἐμποιεῖ χειρίστην ἐντύπωσιν παρὰ τε τοῖς Εὐρωπαίοις καὶ τοῖς
ἐντοπίοις.

7. Ἀποφυγὴ ἀθρόων καταστροφῶν καὶ ἐπιθέσεων κατὰ χωρίων μακε-
δονικῶν, ἐκτὸς εἰς ἐκτάκτους ἀνάγκας ἀντεκδικήσεως.

8. Προσπάθεια προσελκύσεως τῆς ἐμπιστοσύνης τῶν Βλάχων καὶ τιμωρίας ἀτόμων μόνον πρὸς παραδειγματισμόν.

9. Ἐξέγερσις τοῦ φανατισμοῦ τῶν ἑλληνοφώνων κατοίκων, ὑπαγωγὴ αὐτῶν εἰς πειθαρχίαν καὶ καταδίωξις τῆς ληστείας καὶ παρ' Ἑλλήνων ἔτι γενομένης, ἐπὶ ζημίᾳ τοῦ γοήτρου τῶν σωμάτων, συγχεομένων μετ' αὐτῆς.

10. Σχηματισμὸς πολιτοφυλακῆς ἐντὸς τῶν πόλεων πρὸς τιμωρίαν τῶν ἀντεθνικῶς ἐνεργούντων, πρὸς ἄμυναν καὶ πρὸς κατήχησιν τῶν ἐκλεκτοτέρων στοιχείων.

11. Στρατολογία παιδῶν βουλγαροφώνων καὶ βλαχοφώνων καὶ ἀποστολὴ αὐτῶν εἰς Θεσσαλονίκην ἢ εἰς Ἀθήνας πρὸς ἑλληνικὴν ἐκπαίδευσιν καὶ καταρτισμὸν αὐτῶν εἰς ἐπαγγέλματα σύμφωνα μὲ τὰς ἀνάγκας τοῦ τόπου των ἢ κατὰ τάξιν αὐτῶν ἐν τῷ στρατῷ.

12. Ἐγκύμνασις Μακεδόνων ἀποστελλομένων εἰς Ἑλλάδα καὶ κατατασσομένων εἰς τὸν στρατὸν ἢ εἰς τὸ ναυτικόν.

13. Ἀποστολὴ σημαινόντων βουλγαροφώνων χωρικῶν εἰς Ἀθήνας ἐπὶ τινα χρόνον πρὸς κράτυσιν τῶν αἰσθημάτων των (ὡς ἐγένετο κατὰ τοὺς ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας).

Τὴν περίληψιν ἀκολουθοῦν λίγες πρόσθετες σημειώσεις :

Τὸ πρόγραμμα τοῦτο ἐφαρμόζεται ἐφ' ὅσον τὸ δυνατὸν ἀπὸ τετραετίας περίπου (. . .).

Βαθμηδόν, περίληψις εἰς τὴν ἐνέργειαν πάντων τῶν καζάδων τοῦ Βιλαετίου : ἐπέκτασις εἰς Δράμαν, Καβάλλαν, Ξάνθην, Δεδέαγατς καὶ Κωνσταντινούπολιν ἔτι (. . .).

Τίνες ἀξιωματικοὶ καὶ ποῦ ὑπάρχουσι σήμερον, ὡς καὶ ποῖα σώματα (ἐκτίθενται ταῦτα κατὰ τὴν σημείωσιν ἣν ἔχω ἀναὰ χεῖρας).

Συμπέρασμα : Νὰ ἰδρυθῶσι (. . .).

Ἐδῶ ἀκολουθεῖ μιὰ πρώτη σκιαγράφηση κανονισμοῦ.

2. «Ἐκθεσις ἀφορῶσα τὴν χρηματικὴν διαχείρισιν τοῦ Βιλαετίου Θεσσαλονίκης», γιὰ τὸ ἔτος 1907. Ὁ τίτλος ἐνδέχεται νὰ παραπλανήσῃ. Δὲν πρόκειται γιὰ ἔκθεσιν τοῦ Γραφείου Θεσσαλονίκης πρὸς τὴν Κεντρικὴ Ὑπηρεσίαν. Πρόκειται γιὰ ἔκθεσιν τῆς ἰδίας τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας, μὲ ἀντικείμενον τὴν χρηματικὴν διαχείρισιν τοῦ Γραφείου Θεσσαλονίκης.

Ἀπὸ τὴν ἔκθεσιν αὕτη μαθαίνουμε, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα, ὅτι τὸ Γραφεῖο Θεσσαλονίκης, ὄχι μόνον δὲν ἔπαιρνε γιὰ τὴ λειτουργίαν του χρηματικὰ ἐνισχύσεις ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα, ἀλλ' ἀπεναντίας, αὐτὸ χρηματοδοτοῦσε τὴν Κεντρικὴ Ὑπηρεσίαν, καθὼς καὶ τὰ Γραφεῖα Σερρών καὶ Δράμας-Καβάλας : Μὲ 39.000 λίρες προϋπολογισμῷ, τὸ Γραφεῖο Θεσσαλονίκης «κατόπι» ἐπισταμένης μελέτης τοῦ κ. Κορομηλά, προσδιόρισε 6.000 γιὰ τὸ σαντζάκι Σερρών, 3.000 γιὰ τὸ σαντζάκι Δράμας-Καβάλας, καὶ 30.000 γιὰ τὸ Κέντρο Θεσσαλονίκης. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ τελευταῖο κουνῦλι, 160 λίρες τὸ μῆνα, δηλαδὴ περίπου 4.000

δραχμές, προορίζονταν για τὰ έξοδα τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας στὴν Ἀθήνα. Ἡ ἔκθεση καταλήγει :

Εἰς τὰς ἀρχὰς ἐκάστου μηνὸς ὑποβάλλομεν λογαριασμόν τῶν ἐξόδων τοῦ παρελθόντος τοιούτου εἰς τὸ Προξενεῖον Θεσσαλονίκης, καὶ εἰς τὰ λοιπὰ Προξενεῖα, ὅταν ἀποστείλωσι ποσά.

Ἀπὸ τὴν ἔκθεση αὕτη δὲν ἐξάγεται, δυστυχῶς, μὲ ποιὸ μηχανισμό καὶ μὲ ποιὸς ἐνισχύσεις τὸ Προξενεῖο Θεσσαλονίκης συγκέντρωνε ἐπὶ τόπου τόσο σημαντικὲς ἐνισχύσεις.

Ἡ χρηματοδότηση τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας ἀπὸ τὴν τοπικὴ τῆς Θεσσαλονίκης — καὶ ἀπὸ ἄλλες μικρότερες — ἐξακολούθησε καὶ κατὰ τὴν ἐπόμενη περίοδο, ὅταν ἡ «Πανελλήνιος Ὁργάνωσις» διαδέχθηκε τὸ «Μακεδονικὸν Κομιτάτον».

3. Ἐκθεσις ὑπολ. Ἀθαν. Μ. Σουλιώτου». Πρόκειται γιὰ τὸν ἀξιωματικὸ τοῦ πεζικοῦ, ποὺ ἔδρασε στὶς μυστικὲς ὑπηρεσίαις μὲ τὸ ψευδώνυμο Ἀθανάσιος Νικολαΐδης.

Ἡ ἔκθεση, 21 μεγάλες χειρόγραφες σελίδες, περιγράφει ἐνέργειαις γιὰ ἐγκατάσταση μυστικῶν πρακτόρων σὲ κέντρα τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης τὸ 1906-1907, προπάντων γιὰ τὴν ἐγκατάσταση καὶ τὴ λειτουργία τῆς μυστικῆς ὑπηρεσίας ποὺ ἱδρυσε ὁ Σουλιώτης στὸ ἴδιο διάστημα, «κατόπιν συνεννοήσεως μετὰ τοῦ κ. Λ. Κορομηλά», ὑπὸ τὸ ὄνομα «Ὁργάνωσις Θεσσαλονίκης».

Οἱ σελίδες αὐτὲς ἀποτελοῦν τὸν πυρῆνα τῶν ἀπομνημονευμάτων, ποὺ ἔγραψε ὁ Σουλιώτης — Νικολαΐδης τὸ 1939, ἀποτραβηγμένος στὴ Σίφνο¹. Γιὰ ἕναν εἰδικὸ ἐρευνητὴ τοῦ θέματος «Μακεδονικὸς Ἀγὼν», ἡ ἀντιπαραβολὴ τῆς ἐπίσημης ἀναφορᾶς μὲ τὶς προσωπικὲς ἀναμνήσεις μπορεῖ νὰ παρουσιάσει ἐνδιαφέροντα σημεῖα.

Ἡ ἀναφορὰ συνοδεύεται μὲ τὴν ἀκόλουθη ἐπεξηγηματικὴ ἐπιστολή :

Ἐν Ἀθήναις 22 Φεβρουαρίου 1908

Κύριε Συνταγματάρχα,

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλω ὑμῖν τὴν συνημμένην ἔκθεσιν. Τὸ I καὶ III μέρος αὐτῆς εἶναι τὸ ἱστορικὸν ἐγκαταστάσεως ἐξ πρακτόρων ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ ἵνα δύνηται νὰ χρησιμεύσῃ πῶς καὶ εἰς ἄλλην νέαν ἐγκατάστασιν. Τὸ II ἐκθέτει ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐν εἶδος Ὁργανώσεως πόλεως, ἐφαρμοσθὲν καὶ ἐπιτυχὸν ὅσον νὰ δύναται νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν εἰς μέλλουσαν τυχὸν ὀργάνωσιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰ ἀποτελέσματα τοιαύτης Ὁργανώσεως ὡς δεδομένα τινὰ διὰ πιθανὴν μέλλουσαν γενικωτέραν σκέψιν, ἂν σύστημα ὀργανώσεων ἐγκαθιστάμενον ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς ὅλην τὴν διεκδικουμένην ὑπόδουλον, θὰ ἦτο ἐθνικῶς λυσιτελεῖς.

Ἐπὶ δύο ἔτη ἐργασθεῖς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτὴν καὶ πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν ταξιδεύσας συχνὰ τὴν γραμμὴν Θεσσαλονίκης-Κωνσταντινουπόλεως καὶ Θεσσαλονίκης-Μοναστηρίου, ἐγνώρισα εἰδικῶς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα. Παρεκάλεσα ἤδη ὑμᾶς νὰ μὲ

1. Ἀθανασίου Σουλιώτη-Νικολαΐδη, «Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼν. Ἡ «Ὁργάνωσις Θεσσαλονίκης 1906-1908». Ἀπομνημονεύματα. Πρόλογος Σοφίας Ἀθ. Σουλιώτη. Εἰσαγωγὴ Διογένη Εἰνάλατου, Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Θεσσαλονίκη, 1959, 104 σελ.

χρησιμοποιήσητε, ἀφ' οὗ μένω ἐνταῦθα, ὅπως ἐκτελῶ τὰς παραγγελίας τῶν ὑπαρχουσῶν ἤδη Ὁργανώσεων καὶ φροντίζω διὰ τὴν ἐγκατάστασιν νέας τινός, ἣν ἠθέλατε μὲ διατάξῃ. Παρακαλῶ ὑμᾶς ἀκόμη, ἐπειδὴ οἱ πράκτορες καὶ ἡ ἐργασία τῶν εἶναι συνεχῶς ὑπὸ τὴν χεῖρα τῶν Τουρκικῶν ἀρχῶν, ὅπως ἐνεργήσητε ὥστε καὶ ἡ ἐνταῦθα τοιαύτη ὑπηρεσία κανονισθῇ καὶ γίνεταί μὲ τὴν μεγαλυτέραν δυνατὴν μουσικότητα.

Εὐπειθέστατος
Ἰ. Α. Σουλιώτης

Σ' αὐτὴν τὴν περίοδο ἀνάγεται ἐπίσης τὸ φυλλάδιο «Προφητεῖαι τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἐν Ἑνετίᾳ», 18 σελ. Πρόκειται γιὰ προπαγανδιστικὴ ἐπιπόνηση τοῦ Σουλιώτη – Νικολαΐδη κατὰ τὴν ὑπηρεσία του στὴν Μακεδονία¹. Τὸ ἴδιο φυλλάδιο, στὸ ἴδιο σχῆμα, βρίσκεται μεταφρασμένο σὲ σλαβικὸ ἰδίωμα μὲ ἑλληνικὰ στοιχεῖα: «Πρεσκαζανιε να Γκολεμ Ἀλεξαντρ, Βενετια», 18 σελ.

Θὰ ξανασυναυτήσουμε παρακάτω τὸν Σουλιώτη – Νικολαΐδη, σχεδὸν πάντα σὲ στενὴ συνεργασία μὲ τὸν Ἰωνα Δραγοῦμη.

4. Καταστάσεις ἀξιωματικῶν καὶ σωμάτων.— *Τίνες ἀξιωματικοὶ καὶ ποῦ ὑπάρχουν σήμερον, ὡς καὶ ποῖα Σώματα (ἐκτίθενται ταῦτα κατὰ τὴν σημείωσιν ἣν ἔχω ἀνὰ χεῖρας)*, γράφει ὁ νέος διευθυντὴς κάτω ἀπὸ τὴν περιληπτικὴ ἐκθεση τῶν πεπραγμένων, ποῦ εἶδαμε παραπάνω. Δὲν ξέρομε, ὁμως, ποῖα «σημείωση» εἶχε «ἀνὰ χεῖρας».

Πιθανώτατα πρόκειται γιὰ ἓνα κατάλογο ποῦ, καθὼς σημειώνει στὸ περιθώριο ὁ Δαγκλῆς, «κατηρτίσθη ὑπὸ Κορομηλᾶ 10 Ἰαν. 07». Ὁ κατάλογος παρέχει συγκεκριμένες, χρονολογημένες καὶ, βέβαια, ἀυθεντικὲς πληροφορίες γιὰ τὴ δράση τῶν εἴκοσι τεσσάρων ἀξιωματικῶν ποῦ ἀπαριθμεῖ. Ἐπιπλέον, σὲ κάθε ὄνομα, ἀντιστοιχεῖ σύντομος χαρακτηρισμὸς τοῦ καθενός, λ.χ.:

Μαζαράκης Κωνστ. ὑπολ. πυρ. 15 Αὐγ. 04–17 Ἀπρ. 05, ἀρχηγὸς Σώματος 17 Ἀπρ. 1905–30 Νοεμβ. 05 (15 μ. καὶ 15 ἡμέρ.). — 6 μάχαι κατὰ Τούρκων καὶ Βουλγάρων. Συνιστᾶται ἐκθύμως διὰ τὰς ἐπιδειχθείσας ἀρετάς του.

Τσιρογιάννης Βλᾶσ. ὑπολ. Ἐν Στρωμνίτση ἀπὸ 1 7βρίου 1905 καὶ μένει ἔτι. Ἐπετέλεσε θαύματα, κατορθώσας ἄνευ Σωμάτων καὶ βιαιοπραγιῶν νὰ μετατρέψῃ ὑπὲρ ἡμῶν τὴν Στρωμνίτσαν καὶ τὴν ὑπαιθρον ἣν εἶχομεν ἀπολέσει. Ὁ τόπος λατρεύει αὐτόν.

Μακρόπουλος Γεώργ. ἀνθυπ. Ἀρχηγὸς Σώματος Λίμνης ἀπὸ 26 Ἰουν. 06–8βρίου ἰδίου. 4 1/2 μῆνες. Ἀπεδείχθη ὀλεθριώτατος καὶ κάκιστος. Ἐπανειλημμένοι ἀνακρίσεις ἐβεβαίωσαν τὴν ἀνηθικότητά του.

Ὁ Δαγκλῆς ἀντέγραψε μὲ τὸ χεῖρι του ὀλόκληρο τὸν κατάλογο, προσθέτοντας λίγα συμπληρωματικὰ στοιχεῖα στὸ τέλος².

1. Ἰ. Α. Σουλιώτη – Νικολαΐδη, ὅ.π. σ. 44 καὶ 57.

2. Ὑπάρχουν στὸ Ἀρχεῖο ἀκόμα 16 κατάλογοι μὲ ἀνάλογο περιεχόμενο, ποῦ πιθανώτατα ἐξαντλοῦν τὸ θέμα γιὰ τὴν περίοδο 1908–1909. Τοὺς ἀπαριθμοῦμε ὅλους ἐδῶ, κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ εἰκαζόμενη, γιὰτὶ οἱ περισσότεροι εἶναι ἀχρονολόγητοι:

Ἀναδιοργανωτικές προσπάθειες — Καταστατικά και Κανονισμοί,—

Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ ζήτησε γιὰ νὰ κατατοπισθεῖ, προπάντων ἀπὸ τὶς πρῶτες τοὺς ἐπαφές μὲ τὰ «Εἰδικὰ Γραφεῖα», ὅπως θὰ φανεῖ παρακάτω, ὁ Δαγκλῆς μόρφωσε τὴ γνώμη ὅτι τὸ θέμα «Μακεδονικὸν Κομιτάτον» χρειαζότανε βασικὴ ἐπανατοποθέτηση. Πολὺ γρήγορα, λοιπόν, ἄρχισαν οἱ προπαρασκευαστικὲς ἐργασίες γιὰ τὴν ἀναδιοργάνωση ὁλόκληρου τοῦ μηχανισμοῦ, μὲ δυὸ κύριες ἐπιδιώξεις: τὴν εὐρύθυμη καὶ πειθαρχημένη λειτουργία τῶν ὑπηρεσιῶν, καὶ τὴν ἐπέκτασή τους πέρα ἀπὸ τὴν Μακεδονία καὶ

α) Κατάλογος 25 ὀνομάτων ἀξιωματικῶν μὲ τὰ ἀντίστοιχα ψευδώνυμά τους. Αὐτό-γραφες προσθῆκες Δαγκλῆ. 2 σελ. (1η τριμ. 1908).

β) Κατάστασις ἐμφαίνουσα τὰ ὀνόματα τῶν ἐν τοῖς βιλαετίοις Θεσσαλονίκης καὶ Θράκης ὑπηρετούντων ἀξιωματικῶν καὶ ὑπαξιωματικῶν. Ἐντόπια σώματα εἰς τὸ σαντζάκιον Θεσσαλονίκης. Εἰς τὸ σαντζάκιον Σερρών. Στὴν στήλη «Παρατηρήσεις» ἀναγράφεται χρονολογία, τόπος καὶ εἶδος ὑπηρεσίας, λ.χ. Ἀθῆν. πῦρ. Λοκκ. Σακελλαρόπουλος, ἐπάλληλος Ἀμοιβαίως ἀσφαλιστικῆς Ἑταιρίας (Θεσσαλονίκη) ἀπὸ 10 Δεβρίου 1907». Πολλὲς ἰδιό-γραφες συμπληρώσεις Δαγκλῆ. 4 σελ. (1η τριμ. 1908).

γ) Ἀξιωματικοὶ διατελέσαντες καὶ διατελοῦντες εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου. Βιλαέτιον Μοναστηρίου. Βιλαέτιον Θεσσαλονίκης. Ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις Γραφεῖω. Ἀξιωματικοὶ ἐπανελθόντες ἐκ Μακεδονίας. Ἰδιόγραφο Δαγκλῆ. 4 σελ. δίστηλες (Μάιος 1908).

δ) Ὑπαξιωματικοὶ βιλαετίου Θεσσαλονίκης. 1 σελ. (Ἰούν. 1908).

ε) Τὰ κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἰουνίου 1908 ὑπάρχοντα σώματα ἐν τῷ σαντζακίῳ Θεσσαλονίκης (κατὰ σημειώσεις Γεν. Προξενείου). Σημειώνεται ἡ περιοχὴ τοῦ κάθε σώματος, τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχηγῶν καὶ τῶν παραγγῶν, ὁ ἀριθμὸς τῶν «ὀπλιτῶν», ὡς καὶ «πόσοι ἐξ Ἑλλάδος» καὶ «πόσοι ἐντόπιοι». Ἰδιόγραφο Δαγκλῆ. 2 σελ. (Ἰούνιος 1908).

στ) Ἀριθμὸς οἰκογενειῶν αἰτινες προσεχώρησαν εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν (Πατριαρχεῖον) ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου μέχρι ἀρχῶν Ἰουνίου 1908 ἐν τῷ σαντζακίῳ Θεσσαλονίκης (κατὰ σημειώσεις Γεν. Προξενείου). Ἰδιόγραφο Δαγκλῆ. 1 σελ. (15 Ἰουν. 1908).

ζ) Κατάστασις τῶν ἀπὸ 1 Ἰανουαρίου μέχρι σήμερον ἐξεληθόντων Σωμάτων καὶ μεμονωμένων ἀνδρῶν κατὰ διαμερίσματα, καθὼς καὶ τῶν ἐπανελθόντων. Στὸ περιθώριο λίγες ἰδιόγραφες σημειώσεις Δαγκλῆ. 4 σελ. (2α τριμ. 1908).

η) Ἐν τῷ διαμερίσματι Θεσσαλονίκης λειτουργοῦσι σήμερον τὰ ἐξῆς Σώματα: (...). Ὁ κατάλογος τελειώνει μὲ ὑποδείξεις γιὰ ἐνίσχυση ὀρισμένων Σωμάτων. Προέρχεται πιθανότατα ἀπὸ ἄνθρωπο τοῦ Γραφείου Θεσ/κης. Στὸ περιθώριο ὁ Δαγκλῆς σημειώνει καὶ προσθέτει τοὺς ἀντίστοιχους ἀριθμούς. 2 σελ. (4η τριμ. 1908).

θ) Πίναξ τῶν Ἀξιωματικῶν τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν Πανελλήνιον Ὀργάνωσιν. Κεντρικὴ Διοίκησις. Τμήμα Θεσσαλονίκης. Τμήμα Μοναστηρίου. Τμήμα Θράκης. Τμήμα Ἡπείρου. 3 σελ. (1η τριμ. 1909).

ι) Στρατιωτικῶν προσωπικῶν ἀπεσπασμένων ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς Πανελληνίου Ὀργανώσεως. Τμήμα Ἡπείρου. Τμήμα Μοναστηρίου. Τμήμα Θεσσαλονίκης. Τμήμα Θράκης. Στὸ περιθώριο λίγες ἰδιόγραφες προσθῆκες Δαγκλῆ. 3 σελ. (1η τριμ. 1909).

ια) Ἀνθυπασπισταὶ μὴ ἐπανελθόντες. Ὑπαξιωματικοὶ μὴ ἐπανελθόντες. Ἀνθυπασπισταὶ νεοπροβιβασθέντες καὶ παραμένοντες. 2 σελ. 28 Ἰουλίου 1909.

ιβ) Ἀξιωματικοὶ ἐπανελθόντες ἐκ τῶν ὑποδούλων ἐπαρχιῶν καὶ τῶν ὁποίων ἐζητήθη ἢ εἰς τὸ Σῶμα τῶν ἐπάνοδος. Στὸ περιθώριο λίγες σημειώσεις Δαγκλῆ. 3 σελ. (24 Ἰουλίου 1909).

ιγ) Ἀξιωματικοὶ Γ. Προξ. Θ)κης, Προξ. ἐν Μοναστηρίῳ, Προξ. ἐν Σέρραις, Ὑποπροξ. ἐν Καβάλλᾳ, Ὑποπροξ. ἐν Δεδεαγάτῃ, Ὑποπροξ. ἐν Ξάνθῃ, Προξ. ἐν Ἀδριανουπόλει, Προξ.

τῆ Θράκη, σὲ ἄλλα ἑλληνοκατοικημένα ἐδάφη τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Σχεδιάσθηκαν διάφορα κείμενα καταστατικῶν καὶ κανονισμῶν¹, κί ἔγιναν ἀλλεπάλληλες συνεδριάσεις τοῦ Συμβουλίου γιὰ νὰ συζητηθοῦν οἱ σχεδιαζόμενες τροποποιήσεις, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἓνα πρόχειρο σημεῖωμα τοῦ Δαγκλῆ· ὑπάρχει κί ἓνα γραπτό ἀντισχέδιο γιὰ ὀρισμένο ἄρθρο, μὲ ἐπεξηγηματικὴ ἐπιστολὴ τῆς 22 Μαρτίου ἀπὸ τὸν Περικλῆ Ἄ. Ἀργυροπούλου, μέλος τοῦ Συμβουλίου, καὶ μὲ ἀντιπαρατηρήσεις τοῦ Δαγκλῆ στὸ περιθώριο.

Οἱ συζητήσεις τραβοῦσαν σὲ μᾶκρος καὶ τίποτα δὲν κατέληγε σὲ ὀριστικὴ διατύπωση. Ἄπεναντίας, δεινὴ κρίση ἐξέσπασε στὴ διοίκηση τοῦ Κομιτάτου λίγες ἑβδομάδες μετὰ τὴν εἴσοδο τοῦ συνταγματάρχη Δαγκλῆ. Γιὰ ποιούς συγκεκριμένους λόγους δὲν ἐξάγεται. Ἄδιευκρίνιστο μένει ποιοὶ ἀπὸ τοὺς συμβούλους διαφωνοῦσαν, τί ὑποστήριζε ὁ καθὲς τους, πόσοι καὶ ποιοὶ τελικὰ παραιτήθηκαν. Ἀπὸ τὸ σύνολο, πάντως, τῶν σχετικῶν ἐγγράφων τοῦ Ἀρχείου, ἐξάγεται πὼς ἡ διάσταση ἦταν ὀξύτατη, ἀφοροῦσε γενικὰ τὴν ὀργάνωση καὶ τὴ διεξαγωγὴ τῆς ἐργασίας, ἀλλὰ καὶ ζητήματα προσωπικῶν ἀντιθέσεων, ὅπως λ.χ. τὴν πρόσληψη τοῦ ὑπολοχαγοῦ Τσόντου στὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Κομιτάτου, ποὺ φαίνεται δημιούργησε σάλο.

ἐν Ἀργυροκάστρῳ, Γεν. Προξ. ἐν Ἰωαννίνοις, Προξ. ἐν Πρεβέζῃ, Ὑποπροξ. ἐν Σαράντα Ἐκκλησίαις. Πολλὲς ἰδιόγραφες προσθήκες Δαγκλῆ, 2 σελ. (1909).

ιβ) Κατάλογος ἀξιοματικῶν ἀγμάτων καταλλήλων ἴν᾽ ἀναλάβωσι τὴν διεύθυνσιν κέντρων. 2 σελ. (1909).

ιγ) Κατάλογος κέντρων ἐν οἷς δέον νὰ ὑπάρχωσιν ἱκανοὶ πράκτορες. 1 σελ. (1909).

ιδ) Ἑλληνικὰ Προξενεῖα ἐν Τουρκίᾳ. Σημειώνονται ὅσα «δὲν λειτουργοῦσιν ὡς μὴ ἀναγνωρισθέντα». 3 σελ. (1909).

1. Βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο :

α) Πρότασις : Ἴον. νὰ ἰδρυθῶσι δύο τμήματα ἐνόπλιου δράσεως καὶ προπαγάνδας εἰς τὰς ὑποδοῦλους χώρας, ἧτοι : ἐν τμήμα ἀνατολικῶν περιλαμβάνον τὸ βιλαέτιον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τὴν Θράκην, καὶ ἐν τμήμα δυτικῶν περιλαμβάνον τὸ βιλαέτιον Μοναστηρίου καὶ τὴν Ἥπειρον (. . .). Ἰδιόγραφο Δαγκλῆ ἀχρονολόγητο, 2 σελ.

β) Κανονισμὸς τοῦ ἐν Ἑλλάδι Γενικοῦ Κέντρου τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας. Χειρόγραφο σὲ ἡμίκλαστο, ἀχρονολόγητο. 9 σελ.

γ) Κείμενο ἀκέφαλο καὶ ἀχρονολόγητο, διατυπωμένον σὲ 17 ἄρθρα καταστατικῶν διατάξεων τοῦ Κομιτάτου. 9 σελ. σὲ πολὺγραφο.

δ) Κανονισμὸς τῆς Ἐπιτροπῆς. Κανονισμὸς τῆς χρηματικῆς διαχειρίσεως. Καταστατικὲς διατάξεις διατυπωμέναι σὲ 21 ἄρθρα. 7 σελ. σὲ πολὺγραφο.

ε) Κείμενο ἀκέφαλο καὶ ἀχρονολόγητο διατυπωμένον σὲ 15 ἄρθρα. Πρόκειται γιὰ συμπληρωματικὰς διατάξεις σχεδίου καταστατικοῦ.

Ἄξιοπαρατήρητη εἶναι ἡ ποικιλία τῶν ὀνομασιῶν ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὰ σχέδια αὐτά. Ἄς σημειωθεῖ, ἀκόμα, ὅτι βρίσκονται σ' αὐτὸν τὸν φάκελο ἐπιστολόχαρτα μὲ ἐντυπη ἐπικεφαλίδα «Μακεδονικὴ Ἄμυνα» ἢ «Ἑλληνομακεδονικὴ Ἄμυνα» καὶ δικάφαλους ἀετούς, χωρὶς νὰ φαίνεται, παρὰ μόνον ἀπὸ τὸ περιεχόμενον, ὅτι πρόκειται, πιθανῶτατα, γιὰ ὑποκατάστατα ὀνομασία τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου.

Ὅλ' αὐτὰ τὰ σχέδια, φυσικὰ, διαφέρουν σὲ πολλὰ σημεῖα ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ καταστατικὸ τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου (1904). Γιὰ ὅποιον θὰ ἤθελε νὰ τὰ ἀντιπαραβάλοι σημειώνομε πὼς τοῦτο πρωτοδημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Γεώργιο Ἀσπρέα στὴν Μεγ. Στρατ. καὶ Ναυτικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια (1926) τ. 4, σ. 435. Βρίσκεται καὶ στὸ σύγγραμμά του «Πολιτικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος», τόμ. 3ος (1930) σ. 67.

Ἑπόμνημα στὸν Διάδοχο.— Διαφωτιστικὸ γιὰ τὸ κρίσιμο σημεῖο ὅπου εἶχαν φτάσει τὰ πράγματα στὴν ἡγεσία τοῦ Κομιτάτου, εἶναι τὸ ἀκόλουθο κείμενο τοῦ Δαγκλιῆ. Τίτλοφορεῖται *Ἑπόμνημα περὶ τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος* καὶ ἔχει ἡμερομηνία 17 Ἀπριλίου 1908. Στὸ περιθώριο, ἰδιόγραφη σημείωση: *Ἐγένετο ἵνα δοθῇ εἰς τὸν Διάδοχον καὶ τὸν κ. Θεοτόκην, ἐδόθη δὲ μόνον εἰς τὸν πρῶτον.* Δὲν φαίνεται ἀπὸ πούθενά γιὰ τοιοῦτο λόγο τελικὰ ἡ ἀνακοίνωση περιορίστηκε στὸν Διάδοχο καὶ ἄφησε κατὰ μέρος τὸν πρωθυπουργό.

Στὶς πρῶτες παραγράφους τοῦ κειμένου γίνεται συνολικὴ τοποθέτηση τοῦ προβλήματος. Οἱ δέκα τρεῖς «βάσεις», ποὺ προτείνει κατόπιν ὁ Δαγκλιῆς γιὰ τὴν ἀνακαίνιση τοῦ Κομιτάτου, ἀντιστοιχοῦν σὲ ἰσάριθμες συγκεκριμένες αἰτίες τῆς ἀνωμαλίας καὶ κατατοπίζουν ἀναλυτικώτερα τὸν σημερινὸ ἀναγνώστη.

Καὶ ἀπὸ ἄλλη πλευρὰ παρουσιάζει ἐνδιαφέρον τὸ ὑπόμνημα τοῦτο: ρίχνει τὸ κύριο βάρος τῆς ἐργασίας σὲ εἰρηνικὲς προσπάθειες, προσβλέπει στὸν ἔνοπλο ἀγῶνα μόνο σὰ σὲ μιὰ παροδικὴ ἀνάγκη τῶν καιρῶν, σχηματίζει τὴν πλειοψηφία τοῦ Συμβουλίου ἀπὸ τὰ πολιτικὰ τὸν μέλη καί, ὄχι μόνο δὲν διεκδικεῖ κανένα προβάδισμα γιὰ τοὺς στρατιωτικούς, ἀλλὰ καὶ προσβλέπει κυρώσεις γιὰ πράξεις τοὺς τυχόν ἀξιοποινεῖς ἢ ἀναξιοπρεπεῖς. Ὅρισμένως, δὲν εἶχε στρατοκρατικὴ ἰδιοσυγκρασία ὁ Δαγκλιῆς.

Ὁ τρόπος καθ' ὃν διεξήχθη μέχρι τοῦδε ἡ διὰ τὴν Μακεδονίαν ἐνέργεια, ἔν τε τῷ ἐσωτερικῷ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐν τῇ ὑποδούλῳ χώρᾳ, ἦγαγεν εἰς πολλὰ ἄτοπα ὧν τὰ κυριώτερα εἶναι: διέγερσις προσωπικῶν ζητημάτων, ἀντεγκλήσεις μετὰ στρατιωτικῶν ἰδίως, καὶ ὑπόθαλψις τῆς ἀργίας παρὰ τισὶ τῶν τελευταίων τούτων καὶ τῆς τάσεως πρὸς κινήματα ἀντιπειθαρχικά. Ἐὰν δὲ ἐξακολουθήσῃ τὸ σύστημα τοῦτο, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι θέλει ἐπιφέρει ἐν μὲν τῷ ἐσωτερικῷ λυπηρὰ ἀποτελέσματα ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς τάξεως καὶ πειθαρχίας, ἐν δὲ τῷ ἐξωτερικῷ ἀπογοήτευσιν παρὰ τοῖς ἐκεῖ ἀκραιφνῶς ἐργαζομένοις καὶ ἔθνικῃν ζημίαν.

Ὅθεν θεωρῶ ἀναγκαιότατον νὰ ληφθῶσι σύντονα μέτρα ὅπως ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ κομιτάτον ἀποτελεσθῇ ἐκ προσώπων μὴ ἀναμιχθέντων μέχρι τοῦδε εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, μὴ ἐπηρεαζομένων ἐπομένως καὶ ἀπολαούντων τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς Κυβερνήσεως καὶ τοῦ Ἔθνους, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ διαρρυθμισθῶσι τὰ τῆς συμμετοχῆς τῶν στρατιωτικῶν κατὰ τρόπον τηροῦντα αὐτοὺς ὑπὸ αὐστηρὰν πειθαρχίαν, συνοδευομένην τόσον ὑπὸ δικαίας ἀμοιβῆς τῶν ἀποδεικνυομένων ἀξίων ταύτης, ὅσον καὶ ὑπὸ τιμωρίας τῶν εἰς ἐγκληματικὰς ἢ ἀναξιοπρεπεῖς πράξεις περιπιπτόντων κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἱερωτέρου τῶν καθηκόντων.

Ὁ ἀρξάμενος ἐν Μακεδονίᾳ ἀγῶν ὑπῆρξεν ἀναμφισβητήτως ἐθνωφελής, διότι ἀνέκοψε τὴν πρόοδον τῶν Βουλγάρων καὶ ἀνεζωπύρωσε καὶ ἐνίσχυσε τὸ ἔθνικόν φρόνημα τῶν ὁμογενῶν πληθυσμῶν. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ ἀγῶν οὗτος ἀποτελεῖ κάλλιστον πρακτικόν σχολεῖον διὰ τοὺς ἀξιοματικούς, διότι καθιστᾷ εἰς αὐτοὺς γνωστήν τὴν χώραν ἐν ἣ ἡμέραν τινὰ ὁ στρατὸς ἡμῶν προώρισται νὰ ἐνεργήσῃ καὶ ἀναπτύσσει τὴν αὐτοβουλίαν, τὴν αὐταπάρνησιν καὶ τὴν τόλμην αὐτῶν, αἰσθήματα ἅτινα ὁ μα-

κρὸς εἰρηνικὸς βίος δὲν δύναται ἢ νὰ τηρῆ ἐν νάρκῃ καὶ ἀδρανεΐα. Διὰ τοὺς δύο τούτους λόγους, ἰδίως δὲ διὰ τὸν ἔθνικόν, εἶναι ἀνάγκη οὐ μόνον διατηρήσεως καὶ μονιμοποιήσεως τοῦ ἀγῶνος τούτου ἐν τῇ Μακεδονίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐπεκτάσεως αὐτοῦ καὶ εἰς τὰς ἄλλας ὑποδοῦλους ἑλληνικὰς χώρας, τὸ μὲν δι' ἐνόπλων σωμάτων, τὸ δὲ δι' εἰρηνικῆς προπαγάνδας.

Ἡ ἐνοπλος δρᾶσις, ἐπιβοηθητικὴ οὕσα τῆς εἰρηνικῆς προπαγάνδας καὶ ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τῶν πραγμάτων ἐπιβληθεῖσα, δὲν δύναται νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ μακρόν, καὶ δὴ διὰ σωμάτων ἐξερχομένων ἐκ τῆς ἡμεδαπῆς, ἐνῶ ἡ εἰρηνικὴ προπαγάνδα δέον νὰ ᾗ διαρκὴς καὶ ἄοκνος, ἐφ' ὅσον ὑπάρχουσιν ὑπόδουλοι χῶραι. Τὸ Κομιτάτον ἔχει ἔργον νὰ διοργανώσῃ καὶ ἀναπτύσῃ καὶ τὰ δύο ταῦτα μέσα καταπολεμήσεως τῶν ἐχθρῶν τοῦ ἑλληνισμοῦ, νὰ ἐντείνῃ δὲ ἰδίως τὴν προσοχὴν του εἰς τὴν μονιμοποίησιν καὶ τελεσφόρον ἐνέργειαν τῆς εἰρηνικῆς προπαγάνδας, ἣτις ὑπὸ πολλὰς μορφὰς δύναται νὰ ἐπεκταθῆ καὶ ἐπιδράσῃ ὡς προπαγάνδα σχολικῆ, θρησκευτικῆ, οἰκονομικῆ (ἐμπορικῆ καὶ κτηματικῆ) κλπ. ἐπὶ πλέον δὲ τὸ Κομιτάτον δὲν πρέπει νὰ παραμελήσῃ ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν συλλογὴν ἐράνων, ἐνεργοῦν καταλλήλως εἰς τὰ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ ἰδίως πλοῦσια κέντρα ὁμογενῶν πρὸς ἀνακούφισιν τοῦ Κράτους, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν διὰ τοῦ ξένου τύπου προάσπισιν τῶν ἑλληνικῶν δικαίων.

Διὰ ταῦτα τὸ Κομιτάτον δέον ν' ἀποτελεσθῆ ἐκ προσώπων οὐ μόνον ἐχόντων τὴν θέλησιν νὰ προσφέρωσιν εἰς τὴν πατρίδα τὰς ἔθνικὰς ταύτας ἐργασίας, ἀλλὰ καὶ ὄντων εἰς κατάστασιν ν' ἀναλάβωσι τὴν μελέτην καὶ τὴν ἐν τῷ δυνατῷ μέτρῳ λύσιν τῶν ποικίλων ζητημάτων, ἅτινα συνδέονται πρὸς τὴν ὅλην ἔθνικὴν ἡμῶν ὑπόθεσιν, καὶ ἰδίως πρὸς τὴν τελεσφόρον προάσπισιν τῶν ἀμέσως διατρεχόντων κίνδυνον δικαίων ἡμῶν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θράκῃ. Ἦθελεν εἶσθαι καλὸν ὅπως τὸ Κομιτάτον τοῦτο μὴ ᾗ γνωστὸν ἢ μόνον εἰς τὴν Κυβέρνησιν, νὰ μένη δὲ ἄγνωστον καὶ ἀφανὲς διὰ πάντας τοὺς λοιποὺς καὶ μόνον διὰ τῶν κατωτέρων αὐτοῦ ἐμπίστων πρακτόρων νὰ ἐνεργῆ τὰ πρὸς τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἀγῶνος ἀποφασίζόμενα. Οὕτω ἤθελεν ἀποκτήσῃ μείζονα ἀνεξαρτησίαν καὶ ἐπιβολὴν.

Πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν ἐν τοῖς προηγουμένοις ἐκτεθεισῶν ἰδεῶν καὶ ἰδίως πρὸς κατάπαυσιν τῶν τάσεων διχονοίας καὶ ἀπειθαρχίας μεταξύ τῶν στρατιωτικῶν, θεωρῶ ἀναγκαῖον ὅπως τὸ Μακεδονικὸν κομιτάτον, καλούμενον μᾶλλον Ἐθνικὸν κομιτάτον, καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ὀργανωθῶσι καὶ διαρρυθμισθῶσιν ἐπὶ τῶν ἐξῆς βάσεων : Ἡ διαρρύθμισις αὕτη εἶναι δυνατὴ νὰ γίνῃ σήμερον ὡς ἐκ τῆς ἐπελθούσης κατόπιν τῶν τελευταίων συμβάντων ἐν τῷ Κομιτάτῳ συνετελεσθῆ τῆς περὶ προσλήψεως εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ τοῦ ὑπολοχαγοῦ Τσόντου προτάσεως, διαστάσεως καὶ παραιτήσεως τῶν πλειστων μελῶν τοῦ Κομιτάτου, ἕνεκα τῆς ὁποίας θέλει ἐξ ἀνάγκης ἐπέλθῃ ἀνακαίνισις αὐτοῦ.

1ον) Νά σχηματισθῆ Κομιτάτον ἐκ νέων προσώπων μὴ ἀναμιχθέντων μέχρι τοῦδε οὔτε εἰς τὸ ἐν, οὔτε εἰς τὸ ἕτερον βιλαέτιον τῆς Μακεδονίας. Εἰς τοῦτο νά συμμετέχωσι 3 ἢ 4 ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ καὶ 5 ἕως 6 πολιτικοί¹. Ἦθελεν εἶσθαι ἴσως καλόν, εἰ δυνατόν, νά μὴ συμμετέχωσιν αὐτοῦ πολιτευόμενοι ἢ δημοσιογράφοι.

2ον) Ν' ἀποσπασθῶσι παρὰ τῷ Κομιτάτῳ ὡς βοηθοὶ ὁ ἀπολύτως ἀναγκαῖος ἀριθμὸς κατωτέρων ἀξιωματικῶν ἐκ τῶν εὐδοκίμως δρασάντων ἐν Μακεδονίᾳ κατ' ἐκλογὴν τοῦ Κομιτάτου.

3ον) Πάντες οἱ λοιποὶ ἀξιωματικοὶ νά διαταχθῶσι νά μεταβῶσιν εἰς τὰ σώματά των.

4ον) Ἡ διεύθυνσις τῆς ἐνόπλου δράσεως καὶ τῆς διὰ στρατιωτικῶν ἐνεργουμένης προπαγάνδας ν' ἀνατεθῆ εἰς τὰ στρατιωτικὰ μέλη τοῦ Κομιτάτου, ἅτινα θὰ ἐνεργῶσιν ἐκ συμφώνου μὲν μετ' αὐτοῦ, ἀλλὰ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίβλεψιν καὶ τὸν ἔλεγχον τῆς Γεν. Διοικήσεως τοῦ Στρατοῦ ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν καὶ ἀποστολὴν τῶν στρατιωτικῶν.

Πρὸς τοῦτο θέλει ἰδρυθῆ παρὰ τῇ Γεν. Διοικήσει εἰδικὸν γραφεῖον, ὃπερ θέλει καταρτίσει καὶ τηρεῖ μητρῶον τῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ κομιτάτου ἀποσπωμένων ἀξιωματικῶν καὶ ὑπαξιωματικῶν, εἰς ὃ θέλουσιν ἐγγράφεσθαι πάντα τὰ ἀφορῶντα τὴν ἐν ταῖς ὑποδοῦλοις χώραις δρᾶσιν τῶν στρατιωτικῶν τούτων, εἴτε ὡς ἀποτελούντων μέρος ἐνόπλων σωμάτων, εἴτε ὡς πρακτόρων, ὡς καὶ αἱ ἰδιότητες αὐτῶν.

5ον) Οἱ διευθύνοντες τὴν ἐνοπλον δρᾶσιν καὶ προπαγάνδαν ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ θέλουσι ζητεῖ παρὰ τῆς Γενικῆς Διοικήσεως τοὺς κρινομένους παρ' αὐτῶν καταλλήλους διὰ τὸν ἀγῶνα στρατιωτικούς, θέλουσι δὲ ἀναφέρει τὴν ἡμέραν τῆς ἀναχωρήσεως αὐτῶν, τὸ εἶδος τῆς ἀνατεθείσης αὐτοῖς ἐνεργείας, ὡς καὶ τὴν ἡμέραν τῆς ἐπανόδου, ὅπως σημειῶνται εἰς τὸ εἰδικὸν μητρῶον. Κατὰ δὲ τὴν ἐπάνοδον τοῦ στρατιωτικοῦ εἰς τὴν ἡμεδαπὴν ὑποβάλλουσιν ἔκθεσιν περὶ τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἀνατεθείσης αὐτῷ ἐντολῆς καὶ ἀναφέρουσιν εἰς τὴν Γεν. Διοίκησιν ἐπὶ πόσον χρόνον θεωροῦσιν ἀναγκαῖον νά μένη οὗτος ἐλεύθερος ὑπηρεσίας, ὅπως συντάξῃ τὴν λογοδοσίαν αὐτοῦ καὶ ὅπως ἀναλάβῃ ἐκ τῶν κόπων εἰς οὓς ὑπεβλήθη. Ἡ Γεν. Διοίκησις ὀρίζει τὸν χρόνον τοῦτον, κατὰ τὴν λήξιν τοῦ ὁποῖου ὁ στρατιωτικὸς ὀφείλει νά ἐπανέλθῃ εἰς τὸ σῶμα του, ἐκτὸς ἐὰν πρόκειται νά σταλῇ πάλιν μετὰ τὴν λήξιν τῆς δοθείσης προθεσμίας εἰς τὴν ὑπόδουλον χώραν.

6ον) Ν' ἀπαγορευθῆ ἡ λιποταξία στρατιωτῶν πρὸς συμμετοχὴν εἰς σώματα, ὅπως μὴ ἐπέρχηται παραλυσία εἰς τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ, μόνον

1. Τὸ «πολιτικοί», ἐδῶ, σημαίνει πολίτες, σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὸ «ἀξιωματικοί», ποὺ προηγεῖται καὶ μὲ τὸ «πολιτευόμενοι» ποὺ ἀκολουθεῖ.

δὲ ἔξαιρετικῶς καὶ κατόπιν ἀδείας τῆς ἀρμοδίας στρατιωτικῆς ἀρχῆς νὰ ἐπιτρέπεται εἰς στρατιώτας νὰ συμμετέχωσι σώματός τινος.

7ον) Τὸ γενικὸν πρόγραμμα τῆς ἐν ταῖς ὑποδούλοις χώραις ἐνεργείας συντάσσει τὸ Κομιτάτον, λαμβάνον τὰς ὁδηγίας τῆς Κυβερνήσεως. Τὸ αὐτὸ κομιτάτον προπαρασκευάζει τὰ μέσα τῆς ἐνεργείας ταύτης καὶ ἀποστέλλει τὰ μέλλοντα νὰ διεξαγάγωσι ταύτην πρόσωπα.

8ον) Παρ' ἐκάστῳ Προξενείῳ ἢ Ὑποπροξενείῳ προσκολλῶνται κατάλληλοι ἀξιωματικοί, οἵτινες εἶναι οἱ ἐν τῇ ὑποδούλῳ ἀντιπρόσωποι τοῦ Κομιτάτου. Οὗτοι διευθύνουσι καὶ ὀδηγοῦσιν, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Προξένου, πᾶσαν τὴν ἐν ταῖς ὑποδούλοις χώραις δρᾶσιν τῶν τε ἐνόπλων σωμάτων καὶ τῶν πρακτόρων. Τὰ Προξενεῖα τηροῦσι λεπτομερεῖς σημειώσεις περὶ τῆς δράσεως ἐκάστου καὶ ἀποστέλλουσιν εἰς τὸ κομιτάτον κατὰ διμηνίαν ἐκθέσεις περὶ τῶν ἐν ἐκάστῳ διαμερίσματι τελεσθέντων καὶ περὶ τῶν ἐπιτευχθέντων ἀποτελεσμάτων.

Τηροῦσιν ἐπίσης φύλλα ποιότητος τῶν στρατιωτικῶν, συντασσόμενα ἐπὶ τῇ βᾶσει τῶν σημειώσεων τῶν ἀρχηγῶν τῶν σωμάτων καὶ τοῦ στρατιωτικοῦ γραφείου τοῦ σχετικοῦ Προξενείου, καὶ καθ' ἑξαμηνίαν ἀποστέλλουσι διὰ τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Ὑπουργείου ἀντίγραφα αὐτῶν εἰς διπλοῦν εἰς τὸ Κομιτάτον, ὅπερ ὑποβάλλει τὸ ἐν ἑξ αὐτῶν εἰς τὴν Γενικὴν Διοίκησιν.

9ον) Ὅμοιον μητῶν μετὰ φύλλου ποιότητος τηρεῖται καὶ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν εἰς ὃ ἡ Γενικὴ Διοίκησις ἀποστέλλει τὰ πρὸς καταρτισμὸν αὐτοῦ στοιχεῖα.

10ον) Ἐὰν στρατιωτικὸς τις ἀποτύχη ἐν τῇ ἐνεργείᾳ του ἢ ἐνεργῆ ἐπιβλαβῶς, τὸ σχετικὸν προξενεῖον, ἔχον καὶ τὴν γνώμην τοῦ στρατιωτικοῦ του γραφείου, γνωρίζει τοῦτο εἰς τὸ κομιτάτον, ὅπως τοῦτο προβῆ εἰς τὴν ἀνάκλησιν αὐτοῦ.

11ον) Οἱ ὡς ἀρχηγοὶ σωμάτων ἢ ὡς πράκτορες ἐνεργοῦντες ἀξιωματικοὶ ἢ ὑπαξιωματικοὶ ὀφείλουσι νὰ τηρῶσι τὰ προξενεῖα ἐνήμερα περὶ τῶν ἐνεργειῶν των.

12ον) Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ὑποβολῆς τῶν πινάκων προβιβασμοῦ ἢ Γεν. Διοίκησις ἐξετάζουσα τὰς περὶ τῶν ἐν ταῖς ὑποδούλοις χώραις δρασάντων ἀξιωματικῶν καὶ ὑπαξιωματικῶν ὑπαρχούσας ἐκθέσεις καὶ τὰς ἐπιδειχθείσας παρ' αὐτῶν στρατιωτικὰς ιδιότητας, προτείνει εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τοὺς θεωρουμένους ὑπ' αὐτῆς ἀξίους ἀμοιβῆς, ὡς καὶ τὸ εἶδος ταύτης.

Ἐπίσης ἡ Γενικὴ Διοίκησις ἐξετάζει ἐκάστοτε τὰς τυχόν διαπραχθείσας ὑπὸ στρατιωτικῶν ἀξιοποίνους ἢ ἀναξιοπρεπεῖς πράξεις καὶ εἰσηγεῖται τὴν ἐπιβολὴν ποινῶν.

13ον) Ὡς πρὸς τὴν λοιπὴν δρᾶσιν, τὴν μὴ καθαρῶς στρατιωτικὴν,

τὸ Κομιτάτον μελετᾷ διὰ τῶν μελῶν του τὰ διάφορα ζητήματα, ἅτινα συντελοῦσιν εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ, ἢ καὶ ἀναθέτει τὴν μελέτην καὶ λύσιν τινῶν ἐξ αὐτῶν εἰς εἰδικὰ πρόσωπα ἢ εἰδικὰς ἐπιτροπὰς, λαμβάνει τὰ κατάλληλα μέτρα πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν ἐκ τῶν μελετῶν τούτων πορισμάτων, σχηματίζει ἐπιτροπὰς πρὸς συλλογὴν ἐράνων, ἐκλέγει τὰ κατάλληλα ὄργανα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ τύπου πρὸς προάσπισιν ἑλληνικῶν συμφερόντων, περιθάλλει καὶ διαπαιδαγωγεῖ ἐν τῇ ἐλευθερᾷ Ἑλλάδι νέους ἐκ τῆς ὑποδούλου, ἐμφυσοῦν εἰς αὐτοὺς τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὸ μῖσος πρὸς τοὺς ἐχθροὺς αὐτῆς, καὶ ἐν γένει ἐνεργεῖ πᾶσαν πρᾶξιν συντείνουσαν εἰς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ σκοποῦ.

Ἀθήναι τῇ 17 Ἀπριλίου 1908

Π. Γ. Δαγκλῆς

Παραίτηση τοῦ Δαγκλῆ καὶ ἀντίδραση τῶν ἀξιωματικῶν. — Ὃταν ἔγραφε τὸ παραπάνω Ὑπόμνημα ὁ Δαγκλῆς ἦταν ἤδη ὑπὸ παραίτησι, *ἐνεκα σπουδαιοτάτων λόγων.*

Ἀθήναι τῇ 7 Ἀπριλίου 1908

Πρὸς τὸν κ. Γ. Βαλτατζῆν

Πρόεδρον τοῦ Δ. Συμβουλίου τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου

Κύριε Πρόεδρε,

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ γνωρίσω ὑμῖν ὅτι ἐνεκα σπουδαιοτάτων λόγων, γνωστῶν ἄλλως τε τῷ Συμβουλίῳ, δὲν δύναμαι νὰ συμμετέχω ἐπὶ πλέον τῶν ἐργασιῶν αὐτοῦ καὶ παρακαλῶ νὰ δεχθῆτε τὴν παραίτησίν μου.

Ἴνα δὲ μὴ διακοπῆ ἢ ἐν τῷ ἀνατολικῷ τμήματι τελουμένη ἐργασία θέλω ἐξακολουθεῖ ἐπιβλέπων τὴν διεύθυνσιν αὐτοῦ μέχρις οὗ ἀνατεθῆ εἰς ἕτερον ἢ διεύθυνσις τοῦ τμήματος. Παρακαλῶν δὲ νὰ προβῆτε τὸ ταχύτερον εἰς τὰ ἀναγκαῖα διαβήματα πρὸς διορισμὸν προϊσταμένου τοῦ τμήματος τούτου, διαβιβάζω ὑμῖν τὴν ἔκφρασιν τῆς εἰλικρινοῦς ὑπολήψεώς μου.

Π. Γ. Δαγκλῆς

Στὰ ἔγγραφα αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου πολλὰ λέγονται μὲ ὑπαινιγμούς καὶ προϋποθέτουν ὅτι ὁ παραλήπτης γνωρίζει πρόσωπα καὶ πράγματα, ποὺ σήμερα, ἐμᾶς, μᾶς διαφεύγουν. Ἀπὸ διάφορες ἐνδείξεις, ὡστόσο, ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι λίγες μέρες μετὰ τὴν παραίτησίν του ὁ Δαγκλῆς ὑποβάλλει ὑπόμνημα γιὰ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς ὑπηρεσίας του, ἐξάγεται πῶς ἡ παραίτησις αὐτῆ, ὅπως καὶ ἄλλες μεταγενέστερες, ἀποσκοποῦσαν κυρίως — καὶ τὸ ἐπετύχαιναν — νὰ ἐνασκούν πίεσιν στὸ Συμβούλιον τοῦ Κομιτάτου γιὰ νὰ ἐκμαιεῖον λύσεις.

Οί άξιωματικοί του «Εϊδικού Γραφείου» Θεσσαλονίκης, «οΐτινες διαφωνήσαντες προς τὸ Κομιτάτον δὲν ἤθελον νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὰς διαταγὰς αὐτοῦ» καὶ εἶχαν «παρακαλέσει» ν' ἀνατεθεῖ στὸν Δαγκλῆ «ἢ διευθύνσις αὐτῶν», ἐναντιώθησαν φυσικὰ στὴν παραίτησή του καὶ θέλησαν νὰ τὴν ἀποτρέψουν, προειδοποιώντας ὁμαδικὰ ὅτι θ' ἀναγκασθοῦν ν' ἀποχωρήσουν κι' ἐκεῖνοι ἂν τελικὰ ἀποσυρθεῖ ὁ Δαγκλῆς :

Ἐν Θεσσαλονίκη τῆ 12 Ἀπριλίου 1908

Σεβαστὲ κ. Συνταγματάρχᾳ,

Ἐλάβομεν τὴν ἀπὸ 9 τρέχοντος ἐπιστολὴν ὑμῶν¹ καὶ μετὰ βαθυτάτης θλίψεως καὶ ἀπογοητεύσεως εἶδομεν ἐν αὐτῇ τὴν ἀπόφασίν σας, ὅπως ἀπαλλαγῆτε τῆς διευθύνσεως τῆς αὐτόθι ὑπηρεσίας. Τὴν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ παραμονὴν ὑμῶν θεωροῦμεν ὡς τὴν ἀσφαλεστέραν ἐγγύησιν, οὐ μόνον πρὸς ἔγκαιρον καὶ πλήρη θεραπείαν τῶν ὑποβαλλομένων αἰτημάτων μας, ἀλλὰ καὶ πρὸς προστασίαν ἡμῶν τῶν ἰδίων καθ' οἷασδήποτε κακοβούλου ἐνεργείας λίαν πιθανῆς ἐν τῇ ἀνωμάλῳ καὶ πρωτοτύπῳ ταύτῃ ὑπηρεσίᾳ. Δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς τοὺς λόγους τοὺς προκαλοῦντας τὴν παραίτησίν σας, ἀλλ' ἂν ὡς ὑποθέσωμεν προέρχονται ἐκ προκαταλήψεων τῶν ἐν τῷ αὐτόθι Κέντρῳ συνεργαζομένων προσώπων, τοῦτο καθιστᾷ ἔτι δυσχερεστέραν τὴν περαιτέρω ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ παραμονὴν μας. Ἡ προσωπικὴ ὑμῶν ἐπιβολὴ καὶ τὸ κῦρος τοῦ ἀξιωματός σας δὲν ἤρκεσαν ὅπως ἀποτρέψωσι τὰς ἀνωμαλίας τὰς ἐκ τῶν προκαταλήψεων τούτων προκαλουμένας· πῶς ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας θὰ δυνηθῶμεν νὰ τὰς ἄρωμεν ἡμεῖς ἐν τῷ μέλλοντι καὶ νὰ προστατεύσωμεν ἑαυτοὺς ἐν ἐνδεχομένῃ ἀνάγκῃ ;

Ἐν μέσῳ τῶν καθημερινῶν πικριῶν τοῦ ἐνταῦθα ἀγῶνος, ἐν τῇ ἐποχῇ μάλιστα ταύτῃ, καθ' ἣν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Θεσσαλονικῇ καθ' ἡμέραν τὰ πράγματα καθίστανται μᾶλλον ἀνώμαλα, δυστυχῶς ἀντὶ ἐνισχύσεως καὶ θάρρους, τούναντίον ἀπογοητεύσιν καὶ ἀποθάρρυνσιν κομίζει ἡμῖν ἐκαστοτε τὸ ἐξ Ἀθηνῶν Ταχυδρομεῖον.

Διὰ τοῦτο λαμβάνομεν τὴν τιμὴν νὰ σᾶς ὑποβάλωμεν τὴν θερμὴν παράκλησιν ὅπως μὴ ἐμείνητε εἰς τὴν ἀπόφασίν σας, ἐφ' ὅσον τοῦτο εἶναι δυνατὸν καθόσον εἰς ὑμᾶς ἰδίᾳ ἔχομεν στηριξέει τὰς περὶ συστηματικώτερης ὁργανώσεως τῆς ὑπηρεσίας βλέψεις μας, ἂν ὁμως εὐρίσκετε τοῦτο ἀδύνατον μετὰ λύπης ἀναγκαζόμεθα νὰ σᾶς διαβεβαιώσωμεν ὅτι, ἢ θέσις μας θέλει καταστῆ ἐπὶ τοσοῦτον δυσχερῆς, ὥστε νὰ μὴ μᾶς ἐπιτρέπη νὰ παραμείνωμεν πλέον τοῦ ἀπαιτηθησομένου χρόνου ὅπως καταστήσωμεν ἐνημέρους τοὺς ἀντικαταστάτας μας.

Μετ' ἀπειρίου σεβασμοῦ, πρόθυμοι τῶν ὑμετέρων διαταγῶν²,

Δ. Ζώης, Ἀ. Κολουβᾶς, Κ. Κατσανός, Ἀλ. Ἰωαννίδης, Α. Α. Παλιμίδης

1. Δὲν βρέθηκε ἀντίγραφο ἢ σχέδιο αὐτῆς τῆς ἐπιστολῆς.

2. Δ. Ζώης = ὑπολ. μηχ. Δ. Κάνκαβος· Ἀ. Κολουβᾶς = ὑπολ. πυρ. Ἀνδρ. Κουρού-
χλης· Κ. Κατσανός = ἀνθυπασπ. Κ. Ταβουλάρης· Ἀλ. Ἰωαννίδης = ὑπολ. πυρ. Ἀλ.
Μαζαράκης· Ἀ. Α. Παλιμίδης = ὑπολ. πεζ. Ἀλ. Ὄθωναϊος.

Ἐνάλογα ἔγραφε ἕνας ἄλλος ἀξιωματικὸς τοῦ Εἰδικοῦ Γραφείου Θεσσαλονίκης, ἀπὸ τοὺς πρώτους ἀρχηγούς Σωμάτων, διορισμένος τώρα στὴν Ἐπιτροπὴ παραλαβῆς πολεμικοῦ ὑλικοῦ :

Κρεζῶ, 22 Μαΐου (1908)

Σεβαστέ μου Συνταγματάρχα,

Θεωρῶ εὐτύχημα ὅτι, ἀποχωρήσας ὑπηρεσίας μεθ' ἧς ἀπ' ἀρχῆς συνεδέσθην ἀρρήκτως, δύναμαι ν' ἀπευθύνωμαι δι' ὅ,τι σχετίζεται μὲ ταύτην πρὸς ὑμᾶς, ὅστις ὑπήρξατε ὁ ἐνδεδειγμένος νὰ ἀναλάβητε τὸ βᾶρος ἀλλὰ καὶ τὴν τιμὴν τῆς Γ. Διευθύνσεως.

Θὰ ἐννοήτε τώρα κατὰ πόσων ἀηδιῶν καὶ μικροτήτων ἐπαλαίσαμεν ἐπὶ Ζετίαν, ἐκτὸς τῶν πικριῶν τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ βίου, ἀξιωματικοὶ κατώτεροι κατὰ βαθμὸν καὶ στερούμενοι τοῦ κύρους ἀπέναντι τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἀπέναντι τῶν πολιτικῶν ἐπιρροῶν συνησπισμένων φαύλων (. . .).

Δὲν ἐπιτρέπεται εἰς ἐμὲ βεβαίως νὰ δώσω συμβουλᾶς. Ἄλλ' ἂν εἰς τὸ οἰκοδόμημα αὐτὸ προσέθεσα ἕνα λίθον καὶ ἂν λόγῳ τῆς ἀγνότητος τῶν προθέσεων μου ἐγενόμην ἀγαπητὸς καὶ ἤσκησα γόητρον ἐν Μακεδονίᾳ, τὸ ὁποῖον πιθανῶς νὰ χρειασθῆ μίαν ἡμέραν ὡς καὶ τοῦ τελευταίου ὑπαξιωματικοῦ ἢ στρατιώτου οἵτινες ἐνέπνευσαν ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν ἐκεῖ ἐντόπιον πλῆθυσμόν, θὰ σᾶς παρακαλέσω, παρ' ὅλας τὰς πικρίας ὧς ἴσως δοκιμάζετε νὰ παραμείνετε ἐν τῇ διευθύνσει· διότι τοῦτο ἀποτελεῖ διὰ τοὺς ὀρθῶς κρίνοντας ἐγγύησιν ἣν δὲν δύνανται νὰ ἐμπνεύσουν νεώτεροι καὶ διότι, στηριζόμενος εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν νεωτέρων καλῶν ἀξιωματικῶν ἀποτελεῖτε ἠθικὴν δύναμιν τὴν ὁποῖαν δυσκόλως δύναται νὰ παρίδη ὁ ἰσχυρότερος συνδυασμὸς ἰσχυόντων ἀλλὰ μικρῶν ἀνθρώπων.

Ἐπὶ τὴν ἔποψιν αὐτὴν παρακαλῶ νὰ μὲ θεωρήτε ὡς ἀνήκοντα εἰς Ἐμᾶς καὶ τὴν Μακεδον. ὑπηρεσίαν (. . .). Μετὰ πολλοῦ σεβασμοῦ

Κ. Μαζαράκης Αἰνιάν, ὑπολ.

Ὁ Δαγκλῆς ἀναγκάσθηκε νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν παραίτησίν του, γιὰτὶ ὁ πρόεδρος τοῦ Κομιτάτου Γεώργιος Μπαλτατζῆς ἐξακολουθοῦσε νὰ τὸν καλεῖ στὶς συνεδριάσεις :

Ἀθῆναι τῇ 5 Μαΐου 1908

Φίλε Κε Μπαλτατζῆ,

Δὲν ἀνέμενον τὴν πρόσκλησίν σας διὰ τὴν σημερινὴν συνεδρίασιν τοῦ Συμβουλίου τοῦ Κομιτάτου. Μετὰ τὴν διὰ τῆς ἀρχικῆς πρὸς ὑμᾶς ἐπιστολῆς μου παραίτησιν ἐκ τοῦ Συμβουλίου, γνωρίζετε ὅτι ἐδήλωσα ὅτι ἐπιμένω εἰς αὐτὴν καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν γενομένην παρουσίᾳ τοῦ κ. Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως συνεδρίασιν, καθ' ἣν αἱ δοθεῖσαι ἐξηγήσεις ἦσαν μὲν τοιαῦται ὥστε νὰ δικαιολογήσωσιν ἐντελῶς τοὺς συγχρόνως μὲ ἐμὲ παραιτηθέντας συμβούλους εἰς τὸ νὰ ἀποσύρωσι τὰς παραίτησεις των, δὲν ἱκανοποίησαν ὅμως καὶ ἐμέ.

Φρονῶ δὲ ὅτι ὑμεῖς εἴσθε εἰς θέσιν καλύτερον παντὸς ἄλλου νὰ κρίνετε πόσον δικαιολογημένη εἶναι ἡ στάσις μου αὕτη, διότι μετὰ τὴν κοινὴν ἀπόφασίν μας νὰ προτείνωμεν τὴν πρόσληψιν τοῦ κ. Τσόντου εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Κομιτάτου καὶ νὰ ἐπιμείνωμεν εἰς αὐτὴν μέχρι παραιτήσεως, ἐννοεῖτε ὅτι δὲν ἠδυνάμην ἢ νὰ δώσω τὴν ρητὴν ταύτην ὑπόσχου-σιν εἰς τὸν κ. Τσόντον· μοὶ ἐπιβάλλεται λοιπὸν νὰ εἶμαι ἀκριβῆς πρὸς τοῦτον, τοσοῦτῳ μᾶλλον ὅσῳ φρονῶ ὅτι, μὲ ὅλα τὰ κατ' αὐτοῦ παράπονα μελῶν τινῶν τοῦ Κομιτάτου, ἐγὼ δὲν δύναμαι ἢ νὰ τὸν θεωρῶ ὡς ἓνα τῶν χρησιμωτέρων παραγόντων ἐν τῷ Μακεδονικῷ Ἀγῶνι.

Ἡ ἐξακολούθησις τῆς ὑπ' ἐμοῦ διεύθυνσεως τῶν ἐργασιῶν τοῦ βιλαε-τίου Θεσσαλονίκης δὲν πρέπει νὰ ὑπονοῆ καὶ τὴν συμμετοχὴν μου ἐν τῷ Συμβουλίῳ, διότι ἡ ἐξακολούθησις αὕτη προέρχεται ἐκ δύο λόγων :

α'. Διότι ἡ διεύθυνσις μοὶ εἶχεν ἀνατεθῆ ὑπὸ τοῦ κ. Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἐπομένως ὀφείλω νὰ τηρήσω ταύτην ἕως οὗ οὗτος ὀρίση τὸν διάδοχόν μου.

β'. Διότι ὁ κ. Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως καὶ πολλὰ μέλη τοῦ Κομι-τάτου μὲ παρεκάλεσαν νὰ μὴ ἐγκαταλείψω ἀμέσως τὴν ἀνατεθεῖσαν μοὶ διεύθυνσιν πρὸς ἀποφυγὴν ἄλλων ἀτόπων.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους ἔκρινα ὅτι μοὶ ἐπεβάλλετο νὰ ἐξακολουθῆσω τὴν διεύθυνσιν τοῦ τμήματος μέχρι διευθετήσεως τοῦ ζητήματος τούτου, σὰς παρακαλῶ ὁμως καὶ πάλιν νὰ μὴ με θεωρῆτε συμμετέχοντα τοῦ Συμ-βουλίου.

Διατελῶ μετὰ πάσης ὑπολήψεως

Π. Γ. Δαγκλῆς

Ἡ ἐπαναληπτικὴ παραίτησις δὲν ἀνέστειλε, λοιπὸν, τὴν ὀργανωτικὴν ἐργασία πού εἶχε ἀρχίσει.

2. « ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ »

Ὁ Ἰ. Δραγούμης καὶ ὁ Σουλιώτης - Νικολαΐδης στὴν Πόλη.—

Στὸ ἔργο πού ἀναλάμβανε, ὁ Δαγκλῆς εἶχε συνεπίκουρους τὸν Ἰῶνα Δραγούμη καὶ τὸν Σουλιώτη - Νικολαΐδη.

Στὴν ἀρχή, ἡ συνεργασία τοὺς ἀφοροῦσε τὴν τοπικὴν μυστικὴν ὑπηρεσίαν, πού προσ-παθοῦσαν νὰ ἱδρῦσουν στὴν Πόλη οἱ δυὸ φίλοι καὶ πού, ὅταν ἱδρῦθηκε μὲ τὸ ὄνομα «Ὁργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως», καθοδήγησε τὸν Ἑλληνισμό τῆς Πόλης σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ κρίσιμες ὥρες τῆς ἱστορίας του : τὴν ὥρα πού, μὲ τὴν Νεοτουρκικὴ Ἐπανάστασι, πρόβαλε τὸ δίλημμα — δίλημμα τακτικῆς, ἄλλωστε, — ἂν οἱ Ραγιαῖδες ἔπρεπε νὰ συντα-χθοῦν μὲ τὶς φιλελεύθερες ἐπαγγελίαις τῶν Νεοτούρκων καὶ νὰ ἐπιδιώξουν εἰρηνικὴ συμ-βίωσι μὲ τὴν πανσπερμία τῶν λαῶν τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀποβλέποντας σὲ μεταγενέ-στερη φυσιολογικὴ ἐπικράτησι, ἢ νὰ συνεχίσουν ἀδιάλλακτα καὶ ἀπροκάλυπτα τὴν πατροπαράδοτη γραμμὴ τῆς «Ἰδέας», τῆς «Μεγάλης Ἰδέας».

Σ' αὐτὴν τὴν πρώτη φάση τῆς συνεργασίας, τὸ θέμα ἦταν νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἡ συμπαράσταση τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν ἢ τουλάχιστον νὰ ἐξουδετερωθεῖ ἡ ἀντίδρασή του, καὶ κατ' ἐπέκταση ἡ ἀντίδραση τοῦ πρέσβη στὴν Πόλη Ἰωάννη Γρυπάρη, ὥστε νὰ ἐργαστοῦν οἱ δυὸ φίλοι ἀπερίσπαστα, τουλάχιστον ἀπὸ ἑλληνικὴ πλευρά.

Στὴν ἀλληλογραφία ποὺ ἀκολουθεῖ, ὁ Δραγούμης καὶ ὁ Σουλιώτης ὑπογράφουν, πότε μὲ τὸ πραγματικὸ τους ὄνομα, πότε μὲ τὰ ψευδώνυμα «† Ἰωαννίκιος» ὁ Δραγούμης, καὶ «Ζ» ὁ Σουλιώτης, πότε οἱ δυὸ μαζί μὲ μικρὴ σφραγίδα ὅπου συμπλέκεται ἓνα κεφαλαῖο Ι μ' ἓνα κεφαλαῖο Ζ.

Ὁ Δαγκλῆς, ὅταν χρησιμοποιοῖ ψευδώνυμο, ὑπογράφει πάντα «Παρμενίων».

Ἐν Κωνσταντινουπόλει τῆ 24-3-1908

Φίλε Κύριε Δαγκλῆ,

Ὁ κ. Σουλιώτης ἐτοποθετήθη αὐτόθι ἵνα χρησιμεύῃ ὡς ἀντιπρόσωπος Κωνσταντινουπόλεως καὶ Θράκης ἐν γένει ἐν Ἀθήναις. Ἦτο ἀπαραίτητον νὰ ὑπάρχῃ ἐκεῖ πρόσωπον τῆς ἀξίας, τῆς εὐφυΐας καὶ τῆς πείρας τοῦ κ. Σουλιώτη, δυνάμενον νὰ φροντίζῃ πρὸς ἐκτέλεσιν παραγγελλίων τοῦ ἐνταῦθα ἐδρεύοντος κέντρου (τῆς Θράκης).

Ἄλλ' ἀπαιτεῖται, ἵνα ἡ συνεννόησις ἐπέλθῃ τελεία, νὰ ταξιδεύῃ εἰς τὰ μέρη μας ὁ κ. Σουλιώτης ὡσάκις παρίσταται ἀνάγκη. Ἦδη δέ, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Πόλιν δι' ὀλίγον καιρόν.

Παρακαλῶ νὰ λάβητε εἰ δυνατόν ὑπ' ὄψιν τὴν παράκλησίν μου ταύτην, ἵνα μὴ ἐμποδισθῇ ἡ πρόοδος τοῦ ἔργου ὅπερ ἀνελάβομεν.

Μετ' ἰδιαζούσης ἐκτιμήσεως, Ὅλωσ πρόθυμος

I. Δραγούμης

Σημείωσις κάτω ἀπὸ τὸ κείμενο :

9 Ἀπριλίου 1908. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι συνεννοήθην μετὰ τοῦ κ. Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, ὅστις μοι ὑπεσχέθη ὅτι μετ' ὀλίγας ἡμέρας θέλει ἐπιτρέψει τὴν ἀναχώρησιν τοῦ κ. Σουλιώτη. — Π. Γ. Δαγκλῆς.

Τὴν ἀναχώρησις τοῦ Σουλιώτη στὴν Πόλη ἀφορᾷ τὸ ἐπόμενο γράμμα :

Ἡ Ἀνατολή, Ἀσφαλιστικὴ Ἐταιρεία Ζωῆς

Ἐν Ἀθήναις τῆ 9 Ἀπριλίου 1908.

Κύριον Ν. Α. Μαργαρίτην, Κων/πολιν.

Ἀξιότιμε φίλε, Τὸν παιδικὸν φίλον κ. Ἀθ. Νικολαΐδην συνιστῶ θερμῶς καὶ σᾶς παρακαλῶ ὅπως συνεννοούμενος μετ' αὐτοῦ τῷ φανῆτε χρήσιμος πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τῆς ἀποστολῆς του, πράγμα ὅπερ εἶναι ὁ κοινὸς ἀπάντων πόθος. Προφορικῶς θὰ σᾶς εἶπη λεπτομερείας καὶ ἐλπίζω ὅτι θὰ συνδεθῆτε μετ' αὐτοῦ στενῶτατα.

Ὅλωσ ὑμέτερος

A. Φίλων

Κάτω ἀπὸ τὸ κείμενο ἡ ἀκόλουθη σημείωσις :

Ἄκριβες ἀντίγραφον. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐδόθη ὑπὸ τοῦ διευθυντοῦ τῆς Ἀνατολῆς πρὸς τὸν κ. Ἀθ. Σουλιώτην, μεταβαίνοντα εἰς Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀθ. Νικολαΐδης, ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς ἀσφαλιστικῆς ἐταιρείας Ἀμοιβαίας, ἵνα ἐνεργήσῃ τὴν ἀνατεθεῖσαν αὐτῷ ἐθνικὴν ἐργασίαν. Ἡ ἐπιστολὴ ἐδόθη μετὰ τῆς πρὸς ἐμὲ ἐξηγήσεως τοῦ κ. Φίλωνος, ὅτι ἡ Ἐταιρεία του οὐδὲν παράπρονον ἔχει κατὰ τοῦ κ. Σουλιώτη οὐδὲ ἀντίρρησης ἵνα μεταβῇ ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς Ἀμοιβαίας διὰ τὴν ἐθνικὴν ἐργασίαν.

Δοθεῖσης δὲ σήμερον πρὸς με καὶ τῆς συγκαταθέσεως τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως κ. Θεοτόκη, διέταξα τὸν κ. Σουλιώτην νὰ ἀναχωρήσῃ διὰ Κωνσταντινούπολιν.

Ἀθῆναι 21 Ἀπριλίου 1908 — Π. Γ. Δαγκλῆς

Ἐπιστολὲς Σουλιώτη καὶ Δραγούμη πρὸς Δαγκλῆ, σὲ κοινὸ ἐπιστολόχαρτο :

Κων/πολις 10 Μαΐου 1908

Σεβαστέ μοι κ. Συνταγματάρχα,

Παρουσιάσθην ἅμα τῇ ἀφίξει μου εἰς τὸν κ. Πρεσβευτὴν¹. Μοὶ ἐζήτησε καὶ ὑποβάλλω εἰς αὐτὸν σήμερον σημείωμα περὶ τοῦ εἶδους τῆς ἐργασίας τῆς γενησομένης ἐνταῦθα. Ἀντίγραφον αὐτοῦ ἐπισυνάπτω εἰς τὴν παροῦσαν μου².

Ἄλλὰ μοὶ εἶπε στενοχωρημένος ὅτι παραδόξως τὸ Ὑπουργεῖον δὲν τὸν εἰδοποίησε ἀκόμη ἐπισήμως περὶ τῆς ἀφίξεώς μου ἐνταῦθα καὶ ὅτι θὰ γράψῃ ἵνα προκαλέσῃ τοιαύτην εἰδοποίησιν. Ἄν νομίζετε ὅτι ἐλησμονήθη νὰ εἰδοποιηθῇ τὸ Ὑπουργεῖον προλάβετε, παρακαλῶ θερμῶς κ. συνταγματάρχα, νὰ τακτοποιηθῇ καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο.

Χρήσιμοι πληροφοροῖαι πλείστα ἔχουσι συγκεντρωθῆ καὶ ἐξακολουθοῦσι συγκεντρούμεναι. Ὑπάρχουσιν ἤδη καὶ δι' Ἡπειρώτας, θὰ τὰς τακτοποιήσωμεν καὶ θὰ σὰς τὰς στείλωμεν ταχέως. Γράφω εἰς Θεσσαλονικίην. Ἀφοῦ τακτοποιηθῶ πῶς ἐδῶ, περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς θὰ ὑπάγω ἐκεῖ. Ὅταν ἐπιστρέψω θ' ἀρχίσῃ ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ σημειώματος τὸ ὁποῖον ἐσωκλείω. Ἐλπίζω, κ. Συνταγματάρχα, ὅτι ἡ ἐργασία αὕτη θὰ ἔχῃ ἀποτελέσματα, ὅσον νὰ εἴσθε εὐχαριστημένους διότι ἐφροντίσατε τόσον νὰ ἐξακολουθήσῃ.

1. Ἰωάννης Γρυπάρης.

2. Πιθανώτατα πρόκειται γιὰ τὸ πρῶτο προσχέδιο τῆς μυστικῆς ὑπηρεσίας ποῦ θὰ ὀνομασθῇ «Ὁργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως» : Τέσσερις μεγάλες πυκνογραφημένες σελίδες, ὑποδιαιρούμενες σὲ τρία μέρη : Σκοποί, Μέσα, Τρόποι ἐνεργείας. Τὸ πρῶτο μέρος, οἱ «Σκοποί», περιλαμβάνεται στὸ ἐπόμενο ὑπηρεσιακὸ σημείωμα τοῦ Δαγκλῆ πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν.

Ἐπιτρέψατε νὰ σᾶς παρακαλέσω πάλιν διὰ τὸν ἀδελφὸν ὑπάλληλον τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, ὅστις καλὸν θὰ ἦτο ἂν ἔμενε εἰς Ἀθήνας παρὰ τῆ οἰκογενεία μου, τῶρα ποῦ ἐγὼ λείπω.

Μὲ πολὺν σεβασμὸν καὶ ἀγάπην
Ζ.

Καὶ ἐγὼ σᾶς παρακαλῶ, κύριε Συνταγματάρχᾳ, νὰ μεσολαβήσητε ὅπως εἰδοποιηθῆ τέλος ἐπισήμως ὁ κ. Πρέσβυς περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐνταῦθα διαμονῆς τοῦ Ζ. ἵνα μὴ εὐρίσκωμεν ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ἐμπόδια εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἐργασίας. Πρόκειται περὶ διοργανώσεως εἰρηνικωτάτου οἰκονομικοῦ πολέμου. Ὁ κ. Πρέσβυς, ἐξ ὧν ἀντελήφθη, δὲν ἀποστέργει τὴν διοργάνωσιν, ἀλλὰ φοβεῖται τὴν ἀνάληψιν εὐθύνης ἀνευ διαταγῆς ἀνωτέρας ἢ ὁδηγίας ἀπλῆς.

Ἄρκει λοιπὸν νὰ γραφῆ πρὸς αὐτὸν ἐξ Ἀθηνῶν ἔγγραφον λέγον ὅτι ὁ Ζ. ἔρχεται εἰς Πόλιν πρὸς παρακολούθησιν τῶν ἐνεργειῶν τῶν ξένων προπαγανδῶν καὶ μελέτην τοῦ τόπου ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν. Μετὰ πολλοῦ σεβασμοῦ καὶ τιμῆς,

Ἰ. Δραγούμης

Ἐπισημαστικὸν σημείωμα Δαγκλῆ πρὸς τὸ Ἐπιτελεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν :

Ὁ Ἐπιτελεστικὸς Σουλτᾶν μεταβὰς εἰς Κωνσταντινούπολιν, κατόπι τῆς ἐγκρίσεως τοῦ κ. Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, παρουσιάσθη καθ' ἣν ἐντολὴν εἶχον δώσει αὐτῷ, εἰς τὸν Πρέσβυν κ. Γρυπάρην καὶ ἐξήτησεν τὴν ἔγκρισιν τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐργασίας του, ἣτις θέλει περιλαμβάνει τοὺς ἐξῆς γενικοὺς ὅρους :

« 1ον.— Παρακολούθησις ἐν Κωνσταντινουπόλει Βουλγάρων, Ρωμιῶν, Ἑλλήνων, Τούρκων κ.τ.λ. πρὸς παροχὴν πληροφοριῶν ἐνδιαφεροσῶν τὸν ἐν Μακεδονίᾳ ἀγῶνα.

» 2ον.— Ἐκτέλεσις παραγγελιῶν τῶν ἐν Μακεδονίᾳ κέντρων, αἵτινες δύνανται νὰ γίνωνται ἐν Κων/πόλει ὡς ἐκ τῆς ἐν αὐτῇ παρουσίας ἐνδιαφερόντων προσώπων.

» 3ον.— Ἀντίδρασις κατὰ πάσης ἐν Κων/πόλει βουλγαρικῆς ἐνεργείας (ἐμπόριον, προπαγάνδα, ἐγκατάστασις, κ.τ.λ.).

» 4ον.— Παρακολούθησις ἐν Κων/πόλει Ἀλβανῶν, Νεοτούρκων, Ἀρμενίων, πρὸς παροχὴν πληροφοριῶν εἰς τὴν Πρεσβείαν.

» 5ον.— Ἐπιβολὴ σὺν τῷ χρόνῳ τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ Κων/πόλεως εἰς ὁργανωσίν τινα πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ δύναται ἡ Ἑλλην. Πρεσβεία, χωρὶς νὰ ἐκτίθεται, νὰ τὸν διευθύνῃ εἰς κάθε περίστασιν ὡς κατὰ πειθαρχοῦν καὶ ὁργανωμένον».

Πρὸς ἑναρξιν τῆς ἐργασίας ταύτης ὁ κ. Πρέσβυς τοῦ εἶπεν ὅτι ἀναμένει ὁδηγίας τῆς Κυβερνήσεως. Παράκλησις νὰ δοθῶσιν εἰ δυνατόν αἱ

όδηγίαι αὐται, ὥστε ἡ ἐκεῖ ἐργασία νὰ γίνεται ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις καὶ τὴν ἐπίβλεψιν αὐτοῦ. Π. Γ. Δαγκλῆς.

Ἐπιστολὴ Δαγκλῆ πρὸς Σουλιώτη – Νικολαΐδη καὶ Ἰ. Δραγούμη :

Ἐν Ἀθήναις τῆ 22 Μαΐου 1908

Φίλτατε,

Ἐλαβον τὴν ἐπιστολὴν σας τῆς 10 τρέχοντος ὡς καὶ τὸ ἐν αὐτῇ πρόγραμμα τῆς ἐργασίας σας· συνεπεία τῆς ἐπιστολῆς σας ἐνήργησα τὰ δέοντα παρὰ τῷ σχετικῷ ὑπουργείῳ, διότι τὸν κ. Πρόεδρον ἕνεκα τῶν Σαμιακῶν¹ δὲν κατώρθωσα ἔτι νὰ ἴδω, παρακαλέσας νὰ γνωστοποιηθῆ ἐπιστήμως εἰς τὴν αὐτόθι πρεσβείαν ἢ μετάβασίς σας αὐτοῦ κλπ. Τὸ Ὑπουργεῖον τοῦτο εὐρίσκετο εἰς ἄγνοίαν περὶ τῆς ἐπανόδου σας εἰς Κων/πολιν καὶ ἔδειξε δυσαρέσκειαν διὰ τοῦτο. Ἐγὼ ἰσχυρίσθην ὅτι ἀφοῦ ὁ κ. Πρόεδρος ἐπέτρεψε τὴν ἀναχώρησίν σας δὲν ὑπέθετον ὅτι ἤθελε λησμονήσῃ νὰ εἰδοποιήσῃ περὶ τούτου τὸ ἀρμόδιον ὑπουργεῖον καὶ λυποῦμαι πολὺ διὰ τὴν τοιαύτην παρεξήγησιν. Τώρα ὁμως, ἐξηκολούθησα, ὅπου τῷ ἔγινε γνωστὴ ἢ μετάβασίς σας ἐκεῖ, ἦν κρίνω ἀναγκαιοτάτην, παρακαλῶ νὰ συστηθῶσι τὰ δέοντα εἰς τὴν πρεσβείαν πρὸς ἕναρξιν τῆς ἐργασίας, ἣτις ἔσται ἐντελῶς εἰρηνικὴ καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς πρεσβείας, εἰς ἣν καὶ παρουσιάσθη ὁ κ. Ζ. κατὰ ρητὴν ἐντολὴν μου.

Ἄλλ' ἢ ὑπηρεσία τοῦ ὑπουργείου ἀμφέβαλλε περὶ τοῦ ὅλως εἰρηνικοῦ τῶν ἐνεργειῶν σας, διότι ἰσχυρίζετο ὅτι ἔχει ἀφορμὴν νὰ δυσπιστῆ, ἐκ τῆς πρώτης αὐτόθι μεταβάσεώς σας, καθ' ἣν μετὰ τοῦ κ. Δρ. ἐπεχειρήσατε νὰ ὀπλίσητε τὸν κόσμον, δι' ὃ καὶ ἀνεκλήθητε. Ἀντέλεξα ὅσον ἦτο δυνατόν κατὰ τῆς ἰδέας ταύτης καὶ πρὸς πίστωσιν περὶ τοῦ εἰρηνικοῦ τῆς ἐργασίας ἔδωσα ἀντίγραφον τοῦ σημειώματος τὸ ὁποῖον μοῦ ἔστέιλατε, δηλαδὴ τοῦ μέρους τοῦ περιλαμβάνοντος τοὺς σκοποὺς Α (1ον, 2ον καὶ 3ον) Β καὶ Γ.

Ἄλλὰ καὶ πάλιν εἰς τὸν ὄρον Γ, διεῖδον ὑποκρυπτόμενον ὄχι εἰρηνικὸν σκοπὸν καὶ ἐκάμαμεν πολλὰς συζητήσεις ἐπ' αὐτοῦ, ἐμοῦ μὴ εὐρίσκοντος οὐδὲν τὸ ἐπιλήψιμον εἰς αὐτόν.

Κατ' ἀρχὴν μοῦ εἶπον ὅτι δὲν ἔχουσιν ἀντίρρησιν δι' εἰρηνικὴν ἐργασίαν καὶ θὰ συστήσωσι τὰ δέοντα εἰς τὴν πρεσβείαν, ἀλλὰ φοβοῦνται ὑπέρβασιν ἐκ μέρους σας. Διεβεβαίωσα ὅτι εἶναι μάταιοι οἱ φόβοι των, διότι δὲν δύνασθε ποτὲ νὰ διενεργήσετε παρὰ τὴν θέλησιν τῆς πρεσβείας, καὶ ἐπὶ τέλους τοῖς εἶπα νὰ καταστήσωσι εἰς τοῦτο προσεκτικὴν τὴν

1. Ἡ Σάμος εἶχε τότε πολίτευμα ἐσωτερικῆς αὐτονομίας ὑπὸ χριστιανὸν ἡγεμόνα διοριζόμενον ἀπὸ τὸν Σουλτάνο. Στις 12 Μαΐου 1908, ἐπὶ ἡγεμονίας Ἀνδρέα Κοπάση, ἡ ἀπόβαση τουρκικοῦ στρατοῦ προκάλεσε ἐνοπλὴ ἐξέγερση τῶν κατοίκων ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Θεμιστοκλεῆ Σοφούλη, πού ἔκτοτε κατέφυγε στὴν Ἑλλάδα.

πρεσβείαν. Ἐν τέλει, μολονότι τρίς μέχρι τοῦδε ἔστειλα εἰς τὸ ὑπουργεῖον ἵνα μάθω ἂν ἐστάλη τὸ ἔγγραφον καὶ ἐπανελήφθη ἡ ἰδία συζήτησις, μοῦ εἶπον ὅτι δὲν ἐστάλη ἀκόμη, διότι δὲν συνεννοήθη ἔτι περὶ αὐτοῦ ὁ ἀρμόδιος μετὰ τοῦ κ. Προέδρου. Θὰ προσπαθῆσω νὰ ἴδω καὶ τοῦτον αὐτὰς τὰς ἡμέρας. Ἐλπίζω δὲ ὅτι θὰ δοθῆ ἐπὶ τέλους ἡ δέουσα ἐντολὴ μὲ πολλὰς ἐννοεῖται ἐπιφυλάξεις.

Ἐπομένως σᾶς συνιστῶ πολὺ νὰ προσέζητε εἰς τὰς ἐργασίας σας, ὥστε αὐταὶ νὰ εἶναι ἐντελῶς εἰρηνικαὶ καὶ νὰ μὴ παρεξηγηθῶσι, ν' ἀποφύγητε δὲ ἐνεργείας πρὸς εἰσαγωγὴν ὀπλων καὶ ὀπλισμὸν τῶν κατοίκων. Διότι φοβοῦμαι πολὺ ὅτι ἂν ἐκ νέου γεννηθῆ ὑπόνοια περὶ τοιούτων ἐνεργειῶν, δυνατὸν ν' ἀνακληθῆτε πάλιν καὶ νὰ καταστραφῆ ἐντελῶς τὸ ἔργον ἐν τῇ ἐνάρξει του αὐτῆ. Προσπαθήσατε δὲ νὰ δώσητε στερεὰς βάσεις ἐν τῷ ἔργῳ σας, ὥστε καὶ ἐν ἡ περιπτώσει ἀναγκασθῆτε ν' ἀπομακρυνθῆτε, νὰ μὴ σταματήση τοῦτο, ἀλλὰ νὰ ἐξακολουθήση ἀναπτυσσόμενον διὰ τῶν ἐπιτοπίων παραγόντων.

Ἄν εὑρετε αὐτόθι, ὡς θὰ εὑρετε βεβαίως, καλοὺς πατριώτας Ἑπειρώτας, ὁμιλήσατε εἰς αὐτοὺς περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς συστάσεως εἰδικοῦ Ἑπειρωτικοῦ τμήματος ἐρχομένου εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τῆς ἐνταῦθα κεντρικῆς καὶ ἐπικούρου τῶν Ἑπειρωτῶν ἐπιτροπῆς, καὶ ἀνακοινώσατέ μου ἐν καιρῷ τὰ ὀνόματα τῶν κρινομένων προθυμοτέρων καὶ καταλληλοτέρων πρὸς ἀποτελέσιν τοῦ τμήματος τούτου, ἵνα ἐνεργήσω παρὰ τῇ ἐδῶ Ἑπειρωτικῇ ἐπιτροπῇ, καὶ ἀνατεθῆ αὐτοῖς παρὰ ταύτης ἡ πληρεξουσιότης καὶ ἐντολὴ πρὸς σύστασιν τοῦ τμήματος.

Τί γίνεται ὁ ἀνθ. Καρβούνης, εὐρισκόμενος πρὸ πολλοῦ αὐτόθι ; Ὑποθέτω ὅτι δὲν εἶναι τόσον ἀναγκαῖος αὐτοῦ ὅσον ἐν Καβάλλᾳ, δι' ὅπου ἦτο προωρισμένος καὶ ἀπὸ ὅπου ἐπιμόνως ζητεῖται. Ἐπομένως διατάξατε αὐτὸν νὰ μεταβῆ πλέον εἰς Καβάλλαν, ἐφωδιασμένος διὰ σχετικῆς ἀδείας, ἵνα διατεθῆ ὑπὸ ταύτης ὅπου δεῖ (. . .).

Δεχθῆτε τοὺς φιλικούς χαιρετισμούς μου. Ὑμέτερος,
Παρμενίων

Υ.Γ. Σᾶς στέλλω τὴν παροῦσαν δι' οὗ μέσου μοὶ ἔστειλάτε τὴν ἰδικὴν σας, εἶναι ἄραγε ἀσφαλὲς τὸ μέσον τοῦτο ; δὲν εἶναι φόβος ἀπωλείας ἢ ὑπεξαίρεσεως ; Τὴν ἀλληλογραφίαν σας δὲ αὐτόθι ἐλπίζω ὅτι θὰ φυλάσσητε εἰς ἐπίσημόν τι γραφεῖον, ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχη φόβος κατασχέσεως. Ὅταν μεταβῆτε εἰς Θεσσαλονίκην προσπαθήσατε νὰ διευθετήσητε καὶ τὰ τοῦ δανείου, ὅπερ δις ἐπραγματεύθημεν μετὰ τῆς Τραπέζης τῆς Ἀνατολῆς, καὶ πληροφορησατέ με περὶ αὐτοῦ, διότι δὲν θὰ ἐπεθύμουν νὰ μὴ φέρη καρπούς ἢ ἐνεργεία μας ἐκείνη.

Ἀθήναι τῆ 22 Μαΐου 1908

Φίλιπτε κ. Δραγούμη,

Ἔλαβον τὴν ἐπιστολὴν σας μετὰ τῆς τοῦ φίλου Ζ. Προέβην εἰς τὰς σχετικὰς ἐνεργείας παρὰ τοῖς ἀρμοδίοις, τὰς ὁποίας μαθάνετε ἐκ τῆς ἐγκλείστου ἐπιστολῆς μου πρὸς τὸν Ζ., ἣν παρακαλῶ νὰ ἐγχειρήσητε αὐτῶ. Σᾶς συνιστῶ δὲ μεγάλην προφύλαξιν εἰς τὰς ἐργασίας σας, διότι κατέστητε ὑποπίπτος οὐχὶ μόνον παρὰ τοῖς ἐχθροῖς ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς προΐσταμένοις ὑμῶν.

Διατελῶ μετ' ἄκρας ὑπολήψεως
Π. Γ. Δαγκλῆς

Ἐπιστολὴ Δραγοῦμη πρὸς Δαγκλῆ :

Τῆ 28 Μαΐου 1908

Φίλε Κύριε Συνταγματάρχᾳ,

Δὲν πρέπει νὰ σᾶς ξενίζωσιν αἱ ὑπόνοιαι τῶν προΐσταμένων μου ἀρχῶν περὶ ἐμοῦ. Ὑφίστανται ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς ἐν τῇ ὑποδούλῳ ἐγκαταστάσεώς μου, δηλαδὴ ἀπὸ τοῦ 1902. Πάντα ἄνθρωπον μὴ σκεπτόμενον ὡς αὐτοὶ σκέπτονται, θεωροῦσιν ἐπικίνδυνον. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς «ξένους», πιθανὸν νὰ ἔχωσι μικρὰς τινὰς ὑπονοίας περὶ ἐμοῦ, ὡς ἔχουσι καὶ περὶ πάντων τῶν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ ἀντιπροσώπων, ἀλλ' οὐδὲν οὐδέποτε ἀνεκάλυψαν δυνάμενον νὰ με ἐνοχοποιήσῃ, ὥστε καὶ περὶ τούτου εἶμαι ἡσυχος. Αἱ ὑπόνοιαι τῶν «ξένων» περὶ ἐμοῦ εἰδικῶς, προέρχονται κατὰ μέγα μέρος ὡς ἐκ τοῦ ὅτι εἶμαι υἱὸς τοῦ κ. Δ. ὃν φαντάζονται ἀρχηγὸν πάσης ἀμύνης, ἐνῶ ὁ πατήρ μου οὐδέποτε ἀνεμίχθη εἰς μυστικὰς ἐνεργείας, πάντοτε ὁμως παρρησίᾳ ἐκήρυξε τὴν ἀνάγκην ὅπως οἱ ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ μὴ σταυρῶνῳσι τὰς χεῖρας ὅταν ἐπιβουλεύωνται τὴν ζωὴν, τιμὴν, περιουσίαν καὶ τὴν καθ' ὅλου ὑπαρξίν των οἱ Βούλγαροι ἢ ἄλλοι. Δηλαδὴ ἐκήρυξε καὶ κηρύττει ὅτι πᾶς τις ἔχει δικαίωμα νομίμου ἀμύνης.

Καὶ ὁ Ζ. καὶ ἐγὼ ὠμιλήσαμεν μετὰ τοῦ κ. Γ. ¹, ὅστις ἐδήλωσε ρητῶς ὅτι οὐδέποτε αὐτὸς ἔγραψεν ὅτι «ὠπλίσαμεν τὸν κόσμον» καὶ ὅτι ἐγκρίνει τὴν γενομένην εἰρηνικὴν ὄλως ἐργασίαν τῆς συλλογῆς πληροφοριῶν καὶ τοῦ καταρτισμοῦ τῶν ἡμετέρων πρὸς οἰκονομικὸν πόλεμον, κατὰ τὸ ὑποβληθὲν αὐτῶ ὑπὸ τοῦ Ζ. σχέδιον. Θεωρεῖ μάλιστα ὁ κ. Γ. τὴν ἐργασίαν ταύτην ὡς χρησίμην εἰς τὴν ὑπηρεσίαν. Ἐπροθυμοποιήθη ἀμέσως νὰ γράψῃ τῶ κ. Θ. (εοτόκῃ), ἐκφράζων ρητῶς τὰς ἀνωτέρω δηλώσεις του. Εἶπον αὐτῶ νὰ ἀναμείνῃ, εἰ δυνατόν, μέχρι τῆς προσεχοῦς Δευτέρας ὅποτε πιθανῶς θὰ ἔχη παρὰ τοῦ ἀρμοδίου Ὑπουργείου εἶδησιν περὶ τῆς ἀπο-

1. Ἐννοεῖ τὸν πρέσβη Ἰωάννη Γρυπάρη.

στολής του Ζ. ένταῦθα. Παρεδέχθη τήν γνώμην μου. Ἐν τῷ μεταξύ σᾶς παρακαλοῦμεν ἀμφοτέροι ἵνα λάβητε τὸν κόπον νὰ ἐπισπεύσητε τήν ἐνέργειαν τῆς ἀποστολῆς ένταῦθα ἐγγράφου τοῦ ἀρμοδίου Ὑπουργείου, εἰδοποιοῦντος τὸν κ. Γ. περὶ τῆς τοποθετήσεως ένταῦθα τοῦ Ζ.

Δύνασθε ἐάν τύχη περίπτωσις, νὰ διαφεύσητε κατηγορηματικώτατα τήν ψευδῆ βεβαίωσιν ἧτις ἐδόθη ὑμῖν ὅτι «ὠπλίσαμεν τὸν κόσμον».

Δύνασθε νὰ βεβαιώσητε ὅτι οὐδὲ ἓνα ἄνθρωπον ὠπλίσαμεν ένταῦθα, οὐδ' ὠμιλήσαμεν ποτὲ εἰς οἶονδῆποτε περὶ ὀπλισμοῦ καὶ τῶν τοιούτων. Ἀπλῶς ἐζητήσαμεν πληροφορίας καὶ τοῦτο παρ' ἀνθρώπων πάσης ἐμπιστοσύνης ἀξίων.

Εἶναι παιδαριώδης ὄντως ὁ τρόπος καθ' ὃν ἀντιλαμβάνονται οἱ ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν πραγμάτων. Ἐπρεπε οὐδὲ τὸν κοινὸν νοῦν νὰ ἔχωμεν διὰ νὰ σκεπτώμεθα δῆθεν περὶ «ὀπλισμοῦ τοῦ κόσμου».

Εὐχαριστοῦντες ἐπὶ τῇ πολυτίμῳ ὑποστηρίξει ὑμῶν διατελοῦμεν
† Ἰωαννίκιος καὶ Ζ.

Ἐπιστολὴ Σουλιώτῃ πρὸς Δαγκλῆ :

Κωνσταντινούπολις 28 Μαΐου 1908

Σεβαστέ μοι,

Ἐλαβον τήν ἐπιστολήν σας. Πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν εἶχον ἰδῆ τὸν κ. Πρέσβυν ἐπὶ πολλήν ὥραν. Μοῦ εἶπεν ἐπὶ λέξει ὅτι εἶναι εὐτυχῆς διότι συνεννοοῦμεθα τόσον πολύ, ὅτι ἐγκρίνει ἐνθουσιωδῶς τὸ πρόγραμμα ἐργασίας τὸ ὁποῖον τοῦ ὑπεβάλαμεν, ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ ὑπηρεσία ἧτις ἐχρειάζετο εἰς τὴν Πρεσβ., ὅτι πρέπει νὰ ἐργασθῶμεν καὶ νὰ ἐργασθῶμεν.

Ὅταν ἔλαβον τήν ἐπιστολήν σας εἶδομεν πάλιν τὸν κ. Πρέσβυν. Διαμαρτυρήθη διὰ τὰς περὶ ὀπλων κ.τ.λ. ἀνακρίβειας, εἶπε ὅτι εἶναι ἔτοιμος νὰ γράψῃ εἰς Ἀθ. «ὅτι οὐδὲν ἐκ τούτων εἶναι ἀληθές, ὅτι ἐγκρίνει τήν ἐργασίαν ἣν τῷ ὑπεβάλαμεν καὶ τὴν νομίζει ἀναγκαίαν, ὅτι ἔχει πλήρη ἐμπιστοσύνην εἰς ἡμᾶς καὶ ὅτι συγχρόνως θὰ ζητήσῃ νὰ τῷ ἀναγγελθῆ ἔστω καὶ δι' ἀπλῆς ἐπιστολῆς ἢ ἀφίξις μου».

Ἐνομίσαμεν καλόν, νὰ τὸν παρακαλέσωμεν ν' ἀναμείνῃ μέχρι τῆς Δευτέρας, ὅτε πιθανὸν νὰ ἤρχετο ἐγγραφόν τι σχετικόν, ὅτε καὶ θὰ ἔληγε τὸ ζήτημα χωρὶς νὰ δημιουργοῦνται ἱστορίαὶ καὶ ἐδέχθη.

Θὰ παρακαλέσω ὑμᾶς πάλιν ἐπ' αὐτοῦ κ. Συντ. Εἶναι τόση ἀνάγκη ἐργασίας ένταῦθα, τόσον προφανῆς, τόσον καιρία, τόσα δύνανται νὰ γίνουσι με ἀπλῆν εἰρηνικὴν ἐργασίαν, ἀφ' ἐτέρου ἐνεκατεστάθην πάλιν ἔτσι, ἐργαζόμεθα με τόσῃ ἐπιθυμίαν καὶ φρόνησιν, ἐπιτρέπατέ μοι νὰ εἶπω, ὥστε ἀληθῶς μᾶς πικραίνει ἡ ἐκκρεμότης αὐτὴ καὶ θὰ εἶναι κυριολεκτικῶς κρίμα ἀπὸ ἔλλειψιν ἐμπιστοσύνης ἢ οἶονδῆποτε ἄλλον λόγον νὰ τὰ ἀφίσωμεν πάλιν ὅλα.

Τὰ περὶ ὄπλων εἶναι ἐντελῶς παράδοξα. Ὅπλα ἐνταῦθα πλείστα δύναται νὰ εὔρη κανεῖς εὐθηνότερα καὶ εὐκολώτερα ἢ εἰς Ἀθήνας, ἀλλὰ δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω διατί θὰ ὀπλιζάμεν τοὺς κατοίκους.

Δύνασθε, ἂν νομίζετε, νὰ κάμετε χρῆσιν τῶν ἐπανειλημμένων δηλώσεων τοῦ Πρέσβ. καὶ ἀκόμη τοῦ ὅτι οὐδὲν κοστίζει εἰς κανένα, οὔτε εἰς συνεισφοράς ἢ πολλὴ ἀληθῶς αὐτὴ ἐργασία μας ἐδῶ καὶ ὅτι πρὸ παντὸς ἄλλου θὰ ὑποβάλωμεν εἰς τὸν κ. Πρέσβ. κατάστασιν μελετημένην τῆς Πόλεως συμφώνως πρὸς ἐκείνην ἢν σᾶς ἔχω εἰπῆ.

Ἐκ Θεσσαλονίκης εἶχον ἐπιστολὴν τοῦ κ. Παλμίδου¹, ν' ἀναβάλω ἐπ' ἀόριστον τὴν εἰς Θεσ/κην μετάβασίν μου, διότι ἔγιναν προδοτικὰ τινα, συνέπεια τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ἡ ἀναχώρησις τοῦ Ζερβ.² Θὰ παρακαλέσω ὅπως καὶ ἄλλοτε νὰ γράψητε εἰς Θεσ/νίκην νὰ μὴ μουῦν παρὰ τοὺς ἀπαραιτήτως ἀναγκαίους, νὰ ἀποφεύγουν τοὺς μὴ ἐντοπίους καὶ νὰ διατηρήσουν εἰς τὴν Ὁργάνωσιν τύπον ὑπηρεσίας, διότι φοβοῦμαι ὅτι ἄλλως ταχέως θὰ ἐκτεθοῦν ὄλοι.

Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ὁ κ. Δρ. γράφει εἰς τὸν κ. Κανελλόπουλον³, ὅστις ἀνεμένεται νὰ ἔλθῃ ἐνταῦθα (. . .).

Ἡ διὰ τοῦ πατρὸς τοῦ κ. Δρ. ἀλληλογραφία εἶναι ἡ ἀσφαλεστέρα τῶρα. Τὰ χαρτιά μας φυλάττομεν εἰς τὴν Πρεσβ.

Εὐχαριστῶ θερμῶς διὰ τὸν ἀδελφόν μου.

Μετὰ πολλοῦ σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης

Z.

Ἐπιστολὲς Δαγκλῆ πρὸς Δραγούμη καὶ Σουλιώτη :

Ἀθήναι τῆ 11 Ἰουν. 1908

Φίλτατε κ. Δραγούμη,

Μετὰ τὴν λήψιν τῆς ἐπιστολῆς σας τῆς 28 λήξαντος, εἶδον πάλιν δις τοὺς ἀρμοδίους καὶ ὠμίλησα περὶ τῆς γνωστῆς ὑποθέσεως καταπολεμήσας τοὺς φόβους των καὶ παραστήσας τὴν ἀνάγκην τῆς ταχείας παραχώρησις τῆς ζητουμένης εἰδοποιήσεως πρὸς ἔναρξιν τῆς ἐθνωφελούς ἐργασίας σας. Παρέστησα δὲ συγχρόνως, ὅτι, ὡς γνωρίζω καὶ ὁ αὐτόθι κ. Γρ.(*υπάρης*) ἐπιδοκιμάζει καθ' ὅλοκληρίαν τὸ πρόγραμμά σας καὶ ὅτι εἶναι σύμφωνος ν' ἀρχίσῃ ἡ ἐργασία κλπ. Τέλος πρὸ τριῶν ἡμερῶν μὲ εἰδοποίησαν ὅτι ἔγραψαν εἰς τὸν κ. Γ. δώσαντες τὴν συγκατάθεσίν των, μὲ πολλὰς ἐννοεῖται ἐπιφυλάξεις, ὡς ἐννόησα.

Ὅπωςδὴποτε ἡ ἐργασία σας δὲν ἀνεκόπη, δύναται δὲ ἀπροσκόπτως

1. Ψευδώνυμο τοῦ ὑπολοχαγοῦ τοῦ πεζικοῦ Ἀλεξάνδρου Ὁθωναίου.

2. Παν. Ζερβέας, ἀνθυπολοχαγὸς πυροβολικοῦ, τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Θεσσαλονίκης (βλ. σ. 343 σημ. 1).

3. Εὐθύμιος Κανελλόπουλος, διευθύνων τὸ Γ. Προξενεῖο Θεσσαλονίκης.

πλέον ν' αναπτυχθῆ καὶ δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι πολὺ θέλει ὠφελῆσει. Ἐχετε δὲ πάντοτε ὑπ' ὄψιν ὅτι αἱ ἐνέργειά σας πρέπει νὰ εἶναι ὑπὸ τὴν ἐπιδοκιμασίαν τοῦ κ. Γ., διότι ἂν οὗτος γράψῃ τι ἐναντίον δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι θέλει ἀνακληθῆ ὁ Ζ. καὶ τὸ ἔργον θὰ σταματήσῃ, ἐκτὸς ἔαν θέσῃτε καλὰς βάσεις, ὥστε καὶ ἄνευ ὑμῶν καὶ τοῦ Ζ. νὰ δύναται πλέον νὰ προοδεύσῃ.

Μετὰ πολλῶν χαιρετισμῶν διατελῶ, Ὑμέτερος
Παρμενίων

Ἀθῆναι τῆ 11 Ἰουν. 1908

Φίλτατε,

Τὴν ἀπὸ 28 λήξαντος ἐπιστολὴν σας ἔλαβον, κατόπιν τῆς ὁποίας ἀνέπτυξα πάλιν εἰς τοὺς ἀρμοδίους τὸ σχετικὸν ζήτημα, τὸ ἀσύστατον τοῦ φόβου των, τὴν ἐπιδοκιμασίαν τοῦ ἔργου σας ἐκ μέρους τοῦ κ. Γρ. κλπ.

Τέλος μοὶ ἀνήγγειλαν πρὸ 3 ἡμερῶν ὅτι ἔγραψαν εἰς τὸν κ. Γρ., ἐπιτρέποντες τὴν ἐργασίαν σας ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψίν του καὶ μὲ πολλὰς ἐπιφυλάξεις κλπ.

Ἐχων δὲ τὴν πληροφορίαν σας ὅτι ὁ κ. Γρ. κατενόησε καλῶς τὸ πρόγραμμα τῆς ἐργασίας καὶ ὅτι ἐπιδοκιμάζει αὐτό, θεωρῶν ἔθνωφελές, δὲν ἀμφιβάλλω ποσῶς ὅτι ἡ ἐργασία σας θὰ προβῆ πλέον ἀπροσκόπτως καὶ ὅτι θὰ παραγάγῃ καλλίστους καρπούς. Ἐχετε δὲ ὑπ' ὄψιν σας ὅτι δέον πάντοτε νὰ εὐρίσκεσθε ἐν συνεννοήσει καὶ συμφωνίᾳ μετὰ τοῦ κ. Γρ., διότι ἂν προσελκύσητε, ὡς εἶμαι βέβαιος, τὴν ἐμπιστοσύνην αὐτοῦ καὶ ἐνστερνισθῆ οὗτος τὸ ἔργον σας, δὲν θὰ ὑπάρχῃ πλέον φόβος ἀνακοπῆς αὐτοῦ. Τούναντίον θὰ δύναται νὰ ἐπεκταθῆ καθ' ὅλην τὴν Θράκην. Ἐὰν ὑπάρξῃ ἀνάγκη καὶ ἄλλων ἐστολισμένων¹ εἴτε δι' αὐτοῦ, εἴτε δι' ἄλλας πόλεις, δέον νὰ μοὶ γράψετε νὰ φροντίσω νὰ εὔρω τοὺς καταλλήλους, ἀφοῦ ὁμως συγχρόνως συστήσῃ τοῦτο καὶ ὁ κ. Γρ.

Τὰ προδοτικὰ τὰ ὁποῖα σᾶς ἔγραψαν ἐκ Θεσσαλονίκης κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δὲν ἔγιναν ἐκεῖ, ἀλλ' ἐδῶ. Ὁ ἐδῶ ἀντιπρόσωπος ἀνεκοίνωσεν εἰς τοὺς ἀρμοδίους τὰ ὀνόματα καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τινῶν, ὑπηρετούντων εἰς τὸ ἐκεῖ κέντρον, καὶ εἰδικῶς τοῦ Ζερβ., περὶ οὗ ἐγνώριζεν ἀκριβῶς μὲ ποῖον ἀτμόπλοιον ἀνεχώρησεν κλπ.

Συνεπεῖρα τούτων ἀνεκάλεσα ἀμέσως τὸν Ζερβ. καὶ κατέστησα προσεκτικὸς τοὺς λοιποὺς ἐκεῖ.

Ἀναμένω κατάλογον Ἡπειρωτῶν δυναμένων νὰ καταρτίσωσιν αὐτόθι τμήμα τῆς ἐπικούρου τῶν Ἡπειρωτῶν ἐπιτροπῆς.

1. Ἐστολισμένους, στὴν συνθηματικὴ γλώσσα αὐτῆς τῆς ἀλληλογραφίας, σημαίνει ἀξιοματικός.

Ἄν ὁ Κορδ.¹ δὲν ἀνεχώρησεν ἀκόμη διὰ Ἰππασίαν², εἶναι πλέον καιρὸς ν' ἀναχωρήσῃ. Ὁ Σουλεϊμάν³ τὸν ἀναμένει.

Δεχθῆτε τοὺς φιλικοὺς χαιρετισμοὺς μου
Παρμενίων

Ἐπιστολὴ Δραγούμη πρὸς Δαγκλῆ :

Τῆ 20 Ἰουνίου 1908

Φίλε κύριε Δαγκλῆ,

Σᾶς εὐχαριστοῦμεν ἀμφοτέρω ἐπὶ τῆς ἐνεργείας σας πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ κοινῶς ὑφ' ἡμῶν ποθομένου. Ὁ κ. Γρ. πρὸς ὃν ἀνεκοίνωσα τὸ περιεχόμενον τοῦ πρὸς ἐμὲ γράμματός σας μοῦ εἶπεν ὅτι δὲν ἔλαβεν ἔτι εἰδοποίησιν τοῦ Ὑπουργείου. Ἴσως λάβῃ τοιαύτην τὴν ἐπομένην Δευτέραν, ὅποτε ἔχομεν πάλιν ταχυδρομεῖον.

Ἐρωτᾶτε περὶ τῶν Ἑπειρωτῶν. Ὁ κατάλογος καταρτίζεται. Ἐνταῦθα ὑπάρχει φιλεκπαιδευτικὸς Ἑπειρωτικὸς Σύλλογος τοῦ ὁποίου ὁ ἰσολογισμὸς ἐπισυνάπτεται ἐδῶ. Στέλνω ὑμῖν ἐπίσης καὶ τὸν Κανονισμὸν αὐτοῦ. Δύνασθε δι' ἐμοῦ νὰ ἔλθητε εἰς συνεννόησιν πρὸς τὸν ἀξιόλογον Πρόεδρον αὐτοῦ κ. Ζαμαρίαν, Γυμνασιάρχην τοῦ Ζωγραφείου Γυμνασίου, ὅστις μόνον παρακαλεῖ νὰ μὴ γίνῃ γνωστὸν ὅτι συνεννοεῖται μεθ' ὑμῶν, διότι γνωρίζετε τοὺς ὄρους ὑφ' οὓς ζῶσι οἱ ἐνταῦθα.

Μετὰ τοῦ κ. Γρ. θὰ εἴμεθα πάντοτε εἰς συνεννόησιν καὶ θὰ ζητῶμεν τὰς ὁδηγίας αὐτοῦ ἐν πάσῃ περιπτώσει.

Προβαίνομεν ἄλλως τε μετὰ πολλῆς προσοχῆς. Εἴμεθα ἀκόμη εἰς τὸ στάδιον τῆς μελέτης. Δὲν θὰ προχωρήσωμεν ἕως ὅτου συγκεντρώσωμεν ἀπάσας τὰς ζητηθείσας πληροφορίας καὶ εὕρωμεν τὰ κατάλληλα πρόσωπα ἵνα χρησιμεύσωσιν ὡς κύριοι μοχλοὶ τοῦ οἰκονομικοῦ πολέμου κατὰ τῶν ξένων στοιχείων.

Μετὰ σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης, Ὑμέτερος
† Ἰωαννίκιος

Συνεχίζει στὸ ἴδιο ἐπιστολόχαρτο ὁ Σουλιώτης :

Σεβαστέ μοι,

Ὡς σᾶς γράφομεν καὶ ἀνωτέρω καταρτίζεται καὶ θὰ σᾶς ἀποστείλωμεν κατάλογον τῶν ἐνταῦθα Ἑπειρωτῶν μὲ τὰς πατρίδας των, ὥστε νὰ

1. Κορδονόπουλος, ψευδώνυμο τοῦ ἀνθυπασπ. Λουκᾶ Καρμπούνη. Ἐργαζότανε μετὰ τὸν Σουλιώτη-Νικολαΐδην ὡς υπάλληλος τῆς ἀσφαλιστικῆς ἐταιρίας «Ἡ Ἀμοιβαία».

2. Στὴν συνθηματικὴ γλῶσσα αὐτῆς τῆς ἀλληλογραφίας, Ἰππασία σημαίνει τὴν πόλιν τῆς Καβάλας.

3. Σουλεϊμάν, ψευδώνυμο τοῦ ἀνθυποπλοιάρχου Σ. Μαυρομιχάλη, στὸ «Εἰδικὸν Γραφεῖον Καβάλας».

γνωρίζετε ποίους έχομεν ἐδῶ καὶ ἐπομένως δυνάμεθα νὰ ἐνεργήσωμεν παρ' αὐτοῖς, ὅταν νομίζετε ὅτι οὕτω δυνάμεθα νὰ συντελέσωμεν ὥστε νὰ ἐπιδράσεται ἐπὶ τῶν ἐν Ἑπιείρῳ χωρίων των.

Ἐνταῦθα ὑπάρχει Φιλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος Ἑπιειρωτῶν μὲ πρόεδρον τὸν κ. Ζαμαρίαν γυμνασιάρχην. Ὁ κ. Ζαμαρίας καὶ ὁ σύλλογος αὐτὸς (τὰ καλλίτερα μέλη του ἂν ὄχι ὅλα) δύνανται ν' ἀποτελέσωσι τὴν ἀρχὴν τμήματος τῆς ἐν Ἀθήναις Ἑπιειρωτικῆς ἐπιτροπῆς. Σὰς ἀποστέλλομεν τὴν ἐσώκλειστον σημείωσιν διὰ νὰ ἰδῆτε τὸ εἶδος τῶν ἐργασιῶν τοῦ Συλλόγου. Ἀναμένομεν νὰ μᾶς γράψητε ὀδηγίας περὶ τοῦ τρόπου (ἐγγραφαί, διπλώματα, καταστατικὸν) τῆς συστάσεως τοῦ τμήματος ἐνταῦθα τῆς ἡμετέρας ἐπιτροπῆς. Ἄν θέλετε γράφετε καὶ διὰ τοῦ Ἰωαννικίου ἀπ' εὐθείας πρὸς τὸν κ. Ζαμαρίαν, ὅστις εἶναι πολὺ καλός.

Ὁ Κορδ. θὰ ὑπάγῃ ἐντὸς 10 ἡμερῶν εἰς Ἱππασίαν. Δὲν ἐπῆγε ὡς τῶρα διότι ἔχει μεταβῆ εἰς Ἀδριανούπολιν.

Εἰς Ἀθήνας εἰς τὸ ξενοδοχεῖον «Τούριστ Πάλλας» διαμένει ὁ Ἄγγλος δημοσιογράφος Captain Norman, εἶναι κατὰσκοπος τοῦ Γιλδιζ πληρωνόμενος 60 Λ.Τ. κατὰ μῆνα.

Πρὸ ἐβδομάδος ὁ κ. Γρ.(*υπάρης*) ἔγραψε περὶ αὐτοῦ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον. Δὲν γνωρίζομεν τί ἔγινε. Ἴσως κατάλληλος ἀντικατασκοπεῖα ἐν Ἀθήναις (ἔρευνα τῶν ἀποσκευῶν του εἰς τὸ ξενοδοχεῖον, ἀνοιγμα ἐπιστολῶν του εἰς ταχυδρομεῖον ἢ τοῦλάχιστον προσοχὴ ἵνα γίνῃ γνωστὸν μὲ ποίους ἀλληλογραφεῖ ἐνταῦθα) θὰ ἦτο πολὺ ὠφέλιμος.

Δι' ἐστολισμένους¹ ἐνταῦθα μὲν θὰ ἔχωμεν ἀνάγκην περὶ τὸν Σεπτέμβριον, διὰ τὴν Θράκην θὰ σᾶς γράψωμεν εἰς τὸ προσεχὲς ἀφοῦ ἰδοῦμεν καὶ τὸν κ. Γρηγορίου² ἐρχόμενον ἐνταῦθα.

Ὁ κ. Γρ. δὲν ἔλαβε ἀκόμη τὴν εἰδοποίησιν. Ἐπανέλαβε πολλάκις πάλιν ὅτι εἶναι συμφωνότατος καὶ ὅτι μαζί μας ἀπεφάσισε ὅ,τι τοῦ ὑπεβάλαμεν.

Εὐχαριστῶ θερμῶς διὰ τὰς ὑπὲρ τῆς ἐργασίας μας φροντίδας σας.

Μετὰ σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης

Z.

Οἱ ἐνταῦθα διαμένοντες Ἑπιειρωτῶται εἶναι κυρίως ἐκ τῆς Βορ. Ἑπιείρου ἐνῶ ἐν Ἀθήναις διαμένουσι, κυρίως, οἱ ἐκ τοῦ Νοτίου μέρους αὐτῆς.

Τὰς ὀδηγίας σας περὶ προσοχῆς καὶ πλήρους συνεννοήσεως μετὰ τοῦ κ. Γρ. ἀκολουθοῦμεν ἀκριβῶς.

1. Βλ. σ. 337 σημ. 1.

2. Στέργιος Γρηγορίου, ψευδώνυμο τοῦ ὑπολ. πεζ. Στυλιανοῦ Γονατᾶ, στὸ «Εἰδικὸν Γραφεῖον Ἀδριανουπόλεως».

Μέχρι τοῦδε καὶ ἐπὶ πολὺ ἀκόμη δὲν θὰ καταγίνωμεν παρὰ εἰς μελέτην τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Νομοῦ Κωνσταντινουπόλεως (5 ὥρας ἔξω τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπάρχουσι βουλγαρόφωνα ἢ βουλγαρίζοντα χωρία). Τὰ πορίσματα τῆς μελέτης μας αὐτῆς θὰ ὑποβάλωμεν μετὰ στατιστικῶν κτλ. εἰς τὸν κ. Γρ. πρὸ πάσης ἐνεργείας.

Z.

Ἀκολουθεῖ ἡ ἐπόμενη σημείωσις :

Ἡ ἀντικατασκοπεῖα τοῦ Ἑγγλοῦ τούτου ἀνετέθη εἰς τὸν διευθυντὴν τοῦ τμήματος τῆς ἀσφαλείας κ. Σπ. Μίλιον¹. 27-6-08 — Π. Δαγκλῆς.

Ἀνακοινώσαντος δὲ τούτου ὅτι ὁ Ἑγγλος ἀνεχώρησεν εἰς Θεσσαλίαν χάριν περιοδείας, παρεκλήθη τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν νὰ διατάξῃ τὰς ἐκεῖ ἀστυνομίας νὰ παρακολουθῶσι τοῦτον. 2 Ἰουλ. 08. Π.Γ.Δ.

Ἐπιστολὴ ἱ. Δραγοῦμη πρὸς Δαγκλῆ :

Τῆ 26 Ἰουνίου (1908)

Φίλε Κύριε Δαγκλῆ,

Θὰ ἔλθῃ νὰ σᾶς συναντήσῃ ὁ ἀνθυπολοχαγὸς κ. Γαρδίκας, ὃν ὁ Z. κρίνει κατάλληλον πρὸς ἐργασίαν. Συνεφωνήσαμεν μὲ τὸν κ. Ξυδάκην², νὰ τοποθετηθῇ εἰς Σαράντα Ἐκκλησίας, καὶ ἐπείγεται ὁ κ. Ξ. νὰ τὸν ἴδῃ ἐκεῖ.

Ἐπειδὴ ἰδρῦθῃ ἐσχάτως προξενεῖον ἐν Σαράντα Ἐκκλησίαις, δύναται ὁ κ. Γαρδίκας νὰ τοποθετηθῇ ἐκεῖ ὡς γραμματεὺς τοῦ προξενείου, ὡς ὑπάρχουσι τοιοῦτοι καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς προξενείοις τῆς Θράκης. Φροντίσατε, παρακαλῶ, νὰ παραδεχθῇ τοῦτο ὁ κ. Μπαλτατζῆς, οὕτως ὥστε ἅμα ἐγκαθισταμένου τοῦ προξένου κ. Φραγκίστα εἰς Σαράντα Ἐκκλησίας νὰ συνεγκατασταθῇ καὶ ὁ ἐστολισμένος γραμματεὺς του.

Περὶ τούτου γνωρίζει καὶ ὁ κ. Φραγκίστας.

Ἐν ἡ περιπτώσει δὲν γίνεῖ παραδεκτὴ ἡ τοποθέτησις τοῦ κ. Γαρδίκας ὡς γραμματέως, τότε δύναται οὗτος νὰ ἐγκατασταθῇ ἐκεῖ ὡς διδάσκαλος. Συνεννοήθημεν περὶ τούτου μὲ τὸν ἀρμόδιον Δεσπότην.

Ὡστε παρ' ὑμῶν ἀναμένομεν τὴν παρὰ τοῦ κ. Μπ. (αλτατζῆ) ἐνέργειαν. Καὶ σᾶς εὐχαριστοῦμεν ἐκ τῶν προτέρων. Δὲν πιστεύω νὰ ἀπαντήσωμεν παρ' αὐτοῦ δυσκολίας.

Μετὰ σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης, Ὁλως ὑμέτερος

† Ἰωαννίκιος

1. Ὑπάρχουν τρία σχετικὰ σημειώματά του «διὰ τὸν κ. Παρμενίωνα», μὲ τὸ ψευδώνυμο «Σάσων».

2. Νικόλαος Ξυδάκης, πρόξενος στὴν Ἀδριανούπολη.

Συνεχίζει στο ίδιο χαρτί και με την ίδια ημερομηνία ο Σουλιώτης :

Σεβαστέ μοι,

Ὁ κ. Γαρδικας νομίζω ὅτι εἶναι κατάλληλος διὰ τὰς Σαράντα Ἐκκλησίας. Ἡ ἀνάγκη ἐστολισμένου ἐκεῖ εἶναι ἐπείγουσα. Ἄν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τοποθετηθῆ ὡς γραμματεὺς, ὡς διδάσκαλος θὰ ἔχη καὶ τὸν μισθὸν τῆς θέσεώς του, ὥστε νὰ μὴ ἐπιβαρύνῃ κανένα προϋπολογισμόν.

Μετὰ σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης
Ζ.

Ἐπιστολὴ Δαγκλῆ πρὸς Ἰ. Δραγούμη :

Ἀθήναι τῆ 6 Ἰουλίου 1908

Φίλτατε,

Ἔλαβον τὴν ἐπιστολήν σας τῆς 20 καὶ 26 λήξαντος. Ἐλπίζω ὅτι ὁ κ. Γρ. θὰ ἔλαβε πλέον τὴν περίφημον εἰδοποίησιν περὶ τοῦ Ζ. τοῦ πρώην ἀρμόδιου¹, ὅστις ρητῶς μὲ εἶχε διαβεβαιώσει ὅτι τὴν ἔστειλεν. Ἄν τυχὸν δὲν τὴν ἔλαβε καὶ ἔχει ἀνάγκην τοιαύτης εἰδοποίησατέ με νὰ παρακαλέσω πρὸς τοῦτο τὸν νέον.

Περὶ διορισμοῦ εἰδικοῦ γραφέως εἰς Σαράντα Ἐκκλησίας ὠμίλησα εἰς τὸν ἀρμόδιον καὶ τὸν παρεκάλεσα ν' ἀποστείλῃ τοιοῦτον, ἀνεγνώρισε δὲ τὴν ἀνάγκην καὶ μοὶ ὑπεσχέθη ὅτι θὰ τὸ κάμῃ. Δὲν τοῦ ἔδωσα ὁμῶς ἀκόμη σημεῖωσιν περὶ τοῦ Γαρδικα, διότι, ἐνῶ μοὶ ἐγράφατε ὅτι θὰ ἔλθῃ νὰ μὲ συναντήσῃ (ἐξ οὗ ὑπέθεσα ὅτι συνεννοήθητε μετ' αὐτοῦ), δὲν εἶδον αὐτὸν μέχρι τοῦδε. Φοβοῦμαι ὅτι δὲν θὰ ἔχη πολλὴν ὄρεξιν νὰ ἐργασθῆ καὶ ἴσως δὲν εἶναι κατάλληλος, διότι ἐνῶ πρὸ δύο μηνῶν μοῦ ὑπέσχετο ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ ὑπάγῃ ὅπου εἶναι ἀνάγκη καὶ μὲ σῶμα ἀκόμη, ἔπειτα ὅταν παρουσιάσθῃ ἀνάγκη μοῦ ἐζήτησεν ἐπανειλημμένως ἀναβολὴν διὰ νὰ σκεφθῆ καὶ τέλος πρὸ πολλοῦ ἤδη δὲν τὸν εἶδον πλέον. Ἐν τούτοις ἂν τὸν νομίζετε κατάλληλον καὶ ἂν ἔλθῃ νὰ μοῦ δηλώσῃ τὴν ἐπιθυμίαν καὶ προθυμίαν του νὰ ὑπάγῃ, θὰ τὸν συστήσω εἰς τὸν ἀρμόδιον, ἵνα ἀποσταλῆ. Ἄν ὁμῶς ἐν τῷ μεταξύ εὐρῶ ἄλλον τινὰ καταλληλότερον θὰ συστήσω αὐτόν.

Εἰς τὸν κ. Ζ. ἀνακοινοῦτε ταῦτα, ἄλλοτε θὰ τῷ γράψω περὶ τῶν ἄλλων ζητημάτων περὶ ὧν μοὶ ἔγραψε. Ἐπὶ τοῦ παρόντος προσφέρατε αὐτῷ τοὺς χαιρετισμούς μου καὶ εἶπέτε του ὅτι λυποῦμαι διότι δὲν κατῶρ-

1. Ἡ κυβέρνησις Θεοτόκη εἶχε ἀνασηματισεῖ στὶς 21 Ἰουνίου. Ἰπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν διορίσθηκε ὁ Γεώργιος Μπαλτατζῆς, ποῦ, ὅπως εἶδαμε στὸ πρῶτο ἔγγραφο αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου, ἦταν ὡς τότε πρόεδρος τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου. Δὲν φαίνεται νὰ τὸν διαδέχθηκε ἄλλος πρόεδρος. «Πρῶην ἀρμόδιος» εἶναι ὁ προκατόχος του στὸ ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν, Ἀλέξ. Σκουζές.

θωσα ακόμη νά μετατεθῆ εἰς Ἀθήνας ὁ ἀδελφός του, ἂν καί πολλάκις ἔχω παρακαλέσει τὸν κ. Στρεῖτ. Μοῖ ὑπόσχεται μὲν δὲν βλέπω ὁμως τὸ ἀποτέλεσμα.

Δεχθῆτε τοὺς φιλικοὺς χαιρετισμούς μου. Ὑμέτερος
Παρμενίων

Οἱ παραπάνω δημοσιεύμενες ἐπιστολές Δαγκλῆ – Δραγούμη – Σουλιώτη περιορίζονται στὸ στάδιο τῶν συνεννοήσεων μὲ τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ ἀποσκοποῦν νά ἐξασφαλιστεῖ ἀνεμπόδιστα ἀπὸ ἑλληνικὴ πλευρὰ ἡ ὀργανωτικὴ προσπάθεια τῶν δύο φίλων στὴν Πόλη καὶ στὴ γύρω Θράκη.

Ἡ «Ὁργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως» δὲν ἦταν τὸ μόνον ἀντικείμενον αὐτῆς τῆς ἀλληλογραφίας. Οἱ δύο φίλοι εἶχαν ἐπίσης στενὰ συνεργασθεῖ μὲ τὸν Δαγκλῆ γενικώτερα γιὰ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου, θέμα πού εἶχε προκαλέσει, ὅπως εἶδαμε, ἀλλεπάλληλες κρίσεις ἐν τῇ διοίκῳσιν τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας καὶ ἀλλεπάλληλα σχέδια καταστατικῶν καὶ κανονισμῶν. Εἶναι, ἄλλωστε, δυσδιάκριτα τὰ ὄρια καὶ συχνὰ συμβαίνει, ἔγγραφα πού κατ' ἀρχὴν ἀφοροῦν ὀρισμένα τοπικὰ κέντρα, μάλιστα μεγάλα ὅπως ἡ Πόλη καὶ ἡ Θεσσαλονίκη, νὰ πραγματεύονται γενικώτερα ὀργανωτικὰ θέματα.

Θὰ παρατεθεῖ τὸ σχετικὸ ὑλικὸ τοῦ Ἀρχείου λίγο παρακάτω, ὅταν καταλήξουν ὅλες αὐτὲς οἱ προκαταρκτικὲς ἐργασίες ἐν τῇ Ἰδρυσῳσιν τῆς νέας μυστικῆς ὑπηρεσίας πού, μὲ τὸ ὄνομα «Πανελληνίους Ὁργάνωσις», διαδέχτηκε τὸ «Μακεδονικὸν Κομιτάτον».

Ἀλλὰ σ' αὐτὸ τὸ πρῶτον ἐξάμηνον τοῦ 1908, παράλληλα μὲ τὴν ἀναδιοργανωτικὴν ἐργασίαν, ἐξακολουθοῦσε, καὶ μάλιστα ἐντονώτερη, ἡ δράσις τῶν τοπικῶν κέντρων. Ἀνάγκη λοιπὸν ν' ἀναφερθοῦν ἐδῶ τὰ σπουδαιότερα ἀπ' ὅσα ἔγγραφα ἀνάγονται σ' αὐτὴν τὴν περίοδο.

3. ΤΑ «ΕΙΔΙΚΑ ΓΡΑΦΕΙΑ»

Μὲ τὴν ἔκφραση «Εἰδικὰ Γραφεῖα» ἢ «Κέντρα» νοοῦνται, στὰ ἔγγραφα τοῦ Ἀρχείου, οἱ ἀπόρρητες ὑπηρεσίες πού λειτουργοῦσαν σὲ ἑλληνοκατοικημένες τουρκοκρατούμενες περιοχές. Κατὰ κανόνα, τὶς ἀποτελοῦσαν νέοι ἀξιωματικοὶ ἢ καὶ ὑπαξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ ναυτικοῦ, πού ἐργάζονταν ὑπὸ ψευδώνυμον, δῆθεν ὡς γραφεῖς τῶν ἑλληνικῶν προξενείων ἢ μὲ ἄλλη φανερὴ ἰδιότητα δασκάλου, ἐμπόρου, ἐμποροῦπαλλήλου κλπ.

Τὸ «Εἰδικὸν Γραφεῖον Θεσσαλονίκης».—Τὸ σπουδαιότερον «Εἰδικὸν Γραφεῖον» ἦταν τῆς Θεσσαλονίκης, τόσο γιὰ τὴν ἔκτασιν τῆς δικαιοδοσίας του ὅσο καὶ γιὰ τὴν αὐτοδύναμιν ὀργάνωσιν πού εἶχε ἀποκτήσει ἐπὶ Λάμπρου Κορομηλά. Εἶδαμε παραπάνω ὅτι αὐτὸ χρηματοδοτοῦσε ἄλλα μικρότερα «Εἰδικὰ Γραφεῖα», ἀκόμα καὶ τὴν κεντρικὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Κομιτάτου, καὶ ὅτι αὐτὸ εἶχε ζητήσῳσιν καὶ ἐπιτύχει ἀπὸ τὴν κυβέρνησῳσιν ν' ἀνατεθεῖ ἡ διεύθυνσις τοῦ «Βιλαετίου» στὸν Δαγκλῆ. Τὸ κῦρος του ἦταν, λοιπὸν, μεγάλο καὶ τὰ ἔγγραφα του παρουσιάζουν πολλαπλὸ ἐνδιαφέρον γιὰτί, πέρα ἀπὸ τὰ τοπικὰ ζητήματα, ἐκφράζουν γενικώτερα τὸν ἀγῶνα καὶ συχνὰ παρέχουν εἰκόνα συνθετικῆς τῶν ὀργανωτικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν του προβλημάτων.

Τῶν ἄλλων «Εἰδικῶν Γραφείων» τὰ ἔγγραφα καὶ τὰ μεταγενέστερα τοῦ Γραφείου Θεσσαλονίκης θὰ παρατεθοῦν συγκεντρωμένα λίγο παρακάτω, ἀφοῦ πρῶτα δοῦμε νά στερεώνεται ἡ «Πανελληνίους Ὁργάνωσις».

Ἡ δολοφονία τοῦ Θεοδώρου Ἀσκητῆ.— Στις 22 Φεβρουαρίου 1908, Βούλγαροι κοιματζήδες δολοφόνησαν στὴ Θεσσαλονίκη τὸν διερμηνέα τοῦ ἑλληνικοῦ προξενείου Θεόδωρο Ἀσκητῆ. Τὸ ἐγκλημα ἐγίνε ἀφορμὴ νὰ ζητηθεῖ ἀπὸ τὸ εἰδικὸ γραφεῖο Θεσσαλονίκης ἡ ἀναδιοργάνωση τοῦ «ἐκτελεστικοῦ»¹ τῆς, ποῦ εἶχε χαλαρώσει κάπως, ὅπως δλόκληρη ἡ ὀργάνωση τοῦ Κέντρου Θεσσαλονίκης μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Κορομηλά, Σεπτέμβριο 1907.

Τις δυὸ πρώτες ἐπόμενες ἐπιστολὲς ὑπογράφει, μὲ τὰ ψευδώνυμα Δ. Ζώης καὶ Β 3, ὁ ὑπολοχαγὸς τοῦ μηχανικοῦ Δ. Κάκκαβος. Ὑπάρχουν ἄλλες δυὸ ἐπιστολὲς του γύρω ἀπὸ τὸ ἴδιο θέμα.

Στὴν ἀπάντησή του ὁ Δαγκλῆς ἐρμηνεύει τὶς ὁδηγίες τοῦ πρωθυπουργοῦ Θεοτόκη γιὰ τὸ θέμα τῶν ἀντιποίνων.

7 Μαρτίου 1908

Σεβαστέ μοι κ. Συνταγματάρχα,

Ἡ δολοφονία τοῦ διερμηνέως τοῦ ἐνταῦθα Προξενείου μας ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ σκεφθῶμεν σοβαρότερον περὶ ὀργανώσεως τῆς πόλεως Θεσσαλονίκης. Μέχρι τοῦδε οἱ ἡμέτεροι προέβησαν κατ' ἐπανάληψιν εἰς αἱματηρὰς κατὰ βουλγάρων ἐνεργείας καὶ ὁμως οὐδέποτε οὗτοι ἐσκέφθησαν νὰ προβῶσιν εἰς ἀντεκδικήσεις, ἀπεδόσαμεν δὲ τὴν τοιαύτην ἐπιφυλακτικότητὰ των εἰς τὸ ὅτι διὰ τῶν ἀντεκδικήσεων διέβλεπον προφανῶς τὸν κίνδυνον τῆς ἀποσυνθέσεώς των, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ἐν Θεσσαλονίκη εἴμεθα ὑπερπενταπλάσιοι τούτων. Οἱ ἐνταῦθα βούλγαροι ἔχω τὴν πεποιθῆσιν ὅτι οὐδέποτε θὰ συγκατένευσον διὰ τοιαύτας ἐνεργείας ἀντιλαμβανόμενοι τὸν κίνδυνον ἰδίᾳ ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἐμπόριον, ἀλλ' οἱ τοῦ Κομιτάτου ἀποβλέποντες τὸ νὰ παρασύρῳσι καὶ τοὺς ἐνταῦθα σχισματικούς, τοὺς κατ' αὐτὸ ἀδρανοῦντας, εἰς ζῶηροτέραν δρᾶσιν ἀπεφάσισαν καὶ ἐξετέλεσαν τὴν κατὰ τοῦ Ἀσκητοῦ δολοφονίαν.

Μυρία εἶναι αἱ μετὰ τὴν δολοφονίαν κυκλοφορήσασαι διαδόσεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων βεβαίως δὲν πρέπει νὰ δώσωμεν ἀπόλυτον πίστιν. Μεταξὺ ἄλλων διαδίδεται ὅτι ἡ δολοφονία τοῦ Ἀσκητοῦ εἶναι ἕναρξις πραγματοποιήσεως καθωρισμένου σχεδίου τρομοκρατίας, ὅπερ θέλει ἐπεκταθῆ καὶ ἐπὶ τῶν ξένων προξενείων ὅπως οὕτω προκληθῆ ἡ Εὐρωπαϊκὴ ἐπέμβασις. Ὅπωςδὴποτε, εἴτε κατὰ μεμονωμένων προσώπων στραφῶσιν εἴτε πρὸς ἐξυπηρέτησιν εὐρυτέρας πολιτικῆς σκέψεως, ἡμεῖς ἔχομεν ὑποχρέωσιν νὰ ὀργανωθῶμεν καὶ πρὸς ματαίωσιν εἰ δυνατὸν τῶν παρασκευαζομένων σχεδίων των καὶ πρὸς ἄμυναν ἡμῶν, κατὰ μιᾶς τοιαύτης ἀπεγνωσμένης ἀποφάσεώς των.

Καὶ τὸ μὲν θεωρητικὸν οὕτως εἶπεῖν μέρος ὀργανώσεως, δηλαδὴ τὸ τῆς ταξινομήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου τῆς πόλεως κατὰ ἱεραρχικὴν

1. Μὲ αὐτὴν τὴ λέξην νοοῦνται ἐδῶ, ὅπως καὶ σὲ ἄλλα ἐγγράφα αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου, κατώτερα ὄργανα ἐπιφορτισμένα ἀπὸ τὰ «Εἰδικὰ Γραφεῖα» νὰ ἐπιβάλλουν «βίαια μέτρα». Βλ. ἀναλυτικώτερα περὶ «Ἐκτελεστικοῦ» στὴν ἐπιστολὴ Ζώη ποῦ ἀκολουθεῖ.

τινα τάξιν εἶναι δυνατὸν καὶ προέβημεν ἤδη εἰς τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν, ἀπαιτεῖται ὁμως ἕτερα δύναμις δυναμένη νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ὀργάνωσιν ταύτην, καὶ αὕτη εἶναι τὸ ἐκτελεστικόν.

Τὸ ἐκτελεστικὸν προῶρισται νὰ ὑποχρεοῖ τοὺς ἡμετέρους νὰ σέβωνται τὰς ἀποφάσεις τοῦ ἀνωτέρου Συμβουλίου τῆς Ὁργανώσεως, νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν αὐστηρὰν ὅσον ἔνεστιν ἐφαρμογὴν τοῦ οἰκονομικοῦ πολέμου καὶ τὴν ἐκτέλεσιν φόνων πρὸς ἀντεκδίκησιν, ὡσάκις τοῦτο θεωρηθῆ ἀναγκαῖον. Τὸ ἐκτελεστικὸν τοῦτο συγκροτούμενον ὡς ἐκ τοῦ εἶδους τῆς ὑπηρεσίας του ἀπὸ πρόσωπα τῆς κατωτάτης κοινωνικῆς τάξεως, ἀποβράσματα συνήθως τῶν χαρτοπαικτείων καὶ οἰνοπωλείων, πολὺ δίκαιως δὲν εὐρίσκετο μέχρι τοῦδε εἰς ἀπ' εὐθείας μετὰ τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας συνάφειαν δι' ἔλλειψιν ἐμπιστοσύνης, ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἡ μὴ συνοχὴ καὶ πειθαρχία τοῦ σώματος τούτου· ἀφ' ἑτέρου τοῦ ἐκτελεστικοῦ μὴ λειτουργούντος ἀρτίως καὶ ἡ λοιπὴ ὀργάνωσις παραλύει, διὰ τοῦτο θεωροῦμεν καλὸν ὅπως τὴν διεύθυνσιν τῶν ἐκτελεστικῶν τῶν τριῶν τμημάτων τῆς πόλεως ἀναθέσωμεν εἰς τρεῖς εὐπειθεῖς, συνετοὺς καὶ τολμηροὺς ὑπαξιωματικούς, μεθ' ὧν δύναται εὐχερῶς καὶ τὸ κέντρον νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπικοινωνίαν, ἰδίᾳ δὲ ὁ ἐπὶ τούτῳ ἐντεταλμένος ἀξιωματικὸς ἐπὶ τῆς ὀργανώσεως.

Τὴν ἀποστολὴν τῶν τριῶν τούτων ὑπαξιωματικῶν θεωροῦμεν οὐ μόνον ἀναγκαίαν, ἀλλὰ καὶ ἐπείγουσαν, ἵνα μὴ ἐνδεχομένη δευτέρα θυσία ἡμετέρου εἴτε ἐπισήμου εἴτε ἀνεπισήμου ἐπιφέρῃ τὴν πλήρη ἀπογοήτευσιν τοῦ ἑνταῦθα ἑλληνικοῦ στοιχείου καὶ συνεπῶς τὴν ὀλοσχερῆ ἀποσύνθεσιν τῆς ὀργανώσεώς μας. Μιουμένων διὰ τῆς ὀργανώσεως τῆς πόλεως ὑπερτετρακοσίων εἰ δυνατὸν ἡμετέρων, καὶ τὴν πλήρη ἀστυνομίαν τῆς πόλεως δυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν καὶ ἐνημερότητα μεγαλυτέραν ὡς πρὸς τὰς ἐνεργείας τῶν ἀντιθέτων νὰ ἐξασφαλίσωμεν. Μὴ λησμονῶμεν συγχρόνως ὅτι αἱ ἐν τῇ πόλει ἐνεργεῖαι ἔχουσι πάντοτε σχετικὸν ἀντίκτυπον καὶ ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χῶρᾳ.

Ἐλπίζω, Συνταγματάρχα μου, ὅτι ἀναγνωρίζοντες τὸ ἐπεῖγον τοῦ προκειμένου ζητήματος θέλετε συντελέσει ἐφ' ὅσον ἐξαρτᾶται παρ' ὑμῶν εἰς τὴν ταχύτεραν ἀποστολὴν τῶν ὑπαξιωματικῶν τούτων.

Μετ' ἀπειροῦ σεβασμοῦ, πρόθυμος τῶν ὑμετέρων διαταγῶν,

Δ. Ζώης

Ἄκολουθεῖ ἡ ἐπόμενη σημείωσις Δαγκλῆ :

15 Μαρτίου. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι ἐπιδοκιμάζω τὰ γραφόμενά του, ἀλλ' ὅτι θεωρῶ δύσκολον νὰ εὐρεθῶσιν ὑπαξιωματικοὶ κατάλληλοι πρὸς τὸν σκοπὸν. Ἐὰν εὐρεθῶσι θὰ τοὺς στείλωμεν. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐστάλησαν δύο ἰδιῶται. Τίθεται ὑπ' ὄψιν του ὁ ἰατρὸς Βλάχος μήπως εἶναι κατάλληλος. Π.Γ.Δ.

Δεύτερη επιστολή του Β 3 :

21 Μαρτίου 1908

Σεβαστέ μου,

Ἐπειδὴ ἀπὸ τῆς δολοφονίας τοῦ Ἀσκητοῦ νέα ὅλως περίοδος ἐγκαινιάζεται ὅσον ἀφορᾷ τὴν Θεσσαλονίκην, θεωρῶ καθήκον μου ὅπως ἐν ὀλίγοις σᾶς ἐκθέσω τὴν ἤδη κρατοῦσαν ἐν τῇ πόλει κατάστασιν καὶ παρακαλέσω ὑμᾶς ὅπως εἰ δυνατόν συντελέσητε ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὴν διαγραφὴν τῆς περαιτέρω πορείας μας, ἀφ' ἑτέρου δὲ μᾶς ἐξαγάγητε τῆς ὄντως δυσχεροῦς θέσεως, ἐν ἣ ἤδη ἀπέναντι τοῦ κ. προξένου εὐρισκόμεθα.

Μετὰ τὴν στυγεράν πράξιν τῆς δολοφονίας τοῦ Ἀσκητοῦ, πολὺν δικαίως εἰς ὅλους μας ἐγεννήθη πρωτίστως ἡ ἰδέα τῆς ἀντεκδικήσεως ἐπὶ ἰσοτίμων τοῦ θυσιασθέντος προσώπων, ἀλλ' ὁ κ. πρόξενος¹ θέλων νὰ κατευνάσῃ τὴν καταφανῆ καὶ δικαίαν ἀγανάκτησίν μας κατὰ τῆς τοιαύτης βουλγαρικῆς θρασυτήτος, ἐπεζήτει νὰ μᾶς πείσῃ ὅτι δέον ν' ἀφήσωμεν εἰς τὴν Κυβέρνησιν νὰ ἐκμεταλλευθῇ πολιτικῶς τὴν θυσίαν ταύτην καὶ συνεπῶς ν' ἀπόσχωμεν πάσης ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀντεκδικήσεως. Διὰ ν' ἄρῃ μάλιστα ἀπ' αὐτοῦ πᾶσαν εὐθύνην ἐνδεχομένης ἀνησυχίας, ἐτηλεγράφησεν εἰς τὴν Κυβέρνησιν περὶ τῆς κρατοῦσης πρὸς ἀντεκδίκησιν ἐξεγέρσεως τῆς κοινῆς γνώμης προσθέτων καὶ τὰς διατυπωθείσας αὐτῷ παραινετικὰς συμβουλὰς τῶν ξένων, ἐζήτει δὲ ὀδηγίας ἂν πρέπει νὰ προβῶμεν εἰς ἀντεκδικήσεις ἢ ὄχι.

Ἡ Κυβέρνησις πολὺ φυσικῶς ἀπήντησεν ὅτι δέον ν' ἀποφύγωμεν τὰς ἀντεκδικήσεις καθόσον σκοπεῖ νὰ τὸ ἐκμεταλλευθῇ διπλωματικῶς, ἀλλ' ἐνῶ ταῦτα διεβίβαζε πρὸς ὑμᾶς, ἀφ' ἑτέρου οὔτε διὰ τῆς τελέσεως πανελληνίων μνημοσύνων οὔτε δι' ἄλλου τινὸς τρόπου ἐπεδίωξε νὰ καλλιεργήσῃ μίαν πάνδημον διαμαρτυρίαν κατὰ τῆς ἀποτροπαίου ταύτης δολοφονίας, ὥστε ἐπὶ τοῦ ἔρεθισμοῦ τούτου νὰ στηρίξῃ τὰς ἐντόνους διαμαρτυρίας της, διὰ τοῦτο τὴν ὑποδεικνυομένην πολιτικὴν ὠφέλειαν ἐθεωρήσαμεν ὡς πρόσχημα δι' οὗ ἔδει νὰ καλυφθῇ ἡ τυπικὴ ἀρνητικὴ ἀπάντησις. Ἐχω τὴν πεποίθησιν ὅτι οὐδέποτε πρακτικὸν ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ὅσον ἐμπιστευτικὸν καὶ ἂν θεωρηθῇ εἶναι δυνατόν ποτὲ νὰ παραγγέλλῃ τὴν ἐκτέλεσιν φόνων δι' οἰονδήποτε σκοπὸν, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἡ ἐνταῦθα κοινὴ γνώμη ἐζήτει καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ ζητῇ μετὰ λύσεως τὴν ἀντεκδίκησιν.

Πρὸ τοιαύτης καταστάσεως εὐρεθέντες ἠναγκάσθημεν συνεννοούμενοι μετὰ τοῦ ἐπὶ τῆς ὀργανώσεως τῆς πόλεως ἡμετέρου, νὰ παραγγείλωμεν τὴν ἐξόντωσιν οἰονδήποτε ἐκ τῶν ἐπισήμων ἢ ἐπιφανῶν βουλγάρων. Ἡ ἐκτέλεσις ἤτο δυσχερὴς καθόσον οἱ ἐπίσημοι καὶ ὀπωσδήποτε σημαί-

1. Ὁ Ἀνδρέας Παπαδιαμαντόπουλος.

νοντες βούλγαροι ἔκτοτε προσέλαβον διπλοῦς σωματοφύλακας. Τέλος τὴν 15ην τρέχοντος ἐπετεύχθη ὁ τραυματισμὸς τοῦ διασήμου βουλγάρου Χατζημητσεφ μεγαλεμπόρου, ἀρχικομιτατζῆ, ἰδιαιτέρου συμβούλου τοῦ ἐνταῦθα βουλγάρου πράκτορος καὶ δεσμοῦ συγκρατοῦντος τὰς μετὰ τοῦ ρωσικοῦ προξενείου σχέσεις τοῦ βουλγαρικοῦ πρακτορείου, καθόσον ἦτο καὶ ἐπίσημος διερμηνεὺς τοῦ Ρωσικοῦ προξενείου. Κατ' ἀρχὰς διεδόθη ὅτι τὸ τραῦμα ἦτο θανατηφόρον καὶ ἡ κοινὴ γνώμη ἰκανοποιήθη ὅπως δῆποτε διὰ τῆς ἐνεργείας ταύτης, δυστυχῶς βραδύτερον ἐπιστοποιήθη ὅτι δὲν εἶναι θανατηφόρον καὶ ναὶ μὲν ἡ ἡλικία του καὶ ἡ μὴ ἐξαγωγή εἰσέτι τῆς σφαίρας καθιστῶσι τὴν ὑγείαν του πάντοτε ἐπισηφάλη, ἀλλ' ἡ κοινὴ γνώμη μὴ ἀριθμοῦσα θῦμα ἀντεκδικήσεως ἐξακολουθεῖ οὕσα ἐν ἐξεγέρσει.

Πρὸς τὸν κ. πρόξενον ὑπερικοσαετῆ ὑπάλληλον, μὴ τολμῶντα ν' ἀναλάβῃ οὐδεμίαν εὐθύνην, τούναντίον δὲ παριστῶντα πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ὅτι δέον ν' ἀποφύγωμεν τὰς ἀντεκδικήσεις ἵνα μὴ προκαλῶμεν τὴν δυσμενῆ πρὸς ἡμᾶς στάσιν τῶν Εὐρωπαίων, ἀπεφύγαμεν νὰ δηλώσωμεν ὅτι προῆλθεν ἐξ ἡμῶν, ἀλλ' ἂν τοῦτο παρῆλθεν ἤδη, ἐνδεχόμενον αὔριον νὰ δημιουργηθῆ νέον, ὅποτε καὶ ἡ ἐν τῷ γραφείῳ κατάστασις καθίσταται λίαν ἀνώμαλος, καὶ ὀφείλομεν νὰ προλάβωμεν ἵνα μὴ ἐπέλθῃ πλήρης διάστασις μετὰ τοῦ κ. προξένου, μεθ' οὗ ἤδη τηροῦμεν ἀρίστας σχέσεις καίτοι ἀντιλαμβανομένου τὴν εἰς τὴν κατὰ τοῦ Χατζημητσεφ ἐνέργειαν συμμετοχὴν μας.

Ὅμολογῶ ὅτι ἡ πρὸς τὸν πρόξενον συμπεριφορὰ μας δὲν εἶναι πολὺ κανονικὴ καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξακολουθήσῃ ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας, ἀφ' ἐνὸς ἡ Κυβέρνησις, συμφώνως ταῖς πληροφορίαις τοῦ προξένου νὰ παραγγέλλῃ τὴν ἀναστολὴν πάσης ἀντεκδικήσεως, ἀφ' ἑτέρου ἡμεῖς ἐκ τῶν πραγμάτων σχηματίζοντες πεποιθήσιν νὰ προβαίνωμεν ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ προξένου εἰς ἐνεργείας κατὰ βουλγάρων. Ὑπέικοντες εἰς τὰς διαταγὰς τῆς Κυβερνήσεως συνεννοήθημεν ν' ἀποφύγωμεν τὰς κατ' ἐπισήμων ἀντεκδικήσεις, δὲν ἐννοοῦμεν ὅμως διατί νὰ μὴ ἐξακολουθήσῃ τὸ ἀπὸ διετίας σχεδὸν ἰσχυρὸν καθεστῶς καθ' ὃ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐφρονεῦντο σοβαροὶ παράγοντες τῆς ὑπαίθρου χώρας, ἐναντίον τῶν ὁποίων οὐδὲν ἠδυνάμεθα νὰ λάβωμεν μέτρον, εἴτε διότι δὲν ὑπάρχουσι σώματα εἰς τὸ διαμέρισμά των εἴτε διότι ἡ παρουσία στρατοῦ δὲν ἐπέτρεπεν εἰς τὰ ἡμέτερα σώματα τὴν ἐν τοῖς χωρίοις των εἰσοδὸν των.

Ἐκ τῆς δυσχεροῦς ταύτης θέσεως παρακαλῶ νὰ μᾶς ἐξαγάγητε συνιστῶντες τῇ Κυβερνήσει ὅπως δι' ὑμῶν, διότι ἐπισήμως εἶναι ἀδύνατον νὰ τὸ κάμῃ, ὑποδείξῃ εἰς τὰ εἰδικὰ γραφεῖα ἐνεργότεραν καὶ ἐν ταῖς πόλεσι δρᾶσιν, ἐκτὸς ἂν κατὰ πεποιθήσιν καὶ ὄχι ὑπὸ πολιτικῆς ἐπιφυλακτικότητος δεσμευομένη, φρονῆ ὅτι δέον νὰ παύσωμεν τὰς ἀντεκδικήσεις ἐν ταῖς πόλεσι ἵνα μὴ οὕτω ὠθήσωμεν τὰ πράγματα πρὸς τὴν ταχυτέραν Εὐρωπαϊκὴν παρέμβασιν ἣτις ὁμολογουμένως ἤθελεν εἶναι ὀλεθρία δι' ἡμᾶς.

Μυρία διαδόσεις καθ' ἡμέραν κυκλοφοροῦσιν ὅσον ἀφορᾷ εἰς δολοφονίας καθ' ἡμετέρων ἐπισήμων καὶ μὴ ὡς καὶ κατὰ ξένων ἐπισήμων, ἀλλὰ μέχρι τοῦδε εἰς οὐδεμίαν κατ' οὐδενὸς ἐνέργειαν οἱ βούλγαροι προέβησαν, καίτοι ἀπὸ τοῦ Ἀσκητοῦ οἱ ἡμέτεροι εἰς δύο κατ' αὐτῶν ἀνεπιτυχεῖς ἀποπείρας προέβησαν καὶ εἰς τὸν τραυματισμὸν τοῦ Χατζημητσεφ.

Ἡ ἐν τῇ πόλει κατάστασις εἶναι ὄντως ἀνώμαλος, ὅλοι σχεδὸν οἱ βούλγαροι καὶ οἱ μᾶλλον σημαίνοντες ἐκ τῶν ἡμετέρων ἐξέρχονται ὑπὸ συνοδείαν σωματοφυλάκων. Ἡ πόλις ἐπληρώθη μυστικῶν ἀστυνομικῶν δυστυχῶς εἰς τὰ ὄργανα τῆς ἀστυνομίας οὐδεμίαν ἐμπιστοσύνην δέον νὰ τρέφωμεν.

Ἐὰν ἡ δολοφονία τοῦ Ἀσκητοῦ εἶναι ἀπόρροια εὐρυτέρας πολιτικῆς ἐνεργείας ἐκ μέρους τῶν βουλγάρων, ἀναμφισβητήτως θὰ τὴν διαδεχθῆ δευτέρα καθ' ἡμετέρου, ὅποτε μόνον διὰ καταλλήλου ἐγκαίρου ἀντεκδικήσεως δυνάμεθα νὰ προλάβωμεν τὴν περαιτέρω ἐξάπλωσιν καὶ πρὸς τοῦτο ὀφείλομεν νὰ παρασκευασθῶμεν ὡς καὶ ἐν προηγουμένη μου σᾶς ἀνέφερον. Πλὴν τούτου κατ' ἀσφαλεῖς ἡμῶν πληροφορίας, πολλὰ ὑποπτα πρόσωπα κατ' αὐτὰς συνέρρευσαν ἐνταῦθα.

Παρακαλῶ ἐπομένως ὅπως ἀφ' ἐνὸς μὲν μᾶς ἀποστείλητε εἰ δυνατόν τάχιστα τοὺς τρεῖς ζητηθέντας ὑπαξιωματικούς, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸν Ζερβέαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ συνεννοούμενος μετὰ τοῦ κ. Προέδρου κανονιστε τὸ πρόγραμμα τῆς περαιτέρω ἐνεργείας μας, ὅσον ἀφορᾷ τὰς πόλεις.

Ἐὰν ἐπακολουθήσῃ καὶ δευτέρα καθ' ἡμετέρου ἐπίθεσις καὶ δὲν ἐπέλθῃ ἀμέσως αὐστηρὰ καὶ πολλαπλασίως μεγαλυτέρα ἀντεκδικήσεις, τὸ ἡμέτερον στοιχεῖον θ' ἀπογοητευθῆ καὶ τὸ κῦρος μας, ὅπερ μέχρι τοῦδε ἦτο μέγα, ἀναμφισβητήτως θὰ μειωθῆ.

Τὴν ἐπιβάλλουσαν ἀνάγκην τῆς ἀντεκδικήσεως συμμερίζονται οὐ μόνον πάντες οἱ ἐνταῦθα ἐργαζόμενοι γραφεῖς, ἀλλὰ καὶ οἱ ὀπωσδήποτε μεμνημένοι εἰς τὰ τῆς ὀργανώσεως ἐν τῇ πόλει, μεμφόμενοι μάλιστα ἡμᾶς ἐπὶ ἀδρανεῖα.

Μετὰ σεβασμοῦ, πρόθυμος τῶν διαταγῶν σας,

B 3

Ἀπάντησις Δαγκλῆ :

Ἀθῆναι τῆ 2 Ἀπριλίου 1908

Εἰς Κέντρον Θεσσαλονίκης.

Εἰς ἀπάντησιν τῆς ἐπιστολῆς σας τῆς 21 λήξαντος μηνὸς γνωρίζω ὑμῖν ὅτι ὠμίλησα μετὰ τοῦ κ. Πρωτεύως Ἀρμοδίου¹ περὶ τῆς ἐκ τῆς δολο-

1. Στὴν συνθηματικὴ γλώσσα αὐτῆς τῆς ἀλληλογραφίας, Πρωτεύως Ἀρμόδιος εἶναι ὁ πρωθυπουργός.

φονίας τοῦ Ἀσκητοῦ παρουσιασθείσης ἀνάγκης ἀντεκδικήσεων. Ὁ κ. Πρωτεύς ἦτο τῆς ἰδέας ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ γίνωσιν ἀντεκδικήσεις, πρὸ πάντων κατ' ἐπισήμων, ἕνεκα πολιτικῶν λόγων, διότι ἡ Ἀγγλία ἔκαμε παραστάσεις, διότι διεδόθη ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐπρόκειτο νὰ δολοφονήσωσι δύο τῶν αὐτόθι προσξένων, τοὺς τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ἀγγλίας νομίζω. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι ταῦτα ἦσαν ἀνακριβεῖς διαδόσεις, προελθοῦσαι ἐκ βουλγαρικῆς πηγῆς καὶ ὅτι δὲν ἦτο ποτὲ δυνατόν νὰ διαπράξωσι τοιαῦτα ἐγκλήματα οἱ Ἕλληνες. Προκειμένου ὁμως περὶ ἐπιφανῶν βουλγάρων καὶ ἰδίως τῶν ἐχόντων ἐνεργὸν μέρος εἰς τὸ κομιτάτον, τοῦ ἐξέφρασα τὴν ἰδέαν ὅτι αἱ ἀντεκδικήσεις εἶναι ἀναγκαιόταται, διότι δι' αὐτῶν ἀποθαρρύνονται μὲν οἱ Βούλγαροι καὶ δὲν τολμῶσι νὰ ἐνεργήσωσιν ἄλλας δολοφονίας, ἐνθαρρύνονται δὲ οἱ ἡμέτεροι εἰς τὸν ἀγῶνα. Ὁ κ. Πρόεδρος μοῦ εἶπε τότε νὰ σᾶς γνωρίσω ὅτι δὲν ἀπαγορεύει ἀπολύτως τὰς ἀντεκδικήσεις, ἀλλὰ νὰ μὴ γίνωνται αὐταὶ κατὰ ἐπισήμων προσώπων.

Διαβιβάζων ὅθεν ὑμῖν τὴν ἐγκρισιν ταύτην τοῦ κ. Πρωτέως, φρονῶ μεθ' ὑμῶν ὅτι πρέπει νὰ ἐξακολουθήσητε καὶ ἐν ταῖς πόλεσι τὴν αὐτὴν τακτικὴν πρὸς τὰς ἀντεκδικήσεις, ἣν ἐπιτυχῶς ἐφηρμόσατε καὶ ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρῃ. Τὰ ζητήματα ταῦτα διεξάγονται ἢ ὑποτίθεται τοῦλάχιστον ὅτι διεξάγονται ὑπὸ τῆς ἐσωτερικῆς ὀργανώσεως καὶ ἄνευ εὐθύνης τινὸς τοῦ Προξενείου. Ἐπομένως θεωρῶ προτιμώτερον ὅπως ἡ ἐσωτερικὴ ὀργάνωσις μὴ ἀναμιγνύη τὸ ἐπίσημον τοῦτο κέντρον εἰς τὰς τοιαύτας ἐνεργείας, ὅπερ δὲν δύναται νὰ ἔχη εὐθύνην τινά, ὡς δὲν δύναται ἐπίσης νὰ ἔχη τοιαύτην καὶ ἡ Κυβέρνησις, διὰ τὰ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τῆς Μακεδονίας τελούμενα. Βεβαίως ὀφείλομεν νὰ ὑποτασσώμεθα εἰς τὰς ἐντολάς τῆς Κυβερνήσεως ὡς πρὸς τὰς γενικὰς γραμμὰς τῆς ἐνεργείας καὶ νὰ παύσωμεν προσωρινῶς πᾶσαν ἐνέργειαν ὅταν αὕτη ἀπαιτῇ τοῦτο πρὸς ἀποφυγὴν σοβαρᾶς τινος πολιτικῆς περιπλοκῆς. Ἄλλ' ἐπὶ τῆς προκειμένης περιστάσεως ἡ Κυβέρνησις, ὡς σᾶς προεξέθεσα, δὲν ἀπηγόρευεν ἀπολύτως τὰς ἀντεκδικήσεις καὶ μόνον ὡς πρὸς τοὺς ἐπισήμους ἔθεσε περιορισμούς.

Δύνασθε ἐπομένως νὰ ἐξακολουθήσητε τὴν διαγεγραμμένην τακτικὴν, διὰ τὴν ὁποῖαν βεβαίως, προκειμένου περὶ μὴ ἐπισήμου, δὲν πιστεύω νὰ ἔχη ἀντίρρησιν τινα ὁ κ. Γ. Πρόξενος, εἰς ὃν δύνασθε ν' ἀνακοινώσητε τὴν παροῦσαν.

Ἐπαξιωματικούς διὰ τὸ αὐτόθι κέντρον τῆς ὀργανώσεως δὲν σᾶς ἀπέστειλα, διότι δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθημεν ἀκόμη νὰ εὐρωμεν καταλλήλους, δι' ὃν σκοπὸν προορίζετε αὐτούς. Τὸν Ζερβέαν δύνασθε νὰ ἔχητε ἐὰν ἐκ τῆς μετ' αὐτοῦ συνεννοήσεώς σας προκύψῃ ὅτι δύναται οὗτος ἀφόβως νὰ διαμένῃ εἰς Θεσσαλονίκην.

Ὁ ἰατρὸς Ἰ. Βλάχος ἐπέστρεψεν αὐτόθι λαβὼν παρ' ἡμῶν τὰ ἐξοδά

του. Ἐπομένως σᾶς παρακαλῶ ὅπως μεριμνήσητε σπουδαίως περὶ ἀπαλλαγῆς του ἐκ τῆς κατηγορίας.

Παρμενίων

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη γραφεῖσα ὀλίγον ἠλλοιωμένη ὡς πρὸς τινὰς φράσεις, τεθείσας ἀλληγορικῶς ἐστάλη εἰς τὸν κ. Δ. Κάκκαβον ὑπολοχαγὸν παρὰ τῷ Προξενεῖῳ Θεσσαλονίκης, εἰς ἀπάντησιν τῆς ἐπιστολῆς του. Π.Γ.Δ.

Ἐγκατάσταση μυστικῶν πρακτόρων.— Στὴν παρακάτω ἐπιστολῇ ὁ ὑπολοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ Ἀλέξανδρος Μαζαράκης (ψευδῶνυμα: Ἰ. Ἰωαννίδης καὶ Β 2) ἐξετάζει τὸ σημαντικὸ θέμα τῶν μυστικῶν πρακτόρων στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Τουρκίας. Ἀρχίζει μὲ μιὰ σύντομη ἀναδρομὴ στὴ δράση τῶν τελευταίων χρόνων καὶ ἐπισημαίνει τὶς δυσκολίες ποὺ πρέπει νὰ ὑπερνηθοῦν γιὰ νὰ διασκεδασθοῦν οἱ ὑποψίες τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν :

28-3-08

Σεβαστέ μου κύριε Συνταγματάρχα,

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ἀπευθυνθῶ πρὸς ὑμᾶς ὅπως σᾶς ἐκθέσω τὰ κατωτέρω καὶ ζητήσω ἐκ μέρους ὄλων ἡμῶν τῶν ἐνταῦθα ὅπως μελετήσητε τὸ περὶ οὗ πρόκειται ζήτημα καὶ προβῆτε εὐαρεστούμενος εἰς τὴν ἐνέργειαν τῶν δεόντων.

Γνωστὸν ὑμῖν ὅτι ὁ σπουδαιότερος ὄρος εὐδοκίμου ἐν τῷ ἐσωτερικῷ ἐνεργείας ἡμῶν εἶναι ἡ ὕπαρξις ἐν ἐκάστη τῶν πόλεων καὶ κωμοπόλεων τοῦ ἐσωτερικοῦ πρακτόρων ἀπολαούντων τῆς πλήρους ἡμῶν ἐμπιστοσύνης πρὸς οὓς καὶ μόνον νὰ ἐπικοινωνῶμεν καὶ οἷτινες ἀναλαμβάνοντες τὴν διεύθυνσιν ἐπὶ τόπου τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας νὰ δημιουργήσωσι δίκτυον ὁργανώσεως ἀνευ τοῦ ὁποίου ἐξωτερικὴ διὰ σωμάτων ἐνέργεια ἀτελεσφόρητος ἢ παροδικὴ τυγχάνει.

Οἱ Βούλγαροι προηγηθέντες κατὰ δεκάδας ἐτῶν ἡμῶν ἐν τῇ ἐν Μακεδονίᾳ ἐργασίᾳ, καὶ δὴ ἐν ἐποχῇ καθ' ἣν καὶ ἡ ἐπίβλεψις καὶ αἱ καταδιώξεις τῶν Ἀρχῶν δὲν ὑφίσταντο, ἔσχον ὅλην τὴν ἀνεσίαν καὶ τὸν καιρὸν νὰ δημιουργήσωσι τοιαύτην ὁργάνωσιν, μόνον δ' ὅταν εἶχεν αὕτη τελείως καταρτισθῆ προέβησαν εἰς τὸν ἔνοπλον ἀγῶνα.

Ἡμεῖς ἀρξάμενοι ἀπ' εὐθείας τοῦ ἐνόπλου ἀγῶνος χωρὶς νὰ προηγηθῆ τοιαύτη ὁργάνωσις, ἔνεκα τῆς ἐπείγουσας ἀνάγκης τοῦ νὰ συγκρατήσωμεν ὅ,τι εἶχεν ἀπομείνει δὲν εἶχομεν βεβαίως τὸν καιρὸν νὰ ἀσχοληθῶμεν εἰς τοιαύτην συστηματικὴν ἐργασίαν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τὰ ἔκτακτα μέτρα ἅτινα ἔλαβον καὶ λαμβάνουσιν αἱ τοπικαὶ ἀρχαὶ καθίστων ταύτην ἀδύνατον. Τὸ ἐγχώριον ὁμογενὲς στοιχεῖον τὸ διατελοῦν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς βουλγαρικῆς τρομοκρατίας καὶ τοῦ χρήματος τῆς ῥουμανικῆς προπαγάνδας, δὲν ἦτο οὐδ' εἶναι εἰσέτι ἱκανὸν νὰ διεξαγάγῃ μόνον τὸν τε ἔνοπλον καὶ τὸν εἰρηνικὸν ἀγῶνα. Δι' ὃ κατέστη ἀπαραίτητον ὅπως καὶ σώματα ἐξ Ἑλλάδος σταλῶσι καὶ πράκτορες ἐγκατασταθῶσι. Τοιού-

τους ἐγκατεστήσαμεν ἤδη ἀπὸ τοῦ 1905, τινῶν δὲ ἐξ αὐτῶν ἡ ὄντως ἀξία πάσης ἐκτιμήσεως ἐργασία εἶναι γνωστὴ καὶ ὑμῖν. Ἀλλὰ τὰ προσκόμματα ἅτινα αἱ Τουρκ. Ἀρχαὶ παρεμβάλλουσιν εἰς αὐτοὺς κινδυνεύουν νὰ καταστήσουν ἀδύνατον ἐν τῷ μέλλοντι πᾶσαν τοιαύτην, ἀπαραίτητον ἄλλως, ἐγκατάστασιν καὶ ν' ἀφήσουν ὀλόκληρα τμήματα τῆς περιφερείας ἡμῶν ἄνευ κεφαλῆς καὶ διευθύνσεως.

Πάντως οἱ ὑπὸ διαφόρους ιδιότητας κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ Ἀγῶνος ἐγκαταστάντες πράκτορες ἐν Γενιτσοῖς, Γευγελῆ, Ναούση κλπ., ἠναγκάσθησαν ν' ἀπομακρυνθῶσιν μὴ ἀντικατασταθέντες μέχρι τοῦδε, καὶ ὁ τελευταῖος δὲ καὶ ἄριστος πάντων, ὁ ἐν Στρωμνίτση θαυμασίως ὄντως ἐργασθεὶς, ὑπολ. Τσιρογιάννης διετάχθη πρὸ τινων ἡμερῶν ν' ἀπέλθῃ ἐκεῖθεν, τὴν τύχην δ' αὐτοῦ πιθανώτατα θ' ἀκολουθήσῃ καὶ ὁ σταλεὶς ὡς διάδοχος αὐτοῦ, ὑπὸ τὸ πρόσχημα ἐμπόρου ὑπολ. Μητσόπουλος.

Ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε πείρας ἐπέισθημεν ὅτι ἡ ὑπὸ πρόσχημα ἐμπόρου ἐγκατάστασις καὶ εἰς θυσίας ὑλικὰς μεγάλας ὑποβάλλει ἡμᾶς καὶ σχεδὸν ἀδύνατος ἀποβαίνει ὡς ἐκ τῶν μέτρων τῶν ἀρχῶν δικαίως ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας ὑπόπτως προσβλεπουσῶν ἀνθρώπους ἐρχομένους ἐξ Ἑλλάδος ἵνα διεξαγάγωσιν ἐν τοῖς κωμοπόλεσι τοῦ ἐσωτερικοῦ ψευτοεμπόριον καὶ ἡ ὑποψία αὕτη μεταβάλλεται εἰς καταδιώξεις καθιστώσας ἀδύνατον τὴν διαμονὴν καὶ τέλος εἰς ἀπέλασιν, ἅμα ὡς οἱ ψευδοἔμποροι οὔτοι ἀρχίσωσι ν' ἀναμιγνύωνται μὲ τοὺς χωρικοὺς, νὰ ταξειδεύουν εἰς Θεσσαλονίκην ἢ ἀνὰ τὰ χωρία καὶ ἐν γένει ἅμα ὡς γίνῃ καταφανὴς ἢ εἰς τὰ ἔθνη ζητήματα ἀνάμιξις αὐτῶν. Δὲν ἀπομένει συνεπῶς ἢ μία μόνη διέξοδος : Ἡ ἀποστολὴ τοιοῦτων πρακτόρων ὡς διευθυντῶν σχολείων. Ὑπὸ τὴν ιδιότητα ταύτην καὶ πρὸς τὴν κοινότητα ἐλευθέρως ἔρχονται εἰς ἐπικοινωνίαν καὶ δύναται νὰ ἐπιβληθῶσι, οὐδὲ δύναται νὰ παρεξηγηθῇ ἢ εἰς πάσης φύσεως ζητήματα ἀνάμιξις αὐτῶν.

Ἐπάρχει ὁμως καὶ ἐναυθα μέγα πρόσκομμα τὸ τῆς ἑλληνικῆς ὑπηκοότητος, ἣτις ἀπολύτως ἀπαγορεύεται εἰς πάντα διδάσκαλον. Ἀνάγκη ἄρα ἢ νὰ εὐρεθῶσιν ὀθωμανοὶ ὑπήκοοι (ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας, νήσων κλπ.), ἱκανοὶ ὅπως χρησιμεύσωσιν ὡς διευθυνταὶ καὶ πράκτορες ἅμα ἐν τοῖς σπουδαίοις κέντροις τοῦ ἐσωτερικοῦ, ἢ νὰ σταλῶσιν ἀξιωματικοὶ (ἢ καὶ ἰδιῶται) εἰς Σμύρνην, Σάμον, Αἴγυπτον ἢ ὅπου ἄλλοῦ κριθῆ εὐκολώτερον ὅπως κατορθώσωσιν ἐκεῖ νὰ προμηθευθῶσι ὀθωμανικὸν νοφοῦζιον (φύλλον μητρώου δι' οὗ εἶναι ἐφωδιασμένοι πάντες οἱ ὀθωμανοὶ ὑπήκοοι), νὰ προσοικειωθῶσι πρὸς τὰ ἐν Τουρκίᾳ ἰσχύοντα, νὰ μάθωσι λεπτομερῶς τὰ κατὰ τὴν οἰκογένειαν εἰς ἣν ἀνήκει τὸ ψευδὲς νοφοῦζιον, ὥστε νὰ μὴ ἦ δυνατὴ ἢ διὰ τῆς ἀνακρίσεως ἀνακάλυψις τῆς πλαστοπροσωπίας. Τοῦτο ἐγένετο καὶ ἐν τῷ παρελθόντι ἀλλὰ βεβιασμένως, λαμβανομένου τοῦ πρώτου τυχόντος νοφουζίου, ὥστε καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ δὲν ἀνταπεκρί-

νοντο και εις την πρώτην ἐρώτησιν περὶ τῆς πατρίδος καὶ οἰκογενείας του ἔμενεν ἄφωνος ὁ κάτοχος αὐτοῦ καὶ ἐγένετο καταφανὴς ἡ πλαστότης καὶ ἐπηκολούθει ἀπέλασις ἢ φυλάκισις.

Πρόκειται ἤδη τὰ πράγματα νὰ γίνουσι συστηματικώτερα. Ὁ κ. Ἐξαδάκτυλος δύναται νὰ παράσχη ὑμῖν πᾶσαν σχετικὴν πληροφορίαν.

Ἐκρίνα καθῆκον ὅπως ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν ὑμῶν ἐπὶ τῆς σπουδαιότητος ταύτης καὶ ἐπειγούσης ἀνάγκης, ὅπως ἔχωμεν τοῦλάχιστον διὰ τὸ προσεχὲς σχολικὸν ἔτος ἀριθμὸν τινα καταλλήλων πρακτόρων διὰ τὰ σπουδαιότερα κέντρα, ἄνευ τῶν ὁποίων πᾶσα ἐργασία θέλει ἀποβῆ προβληματικὴ. Προσθέτω δὲ ὅτι καὶ ὑπέρογκος ἔτι δαπάνη εἰς συμπληρωματικὴν προπαρασκευὴν καὶ μισθοδοσίαν τοιούτων πρακτόρων οὐδέποτε θὰ εἶναι ματαία, διότι ἡ ἔλλειψις τοιούτων πολλαπλασιάζει τὰς δαπάνας τῶν κέντρων, χωρὶς καὶ νὰ γίνηται ἐργασία.

Μετὰ βαθυτάτου σεβασμοῦ

Ἄλ. Μαζαράκης, ὑπολ. Πυρ.

Σὲ δύο μεταγενέστερες ἐπιστολὰς του τῆς 11 Μαΐου καὶ τῆς 30 Ἰουνίου, πάντα πρὸς τὸν *συνταγματάρχην* Δαγκλῆ, ὁ ὑπολοχαγὸς Μαζαράκης ἐπανέρχεται στὸ θέμα τῶν μυστικῶν πρακτόρων, εἰδικώτερα ὡς πρὸς τὸ «σπουδαιότατον διαμέρισμα τοῦ Βερμίου», ποῦ κινδυνεύει νὰ μείνῃ «ἄνευ διοικήσεως».

Κάτω ἀπὸ τὴν πρώτη ἐπιστολὴν ὁ Δαγκλῆς σημειώνει :

23 Μαΐου. Ἀπήντησα ὅτι παρατηρεῖται ἀπροθυμία καὶ ὅτι ἐλπίζω εἰς ὀλίγας ἡμέρας νὰ σταλῆ τις.

Ἡ Νεοτουρκικὴ Ἐπανάσταση.— Ἡ τουρκικὴ μεταπολίτευσις τῆς 10/23¹ουλίου 1908, δηλαδὴ ἡ ἐπικράτησις τοῦ κινήματος τῶν Νεοτούρκων, ποῦ εἶχαν ἐγκαταστήσει τὴν ἔδραν τους ἐπὶ Θεσσαλονίκη, εἶχε ἄμεσο ἀντίκτυπον ἐπὶ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου. Ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ἐπισπευθῆ ἡ διεύρυσίς του καὶ νὰ ληφθοῦν ἀποφάσεις, ποῦ χρονοῦσαν ἐπὶ μῆνες.

Τὰ δύο ἐπόμενα ἔγγραφα εἰκονίζουσι τὶς πρώτες ἀντιδράσεις ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν πλευρά. Τὸ πρῶτον μεταφέρει καὶ συνοψίζει ἀπόψεις τῶν «ἐν Θεσσαλονίκη ἡμετέρων» καὶ μοιάζει σὰν κατατοπιστικὸν σημεῖωμα, ἄδηλον γιὰ ποιὸν προορισμένον. Εἶναι ἀχρονολόγητον, φαίνεται ὅμως γραμμένον τὶς παραμονὲς τοῦ κινήματος. Τὸ δεύτερον, διεξοδικώτερον, εἶναι ἐπιστολὴ πρὸς ἓνα ἀπὸ τοὺς «γραφεῖς» τοῦ Κέντρου Θεσσαλονίκης.

Καὶ τὰ δύο εἶναι ὑπογραφεῖς Δαγκλῆ.

Ἐκ Θεσσαλονίκης ἐκφράζουσι πολλοὺς φόβους περὶ τῶν διαστάσεων ἃς πιθανὸν θέλει λάβῃ τὸ νεοτουρκικὸν κίνημα ὡς καὶ τῶν πιθανῶν κινδύνων, οὓς ἠθέλομεν διατρέξῃ ἐκ τοῦ κινήματος τούτου. Πληροφορίαι πανταχόθεν βεβαιούσιν ὀργάνωσιν γενικὴν καὶ προσεχῆ ἐπέκτασιν τοῦ κινήματος.

Εἰς τοὺς ἐν Θεσσαλονίκη ἡμετέρους ἀπὸ μακρῶν ἐγένοντο ὑπὸ τῶν νεοτούρκων προτάσεις πρὸς συνεννόησιν καὶ συνεργασίαν, αἵτινες ἐκρίθη

ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀπορριφῶσιν. Δὲν εἶναι δ' ἀπίθανον μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ἀπόρριψιν τῶν προτάσεων τῶν νεοτούρκων πρὸς συνεννόησιν, νὰ προέβησαν οἱ τελευταῖοι οὗτοι εἰς συνεννοήσεις μετὰ τῶν βουλγάρων, ὡς τοῦτο διαδίδεται, καὶ τούτου μὴ ὄντος ἀληθοῦς δὲν εἶναι ὅλως ἀπίθανον μὴ οἱ βούλγαροι ἐπωφελοῦμενοι τῆς κρατούσης μεταξὺ τῶν τούρκων συγχύσεως προβῶσιν εἰς πραξικοπήματα.

Ἀπένταντι τῶν ἐνδεχομένων τούτων ἐπιστῶσι τὴν προσοχὴν ἡμῶν καὶ κρίνουσι κατὰ τὴν γνώμην των κατάλληλον τὴν περίστασιν ὅπως ἡ Κυβέρνησις ἀρυσθῆ ὠφελήματα ἀπέναντι τῆς Τουρκίας, τοῦλάχιστον ἐν Μακεδονίᾳ, διότι ἐνῶ οἱ Ἕλληνικοὶ πληθυσμοὶ καίτοι οὐδέποτε ἐκηρύχθησαν κατὰ τοῦ καθεστῶτος καὶ προσκληθέντες ὑπὸ τῶν νεοτούρκων πρὸς συνεργασίαν ἠρνήθησαν νὰ πράξωσιν τοῦτο, ἐν τούτοις λυσιπαιδιότερον παντὸς ἄλλου καταδιώκονται σήμερον ἐν Μακεδονίᾳ. Ἡ τοιαύτη ἀμειλικτος καταδίωξις πιθανὸν νὰ ἐκθέσῃ ἀσυνειδήτως τοὺς Ἕλληνας εἰς συνεργασίαν μετὰ τῶν νεοτούρκων.

Καὶ ἐκ τοῦ κέντρου Σερρῶν πρὸ πολλοῦ ἀνηγγέλθη ἡ προπαρασκευὴ νεοτουρκικοῦ κινήματος, ὡς καὶ αἱ γενόμεναι ὑπὸ τῶν νεοτούρκων πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς μας βολιδοσκοπήσεις περὶ συμπράξεως, αἴτινες ὁμως δὲν ἐγένοντο δεκταί. Π.Γ.Δ.

Ἀθῆναι τῆ 15-7-08

Φίλτατε,

Ἀνεγνώσα τὴν πρὸς τὸν κ. Ἀντωνίου¹ ἐπιστολὴν σας τῆς 11 τρέχοντος καὶ εὐρίσκω ὀρθὰς τὰς ἐν αὐτῇ σκέψεις καὶ ἐντυπώσεις σας. Βεβαίως ἠθέλωμεν ἀρυσθῆ πλείονας ὠφελείας, ἂν ἐγκαίρως κατενοεῖτο ἡ σπουδαιότης τοῦ κινήματος τῶν νεοτούρκων καὶ ἂν οἱ Ἕλληνες παρείχον εἰς αὐτοὺς τὴν ἐπικουρίαν των ἐπὶ ἀνταλλάγμασιν, ἀλλὰ δυστυχῶς τοῦτο δὲν κατενοήθη, μέχρι δὲ τῆς τελευταίας στιγμῆς καὶ μετὰ τὴν ἀνακήρυξιν ἔτι τοῦ κινήματος συνιστᾶτο προσοχὴ καὶ ἐφεκτικότης. Τώρα δὲν ὑπολείπεται πλέον ἢ νὰ ἐνστερνισθῶμεν τοιαύτην πρὸς αὐτοὺς πολιτικὴν, ὥστε νὰ ἀρυσθῶμεν ὅσον τὸ δυνατόν πλείονα ὠφελήματα.

Ἐπὶ τῶν ζητημάτων τῆς πολιτικῆς ἐν γένει δὲν δύναμαι νὰ ἐπιζητῶ καθ' ἑκάστην τὰς ὁδηγίας καὶ τὰς δηλώσεις γνωμῶν τῶν ἀρμοδίων, οἵτινες προτιμῶσι νὰ μεταδίδωσι ταύτας εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτῶν ἀπ' εὐθείας, ἀλλ' ὁσάκις μοι δίδεται εὐκαιρία, ὑποστηρίζω τὰς ἰδέας ἃς καὶ ὑμεῖς ἐκθέτετε.

Ἐκ τῶν τελευταίων μετὰ τῶν ἀρμοδίων ὁμιλιῶν μου ἐξήγαγον τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐργασία δὲν πρέπει νὰ παύσῃ, συνιστῶσι μόνον ὅπως τὰ σώματα ἐπὶ τοῦ παρόντος τηρήσωσιν ἄκραν ἐφεκτικότητα καὶ ἀπρα-

1. Ὁ ὑπολ. Ἀθ. Ἐξαδάκτυλος.

ξίαν, μέχρις οὗ καταδειχθῆ ἔμφανέστερον ποίαν τροπὴν θὰ λάβωσι τὰ πράγματα, ἐξ ἧς θέλομεν ὀδηγηθῆ διὰ τὴν περαιτέρω ἐνέργειαν. Ἡ διὰ τῶν πρακτόρων ὁμως ἐνέργεια οὐ μόνον δὲν πρέπει νὰ παύσῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐνταθῆ. Τοῦτο ἐτόνισα εἰς τοὺς ἀρμοδίους, οἵτινες καὶ δὲν ἀντιτίθενται εἰς αὐτό.

Φρονῶ ὅτι διὰ τῶν πρακτόρων καὶ τῶν μεμονωμένων ὁμογενῶν πρέπει νὰ ἐπιδιώξωμεν τὴν σύμπραξιν τῶν Ἑλλήνων μετὰ τῶν Τούρκων καὶ τὴν συνεργασίαν αὐτῶν ἐν τῇ καταρτίσει τῆς συνελύσεως καὶ τῇ ἐφαρμογῇ ἐν γένει τοῦ νέου πολιτεύματος. Ἡ σύμπραξις αὕτη ὑπονοεῖ βεβαίως τὴν ἐπίτευξιν ὠφελημάτων, τὰ ὁποῖα δύνανται φρονῶ ἔτι νὰ παράσχωσιν οἱ νεότουρκοι, μολονότι δὲν ἔχουσι πλέον ἀνάγκην ἡμῶν, μόνον ἀπὸ ἔχθραν πρὸς τοὺς Βουλγάρους. Διότι μολονότι δὲν ἀνέχονται βεβαίως καὶ τοὺς Ἑλληνας καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνεχθῶσιν αὐτούς, ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἔχωσι φιλελευθέρας ἰδέας, ἀλλ' ἐν τῇ παρουσίᾳ περιστάσει φρονῶ ὅτι προτιμῶσι τὴν μετὰ τῶν Ἑλλήνων σύμπραξιν καὶ τὴν παροχὴν αὐτοῖς ὠφελημάτων τινῶν ἀπὸ ἔχθραν πρὸς τοὺς Βουλγάρους, οὗς βεβαίως θὰ ἀναγνωρίζωσιν ὡς τοὺς κυρίως αἰτίους τῶν ἐξευτελισμῶν, οὗς ὑπέστη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἡ Τουρκία διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς διοίκησιν.

Πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐνισχύσεως τῆς ἐνεργείας διὰ πρακτόρων συνέστησα ἤδη τὴν ἀποστολὴν καὶ ἐγκατάστασιν αὐτῶν (. . .).

Ταῦτα εἶναι, φίλε μου, ὅσον δύναμαι ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ σᾶς γράψω περὶ τῆς νέας καταστάσεως τῶν πραγμάτων ἐν Τουρκίᾳ. Ἡ γνώμη μου συνοψίζεται ἐν τοῖς ἐξῆς, ἐμμονὴ ὅσον τὸ δυνατὸν εἰς τὴν χαραχθεῖσαν ἐνέργειαν μὲ μικρὰς μόνον τροποποιήσεις, περιποιήσεις καὶ σύμπραξις μετὰ τῶν τούρκων ἐπὶ ἀποκτήσει ἀνταλλαγμάτων ἐπωφελῶν εἰς τὸ ἔθνος καὶ ἐπὶ προσκτήσει ἐπιρροῆς μεγαλυτέρας τῆς τῶν Βουλγάρων ἐν τῷ νέῳ πολιτεύματι. Πρὸς ἐπίτευξιν τούτου δέον τὰ ἐν τῇ ὑποδοῦλῳ κέντρα καὶ οἱ πράκτορες αὐτῶν νὰ ἀναπτύξωσι τὴν ἐπιτηδειότητα καὶ πολιτικὴν αὐτῶν σύνεσιν.

Δεχθῆτε τοὺς φιλικοὺς χαιρετισμούς μου
Παρμενίων

4. ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΣ ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ

«Πανελλήνιος Ὀργάνωσις» ὀνομάστηκε ἡ ἀπόρρητη κρατικὴ ὑπηρεσία πού διαδέχθηκε τὸ Μακεδονικὸ Κομιτάτο περὶ τὰ τέλη Αὐγούστου 1908. Σ' αὐτὴν ἐντάχθησαν τὰ ἕως τότε λίγο-πολύ αὐτοδιοικούμενα εἰδικὰ γραφεῖα ἢ κέντρα ἀνταρτικῶν σωμάτων καὶ εἰρηνικῆς προπαγάνδας στὴ Μακεδονία καὶ στὴ Θράκη, καθὼς καὶ ἡ «Ὀργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως», πού εἶχε στὸ μεταξύ στερεωθεῖ. Σ' αὐτὴν, ἐπίσης, ὀφείλεται ἡ ἐγκατάσταση μυστικῶν γραφείων στὰ ἑλληνοκατοικημένα διαμερίσματα τῆς Ἠπείρου, πού εἶχαν μείνει ἕως τότε στὸ περιθώριο τῶν κρατικῶν φροντίδων.

Προτού διατυπωθούν όριστικά οι καταστατικές διατάξεις τῆς νέας ὑπηρεσίας, χρειάστηκε νὰ πολλαπλασιασθοῦν οἱ προκαταρκτικὲς ἐπεξεργασίες. Κοινὰ στὰ πέντε σχέδια καταστατικῶν καὶ κανονισμῶν γιὰ τὴν ἀναδιοργάνωση τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου, ποὺ ἀναφέρθηκαν παραπάνω¹, ὑπάρχουν ἀκόμα τρία, λίγο μεταγενέστερα, ὅπου γιὰ πρώτη φορὰ ἐγκαταλείπεται ἡ ὀνομασία «Μακεδονικὸν Κομιτάτον» κι' ἐγκαινιάζεται ἡ «Πανελληνίος Ὀργάνωσις».

Τρία νέα σχέδια.— 1. Τὸ πρῶτο² δὲν ἔχει ὑπογραφή οὔτε χρονολογία. Μπορεῖ, ὅμως, νὰ θεωρηθεῖ βέβαιον ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὴν δυάδα Δραγοῦμη—Σουλιώτη³ καὶ ὅτι γράφηκε περὶ τὶς 3/16 Ἰουλίου 1908, λίγες μέρες πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπικράτηση τῶν Νεοτούρκων⁴.

Πρόκειται γιὰ καλὰ μελετημένο καὶ ὀλοκληρωμένο κανονισμὸ μυστικῆς ὑπηρεσίας, διατυπωμένο σὲ 50 ἄρθρα, μὲ πνεῦμα συγκεντρωτικὸ καὶ ἀπολυταρχικὸ :

(...). Ἡ ἀνάμειξις πολλῶν μόνον σύγχυσιν ἐπιφέρει καὶ ἀπειθαρχίαν ἐν ταῖς ἐνεργείαις. Πλὴν τούτου, οἱ Ἕλληνες δὲν εἶναι ἐχέμυθοι, ἐπομένως ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγώτεροι πρέπει νὰ γνωρίζωσι τοὺς μοχλοὺς τῆς πολιτικῆς ἐνεργείας. Οἱ λοιποὶ ἐκόντες ἄκοντες θ' ἀκολουθήσουν τοὺς ἐνεργοῦντας. Κριθέντος ὅτι εἶναι οὐ μόνον περιττὸν ἀλλὰ καὶ ἐπιβλαβὲς νὰ ἀναμιγνύωνται πάντες οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ προγράμματος, γίνεται ἐν τῷ παρόντι κανονισμῷ δεκτὴ ἡ ἀρχὴ ὅπως ἀναμιγνύονται μόνον οἱ ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖοι (...).

Αἱ τοπικαὶ ὀργανώσεις εἶναι ὄργανα εἰς χεῖρας τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως (...) ἀπλῶς μηχαναὶ, ἱκαναὶ νὰ ἐφαρμόσουν οἰουδήποτε πρόγραμμα.

2. Τὸ δεῦτερο σχέδιο εἶναι χειρόγραφο 9 σελ. Ἔχει ἡμερομηνία «Κωνσταντινούπολις 20 Ἰουλίου 1908», καὶ ὑπογραφὴς Ἰ. Δραγοῦμη (δεξιά) καὶ Ἀθ. Σουλιώτης (ἀριστερά). Συνοδεύεται μὲ τὴν ἀκόλουθη ἐπιστολή :

Ἑλληνικὴ Β. Πρεσβεία
ἐν Κωνσταντινουπόλει

30 Ἰουλίου 1908

Φίλε Κύριε Παρμενίων,

Σὰς ἐσωκλείω ἀντίγραφον ὑπομνήματός μας ὑποβληθέντος τοῖς ἀρμοδίοις ἐνταῦθα τε καὶ ἐν Ἀθήναις, ἵνα διατελήτε ἐν γνώσει καὶ μᾶς εἴπητε τὴν περὶ πάντων τούτων γνώμην σας.

1. Βλ. σ. 320 σημ. 1.

2. Κείμενο πολυγραφημένο, χωρὶς γενικὸ τίτλο, 41 σελ. Ὑποδιαίρεται στὰ ἐξῆς μέρη : Αἰτιολογικὴ ἔκθεσις (1-6), Πανελληνίος Ὀργάνωσις — σκοπός, διεύθυνσις, καθήκοντα, ἐκτελεστικὸν κλπ. (7-19), Ὀδηγίαι (20-38), Πίναξ ἐρωτημάτων : α) διὰ τοὺς τμηματάρχας, β) διὰ τοὺς πράκτορας τῶν χωρίων (39-41).

3. Μνημονεύεται ρητὰ στὸ ἀμέσως ἐπόμενο σχέδιο, ὑπογραφῆς Δραγοῦμη—Σουλιώτη. Χειρογρ. σ. 7.

4. Αὐτὴν τὴν ἡμερομηνία ἀναγράφει ὡς παράδειγμα τὸ εἰκονιζόμενον «σύνθημα ἀναγνώρισεως». Χειρογρ. σ. 39.

Αἱ ὀργανώσεις δὲν θὰ παύσουν. Ἐχομεν εἶπερ ποτὲ αὐτῶν ἀνάγκην. Πρέπει νὰ καταστῶσιν ὄργανον δυνάμενον νὰ προσαρμοσθῆ πρὸς οἰασδῆ-ποτε περιστάσεις, καὶ τὰς μᾶλλον ἀνωμάλους καὶ ἀπροσπίτους.

Ἦδη ἤρχισεν ἐπαληθεύουσα ἡ πρόβλεψίς μας περὶ τοῦ μὴ δυνατοῦ τῆς καθησυχάσεως τῶν Βουλγάρων. Εἰς Βοδενά, Σέρρας, Δράμαν καὶ Ξάνθην διενεργοῦσι ἀνατρεπτικὰ κινήματα κατὰ τοῦ καθεστῶτος, πανταχοῦ δὲ διατηροῦσι καὶ τὴν ἐσωτερικὴν των ὀργάνωσιν καὶ τινὰ σώματα. Θὰ ἦτο μωρὸν ἐκ μέρους μας ἐὰν διελύομεν τὰς ὀργανώσεις μας.

Μετὰ σεβασμοῦ, Ὁλως ὑμέτερος

Ἰ. Δραγούμης

Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο εἶναι κείμενο σημοντικό, πού φωτίζει ἄπλετα τοὺς ἀπώτερος δραματισμούς τῶν δύο φίλων, ἀλλὰ καὶ τὶς ἀμεσες ἀντιδράσεις τοὺς ἐμπρὸς στὴν νεο-τουρκικὴ ἐπικράτηση.

Οἱ δύο αὐτοὶ ἐμπειροὶ πρωτεργάτες μυστικῶν ὀργανώσεων, πού τόσο ἐπηρέασαν τὶς πολιτικὰς ἐξελίξεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Πόλης στὰ τέσσερα κρίσιμα χρόνια 1908–1912, λίγο παραζαλισμένοι ἴσως ἀπὸ μιὰν ἀπροσδόκητὴ ἀλλαγὴ σκηνοθεσίας, ἐκφράζουν ἐδῶ ἀπροκάλυπτα τὴν πεποίθησιν ὅτι τὸ Τουρκικὸ Σύνταγμα ἀνοίγει δρόμο γιὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς Μεγάλης Ἰδέας καὶ γιὰ τὸν «ἐξελληνισμόν τοῦ Ὁθωμανικοῦ Κράτους», καὶ ὅτι γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ ἑνὸς προγράμματος πρὸς αὐτὸν τὸ σκοπὸ, οὔτε τὸ Πατριαρχεῖο οὔτε ἡ Πρεσβεία εἶναι τὰ κατάλληλα ὄργανα, ἀλλὰ μόνον ἡ μυστικὴ ὀργάνωσις, ἡ ὀργάνωσις πού «διὰ νὰ ἐπιβάλλῃ ὅ,τι πρᾶγμα εἶναι ἀνάγκη, θὰ ἔχει νὰ μεταχειρισθῆ λογικῶς καὶ κάτι περισσότερο τῶν λόγων».

Μεταφέρουμε ἐδῶ ἓν χαρακτηριστικὸ μέρος ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ κειμένου παραλείποντας, ἀπὸ ἔλλειψιν χώρου, τὸ προοίμιον, ὅπου ἐξετάζονται τὰ αἷτια τοῦ νεοτουρκικοῦ κινήματος, καὶ τὸ τέλος, ὅπου ἀπαριθμοῦνται τὰ μέσα γιὰ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ.

(. . .). Οἱ Τοῦρκοι, ἐννοοῦντες καὶ αὐτοὶ ὅσα καὶ ἡμεῖς, θὰ λάβωσιν ὅλα των τὰ μέτρα καὶ εἰς αὐτὸ τὸ Σύνταγμα θὰ δώσωσι κατάλληλον τύπον, ὥστε τὸ Κράτος νὰ διατηρήσῃ ἰσχυρῶς Τουρκικὴν ὑπόστασιν καὶ μορφήν. Ἄν ἀφεθῶσι καὶ ἐπιτύχωσιν, ὀλίγον κατ' ὀλίγον θὰ χαθῆ διὰ τὸ Ἑλλ. Κράτος πᾶσα πιθανότης ἀποκαταστάσεως τοῦ ὄλου Ἑλλ. Ἐθνους. Ἀπεναντίας, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῆς ἐκπολιτιστικῆς δυνάμεως τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος, τοῦ ἀμέσως μετὰ τοὺς Τούρκους πολυπληθεστέρου αὐτῶν, τῆς ὑπάρξεως ἀκόμη ἀνικανότητος τῶν πλείστων Τούρκων πρὸς ἐμπορίαν καὶ ἄλλην ἐκπολιτιστικὴν ἐργασίαν καὶ τῆς πιθανῆς ἀπομακρύνσεως τῶν Εὐρωπαίων, τὸ αὐτὸ πιθανὸν μέλλον καθεστῶς, διὰ καταλλήλου, ἰσχυρᾶς καὶ ἀπὸ προγράμματος ἐνεργείας ἐν Τουρκίᾳ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, δύναται νὰ γίνῃ ἐκμεταλλεὺτὸν πρὸς πραγματοποίησιν τῆς μεγάλης ἡμῶν ιδέας προσαρμοζομένης πρὸς τὰ πράγματα. Αὐτὸ ἄλλωστε εἶναι τὸ βᾶθος τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῶν ἐν Τουρκίᾳ Ἑλλήνων ὑπὲρ τοῦ Ὁθωμανικοῦ Συντάγματος.

Τὸ πρόγραμμα τῆς τοιαύτης ἐνεργείας δύναται νὰ περιλαμβάνῃ: ἐκδηλώσιν παντοῦ καὶ πάντοτε ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἀγάπης πρὸς τὸ Ὁθω-

μανικόν Κράτος καὶ ἰδίως τῆς ἀδελφότητος κ.τ.λ. Διὰ βιβλίων καὶ παντὸς ἄλλου φιλολογικοῦ καὶ καλλιτεχνικοῦ μέσου συνταύτισιν τοῦ φιλελευθέρου καὶ συνταγματικοῦ πνεύματος καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ. Διὰ τῶν αὐτῶν μέσων ὑποβολὴν τῆς ἰδέας τῆς ἀληθῶς Ἑλληνικῆς καταγωγῆς πλείστων Τουρκικῶν οἰκογενειῶν καὶ ἐθίμων. Τὸν προσεταιρισμὸν τῶν μᾶλλον ποιητικίζοντων Νεοτούρκων. Τὸν συνασπισμὸν, ἀναλόγως τῶν περιστάσεων, μὲ τοὺς Ἀλβανούς καὶ τοὺς Ἀρμενίους. Τὴν ἐκμετάλλευσιν, εὐκολωτάτην διὰ τὸ κοινὸν τοῦ κινδύνου, ὄλων κατὰ τῶν Σλαύων. Τὴν χρῆσιν εἰς πᾶσαν περίστασιν καὶ ἐπιδεικτικῶς εἰς ἐπιγραφάς, ἐπικεφαλίδας, ὁμιλίαν, μόνον τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης. Τὴν ὅσον οἶον τε λαμπροτέραν καὶ ἱστορικωτέραν παράστασιν τοῦ Πατριαρχείου, ἔστω καί, ἢ μᾶλλον προτιμώτερον, μὴ διατηροῦντος εἰμὴ ἠθικὴν ἐξουσίαν. Τὴν σὺν τῷ χρόνῳ εἰσαγωγὴν ὡς ἐπισήμου γλώσσης τοῦ Κράτους καὶ τῆς Ἑλληνικῆς. Τὴν εἰσαγωγὴν εἰς ὅλους τοὺς κλάδους Ἑλλήνων ὑπαλλήλων, πρὸ πάντων ἀξιωματικῶν (προσπάθεια ὅπως οἱ Ἕλληνες καὶ τοῦ ἐλευθέρου Κράτους γνωρίζωσι τὴν Τουρκικὴν). Ἐκλογὴν ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρων Ἑλλήνων βουλευτῶν καὶ μόνον τῶν ὑποδεικνυομένων ὑπὸ τῆς Ἑλλ. Κυβερνήσεως, ἵνα συντελέσωσι εἰς τ' ἀνωτέρω. Μία τοιαύτη ἐνέργεια θὰ ἐπιτρέψῃ νὰ βαδίσωμεν μὲ πολλὰς ἐλπίδας πρὸς ὠρισμένον σκοπὸν: τὸν Ἑξελληνισμόν τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους.

Ἄλλὰ ποῖον θὰ εἶναι τὸ ὄργανον τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ προγράμματος, τὸ ὄργανον τὸ ὁποῖον θὰ ἐμπνέῃ καὶ θὰ ἐπιβάλλῃ (. . .).

Τὸ Πατριαρχεῖον, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἕνεκα τῶν προαιωνίων παραδόσεών του οὔτε δύναται οὔτε ἴσως πρέπει νὰ ἐννοήσῃ καὶ νὰ ἐνδιαφερθῇ περισσότερο περὶ ἄλλου ἢ περὶ τῆς Ἐκκλησίας του καὶ τῶν προνομίων του, τὰ ὁποῖα ἄλλωστε ἀποτελοῦν τὴν ὑπόστασίν του καὶ τὴν αἴγλην, ἀφ' ἑτέρου περὶ αὐτὸ ἔχουν γεννηθῆ ἑνταῦθα ἀληθινὰ κομματικά πάθη καὶ μίση καὶ θὰ ἦτο καταστρεπτικὸν ν' ἀναμιχθῆ εἰς ἐκλογάς. Δεῖγμα τῶν ἀνωτέρω εἶναι τὰ ἐπακολουθήσαντα τὴν μεταπολίτευσιν γεγονότα, ὅτε ὁ μὲν Πατριάρχης ἀσυμφόρως καὶ ἀψυχολογητῶς ἐδείχθη ψυχρότατος πρὸς τὴν παραχωρηθεῖσαν ἐλευθερίαν, οἱ δὲ ἀντίθετοι τὸ ἐξώγκωσαν καὶ τὸ διευμπάνισαν μετὰ χαιρεκακίας ἀδιαφοροῦντες δι' ὅλα.

Ἡ Ἑλληνικὴ Πρεσβεία καὶ τὰ Προξενεῖα ἐὰν ἀμέσως φανερά ἢ ἀποτεινόμενα δῆθεν ὑπὸ ἐχεμύθειαν ἐκάστοτε εἰς διαφόρους, ὅπερ εἶναι τὸ αὐτό, χρησιμεύσωσιν ὡς ἄμεσα ὄργανα τοῦ Προγράμματος, ἀφ' ἑνὸς μὲν θὰ χάσωσι τὴν ἐπιβολὴν των καὶ θὰ ἔλθωσιν ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς ρῆξιν μὲ ἐκείνους τοὺς ὁποίους δὲν θὰ προτιμῶσι, λαμβανομένου μάλιστα ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ Πρόξενοι θὰ εἶναι ὄρατὰ γνωστὰ πρόσωπα, ἀφ' ἑτέρου δὲ θὰ

εκθέσωσι τήν Ἑλλην. Κυβέρνησιν εἰς τοὺς Τούρκους, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἔχη κακίστας συνεπειάς.

Μόνον μυστικὴ καὶ πειθαρχημένη ἄνευ συζητήσεων καὶ διὰ ταῦτα ἰσχυρὰ ὑπηρεσία ὁποῖα ἢ Ὁργάνωσις δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς κατάλληλον ὄργανον ἐκάστου Προξενείου εἰς πᾶσαν περίστασιν. Διὰ νὰ ἐμπνεύσῃ τὰς συμφερούσας εἰς τὸ Ἑλλην. Πρόγραμμα ἰδέας θὰ ἀρκῆ πολλάκις, διὰ τοὺς ἀσχηματίστους μάλιστα ἀκόμη πολίτας τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους, τὸ νὰ εἴπωσιν ὅλα τὰ μέλη αὐτῆς καὶ τὰ ὄργανα τὴν αὐτὴν διαταχθεῖσαν ἰδέαν. Διὰ νὰ ἐπιβάλῃ ὅ,τι πρᾶγμα εἶναι ἀνάγκη, θὰ ἔχη νὰ μεταχειρισθῇ λογικῶς καὶ κάτι περισσότερον τῶν λόγων (. . .).

3. «Πανελλήνιος Ὁργάνωσις. Θεμελιώδεις διατάξεις». Χειρόγραφο διαρρημένο σὲ 30 ἄρθρα, 17 σελ. Ἀνυπόγραφο καὶ ἀχρονολόγητο. Παρουσιάζει σημαντικὰς διαφορὰς ἀπὸ τὸ παραπάνω κείμενο τῶν 50 ἄρθρων. Δὲν συνοδεύεται μὲ διαβιβαστικὴ ἐπιστολὴ. Ἄδηλο λοιπὸν πότε κ' ἀπὸ ποῖον γράφηκε αὐτὸς ὁ κανονισμός. Μόνη ἔνδειξις: μιὰ σημείωσις στὸ περιθώριο: *Ἐφημερίστῃ ἐν Θερᾷ τὸ 1908.*

Ἡ λύσις τῆς ἀπορίας ἴσως βρίσκεται στὴν ἀκόλουθη σελίδα τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ στρατηγοῦ Στυλιανοῦ Γονατᾶ¹, τότε ὑπολοχαγοῦ τοῦ πεζικοῦ, ποῦ ὑπηρέτησε στὴν Ἀδριανούπολη ὡς «γραφεὺς» τοῦ προξενείου ἀπὸ τὸν Μάρτιο 1907 ἕως τὸν Ἰούλιο 1908 καί, λίγο ἀργότερα τὸν ἴδιο χρόνον, στὴν ὑπὸ τὸν Δαγκλῆ ἀναδιοργανωμένη κεντρικὴ ὑπηρεσία:

«Μετὰ τοῦ προξένου Νικολάου Ξυδάκη ἐπεσκέφθημεν ὅλα τὰ ἐν Θερᾷ Ἑλληνικὰ Προξενεῖα (. . .). Κατόπιν τούτου συνήλθομεν εἰς Δεδεαγάτς² ὃ ἐκεῖ ὑποπρόξενος Εὐθύμιος Κανελλόπουλος μετὰ τοῦ γραφεὺς του Πάνου Βάθη, ὃ ὑποπρόξενος Ραιδεστοῦ Κ. Ντάσος καὶ ἐγὼ καὶ συνετάξαμεν τὸν κανονισμὸν τῆς ἔθνικῆς ἐργασίας, ὑπὸ τὸν τίτλον «Πανελλήνιος Ὁργάνωσις», πομπῶδη ἴσως ἄλλὰ σκόπιμον. Διευθύνσις θὰ ἦτο ἀόρατον Κέντρον ἐδρεῦον ἐν Ἀθήναις, κατόπιν ἤρχοντο «Ἀνώτερα Κέντρα» (. . .).

Ἰδρυσις τῆς νέας ὑπηρεσίας.— Παρ' ὅλη τὴν πληθώρα σχεδίων καὶ προτάσεων, ἡ κυβέρνησις Θεοτόκη δίσταζε νὰ προβεῖ στὴν ἀναδιοργάνωσις τοῦ Κομιτάτου, ποῦ ὡστόσο τὴν εἶχε ἐπιδιώξει διορίζοντας τὸν Δαγκλῆ. Οὔτε τὸ ὑπόμνημά του πρὸς τὸν Διάδοχον οὔτε οἱ δύο ἀπαντῆσες παραιτήσεις του εἶχαν φέροι ὀριστικὸ ἀποτέλεσμα. Χρειάστηκε λοιπὸν, γιὰ τρίτη φορά μέσα σὲ πέντε μῆνες, νὰ ὑποβάλῃ παραίτησις ὁ νέος διευθυντής, ἀπ' εὐθείας στὸν πρωθυπουργὸ Θεοτόκη αὐτὴν τῇ φορά καὶ σ' ἓνα τόνον ποῦ προδίδει κάποια νευρικότητα.

Στὴν ἴδια ἐπιστολῇ, «ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ», ὅπως γράφει, ὑποβάλλει, σχετικὰ μὲ τὴν ἀναδιοργάνωσις τῆς ὑπηρεσίας, γινῶμες ποῦ κανονικὰ δὲν ἔχουν τὴ θέση τους μέσα σὲ μιὰ γραπτὴ ὑπηρεσιακὴ παραίτησις. Τείνει, λοιπὸν, κανεὶς νὰ πιστέψῃ πὼς καὶ ἡ τρίτη παραίτησις, διατυπωμένη μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, ἦταν μαζὶ καὶ σὰν προβολὴ ὄρων.

1. Ἀπομνημονεύματα Στυλιανοῦ Γονατᾶ 1897–1957, Ἀθῆναι 1958, σ. 23. Ἡ ἀφήγησις τοποθετεῖται ἀνάμεσα στοὺς τελευταίους μῆνες τοῦ 1907 καὶ στοὺς πρώτους τοῦ 1908.

2. Ἡ σημερινὴ Ἀλεξανδρούπολη.

Ἀθήναι τῆ 25 Ἰουλίου 08

Κύριε Πρόεδρε,

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ παρακαλέσω ὑμᾶς θερμῶς ὅπως μὲ ἀπαλλάξετε πλέον τῆς διευθύνσεως τῶν ἐργασιῶν τοῦ ἐνταῦθα τμήματος τοῦ Βιλαετίου Θεσσαλονίκης, διότι δὲν μοὶ μένει καιρὸς ἐκ τῆς τακτικῆς ὑπηρεσίας μου νὰ ἀπασχολῶμαι καὶ εἰς τὰς ἐργασίας τοῦ τμήματος τούτου, ὅπερ μέχρι τοῦδε μετὰ μεγάλης δυσκολίας ἔκαμνον. Νῦν μάλιστα, ἀνακληθέντων ἐκ Μακεδονίας τῶν σωμάτων, εἶναι εὐκολωτέρα ἡ ἀντικατάστασίς μου, ἐπιτρέψατέ μου δὲ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ νὰ ὑποβάλω ὑμῖν τὴν γνώμην τῆς ἐνώσεως τῶν δύο ἐνταῦθα γραφείων τοῦ Βιλαετίου Θεσσαλονίκης καὶ Μοναστηρίου εἰς ἓν καθαρῶς στρατιωτικὸν γραφεῖον, ὅπερ διευθυνόμενον ὑπὸ ἀνωτέρου ἀξιωματικοῦ, νὰ ἐνεργῇ τὰ τῆς ἀποστολῆς τῶν στρατιωτικῶν πρακτόρων πρὸς εἰρηνικὴν ἐνέργειαν εἰς Μακεδονίαν κλπ. ὑπὸ τὴν ἄμεσον διεύθυνσιν εἴτε τῆς Γεν. Διοικήσεως τοῦ Στρατοῦ, εἴτε τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν ἢ τοῦ τῶν Στρατιωτικῶν, ἄνευ ἐνδιαμέσων ἐπιτροπῶν.

Ἄλλ' εἴτε τοῦτο γίνεαι, εἴτε θεωρήσητε προτιμώτερον νὰ ἀφήσητε τὰ γραφεῖα ταῦτα ὡς ἔχουσι σήμερον, Σᾶς παρακαλῶ καὶ πάλιν νὰ εὐαρεστηθῆτε νὰ μὲ ἀπαλλάξετε πλέον τῆς ἐργασίας ταύτης.

Διατελῶ μετὰ τοῦ προσήκοντος σεβασμοῦ

Π. Γ. Δαγκλῆς

Κατὰ τὶς τρεῖς ἐπόμενες ἑβδομάδες ἡ Κυβέρνηση φαίνεται νὰ ἐπανεξέτασε τὸ θέμα τοῦ Κομιτάτου, ἐπισπεύδοντας αὐτὴν τὴν φορὰ τὶς ἀποφάσεις τῆς ἔπειτα ἀπὸ τὰ γεγονότα τῆς Τουρκίας. Ἦλθε καὶ ὁ Δραγούμης ἀπὸ τὴν Πόλιν κ' ἔλαβε μέρος στὶς συνομιλίαι γιὰ τὴν ἀναδιοργάνωσιν.

Λειπτομέρειαι γιὰ τὴν διεξαγωγὴ αὐτῆς τῆς τελευταίας προεργασίας δὲν ὑπάρχουν στὸ Ἀρχεῖο. Ὑπάρχει μόνον ἡ ἐξῆς ἀχρονολόγητη σημείωσις στὸ σχέδιον τῆς παραπάνω ἐπιστολῆς πρὸς τὸν πρωθυπουργό :

Ἡ παραίτησίς μου δὲν ἐγένετο δεκτὴ, ἔμεινα δὲ πάλιν ὑπὸ ἄλλην μορφήν, διαρρυθμισθείσης τῇ προτάσει μου τῆς ἐργασίας. Δηλαδὴ ἐγένετο στρατιωτικὸν γραφεῖον μὲ διάφορα τμήματα διὰ τὴν ἐν ταῖς ὑποδοῦλοις ἐργασίαν, καὶ ἔμεινον προϊστάμενος τοῦ γραφείου αὐτοῦ. Π.Γ.Δ.

Τὸ ζήτημα παρουσιάζεται διευθετημένο, τουλάχιστον στὶς γενικὰς του γραμμὰς, μὲ τὰ ἀκόλουθα ὑπηρεσιακὰ σημειώματα τοῦ Δαγκλῆ πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν :

Ἀποφασισθείσης ἐκ συνεννοήσεως τοῦ κ. Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως μετὰ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς συστάσεως ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν μου Στρατιωτικοῦ γραφείου διὰ τὴν διεξαγωγὴν τῆς ἐν ταῖς ὑποδοῦλοις ἑλληνικαῖς ἐπαρχίαις ἐθνικῆς ἐνεργείας, παρακαλῶ νὰ ἐγκριθῇ ὅπως ὀρισθῶσιν ὡς διευθυνταὶ τμημάτων τοῦ γραφείου τούτου οἱ ταγματάρχ-

χαι τοῦ Μηχανικοῦ Ε. Πίσσας καὶ Χ. Μαλάμος καὶ ὁ Λοχαγὸς τοῦ Πυροβολικοῦ Ἰ. Φραγγούδης καὶ νὰ διαταχθῶσιν οἱ ἀξιωματικοὶ οὗτοι νὰ παρουσιασθῶσιν εἰς ἐμὲ πρὸς κατάρτισιν τοῦ γραφείου.

Ὡς βοηθοὶ τῶν διευθυντῶν τῶν τμημάτων θέλουσι προσληφθῆ οἱ καταλληλότεροι ἐκ τῶν ὑπηρετούντων, εἰς τὴν ἐθνικὴν ἐργασίαν, κατωτέρων ἀξιωματικῶν.

Ἀθῆναι τῆ 21 Αὐγούστου 1908

Π. Γ. Δαγκλῆς, Συντ.

Ἀποφασισθείσης ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῆς προσκολλήσεως ἀξιωματικῶν ὡς εἰδικῶν γραφῶν εἰς τὰ ἐν Ἠπείρῳ προξενεῖα, προετάθησαν νὰ ἀποσταλῶσιν ὁ ὑπολοχαγὸς τοῦ Πεζικοῦ Κοντογούρης ἐν Ἀργυροκάστρῳ, ὁ ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ Πυροβολικοῦ Μανέτας ἐν Ἰωαννίνοις καὶ ὁ ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ Πυροβολικοῦ Παπαϊωάννου ἐν Πρεβέζῃ. Τοῦ ὑπολοχαγοῦ Κοντογούρη δικαιολογήσαντος τὴν ἀποστολὴν του διὰ τῆς δοθείσης αὐτῷ ἀδείας διὰ τὸ ἐξωτερικὸν παρακαλῶ νὰ διαταχθῆ ἡ ἀπόσπασις τῶν δύο ἄλλων εἴτε εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν, εἴτε εἰς τὴν χαρτογραφικὴν ὑπηρεσίαν ἵνα δυνηθῶσι νὰ ἀναχωρήσωσι τὸ ταχύτερον, ὡς ἐπειγούσης τῆς ἀνάγκης.

Π. Γ. Δαγκλῆς

Ἐπίσης παρακαλῶ νὰ διαταχθῆ ἡ ἀπόσπασις εἰς τὴν χαρτογραφικὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ὑπιδάρχου Κλείτου Π., ὃν θέλει διορίσει τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν εἰδικὸν γραφεὰ τοῦ Προξενείου Σαράντα Ἐκκλησιῶν.

Π. Γ. Δαγκλῆς

Τὸν Σεπτέμβριον οἱ προκαταρκτικὲς ἐργασίαι ἔχουν συμπληρωθεὶ καὶ ἡ νέα ὑπηρεσία ἀγγέλλει τὸν καταρτισμὸ τῆς μετὰ τὴν ἐξῆς ἐγκύκλιον :

Πρὸς ἅπαντα τὰ εἰδικὰ Γραφεῖα καὶ τοὺς πράκτορας

Φέρω εἰς γνῶσιν ὑμῶν ὅτι ἀποφάσει τῶν ἀρμοδίων κατηρτίσθη στρατιωτικὸν γραφεῖον δι' οὗ θέλει διεξάγεσθαι καὶ διευθύνεσθαι πᾶσα ἡ ἐν ταῖς ὑποδούλοις ἐπαρχίαις ἐνέργεια, ἧς κύριος σκοπὸς εἶναι ἡ ὑπὸ ἐνιαίαν διεύθυνσιν πανελληνίως ὀργανώσεις πρὸς συνένωσιν τῶν ἀπανταχοῦ ἑλληνικῶν δυνάμεων ἐπὶ τῷ τέλει τῆς ὑπερασπίσεως καὶ προαγωγῆς τῶν συμφερόντων τοῦ ἑλληνισμοῦ. Τὸ γραφεῖον τοῦτο, ἀποτελοῦν ἐν τῷ μέλλοντι τὸ κέντρον Ἀθηνῶν καὶ τὴν ἀνωτάτην ἀρχὴν τῆς προρρηθείσης ἐνεργείας, τελεῖ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὑποφαινομένου καὶ διαιρεῖται εἰς τμήματα, ὧν ἕκαστον ἀντιπροσωπεύει μίαν ὑπόδουλον ἐπαρχίαν καὶ διευθύνεται ὑπὸ ἀνωτέρου ἀξιωματικοῦ. Τὰ ὄργανα τοῦ γραφείου τούτου εἶναι οἱ ἐν ταῖς ὑποδούλοις χώραις ἀπεσταλμένοι στρατιωτικοί, οἱ τε παρὰ τοῖς εἰδικοῖς γραφεῖοις τῶν Προξενείων καὶ οἱ ὑπὸ διαφόρους μορφάς

στρατιωτικοί ἢ πολιτικοί ἐγκατεστημένοι εἰς τὰ ὑπόδουλα μέρη ἢ καὶ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ Κράτους.

Ὅσακις παρὰ τοῖς εἰδικοῖς γραφείοις τῶν Προξενείων διατελοῦσιν πλείονες τοῦ ἑνός, ὁ ἀνώτερος ἢ ἀρχαιότερος αὐτῶν εἶναι ὁ διευθυντὴς τοῦ εἰδικοῦ γραφείου καὶ δι' αὐτοῦ δέον νὰ τελεῖται ἢ μετὰ τοῦ Κέντρου Ἀθηνῶν ἀνταπόκρισις.

Οἱ ἐν τῇ περιφερείᾳ ἐκάστου προξενίου ἐγκατεστημένοι πράκτορες, εἴτε στρατιωτικοί εἴτε πολιτικοί (πρώην ὄπλαρχηγοὶ κλπ.) ἐγκατασταθέντες ὑπὸ τοῦ εἰδικοῦ γραφείου ὑπάγονται ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ διευθύνοντος τὸ εἰδικὸν γραφεῖον. Ἐξαιρεῖται ἢ περιπτώσις καθ' ἣν πράκτωρ τις ἤθελεν εἶσθαι ἀνώτερος ἢ ἀρχαιότερος τοῦ διευθυντοῦ τοῦ εἰδικοῦ γραφείου, ὅτε ἐνεργεῖ κατὰ τὰς ὁδηγίας ἡμῶν καὶ τὰς τοῦ σχετικοῦ προξενίου, δι' οὗ καὶ ἀλληλογραφεῖ μετὰ τοῦ Κέντρου Ἀθηνῶν. Τὸ αὐτὸ γίνεται καὶ ὅταν δὲν ὑπάρχη εἰδικὸν γραφεῖον παρὰ τινι προξενίῳ.

Τὰ εἰδικὰ γραφεῖα ἐπαρχίας τινός, ὡς Ἡπείρου, Μακεδονίας κλπ., δέον νὰ εὐρίσκωνται εἰς συνάφειαν μεταξὺ των καὶ νὰ συνεννοῶνται προκειμένου περὶ κοινῆς τινος ἐνεργείας.

Τὰ εἰδικὰ γραφεῖα καὶ οἱ πράκτορες ἐν γένει τελοῦσιν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῶν κ.κ. Προξένων, εἰς οὓς ἀνακοινοῦται πᾶσα σχετικὴ ἐνέργεια.

Ὅσακις συμπέσῃ νὰ ἐγερθῇ διαφωνία τις μεταξὺ μέτρου τινός διατασσομένου ὑφ' ἡμῶν ἢ κρινομένου ἀναγκαίου νὰ ἐφαρμοσθῇ ὑπὸ τοῦ εἰδικοῦ γραφείου μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ σχετικοῦ προξένου, ὁ διευθυντὴς τοῦ εἰδικοῦ γραφείου ἐκθέτει περὶ τὰ τούτου ἡμῖν δι' ἠτιολογημένης ἐκθέσεως καὶ ἀναμένει τὰς διαταγὰς ἡμῶν.

Εἰδικὸς κανονισμὸς καὶ ὁδηγίαι περὶ τοῦ τρόπου ἐνεργείας τῶν εἰδικῶν γραφείων καὶ τῶν πρακτόρων πρὸς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ προρρηθέντος σκοποῦ τῆς Πανελληνίου ὀργανώσεως θέλει σταλῆ ὑμῖν βραδύτερον. Μέχρις οὗ δὲ γίνῃ τοῦτο ἡ ἐργασία ὑμῶν θέλει ἐξακολουθῆσει ὡς μέχρι τοῦδε εἰρηνικῶς ἐφαρμοζομένη καὶ ἐπεκτεινομένη.

Ἡ παροῦσα δέον νὰ κοινοποιηθῇ τῇ φροντίδι τῶν εἰδικῶν γραφείων καὶ εἰς πάντας τοὺς ἐν τῇ περιφερείᾳ ἐκάστου προξενίου ὑπὸ διαφόρους μορφὰς στρατιωτικούς πράκτορας. Εἰς τοὺς λοιποὺς δέον νὰ δοθῶσιν ἀνάλογοι ὁδηγίαι.

Πάντα τὰ εἰδικὰ γραφεῖα καὶ οἱ πράκτορες θέλουσιν ὑποβάλει ἡμῖν εἰς τὸ τέλος τοῦ τρέχοντος μηνὸς ἐκθεσιν ἐμφαίνουσιν τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῆς περιφέρειας των καὶ τὰ μέτρα τὰ ὁποῖα εἶναι ἀνάγκη νὰ ληφθῶσιν διὰ τὴν πρόοδον τῆς ὀργανώσεως. Ἐφεξῆς δὲ δέον νὰ ὑποβάλωσι τοιαύτας ἐκθέσεις πάντες κατὰ διμηνίαν. Ἐπίσης θέλουσιν ὑποβάλει κατάλογον τῶν ἐν περιφερείᾳ ἐκάστου προξενίου ἐγκατεστημένων πρακτόρων

μετά σημειώσεως περί τοῦ ἀνατεθειμένου αὐτοῖς ἔργου, ὡς καὶ περὶ τυχόν μενόντων ἔτι ἐν τοῖς ὄπλοις σωμάτων.

Τόσον αἱ ἐκθέσεις αὐταὶ ὡς καὶ πᾶσα ἡ μετὰ τοῦ κέντρου Ἀθηνῶν ἀλληλογραφία τῶν εἰδικῶν γραφείων καὶ πρακτόρων θέλει ἀποστέλλεσθαι ἡμῖν διὰ τοῦ σχετικοῦ προξενείου καὶ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν ἐντὸς φακέλλου κεκλεισμένου καὶ ἐπιγραφομένου «Πρὸς τὸ τμήμα Πληροφοριῶν», τοῦ γενικοῦ τούτου τίτλου ὀρισθέντος πρὸς διάκρισιν τοῦ γραφείου μας. Δὲν ἀποκλείεται ἐν τούτοις καὶ ἡ χρῆσις παντὸς ἄλλου ἀσφαλούς μέσου ἀνταποκρίσεως.

Τὰ πρὸς τὰ εἰδικὰ γραφεῖα ἔγγραφα θέλουσι φέρει ὡς ἐπιγραφὴν τὰ ἀρχικὰ γράμματα τῆς λέξεως Κέντρον καὶ τῆς πόλεως, ἐν ἣ τὸ σχετικὸν Προξενεῖον.

Εἰς τὰ εἰδικὰ γραφεῖα καὶ τοὺς ἄλλους στρατιωτικοὺς πράκτορας ἀνατίθεται ἔτι, ἐκτὸς τῆς καθαρᾶς προπαγανδιστικῆς ἐργασίας, καὶ ἡ ὑπὸ στρατιωτικῆν ἔποψιν μελέτη τοῦ τμήματος τῆς χώρας ἐν ᾧ δρῶσιν : στατιστικαὶ πληροφορίες περὶ τῶν πόρων τῆς χώρας καὶ περὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἔδρευουσῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων καὶ τοῦ ὀπλισμοῦ αὐτῶν, περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ὁδῶν καὶ τῶν συγκοινωνιῶν ἐν γένει, περὶ τῆς τοπογραφικῆς διαμορφώσεως τοῦ ἐδάφους, περὶ τῶν τυχόν εἰς τοὺς ὑπάρχοντας χάρτας ὑπαρχόντων σφαλμάτων καὶ τῆς διορθώσεως αὐτῶν περὶ τοῦ εἴδους τοῦ λιμένος καὶ τῶν ὑπαρχόντων μέσων ἀποβάσεως διὰ τὰς παραλίους πόλεις κλπ. Ἀλλὰ περὶ τούτου θέλει δίδεσθαι ἐκάστοτε εἰδικὴ ἐντολὴ ὀρίζουσα τὰ μελετητέα ζητήματα ἐν ἐκάστῳ διαμερίσματι.

Διὰ μυστικὰς ἀνακοινώσεις δεόν νὰ γίνηται χρῆσις τῆς κρυπτογραφίας.

Διευθυντῆς τοῦ Μακεδονικοῦ τμήματος τοῦ γραφείου μας ὠρίσθη ὁ Ταγματάρχης τοῦ Μηχανικοῦ κ. Ε. Πίσσας, ἔχων τὸ ψευδώνυμον Κούτρας.

Ἐδῶ τὸ ἰδιόγραφο σχέδιο τοῦ Δαγκλῆ ἔχει τὴν ἑξῆς προσθήκη στὸ περιθώριο :

Διὰ τὴν Ἡπειρον θὰ γραφῆ ὁ Τ/χης μηχ. Χρ. Μαλάμος. Διὰ τὴν Θράκην ὅτι μέχρι διορισμοῦ εἰδικοῦ διευθυντοῦ διευθύνεται ὑπ' ἐμοῦ.

Ὁ ὑποφαινόμενος θέλει ὑπογράφεσθαι ἐν τῷ μέλλοντι «Παρμενίων».

Ἐν Ἀθήναις τῇ . . . 7βρίου 1908

Π. Γ. Δ.

Ἄξιοπαρατήρητο εἶναι ὅτι ἡ νέα ὑπηρεσία ἀγγέλλεται ὡς «στρατιωτικὸν γραφεῖον», καὶ ὄχι ὡς ἀναδιοργάνωσις τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου· ὅτι οἱ λέξεις «Πανελλήνιος Ὀργάνωσις» χρησιμοποιοῦνται ὡς χαρακτηρισμὸς τῆς νέας ὑπηρεσίας, ὄχι ἀκόμα ὡς ἐπίσημη ὀνομασία τῆς· ὅτι μόνον ἐλάχιστα ἄρθρα ἀπὸ τὰ προηγούμενα σχέδια ἔχουν περιληφθεῖ σ' αὐτὸ τὸ κείμενο, πιθανώτατα ἐπειδὴ ἀγγέλλεται γιὰ «ἀργότερα» χωριστὸς «κανονισμός»· ὅτι ἡ διεύθυνσις τοῦ τμήματος Θράκης παραμένει ἀκόμη ἀσυμπλήρωτη¹.

1. Στὰ Ἀπομνημονεύματα Στυλιανοῦ Γονατᾶ (ὅ.π. σ. 25) γράφεται : «Κατ' Αὐγουστον 1908 (. . .) καθηρτίσθη νέος ὄργανισμός ὑπὸ τὸν τίτλον πάλιν «Πανελ-

5. ΤΑ ΤΟΠΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ

Τὰ περισσότερα ἀπ' ὅσα ἔγγραφα δημοσιεύτηκαν ἢ μνημονεύτηκαν παραπάνω σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιο ἀνάγοντι σὲ ζητήματα ὀργανωτικὰ καὶ ἀναδιοργανωτικὰ τῆς ἀπόρρητης κεντρικῆς ὑπηρεσίας, δηλαδὴ στῆ βαθμιαία ἀντικατάσταση τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου ἀπὸ τὴν Πανελλήνια Ὅργανωση. Ὡστόσο, τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ἐγγράφων τοῦ κεφαλαίου ἀφορᾷ τὴν ἐπὶ τόπου δράση τῶν μυστικῶν γραφείων στὴν περιφέρεια Θεσσαλονίκης, στῆ Θράκη καὶ στὴν Ἡπειρο.

Τώρα πού, ἔπειτα ἀπὸ τόσων μηνῶν προσπάθειες, προπάντων ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τῶν Νεοτούρκων, τὸ μεγάλο ὀργανωτικὸ θέμα φαίνεται ὅπως ὀδηγήθηκε νὰ ἔχει λυθεῖ μὲ τὴν ἴδρυση τῆς νέας κεντρικῆς ὑπηρεσίας, θὰ συνοψιστεῖ παρακάτω τὸ ὕλικὸ πού ἀφορᾷ τὰ «Εἰδικὰ Γραφεῖα» ἢ τοπικὰ «Κέντρα», ὅπως ὀνομάστηκαν μὲ τὴ νέα ὀργάνωση τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας. Ἴσως δὲν περιττεύει νὰ ξανασημειωθεῖ ὅτι θὰ παρατεθοῦν ἐδῶ μόνο συνοπτικώτατες περιλήψεις τῶν ἐγγράφων, λίγες περικοπές τους, κ' ἐλάχιστα ἀκέραια κείμενα. Μετὰ τὴν ἐπισκόπηση τῶν τοπικῶν κέντρων θὰ παρακολουθήσουμε τὶς μεταγενέστερες ἐξελίξεις τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας.

Περιφέρεια Θεσσαλονίκης. Τὸ γόητρο τῶν ἀξιωματικῶν.— Οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ Κέντρου Θεσσαλονίκης, ἔχοντας ἐπίγνωση ὅτι κρατοῦσαν στὰ χέρια τους τὸν εὐρύτερο καὶ σημαντικώτερο τομέα τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου καὶ τῆς ὑπηρεσίας πού τὸ διαδέχτηκε, συνήθιζαν νὰ διατυπώνουν τὰ αἰτήματα καὶ τὶς ὑποδείξεις των μὲ συλλογικὰ διαβήματα. Ἔτσι εἶχαν ζητήσει, ὅπως εἶδαμε, ν' ἀνατεθεῖ ἡ διεύθυνση τοῦ «Βιλαετίου» στὸν Δαγκλῆ¹, ἔτσι καὶ λίγο ἀργότερα εἶχαν διαμαρτυρηθεῖ καὶ ἀπειλήσει ὁμαδικὴ παραίτηση γιὰ ν' ἀποτρέψουν τὴν παραίτησή του². Ἔτσι, ἐπίσης ὁμαδικά, ζητοῦν ἀπὸ τὸν Δαγκλῆ νὰ «προστατεύσῃ τὸ γόητρον καὶ τὴν ἠθικὴν περιωπὴν τῶν ἀξιωματικῶν» ἀπὸ ἐπανειλημμένες ἐκδηλώσεις δυσπιστίας τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν.

12 Δεκεμβρίου 1908

Κύριε Συνταγματάρχα,

Ἐν ἐπανειλημμένοις ἐγγράφοις τοῦ Ὑπουργείου πρὸς τὸν κ. Γενικὸν Πρόξενον διαφαίνεται πού μὲν κεκαλυμμένως πού δὲ σχεδὸν ἀπροκαλύπτως δυσπιστία ὅσον ἀφορᾷ τὴν διαχείρισιν τῶν διὰ τὴν ἐθνικὴν ἐργασίαν δαπανωμένων χρημάτων καὶ προκατάληψις ὅτι ταῦτα δαπανῶνται ἀσκόπως καὶ χωρὶς νὰ λαμβάνηται ὑπ' ὄψιν ἡ οἰκονομικὴ τοῦ Κράτους θέσις.

λήμιος Ὅργανωσις», ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ὁποίας ἐτέθη ὁ συνταγματάρχης Παναγιώτης Δαγκλῆς, ἥτις ὑποδιρέθη εἰς τμήματα : τὸ Ἡπειρωτικόν, τὸ Μακεδονικόν, τὸ Ἀσιατικόν καὶ τὸ Θρακικόν. Τοῦ τελευταίου τούτου ἡ διεύθυνσις ἀνετέθη εἰς ἐμέ». — Μιὰ ἀκόμα ἀφορμὴ γιὰ νὰ προσέξουμε πόσο σπάνια μπορεῖ κανεὶς ν' ἀντλεῖ ἐξακριβωμένες πληροφορίες γιὰ πραγματικὰ γεγονότα ἀπὸ Ἀναμνήσεις καὶ Ἀπομνημονεύματα. Διότι τὸν Αὐγούστου 1908 : α) δὲν καθιερώθη νέος ὀργανισμὸς ὑπὸ τὸν τίτλον «Πανελλήνιος Ὅργανωσις», β) τμῆμα Ἀσιατικῶν δὲν ὑπῆρχε τότε στῆ νέα ὀργάνωση καὶ γ) διευθυντὴς τοῦ τμήματος Θράκης δὲν εἶχε ἀκόμη ὀρίσθαι κανεὶς καὶ τὸ τμῆμα διευθυνόταν ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Δαγκλῆ.

1. Βλ. σ. 312.

2. Βλ. σ. 326.

Ἐπειδὴ δὲ τὰ χρήματα ταῦτα δαπανῶνται κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τῶν ἐιδικῶν γραφείων, εἶναι προφανὲς ὅτι οἱ ὑπαινεγμοὶ καὶ αἱ μομφαὶ αὗται ἀπευθύνονται συγκεκριμένως πρὸς τοὺς ἀποτελοῦντας αὐτὰ ἀξιωματικούς. Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὸ σκόπιμον ἢ μὴ τῶν γενομένων δαπανῶν, τὴν εὐδόκιμον ἢ μὴ διεύθυνσιν τῆς ἐργασίας, τὰ εὐνοϊκὰ ἢ μὴ μέχρι τοῦδε ἀποτελέσματα ταύτης, θὰ ἠδύναντο οἱ ἐν τῷ Ὑπουργείῳ νὰ σχηματίσωσι ἀκριβῆ γνώμην ἂν παρηκολούθουν τὰ γεγονότα, ἂν ἀνεγίνωσκον τὰς ὑποβαλλομένας ἐκθέσεις καὶ ἂν τέλος ἤκουον τὰς γνώμας τῶν ὑπευθύνων ἀντιπροσώπων τῆς Κυβερνήσεως, δηλ. τῶν διευθυνόντων τὰ Προξενεία.

Δυστυχῶς οὐδὲν τούτων πράττουσιν, οὐδεμίαν οὐδέποτε ἔδωσαν ἡμῖν χρησίμον τινα ὁδηγίαν, δὲν διστάζομεν δὲ νὰ δηλώσωμεν Ὑμῖν ὅτι τὰ ἐκάστοτε παρὰ τοῦ Ὑπουργείου στελλόμενα ἔγγραφα τοιαύτην ἐλέγχουσιν ἄγνοιαν τῆς ἐδῶ καταστάσεως, τοιαύτην ἔλλειψιν πάσης γνώμης, τοιοῦτον φόβον οἰασθήποτε εὐθύνης, ὥστε ἀντὶ ὁδηγιῶν παρέχουσιν ἡμῖν μόνον ἀφορμὰς λυπηρῶν σκέψεων περὶ τοῦ σκοπίμου τῆς ἐνταῦθα ἐργασίας, περὶ τοῦ ἂν ἀξίξη τὸν κόπον νὰ ὑφίσταται τις ἐπὶ ἔτη τὰς ἀπιστεύτους πικρίας καὶ ἀπογοητεύσεις τὰς συναφεῖς πρὸς τὸν ἀγῶνα, ὅταν ἡ κεντρικὴ ὑπηρεσία εἰς τοσαύτην διατελῆ ἄγνοιαν καὶ οὕτως ἐννοεῖ νὰ ἀνταμείψῃ τὰς ἔστω καὶ μικρὰς ὑπηρεσίας ἡμῶν.

Ἄλλ' ἀνεξαρτήτως τῶν γενικῶν τούτων σκέψεων τὸ ὕφος τῶν μνημονευθέντων ἐγγράφων, ἢ ἐν αὐτοῖς καταδηλουμένη δυσπιστία πρὸς τοὺς ἀποτελοῦντας τὰ εἰδικὰ γραφεῖα ἀξιωματικούς θέτει πρὸ ἡμῶν τὸ ἐρώτημα : Εἶναι δυνατόν ὑπὸ τοιούτους ὄρους, ἄνευ δηλ. τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς Κυβερνήσεως νὰ ἐξακολουθῶμεν ἐργαζόμενοι ;

Εἶναι τοιαύτη, κ. Συνταγματάρχα, ἡ φύσις τῆς διεξαγομένης ἐργασίας, ὥστε μόνον ἀπόλυτος ἐμπιστοσύνη εἰς τὰ διαχειριζόμενα αὐτὴν πρόσωπα ἀπαιτεῖται ὅπως μὴ παρασύρηται ἡ κεντρικὴ ὑπηρεσία ὑπὸ τῶν διαδόσεων τῶν καφενείων, τῶν φωνασκιῶν τῶν ἀποπεμπομένων ἐντεῦθεν ὡς ἀνικάνων καὶ πάσης κακοβούλου εἰσηγήσεως. Ἄνευ τῆς ἀπολύτου ταύτης ἐμπιστοσύνης οὐδεὶς ἔλεγχος, οἰαδήποτε μορφή ἢ σύστασις, εἶναι δυνατόν νὰ θέσῃ φραγμὸν εἰς τὴν σπατάλην ἢ κατάχρησιν τοῦ δημοσίου χρήματος. Τοιαύτη εἶναι ἡ φύσις τῆς ἐργασίας ἣν καὶ ἐπὶ τινὰς ἡμέρας μόνον ἂν παρακολουθήσῃ τις πείθεται περὶ τοῦ ἀδυνάτου παντὸς ἐλέγχου, ἐφ' ὅσον δὲν κρατεῖ ἀπόλυτος ἐμπιστοσύνη μετὰξὺ Κυβερνήσεως, Προξένων καὶ εἰδικῶν γραφείων.

Ἄν τὸ Ὑπουργεῖον ἔχη ὠρισμένας ἀφορμὰς καὶ δεδομένα δικαιολογοῦντα τὴν δυσπιστίαν ταύτην, δύναται καὶ ὀφείλει νὰ προβῆ εἰς οἰονδήποτε ἔλεγχον, νὰ ἀποπέμψῃ τοὺς μὴ ἀπολαύσαντας τῆς πλήρους αὐτοῦ ἐμπιστοσύνης, νὰ διορίσῃ δὲ ἄλλους ἀπολαύοντας ταύτης. Τοῦτο

είναι τὸ ἐπιβεβλημένον αὐτῷ καθήκον, οὐχὶ δὲ συλλήβδην νὰ ὑβρίζῃ — διότι τοιαύτην προφανῶς ἔνοιαν ἔχουσι τὰ ἔγγραφα του, ὅσον καὶ ἂν διπλωματικῶς καλυφθῶσιν ἢ δικαιολογηθῶσιν ὡς ἐκ τῆς οἰκονομικῆς ἀνεπαρκείας τοῦ Κράτους — ἀξιοματικούς οἵτινες ἀντὶ τῆς πολυετοῦς αὐτῶν ἀφοσιώσεως εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἐργασίας αὐτῶν ἦν θεωροῦσιν ὡς καρποφόρον καὶ ἐθνωφελῆ, στηριζόμενοι ἐπὶ ὠρισμένων γεγονότων, οὐδεμίαν ἄλλην ἠξίουσιν ἀμοιβὴν ἢ τὴν ἀναγνώρισιν ὑπὸ τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας τῶν κόπων καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν.

Ὑπὸ τοιοῦτους ὅρους ἐπαναλαμβάνομεν ὑμῖν κ. Συνταγματάρχα, ὅτι εἶναι ἀδύνατος ἡ συνέχισις τῆς ἐργασίας οὐ μόνον δι' ἡμᾶς, ἀλλὰ καὶ πᾶς καλούμενος ν' ἀναλάβῃ τοιαύτην ὑπηρεσίαν θ' ἀρνηθῇ ταύτην ἐν τῷ μέλλοντι ὅταν γνωρίζῃ ὅτι οὕτω θ' ἀνταμειφθῇ καὶ τοιαύτης παρὰ τῆς Προϊσταμένης ἀρχῆς θὰ τύχῃ προστασίας καὶ ἠθικῆς ἐνισχύσεως.

Ἀποτεινόμεθα πρὸς ὑμᾶς, κ. Συνταγματάρχα, ὅπως λαμβάνοντες ὑπόσφορὰν ἄποψιν τ' ἀνωτέρω καταστήσητε γνωστὰ καὶ καταλλήλως τονίσητε τοῖς ἀρμοδίοις, προστατεύσητε δὲ τὸ γόητρον καὶ τὴν ἠθικὴν περιωπὴν τῶν ἀξιοματικῶν καὶ ὡς τοιούτων καὶ ὡς ἐργατῶν ἐν Μακεδονίᾳ τῆς Ἐθνικῆς ἰδέας, ἄνευ τῶν ὁποίων καὶ ὀλόκληρος ἡ ἐθνικὴ ἐργασία διασύρεται καὶ καταβιβάζεται εἰς ἐπίπεδον πολὺ χαμηλότερον ἐκείνου ἐν ᾧ ἀπαραιτήτως δεόν νὰ εὕρισκεται.

Μαστραπᾶς, λοχ. πεζ., Ἄλ. Μαζαράκης, ὑπολ. πυρ.,
Δ. Κάκκαβος, Α. Μοσχονήσιος, λοχ. πεζ., Ἄλ. Ὁθωναῖος,
ὑπολ. πεζ., Κ. Ταβουλάρης, ἀνθ. ὑλ. πυρ.

Στὴν ἀπάντησίν του (23 Δεκ. 1908), ὁ Δαγκλῆς προσπαθεῖ νὰ καταπραῦνει τὰ πνεύματα :

(. . .). Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ὠμίλησα μετὰ τῶν ἀρμοδίων ἀνακοινώσας αὐτοῖς περιληπτικῶς τὰ ἐν τῇ ἐπιστολῇ σας καὶ τονίσας τὸ ἄτοπον τοιαύτης τινὸς ἐνεργείας πρὸς ἀξιοματικούς μετὰ τοιαύτης ἀταπαρνήσεως ἀφιερωθέντας εἰς τὸ μέγα ἐθνικὸν ἔργον.

Οἱ ἀρμόδιοι διεμαρτυρήθησαν κατὰ τοιαύτης ἐπεξηγήσεως τῶν ἐγγράφων των καὶ μοὶ ἐδήλωσαν κατηγορηματικῶς ὅτι οὐδὲ τὴν παραμικρὰν εἶχον ποτὲ ἀφορμὴν νὰ ἐκφράσωσι δυσπιστίαν κατὰ τῶν ἐν Θεσσαλονικίᾳ εἰδικῶν γραφέων, ὧν ἡ διαχείρισις διακρίνεται πάντοτε ὑπὸ τῆς τάξεως καὶ τῆς φειδοῦς. Μοὶ ἐξήγησαν δὲ ὅτι μόνος σκοπὸς τῆς σχετικῆς ἐγκυκλίου των, ἣτις ἦτο γενικὴ διὰ πάντα τὰ προξενεῖα, ἦτο νὰ κανονίσωσιν ἐπὶ τὸ οἰκονομικώτερον τὰ διὰ τὰς ἐθνικὰς ἀνάγκας χρήματα, τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται νὰ εἶναι ἄφθονα ἕνεκα τῆς γνωστῆς ἰσχνότητος τῶν ἑλληνικῶν προϋπολογισμῶν. Μοῦ προσέθεσαν ἔτι ὅτι εἰς τὸν γενόμενον διακανονισμόν τῶν ἐξόδων ἔδωσαν ἀφορμὴν καὶ ὑπερβασίαι τινές,

γενόμενοι ὄχι ὑπὸ τοῦ Προξενείου Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ ὑπὸ ἄλλου τινὸς ὅπερ ἐχρησιμοποίησε χρήματα προωρισμένα δι' ἔθνικὸν σκοπὸν πρὸς πολυτελεῖς ἐπιπλώσεις καὶ ἄλλα ἔξοδα πολυτελείας. Διὸ ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ ἀπευθύνωσι γενικῶς πρὸς τὰ προξενεῖα τὰς γνωστὰς ἐγκυκλίους δι' οὓς ἔκανονίζοντο εἰς τὸ μέλλον αἱ δαπάναι κλπ.

Διαβιβάζων ἐπομένως εἰς ὑμᾶς καὶ δι' ὑμῶν εἰς τοὺς λοιποὺς συναδέλφους οἵτινες προσυπέγραψαν τὴν πρὸς ἐμὲ ἐπιστολήν, τὰς ἱκανοποιητικὰς ἐξηγήσεις ταύτας, φρονῶ πεπειθότως ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐξηγετὴ τὴν παραμικρὰν ὑποψίαν ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχη δυσπιστία τις πρὸς ὑμᾶς ἐν τοῖς περὶ οὗ ὁ λόγος ἐγγράφοις τοῦ ὑπουργείου, ἀλλὰ νὰ ἐξακολουθήσητε τὸ μέχρι τοῦδε πατριωτικὸν ὑμῶν ἔργον, βέβαιοι ὅτι προσφέρετε μεγίστην ὑπηρεσίαν εἰς τὴν πατρίδα (. . .).

Δεχθῆτε τοὺς φιλικοὺς χαιρετισμούς μου καὶ διαβιβάσατε αὐτοὺς τοῖς λοιποῖς συναδέλφοις, Ὑμέτερος,

Παρμενίων

Διαχειριστικά.—Θέματα διαχειριστικά καὶ ἄλλα διοικητικά τοῦ Κέντρου Θεσσαλονίκης — τοποθετήσεις, ἀρμοδιότητες κλπ. — πραγματεύονται ἐπίσης ἄλλα 12 ἔγγραφα αὐτοῦ τοῦ φακέλου.

Τὸ ἓνα εἶναι : *Προϋπολογισμὸς Θεσσαλονίκης ἐγκριθεὶς ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου διὰ τὸ ἔτος 1909.* Ἰδιόγραφο Δαγκλῆ.

Τὰ λοιπὰ 11 εἶναι ἐπιστολὲς τῶν «εἰδικῶν γραφείων» πρὸς τὸν Δαγκλῆ, ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριον 1908 ἕως τὸν Ἀπρίλιον 1909. Μιὰ ἀπ' αὐτῆς (τοῦ Κυρ. Ταβουλάρη, 30 Δεκ. 1908) παρέχει ἀναδρομικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν ὀργάνωσιν τοῦ Εἰδικοῦ Γραφείου καὶ τις τοπικὰς ἀρμοδιότητες τῶν τμημάτων του, ἐπὶ Κορομηλά. Σὲ ἄλλες ἐπιστολὲς συμβαίνει νὰ σημειῶναι ὁ Δαγκλῆς, στὸ περιθώριον, τὴν ἀπάντησιν ἢ τὴν συνέχειαν ποὺ ἔδωκε.

Πολιτικά. — Ἐντονώτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν ὅσα ἔγγραφα πραγματεύονται τὰ μεγάλα πολιτικὰ προβλήματα τῆς στιγμῆς. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ λίγα ποὺ ἀναφέρθησαν παραπάνω¹, ὑπάρχουν :

α') *Ἐκθεσις περιοδείας στὰ «Κέντρα» Μακεδονίας.* — Ἐπιστολὴ ταγματ. Ἐ. Πίσσα πρὸς Δαγκλῆ, 16 Σεπτεμβρίου 1908. Ὁ ταγματ. Πίσσας, διευθυντὴς τοῦ Ἀνατολικοῦ Τμήματος, ὅταν ἰδρύθηκε ἡ «Πανελληνία Ὀργάνωσις», ἐκθέτει ἀπὸ τὴ Θεσσαλονικὴ ἐντυπώσεις περιοδείας του στὰ «Κέντρα» Μακεδονίας :

Συνταγματάρχα μου (. . .). Τὸ φλέγον ζήτημα εἶναι τὸ τοῦ ἐξοπλισμοῦ τῶν Βουλγάρων. Καθ' ἑκάστην εἰσάγουν μεγάλας ποσότητας ὀπλων (. . .) καταφανὲς καθίσταται ὅτι πολὺ συντόμως, ἐντὸς ἡμερῶν ἴσως, παρασκευάζουσι πραξικοπημά τι². Ἡμεῖς δέ, ἐναντι τοιαύτης δραστηριότητος μένομεν ἄεργοι, οὐδὲν ἐνεργοῦντες (. . .).

1. Βλ. σ. 314.

2. Τὸ «πραξικόπημά τι» ἐγένε μετὰ ἕξι μέρες, στίς 22 Σεπτ./5 Ὀκτωβρ. 1908, ὅταν ὁ Φερδινάνδος, στὸ Τύρναβο, ἀνακήρυξε τὴν Βουλγαρία βασιλεῖον ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὸν Σουλτάνον.

β') *Ἐκθεσις τῶν γεγονότων καὶ τῆς καταστάσεως ἐν τῇ περιφερείᾳ Θεσσαλονίκης κατὰ τὸ ἔτος 1908*. 31 σελ. δακτυλ. μεγάλες καὶ πυκνές. Ἀνυπόγραφη. Στὸ ἐξώφυλλο σημειώνεται: «Κον Κον Παρμενίωννα».

Τὸ κείμενο τοῦτο δὲν περιορίζεται στὰ ὄσα ὑπόσχηται ὁ τίτλος του. Εἶναι μιὰ ἐξαίρετη ἀναδρομικὴ παρουσίαση τῆς ἑνοπλῆς ἀμυνας καὶ τῆς εἰρηνικῆς προπαγάνδας στὴν Μακεδονία, ἀπὸ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1904 ἕως τὴν Νεοτουρκικὴ Ἐπανάσταση τῆς 11/24 Ἰουλίου 1908. Ἐπειτα ἀπὸ σύντομη γενικὴ τοποθέτηση τοῦ ζητήματος ἐξετάζονται, μὲ συγχρῆς ἐπίσης ἀναδρομῆς στὰ πρόσφατα προηγούμενα χρόνια, τὰ γεγονότα καὶ τὰ προβλήματα τοῦ 1908 — τὰ πρὶν ἀπὸ τὴν Ἰουλιανὴ Ἐπανάσταση καὶ τὰ μετὰ —, σὲ διαμερίσματα τῆς Μακεδονίας ὑπαγόμενα στὸ Κέντρο Θεσσαλονίκης:

Πρῶτα ἡ Θεσσαλονίκη, μὲ συνοπτικὴ περιγραφή τῆς οἰκονομικῆς τῆς ζωῆς — ἰδίως γιὰ ὄσα ἐνδιαφέρουν τὴν ἑλληνικὴ κοινότητα —, τῶν βουλγαρικῶν ἀποικισμῶν μέσα στὴν πόλη καὶ στὴν ὑπαίθρο, καί, διεξοδικώτερα, τῆς ἐντατικῆς ἐργασίας ποὺ ἐγκαινίασε ἡ «Ὀργάνωσις Θεσσαλονίκης» τὸ 1906¹.

Μὲ τίς λέξεις «πρότυπον ὄργανώσεως» χαρακτηρίζεται ἡ δημιουργικὴ ἐργασία τοῦ ἀνθυπολ. ὑλ. πυρ. Μιχαήλ Ἀγαγνοστάκου (καπετὰν Ματαπάς) στὸ Τμήμα Ὀλύμπου, ὅπου ἐκαλοῦντο καὶ ἐγυμνάζοντο οἱ νέοι εἰς τὴν χρῆσιν τῶν ὄπλων, εἶχε ἐξασφαλισθῆ ἢ διὰ τοῦ διαμερίσματος εἴσοδος σωμάτων καὶ ἰδρυθῆ ἀποθήκη, καὶ αὐταὶ αἱ ἀτομικαὶ διαφοραὶ ἐλύοντο ὑπὸ τῆς Ὀργανώσεως (...).

Γιὰ τὴ Βέροια ἐπισημαίνονται ἰδίως τὰ προβλήματα ποὺ δημιουργεῖ τὸ ἀείποτε ρευστὸν καὶ ἀμφίβηλον φρόνημα τῆς μεγάλης μερίδος τῶν Βλάχων ποιμένων (...) ἢ μακρὰ ἐκ μέρους ἡμῶν ἀδράνεια, ἢ ἀποκρουστικὴ καὶ περιφρονητικὴ διαγωγή τῶν Μητροπολιτῶν καὶ τῶν Ἑλληνικῶν Κοινοτήτων πρὸς αὐτούς, τὸ χρέμα τὸ ρουμμονικόν (...) Εἶναι ἀνάγκη νὰ σημειωθῆ ἐνταῦθα ὅτι κυρίως εἰπεῖν ρουμμονικὴ ἰδέα δὲν ὑπάρχει οὐδὲ παρ' αὐτοῖς τοῖς ὁργανοῖς τῆς ρουμμονικῆς προπαγάνδας, εἰμὴ ὑπὸ ἀρνητικὴν μορφήν, ὡς ἀντιπάθεια τούτεστι πρὸς τοὺς συνοίκους ἑλληνικοὺς πληθυσμούς, τοὺς σήμερον ἐτι περιφρονητικῶς φερομένους πρὸς αὐτούς (...) Ἀπτηρὸν ἀποτελεῖ φαινόμενον ἢ ἐν Βεροία, Ναούση καὶ ἄλλαις ἑλληνικαῖς κοινότησι κομματικὴ διαίρεσις, ἣτις ἐν πολλαῖς πόλεσιν ἔλαβε τὴν μορφήν ἀγῶνος μεταξὺ προκρίτων καὶ λαοῦ (...).

Ἡ Νάουσα, γράφει ἡ ἔκθεσις, ὑπῆρξεν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος ἢ κυριωτέρα βάσις καὶ τὸ κέντρον τῶν ἐνόπλων ἐνεργειῶν ἐν τῷ τμήματι Βερμίου, ἐμμέσως δὲ καὶ διὰ τὰ διαμερίσματα Βοδενῶν, Γιαννιτσῶν, Καρατζόβας (...) Ἐνεκα τῶν δυσχερειῶν τούτων (...) αἱ πρόοδοι ἡμῶν δὲν ὑπῆρξαν μεγάλαι ἐν τῷ διαμερίσματι τούτῳ, οὐδ' ἀνάλογοι πρὸς τὰς θυσίας αἵματος καὶ χρήματος ἃς ἐστοίχισεν ὁ ἐν αὐτῷ ἀγὼν (...).

Γιὰ τὸ διαμέρισμα Βοδενῶν (σήμερα Ἐδεσσα), σημαντικώτατον ὡς ὁ μόνος κέντρος ὁ συνδέων τὸν Ἑλληνισμὸν τῶν δύο Μακεδονικῶν Βιλαετιῶν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ δράση τῶν ἑλληνικῶν σωμάτων ἀναφέρεται ἡ ὑπαρξὶς ἀνθούσης ἑλληνικῆς βιομηχανίας. Προκειται γιὰ δύο νηματοουργεῖα ποὺ χρησιμοποιοῦν πολλὰς ἑκατοντάδες ἐργάτες καὶ ἰδίως ἐργάτριες. Τὸ πρῶτον τῶν ἐργοστασίων τούτων ἰδρυσεν καὶ συστάσιν τῶν ἐργατιδῶν (...). Ἐδύνηως εἰς Βοδενὰ καὶ Μητροπολίτην ἔχομεν ἓνα τῶν ἀρίστων σχετικῶς ἐν Μακεδονίᾳ, τὸν Σεβ. Στέφανον, καὶ διευθυντὴν σχολεῖον ἀρίστον ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου 1908, τὸν ἀνθυπ. πεζ. Νεόκοσμον Γρηγοριάδην (...).

Γιὰ τὸ τμήμα Καρατζόβας καὶ τὴν πρωτεύουσά του Σοῦμποσκο (σήμερα ἐπαρχία Ἀλμωπίας, Ἀρδέα) σημειώνεται: ὅτι λόγῳ τῆς ἀναμίξεως τῶν φυλῶν εὐρίσκειτο οὐ μόνον ὑπὸ ἔθνην ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἔθνην πολιτισμοῦ ἐν γένει εἰς τὴν κατωτάτην βαθμίδα (...). Ἀλλὰ (...) ἡ μόνιμος ἐκεῖ ἐγκατάστασις σώματος, ἢ μετὰ τῶν σωμάτων ἀνα-

στροφή (. . .) ή δημιουργηθείσα επικοινωνία και ή αποστολή διδασκάλων έδωσαν νέαν ζώην εις τόν έν τῷ τμήματι τούτῳ Ἑλληνισμόν.

Τό διαμέρισμα Γευγελή, συνεχίζει ή έκθεση, είναι μετά τοῦ τῶν Γιαννιτσῶν τό μάλλον επηρεασθὲν ἐκ τῆς κατά τήν τελευταίαν δεκαετίαν βουλγαρικῆς τρομοκρατικῆς ενεργείας (. . .). Ἡ ἀναδρομική περιγραφή ἀρχίζει ἐδῶ ἀπὸ τό 1904-1905 μέ τήν πρώτη τοπική ἀμυνα, πού ἀνέλαβεν ὁ ὑποπλοίαρχος Κακουλίδης, ἐρειδόμενος κατ' ἀνάγκην, ἐλλείψει ἄλλων στηριγμάτων, καί ἐπὶ μισθωτῶν τιῶν Ὀθωμανῶν (. . .).

Γιά τό διαμέρισμα τῆς Στρώμνιτσας, τό βορειότατο τῆς περιοχῆς, ή έκθεση ἀναφέρει ὅτι είναι ἐν τούτοις τό μάλλον ἀκμαίον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος μεταξὺ ὄλων τῶν ξενοφόνων (. . .) Τόν Σεπτέμβριον 1905 ἐγκατέστη ἐκεῖ ὡς ἡμέτερος πράκτωρ ὁ ὑπολ. πεζ. Ταυογιάννης Βλ., εἰς ὃν ἀπεριστόφως δύναται τις νά εἶπῃ ὅτι ὀφείλεται ή ἐνίσχυσις καί πρόοδος τῆς ἐν Στρωμνίτῃ ἐλληνικῆς ἐπιτροπῆς (. . .).

Γιά τό διαμέρισμα Δοηράνης σημειώνεται μέσα σέ ἄλλα: Ἐάν κατορθοῦτο νά ἐνοικιασθῆ παρ' ἡμετέρου ή ἐκεῖ λίμνη, τροφοδοτοῦσα τό πλεῖστον τῶν κατοίκων τῆς πόλεως, θά εἶχομεν μεγάλην ὠφέλειαν.

Ἀπ' ὅλη τήν περιφέρεια Θεσσαλονίκης, τό διαμέρισμα Γενιτσά-Γκουμέντζα εἶναι τό ὑποστάν, ἰδίᾳ δέ τό 1903 καί 1904 ἰσχυροτέρων τῆν βουλγαρικῆν ἐπίδρασιν. Ὅπως γιά τό διαμέρισμα Γευγελῆς, ή έκθεση συνοψίζει κ' ἐδῶ κάπως διεξοδικώτερα τό συμβάντα. Καί καταλήγει: Ἄξιον λόγου γεγονός ἀποτελεῖ ή ἀπὸ τοῦ παρελθόντος Σεπτεμβρίου λειτουργία ἐν Γενιτσοῖς οἰκοτροφείου ἀρρένων.

Οἱ τρεῖς τελευταῖες σελίδες πραγματεύονται, πολύ συνοπτικά, γιά τήν κατάσταση στόν Λαγκκαδᾶ, στή Χαλκιδική καί στό Ἅγιον Ὄρος. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι, ἀφοῦ περιγράφει μέ λίγες σειρές τήν ἀναρχία καί τήν ἀθλιότητα πού επικρατεῖ στό Ἅγιον Ὄρος, ή έκθεση συνιστᾶ νά μελετηθῆ κατά τίνα τρόπον δύναται νά ἐπιβληθῆ ἐκεῖ ή ἐπιτροπή τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας, ἥτις, ἐπιτυγχανομένη, δύναται νά ἐξασφαλίσῃ καί ὕλικους πόρους διά τά ἐνταῦθα φιλανθρωπικά καί ἐκπαιδευτικά ἰδρύματα.

Σπάνια έχει κανεῖς τήν εὐκαιρία νά διαβάσει ὑπηρεσιακή έκθεση τέτοιας ποιότητος. Δέν εἶναι μόνο οἱ αὐθεντικές καί συγκεκριμένες πληροφορίες γιά τή δράση τῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων, γιά τή σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ, γιά τήν παρεμβολή τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, γιά τή στάση τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν κατά διαμερίσματα, ἀκόμα καί κατά χωριά, εἶναι προπάντων ή σημασία, σχεδόν τό προβάδισμα, πού φαίνεται νά δίνει ὁ συντάκτης στίς εἰρηνικές ὀψεις τοῦ προβλήματος, τήν οἰκονομική, τήν κοινωνική, προπάντων τήν ἐκπαιδευτική καί τήν ἐκπολιτιστική.

Υ') Ἐκθεσις τῶν γεγονότων καί τῆς καταστάσεως ἐν τῇ περιφερείᾳ Θεσσαλονίκης κατά τήν πρώτην τετραμηνίαν τοῦ 1909. Μάϊος 1909. 34 σελ. δακτ. Ἀνυπόγραφο.

Τό κείμενο τοῦτο συνεχίζει τό προηγούμενο ὡς πρὸς τήν ἀναγραφή τῶν συμβάντων κατά διαμερίσματα καί τό συμπληρώνει ὡς πρὸς τά σχόλια καί τίς γενικώτερες κρίσεις. Εἶναι ἐξίσου μ' ἐκεῖνο πολῦτιμο, ἴσως μάλιστα περισσότερο, γιατί ὁ συντάκτης, πού φαίνεται νά εἶναι ὁ ἴδιος, δέν χρειάζεται πιά ν' ἀσχοληθῆ μέ ἀναδρομικῆς πληροφορίες γιά τά καθέκαστα καί μπορεῖ νά καταπιαστῆ μέ συνθετικώτερες εἰκόνες :

(. . .). Οἱ ἡμέτεροι ἔμποροι περιορίζονται μόνον εἰς τό πῶς ν' ἀπολαύσωσι κέρδος τι ἐφήμερον, χωρὶς νά μεριμνῶσι περὶ τῆς ἐξευρέσεως τῶν καλλιτέρων καί εὐωνοτέρων εἰδῶν τοῦ κλάδου των πρὸς ἐκτόπισιν τῶν ἄλλοδαπῶν ἀνταγωνιστῶν των, ὡς καί περὶ τῆς ἐξευρέσεως νέων ἀγορῶν καταναλώσεως (. . .) Κατόπιν τῶν ἐκτεθέντων δέον νά θεωρηθῆ πλέον ή ἐπιβεβλημένη ή προσκόλλησις παρὰ τῷ Γεν. Προξενείῳ Θεσσα-

λονίκης ἢ ἄλλως πως οἰκονομολόγου περιωπῆς, ἵνα ἀναλάβῃ τὴν διεύθυνσιν τῆς Ἑλληνικῆς ἐμπορικῆς τε καὶ βιομηχανικῆς κινήσεως ἐν Μακεδονίᾳ (. . .) Ἐὰν οἱ ἄλλοδαποὶ ἀνταγωνιστῶν ὑπερισχύσωσι ἐμπορικῶς καὶ βιομηχανικῶς ἐν Μακεδονίᾳ, οὐδὲ λόγος πρέπει νὰ γίνηται πλέον περὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἀξιώσεων μας (. . .).

(. . .). Ἡ κατάστασις τοῦ ὀρθοδόξου κλήρου εἶναι ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν πλέον ἢ λυπηρὰ (. . .) Πᾶς ὅστις δὲν ἠδύνατο ἐξ ὀκνηρίας νὰ ἐπιδοθῆ εἰς ἄλλο τι ἐπάγγελμα κατέφυγεν εἰς τὴν ἱερωσύνην (. . .) Οἱ πλεῖστοι τῶν ἀρχιερατικῶν ἐπιτρόπων ἀγνοοῦσι τὴν τουρκικὴν ἥτις εἶναι ἀπαραίτητος αὐτοῖς, γενικῶς δὲ ὑπὸ ἔποψιν ἠθικὴν καὶ ἔθνικον φρονήματος μετὰ βίας ὑπερβάλλον τὴν μετριότητα (. . .) Εὐνόητον ὅτι αἱ ἐλλείψεις αὐταὶ εὐκόλως διορθοῦνται ἐὰν τὰ Πατριαρχεῖα ἐκανόνιζον ὡς ἔδει τὴν ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ Ἐκπαιδεύσιν ἀπὸ τὴν ἔποψιν τῆς τουρκομαθείας καὶ τῆς ἐθνικῆς μορφώσεως (. . .) Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸν ἀνώτερον κλῆρον, δυστυχῶς ὅ,τι καὶ ἂν εἴπη τις περὶ τῆς οἰκτρᾶς καταστάσεώς του θὰ εἶναι κατώτερον τῆς ἀληθείας· εὐτυχῶς ὅτι ὑπάρχουσιν ἐλάχισται ἐξαιρέσεις (. . .) Ἄπαντες δὲ οἱ ἱεράρχαι μετὰ δυσφορίας βλέπουσι τὴν ἀνάμιξιν τῆς ἐπισήμου ἑλληνικῆς προπαγάνδας εἰς τὸ ἔργον αὐτῶν, μὴ θεωροῦντες τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ ἐπισήμου Κράτους ὡς συνεργάτας αὐτῶν τὸν αὐτὸν ἐπιδιώκοντας σκοπόν, ἀλλ' ὡς ξένους ἐλθόντας νὰ ἐπιβουλευθῶσι τὰ δικαιώματά των (. . .).

(. . .). Οἱ διδάσκαλοι εἶναι ἢ ἐμπροσθοφυλακὴ οὕτως εἶπεν τῆς ἐθνικῆς προπαγάνδας, δι' ἧς αὕτη ἀναγνωρίζει τὸ ἔθνολογικῶς ἐχθρικὸν ἔδαφος καὶ κανονίζει τὴν ἐπ' αὐτοῦ ἐνέργειάν της (. . .) Δυστυχῶς ἡ κατάστασις τοῦ διδασκαλικοῦ προσωπικοῦ τῆς Μακεδονίας δὲν εἶναι ἀνωτέρα τοῦ κληρικοῦ τοιοῦτου (. . .).

Ἐκτὸς ἀπὸ τῆς μεγάλης συγκεντρωτικῆς ἐκθέσεως, τὸ Εἰδικὸν Γραφεῖον Θεσσαλονίκης ἐνημέρωνε φαίνεται τὴν κεντρικὴ Ὑπηρεσίαν γιὰ τὰ συμβαίνοντα ἐν τῇ περιφέρειᾳ του, μὲ περιληπτικὰ ἑβδομαδιαῖα, δεκαπενθήμερα ἢ μηνιαῖα «Δελτία». Εἶναι λυπηρὸ ὅτι μόνον ἓνα τέτοιο Δελτίο βρίσκεται ἐν τῷ φάκελῳ (ἀπὸ 11-28 Φεβρ. 1909, 4 σελ.). Ἡ χωρὶς κανένα σχόλιον στεγνὴ ἀναγραφὴ τῶν γεγονότων μεταφέρει μονομιᾶς ἐν τῇ ἀτμόσφαιρᾳ τῆς ἀγριότητος καὶ τῆς φοβέρας πού πλάκωνε τοὺς μαρτυρικοὺς ἐκείνους πληθυσμούς :

Οἱ ἡμέτεροι τοῦ χωρίου Πρεμποδίστης (Καρτζόβας) ἀναγκάζονται νὰ διέρχωνται τὰς νύκτας συναθροιζόμενοι ἐν τῇ αὐτῇ οἰκίᾳ ἀνὰ πέντε ἕως ἑξ οἰκογένειαι καὶ ἀγρυπνοῦντες (. . .) Ὁ καϊμακάμης Σουμπόσκου ὑποστηρίζει σκανδαλωδῶς τοὺς βουλγαρίζοντας, καταδιώκει δὲ συστηματικῶς τοὺς ἡμετέρους (. . .) Τὴν θανοῦσαν κόρην Ἰωάνναν Σ. δὲν ἐπέτρεψε νὰ ἐνταφιάσωσιν οἱ ἱερεῖς εἰς τὸ ἐκεῖ νεκροταφεῖον, ἰσχυρίζόμενος ὅτι εἶναι βουλγαρικόν, ἐνῶ ἀνέκαθεν ἦτο ἑλληνικόν, γενομένης δὲ τῆς ἐκφορᾶς ἐξηνάγκασε, διὰ τῶν χωροφυλάκων ἐπιτεθέντων διὰ τῆς

λόγῃ, τοὺς ἱερεῖς νὰ ἐγκαταλείψωσιν ἐν τῇ ὁδῷ τὴν νεκράν, ἥτις οὕτως ἐτάφη ὑπὸ τῶν συγγενῶν τῆς ἀνευ θρησκευτικῆς ἱεροτελεστίας (...).

δ') Τὸ Τρίτον Σῶμα Στρατοῦ. Εἶναι τὸ Σῶμα ποῦ εἶχε ἔδρα τῆ Θεσσαλονίκη καὶ διοικητὴ τὸν διαβόητο Μαχμούτ Σεβκέτ πασᾶ. Ἀναλυτικὴ κατάστασις τῶν δυνάμεων τοῦ κατὰ μεραρχίας, ταξιαρχίας, συντάγματα καὶ τάγματα. 8 σελ. Ἰδιόγραφο τοῦ Δαγκλιῆ. Στὸ περιθώριο : *Κατὰ πληροφορίας τοῦ παρὰ τῷ Γ. Προξενεῖω Θεσσαλονίκης λοχαγοῦ Μαστραπᾶ. Θεσσαλονίκη 28 Μαΐου 1909.*

ε') Τέσσερις ἐπιστολὲς τῶν «γραφῶν» Γ. Μαρᾶ καὶ Α. Μοσχονήσιου ἀπὸ 21 Μαΐου ἕως 19 Ἰουνίου 1909. Ἀφοροῦν ὑπηρεσιακὰ θέματα, ἐκφράζουν ὁμῶς καὶ γενικώτερα ἀνησυχίας γιὰ τὴν ἐντασι τῶν ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων. Στὸ περιθώριο τῶν δύο ὑπάρχουν οἱ ἐξῆς σημειώσεις :

11 Ἰουν. 09. Τοῦ ἀπήντησα δίδων γενικὰς ὁδηγίας περὶ παρασκευῆς ἐπαναστατικῶν κινημάτων ἐν περιπτώσει συρράξεως πρὸς τὴν Τουρκίαν κλπ. Τοῦ ἀγγέλλω ὅτι ἐζητήθη ὑπολοχαγὸς Οἰκονομικοῦ νὰ ἀποσπασθῆ εἰς τὸ Προξενεῖον διὰ τὴν διαχείρισιν. Π.Γ.Δ.

23-6-09. Τοῦ ἀπήντησα δώσας ὁδηγίας περὶ παύσεως εἰσαγωγῆς ὀπλῶν, περὶ ἀποφυγῆς ἀφορμῶν κηρύξεως πολέμου κλπ. Π.Γ.Δ.

στ') Πληροφορίες μυστικῶν πρακτόρων :

1) Τετρασέλιδη χειρόγραφη περίληψις ἐμπιστευτικῆς ἀναφορᾶς τοῦ 3ου Σώματος Στρατοῦ «περὶ τῶν μέτρων τὰ ὁποῖα ἐπιβάλλεται νὰ ληφθῶσιν ἵνα περιορισθῆ ἡ δρᾶσις τῶν διαφόρων σωμάτων κατὰ τὴν προσεχῆ ἀνοιξιν». Ἀκολουθεῖ ἡ ἀπαρίθμησις, σὲ 18 ἄρθρα, τῶν μέσων ποῦ προτείνει ὁ Τοῦρκος στρατηγός. Τὸ ἔγγραφο εἶναι τῆς 27 Μαρτίου 1909, λίγο προγενέστερο τοῦ ἀντεπαναστατικοῦ κινήματος.

2) Ἐντεκα δισέλιδα ἢ τετρασέλιδα σημειώματα πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν εἰδήσεων. Εἶναι διατυπωμένα σὲ ἀδόκιμα καὶ ἀνορθόγραφα γαλλικὰ κ' ἔχουν ἡμερομηνία ἀπὸ 8 ἕως 19 Ἰουνίου 1909.

3) Ὁ γιαντρός Ἰωάννης Κ. Βλάχος ἦταν ἀπὸ τοὺς πρώτους Ἑλληνας τῆς Μακεδονίας ποῦ χρησιμοποιήθηκαν στὸν Μακεδονικὸν Ἄγωνα.

Βρίσκονται στὸ φάκελο 8 ἐπιστολὲς τοῦ πρὸς τὸν Δαγκλιῆ — ἡ μιὰ τιτλοφορεῖται «Μακεδονικὰ 1908» —, συνολικὰ 64 μεγάλες πυκνογραμμῆς σελίδες.

Τὰ κείμενα αὐτὰ διατυπώνουν, σ' ἓνα τόνον ἐριστικὸν στὴν ἀρχὴ κ' ἔπειτα ἀκατάσχετα ὕβριστικόν, κατηγορίας δεινῆς ἐναντίον τοῦ Εἰδικοῦ Γραφείου καὶ ὀρισμένων γνωστῶν Ἑλλήνων τῆς Θεσσαλονίκης. Περιέχουν ἐξάλλου πολλὰς πληροφορίες γιὰ πρόσωπα καὶ πράγματα τῶν χωριῶν τῆς περιοχῆς καὶ προτείνουν συγκεκριμένα μέτρα γιὰ ὀργάνωσι βιοτεχνίας στὴν ὑπαιθρον (ψάρια λίμνης, ψάθες, κρασιά κλπ.). Προπάντων ἐπιμένουν στὴν ἀποψιν νὰ χρησιμοποιοῦνται στὶς μυστικὰς ὑπηρεσίας ἄνθρωποι τοῦ τόπου καὶ ὄχι Ἑλλὰδίτες. Ὅλα καταλήγουν μὲ φορτικότητα σὲ χρηματικὰ αἰτήματα.

Σὲ μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν Δαγκλιῆ, ὁ Στέφανος Δραγοῦμης ἐκφράζει τὴ γνώμη ὅτι ὁ ἱατρός οὕτως παρὰ τὰς ἐλλείψεις του εἶναι ἄξιος χρησιμοποίησεως. Ἀντίθετα ὁ Β 3 (ὑπολοχ. Κάκκαβος) γράφει ἀπὸ τῆ Θεσσαλονίκης : *Εἶναι ἀπολύτως ἀχρηστος, διότι εἰς ἀπίστευτον βαθμὸν δαπανηρός.*

Ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Δαγκλιῆ πρὸς τὸν γιαντρό Βλάχο ὑπάρχει μόνον μιὰ πολυσέλιδη ἀπαντητικὴ ἐπιστολὴ, ἡμερομηνίας 1 Αὐγούστου 1908.

Ἄντεπαναστατικό κίνημα στήν Τουρκία.— Στις 31 Μαρτίου 1909 ἐπιχειρήθηκε στήν Πόλη ἀντεπαναστατικό κίνημα ἐναντίον τῶν Νεοτούρκων, πού ἐννέα μῆνες πρωτύτερα εἶχαν ἐπικρατήσει μέ τήν ἐπανάσταση τοῦ Ἰουλίου 1908. Ἡ ἄμεση ἐξόρμηση πιστοῦ στρατοῦ ἀπ' τή Θεσσαλονίκη ἐξουδετέρωσε τὸ κίνημα τῶν ἀπολυταρχικῶν. Ὁ σουλτάνος Ἀβδούλ Χαμίτ ἔχασε θρόνο καί χαλιφάτο καί οἱ Νεότουρκοι στερεώθηκαν στήν ἐξουσία.

Λίγες μέρες ἀφοῦ ξεκαθαρίστηκε ἡ κατάσταση, ὁ «γραφεὺς» τοῦ Γεν. Προξενείου Θεσσαλονίκης Γ. Μαράς (λοχαγὸς πεζ. Μαστραπᾶς) σχολιάζει τὰ γεγονότα σὲ μιὰ πρώτη ἐπιστολή του πρὸς τὸν Δαγκλῆ :

Θεσσαλονίκη 10-4-09

Συνταγματάρχα μου,

Τὸ Νεοτουρκικὸν Κομιτάτον ἐδρεῦον ἐνταῦθα εἶναι ἐξηγριωμένον ἐναντίον τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἰδίᾳ διὰ τὴν μέχρι πρὸ τοῦ κινήματος τῆς Κων/πόλεως πολιτικὴν διαγωγὴν μας καί διότι θεωρεῖ ἢ μᾶλλον εἶναι βέβαιοι ὅτι ὑποκινηταὶ τοῦ τελευταίου πραξικοπήματος ἦσαν οἱ τε Ἕλληνες Βουλευταὶ καί ὁ πληθυσμὸς τῆς Κων/πόλεως ὡς καί αὐτὴ ἡ ἐπίσημος Ἑλλάς, δικαιολογούμενοι ὅτι ὁ Σαμπαχεδὶν¹ ἔλαβε ἐκ τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς μέσῳ τῆς Τραπεζῆς Ζαρίφη ἐσχάτως 20.000 λίρας, τοῦτο δὲ (ὡς εἶπον οἱ βέηδες Ραμῆ καί Χιφζῆ εἰς τὸν δικηγόρον Μ. Θεοδωρίδην σὺν τῇ ἐντολῇ νὰ κάμη χρῆσιν τῶν ὑπ' αὐτῶν λεχθέντων) ἔμαθε τὸ Κομιτάτον παρὰ τοῦ Βουλευτοῦ Ἀλεξανδρῆ κατὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει διαμονὴν του², καθ' ἣν οὗτος, ὡς λέγουσιν οἱ ἴδιοι, ἐπρότεινε αὐτοῖς τὴν ὑλικὴν ὑποστήριξιν τοῦ ἐπισήμου Κράτους, ἣν ὁμως ἠρνήθησαν.

Ἐπὶ πλέον οἱ Νεότουρκοι ἐξηγριώθησαν καθ' ἡμῶν καί ἐκ τῆς χλιαρᾶς πολιτικῆς μας ἀπὸ τῆς ἡμέρας τοῦ τελευταίου πραξικοπήματος, καθ' ὅσον συμφώνως πρὸς τὰς διαταγὰς τοῦ Ὑπουργείου, σχετικῶς τῇ τηρητέᾳ παρ' ἡμῶν διαγωγῇ καί αἵτινες διαταγαὶ δύνανται νὰ συνοψισθῶσιν εἰς τὸ καιροσκοπεῖν καί εἰς τὸ νὰ γελᾶσωμεν ἡμεῖς οἱ ἔξυπνοι τοὺς κουτοὺς Τούρκους, βεβαίως οὐδὲν ἐπράξαμεν, ὅπερ ν' ἀποδεικνύη τὴν πρὸς αὐτοὺς συμπάθειάν μας, καθ' ὅσον ἐὰν ἐγένετό τι ὑπὲρ αὐτῶν προῆλθεν ἐξ ἡμῶν, τῶν ἡμετέρων ἐνεργησάντων κατ' ἰδίαν καί παρὰ τὰς διαταγὰς σχεδὸν τοῦ ἐνταῦθα ὑποπροξένου· τούτου δ' ἕνεκεν τὸ Κομιτάτον καί ἂν εἶχε ἰδέαν τινὰ περὶ τῆς εἰλικρινοῦς συμπτέρξεώς μας ἀπέβαλε ταύτην.

Τὸ Κομιτάτον ἀναπτύσσει εἰς πολλοὺς τῶν ἡμετέρων τὰς ἰδέας του ταύτας, δηλ. ὅτι ὁ τε δοῦλος καί ἐλεύθερος Ἑλληνισμὸς ἦσαν ἐχθροὶ τοῦ Κομιτάτου ὡς καί τοῦ Συντάγματος καί ἰδίως οἱ Βουλευταὶ ἡμῶν, ἐδή-

1. «Νεανίας Βασιλικοῦ γένους, εἰς τῶν πρώτων ἐκ θηλυγονίας αὐτοκρατορικῶν πριγκίπων εἰς οὓς ἐπετράπη νὰ ζῶσι καί νὰ ὑπάρχωσι, μετὰ δὲ τὴν μεταπολίτευσιν τοῦ 1908, καί νὰ δρῶσι πολιτικῶς» (Π. Κ α ρ ο λ ῖ δ ο υ, Λόγοι καί Ὑπομνήματα 1913, σ. 378).

2. Περὶ ἀποστολῆς Ἀλεξανδρῆ, βλ. σ. 393.

λωσεν ὅτι θὰ εὐρεθῆ εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ προβῆ εἰς τὰ ἔσχατα ἐναντίον μας, ἀφοῦ ἐπέστη πλέον, ὅτι παρεμποδίζομεν τὴν πρόοδον τῆς πατρίδος των.

Εἰς παρατήρησιν δὲ τῶν ἡμετέρων πρὸς αὐτούς, διατί δὲν ἐζήτησαν οὗτοι νὰ ἔλθωσιν εἰς συνενόησιν τινα μετὰ τῶν ἰδικῶν μας ἀπήντησαν, ὅτι ἐζήτησαν, ἀλλὰ ἐν μὲν τῇ Πρεσβείᾳ οὐδένα εὔρον οὐδὲ τοῖς εἶναι τι γνωστόν, οἱ δὲ Βουλευταὶ ἀπέφυγαν παντὶ τρόπῳ νὰ ἔλθωσιν εἰς ἐπαφήν μετ' αὐτῶν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὁμιλιῶν τῶν Ραμῆ καὶ Χιφζῆ ὡς καὶ ἐτέρων ἄλλων συμπεραίνω ὅτι οἱ Νεότουρκοι ἐξ ἀνάγκης βεβαίως ἐπιδιώκουσι συνενόησιν τινα μετ' ἡμῶν. Ἐπειδὴ δέ, ὡς φαίνονται μέχρι τοῦδε τὰ πράγματα, θὰ ἐπικρατήσωσι, νομίζω, ὅτι πρέπει νὰ ἐπωφεληθῶμεν τῆς περιστάσεως πρὸς τοῦτο ὅμως θεωρῶ ἀναγκαῖον τὴν ἀποστολὴν εἰδικοῦ προσώπου, περιωπῆς ἂν εἶναι δυνατὸν τῆς τοῦ Κορομηλᾶ, καὶ ὡς οἶόν τε τάχιστα, ὅπερ νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις τόσον ἐδῶ ὡς καὶ ἐν Κων/πόλει μετ' αὐτῶν, ὡς καὶ τὸν καθορισμὸν ὠρισμένου πολιτικοῦ προγράμματος διὰ τοὺς ἡμετέρους βουλευτάς, οἵτινες ἀπεδείχθη ὅτι ἐπολιτεύοντο ὡς ὁ καθεὶς ἤθελε καὶ μόλις τὸ Πάσχα ἀντελήφθησαν ὅτι ὠφείλον νὰ ἔλθωσιν εἰς συνενόησιν τινα μεταξύ των, καὶ πρὸς τοῦτο ἐγένοντο διαβημάτα τινα παρὰ τῶν Δίγκα καὶ Χωναίου, ἧτις ὅμως δὲν ἐπραγματοποιήθη ὡς ἐκ τῶν ἐπελθόντων γεγονότων.

Ἀξιοπαρατήρητον δὲ τυγχάνει ὅτι οἱ βέηδες Χιφζῆ, Ραμῆ, Τζαβίτ καὶ Τζαχίτ ὡς κορυφαῖοι τῶν Νεοτούρκων ἐξέφρασαν τὴν μεγάλην των λύπην διὰ τὴν ἀπουσίαν τόσον κατὰ τὸν Ἰούλιον ὡς καὶ σήμερα ἀκόμη τοῦ Κορομηλᾶ, μετ' οὗ ἔλεγον θὰ ἐκανόνιζον ἅπαντα τὰ ζητήματα, ἀφοῦ διὰ τῆς βίας ἐγκαθίστων αὐτὸν ὡς πρέσβυν ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Ἐπὶ πλέον ἀνάγκη νὰ ληφθῆ πρόνοια καὶ περὶ ἐγκαταστάσεως εἰδικοῦ γραφείου ἐν τῇ Πρεσβείᾳ Κων/πόλεως, ἐν ἣ ἔμαθον ὅτι τοιαύτη ἐργασία καὶ συνεργασία γίνεταί, ὥστε πολλάκις ἀναγκάζεται ὁ Πρέσβυς νὰ γράφῃ μόνος του τὰ κρυπτογραφικὰ τηλεγραφήματα, καθ' ὅσον τὸ λοιπὸν προσωπικὸν τῆς πρεσβείας ἀποτελεῖται ἀπὸ θυμωμένους καὶ δυσαρστημένους.

Γενικῶς περὶ τοῦ τελευταίου πραξικοπήματος καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ ἐξαγομένων συμπερασμάτων θὰ ὑποβάλω εἰδικὴν ἔκθεσιν.

Ταύτην τὴν στιγμὴν καθ' ἣν γράφω, τὸ Κομιτάτον ἀπέστειλεν ἕκτακτον ἀπεσταλμένον δι' οὗ παρακαλεῖ τὴν παράδοσιν αὐτῷ 20 χιτζάδων ἐπιβαινόντων ἑλληνικοῦ ἀτμοπλοίου· ὁ ὑποπρόξενος ἀρνεῖται διαρρήδην τὴν παράδοσιν, ὡς ἀντικειμένην εἰς τὰ διεθνή νόμιμα, καλὸν δεῖγμα τῆς πρὸς τοὺς Νεοτούρκους συμπαθείας μας. Ἴδωμεν πῶς θὰ δικαιολογήσωμεν καὶ αὐτὴν τὴν δουλειάν.

Θὰ παρακαλέσω ὑμᾶς, ἵνα ἐνεργήσητε καὶ δοθῆ εἰς τὸ ἐνταῦθα προξενεῖον ρητὴ διαταγὴ περὶ τῆς ἀκολουθητέας ὁδοῦ παρ' ἡμῶν πρὸς τοὺς Νεοτούρκους.

Εὐπειθέστατος
Γ. Μαῤῥας

Σημειώνεται στὸ περιθώριο :

13 Ἀπριλίου. Ἀνεκοίνωσα τὰ ἐν τῇ ἐπιστολῇ εἰς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν κ. Βαλαττζῆν. Π.Γ.Δ.

Ἀνεξήγητο φαίνεται πὼς συμβαίνει, στὴν παράγραφο πού ἀφορᾷ τὴν Πρεσβεία τῆς Πόλης καὶ τὴν ἀνάγκη Εἰδικοῦ Γραφείου, νὰ μὴ γίνεταί ὁ παραμικρὸς ὑπαινιγμὸς στὴν «Ὁργάνωση Κωνσταντινουπόλεως» καὶ στὶς ἐκεῖ ἐνέργειες τοῦ Δραγούμη καὶ τοῦ Σουλιάωτη.

Ἡ ἐκθεσις πού ἀγγέλλεται στὴν προηγούμενη ἐπιστολῇ Μαῤῥα (7 σελ. δακτυλ.), ὑποβάλλεται ἀνυπόγραφη, ὅπως ὅλες τοῦ Εἰδικοῦ Γραφείου, ὑπὸ τὸν τίτλο : *Ἐκθεσις περὶ τοῦ ἐν Τουρκίᾳ πολιτικοστρατιωτικοῦ κραξικοπήματος τῆς 31 Μαρτίου. Θεσσαλονίκη Ἀπρίλιος 1909.*

Εἶναι κείμενο πολὺ διαφωτιστικὸ, τόσο γιὰ τὶς πολιτικὰς διαμάχας τῶν Τούρκων, ὅσο καὶ γιὰ τὴ στάση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου ἀπέναντι στὸ Νεοτουρκικὸ Κομιτάτο καὶ στοὺς ἀπολυταρχικοὺς. Εἶναι προπάντων κραυγὴ διαμαρτυρίας γιὰ τὶς ἀντιφατικὰς ὁδηγίαις τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν. Στὴν καταστολὴ τοῦ κινήματος, γράφει ἡ ἐκθεσις :

Διαφαίνεται εὐκρινῶς ἡ ἐπιρροὴ τῆς γερμανικῆς μορφώσεως τῶν πλείστων τῶν Νεοτούρκων, καθ' ὅσον τὴν τε πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν αὐτῶν ἐνέργειαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου χαρακτηρίζει ἐξαιρετικὴ τόλμη εἰς τὴν λήψιν ἀποφάσεων καὶ ἀστραπιαία ταχύτης εἰς τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν.

Ἀντιπαραβάλλοντα κατόπιν οἱ ἀστοχεῖς ἐνέργειαι τῶν ἀπολυταρχικῶν κ' ἐπισημαίνεται ἡ ἀνάγκη ἐνὸς πολιτικοῦ προγράμματος *περὶ τῆς ἀκολουθητέας ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου ἐν Τουρκίᾳ ὁδοῦ* (. . .).

(. . .). Μὴ ἔχοντες σαφεῖς ὁδηγίαις ἢ τοὐλάχιστον γενικὰς τοιαύτας, ἀναφορικῶς τῆς τηρητέας πολιτικῆς πρὸς τοὺς Νεοτούρκους ἢ τοὺς ἀπολυταρχικοὺς ἐπὶ τῇ βράσει ὠρισμένου τινὸς πολιτικοῦ προγράμματος καὶ μὴ λαμβάνοντες τοιαύτας (ἐλήφθη μοναδικὴ τις δι' ἧς συνιστάτο νὰ πεισθῶσιν οἱ Νεότουρκοι ὅτι ἔδει νὰ ἐξοπλισθῶσιν οἱ ἡμέτεροι παρ' αὐτῶν ἵνα χρησιμοποιηθῶσιν ὡς πολιτοφύλακες, δυστυχῶς ὅμως οἱ Νεότουρκοι εἶναι ὅπωςδήποτε εὐφυεῖς), εὐρέθημεν εἰς τὴν γελοίαν αὐτόχροημα θέσιν, νὰ παρουσιάσωμεν μωσαϊκὸν πολιτικῶν ἐνεργειῶν κατὰ τόπους, καθ' ὅσον οἱ μὲν συνίστων τὴν ἔκθυμον ὑποστήριξιν τῶν Νεοτούρκων, οἱ δὲ τὴν οὐδετερότητα καὶ ἄλλοι τὴν καταπολέμησιν αὐτῶν. Εὐνοητέον, ὅτι αἱ τοιαῦται ἐνέργειαι εἰς οὐδὲν ἄλλο συνέβαλον εἰμὴ εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς παρὰ τοῖς Νεοτούρκοις ὁλοῦν σχηματιζομένης πεποιθήσεως, ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι ἀσπονδοὶ ἐχθροὶ τοῦ Συντάγματος (. . .).

‘Η έκθεση αγνοεί, όπως και η επιστολή, την «Όργανωση Κωνσταντινουπόλεως» και κάνει υποδείξεις για την εκεί έθνική εργασία, λ.χ. προτείνει την προσκόλλησή εις τε την Πρεσβείαν Κωνσταντινουπόλεως και τὸ Προξενεῖον Θεσσαλονίκης δημοσιογράφων περιωπτήs, ἵνα διευθύνωσι τὴν Ἑλληνικὴν δημοσιογραφίαν, ἐντελῶs ἀνερμάτιστον καὶ ἀπηδαλιούχητον μέχρι σήμερον.

Τὸ συμπέρασμά της εἶναι :

εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις ἐπιβάλλεται νὰ ἐπιδιωχθῆ παντὶ σθένει ἢ συνενόησις καὶ σύμπραξις μετὰ τῶν Τούρκων, ἐξ ἧs τὰ μέγιστα θὰ ὠφελθῶμεν (...).

‘Η έκθεση συνοδεύεται μὲ δεύτερη επιστολὴ τοῦ Μαῤῥα, ἡμερομηνίας 24 Ἀπριλίου 1909: *Συνταγματάρχα μου, ἔλαβα ἀμφοτέρας τὰς ἐπιστολάs σας (...)*. Μεσολάβησαν λοιπὸν δύο ἐπιστολὲs Δαγκλῆs.

Εἶναι λυπηρὸ πού δὲν βρίσκεται οὔτε σχέδιο οὔτε ἀντίγραφό τους, οὔτε καν καμιά σύντομη σημείωση, πού νὰ συμπληρώνει τὸ «Ἀνεκοίνωσα... εἰς τὸν κ. Βαλατζῆν» τῆs 13 Ἀπριλίου».

Δημοτικὴ ἐκπαίδευση στὴν Μακεδονία.— «Σύντομος περιγραφή τῆs καταστάσεως τῶν σχολείων τῆs ἐν Μακεδονίᾳ δημοτικῆs ἐκπαιδεύσεως. Θεσσαλονίκη, 26 Ἀπριλίου 1909», 8 σελ. γραφομηχανῆs. ‘Η έκθεση εἶναι ἀνυπόγραφη ὅπως ὅλεs, ἐξάγεται ὁμως ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ πού τὴν συνοδεύει ὅτι εἶναι καὶ αὐτὴ τοῦ Γ. Μαῤῥα. (λοχαγὸῦ Μαστραπᾶ).

Περιγράφεται ἡ διαίρεση τῶν σχολείων σὲ ἑξατάξια «ἀστικά» καὶ σὲ τετρατάξια «δημοτικά», ἡ ποιότητα τῶν δασκάλων — *ἄμοιροι παιδαγωγίας... ἔστιν ὅτε ἵνα μὴ εἴπω πολλάκις ἀγράμματοι* —, ὁ τρόπος τῆs διδασκαλίας — *πρωταγωνιστεῖ ἡ Γραμματικὴ μετὰ τῶν ἀσυναρτέων τύπων, ἐπικρατεῖ ἐν γένει ἡ τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν ἀποστεγνοῦσα ξηρὰ τῶν λέξεων καὶ φράσεων διδασκαλία* —, ἡ λειτουργία διδασκαλείων καὶ ὑποδιδασκαλείων κατὰ τὴν τελευταία εἰκοσαετία καί, τελικὰ, ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ μελετωμένη σύστασις διδασκαλείων στὴ Θεσσαλονίκη *εἶναι ζήτημα μᾶλλον πολυτελείας καὶ δαπάνης ἄνευ πρακτικῆs ὠφελείας καὶ χρησιμότητος· τὰ δὲ χρήματα τὰ διὰ τὸ σχολεῖον τοῦτο δαπανηθησόμενα κάλλιον ἤθελεν εἶσθαι νὰ χρησιμοποιηθοῦν διὰ τὴν ὄντως πρακτικὴν καὶ ἐθνικῶs ὠφέλιμον μελετωμένην σύστασιν ἐν διαφόροιs τῆs Μακεδονίας μικραῖs πόλεσιν πολλῶν οἰκοτροφείων θηλέων, ἐν οἷs θὰ περισυλλέγωνται κοράσια ἐκ διαφόρων χωρίων, θὰ παραμένωσιν ἐν αὐτοῖs ἐπὶ dietίαν, θὰ ἐξασκῶνται εἰς τινα τέχνην τοῦ φύλου αὐτῶν καὶ πρὸ πάντων θὰ μορφῶνται ἑλληνοπρεπῶs, ὅτε, ἐπανερχόμενα εἰς τὰ χωρία των θὰ μεταδίδωσι καὶ εἰς τὰς συμπολιτίδας αὐτῶν πᾶσαν τὴν κτηθεῖσαν εἰς τὰ οἰκοτροφεία ἑλληνικὴν ἀγωγὴν (...)*.

Δυτικὴ Μακεδονία.— Ἐπιφορτισμένος μὲ τὰ διαμερίσματα τῆs Δυτικῆs Μακεδονίας στὸ Εἰδικὸ Γραφεῖο Θεσσαλονίκης ἦτανε πρῶτα ὁ ὑπολοχ. πυροβολικοῦ Ἀλέξανδρος Μαζαράκης (ψευδώνυμο: Ἀλ. Ἰωαννίδης) κι’ ἔπειτα ὁ ὑπολοχ. πεζικοῦ Ἀλέξανδρος Ὁθωναῖος (ψευδώνυμο: Ἀλ. Παλιμίδης).

Γι’ αὐτὴν τὴν περιοχὴ τῆs Μακεδονίας βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο, ἐκτὸs ἀπ’ ὅσα ἀναφέρονται στὶs παραπάνω συγκεντρωτικὲs ἐκθέσεις :

Ἐπιστολὴ Μαζαράκη τῆs 20 Ἰουνίου 1908 καὶ ἀπάντησι Δαγκλῆ τῆs 28, εἰδικῶs τερα γιὰ τὴ δράση καὶ τὴν κατάστασι στὸ Βέρμιο καὶ τὴν Καρατζόβα.

Σεβαστέ μου κ. Συνταγματάρχα,

Ἐν τῇ πρὸς τὸν Β 3 ἀπὸ 17/6 ἐπιστολῇ ὑμῶν¹ ἐρωτᾶτε περὶ τῆς δράσεως τῶν σωμάτων Βερμίου καὶ Καρατζόβας καὶ περὶ τῆς ἐν τοῖς τμήμασι τούτοις ἠθικῆς καταστάσεως.

Σπεύδω ν' ἀπαντήσω πρὸς τὰ ἐρωτήματα ὑμῶν ταῦτα.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ τμήμα Βερμίου τὸ κυριώτατον πρόσκομμα τῶν ἐνεργειῶν ἡμῶν ὑπῆρξαν ἀνεκάθεν τὰ ἐν αὐτῷ ρουμανικὰ κέντρα (...).

Ἡ ἀπέναντι τοῦ βλαχικοῦ ἐν γένει στοιχείου τηρητέα στάσις ἀπαιτεῖ πολλὴν ἱκανότητα πολιτικὴν ἐκ μέρους τῶν ἀρχηγῶν καὶ μακρὰν παραμονὴν αὐτῶν ὅπως γνωρίσωσι προσωπικῶς ἕνα ἕκαστον τῶν Βλάχων κεχαγιάδων καὶ τὴν διαγωγὴν αὐτῶν καὶ μὴ παρασύρονται ὑπὸ τῶν ψευδῶν αὐτῶν διαβεβαιώσεων, ἀλλ' οὔτε καὶ ὑπὸ τῶν εὐκόλων κατηγοριῶν. Δυστυχῶς δὲ ἡ ἀνά 4-5-6 μῆνας ἀλλαγῆ τῶν ἀρχηγῶν δὲν ἐπιτρέπει εἰς αὐτοὺς τὴν μελέτην προσώπων καὶ πραγμάτων καὶ τὴν ἐφαρμογὴν συστήματος ἐργασίας. Κατὰ τοὺς πρώτους τῆς ἐλεύσεως αὐτῶν μῆνας ἀγνοοῦσι τὰ πάντα, κατὰ δὲ τοὺς τελευταίους ἔχουσι πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἰδέαν τῆς προσεχοῦς ἀναχωρήσεως (...).

Ἐλαβον τὴν πληροφορίαν περὶ τῆς ἐξενρέσεως τοῦ μέλλοντος ἀρχηγοῦ Ναούσης καὶ περὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ καλῶν ἐντυπώσεων. Θὰ παρεκάλουν ὑμᾶς ὅπως τῷ ἐπιστήσητε τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῆς ἀνάγκης μακρᾶς, τοῦλάχιστον ἔτους, παραμονῆς ὅπως ἀποδώσῃ καρποὺς ἢ ἐργασία του ὡς καὶ ἐπὶ τῆς ὑποχρεώσεως νὰ ἀκούῃ ὅσον ἀφορᾷ τὰς γενικὰς γραμμὰς τῆς ἐνεργείας μόνον ἡμᾶς καὶ νὰ μὴ παρασύρηται ἐκ τῶν γνωμῶν τῶν ἐντοπίων αἰτινες ἐπηρέασαν δυστυχῶς ἐπιβλαβῶς τοὺς πλείστους τῶν ἀρχηγῶν Ναούσης. Ἐπ'ἀνάγκης δὲ θεωρῶ τὴν ἐνταῦθα διὰ 1-2 ἡμέρας ἔλευσίν του ὅπως γνωρισθῶμεν καὶ χαράξωμεν τὸ πρόγραμμα τῆς ἐνεργείας. Ἡ προσωπικὴ γνωριμία καὶ συνεννόησις προλαμβάνει πολλάκις παρεξηγήσεις μὴ δυναμένας νὰ διαλυθῶσι δι' ἀλληλογραφίας. Ἐπίσης δὲ καὶ παρ' ὑμῶν παρακαλῶ νὰ ζητηθῇ παρ' αὐτοῦ τολμηροτέρα πῶς ἐνεργεῖα κατὰ τῶν ρουμ. ἢ βουλγ. κέντρων, ἅτινα θὰ ὑποδειχθῶσιν αὐτῷ, πρωτίστως δὲ ἡ ἀποφυγὴ τῆς ἐν Ναούσῃ παραμονῆς ἰδίως κατὰ τὸ θέρος. Ἡ ἔλξις τῆς Ναούσης ὑπῆρξεν ἴσως τὸ κυριώτατον αἴτιον τῆς ἀνεπαρκοῦς δράσεως πάντων σχεδὸν τῶν ἀρχηγῶν τοῦ Βερμίου. Λεπτομερέστεραι ὁδηγίαι προφορικαὶ καὶ ἔγγραφοι θὰ δοθῶσιν αὐτῷ κατὰ τὴν ἐδῶ ἀφίξιν του.

1. Στὴν ἐπιστολὴ αὐτῇ (βρίσκεται στὸ φάκελο «Ἅγιον Ὀρος-Χαλκιδική»), ἔγραφε ὁ Δαγκλῆς στὸν Β 3 (ὑπολ. Κόκκαβο) : *Τί γίνονται τὰ σώματα Βερμίου, Καρατζόβας κλπ. ; Δὲν ἀκούω κινήσεις αὐτῶν. Ἐργάζονται ἢ κοιμοῦνται ; Ποία εἶναι ἢ εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα κατάστασις ὑπὸ ἐθνικῆν ἔποψιν ; (...).*

“Όσον ἀφορᾷ τὸ διαμέρισμα Καρατζόβας τὸ ὑπὸ τὸν ἐπιλ. Καραπάνον σῶμα συνητηθή μετὰ τοῦ προσχωρήσαντος ἡμῖν ἀρχηγοῦ Λάζου. Ἡ ἐμφάνισις αὕτη ἦτο ἀναγκαία καὶ διὰ τοὺς ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Καρατζόβᾳ ἡμετέρους καὶ δι’ αὐτὸν τὸν Λάζον, ὅπως μὴ θεωρῆ ἑαυτὸν ἀνεξέλεγκτον καὶ ἐνεργῆ κατὰ τὰς ἰδίας αὐτοῦ συνηθείας ἢ τὰ προσωπικὰ αὐτοῦ πάθη. Πρὸς τὸν ἴδιον δὲ Λάζον ἐστάλη καὶ ἐνίσχυσις ἐξ ὀκτῶ ἡμετέρων οὕτως ὥστε τὸ τέως βουλγ. αὐτοῦ σῶμα νὰ λάβῃ βαθμηδὸν καθαρῶς ἑλληνικὴν σύστασιν (. . .).

Διὰ τὴν θέσιν τοῦ διευθυντοῦ τοῦ σχολείου Βοδενῶν ἀπαιτεῖται πρόσωπον δυνάμενον νὰ ἐκτελέσῃ πλήρως καὶ τὰ διδασκαλικά αὐτοῦ καθήκοντα, διότι ἄλλως καὶ ὑποπτος θέλει γίνεαι ἀμέσως εἰς τοὺς ἡμετέρους καὶ συνεπῶς ταχέως καὶ εἰς τοὺς Τούρκους καὶ ἡ λειτουργία τῆς Σχολῆς δὲν πρέπει νὰ παραμεληθῆ. Ἄν ὁ παρ’ ὑμῶν ἀναφερόμενος δύναται εἰς ταῦτα νὰ ἐπαρκέσῃ πάντως δὲ ἐφωδιασμένος μὲ ὀθωμανικά χαρτιά — Ἕλλην ὑπήκοος εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατον — ἄς ἔλθῃ μᾶλλον διὰ Κωνσταντινουπόλεως ἢ Σμύρνης, διότι ἡ ἐξ Ἑλλάδος ἔλευσις γενεᾶ κατ’ ἀρχὴν ὑπομίας (. . .). Ἀπόλυτος ἀνάγκη περιστρόφων· πανταχόθεν μᾶς ζητοῦν καὶ στερούμεθα παντελῶς.

Εἰς τὰς ὑμετέρας διαταγὰς. Ὁλως πρόθυμος,
Α. Μαζαράκης

Ἀπάντησις Δαγκλῆ:

Ἀθῆναι τῆ 28-6-08

Φίλτατε,

Ἔλαβον τὴν ἐπιστολὴν σας τῆς 17-6 καὶ εἶδον τὰ τῆς καταστάσεως ἐν Βερμῖῳ καὶ ἐν Καρατζόβᾳ. Σᾶς ἠρώτησα περὶ ταύτης, διότι δὲν ἔχομεν ἔτι λάβει τὰς μηνιαίας ἐκθέσεις τῶν μηνῶν Ἀπριλίου καὶ Μαΐου. Βεβαίως εἶναι πολὺ δυσχερὴς δι’ ἃς αἰτίας γράφετε ἡ κατάστασις ἐν Βερμῖῳ καὶ ἀπαιτεῖ μεγάλην ἐπιτηδειότητα καὶ πολιτικὴν ὑπὸ τοῦ μέλλοντος νὰ μεταβῆ ἐκεῖ ἀρχηγοῦ. Ἐλπίζομεν ὅτι ὁ ἐκλεχθεὶς θὰ ἐπιδείξῃ τὰ προσόντα ταῦτα. Ὅπωςδὴποτε θὰ τῷ κάμω τὰς δεούσας συστάσεις καὶ θὰ τὸν προτρέψω ἰδίως νὰ μείνῃ ἐπὶ πολὺν χρόνον, θὰ τὸν στείλω δὲ προηγουμένως εἰς Θεσσαλονίκην, ἵνα ὁμιλήσῃτε καὶ τῷ δώσῃτε τὰς ἀναγκαίας ὁδηγίας. Δὲν ἠξεύρω ἂν θὰ τῷ εἶναι εὐκολον ν’ ἀποβιβασθῆ καὶ μείνῃ μίαν ἢ δύο ἡμέρας, ἀλλ’ ὅπωςδὴποτε θὰ σᾶς εἶναι δυνατὸν νὰ τῷ ὁμιλήσῃτε ἐπὶ τινὰς ὥρας ἐν τῷ ἀτμοπλοίῳ. Εἶχε μεταβῆ εἰς Τρίκκαλα ἵνα ἐτοιμάσῃ ἄνδρας τινὰς, οὓς θέλει συμπεριλάβει, ὑποσχεθεὶς ὅτι θὰ ἐπανέλθῃ ἵνα φύγῃ μετὰ 8 ἡμέρας, ἀλλὰ μέχρι σήμερον δὲν ἐπέστρεψεν καὶ ἀνησυχῶ διὰ τὴν βραδύτητά του.

Ἄν ὁ ἀφορᾷ τὸν ἐκλεχθέντα διὰ τὰ Σχολεῖα Βοδενῶν, εἶναι οὗτος κατάλληλος νὰ ἐκτελέσῃ τὰ διδασκαλικά του καθήκοντα. Πρόκειται μετὰ

15 τὸ πολὺ ἡμέρας νὰ μεταβῆ εἰς Αἴγυπτον, καὶ ἐκεῖθεν ἐφοδιαζόμενος διὰ αἰγυπτιακοῦ διαβατηρίου καὶ ἔχων τὸ νοφούζιον του νὰ ἔλθῃ αὐτοῦ μετὰ ἓνα μῆνα ἵνα τὸν ἐγκαταστήσῃτε.

Θὰ φροντίσωμεν νὰ εὐρωμεν ἐστολισμένον¹ μηχανικόν, ὅστις νὰ ἐγκατασταθῆ αὐτοῦ καὶ ἀναλάβῃ τὴν ἐπιτήρησιν τῆς κατασκευῆς τῶν κτιρίων.

Ὁ ἀνθ. Ἀναγνωστάκος θὰ ἐγκατασταθῆ κατ' αὐτὰς εἰς Θεσσαλίαν διὰ τὰς σχετικὰς ἀνάγκας τοῦ ἀγῶνος. Δύνασθε καὶ αὐτόθεν νὰ τῷ δίδετε ὁδηγίας.

Περίστροφα δυνάμεθα νὰ ἀποστείλωμεν ὅσα θέλετε, ἀρκεῖ νὰ μᾶς στείλητε χρήματα. Ὡς ἠξεύρετε τὸ κέντρον σας εἶναι χρεωμένον διὰ πολλῶν χιλιάδων, δὲν ἔχομεν δὲ ἡμεῖς ἐνταῦθα ἤδη ἐπαρκῆ διὰ τὴν ἐτοιμασίαν τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ συνοδευόντος τὸν ἀρχηγὸν Νιαούσης μικροῦ σώματος. Ἐπίσης τὸ κονδύλιον τῆς περιθάψεως εἶναι πολὺ μικρὸν καὶ ἔχομεν πῆσει ἔξω.

Δεχθῆτε τοὺς φιλικοὺς χαιρετισμοὺς μου
Παρμενίων

Γιὰ 14 χωριά τοῦ διαμερίσματος Καρτζόβας, ὑπάρχει βσέλιδη ἐπιστολὴ τοῦ λοχία εὐζωνικοῦ Βασ. Τεριακίδη, ὅπου παρέχονται ἀριθμοὶ σπιτιῶν, παπάδων καὶ δασκάλων κατὰ χωριά. Ἡ ἐπιστολὴ συνοδεύεται μὲ πρόχειρο τοπογραφικὸ σκαρίφημα τῆς περιοχῆς.

Διευθυντὴς τοῦ Οἰκοτροφείου στὰ Βοδενὰ εἶχε διοριστεῖ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1908 ὁ λοχίας Παναγιώτης Παπατζανετέας.

Ἐπειδὴ ὁ Παπατζανετέας εὐτύχησε νὰ καταλάβῃ περιβλεπτὴ θέσιν στὸ Πάνθεον τῶν Μακεδονομάχων², μεταφέρουμε ἐδῶ τρία ἔγγραφα τοῦ Ἀρχείου, σχετικὰ μὲ μιὰ κρίσιμη ὥρα τῆς δράσεως του στὴ Μακεδονία, ὅταν ἦταν ὑπόδικος μαζί μὲ τὸν ὄπλαρχηγὸ Γ. Φραγκάκο, γιὰ τὸ φόνο τοῦ ληστή Ζήντρου.

Τὸ πρῶτον εἶναι ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Δαγκλῆ :

Βοδενὰ τῆ 9-2-09

Σεβαστέ μοι,

Ἐλαβον ἐπιστολὴν τοῦ Φραγκάκου, ὅστις μοὶ γράφει ὅτι συνεπέει ἀποβληθείσης ἐκθέσεως προξένου Ἐλασσῶνος παραπεμπόμεθα εἰς Δίκην καὶ ὅτι ὁ ἀνώτατος εἶναι λίαν ἐναντίον μας. Τοῦτο βεβαίως μὲ εὐχαρίστησε, δηλαδὴ ἡ παραπομπή, διότι ἦλθεν ὁ καιρὸς ἵνα γίνωσι γνωσταὶ αἱ ἐργασίαι ἑνὸς ἐκάστου. Δι' ἡμᾶς βεβαίως εἶναι ὠργισμένος διὰ τὸν Κλάπαν (Μακρόπουλον) καὶ λοιποὺς, οἵτινες διέπραξαν ὄργια, ἧτοι χρέματα κατεχράσθησαν, παιδὰς ἠτίμασαν, εἰς τοὺς Βουλγάρους ἐγκατέλει-

1. Βλ. σ. 337, σημ. 1.

2. Ἡ Πηνελόπη Δέλτα τὸν παρότρυνε, τὸν ἔπεισε καὶ τὸν διευκόλυνε ν' ἀφηγηθῆ τις ἀναμνήσεις του, καὶ ἡ Ἐταιρία Μακεδονικῶν Σπουδῶν τις δημοσίευσε στὴ σειρὰ «Ἀρχεῖον Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος Πηνελόπης Δέλτα»: Παναγιώτη Παπατζανετέα, ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼν (Ἀπομνημονεύματα), ἐπιμελεῖα Λουίζας Σινδῖκα - Λαούρδα, εἰσαγωγὴ Ἀλεξάνδρου Δ. Ζάννα.

ψαν λάφυρα και πλείστα άλλα, διὰ τούτους δὲν εἶναι ἐξωργισμένοι. Μετὰ λύπης μου βλέπω ὅτι ἄνθρωποι οἵτινες ἐφέρθησαν ὡς ἀνωτέρω ἀνταμείβονται καὶ ἐκφέρουσι καὶ γνώμην περὶ τῶν Μακεδονικῶν πραγμάτων, ἄνθρωποι δὲ οἵτινες εἰργάσθησαν μετὰ μεγίστης ἀφοσιώσεως, παρηγκωνίσθησαν καὶ καθίζωσιν εἰς τὸ ἐδώλιον τοῦ κατηγορουμένου.

Σεβαστέ μοι, δὲν πιστεύω νὰ παρεξηγηθῶ, ἀλλὰ διαμαρτύρομαι ἀπὸ τοῦδε πρὸς ὑμᾶς, ἵνα μὴ μοῦ ἀποδοθῆ κατόπιν μομφή· ἐγὼ ἐὰν προέβην εἰς τὴν πρᾶξιν τοῦ ληστοῦ, προέβην εὐ μόνον κατὰ διαταγὴν τοῦ Γεν. Κ. Θεσσαλ., ἀλλὰ καὶ ἐν γνώσει τοῦ ἀνωτάτου, εἰπόντος ὅτι καὶ ψεύτικη ληστεία, ἀρκεῖ νὰ λάβῃ τὴν παραμικρὰν ἀφορμὴν· δι' ὅλα ταῦτα στηρίζομαι ἐπὶ ἀποδεικτικῶν, τὰ ὅποια ἐν τῇ δημοσιογραφίᾳ θὰ φανερώσω καὶ ἐν τῇ δίκῃ· σᾶς παρακαλῶ νὰ μὴ φροντίσητε ποσῶς.

Ὁ μετὰ σεβασμοῦ καὶ ὑπολήψεως
Π. Παπατζανετέας

Δεύτερο εἶναι ἐπιστολὴ ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη τοῦ Γ. Μαῤᾰ (ὑπολ. Μαστραπᾶ) πρὸς Δαγκλῆ, ἡμερομηνίας 3 Ἀπριλίου 1909 :

(. . .). Θὰ εἶναι ὑμῖν γνωστὴ ἡ ὑπόθεσις τῶν ὑπαξιωματικῶν Φραγκᾶκου καὶ Παπατζανετέα σχετικῶς πρὸς τὸν φόνον ληστοῦ τινος· πάντῃ λεπτομερῶς γνωρίζει τὰ τοῦ ἐν λόγῳ φόνου, δηλ. παρὰ τίνος διετάχθη καὶ διὰ τίνα σκοπὸν ἐγένετο, ὁ αὐτόθι εὐρισκόμενος κ. Ἀλεξ. Μαζαράκης· ἤδη οἱ ὑπαξιωματικοὶ οὗτοι παραπονοῦνται ὅτι ἐγκατελείφθησαν παρ' ἡμῶν κατὰ τὴν διεξαγομένην ἀνάκρισιν ἐναντίον των, καθ' ὅσον ὡς διατείνονται κινδυνεύουσι νὰ καταδιωχθῶσι διὰ πρᾶξιν ἣν ἐνήργησαν τῇ διαταγῇ τοῦ ἐνταῦθα Γραφείου.

Ἐπειδὴ οἱ ἀξιωματικοὶ οὗτοι εἶναι οἱ ἄριστοι τῶν ἐργασθέντων ἐνταῦθα, θὰ παρεκάλουν ὑμᾶς, ἵνα εὐαρεστηθῆτε νὰ διατάξητε τὴν ἐνεργειαν τῶν δεόντων, ὅπως (. . .), διότι ἄλλως διατρέχομεν τὸν κίνδυνον νὰ μὴ προσέλθῃ εἰς τὸ μέλλον οὐδεὶς ὑπαξιωματικὸς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν μας (. . .).

Σημείωσις στὸ περιθώριο :

9-4-09. Ἀπήντησα ὅτι ἐνήργησα καὶ θὰ ἐνεργήσω πάλιν ὅ,τι δυνατὸν διὰ τοὺς Φραγκᾶκον καὶ Παπατζανετέαν. Π.Γ.Δ.

Τρίτο εἶναι ἐπιστολὴ τοῦ Ἀ. Ἀ. Παλμίδη (ὑπολ. Ὁθωναίου) πρὸς Δαγκλῆ, ἐπίσης ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη, ἡμερομηνίας 1 Μαΐου 1909.

(. . .). Κατ' ἀρχὴν νομίζω ἐπιβεβλημένον τῇ ὑπηρεσίᾳ ν' ἀναλάβῃ πλήρη τὴν εὐθύνην τοῦ φόνου τοῦ ληστοῦ Ἀποστ. Ζήντρου, δι' ὃν νῦν δικάζονται οἱ δύο ὑπαξιωματικοί. Οὗτοι προέβησαν εἰς τὸν φόνον αὐτὸν διαταχθέντες παρὰ τῆς ὑπηρεσίας καὶ πιεσθέντες παρ' αὐτῆς πρὸς τοῦτο.

Ἦδη δικάζονται καὶ ἀγωνίζονται ν' ἀποδείξουν τὴν ἀθωότητά των, σχεδὸν ἐγκαταλειφθέντες παρ' ἡμῶν τῶν πραγματικῶν ὑπευθύνων διὰ τὴν ἄτοπον ἀπόφασιν εἰς ἣν τότε προέβημεν (. . .).

Αἰσθάνομαι τὴν ὑποχρέωσιν εἰς τὴν περίπτωσιν καθ' ἣν δὲν δύναμαι νὰ προστατεύσω τοὺς ὑπ' ἐμέ, νὰ παραχωρήσω τὴν θέσιν μου εἰς ἄλλον μεγαλύτερον κύρος περιβεβλημένον. Παρακαλῶ νὰ δεχθῆτε τὰ σέβη μου.

Σημείωση στὸ περιθώριο :

17-5-09. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι συνέστησα θερμῶς εἰς τὸν Διάδοχον τὴν προαγωγὴν τῶν ὑπαξιωματικῶν αὐτῶν, ἐκθέσας τὰ τῆς δράσεως αὐτῶν ἐν Μακεδονίᾳ κλπ. Π. Γ. Δαγκλῆς.

Ἐλωσδιόλου διαφορετικὴ ἐκδοχὴ γιὰ τὸν φόνο τοῦ Ζήντρου παρουσιάζει ὁ Παπατζανετέας στὰ Ἀπομνημονεύματά του : «Ὁ Φραγκάκος λοιπὸν μὲ τὰ ὄργανά του προέβη μόνος του στὴν ἐξόντωση τοῦ ληστοῦ χωρὶς ἐγὼ νὰ ἀνακατευῶ καθόλου»¹.

ἽΟλυμπος.— Ἐκτὸς ἀπ' ὄσας πληροφορίες ἀναφέρονται στὶς συγκεντρωτικὰς ἐκθέσεις, βρίσκονται στὸ φάκελο 25 ἔγγραφα γιὰ τὴν κατάστασιν στὴν περιοχὴ ἽΟλύμπου μετὰ τὴν τουρκικὴ μεταπολίτευσιν καὶ γιὰ τὴν δρᾶσιν τοῦ Καπετᾶν Ματαπαῖ².

Ἐπὶ γράμματα τοῦ Γ. Μαρά (λοχαγοῦ Μαστραπαῖ) πρὸς Δαγκλῆ :

Θεσσαλονικὴ 9-6-09. Συνταγματάρχᾳ μου, Ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Ματαπαῖ ἀντελήφθη ὅτι οὗτος παρέστησεν ὑμῖν τὰ κατὰ τὸ Διαμέρισμα τοῦ ἽΟλύμπου λίαν ὑπερβολικῶς. Ἀναφορικῶς τῆς ἐξεγέρσεως τῶν ἡμετέρων πληθυσμῶν ἐν Μακεδονίᾳ δεόν νὰ ἔχητε ὑπ' ὄψιν μόνον τὰ ἐξῆς : εἰς μὲν τὰ Διαμερίσματα εἰς ἃ παροικοῦσι τοῖς ἡμετέροις Τοῦρκοι καὶ Βούλγαροι, οὔτε δυνατὴ καὶ ἡ ἐλαχίστη ἐξέγερσις, ἀλλ' οὔτε καὶ ἐπιτρέπεται τοιαύτη, διότι θὰ θυσιασθῶσιν οἱ ἄριστοι τῶν ἡμετέρων, οἱ δὲ λοιποὶ θὰ γίνωσι Βούλγαροι· εἰς δὲ τὰ καθαρῶς ἑλληνικά, οἷα τῆς Αἰκατερίνης καὶ Χαλκιδικῆς, δυνατὸν μόνον νὰ κινηθῶσι μερικὰ σώματα, πάντοτε ἐξ ὀλίγων ἀνδρῶν συγκείμενα, 20-30 τὸ πολὺ (. . .).

Δυστυχῶς πολλοὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων ἀκόμη συγχέουσι τὸ σχετικῶς καλὸν φρόνημα τῶν Ἑλληνομακεδόνων ὡς πρὸς τοὺς Βουλγάρους, πρὸς ἐκεῖνο τῶν αὐτῶν πρὸς τοὺς Τοῦρκους. Ἀπέναντι τῶν Τοῦρκων οἱ ἡμέτεροι εἶναι αὐτόχρημα λαγωοί, καὶ δὲν ἔχουσιν ἄδικον, καθ' ὅσον οἱ μὲν Τουρκοὶ πληθυσμοὶ εἶναι πάνοπλοι, οἱ δὲ ἡμέτεροι σχεδὸν ἄοπλοι (. . .).

Θεσσαλονικὴ 26-6-09 (. . .). Πληροφοροῦμαι ὅτι ὁ Ματαπαῖς θὰ προσπαθῆσιν νὰ εἰσαγάγῃ ὄπλα, τὸ μὲν παρασυρόμενος ὑπὸ τοῦ μεγάλου ζήλου του, τὸ δὲ ἔχων πεποίθησιν εἰς τὴν διοργάνωσιν τῆς ὑπηρεσίας του· καλὸν νὰ τῷ συστήσητε νὰ κάτῃ εἰς τὰς αὐγάς του καὶ ν' ἀναμένῃ (. . .).

1. Ὁ. π. σ. 50.

2. Βλ. σ. 366.

Σημείωση στο περιθώριο :

1 'Ιουλίου : 'Εγγραφα εις 'Αναγνωστάκον (στείλας τὴν ἐπιστολὴν διὰ τοῦ ἐν Λαρίσῃ κ. Γιαννετάκη) νὰ παύσῃ ὀριστικῶς τὴν ἐξαγωγὴν ὄπλων καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Λάρισα. Εἰδοποίησα περὶ τούτου καὶ τὸν κ. Μαστραπᾶν, ἀπαντήσας καὶ εἰς τὰ λοιπὰ τῆς ἐπιστολῆς του. Τοῦ ζητῶ ἔτι τὴν γνώμην του περὶ ἐξακολουθήσεως τῆς ἐργασίας ὑπὸ νέον πρόγραμμα, προσαρμοζόμενον πρὸς τὰ σημερινὰ μέτρα τῆς Τουρκίας. Π.Γ.Δ.

'Απὸ γράμμα τοῦ 'Αναγνωστάκου – Ματαπαῖ πρὸς Δαγκλῆ :

Λάρισα, 6-7-09 (. . .). Τῆς διὰ τοῦ κ. Γιαννετάκη διαβιβασθείσης μοι διαταγῆς σας ἔλαβον γνώσιν καὶ συνεμορφώθην μὲ αὐτὴν ἀμέσως, οὐδεμίαν ἀποστολὴν ἐνεργήσας, καίτοι τὰ πάντα εἶναι ἔτοιμα (. . .).

'Ακολουθεῖ λογοδοσία γιὰ τὴ διάθεση τῶν ὄπλων.

'Ο ἀναφερόμενος παραπάνω ὑπολοχ. Γιαννετάκης ζήτησε τὴν συμπαράστασιν τοῦ Δαγκλῆ σὲ σχεδιαζόμενο διάβημα διαμαρτυρίας τοῦ «Μακεδονικοῦ Συλλόγου» πρὸς τοὺς πρέσβεις τῶν Δυνάμεων. Σημείωμα τοῦ Δαγκλῆ στὸ περιθώριον τῆς ἐπιστολῆς :

19-7-09. 'Επὶ τοῦ ἐκτιθεμένου ζητήματος ὠμίλησα μετὰ τοῦ κ. Ζωγράφου, ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν 'Εξωτερικῶν¹, ὅστις μοι ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι πρέπει ν' ἀποτρέψωμεν ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν τοιούτων διαβημάτων. Π.Γ.Δ.

'Ενα μέρος τῶν ἐγγράφων τοῦ φακέλου ἀφορᾷ ὀδηγίαις καὶ ἀναφορὰς γιὰ τὴν ἐξόντωση τῆς συμμορίας τῶν Σκουμπραίων, σὲ μικρὴ ἀπόστασιν ἀπὸ τὴ μεθόριον.

Μοναστήρι.— Τὰ 24 ἔγγραφα αὐτοῦ τοῦ φακέλου — ἀπὸ Σεπτέμβριον 1908 ἕως Σεπτέμβριον 1909 — εἶναι :

'Επιστολὰς τῶν μυστικῶν πρακτόρων τῆς περιοχῆς : Μ. Δερλερὲ (ἡ Μανούσου), Αἴμ. Εὐρώτα (ἡ 'Εμ. 'Εβρότα)², Ν. Παλαιολόγου (ἡ Ν. Παληοῦ ἢ Γ. Νικήτα), Σ. Μαυρομιχάλη (ἡ Σουλεϊμάν), μὲ ἀπαντητικὰ σημειώματα Δαγκλῆ·

'Απολογισμὸς τοῦ 1908 τοῦ ἐν 'Αθήναις Κέντρον τοῦ Τμήματος Μοναστηρίου καὶ Προϋπολογισμὸς τοῦ 1909 τῶν δαπανῶν τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας ἐν τῇ περιφερείᾳ Μοναστηρίου· τὰ δυὸ κείμενα 6 σελ., ἰδιόγραφα Δαγκλῆ·

8σέλιδη ἔκθεσις τοῦ γιαιτροῦ 'Αργύρη Βούζα γιὰ τὴν κατάστασιν στὴν Καστοριά, Μάϊο τοῦ 1909·

'Αλληλογραφία σχετικὴ μὲ τὸν φόνο τοῦ ὀπλαρχηγοῦ 'Ηλίας Φαρμάκη (Κούντουρα).

Στὴν ἀκόλουθῃ ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν 'Εξωτερικῶν, ὁ Δαγκλῆς προτείνει ὀμαδικὰς ἐγκαταστάσεις ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν σὲ ὀρισμένα χωριά τῆς Μακεδονίας, «πρὸς ἐμπέδωσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ» :

1. Γεώργιος Χρηστάκης Ζωγράφος. Κυβέρνηση Δημητρίου Ράλλη (7 'Ιουλίου ἕως τὴν Ἐπανάστασιν τῆς 15 Αὐγούστου).

2. Πρόκειται γιὰ τὸν σχολάρχην Παναγουλᾶκο, ποῦ ἦταν δημοτικιστής.

Ἄριθ. 125

19-2-909

Ἀθήναι τῆ 19 Φεβρ. 09

Κύριε Ὑπουργέ,

Ὡς εἶναι γνωστὸν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον καὶ ὡς ἄλλοτε εἶχον τὴν τιμὴν νὰ ἐκθέσω ὑμῖν, ἐκ τῶν τελεσφορωτέρων μέτρων πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ὁμογενοῦς στοιχείου ἐν Μακεδονίᾳ εἶναι ἡ ἀγορὰ ἢ ἐνοικίασις κτημάτων ἐν αὐτῇ καὶ ἡ ἐγκατάστασις ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν. Ἐκ τοῦ ζητήματος τούτου ὁ ἐν Μοναστηρίῳ ἀντιπρόσωπος ἡμῶν θεωρεῖ ὡς λυσιτελεῖ καὶ συνιστᾷ τὴν λήψιν τῶν ἑξῆς μέτρων :

«Τὴν ἐξεύρεσιν πεντήκοντα ἔστω οἰκογενειῶν ἑλληνικῶν, ἵνα ἐγκαταστήσωμεν αὐτὰς εἰς τὰ ἰδιόκτητα τοῦ κ. Οἰκονόμου χωρία Μπέραντσι καὶ Μογκίλα, ὅπως χρησιμεύσωσιν ὡς στήριγμα καὶ τόπος διαμονῆς τῶν προσώπων εἰς τὰ ὁποῖα θὰ ἀνατεθῇ ἡ κατηχητικὴ ἐργασία τῶν πρὸς Β. τοῦ Μοναστηρίου χωρίων, ἐν οἷς ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον ἐπικρατοῦσι Βούλγαροι».

«Τὴν ἐξαγορὰν ἀντὶ 150-160 ὀθωμαν. λιρῶν ἐνὸς μεριδίου τοῦ χωρίου Νόβακ (...), ἵνα καὶ εἰς τοῦτο ἡμετέρας οἰκογενείας ἐγκαθιστῶντες, ἐξουδετερώσωμεν τὰς ἐνέδρας καὶ τὰς ἀλλεπαλλήλους ἐπιθέσεις, ὧς ὑφίστανται κατὰ τὴν ἐκεῖθεν διέλευσίν των οἱ ἡμέτεροι ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων».

Ἄφ' ἑτέρου γνωρίζετε, κ. Ὑπουργέ, ἐκ τῆς ὑπὸ ἡμερομηνίαν 1ης Φεβρουαρίου ἐ.ἔ. ἐκθέσεως τοῦ Προξενείου Σερρών, ὅτι ὁ κ. Σαχτούρης περιγράφων τὰς συντόνους ἐργασίας τῶν Βουλγάρων καὶ τοὺς κινδύνους, οὓς ἐξ αὐτῶν διατρέχει τὸ διαμέρισμα τῶν Σερρών, θεωρεῖ ὡς τὸ λυσιτελέστερον μέσον πρὸς ἀνακοπὴν τῆς προόδου τῶν Βουλγάρων καὶ πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ὁμογενοῦς στοιχείου τὴν πρόσκτησιν τοῦ Τσιφλικίου Σάλ-Μαχαλά, ἀποζημιωμένου τοῦ νῦν Ὀθωμανοῦ ἐνοικιαστοῦ αὐτοῦ, κατόπιν δὲ βαθμηδὸν καὶ ἄλλων καὶ τὴν ἐγκατάστασιν εἰς αὐτὰ ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν ἰδίως Λαζῶν μεθ' ὧν ὁ κ. Σαχτούρης ἦλθεν εἰς διαπραγματεύσεις καὶ ὧν νομίζει εὐχερῆ τὴν ἐγκατάστασιν.

Προσθέτων ἐκ νέου τὰς θερμὰς συστάσεις τόσον ἐμοῦ, ὅσον καὶ τῶν λοιπῶν συναδέλφων μεθ' ὧν συνεργάζομαι εἰς τὰς ἐθνικὰς ταύτας ὑποθέσεις ὑπὲρ τῆς παραδοχῆς τοιούτων λυσιτελεστάτων μέτρων πρὸς ἐμπέδωσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὰς διαφιλονικουμένας χώρας, παρακαλῶ ὑμᾶς, κ. Ὑπουργέ, ὅπως ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐγκρίνητε τὰ ἀπαιτούμενα σχετικῶς μικρὰ ποσὰ πρὸς ἀγορὰν τῶν προτεινομένων τσιφλικίων, τόσον ἐν Μοναστηρίῳ ὡς καὶ ἐν Σέρραις, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξουσιοδοτήσητε τὸν κ. Σαχτούρην πρὸς ἐνέργειαν τῶν δεόντων διὰ τὴν ἔναρξιν ἐγκαταστάσεως οἰκογενειῶν ἐκ Λαζῶν εἰς τὰ παρ' αὐτοῦ ὑποδεικνυόμενα τσιφλίκια. Ἐὰν τοῦτο ἐγκριθῇ

καὶ ἐπιτευχθῆ ἑκεῖ, ἴσως θὰ ἦτο δυνατόν καὶ εἰς τὰ χωρία τοῦ Μοναστηρίου Μπέραντσι καὶ Μογκίλα νὰ θελήσωσι νὰ ἐγκατασταθῶσι Λαζοί, γιγνομένης τοιαύτης ἐνεργείας ὑπὸ τοῦ κ. Σαχτούρη.

Ἐκτὸς ὁμῶς αὐτῶν ἴσως δὲν θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ θελήσωσι νὰ ἐγκατασταθῶσι εἰς τὰ αὐτὰ χωρία καὶ οἰκογένειαι τινες Καυκασίων, ἐκ τῶν τελευταίως ἐλθόντων ἐνταῦθα, ἐὰν ἐγένοντο κατάλληλοι τοιαῦται ἐνεργεῖαι διὰ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν.

Διατελῶ μεθ' ὑπολήψεως

Π. Γ. Δαγκλῆς

Ἐλασσῶνα.— Εἶναι 13 ἐπιστολὲς τοῦ προξένου Νικ. Σουΐδα καὶ τοῦ «εἰδικοῦ γραφέως» Γ. Τόμπρα (ἢ Γ. Τομαρά), με 3 ἀπαντητικὰ σημειώματα τοῦ Δαγκλῆ στοὺς περιθώριον. Περιέχουν πολὺ λίγες πληροφορίες γιὰ τὴν κατάστασιν τῆς περιοχῆς.

Ἅγιον Ὅρος — Χαλκιδική.— Ἀπὸ τὰ 12 ἔγγραφα αὐτοῦ τοῦ φακέλου, τὰ περισσότερα εἶναι ἀλληλογραφία μεταξὺ Δαγκλῆ καὶ ἀξιωματικῶν τοῦ Εἰδικοῦ Γραφείου Θεσσαλονίκης, καὶ ἀφοροῦν τὴν κατάστασιν τῶν ἐθνικῶν ζητημάτων στοὺς Ἅγιον Ὅρος καὶ στὴ Χαλκιδική· 3 ἀφοροῦν διενέξεις καλογήρων καὶ μοναστηριῶν. Ὅλα εἶναι πολὺ ἀξιοπρόσεκτα.

Ὁ Β 3 (ἢ Δ. Ζώης = ὑπολ. Κάκκαβος) πρὸς Δαγκλῆ :

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῆς 9 Μαΐου 1908

Σεβαστέ μου,

Σήμερον ὑποβάλλεται τῷ Ὑπουργεῖῳ ἔκθεσις δι' ἧς ζητεῖται ἡ ἔγκρισις αὐτοῦ ὅπως ἀποσταλῆ μικρὸν σῶμα εἰς Ἅγιον Ὅρος πρὸς καταδίωξιν εὐαρίθμων ἐκβιαστῶν, ἐπιδιδομένων καθ' ἕξιν εἰς τὴν βιοποριστικὴν ταύτην ἐνασχόλησιν.

Ὁ κ. Πρόξενος πρὸς ὃν ὑπεδείχθη ἄλλοτε ὅτι οἱ Σλαῦοι ἐπιδιώκουσι νὰ παριστῶσι πάντοτε μετὰ μελανὰ χρώματα τὴν ἐν Ἅγίῳ Ὄρει κατάστασιν, ἵνα ἐπιτύχωσι τὴν ἐπέκτασιν τῶν μεταρρυθμίσεων καὶ τὴν ἐγκατάστασιν ἐπομένως Ῥώσσοι ἀξιωματικοῦ ἐν Καρυαῖς, θέλων ν' ἀποφύγη τοὺς ὑποδειχθέντας πολιτικούς κινδύνους ἀπηγόρευσε κατηγορηματικῶς τὴν ἐμφάνισιν ἐλληνικοῦ σώματος εἰς Ἅγιον Ὅρος. Τὰ κακοποιαῖα στοιχεῖα ἐπωφελοῦμενα τῶν ἐξαιρετικῶν τούτων συνθηκῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους καταφεύγουσιν ἐκεῖ, ὅπου ἐκτρέπονται εἰς ἐκβιάσεις κατὰ μοναχῶν πρὸς χρηματισμὸν, ἐνίοτε δὲ προβαίνουσι καὶ εἰς φόνους κατ' ἀθῶων βουλγάρων, ἐργατῶν, ἐργαζομένων παρὰ ταῖς Σλαυϊκαῖς Μοναῖς. Οἱ φόνοι οὗτοι εἰς οὐδὲν ἄλλο συντελοῦσιν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ συντρέχωσι τὰς Σλαυϊκὰς βλέψεις, ὡς ἐκθέτοντες τὴν ἐκεῖ κατάστασιν καὶ εἰς τὰ ὅμματα τῶν ξένων. Δυστυχῶς οἱ δράσται τῶν φόνων καὶ ἐκβιάσεων παρουσιάζονται ὡς ἐθνικοὶ ἐργάται ἐξαρτώμενοι ἐκ τοῦ ἐνταῦθα κέντρου, ὁπότε ἡ διὰ λόγους ἀνωτέρας πολιτικῆς ἐπιφυλακτικότης μας δὲν δικαιολογεῖται. Ἀποφεύγο-

μεν τὴν ἀποστολὴν σωμάτων, τὰ δὲ κακοποιὰ στοιχεῖα συνασπιζόμενα συγκροτοῦσι τοιαῦτα μὲ ληστρικήν ἀποστολήν.

Ἐπειδὴ ἔχω τὴν πεποιθήσιν ὅτι τὸ Ὑπουργεῖον θ' ἀποφύγη νὰ ἐκδώσῃ ἐπίσημον διαταγὴν, δι' ἧς νὰ ἐγκρίνη τὴν εἰς Ἅγιον Ὄρος ἀποστολὴν σώματος, σᾶς παρακαλῶ πολὺ ὅπως συνηγορήσητε ὑπὲρ τοῦ μέτρου τούτου, ἀναλαμβάνοντες ὑμεῖς τὴν διαβίβασιν τῆς ἐγκρίσεως ταύτης διὰ τῆς ὑπηρεσίας τῶν εἰδικῶν γραφείων. Πόσον ἐπωφελὴς θὰ εἶναι ἢ ἔστω καὶ ἐπ' ὀλίγον χρόνον ἐμφάνις τοῦ σώματος εἰς Ἅγιον Ὄρος καὶ ποῖον κῦρος θ' ἀποκτήσῃ ἢ ὑπηρεσία μας παρὰ τοῖς ἐπτοημένοις μοναχοῦς δύναται νὰ σᾶς βεβαιώσῃ ὁ κ. Ἐξαδάκτυλος. Ἐχομεν ἀπόλυτον ἀνάγκην διὰ μυρίους λόγους νὰ καλλιεργήσωμεν ἐπιρροὴν ἐν Ἁγίῳ Ὄρει, μόνον δὲ διὰ τῆς ἐμφανίσεως σώματος δυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν τοῦτο.

Μετὰ βαθυτάτου σεβασμοῦ. Πρόθυμος τῶν ὑμετέρων διαταγῶν,

B 3

Σημείωση στὸ περιθώριο :

23 Μαΐου. Ἀπήντησα ὅτι ὑπεστήριξα παρὰ τοῖς ἀρμοδίοις τὴν ἀποστολὴν σώματος εἰς Ἅγιον Ὄρος, ἀλλ' ὅτι ἐνδιαζοῦν ἕνεκα τῶν αὐτῶν λόγων τοῦ Προξένου· ἐν τούτοις δὲν ἀποκρούουν κατ' ἀρχὴν τὴν μετάβασιν ἐκεῖ ἀξιωματικοῦ πρὸς μελέτην καὶ βολιδοσκόπησιν τῶν πραγμάτων, ἐὰν δὲ οὗτος εὕρη δυνατὴν καὶ ἀναγκαίαν τὴν ὑπαρξίν σώματος, τότε νὰ σταλῇ τοιοῦτον. Ἀκόμη ὁμως δὲν ἔλαβον ὀριστικὴν ἀπόφασιν.

Παρμενίων

Ἀπὸ ἐπιστολῆ Δαγκλῆ πρὸς B 3, ἡμερομηνίας 3 Ἰουνίου 1908 :

Φίλτατε, (. . .). Ἡ κατάστασις ἐν γένει τῆς Χαλκιδικῆς ὅπου ἀνεκηρύχθησαν διάφορα καπετανάτα, ἀλληλοσυγκρουόμενα, εἶναι λυπηρά. Προσπαθήσατε πάσῃ δυνάμει νὰ ἐξομαλυνθῇ ἡ κατάστασις αὕτη, νὰ λείψωσιν οἱ διάφοροι αὐτοκέφαλοι ἀρχηγοί, καὶ νὰ ὑποταχθῶσι ὅλοι εἰς ἓνα, ὅστις δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλος ἢ ὁ τελευταῖος σταλεῖς ἀρχηγὸς Βάλτζας¹, ὃν δέον νὰ ἐπιβάλητε. Πληροφορήσατέ με δὲ περὶ αὐτοῦ ἂν ἐγκατεστάθῃ εἰς τὸ διαμέρισμά του, ἂν ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν καὶ ἂν ἤρχισε τὴν ἐργασίαν. Φροντίσατε προσέτι ἐν φιλικῇ συνεννοήσει μετὰ τοῦ κέντρου Σερρών, ἀμοιβαίως ὑποχωροῦντες ἐν ἀνάγκῃ, ὅπως ὀρισθῶσι ἀκριβῶς τὰ πρὸς ἀνατολὰς ὅρια τῆς δικαιοδοσίας τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Χαλκιδικῆς Βάλτζα καὶ τὰ τοῦ ἀρχηγοῦ Νιγρίτης καὶ διαμερίσματος Σερρών ἐν γένει Ἀλεξάνδρου². Προσπαθήσατε παντὶ σθένει νὰ μὴ ἐπέλθῃ σύγ-

1. «Ἄ. Βάλτσας ἢ Βαλτσιώτης = ὑπολοχ. Ἄ. Κώης, ἀναχωρήσας τῇ 2 Μαΐου διὰ τὴν Χαλκιδικὴν μετὰ 7 ὑπαδῶν ἵνα ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγίαν τῶν ἐκεῖ σωμάτων» (σημείωμα Δαγκλῆ).

2. Ἀλέξανδρος Εὐρυθιώτης ἢ Ἀἰβαλιώτης. Μετὰ τὴν Νεοτουρκικὴ Ἐπανάστασι θεωρήθηκε προδότης καὶ θανατώθηκε ἀπὸ τὸ «Ἐκτελεστικόν».

κρουσις δικαιοδοσίας μεταξύ αὐτῶν, ἀλλὰ τούναντίον συνεννόησις καὶ σύμπραξις.

Περὶ καπετὰν Στεργίου ἔγραψα εἰς Σέρρας νὰ εὕρωσι τρόπον συμφιλώσεως ἢ ἐξουδετερώσεως¹ (. . .).

Ἐκ τῆς ἀπάντησης τοῦ Β 3, ἡμερομηνίας 6 Ἰουνίου 1908 :

(. . .). Ἐπεχείρησα νὰ ἐκβιάσω οὕτως εἶπεῖν τὸν Πρόξενον εἰς τὸ νὰ λάβωμεν τὴν περὶ ἐνεργωτέρας παρεμβάσεώς μας ἀπόφασιν, δυστυχῶς ὅμως ἠρνήθη καὶ πάλιν (. . .) Μετὰ τοῦ θερμοκηπίου² νὰ εἴσθε πεπεισμένος ὅτι θὰ διευθετηθῶσι τὰ ζητήματα κατ' εὐχὴν ὄλων μας, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ἐκατέρωθεν ἐπικρατεῖ πνεῦμα συνδιαλλαγῆς καὶ μὴ ὑστεροβούλου συνεργασίας (. . .).

Ἐκ ἄλλης ἐπιστολῆς Δαγκλῆ πρὸς Β 3, ἡμερομηνίας 17 Ἰουνίου 1908 :

(. . .). Συμφωνῶ ὅτι ἀπαιτεῖται καὶ ἐκτελεστικόν. Τελευταῖον συνεζήτησα πάλιν μετὰ τῶν ἀρμοδίων περὶ τοῦ ζητήματος τούτου, τοῖς ἀνεκοίνωσα ὅτι διωρίσατε πράκτορα καὶ ἐπέμεινα ἐπὶ τῆς ἀνάγκης ἐκτελεστικοῦ, ἀλλὰ καὶ πάλιν διστάζουν νὰ δώσωσι τὴν ἀδειαν καταρτισμοῦ τοιούτου. Εἶναι δὲ καὶ αὐτὸ τὸ διαβολοζήτημα τῆς μεταρρυθμίσεως, τὸ ὁποῖον δὲν ἔμπορεῖ ἀκόμη νὰ τελειώσῃ καὶ νὰ τοὺς ἀφήσῃ ἡσυχούς. Φρονῶ ὅτι σιγὰ-σιγὰ πρέπει νὰ καταρτίσητε μόνοι καὶ ἀθορύβως τὸ ἐκτελεστικόν, διὰ νὰ μὴ χρονίζῃ πλέον ἡ ὑπόθεσις αὕτη. Ἐάν εἶναι ἀνάγκη νὰ σᾶς ἀποστείλωμεν καὶ κανένα ὑπαξιωματικόν πρὸς τοῦτο γράψατέ μοι (. . .) Ἡ ἐκμετάλλευσις τοῦ Ἁγίου Ὀρους φρονῶ ὅτι ἐπείγει καὶ πρέπει μὲ κάθε τρόπον νὰ ἐξασκήσητε αὐτήν (. . .) Πιστεύω νὰ ἔφθασεν ὁ σταλεὶς διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ὀργάνωσιν. Ὑγιαίνετε. Ὑμέτερος,

Παρμενίων

Ὁ λοχαγὸς πεζ. Ἁ. Μοσχονήσιος πρὸς Δαγκλῆ, 10 Μαΐου 1909 :

(. . .). Διὰ τὸ Ἁγιον Ὀρος ἀφ' ἧς ἦλθον ἤρχισα νὰ φροντίζω καὶ νὰ σκέπτομαι περὶ τῶν μέσων δι' ὧν θὰ κατωρθοῦτο νὰ γίνωμεν κύριοι τῆς ἐκεῖ καταστάσεως (. . .) Δυστυχῶς, οἱ εἰς τὰς μονὰς μεταβαίνοντες ἤδη ὅπως μονάσωσι προέρχονται ἐκ τῶν χειροτέρων κοινωνικῶν στρωμάτων καὶ δὲν δύναται τις νὰ ἀναμένῃ καλυτέραν ἀντίληψιν τῆς καταστάσεως ἐκ μέρους αὐτῶν ἀπὸ ἐθνικῆς ἀπόψεως. Ἡ ἐπιβολὴ εἶναι ἐκείνη, ἣτις δεόν νὰ ρυθμίζῃ τὰς ἐνεργείας των. Τὸ θρησκευτικόν αἶσθημα παρ' ἡμῖν εἶναι ἐν καταπτώσει καὶ μόνον ἀγύρται καὶ ὑποκριταὶ περιβάλλονται τὸ μοναχικὸν ἔνδυμα, ὁ φόβος δὲ εἶναι μόνον ὅστις δύναται νὰ συγκρατῇ τούτους ἐν τῇ ἐθνικῇ κατευθύνσει (. . .).

1. Στέργιος Βλάχμπης, ὄπλαρχηγὸς διαμερίσματος Τζουμαγιάς.

2. Στὴν συνθηματικὴ γλῶσσα αὐτῆς τῆς ἀλληλογραφίας θερμοκήπιον εἶναι οἱ Σέρρες.

(...). Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ὄλης ἐπισκοπήσεως εἶναι ὅτι δέον ὅπως-δήποτε νὰ ἐπιβληθῶμεν εἰς τοὺς ἐκεῖ πατέρας, ὅπως τὸ μὲν τηρηθῶσι τὰ προνόμια καὶ μὴ ἐπιτραπῆ ἡ καταπάτησις τοῦ ἐδάφους ὑπὸ τῶν Τουρκικῶν ἀρχῶν, τὸ δὲ ὅπως παύσῃ ἡ πώλησις ἡμετέρων μετοχίων τοῖς Ρώσοις καὶ οὕτως ἐκλείψῃ ὁ κίνδυνος τῆς διὰ ρωσικοῦ χρήματος ἀγορᾶς τοῦ Ἁγίου Ὄρους (...).

Σέρρες.— Ὁ φάκελος περιέχει, κυρίως, ὑπηρεσιακὰ ἔγγραφα, ἀπὸ τὸν Φεβρουάριον 1908 ἕως τὸν Φεβρουάριον 1909 :

Παράπονα τοῦ Εἰδικοῦ Γραφείου Σερρῶν (ὑπολοχ. Δ. Φλωριάς) κατὰ τοῦ Εἰδικοῦ Γραφείου Θεσσαλονίκης· μετάθεσις ἀπὸ τὴν Ξάνθη εἰς Σέρρες τοῦ ὑπιλάρχου Βασ. Καψαμπέλη (ψευδώνυμο : Β. Κατσιμάνης)· ἐπιστολὲς τοῦ προξένου Ἁ. Σαχτούρη. Σὲ μιά, ὁ πρόξενος χαρακτηρίζει μὲ δριμύτατες ἐκφράσεις δυὸ-τρεις ἀξιωματικούς καὶ ὑπαξιωματικούς τῶν μυστικῶν γραφείων. Σὲ ἄλλες (27 Σεπτ. καὶ 3 Ὀκτ. 1908) θίγει τὸ σπουδαῖο ζήτημα τῆς ἀποστολῆς νέων γιὰ μετεκπαίδευσιν εἰς τὴν Ἀθήνα :

Κύριε Συνταγματάρχα, Κατόπι τῶν προφορικῶν αὐτόθι συνεννοήσεων ἀπεστάλησαν ἀπὸ 10 ἤδη ἡμερῶν εἰς Ἀθήνας οἱ νέοι (...) ἵνα κατατασσόμενοι εἰς τὸν στρατὸν εἰσαχθῶν βραδύτερον εἰς τὴν στρατιωτικὴν σχολήν. Καθὰ γράφουσιν ὅμως τοῖς ἐνταῦθα οἰκείοις τῶν δὲν εὔρον αὐτόθι τὴν δέουσαν προθυμίαν καὶ διατελοῦσιν ἐν ἀπογνώσει.

Καίτοι ἐτηλεγράφησα τῷ Ὑπουργεῖῳ τῶν Ἐξωτερικῶν νὰ συνεννοηθῆ μεθ' ὑμῶν, παρακαλῶ νὰ εὐαρεστηθῆτε νὰ δώσητε τὰς δεούσας διαταγὰς ὅπως καταταχθῶσιν εἰς κατάλληλον σῶμα καὶ μὴ εὐθύς ἀπ' ἀρχῆς δηλητηριασθῶσι (...), διότι ἀπογοητευόμενοι αὐτόθι μεταδίδουν ἀπογοήτευσιν καὶ ἰδίως δηλητηριάζουν τὸ ἔθνικόν αἶσθημα (...).

Ἐνα μέρος τῆς πρώτης ἐπιστολῆς εἶναι κρυπτογραφημένο μὲ ἀριθμούς, φροντίζει ὅμως ὁ πρόξενος νὰ σημειῶναι εἰς τὸ περιθώριον, δίπλα εἰς τὴν ὑπογραφήν του : «Διὰ τοῦ λεξικοῦ Β' τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν»¹.

Ἐπάρχει ἐπίσης εἰς τὸν φάκελον θερμὴ συστατικὴ σημείωσις τοῦ Δαγκλῆ πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Σκουζὲ *περὶ τοῦ ἐκ Σερρῶν πρόσφυγος διηγόρου κ. Μάρκατζη, ὅστις ἐξετέθη ὑπέικων εἰς τὰς εἰσηγήσεις τῶν ἐν Σέρραις προξενικῶν ἀρχῶν (...)*.

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι, ἄσχετα μὲ τὴν ἀξιοπιστία της, μιά ὀκτασέλιδη ἐκθεσις τοῦ Β. Καραπίπερα, δημοδιδασκάλου, πού καταγγέλλει εἰς τὸν Δαγκλῆ τὰ αἰσχίστα εἰς βάρος τοῦ προξένου καὶ τοῦ ὑπολ. Φλωριά. Ὁ Δαγκλῆς τὴν διάβασε μὲ προσοχή, ὅπως φαίνεται ἀπὸ δυὸ-τρεις ἀπορίες πού σημειῶναι εἰς τὸ περιθώριον.

Χρονολογικὰ προτελευταῖο ἔγγραφο τοῦ φακέλου εἶναι, τέλη Ἰανουαρίου 1909, πικρὸ παράπονον τοῦ ὑπιλάρχου Καψαμπέλη γιὰ τὴν δυσπιστία «περὶ τῆς εἰλικρινοῦς διαχειρίσεως», πού ἐκφράζουν ὀρισμένα ἔγγραφα τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν :

1. Σὲ ἄλλο ἔγγραφο του, πού δὲν βρίσκεται εἰς τὸν φάκελον, ὁ Σαχτούρης θίγει τὸ θέμα ἐξαγορᾶς τουρκικῶν κτημάτων γιὰ ἐγκατάστασιν Ἑλλήνων προσφύγων. Βλ. σ. 380.

Δὲν ἤλθομεν εἰς τὴν Μακεδονίαν διὰ νὰ «καζαντίσωμεν»¹, οὔτε ἀναμένομεν ἀνδριάντας πρὸς ἀμοιβὴν τῆς ἐργασίας ἡμῶν. Γνωρίζομεν ὅτι ἐξ Ἰουδαίας οὐδὲν καλὸν δύναται νὰ προέλθῃ. Εἴχαμεν ὅμως καὶ ἔχομεν τὴν ἀξίωσιν νὰ μὴ προσβαλλώμεθα καὶ νὰ μὴ κηλιδοῦται τὸ μέτωπόν μας (. . .).

*Ὅπως σὲ ἀνάλογη διαμαρτυρία τῶν ἀξιωματικῶν τῆς Θεσσαλονίκης, ὁ Δαγκλῆς ἀπαντᾷ (11 Φεβρ. 1909) μὲ καθησυχαστικὰς ἐξηγήσεις :

(. . .). Ἐπομένως φρονῶ ὅτι δὲν πρέπει νὰ παρεξηγῆτε τὰ πράγματα (. . .) Οἱ ἀρμόδιοι, οἵτινες εἶναι οἱ ἄμεσοι ὑπεύθυνοι τῆς δαπάνης τοῦ ὑπὸ τοῦ ἔθνους χορηγουμένου ποσοῦ, ἔχουν δικαίωμα ὀρισμοῦ καὶ διακανονισμοῦ τῶν δαπανῶν αὐτῶν. Ἀλλάζει τὸ ζήτημα ἂν σᾶς ἀπέκοψαν οὐσιῶδές τι κονδύλιον δαπάνης, οὗ ἡ ἀποκοπὴ θέλει ἐπιφέρει βλάβην κατὰ τὴν γνώμην σας εἰς τὴν ἐθνικὴν ἐργασίαν. Ἐὰν τοιοῦτόν τι ἐγένετο, σᾶς παρακαλῶ νὰ μοῦ τὸ γνωρίσητε συγκεκριμένως ἵνα προβῶ εἰς τὰς δεούσας ἐνεργείας πρὸς ἔγκρισιν αὐτοῦ (. . .).

Τὸ σημαντικώτερο τεμάχιο αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου εἶναι ἓνα σημειωματάριο τσέπης, ὅπου ὁ Δαγκλῆς ἔχει ἀντιγράψει — πιθανώτατα γιὰ προσωπικὴ του ἐνημέρωσι, ἐπειδὴ μόλις εἶχε ἀναλάβει τὴ διεύθυνση — ἓνα κείμενο τιτλοφορούμενο : *Σημειώσεις διὰ τὴν ἐν τῷ Σαντζακίῳ Σερρών γινομένην ἐθνικὴν ἐργασίαν*.

Σὲ μιὰ προοιμιακὴ σελίδα σημειώνει :

Ἐκ τῶν δοθεισῶν ὁδηγιῶν καὶ πληροφοριῶν ὑπὸ τοῦ παρὰ τῷ Προξενεῖῳ Σερρῶν διὰ τὴν προπαγανδιστικὴν ἐργασίαν ὡς γραμματέως ὑπηρετήσαντος κ. Δ. Νούτσιου, πρὸς τὸν ἀντικαταστήσαντα αὐτὸν κ. Κατσιμάνην κατὰ Μάρτιον τοῦ 1908.

Συνολικὰ 83 σελίδες. Νούτσιος εἶναι ὁ ὑπολοχ. Φλωριᾶς, Κατσιμάνης ὁ ὑπίλαρχος Καψαμπέλης.

Δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ἐπισημανθεῖ τὸ ἐνδιαφέρον ποῦ παρουσιάζει αὐτὸ τὸ κείμενο, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ Δαγκλῆς ἔκρινε ὅτι ἀξίζει τὸν κόπο νὰ τὸ ἀντιγράψῃ μὲ τὸ χέρι του· οὔτε νὰ παρατεθοῦν ἐδῶ περικοπές του, γιατί ἔχει ὀλόκληρο δημοσιευθεῖ ἀπὸ τὸ 1961².

1. Ὁ Καψαμπέλης ἔδειξε καὶ ἔμπρακτα ὅτι δὲν πήγαινε στὴ Μακεδονία «γιὰ νὰ καζαντίσῃ» : σκοτώθηκε στὴ μάχη τῶν Γιαννιτσῶν τὸν Ὀκτώβριον 1912.

2. Τὸ κείμενο τοῦτο, μαζί μὲ πολλὰ ἄλλα, παραχωρήθηκε ἀπὸ τὴς θυγατέρες τοῦ στρατηγῶ Δαγκλῆ στὴν Ἑταιρία Μακεδονικῶν Σπουδῶν τῆς Θεσσαλονίκης, γιὰ νὰ δημοσιευθεῖ (βλ. σ. 311). Δημοσιεύθηκε στὰ «Σερραϊκὰ Χρονικά», τόμ. Δ' 1961 (ἀνάτυπο 52 σελ.), μὲ τὴς ἐνδείξεις : «Ἐκδοσις κειμένου ὑπὸ Β. Λαούρδα, Εἰσαγωγή καὶ σημειώσεις Πέτρου Θ. Πέννα, Ἱστορικὴ καὶ Λαογραφικὴ Ἑταιρία Σερρῶν — Μελενίκου».

Στὴν προμετωπίδα, ἐπάνω ἀπ' ὅλες αὐτὴς τὴς ἐνδείξεις, ἀναγράφεται μὲ χοντρὰ κεφαλαῖα : «Ἀρχεῖον Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος Ἀλεξάνδρου Δαγκλῆ, Ι»." Ἄν, ὅπως εἰκάζεται ἀπὸ τὸ Ι, συνεχιστοῦν αὐτὲς οἱ δημοσιεύσεις τῶν κειμένων ποῦ παραχωρήθηκαν στὴν Ἑταιρία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, ἐκφράζεται ἐδῶ ἡ εὐχὴ νὰ πληροφορηθοῦν στὸ μεταξύ οἱ ἐκδότες ὅτι ὁ στρατηγὸς Δαγκλῆς λεγότανε Παναγιώτης.

Στὸν φάκελο Σερρῶν ἀνήκουν ἐπίσης λίγα ἔγγραφα τοῦ 1910, σχετικὰ μὲ τὴν ἀνέγερση στὸ Ἄγρινιο «μνημείου τοῦ ἐν Σέρραις ἀπαγχονισθέντος ὑπὸ τῶν Τούρκων ἔθνομάρτυρος Ν. Παναγιώτου». Κατὰ παράκληση τῆς ἐπιτροπῆς ἐράνων, ὁ Δαγκλῆς εἶχε δεχθεῖ νὰ τὴν ἐκπροσωπήσει στὴν ὑπογραφή συμβολαίου μὲ τὸν γλύπτη Ἰω. Ἰωάννου καὶ στὴν παραλαβὴ τοῦ ἔργου¹.

Συνολικά, τὰ ἔγγραφα τοῦ φακέλου Σερρῶν εἶναι 21, σὺν τὸ σημειωματᾶριο τῶν 83 σελίδων.

Καβάλα² — Τὰ 15 ἔγγραφα αὐτοῦ τοῦ φακέλου καὶ τὰ 5 ἀπαντητικὰ σημειώματα τοῦ Δαγκλῆ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν Μάιο 1908 ἕως τὸν Ἰούνιο 1909.

Εἶναι ἀλληλογραφία τοῦ Δαγκλῆ μὲ τοὺς «εἰδικούς γραφεῖς» τοῦ Προξενείου, πρῶτα τὸν ἀνθυποπλοίαρχο Σ. Μαυρομιχάλη (ψευδώνυμό του : Σουλεϊμάν) καὶ ἔπειτα τὸν ὑποπλοίαρχο Κ. Τυπάλδο³ (ψευδώνυμό του : Ἐπαμεινώνδας), καθὼς καὶ μὲ τὸν ἀνθυποπλοίαρχο Ἰ. Δεμέστιχα :

Σημείωμα Δαγκλῆ τῆς 7-6-09, πρὸς τὸν Τυπάλδο :

(...). Νὰ ἐξετάσῃ ἂν ἐν περιπτώσει πολέμου δύναται νὰ ἐγερθῇ ἐπαναστατικὸν κίνημα ἐν τῇ περιφερείᾳ του καὶ νὰ γίνῃ ἰσχυρόν τι σῶμα. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ μοῦ γράψῃ ἂν ἔχῃ ἀνάγκην καὶ ἄλλων ὀπλων καὶ ἀνδρῶν ἐντεῦθεν. Π.Γ.Δ.

Ἀπάντησις Τυπάλδου τῆς 15 Ἰουνίου 1909 :

Κύριον Παρμενίονα. — Ἡ ὑποκίνησις ἐπαναστατικοῦ κινήματος εἶναι δυνατὴ διὰ τοῦ σχηματισμοῦ σώματος ἐξ 100 κατ' ἀρχὰς ἐντοπίων· τὸ σῶμα τοῦτο ὑπὸ ἀρχηγούς ἐντοπίους θὰ ἐμφανισθῇ ἅμα τῇ διακοπῇ τῶν σχέσεων ἐπὶ τοῦ Παγγαίου ὄρους, ἀνάγκη πρὸς τοῦτο νὰ σταλοῦν 100 ὄπλα Γκρᾶ μακρὰ, 100 χιλιάδες φυσιγγίων, χειροβομβίδες καὶ ἐκρηκτικαὶ ὕλαι διὰ τὴν καταστροφὴν τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς. Ὅταν ἀποφασισθῇ ἡ ἀποστολὴ τῶν ἐφοδίων τούτων διατάξτε με, διὰ νὰ στείλω ἀπ' ἐδῶ καταλλήλους ἀνθρώπους νὰ ὀδηγήσουν τὸ πλοῖον τὸ ὁποῖον θὰ τὰ φέρῃ.

Ὁ Ὑποπρόξενος μοῦ διεβίβασε τὸ ἐξῆς τηλεγράφημα τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν — 13/26 Ἰουνίου. «Παρακαλῶ ἐξ ὀνόματος Κυβερνήσεως καὶ Ἐθνους δώσατε ρητὴν ἐντολὴν εἰδικῶ γραφεῖω ὅπως ἀποφύγῃ

1. Μὲ ὑποδειγματικὴ ἐπιμέλεια, σὰν πάντα, ἔφερε σὲ πέρας αὐτὴν τὴν τόσο ξένη πρὸς τὴς ἀπασχολήσεις του ἐντολή. Διστάζοντας νὰ κρίνει μόνος γιὰ τὴν ὁμοιότητα τοῦ προπλάσματος μὲ τὸν εἰκονιζόμενον — σημεῖο καίριο γιὰ τὴν προτομὴ ἐνὸς Ἀγρινιώτη μέσα στὸ Ἄγρινιο — προκάλεσε τὴ γνωμάτευση δύο καθηγητῶν τοῦ Πολυτεχνείου, τοῦ γλύπτη Λ. Σώγου καὶ τοῦ ζωγράφου Δ. Γερασιώτη, καὶ μόνον ὅταν αὐτοὶ τὸν βεβαίωσαν μὲ ἔγγραφο ὅτι «ἡ ὁμοιότης τοῦ προπλάσματος πρὸς τὸ εἰκονιζόμενον πρόσωπον ἔχει λίαν καλῶς . . . », ἔδωκε στὸν καλλιτέχνη παραγγελίαν ὀριστικὴν.

2. Ἡ λέξις βρῖσκειται γραμμμένη τότε μὲ ἓνα λάμδα, τότε μὲ δύο. Βλ. καὶ σ. 338 σημ. 2.

3. Εἶναι ὁ ἴδιος πού, ἔπειτα ἀπὸ λίγους μῆνες, σήκωσε στὸν Ναύσταθμον τὴν ἀντεπαναστασιὰ τοῦ Ὀκτωβρίου 1909.

πᾶσαν ἐνέργειαν κατὰ Βουλγάρων· λόγοι ὑψίστης ἐθνικῆς σημασίας ἐπιβάλλουσιν ἐπιτακτικῶς τοιαύτην μέχρι νεωτέρας διαταγῆς ἐφεκτικότητα πρὸς ἣν δέον πάντες νὰ συμμορφωθῶσιν ἀπαρεγκλίτως. Μπαλατατζής». Ἡ διαταγή αὕτη δίδεται εἰς στιγμήν καθ' ἣν ὑπάρχει μεγίστη ἐν τῷ διαμερίσματι τούτῳ ἐπίτασις τῆς βουλγαρικῆς ἐνεργείας, ὁ Πανίτσας δὲ κατέστη λίαν ἐπικίνδυνος (...).

Ὁ ἀνθυποπλ. Δεμέστιχας ἐνεργοῦσε τότε μυστικὰ μεταφορὰς ὄπλων σὲ ἀκτὲς τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης.

Σκόπελος, 23-2-09. Κύριε Συνταγματάρχα, ἔλαβον χθὲς τὴν ὑμετέραν ἐπιστολήν. Τὰ συγχαρητήριά σας καὶ αἱ εὐμενεῖς ὑμῶν κρίσεις βαθέως μὲ συνεκίνησαν. Ὡφείλα νὰ ἐνεργήσω διὰ τρόπου ἐξασφαλιζοῦτος τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ πλοῦ (...).

Σὲ γράμμα του πολὺ μεταγενέστερο (21 Μαΐου 1913) καὶ ἀπὸ ἄλλη ἀφορμῆ, παρέχει κάπως περισσότερες πληροφορίες :

(...). Ἡ παροῦσα μάλιστα ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν εἶχατε τὴν ἀνωτέραν διεύθυνσιν τῆς ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ ἐθνικῆς δράσεως (...). Εἰς τὴν ἰδικὴν σας ἐποχὴν διενήργησα εἰς πέντε πλοῦς μὲ μικρὸν παλαιὸν σκάφος ἐν μέσῳ χειμῶνος ὡς καὶ ὑπὸ συνθήκας δυσμενεστάτας — δύο πολεμικὰ εἶχον τὴν φύλαξιν τῶν ἀκτῶν — πολεμικὸν λαθρεμπόριον οὕτως εἰπεῖν, ἀποβιβάσας αὐτὸ εἰς τρία διάφορα καὶ ἀπομεμακρυσμένα μέρη τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης (...).

Βρίσκεται ἐπίσης στὸν φάκελο ὁ *Προϋπολογισμὸς τῶν ἀπροβλέπτων δαπανῶν τοῦ ἔτους 1909*, χρονολογημένος ἐν *Καβάλλα τῇ 10ῃ Ἰανουαρίου 1909*. Ἀντίγραφο ἰδιόγραφο Δαγκλῆ.

Δεδεαγάτς (ἢ σημερινὴ Ἀλεξανδρούπολη).— Ἀπὸ τὸ Εἰδικὸν Γραφεῖον τοῦ ὑποπροξενείου Δεδεαγάτς ὑπάρχουν μόνον δύο ἐπιστολὰς καὶ μία ἔκθεσις τοῦ ὑπολοχαγοῦ τοῦ πυροβολικοῦ Περ. Βλάση (ψευδώνυμό του : Πάνος Βάθης), καὶ μία ἀπαντητικὴ σημείωσις τοῦ Δαγκλῆ.

Στὴν πρώτη ἐπιστολῇ (29 Φεβρ. 1908) ὁ Βάθης ἐνημερώνει τὸ νέο διευθυντὴ γιὰ τὴ διεξαγωγή τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας τῆς περιοχῆς, ζητεῖ βραχύκατα Γκρά καὶ φυσίγγια καὶ ἐπιμένει στὴν ἀνάγκη νὰ ἐγκατασταθοῦν, ἀκόμα καὶ στὰ χωριά, *πράκτορες καὶ ἐκτελεστικά ὄργανα πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ὁμογενοῦς στοιχείου καὶ ἐξάλειψιν ἐν ἀνάγκῃ παντὸς ἐμποδίου παρατιθεμένου εἴτε ὑπὸ ξένου τινὸς στοιχείου εἴτε καὶ ὑπὸ ἡμετέρου προδοτικῶς καὶ ἀντιπατριωτικῶς ἐργαζομένου.*

Ὁ Δαγκλῆς σημειώνει στὸ περιθώριον :

15 Μαρτίου. Τοῦ ἀπήντησα ἐνθαρρύνων αὐτὸν εἰς τὴν ἐθνικὴν ἐργασίαν του καὶ γνωρίζων ὅτι δύναται ν' ἀποτείνηται εἰς ἐμὲ διὰ πᾶσαν αἴτησιν, τοῦ ἐζήτησα δὲ νὰ μοὶ στέλλῃ ἐκθέσεις περὶ τῶν γινομένων ἐκεῖ ἐνεργειῶν.

Ἡ 2η ἐπιστολή, τῆς 11 Νοεμβρίου 1908, εἶναι ἀπὸ τὶς πιὸ ἐνδιαφέρουσες αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου: μιλεῖ γιὰ τὴν ἀπελευστικὴν στενοχωρίαν ποὺ προκάλεσε ἡ ματαίωση μιᾶς ἀποστολῆς ὄπλων στὴν Αἴνο καὶ προτείνει σχέδιο ἀποστολῆς μὲ καίκι· ζητεῖ νὰ σταλῇ ἀξιωματικός, εἰ δυνατόν ἰατρός εἰς Κεσσάνην, πόλιν ἔχουσαν 8 χιλιάδες κατοίκους ἐξ ὧν οἱ ἡμίσεις Ἕλληνες, ἐν τῇ ὁποίᾳ διεξάγεται μέγα ἐμπόριον δημοτριακῶν καὶ καταλήγει μὲ μιάν ὥραϊα σελίδα γιὰ τὸν Ἑλληνισμό τῆς Θράκης.

Τὸ 3ο ἔγγραφο εἶναι ὀκτασέλιδη Ἐκθεσις περὶ διακοπῆς τῶν συγκοινωνιῶν τοῦ ἔχθρου, 8 Ἰουλίου 1909. Περιγράφει τὰ τεχνικὰ ἔργα, σήραγγες, γέφυρες κλπ. τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς ἀπὸ Δεδαγατς πρὸς Θεσσαλονίκη καὶ προτείνει ν' ἀνατεθεῖ σὲ ὦρα ἀνάγκης ἡ ἀνατιναξή τους σὲ εἰδικὸ σῶμα ὑπὸ ἀξιωματικὸ τοῦ μηχανικοῦ, ποὺ θὰ ἀποβιβάζοτανε στὴν Σαμοθράκη, νῆσον κατοικουμένην παντελῶς ὑπὸ Ἑλλήνων (3500 Ἕλληνες, 14 Τούρκοι) (...) κάλλιστον ὀρμητήριον διὰ τοιαύτας ἐπιχειρήσεις. Ἐξὶ σχεδιαγράμματα καὶ ἄλλα στοιχεῖα, ποὺ συνόδευαν τὴν ἔκθεση, δὲ βρέθηκαν.

Σαράντα Ἐκκλησιές.— Ὡς εἰδικὸς γραφεὺς ὑπηρετοῦσε ἐκεῖ ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριον 1908 ὁ ὑπὸ πύλαρχος Π. Κλείτος. Βρίσκονται στὸν φάκελο δύο ἐπιστολές του καὶ ἓνα Ἀπόσπασμα ἐξ ἐκθέσεως περὶ καταστροφῆς συγκοινωνιῶν ἐν τῷ τμήματι Σαράντα Ἐκκλησιῶν.

Ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ τῆς 11 Ἰανουαρίου 1909:

Σεβαστέ μοι Συν/τάρχα (...) Τὰ παρὰ τοῦ κ. Γρηγορίου¹ ἀποσταλέντα βιβλία καὶ χάρτας ἔλαβον καὶ διένειμον εἰς τὰ χωρία. Ἐλάβομεν ἐπίσης ἀπὸ τοῦ π. μηνὸς Δ/βρίου 300 λίρας δι' ἐνεργείας μας καὶ σᾶς εὐχαριστῶ διὰ τὰς φροντίδας σας. Οἱ πληθυσμοὶ τοῦ διαμερισματός μας ἤρχισαν κινούμενοι κατὰ τι παρ' ὄλας τὰς πιέσεις (...) Κατὰ τὴν πεποιθήσιν πάντων τῶν Ἑλλήνων τῆς περιφερείας μας, ἡ μὲν Βουλγαρία εἶναι πάνοπλος καὶ ἰσχυρὰ ἡ δὲ Ἑλλάς ἄοπλος καὶ ἀνίκανος πρὸς πᾶσαν ἐνεργειαν. Τὴν πεποιθήσιν ταύτην, ἣτις τοὺς ἀποθαρρύνει, προσπαθοῦμεν παντὶ σθένει νὰ ἐξαλείψωμεν, δυστυχῶς ὁμῶς ὁ τύπος μας παριστάνει τὴν κατάστασιν χειροτέραν ἀφ' ὅ,τι πράγματι εἶναι (...).

Ραιδεστός.— Βρίσκεται μόνον ἓνα Ἀπόσπασμα ἐξ ἐκθέσεως τοῦ ἀνθυπάρχου κ. Β. Πανουσοπούλου περὶ καταστροφῆς συγκοινωνιῶν ἐν τῷ τμήματι Ραιδεστοῦ, τῆς 20 Ὀκτωβρίου 1909. Τὸ ἀπόσπασμα εἶναι γραφῆς καὶ ὑπογραφῆς Στ. Γονατᾶ¹.

Ἀδριανούπολη.— Ἀπὸ τὰ 12 ἔγγραφα τοῦ φακέλου, ἓνα εἶναι Προϋπολογισμὸς τῶν ἀπροβλέπτων δαπανῶν τοῦ ἔτους 1909· τὰ περισσότερα λοιπὰ, ἀλληλογραφία μὲ τὸν λοχαγὸ Παν. Σπηλιᾶδη, εἰδικὸ γραφέα τοῦ προξενείου.

Ἀπὸ ἐπιστολὴ Δαγκλῆ τῆς 6 7βρίου 1908:

(...). Τὰς προτάσεις σας πάσας ἐγκρίνω καὶ θὰ ἐκτελεσθῶσι βαθμηδόν (...) Οὕτω οἱ δύο Κρητικοὶ εἶναι ἔτοιμοι καὶ δέον νὰ μᾶς γράψετε τίνι τρόπῳ καὶ ἐπὶ τίνι προσχήματι εἶναι δυνατόν νὰ παρουσιασθῶσιν

1. Στέργιος Γρηγορίου, ψευδώνυμο τοῦ ὑπολοχ. πεζικοῦ Στυλιανοῦ Γονατᾶ, ποὺ ὑπηρετοῦσε στὴν κεντρικὴ ὑπηρεσία, τμήμα Θράκης. Βλ. ἐπίσης σ. 339 σημ. 2, σ. 357 καὶ σ. 361.

αυτοῦ. "Όπλα ἐπίσης δυνάμεθα ν' ἀρχίσωμεν νὰ σᾶς στέλλωμεν, δηλ. Γτας, διότι τὰ Μάνλιχερ εἶναι πολὺ ἀκριβὰ καὶ δυσκόλως τὰ προμηθεύμεθα. Πρέπει ὅμως νὰ προπαρασκευάσῃτε τὰ τῆς ἀποβιβάσεως αὐτῶν εἰς Δεδεαγάτς ἢ ἀλλαχοῦ καὶ νὰ μᾶς γράψῃτε ὠρισμένως πρὸς ποῖον θὰ παραδοθῶν καὶ πῶς, διότι δὲν τὸ εὐρίσκω τόσον εὐκόλον. "Αν θέλετε καὶ πιστόλια, πρέπει νὰ μᾶς στείλετε χρήματα πρὸς ἀγοράν.

Ἐκ τῆς ἀπάντησιν τοῦ Σπηλιάδη, 9 Σεπτεμβρίου 1908 :

(...). Περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἀποστολῆς τῶν ὄπλων (...) ὑποθέτω ὅτι ἡ παραλία τῆς Αἴνου παρέχει τὴν πρὸς τοῦτο μεγαλυτέραν εὐκολίαν καὶ ἀσφάλειαν. Ἡ ἐκεῖθεν δὲ μεταφορὰ μέχρι Σουφλῆ ἔσεται εὐκόλος, κατόπιν προηγουμένης καὶ μετὰ τοῦ ἐκεῖ κέντρου μας συνεννοήσεως. Ἐκεῖθεν, ἐκ περιτροπῆς καὶ κατὰ δόσεις, θὰ παραλαμβάνονται ἀπὸ τὰ κέντρα Διδυμότειχον, Ὀρτάκιοι, Οὐζοῦν-Κιουπρού, καὶ διὰ τούτων ἀπὸ τὰ μᾶλλον ἀπομακρυσμένα χωρία (...) Ὡς πρὸς τοὺς δύο Κρήτας (...) ὁ μὲν, εἰς τὸ Ξενοδοχεῖον τοῦ Ναοῦμ, νὰ ζητήσῃ (...) τὸν ὁμογενῆ Στέφανον Γεωργιάδην, ὅστις θὰ τὸν προσλάβῃ ὡς ἐπιστάτην εἰς τὸ τοιφλίκιον του, μίαν ὥραν μακρὰν τῆς πόλεως εὐρισκόμενον (...). Ὁ ἕτερος καλὸν εἶναι νὰ ἔλθῃ ὡς πωλητῆς εἰκόνων, καρτποστὰλ καὶ διαφόρων ὠφελίμων Ἑλληνικῶν βιβλίων ἱστορικῶν, χαρτῶν κλπ., ἅτινα νῦν δὲν ἀπαγορεύονται.

Ἐκ ἄλλῃ ἐπιστολῇ Σπηλιάδη, 20 Ὀκτωβρίου 1908 :

(...). Περὶ τοῦ ἰστιοφόρου τοῦ μεταφέροντος τὰ 500 ὄπλα μετὰ τῶν φυσιογῶν οὐδεμίαν εἶδησιν ἔχομεν ἐκ Δεδεαγάτς, νεωτέραν ἐκείνης ἦν τηλεγραφικῶς ἔλαβον ἐκ Σκύρου περὶ τοῦ ἐκεῖθεν ἀπόπλου αὐτοῦ πρὸ 10 ἡδὴ ἡμερῶν (...). Μετὰ χαρᾶς ἀνέγνωσα περὶ τῆς ληφθείσης ἀποφάσεως ἀποστολῆς 5 ὑπαξιωματικῶν καταλλήλων ὅπως διατεθῶσιν ὡς διδάσκαλοι εἰς χωρία στερούμενα παντελῶς τοιούτων πρὸς μεγίστην ἐθνικὴν ζημίαν. Οἱ διδάσκαλοι οὗτοι θὰ χρησιμεύσωσι κάλλιον πάντων τῶν ἄλλων καὶ ὡς ἐθνικοὶ Ἀπόστολοι περὶ τὸ χωρίον εἰς ὃ ἕκαστος θὰ διδάσκῃ (...).

(...). Ἐπαναλαμβάνω τὴν παράκλησιν τῆς ἀποστολῆς καταλλήλου προσώπου διὰ τὰ ἐγκαταλελειμμένα εἰς τὴν τύχην των παραλία τοῦ Εὐξείνου Πόντου, καὶ ἕνεκα τῆς ἀποστάσεώς των ἀπὸ τὰς Σαράντα Ἐκκλησίας καὶ ἕνεκα τῆς ἀνωμαλίας τοῦ χωρίζοντος ταῦτα ἀπὸ τὸ ἄνω κέντρον ἐδάφους. Ἡ καταλληλοτέρα πόλις διὰ τὴν τοιαύτην ἐγκατάστασιν, κατὰ τὴν γνώμην ἐφ' ἧς συμφωνεῖ καὶ ὁ κ. Κλείτος, εἶναι ἡ Μήδεια (...).

(...). Ἡ προσέλευσις τῶν ἐφέδρων τελεῖται ἐν πλήρει ἡσυχίᾳ καὶ

παραδειγματική τάξει. Ουδεμία παρεκτροπή, οὐδὲν παράπρονον ἠκούσθη εἰς βῆρος ὀπλίτου ἢ καὶ ἀξιοματικοῦ τινός (. . .) Οἱ προερχόμενοι ἐκ διαφόρων μερῶν τῆς Ἀσίας, μεταβαίνοντες ἐκ τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ εἰς τοὺς διαφόρους στρατῶνας, σχεδὸν γυμνοὶ καὶ τρέμοντες ἐκ τοῦ ψύχους, ἀλλὰ μειδιῶντες καὶ πειθήνιοι, προκαλοῦσι τὸν θαυμασμόν μου, ἰδίως τὸν ἰδικόν μου, διότι κάμνω κάποιαν σύγκρισιν χωρὶς νὰ θέλω.

Ἀπαντητικὸ σημεῖωμα Δαγκλῆ, 1 Νοεμβρίου 1908 :

(. . .). Τὸ πλοῖον, τὸ ὁποῖον πρὸ μηνὸς εἶχεν ἀποπλεύσει μὲ 500 ὄπλα, καταληφθὲν διὰ τρικυμίας δὲν ἤδυνήθη νὰ φθάσῃ εἰς τὸν πρὸς ὄν ὄρον. Ἐναυλώθη ἤδη ἀτμόπλοιον ὅπερ ἐφόρτωσε ὄπλα εἰς Πειραιᾶ, θὰ παραλάβῃ δὲ καὶ τὰ 500 τοῦ πλοίου καὶ θὰ ἀποβιβάσῃ εἰς Αἴνον περὶ τὰ 1000 διὰ τὴν Θράκην (. . .) Διὰ τὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου θὰ προτείνω ἅμα εὖρω τὸ κατάλληλον πρόσωπον.

Ἐπιπλέον μεγάλη ἔλλειψις χρημάτων καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ διοργανωθῶσιν εἰσφοραὶ παρ' ὄλων τῶν ἐδικῶν γραφείων. Π. Γ. Δαγκλῆς.

Πόλη.— Ἡ «Ὁργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως», πού εἶχε συναντήσῃ στὰ πρῶτα τῆς βήματα ἐπίμονη ἀντίδραση τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τοῦ πρέσβη Γρυπάρη, κατόρθωσε τελικὰ νὰ ἐπιβληθῆ, κατὰ ἓνα μέρος μὲ τὴ συμπαράσταση τοῦ Δαγκλῆ, ὅπως εἶδαμε¹ καὶ ὅπως θὰ δοῦμε. Ἀπὸ τότε συγκέντρωσε στὰ χέρια τῆς, δηλαδὴ στὰ χέρια τοῦ Δραγούμη καὶ τοῦ Σουλιώτη, ὁλόκληρον τὸν μηχανισμό τῆς μυστικῆς ἐθνικῆς ἐργασίας στὴν περιφέρεια τῆς Πόλης, χωρὶς παρεμβολὴ «Εἰδικοῦ Γραφείου» καὶ χωρὶς ἐξάρτηση ἀπὸ τὴν προξενικὴ ἀρχή, οὔτε καν ἀπὸ τὴν πρεσβεία.

Ἀπ' ὅλες τὶς μυστικὰς ὑπηρεσίας φαίνεται νὰ ἔμεινε ἡ περισσότερο ἀνεξάρτητη στὶς κινήσεις τῆς, διατήρησε ὅμως κανονικὰς ἐπαφὰς μὲ τὴν κεντρικὴ ὑπηρεσία, τουλάχιστον ὅσο διάστημα λειτουργοῦσε στὴν Ἀθήνα ἢ «Πανελληνίους Ὁργάνωσις» ὑπὸ τὸν Δαγκλῆ.

Σχετικὰ μὲ τὴ δράση τῆς σ' αὐτὴν τὴν περίοδο βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο 18 ἔγγραφα, χρονολογημένα ἀπὸ τὸν Αὐγούστο 1908 ἕως τὸν Αὐγούστο 1909. Τὰ περισσότερα ἀπ' αὐτὰ κομίζουσι πολλὰ διαφωτιστικὰ στοιχεῖα, ἀπαραίτητα γιὰ μιαν ὁλοκληρωμένη εἰκόνα αὐτῆς τῆς τόσο σημαντικῆς μυστικῆς ὑπηρεσίας, ἀλλὰ ἴσως καὶ γιὰ ἓνα ψυχογραφικὸ σχεδίασμα τῶν δύο πρωταγωνιστῶν τῆς. Οἱ ἀλληλογράφοι διατηροῦν τὰ ἴδια ψευδώνυμα.

Στὴν πρώτη ἐπιστολὴ αὐτῆς τῆς σειρᾶς, γραμμένη μετὰ τὴν νεοτουρκικὴ Ἐπανάσταση, ὁ Δαγκλῆς ἀγγέλλει στὸν Σουλιώτη—Νικολαΐδη, ὅτι καταρτίζεται ἡ νέα κεντρικὴ Ἐπηρεσία, παρέχει δὲ καὶ ζητεῖ γνώμες καὶ πληροφορίες γιὰ τὶς ἐπικείμενες πρῶτες βουλευτικὰς ἐκλογὰς τῆς συνταγματικῆς Τουρκίας καὶ γιὰ ὀρισμένους Ἑλληνας ὑποψηφίους.

Ἀθήναι τῆ 18 Αὐγ. 1908

Φίλτατέ μοι,

Εἶχον ἐτοιμὴν ἐπιστολὴν νὰ σᾶς στείλω πρὸ 15 ἡμερῶν, ἀλλ' ἐκράτησα ταύτην, διότι ἐν τῷ μεταξύ ἤλθεν ὁ φίλος κ. Ἰωαννίκιος. Μετὰ τούτου ὠμίλησα ἐπανειλημμένως καὶ εἶμαι σύμφωνος ὡς πρὸς τὰς βάσεις τῆς

1. Βλ. σ. 328 κ.έ.

νέας ἐργασίας. Μελετᾶται δὲ ὑπὸ τῶν ἀρμοδίων καὶ ἡ σύνταξις καὶ ἐφαρμογή προγράμματος ὁμοιομόρφου. Προσέτι συνεστήθη εἰδικὸν γραφεῖον ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν μου, ὅπερ νῦν καταρτίζεται καὶ θ' ἀναλάβῃ τὴν διεύθυνσιν ὅλης τῆς ἐργασίας.

Μὲ τὴν νέαν κατάστασιν μεγαλυτέρα παρίσταται ἡ ἀνάγκη ἐπεκτάσεως τῆς ἐργασίας εἰς πάντα τὰ ἐπίκαιρα σημεῖα πρὸς φρονηματισμόν, συνένωσιν καὶ ἐν ὁμοιοῖα συνεργασία τούτων τῶν ὁμογενῶν ἵνα δυνηθῶσι νὰ προσπορισθῶσι πραγματικὰ ὠφελήματα καὶ πραγματικὴν ἰσχὺν ἐν τῷ νέῳ φιλελευθέρῳ πολιτεύματι. Ἰδίως δὲ κατὰ τὰς μελλούσας ἐκλογὰς δέον νὰ καταβληθῇ προσπάθεια ὅπως ὁ ἑλληνισμὸς παρουσιασθῇ συνηνωμένος καὶ ὁμοιοῶν (. . .).

(. . .). Ἐξετάσατε ἂν ἤδη μὲ τὸ νέον πολίτευμα δύναται νὰ ἐγκατασταθῇ διδάσκαλος ἄνευ νομοφύλιου, ἢ ἰατρὸς ἄνευ τουρκικοῦ διπλώματος, κ.τ.λ.

Δεχθῆτε τοὺς χαιρετισμούς μου, Ὑμέτερος,
Παρμενίων

Στὴν ἀπάντησίν του τῆς 1 Σεπτ. 1908 ὁ Σουλιώτης-Νικολαΐδης ἐνημερώνει τὸν Δαγκλῆ γιὰ τὴν πρόοδο τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας στὴν Πόλη, εἰδικότερα γιὰ τοὺς συνδυασμούς του μὲ τὴν ἀσφαλιστικὴν ἑταιρίαν «Ἡ Ἀμοιβαία» πρὸς ἐξεύρεση πόρων, καὶ γιὰ τὸ θέμα τῶν Ἑλλήνων ὑποψηφίων στὴν τουρκικὴ Βουλὴ.

Ἡ ἐπόμενη κοινὴ ἐπιστολὴ τῶν δύο φίλων καὶ ἡ περιληπτικὴ ἀπάντησις τοῦ Δαγκλῆ θίγουν ζητήματα διορισμοῦ πρακτόρων καὶ ἀποστολῆς ὄπλων :

Ἐν Πόλει 24 Σεπτεμβρίου 1908

Σεβαστέ μας,

Σᾶς ἐσωκλείομεν ἀντίγραφον ἐκθέσεως ἣν ὑποβάλλομεν εἰς τὸν κύριον Ὑπ. Ἐξ. Εἶναι τόση ἡ ἀνάγκη ἰσχυρᾶς φροντίδος ἐκεῖθεν καὶ ἡμεῖς οἱ ὅποιοι εἴμεθα πλησίον τῶν πραγμάτων βλέπομεν αὐτὴν τόσον ἐπείγουσαν, ὥστε ἐπιτρέψατε νὰ σᾶς παρακαλέσωμεν καὶ ἰδιαιτέρως προσωπικῶς νὰ φροντίσητε ὅπως ληφθῇ ἀπόφασις ἐπ' αὐτῆς ταχέως καὶ ἐπιβλέψητε νὰ ἐκτελεσθῇ. Στέλλομεν ὑμῖν τὸν κ. Ἀθανάσιον ὅπως δώσῃ ἡμῖν πᾶσαν πληροφορίαν.

Σᾶς παρακαλοῦμεν ἐπίσης θερμῶς νὰ μὴ λησμονήσητε ὅτι ἔχομεν ἀνάγκην τοῦ Γαρδίκου διὰ νὰ τοποθετηθῇ εἰς Τσατάλτζαν.

Μετὰ σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης

Ὑπογράφεται μὲ μικρὴ σφραγίδα ὅπου συμπλέκονται Ζ καὶ Ι κεφαλαία. Στὸ περιθώριον ἢ ἐξήγησις : *I.* = Ἰω. Δραγούμης, *Z.* = Ἀθ. Σουλιώτης,

30 Σεβρίου 1908. Τοῖς ἀπήντησα ὅτι κατάλληλοι πράκτορες ἐκτὸς τοῦ προξενείου εἶναι δύσκολον νὰ εὑρεθοῦν, ἐπομένως θὰ στέλλωνται εἰς τὰ προξενεῖα, προταθέντος τοιοῦτου καὶ διὰ τὸ προξενεῖον Ραιδεστοῦ, καὶ αὐτοὶ

δέον νά ἐνεργῶσι τήν ὀργάνωσιν διὰ τῶν τοπικῶν στοιχείων. Ἐπίσης θά σταλῶσι καί ὑπαξιωματικοί ὡς διδάσκαλοι κλπ.

Ὅπλα ἔχω ἤδη διὰ τήν Θράκην 1500 ἄπερ θά σταλῶσι δι' ἰστιοφόρου εἰς 3 δόσεις ἐκ 500. Ὁ κ. Ἀθανασίου μετὰ τοῦ κ. Γρηγορίου θά φροντίσουν διὰ τὰς ἀποστολάς. Ἐζήτησα δὲ καί ἄλλα ὥστε νά στείλω ἐν ὄλῳ εἰς Θράκην 4-5 χιλ. Πιστόλια δὲν εὐρίσκονται ἐδῶ πολλὰ καί στοιχίζουσι πολλὰ χρήματα. Καλόν νά πωλῶνται τὰ ὄπλα ὥστε τὰ εἰσπραττόμενα ποσά νά χρησιμεύσωσι διὰ τὰ ἔξοδα μεταφορᾶς καί δι' ἀγοράν πιστολίων.

Ἰδρυθσόμενα ἀποθήκαι ἢ κρύπται ὄπλων ἐν Θράκῃ : Μακροχῶρι, Ξηρό, Αἶνος, προσωρινῶς ἕως διανεμηθοῦν.

Ὅρμοι ἀποβιβάσεως οἱ ἄνω καί Κων/πολις. Π.Γ.Δ.

Ἀπὸ ἄλλη ἐπιστολή Δαγκλῆ, ἡμερομηνίας 24 8/βρίου 1908 :

Φίλτατοι, χθὲς ἀνεχώρησε δι' αὐτοῦ ὁ ὑπολοχαγὸς Προκοπέας, ἵνα τὸν ἐγκαταστήσητε ἐν Τσατάλτζα μὲ τὸ ὄνομα Πετρῆς, ὡς μοῦ ἐγράφατε. Τὸ Ὑπουργεῖον μοι εἶπεν ὅτι θά πληρώνεται ἀπὸ τὴν πρεσβείαν (. . .).

Σᾶς παρακαλῶ ἔτι νά μοι στείλετε ἔκθεσιν περὶ τῆς ἐν τῇ περιφερείας σας τελουμένης ἐργασίας, ὡς καί ποίους πράκτορας διαθέτετε ἤδη καί εἰς ποῖα μέρη. Καλόν ἐπίσης ἤθελεν εἶσθαι νά ἐγνώριζον τί πόρους περίπου διαθέτετε ἐκ τῶν ποσοστῶν τῆς «Ἀμοιβαίας» ἢ ἄλλοθεν, ἂν ἐπαρκῶσιν οἱ πόροι οὗτοι, τί ἐπὶ πλέον ἀπαιτεῖται, διὰ ποίας ἐργασίας κ.τ.λ.

Αἱ πληροφορίες αὗται εἶναι ἰδίως ἀναγκαῖαι ὅπως καταρτισθῆ εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔτους ὁ γενικὸς προϋπολογισμὸς (. . .) ἀλλὰ καί ἐγὼ ἔχω ἀνάγκην τῶν ζητουμένων πληροφοριῶν διὰ τὰς δεούσας εἰσηγήσεις (. . .).

Ἀπὸ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Δραγούμη :

Πόλις 1 Νοεμβρίου 1908

Σεβαστέ φίλε Κύριε Δαγκλῆ,

Σᾶς στέλλομεν τὴν ἔκθεσιν ἣν μᾶς ἐζήτησατε. Σᾶς παρακαλοῦμεν νά εὐαρεστηθῆτε νά τὴν δώσητε πρὸς ἀνάγνωσιν (ἢ ἀντίγραφον αὐτῆς) καί εἰς τὸν Διάδοχον.

Ἐδῶ ἐπανελημμένως ἔρχεται ἐν ὀνόματι Κομιτάτου Καλαποθάκη καί ἐντολῆ τοῦ Ὑπουργοῦ ὁ βουλευτὴς Πετροπουλάκης, λαλῶν ἐν καφενεῖοις καί λέγων ἀνοησίας καί βλάβπτων ἡμᾶς διότι διὰ τῶν μεγαλορρημονιῶν του ταρασσει τοὺς ἀπλοϊκοὺς καί παραπλανᾷ πολλοὺς καί εἶναι διαλυτικὸν τῆς πειθαρχίας τῶν ὀργανώσεων Μακεδονίας καί Θράκης στοιχείον. Ἐγγραφα περὶ τούτου τῷ κ. Ὑπουργῷ τὸν Σεπτέμβριον καί τὸν Ὀκτώβριον. Εἶναι καλόν νά παύσῃ ἢ ἐξαποστολῆ προσώπων ἐνεργούντων εἰκῆ καί ὡς ἔτυχε καί αὐτοβούλως. Ἐὰν ἐγκρίνητε, ἀνακοινώσατε καί ταῦτα τῇ Α. Ὑψηλότητι.

Πρὸς τούτοις καὶ ἕτερος μὲ εἰδικὴν ἀποστολὴν ἐξεπέμφθη Ἀθήνηθεν Μεσίας, ὁ βουλευτὴς κ. Ἀλεξανδρῆς, πρὸς συνεννόησιν μετὰ Νεοτούρκων διὰ τὰς ἐκλογὰς καὶ μετὰ τοῦ Πατριάρχου ἀγνοῶ διὰ τίνας ὑποθέσεις. Ἀπαιτοῦμεν νὰ εἴμεθα τουλάχιστον ἐν γνώσει τῶν τοιούτων ἀποστολῶν, ἵνα μὴ λέγωμεν ἄλλα ἡμεῖς καὶ τὰ ὄργανά μας καὶ ἄλλα οἱ κύριοι οὗτοι Ἀπόστολοι καὶ Μεσῖαι (. . .) Ἐὰν ἡ Κυβέρνησις ἐννοῇ σοβαρὰν ἐργασίαν καλὸν εἶναι νὰ μᾶς ἀφήσῃ ἡσύχους καὶ ὅ,τι θέλει νὰ κάμωμεν νὰ μᾶς τὸ παραγγέλλῃ καὶ νὰ εἶναι βεβαία ὅτι θὰ τὸ κάμωμεν καὶ καλλίτερον καὶ ἀσφαλέστερον (. . .). Μετὰ σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης.

† Ἰωαννίκιος

Δυὸ μῆνες, λοιπόν, μετὰ τὴν ἴδρυσιν τῆς νέας κεντρικῆς Ὑπηρεσίας, οἱ ἄνθρωποι τοῦ παλαιοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου καὶ ὁ ἐμψυχωτὴς τους Δ. Οἶκ. Καλαποθάκης, προσπαθοῦσαν νὰ συνεχίσουν παράλληλῃ δρᾶσιν, ἀνεξάρτητῃ ἀπὸ τὴν κρατικὴν. Καὶ πέφτει κανεὶς σὲ μεγάλη ἀπορία ἂν σκεφθῆι πῶς οἱ ἑκτακτεσ αὐτὲς ἀποστολῆς γίνονταν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Μπαλατζῆ, τοῦ ἴδιου ποῦ ἦταν ἀκριβῶς πρόεδρος τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου προτοῦ ἀναλάβει τὸ ὑπουργεῖο.

Ἀπὸ τὴν ἐκθεσὴ ποῦ συνοδεύει τὴν παραπάνω ἐπιστολὴν βρίσκεται μόνον ἓνα «ἀπόσπασμα», τιτλοφορούμενο «Οἰκονομικά», ὅπου παρέχονται ἀρκετὰ διεξοδικὰς πληροφορίες γιὰ τοὺς οἰκονομικοὺς συνδυασμοὺς μὲ τὴν «Ἀμοιβαία» καὶ γιὰ τὶς τακτικὰς καὶ ἑκτακτεσ δαπάνες τῆς ὑπηρεσίας. Σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τῆς «Ἀμοιβαίας» ὑπάρχουν ἐπίσης δύο ἔγγραφα αὐτῆς τῆς Ἑταιρίας, δύο τοῦ λοχαγοῦ Μαστραπᾶ (τοῦ Εἰδικοῦ Γραφείου Θεσσαλονίκης) κλπ., μὲ συνημμένους λογαριασμοὺς.

Μὲ ἡμερομηνία ; Ἀπριλίου 1909 ὁ Δαγκλῆς ἀπευθύνει στὸν Σουλιώτη - Νικολαΐδη πολυσέλιδον φιλικὴν, ἀλλὰ κάπως ἔντονη, ἐπιστολήν, πάντα γύρω στὸ θέμα τῶν οἰκονομικῶν συνδυασμῶν μὲ τὴν «Ἀμοιβαία».

(. . .). Ὁμολογῶ ὅτι εἶναι σπάνιον φαινόμενον ὁ ἀσφαλὴς τρόπος τῆς ἐργασίας σας (. . .) Ἀλλὰ φρονῶ ὅτι ἡ ἀνωτέρα διεύθυνσις τοσοῦτω σημαντικῆς ἐργασίας δὲν δύναται νὰ μένῃ ἐν ἀγνοίᾳ τῶν πόρων καὶ τῶν δαπανῶν τῶν διαφόρων αὐτῆς τμημάτων καὶ κέντρων· ἐπομένως σᾶς παρακαλῶ νὰ γράψητε εἰς τὴν «Ἀμοιβαίαν» νὰ μοὶ στέλλῃ κατὰ μῆνα ἀντίγραφον τοῦ λογαριασμοῦ ὃν θέλει στέλλει εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ὁργάνωσιν περὶ τῶν ἀναλογούντων ποσοστῶν. Προσέτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἔχωμεν τὸν προϋπολογισμὸν τῶν δαπανῶν τῆς ὑφ' ἡμῶν διευθυνομένης Ὁργανώσεως, μετὰ τὴν κάλυψιν τῶν ὁποίων, τὸ πλεονάζον ποσὸν δεόν νὰ διατίθεται διὰ τὰς ἐθνικὰς ἀνάγκας ἄλλου τμήματος τῆς ὑποδούλου.

Κάτω ἀπὸ τὸ σχέδιον τῆς ἐπιστολῆς ἡ σημείωσις — τόσο χαρακτηριστικὴ τοῦ ἀνθρώπου ! :

Ἐστάλη εἰς κ. Νικολαΐδην εἰς Κων/πολιν ὀλίγον μεταβεβλημένη ἐπὶ τὸ ἡπιώτερον. Π.Γ.Δ.

Οι δύο φίλοι απάντησαν χωριστά στην επιστολή του Δαγκλή : ο Δραγούμης πρώτος, στις 14 Μαΐου, με 11σέλιδο γράμμα άλληλεγγύης, περισσότερο κι από συναδελφικής :

(...). Δύναμαι νά γνωρίζω και τὰς πλέον μυστικάς σκέψεις του. Δέν είναι ἄνθρωπος ἐκ τῶν κοινῶν και μετρίων οὐδὲ εἶναι δίκαιον ὑμεῖς, ὁ τόσον εὐθύς και εἰλικρινής, νά τὸν κρίνετε ὅπως ἴσως τὸν κρίνουν ἄλλοι (...). Πᾶσα πράξις αὐτοῦ ἐξ ἴσου συμβάλλει εἰς τὸν σκοπὸν ὃν ἐπιδιώκομεν πάντες, πάσης δὲ πράξεως αὐτοῦ εὐρίσκομαι ἐν γνώσει και ἐγώ (...).

Δυὸ μέρες ἀργότερα, με 14σέλιδο γράμμα του τῆς 16 Μαΐου, ὁ Σουλιώτης – Νικολαΐδης παρέχει διεξοδικὰς ἐξηγήσεις.

Τελευταῖο σημαντικό ἔγγραφο αὐτῆς τῆς σειράς εἶναι 9σέλιδη ἐκθεση τοῦ Σουλιώτη – Νικολαΐδη, ἡμερομηνίας 12 Ἰουνίου 1909, ὅπου ἐξετάζονται οἱ δυνατότητες νά ἐγκατασταθεῖ «σῶμα» στὰ περίχωρα τῆς Πόλης και νά καταστραφοῦν τεχνικὰ ἔργα τῶν σιδηροδρόμων, και ἰδίως προτείνονται, σὲ ὥρα πολέμου, ὀρισμένες ἐνέργειες (πυρκαϊές, ἐκτελέσεις),

διὰ νά πολεμήσῃ τὸν πόλεμον τοῦτον τὸ Ἔθνος περισσότερον ἴσως τοῦ Κράτους, τεχνικῶς ἐν ἀνάγκῃ ἐξαναγκαζόμενον νά προβῆ εἰς τὰ ἔσχατα.

Σμύρνη.— Ἡ ἐγκατάσταση μυστικῶν γραφείων σὲ κέντρα τῆς Μικρασίας ἀπασχόλησε τὴν κυβέρνησιν και τὴ Πανελλήνια Ὀργάνωσιν. Εἶχαν ἀρχίσει μάλιστα συνεννοήσεις με τοπικοὺς παράγοντες. Φαίνεται ὅμως νά μὴν κατέληξαν σὲ θετικὸ ἀποτέλεσμα.

Μόνον δύο ἔγγραφα προσφέρει τὸ Ἀρχεῖο γι' αὐτὸ τὸ θέμα. Τὸ πρῶτον εἶναι ἐπιστολὴ τοῦ Συμυρναίου δικηγόρου Ἀρεάλη και ὑπογράφεται με τὸ ψευδώνυμο Θεολόγος Νικηφόρου. Ἐλήφθη εἰς τὰς ἀρχὰς Μαρτίου τοῦ 1909, σημειώνει ὁ Δαγκλῆς στὸ περιθώριο. Τὸ δεύτερον εἶναι ἡ ἀπάντησις τοῦ Δαγκλή :

Ἀθῆναι τῆ 9 Ἀπριλίου 1909

Φίλτατε,

Μὲ συγχωρεῖτε πολὺ ὅτι βραδέως ἀπαντῶ εἰς τὴν πρὸ πολλοῦ σταλεῖσάν μοι ἐπιστολήν σας με τὴν ὑπογραφήν «Θεολόγος Νικηφόρου», τὴν πραγματευομένην περὶ τοῦ τρόπου ἀποστολῆς τῶν ὅπλων περὶ ὧν εἶχομεν ὁμιλήσει. Ὁ λόγος τῆς μὴ ταχυτέρας ἀπαντήσεώς μου ἦτο ὅτι ὁ ἀρμόδιος¹ ὅστις ἐπρόκειτο νά παράσχῃ ἡμῖν 1000 ὅπλα, ἃ τῶ εἶχον ζητήσῃ δι' ὑμᾶς εἰδικῶς, ἠρνήθη νά τὰ δώσῃ και μοι εἶπεν ὅτι ἔπρεπε ν' ἀναβληθῆ ἡ ἀποστολή, διότι αὕτη ἐγένετο γνωστὴ (...).

Τελευταίου τοῦ ὠμίλησα και πάλιν περὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ και τοῦ εἶπον ὅτι ἐγὼ δέν εὐρίσκω διόλου ἐπικίνδυνον τὴν ἀποστολήν και ὅτι θ' ἀρχίσω πραγματοποιῶν ταύτην, εἰς ὃ δέν ἀντεῖπεν².

1. Ἀρμόδιος, σὴν συνθηματικῇ γλώσσῃ τῆς ἀλληλογραφίας, ἦταν ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν.

2. Χαρακτηριστικὸ τῆς ψυχροσύνθεσης τοῦ Δαγκλή εἶναι ὅτι ἀρχικὰ εἶχε γράψῃ «ὅπερ ἀπεδέχθη», ἀλλὰ τὸ ἔσβησε γιὰ νά ἀκριβολογήσῃ : «εἰς ὃ δέν ἀντεῖπεν».

Διὰ τῆς παρουσίας μου λοιπόν δηλώ ὑμῖν ὅτι ἔχω εἰς τὴν διάθεσίν σας 100 καὶ σᾶς παρακαλῶ νὰ στείλετε νὰ τὰ παραλάβητε διὰ τοῦ τρόπου ὃν μοι ἐγνωρίσατε διὰ τῆς ἐπιστολῆς σας. Ἐννοεῖται ὅτι, μετὰ τὴν λήψιν τῶν 100 αὐτῶν μετὰ τῶν φυσιγγίων των, δεόν νὰ μᾶς στείλετε τὸ ἀντίτιμον αὐτῶν πρὸς 1 λίραν ἕκαστον, ἵνα σᾶς ἀγοράσωμεν ἄλλα καὶ νὰ ἐξακολουθῶμεν οὕτω ἐφ' ὅσον ἔχετε ἀνάγκην. Τώρα μάλιστα προσεκολλήθη εἰς τὴν ἐργασίαν αὐτὴν ὁ συγγενῆς σας κ. Λ. Παρασκευόπουλος, μεθ' οὗ θὰ τεθῆτε κατόπιν εἰς ἐπικοινωνίαν καὶ θὰ ἐξακολουθῆ μυστικῶς ἡ ἐργασία.

Σᾶς συνιστῶ μόνον προσοχὴν καὶ ἐχεμύθειαν αὐτοῦ, διοργάνωσιν δὲ τῶν ὁμογενῶν εἰς κοινὸν σύνδεσμον καὶ εἰς συνεργασίαν (. . .) Ἄμα τῇ ἀπαντήσει σας θὰ τεθῆ εἰς ἐνέργειαν ἡ ἐπιχείρησις.

Μεθ' ὑπολήψεως, ὑμέτερος,
Παρμενίων

Ἡπειρος.—Κρατικά μυστικά γραφεῖα ἐγκαταστάθηκαν στὴν Ἡπειρο μόνον τὸ 1908, ὅταν ἡ ἀπόρρητη κεντρικὴ ὑπηρεσία ἀναδιοργανώθηκε ὑπὸ τὸν Δαγκλῆ. Ἔως τότε, ἡ ὀργάνωσις τῶν Ἡπειρωτῶν ἐπὶ τόπου καὶ στὸ ἐλεύθερο κράτος ἦταν ἐπιδίωξις τῆς «Ἡπειρωτικῆς Ἐταιρίας», μυστικοῦ σωματείου μὲ ὄρκους καὶ μῆσις, λίγο-πολύ κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς Ἐθνικῆς Ἐταιρίας τοῦ 1894.

Γύρω ἀπὸ τὴν Ἡπειρωτικὴ Ἐταιρία παραμένει κάτι τὸ κάπως συγκεχυμένο, ὅπως τόσο συχνὰ συμβαίνει στὶς μυστικὰς ὀργανώσεις. Δὲν φαίνεται, δηλαδὴ, καθαρὰ, τουλάχιστον ἀπὸ τὰ χαρτιά τοῦ Ἀρχείου, ἂν δύο ἄλλα σωματεῖα, ποῦ μνημονεύονται σποραδικά: ἡ «Ἐπίκουρος τῶν Ἡπειρωτῶν Ἐπιτροπὴ» καὶ ἡ «Ἡπειρωτικὴ Ἀδελφότης, Σοφοκλέους 8», ἦταν ἀνεξάρτητοι σύλλογοι ἢ μόνον φανερά ὑποκατάστατα τῆς μυστικῆς «Ἡπειρωτικῆς Ἐταιρίας». Ἐξάγεται, ὅμως, χωρὶς ἀμφιβολία, ὅτι κυρίαρχο πρόσωπο σ' αὐτὰς τὶς ὀργανώσεις ἦταν ὁ Δαγκλῆς, καὶ ὅταν ἀκόμα συνέβαινε νὰ μὴν ἐμφανίζεται μὲ ὀρισμένη ἰδιότητα¹.

Ἀναλαμβάνοντας, λοιπόν, τὴ νέα κρατικὴ ὀργάνωσις, ὁ Δαγκλῆς εἶχε ὑπὸ τὸν ἔλεγχόν του ὅλες τὶς προσπάθειες ποῦ ἔτειναν στὴν «διὰ παντὸς μέσου ἀπελευθέρωσιν τῆς ὑποδούλου Ἡπείρου, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς βλέψεις καὶ ἐνεργείας τοῦ Κράτους»².

Ἔτσι, ὅταν ἰδρύθηκε ἡ «Πανελληνίος Ὀργάνωσις», δὲν σταμάτησαν οἱ ἐργασίαι τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἐπιτροπῆς: γιὰ τὴν Ἡπειρο, καὶ μέσα στὴν Ἡπειρο, δούλευαν τώρα, παράλληλα, δύο ὀργανώσεις, ἰδιωτικὴ ἢ μιὰ, κρατικὴ ἢ ἄλλη. Ἀλλὰ, κατὰ κανόνα, ὅσοι ἀνῆκαν στὴ μιὰν ἢ στὴν ἄλλη δὲν ἤξεραν ὅτι εἶχαν τὸν ἴδιο ἀρχηγό. Ἀκόμα καὶ ὁ διευθυντὴς τοῦ «Τμήματος Ἡπείρου», ὁ ταγματάρχης Χρ. Μαλάμος, δὲν μῆθηκε ἀμέσως στὸ μυστικό. Καὶ ὁ «εἰδικὸς γραφεὺς» τοῦ προξενείου Ἰωαννίνων, ὑπολοχαγὸς Θεόδωρος

1. Ὑμεῖς προϊστάσθε καὶ τῶν δύο, τοῦ γράφει ὁ ὑποπλοίαρχος Κ. Μ. Μελάς, συνεργάτης του καὶ στὶς δύο ὀργανώσεις, καὶ συνεχίζει μὲ τὴν πρότασιν νὰ κοιμηθοῦν τὰ τμήματα τῆς Ἐπιτροπῆς (6 Μαΐου καὶ 18 Ἰουν. 1909).

2. Ἄρθρο 1 τοῦ καταστατικοῦ τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἐταιρίας. Βρίσκεται στὸ Ἀρχεῖο δακτυλογραφημένο κείμενο τοῦ καταστατικοῦ (14 ἄρθρα) καὶ τοῦ κανονισμοῦ (34 ἄρθρα). Καὶ τὰ δύο ἀχρονολόγητα. Διαβάζομε, ὅμως, σὲ μιὰ ἐκθεσὴ τοῦ 1908: «ἡ ἀπὸ διετίας λειτουργοῦσα Ἡπειρωτικὴ Ἐπιτροπὴ (. . .)».

Μανέτας, δὲν τὸ ὑποπευθῆκε σὲ ὄλο τὸ διάστημα τῆς τρίμηνης ὑπηρεσίας του στὰ Γιάνενα.

Τὴν ιδιότυπη συνεργασία τῆς κρατικῆς μετὴν ἰδιωτικῆ ὀργάνωσι, τὴν ἐξηγεῖ ὁ Δαγκλῆς σ' ἓνα μεταγενέστερό του γράμμα πρὸς τὸν ὑπολοχαγὸ τοῦ πεζικοῦ Κοντογούρη, «εἰδικὸ γράφεα», μετὸ ψευδώνυμο Σ. Σίνης, στὸ προξενεῖο Ἀργυροκάστρου :

Ἀθῆναι τῆ 16 Ἰουνίου 1909

Φίλιτατέ μοι (. . .) Ἡ «Πανελλήνιος Ὀργάνωσις» δὲν ἔχει σκοπὸν νὰ ἐπισκιάσῃ τὸ ἔργον τῆς Ἑπειρωτικῆς Ἑταιρίας καὶ νὰ ἐξουδετερώσῃ αὐτήν, ὡς θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ ἐκ τῆς διατυπώσεως τῆς ἐκθέσεώς σας. Ἡ Πανελλήνιος Ὀργάνωσις ἀποβλέπουσα εἰς τὴν προαγωγὴν παντὸς ἐθνικοῦ ἔργου, παρ' οἰουδήποτε τελουμένου, καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ἀπορρόφησιν καὶ συγκέντρωσιν ἐν ἑαυτῇ τῶν φιλοπατρίδων ἐργασιῶν τῶν ἄλλων, παρέχει τούναντίον τὰ μέσα τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἐργασιῶν τούτων, ὅταν αὗται εἶναι σύμφωνοι πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς, φρονοῦσα ὅτι εἶναι πατριωτικὸν συμφέρον νὰ ἐνισχυθῶσιν ἄρκετὰ αἱ ἀνεπίσημοι οὕτως εἰπεῖν αὗται ἐνέργειαί, ἵνα δυναθῶσι, χρεῖας τυχούσης, ν' ἀναπληρώσωσι τὴν ἐπίσημον ἐργασίαν.

Τοιαύτη τις ἀνεπίσημος ἐνέργεια εἶναι ἡ τῆς Ἑπειρωτικῆς Ἑταιρίας, ἣν, ἀρχαιότεραν οὖσαν τῆς Π.Ο. καὶ διὰ τῶν ἰδίων ἐλαχίστων μέσων τῆ ἀξιεπαίνῳ μερίμνη ὀλίγων πατριωτῶν, ἰδρυθεῖσαν, ἡ Π.Ο. ἐνεκοιλώθη, προσενεγκοῦσαν αὐτῇ τὰ κεφάλαιά της, χωρὶς ὅμως νὰ θεωρῆ συμφέρον νὰ ἐξουδετερώσῃ ταύτην ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι αὕτη εἶναι περιττὴ μετὰ τὴν ἰδρυσιν τῆς Π.Ο. Τούναντίον ὅπως πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν : ὅτι δηλαδὴ ἡ Π.Ο. δύναται νὰ εἶναι προσωρινὴ καὶ δύναται νὰ παύσῃ αὐρίον, ἐνῶ ἡ Ἡ.Ε., δύναται νὰ εἶναι διαρκὴς καὶ νὰ μείνῃ παυούσης τῆς πρώτης. Αὐτὸ εἶναι τὸ καλῶς ἐννοούμενον συμφέρον τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας καὶ αὐτὸ ὀφείλομεν νὰ ἐνισχύσωμεν διὰ τῶν παρεχομένων σήμερον μέσων τῆς Π.Ο. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον καὶ ἐτέθητε ὑπὸ ταύτης διευθυντῆς ἐνὸς τῶν σπουδαιότερων διαμερισμάτων τῆς Ἡ.Ε., τῆ ἐκλογῆ καὶ τῆ ὑποδείξει αὐτοῦ τούτου τοῦ Δ.Σ. αὐτῆς.

Ἡ Π.Ο. ἐπομένως καὶ οἱ ἐν Ἑπειρῷ πράκτορες αὐτῆς, οἵτινες ἐμυήθησαν εἰς τὴν ἐργασίαν τῆς Ἡ.Ε., ἐμπιστευθείσης εἰς αὐτοὺς τὸν σκοπὸν καὶ τὴν διέθυσιν τῶν ἐργασιῶν τῆς, πρέπει νὰ φέρωνται πρὸς αὐτὴν οὕτως ὥστε νὰ μὴ πληγώνωσι τὴν φιλότιμον καὶ πατριωτικὴν ἐργασίαν τῆς, ἀλλὰ τούναντίον νὰ ἐνισχύωσιν αὐτήν (. . .) Δεχθῆτε τοὺς φιλικούς χαιρετισμούς μου. Π. Γ. Δαγκλῆς.

Αὐτὲς οἱ κάπως περίπλοκες συνθήκες λειτουργίας ἰδιωτικῶν ὀργανώσεων παράλληλα μετὰ κρατικῆς ὑπηρεσίας ἐξηγοῦν τὸν ὄγκο τοῦ σχετικοῦ ὕλικου. Εἴτε γιὰ τὴν «Ἑπειρωτικὴ Ἐπιτροπὴ» καὶ τὴν «Ἐπίκουρο» εἶχαν ἀναμειχθεῖ δραστήριοι Ἑπειρώτες, ποὺ δὲν φειδωλεύονταν τὴν ἀλληλογραφίαν, εἴτε γιὰ τὴν ἢ κεντρικὴ Ὑπηρεσία χρειαζόταν ἐκτενέ-

στερες εκθέσεις τῶν πρακτόρων γιά νά κατατοπίζεται τὸ νεοσύστατο «Τμήμα Ἡπείρου», εἶτε τέλος γιὰ τὸ Δαγκλῆς, σὰν Ἡπειρώτης πού ἦταν, φύλαξε ἀπ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιο τῆς προσωπικῆς του δράσης περισσότερο χαρτιά, συσσωρεύθηκε ἐδῶ ἀφθονο πληροφοριακὸ ὕλικό γιά τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας στὴν Ἡπειρο.

Στὴν παρακάτω γενικὴ ἐκθεση πρὸς τὴν κυβέρνηση, ἡμερομηνίας 12 Αὐγούστου 1908, ὁ Δαγκλῆς, ἀφοῦ ἐπισημάνει τὸν κίνδυνο ν' ἀποκλεισθοῦν σχεδὸν ὅλοι οἱ Ἕλληνες χωρικοὶ ἀπὸ τὶς ἐπικείμενες πρῶτες βουλευτικὲς ἐκλογές τῆς Τουρκίας, ἀν ἐπικρατήσῃ ἡ ἐρμηνεία ὅτι δικαίωμα ψήφου ἔχουν μόνο ὅσοι πληρώνουν φόρο κτηματικό, δηλαδὴ οἱ τσιφλικάδες, ἐξετάζει κατόπι γενικώτερα τὴν κατάστασι :

(...). Ἡ ἐν Ἡπειρῷ κατάστασις δὲν εἶναι βεβαίως ἀνθηρὰ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ φρονήματος τῶν ὁμογενῶν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀπελπιστικὴ. Ἡ ἀνόρθωσις τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος τῶν ὁμογενῶν, ἡ ὁμόνοια καὶ ἡ σύμπραξις αὐτῶν, ἡ ἔμπνευσις θάρρους καὶ τόλμης, καὶ ὁ περιορισμὸς τῶν ἀλβανιστῶν, δύνανται ταχέως νά ἐπιτευχθῶσι τὸ μὲν διὰ καταλλήλου ἐνεργείας τῶν προξενείων καὶ τῶν παρ' αὐτοῖς ἐιδικῶν γραφέων, τὸ δὲ καὶ ἰδίως διὰ τῆς ἀποστολῆς δεκάδος πρακτόρων ὡς γραμματέων τῶν μητροπόλεων, εἴτε ὡς ἐπιθεωρητῶν τῶν σχολείων, εἴτε ὑπὸ ἄλλας ἰδιότητας, διὰ τῆς ἰδρύσεως σχολείων εἰς ἃ μέρη δὲν ὑπάρχουσι τοιαῦτα, διὰ τῆς προκίσεως αὐτῶν διὰ βιβλίων ἀνυψωτικῶν τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος, διὰ τοῦ ὀπλισμοῦ τῶν κατοίκων καὶ ἄλλων σχετικῶν ἐνεργειῶν. Πρὸς ἐπίτευξιν πάντων τούτων ὑπάρχει ἀνάγκη χρημάτων, ὧν δὲν πρέπει νά φεισθῇ ἡ Κυβέρνησις ἀν θέλῃ νά σώσῃ τὴν ἀκραιφνῶς ἑλληνικὴν ταύτην ἐπαρχίαν.

Φρονῶ ὅτι δι' ἀποτελεσματικὴν ἐθνικὴν ἐνέργειαν ἐν Ἡπειρῷ, δεόν ν' ἀποφασίσῃ ἡ Κυβέρνησις νά διαθέσῃ περὶ τὰς ἑκατὸν χιλιάδας δραχμῶν κατ' ἔτος, καὶ ταύτας διὰ δύο ἢ τρία ἔτη. Κατόπιν, τὸ ποσὸν τοῦτο δύναται νά ἐλαττωθῇ ἐπαισητῶς καὶ βαθμηδὸν νά παύσῃ, διότι οἱ πόροι καὶ τὰ κληροδοτήματα αὐτῆς τῆς Ἡπείρου, ἀνορθωθείσης καὶ ἀποκτησάσης τὴν ὑπεροχὴν διὰ τῆς ἐργασίας ἐπὶ τοῦ ἀλβανικοῦ στοιχείου, θέλουσιν ἐπαρκεῖ διὰ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς ἐνεργείας.

Διὰ τοὺς ὑπολειπομένους μῆνας τοῦ τρέχοντος ἔτους ἀνάγκη νά διατεθῶσι διὰ τὴν Ἡπειρον περὶ τὰς τεσσαράκοντα χιλιάδας δραχμῶν, ἵνα ἀρχίσῃ ἀμέσως ἐφαρμοζομένη ἡ προεκτεθεῖσα ἐνέργεια.

Ἀθῆναι τῆ 12 Αὐγούστου 1908

Π. Γ. Δαγκλῆς

Οἱ πρῶτες ἐκτενεῖς ἐκθέσεις γιά τὰ ἡπειρωτικὰ πράγματα εἶναι τοῦ ὑπολοχαγοῦ Θεοδώρου Μανέτα, πού εἶχε ἐγκατασταθεῖ στὰ Γιάννενα τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1908, ὡς «εἰδικὸς γραφεὺς» τοῦ γεν. προξενείου, μὲ τὸ ψευδώνυμο Θ. Μαντᾶς. Στὴν ὑπηρεσιακὴ του ἀλληλογραφία χρησιμοποιοῦσε καὶ τὸ ψευδώνυμο «Θηρεὺς». Βρίσκονται 4 ἐκθέσεις του καὶ 2 συμπληρωματικὲς ἐπιστολές του «πρὸς τὸν κ. Παρμενίωνα» (περίπου 60 μεγάλες χειρόγραφες σελίδες, ἀπὸ τὶς 5 Ὀκτωβρίου ἕως 15 Νοεμβρίου), μὲ θέμα σχεδὸν ἀποκλειστικὸ τὴν προϋπάρχουσα τοπικὴ ὀργάνωσι τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἑταιρίας.

Γιὰ τὴ δράσι τῶν τοπικῶν τμημάτων καὶ γιά τὰ μέλη τους ὀνομαστικά, ὁ Μανέτας

μιλεί με την έσχατη περιφρόνηση. Έκφράσεις όπως «κνικκή ανάιδεια», «δίψα έκδικήσεως», «άπαίσιος γέρων», «ό άισχρότερος τών Ήπειρωτών» και άλλες άνάλογες, δέν είναι ίσως άπό τούς βαρύτερους χαρακτηρισμούς πού χρησιμοποιεί, άφοϋ γράφει :

Σας διαβεβαιώ έπιστήμως ότι οϋδόλως θα διστάσουν να φθάσουν μέχρι τού σημείου τού να προδώσουν την Έταιρίαν και την άνάμιξιν τού έπισήμου Κέντρου (...).

Άλλοϋ γράφει :

Ό Ήπειρωτικός λαός, άν και διατηρών άλώβητον τόν έθνισμόν του, άν και έπιθυμών όλοϋψυχως την μετά τής Ελλάδος ένωσησιν, έν τούτοις, συνεπεία τής μακροχρονίου δουλείας, είναι άνίκανος ν' αναλάβη την πρωτοβουλίαν κινήματος προς άποκατάστασιν του (...) Ήπειρωτικόν ζήτημα δέν είναι δυνατόν να δημιουργηθή είμή μόνον διά τής άποστολής ένόπλων ομάδων, εις τας όποιας ύπάρχει πιθανότης να προσκολληθώσι και μεμονωμένα άτομα έκ τών έντοπίων (...).

Έδω σημειώνει ό Δαγκλής στο περιθώριο : *Τίς ώμίλησε περι τιαύτης ενεργείας;*

Τελικά, ό Μανέτας προτείνει όλόκληρο σχέδιο για την αναδιοργάνωση τών τοπικών τμημάτων, με ομάδες, κύκλους, κλπ., δλ' αυτά έξαρτώμενα άπό τό είδικό γραφείο, διότι *άπόλυτος ανάγκη τά πάντα ν' άπορρέουν έκ τού είδικού γραφείου και τά πάντα να ύποτάσσονται εις αυτό.*

Κι' έδω σημειώνει ό Δαγκλής στο περιθώριο :

Τό τοιοϋτον στερεί τούς έντοπίους πάσης πρωτοβουλίας και ενεργητικότητας, σκοπός δέ ήμών είναι ν' άπολέσωσιν οϋτοι τό έκ τής τουρκικής τυραννίας δουλοπρεπές.

Έκτός άπό τό θέμα τών τοπικών τμημάτων, δέν τίγεται σχεδόν κανένα άλλο στις εκθέσεις τού Μανέτα. Σε μιá-δυό σελίδες έπισημαίνονται οι δυσχέρειες τής μυστικής μεταφοράς όπλων άπό τούς Καλαρρύτες στα Γιάνενα, σε μιá άλλη ύποβάλλεται ό προϋπολογισμός τού είδικού γραφείου, και σε δυό άλλες συνοψίζεται συνομιλία με τόν πρώην και τόν μέλλοντα πρωθυπουργό Δημήτριο Ράλλη, πού, περιοδεύοντας στην Τουρκία μετά την άνακήρυξη τού Συντάγματος, είχε περάσει και άπό τά Γιάνενα.

Ό άγέρωχος τόνος τού Μανέτα έξερέθισε φυσικά τούς πιό εύεξαπτους συνεργάτες τού Δαγκλή : *Ό Μαντάς τά θαλάσσωσε. Είναι φαίνεται πολδ άνόητος, νομίζων ότι τά γνωρίζει όλα* (ύποπλ/χος Κ. Μελάς, 13 Νοεμβρ. 1908). *Έχασε τό έγώ του, άφοϋ αυτός δέν θα φανή όργανών την Ήπειρον (...)* *Η δέ έμοϋ, ή γαία πυρι μυχθήτω* (Σπ. Μίλιος 22-11-08).

Στην Ήπειρο είχε σταλεί επίσης, σχεδόν ταυτόχρονα με τόν Μανέτα, «ό έκ Κερκύρας Μιχαήλ Λάνδος, ένθερμος πατριώτης και γνώστης τών ήπειρωτικών και άλβανικών πραγμάτων», όπως σημειώνει ό Δαγκλής, για να κυκλοφορεί στις ήπειρωτικές κομποπόλεις ως πράκτωρ τής άσφαλιστικής εταιρίας «Η Άγκυρα», με τό ψευδώνυμο Νινύας. Ένα γράμμα του ύπογράφεται με τό ψευδώνυμο «Ξάνθος».

Ό Λάνδος ήρθε σε σύγκρουση με τόν Μανέτα, ιδίως στο ζήτημα τών σχέσεων με τά τοπικά τμήματα. Η δένεξη τών δυό πρακτόρων έθετε ζήτημα μεθόδου εργασίας και εκλογής προσώπων. Γράφει ό Λάνδος (29 Όκτ. 1908) :

Δέν δυνάμεθα νά θεωρήσωμεν ὡς ἀποτυχόν τὸ ἔργον τῆς Ἑταιρίας διότι μεταξύ 76.000 Ἑλλήνων κατοίκων τοῦ ὄλου Σαντζακίου Ἰωαννίνων, πεντηκοντὰς προσώπων δέν ἀπέδειξε τὴν πρέπουσαν ἐθελουσίαν, τὸν ἀρμόζοντα ζῆλον (...).

Τὸ θέμα προκάλεσε ἀναταραχὴ καὶ σχολιάστηκε μὲ γράμματα τοῦ γενικοῦ προξένου Ν. Ἀγκωνάκη, μὲ ἐκθέσεις συνεργατῶν τοῦ Δαγκλῆ καὶ μὲ διεξοδικὴ ὑπηρεσιακὴ ἀπάντησις «πρὸς τὸν Θηρέα». Τελικὰ οἱ προτάσεις τοῦ Μανέτα δέν υἱοθετήθηκαν. Ὁ Δαγκλῆς τοῦ ἐξήγησε πολὺ φιλικὰ πῶς ἐβλεπε τὰ πράγματα καὶ κατέληγε ἡμέρα (24 Νοεμβρίου 1908) :

Εἶσθε εὐφυῆς ὥστε νὰ εὐρητε τὸν τρόπον νὰ συμβιβάσῃτε τὰ διεστῶτα, καὶ καλὸς πατριώτης ὥστε νὰ μὴ θεωρήσῃτε τὴν μετατροπὴν ταύτην ὡς θίγουσαν κατὰ τι τὴν φιλοτιμίαν σας. (...) Σᾶς ἀσπάζομαι, Παρμενίων.

Καὶ λίγο ἀργότερα στὸν Λάνδο :

Ἀθῆναι τῆ 16 Δεκεμβρίου 1908.

Φίλτατε κ. Λάνδο,

Δέν σᾶς ἀπήντησα εἰς τὰς ἐπιστολάς σας διότι ἔλειπον ἐπὶ τινὰ καιρὸν ἐξ Ἀθηνῶν¹ καὶ διότι ἀνέμενα νὰ διευθετηθῇ πρότερον τὸ ζήτημα τοῦ Θηρέως, ὅπερ ὁμως ἔνεκα τῆς ἐπιμονῆς του δέν κατωρθώθη νὰ διορθωθῇ καὶ οὗτος ἐπανῆλθεν ἐνταῦθα. Οὕτω τώρα ἡ ἐργασία θὰ γίνεταί πάλιν διὰ τῶν αὐτόθι τμημάτων τῆς Ἡ.Ε. τὰ ὁποῖα ὁμως πρέπει νὰ καταρτισθῶσι καλῶς καὶ νὰ ἐργάζωνται ἐν ὁμονοίᾳ καὶ πατριωτικῶς. Μετ' οὗ πολὺ ἐλπίζω ὅτι θὰ ἐγκατασταθῇ ἕτερος εἰδικὸς γραφεὺς παρὰ τῷ Προξενίῳ ὅστις θὰ ἀναλάβῃ τὴν καθοδήγησιν αὐτῶν καὶ ὅστις θὰ εὐρῆ ἐν ὑμῖν πολὺτιμον συνεργάτην.

Περὶ ὑμῶν εἶχον γράφει εἰς τὸν κ. Πρόξενον νὰ σᾶς εἴπῃ ὅτι ἐπὶ τοῦ παρόντος πρέπει νὰ ἐργάζεσθε ὡς ἀσφαλιστῆς, διὰ νὰ πεισθῶσιν πάντες ὅτι εἶσθε τοιοῦτος, κατόπιν δὲ θὰ σᾶς ἀνατεθῇ ἐργασία ἄλλη (...) Δεχθῆτε τοὺς φιλικοὺς χαιρετισμούς μου. Ὑμέτερος, Παρμενίων.

Κατατοπιστικὸ γιὰ τὰ κυριώτερα θέματα τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας στὴν Ἡπειρο, περὶ τὸ τέλος τοῦ 1908, εἶναι τὸ παρακάτω τμῆμα ἀπὸ γενικὴ ἐκθεσις Δαγκλῆ (βλ. σ. 416, 417) :

Ἄμυνα Ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ

Ἀπὸ 15 Δεκεμβρίου 1908 — 5 Ἰανουαρίου 1909

(...) Ἡπειρος.—Ἡ ὀργανωτικὴ ἐργασία ἐν Ἡπείρῳ ἤρξατο πρὸ ὀλίγου καιροῦ σταλέντων πρακτόρων ἐν Πρεβέζῃ, Ἰωαννίνοις καὶ Ἀργυροκάστρῳ. Κατ' ἀρχὰς ἐπέδόθη αὕτη εἰς τὴν συνένωσιν τῶν δυνάμεων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅπως κατὰ τὰς ἐνεργηθείσας ἐκλογὰς καταφανῆ ἢ ἰσχύς αὐτοῦ, θὰ ἐπετυγχάνετο δὲ τοῦτο πληρέστατα, ἐκλεγομένων ἀποκλει-

1. Βρισκότανε στὰ γενικὰ γυμνάσια τοῦ 1908.

στικῶς Ἑλλήνων βουλευτῶν ἐκ τῶν τριῶν Σαντζακίων τῆς Ἡπείρου, ἄνευ τοῦ διὰ σκανδαλωδῶν ἐπεμβάσεων τῶν Τούρκων ἐν Πρεβέζῃ καὶ Ἀργυροκάστρῳ ἀποκλεισμοῦ τῶν Ἑλλήνων ἐκλογέων.

Ὁ Ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῆς Ἡπείρου, καταπιεζόμενος ὑπὸ τῶν ὀπλισμένων καὶ ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς ἐξουσίας ὑποστηριζομένων Ἀλβανῶν, αἰσθάνεται τὴν μεγίστην ἀνάγκην νὰ ὀπλισθῆ ἐπίσης, καὶ πανταχόθεν ὑπάρχουσι θερμαὶ αἰτήσεις ἀποστολῆς ὀπλων, πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ὁμογενῶν ἡμῶν. Ἦθελε δὲ ἤδη ἐκπληρωθῆ κατὰ μέγα μέρος ὁ πόθος αὐτῶν οὗτος, ἂν μὴ συνιστάτο ἡμῖν ἕνεκα ἀνωτέρων πολιτικῶν λόγων, ἢ παῦσις τῆς ἀποστολῆς ὀπλων ἀπὸ διμηνίας περίπου.

Ὁ κίνδυνος τῆς Ἡπείρου ἔγκειται εἰς τὴν μεγάλην τάσιν τῶν Ἀλβανιστῶν νὰ ἐπεκτείνωσιν ἐπὶ ταύτης τὴν ἐπιρροήν των καὶ νὰ διεκδικήσωσιν αὐτὴν ὡς Ἀλβανικὴν χώραν. Πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ συνιστάται ἡμῖν ὑπὸ τῶν ἐκεῖ πρακτόρων ἡμῶν ἡ ἐπέκτασις τῆς διδασκαλίας τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἣτις εἶναι πολὺ παρημελημένη, διὰ τῆς ἰδρύσεως σχολείων εἰς τὰ Ἀλφανόφωνα ἰδίως χωρία τῆς βορείου Ἡπείρου, καὶ ὁ ὀπλισμὸς τῶν κατοίκων. Ἐπὶ τοῦ πρώτου, ἦτοι τῆς διδασκαλίας τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, διὰ τῆς ὁποίας θὰ χάσῃ σὺν τῷ χρόνῳ οἱ Ἀλβανισταὶ τὸν σπουδαιότατον παράγοντα τῆς γλώσσης, ἐφ' οὗ κυρίως στηρίζονται τὰ ἐπιχειρήματα αὐτῶν, δεόν σπουδαίως νὰ ἐπιστηθῆ ἡ προσοχὴ τῆς Κυβερνήσεως (...).

Οἰκονομικὸν μέτρον τὰ μέγιστα συντελοῦν εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Ἡπείρῳ καὶ θερμῶς ἐκεῖθεν συνιστώμενον, εἶναι ἡ ἰδρυσις ὑποκαταστήματος Ἑλληνικῆς τινὸς Τραπεζῆς ἐν Ἰωαννίνοις. Ἐγένοντο πρὸς τοῦτο ἐνέργειαι παρά τε τῆ Ἐθνικῆ Τραπεζῇ καὶ τῆ τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν ἀπεφάσισαν ἀκόμη αὐταὶ τὴν ἰδρυσιν ὑποκαταστήματος. Εὐκταῖον ἦθελεν εἶσθαι ὅπως τὸ ταχύτερον πληρωθῆ ἡ ἀνάγκη αὕτη τῶν Ἰωαννίνων, πρὶν ἢ ὡς εἶναι φόβος συστηθῆ ἐκεῖσε Ἰταλικὴ ἢ Αὐστριακὴ Τράπεζα (...).

Εὐχαί.— Ἀπὸ πολλοῦ ἔχουν ζητηθῆ ἀξιωματικοὶ καὶ ὑπαξιωματικοὶ ὅπως χρησιμεύουσιν ὡς πράκτορες καὶ ὑποπράκτορες εἰς διάφορα κέντρα μεγάλης σημασίας (Ἰωάννινα, Καστορία κλπ.). Καλὸν θὰ ἦτο ἂν ἡ Κυβέρνησις ἐλάμβανε ὑπ' ὄψει τῆς τὰς αἰτήσεις ταύτας καὶ ἔθετεν αὐτοὺς τὸ ταχύτερον εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Κομιτάτου¹.

Π. Δαγκλῆς

Ἐπεβλήθη εἰς τὴν Α.Μ. τὸν Βασιλέα καὶ εἰς τὸν Διάδοχον.

1. Δὲν ὑποδηλώνει τίποτα ἡ χρησιμοποίησις τῆς ὀνομασίας «Κομιτάτο» ἀντὶ «Πανελληνίας Ὀργάνωσις». Παρατηρεῖται σὲ πολλὰ ἔγγραφα τοῦ Ἀρχείου, ἀπὸ κεκτημένη ταχύτητα.

Τὴν ἐργασία στὰ Γιάνενα συνέχισε μόνος ὁ Λάνδος μετὰ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Μανέτα. Βρίσκονται, γι' αὐτὴν τὴν περίοδο, μόνο τρεῖς ἐκθέσεις του (Μαΐου, Αὐγούστου, Νοεμβρίου 1909)¹. Εἶναι ὅμως ὅλες πολυσέλιδες — οἱ τρεῖς μαζί ἀντιστοιχοῦν περίπου σὲ 70 κανονικὲς σελίδες γραφομηχανῆς — καὶ παρ' ὅλες τὶς συχνὲς ρητορικὲς ἐκρήξεις παρέχουν πολλὰς συγκεκριμένους πληροφορίες, λ.χ. : ὅτι σὲ 65 χωριά τῆς περιφερείας Ἰωαννίνων, ἀναγραφόμενα σὲ πίνακα, σχηματίστηκαν ὁμάδες καὶ μοιράστηκαν ὄπλα *εἰς καταλλήλους ἀνδρας*· ὅτι ὀργανώθηκε *ἐλεγχος τῆς καλῆς τῶν ὄπλων συντηρήσεως καὶ τῆς μὴ ἐν οὐ θέοντι χρησιμοποιοῦσεως*· ὅτι τόσον «οἰκτρὰ» εἶναι ἡ κατάστασις τοῦ ἑλληνικοῦ παρθεναγωγείου *ἀπέναντι τῆς τελείας ὀργανώσεως τοῦ παρθεναγωγείου τῆς ἰσραηλιτικῆς κοινότητος* ὥστε καὶ χριστιανικὲς ἀκόμα οἰκογένειες στέλνουν ἐκεῖ *τά ἑαυτῶν τέκνα*· ὅτι τὸ ἑλληνικὸ Κράτος δαπανᾷ 36.000 χρ. φρ. τὸ χρόνο γιὰ συντήρησις σχολείων στὴν ὑπαιθρο καὶ πολλὰ ἀκόμα ἐνδιαφέροντα. Θέμα γιὰ ἐξακρίβωσι παραμένει, βέβαια, ἀν αὐτὲς οἱ πληροφορίες εἶναι σωστὲς, ἢ τουλάχιστον ἀν ἡ μετάδοσί τους εἶναι καλόπιστη. Πάντως εἰσάγουν τὸν ἀναγνώστη στὸ πλῆθος καὶ στὴ φύσιν τῶν προβλημάτων.

Προσεκτικώτερη μετὰχείρισις χρειάζεται ὅταν οἱ πληροφορίες συνοδεύονται μὲ σχόλια, ὅταν λ.χ. βεβαιώνουν ὅτι *ἡ ἐν τῇ νήσῳ τῶν Ἰωαννίνων Ἱερατικὴ Σχολή, καταστάσα τιμάριον τοῦ ἐπισκόπου Περιστερᾶς, χρησιμεύει μόνον ὡς ἀπλοῦν μέσον τῆς περιθάλψεως τῶν γηρατειῶν του* ἢ ὅτι ὑπάρχουν *42 μοναὶ μὲ πλουσιωτάτας προσόδους σπαταλωμένας ἀνευ ἐλέγχου*· ὅταν διατυπώνουν κρίσεις τρομερὲς γιὰ τοὺς ἐκπαιδευτικοὺς τῆς Ζωσιμαίας Σχολῆς, ἢ γιὰ *τὴν σπειρὰν τῶν ἀχρείων ψευδοπατριωτῶν* ποὺ διαχειρίζονται τὴν κοινοτικὴν περιουσίαν, ἢ γιὰ τὸν μητροπολίτη Βελλᾶς καὶ Κονίτη Σπυρίδωνα Βλάχο (τὸν ἀργότερον μητροπολίτη Ἰωαννίνων καὶ τελικὰ Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν)², ἢ γιὰ τοὺς Ἕλληνας προξενικοὺς γενικὰ καὶ συγκεκριμένα γιὰ τὸν γεν. πρόξενον στὰ Γιάνενα κλπ. Μιὰ ἐξάιρεσις ὡστόσο, γιὰ τὸν Παραμυθίας Ἱερόθεο : *ὄντως ὑπέροχος ἱεράρχης, σέμνωμα τοῦ Οἴκουμενικοῦ Θρόνου, τύπος χριστιανοῦ ποιμένος*.

Πολλὰ ἐνδιαφέροντα συμπληρωματικὰ στοιχεῖα προσθέτουσιν δέκα τέσσερις ἐπιστολὲς τοῦ γενικοῦ προξένου Ν. Ι. Ἀγκωνάκη, σχετικὰ μὲ τὴν ἐθνικὴν ἐργασίαν στὰ Γιάνενα καὶ σ' ὅλη τὴν περιφέρειαν τῆς προξενικῆς δικαιοδοσίας του.

Στὸ διαμέρισμα Δρυϊνουπόλεως, δηλαδὴ στὸ Ἀργυροκάστρο, ὑπηρετοῦσε ὡς «εἰδικὸς γραφεὺς» τοῦ προξενίου, μὲ τὸ ψευδώνυμον Ν. Σίνης (ἢ καὶ «Ἀρης») ὁ ὑπολοχαγὸς Ν. Κοντογούρης. Δυστυχῶς βρέθηκαν μόνον 3 ἐπιστολὲς του πρὸς τὸν Δαγκλιῆ, ἢ μιὰ μὲ κρυπτογραφημένους ὀρισμένους φράσεις. Ἀπὸ τὶς ἐκθέσεις του δὲν βρέθηκε καμμία, μολονότι ἐξάγεται ὅτι ἔστειλε τουλάχιστον 7. Ἐπιστολὲς Δαγκλιῆ ὑπάρχουν δύο. Ἡ μία εἶναι τῆς 16 Ὀκτωβρίου 1908 :

Ἀπάντησις εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 1 ἐπιστολὴν τοῦ ἐν Ἀργυροκάστρῳ
κ. Ν. Σίνη. (Περίληψις).

Ἐπιδοκιμάζω τὰς ἰδέας του περὶ ὀπλισμοῦ τῶν κατοίκων καὶ περὶ συγκεντρώσεως εἰς χεῖρας του τῆς διευθύνσεως πάσης τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας ἐν τῷ διαμερίσματι Δρυϊνουπόλεως καὶ ὑπόσχομαι νὰ τῷ παράσχῃ τὰ μέσα τῆς ἐφαρμογῆς του.

Θὰ γράψω εἰς Δούλην νὰ θέσῃ εἰς διάθεσίν του 500 ὄπλα καὶ 50 χιλ. φυσίγγια καὶ θὰ προσπαθῆσω νὰ λάβω καὶ ἄλλα παρ' ἀρμοδίων ἵνα τοῦ

1. Ἡ τελευταία εἶναι ἀνυπόγραφη, φαίνεται ὅμως ἀπίθανον νὰ μὴν εἶναι δική του.
2. Βλ. ὅμως καὶ σ. 402-403.

διαθέσω άλλα 2.000. Τὸν ἐξουσιοδοτῶ νὰ ἐνεργήσῃ τὴν ὀργάνωσιν σύμφωνα πρὸς τὰς γενικὰς ἀρχὰς τῆς Πανελληνίου Ὀργανώσεως. Τοῦ συνιστῶ νὰ συναντηθῆ μετὰ Μίλιου καὶ νὰ ὀμιλήσῃ περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως. Ὁμιλήσῃ εἰς τοὺς ἀρμοδίους νὰ τῷ παράσχωσι πίστωσιν, ἀλλ' ὑπάρχει μεγίστη χρηματικὴ ἀνεπάρκεια. Διὸ τῷ συνιστῶ νὰ ἐπιβάλλῃ εἰσφοράς εἰς τοὺς ὁμογενεῖς κλπ.

Π. Γ. Δαγκλῆς

Ἡ δευτέρα περιέχει τὶς ὁδηγίαις συνεργασίας μετὰ τὰ τοπικὰ τμήματα, ποὺ παραθέσαμε παραπάνω (σ. 396).

Στὴν Κόνιτσα ὑπηρετήσῃ ἐπὶ τέσσερις μῆνες ὁ ἑταῖρος «Τιτάνας», δηλαδὴ ὁ ἀνθυπασπιστὴς τοῦ πεζικοῦ Ἰωάννης Κέντρος. Φανερά, ἦταν ὁ «καβάσης (γιασαξῆς)»¹ Γιάννης τοῦ μητροπολίτη Βελλάς καὶ Κονίτης Σπυριδῶνος Βλάχου. Ἀλλὰ καὶ ὁ μητροπολίτης, μυστικά, ἦταν ὁ ἀρχηγὸς τοῦ τοπικοῦ τμήματος τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἐπιτροπῆς. Ἔτσι, δεσπότης καὶ καβάσης, μέσα σὲ τρεῖς μῆνες περίπου (Μάιος-Ἰούλιος 1909), γύρισαν 48 χωριά τῆς περιοχῆς.

Ἡ περιοδεία αὐτὴ περιγράφεται σὲ ὀκτασέλιδη πυκνογραφομηχανημένη ἐκθεση τοῦ ἀνθυπασπ. Κέντρον, κείμενο ἴσως ἀδέξια διατυπωμένο, παλλόμενο ὅμως ἀπὸ συγκίνηση καὶ ἀπορία γι' αὐτὰ ποὺ βλέπει νὰ συντελοῦνται ἐμπρὸς στὰ μάτια του : στὰ Κούρεντα, ὁ ζαπτιὲς Ἰσμαῖλ ἀγᾶς ἔχει κατὰσχει ζῶα τῶν χωρικῶν γιὰ καθυστέρηση τῆς δεκάτης. Σπεύδει ὁ μητροπολίτης καὶ κατὰ τὴν εἰσοδὸν του τὰ σχολεῖα παρατεταγμένα ψάλλουσι τὸν Ἰσμαῖλ ἀγᾶ ἐπίσης, ὁ Δεσπότης εὐλογεῖ, τὸν δὲ Ἰσμαῖλ ψυχρῶς χαιρετᾷ. Ὁ Ἰσμαῖλ θίγεται, παραπονιέται, τελικὰ ὑποχωρεῖ καὶ τὴν ἐπομένη παρατάξας τὸ ἀπόσπασμά του παρουσιάζει ὄπλα γιὰ νὰ προπέμψῃ τὸν Δεσπότη. Στὴν Κόνιτσα, τὴν ὥρα τῆς δοξολογίας γιὰ τὴν ἐπέτειο τοῦ Συντάγματος, παρουσίᾳ τοῦ καϊμακάμη, τοῦ μουντουρι καὶ τοῦ μουαβίνη, *ὅταν μαθηταὶ εἰσῆλθον φέροντες τουρκικὰς σημαίας ὁ Δεσπότης διέταξεν ἐπὶ παρουσίᾳ ὄλων τῶν ἀναφερομένων νὰ ἐξέλθῃ ἀμέσως ἢ ἡμισέληνος τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἡ διαταγὴ ἐξετελέσθη ἀμέσως.*

Ὁ νεαρὸς ἀνθυπασπιστὴς ἐνθουσιάζεται, θαυμάζει τὴν ζωτικότητα τοῦ Δεσπότη : *ἐκοιμᾶτο μόνον 4 ὥρας τὸ ἡμερονύκτιον (...) καὶ τρεῖς ἢ τετράκις κατὰ τὴν περιοδείαν μας αἰμόπτυσε ἐκ τῆς ὑπερκοπώσεως. Εἶναι ἀκούρατος, ἀφοσιωμένος ψυχῇ τε καὶ σώματι εἰς τὸ ἔργον του.*

Καὶ συγκρίνοντας μετὰ γειτονικὰς ἐκκλησιαστικὰς περιφέρειαις σημειώνει : *ὁ Δρυϊνουπόλεως ἔχει 4-5 ἔτη νὰ περιοδεύσῃ, ὁ δὲ Ἰωαννίνων σχεδὸν δὲν περιοδεύσει ποτέ· θαυμάζει τὴν πολιτικὴν του ἀπάναντι τῶν Τούρκων : δῶρα πολλὰ προσφέρει εἰς τὰς τουρκικὰς ἀρχάς, γεύματα πολυτελεῖ τακτικῶτατα παραθέτει τὴν ἀνιδιοτέλειά του : ἐπὶ τριετίαν ἤδη ἱερέα δὲν ἐχειροτόνησε, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ἐκ τῶν χειροτονιῶν πολλὰ οἱ Μητροπολίται ἀφελούνται· τὸν θαυμάζει ὅ,τι κ' ἂν κάνει, ὅ,τι κ' ἂν πεί, ἀκόμα καὶ ὅταν σὲ δυὸ ἄλλα χωριά ὅπου ὑπῆρχον διεφθαρμένα τινὲς γυναῖκες εἶπεν «τὰ διεφθαρμένα αὐτὰ ὄντα ἀπειλοῦσι τὴν πατρίδα μας ἀπὸ συμφορὰς, ἡ τιμὴ εἶναι ἐκεῖνη ἣτις θὰ ὀδηγήσῃ ἡμᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν, καταξέσχισατε τὰς ἀτίμους καὶ ἐλάτε ἐγὼ νὰ σᾶς κοινωνήσω τῶν ἀχράντων μυστηρίων. Κι' ἐπειδὴ ξέρει ὅτι δὲν ἔχουν ὄλοι τὴν ἴδια γνώμη γιὰ τὸν μητροπολίτη Σπυριδῶνα σημειώνει : ὁ κ. Λάνδος μέμφεται τοῦ Σεβασμιωτάτου ἐκ προσωπικῶν*

1. Ἰδιότυποι κλητῆρες, σωματοφύλακες ἢ θυρωροί, μετὰ στολὴ καὶ μετὰ κουμποῦρες, στὴν ὑπηρεσία ἐπισήμων προσώπων.

λόγων ορμώμενος, διότι πρό τινος χρόνου είχε υποβάλει ο Μητροπολίτης έκθεση προς τὸν Συνταγματάρχην Δαγκλῆν ἐναντίον του¹.

Ἄλλὰ καὶ ὁ Δεσπότης εἶναι ἐξίσου γοητευμένος μετὸν καρβᾶση του καὶ γράφει στὸν Δαγκλῆ νὰ τὸν εὐχαριστήσει :

12 Σεπτ. 1909 (. . .). Θαυμάσιος ἐν τῇ συγκαλύψει τῆς ιδιότητός του, ἄμεμπτος ἐν τῇ περιβολῇ, τῷ παραστήματι, τῇ προθύμῳ ὑπακοῇ, τῇ εὐπροσηγορίᾳ, τῇ μετὰ χάριτος ἀναστροφῇ (. . .) Εὐχαριστῶν ὑμῖν τὰ μέγιστα διότι ἐγένεσθε αἴτιος ἀλήστου καὶ μεγίστης ἐθνικῆς συγκινήσεώς μου, ἐπικαλοῦμαι ἐφ' ὑμᾶς τὴν πανσθενῆ τοῦ Ὑψίστου ἐνίσχυσιν πρὸς τὴν ἐνδοξον ἐκπλήρωσιν τῆς ἐθνικῆς ὑμῶν ἀποστολῆς καὶ εὐχομαι ἐκ μέσης καρδίας ἵνα ἐν λίαν προσεχεῖ μέλλοντι ἢ ἱερὰ τοῦ σώματός σας σημαία κυματίσῃ ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Τεπελενλή τυράννου τῆς Ἡπείρου.

Μετ' ἄκρας ἀγάπης καὶ ἐκτιμήσεως.

Δρίνος

Σημείωση τοῦ Δαγκλῆ στὸ περιθώριο :

17 7βρ. 09. Τοῦ ἀπήντησα εὐχαριστῶν διὰ τὴν περὶ τοῦ Ἰω. Κέντρου ἐκθεσιν καὶ χαίρω ὅτι οὗτος τὸν εὐχαρίστησε δικαιώσας τὴν ἐκλογὴν μου. Ἐμαθον παρ' αὐτοῦ τὰς πατριωτικὰς ἐνεργείας του, τὸν συγχαίρω δι' αὐτὰς προτρέπων νὰ ἐξακολουθήσῃ μετὰ τοῦ αὐτοῦ ζήλου κλπ. Π. Γ. Δαγκλῆς.

Γιὰ τὴν Πρέβεζα ὑπάρχουν ἐλάχιστα ἔγγραφα. Εἶναι ἐξακριβωμένο ὅτι ὑπηρετοῦσε ὡς «εἰδικὸς γραφεὺς» τοῦ προξενείου ὁ ὑπαξιωματ. Παπαϊωάννου, ἢ Ἰωάννου, μετὸ ψευδώνυμο Εὐμένης. Ἡ δράση του ἀναφέρεται ἐπαινετικὰ ἐδῶ κι' ἐκεῖ σὲ ἄλλα ἔγγραφα, δὲν ὑπάρχει ὁμως κανένα δικό του στὸ Ἀρχεῖο.

Στὴν Πρέβεζα ἐπίσης ἐργαζόταν ὡς δάσκαλος ὁ «ἐταῖρος» Χρῖστος Γ. Μίχας. Ὑπάρχει ἓνα γράμμα του πρὸς τὸν Δαγκλῆ, ὅπου ζητεῖ νὰ σταλοῦν 300 δραχμῆς, γιὰ νὰ δοθοῦν ὡς ἐπῆσιος μισθὸς διδασκαλίσεως ἐν τινι χωρίῳ τῆς Πρεβέζης πρὸς διδασκαλίαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἔνθα παρετηρήσαμεν ὅτι αἱ γυναῖκες δὲν δύνανται νὰ συνεννοῶνται ἑλληνιστί (. . .) Ἡμεῖς μέχρι τοῦδε ἔδωκα ἀπαντήσαμεν ἐξ ἰδίων διὰ τὰς διαφόρους ἀνάγκας τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας περὶ τὰς χιλιάς δραχμᾶς· ἀδυνατοῦμεν δὲ νὰ προβῶμεν εἰς νέας δαπάνας λόγῳ ἀνεχειρίας (12 7/βρίου 1908).

Μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ προξένου Ἄ. Δ. Τ. Φορέστη, ποῦ εὐχαριστεῖ τὸν Δαγκλῆ διότι τὸν συγκαταριθμεῖ μεταξὺ τῶν σκαπανέων τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας (17-8-1909), ἓνα πρόχειρο σημεῖωμα τοῦ Δαγκλῆ τιτλοφορούμενο Προϋπολογισμὸς εἰδικοῦ γραφείου Πρεβέζης, καὶ ἄλλα δυὸ-τρία ἔγγραφα συμπληρῶνουν τὸν φάκελο. Μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν γιὰ τὴν Πρέβεζα οἱ Ὁδηγίαι περὶ μεταφορᾶς σπλῶν, ποῦ παραθέτομε λίγο παρακάτω.

1. Δὲν βρέθηκε αὐτὴ ἡ ἐκθεση.

Πράκτωρ στην Φιλίππιαδα και στον Λοῦρο ήταν ὁ ἀνθυπολοχαγὸς Π. Γαρδικας, μὲ τὸ ψευδώνυμο Πάνος Πάνου. Ὑπάρχουν μόνο τέσσερις ἐπιστολές του, καὶ μιὰ τοῦ Δαγκλῆ, σχετικὰ μὲ κάτι ἀθυροστομίες ποὺ σημειώθηκαν σὲ μυστικές περιοδεῖες του. Μνημονεύεται ὁμῶς ἡ δράση του σὲ ἄλλα ἔγγραφα, ἐπειδὴ συνέβαινε νὰ ξαναπερνᾷ τὰ σύνορα γιὰ συνεννοήσεις στὴ Βόνιτσα καὶ στὴν Ἄρτα. Συνολικὰ 16 ἔγγραφα.

Ἡ ἐμφάνισή του στὴν Ἄρτα ἔδωκε ἀφορμὴ στὸν δήμαρχο Εὐάγγελο Χέλιμη νὰ παραστήσει στὸν Δαγκλῆ τὰς συνθήκας ὑφ' ἧς βιωῖ ὁ ἔξω κόσμος, δηλαδὴ οἱ παραμεθόριοι πληθυσμοὶ τοῦ διαμερίσματος Λούρου, καὶ νὰ ὑποδείξει ὅτι ὁ Πάνου ἦταν ἀνεπιθύμητος στοὺς ἐκεῖ προκρίτους (22-11-1908).

(...). Ἡ κατάσταση αὐτὴ ἔκαμε τοὺς προκρίτους, τοὺς ἄλλως κατ' ἐμὲ (ἐμπιστευτικῶς) μὴ διακρινομένους ἐπὶ γενναιότητι, νὰ τρέμωσι, φοβούμενοι μὴ καταστῶσιν ὑποπτοι. Ἐντεῦθεν ἡ ἀπόφασίς των ν' ἀποκρούσουν τὴν ἰδέαν τῆς ἐξοπλίσεως (..) καὶ νὰ μὴ θεωροῦν ἀναγκαίαν τὴν παρουσίαν ἀντιπροσώπου σας.

Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου συμπίπτει ἡ γνώμη μου μὲ τὴν ἰδικὴν των (..) Τοὺς κατοικοῦντας τὸν κάμπου τῆς Ἄρτης καὶ τὰ πέριξ χωρία πρέπει νὰ τοὺς θεωρῆτε κτήνη ὑστερημένα παντὸς αἰσθήματος. Μὲ ὅλους τοὺς ὄρκους των, εἶναι ἀδύνατον, ἐὰν τοὺς ἐξοπλίσωμεν, νὰ μὴ ἀλληλοπροδοθῶσι, ὡς ἐκ τῆς ἑλλείψεως παντὸς παρ' αὐτοῖς εὐγενοῦς συναισθήματος.

Τελικὰ ὁ δήμαρχος Χέλιμης συνιστοῦσε ν' ἀνακληθεῖ ὁ Πάνου, ἢ τουλάχιστον νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴν Ἄρτα, διότι *δέον ἢ Ἄρτα νὰ εἶναι τὸ κέντρον ὅπερ θὰ ἐνεργῇ* (...). Δὲν ὑπῆρξε ὁμῶς ἀρκετὰ πειστικός. Ἀπεναντίας. Τρεῖς ἐβδομάδες ἀργότερα ὁ Δαγκλῆς ἔγραφε στὸν Πάνου :

Σᾶς παρακαλῶ νὰ μὴ θορυβηθῆτε διόλου ἐκ τούτου καὶ νὰ ἀρκεσθῆτε εἰς τὴν διαβεβαίωσίμ μου ὅτι ἀπολαύετε πλήρως τῆς ὑπολήψεως καὶ ἐμπιστοσύνης τοῦ Κέντρου (...). Εἰς τὸ ἐξῆς δέ, εἶναι καλὸν ν' ἀνταλλάσσωμεν τὴν ἀλληλογραφίαν μας διὰ Πρεβέζης (μέσον Εὐμένους) καὶ οὐχὶ διὰ τῶν ἐν Ἄρτη πρὸς οὓς δὲν πρέπει καὶ ν' ἀνακοινώσετε τὰς μεταξὺ μας ἀνταλλάσσομένας ἰδέας κλπ. Δεχθῆτε τοὺς φιλικούς χαιρετισμούς μου. Παρμενίων.

Μεταφορὲς καὶ διανομὲς ὄπλων.— Πολλὰ ἀπὸ τὰ ἡπειρωτικὰ ἔγγραφα συμβαίνει ν' ἀφοροῦν, σχεδὸν ἀποκλειστικὰ, μυστικές μεταφορὲς καὶ διανομὲς ὄπλων. Ἔτσι μπορεῖ κανεὶς νὰ διατρέξει συγκεντρωμένον ἓνα μέρος τοῦ σχετικοῦ ὑλικοῦ· γιατί, βέβαια, τὸ θέμα τίγεται καὶ σὲ ἄλλα ἔγγραφα μὲ ποικίλο περιεχόμενον.

Ἐνα-ἓνα χωριστά, δὲν ἔχουν τίποτα τὸ ἰδιαιτέρα ἀξιοσημείωτο αὐτὰ τὰ ἔγγραφα.

Ἀλλὰ, τὸ ἓνα κοντὰ στὸ ἄλλο, σχηματίζουν ὀλοκληρωμένη εἰκόνα μιᾶς ἀπὸ τὶς τόσες τολμηρῆς καὶ περίπλοκας προσπάθειες τοῦ ἐλεύθερου Κράτους γιὰ τὸν ἀλύτρωτο ἀκόμα Ἑλληνισμό τῆς Τουρκίας.

Τὰ ὄπλα καὶ τὰ φυσέκια μεταφέρονταν ἀπὸ τὶς ἀποθήκες ὑλικοῦ πολέμου Πατρῶν καὶ Καρβασαρά κυρίως στὴν Κέρκυρα, στὴ Βόνιτσα καὶ στοὺς Καλαρρύτες, ὁποῦθεν ὀργανώνονταν οἱ ἀποστολὲς πέρα ἀπὸ τὰ σύνορα. Διεξοδικὲς περιγραφὲς καὶ ἀφθονες συγκεκριμένες πληροφορίες περιέχονται στὶς ἐπιστολὲς τῶν ἐπιφορτισμένων μὲ τὴν παραλαβὴ καὶ

τὴν ἀποστολὴ τῶν ὄπλων : στὴν Κέρκυρα ὁ λοχαγὸς τοῦ πεζικοῦ Δ. Δούλης, στὴ Βόνιτσα ὁ δικηγόρος Νικόλαος Ζέρβας, στοὺς Καλαρρύτες ὁ δήμαρχος Γ. Χ. Σταμάτης ἢ Ζιάγκλης, ἕνα-δύο περιοδεύοντες ὅπως ὁ σχολάρχης Κ. Ζήκος καὶ ὁ ψευτοϊερομόναχος Βασίλειος (Μπάλκος), καὶ λίγοι ἀκόμα ἔκτακτοι συνεργάτες. Παρακολουθοῦμε πλήθος μικροπροβλήματα καὶ μικροπεριπέτειες ποὺ δημιουργοῦν ἡ συσκευασία τῶν ὄπλων, ἡ ναύλωση ἰστιοφόρων, οἱ ὑποψίες τοῦ Τούρκου προξένου στὸν Καρβασαρά, οἱ μυστικὲς συνεννοήσεις στὴ μεθόριο καὶ ἄλλα ἀνάλογα. Ὅμως, ὅπως σχεδὸν ὅλα τὰ ἔγγραφα ποὺ καταπιάνονται μὲ τὰ ἡπειρωτικὰ θέματα τῆς ἐποχῆς, συνταράζονται κι αὐτὰ ἀπὸ ἀνεμοπάθους. Κατηγορίες ἀτιμωτικὲς ἐκστομίζονται μὲ ἀπόλυτὴ ἀνεση, κάποτε μόνο μὲ μιὰ φράση παρεμπόδιση. Στὸν ἐρευνητὴ ἀνήκει ν' ἀνοίξει φάκελο γιὰ τὴν κάθε περίπτωση, ἂν θέλει νὰ σχηματίσει ὑπεύθυνη γνώμη, ὅπως ἐξαφνα ὅταν ὁ λοχαγὸς Δούλης (29.1.1909) καταγγέλλει ὅτι μὲ τὴν ἀνοχὴ τοῦ νομάρχου, ἑνασ ὀπλοπώλης στὴν Κέρκυρα προμηθεύει ὄπλα στοὺς Τούρκους τῆς ἀπέναντι στερησῆς, *διότι ἔχει τὴν προστασίαν τῆς ἀστυνομίας ἣτις, κατὰ τὴν ἐπικρατήσασαν συνήθειαν, ἀπασχολεῖ εἰς ἄλλας ἐπιτηρείας τοὺς ἄνδρας τῆς καταδιώξεως τῶν πράξεων τούτων, ἐν ᾧ χρόνῳ τὰ ὄπλα μεταφέρονται* ἢ ὅταν ὁ δικηγόρος Ζέρβας στὴ Βόνιτσα κατηγορεῖ τὸν τελῶνη ὅτι ἐμπόδισε βάνανσα τὴν μυστικὴ διαμετακόμιση τῶν ὄπλων, γιὰ νὰ μὴ ζημιωθεῖ ὁ ἐνοικιαστὴς τοῦ λιμενικοῦ φόρου· ἢ ὅτι ὁ διευθύνων τὴν μητρόπολη Πρεβέζης – Νικοπόλεως ἱερεὺς εἶναι μέθυσος καὶ ἀνίκανος, καὶ ἄλλα πολλὰ.

Τοῦ Δαγκλῆ οἱ ἀπαντήσεις σημειώνονται ὅπως συνήθως περιληπτικὰ στὰ περιθώρια. Βρίσκονται ὁμως δύο ἀκέραια κείμενά του, πολὺ παραστατικὰ τοῦ μηχανισμοῦ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἀτμόσφαιρας τῆς ἐποχῆς. Τὸ πρῶτο εἶναι ἀχρονολόγητο. Ἐξάγεται ὁμως ἀπὸ ἄλλου ὅτι εἶναι τῆς 20 Ἰουλίου 1908.

Ὅδηγία σταλεῖσαι εἰς 12ον τμήμα¹ (Πρεβέζης)

Ὁ κ. Κ. Ζήκος, Σχολάρχης, ἑταῖρος μὲ τὸ ψευδώνυμον Λουκιανὸς ἀναχωρεῖ αὖριον ἢ μεθαύριον κατ' ἐντολὴν μου διὰ Λευκάδα, Βόνιτσαν καὶ Πρέβεζαν, ἵνα ἐν συνεννοήσει μετὰ τῶν λοιπῶν ἑταίρων προβῆ εἰς τὴν διανομὴν τῶν ὄπλων. Ὁ ἴδιος δύναται νὰ ἐπισκεφθῆ καὶ τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἡπείρου πρὸς συνεννόησιν.

Νὰ εἰδοποιηθῆ περὶ τούτου τὸ τμήμα Πρεβέζης καὶ νὰ ἐνταλθῆ ὅπως ἅμα τῇ ἀφίξει του συμπράξῃ μετὰ τοῦ Ζήκου διὰ τὴν κοινὴν ἐνέργειαν τῆς διανομῆς τῶν ὄπλων καὶ φυσιγγίων.

Τὸ ἴδιον τμήμα μετὰ τοῦ Ζήκου καὶ Ζέρβα, ὅστις ἐπίσης ἐνετάλη νὰ συμπράξῃ εἰς τὴν ὑπόθεσιν, θὰ ἀποφασίσωσι εἰς ποῖα σημεῖα τῆς παραμεθορίου καὶ ὑπὸ φύλαξιν τίνων δέον νὰ τοποθετηθῶσι τὰ ὄπλα, ὅπως ἐκ τῶν σημείων τούτων ἀρχίσῃ ἡ διανομὴ.

Νὰ συστηθῆ μεγάλη ἐχεμύθεια καὶ προσοχὴ ὅπως μὴ ἀποκαλυφθῆ ὑπὸ τῶν Τούρκων τὸ σχέδιον τῆς εἰσαγωγῆς ὄπλων.

Τὰ ὄπλα νὰ διαμοιρασθῶσιν εἰς τὰ χωρία, τὰ παρουσιάζοντα πλείονα ἐχέγγυα καλῆς χρήσεως αὐτῶν, παραδιδόμενα εἰς τοὺς μεμνημένους ἐκ

1. Πρόκειται γιὰ τμήμα τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἐπιτροπῆς. Ἡ Πανελλήνιος Ὀργάνωσις ἦταν ἀκόμα ἀδιαμόρφωτη.

τῶν κατοίκων. Εἰς ὅσα χωρία σχηματισθοῦν τμήματα ἢ κύκλοι δύνανται νὰ παραδοθῶσιν ὑπὸ τὴν φύλαξιν αὐτῶν πλείονα ὥστε νὰ παραδίδωνται κατόπιν εἰς ἄλλους μνημένους.

Νὰ συστηθῆ εἰς τοὺς λαμβάνοντας ὄπλα ὅτι δέον νὰ φυλάττωσι ταῦτα ὡς ἱερά καὶ ὅτι θὰ ὑποστῶσι βαρείας ποινάς ἐν ἣ περιπτώσει πωλήσωσι ἢ καὶ δωρήσωσι τὰ ὄπλα εἰς ἄλλοπίστους.

Νὰ συστηθῆ ἐπίσης εἰς τὰ μυσούμενα χωρία, ὅτι ὀφείλουσι νὰ προβῶσιν εἰς συνεισφορὰς μεταξὺ τῶν κατοίκων ὅπως διὰ τοῦ συνταχθησομένου ποσοῦ, ἀγορασθῶσι καὶ σταλῶσιν αὐτοῖς καὶ ἄλλα ὄπλα καὶ περίστροφα πιστόλια, ὅπως διὰ τοῦ τρόπου τούτου κατορθωθῆ βαθμηδὸν ἢ ὄπλισις ὅλων τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἡπείρου.

Δέον νὰ τηρηθῆ καὶ ὑποβληθῆ εἰς τὸ Δ.Σ. ἀκριβῆς κατάλογος τῶν ἀτόμων εἰς ἃ ἐδόθησαν ὄπλα κατὰ χωρία, ὡς καὶ τῶν σημείων εἰς ἃ τυχὸν ἐναποταμιεύθησαν τοιαῦτα κλπ.

Τὴν παροῦσαν δέον ν' ἀνακοινώσῃ τὸ τμήμα καὶ εἰς τοὺς κ.κ. Ζῆκον καὶ Ζέρβαν ἵνα τὴν ἐχῶσι ὑπ' ὄψιν εἰς τὴν ἐργασίαν.

Π. Γ. Δ.

Τὸ δεύτερο ἀπευθύνεται στὸν δήμαρχο Καλαρρῦτων :

Ἀθῆναι τῆ 18 Μαρτίου 1909

Φίλε κ. Σταμάτη,

Ἔλαβον τὴν ἐπιστολὴν σας τῆς 2 τρέχοντος εἰς ἣν ἀπαντῶ τὰ ἐξῆς :

Τὰ ἐν Κράψι ὄπλα κατῶρθωσαν πράγματι οἱ ἐν Ἰωαννίνοις ἰδικοὶ μας ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀντιπροσώπου ἡμῶν Νινύα νὰ τὰ παραλάβωσιν ἀσφαλῶς καὶ νὰ τὰ διανείμωσι. Τοῦτο μᾶς δίδει τὴν ἐλπίδα ὅτι ἐκανόνισαν πλέον καλῶς αὐτὴν τὴν ἐργασίαν καὶ ὅτι δύνανται καὶ τὰ 500 τὰ ὁποῖα ἔχετε ἐν Καλαρρῦταις νὰ τὰ παραλάβωσι τμηματικῶς ἐν ἐχεμυθείᾳ καὶ ἀσφαλείᾳ ὡς μᾶς διαβεβαίουσιν. Ὡστε ἐδώσαμεν ἐντολὴν εἰς τὸν ἐν Ἰωαννίνοις ἀντιπρόσωπον τῆς Η.Ε., ὅστις εἶναι γνωστὸς ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Νινύας, νὰ ἐνεργήσῃ καὶ τὴν παραλαβὴν καὶ διανομὴν τῶν ὀπλων τούτων.

Ὅθεν εἶναι ἀνάγκη νὰ συνεννοηθῆτε μετ' αὐτοῦ καὶ μόνον, καὶ ν' ἀρχίσητε νὰ παραδίδητε βαθμηδὸν τὰ ὄπλα εἰς τοὺς παρ' αὐτοῦ ἀποστελλομένους. Διὰ νὰ μὴ γεννηθῆ δὲ ἐκ νέου θόρυβος, σᾶς παρακαλῶ θερμῶς νὰ κρατήσητε μεγάλην μυστικότητα ἐν τῷ δήμῳ σας καὶ νὰ μὴ γνωρίζῃ τοῦτο παρὰ μόνον εἰς ἣ δύο ἐκ τῶν ἐμπίστων σας, οἵτινες θὰ ἐνεργῶσι τὴν παράδοσιν, εἰ δυνατὸν νύκτωρ, ἐν Ἰωαννίνοις δὲ μόνον μετὰ τὸν Νινύαν θὰ συνεννοηθῆτε. Οὗτος θ' ἀναλάβῃ καὶ τὴν χρηματικὴν δαπάνην, ὥστε ὑμεῖς δὲν ἔχετε οὐδὲν νὰ πληρώσετε. Ἡ παράδοσις δέον νὰ γίνεται κατὰ μικρὰς ποσότητας καὶ εἰς τρόπον ὥστε καὶ ἂν συλληφθῆ ποσότης τις ὑπὸ τῶν

Τούρκων, νὰ μὴ ὑποψιασθοῦν οὗτοι ὅτι στέλλονται ὑπὸ ἐπισήμου τινὸς ἀρχῆς ἢ ἐταιρίας, ἀλλὰ νὰ τὰ θεωρήσουν ὡς λαθρεμπόριον. Συνιστῶ καὶ πάλιν ὅτι δὲν πρέπει νὰ γνωρίζωσι τὴν εἰσαγωγὴν ἢ ἐγὼ, σεῖς, ὁ Νινύας καὶ ἔξ ἀνάγκης οἱ παραλαμβάνοντες. Θὰ φαίνεται ὅτι εἶναι ὄπλα προερχόμενα ἐκ λαθρεμπορίου, περὶ οὗ δέον νὰ ὦσι πεπεισμένοι καὶ οἱ παραλαμβάνοντες ἔτι αὐτά. Ταῦτα θέλουσιν ἀνακοινωθῆ καὶ εἰς τὸν Νινύαν πρὸς συμῶρφωσιν.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰς εἰδήσεις ἃς μοὶ μεταδίδετε, ὅτι οἱ εἰς τὴν δυτικὴν παραλίαν τῆς Ἑπείρου χριστιανοὶ διατελοῦσιν ἐν ἀναβρασμῷ καὶ ὅτι φοβεῖσθε μὴ ἐξωθήσωσι τὰ πράγματα πρὸς γενικὴν ζημίαν κλπ., ταῦτα ἡδύνατό τις πράγματι νὰ φοβηθῆ ἔκ τινων σημείων, ἀλλὰ πρὸ πολλοῦ ἐλήφθησαν τὰ μέτρα τὰ ὁποῖα συνιστᾶτε, ὡς καὶ ἄλλα, ἐνταλθέντων ἐπανειλημμένως τῶν ἡμετέρων πρακτόρων νὰ διαφωτίσωσι τοὺς κατοικοὺς περὶ τῆς ἐπιβαλλομένης ἀνάγκης τῆς εἰρηνικῆς συμβιώσεως μετὰ τῶν Τούρκων καὶ τῆς ἀποφυγῆς πάσης ἀφορμῆς ὑποψίας ἐκ μέρους αὐτῶν περὶ μελετωμένου κινήματος, διότι ἡ τελουμένη ἐθνικὴ ὀργάνωσις δὲν ἔχει σκοπὸν τοιοῦτόν τι ἄκαιρον καὶ ἐπιβλαβὲς κίνημα, ἀλλὰ μόνον τὴν ἠθικὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ὁμογενοῦς στοιχείου καὶ τὴν καταπολέμησιν τῶν ξένων προπαγανδῶν, οἰαιδήποτε καὶ ἂν ὦσιν αὐταί, καὶ τὴν κατὰ τῶν καταπιέσεων τούτων ἄμυναν. Ἐπομένως, κατὰ τὴν ἔννοιαν ταύτην δέον νὰ ὁμιλήτε καὶ ὑμεῖς εἰς τοὺς ἔξ Ἑπείρου ὁμογενεῖς μεθ' ὧν ἔρχεσθε εἰς ἐπικοινωνίαν.

Διατελῶ μεθ' ὑπολήψεως

Π. Γ. Δαγκλῆς

Συνολικὰ πόσα ὄπλα μεταφέρθησαν πέρα ἀπὸ τὰ σύνορα καὶ πόσα ἀπ' αὐτὰ μοιράσθησαν στοὺς μνημένους, δὲν ἐξάγεται ἀπὸ πουθενὰ μὲ ἀσφάλεια. Ὑπάρχουν πέντε σχετικὰ σημειώματα, ἀλλὰ κανένα δὲν παρέχει συνολικὸ ἀριθμὸν. Ἐνα σημείωμα τοῦ Δαγκλῆ φαίνεται σαφέστερο, εἶναι ὁμῶς ἀχρονολόγητο καὶ, προπάντων, δὲν καθορίζει ἂν οἱ ἀναγραφόμενοι ἀριθμοὶ εἶναι προβλέψεις ἢ πραγματοποιήσεις. Ὅπωςδὴποτε παρέχει κάποιαν ἔνδειξιν :

Εἰς Ἑπείρου ἀρχικῶς	1600	=	1600
Ἐκ 1ης δόσεως	500	}	= 1900
	800		
	600		
Ἐκ 2ας δόσεως			1400
Ἐκ 3ης δόσεως			2200
			<hr/>
Τὸ ὅλον			7100

Εἰς Πρέβεζαν καὶ Πάργαν	1800	7100
Εἰς ἄνω Λάκκων	800	1600
Εἰς Ἰωάννινα	700	5500
Εἰς Κόνιτσαν	200	9450
Εἰς Σαγιάδαν	100	14.950
Εἰς Χειμάρραν, Δέλβινον καὶ Ἀργυρόκαστρον	3500	
	7100	

Ἡ παρακολούθηση αὐτῆς τῆς πολύπλευρης ἐργασίας πρέπει νὰ παρουσιάζε μεγάλες δυσκολίες, γιὰτὶ ὁ Δαγκλῆς χρειάστηκε νὰ κρατᾷ γιὰ προσωπικὴ του χρῆση ἓνα εἶδος ἡμερολογιακῆς ἐγγραφῆς. *Συνοπτικὴ ἐκθεσις τῆς ἀλληλογραφίας καὶ τῶν ἐνεργειῶν μου.*

Τὸ τετράδιο — 70 γεμάτες σελίδες — ἀνοίγει στὶς 18 Ἰουνίου 1908, ὅταν ἐγκαινιάζεται ἡ μεταφορὰ ὄπλων στὴν Ἠπειρο: *Ἐγραφα εἰς λοχαγὸν Μπελιέν (Πάτρας) νὰ μὲ πληροφορήσει ἂν εἶναι δυνατὸν ἐκ τῶν εἰς τὴν διάθεσίν μου ὄπλων νὰ στείλῃ 200 καὶ 20.000 φυσίγγια εἰς τὸν ἐφορον ὕλυκου πολέμου Κερκύρας ἵνα ἐκείθεν τὰ παραλάβωμεν. Καὶ κλείνει στὶς 18 Δεκεμβρίου 1909, ὅταν ἔχει παύσει νὰ ὑπάρχει ἡ Πανελληνίος Ὀργάνωσις, προσπαθοῦν ὁμως τὰ ἠπειρωτικὰ σωματεῖα νὰ περισώσουν ὅ,τι μποροῦν: *Ἐγραφα εἰς τὸν κ. Ν. Ζέρβαν εἰς Βόνιτσαν ὅτι ἔμαθον ὅτι τὰ ἐκεῖ ὅπλα εὐρίσκονται ἐντὸς ὑπογείου πλημμυροῦντος καὶ ὅτι ἐπικεῖται ἡ καταστροφή των (...).**

Καὶ δὲν ἦτανε μόνο στὴ Βόνιτσα ποὺ κινδύνευαν νὰ καταστραφοῦν ὄσα ὄπλα δὲν εἶχαν διανεμηθεῖ, ἀλλὰ καὶ στὴν Κέρκυρα, καὶ στὴ Λευκάδα, καὶ στὴν Ἄρτα. Ἀπὸ τὸν Μάιο ἕως τὸν Αὐγούστο 1910 ὁ Δαγκλῆς χρειάστηκε νὰ ξανανοίξει ἀλληλογραφία καὶ συνεννοήσεις γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὴ λίπανση καὶ τὸν καθαρισμὸ αὐτῶν τῶν ὄπλων, ποὺ λίγους μῆνες πρωτίτερα εἶχαν στοιχίσει τόσες θυσίαι κι' ἐμπνεύσει τόσες ἐλπίδες. Καὶ προσθέτει ἄλλες δέκα σελίδες στὸ ἡμερολόγιό τῆς «ἀλληλογραφίας καὶ τῶν ἐνεργειῶν».

Ἔτσι, στὸ θέμα τοῦ ἐξοπλισμοῦ τῶν Ἠπειρωτῶν ἀντιστοιχοῦν συνολικὰ περίπου 150 ἐγγραφα καὶ 80 σελίδες ἡμερολογιακῆς ἐγγραφῆς.

Πόσο πενιχρὰ μέσα εἶχαν διαθεθεῖ γιὰ τέτοια μιὰ δουλειὰ μὲ τόσες διακλαδώσεις, εἶναι σήμερα ἀπίστευτο καὶ συγκινητικὸ:

Καρβασαρᾶς 26 Αὐγούστου 1908

Σεβαστέ μοι Κύριε Συνταγματάρχα (...) ὁ κ. Ζέρβας δὲν ἐπανῆλθεν εἰσέτι καὶ οὐδὲ ἰστιοφόρον ἐνεφανίσθη πρὸς παραλαβὴν ὄπλων ὅπως μοι εἶχεν εἶπη (...). Ἦδη ὁμως, Συνταγματάρχα μου, σᾶς ὑποβάλω μετὰ σεβασμοῦ ἓνα λογαριασμὸν ἐξόδων μου, καὶ σᾶς ζητῶ χιλιάκις συγγνώμην διότι τὸ κάμνω ἐξ ἀνάγκης μου ὄχι μεγάλης ἀλλὰ μεγίστης ὡς οἰκογενειάρχης· ἄλλως θὰ ἐντρεπόμουν νὰ τὸ πράξω, καὶ ἑκατονταπλάσια ἂν ἦσαν τὰ τοιαῦτα διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἐξοδὰ μου. Εἶναι δὲ τὰ ἐξῆς: 1 τηλεγράφημα πρὸς ὑμᾶς δρχ. 2,20 (...) ἦτοι ἓν ὄλω δρχ. 5,55 ἄς μὲ ἐντροπήν μου ζητῶ, διότι μοῦ φαίνεται ὡς νὰ τὰς ἐπαιτῶ καὶ ὄχι ὅτι εἶναι χρῆμα μου (...). Εὐπειθέστατα, Γ. Καποδίστριας, ὑπολ.

Καὶ στὸ περιθώριο ἡ σημείωσις: 29.8.08. *Ἐγραφα εἰς Ζέρβαν νὰ δώσῃ ἢ στείλῃ εἰς Καποδίστριαν δρ. 5,55. Π.Γ.Α.*

Ἑλληνοαλβανικές σχέσεις.— Ἄλλη χωριστὴ ομάδα μπορεῖ νὰ σχηματιστεῖ μὲ ὅσα ἔγγραφα πραγματεύονται τὶς ἑλληνοαλβανικές σχέσεις. Ἀλβανία, ὡς κράτος, δὲν ὑπῆρχε τότε. Ὑπῆρχαν Ἀλβανοί, ὅπως ὑπῆρχαν καὶ Ἑλληνες ἐξίσου ὑπόδουλοι στὸν Σουλτάνο. Τὸ θέμα τῶν ἑλληνοαλβανικῶν σχέσεων εἶχε, λοιπόν, τότε, ὡς θεωρητικὸ περιεχόμενο, τὶς δυνατότητες συνεργασίας Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν γιὰ τὴν κοινὴ τους ἀπελευθέρωση ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

Ὅπως ὁμως συμβαίνει στὰ κράσπεδα τῶν ὁμορων πληθυσμῶν, συχνὰ τὰ ὄριά τους ἦταν δυσδιάκριτα : πολλοὶ Ἀλβανοὶ ἦταν ὀρθόδοξοι ὅπως οἱ Ἑλληνες, καὶ πολλοὶ Ἑλληνες μιλοῦσαν ἀρβανίτικα ὅπως οἱ Ἀλβανοί. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις τὰ κριτήρια θρησκείας καὶ γλώσσας ἀχρηστεύονταν. Ἔμενε, βέβαια, τὸ ἀποφασιστικώτερο ἀπ' ὅλα, ὅταν εἶναι γνήσιο : ἡ ἐθνικὴ συνείδηση. Ἀλλὰ σ' αὐτὸ τὸ πεδίο ἀλώνιζαν οἱ προπαγάνδες.

Ἔτσι, στὴν πράξη, τὸ θέμα τῆς ἑλληνοαλβανικῆς συνεργασίας ἔπρεπε νὰ συνδυαστεῖ μὲ ἀγῶνα γιὰ τὴν διατήρηση τοῦ ἐθνισμοῦ τῶν Ἑλλήνων, κι ὁ ἀγῶνας αὐτὸς ἔπρεπε νὰ προσαρμόζεται στὶς ἐναλλασσόμενες μορφές τῶν ἀντιπάλων. Σὲ μιὰ ἐκθεση τοῦ γνωστοῦ μας ἀπὸ τὸ εἰδικὸ γραφεῖο Θεσσαλονίκης λοχαγοῦ Μαστραπᾶ, μετροῦμε ἕξι ποικιλίες τοῦ εἶδους : Ἑλληνοαλβανοί, Ἀλβανιστές, Ἑλληνόφωνες Ἀλβανοί, Ἀλβανίζοντες, Ἀλβανοί, Ἑλληνόφωνοι Ἀλβανοί.

Χρονολογικὰ πρῶτο σχετικὸ ἔγγραφο τοῦ Ἀρχείου εἶναι μιὰ τετρασέλιδη ἔντυπη «Δήλωση», ἡμερομηνίας 22 Μαρτίου 1907. Ὑπογράφεται : «Ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς Ἑλληνοαλβανικῆς Ἐνώσεως» καὶ ἀποτελεῖ ἕνα εἶδος συμφωνητικοῦ συνεργασίας Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν γιὰ τὴν ἀπόκρουση τοῦ κοινοῦ βουλγαρικοῦ κινδύνου. Τὸ ἴδιο κείμενο ὑπάρχει, ἐπίσης, μεταφρασμένο γαλλικὰ σὲ χωριστὸ τετρασέλιδο ἔντυπο. Ὁ φάκελος περιέχει καὶ τρία φύλλα τῆς ἐφημερίδας «Πατρὶς», 16, 17 καὶ 18 Μαΐου 1907, ὅπου σχολιάζεται «τὸ ἀστείον Πρωτόκολλον».

Τὸ κείμενο αὐτὸ εἶναι ἄσχετο μὲ τὴν Πανελλήνια Ὁργάνωση, ἀφοῦ πολλοὺς μῆνες προγενέστερο τῆς, ἴσως ὁμως ὄχι ξένο μὲ τὶς προϋπάρχουσες ἰδιωτικὲς ἠπειρωτικὲς ὀργανώσεις καὶ γι' αὐτὸ νὰ βρίσκεται στὰ χαρτιά τοῦ Δαγκλῆ. Πάντως τὴν ὑπεύθυνη ἀποψη τῆς κρατικῆς ὑπηρεσίας τὴν βρίσκουμε πολλοὺς μῆνες ἀργότερα, σὲ μιὰ περικοπὴ ἐπιστολῆς τοῦ Δαγκλῆ πρὸς τὸν λοχαγὸ Π. Σπηλιάδη, εἰδικὸ γραφεῖα στὴν Ἀδριανούπολη, ἡμερομηνίας 6 Σεπτεμβρίου 1908 :

(...). Εἶδον καὶ τὰ ὅσα γράφετε περὶ Ἀλβανῶν.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι πρέπει νὰ περιποιηθῶμεν τοὺς Ἀλβανοὺς διότι εἶναι φυλὴ συγγενῆς μας μεθ' ἧς μᾶς ἐνώνουν κοινὰ συμφέροντα καὶ δυνάμεθα νὰ συμπράξωμεν. Μία μόνον διαφορὰ μᾶς χωρίζει ἐκ τῶν Ἀλβανῶν : Ἡ ἰδέα τῶν πλείστων ἐξ αὐτῶν ὅτι ἡ Ἡπειρος εἶναι ἰδικὴ των καὶ ὅτι ἐπομένως ἡ Ἀλβανία ἐκτείνεται μέχρι Πρεβέζης. Ἐννοεῖται ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι ποτὲ δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν. Ἐὰν περιορισθῶσιν εἰς τὰ φυσικὰ αὐτῶν ὄρια ἤτοι πρὸς βορρᾶν τοῦ Ἀώου, οὐδένα λόγον ἔχομεν νὰ μὴ εἶμεθα εἰλικρινεῖς φίλοι μετ' αὐτῶν καὶ νὰ μὴ εἰσαγάγωμεν καὶ τὴν γλῶσσαν των εἰς τὰ εἰς Ἀλβανόφωνα μέρη σχολεῖα μας. Αὕτη ὁμως πρέπει νὰ γράφηται δι' ἑλληνικῶν ψηφίων ὡς καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν παραδέχονται. Αὐταὶ εἶναι αἱ ἐπικρατοῦσαι ἰδέαι ἐπὶ τῇ βάσει δὲ αὐτῶν προσπαθοῦμεν νὰ ἐπιτύχωμεν πλήρη συνεννόησιν μετὰ τῶν Ἀλβανῶν. Ἡ Κυβέρνησις μας μάλιστα ἀπεφάσισε ἤδη τὴν προσθήκην διδασκάλου τῆς

Ἑλληνικῆς εἰς τὰ ἐν τοῖς Ἑλλανοφώνοις τμήμασι σχολεῖα μας, ἐλπίζω δὲ νὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐκδόσωμεν καὶ ἐφημερίδα ἑλληνικὴν συνηγοροῦσαν ὑπὲρ τῆς ἑλληνοαλβανικῆς συμπεράξεως.

Σὰς ἀσπάζομαι.

Καλὰ εἶναι νὰ μᾶς ἀποστείλητε ποσὸν τι χρημάτων διὰ τὰς ἀνάγκας. Ὑμέτερος, Π. Δαγκλῆς

Γιὰ τὴν σχεδιαζόμενη ἐφημερίδα καί, ἰδίως, γιὰ τὴν χρῆσιν τῆς ἑλληνικῆς γραφῆς ἐν ἑλληνικῇ γλώσσᾳ — δὲν εἶχε ἀκόμα ἐπικρατήσει τὸ λατινικὸν ἀλφάβητον —, ὑπάρχουν :

1. Δεκασέλιδη γραφομηχανημένη ἔκθεσις τοῦ γιατροῦ Μ. Τούρτουλη, Κορυτσαίου, ἐγκαταστημένου ἐν Αἴγυπτο : *Διασαφηνίσεις τινὲς περὶ τοῦ λεγομένου ἑλληνικοῦ ζήτηματος. Τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ βιβλία. Πότε καὶ διατι ἐξεδόθησαν. Πῶς ἀνεπτύχθησαν μισελληνικαὶ ἰδέαι παρὰ τισι τῶν Χριστιανῶν. Οἱ δύο ὑποβολαί.* Ἀχρονολόγητο, ἀλλὰ πάντως μετὰ τὴν νεοτουρκικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1908 καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1909.

2. Ἑξασέλιδη γραφομηχανημένη ἔκθεσις μετ' ἐπιστολῆν 4 Ἀπριλίου 1909 τοῦ Γ. Μαργᾶ (λοχαγοῦ Μαστραπᾶ, τοῦ εἰδικοῦ γραφείου Θεσσαλονίκης). Κατ' ἀρχὴν : *Τελειῶν θεωρῶ ἀναγκαῖον νὰ τονίσω ὅτι ὁ ἑλληνικὸς κίνδυνος διὰ τὸν Ἑλληνισμόν εἶναι ἀνώτερος τοῦ βουλγαρικοῦ.*

3. Ἑξασέλιδη ἐπιστολὴ τοῦ δικηγόρου Θεσσαλονίκης Ἰωσήφ Ἀδαμίδη. Ἀπευθύνεται ἐντὸς Στέφανο Δραγοῦμη καὶ προτείνει ἐκδοσὴν ἑλληνικῆς ἐφημερίδος μετ' ἑλληνικὰ ψηφία (πρόκειται γιὰ ἀντίγραφο συνημμένο ἐντὸς παραπάνω ἔκθεσις Μαργᾶ).

Ὅταν ἔγραφε ἐντὸς ἐπιστολῆν πρὸς τὸν Σπηλιᾶδην «προσπαθοῦμεν νὰ ἐπιτύχωμεν πλῆρη συνεννόησιν μετὰ τῶν Ἑλλανῶν», ὁ Δαγκλῆς εἶχε ἤδη ἀρχίσει διαπραγματεύσεις μετ' ἑλληνικοὺς Ἑλλανούς. Ἐνας ἀπὸ τοὺς κορυφαίους καὶ τοὺς πιὸ συνειδητούς, ὁ Ἰσμαὴλ Κεμάλ, ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἔπειτα ἀπὸ τρίαμιση χρόνια κήρυξε ἐντὸς Αὐλῶνα τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλανίας, ἦλθε ἐντὸς Ἀθήνα τὴν ἀνοιξὴν τοῦ 1909 γιὰ νὰ προετοιμάσει τὸ ἔδαφος ἐν ἑλληνοαλβανικῇ συνεννόησιν :

Κύριον Γεωργ. Θεοτόκην, Πρωθυπουργὸν

Ἀθήναι τῆ 4 Μαΐου 09

Κύριε Πρόεδρε,

Μετὰ ὁμιλίαν ἦν ἔσχον μετὰ τοῦ ἐνταῦθα διατρίβοντος Ἰσμαὴλ Κεμάλ Μπέη, καθ' ἦν οὗτος μοι ἐπρότεινε τὴν κατάρτησιν προγράμματος συμφιλώσεως καὶ συνεργασίας μετὰ τῶν Ἑλλανῶν ἐχόντων κοινὰ τὰ συμφέροντα καὶ κοινούς τοὺς ἐχθρούς, οὗτος προσήλθε τῆν προτάσει μου ἐν τῷ Διοικητικῷ Συμβουλίῳ τῆς Ἐπικουρίου τῶν Ἑπαιρωτῶν ἐπιτροπῆς καὶ ἀντηλλάξαμεν μετ' αὐτοῦ σκέψεις ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου, θέσαντες ὡς βάσιν τῆς συνεργασίας μας τὸν ὀρισμὸν γραμμῆς μετὰ τῶν Ἑπείρου καὶ Ἑλλανίας ἀφ' ἑνός, Μακεδονίας καὶ Ἑλλανίας ἀφ' ἑτέρου, ὀριζούσης τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν Ἑλλανικὴν ἐπιτροπὴν.

Κατὰ τὴν περὶ τῆς γραμμῆς ταύτης συζήτησιν κατείδομεν ὅτι αἱ ἰδέαι ἡμῶν δὲν ἀπέχουσι πολὺ τῶν τοῦ Ἰσμαὴλ Κεμάλ Μπέη δεχθέντος κατ' ἀρχὴν τὴν γραμμὴν τοῦ Ἀῶου ὡς χωρίζουσιν τὴν ἑλληνικὴν Ἑπεί-

ρον ἀπὸ τῆς Ἀλβανίας. Ἐπειδὴ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἔχει ὀμιλήσει οὗτος μτὰ τῆς Κυβερνήσεως, ἣτις ἔχει ὀρίσει τὴν γραμμὴν τῶν Ἑλληνικῶν ἀξιώσεων, ἐκρίνομεν ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ προβῶμεν περαιτέρω εἰς τὰς μετ' αὐτοῦ συνεννοήσεις μας, πρὶν ἢ λάβωμεν τὰς δεούσας πληροφορίας καὶ ὁδηγίας παρὰ τῆς Κυβερνήσεως.

Ὅθεν κατ' ἀπόφασιν τῆς Ἐπικούρου τῶν Ἠπειρωτῶν Ἐπιτροπῆς ὀριάσεως ὡς ἀντιπροσώπους τῆς τὸν κ. Λάμπρον καὶ ἐμέ, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ παρακαλέσω ὑμᾶς κ. Πρόεδρε, ὅπως εὐαρεστηθῆτε νὰ δεχθῆτε ἡμᾶς, εἰς ὀρισθησομένην παρὰ τῆς Ὑμ. Ἐξοχότητος ἡμέραν καὶ ὥραν, ἵνα ἐκθέσωμεν Ὑμῖν τὰ ἀφορῶντα εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο καὶ λάβωμεν τὰς ὁδηγίας σας.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ Κεμάλ μπέης θέλει ἀναχωρήσει μετὰ τινὰς ἡμέρας, σᾶς παρακαλῶ πολὺ ὅπως εἰ δυνατὸν μᾶς δεχθῆτε ἐντὸς δύο ἢ τριῶν ἡμερῶν.

Διατελῶ κ. Πρόεδρε μετὰ σεβασμοῦ, Πρόθυμος ταῖς διαταγαῖς σας,

Π. Δαγκλῆς

Σημείωση στὸ περιθώριο :

Εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ὁ κ. Θεοτόκης δὲν ἀπήντησεν ἀποφυγῶν νὰ δώσῃ συνέντευξιν ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ ζητήματος.

Συντεπείρα τούτου εἶδον μετὰ τινὰς ἡμέρας μετὰ τοῦ κ. Σίμου τὸν Ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν κ. Μπαλτατζῆν, ὃν ἠρωτήσαμεν περὶ τῆς ὑποθέσεως. Μᾶς εἶπεν ὅτι ἔμαθε τὰ περὶ αὐτῆς ἀπὸ τὸν κ. Πρωθυπουργόν, ἀλλ' ὅτι ἐθεώρει καλὸν νὰ ἀποφύγωμεν νὰ ἔλθωμεν εἰς τὴν παροῦσαν περίστασιν εἰς συμφωνίας μετὰ τοῦ Κεμάλ. Ἀφοῦ δὲ τοῦ κατεδείξαμεν τοῦτο ὡς ἀνεπιστήμως ὄλως γενόμενον καὶ σκοποῦν νὰ πεισθῆ ὁ Κεμάλ νὰ ὑπογράψῃ πρακτικὸν δι' οὗ θὰ ἀναγνωρίζῃ τὰ μεταξὺ Ἠπείρου καὶ Ἀλβανίας ὄρια, ἐνέκρινε τὴν συνεννόησιν ὡς πρὸς τὰς βλέψεις δὲ τῆς Κυβερνήσεως, μᾶς εἶπεν ὅτι καὶ αὕτη παρεδέχθη τὴν γραμμὴν ὀρίων, ἣν καὶ ἡμεῖς ἐζητήσαμεν ἀπὸ τὸν Κεμάλ μπέη.

12 Μαΐου 09. Π. Δαγκλῆς

Ἡ «γραμμὴ ὀρίων», ποὺ συζητήθηκε μετὰξὺ Δαγκλῆ καὶ Ἰσμαῖλ Κεμάλ, διατυπώθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ Δαγκλῆ σὲ σημεῖωμα :

Ἡ γραμμὴ ἣτις διαχωρίζει τὰς εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπιρροὴν ὑπαγομέμας χώρας ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Ἠπείρῳ ἀπὸ τὰς εἰς τὴν ἀλβανικὴν ἐπιρροὴν ὑπαγομέμας ἀλβανικὰς χώρας, ὀρισθῆσεται ὡς ἑξῆς :

Ἀκολουθεῖ ἐκ βορρᾶ πρὸς μεσημβρίαν τὴν κορυφογραμμὴν τοῦ χωρίζοντος τὰς λίμνας Πρέσπαν καὶ Ὀχρίδα ὄρους μέχρι τῆς λίμνης Μαλίκ, ἐκεῖθεν ἀκολουθοῦσα τὴν δυτικὴν ὄχθην τῆς λίμνης ταύτης καὶ εἶτα τὴν κορυφογραμμὴν τῶν ἀμέσως δυτικῶς τῆς πεδιάδος Κορυτσᾶς ὑψωμάτων, καταλήγει εἰς τὸν ποταμὸν Ἀῶν παρὰ τὴν Φούρκαν περίπου. Ἐκεῖθεν

στρεφομένη πρὸς δυσμὰς ἀκολουθεῖ τὸν ποταμὸν τοῦτον μέχρι Τεπελένι, ὁπόθεν στρεφομένη πρὸς μεσημβρίαν ἀκολουθεῖ τὴν κορυφογραμμὴν τῶν πρὸς νότον τῆς Τεπελένης ὑψωμάτων μέχρι περίπου τῶν πηγῶν τοῦ χειμάρρου Σουσίτσα· ἐκείθεν ἀκολουθεῖ τὴν κοίτην τοῦ χειμάρρου τούτου πρὸς τὸν κατάρρουν αὐτοῦ καὶ καταλήγει εἰς τὸν κόλπον τοῦ Αὐλῶνος παρὰ τὸ χωρίον Κρουνέρι.

Πᾶσαι αἱ πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς μεσημβρίαν τῆς γραμμῆς ταύτης ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπιρροὴν καὶ τὰς ἑλληνικὰς ἀξιώσεις, αἱ δὲ πρὸς δυσμὰς καὶ βορρᾶν εἰς τὴν ἀλβανικὴν ἐπιρροὴν.

Ὅριον διαχωρίσεως τῶν αὐτῶν ἐπιρροῶν πρὸς βορρᾶν τοῦ Μοναστηρίου δὲν ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ τεθῆ ἐπὶ τοῦ παρόντος διὰ κλπ. . . . , ἢ μᾶλλον ὀρίζεται γενικῶς γραμμὴ διήκουσα ἀπὸ τοῦ Κρουσόβου πρὸς Πρίλαπον – Στρώμιτισαν.

Ἡ σημείωσις αὕτη ἐδόθη ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικούρου τῶν Ἑπειρωτῶν Ἐπιτροπῆς εἰς τὸν Ἰσμαῖλ Κεμάλ μπέη, ἵνα τὴν μελετήσῃ καὶ συνάψωσιν σύμβασιν ἑλληνοαλβανικῆς συμπράξεως, ἀφοῦ ἐν προφορικῇ συζητήσῃ ἐμείνῃ κατ' ἀρχὴν σύμφωνος πρὸς τὰ κυριώτερα σημεία τῆς γραμμῆς ταύτης. Μετὰ τινὰς ὅμως ἡμέρας ἠναγκάσθη ν' ἀναχωρήσῃ καὶ δὲν ἐπροχώρησεν ἡ ὑπόθεσις αὕτη.

Διὰ τὴν ὀρισθεῖσαν ταύτην γραμμὴν ὁροθεσίας μεταξὺ τῶν ἀλβανικῶν καὶ ἑλληνικῶν χωρῶν ἦτο σύμφωνος καὶ ἡ Κυβέρνησις, ὡς μᾶς ἐδήλωσεν ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν κ. Γ. Βαλτατζῆς.

Μάϊος 1909.

Π. Γ. Δαγκλῆς

Οἱ διαπραγματεύσεις ἑλληνοαλβανικῆς συνεργασίας συνεχίστηκαν, ἢ ξανάρχισαν, πολλοὺς μῆνες ἀργότερα, ὅταν ἡ «Πανελληνίως Ὀργάνωσις» εἶχε πιά διαλυθεῖ. Ἐξακολούθησε ὁμως νὰ τὴν διεξάγῃ ὁ Δαγκλῆς, πάντα ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς «Ἐπικούρου», ὅπως καὶ τὴν προηγούμενην μετὰ τὸν Ἰσμαῖλ Κεμάλ. Οὐσιαστικὰ ἐνεργοῦσε κατ' ἐντολὴν τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ ἐπικοινωνοῦσε τακτικὰ μετὰ τὸν ὑπουργὸν Δημ. Καλλέργη (κυβέρν. Στεφάνου Δραγούμη) καὶ μετὰ τοὺς προξενικοὺς Ἰ. Δραγούμη καὶ Ἀ. Σαχτούρη, παληοὺς συνεργάτες ποῦ ὑπηρετοῦσαν τὴν ὥρην τὸ Κέντρο.

Αὐτὴν τὴν φορὰ, συνομιλητὴς ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Ἀλβανῶν ἦταν ὁ Φαζίλ πασᾶς Τοπτάνι, συνεργάτης τοῦ Ἰσμαῖλ Κεμάλ. Στὸ διάστημα τῶν συνεννοήσεων βρισκότανε στὸ Κάιρο, στὴν Κέρκυρα, στὴ Νεάπολη ἢ στὸ Παρίσι, ὁπόθεν ἀλληλογραφοῦσε μετὰ τὸν Δαγκλῆ. Δυὸ φορὲς ἦλθε καὶ στὴν Ἀθήνα γιὰ προφορικὰ συνεννοήσεις.

Τὴν ἀπόψεϊν τοῦ πασᾶ, συχνὰ τὴν διαβίβαζε ἀπὸ τὸ Κάιρο ὁ Ἑπειρωτὴς ὀφθαλμίατρος Νασὺμ Βοίλας, συνηγορῶντας κι' ὁ ἴδιος γιὰ τὴν ἑλληνοαλβανικὴν προσέγγισιν. Ὁ Φαζίλ πασᾶς θὰ ἀναλάμβανε ἢ νὰ ἐνθαρρύνει ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, ἢ καὶ ἐπὶ τόπου, ἐπαναστατικὰ κινήματα Τουρκαλβανῶν μπέηδων, ἢ νὰ ἐκδώσει ἐφημερίδα, κατὰ προτίμησιν στὸ Κάιρο. Τελικὰ τὸ σχέδιον Φαζίλ ναυάγησε, ἀφοῦ ἀπασχόλησε ἐπὶ πολλοὺς μῆνες τὴν ἑλληνικὴν ὑπηρεσίαν.

Ὁ φάκελος «Ἑλληνοαλβανικὴς σχέσεις» περιλαμβάνει συνολικὰ 43 ἔγγραφα : 5 περιλήψεις συνομιλιῶν καὶ διαβημάτων Δαγκλῆ, 10 ἐπιστολὰς τοῦ πρὸς Φαζίλ καὶ πρὸς

Βοίλα, 9 από Φαζίλ και 7 από Βοίλα, 4 από Ί. Δραγούμη, 4 από Ά. Σαχτούρη και 5 από Ήπειρώτες συνεργάτες.

Τὸ θέμα κλείνει με τὸν ἐξῆς ἐπίλογο :

Μ.Φ.Τ. δηλαδή Μουσταφᾶ Φαζήλ Τοπτάνη, ἐπίσημος Ἴλβανὸς μπέης ἐκ Τυράννων.

Τῆ 21 Ἀπρ./4 Μαΐου ἔλαβον τῆ ἐντολῆ τοῦ Ἰπουργείου Ἐξωτερικῶν δρ. δύο χιλιάδας, ὡς παρέδωκα αὐθημερὸν εἰς τὸν Φαζήλ πασᾶ Τοπτάνη (Ξενοδοχεῖον Μεγάλης Βρετανίας), λαβὼν παρ' αὐτοῦ ἀπόδειξιν. Τὴν ἀπόδειξιν ταύτην ζητηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἰπουργείου ἵνα τὴν ὑποβάλωσιν εἰς τὸ ἐλεγκτικὸν συνέδριον, διεβίβασα μετ' ἐπιστολῆς μου πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν τῆ 20 Δ/βρίου 1910. Εἰς πίστωσιν ἔλαβον ἐπιστολὴν τοῦ σχετικοῦ τμηματάρχου κ. Ί. Δραγούμη, διαβεβαιοῦντος ὅτι ἔλαβε τὴν ἀπόδειξιν ταύτην. 20 Δ/βρίου 1910. Π. Γ. Δαγκλῆς.

Σῶμα Πουτέτση.— Περὶπου 20 ἔγγραφα τοῦ Ἀρχείου ἀφοροῦν τῆ δράσῃ τοῦ «Σώματος Πουτέτση». Ὁ ὄπλαρχηγὸς Ἰωάννης Θ. Πουτέτσης, ἡ Καλαμᾶς, μπαϊνόβγαϊνε στὴν Ἠπειρο ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ μεθόριον κ' ἔκανε με τοὺς 30 ἄνδρες του χρέη «ἐκτελεστικοῦ». Ὅταν χρειάστηκε νὰ ἐξοντωθοῦν οἱ Σκουμπαῖοι, ὁ Δαγκλῆς τοῦ ζήτησε νὰ βοηθήσει στὴν Καστανιά τὸ καταδικωτικὸ ἀπόσπασμα.

Οἱ περιπέτειες τοῦ Σώματος Πουτέτση, πού ἄλλωστε δὲν περιορίζονται σ' αὐτὰ τὰ 20 ἔγγραφα, ἀλλὰ μνημονεύονται σποραδικὰ σὲ ὅλο τὸ ἠπειρωτικὸ ὕλικό, πότε με ἐγκώμια καὶ πότε με δεινὲς κατηγορίαι, ἀπεικονίζουσι συνήθειαι καὶ ἀσχολίαι τῆς Κλεφτουριάς. Σὲ μερικὰ σημεία, τὰ ἔγγραφα αὐτὰ διαβάζονται σὰν μυθιστόρημα.

Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1909, ὅταν διαδέχθηκε στὴν πρωθυπουργία ὁ Ράλλης τὸν Θεοτόκη ἔγινε σκέψη νὰ διαλυθῆ τὸ Σῶμα Πουτέτση.

15-7-09. Τοῦ ἔγραψα διὰ τοῦ δημάρχου Καλαρρυτιῶν νὰ διαλύσῃ τὸ σῶμα του, διότι δὲν δυνάμεθα πλέον νὰ τὸ συντηρήσωμεν καὶ δὲν χρειάζεται· οἱ ἄνδρες του, ἄλλοι νὰ ὑπάγουν εἰς τὴν πατρίδα των, ἄλλοι νὰ εὐρωσιν ἐργασίαν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ὅσοι θέλουν νὰ φροντίσω νὰ καταταχθῶσιν εὐζωνοὶ. Δι' αὐτὸν δὲ θὰ φροντίσωμεν νὰ τοῦ εὐρωμεν καμμίαν θέσιν. Π. Γ. Δαγκλῆς.

Γράφει ὁμοῦς ὁ Πουτέτσης (23-7) :

(...). Τὴν κατάταξιν εἰς τὰ εὐζωνικὰ τάγματα δὲν τὴν δέχεται κανεὶς καὶ ἡ ἐπάνοδος εἰς τὰ χωρία των εἶναι ἀδύνατον, διότι τυγχάνουσι γνωστοὶ εἰς τὰς τουρκικὰς ἀρχὰς ὅτι ἐχρημάτισαν ὡς ὀπαδοί μου (...) ἐργασίαν δὲν κάμνουν καταλαβαίνω δὲ ὅτι δι' ἡμᾶς τοὺς ξένους δυστυχῶς δὲν περισσεύουν θέσεις, διότι δὲν ἔχομεν ψῆφον ὅσον ἀφορᾶ διὰ τὸν ἑαυτὸν μου (...) δὲν πρόκειται ν' ἀποκατασταθῶ ἐγὼ μόνον καὶ οἱ ἄνδρες νὰ μείνουν εἰς τοὺς πέντε δρόμους (...) θὰ ἀπελπισθοῦν καὶ θὰ πηγαίνουν εἰς τὴν πατρίδα των ὅπου θὰ προξενήσουν ταραχὰς ἐλλείψει διοικήσεως (...).

Ἔλασαν σὲ λίγο τὰ πράγματα· ὅταν μεσολάβησε τὸ Γουδι καὶ τὸν Ράλλη διαδέχτηκε ὁ Μαυρομιχάλης. Ἐπικράτησαν ἄλλες σκέψεις καὶ ὁ Πουτέσης διατηρήθηκε στὴν ὑπηρεσία του. Γράφει στὸν Δαγκλῆ :

(...). Σᾶς στέλνω τὰ ὀνόματα ἀπὸ τὰ χωριά τὸν μεθορίου μὲ συχωρίτε (...) διότι ἔχω πιρετοὺς ὅτι ἀγαπᾶτε διατάζεται μὲ τὸν ψιχοῦ. 12 Σεπτ. 1909.

Σημείωση Δαγκλῆ : *Χωρῖα τὰ ὅποια πρέπει καὶ δύνανται νὰ ὀπλισθῶσι διὰ τοῦ Πουτέσης. 7/βριος 1909.*

Δύο στενοὶ συνεργάτες τοῦ Δαγκλῆ : Κ. Μ. Μελάς καὶ Σπύρο Μίλιος.— Μὲ δύο ἀπὸ τοὺς στενωτέρους του συνεργάτες στὰ ἡπειρωτικὰ ζητήματα, ὁ Δαγκλῆς ἀλληλογραφοῦσε συχνά, εἴτε ὅταν ἔλειπε ὁ ἴδιος ἀπὸ τὴν Ἀθήνα εἴτε ὅταν ἔλειπαν ἐκεῖνοι, κάποτε ὁμως κ' ἀπὸ γραφεῖο σὲ γραφεῖο. Ὁ ἕνας ἦταν ὁ ὑποπλοίαρχος Κωνσταντῖνος Μ. Μελάς, ὁ ἄλλος ὁ ὑπομείραρχος Σπύρο Μίλιος.

Οἱ 15 ἐπιστολὲς τοῦ Κ. Μ. Μελά καλύπτουν περίπου 10 μῆνες, ἀπὸ τὸν Αὐγουστο 1908 ἕως τὸν Ἰούνιο 1909, καὶ συμπληρώνουν μὲ πληροφορίες καὶ μὲ σχόλια πολλὰ ἀπὸ τὰ ἡπειρωτικὰ θέματα τοῦ Ἀρχείου. Τὰ γραφόμενα τοῦ Μελά γιὰ τὶς σχέσεις τῶν ἰδιωτικῶν ἡπειρωτικῶν σωματείων μὲ τὴν κρατικὴ Πανελλ. Ὀργάνωση, δείχνουν ὅτι πολλοὶ ἀμφισβητοῦσαν τὴν σκοπιμότητα αὐτῆς τῆς παράλληλης ἐργασίας. Στόχος τῶν ἐπικρίσεων ἦταν κυρίως ὁ δραστήριος ἀλλ' ἀτίθασος Σπύρο Μίλιος, πού ἐννοοῦσε νὰ διατηρηθεῖ ἡ ἀνεξάρτητη δράση τῶν σωματείων καὶ μετὰ τὴν ἰδρυση τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας. Ὁ καλὸς Μίλιος εἶναι φοβερὰ στενοκέφαλος χωροφύλαξ καὶ πολὺ ματαιόδοξος. Ἄντιρῶν σὲ κάθε σχέδιον γενικωτέρας προσπάθειας. Ἡ Ἡπειρος διὰ τὸν Σπύρο Μίλιον ἐγκνεται εἰς τὴν Χειμάρων καὶ τὸν Σπύρο Μίλιον (18-6-09). Ἀλλὰ κὶ ὁ Σπύρο Μίλιος ἐκφραζόταν μὲ ἀνάλογη σκωπτικὴ διάθεση γιὰ τὸν Μελά : *Τώρα τοῦ Κοκοῦ τὰ φουριόζα καὶ τὰ ἐπιπόλαια συμπαρασύρουν καὶ τὸν Ζέρβαν¹ (ἄγεστον τοῦ μηχανισμοῦ) καὶ τρέχα γύρευε ποῦ θὰ φθάσωμεν.*

Στὸ περιθώριο μιᾶς ἐπιστολῆς τοῦ Μελά : 18-6-09 *Τοῦ ἀπῆρτησα ὅτι δὲν ἐπιδοκίμαζω τὴν ἰδέαν του περὶ Ἡπειρ. Ἐτ. καὶ περὶ Μίλιον. Π.Γ.Δ.*

Ἀπὸ μιὰ φράση ἄλλης ἐπιστολῆς τοῦ Μελά μαθαίνουμε ὅτι πολλοὺς μῆνες μετὰ τὴν ἰδρυση τῆς ἡ «Πανελλήνιος Ὀργάνωσης» φαίνεται ἀνεπιθύμητη σὲ ὀρισμένους κύκλους καὶ ὅτι οἱ ἐπαφῆς τῆς μὲ τὸ ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν ἐξακολουθοῦν νὰ συναντοῦν δυσχέρειες (16-4-1909) :

(...). Ἐφ' ὅσον δὲν λύεται ὀριστικῶς τὸ ζήτημα τῆς ὑπάρξεως ἢ οὐ τῆς Παν. Ὀργ. οὐδὲν ζήτημα δύναται νὰ μελετηθῆ σοβαρῶς. Τώρα ἀπλῶς «κοροϊδεύομεθα» μὲ τὸ Ὑπουργεῖον. Ἡ ταπεινὴ μου γνώμη εἶναι νὰ ζητήσετε ἀπ' εὐθείας μετὰ τοῦ Πρωθυπουργοῦ συνέντευξιν, παρόντων τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τοῦ Πανᾶ². Τότε μόνον κάτι θὰ γίνῃ καὶ μιὰ λεπτομερῆς μελέτη θὰ συνεπιφέρῃ λεπτομερῆ προϋπολογισμὸν καὶ θὰ λείψουν οἱ ἐκβιασμοὶ καὶ ἡ ἐπαιτία.

1. Βλ. σ. 405, 408.

2. Γενικὸς διευθυντῆς τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν (πρωθυπουργὸς Γ. Θεοτόκης, ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Γ. Μπαλτατζῆς).

Ἐπιστολές τοῦ Σπύρου Μίλιου ὑπάρχουν 30 ἀπ' αὐτὴν τὴν περίοδο. Καλύπτουν περίπου 15 μῆνες — Ἀπρίλιος 1908 ἕως Ἰούνιος 1909 — καὶ εἶναι, οἱ περισσότερες, πολυσέλιδες. Θίγονται σ' αὐτὰς ὅλα περίπου τὰ ἡπειρωτικὰ θέματα τῆς ἐποχῆς, διεξοδικώτερα ὅμως ὁ ἐξοπλισμὸς τῆς Χειμάρρας καὶ οἱ σχέσεις τῶν Ἑλλήνων μὲ τοὺς Τουρκαλβανούς. Ἐπίσης διεξοδικές εἶναι οἱ πληροφορίες του γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν πρώτων βουλευτικῶν ἐκλογῶν στὴν περιφέρεια Ἀργυροκάστρου.

Μὲ τὸν Μεῶν διαφωνεῖ περίπου σὲ ὅλα. Καὶ ἡ διασταύρωση τῶν ἀπόψεών τους παρουσιάζει ἐνδιαφέρον γιὰ ὅποιον θὰ ἤθελε νὰ συσχετίσει πρόσωπα καὶ πράγματα τῆς ἐποχῆς, ὅπως ἔξαφνα ὅταν ὁ Σπύρο Μίλιος γράφει ὅτι ὁ Σίνης (ὁ ὑπολοχ. Κοντογούρης τοῦ «εἰδικοῦ γραφείου» Ἀργυροκάστρου) ἐνεργεῖ σὰν *Μονάρχης* κ' ἐπιδιώκει νὰ ἐφαρμόσει *σχέδια καὶ ἰδέας τῆς Ὄργανώσεως Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῆς (12-6-09)*, ἐνῶ ὁ Μεῶς γράφει: *Ὁ Κοντογούρης δὲν εἶναι στοιχεῖον ἀντιπειθαρχικὸν οὐδὲ ἀπολυταρχικὸν (18-6-09)*.

Τοῦ Σπύρου Μίλιου ὑπάρχει ἀκόμα ἓνα ὄσπλιδο γραφομηχανημένο κείμενο τοῦ Ἰουνίου 1910, τιτλοφορούμενο *Ὑπόμνημα ἐνεργείας ἐν Ἠπειρῷ*, μὲ τὴν ὑπογραφή: *Ἠπειρωτικὴ Ὄργανωσις*. Συνοδεύεται μὲ τὸ ἀκόλουθο σημεῖωμα τοῦ Δαγκλῆ:

Ἀπάντησις εἰς Μίλιον περὶ τοῦ ὑπομνήματος ἐνεργείας ἐν Ἠπειρῷ.— Τὸ ὑπόμνημα περὶ τῆς ἐν Ἠπειρῷ ἐνεργείας ἐμελέτησα καὶ εὕρισκω γενικῶς καλόν, διότι αὐτὰ εἶναι βεβαίως τὰ κύρια σημεῖα τῆς Ἠπειροῦ, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ καταληφθῶσιν ὑπὸ ἐπαναστατῶν. Καλόν θὰ ἦτο νὰ προστεθῆ ἔτι καὶ ἡ κατάληψις εἰς κατάλληλον σημεῖον τῆς ὁδοῦ μεταξὺ Ἀργυροκάστρου καὶ Ἰωαννίνων.

Θεωρῶ καλόν νὰ τονισθῆ ὅτι τὰ μικρὰ σχηματισθησόμενα σώματα δὲν θὰ ἐκτελέσωσι μόνον ὅλην τὴν ἄμυναν τῆς Ἠπειροῦ, ἀλλὰ θὰ χρησιμεύσωσι ὡς πυρῆνες ἀφ' ἐνὸς πέραν τῶν ὁποίων θὰ συγκεντρωθῶσι περὶ τὰς 5-10 χιλιάδας ἐντοπιῶν ἐπαναστατῶν, πρὸς ὄπλισιν τῶν ὁποίων θὰ χρησιμεύσωσι τὰ ζητούμενα νὰ ἐναποθηκευθῶσιν ὅπλα, ὡς πρόσκοποι δ' ἀφετέρου τοῦ μέλλοντος νὰ προελάσῃ στρατοῦ.

Ἄλλ' ἡ πληθὺς αὕτη τῶν ἐπαναστατῶν δὲν θὰ εἶναι εὐκολον νὰ τραφῆ ἐκ τοῦ τόπου καὶ δέον νὰ ληφθῆ φροντίς καὶ διὰ τὰ ἀπαιτηθησόμενα ἐξοδα διὰ τὴν διατροφήν αὐτῶν ἐκ τοῦ ἐλευθέρου Κράτους.

Ἐν τέλει νὰ συστηθῆ ὅτι πρέπει, ἂν ἡ Κυβέρνησις ἐγκρίνῃ τὸ σχέδιον τοῦτο καὶ ἔχῃ ἀπόφασιν νὰ θέσῃ τοῦτο εἰς ἐνεργεῖαν εἰς πρώτην παρουσιασθησομένην περίπτωσιν, ν' ἀναθέσῃ ἀπὸ τοῦδε εἰς τὴν Ἠπειρωτικὴν Ἐπιτροπὴν τὴν προπαρασκευὴν τῆς ὀργανώσεως καὶ νὰ ὀρίσῃ κατὰ τὰς ὑποδείξεις μας τοὺς ἀξιωματικούς, οἵτινες θὰ λάβωσι τὴν διοίκησιν τῶν σωμάτων, ἵνα καὶ οὗτοι μελετήσωσιν τὸν τρόπον τῆς ἐνεργείας καὶ ὧσιν ἐν γένει προπαρασκευασμένοι διὰ τὸ βαρὺ ἔργον των.

Νὰ προστεθῆ ὅτι, ἅπαξ ἀρξαμένης τῆς ἐμπολέμου καταστάσεως, τὰ σώματα ταῦτα θέλουσι τεθῆ ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Στρατοῦ τῆς Ἠπειροῦ καὶ θέλουσιν ἐνεργεῖ συμφώνως ταῖς ὑποδείξεσιν αὐτοῦ.

Ἔγγραφα.— 1. Κατάλογος ψευδωνύμων.

2. Τρεῖς πίνακες μὲ στατιστικὰ στοιχεῖα πληθυσμοῦ, σχολείων καὶ ἐκλογικῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ 1908.

3. Δύο καταγγελίες ὅτι ἡ Ζάππειος Ἐπιτροπὴ Ὀλυμπίων διόρισε στὸ Λίμποβο κοινοτικὸν γιαντὸν καὶ ἔφορον τῶν σχολείων «φανατικὸν ἀλβανιστὴν, συγγενὴ τῶν Ζαππῶν». Σημείωση στὸ περιθώριον : 16 Φεβρ. 09. Ἐνήρησα παρὰ τῆ Ζαππειῶ ὅπως παυθῆ (. . .). Π.Γ.Α.

4. Τέσσερα ἔγγραφα σχετικὰ μὲ κινήσεις Τουρκαλβανῶν.

5. Ἐπτὰ συστατικὰ καὶ ὑπηρεσιακὰ.

6. ΜΕΤΑΓΕΝΕΣΤΕΡΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ

Θὰ ὑπενθυμίσουμε¹ ὅτι στὸ κεφάλαιο τοῦτο χρειάστηκε νὰ ἐγκαταλείψουμε κάθε τόσο τὴ χρονολογικὴ σειρὰ καὶ νὰ κατατάσσουμε τὰ ἔγγραφα κατὰ τόπους καὶ κατὰ θέματα, ἐναλλάξ. Ἔτσι, γιὰ νὰ παρατεθεῖ παραπάνω ἀδιάσπαστα ἡ δράση τῶν τοπικῶν κέντρων καὶ νὰ σχηματισθεῖ γι' αὐτὴν μιὰ κάποια συνολικὴ εἰκόνα, χρειάστηκε νὰ διακοπῆ ἡ παρακολούθηση τῶν θεμάτων τῆς κεντρικῆς Ὑπηρεσίας². Θὰ δοῦμε τώρα τὶς μεταγενέστερες ἐξελίξεις τῆς.

Γενικὲς ἐκθέσεις Δαγκλῆ.— Ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1908, ἡ κεντρικὴ Ὑπηρεσία συνέχιζε τὸ ἔργο τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου ὡς «Πανελληνίος Ὀργανώσις», μὲ τὸ νέο σχῆμα ποῦ εἶχε διαμορφωθεῖ ἔπειτα ἀπὸ ἕξι μηνῶν προσπάθειες καὶ συνεννοήσεις τοῦ Δαγκλῆ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν γενικὴ διεύθυνση τῆς ἐργασίας, ὁ ἐπικεφαλῆς τοῦ Γραφείου εἶχε βέβαια καὶ τὸ χρέος νὰ ἐνημερώνει τὴν κυβέρνησιν γιὰ τὴ δράσιν τῶν τοπικῶν «Κέντρων» καὶ τῶν μυστικῶν πρακτόρων στὴ Θράκη, τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Ἠπειρὸν καὶ, γενικώτερα, γιὰ τὶς τρέχουσες ἀνάγκαι καὶ ἐλλείψεις τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας.

Τὰ σχετικὰ κείμενα τοῦ Δαγκλῆ εἶναι ἰδιόμορφα, διατυπωμένα χωρὶς γραφειοκρατικὰς τροχοπέδες, εὐληπτα καὶ παραστατικὰ, ὡς ἡμερήσιαι διαταγὲς στρατιωτικοῦ ἀρχηγοῦ. Παραθέτομε, σχεδὸν ἀκέραιαι, τρεῖς τέτοιαι ἐκθέσεις, τὶς μόναι ποῦ βρέθησαν ἄλλωστε :

1. Αἰτήσεις τοῦ Γραφείου τῆς Πανελληνίου Ὀργανώσεως.

Ἄνάγκη νὰ γίνῃ ὁ προϋπολογισμὸς τῶν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ γραφείου χρηματικῶν πόρων διὰ τὴν ἐργασίαν του, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι τοῦτο ἔχει νὰ ἐνεργῆ ἀποστολὰς ὄπλων, πρακτόρων κλπ. εἰς πάσας τὰς ὑποδούλους ἐπαρχίας, νὰ ἀγοράζῃ ὄπλα καὶ φυσίγγια δι' αὐτάς, νὰ περιθάλλῃ τοὺς ἐκεῖθεν δι' ἐθνικὰς ἐνεργείαις καταδιωκομένους, νὰ συντηρῆ τὰ γραφεῖα του ἐνταῦθα ὡς καὶ τὸ ἄσυλον καὶ οἰκοτροφεῖον καὶ νὰ ἐπαρκῆ εἰς πάσας καὶ ἄλλαι παρεμφερεῖς δαπάναι. Νὰ ὀρισθῆ κοινὸς ταμίαις διὰ πᾶσαν τὴν ὀργάνωσιν καὶ νὰ διαταχθῆ ἡ ἄμεσος εἰς αὐτὸν κατὰ μῆνα παράδοσις τοῦ ἀναλογοῦντος ποσοῦ ἐκ τοῦ προϋπολογισθέντος. Εἰς τὸ τέλος τοῦ μηνὸς θὰ ὑποβάλλωνται εἰς τοὺς ἀρμοδίους τὰ δικαιολογητικὰ τῶν δαπανῶν.

1. Βλ. σ. 311.

1. Βλ. σ. 362.

Ταῦτα εἶναι ἀνάγκη νὰ διαταχθῶσιν ἐγκαίρως ὅπως τεθῶσιν εἰς ἐνέργειαν ἀπὸ 1ης Ἰανουαρίου.

— Ἀνάγκη νὰ ἐπιτραπῆ ἡ ἐπανάληψις τῆς εἰσαγωγῆς ὄπλων εἰς τὴν Ἑπείρον, ἐνεργουμένης βαθμιαίως καὶ κατὰ μικρὰς δόσεις, χωρὶς νὰ διεγείρῃ τὴν προσοχὴν τινός, διότι παρίσταται ἐκεῖθεν μεγίστη ἀνάγκη.

— Πρὸ πολλοῦ ἐζητήθησαν ἀξιωματικοὶ τινὲς ἵνα σταλῶσιν ὡς πράκτορες καὶ ἀκόμη δὲν ἐδόθησαν. Ἐπίσης πρὸ πολλοῦ ἔχουν ζητηθῆ 8 ὑπαξιωματικοὶ ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν, ἀλλ' ὁ κ. Πρόεδρος ἀναβάλλει νὰ διατάξῃ τὴν ἀπόσπασίν των, ἐνῶ ὄχι μόνον αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων εἶναι ἀναγκαιοτάτη ἡ ἀποστολὴ ὡς ὑποπρακτόρων. Παρακαλῶ νὰ ἐνεργηθῶσι τὰ δέοντα, νὰ γίνῃ ἡ ἀπόσπασις τῶν τε ἀξιωματικῶν καὶ ὑπαξιωματικῶν.

— Ἐκ Μοναστηρίου ἀναγγέλλεται ὅτι ἡ κατάστασις εἶναι θλιβερὰ τῶν Βουλγάρων ἐκθρασυνθέντων καὶ ὑποστηριζομένων ὑπὸ τῶν Τούρκων. Μὴ οὔσης ἐπιτετραμμένης ἐπὶ τοῦ παρόντος τῆς ἀποστολῆς σωμάτων, τὸ μόνον τελεσφόρον μέσον πρὸς προάσπισιν τῶν ὁμογενῶν εἶναι ἡ δωροδοκία ἰσχυόντων τινῶν τούρκων, ἵνα οὗτοι καταστῶσιν ὄργανα τῶν ἡμετέρων καὶ καταδιώκωσι τοὺς Βουλγάρους. Παρακαλῶ πρὸς τοῦτο νὰ τεθῆ εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Προξενείου Μοναστηρίου χρηματικόν τι ποσὸν ἐκ 4.000 δραχμῶν περίπου (. . .).

Ἄθῆναι 5 Δεκεμβρίου 1908

Π. Γ. Δ.

2. Ἄμυνα ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ 15 Δεκεμβρίου 1908 – 5 Ἰανουαρίου 1909.

Μακεδονία καὶ Θράκη. — Ὁ φανατισμὸς τῶν Τούρκων καθ' ἡμῶν ἐξακολουθεῖ ἐπιτεινόμενος· ἐκ Σερρών, Μοναστηρίου, Ἐλασσῶνος, Δεδεῶν, Ἀγάτης καὶ λοιπῶν μερῶν ἔχομεν πληροφορίας ὅτι οἱ Τουρκικοὶ πληθυσμοὶ ἐξοπλίζονται δραστηρίως (. . .).

Ὁ ἐν Μακεδονίᾳ πράκτωρ ἡμῶν Κοροπούλης Εὐάγγελος (ἐξ Ἀττικῆς) συλληφθεὶς ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς ἀστυνομίας εἶχεν ὀδηγηθῆ μέχρι συνόρων, ἐπιστρέφων ὁμῶς αὐθις ἐν Μακεδονίᾳ ἐφονεύθη καθ' ὁδόν, μεταξὺ Παλαιοκάστρου καὶ Βαίπτεσι, ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Ἑπείρος (. . .)¹.

Αἰτήσεις. — Ἐζητήθη ἡ σύστασις ἐπιτροπῆς πρὸς ἐξέτασιν τῆς δράσεως ὑπαξιωματικῶν οἵτινες εὕρισκοντο εἰς σώματα ἐνόπλιως ἐνεργήσαντα ἐν Μακεδονίᾳ, ὅπως αὕτη ὑποδείξῃ τοὺς ἀξίους ἀμοιβῆς.

Ἐπίσης ἐζητήθη ἡ σύστασις ἐπιτροπῆς ὁμοίως τῇ ἄνω ἀναφερομένη, πρὸς ἐξέτασιν τῆς δράσεως τῶν μὴ στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν καὶ ὀπλαρχη-

1. Βλ. σ. 399.

γῶν, οἵτινες διώκουν ἀνταρτικά σώματα κατὰ τὸν ἔνοπλον ἐν Μακεδονίᾳ ἀγῶνα καὶ ἥτις ν' ἀποφανθῆ ἕάν τινες καὶ ποῖοι ἐπεδείξαντο καλὴν διαγωγὴν καὶ στρατιωτικὴν ἰδιοφυίαν τοιαύτην ὥστε νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἀμοιβὴν αὐτῶν ἢ τὴν πρόσληψιν εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν (. . .).

Π. Γ. Δαγκλῆς

Ἐπεβλήθη εἰς τὴν Α.Μ. τὸν Βασιλέα καὶ εἰς τὸν Διάδοχον.

3. Συμβάντα ἀπὸ 5ης μέχρι 19ης Ἰανουαρίου 1909.

Μακεδονία. — Βιλαέτιον Μοναστηρίου. Ἐντὸς τοῦ χωρίου Λάσιτσα ἐφονεύθη ὁ πρῶν ὄπλαρχηγός μας Ἡλίας Κούντουρος ἢ Φαρμάκης. Ὁ φόνος οὗτος προκλήθεις κατόπιν ξιῖδος ἐγένετο ὑπὸ ἡμετέρου.

Ληστρική συμμορία ἀποτελουμένη ἐκ τινων Ρουμανιζόντων μεθ' ἧς συμπράττουσι καὶ τινες τῆς συμμορίας τῶν Σκουμπαίων ἠχμαλώτισεν ἐν Δαμασίῳ τὸν υἱὸν τοῦ ἐκεῖσε παραχειμάζοντος ἀρχιποιομένου Βαρβαρούσου ἐκ Βλάτσης καὶ ζητεῖ λύτρα τριακοσίας λίρας. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ὁ ἐν Ἐλασσῶνι πράκτωρ ἡμῶν γράφει τ' ἀκόλουθα: «Ἡ πρᾶξις αὐτῆ ὡς καὶ πλείστοι ἄλλαι ὁμοίας φύσεως ἀποδεικνύει τὴν ἀνάγκην τοῦ ἐξοπλισμοῦ τῶν κατοίκων ἀφ' ἐνὸς καὶ δικαιολογεῖ τὰς παρακλήσεις τῶν χωρικῶν περὶ ἐξόδου μικροῦ σώματος, καθόσον οὐδὲν ἄλλο καταφύγιον ὑπολείπεται αὐτοῖς, γνωστοῦ ὄντος ὅτι αἱ ἀρχαὶ οὐ μόνον οὐδὲν πρὸς καταδίωξιν τῆς ληστείας λαμβάνουσι μέτρον, ἀλλὰ καὶ εὐρίσκουν ἐν αὐτῇ εὐλογοφανῆ αἰτίαν πρὸς καταπιέσεις καὶ χρηματισμόν».

Πληροφοροῦσιν ἡμᾶς ὅτι 18 χωρία τῆς Καστορίας ἐπέστρεψαν εἰς τὸ σχίσμα, καὶ ὅτι οἱ Βούλγαροι ὄπλαρχηγοὶ διατρέχουσι τὴν περιφέρειαν ταύτην πυρετωδῶς ἐξοπλίζοντες τοὺς Βουλγαρίζοντας κατοίκους καὶ φανατίζοντες αὐτούς.

Βιλαέτιον Θεσσαλονίκης. — Ἐνταῦθα ἡ κατάστασις ἐξακολουθεῖ οὔσα ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν εὐχάριστος.

Μὲ ὄλην τὴν δραστηκὴν καὶ μετὰ πείσματος ἐνέργειαν τῶν Βουλγάρων, ἀρκετὰ χωρία ὑπὸ τὴν τρομοκρατικὴν αὐτῶν ἐξουσίαν εὐρισκόμενα μέχρις ἐσχάτων, ἀπεσκίρτησαν καὶ προσῆλθον εἰς τὸν Ἑλληνισμόν. Τὰ χωρία ταῦτα εἰσὶ (. . .), ἐνθα καὶ ἀπεστάλησαν Ἑλληνας διδάσκαλοι.

Ἐπίσης ἱκαναὶ μερίδες τῶν χωρίων Βερτεκόπ (Βοδενῶν), Λεσκόβου καὶ Πετρόβου (Γευγελῆ) ἀποσπασθεῖσαι τῆς Βουλγαρικῆς ἐπιτροπῆς ἐζήτησαν τὴν εἰς τὰ χωρία των ἀποστολὴν Ἑλλήνων διδασκάλων. Ἄξιοπαρατήρητον εἶναι ὅτι τινὰ τῶν ἀνωτέρω χωρίων εἰσὶν ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν Βουλγαρικὰ καὶ οὐδεμία ἐπ' αὐτῶν ἐξησκήθη ἐκ μέρους ἡμῶν πίεσις.

Θράκη. — Γράφουσιν ἐκ 40 Ἐκκλησιῶν ὅτι Βουλγαρικὴ 8μελὴς συμμορία συνέλαβεν ἕξω τοῦ Σαμακόβου ὁμογενῆ καὶ ζητεῖ παρ' αὐτοῦ

λύτρα. Ἐτέρα 3μελής συνέλαβε χωρικόν τινά ἐκ Μηδείας οὔτινος ἀγνοεῖται ἡ τύχη.

Εἰς τὸ χωρίον Πινακὰ (τέως Βουλγαρόφωνον ὀρθόδοξον καὶ μετὰ τὴν ἀνακήρυξιν τοῦ Συντάγματος σχισματικόν) ἐγκατεστάθησαν ὡς διδάσκαλοι 3 γνωστοὶ Βούλγαροι, πρώην ἀρχιλησταί, οἵτινες τρομοκρατοῦσι τὰ πέριξ καὶ ἀπειλοῦσι τὸ πλησίον ὀρθόδοξον βουλγαρόφωνον χωρίον Γιάτρους, οὔτινος κατέλαβον τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸ σχολεῖον μετὰ τῶν ἐλαχίστων ἐν αὐτῷ ὁμοφρόνων των.

Ἐπίσης εἰς τὰ Βουλγαρικά χωρία τῆς περιφερείας Βιζύης—Ἀγαθοῦ πόλεως, ἅτινα, μέχρι τοῦδε ἐστεροῦντο διδασκάλων διωρίσθησαν τοιοῦτοι τέως ὄπλαρχηγοὶ καὶ ἀντάρται.

Τὸ δὲ νεοτουρκικόν κομιτάτον ἔστειλεν ἔγγραφον πρὸς τὸν Μητροπολίτην Βιζύης δι' οὗ καθιστᾷ αὐτὸν ὑπεύθυνον διὰ πᾶσαν ταραχὴν ἐν τῇ περιφερείᾳ του παρὰ τῶν Ἑλλήνων, τὴν παραμονὴν ἀκριβῶς, καθ' ἣν κατελαμβάνετο ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἡ Ἐκκλησία τοῦ Γιάτρους.

Ἐπίσης ἐπειδὴ οἱ ἡμέτεροι ἐξεδίωξαν Τούρκους τινὰς ἀποπειραθέντας νὰ καταλάβουν τὸ παρὰ τὸν Σκοπὸν κοινοτικὸν δάσος, ὁ στρατιωτικὸς διοικητὴς ἔστειλε τάγμα ἐκ 1000 ἀνδρῶν ὅπως ἐπισταθμεύσῃ ἐκεῖ, καταλάβῃ οἰκίας καὶ σχολεῖα, δηλώσας ὅτι τὸ Τάγμα θὰ μείνῃ μέχρι τῆς ἀνοιξέως καὶ τοῦτο πρὸς πίεσιν καὶ τιμωρίαν τῶν ὑπερασπισάντων τὴν περιουσίαν των Ἑλλήνων.

Αὗται καὶ πολλαὶ ἄλλαι ἐνδείξεις τοῦ φανεροῦ σχεδὸν διωγμοῦ τῶν ἀρχῶν κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἔχουσιν ὡς ἀποτέλεσμα ὅτι οἱ μὲν ἡμέτεροι διατελοῦσιν ἐν ἀπογνώσει, οἱ δὲ Βούλγαροι ἀπεθρασύνθησαν.

Τὰ ὑλικά μέσα τὰ ὁποῖα διαθέτομεν εἶναι λίαν περιωρισμένα ἐν τῷ διαμερίσματι τούτῳ καὶ συνεπῶς δύσκολος ἡ ἐργασία.

Γράφουσιν ἐκ Ραιδεστοῦ ὅτι αἱ ἀρχαὶ ἀπήτησαν τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ διευθύνοντος τὸ ἐκεῖ προξενεῖον κ. Ντάσσου καθόσον, ὡς λέγουσιν ὑπὸ τύπον κυνηγετικῶν περιοδικῶν ταξειδίων του ἐξηρέθιζε τὰ πνεύματα τῶν κατοίκων. Τοῦτο ἠναγκάζετο νὰ κάμνῃ διότι ἦτο ἀπολύτως μόνος. Ἦδη ἐστάλη ὡς γραφεὺς ἀξιωματικὸς.

Ζητοῦσι τὴν ἀποστολὴν χαρτῶν διὰ τὰ σχολεῖα καὶ βιβλία διάφορα πρὸς ἀνύμωσιν τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος. Παριστώσι δὲ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνισχύσεως τῶν ἐκπαιδευτικῶν βοηθημάτων καθόσον ὑπάρχουσι χωρία μὲ 70–100 μαθητὰς τῶν ὁποίων ὁ διδάσκαλος λαμβάνει 7–10 λίρας τὸ ἔτος καὶ ἄλλα εἰς 8 λαμβάνει κιλὰ τινὰ μόνον σίτου. Ἐννοεῖται ὅτι τοιοῦτοι διδάσκαλοι ἄχρηστοι ἂν μὴ ἐπιζήμιοι.

Παριστώσι τὴν ἀνάγκην τῆς ἀποστολῆς ὄπλων.

Ἐνέργειαι. — Ἐζητήθη ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ ἀρχιερέως Σισανίου οὔτινος ἡ διαγωγὴ ὡς ἐκ τῆς ἐπιρροῆς ἣν ἀσκοῦσι ἐπ' αὐτοῦ οἱ ὄπαδοὶ του

διήρесе τήν ἑλληνικωτάτην πόλιν τῆς Σιατίστης εἰς δύο μερίδας διηνεκῶς ἐριζούσας μεταξύ των καὶ εἰς τὴν προδοτικὴν ἐνέργειαν τῶν ὁποίων ἀποδίδεται ὁ φόνος τοῦ τέως ὀπλαρχηγοῦ Κοροπούλη.

Ἄπεστάλησαν εἰς Ἐλασσῶνα 300 ὄπλα μετὰ 30.000 φυσιογγίων διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς ἐκεῖ ὀργανώσεως.

Εὐχαί. — Τὸ Ὑπουργεῖον δεικνυται λίαν φειδωλὸν εἰς τὰς χρηματικὰς αἰτήσεις τῶν κέντρων, ἅτινα οὕτω στεροῦνται τῶν ἀπολύτως ἀναγκαίων αὐτοῖς, αἱ δὲ ἐργασίαι αὐτῶν σχεδὸν διεκόπησαν Ἡ τοιαύτη κατάστασις συνεπάγεται τὴν παραίτησιν ἀπὸ πάσης περὶ ὑποδούλου ἑλληνισμοῦ ιδέας. Καλὸν θὰ ἦτο ἂν ἐπέιθετο ἡ Κυβέρνησις περὶ τῆς ἐθνικῆς ζημίας ἣν προξενεῖ ἡ τοιαύτη φειδῶ ἐνῶ ἀφ' ἐτέρου ἀφειδῶς δαπανῶνται χρηματικὰ ποσὰ εἰς ἀμοιβὰς καὶ συντάξεις.

Περὶ τῆς φειδοῦς ταύτης κυρίως παραπονεῖται λίαν ἐντόνως τὸ κέντρον Μοναστηρίου ἐκ τῶν δαπανῶν τοῦ ὁποίου ἀπέκοψαν πολλὰ κονδύλια χρήσιμα καὶ ἀναπόφευκτα.

Π. Γ. Δαγκλῆς

Ὑπεβλήθη εἰς τὴν Α.Μ. τὸν Βασιλέα καὶ εἰς τὸν Διάδοχον.

Σχετικὰ μὲ τὸν ἀναφερόμενον στὴν παραπάνω ἐκθεση μητροπολίτη Σισανίου, ὁ Δαγκλῆς ἔγραψε λίγο ἀργότερα στὸν ὑπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν Γ. Μπαλτατζῆ τὴν ἀκόλουθον ἐπιστολή, ὅπου φαίνεται νὰ συγκρατεῖ μὲ κόπο ζωηρὴ νευρικότητα :

Ἄθ. 20-3-09

Κύριε Ὑπουργέ,

Δύο ἤδη ἔχω ὑποβάλει ἐκθέσεις ἀναφερομένας εἰς τὴν ἐπιβλαβεστάτην εἰς τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα πολιτείαν τοῦ Μητροπολίτου Σισανίου καὶ ἐπικαλεσθῆ τὴν ὑμετέραν ἐνέργειαν πρὸς μετάθεσιν ἐκεῖθεν τοῦ ἐν λόγῳ ἱεράρχου. Ἡδὴ λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ διαβιβάσω ὑμῖν καὶ τρίτην ἀναφορὰν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου τοῦ διευθυντοῦ τοῦ Μακεδονικοῦ τμήματος ὡς καὶ τὰ ἐν ταύτῃ συνημμένα τρία χειρόγραφα καὶ ἐν ἔντυπον ἔγγραφον, ἐξ οὗ θέλετε πεισθῆ πόσον ἀντεθνικῶς ἐργάζεται ὁ μητροπολίτης οὗτος καταπολεμῶν ἀσυνέτως καὶ ἀντιθρησκευτικῶς τὴν ἑλληνικωτάτην βλαχόφωνον κοινότητα Τσοτυλίου, θέλων καὶ καλὰ, ἐκ προσωπικῆς ἐχθρας νὰ παραστήσῃ αὐτὴν ὡς ρουμανίζουσαν καὶ ἀποκαλῶν ρουμούνους τοὺς τυχὸν μὴ ἀνήκοντας εἰς τὴν μερίδα του γνησίους Ἑλλήνας. Καὶ ἂν ἦτο δὲ ἀληθὲς τοῦτο ἡ πολιτεία τοῦ Μητροπολίτου ὄφειλε νὰ εἶναι τοιαύτη ὥστε νὰ προσελκύσῃ τυχὸν ρουμανίζοντας πρὸς τὰ ἑλληνικὰ φρονήματα καὶ ὄχι νὰ φέρηται ἐχθρικώτατα καὶ ἀπωθητικῶς πρὸς αὐτοὺς.

Ἐπικαλούμενος καὶ αὐθις κ. Ὑπουργέ, τὴν ἔντονον Ὑμῶν ἐνέργειαν ὅπου δεῖ πρὸς ἀπομάκρυνσιν ἐκεῖθεν τοῦ ἐπιβλαβοῦς μητροπολίτου Σισανίου, διατελῶ μετὰ διακεκριμένης πρὸς ὑμᾶς ὑπολήψεως.

Π. Γ. Δαγκλῆς

Νέες οργανωτικές προσπάθειες. Διεύρυνση τῆς Ὑπηρεσίας.— Στὴν παρακάτω ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν Γ. Μπαλτατζῆ, ὁ Δαγκλῆς προτείνει νὰ διευρυνθῆ ἡ διοίκησις τοῦ κεντρικοῦ Γραφείου γιὰ νὰ ὀργανωθοῦν ἀποτελεσματικώτερα οἱ μὴ στρατιωτικὲς πλευρὲς τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας. Ἡ ἐπιστολὴ δείχνει ὅτι ἀναζητοῦσε νέες μεθόδους γιὰ τὴ διεκδίκησι τῶν ἐθνικῶν δικαίων. Καὶ δείχνει, ἀκόμα, πῶς ὅταν συνειδητοποιήσῃ τὴν ἀνάγκη τῆς τροπῆς, φρόντισε νὰ ζητήσει τὴν συμπαραστάση ἀνθρώπων εἰδικῶν μεγάλου κύρους, χωρὶς νὰ φοβᾶται μήπως ἐπισκιασθῆ ἡ προσωπικὴ του συμβολή.

Ἀθῆναι τῆ 26 Φεβρ. 1909

Κύριε Ὑπουργέ,

Ὅταν μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ Συντάγματος ἐν Τουρκίᾳ ἐκρίθη ἀναγκαία ἡ ἀνάθεσις τῆς ἐνταῦθα διευθύνσεως καὶ διεξαγωγῆς τῆς ἐν ταῖς ὑποδούλοις ἐπαρχίαις ἐθνικῆς ἐργασίας εἰς στρατιωτικὸν γραφεῖον, ὑπὸ τὴν ἐμὴν διεύθυνσιν, ὑπέβαλον ὑμῖν μετὰ τοῦ κ. Πίσσα τὴν γνώμην ὅτι τὴν διεύθυνσιν μὲν τῆς ἐν ταῖς ὑποδούλοις χώραις στρατιωτικῆς ἐργασίας διὰ τῆς ἐκλογῆς καὶ ἀποστολῆς καταλλήλων πρακτόρων καὶ πᾶσαν συναφῆ ἐνέργειαν δύναται νὰ διεξάγῃ τὸ στρατιωτικὸν γραφεῖον, ἀλλ' ἐκτὸς τούτου ἡ ἐθνικὴ ἐργασία περιλαμβάνει καὶ πλεῖστα ἄλλα ἀντικείμενα, διὰ τὴν μελέτην τῶν ὁποίων ἤθελον εἶσθε καταλληλότεροι εἰδικοί τινες πολιτικοὶ ἄνδρες. Διὸ προετίνομεν ὑμῖν τότε ὅπως ἀποτελέσωσι μέρος τῆς ἐργασίας ταύτης καὶ 3-4 ἰδιῶται οἵτινες νὰ βοηθῶσιν ἡμᾶς ἀναλαμβάνοντες τὴν μελέτην ἀντικειμένων, ἅτινα δὲν εἶναι ἐντελῶς τῆς ἀρμοδιότητος τῶν στρατιωτικῶν καὶ ἅτινα οὗτοι δὲν ἔχουσι οὔτε τὸν χρόνον νὰ μελετήσωσι, ὡς ἐκ τῶν ἄλλων καθαρῶς στρατιωτικῶν καθηκόντων τῶν

Ἡδὲ καθ' ὅσον προβαίνει καὶ ἐπεκτείνεται ἡ ἐθνικὴ ἐργασία παρουσιάζονται δὲ τόσα συναφῆ πρὸς ταύτην ζητήματα πρὸς μελέτην, ὡς οικονομολογικά, κτηματικά καὶ ἐκπαιδευτικά, ὡς καὶ ζητήματα ἀναγόμενα εἰς ἐνεργείας διὰ τοῦ τύπου ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, ἰδίως ἐκδοσιν συγγραφῶν σχετικῶν πρὸς τὰ δίκαια τοῦ Ἑλληνισμοῦ κλπ., ἔτι μᾶλλον βλέπομεν τὴν ἀνάγκη προσλήψεως πολιτικῶν τινῶν ὡς συνεργατῶν ἐν τῇ σπουδαιότητι καὶ εὐρυτάτῃ ἐργασίᾳ ἣτις ἀνετέθη ἡμῖν καὶ ἥς ἡ εὐθύνη εἶναι μεγίστη.

Διὸ κρίνομεν ἀναγκαιότατον, κ. Ὑπουργέ, ὅπως παρακαλέσωμεν ὑμᾶς νὰ συμπληρώσητε τὴν ἐπιτροπὴν ἡμῶν διὰ τῆς παρακλήσεως 3 μὴ στρατιωτικῶν προσώπων νὰ συμμετάσχωσι τῶν ἐργασιῶν μας. Τούτου δεκτοῦ γενομένου ἡ καταρτισθησομένη μικτὴ ἐπιτροπὴ ἐκ τοῦ ὑποφαινομένου καὶ τῶν νῦν τμηματαρχῶν τοῦ γραφείου μας καὶ τῶν ὀρισθησομένων τριῶν πολιτικῶν προσώπων, θέλει ἀποτελεῖσθαι ἐκ δύο μεγάλων τμημάτων, ὧν τὸ μὲν ἀποτελούμενον ἐκ τῶν στρατιωτικῶν, ὡς καὶ νῦν, θέλει διεξάγει τὴν ἦν καὶ νῦν ἐργασίαν, τὴν οὕτως εἰπεῖν στρατιωτικὴν, τὸ δὲ ἀποτελούμενον ἐκ τῶν πολιτικῶν θέλει ἀναλάβει τὴν μελέτην καὶ

διεξαγωγήν τῶν λοιπῶν ζητημάτων, ἄτινα διαφεύγουσι τὴν ἀρμοδιότητα τῶν ἀξιωματικῶν. Ὁ Πρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς ὅστις δέον νὰ ᾖ ὁ διευθυντὴς τῆς κυρίας ἐργασίας, ἐπομένως ὁ τοῦ στρατιωτικοῦ γραφείου, θέλει ὀρίζει τὰ πρὸς μελέτην ζητήματα εἰς τὸ ἀρμοδιώτερον ἐκ τῶν δύο τμημάτων, θέλει δὲ συγκαλεῖ ὀλόκληρον τὴν μικτὴν ἐπιτροπὴν εἰς συνεδριάσεις καὶ συζητήσεις ἐπὶ τῶν γενικοῦ ἐνδιαφέροντος ζητημάτων κλπ.

Οὕτω διαρρυθμιζόμενον τὸ ἐν Ἀθήναις κέντρον τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας, θέλει εἶσθαι εἰς θέσιν νὰ παράσχη τελεσφορωτέρας ὑπηρεσίας εἰς τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα. Ἀρκεῖ μόνον ὅπως γίνωσι συμπράκτορες εἰς τὸ μέγα ἔργον ἄνδρες ὑπερόχου ἀξίας, γενικῆς ἐκτιμήσεως καὶ δυνάμενοι ἀπὸ ὑψηλοτέρας ἀπόψεως νὰ ἀναλάβωσι τὴν μελέτην καὶ διεξαγωγήν τῶν ζωτικῶν ζητημάτων, συνδεομένων πρὸς τὰ ὑψίστα συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Τοιοῦτους ἄνδρας κρίνομεν ὡς καταλληλοτάτους τοὺς καθηγητὰς τοῦ Πανεπιστημίου κ.κ. Γ. Στρέϊτ καὶ Ἀ. Ἀνδρεάδην εἰς οὓς δύναται νὰ προστεθῆ καὶ τρίτος τις ἴσης ἀξίας. Ἴσως θὰ ᾖτο ἐπίσης κατάλληλος ὁ κ. Εὐαγγελίδης¹ ὡς καταγόμενος ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ὢν γνώστης τῶν ἀναγκῶν καὶ τῆς καταστάσεως τοῦ ἐκεῖ Ἑλληνισμοῦ.

Εὐελπιστῶν, κύριε Ὑπουργέ, ὅτι θέλετε ἐπιδοκιμάσει καὶ πραγματοποιήσει τὴν πρότασιν ἡμῶν ταύτην, ἥς μόνος σκοπὸς εἶναι ἡ λυσιτελεστέρᾳ καὶ ὑπὸ εὐρύτεραν κλίμακα ἐξυπηρέτησις τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων, διατελῶ μετὰ διακεκριμένης πρὸς ὑμᾶς ὑπολήψεως.

Π. Γ. Δαγκλῆς

Δὲν ἐξάγεται ἀπὸ τὰ ἔγγραφα τοῦ Ἀρχείου, οὔτε ἂν δόθηκε καμμιά συνέχεια στὴν παραπάνω πρότασιν τοῦ Δαγκλῆ οὔτε τι φρουοῦσαν γι' αὐτὴν οἱ προτεινόμενοι συνεργάτες. Ὑπάρχουν μόνον δυὸ ἐπιστολῆς τοῦ Γεωργίου Στρέϊτ, δυστυχῶς ἀχρονολόγητες, ποὺ δείχνουν ἀπλῶς ὅτι ὁ Στρέϊτ καὶ ὁ Δαγκλῆς εἶχαν ἔλθει σ' ἐπαφῆς γιὰ τὴν ὀργάνωσιν κάποιας συνεργασίας :

(. . .). Ἀνέγνωσα τὸ ὑπόμνημα ὅπερ εἶναι τὰ μάλιστα διαφέρον καὶ πειστικὸν (. . .) ἅμα τῇ ἐπανάδῳ μου, κατὰ Σεπτέμβριον, θέλω σπεύσει νὰ σᾶς ἴδω ἵνα συνεννοούμενοι περὶ πάντων μετὰ τοῦ Ἀθανασάκη², ἐπανελευσομένου ἐπίσης ἕως τότε, προβῶμεν εἰς οἷα νομίσωμεν διαβήματα (. . .) Δὲν ἀπήντησα ἀμέσως εἰς τὰς ὑμετέρας γραμμὰς διότι χθὲς εἶχον κατειλημμένον ὀλόκληρον τὸ ἀπόγευμα· ἤλπιζον νὰ διέλθω ἐγὼ σήμερον π.μ. τῆς οἰκίας ὑμῶν ἀλλ' ἤμποδίσθη. Θέλετε νὰ συναντηθῶμεν αὔριον δευτέρᾳ ; Εὐχαρίστως σᾶς ἀναμένω (. . .) ἢ κάλλιον ἔτι ἔρχομαι ἐγὼ πρὸς ὑμᾶς, οἷανδῆποτε ὥραν μοὶ ὀρίσητε, ἵνα μὴ λάβητε τὸν κόπον (. . .).

1. Μαργαρίτης Εὐαγγελίδης, καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, ἀργότερα πρόεδρος καὶ ἐμπυχωτῆς πολλῶν μικρασιατικῶν σωματείων.

2. Ἰωάννης Ἀθανασάκης, πρόσφατα ἐγκαταστημένος στὴν Ἀθήνα, ἀσχολοῦνταν ἐθελοντικῶς μὲ κοινωφελῆ ἔργα.

Γραφείον Προπαγάνδας.— Νέα κρούση, γιά τὸ ἴδιο θέμα μὲ ὀρισμένες παραλλαγές, ἔγινε λίγο ἀργότερα πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν Μπαλατζή, αὐτὴν τὴν φορὰ ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸν Ἰωάνη Δραγούμη. Εἶναι οὐσιαστικὸ στοιχεῖο γιά τὶς μεταγενέστερες ἐξελίξεις τῆς κεντρικῆς Ὑπηρεσίας τὸ ἀκόλουθο γράμμα τοῦ Δραγούμη, καὶ ἰδίως τὸ συνημμένον του :

Τῆ 16 Ἀπριλίου 1909

Φίλε Κύριε Δαγκλῆ,

Συνημμένως ἔχετε ἀντίγραφον γράμματος ὅπερ προετιθέμην νὰ ὑποβάλω τῷ Κυρίῳ Ὑπουργῷ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν. Ἄλλ' ἰδὼν αὐτὸν σήμερον ἐθεώρησα περιττὸν νὰ ἐπαναλάβω καὶ γραπτῶς ὅσα προφορικῶς τῷ εἶπον.

Μοὶ εἶπεν ὅτι θὰ σᾶς καλέσῃ τὸ Σάββατον εἰς τὰς 10 ½ π.μ. ἵνα συνεργασθῆτε, διέταξε μάλιστα ἐνώπιόν μου τὸν κ. Βούρον νὰ συντάξῃ τὸ πρὸς ὑμᾶς προσκλητήριον γράμμα ¹.

Ἴνα εἴμεθα πλήρως συνεννοημένοι περὶ τοῦ τι θὰ ζητήσωμεν παρὰ τοῦ κ. Ὑπουργοῦ, δὲν φρονεῖτε ὅτι θὰ ἦτο σκόπιμον νὰ ἐβλεπόμεθα πρὸ τοῦ Σαββάτου, σεῖς οἱ κ. Ξυδάκης καὶ Καραπάνος ², ἐγώ, ὡς καὶ εἶ τις ἄλλος ἐκ τῶν κ. ἀξιωματικῶν, ὃν ἠθέλατε ὑμεῖς ὑποδείξει. Μετὰ σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης.

Ἰ. Δραγούμης

Ἀντίγραφον. — Παρὰ τῆς Ὑ. Ἐξοχότητος ἐζήτησα νὰ τοποθετηθῶ, εἰ δυνατὸν, ἐν τῷ Ὑπουργείῳ ἵνα βοηθήσω ὑμᾶς εἰς καταρτισμὸν εἰδικοῦ γραφείου ἢ τμήματος προπαγάνδας διὰ τὸν ὑπόδουλον καὶ τὸν ἐν διασπορᾷ Ἑλληνισμόν. Ἡ προπαγάνδα αὕτη, ὡς κάλλιον ἐμοῦ γνωρίζετε, Κύριε Ὑπουργέ, εἶναι πολυσχιδῆς, δύναται ὅμως ἐν γενικαῖς γραμμαῖς νὰ ὑποδιαιρεθῇ εἰς δύο :

1. Εἰς τὴν διὰ κατηχήσεως προφορικῶς, διὰ τοῦ τύπου καὶ ἄλλων δημοσιευμάτων, διὰ σχολείων καὶ ἐκκλησιῶν, ὡς καὶ δι' οἰκονομολογικῶν μέσων προπαγάνδαν, καὶ

2. Εἰς τὴν προπαγάνδαν διὰ τῆς ὀργανώσεως τῶν Ἑλληνικῶν πληθυσμῶν τοῦ ἀλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ πρὸς ἐνδεχομένην ἐμπρακτον ἀμυναν κατὰ πάσης ἐπιθέσεως.

Ἀμφότεροι οἱ κλάδοι οὗτοι τῆς προπαγάνδας εἶναι ἀπαραίτητοι καὶ ἀλληλένδετοι, οὐδὲ νοεῖται ὁ εἰς ἄνευ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἑτέρου.

Ὅτι ἡ ἐν τῷ Ὑπουργείῳ ὑπηρεσία εἶναι ἀνεπαρκῆς πρὸς διεξαγωγὴν τοῦ ὑπ' ἄρ. 1 κλάδου τῆς προπαγάνδας, ὡς καὶ πρὸς πλήρη συνεννόησιν

1. Ἀλέξανδρος Βούρος, διπλωματικὸς ὑπάλληλος. Τὸ γράμμα βρισκεται στὸ Ἀρχεῖο.

2. Νικόλαος Ξυδάκης καὶ Ἀλέξανδρος Καραπάνος, διπλωματικοὶ ὑπάλληλοι. Ὁ δεύτερος ἀργότερα πολιτεύθηκε. Ὁ Δαγκλῆς θὰ ἔχει μαζί του καὶ ἄλλες ἐπαφές, ἰδίως στὴν κρίση τοῦ Βορειοηπειρωτικοῦ (βλ. κεφ. I).

μετά τοῦ ὑπ' ἀρ. 2 κλάδου (ὅστις διεξάγεται μετά ζήλου ὑπὸ τοῦ ἐνταῦθα Κέντρου καὶ ὑπὸ τῶν ἐπιτοπιῶν ὀργανώσεων), ἀνομολογεῖ καὶ ἡ 'Υ. Ἐξοχότης. Καὶ ἐπειδὴ ἀκριβῶς προΐστασθε ὑμεῖς τῆς ὑπηρεσίας τοῦ Ἐπιτελείου, ὁ γνώστης τῆς ἐν Τουρκίᾳ καταστάσεως καὶ ὁ ἐμφορούμενος μεταρρυθμιστικῶν ἰδεῶν, διὰ τοῦτο πάντες ἡμεῖς οἱ ἐργασθέντες ἔξω, οἱ ἐκλαμβάνοντες ὡς σοβαρὰν τὴν ἀπὸ τοῦ 1903 ἢ 1904 ἀρξαμένην δραστηριωτέραν ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ προπαγάνδαν καὶ οἱ ἐπιμένοντες εἰς τὴν ἀπόλυτον ἀνάγκην τῆς συστηματοποιήσεως αὐτῆς, προσφεύγομεν εἰς τὴν 'Υ. Ἐξοχότητα διότι διαβλέπομεν ὅτι τὸ Πολιτικὸν Τμῆμα τοῦ Ἐπιτελείου οὐ μόνον δὲν ἐπαρκεῖ ἀλλὰ καὶ ἀντιδρᾷ διηνεκῶς εἰς πᾶσαν βελτίωσιν, συμπλήρωσιν καὶ συστηματοποίησιν τῶν ὑπηρεσιῶν τῆς προπαγάνδας (καὶ ὡς τοιαῦται πρέπει νὰ θεωρηθῶσι : μέρος τῶν ἐργασιῶν τοῦ Πολιτικοῦ Τμήματος, ἐπίσης ἡ Ἐπιτροπὴ ἐκκλησίας καὶ παιδείας, τὸ γραφεῖον τοῦ Τύπου, τὸ γραφεῖον στατιστικῆς καὶ χαρτογραφίας, ὡς καὶ αἱ ὀργανώσεις) (. . .).

Ἐὰν ἡ Υ.Ε. προτίθεται νῦν ἢ βραδύτερον νὰ μεταρρυθμίσῃ τὰ τῶν ὑπηρεσιῶν τούτων, εἶμαι πρόθυμος νὰ βοηθήσω αὐτὴν τὸ κατὰ δύναμιν, ἂν μὲ κρίνῃ κατάλληλον. Ὑπάρχουν ὁμως καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν ἐργασθέντων ἔξω προξενικῶν ὑπαλλήλων καὶ γνωρισάντων τὰ πράγματα, οἵτινες θὰ ἠδύναντο νὰ βοηθήσωσιν εἰς τοῦτο (. . .) Ἐν τῷ μεταξύ ὁμως δύναμαι νὰ ἐπανέλθω εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει θέσιν μου (. . .).

Προετοιμασία ἐπαναστατικῶν πυρήνων σὲ ὑπόδουλες ἐπαρχίες.— Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1909 οἱ ἑλληνοτουρκικὲς σχέσεις εἶχαν τόσο πολὺ ἐπιδεινωθεῖ, ὥστε ὁ κίνδυνος νέου ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου φαινόταν ἄμεσος. Ὁ Δαγκλῆς ζήτησε τότε ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν νὰ συναίνεσιν εἰς ὀρισμένα μέτρα, γὰρ νὰ χτυπηθῇ ὁ ἐχθρὸς τὴν κατάλληλην ὥρα, στὰ νῶτα καὶ στὰ πλευρά, ἀπὸ μικροῦς ἐπαναστατικοῦς πυρῆνες.

ΠΑΝ. ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ

Ἄριθ. 293

Ἐν Ἀθήναις τῇ 9 Ἰουνίου 1909

Κύριε Ἐπιτελεῖ,

Ἐν τῇ κρίσει πολιτικῆς καταστάσει, ἣν διερχόμεθα, καὶ πρὸ τῶν ἀπειλῶν τῶν Τούρκων ὅτι θέλουσι κηρύξει καθ' ἡμῶν τὸν πόλεμον ἐὰν ἀποδεχθῶμεν τὴν Ἐνωσιν τῆς Κρήτης, φρονῶ ὅτι εἶναι ἐπ' ἀνάγκης σὺν τῇ στρατιωτικῇ παρασκευῇ τοῦ Κράτους ν' ἀντλήσωμεν δυνάμεις πρὸς καταπολέμησιν τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ χώρᾳ αὐτοῦ, χρησιμοποιούντες τὴν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη γενομένην ἐν ταύτῃ ἐθνικῇ ἐργασίᾳ. Νομίζω δὲ ὅτι δυνάμεθα νὰ φέρωμεν μέγαν ἀντιπερισπασμὸν καὶ νὰ γεννήσωμεν πολλὰς δυσχερείας εἰς τὸν ἐχθρὸν, ἂν ἀπὸ τοῦδε παρασκευασθῶσι καλῶς τὰ ἀναγκαῖα μέτρα πρὸς χρησιμοποίησιν ἐν κατάλληλῳ

στιγμή τοῦ ὁμογενοῦς στοιχείου μαχίμων τινῶν ἐπαρχιῶν τῆς Μακεδονίας καί Ἡπείρου.

Πρὸς τοῦτο λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ προτείνω ὑμῖν τὴν λῆψιν ἀπὸ τοῦδε τῶν ἐπομένων μέτρων :

1ον. Τὴν ἐν μεγαλειτέρᾳ κλίμακι ὄπλισιν διαμερισμάτων τινῶν τῆς Μακεδονίας καί Ἡπείρου.

2ον. Τὴν ἀποστολὴν εἰς τὰ διαμερίσματα ταῦτα ἀξιωματικῶν τινῶν ἢ καὶ ἰδιωτῶν ἐκ τῶν δρασάντων ὡς ἀρχηγῶν σωμάτων ἐν τῇ Μακεδονίᾳ, εἰς τὰ διαμερίσματα ἅτινα εἶναι μᾶλλον πρόσφορα εἰς ἐπαναστατικὴν ἐξέγερσιν. Οἱ ἀξιωματικοὶ ἢ οἱ ἰδιῶται οὗτοι μεταβαίνοντες ἀπὸ τοῦδε, θέλουσι διαμενεῖν ἐν αὐτοῖς κεκρυμμένοι, θέλουσιν ἐπιβλέπει εἰς τὸν ἐξοπλισμὸν τῶν κατοίκων καὶ θέλουσι σχηματίσει τοὺς πυρῆνας ἐπαναστατικῶν κινήματων, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὁποίων θέλουσι τεθῆ ἅμα θέλει κριθῆ ἐπίκαιρον νὰ ὑποκινηθῶσι τοιαῦτα.

3ον. Ἐπειδὴ ἐπαναστατικὰ κινήματα ἐξεγυρόμενα διὰ μόνων τῶν ἐντοπιῶν ὁμογενῶν καὶ ἄνευ βοήθειας τινὸς ἐθελοντικῶν σωμάτων ἐκ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λάβωσι τὴν ἀπαιτουμένην ἐπίτασιν καὶ δύναμιν, ὥστε ν' ἀποτελέσωσιν ἀληθῆ ἀμηχανίαν καὶ ἀντιπερισπασμὸν εἰς τὸν ἐχθρόν, φρονῶ ὅτι πρὸς τῇ ὑπὸ τοῦ 2ου ἄρθρου ὑποδεικνυομένη ἐνεργείᾳ πρέπει ἀπὸ τοῦδε νὰ ληφθῆ φροντίς ὥστε νὰ καταρτισθῶσι ἐν τῇ ἡμεδαπῇ σώματά τινα ἐξ ἐθελοντῶν, προωρισμένα ὅπως ἅμα τῇ κηρύξει τοῦ πολέμου ἢ καὶ ὀλίγον πρὸ ταύτης εἰσχωρήσωσιν εἰς τὴν ἐχθρικὴν χώραν καὶ παρασύρωσιν εἰς ἐπανάστασιν τὰ προπαρασκευασθέντα διαμερίσματα ταύτης.

Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον προτείνω τὴν σύστασιν ἀπὸ τοῦδε τριῶν ταγμάτων ἐξ ἐθελοντῶν ἐκ 500 ἀνδρῶν ἕκαστον. Τὰ στελέχη τῶν ταγμάτων τούτων θέλουσιν ἀποτελέσει ἀξιωματικοί, ὑπαξιωματικοὶ καὶ ἰδιῶται ἐκ τῶν δρασάντων κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐν Μακεδονίᾳ, οἱ ὀπλίται δὲ αὐτῶν θέλουσιν ἐπιλεχθῆ καλῶς ἐκ μαχίμων ἀνδρῶν, ἰδίως Κρητῶν, Ἀκαρνάνων, Εὐρυτάνων κλπ., ὡς καὶ ἐκ Μακεδόνων καὶ Ἡπειρωτῶν καταφυγόντων ἐν τῇ ἡμεδαπῇ ἕνεκεν καταδιώξεως ὑπὸ τῶν Τουρκικῶν ἀρχῶν. Τὰ Τάγματα ταῦτα θέλουσιν καταρτισθῆ ἢ διὰ διαταγῆς τοῦ Ἐπιτελείου τῶν Στρατιωτικῶν κοινοποιουμένης μόνον πρὸς τοὺς ἐκλεχθησομένους ἡγήτορας αὐτῶν ἢ καὶ ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως τῆς Πανελλην. Ὀργανώσεως δι' εἰδικῆς πρὸς αὐτὴν διαταγῆς τοῦ Ἐπιτελείου τῶν Ἐξωτερικῶν, θέλουσι δὲ ἐκλεχθῆ ὡς τόποι συγκροτήσεως καὶ συγκεντρώσεως αὐτῶν, ἀπόκεντροι κωμοπόλεις ὥστε νὰ μὴ ἐλκίσωσι τὴν κοινὴν προσοχὴν καὶ γεννηθῆ θόρυβος περὶ αὐτά. Τὰ μὲν δύο τῶν Ταγμάτων τούτων προωρισμένα διὰ τὴν Μακεδονίαν δύνανται νὰ συγκεντρωθῶσιν εἰς Φθιώτιδα καὶ Εὐβοίαν, π.χ. παρὰ τὴν Ἐπάτην καὶ τὸ Ξηροχώριον,

τὸ δὲ τρίτον προοριζόμενον διὰ τὴν Ἑπειρον παρὰ τὸ Ἀγρίνιον. Οἱ ἀποτελέσαντες τὰ Τάγματα ταῦτα ἄνδρες κατατασσόμενοι ἐφ' ὅσον χρόνον τὸ Κράτος ἔχει ἀνάγκην αὐτῶν, θέλουσι λάβει κατάλληλον ἱματισμόν, ἐξάρτυσιν καὶ ὄπλισμόν καὶ θέλουσιν ἐξασκηθῆ εἰς τὴν ἐπὶ σκοπὸν βολὴν καὶ τὸν τρόπον τοῦ χρησιμοποιεῖν τὸ ἔδαφος καὶ τοῦ μάχεσθαι.

Οὕτω θὰ ἔχωμεν τρία ἐκλεκτὰ Τάγματα τὰ ὁποῖα διοικούμενα ὑπὸ ἀξιωματικῶν δεδοκιμασμένων ἐκ τῆς προτέρας αὐτῶν συμμετοχῆς εἰς ἀνταρτικά σώματα, δύνανται ὅταν θεωρηθῆ ἐπικαιρος ἢ στιγμή ἢ εἰσχωρησῶσιν εἰς ὠρισμένας ἐπαρχίας τῆς Τουρκίας ἢ ἐξεγείρωσιν αὐτὰς εἰς ἐπανάστασιν, παρασκευασμένην ἤδη καὶ ἢ παράσχωσι μεγάλην ἀμηχανίαν εἰς τὸν ἐχθρόν, ἐνεργοῦντα εἰς τὰ πλευρὰ καὶ τὰ νῶτα αὐτοῦ διὰ μικρῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, διακόπτοντα τὰς συγκοινωνίας του, καταστρέφοντα τὰς ζωοτροφίας του κλπ. καὶ ἀναγκάζοντα τελικῶς αὐτὸν ν' ἀπασχολήσῃ κατ' αὐτῶν μέγα μέρος τῶν δυνάμεών του.

Φρονῶ, Κ. Ὑπουργέ, ὅτι τὰ ἐκτεθέντα μέτρα εἶναι ἐπ' ἀνάγκης νὰ ληφθοῦν ἐν τῇ στρατιωτικῇ ἀδυναμίᾳ εἰς ἣν διατελεῖ τὸ Κράτος πρὸς ἐπαύξηση τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Διὰ τὴν ἐπιτύχωσιν ὅμως ταῦτα ἀπαιτεῖται ἔγκαιρος καὶ καλὴ προπαρασκευή, διὰ τὴν ὁποῖαν δὲν πρέπει νὰ φεισθῆ δαπάνης τὸ Κράτος, διότι ἢ δαπάνη αὕτη, ὅσον μεγάλη καὶ ἂν εἶναι, εἶναι πληρέστατα δικαιολογημένη πρὸ τοῦ κινδύνου πρὸ τοῦ ὁποίου δύναται νὰ εὐρεθῆ τὸ Κράτος, καὶ ἢ Κυβέρνησις δὲν πρέπει νὰ διστάσῃ ν' ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην αὐτήν.

Ἡ Πανελληνίος Ὀργάνωσις καὶ οἱ προὔπηρητήσαντες τὸν Μακεδονικὸν ἀγῶνα ἀξιωματικοὶ εἶναι πρόθυμοι νὰ παράσχωσι πᾶσαν τὴν συνδρομήν των εἰς τὴν ἐπιτυχῆ διοργάνωσιν τῶν διὰ τῆς παρουσίας προτεινομένων μέτρων καὶ μετ' αὐταπαρνήσεως ν' ἀναλάβωσιν ἐν δεδομένη στιγμή τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν.

Ἀναμένων τὴν ἐπὶ τῶν μέτρων τούτων ἀπόφασιν τῆς Κυβερνήσεως, παρακαλῶ κ. Ὑπουργέ, νὰ δεχθῆτε τὴν ἔκφρασιν τῆς διακεκριμένης ὑπολήψεώς μου.

Π. Γ. Δαγκλῆς

Ἡ σύμπτυξις τῆς ἀπόρρητης Ὑπηρεσίας.— Ἐπισημασθῆναι θὰ ἦταν ἡ τύχη τῶν προτάσεων τοῦ Δαγκλῆ ἂν δὲν εἶχε παραιτηθεῖ ἢ κυβέρνηση Θεοτόκη ἔπειτα ἀπὸ λίγες ἑβδομάδες. Πάντως ἡ κυβέρνηση Ράλλη, πού τὴν διαδέχθηκε, ὄχι μόνον δὲν εὐνόησε τὴν προετοιμασίαν κινήματων στὴν Ἑπειρον, τὴ Μακεδονίαν καὶ τὴ Θράκην, ἀλλ' ἀνακάλεσε ὅσους ἀξιωματικούς καὶ ὑπαξιωματικούς ἐργάζονταν ἀκόμα στὶς ἐκεῖ μυστικῆς ὑπηρεσίας.

Γιὰ τὴν Πανελλ. Ὀργάνωσιν τὸ πλήγμα ἦτανε καίριον. Μετὰ τὴν στρατιωτικὴν ἐπανάστασιν τοῦ Αὐγούστου καὶ μετὰ τὴν κυβέρνησιν Μαυρομιχάλη δὲν ἀποκαταστάθηκε ἡ λειτουργία της στὸν προηγούμενον ρυθμό, καὶ τὸ κεντρικὸν γραφεῖον συμπτύχθηκε σὲ μιὰ πολὺν περιορισμένην ὑπηρεσίαν μετὰ πολὺν περιορισμένα μέσα.

Ἰδού πῶς ὁ Δαγκλῆς ἀγγέλλει κι ἐξηγεῖ στοὺς ἀξιωματικούς τὴν νέα διαρρύθμιση τῶν πραγμάτων. Τοὺς διαβεβαιώνει συνάμα ὅτι ἓνας ἀπὸ τοὺς σκοποὺς τοῦ γραφείου θὰ εἶναι «ἡ ἐκπλήρωσις τῶν πολλαπλῶν πρὸς πρόσωπα δράσαντα καὶ δρῶντα εἰλημμένων ὑποχρεώσεων» καὶ τοὺς προτρέπει νὰ μὴ ἀποθαρρυνθοῦν :

ΠΑΝ. ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ

Ἐν Ἀθήναις τῇ 26 Σεπτεμβρίου 1909

Πρὸς τοὺς συμμετασχόντας τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος ἐν Μακεδονίᾳ,
Ἡπείρῳ καὶ Θράκῃ κ.κ. Ἀξιωματικούς

Ἡ προκάτοχος Κυβέρνησις ἐκ λόγων πολιτικῶν καὶ πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἀπειληθείσης διακοπῆς τῶν φιλικῶν σχέσεων μετὰ τῆς Ὀμόρου Ἐπικρατείας, ἣτις παντοίας ἀφορμὰς ἐπεζήτει πρὸς τοῦτο, προέβη εἰς τὴν ἀνάκλησιν πάντων τῶν Ἀξιωματικῶν καὶ Ὑπαξιωματικῶν τῶν ὑπὸ διαφόρους ιδιότητος ἀσχολουμένων εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος ἐν Ἡπείρῳ, Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ.

Διὰ τῆς ἀνακλήσεως ταύτης ἐπῆλθεν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, μεγίστη, ἵνα μὴ εἴπωμεν ἐντελής χαλάρωσις τῶν ἐθνικῶν ἐργασιῶν, αἵτινες μετὰ τὴν πρὸ ἔτους ἐπελθοῦσαν πολιτικὴν μεταβολὴν ἐν Τουρκίᾳ καὶ τὴν ἐπακολουθήσασαν κατάπαυσιν τοῦ ἐνόπλου ἀγῶνος, ὡς μόνον στήριγμα καὶ ὡς μόνον ὄπλον εἶχον τὸ ἐγκατασταθὲν δίκτυον τῆς διὰ τῶν στρατιωτικῶν ἡμῶν πρακτόρων ἐνεργουμένης εἰρηνικῆς προπαγάνδας. Ἐκλιπούσης ὁμῶς καὶ ταύτης διὰ τῆς ἀνακλήσεως τῶν κυριωτέρων αὐτῆς ὀργάνων, τείνει νὰ καταρρεύσῃ ἐκ βάθρων σύστημα ὅπερ δημιουργηθὲν ἀπὸ ἐτῶν ἐβελτιοῦτο καθ' ἐκάστην καὶ ἔμελλε βαθμηδὸν νὰ καταστήσῃ τὰς ὑποδούλους χώρας, οὐ μόνον αὐτάρκεις διὰ τὸν ἐν εἰρήνῃ ἐθνικὸν ἀγῶνα, ἀλλὰ καὶ ἱκανὰς νὰ παράσχωσι ἀποτελεσματικὴν ἐπικουρίαν εἰς τὸ ἐλεύθερον Κράτος, ὁπότε ἤθελεν ἀποφασίσει τοῦτο νὰ ἀναλάβῃ τὸν ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως αὐτῶν ἀγῶνα. Ἡ ἐπελθοῦσα ἀνάκλησις ἀνέκοψε τὸ ἐπιτυχῶς προβαῖνον ἔργον, πρὸς μεγίστην βλάβην τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος καὶ πρὸς ἀπώλειαν ἐθνικῆς ἐπιρροῆς, ἣν ἀπεκτήσαμεν διὰ τῆς παραδειγματικῆς ἀφοσιώσεως καὶ αὐταπαρνήσεως τῶν ἐθνικῶν πρωτεργατῶν δι' ἀφθόνου αἵματος καὶ πολλῶν ὑλικῶν θυσιῶν.

Πρὸ τῆς τοιαύτης ἀποφάσεως τῆς προκατόχου Κυβερνήσεως εὐρέθεις καὶ ἐπιθυμοῦντες ὅπως περιορίσωμεν τὰς ἐπὶ τοῦ διὰ τόσων θυσιῶν ἀποκτηθέντος ἐδάφους ἀναποφεύκτους ἐθνικὰς ἀπωλείας, ὧν πλήρη συνείδησιν ἔχουσι πάντες οἱ ὅπωςδῆποτε συμμετασχόντες τοῦ μεγάλου τούτου ἀγῶνος συνάδελφοι, διὰ τῆς διατηρήσεως συνοχῆς τινος μετὰ τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ὑποδούλων χωρῶν, μέχρις οὗ λυσιτελέστερον διαρρυθμισθῶσι τὰ τῆς ἐθνικῆς ταύτης ὑποθέσεως ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νέων συνθηκῶν, ἀφ' ἑνὸς μὲν παρεκαλέσαμεν τοὺς ἀρμοδίους ὅπως συνεχισθῇ κατὰ τὸ ἐνὸν ἡ χαραχθεῖσα ἐθνικὴ δρᾶσις ἐπιτελουμένη διὰ τῶν σχετικῶν Προξενείων καὶ

τῶν καταλληλοτέρων ἐκ τῶν ἐγχωρίων ὀργάνων, ἀφ' ἑτέρου δ' ἐπετύ-
 χομεν διὰ πολλῶν προσπαθειῶν τὴν διατήρησιν τοῦ ἐνταῦθα κεντρικοῦ
 γραφείου τῆς Πανελ. Ὁργανώσεως, εἰς ὃ ἀφέθησαν ὅπως ἐργάζονται ὀλί-
 γιστοι μόνον Ἀξιωματικοί.

Σκοπὸς τοῦ γραφείου τούτου εἶναι ἡ ἐκπλήρωσις τῶν πολλαπλῶν
 πρὸς διάφορα πρόσωπα δράσαντα καὶ δρῶντα εἰλημμένων ὑποχρεώσεων,
 ἡ παρακολούθησις τῶν τελουμένων ἐν τῇ ὑποδούλῳ χώρᾳ, ἡ ἐντεῦθεν
 ἐξάσκησις πάσης δυνατῆς ἐπιρροῆς, ἡ τήρησις συνοχῆς μετὰ τοῦ ὑπο-
 δούλου πληθυσμοῦ, ἡ ἔμπνευσις εἰς αὐτὸν τῆς ἰδέας τῆς μὴ ἐγκαταλεί-
 ψεως τοῦ καὶ τῆς ἐλπίδος τῆς ἐν εὐθέτῳ χρόνῳ δραστηριωτέρας ἐνεργείας
 καὶ τέλος ἡ τήρησις ἐστραμμένης τῆς προσοχῆς αὐτοῦ πρὸς τὸ Ἐλεύθερον
 Κράτος.

Μὴ ἀμφιβάλλοντες δὲ περὶ τοῦ ζωηροῦ ἐνδιαφέροντος ὑπὲρ τοῦ μεγά-
 λου τούτου πατριωτικοῦ ἔργου πάντων τῶν ὁπωσδήποτε συμμετασχόν-
 των εἰς αὐτὸ ἀξιωματικῶν, οἵτινες ἔχουσιν ἀποκτήσει δικαιώματα ἐπὶ τῆς
 ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης διὰ τοὺς ὑπερανθρώπους ἀγῶνας, οὓς κατέβαλον
 πρὸς εὐόδωσιν τοῦ ἐθνικοῦ ἔργου, θεωροῦμεν ἐπάναγκες νὰ ἀνακοινώσω-
 μεν αὐτοῖς ὅτι ἡ παραμονὴ ὀλίγων τινῶν ἀξιωματικῶν εἰς τὸ διατηρηθὲν
 κεντρικὸν γραφεῖον πρὸς ἐξακολούθησιν τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας δὲν σημαίνει
 ὅτι δι' αὐτῶν μόνον εἶναι δυνατὴ ἡ διεξαγωγὴ τοῦ μεγάλου ἔργου, οὔτε
 τὴν ἀπ' αὐτοῦ ἀποξένωσιν πάντων τῶν ἄλλων τῶν συμμετασχόντων
 αὐτοῦ ἐν τῷ παρελθόντι.

Φρονοῦμεν τούναντίον ὅτι τὸ ἐθνικὸν ἔργον, ὅπερ ἐν οὐ μακρῷ χρόνῳ
 δύναται νὰ λάβῃ πολὺ μείζονα ἢ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔκτασιν, δὲν δύναται
 νὰ διεξαχθῇ λυσιτελῶς ἢ τῇ ἐμμέσῳ συμπράξει πάντων τῶν ὁπωσδήποτε
 συμμετασχόντων εἰς αὐτό, οἵτινες πεποιθήαμεν ὅτι προθύμως πάντοτε
 θέλουσι παράσχει τὴν συνδρομὴν των. Διὸ θεωροῦμεν πάντας ὡς μέλη
 τῆς Π.Ο. καὶ παρακαλοῦμεν αὐτοὺς ὅπως ἐξακολουθήσωσι δεικνύοντες τὸ
 αὐτὸ ὃ καὶ μέχρι τοῦδε ἄξιον παντὸς ἐπαίνου ἐνδιαφέρον, συντρέχοντες
 τὴν ἐθνικὴν ἐργασίαν διὰ τῆς πείρας, ἣν ἀπέκτησαν, καὶ διὰ τῆς γνώσεως
 τῶν προσώπων καὶ τῶν συνθηκῶν, ὑφ' ἃς ἕκαστον διαμέρισμα διατελεῖ
 καὶ ἀπευθύνοντες ἡμῖν πᾶσαν αἴτησιν, πληροφορίαν ἢ γνώμην ἐπὶ σχε-
 τικῶν ζητημάτων.

Δὲν πρέπει δὲ νὰ ἀποθαρρύνῃ αὐτοὺς καὶ ἡ τυχὸν παραγνώρισις τῆς
 ἀξίας τῶν παρασχεθεισῶν πατριωτικῶν ὑπηρεσιῶν, ὑπὸ ὀλίγων μὴ γνω-
 ριζόντων ἢ μὴ ὄντων εἰς θέσιν νὰ ἐκτιμήσωσιν αὐτάς, ἀλλὰ νὰ ἔχωσι
 πεποιθήσιν ὅτι ἡ ἀξία τοῦ ἔργου τούτου θέλει ἡμέραν τινὰ ἀναγνωρισθῆ
 ὑπὸ τῆς πατρίδος ἡμῶν, ἡ ὁποία θὰ κατατάξῃ τοὺς πρωτεργάτας αὐτοὺς
 εἰς τὴν στήλην τῶν εὐεργετῶν, ὡς σήμερον ἔχουσιν ἐγγραφῇ ὡς τοιοῦτοι
 εἰς τὰς καρδίας τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ. Π. Γ. Δαγκλῆς

‘Οριστική αποχώρηση Δαγκλῆ.— “Έβαινε λοιπόν πρὸς διάλυση ἡ «Πανελληνίος Ὀργάνωσις», ἡ τουλάχιστον πρὸς βαθμιαία ἀχρήστευση. Ὁ Δαγκλῆς κράτησε γιὰ λίγες ἑβδομάδες ἀκόμα τὴν διεύθυνση, ὥσπου νὰ ξεκαθαρίζονταν οἱ χρηματικὲς ὑποχρεώσεις τῆς Ὑπηρεσίας, γιὰ νὰ μὴν ἔμεναν ἀνικανοποίητοι οἱ δικαιοῦχοι, ὅπως ἄλλωστε τὸ εἶχε ὑποσχεθεῖ στὸ παραπάνω ἐγκύκλιο γράμμα του· κι’ ἔπειτα παραιτήθηκε.

Ἡ παραίτησή του δὲν ἦταν μόνο συνέπεια τοῦ περιορισμοῦ τῆς Ὑπηρεσίας· συνδέεται μὲ τὴν κατάσταση ποῦ εἶχε δημιουργηθεῖ στὴν Ἑλλάδα ἔπειτ’ ἀπὸ τὸ Γουδί, κι’ ἀκόμα περισσότερο ἔπειτα ἀπὸ τὸ ἀντεπαναστατικὸ κίνημα τοῦ Τυπάλδου : μιὰ κατάσταση ποῦ ἐξακολουθεῖ νὰ μᾶς φαίνεται καὶ σήμερα χαώδης καὶ ἀκατανόητη, ἐπειδὴ ἐξακολουθοῦν νὰ μᾶς εἶναι ἀγνωστα τὰ βαθύτερα κίνητρα καὶ τὰ ἀπόκρυφα στηρίγματα τῶν πρωταγωνιστῶν. Δυστυχῶς, στὴν παρακάτω ἐπιστολή του πρὸς τὸν πρωθυπουργὸ Μαυρομιχάλη, ὁ Δαγκλῆς ἐκφράζεται γι’ αὐτὴν τὴν κατάσταση μόνο μὲ ὑπαινιγμούς, ἢ μὲ εἰρωνικὲς αἰχμὲς γιὰ τὴν ἴδια τὴν κυβέρνησι, χωρὶς ὅμως νὰ παρέχει γιὰ τοὺς μεταγενέστερους τὸν μίτο τῆς Ἀριάδνης.

ᾠριθ. 503

3 Νοεμ. 1909

Ἀθῆναι τῆ 3 Νοεμβρίου 1909

Πρὸς τὴν Α.Ε. τὸν κ. Πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως
καὶ Ὑπουργὸν ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν

Κύριε Πρόεδρε,

Κατόπιν τῆς ὑπ’ ἀριθ. ... ἀναφορᾶς μου ¹, δι’ ἧς ὑπέβαλον τῆ Ὑμετ. Ἐξοχότητι τὰς καταστάσεις τῶν χρηματικῶν ὑποχρεώσεων τῆς Πανελληνίου ὀργανώσεως καὶ ἀνέφερον ὑμῖν ὅτι ἐνεκα αὐτῶν εἶναι ἀναγκαῖα, μέχρι τουλάχιστον τῆς ἐξομαλύνσεως τῶν ὑποχρεώσεων τούτων, ἡ διατήρησις τοῦ γραφείου, ἐνῶ ἡ ἐμὴ παρουσία δὲν εἶναι πλέον ἀναγκαῖα εἰς τοῦτο, ἐπανερχόμενος σήμερον εἰς τὸ αὐτὸ ζήτημα λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ παρακαλέσω ὑμᾶς νὰ δεχθῆτε τὴν ἀπὸ τῆς διεύθυνσεως τοῦ εἰδικοῦ τούτου γραφείου παραίτησίν μου καὶ τὴν ἀνάθεσιν αὐτῆς εἰς τὸν ἀνώτερον ἢ ἀρχαιότερον τῶν νῦν ὑπηρετούντων εἰς τὸ γραφεῖον τοῦτο ἀξιωματικῶν, ἢ εἰς τινὰ ἄλλον ἀνωτέρου βαθμοῦ τοιοῦτον.

Ὁ λόγος δι’ ὃν ὑποβάλλω ὀριστικῶς σήμερον τὴν παραίτησίν μου εἶναι ὅτι περιῆλθον εἰς γυνῶσιν μου συκοφαντικαὶ διαδόσεις ὅτι αὐθαιρέτως ἐγὼ τηρῶ τὴν διεύθυνσιν ταύτην πρὸς ἐξυπηρέτησιν ἰδίων ἀποκρῦφων σκοπῶν καὶ δῆθεν μοναρχικῶν, ἐπιβαλλόμενος δι’ ἀγνώστου δυνάμεως εἰς τὴν Κυβέρνησιν. Μολονότι δὲ αἱ τοιαῦται συκοφαντίαι, λεχθεῖσαι καὶ ἄλλοτε ², ἀπεδείχθησαν ἐντελῶς ἀβάσιμοι, ἐν τούτοις τοῦτο δὲν ἐμπόδισε νὰ διαδίδωνται καὶ πάλιν ὑπὸ τῶν καλοθελητῶν μου, οὐδὲ θὰ ἐμποδίσῃ νὰ ἐπαναλαμβάνωνται ἐνόσω διατηρῶ τὴν θέσιν ταύτην. Διὸ καὶ ἐθεώρησα ὅτι ἡ ἐπὶ πλέον παραμονή μου ἐν τῆ διεύθυνσει τοῦ γραφείου τῆς

1. Δὲν βρέθηκε στὰ χαρτιά.

2. Βλ. στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο.

Πανελληνίου Ὁργανώσεως δύναται νὰ καταστήσῃ ὑποπτον καὶ νὰ βλάβῃ αὐτὴν ταύτην τὴν ἐργασίαν αὐτῆς καὶ τὸν μέγα ταύτης σκοπὸν, ἐξ οὗ κατὰ τὴν διεύθυνσίν μου οὐδόλως παρεξέκλινα, ἐνεργῶν πάντοτε ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις καὶ τὰς ὀδηγίας τῶν ἐκάστοτε κυβερνήσεων. Ἐκτὸς δὲ τούτων ἡ ἐμὴ ἐν τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ παραμονὴ δύναται νὰ προξενῇ ἐνοχλήσεις καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Κυβέρνησιν, πρὸς ἣν δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι ἀπευθύνονται αἱ αὐταὶ κατ' ἐμοῦ διαβολαί, ὡς ὑποθέτω ὅτι θὰ συνέβη τελευταίον, ἐξ οὗ αὕτη ἠναγκάσθῃ νὰ παρεμποδίσῃ τὴν σύσκεψιν ὑπὸ τὴν προεδρείαν μου ἀξιωματικῶν τινῶν τῆς Πανελληνίου Ὁργανώσεως. Διὰ πάντα ταῦτα ἡ θέσις μου ὄχι μόνον δὲν εἶναι ἀναγκαία πλέον διὰ τὸ ἔθνικόν ἔργον, ἀλλὰ καὶ δυσχερὴς καὶ ἐπιβλαβής.

Ἀποσυρόμενος τῆς ἔθνικῆς ταύτης ἐργασίας, θεωρῶ καθήκον μου νὰ συστησῶ ὑμῖν, κ. Πρόεδρε, ὅτι εἶναι ἀπαραίτητος ἡ ὑπαρξὶς εἰδικοῦ γραφείου πανελληνίου ὀργανώσεως πρὸς μυστικὰς πατριωτικὰς ἐνεργείας εἰς τὰς ὑποδούλους ἐπαρχίας, σκοπούσης ἀφ' ἐνὸς μὲν τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ἀντίδρασιν κατὰ τῶν πολλῶν κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐνεργουσῶν προπαγανδῶν. Ἄλλ' ἡ ὀργάνωσις τοῦ γραφείου τούτου πρέπει νὰ εἶναι τοιαύτη, ὥστε τοῦτο νὰ μὴ δύναται νὰ ἐκφύγῃ τῆς διεύθυνσεως καὶ τῶν ὀδηγιῶν τῆς Κυβερνήσεως¹. Ἡ καλλιτέρα δὲ πρὸς τοῦτο ὀργάνωσις θὰ ἦτο ἡ καὶ ἄλλοτε ὑποδειχθεῖσα εἰς προκάτοχον ὑμῶν κυβέρνησιν ἴδρυσις τοῦ γραφείου τούτου ἐν αὐτῷ τῷ ὑπουργείῳ τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ ἡ τοποθέτησις εἰς αὐτὸ πρὸς ἀποκλειστικὴν ἔθνικὴν ἐργασίαν δύο τοῦλάχιστον ἐκ τῶν ἐπωφελέστερον ἐργασθέντων ἐν Τουρκίᾳ Προξένων καὶ δύο ἢ τριῶν καταλλήλων ἀξιωματικῶν ἐκ τῶν ἐργασθέντων ἐπίσης εἰς Προξενείον.

Παρακαλῶ νὰ δεχθῆτε κ. Πρόεδρε, τὴν ἔκφρασιν τῆς ἐξόχου πρὸς ὑμᾶς ὑπολήψεώς μου.

Π. Γ. Δαγκλῆς

Ἀποχαιρετισμός.— Τὸ ἀποχαιρετιστήριον ἐγκύκλιον γράμμα πρὸς τοὺς συνεργάτες τοῦ Γραφείου δὲν διασαφηνίζει περισσότερο τοὺς λόγους ποὺ προκάλεσαν τὴν παραίτησιν :

Ἀθῆναι τῇ ... Νοεμβρίου 1909

Πρὸς τοὺς κ.κ. Ἀξιωματικούς τοῦ γραφείου τῆς Πανελληνίου Ὁργανώσεως

Κύριοι,

Οἱ λόγοι δι' οὓς ἠναγκάσθην νὰ ὑποβάλω πρὸς τὸν κ. Πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως τὴν ἀπὸ τῆς διεύθυνσεως τοῦ γραφείου τῆς Πανελληνίου ὀργανώσεως παραίτησίν μου καὶ οὓς εἶδετε ἐκτιθεμένους ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 503 ἐγγράφῳ μου πρὸς αὐτόν, θὰ ἔπεισαν βεβαίως ὑμᾶς ὅτι ἡ ἐπὶ πλέον

1. Ἐδῶ φαίνεται νὰ ὑποδηλώνει τὸ παλαιότερον Μακεδονικὸν Κομιτάτον.

παραμονή μου ἐν τῇ διευθύνσει ταύτη καὶ εἰς τὸ μέγα ἔθνικόν ἔργον, ὃ προέθετο ὡς κύριον σκοπὸν ἡ Πανελληνίος Ὁργάνωσις, ἤθελεν εἶσθαι ἐπιβλαβής, καὶ εἰς ὑμᾶς ἤθελεν εἶσθαι πρόξενος δυσχερειῶν καὶ ἐνοχλήσεων. Αἱ πρὸ πολλοῦ ἀρξάμεναι καὶ συστηματικῶς διαδιδόμεναι συκοφαντίαι, ὅσονδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἀβάσιμοι, δὲν ἐκλόνισαν μὲν τὴν πρὸς ἐμὲ ἐμπιστοσύνην τῆς μεγάλης πλειονότητος τῶν εἰς τὴν ἔθνικὴν ὑπόθεσιν ἐργασθέντων ἀξιωματικῶν, ἀλλὰ δὲν δύνανται ἐπὶ τέλους ἢ νὰ ἐκτρέψωσι παρὰ τρίτοις τὴν δυσπιστίαν καὶ νὰ καταστήσωσι ὑποπτον καὶ τὸ ἀκραιφνέστερον καὶ πατριωτικότερον τῶν ἔργων. Πρὸς διάσωσιν ἐπομένως αὐτοῦ συμφέρει πάντως νὰ ἐκλίπη ἡ αἰτία τῶν συκοφαντιῶν τούτων. Ἐντεῦθεν ἡ ἀπαραίτητος πλέον καταστάσα ἀνάγκη τῆς παραιτήσεώς μου.

Ἐλπίζω ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἐν τῇ πατριωτικῇ αὐτῆς μερίμνῃ θέλει εὔρει τὸν τρόπον νὰ ὀργανώσῃ μονιμώτερον καὶ τελειότερον τὸ γραφεῖον τῆς Πανελληνίου ὀργανώσεως, παραδεχομένη τὸ σύστημα ὅπερ ἐκ συμφώνου μεθ' ὑμῶν συνέστησα αὐτῇ, καὶ ὅτι οὕτω τὸ πατριωτικὸν τοῦτο ἔργον θέλει συνεχισθῆ ἑπιτελῶς, ἀπηλλαγμένον δὲ πλέον τῶν συκοφαντιῶν καὶ ἀντεγκλήσεων. Μέχρι τῆς διευθετήσεως ταύτης σᾶς παρακαλῶ νὰ ἐξακολουθήσητε ἐργαζόμενοι ἐν τῷ εἰδικῷ γραφείῳ σας, ὑπὸ τὴν προσωρινὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀνωτέρου ἐξ ὑμῶν μέχρι τοῦ ὀριστικοῦ διορισμοῦ τοιοῦτου.

Ἀποχωριζόμενος ὑμῶν σᾶς ἐκφράζω τὰς εἰλικρινεῖς εὐχαριστίας μου διὰ τὴν λυσιτελεῖ συνδρομὴν ἣν μοὶ παρέσχετε ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῆς εἰδικῆς ταύτης ὑπηρεσίας, ὡς καὶ τὰ θερμὰ συγχαρητήριά μου διὰ τὸν ἀκραιφνῆ ζῆλον καὶ τὴν αὐταπάρησιν μεθ' ὧν εἰργάσθητε εἰς τὸ πατριωτικὸν ἔργον ἐν τε ταῖς ὑποδούλοις ἐπαρχίαις καὶ εἰς τὸ κεντρικὸν ἐνταῦθα γραφεῖον.

Τὰς αὐτὰς εὐχαριστίας μου καὶ τὰ αὐτὰ συγχαρητήριά μου παρακαλῶ νὰ διαβιβάσητε πρὸς τοὺς λοιποὺς συναδέλφους, οἵτινες συνειργάσθησαν μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ ἔθνικῷ ἔργῳ εἴτε ἐν ἀποστολῇ ἐν ταῖς ὑποδούλοις ἐπαρχίαις, εἴτε ἐν τῷ κεντρικῷ γραφείῳ.

Ἐκφράζω ἔτι τὰς εὐχαριστίας μου διὰ τὴν συνεργασίαν των εἰς τοὺς ἐν τῷ γραφείῳ ἀνθυπασπιστὰς καὶ λοιπὸν προσωπικόν.

Π. Γ. Δαγκλιῆς

Μετὰ τὴν ἀποχώρησίν του ἀπὸ τὴν Πανελλ. Ὁργάνωσιν, ὁ Δαγκλιῆς ἐξακολούθησε νὰ συνεργάζεται μετὰ τὸ ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν στὰ ζητήματα τῆς Ἡπείρου. Ὅπως ἔγραφε πρὶν ἀπὸ λίγους μῆνες: «Ἡ Πανελληνίος Ὁργάνωσις... δύναται νὰ παύσῃ αὖριον, ἐνῶ ἡ Ἡπειρωτικὴ Ἐπιτροπὴ δύναται νὰ εἶναι διαρκῆς καὶ νὰ μείνῃ, παρούσης τῆς πρώτης»¹.

Ἐπειτ' ἀπὸ λίγης ἐβδομάδες ἀνέλαβε τὴν διεύθυνση τῆς Σχολῆς τῶν Εὐελπίδων.

1. Βλ. σελ. 396.

7. ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ

Μνημονεύονται ἔδῳ ὅσα ἔγγραφα τοῦ Ἀρχείου δὲν ἐντάσσονται στὶς διαιρέσεις καὶ ὑποδιαιρέσεις αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου.

I. "Ὀπλιση Μακεδονίας καὶ Θράκης.— 22 ἔγγραφα, ἀναφερόμενα γενικὰ στὶς ἀποστολὰς ὄπλων : σημειώματα κατανομῆς, ἀποδείξεις ἀποθηκῶν ὕλικου, καταστάσεις κλπ. ("Ὅσα ἔγγραφα ἀφοροῦν *εἰδικὰ* ὀρισμένο κέντρο βρίσκονται στὸν φάκελό του).

Ἀπὸ τὴν ἀκόλουθη ἐπιστολὴ τοῦ ὑπολοχαγοῦ Στ. Γουατᾶ, τώρα συνεργάτη τοῦ Δαγκλῆ στὸ κεντρικὸ Γραφεῖο, σχηματίζομε μιὰ ἰδέα γι' αὐτὲς τὶς περιπετειώδεις ἀποστολὰς :

Ἐν Ἀθήναις τῇ 11 Νοεμβρίου 1908

Συνταγματάρχα μου,

Μόλις πρὸ ὀλίγου ἐπιστρέψας ἐκ Σκοπέλου καὶ Βόλου εὔρον τὸ δελτάριόν σας καὶ σπεύδω νὰ σᾶς ἀπαντήσω.

Εἶναι ἀπελπιστικὴ ἡ συνέχεια τῶν ἀτυχιῶν μας ἐν τῷ ζητήματι τῆς ἀποστολῆς τῶν ὄπλων. Οὐδὲ ἐν ὄπλων ἔφθασεν εἰς Θράκην! ἅπαντα ἤδη εὐρίσκονται συγκεντρωμένα εἰς Σκόπελον.

Μετὰ διαφόρους διαπραγματεύσεις καὶ συζητήσεις, μετὰ τοῦ πλοιαρχου κατελήξαμεν νὰ κάμη δύο ταξείδια φέρων ἐκάστοτε μόνον τὰ δι' ἑκάστον τούτων προωρισμένα ὄπλα, ἠϋξησα δὲ αὐτῶ πρὸς τοῦτο τὸν ναῦλον κατὰ 700 δρχ. ἦτοι ἐν ὄλῳ 4 χιλ. Ἐνῶ ὄθεν ἐκίνησεν ἐκ Σκοπέλου δι' Ἀ... συνήντησε καθ' ὁδὸν ἕτερον ἰστιοφόρον ἐκ τῶν ἡμετέρων, ὅπερ ἐπέστρεφε συγκρουσθὲν μετὰ στρατοῦ κατὰ τὴν ἀπόπειραν ἀποβιβάσεως εἰς Ὅρος καὶ παρ' οὗ ἔμαθεν ὅτι περιπολεῖ ἐκεῖσε τορπίλη. Τότε προσδέσας τὸ ἰστιοφόρον εἰς τὸ ἀτμόπλοιον ἐπέστρεψεν ἀμέσως εἰς Σκόπελον ἀρνηθεὶς πᾶσαν περαιτέρω ἐργασίαν. Αἱ συμβουλαί, ἐνθαρρύνσεις καὶ ἀπειλαί μου εἰς οὐδὲν ἴσχυσαν καὶ ἀποβιβάσας τὸ ὕλικὸν ἀνεχώρησεν. Ἐντὸς τοῦ ρηθέντος πλοίου εὐρίσκοντο καὶ τὰ 48 διὰ Ξάνθην προωρισμένα καὶ τὰ διὰ τὴν Ἀδριανούπολιν 24. Μοιραία σύμπτωσις τὰ συνεκέντρωσεν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἰστιοφόρου, τὸ ὅποιον ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ματαιωθῇ ἡ ὄλη ἀποστολή. Οἱ ὁδηγοὶ ἀνεχώρησαν, ἐγὼ μετὰ Κοκόλη καὶ Παπαβασιλείου ἐπέστρεψα σήμερον.

Μετὰ σεβασμοῦ

Στ. Γουατᾶς

II. Κατατάξεις καὶ τοποθετήσεις στὶς μυστικὰς ὑπηρεσίας.— 33 αἰτήσεις, κυρίως ὑπαξιωματικῶν, καὶ λίγες συστατικὰς ἐπιστολὰς (Στ. Δραγούμης, Χρ. Χατζηπέτρος, Ἄντ. Καρτάλης, ὑποστρ. Κ. Σαπουντζάκης).

Φαίνεται πῶς δὲν ἀκολουθοῦσαν ὅλοι τὴν διαδικασίαν τῶν αἰτήσεων γιὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴν τοποθέτησίν τους στὶς μυστικὰς ὑπηρεσίας. Μερικοὶ λιποτακτοῦσαν. Πορεύονταν ὅπως μποροῦσαν στὸ σκοπὸ τους καὶ πᾶσχιζαν κατόπι νὰ τακτοποιηθοῦν. Ὁ Δαγκλῆς φρόν-

τισε νὰ σταματήσει ἡ ἀταξία. Διαβάζομε σ' ἓνα σημείωμά του πρὸς τὸ 1ο Σύνταγμα Πεδινοῦ Πυροβολικοῦ :

(. . .). Καὶ ἕτερος ὑπαξιωματικὸς τοῦ 3ου Συν/τος Πυροβολικοῦ ἀναχωρήσας ἄνευ ἀδείας τοῦ Συντάγματός του καὶ ἐμοῦ, ἀνεκλήθη ἀμέσως παρὰ τοῦ ὑποφαινομένου καὶ ἐτιμωρήθη ὑπὸ τῆς διοικήσεώς του.

Ἐν γένει δὲ ἔχω λάβει τὸ μέτρον νὰ μὴ ἐγκρίνω ἀποστολὴν εἰς Μακεδονίαν ὑπαξιωματικῶν αὐθαιρέτως ἐγκαταλιπόντων τὰς τάξεις των.

5 Ἰουλίου 1908

Π. Γ. Δ.

Μιά ἀπὸ τὶς αἰτήσεις αὐτὲς ξεχωρίζει στὰ μάτια τοῦ σημερινοῦ ἀναγνώστη, ἐξ αἰτίας τῆς ἀπίθανης στοδιοδρομίας τοῦ ὑπαξιωματικοῦ ποὺ τὴν ὑπογράφει :

Ἐκ Πατρῶν τῆ 28 Νοεμβρίου 1908

Σεβαστέ μοι κ. Συνταγματάρχα,

Ἄπασχοληθεὶς εἰς τὸν ἔνοπλον Μακεδονικὸν ἀγῶνα ἐπὶ 18 μῆνας, κατῶρθωσα νὰ μάθω τὰς λαλουμένας ἐκεῖ γλώσσας, Τουρκικὴν καὶ Βουλγαρικὴν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ συνεννοῶμαι εἰς ταύτας ἂν οὐχὶ τελείως τουλάχιστον ἐπαρκῶς.

Ἐπιθυμῶν δὲ νὰ ἐκμάθω τὰς γλώσσας ταύτας τελείως μὲ τὴν γλυκεῖαν ἐλπίδα, ὅτι, γνωρίζων ταύτας καλῶς, θέλω δυνηθῆ ἔν ἐνδεχομένη ἀνάγκῃ νὰ παράσχω τῇ Πατρίδι μας ὑπηρεσίας δυσκόλους, ἐκ τῶν κατασκοπειῶν κ.τ.τ., παρουσιάσθην πρὸ διμήνου εἰς τὸ Γραφεῖον τοῦ Κομιτάτου — Ταγματάρχη κ. Μαλάμον καὶ ἀνθυπολ. κ. Λαμπίρη — καὶ ἡτησάμην ὅπως διατεθῶ εἰς τὴν ἤδη διεξαγομένην ἐθνικὴν ἐργασίαν, εἴτε ἐν Μακεδονίᾳ, εἴτε ἄλλοθί που ἔνθα λαλοῦνται αἱ γλώσσαι αὗται, ὅπως δυνηθῶ ἐκεῖσε νὰ ἐκμάθω ταύτας, προσφέρων ἅμα καὶ τὰς ὑπηρεσίας μου τῇ Πατρίδι, ἀφοῦ ἄλλωστε ἡ ἔνοπλος ὑπηρεσία μου ἐν τῷ Μακεδονικῷ ἀγῶνι ὡς ὀπλαρχηγοῦ ἦτο ἐπαρκῆς ἐγγύησις διὰ τὴν ἐν τῷ μέλλοντι ὑπηρεσίαν μου.

Ἐπειδὴ ὁμως, Σεβαστέ μοι, μολονότι τοσοῦτος χρόνος παρήλθεν ἕκτοτε δὲν ἐκλήθην ὅπως ἀποσταλῶ εἰς τὴν ἐργασίαν, ὑποβάλλω ὑμῖν εὐλαβῶς τὴν παράκλησιν ὅπως ἐξετάσητε ἐκ τε τῶν ὑποβληθεισῶν περὶ ἐμοῦ ἐκθέσεων καὶ ἐκ πληροφοριῶν τῶν ἀρχηγῶν καὶ ἐν γένει διευθυνάντων τὸν ἀγῶνα περὶ τῶν ὑπ' ἐμοῦ παρασχεθεισῶν ὑπηρεσιῶν κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἐνόπλου ἀγῶνος καὶ ἂν πεισθῆτε ὅτι ἡ χρησιμοποίησις μου θὰ ὠφελήσῃ κατὰ τι τὴν ἐργασίαν, μὲ χρησιμοποίησητε εἰς ταύτην ὡς ἠθέλατε κρίνει καλύτερον.

Μετὰ μεγάλου σεβασμοῦ καὶ ἀφοσιώσεως, εὐπειθέστατος στρατιώτης σας

Γεώργ. Κουνδύλης

Ἐπιλοχίας 12ου Συντάγματος Πεζικοῦ

Σημείωση Δαγκλή στο περιθώριο: *Τοῦ ἔγραφα ὅτι τὸν ἔχω ζητήσει πρὸ πολλοῦ.*
 Ἡ σχετικὴ μνεία γίνεται στὰ σημειωματάρια ποῦ ἀναφέρονται στὸ τέλος αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου:

28 8βρίου 08. Ἐζητήθη ἡ ἀπόσπασις διὰ τὴν εἰδικὴν ὑπηρεσίαν μας (...) Ἐπιλοχ. 12ου Πεζ. Κονδύλη Γεωργ. (ὄπλαρχηγοῦ ὑπὸ τὸν Β. Παπᾶν ἀνθυπολ.), τελειοφοίτου τοῦ Γυμνασίου καὶ γνωρίζοντος τὴν Βουλγαρικὴν (Μακεδονικὸν ἰδίωμα), διὰ Σαράντα Ἐκκλησίας.

Ἀπὸ μιὰ κατάστασις ὀνομάτων καὶ ψευδωνύμων ἐξάγεται ὅτι ὁ Κονδύλης ὑπρέτησε στὶς Σαράντα Ἐκκλησιᾶς ὡς δάσκαλος, μὲ τὸ ψευδώνυμο Ζαγκᾶς.

III. Δράση καὶ διαγωγή ὑπαξιωματικῶν κατὰ τὸν ἀγῶνα.— 26 ἐκθέσεις, ὑπηρεσιακὰ σημειώματα καὶ ἄλλα στοιχεῖα, ἀναφερόμενα στὶς ὑπηρεσίαι διαφόρων ὑπαξιωματικῶν, ἰδίως στὴν Μακεδονία, πολλὰ μὲ ἰδιόγραφες παρατηρήσεις τοῦ Δαγκλή.

Ἀναφορὰ Δαγκλή πρὸς τὸν Διάδοχο Κωνσταντῖνο:

Ἄρ. ἔμπ. πρωτ. 60

Ἀθῆναι τῆ 19 Δ/βρίου 1908

Ἐψηλότατε (...) Παρακαλῶ τὴν Ὑμ. Ἐψηλότητα ὅπως ἀναγνωρίζουσα ὅτι οἱ τοιαύτας ὑπηρεσίας προσφέροντες πρὸς τὴν πατρίδα ἄνδρες πρέπει νὰ ἀμείβωνται, ὄχι μόνον διότι τοῦτο εἶναι δίκαιον, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ διεγείρηται ἡ ἀμιλλα καὶ νὰ ἐξασφαλισθῆται ἐν τῷ μέλλοντι ἡ αὐθόρμητος προσφορὰ τοιοῦτων ὑπηρεσιῶν, ὧν ἔχομεν μεγίστην ἐθνικὴν ἀνάγκην, ἀποφασίσῃ νὰ διατάξῃ τὴν καθ' ὃν κρίνει τελεσφορώτερον τρόπον ἐξέλγειν τῶν ὑπηρεσιῶν, ἃς ἕκαστος τῶν ἐν Μακεδονίᾳ μεταβάντων ὑπαξιωματικῶν προσέφερε, καὶ τὸν ὀρισμὸν τῆς πρεπούσης ἐκάστῳ ἀμοιβῆς.

Ἐπιτρέψατέ μοι δέ, Ἐψηλότατε, νὰ ὑποβάλω ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου τὴν γνώμην ὅτι τὸ καλλίτερον ἦθελεν εἶσθαι ν' ἀνατεθῆ ἡ ἐξέλεξις τῶν περὶ ἐνὸς ἐκάστου τῶν ὑπαξιωματικῶν ὑπαρχουσῶν ἐκθέσεων καὶ προτάσεων εἰς τριμελῆ ἐπιτροπὴν προεδρευομένην ὑπὸ τοῦ Συνταγματάρχου κ. Σοφιανοῦ καὶ ἀποτελουμένην ἐκ δύο ἄλλων ἀμερολήπτων ἀξιωματικῶν, ὧν εἰς δέον νὰ ᾖ ὁ ταγματάρχης Πίσσας. Ὡς εἰσηγηταὶ δὲ εἰς τὴν ἐπιτροπὴν ταύτην δέον νὰ ὀρισθῶσιν οἱ παρὰ τῷ ἐνταῦθα εἰδικῷ γραφείῳ ἐργαζόμενοι ἀξιωματικοί, ὧν τινὲς μάλιστα εἶναι καταλλήλοτατοι ὡς ἐργασθέντες καὶ ἐν Μακεδονίᾳ. Οἱ ἀξιωματικοὶ οὗτοι, παρουσιάζοντες εἰς τὴν ἐπιτροπὴν τὰ ἐκ τῶν ἀρχείων ἡμῶν ἔγγραφα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν δρᾶσιν ἐκάστου ὑπαξιωματικοῦ, θέλουσι διαφωτίξει αὐτὴν περὶ τῆς ἐνεργείας ἐκάστου καὶ θέλουσι φροντίζει περὶ συμπληρώσεως τῶν ἐκθέσεων διὰ πληροφοριῶν κλπ. ἐκ τῶν οἰκείων προξενείων.

Διατελῶ μετὰ σεβασμοῦ, Εὐπειθέστατος,

Π. Γ. Δαγκλῆς

Ἐπεβλήθη εἰς τὴν Α.Β.Υ. τὸν Διάδοχον Γεν. Διοικητὴν τοῦ Στρατοῦ.

Π. Γ. Δ.

Ἐδῶ ἀνήκουν, ἐπίσης, ἐκθέσεις ἐνόρκων ἀνακρίσεων καὶ πορίσματα τοῦ Δαγκλιῆ, γιὰ παλαιότερη δράση δύο ὑπαξιωματικῶν στὸ Βλάντοβο, τὸ 1905. Συνολικὰ 23 σελίδες, οἱ περισσότερες ἰδιόγραφες τοῦ Δαγκλιῆ, ἡμερομηνίας 1 Δεκεμβρίου 1909.

Πολλὰ ἀπὸ τὰ κείμενα αὐτῆς τῆς κατηγορίας, ἀσχετα μὲ τὸν βαθμὸ τῆς ἀξιοπιστίας τους, ζῶντανεῦσον ἐμπρὸς στὰ μάτια τοῦ σημερινοῦ ἀναγνώστη τὸν ἀδυσώπητο ἐκεῖνο ἀγώνα καὶ ἀναπλάθουν τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς στιγμῆς.

IV. Αἰτήσεις καὶ συστάσεις γιὰ βοηθήματα.— 10 ἔγγραφα. Αὐτὰ παρυσιάζουσαν ἄλλες ὀψεις τοῦ δράματος, λ.χ. τῆ γυναίκα πού, *ἔχουσα καὶ τὰ δύο τέκνα τῆς ἐν Μακεδονίᾳ δὲν γνωρίζει ὅτι ἐφρονέθησαν καὶ δὲν ἔχει τὰ μέσα νὰ συντηρηθῇ*. Τὴν συνιστᾷ στὸν Δαγκλιῆ, «ἐντολῆ τῆς Α.Β.Υ. τοῦ Διαδόχου», ὁ ὑπασπιστὴς του Κ. Λεβίδης.

Ἐδῶ ὁμοῦ ἐμφανίζεται ἐπίσης ὁ αἰώνιος πατριδοκάπηλος μικροπατατεῶν : ὁ πατήρ μου ἐπέπρωτο, διότι ἐμμένων εἰς τὰ πάτρια ἦτο ὑπερασπιστὴς τῆς Μεγάλης Ἰδέας, νὰ συλληφθῇ ὑπὸ τῶν αἰμοβόρων ἀπογόνων τοῦ Κρούμου ὡς αἰχμάλωτος (...).

Σημειώνει ὁ Δαγκλιῆς στὸ περιθώριο : *Δὲν εἶναι ἀληθές ὅτι συνελήφθη ὑπὸ Βουλγάρων ἀλλ' ὑπὸ Ἑλλήνων ληστῶν, ὥστε δὲν εἶναι μάρτυς τῆς Ἑλληνικῆς ἰδέας.*

V. Οἰκονομικά.— Στὸ γύρισμα τῆς χρονίᾳς 1908–1909 ἡ Πανελληνίος Ὀργάνωσις κατέστρωσε συνοπτικούς λογαριασμούς. Βρίσκονται στὸ Ἄρχειο :

1. Προϋπολογισμὸς τῆς Πανελληνίου Ὀργανώσεως τοῦ ἔτους 1909. 29 Δεκ. 1908.
 2. Προϋπολογισμὸς τῶν ἐξόδων τοῦ 1909 τοῦ Κέντρου Ἀθηνῶν. Χειρόγραφο Δαγκλιῆ, ἀχρονολόγητο.
 3. Γενικὸς ἀπολογισμὸς κέντρου Ἀθηνῶν, ἔτους 1908. 31 Δεκεμβρίου 1908. Στὸ περιθώριο σημείωση Δαγκλιῆ: *Κατὰ σημείωσιν τοῦ νῦν ταμίου κ. Ἐξαδακτύλου, ἐξαχθεῖσαν ἐκ τῶν βιβλίων ταμείου. Π.Γ.Δ.*
 4. Γενικὸς ἀπολογισμὸς κέντρου Θεσσαλονίκης, ἔτους 1908. 31 Δεκεμβρίου 1908.
 5. Πανελληνίος Ὀργάνωσις. Ἀπολογισμὸς ἐσόδων καὶ ἐξόδων Ἰανουαρίου καὶ Φεβρουαρίου 1909. 31 Μαρτίου 1909.
 6. Ἀπολογισμὸς κέντρου Ἀθηνῶν Μαρτίου 1909, ἀχρονολόγητο.
 7. Πίναξ τῶν κατὰ τὸ 1909 γενομένων ἐξόδων. Σταματᾷ στὸ τέλος Ἰουλίου, ἀχρονολόγητο.
 8. Ἐπτὰ ἀποδείξεις τοῦ ὑπολοχαγοῦ Ἀθ. Ἐξαδακτύλου ὅτι, ὡς ταμίας τῆς Πανελληνίου Ὀργανώσεως ἔλαβε διάφορα ποσὰ παρὰ τοῦ Συνταγματάρχου κ. Παν. Δαγκλιῆ, ὡς προκαταβολὴν διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς Ὀργανώσεως.
 9. Βιβλίον οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τοῦ ἐν Ἀθήναις κέντρου τῆς Πανελληνίου Ὀργανώσεως. Ἀθῆναι 1 Ἰανουαρίου 1909, Π. Γ. Δαγκλιῆς. Πρόκειται γιὰ ἰδιόγραφους λογαριασμούς τοῦ Δαγκλιῆ, χωρὶς λογιστικὸ σύστημα, πιθανῶτα μόνο γιὰ προσωπικὴ του ἐνημέρωση.
 10. Ἐννέα καταστάσεις δοσοληψίας ὑλικοῦ πολέμου (ὕλικὸν ἀποθηκῶν, γενικὸν βιβλίον, τμήματα Σερρῶν καὶ Θεσσαλονίκης, Ἐλασσῶνος – Μοναστηρίου, Θράκης).
- Συνολικὰ, περὶ τῆς 100 σελίδες, μὲ πολλὰ κενά.

VI. Διάφορα.—Εἶναι ἀκόμα 30 ἔγγραφα μὲ ποικίλο περιεχόμενον, πού μνημονεύονται ἐδῶ ἐπειδὴ δὲν ἀνήκουν σὲ καμμίαν ἀπὸ τῆς προηγούμενης κατηγορίας : παράπονα, συστάσεις γιὰ γνωριμίαν ἢ γιὰ χρησιμοποίησιν διακεκριμένων ὑποδούλων Ἑλλήνων πού ἔχουν καταφύγει στὴν Ἑλλάδα, ὑπηρεσιακὰ σημειώματα συνεργατῶν, καὶ ἄλλα πιὸ ἀπροσδιόριστα.

Στὴν παρακάτω σύντομη ἐπιστολὴ βλέπουμε ἕνα ἔργο ἀνθρωπιστικό, συνεπικουρο τῆς κρατικῆς προσπάθειας, νὰ κινδυνεύει νὰ σταματήσῃ, ὄχι μόνον «ἐνεκα ἐλλείψεως χρημάτων», ἀλλὰ καὶ «ἐνώπιον τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως» (ἡ ἐπανάσταση τῶν Νεοτούρκων εἶναι τῆς 10/23 Ἰουλίου) :

Πέμπτη 3 Ἰουλίου 1908

Φίλε Κύριε Δαγκλῆ,

Αὔριον Παρασκευὴν εἰς τὰς 9 1/2 π.μ. θὰ συνέλθωμεν τὰ μέλη τῆς «Μακεδ. Περιθάλψεως» εἰς τὸ γραφεῖον τῆς ὁδοῦ Πανεπιστημίου 19 ἵνα παραδώσωμεν τὴν ὑπηρεσίαν ἕνεκα ἐλλείψεως χρημάτων.

Τοῦτο συνεπάγεται, ἐννοεῖται, τὴν κατάργησιν τῶν Ἀσύλων, καὶ διὰ τοῦτο θὰ σᾶς ἤμουν πολὺ εὐγνώμων νὰ ἔλθετε μετὰ τοῦ Κυρίου Πίσσα καὶ τοῦ Κυρίου Ἐξαδακτύλου, διὰ νὰ μᾶς εἴπητε ἂν συμφέρῃ τὸ πρᾶγμα καὶ νὰ μᾶς δώσητε ἰδέας καὶ ὁδηγίας περὶ τοῦ πρακτέου ἐνώπιον τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως ἐν Μακεδονίᾳ. Μετ' ἐξαιρέτου τιμῆς,

Ναταλία Π. Μελά¹

*Ἄλλο ἔγγραφο, μὲ γενικώτερο ἐνδιαφέρον, εἶναι μιὰ κατάσταση ὑπαξιωματικῶν (μὲ τὰ ψευδώνυμά τους), πού ὑπηρετοῦσαν στὴν Πανελλ. Ὀργάνωση τὸ καλοκαίρι τοῦ 1909² : *Ένας λοχίας πεζικοῦ ὡς «διδάσκαλος γυμναστικῆς» στὴν Γουμένιτσα· ἄλλος λοχίας πεζικοῦ ὡς πράκτωρ ἀσφαλιστικῆς ἐταιρίας στὴν Κεσάνη· ἕνας ἐπιλοχίας εὐζώνων ὡς πλανόδιος πωλητὴς στὸ Δεδε-Ἀγάτς, πέντε-ἕξι ἄλλοι ὡς «διδάσκαλοι», καὶ μέσα σ' αὐτοὺς ὁ Κονδύλης-Ζάγκας³.

*Ὁ Δαγκλῆς δὲν ἀπαξιοῦσε ν' ἀπαντᾷ σ' ἐπικλήσεις ἀγνώστων. Μιὰ γυναίκα, «ἐν ἀπογνώσει διατελοῦσα ἐπὶ τῇ θλιβερᾷ εἰδήσει», ὅτι ὁ ἄντρας τῆς, «πατὴρ δύο τέκνων, πρόκειται νὰ μεταβῇ εἰς Μακεδονίαν», ἐκλιπαρεῖ τὸν Δαγκλῆ νὰ ματαιώσῃ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ συζύγου, γιὰ νὰ σωθοῦν «τρεις δυστυχεῖς ὑπάφρεις». Σημειώνει ὁ Δαγκλῆς στὸ περιθώριον : 4 Μαρτ. 1909. Τῇ ἀπήνησα ὅτι δὲν εἶναι ἀληθές ὅτι θὰ σταλῇ εἰς Μακεδονίαν ὁ σύζυγός τῆς. Π.Γ.Δ.

VII. Σημειωματάρια Δαγκλῆ.— Ἀπαραίτητο συμπλήρωμα αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου εἶναι δύο σημειωματάρια τσέπης, τὰ δύο μαζί 110 σελίδες, ὅπου ὁ Δαγκλῆς σημείωνε εἴτε πληροφορίες πού ἤθελε νὰ ἔχει πρόχειρες, εἴτε διαβήματα κι' ἐνέργειες πού σκόπευε νὰ κάνει. Σταχυολογοῦμε. Ἀλλὰ τόσο μόνον, ὅσο γιὰ νὰ φανεῖ τί εἶδους ὑλικὸ μπορεῖ νὰ ζητηθεῖ σ' αὐτὰ τὰ σημειωματάρια :

*Ἀπὸ Μάιο 1908 :

*Ἀνάγκη νὰ γαλβανισθοῦν οἱ ἀξιωματικοὶ διὰ μικρῶν τινῶν ἀμοιβῶν.

*Ἀπὸ Ἰούνιο :

*Ἐκ Καβάλλας παρακαλοῦν νὰ μεταβῇ ἐκεῖ δι' ὀλίγας ἡμέρας ὁ κ. Δεμέστιχας ἵνα ἴδῃ τὰ πράγματα καὶ συσκεφθῇ μετὰ τοῦ κ. Μαυρομιχάλη ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ τὸν ἀντικαταστήσῃ.

1. Εἶναι ἡ χήρα τοῦ Παύλου Μελά, κόρη τοῦ Στεφάνου Δραγοῦμη.

2. Τὸ ἔγγραφο εἶναι ἀχρονολόγητο, ἐξάγεται ὅμως ἡ χρονολόγησις ἀπὸ τὸ περιεχόμενον.

3. Βλ. σ. 433.

— Μεταλλεία χαλκού και μολύβδου εις Καρατζόβαν (μεταξύ Μπαχόβου και Τσερνεσόβου) εις Μπέλες (πρὸς βορρᾶν λίμνης Δοϊράνης περὶ 1 ὥρ. μακρὰν τοῦ σιδηροδρόμου). Ἐπρότάθη εἰς Σερπιέρην ν' ἀναλάβῃ τὴν ἐκμετάλλευσιν, ἔστειλε δὲ μηχανικούς πρὸς μελέτην. Ἀνάγκη νὰ ἐπισπευθῇ ἢ ἀνάληψις τῆς ἐκμεταλλεύσεως, ἥτις μεγάλως θὰ ὠφελήσῃ τὸν Ἑλληνισμόν.

— Μία νέα ἐκ Στρωμνίτισης 18-20 ἐτῶν ζητεῖ νὰ εὕρῃ θέσιν τινὰ ἵνα ζῆ καὶ ἵνα ἐκμάθῃ τὴν ραπτικήν καὶ γίνῃ μοδίστα εἰς τὸν τόπον τῆς.

Ἄπὸ Ἰούλιο :

Ἐπρότεινα εἰς Ὑπ. Ἐξωτερικῶν νὰ σταλῇ ὡς εἰδικὸς γραφεὺς εἰς Σέρρας ὁ σηματοφόρος Πέτρ. Βούλγαρης, περὶ οὗ ἔλαβα ἀρίστης συστάσεις.

— Αἱ ἐν Ἠπειρῷ μοναὶ Ζαλόγγου, Ἀγ. Πελαγίας, Προφήτου Ἡλίου εἶναι κατάλληλοι νὰ χρησιμεύσουν ὡς ἀποθήκαι ὄπλων. Εἰς τὰς αὐτὰς μονὰς (αἵτινες δὲν ἔχουσι καλογήρους) δύναται νὰ ἐγκατασταθῇ ἀνά εἰς πράκτωρ, ὡς ἐπιστάτης ἢ ἄλλως πως.

— Ὁ κ. Δραγούμης μοὶ ἐσύστησε τὸν ἐκ Μοναστηρίου Ἰωάννην Σάλαν, ὅστις μοὶ ἀνεκοίνωσεν ὅτι ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Κομιτάτου ἐν τῇ περιφερείᾳ Μοναστηρίου ἔχει κεκρυμμένα περὶ τὰ 800 ὄπλα Gras καὶ ζητεῖ ὁδηγίαν τι νὰ τὰ κάμῃ ἤδη μετὰ τὴν διάλυσιν τῶν σωμάτων. Τοῦ εἶπον νὰ ἐξακολουθῇ νὰ τὰ φυλάττῃ ἕως οὗ λάβῃ ὁδηγίαν ὑπὸ τοῦ Προξενείου περὶ τῆς διαθέσεως αὐτῶν (Δοθήτω σημείωσις εἰς κ. Πίσσαν περὶ φροντίδος πρὸς διάσωσιν τῶν ὄπλων τούτων).

Ἄπὸ Αὐγουστο :

Ἐπέκτασις ἀτμοπλοϊκῆς συγκοινωνίας μέχρις Αὐλώνας.

— Νὰ γίνῃ ἐνέργεια περὶ συστάσεως Τραπεζῆς εἰς Ἰωάννινα.

Ἄπὸ Ὀκτώβριου :

Δι' ἐγγράφου μου πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν παρεκάλεσα νὰ ἐνεργηθῶσι τὰ δέοντα παρὰ ταῖς Προξενικαῖς ἀρχαῖς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ τῷ Πατριαρχεῖῳ Κωνσταντινουπόλεως, ἵνα συντάξωσι καὶ μᾶς ἀποστείλωσι στατιστικὰς πληροφορίας περὶ τῆς ἀριθμητικῆς δυνάμεως, τῆς ὁμιλουμένης γλώσσης, τῶν ἐθνικῶν τάσεων καὶ τῶν ἀναγκῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἵνα προβῶμεν εἰς τὰς ἀπαιτηθησομένας μελέτας καὶ ἐνεργείας διὰ τὴν ἐνίσχυσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν ἐκεῖ ὁμογενῶν.

— Ἀπεστάλησαν εἰς Θράκην 500 ὄπλα καὶ 50 χιλ. φουσ. δι' ἰστιοφόρου ἐκ Πειραιῶς.

— Ὁ πρῶν σχολάρχης Μιμῆς Παναγουλάκος, εὐφυῆς καὶ ἐνθουσιώδης νέος, διωρίσθη πράκτωρ ἐν Καστορίᾳ μὲ τὸν τίτλον ἐπιθεωρητοῦ τῶν

Σχολείων. Ἐνεχώρησε τὴν 12ην 8βρίου ὑπὸ τὸ ὄνομα Χαριτωνίδης, (Εὐρώτας).

— Νὰ σταλῶσιν εἰς Σαράντα Ἐκκλησίας 2-3 ὑπαξιωματικοί.

— Ἐλαβον ἐξ Ἀδριανουπόλεως ἐπιταγὴν 15 λιρῶν ἣν ἔδωκα εἰς τὸν ὑπολ. κ. Γονατᾶν πρὸς ἐξαργύρωσιν, ἀγορὰν καὶ ἀποστολὴν τῶν ὑπὸ τοῦ κ. Σπηλιάδου ζητηθέντων πιστολίων.

Ἄπὸ Νοέμβριον :

Ὁ λοχ. Παπαβασιλείου τοῦ βου Συντ. Πεζ. ἐγκατεστάθη ἀπὸ Νοεμβρίου 1908 ὡς ἐπιστάτης μύλου τοῦ ὁμογενοῦς Θαλασσινοῦ εἰς Οὐζοῦν-Κιουπρού Θράκης ὑπὸ τὸ ὄνομα Δ. Ζουμπούλης.

Ἄπὸ Δεκέμβριον :

Νὰ ἔλθω εἰς συνεννόησιν διὰ πλωτάρχου Γούδα μὲ ἀδελφοὺς Στεφάνου, πλουσίους Ἡπειρώτας ἐκ Ζέλιοβας πρὸς ἐνέργειαν ἐράνων ὑπὲρ Ἡπείρου.

— Ὁ κ. Γούδας δὲν γνωρίζει τοὺς ἀδελφοὺς Στεφάνου.

— Πίνδος (Γ. Σταμάτης ἐν Καλαρρύταις), Χρυσοχέρας (Μητροπολίτης Παραμυθιάς), Δρίνος (Βλάχος, Μητροπολίτης Κονίτσης).

Τὸ σημειωματᾶριο σταματᾶ στίς 30 Μαΐου 1909 :

Ἐδωσα ἀπόδειξιν παραλαβῆς 700 ὄπλων ἐκ τῆς Πας εἰδικῆς ἐφορείας ἵνα σταλῶσιν εἰς Λάρισαν διὰ κ. Ἀναγνωστάκον ἀνθυπολ. καὶ διανεμηθῶσιν ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸν Ὀλυμπον. Εἰς τὸν αὐτὸν Ἀναγνωστάκον ἐδόθη ἐντολὴ νὰ παραλάβῃ ἐκ Τρικκάλων 200 χιλ. φυσίγγια.

Η'

ΑΠΟ ΤΟ ΓΟΥΔΙ ΕΩΣ ΤΟΥΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΥΣ ΠΟΛΕΜΟΥΣ

1. ΜΙΑ ΑΝΤΙΔΡΑΣΤΙΚΗ ΑΠΟΠΕΙΡΑ

Στις 22 Φεβρουαρίου 1909, πριν ακόμα σχηματισθούν οι επαναστατικοί πυρήνες που κατέληξαν στην ίδρυση του Στρατιωτικού Συνδέσμου και στο Κίνημα του Αύγουστου, κυκλοφόρησε στην Αθήνα ένα κείμενο άτυπο έγγραφο, άπευθύνόμενο «πρός τόν Έλληνικόν Λαόν και τόν Έθνικόν Τύπον», με ημερομηνία 20 Φεβρουαρίου, αριθμό πρωτοκόλλου 2063 κι' έπικεφαλίδα «Πανελλήνιος Έθνική Όργάνωσις». Είναι ένα κείμενο άσυνάρτητο και θολό, όπου ή νέα όργάνωση άγγέλλει, στην άρχή ως συντελεσμένη και λίγο παρακάτω ως μελλοντική, τή σύσταση και τή μυστική της λειτουργία. Σκοποί και πρόγραμμα δέν διατυπώνονται. Μέσα σ' ένα πέλαγος άοριστολογίας επιπλέουν, ώστόσο, σε μεγάλη άπόσταση ή μιá άπό τήν άλλη, μερικές φράσεις ένδεικτικές, λ.χ. « (...) διά του εύρκου συνασπισμού τών άγαθών στοιχείων του έθνους (...) θέλει άποτελεσθή ισχυρά τάξις στρατιωτών τών έθνικών άρχών και του έθνικου έν γένει φρονήματος» « (...) όσοι ύπελείφθησαν άκόμη έκ του όλεθρίου τών κομμάτων άγώνος» « (...) ό σκοπός ήμών καθόλου δέν είναι ή έξέγερσις, ένταύθα ή άλλαχού, ή επανάστασις κατά του καθεστῶτος» « (...) αί περιστάσεις θα έπέβαλον έθνικήν κυβέρνησιν» κ.τ.λ.

Παρεμβάλλοντας τό επίθετο «Έθνική» άνάμεσα στις λέξεις «Πανελλήνιος» και «Όργάνωσις», οι έπικεφαλής τής άπόκρυφης εταιρίας θέλησαν βέβαια νά δημιουργήσουν κάποια σύγχυση, για νά εκμεταλλευθούν τό κύρος τής μυστικής Όπηρεσίας¹ του Κράτους, χωρίς όμως νά ισχυρισθούν άπροκάλυπτα ότι ταυτίζονται μ' έκείνη.

Στό φύλλο τής 23 Φεβρουαρίου του «Έμπρός» δημοσιεύθηκε, κάτω άπό έξάστηλο τίτλο : «Σύστασις μυστικής Έταιρίας — Ποίοι τήν άποτελούν — Τίνα σκοπόν έχουν», κύριον άρθρον όπου σχολιάζεται ή «έκκλησις νεοφανούς τινός μυστικού σωματείου υπό τήν προσωνομίαν «Πανελλήνιος Έθνική Όργάνωσις», και καταγγέλλεται ότι πρόκειται περί «άντιδραστικής άποπειράς προερχομένης άπό όλιγάριθμα τινά πρόσωπα περί τήν Αύλήν, τά όποια μ' όλον τόν μεταμφισμόν των φαίνονται όλόκληρα (...), περί όργανώσεως ήτις, ύποθαλπομένη και προστατευομένη άπό τους Αύλικούς, ζώσα υπό τήν άνοχήν και τήν άκουσίαν ύποστήριξιν τής Κυβερνήσεως, ειδικώτερον δέ του κ. ύπουργού τών Έξωτερικών², άντι νά φροντίση διά τους ύποδούλους και νά προφυλάξη αυτούς άπό τό φάσανον τών Άλβανών και τών Βουλγάρων, ζητεί νά έγκαταστήση έν Αθήναις τρομοκρατικόν κέντρον τών έλευθέρων Έλλήνων». Στό ίδιο φύλλο δημοσιεύεται επίσης όλόκληρο τό καταγγελλόμενο κείμενο.

1. Βλ. τά σχετικά με τήν υπό τόν Δαγκλή κρατική Όπηρεσία «Πανελλήνιος Όργάνωσις» στο κεφ. Ζ.

2. Κυβέρνηση Γ. Θεοτόκη, ύπουργός τών Έξωτερικών Γ. Μπαλατζής.

Ἡ φράση «ἀντὶ νὰ φροντίση διὰ τοὺς ὑποδούλους κλπ.», ἦταν ἤδη ἓνας πολὺ σαφὴς ὑπαινιγμός, ἀλλὰ τὴν ἐπομένη, στὸ φύλλο τῆς 24 Φεβρουαρίου, ἡ ταύτιση καὶ ἡ καταγγελία διατυπώνονται ἀκόμα πιὸ συγκεκριμένα, καὶ συνάμα ἐπεκτείνονται ἀναδρομικὰ σὲ ἐνέργειες «σκοπὸν ἔχουσας τὸν περιορισμὸν τῶν λαϊκῶν δικαιωμάτων καὶ τὸ κλείσιμον τῆς Βουλῆς»: «Ὅπισθεν τῶν ἐνεργειῶν τούτων ἐκρύπτοντο προστάται ἰσχυροί, οὓς (ὁ κ. Θεοτόκης) δὲν εἶχε τὴν τόλμην νὰ δυσαρεστήσῃ (. . .) οὕτως ὥστε οἱ πρωτεργάται αὐτῶν νὰ εἰσπηδήσουν πανταχοῦ καὶ νὰ πέσουν ὄλα εἰς χεῖρας των. Ὅταν δὲ οὔτοι ἐνόμισαν ἑαυτοὺς στερεῶς ἐγκαθιδρυμένους εἰς τὰς κενὰς ἔδρας τοῦ διαλυθέντος Κομιτάτου, ἀπεφάσισαν νὰ ἐγκαταστήσουν ἐπίσημον τρομοκρατικὸν κέντρον ἐν Ἀθήναις (. . .)».

Ὁ στόχος τῶρα ἐπισημαίνεται καθαρὰ: διάδοχος τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου ἦταν ἡ «Πανελληνίος Ὀργάνωσις», δηλαδὴ ὁ συνταγματάρχης Δαγκλῆς καὶ οἱ συνεργάτες του. Ἰδιοκτῆτης καὶ διευθυντῆς τοῦ «Ἐμπρὸς» ἦταν ὁ Δ. Οἶκ. Καλαποθάκης, ἓνας ἀπὸ τοὺς πρωτεργάτες τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου κ' ἐμψυχωτῆς του στὰ πρῶτα του χρόνια.

*Ἄλλες ἐφημερίδες, ὅπως οἱ «Καιροί» τοῦ Κανελλίδη, υἱοθετοῦν τὴν ταύτιση κ' ἐπιτείνουν τὴ σύγκυση: «(. . .) Οἱ εὐάριθμοι αὐτοὶ ἄνθρωποι ἔχουσιν εἰς χεῖρας αὐτῶν δύο ἢ τρεῖς ἑκατοντάδας χιλιάδων δραχμῶν πρὸς ὑπεράσπισιν δῆθεν τοῦ πάσχοντος Ἑλληνισμοῦ ἐν Θράκῃ, Ἡπείρῳ καὶ Μακεδονίᾳ, τὰ ὅποια διανοοῦνται νὰ διαθέσωσιν εἰς ὀργανωσιν κακοποιῶν συμμοριῶν πρὸς ἐκβίασμον ἐν ἀνάγκῃ δὲ καὶ φόνον τῶν δυσπειθῶν εἰς τὰ προστάγματα αὐτῶν πολιτῶν».

Δὲν ἔμεινε παρὰ νὰ γραφοῦν ὀνόματα: καὶ τὰ ἔγραψε τὸ «Νέον Ἄστυ» τὴν ἴδια μέρα, 24 Φεβρουαρίου, σὲ στήλῃ καθαρὰ εἰδησεογραφικῇ:

«Ποικίλα σχόλια καὶ διαδόσεις ἐπροκάλεσεν ἡ χθὲς δημοσιευθεῖσα προκήρυξις τῆς ἀοράτου Ἑταιρίας «Πανελληνίος Ἐθνικὴ Ὀργάνωσις». Ἐπικρατεστέρα γνώμη ἦτο ὅτι ἡ Ἑταιρία αὕτη ἀποτελεῖται ἐξ ἀξιωματικῶν τοῦ στρατοῦ. Ρητῶς δὲ ἀνεφέροντο τὰ ὀνόματα τῶν κ.κ. Δαγκλῆ, συνταγματάρχου, Ζυμβρακάκη, ἱλάρχου, Τσόντου, λοχαγοῦ κλπ. Οἱ ὀνομαζόμενοι τὰ πρόσωπα ταῦτα ἐβεβαίουν ὅτι ἡ Ἑταιρία ἔχει σκοποὺς ἀπολυταρχικοὺς καὶ ὅτι πολλάκις ἠκούσθησαν μέλη αὐτῆς τονίζοντα τὴν ἀνάγκην νὰ κλεισθῇ ἡ Βουλὴ καὶ ἐν γένει ν' ἀνασταλῇ ἡ λειτουργία τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος (. . .)».

Ἡ διάψευση ἀκολούθησε, ἄμεση καὶ κατηγορηματικῇ. Τὴν παραθέτουμε ὅπως διατυπώθηκε τὴν ἐπομένη 25 Φεβρουαρίου στὸ «Νέον Ἄστυ», στὴν ἴδια δηλαδὴ ἐφημερίδα ποῦ εἶχε ἀναγράψει τὴν προτεραία τὰ ὀνόματα τῶν ἀξιωματικῶν:

ΔΗΛΩΣΙΣ ΤΟΥ κ. ΔΑΓΚΛΗ

Ὁ συνταγματάρχης κ. Δαγκλῆς ἐπισκεφθεὶς τὰ γραφεῖα ἡμῶν ἐδήλωσεν, ὅτι ὄχι μόνον δὲν μετέχει ὅπωςδῆποτε τῆς ἐταιρίας ταύτης, ἐὰν ὑπάρχη, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀποδοκιμάζει, θεωρῶν κωμικὴν καὶ τὴν ὑπαρξιν καὶ τὸν σκοπὸν καὶ τὴν προκήρυξίν της, τὴν πλήρη ἀσυναρτησιῶν καὶ ἀγραμματοσύνης.

Ὁ κ. Δαγκλῆς ἐξέφρασε τὴν ὑπόνοιαν, ὅτι ἐνδέχεται ἐταιρία τοιαύτη νὰ μὴ ὑφίσταται καθόλου, νὰ πρόκειται δὲ περὶ ἡλιθίας φάρσας ἢ καὶ περὶ τεχνάσματος, σκοπὸν ἔχοντος νὰ ἐνοχοποιήσῃ αὐτὸν καὶ τοὺς ἄλλους συναδέλφους του, ὧν τὰ ὀνόματα ἐκυκλοφόρησαν διὰ τῶν διαδόσεων.

Ἡ δῆλωση παρουσιάζει ἑλαφρὲς παραλλαγὰς ἀπὸ ἐφημερίδα σ' ἐφημερίδα, γιὰτὶ δὲν ἔγινε μὲ κείμενο γραπτὸ καὶ ὁμοίμορφο, ἀλλὰ προφορικὰ. Ἡ πιὸ ἐνδιαφέρουσα παραλ-

λαγή είναι ή σύντομη συνέντευξη, πού δημοσιεύθηκε τήν ίδια μέρα στήν εφημερίδα «Ακρόπολις» τοῦ Γαβριηλίδη :

ΤΙ ΛΕΓΕΙ Ο κ. ΔΑΓΚΛΗΣ

Εἶναι κατώτερον ἐμοῦ ὡς στρατιώτου νά παρίσταμαι ἐνεχόμενος καί δρῶν εἰς ὑπόθεσιν τοιαύτης οἰκτρᾶς κωμικότητος· εἶναι κατώτερον τῆς ἀντιλήψεώς μου νά παρίσταμαι ὡς ἐγκρίνων ἐλλεινότητος ἀξίας μυκτηρισμοῦ· κολακεύομαι δὲ νά πιστεύω ὅτι εἶναι κατώτερον καί τῶν γραμματικῶν μου ἀκόμη γνώσεων νά παρίσταμαι δράστης τοῦ ἀγραμμάτου ἐκείνου συνουθυλεύματος νεφελώματος ἰδεῶν (...).

Ὅμολογῶ ὅτι δὲν ἤξεύρω καί ὁ ἴδιος τί νά εἶπω. Πρόκειται περὶ φάρσας ; Πρόκειται περὶ τεχνάσματος δὲν ἤξεύρω τίνων, διὰ νά ἐνοχοποιήσουν ἡμᾶς ; Καί αὐτὸ δὲν θέλω νά τὸ πιστεύσω. Εἶναι τόσον μεγάλη ἡ ἐν τῇ ὅλῃ ὑποθέσει δόσις τῆς ἡλιθιότητος, ὥστε δὲν φαντάζομαι Ἕλληνας ἔχοντας τοιοῦτον προνόμιον !

Οἱ συζητήσεις γύρω ἀπὸ τὴν μυστικὴ ὀργάνωση, τὰ ὀνόματα τῶν ἀξιωματικῶν καί τίς διαφεύσεις, συνεχίσθηκαν ἐπὶ λίγες μέρες, ἔντονος καί προκλητικῆς στίς στήλες τῶν εφημερίδων, πῶς συγκρατημένες στὸ βῆμα τῆς Βουλῆς, ὅπου μίλησαν ὁ βουλευτὴς Γ. Καρσίσκῆς καί ὁ πρωθυπουργὸς καί ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Γ. Θεοτόκης. Τὸ «Ἐμπρὸς» ἐξακολούθησε νά ζητεῖ ἀνακρίσεις, ἐξαιρώντας ὁμως τώρα «τοὺς μετὰ τοσαύτης παρησίας διαφεύσαντας τὴν συμμετοχὴν των καί διαμαρτυρηθέντας κατὰ τῆς πράξεως τὰς ἡμέρας αὐτὰς (26 Φεβρ.). Τέλος, σὲ ἀπόσταση περίπου ἐνὸς μηνὸς ἀπὸ τὰ γεγονότα, ἡ «Πατρις» τῆς 25 Μαρτίου δημοσίευσε «πολύκροτο», ὅπως τὸ χαρακτηρίζει, δίστηλο ἄρθρο τῆς Vossische Zeitung τοῦ Βερολίνου, συνοψίζοντας τὰ γραφόμενά του : « (...) Ὁ ἀρθρογράφος ὁμιλεῖ κατόπιν περὶ ὑπάρξεως στρατιωτικοῦ κόμματος, τοῦ ὁποίου κορυφαῖος εἶναι ὁ συνταγματάρχης Δαγκλῆς καί τὸ ὁποῖον σκοπεῖ ὅπως ἰδρῦση ἐν Ἑλλάδι στρατιωτικὴν δικτατορίαν ὑπὸ τὸν Διάδοχον». Ἡ καθυστερημένη ὁμως αὕτῃ ἐνημέρωση ἐπέφτε πιά στὸ κενό.

Ἔτσι ξεθύμανε ἡ ἀπόπειρα νά ἐνοχοποιηθεῖ ὁ Δαγκλῆς ὡς ἐμπνευστὴς καί πρωτεργάτης ἐνὸς κινήματος συγκεχυμένου, πάντως ἀντιδραστικοῦ κατὰ βάση. Καί ἡ ἄλλοπρόσ-αλλη «Πανελληνίος Ἐθνικὴ Ὀργάνωσις» ἐξαφανίσθηκε χωρὶς νά δημιουργήσει κανένα ρεῦμα δικτατορίας ὑπὸ τὸν Διάδοχο Κωνσταντῖνο. Ἀπεναντίας. Ἐξελίχθηκαν ἐντονώ-τερες οἱ ἐπαναστατικῆς ζυμώσεις, ἰδίως στίς τάξεις τῶν ὑπαξιωματικῶν καί τῶν νέων ἀξιωματικῶν, καί πλήθαιναν οἱ συνωμοτικῆς ἐνέργειες, πού κατέληξαν στήν ἐμφάνιση τοῦ «Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου» καί στὸ Κίνημα τῆς 15 Αὐγούστου.

2. ΤΟ ΓΟΥΔΙ

Ἡ ἀνάμιξη τοῦ Δαγκλῆ.—Ἀπὸ ἀνθυπασπιστῆς ὡς ἀντιστράτηγος, ὁ Δαγκλῆς, ὅταν πρόκειται ν' ἀναφέρει τὴν προσωπικὴ του συμμετοχὴ σὲ ὁμαδικῆς ἐνέργειες, περιορίζεται στὰ ἐλάχιστα ἀπαραίτητα. Αὐτὴν τὴν φορὰ συμβαίνει νά βρίσκονται δύο ἐπιστολῆς του — ἡ δευτέρη συμπληρωματικὴ τῆς πρώτης — πολὺ διαφωτιστικῆς τόσο γιὰ τὴν ἔκταση ὅσο καί γιὰ τὰ ἐλατήρια τῆς συμμετοχῆς του στὸ Κίνημα τῆς 15 Αὐγούστου. Ἀπευθύνονται σὲ πρεσβύτερο καί ὡς φαίνεται κάπως ἀγαπητὸ συνάδελφο, τὸν συνταγματάρχην Ἰωάννη Κωνσταντινίδην, ἀξιωματικὸ «εὐπαίδευτο», ὅπως ἔλεγαν τότε, πού εἶχε διατελέσει ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν σὲ μιὰ κυβέρνησις Δημητρίου Ράλλη τὸ 1903 κι' ὑπηρετοῦσε τώρα στὸ Ναύπλιο.

Παραθέτουμε επίσης μιὰ ἀπάντησι τοῦ Ἰ. Κωνσταντινίδη, ἐπειδὴ εἶναι κι' αὐτὴ ἐνδεικτικὴ τῶν συγκεχυμένων ἐντυπώσεων ποὺ προκάλεσε ἡ ἀνάμιξι τοῦ Δαγκλῆ καὶ ἡ στάσι τοῦ Διάδοχου Κωνσταντίνου, ἴσως ὁμως λίγο καὶ τοῦ συγκεχυμένου μυαλοῦ τοῦ ἐπιστολογράφου.

Πρώτη ἐπιστολὴ Δαγκλῆ :

Κηφισία 1 Ἰουλίου 1909

Ἀγαπητὲ φίλε,

Ἀπαντῶν εἰς τὴν χθεσινὴν ἐπιστολὴν σας, ἦν πρὸ μικροῦ ἔλαβον, ἐμπιστεύομαι ὑμῖν κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν σας, τὰ κατ' ἐμέ :

Βλέπων τὴν δικαίαν ἀγανάκτησιν τῶν ἀξιωματικῶν καὶ τοῦ λαοῦ ἐν γένει διὰ τὴν ὑπὸ στρατιωτικὴν ἐποψιν ἀξιοθρήνητον κατάστασιν, εἰς ἣν εὐρέθη τὸ Κράτος, εἰς τόσον κρισίμους περιστάσεις καὶ τὴν τάσιν ἐπομένως αὐτῶν εἰς τὸ νὰ συνωμοτῶσι πρὸς ἀνόρθωσιν τῶν πραγμάτων τῆς πατρίδος, ἐσκέφθην ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ ποδηγετήσωμεν οἱ ἀνώτεροι τοὺς νέους ἀξιωματικούς καὶ νὰ συγκρατήσωμεν αὐτοὺς ἵνα μὴ παρεκτραπῶσιν εἰς ἐπικινδύνους ἐνεργείας, συσκεπτόμενοι καὶ ἀποφασίζοντες ἡμεῖς κατὰ τίνα ὅσον οἶόν τε ἀβλαβέστερον τρόπον θὰ ἡδυνάμεθα νὰ ἐπιβάλωμεν τὴν δέουσαν ἐνεργείαν πρὸς βελτίωσιν τῆς καταστάσεως κλπ.

Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀπεφάσισα ν' ἀνταλλάξω ἰδέας μετὰ τινων ἀνωτέρων ¹. Ἡ ἐνεργεία μου αὕτη ἐγένετο γνωστὴ καὶ διετάχθη ὁ διοικητὴς τῆς Πας Μερραρχίας ² νὰ ἐξετάσῃ. Κληθεὶς παρ' αὐτοῦ δὲν ἐδίστασα νὰ τοῦ περιγράψω τὴν κατάστασιν καὶ νὰ τῷ ὁμολογήσω τὴν ἐνεργείαν μου, παραστήσας εἰς αὐτόν, ὅτι τοιαύτη τις ἐνεργεία οὐ μόνον θὰ συνετέλει εἰς τὴν λῆψιν σοβαρῶν μέτρων ὑπὲρ τοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ θὰ ἦτο ἐπωφελὴς καὶ εἰς τὸν Διάδοχον καὶ εἰς τὴν Βασιλείαν καὶ παρακαλέσας αὐτόν νὰ τὴν ἀσπασθῇ καὶ νὰ τεθῇ ἐπὶ κεφαλῆς τοιαύτης τινὸς ἐνεργείας. Ἄλλ' ὁ στρατηγός, πιστὸς εἰς τὸ γράμμα τῆς πειθαρχίας, ὠμολόγει μὲν ὅτι εὐρισκόμεθα εἰς κακίστην κατάστασιν, ἀλλὰ δὲν ἀπεδέχθη τὴν πρότασιν μου, συμβουλεύσας με νὰ μὴ ἀναμιχθῶ εἰς τοιαύτας ἐνεργείας. Ἀνέφερε δὲ ὡς εἰκὸς ταῦτα εἰς τὸν Διάδοχον, ὅπερ μάλιστα καὶ ἐγὼ τὸν παρεκάλεσα νὰ κάμῃ. Ὁ Διάδοχος ἔκρινε καλὸν νὰ μὲ τιμωρήσῃ.

Τὴν ἐπιούσαν παρουσιάσθην εἰς τὸν Διάδοχον, εἰς ὃν εἶπον ὅτι δὲν παραπονοῦμαι κατὰ τῆς ποινῆς μου, ἀλλὰ τὸν παρακαλῶ νὰ λάβῃ ἢ μᾶλλον νὰ ὑποδείξῃ τὴν λῆψιν ταχέως σοβαρῶν μέτρων πρὸς κατάπausιν τῆς οἰκτρᾶς καταστάσεως καὶ πρὸς παρασκευὴν πραγματικοῦ στρατοῦ. Τοῦ παρέστησα ἔτι τὴν καλὴν πρόθεσιν τῶν ἐνεργειῶν μου καὶ τὸ συμφέρον τῆς ἐνισχύσεως τῆς Βασιλείας καὶ τοῦ ἰδίου διὰ ἰσχυροῦ στρατοῦ,

1. Βλ. σημ. στὴν ἐπόμενη ἐπιστολή.

2. Ὁ ὑποστράτηγος Ἰ. Δημόπουλος.

καὶ πολλὰ ἄλλα ἃ δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ ἐκθέσω ἐν συντόμῳ, ἐν στενῇ ἐπιστολῇ.

Ὁ Διάδοχος εἶναι σφόδρα λυπημένος, ὁμολογεῖ καὶ αὐτὸς τὴν λυπηρὰν κατάστασιν εἰς ἣν εὐρέθημεν, ἀναγνωρίζει ὅτι οἱ ἀξιωματικοὶ ἄγονται ἐξ εὐγενοῦς καὶ πατριωτικοῦ σκοποῦ, ἀλλ' ἐν γένει ἀποκρούει τοιαῦτα κινήματα ὡς ἀντιπειθαρχικὰ καὶ δὲν ἐπιδοκιμάζει, κατ' οὐδένα τρόπον, αὐτά. Μὲ παρεκάλεσε δὲ κατ' ἐπανάληψιν νὰ συντελέσω τὸ κατ' ἐμὲ εἰς τὸ νὰ μὴ ἐπαναληφθῶσιν. Θὰ εἶχον ὅλην τὴν πρὸς τοῦτο διάθεσιν καὶ ἐπιθυμίαν, ἀλλὰ φοβοῦμαι πολὺ ὅτι εἶναι ἀργὰ πλέον. Τοῦλάχιστον εἶδον ὅτι εἶναι ἀμετάτρεπτοι τινὲς οὓς ἠθέλησα νὰ νουθετήσω. Ἴσως αἱ ἔξω φρουραὶ εἶναι ἡσυχώτεροι καὶ δὲν γενικευθῆ ἢ ὑπόθεσις, ἢ ἴσως ὁ Βασιλεὺς λάβῃ ἀφ' ἑαυτοῦ, ὅπερ εὐχομαι, σωστικὰ μέτρα καὶ προλάβῃ ἐπικινδύνους ἐξεγέρσεις.

Ταῦτα εἶναι, φίλτατε Γιάννη, τὰ κατ' ἐμέ. Σᾶς παρακαλῶ νὰ μείνωσ' ταῦτα μεταξὺ ἡμῶν, διότι σᾶς τὰ γράφω ἐμπιστευτικῶς, ὡς μοῦ τὰ ἐζητήσατε.

Τὴν ἀνακοίνωσίν σας ἀναμένω εὐχαρίστως, προτιμῶ ὅμως νὰ μοῦ τὴν στείλετε ταχυδρομικῶς ἐκτὸς ἂν δὲν βλάπτει ἄλλως.

Ἦδη καθησυχάζω εἰς τὴν ἐνταῦθα οἰκίαν μου.

Σὲ φιλῶ, Σὸς

Π. Δαγκλιῆς

*Ἄλλη ἐπιστολὴ Δαγκλιῆ :

Κηφισία 9 Ἰουλίου 1909

Φίλτατέ μου,

Δὲν ἀπήντησα ἀμέσως εἰς τὴν βραχεῖαν ἐπιστολήν σας τῆς 4 τρέχοντος, διότι διαρκούσης τῆς ὑπουργικῆς κρίσεως ἐθρυλεῖτο ὅτι ἀφεύκτως θὰ ἦσθε ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, δι' ὃ καὶ πεποιθήσιν εἶχον σχηματίσει, καὶ ἀνέμενον ἐπομένως νὰ σᾶς συγχαρῶ συγχρόνως. Δυστυχῶς ὅμως δὲν ἔλαβον τὴν εὐχαρίστησιν ταύτην.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἐπεισόδιόν μου, βεβαίως δὲν ἀνέμενον συγχαρητήρια διὰ τὴν ἐνέργειάν μου, διὰ δὲ τῆς λέξεως ἀνακοίνωσεως, ἦν μοι ἐγράφετε ἐν τῇ πρώτῃ ἐπιστολῇ σας, ἐφαντάσθην ὅτι θὰ μοὶ ἀνεκοινοῦτε καμμίαν σχετικὴν ἰδέαν ἢ ἐνέργειάν σας. Ὁμολογῶ ὅμως ἀφ' ἐτέρου ὅτι μὲ ἐξέπληξεν τὸ ὅτι σᾶς κατέλαβε συναίσθημα λύπης ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἐπιστολῆς μου, καὶ δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω εἰς τί πρέπει ν' ἀποδώσω τοῦτο.

Ἡ ἐνέργειά μου εἰς δύο λέξεις συνίστατο εἰς τὸ ἐξῆς : Συνεχόμενος ὑπὸ λύπης ἐκ τῆς οἰκτρᾶς ὑπὸ στρατιωτικὴν ἔποψιν καταστάσεως εἰς ἣν εὐρέθη ἢ πατρίς μας, καὶ ἀκούων περὶ συνωμοσιῶν καὶ συσκέψεων τῶν

κατωτέρων αξιωματικών, μόνος ἐκ τῶν ἐν Ἀθήναις ἀνωτέρων ἔλαβα τὴν πρωτοβουλίαν¹ νὰ συνεννοηθῶ μετὰ τινῶν ἐκ τούτων, ἵνα εὐρωμεν τὸν

1. Ἡ φράση «μόνος ἐκ τῶν ἐν Ἀθήναις ἀνωτέρων ἔλαβα τὴν πρωτοβουλίαν . . .», γράφεται καὶ ὑπογράφεται ἀπὸ τὸν Δαγκλῆ 10-15 μέρες μετὰ τὰ γεγονότα πού ἐξιστορεῖ, χωρὶς κἀν τὴν τυπικὴ προφύλαξιν τοῦ «μεταξὺ ἡμῶν» καὶ τοῦ «ἐμπιστευτικῶς» τῆς προηγούμενης ἐπιστολῆς. Γράφεται καὶ ὑπογράφεται καὶ δημοσίᾳ ἀμέσως μετὰ τὸ Κίνημα, στὴν ἐπιστολὴν τοῦ πού δημοσιεύεται παρακάτω (βλ. σ. 454).

Ὁ στρατηγὸς Παρασκευόπουλος (Λεωνίδα Ι. Παρασκευόπουλου, ἀντιστρατήγου, Ἀναμνήσεις, τ. 1ος, 1933, σ. 89) παρουσιάζει ἄλλη ἐκδοχή: «Βλέπων ὅτι τὰ γεγονότα ἔβαινον ταχέως πρὸς μίαν ἀλλαγὴν καταστάσεως προκληθησομένην ὑπὸ μόνον τῶν κατωτέρων αξιωματικῶν ἐπεζήτησα νὰ τοὺς σταματήσω ὀλίγον, ἵνα ἐνεργήσουν ἀπὸ κοινοῦ οἱ ἀνώτεροι. Τὴν γνώμην μου ταύτην ἐγνώρισα καὶ εἰς ἄλλους συναδέλφους, ἀπεφασίσαμεν δὲ μερικὸι νὰ συνέλθωμεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ στρατηγοῦ Δαγκλῆ». Ἐδῶ ὁ Δαγκλῆς περιορίζεται νὰ προσφέρει τὸ σπῆτι τοῦ: «Ἀπεφασίσαμεν νὰ συνέλθωμεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ στρατηγοῦ Δαγκλῆ». Αὐτά, ὅμως, γράφονται, ὄχι 10-15 μέρες μετὰ τὰ γεγονότα, ὅποτε ὁ καθένας μποροῦσε νὰ ἐλέγξῃ τὴν ἀκρίβειά τους, ἀλλὰ μετὰ 24 χρόνια, καὶ πολὺ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δαγκλῆ, ὅταν πιά ἐλάχιστοι θὰ μποροῦσαν ν' ἀμφισβητήσουν τὰ γραφόμενα.

Ἄν χρειάζοτανε πρόσθετη μαρτυρία γιὰ τὴν πατρότητα τῆς πρωτοβουλίας τῶν ἀνωτέρων, τὴν παρέχει ὁ Θ. Πάγκαλος (Τὰ Ἀπομνημονεύματά μου, τ. Α', 1950, σ. 51), σαρκάζοντας τὴν ἀπόπειρα νὰ καθοδηγηθεῖ ἡ ὄρμη τῶν νεωτέρων: «(. . .) Τὸ κίνημα τῶν ἀνωτέρων, οὕτω, ἀπεδείχθη πομφόλυξ ἥτις διερράγη μετὰ μίαν ἀπλὴν φυλάκισιν τοῦ ἀρχηγοῦ του». Πόσο εὐλογία ἦταν ἡ ἀνησυχία τοῦ Δαγκλῆ μήπως «πρὸς ἀνθρώπων τῶν πραγμάτων τῆς πατρίδος» οἱ νεώτεροι «παρεκτραπῶσιν εἰς ἐπικινδύνους ἐνεργείας», μαρτυρεῖ πάλι ὁ Πάγκαλος ὅταν βεβαιώνει (δ.π. σ. 49), ὅτι στὸ ἀρχικὸ «πρωτόκολλον» τοῦ Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου, γραμμένον μετὰ κόκκινη μελάνη, ὑπῆρχε «διάταξις περὶ τῆς ἐν ἀνάγκῃ καταφυγῆς εἰς τὴν ἐνοπλίον βίαν».

Κατὰ μιὰ τρίτη ἐκδοχὴ (Ν. Π. Ἀποστολοπούλου, Τὰ πρόθυρα τῆς Μεταπολιτεύσεως, «Ἐλεύθερον Βῆμα» 15 Ἰανουαρίου 1932), ἡ ἀνάμιξις τοῦ Δαγκλῆ καὶ ἡ παρέμβασις τοῦ Διαδόχου παρουσιάζεται ὡς ἐξῆς: «(. . .) Ὁ Κωνσταντῖνος ἐγνώριζε τὴν προπαρασκευήν, ἐπληροφόρηθη μάλιστα ὅτι ἐπιτροπὴ δρώντων αξιωματικῶν ἐπεσκέφθη κατ' οἶκον τὸν Δαγκλῆν. Ἐπρότειναν εἰς τὸν Δαγκλῆν τὴν ἀρχηγίαν, τὴν ὅποιαν οὗτος ἠρνήθη. Δὲν ἠρνήθη ὅμως νὰ συζητήσῃ μαζί των. Ὁ Διάδοχος προσκαλέσας τὸν Δαγκλῆν εἶδεν αὐτὸν δικαιολογοῦντα ἀκαδημαϊκῶς τοὺς συνωμώτας.

« — Ἐγὼ δὲν θέλω νὰ σκέπτωνται οἱ αξιωματικοί.

— Μά, Ὑψηλότατε, θέλετε δὲν θέλετε θὰ σκέπτωνται».

Ὁ Ν. Ἀποστολόπουλος ἀνῆκε στὸ Γραφεῖο τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων ἀπὸ τὸ 1920 ἕως τὸ 1924 καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι πειστικὴ. Εἶδαμε, ὅμως, ἀπὸ τὸ ἴδιον τὸ χερί τοῦ Δαγκλῆ, ὅτι δὲν ἐπρόκειτο γιὰ ἐπίσκεψιν ἐπιτροπῆς «δρώντων αξιωματικῶν» ἀλλὰ γιὰ σύσκεψιν ἀνωτέρων κατὰ πρόσκλησιν τοῦ ἴδιου τοῦ Δαγκλῆ, ὅτι σ' αὐτὸ τὸ στάδιον τῆς προετοιμασίας τοῦ Κινήματος, πάντως, δὲν ἔγινε πρότασις ν' ἀναλάβει τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ὁ Δαγκλῆς καὶ συνεπῶς δὲν παρουσιάστηκε περίπτωσις νὰ τὴν ἀρνηθεῖ, καὶ τέλος, ὅτι στὴ συνομιλίαν τοῦ μετὰ τὸν Διάδοχον δὲν περιορίστηκε νὰ δικαιολογήσῃ «ἀκαδημαϊκῶς» τοὺς συνωμώτας, ἀλλὰ μίλησε μετὰ παρρησίαν γιὰ τὴν ἐπικείμενη ἐξέγερσιν. Ἀπὸ τὴν ὅλην περιγραφὴ ἀπομένει ἡ κατακλιθεῖσα μετὰ τὴν στιχομυθίαν Διαδόχου-Δαγκλῆ. Αὐθεντικὴ ἢ μὴ, εἶναι ἀληθοφανής, ἐπιτυχημένη στὴ διατύπωσίν της, καὶ γι' αὐτὸ εὐπρόσδεκτη.

τρόπον ἐπιβολῆς ὅπου δεῖ πρὸς ἐφαρμογὴν ἐπὶ τέλους ἔθνικοῦ στρατιωτικοῦ προγράμματος καὶ ταχεῖαν συγκρότησιν στρατοῦ ἀξίου τοῦ ὀνόματός του. Γνωσθεῖσης τῆς ἐνεργείας μου ταύτης δὲν ἐδίστασα νὰ εἶπω εὐθαρσῶς καὶ εἰς τὸν Μέγαρχον καὶ εἰς τὸν Διάδοχον ὅτι εἰς τὴν κρίσιμον περίστασιν, ἦν διάγομεν ἀπαιτοῦνται μέτρα δραστικά, ἔστω καὶ μὴ ἐντελῶς νόμιμα, διὰ ν' ἀνανήψωμεν καὶ διορθωθῶμεν στρατιωτικῶς.

Εἶναι τοῦτο ἀξίον νὰ προξηγήσῃ λύπην ; Διατί ; Διότι εἶναι ἀντιπειθαρχικὸν ἢ διότι δὲν εἶναι ἀρκετὰ ριζοσπαστικόν ; Πολὺ ἐπεθύμουν νὰ μάθω τὴν γνώμην σας περὶ τούτου καὶ ἰδίως περὶ τοῦ αἰτίου τῆς λύπης σας.

*Ἄν σᾶς εἶναι εὐκόλον παρακαλῶ νὰ μοὶ γράψητε περὶ αὐτοῦ, ἄλλως ὅταν ἀνταμωθῶμεν θὰ μοὶ ἀναπτύξετε τὴν γνώμην σας κλπ.

Μετὰ πολλῆς ἀγάπης, Ὑμέτερος
Π. Γ. Δαγκλιῆς

*Ἀπάντησις τοῦ Ἰ. Κωνσταντινίδου :

Ναύπλιον 14 Ἰουλίου 1909

*Ἀγαπητέ μου Παναγιώτη,

*Ἐχω τὸ ἐλάττωμα νὰ εἶμαι στριφνὸς εἰς τὴν ἔκφρασιν, νὰ λέγω ἢ γράφω ὀλίγα — ἴσως καὶ ἀσαφῶς — καὶ νὰ ἐννοοῦν πολλὰ οἱ ἀκούοντες ἢ ἀναγινώσκοντές με. Τὸ ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἐπιστολῆς σου συναίσθημα λύπης, ὅπερ μὲ κατέλαβεν, ἀποδοτέον οὐχὶ εἰς εἰδικὴν ἐννοίαν τῶν γραφομένων σου, ἀλλ' εἰς τὴν γενικὴν, διότι ἐκ τούτων ἐπέισθην τελείως, ἐνῶ ἀκόμη ἐβαυκαλιζόμεν ν' ἀμφιβάλλω, ὅτι ἡ κατάστασις τῶν στρατιωτικῶν εἶναι λυπηροτάτη.

Μὲ προκαλεῖς νὰ ἐκφέρω γνώμην περὶ τῶν πρακτέων, ἅτινα θὰ συντελοῦν εἰς τὴν ἐπανόρθωσιν τῶν στρατιωτικῶν πραγμάτων. Δὲν θὰ τὸ πράξω, διότι εἶναι ματαιοπονία. Ἐματαιοπόνησες καὶ σὺ Παναγιώτη μου ¹. Δὲν ἐπέισθης περὶ τούτου ἐκ τῶν ὑστέρων ; Ἐχάσαμεν τὸ κρέτιτο οἱ ἀνώτεροι. Καὶ ἦτο φυσικὸν τοῦτο, διότι τὸ Κράτος ἄφησε ἐλευθέραν τὴν εἴσοδον εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀνωτέρων παντός, ὅστις ὅπωςδῆποτε ἔφθασε πρὸ τῆς θύρας.

Σὲ φιλῶ μὲ πολλὴν ἀγάπην, φίλος σου,

Ἰ. Κωνσταντινίδης

1. Ὡστόσο, ὁ συνταγματάρχης Κωνσταντινίδης δὲν ἀπαξίωσε νὰ «ματαιοπονήσῃ» καὶ ἐκεῖνος μετὰ πέντε μῆνες, ἀναλαμβάνοντας τὸ ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν στὴν κυβέρνησις Κυριακούλη Μαυρομιχάλη γιὰ λίγες ἐβδομάδες, μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Λαπαθιώτη.

‘Υπόμνημα στον Βασιλέα.—Τὸ σημαντικώτερο κείμενο τοῦ ‘Αρχείου γι’ αὐτὴν τὴν περίοδο εἶναι ἓνα *Σχέδιον ὑπομνήματος πρὸς τὸν Βασιλέα, συνταχθὲν περὶ τὸ τέλος Ἰουνίου 1909, ἀλλὰ μὴ δοθὲν ἔνεκα ἄλλης τροπῆς τῶν πραγμάτων*, ὅπως σημειώνει καὶ μονογράφει στὸ περιθώριο ὁ Δαγκλῆς. Ὁ ἴδιος σημειώνει πλάι στὴν ἐπικεφαλίδα : «*Σχέδιον πρὸ τοῦ Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου.*»

Τὸ κείμενο αὐτὸ εἶναι δλόγραφο τοῦ Δαγκλῆ καὶ ἔχει στὸ τέλος τὴν μονογραφή του. Ὑπάρχει ἐπίσης καλλιγραφημένο ἀντίγραφό του σὲ ἡμίκλαστο, ἔτοιμο νὰ δοθεῖ.

Ἀπὸ τὴν ἡμερομηνία καὶ ἀπὸ τὸ περιεχόμενο ἐξάγεται χωρὶς ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ πόρισμα τῶν συνεννοήσεων μεταξύ ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν, πού εἶχε προκαλέσει ὁ Δαγκλῆς. Κείμενο πολὺ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ Κινήματος, πολὺ ἐνδιαφέρον, ἐπίσης, γιὰ τὴν προσωπικὴ τοποθέτηση τοῦ Δαγκλῆ. Εἶναι ἓνα ἀριστοτεχνικὸ ζύγισμα τῶν συνταγματικῶν δικαιωμάτων τοῦ Στέμματος καὶ τῆς Βουλῆς, ἐντεχνη παρότρυνση στὸν Βασιλέα νὰ κάνει χρῆση τῶν προνομίων πού τοῦ παρέχει τὸ Σύνταγμα, ἀλλὰ καὶ ταυτόχρονα ρητὴ ὑπόμνηση ὅτι *ἡ χρῆσις τῶν προνομίων ὑπάγεται ὑπὸ τὴν λαϊκὴν κρίσιν καὶ δὲν δύναται νὰ εἶναι μέσον δεσποτικῆς διοικήσεως.* Ἄς προσθέσουμε ἀκόμα ὅτι, γιὰ μᾶς τοὺς μεταγενέστερους, πολλαπλασιάζεται τὸ ἐνδιαφέρον αὐτοῦ τοῦ ἐγγράφου ἀν σκεφθοῦμε διαβάζοντάς το πόσες τρικυμίες ἔμελλαν νὰ ξεσπάσουν στὸν τόπο, ἔπειτα ἀπὸ πέντε-ἕξι χρόνια, μὲ τὴν ἀσύνητη χρῆση πού ἔγινε τοῦ συνταγματικοῦ μηχανισμοῦ.

Μεγαλειότατε,

Οἱ ὑπογεγραμμένοι ἀξιωματικοὶ ἢ ἀντιπρόσωποι τῶν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν στρατῶν, ὧν εἴσθε ὁ ὑπέρτατος ἀρχηγός, λαμβάνομεν τὴν τιμὴν νὰ προσφύγωμεν εὐλαβῶς εἰς τὴν Ὑμετέραν Μεγαλειότητα καὶ ἐπικαλεσθῶμεν τὴν ταχίστην καὶ ἐνεργὸν ἐπέμβασιν Αὐτῆς πρὸς διάσωσιν τοῦ πανταχόθεν διαρρέοντος σκάφους τῆς Ἑλληνικῆς ἡμῶν πατρίδος.

Δὲν ἀμφιβάλλομεν, Μεγαλειότατε, ὅτι αἰμάσσει ἡ βασιλικὴ Ὑμῶν ψυχὴ βλέπουσα τὴν ἀξιοδάκρυτον κατάστασιν εἰς ἣν περιῆλθε τὸ Κράτος μετὰ πολλῶν δεκαετηρίδων συνταγματικῶν βίων. Πάντες οἱ κλάδοι τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ Κράτους, ἡ ἐκπαίδευσις, ἡ δικαιοσύνη, τὰ οἰκονομικά, ἡ δημοσία ἀσφάλεια, ὁ στρατός, τὸ ναυτικὸν κλπ., πᾶσχοι καὶ βαθμηδὸν παραλύουσιν, οἱ ζωτικώτεροι δὲ παράγοντες τοῦ τόπου ἢ γεωργία, ἡ κτηνοτροφία, ἡ βιομηχανία κλπ. δι’ ὧν ἀναπτυσσομένων, ἠδύναντο νὰ ἐνισχυθῶσι σημαντικῶς καὶ τὰ δημόσια οἰκονομικά τοῦ Κράτους ἐντελῶς παρημελήθησαν. Ὑπὸ ἔποψιν μάλιστα στρατιωτικὴν καὶ ναυτικὴν 12 ὅλα ἔτη μετὰ τὸν ἀτυχῆ πόλεμον εὐρισκόμεθα κακῆ τύχῃ ἐντελῶς ἄμαχοι, ὡς εὐρέθημεν πάντοτε εἰς πάσας τὰς παρουσιασθείσας ἐπικαίρους περιστάσεις, καθ’ ὅς ἔνεκα τῶν ἀπρονοήτων κυβερνητῶν μας, ἡ μὲν Ἑλλὰς οὐδὲν ἠδυνήθη νὰ προσπορισθῆ ὄφελος, ἄλλα δὲ κράτη ἐχθρὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ νεώτερα πολὺ τῆς Ἑλλάδος καὶ ὑποδεέστερα κατὰ τὸν πολιτισμὸν, ἠδυνήθησαν ν’ ἀναπτυχθῶσι τόσον πολιτικῶς καὶ στρατιωτικῶς, ὥστε πρωτοστατοῦσι σήμερον ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Χερσονήσῳ, ἐπιβάλλουσι τὴν θέλησίν των εἰς τὸν κοινὸν ἐχθρὸν καὶ προσελκύουσι τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν ὑποστήριξιν τῶν μεγάλων Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων.

Εἰς ποῖον ὀφείλεται, Μεγαλειότατε, ἡ οἰκτρὰ αὕτη κατάστασις, ἐξ ἧς δὲν πάσχει μόνον τὸ ἐλεύθερον Κράτος, ἀλλ' ὅλον τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, οὗ τὸ πλεῖστον ὑφίσταται τὸν τυραννικώτερον τῶν ζυγῶν, στενάζον καὶ σφαδάζον ὑπὸ τὴν πτέρναν τοῦ Τούρκου καὶ στρέφον ἀπελπισίας ὀφθαλμούς πρὸς τὴν μητέρα Ἑλλάδα, ἧς μάτην ἐπικαλεῖται τὴν προστασίαν ;

Βεβαίως πταίουσι δύναται τις εἰπεῖν οἱ κατὰ καιροὺς κυβερνήται τῆς δυστήνου ταύτης χώρας, καὶ ἰδίως οἱ κατὰ τὴν τελευταίαν εἰκοσαετίαν κυβερνήσαντες, ἀκόμη δὲ πλέον οἱ κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν. Ἄλλ' οὗτοι πάντες ἐκυβέρνησαν κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Συνταγματικοῦ ἡμῶν πολιτεύματος, ἐπομένως δύναται νὰ ἐξαχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι πταίει τὸ πολίτευμα. Ἄλλὰ τὸ πολίτευμα, ὅπερ ἐψήφισεν ὁ Ἑλληνικὸς Λαός, λαὸς κατ' ἐξοχὴν συνταγματικὸς μὴ ἀρεσκόμενος εἰς τὴν Δεσποτείαν, δὲν παρέσχε μόνον τὰ δικαιώματα εἰς τὴν Βουλὴν καὶ τοὺς Ὑπουργούς, ἀλλ' ἀνέγραψε καὶ Προνομίας Βασιλικὰς τοιαύτας, ὥστε Βασιλεὺς ἔχων τὰ πνευματικὰ χαρίσματα τῆς Ὑμ. Μεγαλειότητος, δι' ὧν προσεκτήσατο τὴν πίστιν καὶ ἀγάπην τοῦ λαοῦ Αὐτοῦ, εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχη τόσον εὐεργετικὴν δρᾶσιν ἐπὶ τῆς νομοθετικῆς καὶ ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ὥστε νὰ καταστή, λαϊκῇ πάντοτε ἐπινεύσει, ὡσεὶ ἀπόλυτος Μονάρχης καὶ ἀληθὴς ἔθνικὸς εὐεργέτης.

Ἄλλ' ἐπιτρέψατε ἡμῖν, Μεγαλειότατε, νὰ ὑποβάλωμεν τῇ Ὑμ. Μεγαλειότητι, τὸ κοινὸν μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ παράπονον ὅτι δὲν ἐποίησατε ὡς ἔδει χρῆσιν τῶν ὑπὸ τοῦ Συντάγματος ἀναγεγραμμένων προνομιῶν, ἀλλ' ἀφήσατε ἀχαλίνωτον τὸν κοινοβουλευτισμὸν νὰ ἐξασκῇ ἀνευ ἐλέγχου τινὸς τὴν διοίκησιν τοῦ Κράτους.

Βεβαίως, Μεγαλειότατε, ἡ χρῆσις τῶν προνομιῶν (διάλυσις τῆς Βουλῆς, παῦσις Ὑπουργῶν) ὑπάγεται ὑπὸ τὴν λαϊκὴν κρίσιν διὰ τῶν ἐκλογῶν καὶ δὲν δύναται νὰ ᾖ μέσον δεσποτικῆς διοικήσεως. Εἶναι μόνον μέσον ἐλέγχου, προλήψεως κακοῦ, ἀνταλλαγῆς γνωμῶν ἐπὶ τῶν ἔθνικῶν ὑποθέσεων μεταξὺ Βασιλέως καὶ λαοῦ, τῶν δύο πόλων τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος. Ἐπομένως οἰαδήποτε καὶ ἂν ᾖ ἡ διὰ τῶν ἐκλογῶν ἐτυμηγορία τοῦ λαοῦ ἐπὶ τῆς αἰτίας τῆς χρήσεως τῆς βασιλικῆς προνομίας, ἀμφοτέροι, Βασιλεὺς καὶ λαός, θὰ ἔχωσιν ἐπιτελέσει ἀπέναντι ἀλλήλων τὸ συνταγματικὸν Αὐτῶν καθῆκον, ὃ μὲν Βασιλεὺς, παραπέμπων εἰς δίκην, οὕτως εἰπεῖν, Βουλᾶς καὶ Ὑπουργούς, ὃ δὲ λαός δικάζων.

Ὁ ἑλληνικὸς λοιπὸν λαός, Μεγαλειότατε, ἔχει τὸ παράπονον ὅτι δὲν ἐξησκῆσατε πάντοτε, ἰδίως δὲ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τὰς προνομίας, ὅς ἐκ τοῦ Συντάγματος ἔχετε, καὶ ἐπομένως δὲν ἐξησκῆσατε τὸν δέοντα ἔλεγχον ἐπὶ τῆς Κυβερνητικῆς μηχανῆς. Ἐντεῦθεν τὸ Σύνταγμα ἔπαυσε κατ' οὐσίαν ἐφαρμοζόμενον λαβὸν τὴν χειρίστην μορφήν τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ, τῆς μὲν βουλῆς μετατραπείσης εἰς κυβερνητικὴν ἐξουσίαν, τῶν δὲ

Ἐπιχειρήσεων εἰς νομοθετικὴν. Ἐντεῦθεν προῆλθον ὀλιγαρχικαὶ διοικήσεις, ἀνεξέλεγκτως καὶ κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τῶν βουλευτῶν κυβερνῶσαι, ἐντεῦθεν ἡ ψήφισις πολλῶν νόμων σκοποῦντων μόνον τὴν ἐξυπηρέτησιν προσωπικῶν συμφερόντων ἢ νόμων ἀμελετήτων καὶ ἀνεφαρμόστων, ἐντεῦθεν ἡ ὑποδούλωσις τῶν Ἐπιχειρήσεων εἰς τοὺς βουλευτάς, ἐντεῦθεν ἡ ἀνευ οὐδεμιᾶς ὠφελίμου ἐργασίας πάροδος τῶν βουλευτικῶν συνόδων, ἐντεῦθεν ἡ ῥουσφετολογία καὶ ἡ παραλυσία πάντων τῶν κλάδων τῆς διοικήσεως. Δὲν κρίνομεν ἀναγκαῖον νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν ἐκάστου κλάδου τῆς Κυβερνητικῆς μηχανῆς καὶ ν' ἀποδείξωμεν τὴν κακίστην κατάστασιν καὶ λειτουργίαν αὐτοῦ, διότι βεβαίως εἶναι γνωστὰ ταῦτα τῇ Ἐπιχειρ. Μεγαλειότητι. Δὲν δυνάμεθα ὁμως ν' ἀντιπαρέλθωμεν τοὺς παράγοντας, οἵτινες κατ' ἐξοχὴν θλίβουσι τὰς ψυχὰς ἡμῶν καὶ τῶν ὁποίων ἡ παραμέλησις τόσον ζημιοῖ τὰ ἔθνικα συμφέροντα καὶ τόσον ἐξευτελίζει τὸν Ἐλληνισμόν· εἶναι οὗτοι ὁ Στρατὸς καὶ τὸ Ναυτικόν.

Πῶς νὰ μὴ συγκινώμεθα, πῶς νὰ μὴ θλιβώμεθα, Μεγαλειότατε, ὅταν βλέπωμεν ὅτι αἱ στρατιωτικαὶ καὶ ναυτικαὶ ἡμῶν δυνάμεις εὐρίσκονται εἰς χειρότερον σημεῖον σήμερον ἢ πρὸ εἰκοσαετίας, καὶ τοῦτο ἐνῶ ὁ προῦπολογισμὸς τοῦ Κράτους ἦτο τότε περὶ τὰ 85 μόνον ἑκατομμύρια, σήμερον δὲ ὑπερέβη τὰ 125 ; Τοῦτο προέρχεται διότι οὐδέποτε κατενοήθη καλῶς ἡ ἀνάγκη τῆς ὑπάρξεως στρατοῦ καὶ οὐδέποτε ὠρίσθη ἀκριβῶς ὁ σκοπὸς δι' ὃν ὑπάρχει ἀνάγκη αὐτοῦ. Τὰ διάφορα Ἐπιχειρήματα ἀναλόγως τῶν πολιτικῶν ἀναγκῶν τῆς ἐποχῆς, ἐκ λόγων πολλάκις ἐσωτερικῆς μᾶλλον πολιτικῆς, ἠλάττουσι ἢ ἠῤῥαξαν τὴν δύναμιν τοῦ Στρατοῦ καὶ τοῦ Στόλου, ἠλλαζον ὀργανισμοὺς, ἠῤῥαξαν ἢ ἠλάττουσι τὸν ἀριθμὸν τῶν στελεχῶν καὶ ταῦτα πάντα ὅλως ἀσκόπως. Ὁ τρόπος δὲ οὗτος τοῦ βλέπειν καὶ τοῦ ἐνεργεῖν παρέσυρε μέχρι τοιοῦτου σημείου, ὥστε ν' ἀμβλυωπῶσι πρὸς αὐτὰς τὰς προσεχεστάτας καὶ ὀφθαλμοφανεῖς ἔθνικὰς ἀνάγκας καὶ νὰ μὴ λαμβάνωσιν οὐδὲν μέτρον ἐνισχύσεως τῶν ἔθνικῶν δυνάμεων. Παραλείπομεν τόσας διαφυγούσας ἡμᾶς εὐκαιρίας ἐπωφελοῦς χρησιμοποίησεως τοῦ στρατοῦ καὶ ἀναφέρομεν μόνον τὴν τελευταίαν.

Πρὸ ἑνὸς ἤδη ἔτους ἡ πολιτικὴ κατάστασις τῆς Τουρκίας συνταράσσεται ἐγκυμονοῦσα μεγάλα γεγονότα θίγοντα καίρια συμφέροντα τοῦ Ἐλληνισμοῦ, πρὸ 9 μηνῶν περίπου ἐπέρχονται βροχηδὸν τὸ πραξικόπημα τῆς Αὐστρίας διὰ τῆς ἐνώσεως τῆς Βοσνίας καὶ Ἐρζεγοβίνης, τὸ τῆς Βουλγαρίας διὰ τῆς ἀνακηρύξεως αὐτῆς εἰς Βασιλείον κατὰ παράβασιν ἀμφοτέρων τῆς Βορολινείου συνθήκης καὶ τέλος ἡ ὑπὸ τῆς Κρήτης κήρυξις τῆς ἐνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἄλλὰ τὸ Κράτος ἡμῶν εὐρεθέν, ὡς συνήθως, ἐντελῶς γυμνὸν στρατιωτικῶς, οὐ μόνον δὲν τολμᾷ νὰ ἐγειρή φωνὴν ὑπὲρ τῆς ἀποδόσεως εἰς αὐτὸ τῆς ἐπιδικασμένης Βερολινείου γραμμῆς, ἀλλ' οὐδὲ ν' ἀποδεχθῆ, πλατωνικῶς ἔστω, τὴν ἔνωσιν τῆς Κρή-

της. Ἄλλὰ δὲν εἶναι τοῦτο μόνον. Τί ἔπραξεν ἡ Κυβέρνησις κατὰ τὸ ἐνεάμηνον αὐτὸ διάστημα πρὸς στρατιωτικὴν ἐνίσχυσιν τῆς χώρας, ἐνῶ εἶχε πρὸ αὐτῆς ἄλυτον καὶ ἀπειλητικὸν τὸ ζήτημα τῆς Κρήτης ; Ἄπολύτως οὐδέν. Κατεγίνετο μόνον εἰς σχέδια, προϋπολογισμοὺς καὶ δημοπρασίας πολυτελῶν κτιρίων στρατώνων. Πρὸ ἑνὸς ἔτι μηνός, ἴσως καὶ σήμερον ἀκόμη οὐδὲν εἶδος ἱματισμοῦ εὐρίσκετο εἰς τὰς στρατιωτικὰς ἀποθήκας, ἐκτὸς εἰδῶν τινῶν μετεχειρισμένου τοιοῦτου καὶ τοῦ θερινοῦ ἐκ χακί τῶν περυσινῶν ἐφέδρων καὶ αὐτοῦ δὲ ρυπαροῦ καὶ ἀνεπισκευάστου, ἡ ὑπόδησις καὶ ἐξάρτυσις ἦτο ἐλλιπεστάτη, τὰ πυρομαχικὰ οὐχὶ ἀρκετά, τὸ ὑγειονομικὸν ὑλικὸν ἔλλειπεν ἐντελῶς, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἵππων ἀνεπαρκέστατος κλπ. Κυβέρνησις προνοητικὴ καὶ δραστηριὰ ὦφειλεν, ἀφοῦ δὲν εἶχε τὴν πρόνοιαν πρὸς διετίας ἔτι νὰ ἔχη προμηθευθῆ πάντα τὰ πρὸς ἐπιστράτευσιν τοῦ στρατοῦ ἡμῶν ἀπαιτούμενα ἐφόδια, τοῦλάχιστον νὰ σπεύσῃ νὰ προμηθευθῆ ταῦτα κατὰ τὸ δοθὲν αὐτῇ ἐνεάμηνον διάστημα. Ὁ δὲ στόλος κατὰ τὸ αὐτὸ διάστημα οὐδεμίαν τῶν ἐλλείψεων τοῦ ἠδυνήθη νὰ συμπληρώσῃ, οὔτε τὰ θωρηκτὰ ἐπεσκευάσθησαν, οὔτε πυρίτις ἄκαπνος καὶ πυρομαχικὰ διὰ τὰ πυροβόλα ἐπρομηθεύθησαν, οὔτε ὁ ἀνεπαρκέστατος ἀριθμὸς τῶν τορπιλλῶν τῶν ἀντιτορπιλικῶν συνεπληρώθη, οὔτε ἡ ἄμυνα τῶν ἀκτῶν προπαρασκευάσθη, οὔτε τόσων ἄλλων ἀναγκαιοτάτων ἐφοδίων τοῦ στόλου ἐγένετο προμήθεια.

Φαντάζεσθε, Μεγαλειότατε, ὅποιον κίνδυνον διέτρεξε καὶ διατρέχει ἔτι τὸ Κράτος ἐκ τῆς ἐλλείψεως στοιχειώδους προνοίας ; Φαντάζεσθε, Μεγαλειότατε, ὅτι ἐὰν ἡ Τουρκία, γινώσκουσα κάλλιστα τὴν γυμνότητα ἡμῶν, εὖρη ἀφορμὴν τινα νὰ κηρύξῃ κατὰ τῆς Ἑλλάδος τὸν πόλεμον, αὕτη θὰ εὐρεθῆ καθ' ὀλοκληρίαν ἀνυπεράσπιστος κατὰ τε ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν καὶ ὅτι αὕτη ἡ πρωτεύουσα Ἑμῶν δύναται νὰ περιέλθῃ εὐχερῶς εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ ;

Δὲν εἶναι ὑπερβολαὶ ταῦτα, εἶναι ἡ σκληρὰ πραγματικότητα. Ὁ στρατὸς καὶ τὸ ναυτικὸν τῆς Ἑλλάδος σήμερον εἶναι μόνον ἐπὶ τοῦ χάρτου. Ἐὰν τοῦλάχιστον αἱ ἐκάστοτε Κυβερνήσεις ἐθεώρουν ἄχρηστον διὰ τὴν Ἑλλάδα τὴν ὑπαρξίν τοῦ στρατοῦ καὶ διετίθεντο τὰ δι' αὐτὸν δαπανώμενα μεγάλα χρηματικὰ ποσὰ πρὸς ἀνάπτυξιν ἄλλων πλουτοπαραγωγικῶν παραγόντων τῆς χώρας, τοῦτο θὰ ἦτο τοῦλάχιστον πολιτικὴ μὴ σύμφωνος μὲν πρὸς τὸν μέγαν προορισμὸν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ στηριζομένη ἐπὶ μιᾷ ἀρχῆς καὶ ὠφελούσα ἄλλως τὸ Κράτος. Προτιμώτερον δὲ θα γίνῃ ἀσπαστὴ τοιαύτη τις ἀρχή, διαλυομένου τοῦ στρατοῦ, ἢ νὰ δαπανῶνται ἀμεθόδως καὶ ἀσκόπως τόσα ἑκατομύρια.

Ἔσπερον ἀπὸ τοιαύτην ὑφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις θλιβερωτάτην κατάστασιν δὲν θὰ ἐξεγερθῆ ἡ Βασιλικὴ Ἑμῶν ψυχὴ, δὲν θὰ πατάξῃ τοὺς ὑπευθύνους καὶ δὲν θὰ λάβῃ εἰς τὸ ἐξῆς μέτρα διὰ τῆς ἐνασκήσεως τῶν ὑπὸ τοῦ

συντάγματος παρεχομένων προνομίων, ὥστε νὰ ἐπέλθῃ ἐπὶ τέλους διοικήσεις σώφρων καὶ πατριωτικῆ, δι' ἧς νὰ δυνηθῇ νὰ προσδεύσῃ πραγματικῶς τὸ τάλαν ἔθνος μας, καὶ νὰ ἐπιτελέσῃ τὸν μέγαν αὐτοῦ προορισμόν ; Ὑστερον ἀπὸ τοιαύτην κατάστασιν δὲν εἴμεθα πληρέστατα δεδικοιολογημένοι, ἐξεγειρόμενοι ὡς στρατιῶται καὶ ὡς πολῖται Ἕλληνες, διαμαρτυρόμενοι ἐνώπιον τῆς Ὑμ. Μεγαλειότητος καὶ ἐπικαλούμενοι τὴν δραστικὴν παρέμβασιν Αὐτῆς πρὸς ἄρσιν τῆς ἀφορήτου καταστάσεως ;

Τὸ διάβημα ἡμῶν τοῦτο δὲν ἔχει μόνον ὡς σκοπὸν τὴν ἀνόρθωσιν τῶν κακῶς κειμένων καὶ τὴν ἀναγέννησιν καὶ πρόοδον τοῦ Ἔθνους, ἀλλὰ καὶ τὴν πρόληψιν τῆς ὀσημέραι ὀγκουμένης ἐσωτερικῆς ἐπαναστάσεως, ἣτις εἶναι ἐπὶ θύραις, ὡς καὶ τὴν πρόληψιν ἐξωτερικῆς καταστροφῆς.

Τὸ ναυάγιον εἶναι προσεχές, ἡ Μεγαλειότης σας δὲ εἶναι τὸ σωσίβιον. Θελήσατε νὰ κάμητε χρῆσιν αὐτοῦ ἵνα σώσῃτε τὸ Ἔθνος.

Ὁ Στρατὸς καὶ ἡ μεγάλη πλειονότης τοῦ λαοῦ ἔχουσι τὴν δικαίαν ἀπαίτησιν νὰ τεθῆτε ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐργασίας πρὸς ἀποτίναξιν τῆς σηπεδόνος ἐξ ἧς πάσχομεν καὶ πρὸς ἀναγέννησιν τοῦ ἔθνους καὶ νὰ χαράξῃτε τὴν πρὸς ταύτην ἄγουσαν ὁδὸν ἐπιμένοντες πλέον εἰς αὐτὴν ἀπαρεγκλίτως καὶ διαρκῶς.

Ἐν τῇ πρωτοβουλίᾳ ταύτῃ τῆς Βασιλείας δρώσης ἐντὸς τῶν συνταγματικῶν ὄρων, ἐπὶ τῇ βάσει προγράμματος ὑγιοῦς καὶ πατριωτικοῦ, ὁ στρατὸς θέλει παράσχῃ αὐτῇ πᾶσαν τὴν συνδρομὴν καὶ ἐνίσχυσίν του. Τὸ καταρτισθόμενον πρόγραμμα τῆς ἐν τῷ μέλλοντι σταθερᾶς καὶ ἔθνικῆς ἐργασίας, ὅπερ ἀμέσως ἀπὸ τῆς αὔριον πρέπει νὰ προκηρυχθῇ διὰ Β. Διαγγέλματος καὶ τεθῆ εἰς χρῆσιν, θέλει περιλαμβάνει τὰς ἐξῆς ἀρχάς.

1ον. Ταχίστην συμπλήρωσιν πάντων τῶν ἐφοδίων τοῦ στρατοῦ, ὥστε ἐντὸς μὲν ἐξαμήνου νὰ δύνανται νὰ ἐπιστρατευθῶσιν ἐτοιμοπόλεμοι 80 χιλιάδες ἄνδρες, ἐντὸς δὲ ἔτους 120 χιλιάδες.

2ον. Ἐξακολούθησιν τῆς προμηθείας πολεμικῶν ἐφοδίων, ὥστε κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος νὰ συμπληρωθῶσι τ' ἀπαιτούμενα ἐφόδια διὰ τὴν ἐπιστράτευσιν ἐτέρων 40 χιλ. ἀνδρῶν.

3ον. Ἐφαρμογὴν ἀπὸ τῆς 1ης Ὀκτωβρίου ἐ.ἔ. τοῦ ἀνασταλέντος ὀργανισμοῦ τοῦ 1904 συμπληρωμένου, ὥστε νὰ πληρῇ πάσας τὰς ἀνάγκας τοῦ ἐπιστρατευομένου στρατοῦ καὶ λῆψιν συντόνων μέτρων διοικήσεως καὶ ἐκπαιδεύσεως αὐτοῦ, ὥστε ταχέως οὗτος ν' ἀνέλθῃ εἰς τὸ ὕψος τοῦ προορισμοῦ του.

4ον. Συμπλήρωσιν ἐντὸς ἐξαμήνου τῶν ἀπαραιτήτων ἐφοδίων στόλου, ὥστε οὗτος νὰ καταστῇ ἐτοιμοπόλεμος καὶ ἰσόπαλος τοῦ Τουρκικοῦ. Μετὰ τοῦτο ἐφαρμογὴ τοῦ προγράμματος τοῦ ναυτικοῦ ἐπιτελείου πρὸς περαιτέρω βαθμιαίαν ἐνίσχυσιν τοῦ στόλου.

Διὰ τῆς τοιαύτης ἀναπτύξεως τῶν στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν αὐτῆς

δυνάμεων, ἡ Ἑλλάς θέλει δυνηθῆ οὐ μόνον νὰ καταστήτῃ σεβαστὴ παρὰ τοῖς ἔχθροις, ἀλλὰ καὶ νὰ προστατεύῃ λυσιτελῶς τὰ δικαιώματα τοῦ δούλου Ἑλληνισμοῦ καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ ἐτι ἑαυτῇ τὴν εἰρήνην.

5ον. Ἀνάθεσιν τῆς διοικήσεως τῶν Ὑπουργείων τῶν στρατιωτικῶν καὶ τῶν ναυτικῶν εἰς εἰδικούς καὶ ἱκανοὺς ἀνδρας προερχομένους ἐκ τῶν σπλάγχνων αὐτῶν, ἔχοντας ὡς μόνον ἔργον τὴν διαρκῆ ἐργασίαν πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων καὶ μὴ ἀπασχολουμένους ὑπὸ τῆς πολιτικῆς. Πρέπει νὰ παύσωσι πλέον ὀριστικῶς θεωρούμενα τὰ Ὑπουργεῖα ταῦτα ὡς μέσα πληρώσεως τῶν φιλοδοξιῶν τῶν βουλευτῶν, ὅταν οὗτοι ὦσιν ἐντελῶς ἀδαεῖς τῶν κλάδων, οὓς ἔρχονται νὰ διοικήσωσι καὶ ὀργανώσωσιν.

6ον. Λήψιν σοβαρῶν μέτρων πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν πλουτοπαραγωγῶν κλάδων τῆς γεωργίας, βιομηχανίας, ναυτιλίας κ.τ.λ.

7ον. Διαρρύθμισιν τῶν Οἰκονομικῶν ἐπὶ βάσεων ἀσφαλῶν καὶ παραγωγικῶν, διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως φόρων τινῶν καὶ τῆς λήψεως αὐστηρῶν μέτρων κατὰ τοῦ λαθρεμπορίου.

8ον. Τεθείσης ὡς πρωτίστης ἀνάγκης τῆς ταχείας ἀναπτύξεως τῶν στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν δυνάμεων, περιορισμὸν ἐξ ἀνάγκης τῶν δαπανῶν ἐπὶ τινὰ τοῦλάχιστον ἔτη ὅλων τῶν ἄλλων Ὑπουργείων

9ον. Ἀνόρθωσιν τῆς δικαιοσύνης καὶ τελείαν ἐξασφάλισιν τῆς δημοσίου ἀσφαλείας.

Ὁ Στρατὸς, Μεγαλειότατε, κολακεύεται νὰ πιστεύῃ, ὅτι θέλετε ἀποδεχθῆ ὡς σωστικὸν διὰ τὸ ἔθνος τὸ πρόγραμμα τοῦτο καὶ παραδεχόμενος αὐτὸ θέλετε τὸ ἐπιβάλλει εἰς τὴν Κυβέρνησιν ὑμῶν ἐνισχύοντες ταύτην διὰ τῶν Βασιλικῶν προνομιῶν, ὥστε νὰ δυνηθῆ νὰ τὸ ἐφαρμόσῃ πρὸς τὸ καλὸν τῆς πατρίδος. Ὁ στρατὸς θέλει εἶσθαι τότε ἄγρυπνος παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Ὑμ. Μεγαλειότητος καὶ δὲν θέλει ἀφήσῃ αὐτὴν νὰ λειποψυχήσῃ καὶ ἐγκαταλείψῃ τὴν τελείαν ἐφαρμογὴν αὐτοῦ πρὸ τῶν δυσχερειῶν ἃς δυνατὸν ν' ἀπαιτήσῃ. Ἄν τοῦτο καὶ τὴν φορὰν ταύτην δὲν συμβῆ ἔχετε ὑπ' ὄψει, Μεγαλειότατε, ὅτι τὸ ναυάγιον τοῦ Κράτους Σας θέλει ἐπέλθει ἀκατάσχετον, καὶ ὁ στρατὸς θέλει εἶσθαι ἀνίκανος νὰ παρὰσχῇ τὴν σῶσει αὐτοῦ συνδρομήν.

Μεγαλειότατε,

Ἀναγνωρίζομεν ὅτι τὸ διάβημα ἡμῶν τοῦτο γίνεται κατὰ παράβασιν τῶν πειθαρχικῶν τύπων καὶ εἴμεθα πρόθυμοι νὰ ὑποστῶμεν τὰς συνεπειὰς αὐτοῦ. Πεποιθήαμεν ὅμως ἄφ' ἑτέρου ὅτι τελοῦμεν εἰς τὰς παρούσας κρίσιμους περιστάσεις ἐπιβαλλόμενον πατριωτικὸν καθῆκον πρὸς τε τὸν θρόνον καὶ πρὸς τὸ ἔθνος, καὶ ἐλπίζοντες ὅτι ἡ Ὑμ. Μεγαλειότης θέλει εἰσα-

κούσει τῆς φωνῆς ἡμῶν, βρώσης τὸν προσεχῆ κίνδυνον καὶ ἐπικαλουμένης τὴν ταχίστην δρᾶσιν Αὐτῆς πρὸς πρόληψιν αὐτοῦ, ὑποσημιούμεθα μετὰ βαθυτάτου σεβασμοῦ πιστοὶ στρατιῶται τοῦ θρόνου καὶ τῆς πατρίδος.

Π. Γ. Δ.

Ἡ ἀνάμιξις τοῦ Δαγκλῆ στὰ προκαταρκτικὰ τοῦ Κινήματος κοινολογήθηκε περὶ τὰ τέλη Ἰουνίου ὅταν διαδόθηκε ὅτι τοῦ εἶχε ἐπιβληθεῖ πειθαρχικὴ ποινὴ. Φυσικὸ ἦταν νὰ πιστευθεῖ κατὰ συμπερασμὸ ὅτι ἐκεῖνος ἦταν ὁ μυστικὸς ἀρχηγὸς τοῦ Κινήματος.

Ἐνας-δυὸ νέοι ἀξιωματικοὶ τοῦ ἔγραψαν γιὰ νὰ τὸν βεβαιώσουν ὅτι βρίσκονται στὸ πλευρὸ του. Δὲν τοὺς ἀποθάρρυνε, οὔτε ὅμως ἀποδεχότανε τὴν προσφορά. Καὶ πῶς μποροῦσε νὰ κάνει ἀλλοιῶς, ἀφοῦ ἡ μύχια πεποίθησή του ἦταν ὅτι τὸ ἀνορθωτικὸ πρόγραμμα ἔπρεπε νὰ ἐπιβληθεῖ, χωρὶς ὅμως ν' ἀνατραποῦν τὰ πάντα καὶ νὰ αἰματοκυλιστεῖ ὁ τόπος (*«πρόληψις τῆς ὁσημέραι ὀγκομένης ἐσωτερικῆς ἐπαναστάσεως ἣτις εἶναι ἐπὶ θύραις»*), οὔτε ὅμως καὶ νὰ θιγεῖ τὸ πολίτευμα (*«ὅπερ ἐψήφισεν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς, λαὸς κατ' ἐξοχὴν συνταγματικὸς μὴ ἀρεσκόμενος εἰς τὴν Δεσποτείαν»*). Περιορίζεται, λοιπόν, ν' ἀπαντᾷ ὅπως σημειώνει στὸ περιθώριον : *Ἀπῆντησα εὐχαριστῶν διὰ τὰ αἰσθημάτά τους.*

Ἐκτὸς τούτου ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι ἐκδηλώνεται ὁμαδικώτερη προσχώρησις στὸν νομιζόμενον ἀρχηγό :

Ἐν Μεσολογγίῳ 1 Ἰουλίου 1909

Σεβαστὲ κ. Συνταγματάρχᾳ,

Οἱ ὑπολοχαγοὶ καὶ ἀνθυπολοχαγοὶ τῆς ἐνταῦθα φρουρᾶς ἐκτιμῶντες τὴν ὅλως ἔκτακτον πατριωτικὴν ὑμῶν στάσιν ἐν τῷ ἔθνικῳ ἀγῶνι, ὑποβάλλουσι δι' ἐμοῦ τὰ ἐγκάρδια αὐτῶν συγχαρητήρια, ἅτινα λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ διαβιβάσω καὶ διαδηλοῦσι πάντες ὅτι εἰσὶν ἔτοιμοι ὅπως, ὑπὸ τὰς σοφὰς καὶ πατριωτικὰς ὑμῶν ἐμπνεύσεις ἐκτελέσωσι πᾶν προθύμως τὰς διαταγὰς σας, πεπειθότες ὅτι ὑπακούουν εἰς τὴν φωνὴν τῆς ὠραίας ἡμῶν Πατρίδος, κατοπτριζομένης σήμερον ἐν τῷ προσώπῳ ὑμῶν.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἐπιτραπήτω νὰ ἐκφράσω τὴν εὐχὴν πάντων τῶν κ.κ. συναδέλφων ὅτι συμφέρον καὶ ἐπιθυμητὸν εἶναι νὰ μνηθῶμεν καὶ ἡμεῖς.

Δεχθῆτε παρακαλῶ τὰ βαθύτατα ἡμῶν σέβη,

Ἐν στρατιωτικῇ στάσει

Κ. Ν. Μπαρτζώκας, ὑπολ. π.

Ἡ ἀπάντησις ἐδῶ εἶναι διεξοδικώτερη, δὲν προχωρεῖ ὅμως σὲ συγκεκριμένες δεσμεύσεις :

Ἄθῆναι 6-7-09

Φίλτατε,

Ἐλαβον τὴν ἐπιστολὴν σας καὶ εὐχαριστῶ θερμῶς ὑμᾶς καὶ τοὺς συναδέλφους σας διὰ τὰ καλὰ πρὸς με αἰσθημάτά σας καὶ διὰ τὴν ὑπὲρ ἀνορθώσεως τῶν τοῦ στρατοῦ εὐγενῆ ἐπιθυμίαν σας.

Ἡ ἰδέα τῆς ἀναδιοργανώσεως τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς συγκροτήσεως ἰσχυροῦ τοιοῦτου, δι' οὗ μόνον δυνάμεθα ν' ἀποφύγωμεν ἐξευτελισμοὺς καὶ νὰ ἐπιτελέσωμεν τὸν μέγαν πρὸς τὴν πατρίδα προορισμὸν μας, πρέ-

πει νὰ ἐνώση πάντας τοὺς ἀξιωματικούς. Ἐλπίζω δὲ ὅτι, μετὰ τὰ τελευταῖα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ συμβάντα καὶ τοὺς ἐξευτελισμούς, οὓς ὑπέστη τὸ κράτος εὐρεθὲν ἄμαχον εἰς τόσον κρίσιμον περίστασιν, ἐπέισθησαν πάντες περὶ τῆς ἀνάγκης ταχίστης ἀνοργανώσεως τοῦ στρατοῦ καὶ ἐπιστεύσεως τῶν παρασκευῶν ἐν εὐρείᾳ κλίμακι.

Δεχθῆτε καὶ διαβιβάσατε εἰς τοὺς συναδέλφους σας τοὺς φιλικούς χαιρετισμούς μου.

Π. Γ. Δαγκλῆς

Ἐνάλογο διάβημα γίνεται ἐπίσης ἀπὸ τὴν Κέρκυρα. Γράφει, ἐκ μέρους ἀξιωματικῶν τῆς ἐκεῖ φρουρᾶς ὁ λοχαγὸς Δούλης, γνωστός μας ἀπὸ τῆς μουσικῆς μεταφορῆς ὄπλων στὴν Ἑπειρο :

Ἐν Κερκύρα τῆ 26 Ἰουλίου 1909

Σεβαστέ μοι Συνταγματάρχα,

Καθημερινῶς φέρονται διάφοροι φῆμαι, ἀόριστοι μὲν, ἀλλὰ πιθανὸν νὰ μᾶς παρουσιασθῶσιν καὶ ὡς ὠρισμένοι (...). Δὲν νομίζετε, ἐπομένως, καλὸν νὰ ἔχωμεν μίαν ἰδέαν Σας καὶ συμφώνως πρὸς ταύτην νὰ πορευθῶμεν ; Ἄφοῦ ἐκ τῶν προτέρων, τόσον ἐγώ, πολλοὶ ἄλλοι ἀξιωματικοὶ φίλοι μου καὶ αὐτὸς ὁ ταγματάρχης κ. Παπούλας, τὸν ὁποῖον θ' ἀκολουθήσουν καὶ οἱ λοιποὶ μὲ τοὺς ὁποίους συζητοῦμεν τὰ τοῦ κινήματος τῶν ἀξιωματικῶν τῆς αὐτόθι φρουρᾶς, εἴμεθα πεπεισμένοι ὅτι Ὑμεῖς εἰσθε ὁ ἀρμοδιώτερος πάντων καὶ πρὸς ὑμᾶς πάντες ἀτενίζομεν.

Παρακαλῶ ἐκ μέρους ὄλων μας ὄπως μᾶς ἀπαντήσητε ὅσω τὸ δυνατὸν τὸ ταχύτερον ἵνα κανονίσωμεν τὴν θέσιν μας (...). Συγγνώμην διὰ τὸ θάρρος μου, Πρόθυμος τῶν ὑμετέρων διαταγῶν.

Δ. Δούλης

Σημείωση Δαγκλῆ στὸ περιθώριο :

20 Αὐγούστου. Τοῦ ἀπήνητσα ὅτι δὲν τοῦ ἔγραψα διότι εἶχεν ἔλθει ὁ κ. Παπούλας, μεθ' οὗ συνεννοήθη περὶ τῶν διενεργουμένων κλπ. προσέτι ὅτι ἀμφότεροι εἰμίναμεν ἀμέτοχοι πρὸς τὸ κίνημα, ἕνεκα διαφωνίας ὡς πρὸς τὰς λεπτομερείας κλπ. Εὐτυχῶς ὁμως τὸ κίνημα ἐγένετο ἐπιτυχῶς καὶ ἐλπίζω νὰ ἔχη καλὰ ἀποτελέσματα. Π.Γ.Δ.

Ἄπὸ τὸ Γύθειο τοῦ γράφουν : *Ἀνεξάρτητοι πολῖται τῆς πόλεως καὶ τῶν περιχώρων (...)* πλέον τῶν 200 εἴμεθα ἔτοιμοι καὶ διὰ τῶν ὄπλων ἐν ἀνάγκῃ νὰ ὑποστηρίξωμεν τὸ κίνημά σας (...). Σημείωση Δαγκλῆ στὸ περιθώριο : *21 Ἀγ. 09. Τὸ πρωτότυπον τῆς ὡς ἄνω ἐπιστολῆς διεβίβασα πρὸς τὸν συνταγματάρχην κ. Ζορμπᾶν, Πρόεδρον τοῦ Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου, ἵνα κατατεθῆ εἰς τὰ ἀρχεῖα του κλπ. Ἐγνώρισα δὲ τοῦτο δι' ἐπιστολῆς μου πρὸς τὸν κ. Ν. Οἰκονόμου (Ν. Ι. Οἰκονόμου, πράκτωρ τῆς Ἀτμοπλοίας Διακάκη, εἶναι ὁ ὑπογράφων τὴν ἐπιστολή).*

Μετά τὸ Κίνημα.— Ἀνεπιφύλακτη, λοιπόν, ἐπιδοκιμασία τῆς ἰδέας τοῦ Κινήματος, διαφωνία ὁμως στὴν ἐκτέλεση κι' ἐπιφυλακτικὴ προσδοκία τῶν ἀποτελεσμάτων, αὐτὴ ἦταν ἡ τοποθέτηση τοῦ Δαγκλῆ ἀμέσως μετὰ τὸ Γουδί. Πέντε μέρες μετὰ τὸ Κίνημα, ὁ Δαγκλῆς εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ ἐκφράσει διεξοδικότερα καὶ δημοσίᾳ τὶς γνώμης του, στὴν ἐφημερίδα «Ἐστία» τῆς 20 Αὐγούστου 1909. Τὸ δημοσίευμα τιτλοφορεῖται: *Οἱ Φανταστικοὶ Ἀντιδραστικοί. Δηλώσεις τοῦ Κ. Δαγκλῆ.*

Κύριε Διευθυντὰ τῆς «Ἐστίας»,

Σὰς παρακαλῶ πολὺ νὰ καταχωρήσετε εἰς τὴν ἀξιότιμον ἐφημερίδα σας τὰ ἐξῆς :

Ἡ ἐφημερὶς «Ἐμπρός», ἥτις πολὺ συχνὰ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη μὲ τιμᾶ διὰ τῆς ἀναμίξεως τοῦ ὀνόματός μου εἰς πάντα τὰ ἀναφυόμενα πολιτικοστρατιωτικὰ ζητήματα¹, ἀνεμνήσθη πάλιν ἐμοῦ ἐν τῷ σημερινῷ φύλλῳ τῆς, ἐκθέτουσα ἐν εἰδικῷ ἄρθρῳ ὅτι ἐγὼ ἤρχισα ἀντιδρῶν κατὰ τοῦ κινήματος τῶν ἀξιωματικῶν καὶ μετερχόμενος προπαγάνδαν ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῆς Γενικῆς Διοικήσεως².

Εἶναι γνωστὸν εἰς τὸν στρατιωτικὸν κόσμον, ὅτι ἐγὼ κατ' ἀρχὴν ἀπέδεχθην τὸ κίνημα τῶν ἀξιωματικῶν καὶ ὅτι πρῶτος ἐκ τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν προέβην εἰς ἐνέργειαν ὅπως εὔρεθῆ τρόπος, ὅσον οἶόν τε ὀλιγώτερον ἀπομακρυνόμενος τῆς νομίμου ὁδοῦ, διαμαρτυρίας τοῦ στρατοῦ κατὰ τῆς στρατιωτικῆς ἀνεπαρκείας τοῦ Κράτους καὶ λήψεως συντόνων μέτρων περὶ ταχείας προπαρασκευῆς σοβαρᾶς στρατιωτικῆς καὶ ναυτικῆς δυνάμεως.

Τῆς ἐνεργείας μου ταύτης ὑπάρχουσιν ἀπτὰ δείγματα, ἅτινα γνωρίζει, πιστεύω, καὶ τὸ «Ἐμπρός», ἂν καὶ ἠθέλησέ ποτε καὶ ταύτην νὰ διαμφισβητήσῃ. Ἐφρόνουν δὲ καὶ φρονῶ, ὅτι ἦτο ἀναγκαῖον νὰ γείνη κίνημά

1. Τὸ «Ἐμπρός» εἶχε πρωτοστατήσει τὸν Φεβρουάριον στὴ συκοφαντικὴ ἐπίθεση κατὰ τοῦ Δαγκλῆ. Βλ. σ. 439 κ. ἐπ.

2. Τὸ ἄρθρον τοῦ «Ἐμπρός» τιτλοφορεῖται «Τὸ ἔργον τοῦ κ. Δαγκλῆ». Ἀρχίζει: «Ὁ Συνταγματάρχης τοῦ πυροβολικοῦ κ. Δαγκλῆς δὲν ἐλησμόνησε φαίνεται ἑαυτὸν. Καὶ μεταξὺ τῶν ἔργων τὰ ὁποῖα κρίνει σήμερον ἀπαραίτητα πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς φήμης του ἤρχισε μετερχόμενος προπαγάνδαν ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῆς Γενικῆς Διοικήσεως καὶ τῆς Α.Β.Υ. τοῦ Διαδόχου ἐν αὐτῇ (. . .)». Στὶς στήλας τῶν εἰδήσεων τοῦ ἴδιου φύλλου διαβάζομε: «(. . .) Συγκεκριμένως λέγεται ὅτι ὁ Συνταγματάρχης Γενικῶν Ἐπιτελῶν κ. Δαγκλῆς, καλέσας γνωστὸν ἀνθυπίαρχον τῷ συνέστησε ὅπως πεισθῆ αὐτὸς καὶ μεσολαμβάνῃ παρα τοῖς συναδέλφοις του ἵνα μὴ ἐπιμείνωσιν εἰς τὴν κατάργησιν τῆς Γενικῆς Διοικήσεως καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς ἀπομάκρυνσιν τοῦ Διαδόχου». Αὐτὴ εἶναι ἡ «συγκεκριμένη» καταγγελία. Κατὰ τὰ λοιπὰ ἡ ἀρθρογραφία συνεχίζεται μὲ κενολόγο στόμφο: «Τί εἶναι δι' αὐτὸν τὸ ὑπόμνημα τῶν ἀξιωματικῶν; Τί εἶναι δι' αὐτὸν τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς ἀνόρθωσιν (. . .); Τί πρὸς αὐτὸν ἂν (. . .); Ὁ κ. Δαγκλῆς ἐνδιαφέρεται κυρίως νὰ μὴ ἀπολέσῃ τὴν εὐνοίαν τοῦ Διαδόχου καὶ τῆς Αὐλῆς (. . .) Ἄλλ' ὑπὲρ τὸν κ. Δαγκλῆν καὶ τὰς συμπαθείας του καὶ τὰς εὐνοίας του καὶ τὰ συμφέροντά του, τὴν στιγμὴν ταύτην δὲν ὑπάρχει ἄλλο ἀπὸ τὸ συμφέρον τοῦ στρατεύματος (. . .)». Καὶ ἄλλα στὸ ἴδιο ὕφος.

τι τοιοῦτον, διότι μόνον δι' αὐτοῦ ἐλπίζω ὅτι θ' ἀνανήψωμεν καὶ θὰ παύσῃ ἡ σηπεδωνώδης κατάστασις, εἰς ἣν περιῆλθον πάντες οἱ κλάδοι τοῦ Κράτους μας, ὀλεθρίως ἐπιδρῶσα καὶ συμβάλλουσα εἰς τὴν κακοδαιμονίαν ὄλου τοῦ ἔθνους.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ τελευταῖον κίνημα τῶν ἀξιωματικῶν, καὶ αὐτὸ κατ' ἀρχὴν ἐδεχόμενη, ἔμεινα ὁμως ἀμέτοχος εἰς αὐτό, διότι διεφώνουν πρὸς τὸν τρόπον καὶ χρόνον τῆς ἐνεργείας ὡς καὶ πρὸς τινὰς λεπτομερείας, ἃς ἐμάνθανον ὅτι περιλαμβάνονται εἰς τὰ αἰτήματα τῶν ἀξιωματικῶν.

Οὐδέποτε ὁμως, ὄχι μόνον δὲν ἀπεπειράθην, ἀλλ' οὔτε ἐφαντάσθην ν' ἀντιδράσω εἰς τὸ κίνημα αὐτό, οὔτε πρὸ οὔτε μετὰ τὴν ἔκρηξιν αὐτοῦ. Συμβουλάς μόνον ἔδίδα, ἐκφράζων ἐλευθέρως τὰς γνώμας μου, εἰς τοὺς συνομιλοῦντας μετ' ἐμοῦ ἀκαδημαϊκῶς περὶ τοῦ κινήματος συναδέλφους.

Ὡς πρὸς τὰ ἐν τῷ σημερινῷ φύλλῳ τοῦ «Ἐμπρὸς» καταχωριζόμενα, ὅτι ἐνεργῶ προπαγάνδαν ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τοῦ θεσμοῦ τῆς Γεν. Διοικήσεως καὶ ὅτι ἀντιδρῶ ἐν γένει εἰς τὸν Στρατιωτικὸν Σύνδεσμον, διαψεύδω διαρρήδην ταῦτα.

Δὲν ἀποκρύπτω ἐν τούτοις τὴν ἰδέαν μου, ἣν ἐξέθεσα εἰς τινὰς τῶν συμμετεχόντων τοῦ κινήματος συναδέλφους, ὅτι δὲν εὐρίσκω ὀρθὸν ν' ἀποξενωθῇ ἐντελῶς ὁ Διάδοχος — ὅστις εἶναι ὁ μέλλων Βασιλεὺς τοῦ Ἔθνους καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων αὐτοῦ—πάσης θέσεως ἐν τῷ στρατῷ καὶ πάσης εὐκαιρίας μελέτης τῶν κατ' αὐτὸν καὶ ἐκ τοῦ ἐγγύς παρακολουθήσεως καὶ ἐπιβλέψεως τῶν προόδων του.

Τὴν ἰδέαν μου ταύτην πάντοτε ἐξεδήλωσα εἰς πολλοὺς συναδέλφους τοῦ Στρατ. Συνδέσμου καὶ πρὸ καὶ μετὰ τὸ κίνημα, ὑποστηρίζας ὅτι ὀρθὸν μὲν εἶναι νὰ λείψῃ ἡ Α.Β.Υ. ὁ Διάδοχος τῆς ἀμέσου διοικήσεως τῶν τοῦ στρατοῦ ὅσον ἀφορᾷ τὰ προσωπικὰ ἐν γένει ζητήματα, ἀλλ' ὅτι πρέπει νὰ δημιουργηθῇ δι' αὐτὸν ἀνωτέρα τις θέσις, παρέχουσα αὐτῷ τὸ μέσον ν' ἀσχολῆται καὶ νὰ ἐπιβλέπῃ διαρκῶς τὴν ὀργάνωσιν καὶ ἐκπαίδευσιν τοῦ στρατοῦ, τὴν ἄμυναν τῆς χώρας κλπ.

Εὐχαρίστως δὲ βεβαιῶ ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν ἀξιωματικῶν, μεθ' ὧν ὠμίλησα περὶ τοῦ ζητήματος τούτου, εὔρον ὀρθὰς τὰς γνώμας μου καὶ μοι ἐξέθεσαν ὅτι εἶναι ὑπὲρ αὐτῶν, ἐλπίζουσι δὲ ὅτι ἐν τῇ Βουλῇ θὰ ψηφισθῇ τοιοῦτόν τι μέτρον ὑπὲρ τοῦ Διαδόχου.

Μολοντί ὁ χαρακτήρ μου εἶναι γνωστὸς εἰς τοὺς συναδέλφους μου, γενικῶς κολακεύομαι νὰ εἴπω, καὶ δὲν δύνανται νὰ πιστευθῶσι τὰ ὑπὸ τοῦ «Ἐμπρὸς» ἐκάστοτε ἀποδιδόμενα εἰς ἐμέ, ὅπερ καὶ φιλομοναρχικὸν ἀκόμη δὲν ἐδίστασε νὰ μὲ παραστήσῃ καὶ ἐπιτελάρχην τῆς Γεν. Διοικήσεως πάντοτε μὲ ὀνομάζει, ἐνῶ ἐγὼ οὔτε ἡμῃν ποτὲ οὔτε εἶμαι τοιοῦτος, ἐν τούτοις χάριν τῶν μὴ γνωριζόντων με, ἐπικαλοῦμαι τὰς μαρτυρίας τῶν συναδέλφων μου ἰλάρχου Ζυμβρακάκη, λοχαγοῦ τοῦ πεζικοῦ Μα-

στραπαῖ, ἀντιμοιράρχου Μήλιου, ὑπολοχαγοῦ τοῦ πυροβολικοῦ Γκιταράκου, ἀνθυπιδάρχου Πανουσοπούλου καὶ ἄλλων, εἰς οὓς ἀνέπτυξα τὰς ἰδέας μου ταύτας.

Ὅσον ἀφορᾷ περὶ ὑπογραφῆς πρωτοκόλλων ἀντιδραστικῶν ὑπὸ ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν κλπ. ἐγὼ μόνον ἐκ τῶν ἐφημερίδων ἔμαθον τοῦτο.

Τελευταῖον, κ. Διευθυντά, νομίζω καθήκόν μου νὰ συστήσω εἰς πάντας, καὶ ἰδίως εἰς τὰς ἐφημερίδας ὅτι χρέος πάντων εἶναι νὰ μὴ σπειρώσι ζιζάνια, ἀλλὰ νὰ προσπαθῶσι νὰ κατευνάζωσι τὰ ἐξεγερθέντα νεῦρα καὶ διὰ κοινῆς ἑκάστος ἐν τῷ ἑαυτοῦ κύκλῳ ἐργασίας νὰ προσπαθῆσωμεν ὥστε τὸ ἐν μεγίστῃ τάξει ὁμολογουμένως ἐκτελεσθὲν στρατιωτικὸν κίνημα, τὸ ὑφ' ὀλοκλήρου τοῦ λαοῦ γενόμενον ἀσπαστόν, ἀποφέρῃ σύντονα καὶ κάλλιστα ἀποτελέσματα γενικῆς ἀνακαινίσεως τοῦ Κράτους καὶ τοῦ Ἔθνους μας.

Παρακαλῶ νὰ δεχθῆτε κ. Διευθυντά, τὴν ἔκφρασιν τῆς ἐξαιρέτου πρὸς ὑμᾶς ὑπολήψεως.

Π. Γ. Δαγκλῆς
Συνταγματάρχης

Δὲν μποροῦσε νὰ γίνῃ σαφέστερη τοποθέτηση : γιὰ τὴν προπαρασκευαστικὴν περίοδο τοῦ Κινήματος : «Πρῶτος ἐκ τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν προέβην εἰς ἐνέργειαν ὅπως εὑρεθῆ τρόπος ὅσον οἶόν τε ὀλιγώτερον ἀπομακρυνόμενος τῆς νομίμου ὁδοῦ (...): γιὰ τὸ Κίνημα : «Καὶ αὐτὸ κατ' ἀρχὴν ἐδεχόμην, ἔμεινα ὁμως ἀμέτοχος διότι διεφώνουν πρὸς τὸν χρόνον καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐνεργείας (...): γιὰ τὴν Γενικὴ Διοίκησιν καὶ τὸν Διάδοχο : «Δὲν εὗρισκα ὄρθον ν' ἀποξενωθῆ ἐντελῶς ὁ Διάδοχος — ὅστις εἶναι ὁ μέλλων Βασίλευς τοῦ Ἔθνους καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων αὐτοῦ — πάσης θέσεως ἐν τῷ στρατῷ (...): γιὰ τὸ μέλλον : «Νὰ προσπαθῆσωμεν ὥστε τὸ ἐν μεγίστῃ τάξει ὁμολογουμένως ἐκτελεσθὲν στρατιωτικὸν κίνημα, τὸ ὑφ' ὀλοκλήρου τοῦ λαοῦ γενόμενον ἀσπαστόν, ἀποφέρῃ σύντονα καὶ κάλλιστα ἀποτελέσματα (...).

Πόσο σωστά ἐβλεπε τὴν κατάστασιν ὁ Δαγκλῆς μόλις πέντε μέρες μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Κινήματος, φάνηκε καθαρὰ ἐκ τῶν ὑστέρων, ὅταν ἡ ἀλλόκοτη ἐκείνη συνύπαρξις καὶ συνεργασία Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς μὲ βασιλέα, μὲ κυβέρνησιν καὶ μὲ Βουλὴν ἔφερε τὰ πράγματα εἰς τὸ τέτοιο ἀδιέξοδο, ὥστε χρειάστηκε νὰ μετακληθῆ ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος γιὰ νὰ ἐπέλθουν τὰ ἐπιζόμενα «σύντονα καὶ κάλλιστα ἀποτελέσματα». Καὶ ὁ Διάδοχος Κωνσταντῖνος, πού εἶχε καταργηθῆ ὡς Γενικὸς Διοικητὴς τοῦ Στρατοῦ, ἐπανερχόταν ὡς Γενικὸς Ἐπιθεωρητὴς πρὶν περάσουν δύο χρόνια ἀπὸ τὸ Κίνημα τοῦ Αὐγούστου¹.

Τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1910, μετὰ τὴν πρώτην ἐπέμβασιν τοῦ Βενιζέλου, ἄρχισε νὰ δια-

1. Τὸ «Ἐμπρὸς» ἀγνόησε τὶς διαψεύσεις καὶ τὶς ἐξηγήσεις τοῦ Δαγκλῆ. Σὲ κύριον ἄρθρον πού τοῦ ἀφιερώνει τὴν ἐπομένην 21 Αὐγούστου συνεχίζει τὴν πολεμικὴν του στὸ ἴδιον ὕψος : «(. . .) Τὴν φορὰν αὐτὴν ὁ κ. Δαγκλῆς, κατὰ τὴν χθεσινὴν δῆλωσίν του, δὲν μάχεται ὑπὲρ τῆς Γενικῆς Διοικήσεως, ἀλλ' ὑπὲρ μετεμψυχώσεώς τινος αὐτῆς εἰς εἰδικὴν θέσιν ἐπιτρέπουσαν εἰς τὸν Διάδοχον νὰ ἔχη ἐνεργὸν μέρος εἰς τὸν Στρατόν (. . .) Ἡ Γενικὴ Διοίκησις ἀπέθανεν ὡς νόμος καὶ ὡς σύστημα. Τίς δύναται λοιπὸν νὰ τὴν ἀναστήσῃ ὑπὸ ἄλλο ὄνομα ; Ὁ Στρατὸς τὴν κατήργησε διὰ βοῆς (. . .)».

γράφεται ή λύση πού θά ἔδινε μορφή στή νέα κατάσταση και θά ὀδηγοῦσε στήν ποθητή ἀνάπλαση τοῦ κράτους: προκήρυξη ἐκλογῶν γιά Ἐθνοσυνέλευση, ταυτόχρονη διάλυση τοῦ Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου, ἐνδιάμεση κυβέρνηση Στεφάνου Δραγούμη γιά τήν ἐφαρμογή τοῦ προγράμματος. Ὅλ' αὐτά ὑπό τήν προϋπόθεση ὁμογνωμίας τῆς Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς μέ τόν Βασιλέα Γεώργιο και μέ τοὺς πολιτικούς ἀρχηγούς (προπάντων μέ τόν Γεώργ. Θεοτόκη και τόν Δημ. Ράλλη).

Ὁ Βενιζέλος, σάν τοὺς μεγάλους γιατροὺς πού καλοῦνται στίς ἀπελπιστικές περιπτώσεις, εἶπε ὅ,τι εἶχε νά πεί, ἔβαλε τὸ νερό στ' αὐλάκι και, σφώτατα κι' ἐπιδειώτατα, ἔφυγε. Ἄδηλο, λοιπόν, ἀκόμα τί θ' ἀποδώσουν οἱ συνταγές του. Τί θά γίνεῖ ἀν ἓνας ἀπό τοὺς πρωταγωνιστές τοῦ δράματος ὑπαναχωρήσει; Ἄν ἔξαφνα ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος ἀρνηθεῖ νά συγκαλέσει Ἐθνοσυνέλευση; ἀν ὁ Στρατιωτικὸς Σύνδεσμος ἀρνηθεῖ ν' αὐτοδιαλυθεῖ; ἀν οἱ πολιτικοὶ ἀρχηγοὶ δηλώσουν ἀποχή;

Αὐτὲς τίς ἀνησυχίες ἀπηχεῖ ή παρακάτω ἐπιστολή τοῦ Δαγκλή πρὸς τὸν ταγματάρχη Ἄν. Παπούλα, στήν Κέρκυρα:

Ἀθῆναι τῆ 1 Φεβρουαρίου 1910

Φίλτατέ μοι,

Εὐχαρίστως ἔλαβον τὴν ἐπιστολήν σας¹ και εἶδον τὰς ιδέας και σκέψεις σας ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἐνεργείας τοῦ συνδέσμου ή μᾶλλον τῆς διευθυνούσης αὐτὸν ἐπιτροπῆς. Ὡς ἐνθυμεῖσθε ήμην και ἐγὼ ὡς και σεις τῆς ιδέας ὅτι ἔπρεπε νά γίνῃ κίνημά τι πρὸς ἀνόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων πραγμάτων τῆς πατρίδος και ἰδίως τῶν στρατιωτικῶν. Ἀλλὰ τὸ κίνημα ἐγένετο ὑπὸ ὄρους μή ἐπιδοκιμαζόμενος ὑφ' ήμῶν, διὸ και δὲν συνεμερίστημεν αὐτό· ἐγὼ, οὔτε κατόπιν εἰσηλθον εἰς τὸν σύνδεσμον. Ἐν τούτοις ἀφοῦ ὅπωςδῆποτε ἐγένετο, δὲν θεώρησα πρέπον ν' ἀντιπράξω, ἀλλ' ἐτήρησα οὐδετερότητα, μᾶλλον εὖνουν πρὸς τὸν σύνδεσμον, ἐλπίζων ὅτι οὗτος θά διεξῆγε τὰ πράγματα οὕτως, ὥστε νά προέλθῃ πάντως καλόν τι, ἰδίως εἰς τὸν στρατόν.

Δυστυχῶς ὁμως, ὅσον ἀφορᾷ τουλάχιστον τὸ στράτευμα, αἱ ἐλπίδες πάντων τῶν πραγματικῶς πονούντων τὸν τόπον διεψεύσθησαν, διότι οὐ μόνον στρατιωτικῆ τις σοβαρὰ παρασκευή δὲν ἐγένετο, εἰς τὸ πεντάμηνον αὐτὸ διάστημα, οὐ μόνον καμμία σπουδαία ἐργασία δὲν ἔγινεν, ἀλλὰ παρέλυσε τελείως ή πειθαρχία τοῦ στρατοῦ, μέ τὰς καθημερινὰς συνεδριάσεις και ψηφοφορίας τῶν ἀξιωματικῶν και τῶν ὑπαξιωματικῶν και μέ τὴν ἐκμηδένισιν τῶν διοικήσεων. Οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματικοί, οἵτινες εἰσηλθον εἰς τὸν σύνδεσμον, παρημποδίσθησαν ἐντελῶς και οὔτε εἰσηκούοντο εἰς τίποτε, οὔτε ὡς μέλη τῆς ἐπιτροπῆς τοὺς παρεδέχθησαν. Ἡ ἐπιτροπὴ ἔμεινεν ἀποτελουμένη ἐκ κατωτέρων ἀξιωματικῶν, οἵτινες ἐδιοίκουν τὰ πάντα ἐκ τῶν παρασκηνίων και κύριον αὐτῶν ἔργον ἔχοντες τὰ προσωπικὰ ζητήματα, τὴν ἐκδίωξιν τῶν ἀνωτέρων και τοὺς προβιβα-

1. Δὲν βρίσκεται στὸ Ἀρχεῖο.

Ἰπὸ τοιούτους ὄρους ὁ σύνδεσμος ἐξέπιπτε βαθμηδὸν εἰς τὴν ὑπόληψιν τοῦ κόσμου, πλεῖστα ἐκ τῶν μελῶν αὐτοῦ ἀναφανδὸν ὠμίλουν περὶ ἀποτυχίας του, ἐξύβριζον τὴν ἐπιτροπὴν καὶ συνίστων τὴν διάλυσιν. Ἦθελε δὲ ἀφεύκτως ἐπέλθει αὕτη, κατὰ τρόπον ἐντελῶς ἄδοξον, ἂν δὲν παρουσιάζετο εἰς τὸ μέσον ὁ κ. Βενιζέλος, ἔλθων ἐκ Κρήτης τῇ προσκλήσει μελῶν τινῶν τῆς Ἐπιτροπῆς. Οὗτος ὢν ἀνὴρ μεγάλης εὐφυΐας καὶ ἀποφασιστικότητος, ἐνόησεν ἀμέσως ὅτι ὁ σύνδεσμος δὲν ἐστέκετο καλὰ καὶ εὔρε τὸ μέσον νὰ ἐπιφέρῃ τὴν διάλυσιν αὐτοῦ μὲ τὴν τιμὴν του. Τοῦτο δὲ ἦτο ἡ ἔθνοσυνέλευσις. Ἐνέπνευσε λοιπὸν εἰς τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ συνδέσμου ὅτι ὤφειλε ν' ἀπαιτήσῃ καὶ ἐπιβάλλῃ τὴν συγκρότησιν ἔθνοσυνελεύσεως πρὸς ἀναθεώρησιν ἄρθρων τινῶν τοῦ Συντάγματος, νὰ σχηματίσῃ κυβέρνησιν τῆς ἐμπιστοσύνης του καὶ ἅμα ἐπιτύχῃ ταῦτα νὰ διαλυθῇ. Ἐπεισε δὲ ὁ κ. Βενιζέλος καὶ τὸν κ. Θεοτόκην καὶ τὸν κ. Ράλλην ὅτι ἔπρεπε νὰ δεχθῶσι τὴν συγκρότησιν τῆς ἔθνοσυνελεύσεως, διὰ νὰ κατορθωθῇ μετὰ τοῦτο ἡ διάλυσις τοῦ συνδέσμου καὶ ἡ ἐπάνοδος τοῦ κράτους τῶν νομίμων ἐξουσιῶν.

Ἐντεῦθεν προῆλθε τὸ τελευταῖον κίνημα. Ἡ ἐπιτροπὴ χωρὶς νὰ ζητήσῃ τὴν γνώμην τῶν τμημάτων, συνεκάλεσεν εἰς τὰ παραπήγματα ἐν τοῖς ὄπλοις μὲ τὸν κ. Ζορμπᾶν ἐπὶ κεφαλῆς πάντας τοὺς ἀξιωματικούς καὶ τὰ ὑπ' αὐτοὺς στρατεύματα καὶ ἀπήτησε τὴν πτῶσιν τῆς Κυβερνήσεως Μαυρομιχάλη, τὸν σχηματισμὸν Κυβερνήσεως ὑπὸ τὸν Δραγοῦμην καὶ τὴν σύγκλησιν ἔθνοσυνελεύσεως. Ἡ συγκίνησις τὰς ἡμέρας ἐκείνας ἦτο μεγάλη, διότι διεδίδετο μετ' ἐπιτάσεως ὅτι ὁ Βασιλεὺς κατ' οὐδένα τρόπον θὰ ἐδέχετο ἔθνοσυνέλευσιν, ὁ δὲ σύνδεσμος διέδιδεν ὅτι θὰ ἐπέμεινεν εἰς ταύτην ἔστω καὶ ἂν ἔφευγεν ὁ Βασιλεὺς. Ἄλλ' ἂν συνέβαινε τοιοῦτόν τι βεβαίως θὰ ἐγένετο ἐμφύλιος πόλεμος καὶ ἡ καταστροφὴ θὰ ἦτο ἀνεπανόρθωτος, διότι ἐκτὸς τοῦ λαοῦ, ὅστις βεβαίως δὲν θὰ ἠνείχετο τὴν ἀναχώρησιν τοῦ βασιλέως, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἀξιωματικῶν πλεῖστοι ἦσαν ὑπὲρ αὐτοῦ, ὄχι μόνον ἐκ τῶν ἐκτὸς τοῦ συνδέσμου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἐν τῷ συνδέσμῳ, τὸ δὲ ναυτικὸν εἶχε κηρυχθῆ κατὰ μέγα μέρος ὑπὲρ τοῦ Βασιλέως. Εὐτυχῶς ἡ σύνεσις τῶν ἀρχηγῶν τῶν κομμάτων Θεοτόκη καὶ Ράλλη ἔσωσε τὸν τόπον ἀπὸ μεγαλύτερα, διότι οὗτοι ἔπεισαν τὸν Βασιλέα νὰ δεχθῇ τὴν ἔθνοσυνέλευσιν ἐπὶ τῷ ὄρφῳ ὁμῶς νὰ ψηφισθῇ αὕτη ὑπὸ τῆς Βουλῆς καὶ νὰ διαλυθῇ ὁ σύνδεσμος. Ἄλλως δὲν γνωρίζω ποῦ θὰ ἐφθάνομεν.

Ἡ περίστασις αὕτη ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς πολλοὺς τῶν ἐκτὸς τοῦ συνδέσμου ἀξιωματικῶν νὰ σκεφθῶσιν ὅτι δὲν ὤφειλον πλέον ἀπαθῶς νὰ θεῶνται τὴν χώραν ὑφισταμένην, χάριν τοῦ συνδέσμου, τόσους κλονισμοὺς καὶ κινδύνους, καὶ ὄνειδιζομένην ὑπὸ τῆς Εὐρώπης. Συσκέψεις ἐγένοντο πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον καὶ ὁμᾶς τις ἐσχηματίσθη περὶ τὸν Στρατηγὸν Σμολένσκη, διὰ τοῦ ὁποίου ἂν προσελκυσθῇ μέγας ἀριθμὸς ἀξιωματικῶν,

ἀποσπώμενος ἐκ τοῦ συνδέσμου, θέλει ζητηθῆ ἡ ὀριστική διάλυσις αὐτοῦ καὶ ἡ ἐπάνοδος τοῦ Κράτους τοῦ Νόμου.

Ἐγὼ φρονῶ, καὶ τοῦτο συνεβούλευσα, ὅτι ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν πρέπει νὰ γίνῃ ἄλλο τι ἢ προσυεννόησις τῶν ἐπιθυμούντων νὰ παύσῃ πλέον ἡ ἔκρυθμος αὕτη κατάστασις, ἡ καταστρεπτική τῆς πειθαρχίας τοῦ στρατοῦ, νὰ ἀναμείνωμεν δὲ τὴν πραγματοποίησιν τῆς δοθείσης ὑπὸ τοῦ συνδέσμου ὑποσχέσεως ὅτι θέλει διαλυθῆ, ἅμα ἐκδοθῆ μετὰ τὴν ὑπὸ τῆς βουλῆς ψήφισιν, τὸ διάγγελμα τῆς συγκλήσεως τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως. Ἐὰν ὁμως καὶ τότε δὲν γίνῃ ἡ διάλυσις ἢ ἂν γίνῃ κατὰ τὸ φαινόμενον μόνον, μείνωσι δὲ τινες συνεσπειρωμένοι ἵνα διοικῶσι διὰ τοῦ ἀρχηγοῦ των ἐκ τῶν παρασκηνίων, τότε πάντες οἱ πονοῦντες τὴν πατρίδα των ἀξιοματικοὶ πρέπει νὰ ἐνωθῶσι καὶ νὰ ἐπιβάλωσι τὴν ἰσχὺν τοῦ Νόμου καὶ τῆς πειθαρχίας ἐν τῷ στρατεύματι. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον λοιπὸν φρονῶ ὅτι ἔχομεν καθῆκον πάντες νὰ ἐργαζώμεθα ἀπὸ τοῦδε, ἰδίως δὲ οἱ παρασυρθέντες ἐκ τῆς ἀγνῆς ἰδέας τῆς ἀνορθώσεως καὶ εἰσελθόντες εἰς τὸν σύνδεσμον ἀξιοματικοί, δέον ν' ἀποσυρθῶσι πλέον φανερὰ ἐξ αὐτοῦ, δηλοῦντες ὅτι ἔληξε πλέον ἡ ἀποστολή του καὶ νὰ ζητήσωσι τὴν ἐπάνοδον τῆς ἰσχύος τῶν Νόμων. Οἱ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἀξιοματικοὶ οἵτινες εἶναι ἐντελῶς ἀθῶοι καὶ ἀμέτοχοι τῶν γινομένων ἐν Ἀθήναις, εὐκολώτερον δύνανται νὰ πράξωσι τοῦτο, ἂν ὄχι τώρα, ἀλλὰ τοῦλάχιστον ἀμέσως μετὰ τὴν ψήφισιν τῆς ἔθνοσυνελεύσεως.

Ἰδοῦ, φίλτατε, σᾶς ἔγραψα ἐμπιστευτικῶς ἐντελῶς καὶ μόνον διὰ τὸν ἑαυτὸν σας, πάσας τὰς σκέψεις μου περὶ τῆς καταστάσεως, ἣτις φοβερὰ ἔβλαψεν ὑπὸ διεθνῆ ἔποψιν τὴν Ἑλλάδα, καὶ τὴν ἰδέαν μου περὶ ἐνεργείας πρὸς ἐπάνοδον εἰς τὴν τάξιν. Ἐλπίζω, γνωρίζω τὰ πατριωτικὰ αἰσθηματὰ σας, ὅτι ἐπιδοκιμάζετε ταῦτα καὶ ὅτι θέλετε ἐνεργῆσαι πᾶν ὅ,τι πρέπει ὅπως ἐπανέλθῃ ἡ τάξις καὶ ὅπως μὴ διακινδυνεύσῃ ἐκ νέου ἡ Βασιλεία. Σᾶς παρακαλῶ δὲ νὰ μοὶ γράψητε τὴν γνώμην σας καὶ νὰ μὲ τηρῆτε ἐνήμερον τῶν πρὸς τὸν ἐκτεθέντα σκοπὸν ἐνεργειῶν σας. Ἡ ἰδέα δὲ τοῦ νὰ τεθῆ ὁ στρατηγὸς Σμολένσκης ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐνεργείας πρὸς ἐπάνοδον τοῦ στρατοῦ εἰς τὰ ἔργα του, νομίζω ὅτι εἶναι καλή, διότι ὁ στρατηγὸς εἶναι ἀξιοσέβαστος καὶ ἐπιβλητικός, ἀνθρωπος δὲ τῆς τάξεως καὶ μὴ ἔχων ὀπισθοβουλίαν τινά.

Σᾶς ἀσπάζομαι, Ὑμέτερος,

Π. Γ. Δαγκλιῆς

Ἀπὸ δευτέρῃ ἐπιστολῇ τοῦ Δαγκλιῆ πρὸς τὸν ταγματάρχη Παπούλα, ἡμερημηνίας 8 Φεβρουαρίου 1910 :

(...). Αἱ ἐνεργεαὶ μας πρέπει νὰ τείνωσιν εἰς τὴν διάλυσιν τοῦ συνδέσμου εὐθὺς μετὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ διαγγέλματος περὶ τῆς ἔθνοσυνελεύσεως. Ἡ ἔθνοσυνέλευσις εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ψηφισθῆ ὑπὸ τῆς Βουλῆς

καί νά γίνῃ δεκτὴ ὑπὸ τοῦ Βασιλέως. Τούτου γενομένου ὁ σύνδεσμος ὑπεσχέθη ὅτι θὰ διαλυθῇ καὶ ἐγὼ δὲν ἀμφιβάλλω περὶ αὐτοῦ. Ἐὰν ὁμως παρὰ πᾶσαν ἐλπίδα δὲν διαλυθῇ, τότε πρέπει νὰ παρουσιασθῇ μεγάλη ὁμὰς ἀξιωματικῶν καὶ νὰ ζητήσῃ τὴν διάλυσίν του. Εἰς τὴν προπαρασκευηὴν αὐτῆς τῆς ἐνεργείας φρονῶ ὅτι πρέπει συντόμως νὰ ἐργασθῶμεν.

Ἄλλὰ δύναται νὰ παρουσιασθῇ καὶ ἄλλη περίστασις : ἂν παρ' ἐλπίδα ἡ Βουλὴ δὲν ψηφίσῃ τὴν ἐθνοσυνέλευσιν διὰ τῶν $\frac{3}{4}$ τῶν βουλευτῶν, καὶ ἂν μὴ ἐπιτευχθέντος τούτου ὁ βασιλεὺς ἀρνηθῇ νὰ ἐκδώσῃ τὸ διάγγελμα τῆς ἐθνοσυνελεύσεως, τί γενήσεται ; Ὁ σύνδεσμος θὰ θελήσῃ βεβαίως νὰ ἐκβιάσῃ τὸν βασιλέα, εἰς τὴν ἐκδοσιν τοῦ διαγγέλματος, ἀλλ' οὗτος πιθανὸν νὰ προτιμήσῃ νὰ φύγῃ (...). Καὶ τότε θὰ ἐπέλθῃ ἡ ἐμφύλιος ρῆξις (...). Ἐλπίζω ἐν τούτοις καὶ εὐχομαι νὰ μὴ παρουσιασθῇ ἡ ἀπαισία αὕτη περίπτωσις (...).

Τρεῖς ἀπαντητικῆς ἐπιστολῆς ἔστειλε ὁ Παπούλας, ὅπως φαίνεται ἀπὸ μιὰ τέταρτη τῆς 17 Φεβρουαρίου, πού ὁμως ἀφορᾷ ἄσχετο καὶ ἀσήμαντο θέμα ὑπηρεσιακῶν τοποθετήσεων. Ἀπὸ τὶς τρεῖς ἄλλες, ἡ μόνη πού βρέθηκε εἶναι ἀπάντησις στὴν παραπάνω τοῦ Δαγκλῆ :

Ἐν Κερκύρα 15 Φεβρουαρίου 1910.

Ἀγαπητέ μου φίλε,

Νομίζω, ὅτι εἶναι ἀδύνατον ἡ Βουλὴ νὰ μὴ ψηφίσῃ τὴν σύγκλησιν τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, ἂν δὲ συμβῇ τὸναντίον, ὅπερ ἀπεύχομαι, καὶ θελήσῃ ὁ Σύνδεσμος, μὴ ἀναλογιζόμενος τοὺς κινδύνους, τὸ χάος καὶ τὸν ὄλεθρον, εἰς οὓς θὰ ρίψῃ τὴν Πατρίδα μας, νὰ ἐκβιάσῃ τὸν Βασιλέα εἰς ἐκδοσιν Διαγγέλματος, ἐγὼ καὶ οἱ ὁμοφρονοῦντες με θὰ ταχθοῦν μὲ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Βασιλέως, διότι πάντες ἀναλογιζόμεθα καὶ συζητοῦμεν τὸ κακόν, ὅπερ θὰ προκύψῃ ἂν ὁ Βασιλεὺς ἐγκαταλείψῃ τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν παροῦσαν κρίσιμον περίστασιν, ἣν διέρχεται τὸ ἔθνος καὶ ὀλόκληρος ὁ Ἑλληνισμός.

Ἐπίσης ἔχω πεποιθήσιν, ὅτι μετὰ τὴν ἐπιψήφισιν τῆς συγκλήσεως τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως καὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Διαγγέλματος, ὁ Σύνδεσμος θὰ διαλυθῇ, ἂν ὁμως καὶ τότε ὁμὰς τὶς θελήσῃ τὴν διατήρησιν τοῦ συνδέσμου, ἡμεῖς θὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν διάλυσιν.

Σᾶ ἀσπάζομαι πρόθυμος,

Α. Παπούλας

Δὲν χρειάστηκε νὰ συνεχιστοῦν οἱ συνεννοήσεις γιατί, σύμφωνα μὲ τὴ συνταγὴ τοῦ Βενιζέλου, ἡ Βουλὴ ψήφισε κατ' ἀρχὴν τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ Συντάγματος (18 Φεβρουαρίου), καὶ ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος ὑποσχέθηκε στὴ Βουλὴ νὰ ἐκτελέσῃ τὸ ψήφισμά της (17 Μαρτίου). Ὁ Στρατιωτικὸς Σύνδεσμος δὲν εἶχε πιά λόγον νὰ ὑπάρχει. Οἱ ἐκλογὲς τῆς Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς ὀρίσθησαν γιὰ τὶς 8 Αὐγούστου, κι' ἄρχισαν τέλος νὰ διαφαίνονται στὸν ὀρίζοντα, ἔπειτα ἀπὸ τόσες περιπέτειες, τὰ «σύντονα καὶ κάλλιστα ἀποτελέσματα» τοῦ περσικοῦ Κινήματος.

Ὁ φάκελος κλείνει μὲ μιὰ μεταγενέστερη (13 Ἀπριλίου) ἐπιστολή, πού ἀπευθύνει ὁ Δαγκλῆς στὸν πρίγκιπα Νικόλαο, τότε στὴν Κέρκυρα, γιὰ νὰ τοῦ συστήσει τὸν ταγματάρχη Παπούλα, «ἐκ τῶν ὑγείων στοιχείων τοῦ στρατεύματος».

3. ΤΕΣΣΕΡΕΙΣ ΔΙΟΙΚΗΣΕΙΣ

Μετὰ τὴν ἀποχώρησή του ἀπὸ τὴν Πανελλ. Ὁργάνωση, κατὰ τὰ δυόμισι χρόνια ποὺ μεσολάβησαν ἕως τὶς παραμονὲς τῶν Βαλκανικῶν Πολέμων, ὁ συνταγματάρχης Δαγκλῆς τοποθετήθηκε ἀλλεπάλληλα σὲ τέσσερις διοικήσεις: διοίκηση τοῦ Σχολείου τῶν Εὐελπίδων στὸ πρῶτο ἑξάμηνο τοῦ 1910· διοίκηση τῆς 1ης Μεραρχίας (ἔδρα ἡ Λάρισα) στὸ δεύτερο ἑξάμηνο τοῦ ἴδιου χρόνου· ἀρχηγία τῆς Χωροφυλακῆς στὸ πρῶτο ἑξάμηνο τοῦ 1911, καί, τέλος, διοίκηση τῆς 2ας Μεραρχίας (ἔδρα ἡ πρωτεύουσα). Λίγες μέρες ἀφοῦ ἀνέλαβε αὐτὴν τὴν τελευταία διοίκηση, στὶς 29 Ἰουνίου 1911 προβιβάσθηκε σὲ ὑποστράτηγο, «κατ' ἀπόλυτον ἐκλογὴν».

Διοίκηση τοῦ Σχολείου τῶν Εὐελπίδων.—Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἑξάμηνη περίοδο βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο μόνο τρία—τέσσερα ὑπηρεσιακὰ ἔγγραφα καὶ δύο ἐκθέσεις τοῦ Δαγκλῆ:

Ἡ πρώτη (15-6-1910, 5 σελ.) ἀφορᾷ τὴν εἰσαγωγή στὸ Σχολεῖο τῶν Εὐελπίδων ὑπαξιωματικῶν τῆς Χωροφυλακῆς:

(...). Ἡ ἐκπαίδευσις αὐτῶν δέον νὰ ᾖ τοιαύτη ὥστε ν' ἀποκτοῦν οὗτοι τὰς ἀναγκαῖας στρατιωτικὰς γνώσεις ἵνα ὄχι μόνον καταστῶσι καλοὶ ἀξιωματικοὶ τῆς Χωροφυλακῆς ἀλλὰ καὶ νὰ δύνανται ἐν ἀνάγκῃ νὰ χρησιμοποιοῦν ὡς μάχιμοι (...).

Στῆ δεύτερη (8-7-1910, 12 σελ.) προτείνονται νέες μεταρρυθμίσεις τῶν ἐνιαυσίων ἐξετάσεων καὶ εἰσαγωγή μαθήματος βυζαντινῆς καὶ νεώτερης ἑλληνικῆς ἱστορίας:

(...). Ἐχων ὑπ' ὄψιν ὅτι αἱ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ σχολικοῦ ἔτους συχναὶ ἐξετάσεις τῶν μαθητῶν συντελοῦσιν εἰς τὸ νὰ καταστήσωσιν αὐτοὺς ἐπιμελεστεροὺς καὶ εἰς τὸ νὰ καταδείξωσι τὴν πρὸς προβιβασμὸν αὐτῶν ἱκανότητα, ἐνῶ αἱ ἐνιαύσιοι ἐξετάσεις εἰς ἃς κατὰ τὸν νῦν ἰσχύοντα ὀργανισμὸν δίδεται μεγαλειτέρα βαρύτης, μικρὸν συντελοῦσιν εἰς τὴν πρόοδον τῶν μαθητῶν, θεωρῶ ὅτι εἶναι προτιμώτερον νὰ καταργηθῶσιν αἱ ἐνιαύσιοι ἐξετάσεις, νὰ διαρρυθμισθῶσι δὲ τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν ἐνιαυσίαν ἐκπαίδευσιν, τὰς ἐξετάσεις καὶ τὰς ἐφαρμογὰς ἄρθρα τοῦ ἐν ἰσχύι κανονισμοῦ ὡς ἑξῆς (...). Θεωρῶ ἀναγκαῖον νὰ προστεθῇ εἰς τὰς δύο κατωτέρας τάξεις τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας, ἰδίως τῆς Βυζαντινῆς καὶ τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς, διδασκόμενον ὁμως ὑπὸ καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου (...).

Διοικήσις 1ης Μεραρχίας.—Ἡ περίοδος αὕτη ἀντιπροσωπεύεται στὸ Ἀρχεῖο μὲ 26 πολυσέλιδα ἔγγραφα περιέχοντα ὁδηγίες πρὸς τὰ σώματα τῆς Μεραρχίας εἰς ἃ ἀνατεθῆσεται, ἅμα τῇ κηρύξει τῆς ἐπιστρατεύσεως τοῦ στρατοῦ, ἡ ὑπηρεσία τῆς προκαλύψεως καὶ προστασίας τῆς ἐπιστρατεύσεως τῆς 1ης Μεραρχίας κατὰ ἐνδεχομένων ἐχθρικῶν ἐπιδρομῶν (...), περιγραφὰς ὀχυρωτικῶν ἔργων καὶ πυροβολείων, σημειώσεις περὶ καταυλισμῶν καὶ ἄλλα συναφῆ, συνολικὰ 82 σελ. ἰδιόγραφες.

Σ' αυτήν την εποχή ανάγονται επίσης, μολοντί δὲν ἀφοροῦν ἀποκλειστικά τὴν 1η Μεραρχία, 20 ἔγγραφα, καταστάσεις καὶ ἄλλα σημειώματα «περὶ σχεδίου ἐπιστρατεύσεως 1910» συνολικά 48 σελ. οἱ περισσότερες ἰδιόγραφες.

Ἄρχηγία Χωροφυλακῆς.—Τὰ μόνα σχετικά ἔγγραφα εἶναι τὸ Διάταγμα τοῦ διορισμοῦ, ἡμερομηνίας 23 Δεκεμβρίου 1910 (ὑπογραφῆς ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Βενιζέλου καὶ Ἑσωτερικῶν Ρέπουλη) καὶ ἡ Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως τῆς 24. Στὸ ἴδιο φύλλο δημοσιεύεται ἐπίσης ἡ ἀπαλλαγὴ τοῦ προκατόχου συνταγμ. τοῦ ἱππικοῦ Ἄλεξ. Σούτσου.

Διοίκηση 2ας Μεραρχίας. Γαλλικὴ Ἀποστολή.—Ἡ περίοδος αὐτὴ καλύπτει περίπου 14 μῆνες, ἀπὸ τὸν Ἰούνιο 1911 ἕως τὸν Αὐγούστο 1912, καὶ συμπίπτει μὲ τὴ δράση τῆς ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Eydoux γαλλικῆς στρατιωτικῆς ἀποστολῆς. Ἐνα μεγάλο μέρος αὐτοῦ τοῦ τμήματος τοῦ Ἀρχείου ἀναφέρεται στὴ δράση αὐτῆς τῆς Ἀποστολῆς.

Ὁ στρατηγὸς Eydoux, μὲ τὸν ἐπιτελάρχην του ταγματάρχη Bousquier καὶ τὸν ὑπασιπότη του λοχαγὸ Charpy, ἔφθασε στὴν Ἀθήνα τὶς πρώτες μέρες τοῦ Ἰανουαρίου 1911 καὶ ἀνέλαβε τὴν διοίκηση τῶν τριῶν μεραρχιῶν ποὺ ἀποτελοῦσαν τότε τὸν ἑλληνικὸ στρατό. Τὰ λοιπὰ μέλη τῆς Ἀποστολῆς — 12 στὴν ἀρχή, ἀργότερα 20 — ἔφθασαν τὸν Ἀπρίλιο. Ὅπως εἶχε συμφωνηθεῖ, ὅλοι τους ἔλαβαν ἐδῶ ἕνα βαθμὸ ἀνώτερο ἀπ' ἐκεῖνον ποὺ εἶχανε στὴ Γαλλία.

Ἀμεσώτερα ἐπικοινωνοῦσε ὁ Δαγκλῆς, ὡς μέραρχος, μὲ τὸν (ἀντισυν)ταγματάρχη P. E. Bordeaux, ποὺ εἶχε ἀναλάβει τὴ διοίκηση τοῦ 1ου Πεζικοῦ Συντάγματος τῆς Μεραρχίας. Καὶ ὁ μὲν Bordeaux, στὶς πολὺ μεταγενέστερες ἀναμνήσεις του, ἐκφράζεται μὲ ἀνεπιφύλακτὴ ἐκτίμησιν γιὰ τὸν Ἕλληνα μέραρχό του: «Διοικητὴς τῆς Μεραρχίας Ἀθηνῶν ἦταν ὁ στρατηγὸς Δαγκλῆς. Εἶχε ἤδη πίσω του ὠραία καὶ μακρὰ σταδιοδρομία, στρατιωτικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ. Πολὺ μορφωμένος, πνεῦμα ἀνοιχτό, μεθοδικό, ζυγισμένον, ἀντιπροσώπευε, νομίζω, τὸν Ἕλληνα τοῦ παλαιοῦ καιροῦ»¹.

Ὁ μέραρχος, ὅμως, δὲν ἦταν ἐξίσου ἐνθουσιασμένος μὲ τὸν συνεργάτη του, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἕνα σχέδιον ἀναφορᾶς του πρὸς τὸν πρωθυπουργὸ Βενιζέλο (πιθανώτατα Μαΐου 1911). Παρουσιάζει ἐνδιαφέρον αὐτὸ τὸ ἔγγραφο, ὄχι τόσο γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ Bordeaux, ὅσο γιὰ τὸ ἀποκαλύπτει ὅτι ὁ ἴδιος ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἀποστολῆς παρακινοῦσε τοὺς Γάλλους ἀξιωματικούς νὰ μὴ λογαριάζουν τοὺς ἑλληνικοὺς κανονισμοὺς:

Κύριε Πρόεδρε,

Λαμβάνων τὴν τιμὴν νὰ φέρω εἰς γνῶσιν Ὑμῶν ζητήματά τινα ἀφορῶντα εἰς τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον διοικεῖται τὸ 1ον Σύνταγμα Πεζικοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀντισυν. κ. Bordeaux.

Ὁ κύριος Bordeaux, ἀφ' ἧς πρὸ ἔτους καὶ πλέον παρέλαβε τὴν Διοίκησιν τοῦ 1ου Συντάγματος, εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀνέπτυξε πάσας τὰς πνευματικὰς καὶ σωματικὰς αὐτοῦ δυνάμεις καὶ ἐπεδείξατο τοσαύτην ἀφοσίωσιν, ὥστε (...) πάντες, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐκτὸς τοῦ στρατεύματος εὐρισκόμενοι, μετὰ θαυμασμοῦ προσέβλεπον τὸ πρόσωπον τοῦ Bordeaux, ἐν τῷ ὁποίῳ

1. Général P. E. Bordeaux, L'Orient Hellénique Contemporain, Thonon-Les-Bains 1948, σ. 36. Βλ. ἀνάλογες ἐκφράσεις στὸ φυλλάδιό του Le Général Eydoux et sa mission en Grèce, Nantes, ἀχρονολόγητο, σ. 12.

διέκρινον ἔξαιρετικά στρατιωτικά προσόντα, ἀκραιφνή φιλελληνισμόν, καὶ ἀπαράμιλλον φιλοπονίαν. Ἄτυχῶς ἀπὸ τινος χρόνου ζητήματά τινα διοικητικῆς φύσεως ἤρξαντο ἀναφυόμενα, τὰ ὅποια ὀφείλονται εἰς τὴν ἰδιοσυγκρασίαν τοῦ κ. Bordeaux, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ εἰς ἀκαίρους εἰσηγήσεις ἢ παρεξηγήσεις ἐξ ἀγνοίας τῆς γλώσσης (. . .) Πολλάκις οἱ ἀξιωματικοὶ μοὶ παρεπονέθησαν διὰ τὴν σκαιότητα μεθ' ἧς συμπεριφέρεται οὗτος πρὸς αὐτοὺς καὶ διὰ τὰς θιγούσας τὸν ἐγωισμόν αὐτῶν δριμείας ἐκφράσεις του (. . .) Ἄλλ' ἢ κατάστασις ἐξακολουθεῖ. Οἱ ἀξιωματικοὶ μας εἶναι εὐαίσθητοι καὶ ὑπερήφανοι· ἀποδέχονται εὐχαρίστως πᾶσαν δικαίαν τιμωρίαν, ἀλλὰ δυσφοροῦν καὶ ἀγανακτοῦν διὰ τὰς θιγούσας τὴν ἀξιοπρέπειαν αὐτῶν ἐκφράσεις.

Δὲν εἶναι δὲ μόνον τὰ προσωπικὰ ταῦτα ζητήματα, τὰ ὅποια καθ' ἑκάστην σχεδὸν περιέρχονται εἰς γνῶσιν μου. Ἔτερον ζήτημα σπουδαιότατον φέρω εἰς γνῶσιν Ὑμῶν κ. Πρόεδρε. Ὁ Ἄντισυντ. Bordeaux, ὡς Διοικητὴς τοῦ Ἰου Πεζικοῦ Συντάγματος, δὲν ἐκτελεῖ ἐνίστε τὰς διαταγὰς τῆς Μεραρχίας, δὲν εἰσακούει τὰ παρὰ τοῦ φρουραρχείου διατασσόμενα, καὶ δὲν συμμορφοῦται πρὸς τοὺς ἰσχύοντας κανονισμοὺς. Ὅσακις δὲ ζητεῖται παρ' αὐτοῦ λόγος, ὅτε μὲν φέρει δικαιολογίας ἐπουσιώδεις, ὅτε δὲ λέγει ὅτι ἔχει ἰδιαιτέρας ὁδηγίας τοῦ Στρατηγοῦ Διοικητοῦ τῶν Μεραρχιῶν κ. Eydoux, ἐνῶ αἱ διαταγαὶ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ἀποστολῆς διαβιβάζονται εἰς τὰ σώματα διὰ τῶν Μεραρχιῶν, οἱ ἰσχύοντες δὲ κανονισμοὶ μας διαγράφουν ἐπακριβῶς τὰς ὑποχρεώσεις ἐκάστου εἰς πάντα τὰ στάδια τῆς ἱεραρχίας. Ἐπομένως πᾶσα ἄρνησις ἢ παράβασις διατάξεώς τινος τοῦ κανονισμοῦ κλονίζει τὴν πειθαρχίαν καὶ ἀφαιρεῖ τὴν ἀμοιβαίαν ἐμπιστοσύνην μεταξύ διοικούντων καὶ διοικουμένων. Ὀλεθριώτερα δὲ ἀποτελέσματα διὰ τὸ στράτευμα ἔχει ὅταν ἡ παράβασις τῶν κανονισμῶν προέρχεται ἀπὸ μέλος τῆς Γαλλικῆς Ἀποστολῆς παρὰ τοῦ ὁποίου ἀναμένεται ἡ ἐμπέδωσις τῆς πειθαρχίας.

Ἐὰν διατάξεις τινὲς τῶν κανονισμῶν κρίνονται ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἀποστολῆς ἀνεπαρκεῖς ἢ πλημμελεῖς, ὁ Διοικητὴς τῶν Μεραρχιῶν Στρατηγὸς θέλει βεβαίως κατίδει τοῦτο καὶ θέλει ζητήσῃ τὴν τροποποίησιν ἢ συμπλήρωσιν αὐτῶν (. . .)· ἀλλ' ἐφ' ὅσον οἱ κεκρωμένοι διὰ Β. Στάγματος κανονισμοὶ ἰσχύουσιν ἔχομεν ὑποχρέωσιν νὰ σεβώμεθα τούτους καὶ ν' ἀπαιτῶμεν τὴν πλήρη αὐτῶν ἐφαρμογήν.

Πάντοτε ταχθεὶς ὑπὲρ τῆς ἰδέας τῆς προσκλήσεως τῆς Γαλλικῆς ἀποστολῆς πρὸς ἀναδιοργάνωσιν καὶ ἐκπαίδευσιν τοῦ Στρατοῦ ἡμῶν καὶ ἀναγνωρίζων τὰς μεγάλας ὠφελείας ἃς ἐπέφερε καὶ θέλει ἔτι ἐπιφέρει ἢ ὑπὸ τὸν Στρατηγὸν Eydoux ἀποστολή, φρονῶ, ὅτι πρέπει νὰ προλαμβάνηται διὰ τῶν προσηκόντων μέτρων πᾶσα αἰτία τείνουσα νὰ μειώσῃ τὴν ἀγάπην τῶν ἀξιωματικῶν πρὸς ταύτην καὶ τὸν ζῆλον μεθ' οὗ παρα-

κολουθοῦσι τὰ διδάγματα αὐτῆς (. . .) Ἐὰν ὁ ἀντισυνταγματάρχης Bourdeaux ἤθελεν ἀποφασίσει νὰ διοικῆ τὸ σύνταγμα τοῦ συμφώνως πρὸς τοὺς μὴ μεταβληθέντες κανονισμοὺς τῆς ὑπηρεσίας τοῦ στρατοῦ ἡμῶν, καταλείπων τὸν αὐταρχικὸν τρόπον, ἐὰν ἀποφεύγη τὰς βιαίας καὶ δριμείας ἐκφράσεις καὶ τὸν περιφρονητικὸν τρόπον πρὸς τοὺς ἀξιωματικούς, ἐὰν ἀποδέχεται μετὰ ψυχραιμίας τὰς ἐλλείψεις των, τιμωρῶν μὲν τούτους ἐν ἀνάγκῃ ἀλλὰ καὶ ἀκούων προθύμως τὰ παράπονα καὶ ὑποβάλλων ταῦτα εἰς τὴν ἀνωτέραν ἀρχήν, μόνην ἀρμοδίαν νὰ κρίνη περὶ τούτων, θέλει ἐπανακτήσει τὴν ἀγάπην καὶ ἀφοσίωσιν τῶν ὑπ' αὐτὸν καὶ ἡ διοίκησις τοῦ θέλει καταστῆ πράγματι πολῦτιμος.

Σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τῆς συμπεριφορᾶς τῶν Γάλλων ἀξιωματικῶν πρὸς τοὺς Ἕλληνας συναδέλφους των ὑπάρχουν ἀκόμη 5 ἔγγραφα (παράπονα, ἀνακρίσεις κ.τ.λ.). Σ' ἓνα ἀπὸ τὰ καταγγελλόμενα ἐπεισόδια ἀναφέρεται ὅτι ὁ συνταγματ. Lépidi «διετέθη κακῶς» ὅταν ὁ διευθυντῆς τοῦ ὑλικοῦ πολέμου συνταγματ. Ἡρ. Γεωργόπουλος τὸν δέχτηκε στὸ γραφεῖο τοῦ «κρατῶν σιγάρων», καὶ «παρακάλεσας τὸν συνταγματάρχην ν' ἀπορρίψη τὸ σιγάρων ἤρχισε ξηρῶς καὶ αὐστηρῶς τὸν ἔλεγχον».

Ὁ ἴδιος ὁ στρατηγὸς Eydoux ἐκφράζει τὸν φόβο μήπως ἡ ἀγνοία τῆς Ἑλληνικῆς γίνει αἰτία ὄχι νὰ παρεξηγηθοῦν οἱ Γάλλοι ἀξιωματικοί, ἀλλὰ ν' ἀφήσουν νὰ περάσει ἀπαρατήρητο τίποτα τὸ ἐπιλήψιμο. Καὶ ζητεῖ νὰ τὸν βοηθήσει ὁ Δαγκλῆς (23-11-11) :

Mon cher Camarade (. . .) Le Colonel de Tournadre s'était contenté de demander ce dont il s'agissait, et les renseignements verbaux ne lui avaient pas permis, paraît-il, de se rendre compte de l'incorrection de la réponse faite. Nous pouvons, en raison de notre ignorance de la langue, laisser passer des choses répréhensibles. Soyez le crible sévère, je vous prie, afin que tout marche au gré de nos désirs communs, et que la discipline en particulier soit de plus en plus forte et respectée (. . .).

Ἀπὸ τὴν συνεργασία τοῦ Δαγκλῆ μὲ τὴ Γαλλικὴ Ἀποστολὴ ὑπάρχουν, ἐκτὸς ἀπ' ὅσα ἀναφέρθηκαν παραπάνω :

α') Ἐξὶ ὑπηρεσιακῆς ἐπιστολῆς τῶν Γάλλων ἀξιωματικῶν Bousquier, Charpy, Lépidi καὶ τρεῖς τοῦ στρατηγοῦ Eydoux.

Μὲ τὸν στρατηγὸ Eydoux ὁ Δαγκλῆς κράτησε ἐπικοινωνία καὶ μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῆς Ἀποστολῆς. Ὑπάρχουν τρεῖς μεταγενέστερες ἐπιστολῆς τοῦ στρατηγοῦ Eydoux, μὲ φιλελληνικῆς διαχύσεις, πού δὲν πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ἀπλῆς φιλοφρονήσεις, γιατί γράφηκαν τὴν ἐποχὴ τοῦ Διχασμοῦ, τὴν ὥρα πού πολὺ λίγοι πιά στὴ Γαλλία ἐκφράζονταν χωρὶς δυσπιστία γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ὅπως :

(. . .) Ni la distance, ni le temps, ni les événements ne pourront effacer le souvenir du temps délicieux passé au milieu de vous et diminuer mon attachement à la Grèce. Comme ancien officier hellénique, comme grand croix du Sauveur, comme beau père d'une

Grecque¹, ma pensée ne cessera de former des vœux pour votre gloire et votre prospérité (...).

β') Φάκελος «Μεγάλης Ἀσκήσεως τοῦ 1912». Περιέχει γενικές οδηγίες τῆς Γαλλικῆς Ἀποστολῆς, ἀλλὰ κυρίως οδηγίες, διαταγές, παρατηρήσεις, ὑπογραφῆς Δαγκλῆ, ἀναφερόμενες στὴ συμμετοχὴ τῆς 2ας Μεραρχίας στὰ γυμνάσια τοῦ Ἀπριλίου καὶ τοῦ Μαΐου. Συνολικά, 98 σελίδες ἔντυπες, πολυγραφημένες ἢ χειρόγραφες, 2 τοπογραφικά σχέδια καὶ ἓνα φυλλάδιο ὑπογραφῆς Eydoux : «Ἐπιμόνησις ἀξιωματῶν (...)» 19 σελίδες².

γ') Φάκελος «Ὁδηγία περὶ ἐκπαίδευσως κλπ.». Περιέχονται :

«Σημειώσεις τοῦ Στρατηγοῦ Διοικητοῦ Μεραρχιῶν ἀφορῶσαι τὴν ἐκπαίδευσιν», «τὴν πειθαρχίαν», «τὴν διοίκησιν τοῦ Συντάγματος» καὶ ἄλλα συναφεῆ, συνολικά 27 σελίδες πολυγραφημένες ἢ ἔντυπες.

«Συνταγματάρχης Λεπιντί, ἐπιθεωρητῆς τοῦ Πυροβολικοῦ : Πρόγραμμα ἀσκήσεων νεοσυλλέκτων», 20 σελ. γραφομηχανῆς.

«Συνταγματάρχης Λεπιντί, ἐπιθεωρητῆς τοῦ Πυροβολικοῦ : Ἐκπαίδευσις τῶν στρατευμάτων τοῦ πυροβολικοῦ καὶ τῶν μεταγωγικῶν λόχων», 10 σελ. γραφομηχανῆς.

«Ἀντισυνταγματάρχης Bordeaux : Διάλεξις περὶ τοῦ πεζικοῦ ἐν τῇ μάχῃ, 14 σελ. γραφομηχανῆς».

Βρίσκονται ἐπίσης 4 ἄρθρα δημοσιευμένα στὴν ἐφημερίδα «Ἀθῆναι» ἀπὸ 21 ἕως 24 Ἰουνίου 1912, χωρὶς ὑπογραφή, μὲ τὸν τίτλο «Τὸ ἔργον τῆς Γαλλικῆς Ἀποστολῆς». Στὸ περιθώριο τοῦ πρώτου ἀρθροῦ ὁ Δαγκλῆς σημειώνει : *Τὰ ἄρθρα ταῦτα ἀπεδόθησαν εἰς τὸν στρατηγὸν Ζορμπᾶν*. Πρόκειται γιὰ κριτικὴ ἀπάντησις εὐνοϊκῶν γνωμῶν ποὺ εἶχαν δημοσιευθεῖ στὴν ἴδια ἐφημερίδα (13–17 Ἰουνίου). Μὲ τὸ ἴδιο κριτικὸ πνεῦμα εἶναι διατυπωμένη σὲ 8σέλιδο φυλλάδιο μιὰ «Ἀπάντησις» τοῦ ἀντιστρατήγου Ἰ. Κωνσταντινίδη.

—Ἄλλα ἔγγραφα σχετικὰ μὲ τὴν διοίκησι τῆς Μεραρχίας εἶναι κατάλογοι, οἱ περισσότεροι ἰδιόγραφοι, μὲ ὀνόματα ἀξιωματικῶν καὶ ἀντίστοιχη σημείωσις τῆς προσωπικῆς γνώμης τοῦ Δαγκλῆ γιὰ τὸν καθένα. Συνολικά 30 σελίδες.

Σ' ἓνα-δυὸ ὀνόματα σταματᾷ κανεῖς, συσχετίζοντας μεταγενέστερες ἐξελίξεις, λ.χ. : *Ταγματάρχης Βελισσαρίου. Ἀληθὲς ὅτι εἶναι λίαν νευρικός καὶ πιστικός πρὸς τοὺς κατωτέρους του, δυσκόλως δυνάμενος νὰ διοικήσῃ· ἔχει ὅμως πολλὰ στρατιωτικὰ γνώσεις, πρωτοβουλίαν καὶ εὐτολίαν. Ἐπομένως φρονῶ ὅτι δεόν νὰ μὴ καταδικασθῇ ἀπὸ τοῦδε εἰς στασιμότητα, ἀλλὰ νὰ δοκιμασθῇ ἐπὶ ἐν ἔτος ἀκόμη (24 Μαΐου 1912)*». Ὁ ταγματάρχης Βελισσαρίου σκοτώθηκε μετὰ ἓνα χρόνον στὰ στενὰ τῆς Κρέσνας.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΤΟΜΟΥ

1. Ἐνας γιὸς τοῦ στρατηγοῦ Eydoux εἶχε παντρευτεῖ μὲ τὴν Μαρία Παπαδιαμαντοπούλου, κόρη τοῦ στρατηγοῦ Ἰ. Παπαδιαμαντοπούλου.

2. Ἐκδοσις τοῦ Ἰπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν, 1912. Ὁ πλήρης τίτλος (μὲ κεφαλαῖα στὸ ἐξωτερικὸ καὶ στὸ ἐσωτερικὸ ἐξώφυλλο) εἶναι : «Ἐπιμόνησις ἀξιωματῶν ἄς τινὰς (sic) πᾶς τις δεόν νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψει κατὰ τὰς ἀσκήσεις».

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

Α'

ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΚΑ

Σελ.

1-30

1. 'Ο μισεμός	1
2. Ρίζες τῆς φάρας	2
3. Γκόγκας, ὁ ἀρχηγὸς καὶ πατέρας	3
4. Γιώτης, ὁ ἀγωνιστὴς τοῦ Εἰκοσιένα	6
5. Τὰ παρακλάδια τῆς φάρας	21
6. Συμπληρωματικὰ ἀπὸ τὸν δισέγγονο	28

Β'

ΤΟ ΠΑΤΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ

31-68

1. Στρατιωτικὴ σταδιοδρομία Γεωργίου Δαγκλῆ	32
2. Ὑπηρεσιακὴ ἀλληλογραφία	35
3. Δύο ἀστοχημένες ἐξορμήσεις	38
Α'. 1854. — Β'. 1877-1878	
4. Καταδίωξη τῆς ληστείας	48
5. Αὐτοβιογραφικὰ — Ὀδοιπορικὰ	62
1873 — 1874 — 1875 — 1876 — 1877 — 1878 — 1879 — 1880	
— 1881 — 1882 — 1883 — 1884 — 1885	

Γ'

ΠΡΩΤΑ ΒΗΜΑΤΑ ΣΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΣΤΡΑΤΟ

69-112

1. Παιδικὰ χρόνια καὶ σπουδές	69
'Απὸ τῆς γεννήσεώς μου μέχρι τῆς εἰσαγωγῆς μου ἐν τῇ στρατιωτικῇ Σχολῇ τῶν Εὐελπίδων. — Ναυπλιακὰ. Ἐξωση Ὀθωνος. — Γέννηση Διαδόχου Κωνσταντίνου. — Κρητικὴ ἐπανάσταση. — Ληστεία τοῦ Δήλεσι. — Σχολὴ Εὐελπίδων. — Λογοτεχνικὲς ἀπόπειρες. — Βίος ἐν τῇ Σχολῇ. — 1871 - 1872. — 1873 - 1874. — 1875. — Τελευταῖος χρόνος στὴ Σχολή.	

2. Ὁ ἀνθυπασπιστὴς Παναγιώτης Δαγκλῆς	83
Μετὰ τὴν ἐκ τῆς Στρατιωτικῆς Σχολῆς ἔξοδόν μου. — Ἕνας στρατιωτικὸς περίπατος.	
3. Ἡ ἐφήμερη ἐκστρατεία τοῦ 1878	85
4. Στρατιωτικὴ ζωὴ στὴν ἐπαρχία	93
1878. — Τὰ νέα ἑλληνοτουρκικὰ σύνορα.	
1879. — 1880. — Στρατιωτικὲς προετοιμασίαι. —	
1881. —	
5. Μετεκπαίδευση στὸ Βέλγιο	109

Δ'

ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ ΤΡΙΚΟΥΠΗ
ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ

113-180

1. Ἡ πρώτη γαλλικὴ στρατιωτικὴ ἀποστολὴ	113
Τὸ ἐρωτηματολόγιο τοῦ Ὑπουργείου. — Οἱ ἀπαντήσεις Δαγκλῆ.	
2. Μνηστεία καὶ γάμος	119
3. Ὁ ἀκήρυκτος πόλεμος τοῦ 1886	123
Ἐπιστράτευση τοῦ 1885. — Συνθηκολόγησις τῆς Κούτρας	
4. Διακοπές. Ἀθήνα τοῦ 1887 καὶ τοῦ 1888	128
5. Ἐθνικὴ Ἐταιρία	136
Α'. Γενικὴ δράσις τῆς Ἐθνικῆς Ἐταιρίας. — Στάσις τοῦ Διαδόχου ἔναντι τῆς Ἐθνικῆς Ἐταιρίας. — Μιὰ μεσο- λάβησις γιὰ ἑλληνοβουλγαρικὴ προσέγγισις. — Β'. Ὁ ταγματάρχης Δαγκλῆς καὶ ἡ Ἐθνικὴ Ἐταιρία. — Ὁργά- νωσις καταστροφῆς τουρκικῶν σιδηροδρόμων. — Ὁργά- νωσις ἀνταρτικῶν σωμάτων. — Ἐπίλογος.	
6. Τὸ Ἐνεῆντα Ἐπτὰ	154
Ἐθελοντικὸ σῶμα Μάρκου Δ. Ν. Βότσαρη. — Ὁ λοχαγὸς Παπαναστασίου. — Μάχη τῆς 1ης Μαΐου. — Μάχη τῆς 2ας Μαΐου. — Καθμεία νίκη. — 3 Μαΐου. — Ἀνταρσία 10ου συντάγματος. — «Γραμμὴ ὑποχωρήσεως». — Τὰ αἰτία τῆς ἀποτυχίας. — Κριτικὴ. — Ἀναδρομὴ στὶς ἀποτυχίες Ἀπριλίου. — Πανικὸς στὴν Ἄρτα. — Ἀνακωχὴ. — Ἀνα- κρίσεις. — Ἐπιστροφή.	

Ε'

ΥΠΗΡΕΣΙΑΚΕΣ ΕΝΑΣΧΟΛΗΣΕΙΣ

181-249

1. Γυμνάσια καὶ Ἀσκήσεις	181
2. Ἀνακριτικὰ συμβούλια. Τεχνικὲς ἐπιτροπές	184
3. Καθηγεσία	185
4. Ἑλληνικὴ Στρατιωτικὴ Ἐνωσις	188
5. Ἐπιθεωρήσεις	195

6. Ἐνακτορικά	195
Στρατιωτική ἐκπαίδευση τοῦ πρίγκηπος Ἀνδρέα. — Αὐλικὴ ζωὴ στὴν Κέρκυρα. — Μνηστεία πριγκήπισσας Μαρίας. — Ἐκδρομές. — Ὁ γάμος τῆς πριγκήπισσας. — Τὸ Μαντούκι. — Ἐπιστροφή. — Τατόϊ. — Πολιτικὲς ἀντιλήψεις Γεωργίου Α'. — Κρητικὴ Πολιτεία. — Χανιά 1900. — Ἡ Αὐλὴ τῆς Χαλέπας. — Τὸ παράσημο τοῦ Λουτροῦ. — Δεξίωση στὴν ἀγγλικὴ ναυαρχίδα. — Ἐκδρομές. — Ὁ Διάδοχος Κωνσταντῖνος, Γενικὸς Διοικητὴς τοῦ Στρατοῦ. — Τὰ «Εὐαγγελικά». — Τὰ «Σανιδικά». — 1903. — Τὰ «πολυθρόνητα νομοσχέδια Λιμπρίτη».	
7. Ἀποστολὲς στὸ Ἐξωτερικὸ	243
8. Ἄλλα σχετικὰ ἔγγραφα	247

ΣΤ'

Ἡ ΕΦΕΥΡΕΣΗ ΤΟΥ ΠΥΡΟΒΟΛΟΥ

250-309

1. Ἡ ἐφεύρεση	251
Προετοιμασία. — Τὸ Σχέδιο τοῦ 1893. — Τὸ ἐπεισόδιο Λυκούδη. — Ἡ τύχη τῆς ἀναφορᾶς καὶ τοῦ σχεδίου. — Κρούση πρὸς Canet (Société An. des Forges κλπ.). — Κρούση πρὸς τὸν Οἶκο Κρούπ. — Τὸ σχέδιο τοῦ 1904-1905. — Δεύτερο ἐπεισόδιο Λυκούδη. — Συμφωνία μὲ τὴν Ἑταιρία Schneider.	
2. Ἡ κατασκευὴ	269
Τελευταῖες ἐπεξεργασίαι στὸ Παρίσι. — Διαλείμματα. — Στὸ Creusot. — Ἐπίσκεψη στὸν Διάδοχο. — Ἡ νέα ἐφεύρεση. — Ἄναμνη καὶ ἀνησυχίες. — Οἱ δοκιμὲς καὶ ἡ ἐπιτυχία. — Μία καθυστερημένη ἐκδοχὴ τοῦ θέματος Λυκούδη.	
3. Ἡ διάδοσις	296
Ἐφευρέτης καὶ κατασκευαστής. — Τὸ νέο πυροβόλο στοὺς ἄλλους στρατοὺς. — Ρωσία. — Μαρόκο. — Σερβία. — Βολιβία. — Ρουμανία. — Ἡ ἐξαγορὰ τῶν δικαιωμάτων. — Τὸ πυροβόλο Σνάϊδερ-Δαγκλῆ στοὺς Βαλκανικοὺς Πολέμους. — Μετὰ 13 χρόνια.	

Ζ'

Ο ΑΛΥΤΡΩΤΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

310-438

1. Μακεδονικὸς Ἄγων	310
Τελευταῖες μέρες τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου. — Ἡ ἐντολὴ τοῦ πρωθυπουργοῦ. — Κατατοπιστικὰ στοιχεῖα. — Ἀναδιοργανωτικὲς προσπάθειες. — Καταστατικὰ καὶ Κανονισμοί. — Ὑπόμνημα στὸν Διάδοχο. — Παραίτηση τοῦ Δαγκλῆ καὶ ἀντίδραση τῶν ἀξιωματικῶν	

2. Ὁργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως	328
'Ο Ἰ. Δραγούμης καὶ ὁ Σουλιώτης - Νικολαΐδης στὴν Πόλη.	
3. Τὰ Εἰδικὰ Γραφεῖα	342
Τὸ «Εἰδικὸν Γραφεῖον Θεσσαλονίκης». — Ἡ δολοφονία τοῦ Θεοδώρου Ἀσκητῆ. — Ἐγκατάστασις μουσικῶν πρακτῶρων. — Ἡ Νεοτουρκικὴ Ἐπανάστασις.	
4. Πανελλήνιος Ὁργάνωσις	353
Τρία νέα σχέδια. — Ἰδρυσις τῆς νέας Ὑπηρεσίας.	
5. Τὰ τοπικὰ Κέντρα	362
Περιφέρεια Θεσσαλονίκης. — Τὸ γόητρο τῶν ἀξιωματικῶν. — Διαχειριστικά. — Πολιτικά (Θεσσαλονίκη, Βέρροια, Νάουσα, Βοδενά, Καρατζόβα, Σούμποσκο, Γευγελῆ, Στρώμιτσα, Δοϊράνη, Γενιτζέ - Γκουρέντζι, Λαγκαδᾶς, Χαλκιδική, Ἅγιον Ὄρος, οἱ ἔμποροι, ὁ κληρὸς, οἱ δάσκαλοι). — Ἀντεπαναστατικὸν κίνημα στὴν Τουρκία. — Ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις στὴν Μακεδονία. — Δυτικὴ Μακεδονία (Βέρμιο, Νάουσα, Καρατζόβα, Βοδενά). — Ὀλυμπος. — Μοναστήρι. — Ἐλασσώνα. — Ἅγιον Ὄρος. Χαλκιδική. — Σέρρες. — Καβάλα. — Δεδεαγάτς. — Σαράντα Ἐκκλησίαι. — Ραιδεστός. — Ἀδριανούπολις. — Πόλη. — Σμύρνη. — Ἡπειρος (Ἡπειρωτικὴ Ἐταιρία, Γιάννα, Ἀργυρόκαστρο - Δρυϊνούπολις, Κόνιτσα, Πρέβεζα, Φιλιππιᾶς - Λοῦρος, Ἄρτα). — Μεταφορᾶς καὶ διανομᾶς ὄπλων. — Ἑλληνοαλβανικὲς σχέσεις. — Σῶμα Πουτέτση. — Δυὸ στενοὶ συνεργάται τοῦ Δαγκλῆ: Κ. Μ. Μελᾶς καὶ Σπύρο Μήλιος. — Ἄλλα ἠπειρωτικὰ ἔγγραφα.	
6. Μεταγενέστερες ἐξελίξεις τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας	416
Γενικὲς ἐκθέσεις Δαγκλῆ. — Νέαις ὀργανωτικαῖς προσπαθήσεσι. — Διεύρυνσις τῆς ὑπηρεσίας. — Γραφεῖον προπαγάνδας. — Προετοιμασίαι ἐπαναστατικῶν πυρῆνων σὲ ὑπόδοιυλες ἐπαρχίαι. — Σύμπτυξις τῆς ἀπόρρητης ὑπηρεσίας. — Ὀριστικὴ ἀποχώρησις Δαγκλῆ. — Ἀποχαιρετισμός.	
7. Συμπληρωματικά	432
I. Ὀπλιση Μακεδονίας καὶ Θράκης. — II. Κατατάξεις καὶ τοποθετήσεις στὶς μουσικὰς ὑπηρεσίας. — III. Δράση καὶ διαγωγὴ ὑπαξιωματικῶν κατὰ τὸν ἀγῶνα. — IV. Αἰτίσεις καὶ συστάσεις γιὰ βοηθήματα. — V. Οἰκονομικά. — VI. Διάφορα. — VII. Σημειωματάρια Δαγκλῆ.	

Η'

**ΑΠΟ ΤΟ ΓΟΥΔΙ ΕΩΣ ΤΟΥΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΥΣ
ΠΟΛΕΜΟΥΣ**

	439-465
1. Μιά αντιδραστική απόπειρα	439
2. Τò Γουδι	446
'Η ανάμιξη του Δαγκλῆ. — Ὑπόμνημα στὸν Βασιλέα. — Μετὰ τὸ Κίνημα.	
3. Τέσσερις Διοικήσεις	461
Διοίκηση τοῦ Σχολείου τῶν Εὐελπίδων. — Διοίκηση 1ης Μεραρχίας. — Ἀρχηγία Χωροφυλακῆς. — Διοίκηση 2ας Μεραρχίας. — Γαλλικὴ Ἀποστολή.	

— ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΤΟΜΟΥ —

ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ Π. Γ. ΔΑΓΚΛΗ

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ-ΕΓΓΡΑΦΑ- ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

-ΤΟ ΑΡΧΕΙΟΝ ΤΟΥ-

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ - Ξ. ΛΕΥΚΟΠΑΡΙΔΗ

ΤΟΜΟΣ Α'

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ	Σελ.
01	<u>Α' ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΚΑ</u>	1-30
	1. Ο μισεμός	1
	2. Ρίζες της φάρας	2
	3. Γκόγκας, ο αρχηγός και πατέρας	3
	4. Γιώτης, ο αγωνιστής του Εικοσιένα	6
	5. Τα παρακλάδια της φάρας	21
	6. Συμπληρωματικά από τον δισέγγονο	28
02	<u>Β' ΤΟ ΠΑΤΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ</u>	31-68
	1. Στρατιωτική σταδιοδρομία Γεωργίου Δαγκλή	32
	2. Υπηρεσιακή αλληλογραφία	35
	3. Δύο αστοχημένες εξορμήσεις - Α'. 1854. - Β'. 1877-1878	38

	4. Καταδίωξη της ληστείας 48	
	5. Αυτοβιογραφικά — "Οδοιπορικά - 1873 - 1874 - 1875 - 1876 - 1877 - 1878 - 1879 - 1880 - 1881 - 1882 - 1883 - 1884 - 1885 62	
03	<u>Γ' ΠΡΩΤΑ ΒΗΜΑΤΑ ΣΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΣΤΡΑΤΟ</u>	69-112
	1. Παιδικά χρόνια και σπουδές	
	Από της γεννήσεως μου μέχρι της εισαγωγής μου εν τη στρατιωτική Σχολή των Ευελπίδων. — Ναυπλιακά. Έξωση Όθωνος. — Γέννηση Διαδόχου Κωνσταντίνου. — Κρητική επανάσταση. — Ληστεία του Δήλεσι. — Σχολή Ευελπίδων. — Λογοτεχνικές απόπειρες. — Βίος εν τη Σχολή. - 1871 - 1872. - 1873- 1874. - 1875. - Τελευταίος χρόνος στη Σχολή. 69	
	2. Ο ανθυπασπιστής Παναγιώτης Δαγκλής	
	Μετά την εκ της Στρατιωτικής Σχολής έξοδον μου. — Ένας στρατιωτικός περίπατος. 83	
	3. Η εφήμερη εκστρατεία του 1878 85	
	4. Στρατιωτική ζωή στην επαρχία	
	1878. — Τα νέα ελληνοτουρκικά σύνορα. 1879. — 1880. — Στρατιωτικές προετοιμασίες. — 1881. 93	
	5. Μετεκπαίδευση στο Βέλγιο 109	
04	<u>Δ' ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ ΤΡΙΚΟΥΠΗ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ</u>	113-180
	1. Η πρώτη γαλλική στρατιωτική αποστολή 113	
	Το ερωτηματολόγιο του Υπουργείου. — Οι απαντήσεις Δαγκλή.	
	2. Μνηστεία και γάμος 119	
	3. Ο ακήρυκτος πόλεμος του 1886	
	Επιστράτευση του 1885. — 123	
	Συνθηκολόγηση της Κούτρας	

	4. Διακοπές. Αθήνα του 1887 και του 1888	128
	5. Εθνική Εταιρία	
	Α'. Γενική δράση της Εθνικής Εταιρίας. — Στάση του Διαδόχου έναντι της Εθνικής Εταιρίας. — Μια μεσολάβηση για ελληνοβουλγαρική προσέγγιση.	136
	Β'. Ο ταγματάρχης Δαγκλής και η Εθνική Εταιρία. — Οργάνωση καταστροφής τουρκικών σιδηροδρόμων. — Οργάνωση ανταρτικών σωμάτων. — Επίλογος.	
	6. Το Ενενήντα Επτά	
	Εθελοντικό σώμα Μάρκου Δ. Ν. Βότσαρη. — Ο λοχαγός Παπαναστασίου. — Μάχη της 1ης Μαΐου. — Μάχη της 2ας Μαΐου. — Καδμεία νίκη. — 3 Μαΐου. — Ανταρσία 10ου συντάγματος. — «Γραμμή υποχωρήσεως». — Τα αίτια της αποτυχίας. — Κριτική. — Αναδρομή στις αποτυχίες Απριλίου. — Πανικός στην Άρτα. — Ανακωχή. — Ανακρίσεις. — Επιστροφή.	154
05	<u>Ε' ΥΠΗΡΕΣΙΑΚΕΣ ΕΝΑΣΧΟΛΗΣΕΙΣ</u>	181-249
	1. Γυμνάσια και Ασκήσεις	181
	2. Ανακριτικά συμβούλια. Τεχνικές επιτροπές	184
	3. Καθηγεσία	185
	4. Ελληνική Στρατιωτική Ένωση	188
	5. Επιθεωρήσεις	195
	6. Ανακτορικά	
	Στρατιωτική εκπαίδευση του πρίγκηπος Ανδρέα. — Αυλική ζωή στην Κέρκυρα. — Μνηστεία πριγκίπισσας Μαρίας. — Εκδρομές. — Ο γάμος της πριγκίπισσας. — Το Μαντούκι. — Επιστροφή. — Τατόϊ. — Πολιτικές αντιλήψεις Γεωργίου Α'. — Κρητική Πολιτεία. — Χανιά 1900. — Η Αυλή της Χαλέπας. — Το παράσημο του	195

	<p>Λουτρού. — Δεξίωση στην αγγλική ναυαρχίδα. — Εκδρομές. — Ο Διάδοχος Κων-σταντίνος, Γενικός Διοικητής του Στρατού. — Τα «Ευαγγελικά». — Τα «Σανιδικά». — 1903. — Τα «πολυ-θρύλητα νομοσχέδια Λιμπρίτη».</p> <p>7. Αποστολές στο Εξωτερικό 243</p> <p>8. Άλλα σχετικά έγγραφα. 247</p>	
06	<p><u>ΣΤ' Η ΕΦΕΥΡΕΣΗ ΤΟΥ ΠΥΡΟΒΟΛΟΥ</u></p> <p>1. Η εφεύρεση</p> <p>Προετοιμασία. — Το Σχέδιο του 1893. — Το επεισόδιο Λυκούδη. — Η τύχη της αναφοράς και του σχεδίου. — Κρούση προς Canet (Societe An. des Forges κλπ.).— Κρούση προς τον Οίκο Κρουπ. — Το σχέδιο του 1904 -1905. — Δεύτερο επεισόδιο Λυκούδη. — Συμφωνία με των Εταιρία Schneider. 251</p> <p>2. Η κατασκευή</p> <p>Τελευταίες επεξεργασίες στο Παρίσι. — Διαλείμματα. — Στο Greusot.— Επίσκεψη στον Διάδοχο. — Η νέα εφεύρεση. — Αναμονή και ανησυχίες. — Οι δοκιμές και η επιτυχία. — Μια καθυστερημένη εκδοχή του θέματος Λυκούδη. 268</p> <p>3. Η διάδοση</p> <p>Εφευρέτης και κατασκευαστής. — Το νέο πυροβόλο στους άλλους στρατούς. — Ρωσία. — Μαρόκο. — Σερβία. — Βολιβία. — Ρουμανία. — Η εξαγορά των δικαιωμάτων. — Το πυροβόλο Σνάϊδερ - Δαγκλή στους Βαλκανικούς Πολέμους. — Μετά 13 χρόνια. 296</p>	250-309
07	<p><u>Ζ' Ο ΑΛΥΤΡΩΤΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ</u></p> <p>1. Μακεδονικός Αγών</p> <p>Τελευταίες μέρες του Μακεδονικού Κομιτάτου. — Η εντολή του πρωθυπουργού. — Κατατοπιστικά στοιχεία. — Αναδιοργανωτικές 310</p>	310-438

προσπάθειες. — Καταστατικά και Κανονισμοί. — Υπόμνημα στον Διάδοχο. — Παραίτηση του Δαγκλή και αντίδραση των αξιωματικών

2. Οργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως

Ο Ι. Δραγούμης και ο Σουλιώτης - Νικολαΐδης στην Πόλη. 328

3. Τα Ειδικά Γραφεία

Το «Ειδικόν Γραφείον Θεσσαλονίκης». — Η δολοφονία του Θεόδωρου Ασκητή. — Εγκατάσταση μυστικών πρακτόρων. — Η Νεοτουρκική Επανάσταση. 342

4. Πανελλήνιος Οργάνωσις

Τρία νέα σχέδια. — Ίδρυση της νέας Υπηρεσίας. 363

5. Τα τοπικά Κέντρα

Περιφέρεια Θεσσαλονίκης. — Το γόητρο των αξιωματικών. — Διαχειριστικά. — Πολιτικά (Θεσσαλονίκη, Βέροια, Νάουσα, Βοδενά, Καρατζόβα, Σούμποσκο, Γευγελή, Στρώμνιτσα, Δοϊράνη, Γενιτζέ - Γκουρέντζι, Λαγκαδάς, Χαλκιδική, Άγιον Όρος, οι Έμποροι, ο κλήρος, οι δάσκαλοι). — Αντεπαναστατικό κίνημα στην Τουρκία. — Η δημοτική εκπαίδευση στην Μακεδονία. — Δυτική Μακεδονία (Βέρμιο, Νάουσα, Καρατζόβα, Βοδενά). 392 — Όλυμπος. — Μοναστήρι. — Ελασσώνα. — Άγιον Όρος. Χαλκιδική. — Σέρρες. — Καβάλα. — Δεδεαγάτς. — Σαράντα Εκκλησίες. — Ραιδεστός. — Αδριανούπολη. — Πόλη. — Σμύρνη. — Ήπειρος (Ηπειρωτική Εταιρία, Γιάννενα, Αργυρόκαστρο - Δρυϊνούπολις, Κόνιτσα, Πρέβεζα, Φιλιππιάς - Λούρος, Άρτα). — Μεταφορές και διανομές όπλων. — Ελληνοαλβανικές σχέσεις. — Σώμα Πουτέτση. — Δυο στενοί συνεργάτες του Δαγκλή : Κ. Μ. Μελάς

	<p>και Σπύρο Μήλιος. — Άλλα ηπειρωτικά έγγραφα.</p> <p>6. Μεταγενέστερες εξελίξεις της κεντρικής υπηρεσίας</p> <p>Γενικές εκθέσεις Δαγκλή. — Νέες οργανωτικές προσπάθειες. — Διεύρυνση της υπηρεσίας. — Γραφείον προπαγάνδας. — Προετοιμασία επαναστατικών πυρήνων σε υπόδουλες επαρχίες. — Σύμπτυξη της απόρρητης υπηρεσίας. — Οριστική αποχώρηση Δαγκλή. — Αποχαιρετισμός.</p> <p>7. Συμπληρωματικά</p> <p>I. Όπλιση Μακεδονίας και Θράκης.— II. Κατατάξεις και τοποθετήσεις στις μυστικές υπηρεσίες.— III. Δράση και διαγωγή υπαξιωματικών κατά τον αγώνα. — IV. Αιτήσεις και συστάσεις για βοηθήματα. — V. Οικονομικά. — VI. Διάφορα. — VII. Σημειωματάρια Δαγκλή.</p>	416 432
08	<p><u>Η' ΑΠΟ ΤΟ ΓΟΥΔΙ ΕΩΣ ΤΟΥΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΥΣ ΠΟΛΕΜΟΥΣ</u></p> <p>1. Μια αντιδραστική απόπειρα</p> <p>2. Το Γουδί</p> <p>Η ανάμιξη του Δαγκλή. — Υπόμνημα στον Βασιλέα. — Μετά το Κίνημα.</p> <p>3. Τέσσερις Διοικήσεις</p> <p>Διοίκηση του Σχολείου των Ευελπίδων. — Διοίκηση 1ης Μεραρχίας. — Αρχηγία Χωροφυλακής. — Διοίκηση 2ας Μεραρχίας. — Γαλλική Αποστολή.</p>	439 446 461
09	<u>Περιεχόμενα</u>	466-471